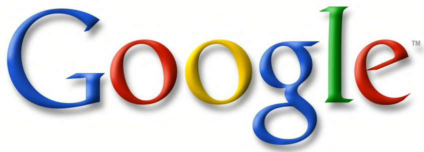
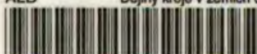

PX 000 280 889

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH.

NAPSALI
DR. ZIKMUND WINTER A DR. ČENĚK ZÍBRT.

II.

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH

OD POČÁTKU STOLETÍ XV. AŽ PO DOBU BĚLOHORSKÉ BITVY.

SEPSAL

DR. ZIKMUND WINTER.

ILLUSTRACE OD VOJTĚCHA KRÁLE Z DOBRÉVODY A J.

S 363 OBRÁZKY.

V PRAZE.
KNIHTISKÁRNA F. ŠIMÁČEK, NAKLADATELÉ.
1894.

Cena zl. 7·20.

Spisovatel přítomného díla prosí, aby laskavý čtenář položil na str. 451. místo jména p. archiváře Wagnera jméno Maxa Dvořáka.

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH.

NAPSALI

DR. ZIKMUND WINTER A DR. ČENĚK ZÍBRT.

II.

DĚJINY KROJE V ZEMÍCH ČESKÝCH

OD POČÁTKU STOLETÍ XV. AŽ PO DOBU BĚLOHORSKÉ BITVY.

SEPSAL

DR. **ZIKMUND WINTER.**

ILLUSTRACE OD VOJTĚCHA KRÁLE Z DOBRÉVODY A J.

V PRAZE.

KNIHTISKÁRNA F. ŠIMÁČEK, NAKLADATELÉ.

1893.

SVÉ ŽENĚ A POMOCNICI

MARII

PŘIPISUJE

AUTOR.

Předmluva.

Tato kniha, obsahující dějiny kroje v Čechách v století patnáctém a šestnáctém, jest pokračováním výborné knihy p. dra. Zíbrta i není jím.

Pokud se týče doby, dobře se knihy obě doplňují, ale nejsouce sdělány podle jednotné, stejné osnovy, rozlišují se od sebe všelijak. Oba spolčenci vyhradili jsme sobě totiž každý pro sebe úplnou volnost vědecké látky i práce a formy její. Psal každý z nás, jak uměl a chtěl, a kniha jeho jest kus samostatný a výraz individuálný.

Z literatury tištěné, starší i mladší, užil jsem skoro celé té hromady knih a obrazů, kteréž uvedl můj společník dr. Zíbrt v úvodě své knihy, ovšem pokud dotčené knihy jsou v pražských knihovnách. Budiž na tom místě veřejný vděk pověděn sl. správám znamenitých bibliothek c. k. uměleckoprůmyslné školy a uměleckoprůmyslného musea v Rudolfinu. Pánové dr. Chytil, Borovský, Mádl ochotně a přátelsky snesli nejvzácnější díla cizí, ukázali sta a sta obrazů, upozornili, poučili. Neváhám vděčně vyznati, že za nebytí obou svrchu psaných bibliothek nebylo by toto dílo, ať je již dobré nebo slabé, nikterak možno.

K důkladnému názoru — zvlášť věcí ze století šestnáctého — pomohla mi nezapomenutelná jubilejní výstava retrospektivní, vstavivši na oči poklady umělecké a historické ze všech koutů českých,

Ostatek zkušeností k této práci přítomné nasbírán po mnohá léta z českých archivů nejméně dvaceti.

Kdož mi tou příčinou byli pomocni a radni, všem již děkoval jsem v jiných svých publikacích. Pomním jich tu vděčně zase. Nejnověji k nim přibyli vysoce důstojný pan th. dr. Klement Borový, archidiakon kathedralní kapitoly, správce archivu kapitolního a v zemském archivě pan archivář Dvorský, pp. Pažout a dr. Nováček, adjunktové téhož ústavu.

V archivě a v bibliothece musea zemského vděkem jsem povinen zesnulému p. bibliothekáři A. J. Vrťátkovi, jeho nástupci nynějšímu p. A. Paterovi a archiváři Schulzovi, ba všem ochotným úředníkům musejním.

Nemohu nepřipomenouti s vděkem, že i pan dr. Zíbrt, docent universitní, též v nově pan archivář Tischer v Hradci Jindřichově sílu svých výpisů archivních a literních dali mi k volnému užití.

Co do citátů archivních jest na první mžik oka patrn rozdíl mezi knihami obou nás spolčených autorův. Pan dr. Zíbrt cituje z pramenů celé kusy, neboť v starší době, kdy pramenů skrovně, každé slovo vzácno a mnoho platí. Toho mně, o pozdější době pracujícímu, nebylo potřebí. Přestávám obyčejně na stručném udání pramene, jsa vůbec nepřítel delších citátů.

Příčinou obrázků vzdávám chválu pánům nakladatelům, kteří ochotně svolovali se, kdykoli jsem za obrázek požádal. Z uměleckých ochotníků přespolních dík budiž pánům prof. Šoltovi v Chrudimi a Zeisovi v Hoře, kteří podporovali dílo svými pracemi pěknými. Fotografiemi posloužil k této práci veledůstojný pan farář Štědrý ve Slavětíně, pan J. Husák v Berouně, reprodukcemi sl. redakce Květů (z článku dra. Tomana) a sl. Spolek přátel starožitností v Praze, zvláště člen výboru pan Černý a pan Fr. Chaura, obchodník.

Panu Královi šlechtici z Dobrévody děkuji za všecko jeho snažení při hledání a kreslení obrázků. Že čtoucí neshledá v miniaturních pramenech našich století XV. valné rozmanitosti, tím vinno století a ne my sběratelé. Známotě, že od r. 1420 až po dobu Vladi-

slavskou není po ruce nic, z čeho by badatel mohl sbírati. Za to pestrou hojnosť pozná čtoucí v XVI. století. V posléze srdečný dík vzdávám přátelům svým prof. Jiráskovi a Ant. Truhláři za platné rady a účinnou pomoc.

Končím slovy Bartoše písaře, jimiž uvedl svoji knihu před třemi sty lety do světa českého: „A protož ty, kdožkoli čísti budeš tyto knihy, poznáš-li co výše nad toto lepšího a důstojnějšího, zanechaje mysli nepokojné a řeči utrhavé, naprav pokojně, přátelsky, laskavě a dobrotivě, rozpomena se, že jsi též člověkem a ne andělem; za to tebe prosím. Neboť každý pták zpívá podle povahy přirozené a možnosti své.“

Vinohrady, 7. máje 1893.

Dr. **Zikmund Winter.**

Vstup.

Moda; Čechové se opičí; český kroj; evropský kroj; cizí krejčí u nás; moda loudavá; drahota šatných věcí; rozdíly stavovské co do šatu; nádhera; proti ní princip národohospodářský; sněmovní příkazy.

Jako všecko všudy na světě takž i kroj našich milých českých předků podlehal od dávných časů modě. Kde se vzala tu se vzala, přišla a byla tu. Moda bývala druhdy jako dnes světoběžnicí, lehkou, nestálou, často byla nevkusná, ještě častěji hloupá a leckdy i neslušná. Jedni šli za ní velmi chutně, druzí loudavě, a kdo po ní nešel, byl ostatním za smích, neboť „co se proti obyčeji děje, tomu se každý směje." [1]) Roku 1432 přinesla urozená paní Bervíková na hrad Škvorec spolu s jinými věcmi svými také „kabátec černý atlasový, a tu téměř všickni pacholci v něm sú chodili, jemu se smějíc, že jest byl kroje a díla starodávného." [2])

Ti pacholci tedy dobře věděli, co jest moda. Nebylo lze modě na dlouze se vyhýbati, protivník její i prostým pacholkům byl směšen. Proto radil r. 1515 spisovatel „Zrcadla marnotratných" řka: „Každého času křtalt dobře znaj a vedle toho šaty sobě dělat daj!" [3])

Moda měnívala se od starodávna časem, ne národem, a záby působila v kroje všech kulturních evropských národů, a to tak, že kroj nejstarší, ryzí a původní při žádném evropském národě zevrubně není povědom a vedle slov Palackého [4]) ani při českém národě nejbedlivějšímu zkoumání nepodaří se ho odkrýti.

V kulturní době historické kroj národa jednoho napodobován byl ode druhých snahou, již naši středověcí mravokárci rádi zvávali „opičením". Jestiť snaha ta až příliš přirozena. Znal ji už starý svět. Peršané strojili se po Medech, Řekové vypůjčovali si u Peršanův a podali skoro všecko Římanům, a od těch vydlužili se ostatní Evropané. Kam vnesen

---

[1]) Tak čte se v knize „Vdova křesťanská" od Erasma Roterodamského; rozšíř. od Plzeňského Khernera r. 1595.

[2]) Kn. měst. č. 31. 304. v úřadě zemsk. desk.

[3]) Ruk. mus. 58. I. 46.

[4]) Palacký v Č. Č. Mus. 1846. 82.

římský orel, tam též ujala se řecko-římská tunika — a to bylo od hor škotských až po Eufrat. Z ní vyvinul se kroj středověký, jejž upravil sobě každý národ dle potřeb svých i dle vkusu svého.

Tím vznikla druhá perioda národních krojů, na nichž zajisté zase moda brzy začala hlodati a je všelijak proměňovati. Nastalo zase přirozené „opičení", proti němuž středověcí karatelé mravů marně péra strouhali a brousili a nepřestali brousiti ani v XVI. věku.

Sousedům našim německým vyčítají jejich mravokárci opičí způsob již v nejstarších pamětech právě tak, jako naši v nejstarších pamětech vyčítají otcům našim. Nářky našeho opata Zbraslavského z r. 1329 jsou velmi podobny nářkům souvěkého německého kronikáře Lubenského;[1]) a dnešní přesvědčení vědeckých badatelů německých, že Němci národního kroje brzy pozbyli, to měl už Guarinoni r. 1606, když pravil, u Němců dávno „nemá kroj formu svou." [2]) A snad národové nad Němce vzdělanější — národové románští — neopičili se druh po druhu? Ba také. Dí Aubanus: „Ve vší Lombardii ženy oblibují sobě, aby v španělském oděvu spatřovány byly, ale mužové raději ve francouzském chtějí choditi; téměř všickni vlaské země obyvatelé v francouzském oděvu se spatřovali." [3])

Věda to, kdož bez omluvy a s hněvem vyčetl by dnes našim českým předkům, že se opičili po cizině; jakož jim to při každičké šatů chodicích proměně čili při každé nové modě slovy pronikavými a s příslušnými nadávkami a výstrahami vyčítali staří mravokárci od Dalimila, Smila Flašky[4]) až po Komenského?

Mravokárci při vší dobré vůli své byli nespravedliví, aspoň potud, že vlastnosť opičiti se svádívali na jediný národ náš, nechtějíce uznati, že jinde se dělo rovně tak. Čtěte si na příklad výčitku Zámrského:[5]) „Žádný národ není, aby krojem, jídlem i obcováním čímsi jiným, čímž není, se dělal jako náš český národ; již netoliko mluviti, ale choditi, se obléci, poseděti, ani pojésti a se napiti neumějí po česku, než ať jest všecko u nich po vlasku a německu."

A kterak se uměli posmívati! Tu dí jeden:

„Hoc iam altera vice
Čechové jako vopice,
illorum mores mutati
ponesou po vlasku šaty." [6])

[1]) Weisz. Wien I. 540. 541. A takž nápodobné nářky v Němcích ozývají se po všecky doby. Viz ještě r. 1664 brožuru „Klagendes Deutschland", v níž čte se, že Němci vždy se zdobívali „mit frembder ausländischer alamodischer Kleider Trachten".

[2]) Grewel. Guarinoni.

[3]) Auban-Mirotický 1579. Obyčeje národů.

[4]) Smil v Nové Radě 137 při opici mluví o těch věcech.

[5]) Postilla 294.

[6]) Rukop. Strahov. též v Mittheil. f. d. Gesch. d. Deut. 1883. 376 uveřejněno, ale nesprávně.

Jiný zase vykládá, že malíř z každého národa muže a ženu zobrazuje v kroji, jen Čechovi nahému že dal balík sukna, aby sobě dle vrtkavé chuti své sám nějaký šat pořiditi dal.[1])

Jednostejné a marné jest, volá-li i ten lehkomyslný kadeřávek Lomnický výčitkou, že Čech,

„přijde-li sem cizozemec,
Vlach, Španěl nebo Němec,
uzří li na něm kroj nový,
hned chce míti též takový!“ [2])

A na druhou stranu rovně tak marná řeč, dí-li Kherner Plzeňský [3]) r. 1595, že „někteří Čechové co na cizím národu spatří, hned se toho jako opice chytají, ale však praví Čechové z svého kroje že se vyvésti nedají.“ Ba dají se vyvésti, jenže jedni dřív, druzí později; všaktě nestrojil se ani Zámrský ani jiní kazatelé a karatelé XVI. věku právě tou způsobou jako oblékal se druhdy v XV. věku Rokycana, ani nejskromnější Český bratr XVI. věku neodíval se veskrze tou formou jako Husita nebo Táborita věku patnáctého, kteří byli rouchem také skromni, všickni se dlením doby v kroji několikrak proměnili a zjinačili. Světští a světáčtí lidé proměnili se nádherněji, rychleji a patrněji, lidé vážní a prostých mravů proměnili se znenáhla, bez nádhery, ale proměnili se přec.

Tedy nebylo v XV. a v XVI. věku českého kroje? I bylo. Českosť kroje zachována se základní svou povahou v šatě lidovém, o němž položí se doleji. Souvěcí lidé kromě toho pokládali ten kroj za český, jenž se stal za dlouhou dobu obvyklým a měl na sobě ráz počestnosti. Konservativní lidé za dlouhou dobu některému kusu krojovému obvykli, upravivše si ho po svém českém vkuse. V tom rozumu praví Havlík z Varvažova r. 1613 o kroji v Čechách: „Ačkoli od cizozemců původ svůj má, však již jako za náš vlastní a přirozený habit přijat jest.“ V tom smysle Veleslavín,[4]) pohrdaje krojem a šatem cizinským, radí ke kroji „starých, jak obyčejný jest národu a zemi,“ k čemuž dokládá: Když se všickni zvlašíme, netoliko kroje ale i obyčeje a jazyk cizích národů na se přijmeme, kam pak se děje víra, česť, sprostnosť a upřímnosť česká?“

Aby stal se nějaký „hábit“ Čechům „vlastním a přirozeným“, k tomu za všecken čas několik vlastností musíval míti. Českosť oděvacích šatů bývala našim předkům všech stavů nejprve v prostotě a v poctivé délce, čím šat delší, tím poctivější, tím češtější. Tudy to, kdykoli začala se nová v Čechách moda, že zdvihán býval křik a starosvětský odpor; odpor tím tužší, čím kratší a nádhernější nová moda. Na příklad pozorujeme v kronikách[5]) při roce 1376 českosť roucha v slovech: „Na

[1]) Stránský. Resp. VI.
[2]) Peycha života. R. 1615.
[3]) V knize „Vdova křesťanská“.
[4]) Politia. 561.
[5]) Děčínský rukopis T. 2. fol. 173. Hájek. 341. Text Krabice z Waitmile a Hájkův rozšířený podle sebe srovnán u Zíbrta v I. díle Krojů 283.

ten čas Čechové vzali na se jiných národů škodlivý obyčej v oděvu a daleko odešli od cesty svých předků, neb před tím majíce oděv poctivý, sukně až dobře pod kolena neb od kolenů až napoly k zemi vzdélí, kázali sobě dělati sukně krátké."

Nápodobně radí králi Jiřímu smělý Židek,[1]) aby rozkázal Čechům nositi oděv až do kolenou, toť prý poctivé „roucho domácí". Chelčickému[2]) jest „otáhlá suknice" rouchem ctným, českým, jiné je nečacké.

Že české roucho musí býti dlouhé, to jasně vyznívá z Pamětí Dačického,[3]) v nichž s hněvem zapsáno při roce 1544: „Lid český, vzavše formu od lidu vlašského, chodili s krátkým oděvem . . ., pyšní, smilní, nesvorní, nic na to nedbaje, že se cizozemci v zemi osazují."

Tímtéž smyslem veršuje o českém šatě Jiřík Zábřežský (Streyc † 1588:)[4]) „Nemiluj šatů nádherných, cizích krojů neobecných; co tvá vlasť, tvůj stav přináší, to tobě nejlépe sluší, oděvu příliš krátkého: krojem, barvú potvorného mívati stud milujícím nesluší, leč snad opicím."

Také z Dačického Prostopravdy ještě v XVII. století lze dobře uhodnouti některou vlastnosť tehdejšího českého roucha: mělo býti prosté — až selsky prosté; boty k němu měly býti vysoky a nikoliv novomodní střevíčky; po boku Čechově měl viseti pádný meč a nikoliv španělský tenoučký rapír, jemuž nadává Dačický „rožňů" a „famfírů"; na hlavě měl míti Čech čepici nebo klobouk, ale bez peří a bez „frňousů". Táže se totiž v dotčené a neomalené básni „mladý Čech" starého:

„Proč tak chodíš po selsku sprost,
jmaje statku a peněz dost?"

K čemuž starý v odvet praví:

„Držím se předků mých kroje
a nedbám na cizí stroje;
styď se račí za zlé mravy,
slušíť pěkně i to píro
jako by nic tvého nebylo . . .
Jináč tě Vlaši přistrojí,
budeš líčenej František
jako karetní svrchníček;
v českém kroji byl by vážen,
ty pak chodíš jako blázen —
famfír se za tebou vleče,
užívej českého meče,
toho rožňu nevytáhneš,
dal bych pěstí, až se stáhneš;

[1]) Židek. Správovna. Rukop. v univ. knih. 64.
[2]) Síť. 157.
[3]) Paméti. I. 73.
[4]) V Summě Katechismu u Veleslav. vytišt. 1600. Též v Mravech Streycových. Též Č. Č. Mus. 1875. II. 171,

hle, já mám boty rytířské,
ty máš střevíčky k . . .řské,
okolo hlavy frňousy —
skoro bych již na tebe vsed,
by poznal Čecha starého
od troupa, hejska mladého;
nepočal jsi růsti skoro,
varuj ode mne, potvoro!"

Které roucho jest prosté, to klade Lomnický r. 1615 do úst Turkovi, jenž posmívá se křesťanům;[1]) jest to roucho o rukávech širokých, „nefaldovaných a ničím zbytečně nepremovaných;" při něm aby byly střevíce „prostranné".

S tím, co tu o českém rouše pověděno, shodují se za všecken čas početné rozkazy, aby před zemský soud lidé vstupovali „v poctivém rouše obdloužném;[2]) také aby konšelé strojili se rouchem „poctivým obdloužným" a nikoli, jakž vyčítá r. 1564 mincmistr Jan ze Švamberka Horským rouchem „lehkým nepoctivým";[3]) a na druhou stranu zajisté s tím souvisí i to, že kat, biřic a jiní „nepoctiví" lidé zadní vždy zobrazují se v rouše nepoctivém, krátkém — a řekněme — novomodním.

K českosti oděvné náležela od starodávna kožešina. Kožešinný šat a kožešinné zdoby a obruby i na letních rouchách byl ostatně charakter slovanský.

Že Čechové chodí v liščinách i medvědích kožích, to píše o nich ještě v poslední době XVI. věku Vlach Veccelio.[4])

Česká země nikda nemohla se evropským modám uzavříti; ba její zvláštní poloha určila ji hned na úsvitě historického života k tomu, aby se dvou stran dvě etnografická moře na ni svými vlnami bila; právě na půdě naší svět východní srážel se se západním. Tou příčinou bývalo u nás poněkud nápodobno jako v Polsce. Ale kdežto na východní hranici polské téměř konec byl Evropy, musil v Polště převládati vliv orientální,[5]) na západní české hranici končilo se Slovanstvo a do Čechů bil mrav západních lidí silou takovou, že vítězil nad vlivy východními. Naše domácí dynastie Přemyslovská pečovala větším dílem o to, aby německé vlivy byly mocnější čím dál více. Přemyslovci a jich dvořstvo téměř tonuli v němčině a po jich vymření příchodem Lucemburků cizí mody západnické valem valily se k nám, čímž zatlačen středověký československanský rázovitý kroj do ústraní, do venkovských statků zemanských a do vsí.

[1]) Peycha. 195.
[2]) V artikulích sněmu r. 1547 čteme: „Ty pak osoby, kteréž by k zemsk. soudu potaženy byly, pro vážnost soudu oděvu poctivého i obdloužního aby užívaly a všelijakých nevážných krojů aby se varovaly." Rukop. budišínský. 448.
[3]) Sděluje prof. Šimek z arch. kutnohorsk.
[4]) Vecellio Habiti Antichi. 317.
[5]) Eljasz. Ubiory. 1. 2. Codex picturatus. Buchner XXIII. Costum. histor. Racinet VI. 449.

To vše zevrubněji vyloženo v předchozím díle dra. Zíbrta. Již tedy v XIII. století kroj v Čechách v nádhernějších vrstvách národa a při novotném tehdáž stavu měšťanském byl celkem takového rázu a způsobu, jako všude jinde v Evropě.

Kde se setkal kroj domácí s cizím — a to bylo v městech — za některý čas držely se podle sebe svorně; připomínáme krejčovského řádu z r. 1318, v němž mluví se rovnoprávně o sukni (wambeis) české a švábské.[1]) Však dlením doby na těch místech, kde byla hojná populace a čilý obchod nebo stolice královská, zápas domácího kroje s cizím byl marný.

Lze oznámiti, že Čechové, kteří ochotně přijímali cizí kroj, nečinili tak zhola passivně. Všaktě byli i v tom svým způsobem činni. Že ke každému „habitu", jenž dlením doby a obvyknutím stal se Čechům dle slov Havlíkových „vlastním a přirozeným", Čechové sami také lecco po své chuti přidělali, přimísili, že ho jaksi autonomně domácími okolnostmi, národní povahou a vzdělaností pozměnili, aby jim byl vhod a mil, o tom mámo svědectví z doby všaké.

Roku 1329 žaluje František kanovník, že u nás za šťastna sebe pokládá, kdo co nového v šatech vymyslí; Štítný[2]) vytýká, že „mnozí na to svú múdrosť obracejí, aby chytré kroje vymýšleli;" a dobou valně pozdější ještě se připomíná,[3]) že „někteří Čechové každý téměř rok dvorné kroje sobě vymejšlejí."

Co tak autonomně Čechové vytvořili, nebo co měli svého vlastního z dávna, nikdaž nezůstalo jen při nich. Sousedé blízcí i po daleku rádi a dosti zhusta od Čechů si vypůjčovali. Mužská sukně, kterou nosili bavorští sedláci v XIII. století a kterou zvali „slavenia",[4]) zajisté byla půjčka z Čech. A vstěhovala se obšírná sukně slovanská i do Italie (schiavina) i do Francie (esclavine).[5]) Limburská kronika popisuje při r. 1389 böhaimische Kogeln, kterými zdobily Němkyně hlavy své.[6]) Dcera Karla IV., Anna, strojila se po česku a přenesla svoji modu do Anglie, kamž se vyvdala.[7]) Českou (slovenskou) hazuku vypůjčili si Maďaři i moravští Němci.[8]) Plstěný klobouk neširoký, s krajem stojatým, hedvábím potažený, jakož si ho oblíbili Čechové asi r. 1530, slul „českým" pak napořád a nošen byl i u dvora a v císařově rodině.[9]) V téže době obecně nosívána čepice červená s třapcem do zadu visutým, a ta

---

[1]) Regest. Emler. 171.
[2]) Rukop. mus. C. II. V Erbenovi. 144.
[3]) „Vdova křesťanská" Kherner. 1595.
[4]) Heyden. Trachten 89.
[5]) Gay. Gloss. 659.
[6]) Mittheil. Central-Comm. zur Erf. d. Baudenk. VI. 40. (Falke) a citat u Zíbrta. Děj. I. 262.
[7]) Planché Cyclop. I. 27.
[8]) V listinách třebovských r. 1519 má německý kožišník eine hasucken. V Štokeravském inventáři jest r. 1568 v mužských šatech uveden „ein weisser Göppenictz" — kepenek, což se vykládá za nějaký český kabát. Anzeiger für Kund. d. deutsch. Vorz. 1881. 102.
[9]) Köpl. Jahrb. der Samml. d. allerh. Kaiserh. X. 5944. Český klobouk stál zlatý uherský nebo 2 rýnské.

čepice slula „českou".[1]) I v pozdějších letech arcikníže Ferdinand, správce království a manžel Filipky Augšpurgské, rád chodíval v takové čepici „české".

A zase r. 1610 Guarinoni zlobí se na Němkyně, že v zimě halí hlavu v čepce „české".[2]) I rázovitou zbraň českou oblibovala si cizina. Připomínáme na příklad z r 1365 meč „českého díla" (unam spatam seu ensem operis Boemiae), jenž jest zapsán v jednom inventáři ve Francii. V témž inventáři připomíná se jiná česká zbraň k lovům (alium ensem operis Boemiae aptum ad venandum).[3]) Českého tesáku po jedné straně broušeného (dle Veleslavína Silv.) Němci též zhusta užívali, zovouce ho tesack, dusack; ještě v době Melanchtona reformatora zakazuje se německým universitním studentům nositi český „tysäcken".[4])

Že Němci v Čechách ujali český „tesaken", toho víme důkaz ještě r. 1605 v jednom inventáři města Mostu.[5]) Ostatně by se to rozumělo samo sebou i bez toho dokladu.

I česká paráda drobná bývala do Němec vnášena a za českou uznávána. Připomínáme, že v inventáři Víta z Wolkensteina r. 1442 je „ein behemisch silbergulter sampt messer und dem rothen Samalot." [6])

Tím způsobem bude lze ještě některý kus šatu a zbraně shledati, jenž byl a slul v té neb oné době „českým" za důkaz, že v obecné evropské modě Čechové také činni byli s výsledkem.

V XV. a XVI. století, o němž psáti máme, evropští národové ještě spíš než druhdy odívali se formou podstatně podobnou, jejíž jednotlivé kusy, byvše kdekoliv autonomně a charakteristicky vyvinuty, přenesly se jinam, dál a dále, až staly se modou všeobecnou.

V týchže stoletích obou najdeš v Čechách všecky charakteristické mody evropské. Ani východ nebyl těmi dobami u nás bez působení.

Politickými událostmi XV. věku přes tu chvíli byli tu vyslaní z Polska, z Uher. Ba téměř bez přetrží byli v Čechách, zvláště v Praze, vojenští, dvorští i řemeslničtí členové polského národa.

Byli tu Poláci za Korybuta, král Albrecht měl v Praze polské a uherské dvořany a stráže. Roku 1460 připomínají se řemeslníci polští v mnohých městech českých, a pro kladené ohně vypovídá ze země král Jiří své dvořany polské i řemeslníky polské z měst.[7]) A což teprve za krále Vladislava Polana! I později v letech (1564—1590) s mnohými Polany setkáváš se v knihách pražských, zvláště trestních, neboť kde jaká pranice, Polané nescházeli.[8]) Tedy i v XV. a XVI. století k nám proud východní se převaloval dosti silně: vždy nalezneš v inventářích

---

[1]) Hüttel. Chron. v. Trautenau. 63. Lippert. Trauten. 70.
[2]) Grewel. 625.
[3]) Gay. Glossaire aché. 649.
[4]) Monumenta german. paedag. VII. 480.
[5]) Archiv musejní. B. 35/34.
[6]) Anzeiger für. Kund. d. deutschen Vorz. 1881. 127.
[7]) Tomek. Praha VII. 9.
[8]) Arch. praž. č. 410. Arch. zemsk. listiny arcibisk 1564.

měšťanských některé věci, jež slují litevské, nalezneš župice polské,[1]) tunicam tartaricam,[2]) kaftany ruské a mnoho krojů uherských,[3]) které původem svým ovšem jsou slovanské; Uhři kultuře se učili od Slovanů.

O vlivech západních, německém a romanském ani není potřebí zvláště se dotýkati, že byly v dotčených dvou stoletích velmi pronikavé.

Dvůr králů českých — kromě Jagailovského — byl jako druhdy nejmocnějším rozšiřovatelem krojů a zvyků západnických, zvlášť francouzských a španělských.

Také naše panstvo, studentstvo, kupci dojížděli sobě za všecken čas daleko přes pole až k pramenům samým a přinášeli na sobě s oblibou kroje cizí na pochlubu i vzor.

V Praze a v některých čelnějších městech venkovských v každý čas bývali cizí příchozí z daleka, a nejedni lidé cizího národa byli tu i trvale usazeni.

Proto také najdeš i u pražských Husitů kožíšky franské,[4]) v inventářích pražských shledáš se v XV. století se sukněmi vlašskými, s kloky čili plášti tolikéž vlašskými; za celé XVI. století hemží se v knihách kroji španělskými a francouzskými. Krejčí cizinští usazovali se tu a ochotně pomáhali másti kroje domácí. Na příklad r. 1574 stává se staropražským měšťanem vlašský krejčí Donath Bonocelli[5]) a po něm snadno a brzy na knize měšťanské spočítáš řadu vlašských krejčířů, kteří šili šaty Pražanům.[6])

Panstvo rádo bralo si krejčí cizí za lokaje, zajisté s tím úmyslem, aby se mohlo blýskati úborem po cizinsku šitým a upraveným.[7]) A není pochyby, že už v letech třicátých XVI. věku s renesancí a jejími staviteli, kteří po Čechách leckde zasedli v celých koloniích, hojně k nám přišlo vlašského kroje a vlašských řemeslníků, kteří velmi silně měnili naši modu. Že jich v knihách nenajdeš mezi měšťany hned, toho příčinou náboženství pod obojí, k němuž příchozí Vlachové se nechtěli, jsouce katolíky, hlásiti, a bez přijímání pod obojí nebylo u nás na onu dobu měšťanství.

A byli-li vlaští krejčí u nás usazeni mezi měšťany, natož pak němečtí krejčíři! Těch pořáde býval v Praze některý počet, a přicházeli ze všech německých koutů!

V pražských knihách měšťanských v XV. a XVI. věku jsou zapsáni němečtí krejčíři ze Slezska, z Rakous, ze Sas, Sedmihrad, Korutan, ze

---

[1]) Na příklad Šejnoch Augustu biskupa oblékl v „župici polskou".

[2]) Arch. praž. 998 15.

[3]) Uherští obchodníci k nám dojížděli za celé 16. století hojně. Roku 1584 byl v Praze uherský kroj jako doma. Čtemeť v kn. č. 1120 arch. praž., že r. 1584 připravili se tovaryši konvářští po uhersku a divně sobě po ulicích vedli.

[4]) U kožešníka Jeronyma († 1457) Lib. antiq. č. 26.

[5]) Arch. pražs. kn. č. 567.

[6]) Roku 1590 přijati v měšťanství pražské tři bratří krejčíři najednou. Byli z Mediolana a sluli Brambilis. Roku 1618 přijat za měšťana Testorellus jinak Masca atd. Roku 1587 soudí se krejčí Hendrych de Boninque s Kristinou Šprangerovou. Šprangor známý komorní malíř císařský. Kn. č. 1158. 84.

[7]) Abbild. der Hauptstände. Weigel. Vydání r. 1698.

Švýcar,[1]) z Míšně, Mnichova, Augšpurku ba i z „Denemarku". Jednou tu přijímá právo měšťanské i jakýs krejčí Dorš z Kynciuku, „jenž narodil se na vojně v Sicilii v noci na moři." [2])

A charakteristické jest, že r. 1587 starší cechu krejčířů malostranských byli „Gasner, Leoffart, Meyer, Behm" — jeden Vlach, tři Němci.[3])

Co ti všickni sem nanesli všelijakého cizího kroje! A kdož ví, kolik bylo nad to ještě cizinských krejčí v knihách nezapsaných, totiž takových, kteří tu na čas popracovavše šli zase. Některým takovým, kteří zdejšího měšťanství nedošli, ale za české peníze po ci insku kroje šíti chtěli, ochranná privilegia proti domácím krejčím dávala vláda. Tak na příklad píše Ferdinand r. 1560 Malostranským, aby nepřekáželi krejčímu Jiříkovi Greyterovi, jenž vyučil se řemeslu u dvorského krejčíře a na Malé Straně pracovati chce.[4])

V hlavním městě království Českého z příčin těch všech právě vyložených vždycky vypadal celkový obraz krojů nápodobně jako na Babylonské věži zmatek jazykův. Vypadalo to v hlavních ulicích, v Týně, v trzích, na kořenné váze u radnice, na zámku právě tak, jako Celtes vypravuje o Norimberce. Jedni prý tu chodí po způsobě Sarmatů v širém rouše, kožešinou lemovaném, jiní mají uherskou sukni a přes ni vlaský pláštík, jiní mají kabátce s výložky po francouzsku a tak podobně všelijak. Anebo jako Geiler († 1510)[5]) vypravuje, že v Štrasburce jsi mohl viděti kroje všech národů podle sebe najednou; lidé tam prý chodili v šatech uherských, českých, francouzských, italských, saských, hišpanských. Týž obraz krojů pomíchaných byl také v Polště. Vypravujeť r. 1566 Gornicki, že tolik jest strojů v Polště, že jich vylíčiti nelze; tu po vlasku, tu po hišpansku, po brunšvicku, po kozácku, po tatarsku. Někteří se strojí tak, že to neumí ani pověděti. Konečně volá: „W Polszce u nás ta rozlicznosć strojów wie to Bog, jésli co dobrego przyniesie".[6])

Ano rovně tak v Pražských městech vždy bývala míchanice cizích krojů, vždy tu bývalo popudů hojně, jimiž moda se chtíc nechtíc proměňovala; z hlavního pak města šly proměny a vzory do měst českých ostatních, čímž se stával kroj, který si Čechové obvykli, zosobili, upravili, na dlouze nemožným; měnil se zase. Starší kroj domácí, poctivý, prostý, obdloužný udržoval se pořád jen na osamělých tvrzích českých rytířů a zemanů venkovských.[7]) Proto také, jakž svrchu jsme ze staré literatury

---

[1]) Prvního Švýcara, jenž na pražském právě kšaftoval a při městě obyvatelem byl i s rodinou nalezl jsem r. 1555. Slul Hankhantnar. Desky kn. č. 92. fol. CCI.

[2]) Kn. č. 535. 305.

[3]) Č. 458. 102.

[4]) Arch. místodrž. Missiv. č. 62. 336.

[5]) Geiler. Weltspiegel. 14.

[6]) Górnickiego Dworjania Polski. 92, 93. Z výpisů dra. Zíbrta.

[7]) Že rovně tak v Polště domácí poctivý kroj nalezl útulku při zemanech, o tom poučí Ubiory Matejkovy (tabule 1507—1548), ač jim vědecké ceny valné ve všem všudy přiznati nelze. Divadlo a umělci mívají v kostymních věcech mínění své.

citovali, hádá se o kroji „staročeském" s mladým fintidlem starý „rytíř". O městském a panském kroji platilo slovo Bílejovského (1532), že „nerozeznáš oděvem, domácí-li člověk jest či cizozemec".[1]) Jedna věc však hodna paměti.

Proměny modní nedály se v minulých dobách tak zhusta, jako se dějí za našich dní. Rychlé a rychlejší změny dnešních mod vznikají úmyslně a naschvál rychle, a to tím, že uměle se vzbudí a vynutí spotřeba továrních látek, obrovsky vyrobených a shromážděných. Žijeme v době strojů a páry: obojí žádají velikého a rychlého konsumu. Tomu v starých dobách nebylo nic obdobného. Moda leckterá trvala věk! Ouzké nohavice kolik věků!

Šaty bývaly příliš podstatny, bytedlny, všecko podšity a drahy. Dnes bylo by za smích, kdyby babička, umírajíc, odkázala svým drobným vnučkám své sukně s rozkazem, aby jim byly dochovány do let dospělých; dnes by děvče nechodilo — nemohlo choditi — ani v šatech po mateři, neřku-li po bábě. Ale v starých dobách bylo jináče. Staří mladým tak, jakož svrchu praveno, odkazovali! Jedny šaty nosilo dvojí pokolení. Na příklad r. 1458 umíraje, žádá pivovarník Zikmund Zikl z rynku Nového města, aby poručníci „sukni s kunami", v níž chodíval, zachovali synovi jeho, až doroste.[2])

Roku 1477 odkazuje Neřád pellifex, měšťan Staropražský, synu svému „sukni nové barvy k jmění, držení a k d ě d i č n é m u vladařství!" [3]) Kabáty z našich moderních látek by žádný otec nesměl odkázati „k dědičnému vladařství". Pražský Havel huntýř poroučí r. 1520 kšaftem aby dceři Ludmile „blány byly dány nebožky báby a sukně, kteráž jest v zástavě." [4]) Nějaké malé Zuzance v Plzni, dítěti, odkazuje školní mistr „šamlatku s aksamitem", aby jí byla dochována, až k letům a „k místu manželskému dojde".[5]) V Kouřimi poroučí r. 1544 Magdalena Lyndiškova, aby dcera její „sukničku tafatovou vnučkovi Adamovi do let zachovala, pakli by dříve let umřel, tehdy jměla-li by dcera kterou dceru, aby sukničku dala jí." [6]) Dcera bohatého mistra Ondřeje z Palatýnu nosila všecky šaty po své mateři.[7]) O nebožtíku Janovi Liturgusovi z Turska vypravují r. 1588, že pojal si kdys za ženu urozenou Alenu z Varnsdorfu jen k vůli šatům své první zesnulé ženy. „Vzal proto sobě tak velikou ženu, aby se ty šaty na ni trefiti mohly." A v těch šatech chodila nebožka za mnoho let![8])

A když šat dosloužil v dědičném vladařství kdo ví na kolikátém potomku, to mohl ještě k nové službě obrácen býti![9]) Lecdy se na-

---

[1]) Bílejovský Kron. církev. 124. Výpisek dra. Zíbrta.
[2]) Lib. antiquiss. 26.
[3]) Miscell. č. 26.
[4]) Desky. Misc. 92.
[5]) Arch. plzeň. 223. 227.
[6]) Arch. kouřim. Lib. testament. z r. 1508.
[7]) Kn. arch. pr. č. 324. 468.
[8]) Arch. praž. 1060/a 139.
[9]) O plášti „obráceném" čtu v pamět. knize Král. Dvora z r. 1500 fol. 8.

skytne v pramenech, že šat dali „přeformovati“, ba že ho dali i „do jiné barvy“.[1])

Šatné věci bývaly drahy. Na svém místě poznáme mnohý kus po mnohu kopách. Tu jen připomínáme pro pojem, že prosté šaty letní, jež pořizovali Lounští obecnímu sluhovi, stály až 2 kopy (r. 1541 1 kopu 20 grošů);[2]) šat obročníka na Hradci Jindřichově r. 1564 pořízen z půl třetí kopy;[3]) na Brandejse touž dobou dávány tomu chuďasovi, jenž hlídal psy, na šaty tři kopy.[4]) Vybrali jsme naschvál ceny šatné lidí nejnižších, aby čtoucí přirovnaje postihl, oč tehda nejchudší šat byl dražší dnešního. Šaty jen poněkud onačejší stály už hromadu víc. Nebyly na příklad šaty, Šimonu Lomnickému r. 1564 v Jindřichově Hradci darované, zajisté z nejlepších, a přes to stálo sukno na ně 5 kop, ušití půl druhé kopy![5])

I protož ani nedivno, najdeš-li dost a dosti příkladů v knihách, že soudí se sama šlechta mezi sebou o leckterý kousek šatu! Dnes by bezpochyby slušný šlechtic styděl se hnáti na soud služebníka proto, že mu ukradl „kabát a poctivice“. Roku 1591 Jan mladší z Valdštejna se ještě nestyděl.[6]) Natož pak drobná šlechta! Roku 1553 na příklad tuze soudí se Marta Kalenicova z Hořešovic s Janem Kalenicí o hazuku tykytovou![7])

S drahotou a vzácností šatů souvisí, že v starší době jsou měšťanské inventární garderoby velice skrovňoučky. Na příklad litomyšlský pekař Michal, jenž umřel r. 1498, měl všeho všudy pět kusů šatstva: 4 sukně a kožich.[8]) Nohavice bezpochyby nestály za popis. Marta, sestra purkrabové v Litomyšli, zanechala po sobě r. 1499 čtyři rubáše, 9 roušek, 2 sukně, kožich.[9]) Ještě r. 1515 pokládají se patery šaty za velikou marnotratnosť[10]) — a právem; naše nejnádhernější šaty dnes nevyrovnají se cenou nádherným úborům starodávným.[11])

Teprve v druhé půlce XVI. století, když bylo v zemi víc peněz a bujnosti a když látky hojnějším dovozem olaciněly, mívali naši předkové garderoby hojné a čím dál hojnější.[12]) Na příklad paní Nejepinská, měšťanka z pražského příkopu, měla při své smrti r. 1601 41 fěrtochů, 29 rouch na hlavu, 35 klobouků a čepců, 7 mantlíků, 15 sukní atd.[13])

---

[1]) Arch. pražs. č. 1284. 300. Rok 1591.
[2]) Arch. louns. č. 1. E. 12.
[3]) Oučty panské v arch. tamějš.
[4]) Arch. c. k. místodrž. miss. 69. 341.
[5]) Oučty panské v Hradci.
[6]) Č. 1122. 196. arch. praž.
[7]) Kn. kom. soud. 12. J. R. 19.
[8]) Arch. litomyšl. kn. č. 118. 41.
[9]) Tamž. 44.
[10]) Zrcadl. marnotratn. Mus. 58. I. 46.
[11]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten.
[12]) Totéž poznal Brandl v deskách moravských. Na sklonku XV. věku malý luxus; v XVI. hojnosť všeho. Brandl. Č. Mat. Morav. 1869. 113. V Polště za Zikmunda III. měli někteří rozmařilí šlechticové po 60 kusech šatstva, ba prý tolik rozmanitých kusů, co dní do roka. Lumír 1851. 980.
[13]) Kn. arch. praž. č. 1210. 160.

Pražský měšťan Jan Kropáč († 1613) měl kabátů a jiného šatu tolik, že až plesnivěl a o plných truhlách molovatěl.[1]) Však o těch věcech zevrubně položí se na místech vhodnějších doleji.

Prve nežli zevrubně jmeme se vypisovati šaty oděvací v XV. a XVI. věku v Čechách, jest nám upozorniti čtoucího ještě na jednu věc v oněch dobách obecnou.

V každý čas a ve všech zemích chtívali ouřadové světští i duchovní tomu, aby „stavové" mezi sebou lišili se oděvem, ovšem nikoli krojem jeho, nébrž látkou a zdobou. Tedy šat zemanský měl býti chudší panského, měšťanský chudší zemanského nebo rytířského. O sedlský lid šlo málokdy, ten nebyl „stavem"; byl zboží prodajné a jen počítané a zapisované, a vrchnosť již se sama postarala o to, aby sedlák příliš nezbujněl.

Obyčejně postřehneš, že střih, forma „stavovských" šatů v téže době jest zhruba táž. Zapjal-li pán svou aksamitovou suknici zlatou haléří, sponou, nebo stříbrným knoflíkem, zavázal sobě koženou nebo plátěnou suknici chudý člověk provázkém, nebo zapjal kostěným knoflíkem, ale střih obou suknic beze snadu velmi často poznáš za stejný.[2]) Má-li r. 1470 pražská měšťanka Nikolavova šubu černým suknem podšitou, má touže dobou urozená paní Donínská šubu zlatohlavovou podšitou atlasem,[3]) ale šuby vypadaly střihem stejně.

Jen látka a zdoba měly býti k stavovským rozdílům. Ani právo v husitské době vzniklé (Soběslavské řečené) nebylo tak demokratické, aby ustoupilo od zvyků tehda všude platných: nařizovaloté, „aby žádný řemeslník nechodil v šatech s kunami ani s popelicemi, nežli měšťané a zemaníné, kteříž mají svá zboží na platech." [4]) Za panování krále Jiřího doktor Židek míní,[5]) že by knížata měla choditi v zlatohlavích, ale ne tak skvělých jako král; páni žádnou měrou aby v zlatohlavích nechodili, než v čistých sukních a čubách s podšitím sobolovým, s kunami, chramostejli; rytíři aby mívali šarlat a jiné sukno, na hlavě čepičku sobolovou, kuní, běliznovou; panoši aby chodili v čubě kterékoli barvy krom šarlatu, v čepici liščí; měšťané měli míti roucho poctivé, dlouhé s kunami. Králi samému radí týž dotěrný doktor, aby se ve svém zlatohlavovém rouše proměňoval často, aby jiní nemohli po něm pro veliký náklad tak činiti.

V století následujícím dosti často potkáváš se v pramenech s ustanoveními, že panstvo nemá obláčeti se stříbrohlavy ani zlatohlavy než aksamity a karmaziny bez zlatého premování; rytířům kázalo se nositi šaty lacinějších látek damaškových, měšťanům určováno sukno.

Ale kdo by z těch příkazů soudil, že jednotliví stavové opravdu se tak poslušně strojili, ten by se klamal tuze. Většina lidí překračovala

---

[1]) Č. 1174. 429.
[2]) V díle Hefnerově jsou o tom německé doklady z 15. stol. obr. 389.
[3]) Miscell. č. 26. fol. E. 38. E. 6.
[4]) Práva Star. Měst. v univ. knih. č. 17. C. 22. 112.
[5]) Správovna. Rkp. v univ. knih. č. 17. D. 2.

šatem z jednoho stavu ve stav druhý přes všecky zákazy, takže svrchupsané rozdíly v šatech při stejném kroji ještě nejsvětleji pozoruješ jen u lidí společenskou platností daleko od sebe stojících. Kdož byli, ne-li stavem, aspoň jměním sobě bližší, rádi a se zdarem smazávali rozdíly v šatech na veliký hněv všech mravokárců. Již Štítný naříká na vládyky a rytíře, že „druh druha chce přetráviti nebo rúchem přepýchati." [1]) Ba v XVI. století proroctví Sibyllino i sedláky tepe, že strojí se po pánech! „Jak chodí pán neb panoše, taktéž chce sedlák choditi jako jinoše, a jestliže pán ponese klobúk špičatý, sedlák chce míti takový, a bude-li na pánu kukla bez cípa, musít býti na sedláku taková." [2]) V „Rozmlouvání člověka rytířského s pánem", roku 1554 vytlačeném, přiznává se rytíř, že stavové „co jen na J. Milosti královské i na knížatech uhlédají — i ty aksamitové střevíce — všecko že míti musejí."

A právě téhož roku 1554 píše Fridrich z Valdštejna Joachymovi z Hradce o šatě dvořanů císařských: „Co se šatů dotýče, jak nám bylo vyměřeno, co mohl pán neb zeman nositi, to jest změněno, nos kdo chce, jak chce. Než cožkoli jeden dá dělati, nemá od jednoho šatu dáti krejčímu víc nežli 3 zlaté, pak to již krejčí musí věděti, co za tři zlaté můž udělati; štefty zapověděny." [3])

Touže dobou vyznává sněm augšpurský v Němcích s výčitkou, že „mezi knížetem, hrabětem, stavem panským, měšťanským žádného rozdílu nemůže býti poznáno" a hned se usnáší a rozkazuje, kterak se kdo šatiti má. Nápodobně v Čechách sněmovní výčitky vyskytují se ob čas s výčitkami kazatelů a mravokárců. Český sněm r. 1586 zvolil zvláštní kommissary, „kteřížto, jak by se jedenkaždý z stavů v témž řádu chovati měl, v spis uvésti a J. MCské a nejvyšším ouředníkům a soudcům zemským ukázati mají." [4])

Z mravokárců také Rvačovský zase pouští se do sedláků:

„Co sedlák uhlídá na pánu,
by měl prodati půl lánu,
chce takové šaty míti,
byť jej měl čert do pekla vzíti." [5])

Adam z Vinoře touže dobou naopak vyčítá pánům: „Vidí-li kdo co na jiném neb slyší-li o jaké prve nevídané novotince, za šťastného se pokládá, když to na sobě ukázati může, již pak trp statek aneb poddaní dosazujte!" [6]) A výborný Veleslavín tepe tou příčinou všecky stavy i učené pány. Pravít: „Zbytečná pejcha, nádhernosť v šatech tak se rozmohla, že nevím, aby kdy od počátku světa tak vysoko vystoupiti mohla jako nyní jest. Ještě za paměti lidské ten spůsob zachovával se v oděvu, že

---

[1]) Štítný. Kn. šest. 163.
[2]) V zápisc. kněze Rosy. Menčík. 26.
[3]) Arch. zemský. Opisy z Hradce.
[4]) Sněmy. 1586.
[5]) Masopust. 71.
[6]) O potupení světsk. marností.

lidé jedni od druhých rozeznáni býti mohli, anobrž i mezi učenými spatřoval se rozdíl, kdo z nich jakého titule užíval, však již to všecko proti nařízené reformací i v akademiích pomíjí se, takže skůro žádný po šatech věděti nemůže, kdo jest doktor, kdo řemeslník, kdo senator, kdo zeman; nejednou se přiházi, že měštěnín neb řemeslník více naložiti smí na šaty než pán, z čehož častokráte zášti mezi nimi a různice povstávají." [1])

Nápodobně napsal Krupěhorský r. 1612, že člověk tou dobou podle oděvu již „nepozná, kdo jest řemeslník, žák, voják, zeman, též která jest služebná dívka, městská dcera, nebo zemanka; nebo co sedlák na měšťanu vidí, to chce míti; měšťan chce také zemanu roveň býti." [2])

Takovými a podobnými hlasy naplnila by se knížečka obtloustlá; patrno, že čím dále k novější době tím větší nastávalo změtění šatů mezi jednotlivými stavy.

Z hlasů nejpozdějších všimneme sobě jenom ještě līčby Havlíka z Varvažova; osvětlujeť věc velmi drasticky. „Jak mezi muži tak mezi ženami nenalézá se již žádného rozdílu, kterého kdo jest stavu, tak a na ten spůsob, že ledajakýs hokynář, jenž s rapírem a po zemansku v šatech chodí, nebude rozeznán kdo jest, až jej uhlídáte v krámě jeho seděti a prodávati přízi. Ale toho neřádu a té smíšenice nyní v Frankreichu nenaleznete, kdež od starodávna nařízeni jsou jistí krojové a spůsob oděvu jedné každé osobě podle stavu." [3])

A že tito veřejní hlasové nelhali, toho máme dosti dokladů z archivních a jiných zpráv. Na příklad v soudě lounském vypravuje kdosi o synech Koudelkových, že r. 1605 „nesli se, jakoby byli stav panskej, než byli z rodu Koudelkovského a svýmu pánu hrubě kradli." [4]) A Guarinoni vykládá touže dobou, že seděl v Praze při hostině proti jakémus doktorovi lékařskému, „ale pokládal jsem ho za ‚lokaje,' poněvadž měl dlouhý rapír, dýku a krátký pláštík." [5])

Roku 1602 vysvětluje v soudě pražském [6]) Jan Alt, bradýř — tedy člověk skoro nízký v těch dobách — že ho „mnozí lidé i židé mají za Jeho Milosť císařského pana rychtáře Jana Platejsa z Plattenštejna! Císařský rychtář po hejtmanovi první osoba v městě!

A když r. 1615 povolali staroměstští páni Marjanu, manželku Jana Hendrycha z Frankenštejna, na radní dům, aby se zpravila, „proč šaty nádherné nosí, jakoby stavu panského nebo rytířského osoba byla, ona odpověděla, když jiní podobných šatů nositi nebudou, také takových užívati nechce!" [7])

Rozkazy, aby stav od stavu lišil se šatem, děly se, zvláště v starší době, z příčin socialných; dnes už skoro neuvěřitelno, kterak v minulých

---

[1]) Politia Velesl. IV. 557.
[2]) Kníž. o soudném dni.
[3]) O ctném obcování. Překl. r 1613.
[4]) Arch. lounsk. kn. č. 1. C. 34. str. 1082.
[5]) Guarinoni; Grewel. 79.
[6]) Arch. praž. č. 1063. 124.
[7]) Arch. pražský, městský. č. 1292. 134

dobách jeden stav o druhém pohrdavě smýšlel! Vynikal-li jeden nade druhý privilegii, chtíval vynikati tudy také šatem, a hněv byl, oblékl-li se člověk nižšího stavu rouchem tak drahým jako člověk vyššího řádu.

K týmž rozkazům a káráním o rozdílech šatových a přepychu přidáván zhusta úmysl moralný. Karatelé a zákonodárci, a to nikoli jenom naši,[1]) vyčítali to za nemravnost, pýchu, rozkošnictví, oblékal-li se kdo nádherněji, nežli mu slušelo, a snažili se položiti hráz, až po kterou smí ten onen stav dojíti. Štítný touží na zápony, prsteny a jiný přepych; Hus není spokojen s nádhernými rouchy stříhanými, vše to klada za hřích. Rokycana v Postille o nádherných lidech mluví téměř urážlivě. Humanista Lobkovic r. 1489 v Žalobě k sv. Václavu naříká, že láska k vlasti mizí; dosť prý mají Čechové na tom, když chodí v zlatohlavech.[2])

Kněz Bavorovský r. 1550 na svých kázaních, jda podle písma řkoucího, že pýcha matkou všech hříchů, tvrdil, nejen že manželky pro pěkný šat okrádají své manžely, než i bryndání piva a vína, a všecky podvody falše mužské i ženské dějí se jen pro nabytí peněz na hříšnou parádu. „Kteříž zlými obchody,“ tak dí kněz dotčený, „odívati se chtějí, dvojnásobně hřeší. Ujímá mnohá manželka svému vlastnímu manželu i dítkám svým tejně, toliko aby mohla pěkně choditi a jiným v ozdobě rovna býti. Nechci tuto mnoho připomínati, kterak při šencích pro takovou ozdobu pyšnou lid obecný se loupí: nebo tu musejí býti pěnky pro blánky, připisování pro premování, slévky pro rukávky, nedolévky pro fěrtoušky.“ [3])

Teprve od prostředka století XVI. při zákazech rozličné parády vyskytují se podle mravních důvodů i důvody národohospodářské a obchodní, vyčítající jednak, že zlato jde ze země ven za věci ničemné, a jednak chtějící staviti luxus, jejž zovou národní hospodáři, protože lidi ochuzuje, „nezdravým“.

V sousedních Němcích — pokud víme — nejprve v artikulích říšského sněmu augšpurgského r. 1548[4]) dotčeny jsou světle momenty národohospodářské a obchodní. Tu čteme, že „nádhernosť a skvostnosť oděvu se rozmohla, tak že netoliko některé obzvláštní osoby, ale také celé krajiny k snížení a k zteučení statků přišly; neboť za zlato, aksamit, damašek, cizozemská drahá sukna, skvostné garety, perly, předené zlato nesčíslná síla peněz od národu německého se vyvozuje.“

U nás z týchže příčin staročeský rytíř r. 1554 žebrá na českou nádhernosť volaje, „jakou my summu zlatých a nejlepší mince za to do Němec a do Vlach z země české vydáváme, oni naše zlato a stříbro míti budou, a ty naše plundry se v nic obrátí a za nic nestanou. A tak Čechové, než se nadějí, ve psí, jak říkají, co v kvítí zůstanou.“ [5])

---

[1]) V Polště r. 1495 řád proti přepychu čti ve Codex pictur. jura municip. 28. V collect. u Piekosinskiho. 453. Ve Francii zákazy nádherných šatů v Reglementu Karla V. 1367. Gay. Glossair. 447. Doklady snadno rozmnožiti lze.

[2]) Lobkovic-Vinařický. Spisy. 124.

[3]) Bavorovský. Postilla. 212.

[4]) Histor. Bohem. VIII. Rukopis musejní.

[5]) Rozml. člov. rytířs. s pán.

Po staročeském rytíři trousí se hlasů národohospodářských čím dál tím více. Roku 1585 také Veleslavín [1]) míní, kdyby králové čeští po způsobě králů englických zapověděli vydávati peníze z Čech ven, že bychom měli v zemi více chleba, méně drahoty a hladu, více stříbra, zlata a peněz k ochraně a zvelebení království, ku vzdělání pevností a hradů pomezních a méně pejchy, hadrů. „Nestane-li se časně přítrž," tak dí Veleslavín, „obávati se, že v malých letech peněz v Čechách míti nebudeme, snad nás potom nouze k sprostnosti staré přivede, a cizí národové, poznajíce, že nejsme při penězích, nepotáhnou se sem s svými titěrkami a daremnicemi, kteréžto ačkoli jsou na oko pěkné, však užitku žádného nenesou a naposledy mezi hadry v smetech se octnou."

Také voják — Chotek z Chockova — r. 1593 nápodobně hovoří, se svého stanoviště klada důraz na své přesvědčení, že Čechové pro parádu poklesli vojenskou myslí. Dít: „Naši předkové bez mnohé pýchy dosti peněz jsou v zemi mívali, a také jiní národové ve větší poctivosti a vážnosti Čechy mívali, proto že jsou nepříteli každému odolati mohli." [2])

I onen rozkošnický cizopas — Šimon Lomnický, básník a druhdy majitel hospody — dává se naposled také mezi národní hospodáře stran české parády, r. 1615 řka posměšně, [3]) ale rýmovaně:

„Již to vešlo v přísloví,
když se Čechové zvlašili,
peníze se jim splašily,
tak že jich dost málo máme,
za daremky je vydáváme,
za karmazín, aksamity,
mochejry a tupltykyty,
stříbrohlavy, zlatohlavy,
z nichž bývá roucho blýskavy,
jiné materie drahy,
které se vezou do Prahy,
ty nás našich peněz zbaví,
z Čech se roztrousí všudy,
že nevíme z dluhů kudy,
nebo někdy, třebas v roce
jen z toho bude vouuce."

A jinde dokládá:

„Mnohý v drahých šatech pne se,
všecken svůj statek nese." —

---

[1]) Předml. k Sylviově kronice. 10.
[2]) Dvorský. Č. Č. Mus. 1884. 800.
[3]) Peycha života. Lomnický.

„Ševci, krejčí, kožišníci
aneb jiní řemeslníci,
co pracně vydělají,
všecko naloží na šaty.“

Naposled i sněmy zemské uznaly za svou povinnosť staviti velikou nádheru z příčin národohospodářských. Nejprve se snesli stavové r. 1586,[1]) aby ze stříbrohlavů a zlatohlavů, z tkanic zlatých i stříbrných, z knoflíků zlatých, z neužitečných sklenných šmelců i sobolů a rysů platila se daň desátá kopa, určili na to kommissi, ale později na sněmě r. 1595 změnili usnesení v úplný zákaz prodeje. Ustanoviliť: „Jakož veliká zbytečnosť v šatstvu v království tomto, zvlášť od zlatohlavů, stříbrohlavů, aksamitů, karmazinů, krumplování hedbávím a šmelcem nastala, za kteréžto věci nemalá, ale znamenitá summa se vydává a ven z království se vynáší, na tom jsme se všickni tři stavové snesli: aby žádný kupec, Šot ani žid žádných zlatohlavů, stříbrohlavů, zlatých tkanic, pasomanův, aksamitů barevných, karmazinův, krumplování hned po sv. Jiří nejprve příštím v království tomto zjevně ani tajně neprodával.“ [2])

Tyto a nápodobné zákazy všelijak opakovány i v následujících potom několika sněmech (r. 1601, 1602 atd.), ale oučinek těch sněmovních národohospodářských starostí byl ouhrnkem přece jenom ten, o němž píše Veleslavín: „Čím více vrchnosť zapovídá lidem takovou nádhernou skvostnosť, tím oni více na ni vynakládají a žádostivěji po ní dychtí.“ I sám sněm generalní r. 1615 za přítomnosti Matiášovy hněvivě odsoudil to, že „bez rozdílu osob jeden každý po takové nádhernosti a zbytečnı́ pýše dychtíc, na tu pýchu nakládají s velikou škodou, a tudy že peníze od cizozemců se ven z země vyvožují“, a proto nařídil týž sněm spolu s císařem jistou kommissi k učinění nějakého řádu, „jak by se jeden každý chovati měl.“ [3])

Politické dějiny české zamotaly se brzy potom tak smutně, že kommisse o šatstvu nařízená neměla ani kdy dbáti svého úkolu. Také by jí byl nikdo neposlechl. Čechové byli v XV. a XVI. věku bohati, z míry bohati a proto byli nádherni, říkej si kárce, vláda, sněm co říkej. Nádhera popadala i ty naše lidičky, kteří neměli na ni, tak tuze, že některý, leda by se stkvěl, raději nejedl. „Znala jsem paní Annu“, tak vypravuje měšťanka pražská r. 1592 o jiné měšťance, „chodívala pěkně v aksamitové karkuli a v pěkných šatech — a jídala s mužem chléb a sýr, přes celý týden jsem neviděla, aby co jinýho jedli než chléb a sýr.“ [4])

Jiný zas aby se stkvěl, nemaje, vzdlužoval se do set. Takž pro příklad vzdělal urozený Jakub z Vřesovic († 1577) za šaty do 614 kop dluhů! [5])

---

[1]) Sněmy VII. 2.
[2]) Z tištěn. sněmu.
[3]) Tištěný sněm.
[4]) Kn. arch. pr. č. 1055. 270.
[5]) Arch. mus. listiny malostransk.

V Čechách přemnozí drželi se přísloví, že šaty dělají člověka, kteroužto myšlénku latinský básník XVI. věku rozšířil o to, že nejhloupější člověk (idiota) v pěkných šatech vypadá moudře.[1])

Že byla nádhera Čechů veliká, pozná čtoucí doleji z inventářů zevrubně a do omrzení: ale budiž už tady oznámeno na konec, že neznáme ani jednu zprávu o tom, aby český přepych v šatstvě vyšinoval se byl kdy na směšnou, nechutnou bujnosť, jako na příklad do ní upadli kdysi bodří Švýcaři po vojně burgundské, kteří zbohatše a zpýchavše, rozřezávali si ozdobně botky při konci obuvi, aby znáti bylo, že mají zlaté prsteny také — na palcích u noh svých!

Bitva bělohorská Čechy z nádhery svlékla na drahný čas a oblékla za ně všelijaké cizozemce. — —

[1]) Verše sepsány jsou v arch. praž. v knize č. 1284 fol. 11.: „Vir bene vestitus in vestibus esse peritus creditur a mille, quamvis idiota sit ille.“

Kroj a šaty chodicí v XV. věku.

I.

Část přehledná.

1. Ráz přechodní doby.

Bujné mody; kabát, šat krátký, otáhlý; rolničky; nohavice dvojí barvy; zobáky, kukla, vlas, a brada; šat ženský, vlečka, účes, oháňky, páteře.

Patnáctý věk byl doba bez pevné povahy. Středověká romantika, která ovládala století předchozí, pobledla a povadla tak tuze, že do XV. století jen zbytečky její vešly; nové myšlénky, zvěstující dobu novou a konec středověku, ob čas prodraly se na povrch a přeletěly Evropu, onde jsouce násilně tlumeny, onde vřele vítány; ve všem všudy byla nestálosť, a život kulturní opanovaly podivné protivy: zbožnosť a zhýralosť. Do XV. věku vběhlo s oběma sdruženými protivami tehdejšího života — s přepjatou zbožností a s převelikou bujností — všecko všudy modní bláznovstvo i elegantní šviháctvo, kteréž jevilo se v kroji a stroji věku předchozího a s ním spolu moda klášterským šatům podobná. Dle slov Štítného chodili jedni „v hrdých světských rúších", jiní „v šerých kuklách zákonních i vylkách jeptišských".[1])

V oněch hrdých rouších kvetly i v naší vlasti tytéž bujné i rozpustilé výrůstky kostymní jako ve vší tehdejší Evropě.

Míníme totiž onu přepjatou snahu šat zúžovati a skracovati na veliký hněv a zhoršení lidí cudných, míníme onu všeobecnou a křiklavou náklonnosť k barvám rozmanitým na témž šatě, a to tak, že na příklad každá nohavice týchže poctivic byla barvy jinačí (miparti); naposled míníme onu přehnanou snahu prodlužovati hlavu, nohy i ruce měrou nepřirozenou, a to u ženských čepcem chomoutovým o špici čili rohu nebo

[1]) Řeči besední. Rukop. budišín. 198.

o dvou rozích, u mužských kuklou dlouhou, cípovitou a při obojím pohlaví cípy od rukávů čili pachy a kromě toho škorněmi se špicemi či zobáky.

Podle těchto vybujnělých forem ovšem mělo XV. století také svůj vážný „poctivý" kroj, a lid selský měl pořád svůj starodávný prostý šat, ale dotčené bujnosti jsou přec jen význačným rázem století patnáctého. Všimněme si jich zevrubněji!

Úzkost a krátkost šatu charakteristická jevila se nejnápadněji při mužském **kabátě**. O tom tedy nejprve.

Jenže jest nezbytno pověděti, co byl kabát a jak vznikl.

Vznikl skrácením mužské sukně, a to tak valným skrácením, že kryl kabátec jenom hruď. Kdežto starodávná mužská sukně [1]) dosahovala obyčejně po kolena, kabátec byl šat pouze „popásní", a kabát stěží kryl boky. Ještě v statutech arcibiskupa Volframa zove se v pramenech našich „brevis tunica",[2]) což svědčí o jeho původě.

Vedle kabátu ovšem zůstala mužská sukně, třebatě také skrácena, ale rozstřížena (kytle, blusa) na dále a přetrvavši věky, až po tu chvíli žije.

Kabát vznikl na počátku XIV. století ve Francii. Dle Quicheratových studií [3]) v jižní Francii (Marseille) znali kabát dávno prve; odtud se rozšířil. K nám do Čech bezpochyby donesen za krále Jana Lucemburského. Ví o něm Petr Žitavský (II. 22). Že mohli leckde jinde mimo Francii připadnouti na formu kabátkovou, o tom dobře svědčí naše biblí Velislavova ze století třináctého. V ní zobrazena panenka v pěkném kabátci.[4]) Ostatně již Římané znali kabát pod jménem „palla gallica".[5]) V českých pramenech vyskytuje se kabát jmenovitě teprve od polou XIV. věku pod jménem joppa, kabátec joppula čili, jakož svrchu praveno, „brevis tunica". Rovněž tak překládají nejstarší naše slovníky. Kabát jest jim župice, prsní punt, popásní oděv. Ve vlasti své původní přezván byl kabát jacke, rochet, roquette, anglicky slul rocket; Němci upravili si francouzské jméno v jacke, schecke, rock.[6])

Byla však župice vždy volnější nežli kabát. Kabát musil dobře k tělu přilehati. Tať byla jeho podstatná vlastnosť mimo krátkosť. Viz příkladem obrázek čís. 1., vyňatý ze Zrcadla spasení. (Rukop. Č. Musea.)

Jakkoli tedy bezpochyby již za krále Jana dvorští a panští švihácí odívali se u nás po francouzsku přilehlým kabátem, to přece obecnějšího rozšíření došel kabát teprve za panování Karla IV. v letech šedesátých. Před rokem šedesátým není malířům ani divadlu radno oblékati své výtvory historické v kabát. U sousedů Němců objevují se první kabátce

---

[1]) Viz o ní stati v I. díle Zíbrtově.
[2]) Emler. Věstník Spol. náuk 1889. 299.
[3]) Quicherat; Hist. d. Costume 227.
[4]) Reprodukci dotčeného obrázku viz v I. díle Zíbrtově str. 260.
[5]) Velišský, Život Reků a Řím.
[6]) Viollet-le Duc IV. 310. Weisz. Kostumkde. III. 211. Rohrbach-Kretschmer Trachten 187.

r. 1350;[1]) kronika mohučská naříká teprve při roce 1367 na krátkost kabátů (tunicas brevissimas), že nekryjí nic na předku ani v zad.[2]) A r. 1370 má již opolský Boleslav na pohřebné tabuli krátký kabátec o mnohých knoflících.[3]) Tedy do r. 1370 dostal se kabátec už přes Čechy dál na východ. Rozšířil se zajisté u nás valně v letech šedesátých. Svědčí tomu domácí prameny.

První zřejmá zmínka o kabátě u nás jest v krejčovském řádě města Litomyšle r. 1365. Mistrům zakazuje se, aby nižádný falešných kabátů neprodávali.[4]) Téhož roku první joppa zapsána v pražském archivě.[5]) Dvě léta potom naříká kronikář Beneš z Veitmile i kazatel Milič do krátkých kabátů. Onen dí mrzutě, že zaveden u nás cizinský nový šat; krátký, hanebný, jenž zadku nekryje.[6]) Milič touž příčinou hněvá se na kněze, že v témž šatě si oblibují.[7]) Ostatně kněžím zapověděl kabáty rok před tím (1366) arcibiskup Jan. Podobá se nám, že touže dobou nejen v Čechách, nébrž všude po Evropě vzkvetla rázem moda kabátů Vždyť právě v letech šedesátých papež činí odpustky odvislými na tom, bude-li míti žadatel šat aspoň ke kolenům dlouhý.[8]) Kabáty krátké v malých časech potom zalíbily se v Čechách tou měrou, že i selský lid si je pořizoval. Zlobít se Štítný, že „i oráče táhne zlý duch v neřád, že budú na to těžce robotovati, aby svú nemúdrú vedli purnost v krčmách, na posvíceních — v kabátích.“ [9])

Čís. 1. Zrcadlo spasení; rukopis fol. 219.

Modní kabátec nezahynul v století tom, v němž se zrodil, alebrž vítězně vešel do věku XV. a panoval i potom ještě dlouho, až stal se otcem naší „vesty“. Všimneme si jen zhruba, kterak vypadal.[10])

Kabátce krátké a kratší bývaly na prsech a k ramenům vycpávány, v bocích naproti tomu až příliš utahovány a svazovány zvláště od těch mladých hejsků, kteří chtěli modou vynikati nad jiné. Beneš Krabice r. 1367 a po něm Hájek praví[11]) o novomodním onom kabátě, s nímž

[1]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 218.
[2]) Schultz. Deutsch. Leben II. 297.
[3]) Schlesische Fürstenbilder od Luchsa tab. 25. (Bibl. v Rudolfině).
[4]) Arch. litomyšl. č. 115. 13. Sděl. Štěpánek.
[5]) V kn. č. 987.
[6]) Turpes vestes, ut posteriora viderentur. Emler. Fontes. IV. 536.
[7]) Menčík. Věstník Spol. náuk 1890. 344. „Quidam incedunt nodulati, stricti, angustati in tantum, quod tunica sit strictior quam cutis sive venter eorum breves tunicas deferentes.“ Možná, že již v nařízeních arcib. Arnošta míní se slovem strictae tunicae kabáty. (1355.) Menčík 1882. 14. Jiné ještě zákazy uvádí Zíbrt. I. 317.
[8]) Dr. Nováček Č. Č Mus. 1889. 19.
[9]) Štítný. Kn. šester. kap. 73.
[10]) Obšírněji čti v I. díle Zíbrtově 309—317.
[11]) Fontes rer. IV. 536.

nádherná a bujná mládež vešla do XV. věku, že se v něm nemohl žádný poctivě ohnouti, že v něm sotva dýchali; a Hájek dokládá, že někteří měli ty „otáhlé sukničky z zadu svázané stuhami hustě, z předu zapnuté hustými knoflíky, též i rukávy velmi utáhlé a upnuté knoflíky hustě. Někteří mívali na prsech punty bavlnou vycpávané a ti prsy i břicha velmi těsně utahovali jako psi lovčí.“ Jiný kronikář přidává ještě to, že cpali se „vokolo ledví velmi tlustě, aby jako ženské prsy jměli.“ [1])

Také Hus se hněvá na muže, že přidávají kabátům vlny, chtějíce vypadati „prsati“, směli, silni.[2]) Vzory utáhlých kabátců s puntem, po předu i po zadu zobrazené viz v této knize na obraze č. 3.

Už při kabátci patrna byla tehdejší snaha po rozmanitosti barevné na témž šatě. Díť kronikář, že zvlášť rytíři kázali sobě štrychy soukenné a jiné barvy přišívati na bedra. Též Hus psal proti strakatosti šatův.[3]) Krku při kabátci nechávali mnozí nahého zhola, jiní obkládali ho stříbrnými plechy s literami a nápisy. Chudší lidé opičíce se po bohatých obkládali hrdla cínovými plíšky popsanými „a tak měli (dle slov letopiscových) hrdla obklíčená okovy, jako pastejřovi psi, aby jich vlci nezdávili.“ Touž modu vytýkají kronikáři roku 1380 Vídeňanům skoro týmiže slovy.[4])

Jenom v Italii oblibovali švihácí nositi kabáty řasnaté,[5]) jinde všude pilně dbávali toho, aby se kabát ani trochu nekrčil. Upínali ho tedy s hůry dolů knoflíky. Ale vedli si stran knoflíků všude přemrštěně;[6]) brali je i za ozdobu a přišívali je též na obruby šatů a vůbec, kam se hodilo nebo nehodilo.

Paráda knoflíková vešla do XV. století a panovala v něm. Z archivních dokladů připomínáme jen zápisu o zahájeném soudě plzeňském r. 1411, jímž zastavuje kdos u židovky „multos nodulos alias knoflíky argenteos, deauratos“, tedy množství stříbrných a pozlatitých knoflíků.[7])

Kabáty se také šněrovaly, a jsou doklady, že způsob, zapínati šat, jako jest na čamarách našich, znali ve Vlaších již r. 1300.[8])

Kdežto u nás za některý čas obvěšovali kabát plíšky kovovými, zalíbilo se Němcům obvěšovati se **zvonci a rolničkami**, jež nejobyčejněji přišívali na pasy,[9]) ale i zhusta na prsa. Ačkoli zvonce na šatě

[1]) Rukop. děčínský T. 2. 178.

[2]) Hus-Erben I. 68.

[3]) Hist. et. monum. Joh. Hus. kap. 49.

[4]) Zevrubný citát o tom v díle Falkově i Heydenově. Stěhuje se vlastně z knihy do knihy.

[5]) Viz v díle Bonnardově (Costumes des XIIIe—XVe siécles) obr. 69 giudici del torneo ze stol. XV.

[6]) Roku 1360 ozval se i koncil v Kolíně Rýnském proti konflíkům. Schultze Deutsch. Leben I. 294.

[7]) Prof. Strnada opis archivní, půjčený. Touž dobou (1410) touží kronika klosterneuburgská na mnohost knoflíků na kabátech přišitých. Schultze D. Leben. I. 309.

[8]) Viz obr. 145. v Bonnarda Costumes.

[9]) Hefner-Alteneck. Obr. 224.

měl již v době biblické kněz židovský, odkudž dostaly se na obřadní roucho křesťanské i na světské parádní roucho byzantské: přes to Němci vykládají modu rolniček zvonců příbuzných za vynález svůj.[1])

Jisto jest, že v Němcích byly rolničky na šatech nejvíc oblíbeny, jinde je brávali na sebe jen přemrštěnci modní.[2]) V Němcích ozdoben jimi i pluvial korunovační v Cáchách![3]) Přes to, že znala rolničky již doba rytířská, doba minnegesangu,[4]) udržela se moda rolničková za celé XIV. století a vešla do věku patnáctého. Na jednom z koberců, chovaných v Norimberce v museu, jsou všecky figury ozdobeny rolničkami. Koberec soudě po kroji z XV. věku pochází.[5]) Tedy v Němcích zahájeno patnácté století rolničkami; v tom věku kvetly nejvíce;[6]) ovšem měli je pouze šviháci urození. Na sněmě v Kostnici objevila se ta moda u velikém množství. Na obrazech německých v cod. o Trojské vojně (v germ. mus. Norimb.) z r. 1441 má i panna rolničky na obojku i na pase hustě.[7]) V druhé půlce XV. věku rolničky se patrně ztrácejí.[8])

Čís. 2. Z rukop. Zrcadla spasení fol. 201.

Moda „německých“ zvonců byla následována v Polště i u nás v Čechách. V kapli Jagailovské v Krakově jsou obvěšeni rolničkami svatí tři králové, pocházející z XV. století;[9]) sochy na hrobích knížat slezských[10]) dokazují, že i tu oblibovány rolničky. Na jednom reliefu patrno, že věšeny zvonce na širokém pase připevněné i přes pravé rameno. Také Bolek II.[11]) obvěšen všecek rolničkami, ač vykladatel tvrdí, že to jsou perly.

Že se leckterému Čechovi nebo Češce v XIV. věku zalíbila moda rolnic, o tom čti v předchozím díle mého spojence; že přeběhla moda ta i do XV. věku u nás, toho svědectvím přiložený obrázek č. 2., vyňatý z rukopisu musejního, přezvaného „Zrcadlo spasení“ fol. 201. Je tu zobrazen ani ne tak švihák jako nádherný, vznešený pán v zelené dlouhé sukni, dvěma zlatými pruhy lemované. Z dutých dlouhých pytlových

---

[1]) Falke. Costumgesch. 207.
[2]) Rohrbach-Kretschmer 203.
[3]) Bock Gesch. der liturg. Gewänd. I. 213.
[4]) Henne am Rhyn II. 285.
[5]) Anz. für Knde d. d. Vorzeit. 1857. 324.
[6]) Scheible Die gute alte Zeit 109.
[7]) Anz. für Kund. d deutsch. Vorz. 1880. 71.
[8]) O rolničkách čti v I. díle Zíbrtově 343. Obšírněji od téhož v Nár. List. 1891 14. srpna. Starší literaturu o nich viz v Scheible Die gute alte Zeit. 56. 57.
[9]) Przezdziecki. Wzory sztuki sredniowieczny. I. 24.
[10]) Luchs. Schlesische Fürstenbilder.
[11]) Obr. 29 tamže.

rukávů té obšírné sukně vystrčeny jsou ruce, které haleny jsou rukávy modrého spodního kabátce. Na límci té svrchní sukně visí na tlustém řetčze rolničky po prsech a snad i po zádech. Pán má boty červené, peří na hlavě bílé.

Že u nás také zvonce oblibovány, o tom důkazem inventář Kláry Helmové, kteráž měla r. 1425 po muži „pás stříbrný pozlatitý se zvonci.“ [1]) Do konce XV. století zahynula moda rolniček všude. Rolničky a zvonce zůstaly od té doby jen bláznům, psům [2]) a sokolům honebným a koním v turnaji. Však za zmínku stojí, že v Němcích leckde ujali rolničky sedláci a drželi tu modu ještě v XVI. věku. Hoši selští na podvazcích je mívali, jakož o tom obrázky z r. 1520.[3])

Čís. 3. Životové mučedníkův; tisk z r. 1495

Úzkost a divná barvitost šatů jakožto ráz XV. století jeví se mimo kabáty zvláště při mužských **nohavicích.** Nohavice jevily snahu již ode dávna zúžovati se; [4]) patnáctý věk je doba nejužších nohavic. Nohavice kryla nohu od pasu až na špici nohy rovně tak jako v století předchozím. Obrázek nohavic třebas pozdější, ale velmi názorný podáváme pod čísl. 3. ze Života mučedníků (54. B. 15 fol. A. 19 v univ. knih. z r. 1495). U lidí nádherných a při švihácích bylo přední povinností každé nohavice, aby dobře padla. Proto býval střih její dosti nesnadnou prací krejčířskou. Bezpochyby právě od té práce obdrželi ti, kdo šaty šili, jméno krejčířů nápodobně jako u Francouzů, Poláků (krawci) a Němců. Přilehlá nohavice panuje přes hranu XV. století.

Nesnadno se „obouvala“.

Bývala šita z rozličných látek, zvláště ze sukna; lidé parádní nespokojovali se při nohavicích s barvou jedinou, alebrž kázali si je šíti z různobarvých pruhů po délce se táhnoucích nebo šachovali čili merho-

[1]) Kn. arch. praž. 992. 64.

[2]) V pozůstalosti panny Magdaleny z Hradce r. 1580 čte se: „Obojček na psíčka se zvonečky stříbrnými.“ Rukopisn. kopiał Tischerův. Str. 160.

[3]) Obr. 10. 11. v Scheible Die gute alte Zeit.

[4]) Žaloba u Petra Žitavského. Fontes. IV. 301.

vali je, rozmanitých barev sukno na ně přišívajíce na způsob čtverečků.[1]) Také starodávný zvyk míti každou nohavici jináče zbarvenou — miparti, biparti[2]) — udržel se v Evropě všude za celé XV. století, ba vyskytuje se ještě u věku následujícím — na příklad i v polském pontifikále Ciolkově[3]) — ale jest už od počátku XV. století čím dále tím řidčím, zvláště u nás v Čechách. Kdežto ještě v miniaturách krásné kniby Štítného má miparti — jednu nohavici modrou, druhou červenou — nejen helmbrechtník, tedy hejsek lehký, alebrž má nohavice na dví merhované i vážný ženich rytířský při svatbě,[4]) což svědčí o všeobecné oblibě této barevné bujnosti, pozorujeme v XV. století miparti nejčastěji už jen u biřiců a lidí málo „poctivých". Již v musejním „Zrcadle lidského spasení", jež klade se do začátku XV. věku, shledáváš nejspíš jen u biřice, že má jednu nohu zelenou, druhou červenou. Přiložený obrázek č. 4. svědčí o takovém zeleném a červeném miparti, ale to nenáleží biřici. Člověk tu zobrazený má také sukni zelenou jako jednu nohavici.

Čís. 4. Zrc. spasení.

Nově vzkvetla tato moda dvojích barev u nás po válkách husitských. Tehdáž Chelčickému v Postille bylo zase zlobiti se na to, že rozkošní muži jednu nohavici mají zelenou, druhou červenou.[5]) Budiž zvlášť podotknuto, že dvojakosť barvy netýkala se jen nohavic samých; i kabát, čepice, boty, střevíce, ba i kolčí helm, jakž o tom svědčí kus ve sbírce ambráské, všecko to bývalo dvojako zbarveno, každá půle ba i každá čtvrť jináč, každý střevíc jináč. Kdož spojují miparti s barvami heraldickými, vykládají, že jedna polovice značila barvu erbovní mužovu, druhá půlka manželčinu nebo jiné dámy zbožňované.[6])

Pro krátkosť kabátce vymyslili sobě Francouzi na krytí lůna k nohavicím přidávati zvláštní poklopy podoby vejčité, jehož také rytíři užívali při plné zbroji. Tomu poklopci našim očím neslušnému říkali braquetty, a jakkoli vymyšlen v XIV. věku,[7]) nicméně panuje teprve v století následujícím. Naši také ujali ten podivný a nevkusný způsob, zvouce ho **„krytím"**; ale cudnějším našim otcům brzy a častěji vidělo se při nohavicích dotčené krytí z formy vejčité a příliš zřetelné vybaviti a proměniti v podobu plochou a širší, s nohavicemi spojenou a nezřetelnou. Na obr. čís. 3. je krytí dosti hrubé a neslušné. V této knize shledá se čtoucí s krytím ještě několikrát.

[1]) Že merhování totéž jest jako šachování, o tom důkaz v arch. praž. č. 1131. 119.

[2]) První stopy toho již v XV. věku. Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 155 O pruhovaném rouchu obšírně v I. díle Zibrtově. 206.

[3]) Przezdziecki. Vzory sztuki. II. 21.

[4]) Obrázek v I díle str. 310.

[5]) Chelčický. Postill. 216.

[6]) Scheible Die gute alte Zeit. 130.

[7]) Violet-le-Duc. III. 80.

Byla-li při ouzkých kabátech a přilehlých nohavicích základním účelem dobrá myšlénka, aby formy těla přišly v jev, to věru nevíme, která bláhovosť a nač vymyslila za modu ony netvorné, nepodobné, ošklivé zobáky, **zobaté střevíce**, jimiž nohy obou pohlaví se hyzdily ještě dlouho v XV. věku.

Je pravda, obuv už dávno před XIV. věkem jeví na sobě patrnou snahu po délce a špičatosti[1]) čím dál tím ostřejší, zpronevěřujíc se přirozené i přiměrné a sličné podobě, jakou příroda lidské noze dala; nepřekvapí tedy badatele pranic, když naposled spatří na nohách elegantních lidí, hejsků i kardinálů, měšťanů i císařů, měšťanek i princezen obuv skoro na loket dlouhou a tak špičatou, že v ní nelze ani choditi. To badatel beze snadu čeká. Ale že tak nestvůrná moda, která dospěla ke krajnosti, v Evropě mohla kvésti dvě stě let, toho nelze dobře pochopiti ani vysvětliti.

Kdy a kterak vznikla obuv s nosy nebo se zobáky, o tom jsou rozmanité výklady, z nichž žádný není bezpečný. Dr. Zíbrt snesl je v I. díle, a protož odkazujeme tam.[2])

Nám se zdá, že všecky vykladače napadlo nedorozumění, které by zmizelo, kdyby neuazývali kde jaký dlouhý střevíc „zobákem". V každém století byly dlouhé střevíce. Snaha střevíce prodlužovati a špičatěti je pradávná. Vždyť pozorovali jsme na své oči v musei vídeňském střevíce s dlouhými zobáky již na etruských vásách starověkých!

Od r. 1097, kdy se divili Byzantinci křižákům, že mají dlouhou obuv,[3]) ob čas v každém následujícím století vyskytá se v modě dlouhá špičatá obuv.[4])

U nás jeví se špičatá obuv již v biblí Velislavově v XIII. věku; sám Karel IV., za něhož netvorné zobáky u nás zavedeny, jsa jich protivníkem, nosíval delší a špičatější střevíc, nežli forma nohy ukládala, jakož dobře viděti na Karlově Týně.

Moda střevíců se zobáky, tedy oné nesličné obuvi, která, jsouc opravdu karikaturou obuvi, byla tak dlouhá, že musila býti vycpávána a tvrdě podkládána, beze vší pochybnosti vznikla na počátku XIV. věku; ale ať již zrodila se ve Francouzích (poulaines zobáky či nosy lodní), kde prý král Filip IV. po délce zobáků rozlišoval hodnosť svých dvořanů,[5]) nebo v Polště, z jehožto jména prý pochází francouzský název zobáků — polaina, poulaine — a z jehož předního města Krakovska odvozuje se anglické jméno zobáků „crackowes", jisto jest, že obecnějšího rozšíření došla obuv ta všude v Evropě teprve v druhé půlce XIV.

[1]) Srovnej obrysy střevíců, jak je sestavil od XII. věku do XV. Viollet-le-Duc. IV. 333.

[2]) Zíbrt. Dějiny kroje. 330 Kus starší literatury a výkladu viz ještě v Scheible Die alte gute Zeit. 57.

[3]) Rohrbach-Kretschmer 181.

[4]) V XI. stol. dle Mannsberga Wâfen und Wiegewaete. 26. Ve XII. stol. dle Heydena Trachten 89. Roku 1212 byly na koncilu v Paříži zapovídány. Rohrbach 181.

[5]) Falke. Kostümgesch. 233.

století, tedy zároveň s krátkým kabátem.[1]) Aspoň na obrazech francouzských naskytují se opravdové modní zobáky teprve v letech šedesátých hustěji,[2]) zákazy jich objevují se ve Francii v „Reglementu“ Karla V. r. 1367,[3]) tedy touž dobou. V Němcích hovoří o zobácích (schnabel) nejprve kronika limburská při roce 1350.[4])

Ba v Polsku samém dle Ubiorů Eljaszových (II. 8) rozpovšechněly „dlugie nosy u botów“ teprve koncem XIV. věku.

K nám zaneseny zobáky po našem mínění též asi nedlouho před rokem 1360. Arcibiskup Arnošt byl první, jenž tu modu káral pod pravým jménem zobáků, po něm r. 1366 arcibiskup Očko a r. 1367 tepe ji ze světských lidí Beneš z Veitmile.[5]) Sic již v první půlce XIV. věku Petr Žitavský a po něm kanovník František (1329) hovoří o úzké obuvi, ale těsná obuv ještě nejsou zobáky.[6]) Arnošt Očko a Beneš svrchu psaný první u nás zovou nemotornou obuv novou „calceos rostratos“ a oznamují o „longis nasis“, o dlouhých nosech čili o střevících nosatých. Stůj to, že z Francie k nám přenesena moda ta přímo rodinou našich Lucemburků. Vždyť táž rodina donesla zobáky i do Anglie. Známotě, že dcera Karla IV., vdávajíc se do Anglie, přinesla r. 1381 s sebou střevíce se zobáky, v nichž — podivno — i střízlivý Angličan ihned nalezl zalíbení.[7])

Střevíce o dlouhých špicích bývaly podivným způsobem nošeny; poněvadž při jich délce (i 70 cm.)[8]) nebyla chůze ani nejdovednějšímu a nejčipernějšímu švihákovi dobře možna, nezbývala než tato dvojí pomoc, buď vyzdvihl chodec špice dlouhých zobáků do výšky na provazci nebo na šňůře,[9]) nebo obul pod měkký a dlouhý střevíc tvrdé a ještě delší trepky čili patnochy,[10]) nebo pozdějším jménem pantafle (pantofle). Trepkami klapal jako dřeváky. Trepka sluje dle slovníků XVI. stol. vůbec dřevák nebo dřevěný střevíc.

Jakož řečeno, první zapovídal střevíce s nosy, špici a zobáky arcibiskup pražský Arnošt.[11]) Prý také Karel IV. zakazoval.[12]) Že mravokárcům se zobáky nelíbily, to chápeme tentokráte dobře. Štítnému jsou „překazou“ a hříchem; rytířům vyčítá, že pro dlouhé „čépky“ řemeny

---

[1]) Viollet-le-Duc. III. 165 uvádí rok zobecnění té mody 1364.
[2]) Panquet(ové bratří) Modes et costumes historiques. Obr. 4.
[3]) Gay. Glossair. 447.
[4]) Schultze. Deut. Leb 292. Scheible Die gute alte Zeit 1 c.
[5]) Emler. Fontes. IV. 536.
[6]) „Sotularibus pedes stringentibus“; „in calceis strictis“ — v těch slovech nevidíme ještě zobáků. Srovnej Fontes IV. 301. 404; anebo čti oba texty otištěné obšírně u dra. Zíbrta Dějiny krojů 272.
[7]) Planché. Cyclopaedia of Costum. I. 142. Fairholt. Costum. 110.
[8]) Schranka. Lexikon 3. Fuszbekleidungen. Schnabelschuhe.
[9]) Obraz toho ve Viollet-le-Duc. 166. III. Obraz trepek tamže 167. Jiné obrazy v Matejkových Ubiorech II.; v Planché Cyclop. of Costume. I. 66. V díle Shaws: Dresses and Decorations II. vypadá noha angl krále Jana o špičatém střevíci a podložené trepce v profilu nejináč než jako by ležela na dlouhé brusli.
[10]) Latině „calopodium“ viz Zíbrt. Dějiny kroje. 333.
[11]) Tadra. Cancell. Arnesti 349.
[12]) Rokyc. Postilla. Univ. knih. 17. C. 33. fol. 95.

uvázané nemohou „býti hotovi postihnúti neb utéci, aneb letí-li, vstáti spěšně." Štítný i do ševců se pouští, řka, že oni zamýšlejí ty „škodné dvornosti".[1])

I hrom musil sloužiti proti nezbedným dlouhým střevícům! S chutí vypravovali kronikáři od Weitmile až po Hájka a jeho všecky dědice, že r. 1372 purkrabovi Albrechtovi a jeho ženě na hradě Košťále hrom urazil ty „čápí nosy" u střevíc.[2]) Ovšem nebyla tato důtklivá výstraha mnoho platna, poněvadž hrom srazil jen špice, hříšným parádníkům nic neublíživ.

Zobáky dostaly se i do českých venkovských kostelů, jakž o tom svědčí Herodes na fresce v chrámě Slavětínském z r. 1385.

Takž zahájilo panstvo a šviháci obojího pohlaví a všech stavů „dlouhými, čapími nosy" na škorních nové století, věk patnáctý. Tu se do nich pustil Hus a vyslovil leckteré ostré slovo proti „křivým nosům".[3]) Než marno všecko. V XV. věku kvetly zobáky bujně dál a staly se nejdelšími, nejohyzdnějšími. Na sněmě kostnickém, kdež ubohý náš kazatel betlemský byl upálen v škorních krátkých a širokých, chodili měšťané, rytíři, kardinálové i císař Zikmund v střevících modních dosti dlouhých, ouzkých se zobáky.[4]) I na pečetích má Zikmund císař zobáky.[5]) Též svatí a světice boží na oltářích chrámových byli od umělců malířských a řezbářských obouváni do škorní nosatých dle mody! Náš znamenitý sv. Jiří na Hradě má je. V jagailské kaplici krakovské mají čápí škorně i svatí tři králové, kteří přibrali se k jeslím betlemským po daleku a přes pouště![6]) Na tkaných obrazech (gobelinech) burgundských i Bůh, Kristus a Matka Boží znešvařeni jsou obuví tou nemotornou.[7]) Zobáky udržely se po vší Evropě za celý XV. věk. Na miniatuře bibliotheky de l'Arsenal v Paříži, z XV. věku pocházející, i kuchař posluhuje pánům k stolu v zobácích.[8])

Že podle zobáků bývala také slušná obuv nedlouhá, toť rozumí se samo. Však o tom na svém místě.

Přiložený obrázek č 5. ukazuje zobákovitou obuv mladého muže, držícího šavli tureckou z počátku XV. věku. Ale zobák je tu velmi střídmý. Je bez trepek. Zobrazená figurka má svrchní sukni s límcem světle modrou, spodní kabátec, rukávy, nohavice a obuv červenou.

Jiné zobce i s trepkami viz doleji v části zevrubné.

Se zobáky dostala se do XV. století starodávná mužská **kukla** nebo **kápě** také všelijak změněná i znetvořená.

Kuklu (cucullus), kápi (cappa, capucium) znali již Římané.[9]) V Gallii zůstala i potom, když Řím vzal za své. V nejstarší době středověké

---

[1]) Štítný-Erben. 163. 170.
[2]) Emler. Fontes. IV. 546. Hájek. 346.
[3]) Hus-Erben. III. 179. Též kap. 47 v Joh. Hus. Histor. et monum.
[4]) Viz obrazy Gebbharta Lidachera f. 118.
[5]) Viz jednu z r. 1420 v arch. města Prahy.
[6]) Vzory Sztuki. Przezdziecki. I. 24.
[7]) Falke. Costumgesch. 237.
[8]) Histoire du luminaire. Henry René d'Allemagne str. 200.
[9]) Velišský. Život Řeků a Řím. 173.

stala se šatem mnichův; [1]) balili jí hlavu a ramena. Podle mnichů obliboval kápi nejvíc lid obecný a myslivci, jimž v zlosti a nepohodě časové dobře sloužila.[2]) Jsouc odstřižena od sukně nebo od pláště, stala se kukla kusem samostatným, byl to límec s kapucí. V XIV. věku stala se kukla modou všech stavů. I králové ji brali na hlavu. V letech šedesátých kvetla moda kukel po Evropě nejbujněji.[3])

Kterak vypadala „poctivá kukla" koncem věku XIV., to zříti na miniaturách Štítného hned v první iniciale.[4]) Čeleď v téže vzácné knize jest malována v obšírných kuklách řasnatých. Sukně modrá, kukle zelená. Také na pláštích mají muži někteří kukly přišité. Rytířský ženich má při svatbě na zeleném kabátě zelenou kuklu.[5]) Z toho patrno, že v době Štítného byla kukla nošena ode všech stavů. Od té doby stala se kukla příslovím.[6]) Z obrázků viděti, že byla kukla v té době spíš obšírná než malá a že končila se cípem mírným.

Čís. 5. Rukop. Zrcadlo spasení 334.

Ale podle kukly poctivé, panující po vší Evropě od Španěl až do Polsky,[7]) oblíbena byla u šviháků kukle modnější. Starodávná kukla totiž změněna jest skoro organicky, a to dvojím způsobem. Jedni totiž ubrali jí malebné řasnatosti a obdařili ji cípem až loket dlouhým, na jehož konci houpal se třapec. Ba na freskách v Slavětíně (r. 1385) mají muži, kteří vraždí nemluvňata, na kuklách i po dvou cípech!

Druzí naopak sestříhali ji tak, že nebyla nepodobna čepičce nebo čepci. Dí kronikář při r. 1367: „Málo před tím bývala kukla poctivá z šesti neb sedmi loket sukna, ale na ten čas kukličky maličké mívali, takže z jednoho lokte mohl čtyři udělati, někteří pak mívali od laloku přes ústa a přes nos až k samým očím ty kukličky zapnuté knoflíky nebo spínadly stříbrnými a tak ustavičně chodili, neodpínajíce se, leč když měli jísti neb píti. Potom ty kukličky na vrchu hlavy třapci vzhůru obracujíce nosili." [8])

Že charakteristická v oné době strakatosť dotkla se i kukly, o tom dobrý doklad z r. 1412 v archivě plzeňském.[9]) Zastavuje se židovce

---

[1]) Viollet-le-Duc III. 86. V pravidlech řádu benedikt. o ní řeč a rozkaz.
[2]) Lacroix. I. Venerie.
[3]) Rohrbach. Trachten 197. Falke v Mittheil. d. Central-Commiss. 1860. 222.
[4]) Rukop. univ. knih. č. 17. A. 6. Reprodukce v dra. Zíbrta Dějin. kroje.
[5]) V témž rukop. 124. 127.
[6]) „Tu kuklu nastrčíte na své nepřátely, kterúž by rádi byli na vás nastrčili." Arch. Čes. XII. 82.
[7]) Le costume historique. Racinet. VI. 451.
[8]) Hájek dle Beneše z Veitmile 341. První mluví o dlouhých kuklicích kronikář František Pražský r. 1329. Viz o tom zevrubněji v Zíbrtově díle str. 273. 294.
[9]) Z výpisů prof. Strnada z knihy Judicium generale.

dobré „capucium nigrum cum bipartito lerepipio videlicet ex nigro et viridi" — tedy kukla s cípem černým a zeleným dvojbarvým.

S takovými kuklami tedy vešli naši mužští předkové čeští do století XV.

Ale kukla ani poctivá stará, řasnatá, ani ona modní prodloužilá s cípem dvojbarvým nebo zkrácená jako čepec neměly v XV. věku tak tuhý život jako zobáky. Najdeš kuklu sic ještě v počátcích století XVI. (na příklad z Bratří českých r. 1510 do Prahy vyslaných jeden přišel v kukle), ale obliby kukle ubývá vlastně už od počátku XV. věku. Stává se řidší a řidší. V miniaturách „Zrcadla spasení" spočítali jsme v 41 mužském obraze jen dvě kukly! [1]) Kukla přestala býti urozeným lidem modou. Kdežto ještě roku 1410 měl Otík z Chrástu modrákovou (flaveus) kukli tak cennou, že ji mohl zastaviti v dluhu židovském v Plzni,[2]) Žídek za krále Jiřího již vytýká to přímo za neslušnosť, kdyby urozenec chodil v kukle a ne v klobouce.[3]) Přešla tedy kukla od pánů zase k lidem nižším u nás rovně tak jako v Polsku[4]) a na západě. Jenom tu, kde náležela kukla k stejnokroji, na příklad při kutnohorských havířích — zůstávala pořád u veliké cti.

Čís. 6. Bible kutnohorská.

Na přiloženém obrázku č. 6. má jeden z městských lidí v bibli kutnohorské kuklu obšírnou.

Tím dokreslili jsme hrubými rysy ony charakteristické zbujnělé mody, s nimiž mladí mužové vstoupili v XV. věk, a jež napotom celému století dávají znak.

K těm bujnostem krojovým, na nichž jistá měkkosť, zženilosť a koketerie zcela světle patrna, hodil se způsob, jímž upravovali muži svoji **hlavu**. Po vší západní Evropě i v Němcích bylo od XIII. věku pravidlem, že se mužové po příkladě rytířů, dámám sloužících, holili na **bradě**. Jen starci, mniši a poutníci byli bradati pořád. Tu byl ráz zženilý ještě patrnější. Ale touž dobou na východě mívali muži rádi bradu plnou. Od nich na počátku XIV. století přijali Čechové mrav plnovousu, způsobu to „barbarského" a „uherského";[5]) některým zalíbil se místo plné brady knír pod nosem čili frňousy, což vykládá se tolikéž za mrav východní.[6]) Avšak ke konci XIV. století patrně zase mizí plná brada v Čechách, a Čechové začnou opět holiti se po modě západnické, a zůstávají

[1]) Do str. 51.
[2]) Výpisy Strnadovy z knihy soudu zahájeného.
[3]) Rukop. Správovny. 47.
[4]) Viz tabuli 1333—1434 v Matejkových Ubiorech.
[5]) Doklady u Zibrta. Dějiny 229.
[6]) Prý „najprve dlouhé brady nositi počali, ježto je před tím všickni holiti dali. Někteří pak frňousy jako psi neb kočky mívali, obyčej v tom pohanský zachovávajíce." Hájek, 299. přidává ke zprávě kroniky zbraslavské. Fontes III. 18.

tak za celé XV. století, třeba ne tou výlučnou měrou jako jinde bylo obvyklo; neboť u nás vždy najdeš podle většiny holobradých také počet lidí s bradou, obyčejně krátkou a s fňousy.

Věk XV. nenávidí mužské brady; zvláště u pánů a na dvorech evropských panovníkův až do let osmdesátých nenalezneš snadno plnovousu. U nás již na počátku věku jsou odkazy zbožné, aby i chudým lidem ve špitále brada byla holena,[1]) jen tu a tam některý měšťan obliboval sobě v pěkné bradě ještě za některý čas. Víme, že Táboři r. 1420 pohoršovali se nad sličnými vousy pražských mužů.

Na obrazích sněmu kostnického,[2]) kde mužů všelijakých zobrazena síla neobyčejná, jest vous vzácen; náš Jeroným je bradatý. Také císař Zikmund má bradu; bezpochyby tradicí rodinnou, měltě ji otec jeho Karel IV. též.

Uhři jsou malováni s knírem pod nosem,[3]) také na jiných souvěkých obrazech má ten onen muž z průvodu Zikmundova knír,[4]) kterážto zkušenosť vedla cizí historiky k tomu soudu, zajisté širokému, že v oněch dobách všickni Uhři a Slované kde kteří i s Čechy takový mívali vous pod nosem,[5]) a od nich že přepraven jest k Němcům.[6])

Čís. 7. Arch. kapit. A. 10. 106/b.

Ovšem leckterý našinec liboval si v kníru. Na příklad místosudí království českého Sezema z Hořešovic, jenž zemřel r. 1419, tedy rok před bitvou na Žižkově, měl knír veliký.[7]) Porůznu vyskytne se knír pod nosem i při rytířích českých v plné zbroji (obr. č. 7.);[8]) naposled najdeš u nás i tu vzácnosť, že socha Václava IV. na mostní věži pražské má i sličnou kozí bradku již v XV. století, kterýž modní vynález datuje se obyčejně teprve z časů o sto let pozdějších. Viz obr. č. 8.

Tedy u nás všecko. Ale přes to nejobvyklejší modou bylo v XV. věku bradu holiti. Ba ani naši Táboři nečinili výjimky ze zvyku, kterýž i po Táborech na dále panoval skoro za celé století všeobecně. Na obraze

---

[1]) Jelínek. Hist. Litomyšl. I. 250. rok 1413.

[2]) Richenthal. Rukop. univers. dle origin. z r. 1417 malovaný.

[3]) Obraz na listě 133.

[4]) Na příklad onen pán v skupině basiliky sv. Petra, představující korunování Zikmunda na římské císařství. Má boty černé po straně šněrované, kabát nad kolena se širokým lemem kožešinným a knír pod nosem. Bonnard costumi dei XIII. secoli II. 23. omylem zove ho nobile Tedesco. Ten není Tedesco. Toť našinec.

[5]) Heyden. Trachten der Kulturvölker 124.

[6]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten 228.

[7]) Viz obraz jeho v Hradech Sedláčkových II. 217; v Zíbrtových Dějinách. I. 306.

[8]) Obrázek z konce XIV. stol. v kapitul. rukop. č. A. 10. Reprodukce v Zíbrtově Děj. I. 187.

Čís. 8. Socha Václava IV. na věži mostecké v Praze.

zemského soudu v Hradci Jindřichově objeveném [1]) a z půlky věku XV. pocházejícím, jsou všickni pánové bez brady. Také Jiří král býval holičem jednou v témdni holíván.[2]) Zdá se nám, že na hraně XV. věku táž moda holé brady popadla i naše polské pobratimy. Aspoň svidnické vojsko ještě r. 1368 zobrazeno jest s plnou bradou vesměs,[3]) a v XV. věku postihneš na obrazech polských poskrovnu brad, při měšťanech a sedlácích takměř jich není zhola.

Slovo o **vlasech**. Dejme tomu, že o bradě a nebradě tehdejší lidé smýšleli jináče nežli my a že holobradství ani nepokládali za zženilosť:

[1]) Freska; objev. Jičínský. Popis v Sedláčk. Hradech. IV. 6.
[2]) Žídek. Správovna. 62.
[3]) Obraz v Schles. Fürstenbild. Luchs.

však o tom, že za celé století XIV. a XV. elegantní muži oblibovali sobě dlouhý, kadeřavý vlas, soudívalo se už tehda, že to způsob „ženský“.

Dlouhé vlasy při mužích oblibovány všude na západě i u nás rytířským mravem.[1]) V těch dobách romantického rytířství také jiní mužové nerytířští oblíbili si delší vlas, krátké vlasy zanechávajíce sluhám. Tak to zůstávalo do počátku XIV. století. Tu najednou začali muži nádhernější a fintiví v dlouhosti svých vlasů přepínati, kadeřili je a strojili uměle. Moda dlouhých kadeří přihnala se od západu[2]) k nám i do Polska,[3]) a naši parádníci ujali ji přes výčitky uvážlivých starosvětských rodáků. U nás touží do té mody kronikáři na počátku XIV. století zovouce ji „ženským způsobem“.[4]) Není potřebí pochybovati, že ten ženský způsob kučeravých dlouhých vlasů přinesl k nám dvůr krále Jana z Francie.

Od té doby hojné kučery při mužích mladých oblibovány napořád. U Štítného mají skoro všickni mužové kučeravé, hojné vlasy, a právě ten způsob přechází pak i do věku XV.

Po krvavé porážce moravských a českých pánů na Vyšehradě r. 1420 naříkal letopisec: „Který Čech může bojovné, tak múdré, kadeřavé, krásné viděti mohl bez lkání srdce svého?“ [5])

I lidé nižších stavů u nás tou dobou rádi nechávali sobě vlasy růsti dlouze, byť jich sobě nepřipravovali do kučerava jako páni, kteří na takové věci mívají víc prázdně. Někteří selští mužové, bezpochyby po starodávnu a snad jen místem strojili a pletli sobě vlasy v copy, jakož to popisuje ovšem teprve ke konci XV. století Lobkovic.[6])

Po vojnách husitských kučeravý vlas do prsténců svíjený až k ramenům oblíben byl od panstva českého i za krále Ladislava a Jiřího. Ladislav sám měl „dlouhé rusé vlasy, až na ramena spuštěné“ — což vykládá Sylvius za obyčej uherského národa.[7]) Ať už to byl obyčej uherský čili nic, pravda to, že zůstaly kadeře, až na ramena spuštěné, obyčejem českého národa v téže době, kdy jiní národové, zvlášť Vlaši a Francouzi, dlouhých vlasů už nekadeřili,[8]) aneb podle vzoru burgundského, jenž po r. 1460 leckde stal se modou, vlas na krátko přistřihovali.[9])

Shledáváme dlouhý vlas a holou bradu při bývalém náčelníkovi táborském Jindřichovi ze Stráže († 1466), vidíme dlouhé vlasy na

[1]) Čti v díle Zíbrta Dějiny. 227.

[2]) Viollet-le-Duc. III. 192. Rohrbach. Trachten. 179.

[3]) Srovnej tabuli 1333—1434 v Matejkových Ubiorech.

[4]) Čti obšírné citaty z Petra Žitavského a Františka Pražského v díle Zíbrtově I. 272.

[5]) Letop. Stař. 41.

[6]) Bohuslav Lobkovic Hasištejnský-Vinařický. LV.

[7]) Kron. Sylv. 495.

[8]) Viz obraz Sforzy v díle Shaw-Illuminated ornaments. obr. 53.

[9]) Vypravuje doktor Camerarius u Carchesia v „Stavě městském“, že burgundský Filip Dobrý r. 1430 pro těžkou nemoc dlouhý vlas sobě musil dáti sestříhati, z kteréž příčiny prý poručil, aby všickni dvořané „v týž den a v touž hodinu“ týmž způsobem sobě hlavy ostříhati dali. Srovnej Rohrbach-Kretschmer Trachten. 194. str. 245.

obrázcích v Chelčického Síti víry. Sami kněží mají tu kadeřavé dlouhé vlasy, byť ne tak dlouhé jako páni, jimž Chelčický vyčítá, že „vlasy dlúhé až na ramena odívají a klobúček chlupatý na to jako homoli, i vyhlédají z něho jako z krbu, ješto již nevědí, jakých potvor z sebe nadělati.“ [1]) Stran týchže pánů českých ptá se Chelčický v replice proti mistru Rokycanovi: „Táži se tebe, které to rytíře míníte, jimžto běh bojovný přísluší? Ty-li kasalické (přezdívka od kásání se, fintění), jižto na hradích a na tvrzích vlasy ramena odívají —“ [2]) A jinde zase vytýká Chelčický všem všudy hesovným lidem, že vlasy strojí, aby kadeřavé byly a spletené vrkoče aby až do pat visely. I svatý Václav v kancionále Lobkovickém z téže doby má velmi dlouhé vlasy.

Čís. 9. Bible kutnohorská.

Když koncem století začala přicházeti k oblibě zase mužská brada, zůstával ještě pořád při ní dlouhý vlas módou, jakož o tom svědčí mšál Harrachovský z r. 1480.

Dle zpráv uherských král Matyáš divil se Čechům, kterak dbají krásných, dlouhých vlasů; [3]) a když Lev z Rožmitála cestoval po západní Evropě (1465—1467) dle zprávy Šaška z Mezihoří, podivovali se všude dlouhým vlasům českým, říkajíce, že nikdy nevídáno lidí, kteří by nad Čechy dlouhostí vlasů předčili; při tom mnozí nechtěli věřiti, že to vlasy přirozené jsou, tvrdíce, že si je Čechové nalepili (dicebant eos bitumine adglutinatos esse). Ještě v prvních letech XVI. věku, v kteréž době jinde dlouhých vlasů téměř již zanechali, Čechové oblibovali „vlasy dělané obyčejem ženským“, přidržujíce se „toho způsobu ženského“; v překrásných miniaturách v Životě sv. Františka r. 1500 malovaném má i zedník při práci dlouhý, velmi dlouhý vlas.[4]) Půta Švihovský, sudí královský, nosíval dlouhé vlasy a bezvousou bradu až do r. 1504, což lze spatřiti na jeho náhrobku v klášteře horažďovickém.

Vzorek dlouhých vlasů mužských podáváme na 9. obrázku, vyňatém z bible kutnohorské

Kdo by se divil, kde Čechové tolik vlasů nabrali na podiv světa, tomu nelze nesvěřiti, že u nás bezpochyby rovně tak jako jinde, kdo neměl svých vlasů, připůjčil sobě cizích s dostatek.[5])

---

[1]) Síť víry. Chelč. 157.

[2]) Palacký. IV. 1. 419.

[3]) Bonfinii Rer. ungar. dec. IV. l. II. 576. Fateor Boemos martiales esse, formosissimum genus hominum, culturae corporis studiosissimum et quam maxime crinium“. Výpis dra Zíbrta. Balbin. Miscell. I. lit. III. 234 vypravuje o tom, klada Matiáši králi do úst slova Senecova, že (Čechové) „mallent rempublicam turbari quam comam“.

[4]) Rukopis č. G. 9. v biblioth. Černínské na Petršpurce. Jiný doklad z r. 1505 v traktátě Pán rady. V mus. č. 58. I. 46.

[5]) Hefner-Alteneck vykládá, kterak v Němcích v druhé půli XV. věku nosívali kučeraví mnohovláskové — paruky. Českého zjevného dokladu nevíme.

Ženské pohlaví vstoupilo do XV. století co do kroje celkem střízlivěji nežli mužští.

Ovšem byly také dcerami své doby, a poněvadž ta doba — rozhrana století XIV. a XV. charakterisuje se přepjatou zbožností a přepjatou rozpustilostí, pozorujeme tyto dva kontrasty také na kroji ženském po vší západní a střední Evropě: jedny šatí se krojem ne nepodobným kroji nynějších jeptišek, zahalovaly sobě zbytečně i vlasy, nejkrásnější a nejpřirozenější zdobu ženského těla, druhé na odpor tomu plastiku těla rády na odiv stavěly, některé v tom i nesmírným utahováním přemršťujíce,[1]) jiné neslušným vystřižením na prsou až i poctivý mrav urážejíce. Na obraze č. 10. předkládáme vzor počestného ženského šatu z počátku XV. století. Podotýkáme při tom, že šat panin je všecek růžový, plachetka bílá. Šat mužův zelený.

Čís 10. Zrcadlo spasení fol. 177.

Jako všude, tak i z českých žen nejprv ovšem jen bohatší a rozmařilejší držely se rozpustilé mody. Na strojbu prsů ženských vymyšlena koncem XIV. věku ve Francii jakási šněrovačka,[2]) kterou ujaly naše paní též ochotně. Štítný i Hus vyčítají s nelibostí, že „paní nebo panny své prsy strojí ukazujíc," že mají prsy otevřené, šíje odkryté,[3]) ale na obrázcích v samé knize Štítného mají panny — o helmbrechtné čili lehké nemluvíc — sukně na prsou dosti znamenitě vykrojené, z čehož jde, že neslušné, necudné vykrojení bývalo na hranici k XV. století mnohem znamenitější; s tou modou vešly nádherné paní do věku patnáctého. V něm dekoltování došlo svého vrcholu i raffinovanosti největší, neboť prsa valně vykrojená začaly paní přikrývati jemnými průhlednými látkami.[4])

Co do podoby ženské **sukně** lze ouhrnem říci, že i v století XV. bývala namnoze šita od krku až k patě všecka v jednom kuse. Sukně otvírala se šněrováním buď na ňadrech buď na zádech. Životků od sukně oddělených neznaly paní vyšších stavů až do konce XV. století.[5]) Tou příčinou jsou tedy obrázky žen vznešenějších z doby Štítného zcela stejny s obrázky, které známe z prvé půlky XV. věku.

Životky čili **„prsy"** od sukně oddělené vymyšleny teprve koncem XV. věku. Na obraze č. 11. podáváme vzor sukně ženské. Jest všecka

[1]) Utahování sukní jeví se už v našich nejstarších obrázcích. Viz v Zíbrtově díle I. 266.

[2]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 193.

[3]) Štítný-Erben. Knihy šestery. 163. Hus-Erben. III. 168. Hus Histor. et monum. cap. 48.

[4]) Viz obraz č. 163 v Bonnard. Costumi dei XIII.—XV. secoli. II.

[5]) V gradualu Smíška z Vrchovišť v ambráské sbírce (Vídeň) r. 1490 p řád ještě život a sukně jeden kus.

modrá. Jí oděna jest dívka nevdaná, jejíž znamením jsou rozpuštěné vlasy a vínek na hlavě. Při tom odkazujeme na obr. 13., kde několikero sukní šněrovaných s udáním barvy.

Sukně opásávaly paní i dívky **pásem** právě tak, jako v stoletích předešlých i následujících zvykem bylo. Jenom nebývalo místo vždy totéž, na něž pás kladen.

Snadno pozorovati, že v XV. věku ženským pás od kyčlí čím dále tím výše se sune, takže **„život“** (taille) čím dále tím kratším se jeví. Naposled dosáhl pás až po samé prsy, což moda velmi nepodobná, nepěkná, poněvadž nepřirozená. Moda krátkých taillií udržela se u nás, v Němcích, v Polště a ve Francii za celý XV. věk. Dámy vlaské, anglické a španělské nezamilovaly toho nevkusu tou měrou, aby se ho držely pořáde.[1])

Čís. 11. Z rukop. Zrcadlo spasení fol. 107.

K nerozumným bujnostem ženského šatu náležela **vlečka**. Vymyslily ji dámy dvoru francouzského[2]) kdys počátkem XIV. věku, a z I. dílu Zíbrtova ví čtoucí, že r. 1310 dala se uchvátiti tou modou i naše výborná poslední Přemyslovna jsouc tenkráte nevěstou.

Vlečky čili „dlouhé podolky“ měly tak tuhý a dlouhý život jako střevícové zobáky. Nářky na ně a boj proti nim začínají se v západní Evropě záhy v století XIV.;[3]) ale vlečka přetrvá celé století následující, ba nemizí ani potom. Také ten zjev na ní patrn, že byla čím dále delší. V XV. věku mívaly vznešené dámy vlečky i pět metrů délky.[4]) Marný byl boj mravokárců proti vlečkám, marno všecko posmívání a nadávky. Ani salcburský koncil r. 1418 nedovedl v Němcích nic proti nim,[5]) ba ani bulla Eugena IV., jiż vyžádali r. 1435 Františkáni, nikdež neměla následků žádoucích. I kněze posedla! Vímeť, že r. 1428 koncil pařížský byl nucen zakazovati kněžstvu, aby na klerikách neměli vlečky.[6])

Ale divná věc! Svrchu psaný doklad o naší Elišce Přemyslovně, že vzala na se nevěstinský šat o dlouhé vlečce, jest u nás v Čechách ojedinělý. Za celé XIV. století nenajdeš při českých paních sukně tou měrou

---

[1]) Viz obrazy v Bonnardových Costumi dei secol. XIII.—XV. a srovn. Rohrbach-Kretschmer Tracht 193

[2]) „Longissimo gallico indumento“. Fontes rer. IV. 150.

[3]) Píše se proti nim v knize „Flores virtutum“, jež psána ve Vlaších roku 1320 a po němec. vydána 1486.

[4]) Heyden. Tracht. 108.

[5]) Anzeig. für Kund. d. d. Vorzeit. 1864. 175.

[6]) Bock. Gesch. d. liturg. Gewänd. II. 326.

ocasaté, jako v zemích západních dámy nosily. Naše paní v tom nezabloudily! Do XV. století vcházejí o sukních jdoucích do země, ale ne mnoho vleklých. Teprve v druhé části XV. století, jakož na svém místě povíme, zachvátila je nevkusná moda dlouhých, předlouhých vleček, kteráž tehda rozšířila se z Burgundu po vší Evropě.

Při sukni mívaly naše paní rukávy v XIV. věku úzké a s těmi vstoupily do věku patnáctého. Podržely i v tom věku ještě za některý čas ony **parukávy čili pachy,** o nichž psáno v I. díle (Zíbrt 364). Jsou to ty cípy na loktech (cornua in cubitis), jež vytýkal Hus našim ženským. Byly modou po Evropě obecnou. Vlaské dámy podržely ty pachy (manica cadente) nejdéle a uměly se jimi strojiti nejsličněji.[1]) Také mužští parádníci ve Vlaších, zdá se, hustěji strojili se v XV. věku v pachy nežli naši.[2])

Přes sukni oblékaly paní i na prahu XV. věku „suknice" čili kabátky, hazuky, župice, jež jim na obrázcích Štítného sahají přes lůno, na jiných obrazech až do kolenou. I při ženských kabátech mívala řada knoflíků týž úkol stahovací jako při kabátech mužských V XV. věku bývají však kabátce ženské — úhrnem souzeno — kratší nežli v století předcházejícím.

Na zimu oblékaly naše dámy rovně jako muži kožichy a kožíšky střihu buď kabátkového a župicového nebo županového, o nichž doleji v části zevrubné obšírněji položíme.

Naproti tomu veliká většina paní halily se skoro za celé XV. století v zimě v létě plášti řasnými a dlouhými tak, že po předu musila býti jich křídla do výše zdvihána při chůzi. Od počátku XV. století potom již napořád říkalo se zimním pláštům, kožešinou podšitým, **blány.**

Při tom slově postaneme málo.

Tuším, že podařilo se nám za pomoci plzeňského professora Strnada najíti tou příčinou něco nového. Jméno blána vyskytuje se již koncem XIV. století a značí kožešinu — pellis blána[3]) S tím významem zůstává slovo blána dobře za dvě století pořáde. Vždy prodává kožišník všelikeraké kožešiny čili blány. Ale od konce století XIV. značí slovo blána též kožešinový šat, jenže jediný doklad o tom u Štítného jest dosti nesvětlý; o masopustě prý oblékají se staré ženy „na ruby v blány".

Teprve při roce 1411 čteme ve výpiscích, které nám půjčil prof. Strnad z plzeňského archivu[4]) zcela zřejmě, že byly blány šat kožešinový, a spolu dovídáme se bezpečně — a to je novina — jaký šat byly blány.

Čteme, že Ursula filia Mudrochonis zastavila u židovky Dobré „unam pellinam alias blány", a nedaleko pod tím zastavuje kožišník plzeňský Jorglinus u žida Lva „nigram pellinam alias kursen". Tedy

[1]) Bonnard. Costumi dei secoli XIII.—XV. Obr. 31. donzella italiana
[2]) Tamže jsou obrazy té mody ještě roku 1483. Viz obr. 79. milanský „giovanne".
[3]) Zíbrt, Dějiny kroje. I. 326.
[4]) Z knihy, v níž zapis. jus generale.

sluly blány latinė pellina,[1]) německy kursen — česky krzno. A poněvadž se dobře vykládá krzno za plášť,[2]) tedy blány XV. století byly plášť a nikoli, jak se dosud s nejistotou tvrdívalo, plášť i kožich. Ostatně k témuž přesvědčení došli jsme z jedné poznámky v pamětech universitních, kdež překládá se blána slovem pallium pellifitum, tedy plášť kožichový.[3])

Na obraze č. 12. předkládáme čtoucím nádherné blány, kteréž má jedna z žen přes ramena pověšené. Blány ty jdou patrně podšity kožešinou hranostajovou, povrch jejich je červený. Blány ty jsou až do země, zdá se, že se drobet vlekou i po zemi. Sukni má paní červenou, rukávy modré. Druhá dáma na obraze č. 12 má sukni zelenou s otevřenými velikými rukávy. Z nich vyhlédají rukávce modré užší.

Čís. 12. Rukopis mus. Zrcadlo spasení fol. 254.

Za zvláštnosť minulých dob budiž při šatech kožešinových oznámeno, že i letní kroj obkládán byl v XV. věku kožešinným lemem, a to nejen u nás u Slovanů, alebrž leckde jinde.

Barva ženského šatu oblibována byla i v tom století, v němž máme psáti, světlá, sytá.

Co do účesu **ženské hlavy** a její zdoby i pokrytí pozorujeme na prahu XV. věku rozmanitosť touž všecku, jako bývala u nás i jinde již od půlky století předchozího; při tom hned oznamujeme, že století patnácté, vymýšlejíc tou příčinou k starým formám nové, dospělo na konec v anarchii.

Děvčata vešla do XV. věku rozprostovlasena, jakož obr. 11. svědčí. Hojné kadeře v prsténcích pannám splývaly až na ramena i dále, kam dosáhly. Aby pohled byl vděčný a vlasů se zdálo býti víc, uměle si je děvice kroužily v lilíky. Jiné dívky zase naopak splétaly vlasy v copy proplétajíce je vrkoči malovanými.

Choditi prostovlasa a bez krytí, to směla a měla od XV. století jenom panna. V předchozích stoletích sic to bývalo také zvykem po vší Evropě, ale nevedlo si v tom ženské pohlaví důsledně ani přísně.[4]) Aspoň vznešené dámy chtívaly míti i po té straně volnosť. Známe z obrázků vlaských ještě z hrany století XIV. švarné donzelly, které mají vlas jen po předu nekrytý, za to zadní část hlavy halí se v hustý

[1]) Zajímavo, že slovo pellina není v žádném slovníku. Prof. Strnad míní, že to tvar lokální, od písaře domácího stvořený.

[2]) Zíbrt. Děj. kroje. I. 67.

[3]) Monumenta univers. III. 93.

[4]) Mittheil. d Central-Commiss. f. Erhalt. der Baudenkm. VI. J. Falke.

závoj,[1]) a víme o našich českých královnách manželkách Karla IV. a Václava syna jeho, že všecku hojnosť vlasů volně spouštěly až k ňadrům. Rovně tak r. 1458 i manželka Jiřího z Poděbrad, Johanna, při svém korunování na královnu vezena jest Prahou „v slavném oděvu s vlasy krásnými rozčesanými".[2])

Ale to jsou výminky. Od XV. věku a zvláště v století XVI. voláváno za děvčetem zmařeným, aby „raději roušku vzala".[3])

Na vlasy vpravovaly sobě panny i v století patnáctém „věnce a vínky", jež v našich pramenech, dokavad jsou latině psány, vyskytují se i v XV. věku rovně tak jako druhdy jménem „crinale", také „crinale seu sertum".[4])

Vínky, jsouce zhusta pouhou stužkou nebo páskem kolem čela a hlavy, byly modou prastarou, aniž třeba jich původ vykládati z diademů a z čelenek antických, neboť je to zdoba příliš přirozená a při své prostotě sličná.

Čís. 13. Rukop. Zrc. spasení fol. 92.

Na obraze č. 13 jsou dvě panny rozprostovlasené, druhé dvě mají „vínky", a to bílé. Jináče sukně jejich jsou barvy zelené a fialové. Na tom obraze zajímavo, kterak hluboko po předu se panny šněrovaly.

Ale na prostém vínku nepřestaly všecky panny naše. V XV. věku prostý pásek s čela mizí, a panny vstavovaly na hlavu mohutnější věnce. Bohatší obkládaly věnce perlami. Takové vínky slují potom v pramenech českých napořád perlovce. O těch obšírněji vyloží se v části zevrubné.

Vdané ženy měly sobě hlavu haliti. V XV. věku přísněji nežli před tím dbáno pravidla, jež čteme v století následujícím u Rosacia,[5]) že přikrytí hlavy ženské znamená poddanosť k muži. „Nemá býti žena bez studu zavita jako nějaký blázen střeštěný z Famfrlína; — panny mají svobodu s odkrytou hlavou a prostovlasé mezi lidmi choditi."

To byl tedy princip.

Ale což byla rozmanitosť v tom, kterak hlavu přikrývati a co s vlasy působiti. Naše paní přinesly si do XV. věku všecky způsoby svého **zavití** nebo **čepení** z věku předchozího. Čepily se zav.tím, jež

[1]) Bonnard. Costumi I. 31.
[2]) Tomek. Praha. VI. 309.
[3]) Arch. pražs. č. 1059. 170.
[4]) Arch. plzeňský. Výpisy Strnadovy r. 1412.
[5]) Kniha o Svornosti manželské.

zvaly rouškou, závojem, šlojířem, feflíkem (ι peplum dle Jungmanna), podvikou, čechlíkem („čechlík“ jest obyčejně košile, ale někdy se vykládá i za „sudarium“, a též Husovi, jenž zná čechlík jako košili, jednou sluje i „prostěradlem“); [1]) rozdíl činíce v těch kusech co do délky a jemnosti: první tři kusy bývaly obyčejně jemnější a delší; čechlíky, podviky byly ono zavití, jemuž říkají na Slovensku dosavade šatka. Nejjemnější šlojíře zvány paučníky (pavučina, jemnější hedbáví).

Jináče nebylo by správno domnívati se, že svrchu psaná zavití bývala — mimo paučníky — z látek některak zvláště jemných. Vždyť bývaly roušky i čechlíky škrobeny! Všecka zavití bývala z látek hustých — z plátna, z hedbáví, a to již od starodávna. Závojem našich paní nebyli by vrahové dovedli zardousiti sv. Lidmilu, jakož poznamenáno v díle Zíbrtově.

Aby šátky nebo roušky s hlavy prostě visely do čela a na šíji, jako vidíme toho vzory nejspíše na obrazech Mateře boží, vůbec povědomých a obvyklých, to stalo se vzácným již od první půli XIV. století; odtud a za celé XV. století zavíjely se paní i prosté ženy uměleji; mnohá utvořila si z roušky zavití čepcové, což poznáme v části zevrubné doleji.

Na roušku stavěla mnohá čepici i zvláštní samostatný čepec.

Vznešené paní dvořské a šlechtické vešly do XV. století s čepcem rohatým, jenž jest rázovitý pro rozhraní dotčeného století. Byla to moda cizinská, západnická, bláznivá. Nebyl to čepec o jednom dlouhém rohu — ten vznikl teprve později v XV. věku — byl to čepec o dvou rozích způsobený na drátěném podstavci a obložený látkou všelijakou, nejspíš hedbávnou.[2]) Hus se hněvá na ty rohy (cornua).[3]) Ale nepanovaly tehda v západní a jižní Evropě jenom rohy. Vzácné dámy braly na sebe tou dobou čepce daleko nepodobnější, ohyzdnější nežli byl čepec dvourohý. Ten, nebyl-li veliký, dámě naposled i velmi pěkně slušel.

Však francouzské a vlaské paní vstavovaly si tenkráte na hlavu čepce, jichž profil podobá se koňskému sedlu, čepce valné, pod nimiž tvářička mizí. Ty ohyzdy čepcovité potloukají se v Italii už v době Petrarkově,[4]) a do Francie zavedla je r. 1385 Isabella Bavorská,[5]) manželka Karla VI. Není pochyby, že některé české urozence taky se zalíbilo v takovém čepci již v první půlce XV. věku, přes to, že obrázkové důkazy o tom máme teprve z druhé půlky téhož století jmenovaného, kdy vyrojila se síla čepců baňatých, cípatých, hranatých, rohatých.

K čepcům i k prostým „pentlíkům“ přibude v XV. století peří.

---

[1]) Erben. II. 240.

[2]) Viz obrazy českých královen v díle Zíbrtově I. 353.

[3]) Histor. et. monum. Hus. c. 47.

[4]) Bonnard. Costumi dei secoli XIII.—XV. I. obr. 85., na němž viděti i starou matronu ze Sieny v takovém hrozném čepci.

[5]) Gay. Glossaire. 195. Čepec tu zove se bourrelet — une sorte de couronne faite de bourre. Též Violet-le-Duc. Dictionn. du mobilier III. 230. Když přišla svrchu psaná Isabella do Francie, byla prý veliký neotesánek. Jakmile ji tu vzdělali, stala se „královnou mody“. Mittheil. der Central-Commis. VI. 41.

Co do vlasu vdaných žen bylo v XV. století pravidla, že nemá býti vlasu viděti,[1]) zhusta tak úzkostlivě posloucháno, že i tu, kde ženy vykrojily sukni, aby nahotou se pochlubily, vyzdvihován vlas se šíje nahoru všelijak svinut, stočen, a když ne pod čepec vsunut, tedy aspoň do neprůhledných sítek vpraven, jen aby ho nebylo viděti.

Z drobné parády ženské v této přehledné kapitole buď jen připomenuto, že do XV. století vešly naše paní, které se mohly nákladnou přípravou chlubiti, se šaty tkanicemi, krumplováním, vyšíváním a třepením ozdobenými. Na prstech oblibovaly prsteny, nádheru chlubnou jevily v pásech skládaných z drahých kovů i kamenů; dle Husových výtek opásala mnohá zlatem bedra svá, čímž míní výborný kazatel řetězy, křížky, spony.[2])

Koncem století XIV. začaly naše paní věšeti si na pás parádní růžence čili páteříčky.[3]) Páteře jakožto prostředek k modlení začal doporučovati nejprve povědomý původce křížových válek Petr z Amiensu (r. 1090) a po něm sv. Dominik,[4]) jenž zajisté se toho nenadál, že s růžencem, na němž prvotně modlili se a zpívali ti prostí lidé, kteří neuměli čísti, bude v XV. století tropiti se paráda až věru nezřízená po vší západní Evropě.[5])

I u nás jedna paní nad druhou snažila se míti zrnka z čistých koralů; mezi zrnky koralovými chtívaly míti ženské promíšená zrnka stříbrná i zlatá; navěšely k páteřům groše zlaté a stříbrné a jiné všelijaké cenné „trošty".

Už v XIV. věku byly některé nádherné růžence velmi dlouhy. Aspoň té délky, která je při zrostlém člověku od krku ke kolenům.[6])

Že by je k pásům věšely ženské na odiv teprve koncem XIV. století, jakož se tvrdívá,[7]) je omyl; ženy na obrazech sněmu kostnického mají předlouhé páteře za pasy — to tedy počátek XV. věku — a náš zbožný vlastenec Štítný už v XIV. věku žehrá na ženské, že stojí „po rozkošných páteříčkách".[8])

Veliké „akštejnové" (jantarové) páteře jsou již v nejstarších našich inventářích — hned na počátku XV. věku.

K pásům, jež bývaly velmi drahocenny, přivěšovaly ženy krumplované tašvice, v nichž mívaly nožnice, nůžky, klíčky, náprstky a jiné drobotiny. Do rukou brávaly paní v XV. století oháňky (vějíře), nejčastěji chvosty z pavích okatých per. Vzorek k oháňkám vzaly sobě zajisté z kněžského flabellum, které od starodávna mívalo podobu kruhovitou,[9]) ale časem vymyslily si paní také formy oháněk jiné.

[1]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 180. Hefner-Alteneck II. 32. 161. a j.
[2]) Hus-Erben III. 168.
[3]) Srov. Zíbrt. Dějiny. I. 373.
[4]) Kobler. Leb. im Mitelalt. 70.
[5]) Quicherat. Hist. du costume. 181 Violet-le-Duc Dictionn. IV. 170.
[6]) Obrázek ve Štítného rukop. v univ. knihovně fol. 27.
[7]) Na př. Weiss. Kostumkunde.
[8]) Štítného rukopis I. C. II. kap. 17. Mus. Zíbrt. Dějiny. 374.
[9]) Sommerard arts au moyen age. Atlas. Chap. XIV. pl. IV.

2. Doba husitská.

Husité proti nádheře. Reakce proti rozpustilým i přepjatým modám. Mužská sukně, šuba. Kukla, vlas. Táboři. Pláště ženské, roušky, perlovce, pásy. Šeré barvy — znak doby.

Neumíme lépe charakterisovati onu změnu v šatech, kterou způsobila vážná doba husitská, nežli poslední vůlí Jana Smiřického na Jestřábí, jenž na sklonku života svého r. 1453 nejprve poroučí [1]) svůj zlatohlavový plášť knězi oltářníkovi v klášteře rúdnickém, aby z něho byl udělán ornát k službě boží pod obojí způsobou; pak prosí kněze Martina, svého posledního zpovědníka, „aby na Rúdnici ku paní jel, aby jí radil, a věřím, že podle jeho rady sama se i děti spravovati bude, a zvláště věřím, že paní všecky přípravy, krumpování, zápony na svých i na mých přípravách zruší a děti v ty žádné přípravy připravovati nebude, než aby to prodáno nebo chováno bylo na jiné dobré těch dětí.“

V tomto posledním pořízení je ráz a snaha husitské doby: nebudiž nižádné **přípravy** čili parády, žádných zápon či nádhery zlaté, žádného krumpování — vše buď prosté, střízlivé, poctivé. „Poctivý“ šat buď šatem Husitů, prostý šat buď šatem přísných Táborů.

Nastala tedy reakce nejprve proti mužským šatům krátkým, úzkým, neslušným. Zdá se, že k předešlé poctivosti přišla starodávná česká sukně mužská, kterou prameny pořád zovou „tunica“. Nezmizela sic ani v době rozpustilé v XIV. století, ale na hraně k XV. století při bohatých a honosnějších lidech neustoupila-li modnímu kabátci, vzala na sebe modnější formy: byla skracována i utahována do té míry, že na obrazech vypadá již skoro jako kabátek,[2]) a kromě toho krejčíři vystřihovali ji a vyřezávali do ní laloky a laločky na obrubách dole i při rukávech, nač se mimo jiné také Hus tuze hněval.

Nad to vymyslili sobě v západní Evropě v prvních letech XV. století přišívati k prostým druhdy sukním ohromné pytlovité rukávy, skrze něž malým otvorem ruka prostrkována.[3]) Srovnej obraz č. 2. Snad rukávy tohoto obšírného a dlouhého rázu míní se v pražské synodalné zápovědi kněžím r. 1406.[4]) Takové nepodobné rukávy zmizí z českých sukní počestných v době husitské.

Asi také pominulo ono přílišné vystřihování a vykrajování na mužských sukních, neboť taková jalová bujnosť modní nebyla by se snesla

---

[1]) Kšaft v knize arch. pražs. č. 992. 247.

[2]) Srov. obrazy v díle Zíbrtově str. 302.

[3]) Heyden. Tracht. 115. Rohrbach-Kretschmer. Trachten 190. Planché Cyclopaedia. I. 406. Datum německých historiků, že pytel rukávový vznikl r. 1420, nebude správno. Náš český Sezema z Hořešovic má pytle již r. 1413. Obraz jeho reprodukovati dal Zíbrt v I. díle, str. 306.

[4]) Hoefler. Concil. 55.

s mravní tendencí husitskou. Sukně bývala od starodávna obyčejně přepásána. Oblékali a svlékali ji přes hlavu otvorem, jehož konce spínány nebo zavazovány všelijak. Délky byla v XV. století — právě tak jako před tím — rozmanité. Nejdelší sukně až ke kotníkům sahající, dcera to byzantinské tuniky, zůstávala napořád šatem kněží a učených. Obyčejná sukně nesáhala pod koleno. Spíš bývala kratší. Z látek byla všelijakých, pán a měšťan měli aksamítové a jiné drahé, prostý člověk plátěné, kteréž vyskytují se dosti zhusta jménem kytlí.

Obrázek poctivé sukně přikládáme číslem 14. Sukni modrou drží tu mladík, sám jsa oděn delší sukní zelenou. Střevíce má černé.

Ještě v prvních letech XV. století kryli čeští mužové v časové nepohodě svrchu psanou sukni pláštěm. V našich pramenech až do husitských dob čítáš jen o sukních a pláštích. Na příklad v plzeňské sbírce kostymní, prof. Strnadem sebrané, jsou od r. 1407—1412 jen a jen tunica, tunica virilis a pallium i palliolum puerile, pláštěk dětský; jiných šatů letních nenajdeš.[1]) Rovně tak čísti lze v pramenech pražských.[2]) Sukně i plášť byly na zimu kožešinou podšívány, o čemž světle svědčí prameny, jmenovitě uvádějíce kde kterou kožešinu na podšívku užitou.

Čís 14. Z rukop. Zrcadla spasení fol. 29.

Od počátku XV. století vede dle našeho přesvědčení plášť tuhý boj s šatem svrchním, praktičtějším a v Čechách zánovním. Byl to šat, jejž lze nejlépe přirovnati k našemu svrchníku. Byla to opravdu svrchní sukně mužská i ženská, kteráž teprve v českých pozdějších pramenech jeví se pod jménem **sukně chodicí**. Byla řasnatá o širokých rukávech nebo i bez nich, měla výložky ohnuté, úzké nebo široké, i kožešinou položené. Byla to sukně po předu otevřená, proto praktická, neboť snadná k oblékání a svlékání; slovem byla to **halena**, jejíž starodávný střih zajisté patrn do té chvíle v haleně slovácké.

Vymyslili takový svrchník lehký bezpochyby již v XIV. století. Čtemeť v statutech Arnošta arcibiskupa (1355—1377)[3]) o **sukni otevřené**, a kdyby to slovo nestačilo za důkaz (jakož dosti pochybně vypadá), přesvědčují nás obrazy a obrázky z konce XIV. věku neomylně. Na obraze „Návštěvy Panny Marie u sv. Alžběty“ [4]) z doby právě řečené

---

[1]) Výpisy z knihy soudu zahájeného.

[2]) Arch. praž. v knize č. 987. Výpisy z ní uveřejn. již v I. díle Dějin svých Zíbrt. str. 307.

[3]) Menčík. Statuta. „Illa tunica, quae immediate circa corpus portatur aperta“.

[4]) Na jubilejní výstavě čís. 183.

jest vymalován donator jeden ze Švamberků v otevřené, obšírné sukni chodicí s límcem kožešinným a o širokých rukávech; rovně tak v missale kanovníka Václava z Radče (1379—1417) zříme figuru pána oděného lehkou řasnatou sukní o širokých rukávech a límci velikém kožichovém. Obraz mužské i ženské sukně chodicí, ale bez límce, jest podán v č. 15. Představují se tu osoby vzácné, nádherné. Muž má chodicí čili svrchní sukni zelenou, paní modrou, lemovanou bílou kožešinou. I otevřené ru-

Čís. 15. Zrcadlo spasení 239.

Čís. 16. Rukopis č. XVII. 103/a A. 2.

kávy té ženské sukně jsou bíle vroubeny. Spodní šat má muž růžový. Že je nádherný, toť již patrno z čepice, která je všecka obklíčena zeleným peřím.

Takovou nějakou — ovšem prostší — sukni chodicí oblékali naši lidé v době husitské hustější měrou nežli před tím. Husitských obrázků zcela věrných nelze podati, poněvadž jich není na snadě.

Za to přikládáme z rukopisu mladšího obrázek č. 16., na němž viděti mužskou sukni chodicí mnohem světleji a zároveň odměřiti, jak nepatrnou proměnu do konce XV. století na se vzala. Sukně ta malována na miniatuře barvou žlutou. Na témž obrázku zříti kromě muže i ženu a dítě. Všecky figurky mají tak poctivý český šat na sobě, že bez velikého úsilí a násilí výtvarný a divadelní umělec z tohoto obrazce snadno sestylisuje si šat prosté rodiny z doby husitské.

Střih k sukni svrchní nebo chodicí, kteráž bývala na léto, pořídil si krejčí bezpochyby z vzácnější její sestry, totiž ze zimní sukně chodicí všecko kožešinou podšité — ze **čuby** čili **šuby**. Skrývá-li

se lehká sukně chodicí v inventářích i doby husitské pořád pode jménem „tunica“ nebo prostě a česky řečeno „sukně“, vystupuje čuba v inventářích husitských s tímto svým divným jménem zcela zřejmě a pyšně. Čtoucí zná o čubě některé zprávy již z díla mého předchůdce.[1]) Tamť uvedeno, že podle studií polských kulturních historiků (dra. Karlowicze a j.) jest čuba svrchní oděv rázovitě slovanský již ze starodávna. Jméno její však není slovanské, pocházíť (dle dra. Dvořáka) z arabského jazyka (džubba); patrně tedy přibrala se s jménem i čuba sama z orientu k Slovanům, tu zdomácněla a bezpochyby podniknuvši časem a lidmi některou změnu zůstala oblíbeným krojem slovanským.

Že pochází čuba z východu, to již věděl na konci XV. století náš latinský básník Bohuslav Lobkovic Hasištejnský; vykládáť ne bez trpkosti, že kroj starých Pražanů docela z obyčeje vyšel; „jediná čuba, oděv z Peršan pocházející, svůj starodávný způsob zachovala.“ [2])

Nepříme toho nikterak, proč by i naši staří Čechové podle starodávného kožicha neměli míti nádhernější kožešinnou šubu již v dobách prastarých. Vždyť jsou Slované jako jiní.

Ale důkazu světlého na to není. Nevíme, kterak starodávná čuba vypadala, kterak se lišila od kožichu; ale ovšem my ani nevíme, kterak v starších dobách sám kožich, obyčejný šat, vypadal, přes to, že prastaré české jméno kožuch svědčí, že staří naši otcové v kožuchy se halili.[3])

V starých pramenech našich slovo čuba není doloženo, ale snad pode jménem „pellicium“ mohla tak dobře skrýti se čuba jako kožich. Tedy nepopíráme nic. Však výslovně pod svým vlastním jménem připomíná se u nás čuba (něm. schaube) teprve r. 1380[4]) — a dvacet let potom vidíme ji na italských obrazech[5]) a zase dvacet let potom čteme o ní v husitských inventářích[6]) měrou poměrně hustou, a od té doby již nezmizí čuba, čubka z českých pramenů, vyskytujíc se čím dál tím hojněji.

Z těch dat, jak jsme je tu položili, plyne několik důsledků. Nejprve ten, že staroslovanská šuba brala se teprve koncem XIV. věku od východu na západ. Podobá se mínění našeho professora Kouly[7]) skoro za jisté, že slovanská halena — a šuba není než halena kožišná — od Slovanů podána jest národům západním.[8])

A druhé to, že čuba u nás v Čechách, rozhojnivši se teprv od konce XIV. století, v husitských dobách stala se krojem oblíbeným.

---

[1]) Zíbrt. Dějiny kroje. I. 22. 69.
[2]) Lobkovic-Vinařický. 65.
[3]) Srovnej stati o kožichu a čubě v díle Zíbrta. Dějiny kroje.
[4]) Zíbrt. Dějiny. I. 328.
[5]) Bonnard. Costumi dei XIII.—XV. secoli. I. 27. Je tu podesta oděn šubou až k zemi dlouhou, otevřenou, zlatohlavovou o bílé podšívce s obrubou hranostajovou. V Italii slula též giubba.
[6]) Kn. arch. praž. č. 992.
[7]) Koula. Český Lid. IV. 380.
[8]) Do konce XIV. století Eljasz (Ubiory II. 3) na cizích obrazech čuby nenašel — a Poláci ji měli dávno.

Z těch dob teprve světle víme, kterak vypadala. Byla to mužská nebo ženská sukně chodicí dlouhá, po předu rozstřižená, bez límce nebo s límcem ohnutým, podšitá kožešinou a pošitá látkou vzácnější, honosnější, kožešinný lem zdobil obrubu a později též límec. Aspoň čuba tohoto rázu rozšířila se v XV. věku po vší západní Evropě.[1]) Na obrázku 15. mohla by býti ona svrchu psaná ženská sukně chodicí zcela dobře šubou. Jasnější její vzor z rukopisu pozdějšího budiž ohledán v č. 17. V žluté barvě a v těžkém habitu límce i obruby domníváme se viděti liščí kožešinu. Šuba ta má knoflíky právě tak jako na předešlém obrázku sukně chodicí lehká.

Čís. 17. XVII. 97. A. 2.

Šubu neboli čubku všude nosili spíš jako šat nádhernější, povznešenější. Byla to „gravis vestis“, jakž zove se ve francouzských pramenech dlouhá parádní sukně Saracenů.[2])

Na konec lze našim umělcům výtvarným a divadlu doporučiti, aby své osoby zbásněné nebo živé **před** koncem XIV. věku neoblékali v řasnou, otevřenou šubu. Bez úrazu lze tak činiti teprve v řečeném XV. věku, a to čím dál tím hojněji.

Že nemohli Husité zalíbení míti v netvorných zobácích a nosatých střevících, to samo rozumí se při vážnosti doby, v kteréž šlo o byt národa; také rozumí se to při válečných bězích.

Vůbec obouván slušný „střevíc“,[3]) a šlo-li se do díla válečného nebo jiného, obouvány staročeské poctivé škorně nebo novotné cizinské boty. Vlastně již nebyly ani novotné.

Boty k nám uvedeny ze západní ciziny. Svědčí o tom název bot ve všech jazycích románských i v angličině stejný s naším českým pojmenováním. Stejné jméno, stejná věc. Jenom Němci vypůjčili sobě stiefel od stivale, aestivale,[4]) obuvi to vysoké, ale lehké, která do Němec i do Čech od západu přibyla sic ve XIV. věku, ale bezpochyby dřív nežli boty.[5]) Jakož doleji položíme, nehoví německé slovo stiefel stivale vý-

---

[1]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 219.
[2]) Gay. Glossaire. 659.
[3]) Uvedl Zíbrt v Dějinách. II. 329 Botta, botte, boot. K tomu slušno dodati podobný i španělský název.
[4]) Schranka. Lexicon der Fussbekleid.
[5]) Srovn. Quicherat. Histoire du costume 198.

znamu boty. Les bottes vyskytují se ve francouzských pramenech, pokud je uveřejňuje Gay,[1]) ponejprv r. 1322, a v témž století u nás již zdomácněly. Roku 1413 jsou v řádě ševců královéhradeckých a litomyšlských jakožto obuv „dlouhá“ se škorní českou docela rovnoprávná. V řádě káže se, aby na trh švec nasadil „šestnácte dlúhého: osmery škorně a osmery boty, pakli které prodá, vynos jiné, pakli by neměl dlúhého, nasaď třevíc a dětinskýho, co chce.“ [2])

Boty byly tedy obuv dlouhá! Byly obuv nejdelší, aspoň podle obrázků francouzských, na nichž jdou boty některé až nad kolena. Boty byly po našem mínění, jež hned vynasnažíme se opříti důvody, aspoň původně, než se směšovati začaly se škorněmi, obuv dlouhá — na zimu. Snad není náhodou, že se nařizuje v jedné listině Emlerových Regest,[3]) aby se potřebným kterýms pořídily kožichy a boty (pellicia et botti); též Hus dí o kněžích, že zima jich nepřeschne, poněvadž mají boty [4]) — a ještě později — při r. 1461 — čteme ve smlouvě Jana Pípy, staroměstského měšťana od prstenův, kterou činí s Havlíkem Sudoměřickým a jeho ženou o poctivé k smrti dochování: „Až nynější roucha sejdú, aby zjednali nová, jmenovitě oděv letní a zimní, jakož naň sluší, a zvláště nohavice neb buoty s plstí v zimě zjednajte, aby před zimú bezpečně mohl tepl trvati.“ [5])

Z té příčiny mívaly boty vysoké přilehlé holeně, kdežto škorně mohly býti šněrované i shrnovací.[6]) Dlením doby ovšem směšováno jméno škorní s jménem bot, až naposled škorně pohynuly.

Při **nohavicích** nezměnilo se v husitské době nic, leč snad to, že mladí urození a měšťanští přívrženci Husovy reformy přestali nohavice tak tuze a neslušně utahovati, jakož jim to Hus vyčítal, řka, že způsobují svými těsnými nohavicemi pohoršení.

Také nenajdeš v inventářích doby husitské zmínky, ani po daleku na to ukazující, že by některý našinec obul se byl v oné vážné době nohavicemi dvojbarevnými, strakatými, merhovanými.

Z téže vážné a slavné doby husitské víme, že přísnější její zástupcové, co viděli na kroji dlouhého a po jich zbožném vkuse rozpustilého, ustřihovali, zamítali.

Takž neustříhli jen zobáky na noze, než ustříhli i dlouhý cíp na kukle. Dít Žídek, že „kukly za Táborů nastaly bez cípů.“ [7])

Při tom jest nám oznámiti, že u Husitů došly **kukly** zase veliké obliby, bezpochyby stalo se tak jednak pro užitečnost toho šatu v slotě a nepohodě vojenského života, jednak pro jeho vážné vzezření.

---

[1]) Glossaire. 179.
[2]) Arch. litomyš. kn. zápisů č. 115. Z výpisů Štěpánkových. O botách v XIV. věku čti v díle Zíbrta. Dějiny. I. 329.
[3]) Emler. Regesta III. 453.
[4]) Hus-Erben. I. 428.
[5]) Kn. městská č 87. 375 při Zemských deskách.
[6]) V Rakovníce r. 1408 pravil kdosi: „Vzal dvoje škorně a třetí holenky.“ Tu tedy bota zaměněna slovem holenky. Kn. arch. rak. z r. 1887.
[7]) Žídek. Správovna. 47.

Aspoň v inventářích měšťanů pražských v době husitské napočítáš kukel zřetelně mnoho. Šimon od lva, Husita i historicky znamenitý, umíraje r. 1433 zanechal svým dědicům po sobě kukel několik.[1]) Takž nápodobně jiní. A nekryl-li Husita hlavy své kuklou, kryl ji **čepicí**. Je dosti podivno, že v inventářích pražských z doby husitské najdeš velmi zhusta čepice — ale o **klobouce** zmínka vzácná velmi, kromě o kloboucích železných neb ocelových, a ty náležejí ke zbroji. Svrchu psaný bohatý a přední měšťan pražský Šimon od lva odkazuje r. 1433 Benedovi, Martinovi, Dubkové zeti, Laurinovi písaři svému „všechno rúcho své chodicí, sukně, kabátce, kožichy, kukly a — čepice, aby oni to mezi sie rozdělili.“ [2]) Chodíval tedy pan Šimon, osoba v husitské době důležitá, jenom v čepici české.

Na čepicích mívali Čechové XV. věku toho způsobu obruby čili „štorzy“ vysoké, po předu nebo po straně vykrojené, kožešinné, nejčastěji beraní, jako již od starodávna.

Při tom nepřeme, že naši lidé vyššího stavu a snad i nižšího také kloboukem kryli hlavu; vždyť při sprostných býval od starodávna šerý plstěný klobouk docela rovnoprávným, obvyklým krojem podle čepice, a náš měšťan i pán zajisté kupovali sobě klobouky, neboť kloboučnické řemeslo kvetlo u nás již v XIV. věku tak valně, že jen v Praze bylo 25 kloboučníků,[3]) a o bobrové klobouky hádají se kloboučníci mezi sebou hned po ukončení vojen husitských.[4])

Vlasy oblibovali muži i v této druhé periodě XV. století napořád dlouhé, ale zdá se nám, že mužové stavu městského, selského a zemanského nemívali vlasů nikoli po ramena, ani kučeravých, poněvadž vážní lidé nemívají chuti párati se s přípravou kučer, a hejskové v době vážné snad se ostýchali. Demokratická domobrana, lid, nabyl v husitské době převahy a s ním střízlivost i v přípravách krojových i vlasových. Bylo nejvíc účesů mužských nápodobných těm, jako vídáme na mužích slovenských: vlasy ne právě krátké sčísnuty jsou na obě strany k uším; uprostřed cestička. Na některém obrázku době husitské velmi blízkém, postřehneš i hlavu s pačesem do čela rovně přistřiženým; na jiné hlavě spatříš rulík uprostřed čela, jakož toho vzorek přikládáme na č. 18. Na obrázku zříti kováře s polní kovadlinou. Je oděn růžovou sukní a nohavice má hnědé. Rulíkový účes mužský byl oblíben již v století před tím. Aspoň sv. Václav Parléřův z kamene tesaný (z chrámu svatovítského) má při dlouhých nekučeravých vlasech uprostřed čela rulík, jenž mu patrně z pod koruny vyniká.

Jakož svrchu praveno, přinesla si moda ze XIV. věku do století patnáctého nelásku k **bradě** mužské.

---

[1]) Archiv praž. 992. 154.

[2]) „Kromě pláště s kunami a pláště jednoduchého, to chci, aby prodáno bylo a k tomu 10 kop přičiněno, aby postavóv (sukna) chudým žákom, kněžím i jiným chudým kúpeno bylo a to hned.“ L. c.

[3]) Tomek. Praha. II. 380.

[4]) Manual novoměstský č. 88 634.

Divná věc, že ani našim Táborům, kteří jsou přece vzor hrdinské mužnosti, ouhrnem souzeno nelíbil se vous ani pod nosem ani na bradě. Bradu zanechávali svým kněžím, tvrdíce ve svých řádech, že kněz, jenž s pleší bez brady slouží, jest nevěstka okrášlená.[1]) Ovšem kněží Žižkovi jako jiní husitští mírnější strany mohli býti bez brady, jakož o tom svědčí obrázek Žižkova voje v miniatuře rukopisu gottingenského, doleji přiložený.

Táboři byli tedy nepřátelé brad. Pražanům r. 1420 stříhali plnou bradu potupně, a zvláště horlivě měli namířeny nožíky na knír pod nosem, kterémuž s ousměškem přezděli „podsebití“. Podsebití je dřevěná pavlač nahoře na věžích, na branách při samé střeše, ven povydaná, z níž se otvorem na nepřátele lilo nebo házelo. Tedy přirovnání dosti případné![2]) Bezpochyby na památku nebo na potupu dotčeného podsebití mají povědomé konsoly v radním domě táborském z konce XV. věku pocházející veliký knír pod nosem. (Obr. 19.)

Čís. 18. Rukopis musejní: Zrcadlo spasení fol. 53

Žižka sám v miniaturách obou rukopisů, v Jeně a Gottinkách chovaných, podobá se býti bezvousým; v kancionálu táborském (z XV. věku) má Žižka dlouhý vlas, krátkou bradu, ale obrázek je nesvětlý, smazaný (viz č. 20.); dle rytiny Hufnaglovy (jest ze XVI. věku), kteráž podle vážného soudu dra. Tomana, v Květech[3]) vyloženého, pořízena byla asi na základě starší podobizny Žižkovy, má týž národní hrdina prý vous plný nedlouhý na bradě rozdělený a vrchní pysk pod nosem vyholený, ale my nevidíme na obraze č. 21. nic toho. Touž bradu a knír vyholený shledává dr. Toman na sošce dřevěné v museu chované (obr. náš č. 22. a č. 23.), což podobá se tak, nelze však nevzpomenouti, že soška je kusá, pochroumaná, takže co tu vypadá jako vyholení, snadno může býti ouraz a odštípnutí.

Dr. Toman má za to, že vrchní knír vyholovali sobě Táboři k vůli přijímání krve Kristovy, aby nebyla vousiskem znectěna.[4]) Nám podobá

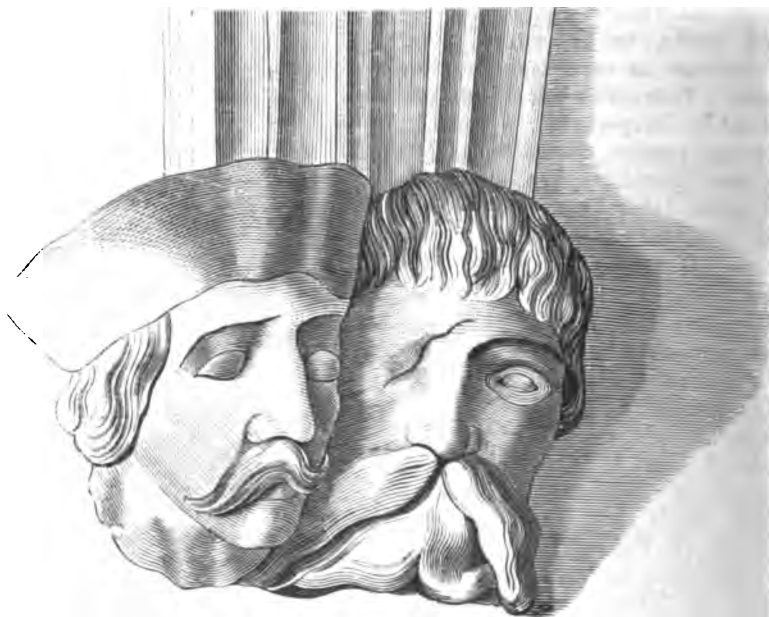
[1]) Arch. Česk. III. 222.

[2]) Kron. Vavřince z Březové: „Multis viris barbas precidebant et presertim barbas superiores, ipsas podsebitie vocitantes.“ Též Č. Č. Mus. 1844. 210. Srov. Bílejovský Kron. círk. 122: „Fousy, kdo s nimi chodili, srpy nebo řezáky zlými řezati kázali.“

[3]) Květy 1892. 574.

[4]) Květy 1892. 480.

se býti poněkud přirozenějším, když Tábori svrchnímu kníru posměšně říkali podsebití a jiným je řezali, že je sobě oholili také a nevykrojili pouze. Také se nám zdá, že člověk, který by si vyholil z kníru prostředek, vypadal by velmi netvorně, nepodobně. Nesmíme Táborům přec příti všeho krasocitu! Hustý, celý a veliký knír, s kterým Žižku tak často zobrazovali a dosavad malují, jest na všecken způsob výmysl XVI. století.[1]) Vzor toho pojímání podáváme na obrázku č. 24. Na této olověné medaili jest Žižka zobrazen již v charakteristickém špičatém

Čís. 19. Konsolky v bývalé zasedací síni táborské.
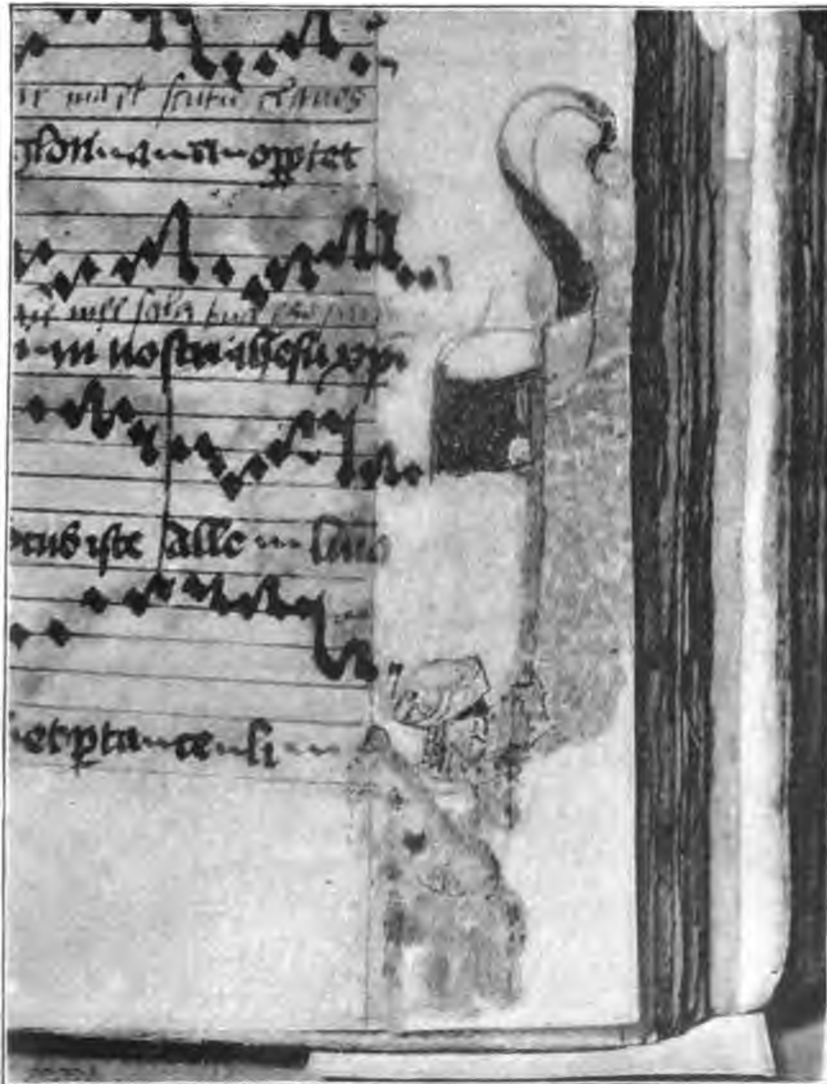
šišáku železném a nikoli v čepici, která jest nám podobnější pravdě. My se vůbec houževnatě držíme obrázku gottingenského, jenž je z doby husitské, a na němž je Žižka bezvousý a v čepici. Obrázek ten podáváme dále v části zevrubné v stati o zbrani a vojště.

Zůstane asi otázka o vousech Žižkových nerozluštěna po tu chvíli, až najde se světlejší obrázek anebo hodnověrný starý popis.

O některých vůdcích táborských víme bezpečně, že byli bezvousí. Na příklad Jindřich ze Stráže, bývalý náčelník Táborů, zůstal holým až do své smrti r. 1466.

---

[1]) Dle Theobalda r. 1609 dokázal dr. Toman v Květech l. c.

Čís. 20.

Čís. 21.

Čís. 22.

Též podobno pravdě, že Prokop Holý nebo Veliký, jenž husitskou vojnu převedl z obrany v slavný útok, nemíval brady. Odtud bylo jeho jméno „Rasus" a nikoli od hlavy, kterou neměl holou, vždyť mu vyčítáno, že nemá tonsury! Ovšem odchyluje se tato bezbradá podoba velikého válečníka od tradicionálního typu, jakému jsme od dojemného obrazu Čermákova uvykli.[1])

Jaký taký výklad nechuti Táboritů k bradám mohl by býti ten, že o nich soudili právě opačně, nežli my dnes soudíváme. Nám je plná brada znakem mužnosti; Táborita viděl v bradatém muži člověka boje ne mnoho schopného nebo vůbec nebojovného. Starci a knězi sluší brada; bojovníkovi překáží.

[1]) O pohřebišti a podobě Prokopa Velikého. Šafránek. 19.

Čis. 23

Nemívali bojovníci v XV. století před vystoupením Táborů brady vousaté,[1]) a dlouho po nich rovně tak. Dávno po Táborech ještě vykládal Carchesius ve své knize,[2]) že „při válečných příbězích dlouhé brady vojákům v mnohých příčinách ku překážce jsou, proto jakby který od nepřítele za bradu popaden byl, netoliko se toho pojednou sprostiti nemůže, nýbrž do konce jíti se dáti musí.“ Proto prý už „onen Alexander Magnus“ vodil svůj lid válečný proti nepříteli s bradami ustřiženými.

[1]) Obrázek v nejstarší rukopisné biblí kutnohorské v univ. knih č. 17. A. 34. Reprodukoval již Zíbrt v Děj. I. 334.

[2]) Stav městský. 244.

Čís. 24. Dle olověné medaile ze XVI. století, majetek p. Chaury.

Ale snad neschybíme, díme-li, že stran brady Táboři připouštěli také výminky; o tom svědčí obrázek „tháborského bratra" v biblí táborské; ovšem nevypadá dotčený bratr příliš po válečnicku; jeť mi nějak karikován. Viz náš obr. č. 25.

Že v ostatní větší části husitské domobrany mimo Tábory úplná volnosť brad nebrad byla, to bude věc nepochybna.

Jest dotázka, kterakou proměnu vzal na sebe **ženský kroj** v době husitské.

Velikou ne.

Čtoucí pomní svrchupsaného našeho přesvědčení, že do XV. věku ženy vstupují s krojem mnohem střízlivějším nežli muži. Proto také ustřihují Táboři ženám a dívkám pražským jen vrkoče a šlojíře [1]) — jiná rozmařilosť a paráda přísným Táborům asi v oči nebíjela, sic by ji nedvorně byli ničili také, a my bychom o tom měli nějakou zprávu.

---

[1]) Kron. Vavř. z Břez. Č. Č. Mus. 1844. 210.

Zvláště lze za to míti, že tou vážnou dobou ženská sukně i vznešených paní byla bez vlečky čili „o c a s u", „p o d o l k u vleklého", jakýž tenkráte v zemích západních zněšvařoval ženský kroj.

V inventářích městských té doby není ženské sukně, aby k ní nebyly **blány nebo pláště**; důkaz, žedámy vycházející halívaly se buď pláštěm prostým nebo kožešinným (blanou). Haliti se v řasnatý plášť, pokládáme za počestnosť v oné době. Přítomný obrázek č. 26. podává dle našeho mínění pojem o prosté ženě doby husitské. Sukně její jest modrá všecka; šněrovaná jest předně, ačkoli Bílejovský (Kron. círk. 121) mluvě o těch dobách dí, „že paní a služebnice počestného oděvu užívaly

Čís. 25.

bez odhalování, ana jedna druhou n a z a d šněrovala." Paní vznešenou v obšírném plášti klademe na obrázku č. 27. Sukni má modrou, plášť černý: plachetku bílou jako předešlá.

Hlavu české ženy doby husitské počestně zavíjely do plachetek bezpochyby víc než druhdy. Obrázek č. 28. ukazuje vzory pěti paní, jak se v XV. století zahalovaly co nejtužeji.

Ale že by **šlojířů** aneb **roušek** a věnců perlových a čepců hedbávných a jiných ubylo v inventářích doby husitské, toho říci nelze.

Při mnohé měšťance najdeš **čepec** „paldekynový" [1]) neb atlasový, také i čepce s perlami; paní Škonka z Wartenberka r. 1426 velmi pilně prosí v psaní „ctnou ženu paní Margarethu", aby jí poslala „rytý

---

[1]) Desky zem. kn. měst. č. 31. 60 r. 1425.

aksamit a čepeček kterékoli barvy.“ [1]) Pražská Klára Helmonissa (Helmova) má r. 1425 věnec perlový a na něm šestmecítma prstenů.[2])

A takž bychom ještě chvíli mohli vypisovati, kde která husitská dáma měla přípravu skvostnou na hlavu za důkaz, že dosti bylo těch, které si řezbu Táborů, v Praze na paních a pannách provedenou, málo k srdci připouštěly.

Také asi marně pokusila se mravokárná tendence doby husitské o to, aby obmezila u žen přepych nákladný, jejž mívaly v **pásech**. V právech městských, v době husitské psaných,[3]) čteme, že nemá měštěnín míti dražšího pásu stříbrného než ode dvou hřiven, a žena jeho o jedné

Čís. 26. Zrcadlo spasení 47.

Čís. 27. Zrcadlo spasení 235.

hřivně; ale v inventářích má každá stříbrný pás, některá i se zvonci a těžší i dražší, nežli chce zákon. V tom přepychu jsou svorné katolické paní plzeňské jako ty, které ctily Husa a Jeronýma za svaté mučedníky. Na příklad v Plzni ustavuje r. 1435 rychtářka Regina před svou smrtí, aby „z pásu jejího stříbrného na tkanici černé od dvou hřiven byl udělán kalich;“ [4]) a v pražských inventářích nalézáš r. 1430 pásy po sedmi i deseti kopách grošů českých zastavené a po 20 kopách kupované, i kramářka Manda r. 1432 má dvě opásání stříbrná a třetí malé.

Patrno už, že této parády ženské doba husitská staviti nedovedla. Ale jeden kus bývalé parády ženské — **páteře** totiž drahé — stal se v dotčené době skutečně řídkým. Jest opravdu vzácno, najdeš-li v pražských inventářích do r. 1440 nějaký páteř.

---

[1]) Desky zem. kn. měst. č. 31. 386.
[2]) Kn. arch. praž. 992. 62.
[3]) Řečených Soběslavských. Exempl Neuberkův.
[4]) Kšafty plzeňské v zemsk. museu fol. C. 17.

Ale nejznamenitější věc, která dobou husitskou byla způsobena, jest reakce proti veselým barvám na šatech obojího pohlaví. Nedíme, že jasné barvy byly by tou dobou zhola zamítány; při děvčatech a rozkošných paních vždy najdeš světlé barvy na šatech, ale to ze zkušenosti

Čís. 28. Kopie votivního obrazu ze zámku švihovského, nyní v kostele chuděnickém.

své tvrdíme, že nikdy tolik šeré a černé barvy na šatech jsme nepostihli v knihách, jako v době husitské až do panování krále Jiřího.

Některý doklad stůj tu.

V kšaftě Duchka, sladovníka, jenž sladoval na Koňském trhu až do r. 1437, mluví se o jedné sukni modré a dvou tmavých, šeré a černé.[1]) Petr, soukeník z Poříče, jenž zemřel 1439, zanechal po sobě šaty jen

[1]) Při deskách měst. kn. č. 28. B. 1.

barev tmavých: 2 „kloky čili pláště črná“, klok šerý, plášť šerý. Mikuláš Bradatý, soukeník novoměstský, odkazuje mateři své „sukni črnú všední, plátnem podšitú.“ [1]) Herež, „někdy slavné paměti krále Václava pekař“, chodíval až do r. 1442 také jen v sukních šerých, z nichž jedna kožichem beránčím byla podšita.[2]) Regina panna, která umřela v Nové Praze r. 1442, chodívala v kloce šerém z žateckého sukna a v plášti černém.[3]) Brnířˇ Mařík († 1433) má proti jedné modré sukni dvě šeré.[4]) Vaňka Maříkova chodila až do své smrti r. 1456 v sukních šerých, v kloku či plášti šerém. Jen jednu sukni měla světlou plátnem podšitou. V jejím dědictví nalezeny též mužské sukně šeré.[5]) Novoměstský hokynář Duchco Tyreš chodíval v sukni šeré, podšité zaječím kožichem, a měl při své smrti r. 1455 doma ještě postav sukna šerého za 2 kopy.[6]) Sigmund Jircouis de Pořič, druhdy Husita bojovný, oblékal se prustplechem a modrou kuklou, pláštěm brunatným a suknicí šerou otáhlou. Umřel r. 1455.[7]) Novoměstský měšťan Obešlo odkazuje touže dobou synu svému „sukni černú, dva pláště črná“. Barbora krejčího († 1456) měla jen plášť šerý a blány lisí; Ondřej literát z Chlumce odíval se „sukní černú bez kožicha“; Staroměstský měšťan Ocet r. 1458 nechal po sobě plášť černý, jiný šerý. Blažka kováře žena mívala do r. 1459 plášť černý, sukni šerou, sukni šerou podšitou zaječím kožichem, plášť šerý.[8]) Václav z Hrobky, bohatý Novoměšťan souvěký, měl tři sukně, jednu černou, druhou šerou, třetí modrou.[9])

Musíme ustati u vyčítání.

Nelze těch šatů šerých a černých všech uvésti, které se v době husitské vyrojily nad obyčej předešlý, jenž liboval sobě jenom v světlých barvách, šeř zanechávaje lidem nižším, chudým nebo truchlícím. Čteme-li na knihách jen poněkud okem pozorlivým, vyskytuje se té šerosti a černosti tolik, že nechtíc jest nápadna, a tudyž ouhrnkem neváháme říci, že tou dobou měšťanský stav — o urozených nám důkaz nestačí — obliboval sobě šeré a černé barvy nad světlé.

Někteří lidé v té truchlé šeři i za krále Jiřího pokračovali. Ofka de Sekyřic měla r. 1462 při své smrti truhlici šlojířů — tedy parády dost — ale sukni jen černou.[10]) Pražský sládek Beneš Sixt († 1461) má jediný pláštěk „modrý“, ostatní všecko šatstvo jeho jest šeré a černé — klok šerý, nohavice šeré troje, čepice a čuba černá.[11]) Mlynářka z Šítkových mlýnů v Praze, Petruše, oblékala se do r. 1465 „dobrú sukní černú“. Že Kateřina ze Lhoty mívala až do r. 1465 na sobě

[1]) Při deskách měst. kn. č. 28. D. 8.
[2]) Tamž. fol. G. 3.
[3]) Tamž. fol. G. 10.
[4]) Arch praž. 992. 148.
[5]) Lib. antiquiss. 26.
[6]) Tamž.
[7]) Tamže fol. A. 4.
[8]) Při deskách zemsk. měst. kn. 26. C. 6.
[9]) Tamže. C. 2.
[10]) Misc. 26. d. 10.
[11]) Dsky. Misc. 17. n. 15.

sukni černou, šlojíř bílý, plášť šerý, ani se nedivíme, bylatě vdova. Ale Anežka z Nedvědkova, s ní soudobá, nebyla vdovou a přec všecek její šat byl šerý; měla „plášť nový šerý, plaštiek šerý, sukni šerú". Sám Vaněk, „šenk urozeného pana Jiříka z Kunštátu" r. 1451 odkazuje pláštěk černý, pláštěk šerý.[1])

Než právě v době krále Jiřího po vojnách husitských naopak zase velmi zřetelně ve všech posmrtných popisech a kšaftovných odkazech světlé barvy jmou se převládati nad šeré, tak že i v tomto kuse patrna nová doba, doba veselejší.

Od té doby naideš hojnou šerosť jen v knihách oněch měst, kde bývalo hojně Bratří Českých, křiklavé „přípravy" nemilujících. Takž nejstarší kniha litomyšlská v samém konci století dosti často uvozuje šeré a černé šaty při ženském pohlaví. Na příklad Lucka, souseda litomyšlská, jež umřela r. 1492, nechala po sobě sukni šerou zánovní, pláštík šerý;[2]) i Hrazákova dcera r. 1492 má novou sukni šerou[3]) a, slovem, šerostí se to v knize hemží. Tou smutnou barvou ohlašují se Čeští Bratří, dědici tradic táborských.

3. Reakce do konce XV. století.

Po vojně bujnosť. Vzory cizí. Kabát „štukovaný". Zobáky obžily. Děravé čepce, kápě, miparti. Šat poctivý. Vlečky. Páteře. Rohy a chomouty.

Připudila-li doba husitská mnohé lidi k střízlivému mravu, jenž i krojem se jevil, jest zcela přirozeno, že po té době lidé všech stavů snažili se všelijak nahrazovati předešlá strádání.

Jakmile vojny se skonaly, již již zase tlačily se do Čech všecky ony titěrné mody, jimiž stkvěla se ostatní západní Evropa. Zvláště dvůr francouzský a po něm od půlky XV. věku dvůr burgundský byly plnými zdroji všelijakých mod, a naši lidé, chodíce zase do Nizozemska, burgundským vojvodům náležitého, pro kmenty, zlatohlavy, sukna, koberce a jiné vzácné zboží a přijímajíce kupecké lidi odtamtud, nedovedli na dlouze cizím vlivům odolati.

Takž naskytnou se dosti brzy v inventářích sukně cizinské, „mechelské", „francké" a jiné; přepych, přepjatosť, strakatina krojová rostou vůčihledě; r. 1447 musí býti už i studujícím žákům pražským zakazován přepych.

Purkmistrové obojího města přikázali totiž všechněm rektorům školním i farářům, aby žáci nechodili v šatech nádherných ani v pásích pozlacených anebo stříbrných se záponami, u véncích perlových, ale prostě ve svých šatech nebo měštěnínských suknech nedrahých a ovšem

---

[1]) Dsk. zem. misc. 53. d. 10.
[2]) Arch. litomyšl. č. 118. 4.
[3]) Fol. 49.

na koních aby nejezdili.[1]) Prý tenkráte poslechli žáci pražští, ale hradští, totiž studenti při škole zámecké na Hradě Pražském, neposlechli.

Zase začali Čechové panští i městští na místě sukní hojněji oblékati krátké kabátky, a jest charakteristické, že právě po husitských vojnách r. 1441 ustavilo se řemeslo kabátníků v pevný cech řády uvázaný a privilegii nadaný.[2]) Roku 1483 shledáno u kabátníka novopražského Vávry Doušy na hotově sto a deset kabátů, oceněných padesáti kopami míšeňskými.[3]) Z tohoto jediného zápisu velmi světle patrno, že byl kabát oblíben.

Česká sukně poctivá byla znevážena. Odstrčil ji měšťan i urozenec k lidu selskému a dělnému.

„Co jest té pajchy vymyšleno v tato léta!“ volá s trpkou horlivostí Rokycana, a že tehdáž noví krojové vymyšleni a v zemi rozšiřováni jsou, to víme ze zprávy Roubíka z Hlavatec, jenž r. 1476 píše na Krumlov o nějakém krejčíři, že „**novým** krojem šatů neumí dělati“.[4]) Byl to mužský kroj nejkratších[5]) kabátků vycpaných, řezaných, šatů „štukovaných“ ze samých barevných kousků, což bylo na všecken způsob dražší nežli střídmý šat z látky jediné; také šití takového francouzského a vlaského kroje dle zprávy souvěké bývalo dražší nežli všecko druhé sukno dohromady.[6])

Čís. 29.
Bible kutnohorská.

Našim českým dvořanům posmívá se Židek, že „roucho nesou štukované, co na kejklíře sluší, na biřice, na kata, hudce, trubače a pištce, půl zadku vně.“[7]) (Obraz č. 29 z biblí kutnohorské.)

Že při tom kroji krátkém zase nohavice těsně přiléhá i s krytím nápadným a neslušným znova do mody uvedena, tomu též posmívá se Židek řka, že to „ohyzdné chodění lůna“ je pro poctivé paní a panny. Kdyby prý „vzal k zadku zrcadlo s ocasem liščím, bylo by čerta dosti“.

Burgundskými vzory rozkvetlo stříhání roucha až za krajní míru po vší Evropě.[8]) I Vlachové, kteří u věcech kroje a mody vždy osvědčili vkus, co do stříhání a třepení či vykrajování roucha přepínali. Také u nás na rukávy všelikterakých šatů mužských i ženských zase věšeny kusy vyřezávané, stříhané, „krájené“, nač Chelčický se velice hněval, vykládaje, že ten, kdo nosí roucho „hesovné a dvornostmi rozličnými krájené a zstříhané, ten svou poběhlosť vnitřní ukazuje.“[9]) Obyčejně

---

[1]) Staří Letop. 150.
[2]) Při deskách kn. měst. č. 15. P. 11.
[3]) Kn. měst. miscellanea při deskách č. 17. Též Tomek. Praha VIII. 375.
[4]) Arch. Č. IX. 161. Též ve výpisech dra. Zíbrta z arch. třeboňského.
[5]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten 167.
[6]) Geiler. Weltspiegel 15.
[7]) Správovna. Rukopis univ. knih. 43.
[8]) Viz obrazy vlaské a jiné v díle Hefner-Alteneckově. 224. 277. 256.
[9]) Postilla Chelčick. 168.

kabátec zakončoval se obrubou vysoce stříhanou, jakož toho zajímavý obrázek v rožmitálském rukopise [1]) z r. 1460. Dotčený obrázek kreslil i položil barvami rožmitálský písař městský; nedoporučili jsme reprodukci jeho do této knihy, protože je obrázek neumělý, ale za výpis stojí, poněvadž je to takřka momentní obrázek tehdejšího rytířského šviháka, jaký se písaři městskému na rožmitálském zámku namátl. Panáček je bezbradý, na hlavě má klobouk zelený divné formy takové, že z předu není okrajku žádného, pozadu však okraj klobouku svislý a schlípený je po celé hlavě až ke krku. Na klobouce vztyčená jsou tři péra stojící podle sebe jako tři tyčky. Kabátek mladého pána je ouzký, krátký, ale kryje lůno přec. Je zelený, a rukávy jeho jsou brunátné. Zapjatý je z předu šňůrkami, jako bývají na čamarách našich, ale šňůrky stojí šikmo. Možná, že je to šněrování. Kabátek končí se dole kol do kola stříhaným okrajkem. Na pase houpá se meč. Nohavice jsou brunátné přiléhavé a na zelených střevících — zobáky.

Ano, zase vyskytly se u nás po vojnách husitských ony nepodobné dlouhé zobaté střevíce švihácké; [2]) právě ony nejvíc ukazují, že doba se změnila. Vyskytly se u pánů a zvláště při dvoře Jiřího krále. Souvěký doktor Židek míní, že by synové královi — a jeden z nich byl švihák i milovník sličných paní vůbec povědomý — neměli míti špicí u střevíc, neboť prý to na blázny sluší. [3])

Rokycana nejednou na kázání pustil se do té mody. I peklem hrozil! „Co lidé budou trpěti na onom světě, kterak je budou ďáblové bósti divně těmi špici tam v pekle.“ [4])

A rovně tak jako druhdy Štítný i Rokycana hrozí pokutami na onom světě i řemeslníkům, ševcům, kteří tak dlouhé zobáky robí „ku pajše“. „Zvíte, vy řemeslníci, kdyžť přijde hodina poslední, coť vás potká! A prý, kněže, musíme dělati tak, abychom mohli odbyti a živiti se s dítkami. Dobře zvíte, musíte-li za to trpěti!“

Nevíme, jakými vlivy stalo se, že r. 1464 vydal král Jiří Pražanům všech tří měst zápověď špičatých střevíců a škorní, jež stojí v těchto prostých slovech: „Poctiví věrní naši milí! Přikazujeme Vám, abyšte všem ševcuom přikázali, aby špicuov u třevíc i u škoreň nedělali, a také žádnému svému nedopúštějte s špici choditi. V tom naši vůli naplníte. Dán u sv. Prokopa na Sázavě.“ [5])

Možná, že mnichové sázavští ten rozkaz pražským měšťanům vyprosili při králi.

Ale špice nosily se chutě dále v Čechách rovně tak jako mimo Čechy, aniž jim hrubé ublížila bulla papežova r. 1480 proti zobatým střevícům do všeho křesťanstva vydaná. U nás i sedláky posedla moda

---

[1]) Rožmitálská kniha právní. fol. 50

[2]) Zdá se, že po některé přestávce i v Němcích vznikla moda zobáků v nově. Aspoň určitě uvádí se jich nový vznik ve Štrasburce r. 1452. Schultz. Deutsch. Leben. I. 320

[3]) Správovna. 46.

[4]) Postilla, rukopis v univers. knihovně. Sign. 17. C. 33. fol. 11. 95. a jinde.

[5]) Arch. Č. V. 290.

tak tuze, že obouvali zobáky berouce na sebe mimo to všecek tehdejší „nový“ kroj. Praví o tom neomaleně Židek: „Chlap, ještě ještě pluhem smrdí, udělaje sobě kroj, že mu zadek v ně a střevíce s špicí skůro za 2 lokty, čepec ženský děravý nebo tafatový, sukně štukovaná a již fouká sobě na panoše starého.“ [1]) Z uvedené zprávy Židkovy zdá se vysvítati, že se tu míní sedláci, kteří stali se měšťany nebo zemany a opustili kroj lidový. Zobáky udržely se u nás jako jinde až do počátku XVI. věku.

Zahynutí jejich nelze nikterak omeziti určitým rokem, jako to činí cizí historikové kulturní.[2]) Obyčejně se tvrdívá, že zašly zobáky kolem roku 1490. U nás však latinský básník Bohuslav Lobkovický líče Pražany r. 1502 volá s výčitkou: „Nositi zobaté střevíce a hlavu si věncem ovíjeti, ej, to nesmírné u nich nepravosti!“ [3])

Zobaté střevíce, vzavše na se konečně podobu středmější, kratší a tupější, zašly spolu s krojem oním krátkým, s kterým druhdy na svět přišly. „Za svého pacholetství,“ tak vypravuje Sabellius u Aubana,[4]) „franckého národu dvořané všickni oděv nosili sotva polovici zadku přikrývající, v mnoho okrouhlých koleček od spodku nabíraný až do vrchu a při ramenách vydutý. Střevíce po přední straně v způsob tenkého rohu vytažené, půlnožní délky, jakovéž se nyní vídají — při pohanských dvořích.“

Nosaté střevíce zahynuly, poněvadž se přežily, a poněvadž nová doba přišla, do níž se již nehodily. V naší biblí kutnohorské vydané r. 1489, jest zobáků ještě velmi mnoho, většina valná. Má je Kain, Ezau, Jakub, bratří Josefovi, mají je vojáci, šlechtici, zedníci, děti, sluhové, kde kdo. Ve Weiskuningu na Burgmayerových illustracích z hrany XV. a XVI. století zobáků již neviděti.

Nosily zobáky též paní, ale jako v době Husově, takž rovně i na konci století XV. vedly si v tom mírněji nežli mužští švihâci. Táž mírnosť vypravuje se o ženách za hranicí našeho království, než známe obrázek Israele von Meckenen, kde má panička zobáky až příliš dlouhé a chůze neschopné, však to jí na obraze nepřekáží práti nešťastného zbabělého manžela.[5])

Řekneme-li ještě na konec, že za krále Jiřího parádníci jali se hlavu krýti jináče, nežli bylo v době husitské, a že ve všem všudy oblibovány byly zase rozličné barvy na témž šatě, takže jedna nohavice měla tuto barvu, jiná jinou, jsme s hrubým výpisem mužských mod, jak v nové oné době se rozšířily, hotovi

Stran onoho krytí hlavy všiml sobě čtoucí už svrchu Židkovy zprávy, že pokrývali mnozí hlavu svou „děravými čepci“. „Chasa obecní“, tak na jiném místě líčí Židek, „již chytili se ženských čepců děravých na

---

[1]) Správovna Židkova, rukopis univ. knih. fol. 15.
[2]) Na př. Rohrbach-Kretschmer určitě udává, že přestaly v letech 1485 až 1490. Trachten. 201. Srov. Planché Cyclopaedia I. 460. Viollet-le-Duc, Dictionnaire III. 165. Scheible (Die gute alte Zeit) 58 dí, že přestaly buď r. 1480 nebo 1490.
[3]) Spisy Lobkovicovy přel. Vinařický. Str. 65.
[4]) Obyčeje národů. Vyd. 1579.
[5]) Reprodukce dotčeného obrázku Meckenenova v Schultzově Deut. Leb. I, 277.

Čís. 30. Z fresek chrámu sv. Barbory v Hoře nakreslil prof. Zeis.

hlavu; to ohyzda před Bohem, měli by také vzíti k tomu šlojíř a pentlík, neb to záleží na ten čepec.“ Patrně to začali někteří nositi malé čepičky sítkované či pletené. Nosili je i západní národové.[1])

Jiní našinci dle téže zprávy Židkovy kápě sobě vzdělali na hlavu, ale nikoliv tak poctivé, jako druhdy kukly bývaly, alebrž „kápě na pohanění mnišství.“ Jiní pověsili sobě na hlavu „cípy bez kukel“, ale to prý lze trpěti. K tomu všemu zase začali mladí pánové vlas uměle zkadeřený spouštěti doleji; dí Židek asi s horlivostí zlostnou, že mají „kadeře dlúhé do pásů“. Než již již všude ozývaly se vážnější hlasové proti kučerám, nežli byl Židkův. Na příklad překládaje z Petrarky u nás kárá ten „obyčej ženský“ Řehoř Hrubý z Jelení,[2]) ovšem marně; v Němcích s větším úspěchem činil tak Geiler, jenž spolu oznamoval plnou bradu mužskou za nejlepší modu.[3])

Přiložený obrázek č. 30. buďiž za vzor, jak dlouhé vlasy měl ke konci XV. století v Hoře písař. Sukni i plášť má písař barvy bílé, klobouk hnědý. Bude to písař horní nebo hornický, již po té bílé barvě, stejné s barvou svátečních kytlí havéřských.

Stran rozličnosti barev na témž šatě, kteréž barvy se zvláště na nohavicích dvojily (miparti), vypravuje kronikář,[4]) že mladý lid rytířský i městský rozličných barev sobě oděvy dělali, ježto málo před tím páni svým bláznům takové oděvy kázali strojiti.

Je to tedy patrně „druhé vydání“ onoho barevného rozpustilstva, které již na počátku XV. století chystalo se k zahynutí. Dle nářků a výčitek Chelčického[5]) zdá se, že švihácí nejraději volívali míti jednu nohavici zelenou, druhou červenou. Stojí za zmínku, že se „miparti“ — dvojbarva odvážila i na roucho církevní! Aspoň v Brunšviku mají z XV. věku k službě oltářní dalmatiku, kteréž každá půle jináč jest zbarvena.[6])

---

[1]) Geiler. Weltspiegel. 14.
[2]) Petrarcha. Kn. o lékařství proti štěstí a neštěstí.
[3]) Weltspiegel. 13.
[4]) Hájek 459. Při r. 1499.
[5]) Chelčický. Postilla 216.
[6]) Bock. Geschichte der liturg. Gewänd. II. 277.

Důkaz, kterak tato divoká moda byla oblíbena! A s důrazem jest opět a opět oznamovati, že nevkus dvojaké barvy jest výhradný výmysl mužský; mdlejší pohlaví ho na sobě neoblíbilo nikda.

Tím by byly vypsány mody českých parádníkův, jakž přišly k nám od západu od doby Jiřího po konec století. Ale do konce téhož věku řečeného již začínaly se ujímati u nás přijetím krále Vladislava Jagella též mody polské a uherské. V tom, jakož přirozeno, byla šlechta naše, vidíc dvořstvo nového krále v **kaftanech** a **županech**,[1]) šňůrami a petlicemi přepjatých, příkladem měšťanům. Z měšťanstva první brali východní kroj Pražané. Roku 1502 vyčítá Lobkovic Hasištejnský, že „kroj

Čís. 31. Životové mučedlníků univ. knih. 54 B. 15.

Čís. 32. Z biblí kutnohorské.

starých Pražanů docela z obyčeje vyšel — nyní odpoly německý, odpoly uherský jest, ostatně však jako celá jejich povaha stálý není a téměř každého roku se měnívá.“ [2])

Kterak se odívali mužové střídmí, prostší touž dobou, to viz na obrázcích přiložených. Obrázek č. 31. představuje muže v slušné sukni. Poctivice jeho jsou přilehlé a dlouhé. Na nohou jsou nezbytné zobáky, ale délky dosti skrovné. Vlasy má hojné, dlouhé; krk nahý.

Na obrázku č. 32. pozorovati muže v kroji měšťanském docela poctivém a slušném, jakž k pohřbu, tedy k úkonu smutnému a vážnému se byl ustrojil. Na hlavě má kuklu bez cípu, na ramenou klok čili plášť,

[1]) Jméno odvozují jako šubu od arabs. žubba. Doklady v Zíbrtových Děj. I. 22. Též Matzenauer. Cizí slova. Obraz polského županu, petlicemi zapínacího viz v Matejkových Ubiorech na tabuli 1447—1492.

[2]) Spisy Lobkovicovy, přel. Vinařický 65.

obé jsou malovány v tom exempláři biblí kutnohorské, jejž máme před rukama, stejnou barvou, z čehož jde asi, že kukla je na plášti přišita; sukní oděn jest řasnou a dlouhou ještě pod kolena, takže z poctivic hledí jen malý kousek. Střevíce jsou ještě dosti špičaty. Mezi oběma kroji, vážným a šviháckým, na půl cestě byl by šat, jako představuje obrázek v norimberské biblí, v univ. knihovně snadno přístupné (č. 26. B. 2). Zříme na těle mladého muže sukni, která délkou i formou spíš podobna je kabátci. Po straně na kyčli je kabátec ten bujně vystřižen. Opásání k tesáku také směle visí šikmo; úzké nohavice tkví v botách vysokých shrnutých o špici nedlouhé. Dotčený obrázek mohl by spolu posloužiti na přirovnanou kroje v Němcích s krojem v Čechách; obrázky biblí kutnohorské jsou totiž nad všecku pochybu české.[1])

Došli jsme ku **kroji ženskému**, jak se jevil do konce XV. století. První a nejzřetelnější změna jest, že paní z míry oblíbily **vlečky** na sukních. Šat paní splýval tak hojně na zem, že nechápeme, kterak chodily.

Co se Rokycana, první kněz oněch dob v království, co se namluvil proti těm ženským ohonům! Dí o tom v postille své: „Křič, volaj, ocasové aby se po nich neplížili!“ „Mnohé ženy pyšné, hrdé, kdo je napraví, aby ony své pejchy nechaly?“ tak dí Rokycana ve svém kázání na jiném místě, „proč na to nedbají, aby ocasové se za nimi netáhli?[2]) Blány se za nimi vlekou a sukně dlouhé s ocasy na loket neb na dva, a na těch ocasích se ďáblové vozí.“[3])

A poněvadž jest těch míst v Rokycanových kázáních příliš hojně, lze snadno souditi, že ten nepohodlný šat až příliš byl obecným. Však Rokycana to výslovně i připomíná, že tak strojí se pyšné měšťanky i selky.[4]) Naposled volal Rokycana už peklo na ty ohony. „Ďábli se vozí na vocasech ženských, čekajíce skůroli duše z hrdla vystoupí, aby se se s ní vezli a šrotovali do horoucího pekla.“[5])

Také Chelčický touží, že „navěšejí ženy na sebe toho sukna, že se již ledva vlekou.“[6]) V jednom spise Chelčického, o němž podává zprávu v Časopise českého Musea (r. 1882. 271) Annenkov s Paterou, stojí připsán souvěkou rukou o lidech vleklé šaty milujících tento argument ad hominem: „Když by se jim dietě s vocasem kraviem narodilo, mám za to, že by se lekli,“ a hned přeje smělý kritik ženskému pohlaví, by takové „paní a panny někdo svázal za ocasy a převěsil je přes bidlo.“

Koranda ve svém manualníku, mluvě o „vocasech nepotřebných“ a nákladných (jsou „k škodě při statku“) vzpomíná oné doby nedávné, kdy takových marnivých věcí u nás nebývalo: „Pamatujem, kterak před

---

[1]) Důkaz napsán na staně Holofernově. Sic jináč mnohý obrázek v obou biblích je týž; patrně kutnohorský tiskař půjčil norimberskému.
[2]) Postilla 7. 3.
[3]) Tamž. 95.
[4]) Tamž. 78.
[5]) Tamž. 300.
[6]) Síť víry.

lety v České zemi byli ctnostnější; oděv mužský, ženský byl poctivý, obecního dobrého byli pilni, .. ježto cizozemci toho pochvalovali." [1])

Tou dobou vlečka panovala všude v Evropě; mravokárci všech zemí a národů horlili výtkou i posměšky. Francouzské paní uštipovány přirovnáním často se opakujícím, že mají magnas caudas ut pavo a že vypadají jako koně angličtí; [2]) že čerta vozí paní na ocase, posmívá se Němkyním Heinrich von Langenstein, a jako Koranda ve svém manualníku vyčítá paním, že těmi ocasy sbírají nečistotu, takž rovně německým ženám posmívá se Geiler, že zdvihají prach a sbírají blechy.[3]) Dlouhé vlečky známe z obrázků francouzských, vlaských, španělských, polských ba i ruských!

Také úřadové dali se na boj proti vlečkám, určujíce jim délku.[4]) Měšťkám polským r. 1468 přikázáno, aby sukní a plášťů nevláčily po zemi víc jak zšíří dvou prstů.[5]) Nejdelší vlečky v Evropě měly dámy burgundské, zvláště při dvorských slavnostech; od nich učiněna vlečka dvorským mravem.

Moda vleček byla do konce XV. věku tak oblíbena, že jí podlehlo i církevní roucho, ze všech rouch nejvíc konservativné. Víme, že tenkráte i pluvialy kostelní byly o tak dlouhé vlečce leckde, že ji nosili „caudatarii" zvláště k tomu nařízení.[6])

Naše paní, pokud neoblíbily sobě vlečku, nicméně tou dobou všecky jevívaly náklonnost k šatům vleklým, dlouhým. I blány těžké, pláště lehké, i kožichy musily po nich aspoň poněkud se ploužiti, a když paní stanula, měl dlouhý šat splývati na zem hromádkou, kteréž okolnosti naši výtvarní umělci — sochaři a malíři — velmi ochotně užívali k ladnému a stylisovanému skládání dolejší části roucha svých obrazů ženských. A umívali to gotičtí umělci v XV. století ladněji a vkusněji nežli umělci století následujícího.[7])

Viz krásnou reprodukci prof. Zeisa z fresek kutnohorského chrámu sv. Barbory na obrázku č. 33. Jsou tu namalovány tři paní. Omdlévající panna Maria má roucho azurově modré, šátku na hlavě bílou. Vše splývá pěknými liniemi po zemi. Žena za ní stojící oděna jest pláštěm hnědým, sukni má bílou temně vzorkovanou; spodní šat zelený. V naší příčině nejzajímavější jest žena klečící. Sukni má zlatožlutou, temně vzorkovanou, plášť, jenž v sličné záhyby jest při zemi rozložen, barvy jest bledé červené. A poněvadž pro praktické potřeby podáváme vždy popis obrázku celého, nesmíme nevšimnouti si žoldnéře při paních stojícího. Má lebku žlutou černě pruhovanou, kožený kabát žlutý zbrojný, rukávy a nohavice temně rudé, boty žluté. Pás, na němž visí český tesák, jest bílý.

---

[1]) Jos. Truhlář, Manualník Václ. Korandy. 32.
[2]) Gay. Glossaire archéolog. 173.
[3]) Geiler v. Kaisersbrg. Weltspiegel 15.
[4]) Falke v. Costümgesch. uvádí, že v Mnichově konšelé nechtěli delší vlečky propustiti nežli na prst. Jinde v Němcích (v Ulmě) bylo dovoleno na čtvrť lokte.
[5]) Jura municip. Krakovský Codex pictur. 18.
[6]) Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 320.
[7]) Srovnej naše obrazy se stylisovan. rouchy flanderskými v La collection Spitzer I., a to vše přirovnej k německým obrazům z první části XVI. století.

Než vraťme se k vlečkám ženským!

Pro oblibu vleček jest velmi domluvno a znamenito, že naše paní naposled přijaly ono posměšné slovo „ohon, ocas“, jímž jejich vlečka byla od mravokárců pojmenována, za terminus technicus; čtemeť v knihách soudu komorního r. 1503, že viní Barbora z Vrchlabí sluhu svého „ze sukně červené vlaského sukna s vocasem.“;[1])

Čís. 33.

Sukně až do konce XV. věku ještě pořáde šita v jednotě se životkem o tailli příliš krátké a nepěkné; šeltě pásek příčný mezi sukní a životem tak vysoko, že již výše nemohl býti posunut.

Ale jsou, kteří tvrdí, že při samém konci XV. věku stalo se oddělení životku od sukně.[2]) Na obrazech vlaských z konce století právé psaného opravdu vidíme v tom některý důkaz živý. Na příklad povědomá

[1]) Registra soudu komorn. 24. A. 6. fol. 26.

[2]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 227. S ním většina cizích spisovatelů, jichž knihy byly v tomto díle často připomínány.

benátská královna cyperská — regina di Cipro — tou dobou již má sukni zvlášť, život zvlášť, všecko zlaté a perlami vyšité.[1])

Tato nová moda v kroji ženském stane se u nás a všude jinde obvyklou teprve v století následujícím.

Stran sukní ženských do konce XV. věku poznáváme na obrazech ještě dvě změny u nás i po vší Evropě s oblibou přijaté, kteréž přecházejí do století XVI. Jednak je to onen zvyk, že paní dlouhou sukni svrchní po předu vyzdvihovaly do výšky, leckdy i znamenité, a to proto, aby bylo viděti suknici spodní nádhernější. I to umívali na obrazech malíři a sochaři v sličné vrapy a záhyby stylisovati, jakož nejpěknější vzory zříme na obrazech kutnohorských v královské kapli Vlaského dvora.[2]) Přiložené reprodukce starých maleb ze Zvíkova (obraz č. 34.) dobře poučují o té manýře modní vyzdvihovati svrchní sukni.

Druhým kusem nové mody byly ony široké rukávy při sukních mužských i ženských, kteréž panovaly už jedenkráte před tím. Byly oblíbeny koncem XIV. věku a začátkem XV., pak zašly[3]) (viz obr. 2.). Teď s modami burgundskými znova do nádherného světa uvedeny. Ve Francii jim říkali s posměchem „bombardae“, neboť podobaly se ústí nějakého velikého děla střelného. Nosily prý paní „magnas manicas sicut os bombardae“, tak píše francouzský mravokárce ve svých sermonech.[4])

U nás nejobšírnější a nejbujnější ženské rukávy postihli jsme v miniaturách mladoboleslavského antifonáře z konce XV. století.

Také se zase rozhalovaly a vykrajovaly dámy na životech až příliš, proti kteréžto bujnosti nestačili naši i cizí kazatelé slovy důtklivými bojovati.[5]) Ale pozorujeme nejprve při paních italských, že koncem století vkládají do otevřených životů jinobarevné **prsníky** (naše selky dosud tomu říkají punty) a ostatní vykrojeninu na prsou až k šíji velmi vkusně kryjí lehčí látkou pěkně vrapovanou.[6]) Po nich dostala se moda puntů i k nám do konce XV. věku a ten způsob obvykne všude v XVI. století. (Obrázek č. 34. a některé jiné dále při zevrubné části).

Na obrazích sic neviděti, ale v inventářích z konce XV. století zcela světle pozorujeme, že do ženské přípravy čili parády oněch dob zase měrou velikou připojily se k nádherným pásům — páteře. České dámy za panování Jiřího tak zhusta je nosívaly, že vzbudily i Rokycanovu nemilosť; prý se v koralových páteřích přebírají, na boha nemyslíce. „Rozjímati lépe jest,“ tak dí v jedné řeči, „nežli těch páteřů lomcování nesebrané.[7])

---

[1]) Bonnard-Costumi dei XIII.—XV. secoli. 169.

[2]) Reproduk. Zach v Methodu 1886. 3.

[3]) Obrázek z oné doby viz v Zíbrtových Dějinách I. 307. Dle Gay-a Glossaire 173 byly takové rukávy již v XII. věku.

[4]) Gay. Glossaire. 173.

[5]) Rokycana v Postille 309. Koranda v Manualníku (Jos. Truhlář vyd.) 32: Odhalené šíje, otevřené šaty.

[6]) Obraz duchessy v Bonnardových Costumi. I. 163.

[7]) Postilla Rokycanova. 20.

Čís. 34. Staré malby na Zvíkově.

Rokycana byl k paním i nezdvořilý, hlásaje s kazatelnice: „Ženské do kostela což mohou nejpyšněji se připraví, která by koralového páteře na ruce neměla, však by jí ďábel ruce zlámal.“ [1])

Největší a zároveň nejrozmanitější parádu ženskou v pohusitské době až do konce věku najdeš u nás na hlavě ženské. Jen dívčí hlava

[1]) Postilla Rokycanova. 228.

ještě pořád byla prostovlasa a — ouhrnem souzeno — ozdobena prostě. Na kutnohorských obrazech ve vlaské kapli, pocházejících z konce XV. věku (před r. 1496),[1]) zříme i královské panenské světice o prostém vlase ničímž nezdobeném; korunku jich nepočítáme za zdobu vlasů, alebrž za znak rodu královského; kdyby ji složily s hlavy, nezbylo by na vlase ani stužky zdobné, kterou jináče panny i v této době rády nosily.

Některá obepjala prostovlasé kučery své lehčím šlojířem, jenž jí visel všelijak zdobně dolů. Na překrásné monstranci v Bohdanči, kteráž byla honosným kusem naší české jubilejní výstavy r. 1891, zříme, an stříbrný šlojíř svaté Máří[2]) obepjav hlavu smělým uzlem visí jedním koncem volně dolů. Zlaté vlasy svaté panny, široce jsouce po zádech rozestřeny, visí hluboko dolů. (Obrázek č. 35.)

Za to velikou rozmanitosť v krytí hlavy pozorujeme ke konci XV. století při paních.

I ty, které hlavu halily po starodávnu a počestně do roušek a **šatek** nebo **plachetek**, činily to s jakýms přepychem. Pravda, najdeš zavití prostnější též. Za příklad budiž ono z kancionalu mladoboleslavského (viz obrázek č. 50 doleji), na němž ukazuje prof. Koula, že podobnou šatkou rovně týmž způsobem halily a někde dosavad halí ženy i děvy slovenské a moravské hlavy své.[3])

Ale obyčejnější zavití oněch starých dob nebývalo prosté přehození a převázání vyšívané šatky neboli roušky, alebrž bylo umělé skládání do mnohých záhybů a forem na drátech. Rouška brala na sebe úkol čepce. Viz obraz 36. reprodukovaný z překrásné kniby Život sv. Františka, chované na Petršpurce. Tu klečí tři paní, první halí se v plášť zelený, druhá má šubu zlatošedou, a třetí je v plášti modrém. První má na hlavě roušku obšírnou, ale prostou, druhá je v zlatém čepci, třetí má na hlavě ono umělé skládání na drátech, s nímž dámy vstupují do XVI. století.

Čís. 35. Z bohdanecké monstrance. (XV. století.)

Přední ráz toho způsobu zavití byla obšírnosť. Sličně to zavití vypadalo málo kdy. Nechť pohlédne člověk na ono ohromné vrstevnaté zavití, jaké mají paní v miniaturách Života sv. Františka, nechť pohlédne na paní Harrachovou, kteráž r. 1480 na obrázku v mšále má hlavu několikráte ovinutou nahoře, dole pod bradou a ještě valný kus šlojíře volně jí visí,[4]) vždy patrna jest snaha po zavíjení obšírném, hojném,

---

[1]) Reprodukce Zachovy v Methodu XII. 34.

[2]) Nevěda, za kterou světici mám figurku dotčenou vykládati, obrátil jsem se na vys. důstojného pana faráře Schlögla v Bohdanči o zprávu. Po nádobce, kterou má světice v ruce, soudí pan farář, že to sv. Magdalena.

[3]) Český Lid. I. 184.

[4]) Viz fotografie v bibl. umělec. průmysl. musea v Rudolfinu.

Čís. 36. Život sv. Františka.

velikém. Tou dobou vznikly z umělého zavíjení bílých šatek ony **čepce** a **podvijky**, které pospolu nevypadají nic jináče nežli veliké helmice, kryjící leb až do čela, kryjící podbradek, hrdlo a na temeni vypínající se jako na přilbicích hřeben.[1]) Jsou to ony podivné a nepěkné čepce, které udržely se u nás za několik desátků let v století šestnáctém.

Co do zavíjení vyvinula se u nás tedy veliká libovůle a rozmanitost, při kteréž některá dáma zašla až do podivínství, bezpochyby i vrstevníkům směšného. Za takové podivínstvo klademe obrázek paní v mladoboleslavském antifonáři z konce XV. století. Paní učesala si podložkami totiž vlasy tak, že tvoří dva nevysoké rohy, podobné tykadlům blemýžďovým; ty rohy, aby pěkně vypadala, obalila něčím zlatým. Okolo těch rohů ovinula šatku fialovou, kteráž i bradu jako podvijka přikryla. Nelze říci, že by v tom zavíjení přebujném byly pouze naše paní mistryněmi. Uměly to a dělaly to ženy po vší Evropě. Podivné skládání roušek známe z obrazů francouzských a německých [2]) i polských. Polské paní čepily se zavíjením jako naše, ale na některém obrázku patrna snaha škrobené zavíjení zavazovati v čepce ušaté nebo protahovati čepce hodně na zad.[3])

Však byla-li rozmanitost v tom, kterak se paní čepily škrobenými rouškami, kdož vypíše onu pestrou rozmanitost a libovůli, která se jeví v tehdejších samostatných **čepcích** a **kloboucích** na vlasy i na roušky vstavovaných! Tuším, že nejzkušenější modistka nedovede čepce z konce XV. století sestaviti v kloudný řád a najíti jich princip a druhy. Byly veliké, malé, nejmenší. Při malých čepcích zase naopak vlas byl přiveden k dotěrné platnosti: nastrkán na podložky, objat síťkou a obloženy jím uši, takže po obou stranách tváře visely vlasy v síti jakoby dva mohutné pytlíky. Nevkusný pohled! Ženská hlava en face nabyla šířky dvénásobné! Dle obrazů u Hefnera-Altenecka (II. 19) bylo by klásti začátek té mody do let šedesátých XV. století. Ale moda sama nebyla z brusu nová. Znalitě ji už v XIII. věku ve Francii [4]) a z věku téhož zříme ji u nás v biblí Velislavově:[5])

---

[1]) Příklad v Gradualu německobrodském, jejž vymaloval Pavel Mělnický roku 1506.

[2]) Hefner-Alteneck II. 163. Lacroix III. XVI.

[3]) Matejko. Ubiory v Polsce 1333—1434. 1447—1492.

[4]) Louandre Ch. Les artes somptuaires. I. France fin du XIII. s.

[5]) Reprodukce v Zíbrtových Děj. kroje. I. 258.

O něco vkusnější bylo podívání, vpravila-li paní nebo dívka pletence vlasů v obaly obdloužné, jimž říkali **fulfasy** (Matzenauer, füllfass).[1]) Obrázek českých fulfasů přikládáme v č. 37.

Velikých **čepců** nebo **klobouků** tehdejší formy velmi nesnadno jest vypsati. Měly podobu špičatých čepic, hrnců kuželových i baňatých (obraz 36.), turbanů mohamedánských (obraz 33.), měly podobu nadívaných bachorů, byly jako ošitky třikráte širší nežli tvář ženská,[2]) slovem, byla v nich fantasie bujná, neskrocená. Zvláště pozoruhodný jsou ony ženské čepce jako melouny, kteréž oblíbeny byly od západních končin evropských až do dalekého východu. Nosily je paní ve Francii,[3]) v Němcích,[4]) měly je na hlavách Polky,[5]) měly je naše české paní.[6])

Čís. 37. Z ornatu měst. musea vysokomýtského. XV. století.

Podobá se, jakoby v koncích XV. století vznikaly všelikeraké podivné ty formy čepcovité na různých místech o stejné způsobě, nebo vznikše na jednom konci proběhly rychle celou Evropou. Tak na příklad kuželovitý čepec vysoký, vlněný, byl koncem XV. věku všude a uvízl naposled u tyrolských žen, které ho nosí dosavad, a u Čerkezů na hranici asijské![7])

[1]) D'Eze Histoire de la coiffure. 47.

[2]) Obraz ve Viollet-le-Duc. Dictionn. du mobil. III. 230. a v Gay. Gloss. 195. Čepec toho způsobu slul bourrelet a trv ı ve Francii asi do r. 1480.

[3]) Histoire de la coiffure od comtess. Villermont. 267.

[4]) Hefner-Alteneck. II. 177. a j.

[5]) Ubiory Matejkovy 1447—1492. Též Codex picturatus.

[6]) Miniatury v Životě sv. Františka. Rukop. v knih. Černínské v Petršpurce.

[7]) Čti v Katalog. des k. k. österr. Mus. für Kunst 1891.

Těm cizinským čepcům, podle nichž u nás pořáde těšily se oblibě domácí ohromné perlovce, posmívali se mravokárci, zovouce kulatou a velikou jich formu kolečkem (trakařem), jiné formy **kokrhelem**, **drdolem**, **špičaté formy chomoutem**.[1]) Z té příčiny zove Rokycana paní „chomoutnicemi“. Volá: „Proč na to nedbají, aby na těch hlavách těch drdolů nenosily, neboť jsou ďáblova hnízda?!“ [2]) Jindy zase praví: „Ó, vy ženy, vy chomoutnice mnohé, fiflovné!“ a vyčítá, že mají hlavu „jako poplužní kolečko nebo čapí hnízdo“.[3])

V druhé půlce XV. století konečně dostal se k nám do Čech i onen všech čepců nejpodivnější čepec, kterýž jest rázovitou známkou celého století. Zanechali jsme si ho pro zvláštnost jeho na konec. Francouzi mu říkali **hennin**, Čechové **roh**.[4]) Byl to věru pendant k zobákům na střevících. Jako zobáky nevkusně prodlužovaly nohy, takž roh do délky natáhl hlavu Byl to kuželovitý kus, ostrým hrotem zakončený, zhotovený z lepenky nebo z jiné lehké podložky a potažený hedbávím nebo jinou dražší látkou. Dle toho, kterak šlojíř na něm byl upraven, rozděluje se roh ve dva druhy. S jednoho visí šlojíř dolů přímo po celé jeho délce, s druhého šlojíř nevisí zhola, nébrž obaluje ho a bývá upraven v malebnou draperii.[5]) Falke uvádí třetí druh, z obou rohů komplikovaný.[6]) Obrazy č. 38. a 39. poskytují dostatečný názor. Jsou oba z biblí kutnohorské.

Kroj ten byl v době Jiřího, když k nám přibyl, už vlastně dosti starý. Už prý Mathilda Toskanská, přítelkyně papeže Řehoře VII. (XI. století) měla na hlavě čepec rohatý![7]) Ale obecněji se vypravuje, že Isabella, krále francouzského Karla IV. choť první, přišla r. 1385 do Paříže s henninem na hlavě; prý vzbudil smích ten rohatý čepec dlouhý — ale po smíchu hned stala se z toho na sto let moda.[8]) Francouzské paní měšťanské mívaly koncem XIV. století roh 50 i 60 centimetrů dlouhý, dámy stavů vyšších mívaly delší.[9])

Takž vstoupily románské dámy s rohem do věku patnáctého. Roh na ženské hlavě byl, jakž jsme úvodem už svrchu pravili, jedním z bláznivých znamení bujné doby.

Hned počátkem XV. věku šířila se tato moda ze zemí románských dále na východ a sever. Do polovice věku znaly hennin paní už i v Uhrách.[10]) I staré ženy ve Francii strojily se rohem. Známe obrázek.

---

[1]) Chelčický. Postilla 216.
[2]) Postilla Rokycanova. Rukop. univers. knihov. 3.
[3]) Rokycanova Postilla. 300
[4]) Veliký roh. Čtverobranáč, rukop. univ. knih. 59.
[5]) Francouzské obrazy v Lacroix. III a v Louandre II. (France a Flandres).
[6]) Výklady a obrazy v Mittheil. der Central-Commis. zur Erforsch. der Baudenk. VI. 42.
[7]) Histoire de la coiffure. Villermont. 127.
[8]) Viollet-le-Duc. III. Planché. Cyclopaed. I 273. Gay. Glossaire I. 195. Racinet. Le costume IV. 208. Weiss. Kostümkunde klade začátek rohu na r. 1428.
[9]) Viollet-le Duc. III. 227.
[10]) Hefner-Alteneck. 278.

na němž malována ošklivá babka s ohromným červeným rohem na hlavě; při něm má černou plachetku na hlavě, a na něm visí bílý šlojíř nebo rouška.[1])

Že mravokárcům nemohly se rohy ženské zalíbiti, to na bíle dni. Kázali proti nim horlivě. V Paříži prý r. 1428 kázáním pohnuly se paničky tak, že spálily hromady rohů svých — ale potom brzy pořídily si nové a ještě delší.[2])

Že by naše české paní už v první půli XV. věku vstavovaly sobě roh na hlavu, o tom nevíme. Pochybujeme. Co jmenuje Hus rohem, to nezdá se nám býti ještě francouzský hennin. Husovi byl kde který cíp rohem (cornu).

Čís. 88.

Čís. 89.

U našich kazatelů začíná se boj proti rohům teprve od druhé půlky věku dotčeného, tedy teprve po době husitské.

Nejvíc touží do nich Rokycana [3]) a Chelčický. Rokycana při drdolech vždy také dorážel na „rohy veliké", ale upřímně pověděl jedenkráte, kterak se chápe takové kázání oněch rozkošnických, nádherných žen. Prý se pro taková kázání „hněvají, bouří a řeknou, nevěrný pop".

Chelčický ve své Síti víry také touží na tu ženskou bujnosť, že mají — zvlášť šlechtičny — „hlavy široké a nahoru vysoké s rohem".[4]) Naše paní nádherné ovšem nemusily choditi daleko pro vzory té divné parády.

---

[1]) Louandre. Les Arts Somptuaires. II.
[2]) Weiss. Kostümkunde. 101.
[3]) Rokycana. Postilla. 78.
[4]) Síť víry. 157.

Bylatě právě v době pohusitské všude v největším rozkvětu. Při dvoře francouzském byla to od r. 1450—1500 dokonce dvorská moda; při dvoře burgundském též náležel roh k obřadnímu kroji,[1]) a z těch dvou ohnisk pořáde bralo ženské pohlaví všech zemí sousedních posilek a vzor, třebatě nebyl roh v Němcích[2]) ani u nás tak oblíben jako v oněch původních jeho vlastech, kdež i služebné dívky s ním se malují.

Z naší biblí kutnohorské je patrno, že roh nosívaly u nás tou dobou nejspíše dámy vyšších stavů, jakož to kromě jiného dosvědčuje přítomný obrázek č. 40., představující královskou dcerku s dvorními damami. Na tom obrázku rač čtoucí spolu ohledati rozmanitosť tehdejších čepců. Čtyři ženy a každá jiný kroj! Jedna z dvorských dam má roh, jiná klobouk se štíty, třetí má cudné zavití. Princezna má na hlavě ohromný čepec perlový.

Čís. 40. Biblí kutnohorská.

Zdá se nám býti velmi významno, že na obrázku soudu Šalamounova v biblí kutnohorské český umělec narýsoval poctivou, pravou mateř sporného děcka v čepci slušném nízkém — a onu druhou falešnou nakreslil s rohem po světácku.

V Zjevení sv. Jana ona nevěstka sedící na saní také má na hlavě roh. Jsme přesvědčeni, že cudná měšťanka česká roh na hlavu nevzala. Mělytě naše paní, jak doleji v části zevrubné se položí, dosti jiné bohaté perlové, zlaté a hedbávné parády na hlavu.

---

[1]) Statue vévodkyň v amsterodamsk. museu mají většinou vysoké rohy a chomouty na hlavě.

[2]) Tvrdívá se, že hennin v Němcích nebyl hojný. Hefner-Alteneck, Trachten, 329.

Roh přestal v Evropě tak jako zobáky souvěké: přestal, když se byl přežil a přebujněl.

Z obrázků francouzských a burgundských jest patrno, kterak nevkusně snažily se dámy sestárlý roh oživiti. Některé ho rozštěpily ve dva rohy, tak že takový mohutný čepec nebyl tvarem svým nepodoben čepici velikého kněze židovského. Anebo k velikému rohu na zad hlavy přistavily roh menší, takže měly na hlavě budovu o dvou rozích. V kronice Schedelově z r. 1493 má Circe hennin s dvěma rohy! [1])

Také pozorujeme, že některé paní chtěly rohu zachovati živobytí tím, že ho zkrátily hodně, jakož viděti na obrazech Israela van Mencken (Mappe I.) Ale ani to neneslo platnosti. Toť ze všeho přec patrno, že rohaté čepce dosloužily. Převrhly se na hraně XVI. věku v modu opačnou — v placaté birety.

Jest zajímavo dověděti se, že roh až po tu chvíli zůstává národním krojem v některých částech ruské říše,[2]) zůstal krojem normanských žen, nosí ho dosud selky ve francouzském departementu Finistére a též prý židovky v Alžíru.[3])

Už z této povšechné části nadbyt patrno, že kroj a přípravy tehdejších paní českých byly velmi bohaty. Dí Rokycana, že chodí ženy panské jako modly, a ptá se: „Kdo ty rozpustilosti nese? — Sedláci robotní, lid, kdo jiný? Pán, vydra na sedlácích, i nakoupí ženě, aby krásně chodila jako modla."

Shrneme-li vše, co dosud vyloženo, v celkový přehled, zříme, že na prahu XVI. věku světáci obojího pohlaví po vší Evropě i v Čechách do kroje vkládali velikou přepjatosť a zbujnělosť mody; rázovitosť dokonávajícího století jeví se v nejkratších a vycpaných kabátcích, přilehlých nohavicích, v holobradství, v dlouhých vlasech mužských, uměle strojených, v nahotě ženských ňader, ve vlečce, v rohatých čepcích, v rolničkách, v zobácích. — — S těmi podivnostmi dokonávalo poslední středověké století, ono století, proti jehož nemírné rozpustilosti mluvil český kněz, nadšený Jan Hus tak dlouho, až zanikl hlas jeho žalmem na hranici pokutné, dokonávalo ono století, které umělo vesele a lehce žíti, a kteréž bylo buď již přesyceno nebo dětinsky naivní, že nutilo dívky, aby o slavnostních průvodech královských šly podle kněžstva a vážných magistrátů zhola bez kroje — nahé.[4]) Obraz č. 41., představující svatbu na Zvíkově posluž k názoru o vznešené společnosti mužské i ženské na konci XV. století.

---

[1]) Lützow. Gesch. d. Kupferstiches.

[2]) Racinet. Le costum. histor. VI. 438. tab. Древности россійскаго государства, Солнцевымъ, IV. 29.

[3]) Weiss. Kostümkunde. 101.

[4]) Na příklad při vjezdě Ludvíka XI. do Paříže r. 1461. Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 295.

4. Kroj lidu.

Lid konservativní; kroj slovenský původní; nynější lidové kroje složenina z rozličných dob; čepice, klobouky selské, brada, vlas, šat selský celkem; nohavice, kabát a sukně; kytle, rubáš, opléčko; rukávce; kasanice, šorce; roušky; šatky; čepce; kožichy; škrpály, krabatiny; vlčky a strakatina.

Cizí příklady a působenství krojová i modní nedotýkala se lidu nikdy tou měrou mocnou jako měšťanův a pánů, kteří cizí mody nejen rádi k sobě přijímali, alebrž mnozí i sami pro ně do cizích končin chodívali.

Lid, i když vnikl do jeho ústraní cizí kroj, zhusta neměl ani na hotově peněz, aby kupoval si rozmařilosti krojové a zbytečný přepych; obyčejně také nemíval ani dosti dobré vůle, aby přijal jen tak ledabylo na sebe kus cizinské parády, v níž vykračoval sobě pán i měšťan; lid také nejsa pokládán ve svém poddanství a v porobě ani za stav, ba ani za člověka, alebrž jen co do hlav nebo duší jako jiné zboží pozemské počítán a do knih robotních (urbářů) zapisován, ani nesmíval strojiti se po pánech.

Obléklo-li se ženské pohlaví vesnické přec do něčeho parádního nebo panského, tušíme, že už v starých dobách sami sousedé na vsi staří i mladí vykládali takovou osobu za zpronevěřilou svému rodu, své obci, za nemravnou, za světačku lehkou. Byly tedy asi též popudy moralné, kteréž vedly lid k tomu, aby se držel kroje zděděného a prostého.

Na konec působila též krajina, podnebí, potřeba, práce v úpravu kroje lidového, z kterýchž pak příčin zůstával kroj ten na léta, na věky stejný a vzpíral se modám, kteréž, jakž povědomo, nikterak nehledí k potřebě, k podnebí, k pohodlí, k práci, k živobytu. Mody jsou bez zásad, bez povahy — jsou internacionální.

Byl tedy kroj lidový konservativní i tu, kde lid mohl poznati cizí modu. Natož ve vsích, v horách, v ústraní, kde lid byl vzdálen těch míst, do nichž bily vlny cizího vzdělání! Tu teprve držel se kroj lidový svého starého rázu a udržel ho s podstatnou část až k dobám novým. Proto, i kdyby nebylo jiných příspěvků k důkazům, mohou Dudík, Koula a po nich i my oba sdružení spolupracovníci tohoto díla s plným přesvědčením oznamovati, je-li kde ryzí, původní kus nejstaršího českoslovanského kroje lidového zachován, že to zajisté na Slovensku a v některých koutech moravských, od světových vlivů i nákazy svými horami šetřených.

Ale kroj lidu přes všecku konservativnost vyvinoval se přec. I tam na Slovensku po tu dobu asi jen základní tvary zůstaly, ostatek všecko se pozměnilo a „pokročilo“ časem a změněným vkusem.

Že nynější naše kroje „národní“ jsou směs všelijakých kusů, historickým vývojem po sobě vzniklých, to poznává znatel na jediný mžik oka. Dobře poznává, který kus odnesl sobě lid ze století XV., poznává,

že šňůrové zdoby na nohavicích čili tak řečené cifrování i zdobná a sličná pletenina prýmkův a perel na ženských živůtcích pocházejí ze XVI. století, neboť v tom věku nejvíc oblibovány toho způsobu točenice čili prýmy a tkanice, poznává XVI. století na renesančních výšivkách, poznává vestu ze XVII. století, šosaté kabáty z věku XVIII.

Znatel jasně vidí, že nynější lidový kroj je snůška a složenina krojů všech dob českých a oceňuje na té snůšce vkus těch prostičkých předků našich, kterým se ten onen kus zalíbil, že si ho osvojili.[1])

Nadbyt tedy patrno, že lid také podléhal modám, ovšem pomaleji nežli stavové vyšší, a držel se uchvácené mody na léta, když ji byli už vyšší stavové dávno pohodili a snad i zapomněli.

Však to lidu vyčítali mravokárci. Že selky již skoro stydí se za rubášc, v kterých chodívaly od staletí, to vytýkal Hus;[2]) prý každá chce choditi v drahém a pěkném rouše — tedy podle mody.

Před Husem Štítný těžce toužil, že sedláci chytají se kabátů v bláznovské spurnosti. Patrno, že sedláci zavrhovali starodávnou sukni poctivou, berouce na se krátkou modu kabátovou.

Takž tedy selskému lidu vyčítána snaha po novotách modních již na samé hraně XIV. a XV. století, a že nikdaž potom nepřestali původní svůj prostičký kroj — byť daleko za modou kulhajíce — pozměňovati a do něho časem a místem leccos přijímati, ba svým způsobem dále vyvíjeti,[3]) o tom svědčí různodobý nynější selský kroj, jakož svrchu praveno.

V XV. století byl mužský šat lidový celkem pořád ještě velmi prostý. Jistou rozmanitosť postihneš nejspíš jen na mužské hlavě. Tu kryli **čepicemi** všelijakých podob (obraz 42.) a barev. Lobkovic mluví i o zelených čepicích. V čepicích s kožešinou, nejobyčejněji s beránčí, provozovali i furiantský přepych.[4]) Jonáci selští vstavovali si na hlavu — ale řídčeji — též všelikeraké **klobouky** a **kloboučky** týchže podob jako jiní stavové a nemohouce na ně koupiti peří drahého jako páni, ozdobovali si je peřím kohoutím, které bylo po ruce.

Klobouky selské byly ovšem jen z plstky, a do letního díla brávali klobouky **slaměné**, prostičce pletené již od starodávna.[5]) Na obrázcích z počátku XV. století zříti, že i čepice robil si lid ze slámy. Viz na příklad vinaře při kopačce na vinici v kalendářním rukopise universitní knihovny;[6]) ten má čepici slaměnou, ke které připleteno jest v zadu veliké krytí, šetřící od slunce všecek krk dělníkův; vypadá divná čepice

---

[1]) Tyršová. Český Lid. I. 2. 147. Ocenění kroje plzeňského, jakožto všech nejmladšího a málo foremného, a pochvala kroje Chodů šumavských, jakožto kroje rázovitého a ne bez noblessy.

[2]) Hus-Erben. Sebr. spisy. II. 210.

[3]) Dělo se tak všude. O švábských sedlácích, že přijali modu tkaniček, když u jiných stavů zmizela, a že v ní pak svým způsobem přepínali, viz svědectví u Weigela Hauptstände z r. 16 8. str. 645.

[4]) D'Elvert. Gesch. v. Iglau. 126.

[5]) Zíbrt. Dějiny kroje I. 57,

[6]) Reprodukován obrázek již v Zíbrtových Děj. I. 58.

Čís. 41. Svatební

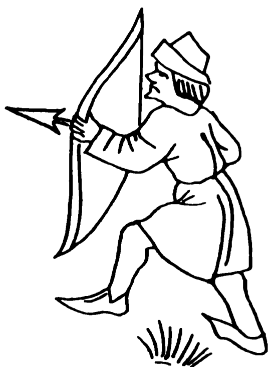
u zvikovském.

ta jako slaměná kukla.[1]) Jináče na cestu a do díla oblibovai lid za celé XV. století kukli přišitou buď na koláru (límci) nebo na plášti, na sukni.

Co do úpravy **vlasů** a **brady** nenalezli jsme při selském lidu v XV. století pravidla bez výjimky. Holobradost zdá se nám býti u nich pravidlem, ale na těch nemnohých obrazech, které se zachovaly, snadno shledáš vousy všech tvarů.

Že naši někteří mužové selští dlouhý svůj vlas splétali v **copy**, o tom svrchu praveno.[2])

Čís. 42. Z biblí kutnohorské.

Čís. 43. Z biblí kutnohorské.

Kromě krytí hlavy ostatní všecek lidový šat mužský v XV. století skládal se z týchže prvků prostičkých jako v stoletích předchozích. Řekneme-li, že muži brali na sebe **sukni, nohavice, pás a škorně**, vyčetli jsme všecky kusy kroje lidu nejen českého a slovanského, než i lidu cizorodého; všude tytéž prosté prvky středověkého kroje — škorně, později boty, nohavice, sukně, pás. (Obraz č. 43.)

Nohavice byly zhruba sešívány ze sukna nebo plátna sprostného i z kůže; jich tvar se podobá více nebo méně noze, kterou měly haliti; **sukně**, jsouc z týchže látek, byla krátká neb obdloužní; pás, na němž visela tobolka, spínal ji.

Na místě sukně oděvací vyskytají se v pramenech na samém počátku XV. století **kabátce a kytle**[3]) (obraz č. 44.), tedy první dů-

[1]) Reprodukován obrázek již v Zíbrtových Děj. I. 58.

[2]) Lobkovic-Vinařický. Spisy. Výpis selského tance. LV.

[3]) Popravčí kn. rožmberska. Mareš 32. Jednoho muže z lidu r. 1423 vypisuje se šat těmito kusy: kabátec, kukla, kluk (plášť) opásání a — kord; jiného: kabátec, podkolenky. Při jiném kytle.

ležitější odchylky od starodávné sukně. V posměšné písni na sedláky dí se, že chodí v „tlustých“ kabátech; to budou kabáty buď kožené buď z hrubé látky;[1]) a dle Chelčického chodí sedláci v „kytlích“.[2]) Tedy v obojím. Na zimu měli **kožichy** všelijaké délky. Poněvadž všecky tyto kusy kromě selských kožichů a kožíšků, které mají bez odporu typický slovanský ráz, zhruba jsou si na obrazech všech evropských národů jak v starších dobách takž ještě v XV. století velmi podobny, mohlo by se snad namítati, že lidový kroj český nebyl tehdaž nikterak svérázný. Tu námitku odbyl již můj vážený společník v prvém díle svých Dějin kroje;[3]) připouštěje obdoby krojů po všech národech, shledával svéráznost „ve výzdobách, v charakteristickém lemování a podšívání kožešinami“ a v jednotlivostech.[4])

Čís. 44. Dudák z roku 1480. (Z husitského kancionálu.)

A opravdu v jiném nebude lze ani ještě v XV. století nalézti svéráznost národní. Nechť pohlédne zkoumatel na kterýkoli vlaský, francouzský, polský obrázek lidový z XV. století a přirovná ho k vyobrazením našich lidí, shledá všude tytéž formy krojové: úzké nohavice, kytli nebo sukni přepásanou, vyšší nebo nižší škorně;[5]) na první mžik všecko podobno, nerci-li stejno.

Této obecné podobnosti nejpříhodnější výklad vidí se nám býti v prostotě, s jakou se lid všude odíval. Bylo-li odíti nohy šatem, což prostějšího, přirozenějšího, nežli že člověk urobil si nohavice dle formy noh; nohavice této elementární formy jsou zajisté již praehistorické.

Suknice mužská s rukávy je nejprostější tvar mužského roucha; jest základním střihem svým šat přímo naivní.

Kdo by se tuze podivoval, že tyto prosté kusy oděvu v starších dobách nalézá po vší Evropě sobě podobné, ten nám připadá, jako by se divil, že jsou prsten, čepice základní formou svou okrouhly. Přítomné

[1]) Feifalik. Altčechische Leiche, Lieder des XIV. u. XV. Jahr. Sitzungsberichte. Akad. Wien. Bd. 39.

[2]) Annenkov a Patera. Nové nalez. rukopis. Č. Č. Mus. 1882. 283.

[3]) Str. 50. Zibrt. Děj. kroje.

[4]) Tamže. 51.

[5]) Bonnard. Costumi. II. 48.

Čís. 45. Z rukop. Zrcadlo spasení. 217.

dva obrázky (č. 45. a č. 46.) jsou schválně podle sebe položeny, aby čtoucí ohledal, je-li nějaký podstatný rozdíl v lidovém kroji, jenž byl na počátku XV. století (č. 45.) a ke konci téhož věku (č. 46.). Tušíme, že valný není. Onen muž ze starší doby má delší sukni šedou. Z obou sedláků pozdějších jeden má sukni kratší, druhý kytlici. Boty mají všickni tři. Že onen má klobouk, tito čepice, to není za rozdíl.

Ženský kroj lidový skládal se v XV. století nejprve pořád ještě z **rubáše** jako v sto-

Čís. 46. Selský kroj z r. 1490. Podle starého rukopisu ve dvorské knih. vídeňské.

letí minulém. Rubáš či rubáč nosily dle Husa selky, dle Štítného [1]) služebné. Tedy na všecken způsob ženy z lidu. Nelze nic namítati proti

[1]) Vyd. Vrťátkovo. 137.

výkladu,[1]) že rubáš starých vypadal jako šat téhož jména, jejž nosí ženy do té chvíle na Slovensku. Obrázek lázeňské služky na klenbě staroměstské věže mostní z XV. století (obraz č. 46. *a*) hoví tomu výkladu znamenitě. Rubáš byl ze dvou patrných částí, hořejší kus kryl tělo od boků k paži jakožto živůtek jakýs kratičký, jenž visel na šlech čili kšandách, dolejší část rubáše halila ostatní tělo jakožto suknice. Onen hořejší kus zovou na Moravě **opléčkem.**[2])

Rubáš byl svou základní formou šat velmi primitivný, tak že se ani nepodivujeme, nacházíme-li roucho jemu podobné také u jiných žen nežli slovanských.[3])

Rubáš braly ženy asi jen do práce domácí; jináč byl to šat spodní, úlohou svou košili se podobající. Však se přímo košilí zove,[4]) anebo mu říkáno též čechel, kteréž slovo obyčejně znamenalo košili.[5]) Přísahát r. 1432 zamilovaný ženich o své nevěstě: „By žádné sukně neměla, ani která výprava po ní dána byla než toliko jediný rubáš, chci ji za svou manželku rád vzíti!" [6]) Tuť patrno, že rubáš roucho nejprostší a snad spodnější nežli sukně.

Čís. 46. *a*) Lázeňská služka z klenby mostecké věže staroměstské.

Proto starodávných žen rubáš ani z jiných obrázků neznáme nežli z těch, na nichž lazebnice při práci lázeňské jsou vylíčeny.

Když se žena chtěla ustrojiti na cestu z domu, musila nejprve pokrýti rubáš na jeho části hořejší. Musila si krýti prsa. To dělo se i v XV. století napořád rukávci nebo oplečím, kteréž se tu objevuje jakožto samostatný kus šatu. Jméno **oplečí, oplecko, oplеček** jest u nás v pramenech i v slovnících za celé XVI. století i potom živo. Vykládají je jménem p r s n í k a rovnají je r u k á v c ů m ženským.[7])

Jest zajímavo, že oplečí a **rukávce** nebyly jen krojem lidovým, alebrž i městským a panským, vyskytují se i u pražských měšťek v XIV. věku za Miliče,[8]) jemuž se nelíbily, a udržují se v městském

[1]) Zíbrt. Děj. I. 92. Koula. Český Lid I. 24.
[2]) Bartoš. Lid a národ. I. 33.
[3]) Viz obrázek rubáše z ambrasských miniatur z r. 1387 (Wilhelm von Oranse) u Schultze Deutsch. Leb. I. 304.
[4]) Nomenclat. quadrilin. Veleslavínův. Rubáš, košile interula.
[5]) Vodňanský. Lactifer. Camisia, čechel, košile.
[6]) Miscell. při zemsk. deskách. 31. 325.
[7]) Rešel. Diction. Veleslavín. Nomencl. quadrilinguis.
[8]) Č. Č. Mus. 1880. 535.

kroji za dvě stě let pořád, ba až do XVII. století, a to u měštěk bohatých, o jichž statku popisován inventář.[1]) V části zevrubné doví se čtoucí, že měšťky si rukávce vyšíváním a tkanicemi pěkně zdobily. Z toho soud, že zajisté rovně tak činily selky.

Jináče kryly se ženy také **loktuškami**,[2]) o jichž podobě nelze nic určitého pověděti. Mohla by vzniknouti domněnka, že byly loktuše nápodobny dnešním úvodnicím, jejichž překrásné vzory byly parádou české chalupy na jubilejní výstavě. Úvodnice jsou, jakož pověděno, dva kusy plátna pěkného spolu sešité po délce, a šev jest bohatě vyšit a vyšperkován. Snad loktuše také tak některak zdobily české selky starodávné, poněvadž se na „rozkošné" loktuše Štítný hněval.[3])

Zdali ženy z lidu na dolejší část rubáše kladly **kasanky** a **šorce**, kasanku jakožto zástěru na zad, šorc jakožto zástěru na před, což do té chvíle činívají ženy leckde na Slovensku,[4]) toho nelze s jistotou dokázati. Jména kasanic, kasanek a šorců vyskytují se v našich pramenech sic dosti hojně, ale nejeví mnoho světlého, a slovníky též nechávají badatele na dohadech. Slovníkáři Vodňanskému[5]) jest kasanka „pallium virginale usque ad talos et sine manicis" — tedy plášť ženský bez rukávů po kotníky a „šorc" klade za „vokasnici", čili za zástěru od pasu až k nohám, a v knize archivu pražského č. 1060a. 169. je doklad, že šorcíček byla celá sukně. Čtemeť: „Šorcíček, při němž ani životku nebylo než voplečka strhaná". A v jiné knize téhož archivu č. 1064. 121. je důkaz, že šorc je kožich!

Tedy pletenice jmen!

Z těch definicí se badatel jistoty nedobéře.[6]) Ze své archivní zkušenosti jen tolik smíme říci s jistotou, že nejčastěji objevuje se kasanka pod jménem fértochu — tedy zástěry po předu věšené.

Někdy starodávné jméno zajisté shoduje se s věcí dotud někde užívanou, někdy a někde jdou však od sebe daleko různo. Na příklad slovo rubáš značí dalmatským ženám šatku na hlavu![7]) A oplecko jest některým Slovačkám plátěný kabátek,[8]) jiným krátká košilka.[9]) Možná, že u nás v XV. století bývaly jenom úplné suknice a nikoliv jenom jich půlky, skládané z kasanek a šorců. Tomu, že se ženy z lidu oblékaly v XV. století suknicemi kol do kola sešitými, svědčí obrázky i prameny archivní. Za nejsprostší sukně ženské vyskytují se **kytle**, tedy rovně týmž jménem jako plátěná sukně mužská. Vyčítá jedna druhé: „Snad chceš,

---

[1]) Viz v arch. pražs. invent. č. 1173. 23., 25., č. 1174. 80. a na jiných ještě listech.
[2]) Matzenauer. Cizí slovo Lakentuch.
[3]) Zíbrt. Děj. I. 379.
[4]) Koula. Český Lid. I. 184.
[5]) Slovář Vodňanského. Lactifer.
[6]) Srov Zíbrt. Děj. I. 378
[7]) Danilo v díle Österreich-Ung. in Wort u. Bild. Heft 18. 173.
[8]) Dobšinský. Prostonárodnie obyčaje. 10.
[9]) Jungmannův slovn. Oplecek.

abychom tě pro ta spínadla ctily, a někdo bude v kytle, a bude lepší nežli ty v té sukni s těmi spínadly.[1])

Na obrázku č. 47. viděti ženu z lidu prostičkou v sukni zelené, v šatce bílé. Toť asi typ ženy prosté z počátku XV. věku. Vypadáť právě tak žena z jiného rukopisu a z téže doby (obr. 48.), jen že nad to má, jsouc na cestě daleké, přes bedra převěšený růžový plašť. Sukně její jest zelená, rovné tak jako na předešlém obrázku. Muž její má slaměný žlutý klobouk a červenou dlouhou sukni.

Dolejší část samého rubáše upravovaly později v sukničku, nabírajíce ho v složené vrapy a prošívajíce pro zdobu tkanicemi. Pravíť selka z Krchleb na počátku XVI. století: „Když sme měli na tu svatbu

Čís. 47. Z rukop. Zrcadlo spasení fol. 77.

Čís. 48. Z rukop. arch. kapitolního A. 10.

jeti, vzali sme z almary rubáš v sukničku udělanej; prala sem ten rubáš bílej s tkaničkami“.[2]) Tu by mohl posloužiti k poučení obrázek č. 49. z rukopisu Hodinky klášt. sv. Jiří.[3]) Zde je rubáš udělán v spodní sukni fialovou a svrchní suknice vykasaná jest rudá.

Na hlavu brávaly ženy z lidu plátěná ženská **zavití**, jímž halily druhdy i bradu. Braly **roušky a šatky**. Šatku, jakouž do té chvíle nosí tu a tam ženy moravské a slovenské, poznal Konla beze vší pochybnosti na anglických a nizozemských obrazech Holbeinových ze století XVI. a v našem kancionale mladoboleslavském z XV. století. (Obraz č. 50.) Vypisuje ji jakožto plátno 30 až 60 cm. široké i 3 metry dlouhé,

[1]) Kniha rychtářská v arch. praž. č. 106. Začátek XVI. věku.
[2]) Kn komorn. soudu č. G. 6.
[3]) Sign. 13. G. 3. Univ. knih.

vyšívané, krajkované.[1]) Též Tyršová vidí v roušce litomyšlské, přes čepec vázané, nejstarobylejší úpravu českou, lidovou, připomínající způsoby slovenské.[2])

Bezpochyby těžší šatka některá slula **čechel**. Víme, že tak říkali obyčejně košili, ale vyskytuje se čechel již v XVI. věku s významem sudarium,[3]) a Husovi jest, jakož svrchu dotčeno, prostěradlem. Jestliže Milič vyčítal pražským paním přepych v čechlících, zajisté tím nemyslil spodní šat rubášový.

Ženy z lidu vstavovaly na hlavu také **čepce** a **čepice**; čepice asi příkladem svých mužů, čepce bezpochyby příkladem cizím, příkladem měšťěk a paní. Otevřeš li nejstarší kšaftovní knihu náchodskou,[4]) dosti často na prahu XVI. století při starých ženách i při vesnické rychtářce shledáš na hlavu roušky a čepici. V leckterém čepci, jak ho ještě nyní

Čís. 49. Z rukop. Hodinky kláštera sv. Jiří.

Čís. 50. Z kancionalu mladoboleslavského.

nosí na Slovensku, vidí znatel těch věcí prof. Koula ony rozmanité formy, které byly úpravou a strojbou hlavy po celé střední Evropě u věku patnáctém. Jsou to tytéž formy, o nichž svrchu jsme vyložili, že se jich vyrojilo tehda síla. O těch čepcích na hlavách Slovaček vyslovuje Koula pevné přesvědčení, že do kroje lidového přišly ze světa cizího, panského a městského.[5]) V přiloženém obrázku č. 51. vidíme starou ženu v čepci, který je pořízen a svinut z roušky bílé. Žena má modrou sukni, bílou zástěru či „šorc". Je ze začátku XV. století.

Charakteristickým kusem kroje lidového při obou pohlavích byl **pás**; byl všelijaké šíře a všelijak ozdoben. Do té chvíle jest rázovitým kusem u Slovanů východních a jižních. Na páse byla při mužích často

---

[1]) Koula. Český Lid. I. 180., 182., 184.
[2]) Tyršová. Český Lid. I. 149.
[3]) Citáty v Zibrtových Děj. I. 378.
[4]) Archiv v Náchodě. Kn. č. VIII. Kniha z r. 1496.
[5]) Koula. Český Lid. I. 183.

tobolka i kord. Že selský lid nosil kordy, víme z posměšné písně jedné z XV. století. „Kmotr na kmotra laje, za kord se potrhuje." [1])

Na zimu obě pohlaví oblékala **kožichy** a **kožíšky**. Krátkého kožíšku mužského podobu v XV. století viz v Zíbrtově díle na straně 326., ač-li to nejsou suknice pásem přepásané a kožešinou pouze lemované. Jiný kožíšek lidový lze ohledati v této knize doleji při kroji havéřském (č. 129.).

Kožichy obou pohlaví byly asi stejny co do formy. Odkazujíť dosti zhusta mužové své kožichy ženám a rovně tak naopak.[2]) Prosté kožíšky byly i jen plátnem pošívány.[3])

Nejvíc kožichů chodicích bylo beraních, a o některém stává v archivě zpráva, že v něm chodila žena každý den.[4])

Do konce věku XV. jsou šuby též na vsích.[5])

Blány a všelijaké pláště jsou v inventářích vesnického lidu ještě v XVI. století pořád.

Nepřeme toho, že sobě látky na šaty leckde český lid robil ještě v XV. století sám; možná to věc; ale s valnější zajisté část již kupovali sobě obyvatelé nejzazších vesnic českých látky k svým oblekům ať soukenným ať plátěným na městských jarmarcích od řemeslníků. Pořád sic mívali pobělé a šeré látky, **šerky**, sprosté **vlčky**, ale tyto houňovité kusy chundelaté nenosívali na sobě proto, že by si je byli sami prostým svým způsobem z vlny ovčí narobili, alebrž proto, že jim je tak za lacinější peníz narobil řemeslník. V nejstarších městských zprávách o suknářském díle již čítáš o šeřině vlčaté, o sukně míchaném, laciném (pannum griseum),[6]) kteréž zajisté kupoval lid.

Čís. 51. Rukopis Zrcadla spasení fol 162.

Že by lid v XV. století měl nějakou zvláštní zálibu v šeré barvě, toho říci nelze. Však, nešlo-li o sukno, alebrž o nějakou látku lehčí, lacinější, zajisté vybral si nejstrakatější kus. Jeť tou příčinou domluvna zpráva básníka Lobkovice z konce XV. století, že venkovská chasa tančí v strakatých kazajkách.[7])

Na nohy obouvala obě pohlaví prostého lidu v XV. století za lepší obuv buď **střevíce**, které sahaly na kotníky, nebo **škorně**, které byly vyšší. Ale místo střevíců úpravnějších nosíval lid i **dřeváky** čili **trepky**

---

[1]) Fejfalík. Altčechische Leiche, Lieder. Sitzungsberichte. Akad. Wien. Bd. 39.

[2]) Kšaftov. kniha náchodská z r. 1496. Příklad u Prokopa z Upoměšic roku 1505.

[3]) V též knize A. 16. Takový kožíšek má stará Poletka r. 1530.

[4]) Tamže B. 15.

[5]) Archiv litomyšl. č. 118. 35.

[6]) Rössler. Altprag. Stadtrecht. 7.

[7]) Vinařický-Lobkovic. Spisy. LV.

právě tím starodávným zvykem, jako je nosili mniši, kapucíni a františkáni ještě v XVII. století.[1])

Také prasprostá obuv v XV. věku byly **škarpály, škrbály,** pozdějším jménem škarpetle, jejichž podobu líčí Veleslavín v XVI. století jakožto selskou jednopodeševní obuv, kus kůže pod nohy, **krabatiny.**[2])

Slovo škarpály stalo se příslovím, jako bys řekl harampátí, smeť.[3]) V Náchodě slul také jeden poctivý měšťan „Škrpál“ († 1524).[4])

---

[1]) Weigel. Hauptstände. 647.

[2]) Silva quadriling. Slovo škarpál, bauernschuh vyskytá se i v pozdějších slovnících. O škarpálech, že v staré době české bezpochyby bývaly, čti v Zíbrtových Děj. I. 74.

[3]) Roku 1573 stěžuje si pražský soused Grynar do své ženy, že mu místo věna „vstěhovala jakýchsi škarpálů, tu vidíš ty armary, stoly a dřevěnny věci, ježto já mám toho všeho prvy na zbyt“. Arch. praž. č. 1057. 182.

[4]) Kšaft. kn. náchod. arch. č. VIII.

II.

Část zevrubná.

1. Ženská hlava.

Líčidla; nepravé zuby; vlasy. Náčelníky, perlovce, korunky, uši. Tlusté rouchy, loubky, záhubí, šlojíře, samokrutníky, paučníky, klobouky, čepce, zrcadla.

Tvář svou české paní a panny líčívaly. Je v tom hodný kus neupřímnosti ženské, spojené se snahou zalíbiti se. O ženě „ulíčené" mluví již rukopis hradecký v XIII. věku, také náš český mastičkář nabízí masti „na líčka a brady", Štítný mluví „o mazadlech".[1])

Než nebyly jenom naše dámy tím provinilé, tvář svou líčily také přemnohé paní jiných národů, pokud jdou zprávy už v XIII. století v době romantického rytířství. Němkyně již v Nibelunkách šidily mazanými tvářemi (verniz = firnis) muže.[2]) Nejdovednějšími umělkyněmi v této malbě byly prý z Vlašek Florenťanky. Mazaly se smíšeninou kamence, floris crystalli, boracis praeparatů, destillovaného octa a vody z kravího lejna.

Pokud víme, v XV. věku tepal naše „ulíčené", malované paní nejprve Hus,[3]) po něm daleko prudčeji kněz Rokycana: „Ti všickni pejchají na těle," tak mluvil v kázání, „ježto nad to, co jim Bůh dal, krásy polepšují a opravují; ženy, ježto se líčí, ježto tváří natahují. Bude drchta stará, ana vytahuje čelo, vrásky, aby nebyly na tváři!"[4])

Z čeho skládaly naše paní mazadla k barvení tváře, toho recepty zevrubné známe ze století následujícího, ale to víme dobře, kterak sna-

---

[1]) Patera. Ruk. hradec. 285. Listy filologické 1880, 102. Gebauer. Erben-Štítný. 99.

[2]) Anzeig. f. Kund. der mittelalt. Vorzeit. VIII. 616. Nibelungen, verš 6629. V knize „Liber de ornatu mulierum" návod k robení bílého a červeného líčidla. Schultz. Höf. Leben. I. 243.

[3]) Hus-Erben. III. 168.

[4]) Postilla. Jiný exempl. v univ. knih. nepagin.

žily se zaháněti nečistotu, uhřivosť, trudovitosť z tváře, pihy a „fleky". Skoro všecka mazadla proti těmto poskvrnám sličné tváře byla z mastnot; buď ze sádla vepřového, húserového, kačerového, nebo z mléka i sviňského, nebo z olejů. K těm mastnotám přičiniti bylo síru, někdy nevinné rostlinky — kopřivu, libček, kopr, cibuli. Některý recept radil jakožto dobře zkušený ke krvi býčí, jiný ke krvi hadí. Touto krví zvláště prý rty očervenají jako rubín.[1])

O nepravých **zubech** ze slonové kosti padělaných a v dáseň uměle vsazených českých zpráv z XV. věku neznáme. Němkyním to vyčítá Geiler z Kaisersbergu na konci XV. věku. Vyčítá jim to za faleš jako malbu na tváři, ač ovšem so stanoviště mravního jsou to věci daleko různé od sebe: nepravý zub má úlohu zdravotnou. Jináče známo, že již Římanky mívaly zuby nepravé,[2]) a ve Francii že byli zhotovitelé umělých zubů hojní již v XIII. století.[3])

Vlasů svých také mnohá parádnice nenechala tak, jak přírodou jí propůjčeny. Zprávy o umělém barvení vlasů ženských jsou velmi staty. Již Římanky tak činívaly, a nezdá se, že by toto umění s nimi a s antickým světem bylo zhynulo, neboť paní francké, dědičky Římanek, umívaly vlasy na ruso barviti.[4])

U nás jsou zprávy o barvení vlasů již v snářích z dob Karla IV., a je spravedlivo, že v takovém snáři barvený vlas znamená lež, faleš, neupřímnosť.[5])

Kdo chtěl míti vlasy krásné barvy, potíral je všelijakými louhy. Receptů, jak to dělati, bylo za všecken čas dosti. Jeden z mnohých: „Vezmi kořen zlatohlav a zkrájej dobře a na večer vlož v lúh a ráno tiem mej hlavu, a budeš míti krásné vlasy. Nebo vezmi léskové listie, pupence, než se otevrú, setři mezi rukama, spi (nasyp) v pytlík a vlož na noc v lúh a ráno mej tiem hlavu." — Všelijaké mazy a oleje byly na to zbarviti červené vlasy v černé.[6])

Aby vlasy „nepršely", kromě jinou pomoc dobře bylo mazati hlavu pijavicí na popel spálenou a s octem zetřenou; též radily knihy a lidové lékařství potírati hlavu vlaštovičím lejnem, beraní žlučí.

Nedostávalo-li se přirozených vlasů, a nespomohl-li k jich vzrůstu lék pořízený z roztlučeného ořechu vlaského a smíšeného se starým sádlem nebo jiný [7]) lék ze zelených šišek,[8]) a moda chtěla-li jich míti, nosívaly dámy vlas cizí, i mrtvým ustřižený. Štítný vyčítá, že pyšné ženy cizí vlasy na se cpou a falšují je dlouhým vacínem; i Hus věděl o tom, že sobě ženy cizí vlasy strojí.

---

[1]) Hojnosť receptů v rukop. univ. knih. č. 17. H. 23. 17. B. 18. 17. H. 22. a v několika jiných blízkých signat.
[2]) Velišský. Život Reků. 190.
[3]) Gay. Glossair. 545.
[4]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 134.
[5]) Srov. snář u Dačického r. 1581 vydaný. fol. B. 5.
[6]) Univ. knih. rukop. č. H. 22. Výpis dra. Zíbrta.
[7]) Univ. knih rukop. č 11. C. 2.
[8]) Kn. alchymická v mus. č. 2. H. 1.

Vlasy česány a klizeny byly hřebeny, jichž starodávné podoby jsou tytéž, jako vidíme dnes při dvojitém hřebenu. Zuby jejich po jedné straně řidší, po druhé hustější, a pojítko mezi oběma bývalo už za stara pěkně vyřezáváno, srdíčky, figurkami, květy ozdobováno.[1])

Že panny bývaly prostovlasy, což bylo jich právem a pochlubou, toho pomní čtoucí z předešlých kapitol. Vlasy dlouhé, aby se v prstence svíjely, panny potíraly vejci, sírou a jinými věcmi, jichž zevrubnější recepty známe teprve ze století následujícího, nebo pálily je železem horkým čili **jehlicí, roubíkem,** jako dosavad činívají a jako dělávaly Římanky zajisté po vzorech východních paní.[2])

V rukopise Štítného má panna vlasy prostě dolů spuštěné, a za ozdobu hlavy pozorujeme prostý **pásek náčelný** barvy černé. V XV. století udržel se ten způsob panenský napořád, ale to leckdy postřehujeme, že vlasy po předu po obou stranách uší spuštěné někdy bývají kratčeji přistřiženy a načechrány, za to vrkoče a copy visí na zad svou přirozenou délkou. (Poněkud patrno na obr. č. 13.) Týmž způsobem vlasy upravené má kamenná panna z XV. věku pocházející, kteráž do nedávna stála na jednom domě pražském blíž sv. Jakuba. Teď je v městském museu. Týž účes má panna v pokladě svatovítském na jednom relikviáři.[3]) Že by účes načechraných vlasů visutých po obou stranách uší byl na oko pěkný, toho říci nelze. Výtvarní umělci ani divadlo ho nepřijme.

Že vlasy panenské bývaly též splétány v copy, a copy proplétány stuhami, to svrchu již praveno. Některá těmi stuhami tak byla nemírna, že hedbávem nebo sametem pokryla cop všecek, jenž pak tkvěl jako v pouzdře.[4]) Jak jest na panenský cop propletený sametem pěkné podívání, tak nepěkný jest pohled na vycpané pouzdro, byť barvou strakaté a bohaté látkou.

Náčelníky mívaly české dívčiny všelijaké. Chudičká ozdobila si čelo a vlas páskou lacinou, stužkou holou, jen když měl pěknou barvu; děvčata bohatější mívala pásky perlové a tkanice zlaté, jež pletávaly — zvlášť v století následujícím — pražské židovky paličkami.[5])

Ale v XV. století nepřestávaly panny na této pěkné, prosté ozdobě čela svého. Jaly se vstavovati věnce na hlavu a to nikoli drobné, malé,

---

[1]) Citáty u Zíbrta. Děje. I. 351. Racinet. Costum. III. 225. sestavil pěknou kollekci hřebenů od století XII.—XVI. Tolikéž zajímavá sbírka liturgických i světských hřebenů reprodukována v La collection Spitzer. I. Z historických nejstarších povědomých českých hřebenů bude asi hřeben připisovaný sv. Vojtěchu; obraz jeho dostal se do díla Vzory sztuki od Przezdzieckiho. III. 4. Je malinký, z pušpanu a má na sobě obrázek beránka božího a dvou andělů. Podobný hřeben v rusk. díle Прохоровъ. Матеріалы. I. Jsou to patrně hřebeny, kterýmiž biskup česal bradu.

[2]) Čeřidlo, calamistrum slulo to železo. Velišský. Život Řeků a Řím. 181. Jméno roubík pro calamistrum má Zíbrt ze slovníka Vodňanského ve svých Dějinách. I. 228.

[3]) Tak se strojily panny i jinde. Hefner. 232.

[4]) Tak vyobrazují na vlaských obrazech Beatrici d'Este. Bonnard. Costumi I. 113.

[5]) Arch. praž. č. 1121.

Čís. 52. Rukop. Zrcadla spasení 236.

sličné, alebrž věnce mohutné, široké a plné parády, navinuté a našité na mosazném loubku.

Na přítomném obrázku č. 52. zříti dvě panny. Které dvoří mládenec v červené sukni, ta má na vlasech bílou pásku. Sukně její je zelená. Pachy při rukávech jsou modré. Druhá panna z okna vyzírající má na loubku věneček. Obrázek ten je z počátku XV. věku.

Pásek obzvláštní křížové formy, pásek zlatý viz doleji na obr. 93.

Pražská služka kupuje sobě ovšem „věnce“ z titěr [1]) — ale kupuje si věnců přec několik najednou na střídání parády. Některá dívka kupovala si na hlavu věnce z květin živých. Věnčiti se bývalo vůbec starodávným zvykem mladých lidí obou pohlaví. Zvláště o slavnostech jakýchkoli věnce vstavovány na hlavu, a to nejen na vlasy bezprostředně, ale i na karkulky, čepice, klobouky. Aby svatba bez věnců byla! I kočí, všickni hosté, ovšem ženich, nevěsta mívali věnce.

Však na slovo „věnec“ budiž v pramenech dobrý pozor! Nebývá tím rozuměn jen loubek vinutý květinami nebo titěrami, zhusta míní se věncem kterákoli okrouhlá zdoba hlavy; [2]) ony turbany ženské a obdloužné fulfasy, kterých pomní čtoucí z mnohých předešlých obrázků, sluly věnce. K věncům jmenovitě přísluší ony zdoby, jež děvčata městská a panská mívala na hlavě za celé století, totiž ony drahé věnce perlové, [3]) jimž vůbec říkáno **perlovce**, (obr. 53.) věnec „stavěcí“, i „korunky“, takže z věnečného loubku do větší výše vystoupilo několik špiček ozdobných, což podobalo se koruně. Odtud potom říkali věnci perlovému, na němž ležela korunka, **„spodníček“**. [4]) Za korunku rovným právem objevuje se zhusta slovo **pentlík**, [5]) kteréž zná už Štítný. [6]) Některá koruna měla **„uši“** čili **náušky**. To bylo zlaté nebo perlové pletivo, které krylo uši.

---

[1]) Arch. praž. č. 1047.

[2]) Srovn. v Němcích. Scheible Die gute alte Zeit. fig. 7. str. 449.

[3]) Perlových věnců postřehl Brandl v desk. morav. od r. 1412 hojně. Čti v Č. Mat. Mor. 1869. 113. U nás vyskytují se konec XIV. věku v nejstarších knihách archivních. Arch. praž. č. 987. 988.

[4]) Čtemeť v knize komorn. soudu č. 3. G. fol. d. 23: „Vyňala najprv z krabice malý věnec perlový, zpodníček, který bývá pod korunú, potom vyňala tu korunu.“

[5]) Že korunka tolik jako pentlík, o tom důkaz v knize arch. praž. č. 1285. 103. Tu čteš: „Korunka nebo pentlík s štefty a perlami.“

[6]) Štítný-Vrťátko. 120.

Pěkný obrázek koruny, spodnička a náušek z fresek kutnohorských viz doleji v kapitole o sukni.

Věnec perlový byl slavnostnější nežli pásek perlový. Panna naposled ho brávala k svatbě. Čtemeť v kšaftě Tomáše, kožešníka pražského r. 1442, že odkazuje dceři Martičce „věnec perlový, Machně píseček stříbrný, když by se Machna vdávala, aby jí věnce prve pověděného půjčeno bylo.“ [1]) Perel se vešlo do věnce tolik, kolik stačil pana otce měšec. Kateřina z Brusu měla do r. 1500 na věnci perlovém 12 lotů dobrých perel.[2])

Na věnce perlové věšívaly pražské dámy i prsteny, jakož svrchu pravili jsme, že Klára Helmová († 1425) měla na věnci šestmecítma jich.[3])

Obyčejněji než prsteny nalezli jsme na perlovcích zápony a „ženkle“; někdy bylo obojí pospolu. Na příklad v Plzni měla rychtáře Ondřeje manželka Regina „věnec perlový, na němž jest 5 zápon zlatých a 6 stříbrných pozlatěných a prstenů 13.“ [4]) Toť ovšem perlovec nádherný.

Častěji čteš v měšťanských popisech o věncích „s dvěma ženklema“. První „věnec s korunú“ nalezli jsme v knihách jindřichohradeckých r. 1496; majitelka měla podle něho i prostý perlovec a tkaničku zelenou s nákončím stříbrným, což patrně náčelník.[5])

Čís. 53. Z rukop. Zrcadlo spasení. fol. 118.

Některý pentlík zdoben drahými kameny; péra vstavována na pentlíky za ozdobu.[6]) Čtemeť r. 1409 v plzeňských dluzích židovských, že zastaveno „crinale seu sertum de perlis, nigris pennis cum nonnullis aureis anulis“, tedy vínek perlový s peřím černým a několika prsteny.[7])

Měla-li měšťanská dcerka po jednom, dvou kusech takových drahocenných perlovců a pentlíků, urozené šlechtičny mívaly větší zásobu. Na příklad urozená Ofka z Petrovic zastavila r. 1499 pražskému židovi čtyři věnce stavěcí a šest pentlíků perlových; k tomu ještě uzlík perel jako dobrá žemle a jiné skvosty, o které pak židovským „štrychem“ šťastně přišla.[8])

Perlovce bývaly všelijak drahy, neměltě každý stejně perel, stejné zdoby. Roku 1407 zastavuje Petr de Vyczka u židovky plzeňské crinale de perlis v 85 groších českých; Vilém de Lutic r. 1408 zastavuje perlovec ve 2 kopách, jiné crinale de perlis et de argento ve 2 kopách a

[1]) Desky zems. kn. měst. 53. G. 3.
[2]) Reg. soudu komor. čern. aks. 127.
[3]) Arch. praž. 992. 62. Též kn kšaftů plzeňs. v mus. Č. XI.
[4]) Testam. plzeňs. v mus. pražs. 3. d. 25. C. 17. Též Strnad ve svém Listáři č. 345.
[5]) Regis. purkm. v arch. hradec. z r. 1487. fol. 280.
[6]) Též tak jinde začalo se. Falke. Mittheil. der Central-Commiss. Erforsch. Baudenk. VI. 162.
[7]) Z výpisů Strnadových, mně půjčených.
[8]) Arch. praž. 1128. 82.

9 groších; jeden perlovec zastaven až i v 8 kopách;[1]) koncem století zastavovány v Plzni perlovce po třech kopách.[2])

Čís. 54. Rukopis A. 10. z arch. kapitulního.

Roku 1447 byl perlový „věneček“ v Praze za „věrduňk“; proti tomu r. 1454 praví se v pražské knize o jednom „čistém“ věnci perlovém, že stojí 20 kop grošů českých,[3]) tedy tolik, zač by v těch letech byl koupil dva pěkné koně.

V Hradci Jindřichově cenili r. 1496 tkaničku náčelnou za 1 kopu grošů; a tři věnce perlové v dědictví Peganostově byly šacovány r. 1500 v deseti míšenských kopách.[4])

Prostší věnce v pražském tarmarce byly r. 1510 také po kopě.[5]) Slovem: kladli všude perlovce za klénot, který posledním pořízením odkazoval otec dětem, muž ženě.[6])

Jiný kus ženské parády, který obyčejně na hlavě nescházel, bývala **rouška**. Vdovy, vážné matrony obyčejně mívaly na hlavě roušky a rouchy „tlusté“, neprůhledné, všelijak skládané, často i na loubek čili mosazný drát pokládané. „Loubek“ zůstal v kroji lidovém ve východních Čechách dotud.[7])

Na obraze č. 54. viděti nejprostší ženské zavití, které halí též krk. Na obrázku č. 55. zříti zavití umělé na drátě položené.

Některá žena i bradu kryla rouchou, jíž říkáno „**záhubí**“. (Obrázek č. 56.) Byl to zvyk prastarý.[8]) Sprostným ženám sloužilo někdy záhubí za kapsu; čtemeť v jedné knize soudné: „Vyšla žena z domu a nesla cos v záhubí.“[9])

Čís. 55.

Čís. 56.

Sličné prosté zavití roušky položili jsme svrchu na obrázku č. 50. z kancionalu mladoboleslavského, jiné jemu podobné známe z biblí litoměřické z r. 1411. Rouška visí poněkud do čela, a jeden konec její mírně vykrajovaný přehozen směle po hrdle na zad. Jináče bývalo, jakož v obecné části ozná-

[1]) Z archiv. výpisů Strnadových.
[2]) Arch. plzeň. 223. 19.
[3]) Desky zems. misc. 53. H. 8.
[4]) Reg. purkm. v arch. hradeck. z r. 1478.
[5]) Kn. rychtářsk. 106.
[6]) Arch. plzeň. 223. 27. Jan Kabeláč „jsa medl na těle“, odkazuje dcerám věnec perlový. V knize musej. C. XI.
[7]) Šembera. Vys. Mýto. 14.
[8]) Viollet-le-Duc. III. 195. má ženy o bradě podvázané už ze XII. věku; u nás jsou v biblí Velislavově z XIII. věku. Viz obraz v Zibrtových Děj. I. 259.
[9]) Kn. arch. praž. 106.

meno, zavití vůbec obšírné a nikoli prosté. I čepec perlový obalovaly paní obšírnými šlojíři, jakož toho důkaz na svaté Lidmile ve vlaském dvoře kutnohorském.[1])

Že lněné a kmentové roušky musily býti váleny a škrobeny, toť jen mimochodem. O „sprostných rúškách neválených, neškrobených", hovoří Štítný s nelibkou.[2])

Mládež nevdaná i mladé paní všech stavů oblibovaly sobě ode dávna a pak za celé XV. století roušky jemné, průhledné, lehounké, které nezakrývaly docela, nebo skládaly jemné vystřihované šlojíře s šatkami tvrdšími, jakož viděti na obr. č. 57.

Obrazem č. 58. představujeme čtoucímu bohatě stylisované zavití ženské hlavy o sto let mladší nežli jest zavití na obrázku předešlém. Original je kamenná konsola v táborském radním domě. Hlava nese na sobě zavití na způsob čepce do štítu zdviženého, a šatka ovijí se malebně po obou stranách čepce i na vrchu i na hrdle.

Čís. 57. Zrcadlo spasení 49.

Lehké roušky byly parádou. Naše děvčata sedajíce za stávkem robívala už v XV. století tak krásné a jemné roušky, že o ně i v cizině stáli a je draze kupovali. Také jsme nalezli již v XV. věku zvláštní „tkadlice šlojířů" v Praze, ty tkávaly roušky na brdě;[3]) v témž věku slynuly i tkadličky klatovské, jejichž roušky voženy byly za drahné časy do Vídně;[4]) a byly takové řemeslnice zajisté leckde jinde, poněvadž spotřeba šlojířů jest v XV. věku nad všecko pomyšlení veliká! Mívalť tehdáž šlojíř a pleny nebo šaty na hlavě ten úkol, který dnes konají slunečníky a deštníky.

V inventářích i panských domů velmi často nalézáš „koule, jako rouchy suší",[5]) a počet roušek všelijakých i při měšťankách bývá velmi zhusta víc než desaterý.

Na příklad zanechal r. 1477 Martin kotlář po nebožce ženě své truhlici s devatenácti šlojíři![6]) Roku 1496 v dědictví jednom sirotčím v Hradci Jindřichově spočítali jsme 14 šlojířů, a to jen lepších, hedbávných.[7]) I ona Marta, vdova po Blažkovi servusovi pánů novoměstských, co sedala s herynky na stolici v trhu, zanechala po sobě r. 1487 dva šlojíře.[8]) Téže doby měla žena podskalského plavce Oldřicha k své

---

[1]) Obrázek Zachův v Methodu XII. 33. Podáváme ho doleji v kapitole o rouše kněžském, poněvadž z příčin technických nebylo lze obraz ten odděliti.
[2]) „Reči besední". Štítného rukopis budišínský. fol. 198.
[3]) V století následujícím prodávali brdo po půldruhé kopě gr. Arch. praž. č. 1060. a. 180.
[4]) Weisz. Wien. I. 543.
[5]) Nálezy zems. soudu v univ. knih. fol. 5
[6]) Desky zem. 26
[7]) Purkm. kn. v arch. jindř.-hrad.
[8]) Misc. 26. při desk.

ozdobě šlojíř a devět roušek. Stará panna Hrázková v Litomyšli měla r. 1492 při své smrti roušek pět; a stará foitová (rychtářka) Tisovská r. 1497 měla šlojíře tři a hedbávník.[1])

Co do **látky** nalezli jsme v pramenech roušky lněné, roušky „z bavlny zdělané".[2]) Ale nejčastěji čteme o šlojířích z nití a z hedbáví tkaných.

Šlojířům z nití říkali **„samokrutníky“**,[3]) nebo **samokroutky**[4]) hedbávné zvali hedbávníky,[5]) a byl-li hedbávník velmi jemný, slul **paučník**.

Čís. 58. Konsolky v bývalé zasedací síni táborské.

Co do **barvy** nejvíc roušek a šlojířů bylo bílých. Ale r. 1442 nalezli jsme v Praze také zápis o šlojířích žlutých, složených spolu s bí-

---

[1]) Arch. litomyšl. č. 118. fol. 49. 35.

[2]) Archiv litomyšl. kn. č. 118. O bavlněných šlojířích Hus-Erben II. 240.

[3]) Čteme v knize městské při desk. č. 26. r. 1481, že Anna jakás má „šlojíř samokrutník nový, kterýž jest ještě na niti".

[4]) Samokroutky v Litomyšli říkali.

[5]) Misc. 26. fol. 8. 4. r. 1478.

lými,[1]) a r. 1470 mluví se o šlojířích „bílených".[2]) Byly též roušky s „kraji zlatými".[3])

Délky bývaly roušky a šlojíře asi velmi rozmanité. Která dáma obvěsila čepec rohatý šlojířem, tať ovšem vzala k tomu paučník kolik loket dlouhý. Děvče pod perlovec vzalo zajisté samokrutník nebo paučník kratší. Nejdelší šlojíře nalezli jsme r. 1462 při paní Kateřině Strakonické, vdově, kuchařce „důstojného mistra Vavřince, v umění lékařském bakaláře, jemuž nade vše smrtelné lidi doufala". Jeden z těch šlojířů, nový, byl v patnácti loktech, a druhý, jejž zove Kateřina v kšaftě svém sama „velkým", byl tak dlouhý, že se jím po smrti vdovině měla poděliti Abrahámka a Maruška, dvě její přítelkyně.[4])

Již patrno, že od dob Konrada Waldhausera, jenž v XIV. věku proti dlouhým šlojířům kázal, paní nepolepšily se nic.[5])

Zač české dámy šlojíře v XV. století kupovaly, to sic dobře víme, ale nevíme, jak se má cena koupeného šlojíře k jeho jakosti. Na příklad r. 1451 byl nějaký šlojíř koupen v Praze za kopu, ale nepraví se jaký. Kopa tehdejší měla v sobě stříbra asi za našich 8 zlatých. Také v Litomyšli hned na počátku věku následujícího byly šlojíře po kopě. Švadlí jakás měla tu tak drahý šlojíř r. 1507.[6]) V Hradci Jindřichově byl hedbávný šlojíř r. 1495 za tři kopy![7]) Ale v téže době kupovány v Praze roušky také jen po 12 groších, tedy za pětinu kopy, hedbávník stál 34 groše.[8])

O rouškách a šlojířích vyšívaných čteme teprve v století následujícím, ale nepříme toho, že roušky byly vyšívány asi odedávna, poněvadž to příliš přirozeno, aby jemná honosnější rouška byla aspoň v rozích některak zdobně ukončena.

Na šlojíře a roušky i „rúšičky" a zhusta i bez nich vstavila na hlavu mnohá paní česká **klobouk** nebo **čepec**. Zvláštní čepec český, jejž jsme nalezli koncem XIV. věku na freskách slavětinských na deseti ženských hlavách z 21, jejž jsme postřehli též v rukopise Štítného (obraz č. 197. v díle Zíbrtově) i v krásném kancionale kláštera ročovského, kdež tím čepcem beránkem lemovaným halí sobě hlavu i šíji paní Kolovratová, ten rázovitý čepec zmizel v XV. století docela. Na místě jeho našli jsme čepce daleko bujnější. Nejprostějšího čepce vzor klademe na obrázku č. 59. Žena klečící má sukni zelenou, obojek i malý pláštík tolikéž zelený, čepec bílý.

O formách kloboučích všelijakých praveno svrchu. Některý vypadal jako nadítý bachor kolem hlavy od ucha k uchu položený (obr

[1]) Misc. č. 28. fol. J. 7. Také v kolorovaných biblích kutnohorských nalézáš na hénninu bílé a žluté rouchy.
[2]) Při deskách kn. 87. 106.
[3]) Arch. rakovnické kn. z r. 1497.
[4]) Misc. při desk. 26. fol. D. 21.
[5]) Schlesinger, v Mittheil. f. die Gesch. der Deut. 27. 99.
[6]) Arch. litomyšl. č. 118. 84.
[7]) Regist. purkm. v Hradci z r. 1487.
[8]) Arch. praž. kn. rycht. č. 106.

č. 60.); jiný vstaven na hlavu jako turban turecký, konečný jiný zdvihl se do výše jako dlouhý roh. (Obr. č. 38. a 39.)

Čís. 59. Z rukop. Zrcadlo spasení fol. 190.

Na kasuli vysokomýtské (obr. č. 37.), která pochází z hrany XV. století, dole plasticky vyšita jest dárkyně, kteráž má červený čepeček zlatem vyšívaný — a na čepci stojí dotčený povědomý fulfas nebo turban zelenobílé barvy. Je to tedy pokrývka hlavy kombinovaná. Jedné nebylo dosti.

Na prahu XVI. věku připomínají se čepce „se štítem".[1])

Zdá se, že takovými čepci a klobouky odívaly se jen paní vyšších stavů.

V inventářích městských dlouhý čas není řeči o klobouce, vždy hovor jen o čepcích.

Ale čepce XV. věku nesnadno rozeznati od kloboukův. Všecko má prapodivné formy. Na všech patrna snaha do nevkusné šířky, a když oblíbila sobě paní čepeček malý, vycpala sobě za náhradu po starodávném nepěkném zvyku zase vlasy po obou stranách uší do šíře divné nebo shrnula vlas do dvou sítěk, pověšených při obou uších, jakož svrchu pověděno.

Čís. 60. Biblí kutnohorská.

Některé dámy zastrkávaly do těch čepců, hustých sítí a klobouků vlasy své s takovou úzkostlivostí, aby jich nebylo viděti, že i čela i spánky sobě břitvou holily, aby nikde vlásku neostalo.[2])

Co do látky vyskytují se od počátku XV. věku čepce atlasové a čepce „paldekynové", totiž z hedbáví orientského — baldekinu — jež k nám vozilo se už za dvě stě let před tím;[3]) v době husitské čteš o čepcích perlami zdobených; několikráte naskytne se ti v inventářích pražských „čepec zelený, hedbávný s perlovým srdcem".[4])

První zmínku o čepci aksamitovém nalezli jsme u vdovy Dlužkové v Praze; nosila ho do r. 1461.[5]) Touž dobou připomínají se čepce zlatohlavové, nejprv při paních urozených, později do mnoha i při mě-

[1]) Arch. český XII. 53.
[2]) Moda to evropská. Falke. Kostum. 222.
[3]) Emler. Regesta. II. 1015.
[4]) Na př. ještě r. 1455 v lib. antiquiss. 26. fol. A. 4.
[5]) Misc. 26.

šťankách. Roku 1464 odkazuje takový čepec Elška z Krawnštejna, slovutného panoše Jana z Horek manželka.[1]) Odkazuje ho sestře své do kláštera v Litovli. Tamž pannám klášterským poroučí paní Elška i čepec perlový, „by Pánaboha za ni prosily na regina caeli".

Koncem století — r. 1499 — vyskytuje se v pražských pramenech první čepec „kytajkový",[2]) to jest čepec „s kytami" nebo zdrobněle „s kytkami".

Tou dobou v Němcích satirikové posmívají se „kloboukům pavím" [3]) a „birýtům",[4]) což obé u nás zřetedlně a v znamenitějším množství vy-

Čís. 61. Rukop. univ. knih. sig. 17. A. 2. fol. 83. b.

skytuje se teprve v století následujícím. Obraz birýtu ženského s peřím z hrany století XV. a XVI. podáváme v č. 61. Na oslu sedí dáma v červené sukni, vlasy shrnuty má v síťce, a z velikého birýtu trčí péro do předu daleko.

---

[1]) Misc. 53. N. 9.
[2]) Arch. praž. č. 1128.
[3]) Klobouky s pavím peřím byly již v době rytířského minnesangu. Mittheil. Central-Commiss. Baudenkm. VI. 36. Falke.
[4]) Berthold vyd. od Pfeiffera II. 119. Geiler Weltspiegel. 14.

Na svou podívanou měly paní **zrcadla** až do XIV. věku kovová; odtud pořizována zrcadla sklenná. U věku patnáctém vzhlížely se paní v zrcadlech obyčejně vydutých (konkávních), kteráž vyskytují se v našich inventářích u věku následujícím s jménem zrcadel „ohnivých“ a „vleklých“.[1]) Co do formy připomínají se v XV. století zrcadla „dvénásob mědí okovaná“.[2])

2. Z kterých látek pořizován v XV. století šat.

Uznávám za věc moudrou, nežli zevrubně o šatech se položí, podati soupis i výklad těch látek, které se nejhustěji naskytují.

Činím tak proto, aby líčení nebylo trháno vysvětlivkami často se vtírajícími. Seřadění jest abecední, aby snáze pohledal, kdo by se z listů následujících sem chtěl vrátiti zase pro poučenou. Při jednotlivých látkách v tomto díle již není potřebno přidávati domácí pramen, v němž se v XV. věku vyskytují. Bylo by těch citátů pro jich množství za celou obšírnou knížku.

Látky byly soukenné, hedbávné, lněné a míchané.

Nejprve bylo **sukno** domácí české. Kvetlo v přemnohých městech českých, v nichž řemeslo soukennické bylo v cech uvázáno pro lepší kvalitu zboží i snadnější živobytí mistrův. Z měst, kde suknářství kvetlo znamenitější měrou, připomínají se v XV. století Hradec Králové, Jaroměř, Chrudim, Kostelec, Mýto, Náchod, Trutnov, Praha, Rychnov, Solnice, Tábor, Plzeň, Žlutice.[3]) Dobré začátky českého suknářství byly už tehdy zajisté v Bělé, v Rokycanech, v Pardubicích a jinde.

Po husitských vojnách vzkvetlo suknářství jihlavské, a to, zdá se, že závodilo co do jakosti s cizinskými sukny německými ze všech suken českých nejspíše.[4]) Zvelebili je Flandři, řemeslníci příchozí z klassické země suknářské.

Ale ani soukenníci jihlavští ani žádní jiní naši nikterakž nemohli závoditi s těmi cizími, kteří k své práci brali vlnu anglickou.

Od XIII. století k nám přivozována byla sukna cizí, drahá. Byla to od starodávna sukna flanderská; buď ve Flandrech robená nebo z Anglie tam vožená.[5]) Odtud rozváželi je do Francie i do Polska. Vozili je obchodníci naši i cizí z Gentu, z Brügge, Ypernu, Brusselu, Lovan, Mechel a odjinud z Nízozemí. Vozili je také z druhé ruky z Norimberka. Byl

---

[1]) Miroir ardent. Havard. Dictionn. de l'ameublement. I. 127.
[2]) Rukop. univ. knih. 17. C. 28. 456.
[3]) Kulturní obraz čes. měst. Winter. I. 569.
[4]) Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 594. jmenuje jihlavská sukna z českých jediná.
[5]) Herold Ursprung der Städte r. 1657 tvrdí, že většina nízozemských suken robí se v Anglii. Pouze do Antorfu voženo z Londýna ročně 200.000 štuk.

obchod se sukny flanderskými již záhy úředně upraven aspoň v celní příčině, a dbáno toho, aby neděly se podvody padělanými sukny;[1]) domácího sukna kvalitu snažil se úřad učiniti zřejmou pečetmi a cejchy buď po předu buď ve hřbetu, buď větším buď menším počtem zavěšovanými.[2])

Podle suken flanderských naskytne se také sukno z Italie. S Benátkami měli naši kupci spojení pořáde. Francouzská sukna došila se evropského exportu teprve po půlce XV. století, po vojnách anglicko-francouzských. V XVI. století leckdy se s nimi v Praze potkáváme. Před tím nevíme, aby je sem vozili. Také vozili k nám sukna německá, slezská, míšeňská. Vychvalují se nejvíc sukno vratislavské, drážďanské, toruňské, žitavské, zhořelické, budišínské. Vozili je k nám za kolik věků — od století XIII. po XVIII.[3])

Nejlepší cizí sukna mívala u nás v XV. a v XVI. století jméno **lindyšů**; ale je zajímavo, že podle cizinských drahých lindyšů byly u nás také „lindyše české". Lindyše měly bytelnost koží.

Zdá se, že naši soukenníci neuměli v starší době svých suken tak barviti, jako zbarvena byla sukna cizí. Aspoň to jisto, kdo chtěl sukno barevné, obyčejně musil je koupiti u „suken kroječe", jenž obchod měl v suknech cizích.[4])

V XIV. století byl loket polského sukna po 3 a 4 českých groších;[5]) r. 1362 uloženo soukenníkům prodávati nejlacinější sukno (jemuž obyčejně říkali kmejn) po 3 míš. groších. Konec století XV. byl český lindyš po 5 neb 6 groších českých (bílých);[6]) obyčejné sukno v Hradci Král. r. 1496 bylo po 4 gr., v Litomyšli prodávali „kmayn" toho času po 6 groších.[7])

Počátkem XVI. věku prodávali loket sukna obyčejného po 10 až 16 groších míšeňských, tedy po 5—8 gr. bílých.[8]) Na sedm loket sukna, do Bílovce prodaného, dostal r. 1510 suknař náchodský pět sáhů dřeva.[9])

Hedbávné látky voženy k nám dlouho ještě v XV. věku z Italie. Tu ve Vlaších byly od křížových vojen až přes polou XV. století jediné továrny hedbávnické. Nejprvnější byly na Sicilii. Nejlepší a nejtěžší kusy voženy do Benátek a do jiných republik obchodních ovšem pořád z Řecka a z Italie.

---

[1]) Rössler. Stadtrechte v. Brünn. 388 a na j. m. Týž Altprag. Stadtr. 88.

[2]) Manual novoměst. č. 88. 221. Arch. praž. č. 992. 219.

[3]) Pokládáme „polanische tueche" a „polanisch gewant" v Rösslerově Altprag. Stadtrecht (89) a v Stadtr. v. Brünn za sukna slezská. A o vozbě slezských i míšeňských suken „im ganzen römischen Reich" dává zprávu ještě r. 1696 Weigel v díle Abbildung. der Hauptstände. 595.

[4]) Kulturní obraz měst. Winter. I. 570.

[5]) Emler. Reg. III. 259.

[6]) Arch. praž. č. 1047.

[7]) Arch. litomyšl. č. 118. 77.

[8]) Kn. náchodsk. arch. Kšaft. č. VIII.

[9]) Tamže fol. A. 4.

Arabové na Sicilii však jali sę padělati orientalní látky v XIV. a XV. století, čímž poněkud olaciněly brokaty, damašky a jiné vzácné kusy. [1])

Ještě větší zlacinění a tudy rozšíření hedbávných látek v Evropě nastalo, když v XV. století vstěhovalo se mnoho Vlachů řemeslných do Francouz, do Švýcar a do Nizozemí. Obyčejně se vypravuje, že první housenky hedbávníkovy v Dauphiné pěstovány jsou r. 1440; hedbávnictví však samo že měrou onačejší vzkvetlo teprve po r. 1480, když Ludvík XI. král přivolal dělníky z Řecka a ze Vlach.[2]) Novou zprávu ze XVII. století četli jsme tuto,[3]) že teprve r. 1494 Karel VIII., francouzský král, táhna k Neapoli, popadl úmysl dáti v své zemi chovati hedbávníky a dbáti o hedbávnický průmysl. Touž dobou teprve zasazeny první moruše v Provenci; r. 1601 prvních tisíc stromů morušových bylo v Paříži a z r. 1603 je první továrna.

Proto také nevíme, aby francouzské hedbáví před koncem XV. věku k nám bylo voženo. Pořád se píše o vlaském a ke konci st letí o nízozemském, odkudž zvláště satiny dodávány.

V jménech, kterýmiž látky rozmanité byly jmenovány, jest v XV. století ještě větší zmatek a nejistota nežli v století předcházejícím.

Jména jsou podle měst, kde kvetla fabrikace měrou nejznamenitější, kromě toho jmenovány látky podle způsobu tkaní, podle vzorku a barvy, a konečně podle toho, utkány-li z hedbáví předního nebo z nejhrubších částek přediva housenčího. Takové nejhorší hedbáví slulo **floret** dle zprávy znalce těch věcí Weigela. Tenť studoval výrobu rozmanitých tovarů sic koncem XVII. století, ale poněvadž jména, jež uvádí, jsou povědomá a obecná již u věku XV. ba i XIV., neváháme jeho zpráv tuto aspoň poněkud užiti na poučenou.

Nejprve dí, že je prazvláštní rozmanitosť v sortách látkových. Tu jest „**damašek**", tak píše Weigel, „jenž má jméno po hlavním městě v Syrii Damašku, drží v sobě všelikterakou sortu, je hladký i s vodou (gewässert) [4]) — šupinatý, květovaný, s květy velikými i malými; **brokat** (zlatohlav a stříbrohlav) je nejrozmanitějších druhů, jsou v něm zlaté a stříbrné květy vetkány. **Tabin** čili hedbávný tafet nebo tamelot je zase hladký nebo s vodou, prostý nebo dvojnásobný; **ormesin** má jméno po perském ostrově Ormusu; **atlas** nebo **rasat**, jako ho zvou Vlachové, předčí nade všecky hedbávné látky svou hladkostí nad míru krásnou;

---

[1]) Weigel. Hauptstände. 564. Rohrbach. Trachten. 167. Bock. Gesch. der liturg. Gewänd. I. 3. 78.

[2]) Weiss. Kostümkunde. III. 1. 56.

[3]) Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 564.

[4]) Terminus „s vodou", „bez vody" naskytne se čtoucímu často. Byli jsme v rozpacích, co s ním, až teprve prof. Koula rozluštil — jak se podobá dobře — slovce „s vodou" slovem a pojmem moiré, což věci zajisté hoví a ji vysvětluje. Je to hedbáví, po němž jakoby tekly praménky, potůčky a rozlévaly se čarami vlnitými. Technicky se docílí toho zjevu na hedbáví a jiných látkách válci zvláště upravenými.

jest přerozmanitě druhů tafatu, tafaty na podšívku, dvojnásobné tafaty, prosté a s vodou, jsou také hedbávné flory, zendely".[1])

Samety čili **aksamity** dělily a jmenovaly se dle osnovy, na kteréž tkáno, dle střihu, řezání a délky vlasů a dle toho, jaký jiný vlas k hedbávnému byl přimíšen, jaké vzorky veň vtlačeny.

Co se tkne vzorků a ornamentace hedbávných látek, zvláště brokátových a damaškových, ty byly do konce XIV. století rázu a vkusu moslemínů s příměsí romanských motivů. Byly na látkách zobrazovány arabesky, všelijaké tvary geometrické, řídčeji rostlinské a nejčastěji báječné zvířectvo, lvi, noh a jiní netvorové všelijací.

Tkali takové vzory moslemové na východě i ti, kteří je napodobili na západě.[2])

Počátkem XIV. věku proniknou motivy slohu gotického. Pominou nohové, lvi a jiná drůž báječných zvířat křídlatých.[3]) Jen v inventářích chrámových o nich čteš pořád ještě za mnoho, mnoho let — patrně, že zbyly na starých kásulích a kápích jakožto starodávné desseiny. Nové byly gotické.

Poznáš gotické vzory na látkách snadno po granátovém jablku, které stane se motivem až příliš obecným, panujícím až po XVI. věk. Granátové jablko všelijak se rozvinuje, obměňuje, stylisuje. Dobrý vzor jest na tabulovém obraze sv. Kateřiny na Vlaském dvoře v Kutné Hoře. Ohledej ten vzorek na obrázku č. 62., položeném v kapitole o ženské sukni. [4])

Kolem jablka a jeho poupat i mimo ně proplétána byla látka hedbávná zhusta gotickým listovím, rozvilinami a ratolestmi. Také růže několikalistá posluhovala častokrát za vzorek v XV. století.

Od konce století právě psaného začnou v Italii vetkávati do brokátů motivy antické, vyskytuje se listoví bodláku akantového, obecněji povědomé z korinthických hlavic sloupových, dobývají sobě místa zvolna motivy renaissanční.[5])

V XV. století začala se nynější dosavadní technika zlatých nití k vzorkům užívaných.[6]) Dřív uměli hedbávné a jiné niti zvláštním způsobem pozlacovati; v XV. věku jali se nit zlatým nebo stříbrným drátkem velejemným obtáčeti, a stará technika zmizela. Kromě vzorků v látku vetkaných bývalo na látkách vyšívání nášivné (applikované); na konci XV. století začala se hedbávná vyšívání vycpáním povydaná (hautrelief), dělník tedy nezávodil jen s malířem v kresbě a v barvě jako dosavad, alebrž on v zápas vešel i s plastikem.

Co do cen nebylo rovnosti ani stálosti. Celkem lze říci, že hedbávné látky laciny nebyly. Aksamity v době Jiřího krále počítány loket

---

[1]) Weigel. Abbildungen. 581.
[2]) Bock Gesch. der liturg. Gewänd. I. 87.
[3]) Petruszewicz v publikaci Wystawa archeologiczna ve Lvově 1885.
[4]) Vzor granátový pěkně reproduk. v Koulových Památkách uměl. průmyslu.
[5]) Obšírněji o tom všem čti v Bockovi. Gesch. der liturg. Gewänd. I. 97.
[6]) Petruszewicz v publikaci Wystawa archeologiczna ve Lwowie 1885.

po 2 zlatých rýnských, později i po půl třetí kopě míšeňské. Hedbáví v nitích, třásně, pasomany (porty), šňůrky, frencle prodávány od kupců na libry a škarty. Deset škaret vážilo 15 liber. Libra byla v době Jiřího krále po pěti zlatých rýnských, r. 1512 stojí v Litomyšli lot hedbáv 3 groše bílé.

Třetí důležitý druh látek, jimiž se naši lidé oblékali, bylo **plátno.** V XV. století zajisté leckde u nás tkáno ještě po domácku k lidovému kroji, ale v témž století již byly u nás cechy tkalcovské, nejprve spojené se soukenickými, pak samostatné.[1]) U nás tedy dávno přestali se smáti tkalcům, že jich dílo náleží ženským, jakož takové posměšky, o menší vzdělanosti svědčící, ozývaly se v Uhrách ještě na počátku našeho věku![2])

A jak znamenitou techniku osvojili si naši tkalci dlením XV. století! Vyskytujíť se nám hned v první půli XVI. věku „paprsky v 18 pásmech“![3]) Počítejme! Pásmo má pět chodů, chod čtyřicet nití — tedy uměli tkáti naši tkalci najednou 3600 nití!

V XV. věku tkávali plátno všelijaké. Jemné, hrubé, hladké, šachované i s rostlinným ornamentem, tedy činovaté (damast), pruhovaté; robívali plátno lenné, konopné, koudelné i kment čili gementh.[4]) Také zhusta se připomíná plátno pačesné, to jest z pačesu lněného; plátno žemněné, to jest ze lnu, strhnutého jednou na řídké vochli.[5])

Co do úpravy bývalo plátno škrobené, režné, mandlované, nemandlované, mlynářské.

Ale domácí plátno lidem honosným, zvláště paním na roušky ni rukávce nestačilo. Chtívaly míti plátna velejemná, **kmenty.** A ty voženy ode dávna z Nízozemí, z Bavor, ze Švýcar pod jménem plátna pohanského (St. Gallen). Máme za to, že thela Gallica vel bavaricalis[6]) jest právě ono svatohavelské pohanské plátno.

S důrazem na konec připomínáme, že šat plátěný byl v XV. věku daleko obyčejnější nežli dnes. Za našich časů zříš lidi plátnem oděné skoro jen v tkalcovských krajinách pohorských; naproti tomu v XV. věku lněný šat byl i v městech všude obecný. Praví básník Lobkovic popisuje r. 1502 města pražská, že „šat lněný nejvíc se nyní nosí“.[7])

Podle těch všech svrchupsaných látek čistých bývala u nás za všecken čas síla látek smíšených robena nebo sem z ciziny vožena. Nejobyčejnější přísadou k míchanici byla bavlna i velbloudí srsť. Po obojí přitkáváno k osnově lněné, vlněné i hedbávné, a tak vznikaly

---

[1]) Na př. v Hradci Král., v Litomyšli, kdež obdrželi soukenníci řád r. 1378, a tkalci byli při nich. Arch. litomyšl č. 115. 15.
[2]) Roscher. Nationalökonom. III. 486.
[3]) Arch. praž. č. 100. 150
[4]) Tak čteme v listinách z Moravské Třebové v mus. r. 1504.
[5]) Knapp. Jaroměř. 78.
[6]) Rössler. Altprag. Stadtr. 7. Srovnej Rozmlouvání Čecha s Němcem vydané v XVI. století několikrát.
[7]) Lobkovic-Vinařický. Spisy. 65.

látky o přerozličných jménech, jichž úplné vysvětlení, tuším, bude asi navždy nemožné. Vznikaly látky polouhedbávné, brokatelly, aksamity plané a všelijaký kus, pro jehož jméno není dnes spolehlivého výkladu.

Z nejobyčejnějších látek míchaných byl ode dávna **barchan, parchan.** Bylo ho již v XIV. století tolik užíváno, že vzniklo u nás i zvláštní řemeslo barchaníků.[1]) Barcheník tkal do lněné osnovy bavlněné niti. Tolik jen ví se o barchanu jistě; ale co vše a kterak mohlo se bavlnou na lněné osnově tkáti! A což jestliže tkadlec ještě přidal k svým vzorkům niti hedbávné! Dít Weigel konec XVII. věku: „Barchent jest rozmanitý, je tlustý, řídký, hrubý, jemný, široký, úzký, dle toho, nač se potřebuje. Barchentníci tkají také pomeziny a látky kropenaté a proměšují rovně jako tkalci osnovu vlnou i hedbávím.“ [2])

Barchany byly buď prosté, buď **„tuplbarchany“**. Byly vlaské, ale později vyskytují se i kladské, bavorské a jiné. Barvy byly všelijaké i strakaté. Loket barchanu na počátku XVI. věku byl v Litomyšli po 3 groších bílých.[3])

Látky vyskytující se u nás v XV. věku pořadem abecedním jsou tyto:

aksamit, samet. Sericum, chlupatý aksamit, sericum villosum. O něm v I. díle Zíbrtově str. 221. Tu se nám vidí poznamenati, že etymologický výklad jména „šestinitný“ (*ἑξάμιτος*) se právem popírá. Du Cange Gloss. Bock. Gesch. der liturg. Gew. I. 98.

atlas. Z nejdražších hedbávných látek. Ráz lesklý jako dosud.

baldach, paldekyn, vlas. baldachyno, frz. baudequin — ve všech řečech evrop. Látka těžká hedbávná. Prý po jméně Bagdadu. Matzenauer. Cizí slova. Zíbrt. I. 221. Bock. II. 313.

barakan, barracan — une etoffe barré au rayée a deux ou plusieurs tons. Gay. Gloss. 122.

barchan, látka bavlněná na lněné osnově. Lat. parchan, parchant, parchanum, parchanus. Emler. Reg. III. Rejstřík.

bomesin, látka smíšená z hedbáví a bavlny (bombax). Anzeig. für Kund. d. deutsch. Vorz. 1879. 354.

brykyš, sukno nizozemské. Jméno snad od Brügge. Některým je brykyš také látka hedbávná.

boura polohedbávná; zadní hedbáví, zadní vlna. Matzenauer. 47.

bugran z Tatarska hedbáv; jméno z Bochary. Histoire de la coiffure. Comtess. Villermont. 229.

camelot, šamlat, látka ze Syrie, ze srsti velbloudí, ale snad též z jiného tkaniva, látka květovaná; obrázek její v Gay. Gloss. I. 262. Kdo pokládají etymologii slova chamelot za nejistou (Planché Cycl.) mýlí se. Weigel ještě koncem XVII. věku viděl dělati přízi ze srsti velbloudí. Weigel. Abbild. der Hauptstände. 581. Grimmovi Wbch. V. 96. je camelot Halbwolle.

---

[1]) Tomek. Praha. II. 381.
[2]) Weigel. Abbildungen. 608.
[3]) Arch. litomyšl. č. 118. 109.

cendal, látka od IX. stol. do XVII. stol. užívaná. Látka polohedbávná. Někdy se klade za sprostný tafat. Továrny na ni v orientě i v Italii, Španii i Francii. Gay. Glossaire, I. 295. Zendely hedbávné, tylly, foulardy. Srov. Weigel. Abbild. der Hauptst. 581. Jméno odvozují od řeck. *σίνδων*.

cendelín. Dle Matzenauera 130. tykyta lehká. Nebude jménem ani látkou asi daleko od předešlého cendalu. Byl lehký a těžký. Vyskytuje se často v pramenech. V písni o Arnoštovi z konce XIV. věku hovoří se o násečovém a cendelínovém prostěradle. Jagić. Arch. XII. 322.

cvilink, hrubší tkanina z režných nití; objevuje se spíš v XVI. věku.

činovatina, plátno vzorkované.

damašek, látka hedbávná s desseiny, floruleutus pannus; po jméně města Damašku.

fanderštat, hedbávná látka.

feřtat, forstat v lat. pramenech; látka míchaná z vlny a hedbávu.

flokové nebo výčeskové sukno, sukno z popelné vlny — zakázaná sukna pro svou špatnost. Řád litomyšl. r. 1378 chce tomu, aby taková sukna i šaty z nich byly páleny. Arch. litomyšl. č. 115. 15.

haras, tkanina vlněná i hedbávná. Jméno po frc. Arrasu. Byly dražší barchanu.

kamcha je vůbec hedbávná látka. Slovník Lindego. V českých pramenech kamcha leckdy se naskytuje.

karyzie, polsky karazya, fr. cariset, cares; druh hrubého sukna. Matzenauer. 40. Pannus crassus. Přiváženy z Anglie a z Nízozemí. Gay. Glossaire. I. 280. Citáty už ze XIV. stol.

kment, gementh, přespolní plátno tenké. Původ jména se hádá. Matzenauer 206. nechce je odvoditi od Gentu města.

koumar, sukno železné barvy, lacinější, ale nikoli nejhorší. Náchodští soukenníci prodávali počátkem XVI. věku loket vlčku — nejhoršího sukna — po 8 groších, loket sukna červeného po 10 gr., loket koumaru po 16 groších. (Kn. kšaft. arch. náchod z r. 1496.)

lindyš, lejdiš, nejlepší sukna, cizí, přespolní. Jméno prý od Luttichu. města. Byly však i domácí lindyše.

paj — něm. Boy, z příze bavlněné, látka podlejší, laciná, domácí i přespolní. Brána na podšívky.

pokošin, látka harasu podobná. Staví se k němu leckdy po bok. Wierzbicki v Ornament. der Hausindustr. vykládá pokošin, pokoczin za dílo ruského lidu v Pokutí, jenž tkal koberce z pokošinu.

šamlat viz camelot.

šeř, šerka, šeřina, sukno šeré, laciné. Srov. I. díl. 226.

šilhéř, hedbávná látka lepšího rázu.

tafat, hedbávná lehčí látka.

tiketa, tikyta, lehčí hedbávná látka.

vlček, šeré nejlacinější sukno.

zendal, zendat viz cendal.

zlatohlav a stříbrohlav, brokaty zlatem a stříbrem tkané.

3. Ženská sukně a kabát.

Podoba ženské sukně; spodnička, spinadla, kolik látky na sukni, premování; jaké sukně do polou věku; jich cena; sukně od polou století. Nové látky. Kytle, rubáše. Rukávy, rukávce, náprsník, kabátec.

Střih nebo kroj **svrchní sukně** XV. století představiti sobě lze tak nějak, jako se nyní šije ženský župánek. Sukně a prsa, vše bylo jeden kus.

Nádherné paní oblibovaly sobě, jakož svrchu vyloženo (srov. obr. 34.), svrchní sukni po předu malebně vyzdvihovati, aby pod ní zřetelna byla suknice spodní, na ten konec hojněji zdobená. Také bývala spodní sukně barvy jasnější než svrchní; zajisté pro pěkný kontrast. Pro poučenou nádherných sukní ženských přikládáme Zachovy obrázky z Vlaského dvora kutnohorského, kteréž tomuto dílu přeochotně propůjčil vld. p. monsign. a farář Lehner, redaktor Methoda. (Obr. 62.) Že se na obrázku připletli také dva světci v zajímavém úboru, to čtoucí nevyčte, dověda se, že celek zobrazen na jediném společném špalíčku tiskařském. Sukně se buď na prsou nebo na zádech šněrovala, ale mnohem častěji za celé století shledáváme, že se zapínala „ženklemi" či spinadly, řídčeji knoflíky. Spinadla či haklice a knoflíky bývaly i na měšťanských sukních stříbrné, pozlatité, ba i zlaté. I Kateřina podruhyně, „r. 1465 jedúc z Prahy do Hory na jarmark", měla na sukni spinadla stříbrná.[1])

Spinadla počítala se na páry, a koncem století bývalo na jediné sukni i 12 párů spinadel.[2]) Že mívaly šlechtičny spinadel násobně víc, to lze si dobře pomysliti.

Sukně měšťanek a šlechtičen za celé století byly oblibovány velmi řasnaté, dlouhé. Ale i na sukně prostých žen bráno látky hojně. Čtemeť r. 1451 v staroměstských kšaftech, že odkazuje kdosi na dvanácte loket sukna po 8 groších, aby se z toho ušila sukně „Kláře".[3]) Vždyť byla ta Klára děvče služebné, které přece nevleklo snad za sebou ohon.

Zajímavo, že o 30 let později kupuje novoměstský soused Bartoš schovanici své, „která sloužila u lidí", sukni modré barvy s velikými rukávy z jedenácti loktů po 8 groších. Na obě sukně bylo tedy látky skoro stejně.[4]) Uvážíme-li, že sukně tehdejší bývaly „hladky", že tedy neužito látky koupené k nižádným ozdobám, jako nynější paní mívají (tuniky atd.), tož nelze upříti, že z dvanácti loktů sukna pořídila svrchu oznámená Klárka sukni dosti hojnou a obšírnou.

Paní vyšších stavů ke svým sukním s ohony potřebovaly ovšem látky dvojnásob víc.

---

[1]) Desky zem. misc. 18. E. 14.
[2]) Arch. praž. 1128. r. 1499. V náchodské knize kšaftovní č. VIII. z r. 1496 odkazuje se fol. A. 2 „haklic stříbrných 12 k záduší".
[3]) Misc. č. 58. D. 8.
[4]) Misc. 26. G. 17.

Sukní ženských ozdobou bývalo **premování**. Ale pozorujeme na obrázcích souvěkých, že v tom lemování se ještě ani na konci století nikterak nepřepíná.

Čís. 62. Z kaple Vlaského dvora v Hoře.

V biblí kutnohorské z r. 1489 jest na sukních ženských premování málokde, a naskytne-li se přec, jest pouze jediný široký prém kolem kol. Při tom ovšem nepřeme toho, že některá parádnice, zvláště

urozená, vyskočila z pravidla. Tak na příklad má r. 1464 paní Eliška z Krawnštejna „zelenou sukni s prémy“ [1]) — ta tedy nepřestala na prému jediném.

K premování užívaly paní a dívky nejraději aksamitu, bylo-li lze i tkanice zlaté nebo stříbrné. Děvice chudé opremovaly sukni tkanicí lacinou.

Mnohem hustěji nalezneš na ženských sukních v XV. století kožešinu nežli tkaničkové a stuhové prémy. Lemování kožešinné chtěla míti kde která v zimě, v létě. Těch kožešinných lemů na sukních a jiných šatech jest v zápisích taková síla, že ozdobu kožešinnou pokládáme za ráz celého století.

Chudší sukně ovšem měla lem ouzký, bohatší chlubila se lemem z míry širokým, jako to vidíme již na ženě helmbrechtné v rukopise Štítného. Chudší paní a děva spokojily se lemem beránčím anebo králičím, bohaté paní lemovaly sukně své kuninami a jiným dražším kožichem.

Pohleďme do pramenů XV. věku.

V Plzni mají paní r. 1407—1410 sukně rudé, podšité „chřbety“, sukně černé s kožešinou vlčí. Taková sukně vlčí byla r. 1410 zastavena u židovky v kopě grošů. Jedna Plzeňanka zastavila tehda také sukni aksamitovou s běliznami v 3 kopách.[2]) Roku 1414 jest majetkem jedné pražské paní „tunica (sukně) viridis, subducta vario alias popelicemi“; [3]) při tom dovídáme se, že tato sukně zelená, popelicemi podšitá, byla za 8 kop grošů českých.

Táž paní měla druhou sukni modrou, „subductam pellicio de blanculis alias běliznami“, za 2 kopy; a konečně sukni zelenou, podšitou modrým plátnem za 50 grošů.

V době husitské čteme zhusta o sukních „s hřbety“, sukních s kuním kožichem (r. 1426), o sukních krátkých „aksamitu črného“, jednou o sukni „červené dlúhé s hřbety“,[4]) o sukni „črné“ s běliznami za 7 kop (r. 1432), jindy o sukních „črných“ s beránky nebo „s beránčím kožichem“.[5]) Paní Dorota, staroměstská souseda, měla r. 1425 také kromě kuní sukně „jinou šerou, modrým plátnem podšitou“ a jinou modrou, podšitou „pyzmejzlem“.[6])

V letech čtyřicátých naskytlo se nám v pramenech několik sukní po 2 kopách; ale sukně „sirotkova“ stála před tím r. 1426 také jen 15 grošů, tať ovšem byla bez kožicha, a nikoliv ze sukna, než z plátna.

Do polou století vyskytují se kromě sukní šeré a černé barvy nejčastěji ještě červené, modré a zelené. Jednou jsme shlédli také sukni „kropenou“ a kromě toho začínají se trousiti sukně „barvy nové“, kte-

---

[1]) Desky zem. misc. 53. N. 9.
[2]) Výpisy Strnadovy z arch. plzeň.
[3]) Desky zem. misc. č. 11. D. 11.
[4]) Arch praž. č. 992. 64
[5]) Roku 1431 v dědictví sirotků tesaře Strýce. Tamže. 125.
[6]) Desky. Misc. 31. 60.

rouž vykládáme za „blankytnou“, jež byla asi bledší nežli obyčejná barva „modráková“.[1])

I kropené sukně objevují se potom častěji.[2])

Ke kožešinám, jimiž sukně se pošívají a podšívají, znamenitější měrou přibývá do polou století i lisí nebo liščí kožešinný lem. Na příklad i Marta, dcera podskalského plavce, měla r. 1453 černou sukni — „tunicam nigram vulpino pellicio subductam“; druhá její sukně byla zelená.[3])

Od polou století poznáváme v pramenech zcela zřetelně, že k bývalým sukním soukenným hojněji přistupují též u měšťanek sukně harasové a tafatové barev jako prve pořád veselých. Při tom zdá se, že paní premovaly hedbávné ony sukně spíš prémy a tkanicemi, kdežto soukenným sukním zůstávala za prým kožešina.

Čtoucí již ví, že v tom věku ještě nebýval přepych co do počtu takových sukní! Dorota, bohatá řeznice staroměstská, která r. 1451 odkázala muži svému sedm masných krámů, měla takové pěkné sukně, které stály za odkaz, jenom tři! Měla sukni nové barvy, sukni harasovou a sukni „črnú kožichem pošitú“.[4]) Pražská kožešnice Maruška vdala kdys před r. 1432 dceru svoji o dvou sukních![5])

Bylyť sukně velmi drahy. Bohatý sládek Matěj Drdák koupil kdys před r. 1454 dceři své do „výpravy“ čili výbavy sukni červenou za 7 kop, modrou za 6 kop, zelenou za 3 kopy a černou také za 3 kopy.[6]) Sukně za sedm kop je peníz veliký. Vždyť byla tou dobou kráva za 2 kopy, vůl za tři!

Venkovské měšťanky odívaly se také drahými sukněmi. V Písku na příklad stála sukně r. 1456 nad 2 kopy a některá i čtyři, spinadla stříbrná k tomu nepočítajíc.[7])

Ohledejme sukně od polovice XV. věku.

V letech šedesátých často vyskytne se ti jakožto ozdoba a lem na sukních kromě kožichů dosavad jmenovaných zaječina. Zvláště sukně šeré bývají pošívány, ale častěji podšívány kožichem zaječím.[8])

Touže dobou nalezli jsme v pražských knihách i několik sukní černých veveřicemi pošitých. Šlechtičny užívají pořáde kunin a někdy i „dchoře“ při látkách atlasových a zlatohlavech.

Co do cen poznáváme v těch letech jaké také snížení. Nejvíce sukní bývá po 2 kopách, Ofka de Sekyřic má r. 1462 také sukni „črnú“ jen za sto grošů.

---

[1]) Poněvadž před tím o blankytné barvě není zmínky, a potom, když přestane epitheton „nová“, zůstává blankytná.

[2]) Zvlášť v letech sedmdesátých XV. věku. Misc. 28. G. 7.

[3]) Manual novom. č. 89.

[4]) Kšaft v kn. č. 992. 244. Arch. praž.

[5]) Misc. Desky. 31. 825.

[6]) Tamže. 239.

[7]) Z kniby arch. písec. nejstarší.

[8]) Roku 1459 „sukni šerú pošitú kožichem zaječím“ má pražská kovářka. Misc. 26. C. 6.

Vykládáme si to tím, že tou dobou už v obchod přišlo evropské, francouzské hedbáví a spolu zároveň že k netušenému rozvoji dospělo soukenictví nízozemské. Látky tedy olaciněly aspoň poněkud.

V týchže letech šedesátých ponejprv našli jsme v inventářích sukně bílé (r. 1462 u Kateřiny, kuchařky mistra Vavřince lékaře),[1]) které pak od té chvíle trousí se napořád. Do r. 1470 chodívala na příklad Anna Nikolaudová, sládková pražská z rohu na Dláženém, v sukni bílé.[2]) Ty bílé sukně bývaly obyčejně z drahého sukna vlaského.[3])

Roku 1461 četli jsme ponejprv o kunách, jimiž zdobena také sukně měšťanská. Matiáš Mýdlo, bohatý kožišník staropražský, veliký příznivec kostela Týnského, na jehož stavbu platí, odkazuje jakés Margaretě panně sukni harasovou s kunami.[4])

Ke konci století jest poněkud nápadno při kožešině králičí, na sukních přišité, výslovné připomenutí, že králík byl bílý. Na příklad r. 1485 uvádí se „sukně brunátná s kožichem králíků bílých".[5])

Kromě toho postihli jsme též koncem století několik sukní lasicí premovaných. Jednu takovou „červenou, lasicí opremovanou" našli jsme v knihách jindřicho-hradeckých r. 1496. Stála dvě kopy.[6]) Několik málo let potom (1503) ukradl služebník urozené paní Barboře z Vrchlabí také „sukni atlasovou zelenou, kožichem podšitou a lasičkami opremovanou.[7])

Z týchže knih hradeckých patrno, že tamější paní a panny také rády premovaly sukně zlatými tkanicemi.

K látkám na sukních obvyklým od r. 1462 v nově přibývá „šilhéř",[8]) jehož loket byl po 8 groších českých, byl tedy o málo dražší nežli obyčejné hedbáví, jehož loket stál 5, 6 grošů. Šilhéř sobě do konce století oblíbily paní tak, že sukni z něho vůbec zvaly „**šilhéřkou**";[9]) r. 1496 ponejprv v Hradci Jindřichově čteme o sukni „šamlatové",[10]) kteréž později zůstává jméno „**šamlatka**".

Co do **barev** ustavičně až do konce XV. věku jsou sukně světly: modré, červené, blankytné, zelené, jeden druh zelené barvy zove se v pramenech barva „diká" — (Jungm. dikavá eisengrün); kromě toho vyskytují se sukně brunátné, šeré a černé i bílé; r. 1492 v Hradci Jindřichově shledali jsme také jednu sukni „bílou na červeno barvenou".

Co do **cen** koncem století v témž Hradci uzřeli jsme suknici modrou starou za 40 grošů, černou se spinadly za čtyři kopy a sukni černou se „zlatými tkaničky" za pět kop.[11]) Při těchto cenách ovšem nevíme, kolik připadá na zlato spinadel a „tkaničků".

---

[1]) Misc. 26. D. 21.
[2]) Misc. 26. E. 6.
[3]) To zřejmě čte se r. 1485 při sukni Kateřiny Přezkové. Miscell. 26.
[4]) Arch. praž. 992. 257.
[5]) Misc. č. 26.
[6]) Arch. v Hradci. Kn. purkm. z r. 1487.
[7]) Reg. soudu komor. černá. fol. 26.
[8]) Desky zem. misc. 26. D. 6.
[9]) Arch. v Litomyšli č. 118. 109. z r. 1492.
[10]) Arch. hradecký. Reg. purkm. z r. 1487.
[11]) Arch. hradeck. Reg. purkm. z r. 1478.

Také v Litomyšli byla r. 1497 nějaká modrá sukně za 50 grošů, harasová za kopu.[1])

Hned v prvních letech století následujícího jsou sukně ženské nejobyčejněji po 2 a 3 kopách míšeňských;[2]) ale r. 1503 viní staroměstská Dorota Stříbrná Ambrože Chodaura z Lokte ze sukně červené aksamitové, kterou si cenila na 50 kop míšeňských.[3])

Rukávy při sukních ženských byly za celé XV. století dosti ouzky; teprve za krále Jiřího, kdy k nám zaneseny nové cizinské mody širokých rukávů, čteme v pramenech o rukávech „velikých" na sukni.

Kterak takový veliký rukáv vypadal, když byl hodně bujný, toho příklad již svrchu jsme oznámili z kancionalu mladoboleslavského. Tu má paní červenou sukni a při ní živůtek červený stejně; k živůtku jsou přišity nejprve kratičké rukávy asi za pěsť — ale z nich najednou vyvalí se veliká hromada řasnaté látky fialové, hromada zvoncovitá, v níž panina ručka zhola mizí. Toť onen veliký rukáv!

Čís. 63. Z biblí kutnohorské.

Daleko vkusnější jsou ony rukávy, jež oblibovaly sobě Vlašky, a které u nás porůznu též se objevovaly. Jsou to rukávy, jichž hořejší díl od ramena až k lokti tvoří mírný pytel — ale od lokte, kdež pytel náhle se souží v malebných záhybech, zůstává rukáv až do konce uzounký. Na obrazech vlaských z XV. věku i Laura Petrarkova takové rukávky má.[4])

Tytéž rukávky objevily se v modě nynější po čtyřech stech letech zase.

Ale že podle rukávů velikých nebo pytlových pořád ještě až do konce věku byly obecněji oblibovány ouzké rukávy, toť patrno ze všech předchozích obrázků z biblí kutnohorské a z jiných souvěkých. Na jednu věc při rukávech zvlášť upozorňujeme. Na obr. č. 63. vyskytuje se na rukávě první výřez provlačovaný spodní látkou jinou, kterážto ozdoba z míry vybujněla teprve u věku následujícím. Čtoucí rač všimnouti sobě ještě obrázku č. 41. — svatba zvíkovská, tu jest tato sličná ozdoba též. Z téže doby, z níž pocházejí naše české obrázky, zpozorovali jsme protrhované a vyvlačované rukávy na řezbách Stwoszových (1477—1489) v Polště[5]) a na obrazech anglických i francouzských.[6])

Šlechtické dámy v XV. věku rukávy svých sukní zdobívaly rády také perlami, jednak sestavovaly perly v ornament při samé pěsti, nebo

[1]) Arch. litom. č. 118. 85.
[2]) V knize rychtářské č. 106. arch. praž.
[3]) Arch. český. XII. 53.
[4]) Bonnard. Costumi dei secoli XIII.—XV. I. 99.
[5]) Fotografie věcí Stwoszových v uměleckoprůmysl. škole.
[6]) Louandre. Artes sompt. II.

při rameni, nebo konečně našívaly perly řádkou po celé délce rukávní. V pramenech čte se prostě jen o „perlovém rukávě".[1]) Někdy obvěsily bohaté paní nejen rukávce, ale i všecku sukni drahým kamením.[2])

Svrchu při lidovém kroji praveno, že měšťanky i šlechtičny brávaly na sebe **rukávce** čili **oplečí.** Na ten konec byla sukně bez života, a místo životku bylo oplečí. To nám takřka vnucuje myšlénku, že dokonalé oddělení suknice od životka, což vykonalo se, jak povědomo, koncem XV. věku, mělo za vzor lidový kroj suknic a opleček čili rukávců.

Rukávce bývaly po celé století buď zvláštním kusem šatu, buď souvisely se spodním šatem, s košilí (s rubášem). A poněvadž těch „rukávců" od samého počátku století napořád přihází se počet patrný a neochabující, soudíme, že rukávce jsou charakteristikou českého ženského šatu oněch dob.

Přítomný obrázek č. 64., reprodukce fresek horských, jest násobně poučný. Vidíme na něm skoro vše, co jsme dosavad o ženském kroji vypravovali. Jsou tu dvě dámy. Jedna je vznešenější. Že jde bosa, na tom nic neschází, patrně tak musí jíti dle nějaké legendy. Oděna jest sukní zlatohlavovou, bílou kožešinou lemovanou. Dessin je modravě černý. Na hlavě má „uši", „spodníček" i „korunku". Bílá její košile jest lemována vzorkem žlutým a modrým. Dáma druhá, vlečku nesoucí, je v šatě černomodrém, jehož lem zelený; na životě má oplečí, rukávce, a zcela zřetelně je viděti i „punt". Čepec její jest bílý s bordurou žlutou a modrou.

Rukávce bývaly vždy obšírny. Na nich dávala sobě děvčata i paní velmi záležeti; na rukávech bývala shromážděna ozdobnost a přepych největší. Aspoň látkou musily býti rukávce lepší nežli sukně.

Ovšem děvčata a ženy prosté mívají rukávce plátěné, ale někdy i kmentové, tedy z nejjemnějšího belgického plátna, jehož štuka byla tehda po 2 neb i po 3 kopách. Oldřicha, plavce z Podskalí žena, měla až do r. 1483 jako bezpochyby mnohé jiné ženy rukávce takové obojí[3]) — plátěné na obyčejnou službu, kmentové na sváteční den.

Měšťanky jen poněkud onačejší nepřestávaly ani na kmentových rukávcích. Je významno, že i v té době, kde nejdražší sukně měšťanek byly ze sukna, rukávce musily býti už z hedbávu. Na příklad v samé době husitské, v níž jevila se snaha po střídmosti v kroji, čteš napořád o rukávcích „tiketových" (z tykyty), „cendelínových" (štuka po 5 kopách), „fandrštatových", tafatových i atlasových.

Snad také i to přirozeno, nemohla-li měšťanka pro drahotu pořídíti sobě ještě všecku sukni hedbávnou neb atlasovou, že snažila se, aby aspoň rukávce se stkvěly.

[1]) Arch. praž. 1128. 32. Roku 1499.
[2]) Jagić. Archiv. XII. 325. „Sukně tkanicemi obšívaná, všecka od drahého kamení".
[3]) Desky zem. Misc. 26.

Ovšem valných zásob těch hedbávných rukávců paničky v XV. století na komoře v truhlách ještě nemají. Přebohatá Dorota „institoris“ (kupcová), staroměstská souseda, má r. 1425 jenom čtvery. Jedny z atlasu, jiné z fandrštatu, třetí z cendelínu lehkého a čtvrté z těžkého.[1])

Šlechtické dámy mívaly rukávce aksamitové a zlatohlavové, ale dokud tyto látky bývaly příliš drahy, přestávaly urozené paní také jen na několika málo rukávcích.[2])

Určitých cen, zač rukávce v XV. věku stály, nalezli jsme jen pramaloučko. Roku 1454 koupil sládek Drdák své dceři do výbavy tafatové

Čís. 64.

rukávce za půl druhé kopy grošů českých.[3]) V Hradci Jindřichově byly r. 1496 ceněny „rukávy zelené tykytové“ za kopu, „rukávy brunátné červeným plátnem podšité“ za 20 grošů a naposled rukávce „brunátné atlasové s **frayzy** plavými“ za pět kop![4])

[1]) Desky zom. Misc. 31. 60.
[2]) Desky. 53. N. 9.
[3]) Arch. praž. 992. 289.
[4]) Arch. v Hradci. Reg. purkm. z r. 1487.

„Frayzy“ jsou tu povědomé (ze Zíbrtových Dějin. I. 370.) „fryžky“ lat. frisium; jsou to vyšívané obojky, okruží, ožidlí nebo vyšívané lemování,[1]) které bylo na oněch rukávcích při krku a při nápěstích.

Že sukně při krku bývaly vykrojeny na zhoršení mravokárců, o tom svrchu v obecné části dotčeno. Výkrojek býval všelijaké podoby, ale po našem vkuse nejpěkněji slušel výkrojek skrovný s dvěma pravými úhly ¯|____|¯, jak ho má panna Maria při své modré sukni v mšále Václava z Radeče, kanovníka pražského.

Skrovné dekoletování na prsou nekladeno za nic neslušného. Svědčiž tomu právě vzpomenutá panna Maria i děvčátka v graduale německobrodském, dcerky to donatora Trčky z Lípy, vymalované zajisté v rouše nejpoctivějším.

V tom otevírání ňader při sukni ženské začne nová moda koncem věku patnáctého; začíná se ženská sukně na prsou schválně otevírati tak široce a hluboce, aby pod ní viděti bylo vyšívanou košili, nebo paní jaly se v otvor na prsech povstalý podkládati náprsníky, jimž říkala menšina českých paní „prsník“, většina, a to už od XV. věku až do našeho století napořád po německu „punt“,[2]) a byl-li náprsník malý, říkaly mu „puntík“. Polkám slul prsník „zálohou“. Formou byly punty čtyřhranné i trojhranné. (Viz obraz č. 64.).

Čís. 65. Životové mučedníků 54. B. 15.

Punt okrašlovaly sobě dámy, jak uměly. Urozené paní mívaly punty „perlové“ a jiné o zlatých tkanicích, aniž přestávaly na jednom puntě. Čtvero, patero puntů nalezli jsme v popisích pohromadě. A některý z míry drahý! Na příklad r. 1500 soudí se Johanka ze Slavic s Kateřinou z Brusu o punt a perlový čepec za 100 kop míš.![3])

Jako v předchozím věku, takž i v XV. století oblékaly urozené paní a panny přes sukni **župice** nebo **kabátky** (lat. joppula). V měšťanských inventářích málo najdeš kabátků v tom věku. V pražských knihách čtli jsme, tušíme, jen o jediném „kabátci ze sametistu“ r. 1464, a ten kabátec náležel šlechtičně — paní Elšce z Krawnštejna.[4]) Na obrázcích pozorujeme, že župice se časem zkracují. V miniaturách Štítného kabátky jsou přiléhavy, otáhly a téže barvy jako sukně. Však průběhem XV. věku zkrátily se kabátky berouce si příklad z mužských kabátků, tolik, že koncem věku sotva kryjí záda. Viz obr. 65.

---

[1]) Matzenauer. Cizí slova. 161.

[2]) Že byl „punt“ samostatný kus na prsou, dokázal na Mělníce r. 1577 Hruška Cyprian; „vytrhl Jarošové punt z prsů, povrhl jej před ní na zem.“ Arch. měl. č. 27. 191. Nomenclator překládá punt na německo „brusttuch“.

[3]) Regis. soudu komorn. aksam fol. 127.

[4]) Misc. 53. N. 9.

Na témž obrázku patrno, že na rukávy takového krátkého kabátce věšeny byly **pachy** či **parukávy**, jaké byly oblíbeny při jiných kusech mužského i ženského šatu. Chelčický i Rokycana se hněvají, že visí mnohým rukávy do země.[1])

4. Mužská hlava.

Klizení vlasů, klobouk, kloboučníci; čepice, kukly; sklenné oči.

Svrchu vykládáno, že za celý věk patnáctý muži oblibovali vlasy nositi dlouhé, což dědictví věků předchozích. Kdož byli světáci, snažívali se dlouhým svým vlasům dáti podobu prstenců a kučer. Proto kštici svou jako ženské lecčím mazávali a železem (calamistrum) pálili.

Že mužové vlasy bílkem z vejce poklizují a upravují, to jim vyčítá v době krále Jiřího Rokycana v postille svojí.[2])

Souvěkovci v Německu, zvláště synkové městští, natírajíce vlasy bílkem a pryskyřicí činili o to víc, že sobě také tváře mazávali.[3])

I sprostší lidé naši, kteří nemívali chuti ani pokdy kliditi ani strojiti vlasy, přece jich nechávali růsti do délky, pročež asi nehodí se na náš lid to pravidlo, jinde platné,[4]) že sprostní lidé musili choditi o krátkých vlasech.

Dlouhé vlasy naši předkové všech stavů, pokud nebyli světáci buď česali prostě na zad, nebo rozdělovali je cestičkou na dví nebo konečně upravovali je v rulík a selští mužové v cop.

Zdá se podle obrázků, že mnozí, zvláště stavu vyššího, oblibovali sčísati vlasy do čela a přes čelo, kdež je pak do rovnosti přistřihovali. Je to zřejmo na kolika hlavách zemských soudců na malbě v červené věži jindřichohradeckého zámku; je ten způsob vlasů patrn na perokresbě místosudího Sezemy z Hořešovic († 1419)

Na přiloženém obraze č. 66. lze obledati dvanácterý účes mužské hlavy. Mimochodem dotýkáme, že první muž s pokryvkou na očích vykládá se za Žižku. Reprodukce je půjčena z ochoty ze sl. redakce Květů.

Že i falešné vlasy kučeravé na sebe mladí i starší šviháci sázeli, toť bez zvláštních důkazů pochopitelno. Nevyhynuly paruky od dob perských. Bůh je marně zapovídal židům, hrdinský Hannibal, mstitel nad Římany nosil paruku, bídný císař Caligula a bídnější Nero také chtívali býti v parukách pěknějšími, křesťanští theologové — od Řehoře Nazianského a Tertuliana počínajíc — hněvají se na cizí vlasy, jimiž se šviháčtí lidé strojívali na pochlubu svou.

---

[1]) Goll. Postilla. 208. Č. Č. Mus. 1879. Chelč. Postilla. 216. „Rukávy do země"; „povleče se po ní sukně, rukávy." Schultze. Modenarrheiten 60, 61 (výpis dra. Zíbrta) uvádí, že ty visuté rukávy jsou polský mrav — ale důkaz zůstal dlužen.

[2]) Goll. Rokyc. Čas. Č. Mus 1879. 208. „do kostela páni panoše, měšťáci, any vlasy s vajci dělané",

[3]) „Mit Affenschmalz" směje se Sebast. Brandt v Narrenschiffu.

[4]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 196.

Čís. 66. Z rukopisu v Jeně.

Kontinuitu paruk od dob starověkých až po XVII. století, v němž paruka stala se vítěznou modou, lze snadno stopovati a dokázati.

Jestliže tedy v XV. věku, kdy modou bylo míti dlouhé vlasy, leckdo kryl se falešnými, nesmíme zamlčeti, že jsme v mšále harrachovském z r. 1480 přec našli poctivé rytíře, kteří podle svých kučeratých druhů nestyděli se — za pleše. Aspoň malíř je s nimi zobrazil.

Stran vousů svrchu dostatečně vyloženo, že v XV. věku brada obecně nemilována. Přes to ovšem snadno na obrázcích souvěkých najdeš vyjímky. Najdeš všecky způsoby vousů, plné brady, fríousy (obr. 67; v rukopise obrázek vzácný!), ba na věži mostní v Praze i kozí bradičku shledáš, jakož svrchu doloženo.

Zdá se nám, že leckteří časem asi kolísali mezi obecným holobradstvím a plným vousem; k těm čítáme i českého krále Vladislava. V počtech berounských [1]) je holobrad a na jiných některých obrazech a sochách má bradu plnou.

Hlavu kryli Čechové v XV. století nejprve **kloboukem.**

Klobouk se ti v popisech českých, jakož svrchu připomenuto, naskytne řídko kdy, ale na obrazech klobouky jsou, a řemeslo kloboučnické kvetlo již dávno. Roku 1446 dostávají novoměštští kloboučníci potvrzení cechu svého.[2]) Z řádu jejich vyčítáme, že dělali klobouky „bobrové“ a „plstěné“.

Čís. 67.

Roku 1451 kloboučník jakýs pražský soudí se o dělání „bobrových klobouků“; [3]) tedy klobouky takové u nás nosili zajisté, byť v popisech archivních o tom málo stop. Ke konci věku začínají kloboučníci naši dělati klobouky zaječí „s obú stranú vlasaté“ a „kadeřavé“. Podle klobouků bobřích, zaječích, plstěných byly od starodávna oblíbeny na léto klobouky slaměné. Ty se v XVI. věku výslovně za letní pokládají.[4]) Slaměné klobouky, zdá se, že nejprve si robil lid. Jsou známy již z X. věku.[5]) Byly prý malovány na zeleno a všelijak jináče.[6])

Podoby braly klobouky na sebe nejrozmanitější, byly nízké, vysoké, špičaté, kulovaté se střechou rovnou, vztyčenou, schlípenou, malou, velikou — slovem nenajdeš v XV. věku v té rozmanitosti principu, pravidla.

V miniaturách Zrcadla spasení (obraz 68.), tedy při počátku XV. věku spatříš klobouky té formy špičaté, kterou prý začali Francouzi za vlády Karla VII. v době panny Orleanské; také Chelčický hněvá se na lidi naše, kteří nosí klobouky jako homole. Zdá se, že špičatá forma při kloboucích bývala nejobyčejnější.

---

[1]) Kulturní obraz měst. Winter. II. 587.
[2]) Desky. Misc. 15. P. 7. V Krakově kloboučníci obdrželi řád r. 1377. Codex pictur. Buchner. 43.
[3]) Manual novom. 89. 634.
[4]) Rešel. Dictionar. petasus letní slam. klob.
[5]) Eljasz. Ubiory. 4. Zíbrt. Děje. I. 58.
[6]) Falke. Mittheil. der Central-Commiss. Baudenkm. 1860. 267.

Klobouky s kuličkou zdají se býti židovské, ale ostatní forma jejich kromě špice je obyčejná a od křesťanů nošená.

V právnické knize jihlavské z r. 1430 nalezli jsme také klobouk té moderní formy, jakou dnes vidíme na slaměných kloboucích o rovné střeše. Z fresek kutnohorských doleji reprodukovali jsme (v kapitole o mužské sukni) klobouk na hlavě dělníkově právě moderní o střeše poněkud ohnuté. (Obr. 83.)

Byly klobouky i hedbávím neb i aksamitem pošité. V pražských inventářích postřehneš takový klobouk nejspíš u některého kupce, z ciziny příchozího a tu usedlého. Na příklad r. 1478 čteme v inventáři kupce Kunce, že měl „klobouček malý, pošitý tafatem zlatým a u něho stříbro, jako do něho peří vstrkují".[1]

Čís. 68.
Z biblí kutnohorské. Z rukop. Zrcadla spasení.

Taktéž asi české panstvo chlubívalo se všelijakými klobouky, jichž v tom století bývalo v jiných zemích tolik rozmanitých forem, že jich nelze ani všech vypsati.

Za zdobu brávány na klobouky pasomany či tkanice barevné a zlaté a zhusta i péra (obr. č. 2.); velicí páni burgundskou modou, kterouž zavedeno i smekání, sázeli na klobouky též drahé kamení.[2] V západních zemích — zvláště a nejvíce v Italii — obtáčeli za celé XV. století leckteří klobouk i čepice obšírnými fábory nebo stuhami, které větrem vlály.[3] U nás jsou visuté cípy a stuhy způsobu poněkud podobného povědomy již ze XIII. století. Jsou v biblí Velislavově.[4] Většinou však nevisí fábor s čepice, alebrž je nějak tak obtočen (srov. obr. 29.) a za-

[1]) Desky. Misc. 26. G. 16.

[2]) Pověstný je klobouk Filipa Smělého drahými kameny všecek posetý. Že etiketní smekání je z mody burgundské, uvádí Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 198.

[3]) Němci těm stuhám říkali sendelbinde po hedbávné látce cendalu, z něhož byly dělány. Zíbrt našel v skladbě o podkoní a žáku slovo „točenka", které se snad dobře hodí. I. 232. Vlaské obrazy viz v Bonnardovi Costumi. I. 41.

[4]) Reproduk. v Zíbrtových Dějin. I. 232.

věšen, že visí pytlovitě dolů. Tím způsobem zdobené pokrývky najdeš u nás ještě v počátcích XV. století, jakož o tom svědčí obrazy rukopisu univ. knihovny (č. 17. A. 34), z nichž jeden vytištěn již v I. díle Zíbrtově str. 296. Obrázek visutého fáboru podáváme doleji. (Obr. 85.)

Stav městský a venkované věrně drželi se za celé století **čepic a kukel.** Že ten onen také koupil si švihácký klobouček, toť se ví. Ale obrázek jihlavské knihy světle oznamuje početní poměr těch pokrývek k sobě. Z 11 figur na témž obrázku osm kryjí sobě hlavu čepicí, jedna osoba má kuklici a dvě jsou v kloboucích. Osm čepic tedy proti dvěma kloboukům!

D'Elvert vypravuje [1]) dle starých pramenů, že zvláště selský lid svou chloubu míval v drahých, pěkných čepicích. Prý v XV. věku stěží bylo zříti sedláka na poli, aby neměl čepici mnohem dražší nežli byl všecek jeho oblek ostatní.

Čepice bývaly ze všech látek a forem i nejpodivnějších, od homole frygického rázu až po široký rendlík; „štorc" jich býval beranem nebo jinou kožešinou obložen. Některá čepice je plstěna všecka, a štorc její do výše zdvihnutý jest uprostřed klínovitě vystřižen, kterýž klínový výstřižek v kožešinném štorci klade Zíbrt v I. díle za charakteristický znak český, Heyden (Tracht. 283.) za německý, ač zdá se, že neprávem. Jiná čepice je mnohem širší, ale nižší se štorcem kožešinným. Jiná zase je do špice, ale štorc její jsa odchlípen do šířky, jest vystřižen kol do kola několikráte. Jsou čepice také jako vysoké zvonce. Některá čepice má štorc, jenž úží se na zad do špice, jiná zase má štorc do předu sešpičatělý nebo naopak do předu široce otevřený.

Čepice všelikterakých forem sestavili jsme v obraze č. 69. a č. 70. Prvnější jsou z počátku století, druhé jsou z konce jeho. Však se mnoho neliší.

V době krále Jiřího začali u nás, jakož svrchu připomenuto, nositi čepice ženským čepcům podobné; Židek zove je děravými. Jsou to čepice sítkové, pletené; jednu takovou z lepších zříti na hlavě pana Trčky v graduale německobrodském (z r. 1506). V století XVI. ujali děravý čepec, jejž zvali Francouzi calotte, němečtí lancknechti.

Koncem století též vyskytuje se u nás a v Polsku čepice podobná turbanu. Nosívali ji zvláště řemeslníci,[2]) u nás nebyla hojna, ale postřehli jsme ji několikráte přec, a to ještě r. 1523 na obraze, jímž zdobeny výsady nožířů pražských.[3])

Přiložený obraz č. 71., vyňatý z rukopisu „Život sv. Františka", představuje českého tesaře z hrany století XV. a XVI. v takové divné čepici. Je žlutě malovaná. Ostatně má tesař červenou župici, fialové nohavice a bílou zástěru. Též na náhrobní tabuli Magdaleny z Hradce (r. 1492) má jeden z mužů, kteří drží erb, čepici toho způsobu divného. (Obrázek č. 72.) Některá z onačejších čepic — bezpochyby hed-

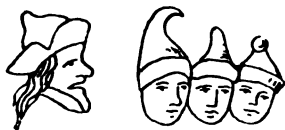
[1]) Gesch. Iglau. D'Elvert. 126.
[2]) Buchner. Codex pictur.
[3]) V městském museu na Poříčí.

bávná nebo sametová — sluje v pramenech XV. století **biretus, biretum**. V I. díle str. 293 ukázáno, že biret v XIV. stol. byla pokrývka

Čís 69. Z rukop. Zrcadla spasení.

hlavy učených; ale nalezli jsme duos biretos také v Plzni z r. 1407 u zlatníka Hanuše. Že to byly onačejší čepice, to patrno z toho, že je Hanuš zastavil, a žid na ně půjčil.[1])

Čís 70. Z biblí kutnohorské.

Čís. 71. Rukopis Život sv. Františka.

O **kuklách** a kápích (obrázek č. 73.) jsme pravili, že v době husitské přišly k poctivosti starodávné; ale v pozdějších letech na

[1]) Z výpisů Strnadových z knih. judic. generale.

obrázcích souvěkých kukel najdeš čím dále tím méně. Kdežto v první půli XV. století v pramenech čteš ještě o kuklách zdobených okrajky bezpochyby zlatými nebo stříbrnými,[1]) kdež ještě Hus ví o kuklicích kožešinou podkládaných: ke konci téhož století v biblí kutnohorské mají kuklici muži při pohřbu, pak některý z bratří Josefových na cestě do Egypta, a v jiných tiscích souvěkých mají kuklu obyčejně již jen pastýřové.

Čís. 72. Náhrobek Magdaleny manželky Jindřichovy z Hradce z r. 1492 v kostele sv. Jana v Hradci Jindřichové.

Z toho by důvod byl k soudu, že kápě a kuklu do konce století nejspíš brávali měšťanští mužové na cestu nebo k smutečným úkonům a venkované, myslivci, havíři a jiní dělní lidé do díla, ačkoli na obrázku č. 62 z Kutné Hory zříti bohatý elegantní mužský úbor z konce XV. věku, a při něm kápi!

[1]) Arch. praž. č. 317. 2.

Nahlédneme-li do vzácných inventářů XV. století, abychom poznali zevrubněji, kolik a jaké kukly a čepice tehdejší měšťané měli, nalézáme nejprve u znamenitého měšťana pražského Šimona od lva, že měl do r. 1433 čepic a kukel počet větší, poněvadž je čtyřem mužům odkazuje všecky, aniž je vyčítá.[1])

Při některých měšťanech pražských touž dobou neshledáš jiné pokrývky na hlavu nežli po jedné kukle a čepici.

Co do barvy do let čtyřicátých nejčastěji zapisují se v knihách[2]) kuklice zelené a modré. Sigismund Jirconis de Poříč r. 1455 zanechal po sobě také kuklu modrou, kterou míval do vojny.[3])

V letech následujících naskytne se někdy kukla také jiné barvy, zvláště šeré, a r. 1462 postřehli jsme u Beneše Sixta, měšťana a sladovníka novoměstského, kuklu šerú „šnorovanú“;[4]) při ní měl týž muž čepici „črnú“ a dva „klobúčky ocelivá“, kteréžto „kapalíny“ železné patrně míval na hlavě, když sloužil obci nebo králi zbrojně.

Čís. 73.

V letech sedmdesátých naskytne se ti mezi kuklicemi ta neb ona červená; takovou měl na příklad kupec Kunc již prve pověděný. V dalších letech čteš o kuklách už jen spíš při lidech nižších; na příklad některý šrotéř anebo plavčík podskalský ji má. A když koncem století začnou se ti otevírati inventáře venkovské, ihned postihneš, že tu kuklice ještě poněkud kvete, kdežto v Praze mizí. Některý člověk, zvláště starší, ani neměl jiné pokrývky, která by stála za odkaz, nežli soukennou kukli. Na příklad v Litomyšli r. 1494 starý Kubka z předměstí Německého.[5])

Ale aby nikdo nemněl, že v městech venkovských bylo vše samá kuklice, oznamujeme, že v téže Litomyšli soukenník Eliáš Votava poroučí otci svému kromě jiných pěkných věcí i „čepici kuní“.[6])

V této kapitole naskytuje se sama sebou otázka, měli-li naši staří na oči **skla** či **brejle**. Sklenné oči — to uvidíme — vyskytují se dosti záhy v století následujícím; i za parádu nosívali je „v zlatých rámcích ufasované“. Ale v tomto XV. století v inventáři ani na obrázku nenalezli jsme jich. A brylle na světě byly dávno! Již císař Nero, aby lépe viděl, díval se gladiatorským zápasům skrze skla konkávně broušená. Až po r. 1290 užíváno jen skla jednotlivého, jímž člověk na zrace mdlý jezdil po papíře, jako teď činívá se s lupou zvětšovací. Roku právě psaného prý vymyslil si brylle Florenťan Salvino degli Armati.[7])

---

[1]) Arch. praž. 992. 154.
[2]) Misc. č. 28.
[3]) Lib. antiquis. 26. A. 4.
[4]) Misc. 26 D. 6.
[5]) Arch. litom. č 118. 11.
[6]) Tamže 15.
[7]) Zprávy o tom všem snesené v knížce J. Rodenstocka „die Brille“. Jméno odvozují buď od beryllu (druh smaragdu), jenž vsazován místo skla, buď od „parilium“ — pár k sobě náležitý.

V XIV. věku vyskytují se brylle v posledních pořízeních vlaských pánů jakožto věc cenná; sv. Antonín Padovský prý nejen šaty ale i brylle své dal chudým.

Na francouzských obrázcích viděli jsme první sklenný skřipec na nose r. 1380.[1]) Přes to teprve r. 1482 připomínají se první bryllaři v Norimberce. Touž dobou asi přišly „**sklenné oči**“ k nám, ale ovšem jen na pomoc lidem zraku mdlého, aby později v století následujícím se španělskou modou staly se kusem chlubným.

5. Mužská sukně a kabát.

Sukně oděvací, sukně chodicí; hazuky, kaftany, látky, kožešina, barvy, ceny. Kabát štukovaný, šachovaný, zvířecí, s náprsníkem, provlačovaný.

Mužská **sukně**, jakož svrchu položeno, byla dvojí. Jedna měla střih nebo kroj starodávný, košili podobný, jakož ukazují obrázky (č. 14., 45. a j.); druhá stala se halenou, svrchníkem, jenž bral na sebe všelijaké podoby.

Sukni prvního způsobu zvávali někdy „oděvací“; sukně druhého řádu slula „chodicí“. I Němcům slula „suggenice“![2])

Sukně oděvací byl ve všech stavech ještě za celé XV. století oblíbený šat, právě tak jako u věku minulém. Byla výstrojem svým i látkou i délkou rozmanita.

Čís. 74. Zrcadlo spasení 44.

Rukávy měla jedna sukně úzké, druhá širší, třetí byla bez nich anebo měla jen krátké pahýly, ramena kryjící.

Jedna sukně byla úzká či otáhlá — **otáhlice** — jiná řasnatá. Jedna byla celek, druhou rozřízli na straně nebo v zadu. Na obraze č. 74. podáváme vzorek prosté sukně řasnaté a po straně rozstřižené. V rukopise je malována zeleně, spodek je růžový. Nohavice má ten divoký mládenec fialové.

Pastýř měl sukni z plátna a z cvilinku, sedlák z kůže a z vlčku, totiž z laciného sukna, měšťan ze sukna dražšího ano i z bedbáví, z barchanu, z harasu, pán z atlasu, zlatohlavu a aksamitu. Měšťan a pán obkládali sukni kožešinou, lemujíce její obrubu kolem kol, lemujíce i rukávy i otvor na prsech i otvor při krku.

---

[1]) Viz béricle, béril et bésicle v Gay. Glossair. 148.

[2]) Tak totiž čtu jméno „suggenige“ u německých kultur. historiků, poněvadž suggenige není nic, a suknice je sukně chodicí, kterou oddali Slované sousedům západním. Srov. Heyden. Tracht. 80.

Poněvadž mužská sukně celkem formu má velmi prostičkou, ba naivní, na níž nebylo lze nic organicky pozměňovati, uchytila se moda aspoň rukávů, aby na nich dovedla svoji bujnosť.

Rozšířen rukáv počestné sukně mužské a ustřižen v špici visutou, jakž ukazuje obrázek č. 75. Je to růžová sukně nějakého velikého pána, dejme tomu, že krále. Barvy jest sukně na povrchu růžové, ve spod modré. Rukávy nějaké spodní župice ven číhající jsou šedé rovně tak jako nohavice, které zdají se býti kožené.

Obrázek č. 76. ukazuje mužskou sukni, jejíž rukávy jsou velmi široké, ale ne špičaté, než okrouhlé. Sukně jest barvy měděné; spodní šat i nohavice má pán zelené. Zajímavý jest při té sukni límec čili kolár hranostajový.

Čís. 75. Zrcadlo spasení 83.

Čís. 76. Zrcadlo spasení 42.

Na obraze č. 77. podáváme vzor sukně dole střihané, zelené, jejíž rukávy vzaly na sebe nepěknou formu ohromných pytlů. Spodní šat mladého pána i nohavice jsou rudé. Kterak se taková pytlovitá sukně svlékala, toho poučení na obrázku č. 78. Je tu malována sukně velmi nádherná. Má zlatý lem dole i na ramenou. Jináč jest všecka růžová a třásně na rameni jsou zelené.

Mnohem pěkněji vypadá muž na obrázku č. 79. Jeho sukně jest sešita z dvojí látky. Spodní kus je modrý a bez ozdob, za to svrchní je zelený a vystřihovaný. Lemování těch vystřiženin jest zlaté. Při tom má muž též vystřihovaný zelený límec čili kolár rovně se zlatou obrubou.

Konečně předkládáme obrázek č. 80., na němž zelená sukně pěkně zdobena jest dlouhými pachy vystřihovanými. Podšívku má šedou. Nohavice při tom kostymu jsou fialové.

Čís 77. Zrcadlo spasení 337.

Čís. 78. Zrcadlo spasení 88.

Čís. 79. Zrcadlo spasení 42.

Čís. 80. Zrcadlo spasení 46.

Zvláštní formu neopásané sukně rač čtoucí shlédnouti doleji na obr. 104.

Sukně oděvací zapínaly se u krku **haklíkem** (lat. slovo uncinula), **sponkou** nebo **knoflíkem**. Prostý člověk zavázal si sukni při krku **tkaničkou** a ještě prostější člověk nechal tak.

Sukně oděvací — též oděvačka zvaná — bývala rozmanitých délek. Některá sáhala do kolenou, jiná přes ně, jiná jich nedosáhla. Ale přiblížila-li se některá sukně mužská krátkostí svou ke kabátu, v popisech zvláště se připomíná, že sukně ta je „krátká". Nejdelší sukni mívali učení páni a kněží. Oběma slula reverenda. Ale i sladovník pražský Rameš chodil r. 1478 v „reverendě nové barvy".[1])

Dlouhá bývala i sukně králů, jakož tomu svědčí obrázek krále Saula z rukopisu Zrcadla spasení. (Obr. č. 81.) Sukně toho krále je modrá, se žlutými výložky; je po straně rozříznuta. Nohavice má král zelené.

Kratším sukním říkali „hazuky",[2]) kteréž byly také otevřené (obr. č. 82.); při lidech prostších sluly sukně oděvací **kytlemi, kytlicemi,**

Čís. 81. Rukopis Zrcadla spasení 43.

Čís. 82. Z rukop. arch. kapitulního sig. A. 10.

leckde po venkově i „**mužskými rubáši**"; obrazec kytlice dělnické podáváme pod č. 83. Je to halena šerá, režná.

Také vyskytne se někdy jméno „**kaftan**" (v slovnících XVI. věku sluje collobium), jež svědčí o východním původě. Nosili je Rusové, Poláci, od nich vypůjčili si ho i Maďaři. Kaftan k nám přinesli asi Poláci po smrti Jiřího krále. Byla to sukně všelijaké délky, zapínaná i zdobená buď petlicemi a tkanicemi přes prsa věšenými buď knoflíky.[3]) Že nemusila býti z těžké látky ani kožešinou zdobená, to patrno z popisů

[1]) Desky zem. Misc. 26.

[2]) „Hazuka dluga szata po kostki" definuje se v Material. Historyczn. I. 58

[3]) Obrazy polských kaftanů v Matejkových Ubiorech na tabuli mezi rokem 1447—1492.

v Litomyšli, kdež brzy na počátku XVI. věku vyskytují se i plátěnné kaftany. Slovníky XVI. věku vyličují kaftan jakožto kabát „bez řas, bez faldů“.

Sukně chodicí na počátku XV. věku jsouc kusem šatu zánovním musila podniknouti boj s pláštěm, jenž ji od nepaměti nahrazoval. Přemohl-li plášť předchůdce sukně chodicí, všelijaké svrchní tapperty, curkoty a kuršity,[1]) (corset) sukni chodicí nepřemohl. Tappert zmizel, kuršit utekl se ke králům, u nichž jsa podoben reverendě kněžské zůstal rouchem slavnostním.[2]) (Obr. č. 84.) Byly oba krojem nepraktickým proti sukni chodicí po předu rozstřižené. Reverenda krále na přítomném obrázku je do žluta hnědá; žena na obrázku malována zeleně.

Čís 83. Z fresek kutnohorských.

Sukně chodicí rukávy mívala buď hodně široké nebo neměla žádných. Do širokých rukávů kladli mnozí peníze jako do kapsy. Čtemeť r. 1486 v jedné knize soudní:[3]) „Poručil jsem, aby kladl peníze do truhly, a on kladl do rukáva sukně své.“ Jinde čteme: „Vyňal peníze s měcbýřem, dosti pěkný uzlík, a vložil je do rukáva.“ A tak zůstalo zvykem napořád. I urození vstrkávali peníze do rukávů svých sukní.

[1]) Viz o nich v I. díle Zíbrtově. 154. 246.
[2]) Gay. Glossair. 435.
[3]) Arch. rakovnický nejstarší kniha.

Čtemeť na příklad r. 1534 v komorních soudních knihách, že pan Florian z Púchova padesát kop vyňal z rukávu a „vzav je, chtěl je zase strkati do rukávu i s pytlíkem".¹)

Sukně chodicí na počátku XV. století byly bez límce, na konci věku měly límce a výložky, které byly namnoze pokládány ozdobnou látkou, zhusta kožešinou. Která sukně byla všecka nebo s části po spodu podšita kožešinou, tať slula, jakož svrchu vypravováno, **šubou**. Střih chodicí sukně a šuby byl týž. Jináče byly chodicí sukně podšívány plátnem nebo lehkým pájem. Na obrázku č. 85. ukazujeme krátkou sukni chodicí člověka prostičkého. Zelená jeho sukně jest bez rukávů, velikými otvory jejími prostrčeny jsou ruce, tkvící v rukávech spodní sukně oděvací modré. Muž je obut černými botami.

Čís. 84. Zrcadlo spasení 79.

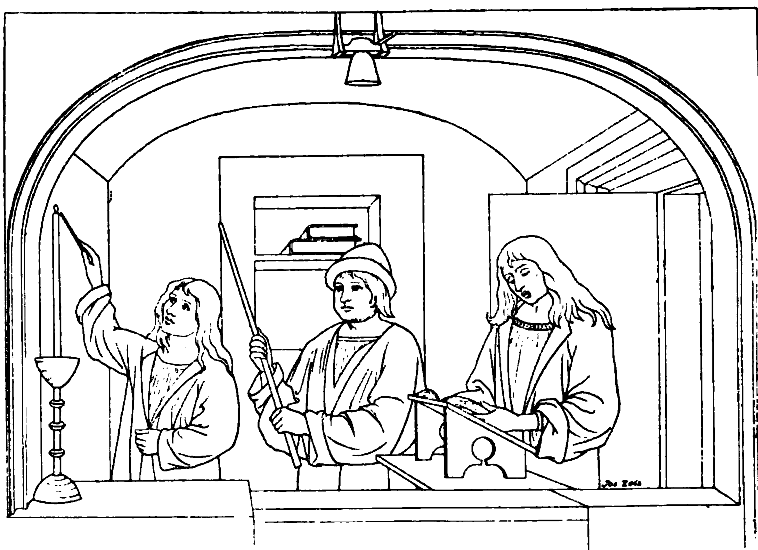
Čís. 85. Zrcadlo spasení 235.

Zajímavější je druhý obraz č. 86. Je asi o 70 let mladší předešlého a proto velmi poučný. Je na něm patrno, jaký rozvoj a podobu na sebe vzala sukně chodicí do té doby. Obraz sám je reprodukce fresek z kutnohorského chrámu sv. Barbory. Vyobrazeni tu tři mužové na oko mladí. Buď jsou to literáti, buď dospělí žáci od sv. Barbory chystající se ku zpěvu mešnímu, nebo představuje se tu nějaká scéna z činnosti horních úředníků — neumíme udati. Ale to rozhodně přeme, že by prostřední figura byl znamenitý Smíšek z Vrchovišť. Je nám zjev muže pod zvoncem málo nádherný na Smíška. Známe bohatce toho z graduálu Lobkovického a víme, že vypadá jako rytířský švihák.

¹) Kn. kom. soudu. 13. 240.

Než nám tu běží vlastně o chodicí sukně. Jsou dvě s límcem, jedna bez výložek. Na figurách patrny a zajímavy spodní šaty, sukně, kabáty, košile sbírané a zdobené. Osoba svíčku rozsvěcující má halenu temně fialovou, košili bílou. Muž prostřední má sukni chodicí šedou, kabát bílý a košili červenou. Mladík u pultu jest v haleně zelenomodré, spodní sukni nebo košili má bílou.

Sukně chodicí byly vždy obšírné, nejobšírnější na rozhraní XV. a XVI. století. Dobrý vzor panské sukně chodicí viděti v titulním listě gradualu mincmistra Smíška z Vrchovišť z r. 1490.[1]) Znamenitý ten

Čís. 86. Z fresek kutnohorských.

boháč kutnohorský, po němž tolik podivuhodných památek uměleckých v Hoře do té chvíle zůstává, klečí na obrázku oděn jsa velikou, dlouhou řasnatou sukní chodicí.

Tyto sukně, svou obšírností téměř pláštům podobné, byly tehda velmi rozšířeny po světě. Byly asi modou obecnou. Nalezli jsme je v Polště[2]) i v Italii.[3])

---

[1]) Ve sbírce ambrasské ve Vídni.

[2]) Codex picturatus krakovský. Bucher. 48. Tu je sukně veliká bílá s nodrými výložky. Obrázek „procarzů“.

[3]) Bonnard. Costumi. 163. Obraz mercante Veneto. Kupec má tu sukni lehkou i obšírnou, jako polští procarzi, kterouž text vypisuje slovy „mantello di panno giallo“.

Pod číslem 86. *a*) podáváme z fresek zvíkovských figuru velmi sličně kreslenou. Je to mladý pán z nejvznešenější společnosti panské oděný dlouhou řasnatou sukní chodicí, jejíž kožešinný lem mohl by nás svésti, že bychom tuto nádhernou sukni již počítali za šubu. Přítomný obrázek spolu poučuje, kterak dovedně uměli mládenci křídlo svojí dlouhé sukně zdvihati, aby padalo v malebných záhybech.

Čís. 86. *a*).

Na obraze č. 87. podáváme příklad obšírné **sukně panské** z hrany XIV. století. Sukně ta, jíž oděna prostřední figura v čepici, jest bez rukávů. Límce nemá; tenť tu samostatný.

V knihách popisných nečinívá se mezi mužskými sukněmi oděvacími a chodicími rozdílu.

Na poznanou **látky, barvy a kožešiny** těch všelijakých sukní, ať již jsou chodicí neb oblekací, vizme prameny.

Na počátku XV. věku se naskytují soukenné sukně s kožichem **beránčím a liščím.** Na příklad r. 1425 odkazuje Tomášek z Hlohovic bratru svému „sukni s beránčím kožichem"; a „sukni parvířku s liščím kožichem"; ale týž Tomášek měl také jednu „sukni modrú nepodšitú".[1])

V plzeňských seznamech zástavních je od r. 1407 často zapsána „tunica cum pellicio vulpino". Urození v týchže záznamech mívají aksamitové sukně „cum pellibus madrinis" (kuny) a „cum bělizny".

Ve dvaceti chodicích sukních plzeňských, poznamenaných od roku 1407—1412 bylo co do barvy šest černých, 4 zelené, 4 šedé, 3 modrákové, po jedné bílé, červené a jedna „lucidi flavei coloris" — jasně plavé barvy — řekněme tedy lvová.

Bylá-li sukně barvy temné, podšívka plátěná byla světlá; na příklad zapsána „tunica virilis nigra, subducta flaveo lineo" — tedy sukně černá, podšití plavé.

Téže doby nosívali měšťané pražští sukně ze „šilhéře", sukně „mechlské", totižto ze sukna mechelského. Obyčejně jest barva těch sukní černá nebo modrá. Husitský brnîř pražský Mařík měl do r. 1433, v kterémž roce zesnul, kromě pláště sukně trojí v zásobě: sukni šerou a modrou, obě s lisím kožichem, druhou šerou s beránčím kožichem.[2]) O beránčích kožiších tu a tam stojí zvlášť dotčeno, že byl „črný". Duchek, pražský sladovník, jenž zemřel r. 1437, měl kromě jiného 3 sukně, jednu „šerú s beránčím kožichem črným"; jinou s liškami, jinou s plátnem.

---

[1]) Lib. terc. v arch. praž. 992. 61.
[2]) Arch. praž. 992. 148.

V inventáři téhož sladovníka čteme ponejprv o **„barchanci“**, což bude asi lehká sukně z barchanu.[1])

I v následujících letech vždy zase namanou se ti sukně „s plátnem“, sukně s kožichem králíkovým, sukně s berany a liškami, sukně brykyškové, lindyšové a z barchanu. Roku 1455 ponejprv se připomíná „suknice šerá, otáhlá“; tedy nová užší forma;[2]) téže doby čteme několikrát o sukních s kožichem zaječím a též o sukních zhola „bez kožicha“.

Čís. 87. Sténomalba z Králové Dvora. Reprodukce Kutinova.

Roku 1461 ponejprv nám vyskytuje se mezi sukněmi šerými, modrými a černými sukně „nové barvy“ a kromě ní mužská sukně harasová,[3]) zajisté tak lehká jako prve barchanová.

V době přepychu za krále Jiřího náhle se namanou v pramenech i u měšťanů sukně s kunami a jinou drahou kožešinou, kterou do té chvíle zříš jen na pánech urozených.

---

[1]) Misc. 28. B. 1. při deskách.

[2]) Miscellanea. 26. A. 4. Při deskách.

[3]) Tamže. C. 2.

Barva modrá bývá suknim mužským v letech sedmdesátých nejčastěji; nově vyskytuje se r. 1479 sukně brunátná.

Z popisu „udidlníka" Macáka, zemřelého r. 1478, kdež stojí, že měl sukni černou „s kožichem" a sukní „všední" [1]) (bez kožichu), dovolujeme si soud, že sukně pošívané při měšťanech bývaly vůbec na nedělský a sváteční den. Všední sukně v popisech nejspíš poznáš po jméně sukní vlčatých čili z „vlčku" sprostého urobených. Sukní vlčatých nalezli jsme několik v nejstarších inventářích města Litomyšle a Rakovníka.

V Litomyšli na příklad r. 1494 starý Hubka neměl aui jinačích sukní než vlčatých. Odkazujeť Martinovi, synu svému, „suknici s knoflíky vlčatú" a Janovi „poroučí suknici vlčatú horší".[2])

Ale aby nikdo nemyslil, že v Litomyšli byli všickni lidé vlčkem šerým a chudým odívaní, jest oznámiti na konec, že v témž městě soused Tuček r. 1495 měl sukni tykytovou a Eliáš Votava, soukenník už svrchu kdes dotčený, oblékal se sukní „zlaté barvy", kteráž nade vši pochybu byla z nejlepšího sukna, poněvadž ji odkazuje Janovi „knapovi" čili tovaryši svému na památku.[3])

Co do **cen** lze nám opět uvésti jen počty relativné. Roku 1407 zastavena v Plzni sukně chodicí s jakous kožešinou ve 2 kopách; s kožešinou liščí ve 3 kopách, sukně aksamitová s bílou kožešinou též ve 3 kopách.[4])

R. 1439 má Petr, soukenník na Poříčí v Praze „dvě sukně za dvě kopě".[5]) Koncem století je v Králové Dvoře sukně vlčatá za kopu.[6])

V Litomyšli jsou počátkem XVI. věku sukně mužské i jen po 28 groších bílých; panské sukně atlasové pak počítají se do mnoha kop.

V Hradci Jindřichově i neveliká hazuka r. 1496 cení se třemi kopami.[7])

Poněkud dobrým vodítkem k počítání posluž zpráva, že r. 1448 kupováno sukno domácí v Praze loket po 4 groších,[8]) r. 1455 loket šerého a nejlacinějšího sukna stál u suknaře Poláčka blíž sv. Klimenta po 3 groších; dražšího sukna loket po pěti groších.[9]) V Hradci a ve Dvoře Králové r. 1496 nejlacinější sukno bylo po 4 groších, v Litomyšli „kmejn" — tedy sukno hrubé po 6 groších. Sukna cizí bývala několikráte dražší.

Loket plátna na podšívku stál v polou století v Praze 3 groše, v Litomyšli koncem století 4 groše.[10])

---

[1]) Miscellanea. 26. v deskách.
[2]) Arch. litom. č. 118. 11.
[3]) Arch. litom. 118. 15.
[4]) Výpisy Strnadovy z plzeň. arch. z kn. ju. generale.
[5]) Arch. desk. Misc. 28. C. 10.
[6]) Rukop. dvors. mus.
[7]) Regis. purkm. v arch. hradec.
[8]) Arch. praž. 992.
[9]) Misc. 26.
[10]) Arch. litom. 118. 23. r. 1496.

Co do drahoty kožešin víme, že r. 1444 tisíc králíků „bravantských“ ceněno za 10 kop, „rýnských“ za 38 kop;[1]) tři vydry r. 1483 stály půl druhé kopy. Kuny byly o něco dražší.

* *
*

Šat velmi krátký, takřka popásný, jenž halil v XV. století hruď a záda, sotva kryje boky (v latin. slovnících thorax), slul **kabát.** Na obraze č. 87. *a*) má biřic šat knoflíky spjatý, kterýž jest na přechodě mezi sukní a kabátem. Na obraze č. 88. má stojící figurka též šat, který není už sukně a není ještě kabát. Je to župice v bocích otáhlá,

Čís. 87. *a*)
Z biblí kutnohorské.

Čís. 88. Z rukop. Hodinky kláštera sv. Jiří fol. 20.

červená, bílým beránkem lemovaná. Za to sedící pán má šedivý kabátec, jak se sluší. Jeden má modrý klobouk, druhý modrou čepici, nohavice též modré.

Kabát býval, jakož svrchu vyloženo, k ramenům a na prsech vycpáván, v bocích naproti tomu tuze utahován, sponami, spinadly, kroužky [2]) nebo knoflíky zapínán.

Býval druhdy z jedné látky, obyčejně jen světlé — vždyť kabátec byl za celé století šatem parádnickým; v době Jiřího začali krejčíři naši po vzorech románských kabátce „štukovati“ a „merhovati“ či „šachovati“, z barevných, pestrých kusů je skládajíce, kterouž modu vídáme i na obrazech polských.[3])

---

[1]) Desk. Misc. 28. K. 2.

[2]) V inventáři kupce Kunze r. 1478 jsou „kroužky od kabátců a spinadla pozlacená“. Desky. Misc. 26. G. 16.

[3]) Buchner. Codex pictur. 28. 87.

Kabáty mužské bývaly ze všech látek robeny; v bouřích husitských a po nich i z ornátů dělány kabáty, jakž Rokycana svědčí.[1])

Stejně zajímavo, že ten onen už nejstarší kabát byl z kůže, proto mu říkali v XVI. věku kabát „zvířecí“.

Rukávů býval kabát obyčejně ouzkých, ale nemusily býti z téže látky ani téže barvy, jako byl kabát sám. Spíš bývaly rukávy z látky lepší, a my povíme, proč. Kabát totiž nebyl v XV. věku tak samostatným kusem šatným, aby bez pohoršení směl slušný člověk v něm choditi po ulicích (přirovnej kabátec starých vždy k naší vestě); na kabát měl býti kladen plášť a pláštík, anebo chodicí sukně měla býti přes něj převlékána. A poněvadž i ze sukně i z pláště rukávy kabátce více nebo méně pokrytého ven číhávaly, proto bývaly z látky skvostnější. V následujícím věku poznáme i zvířecí nebo kožené kabáty s rukávy damaškovými!

S tím dobře souvisí, že někdy v popisích najdeš i rukávy bez kabátu! Na příklad Martin, kotlář z flašnéřské ulice v Nové Praze, roku 1477 zanechává v statku svém „dva rukávy aksamitové od kabáta“.[2])

Kteraké kabáty dělalo řemeslo kabátnické u nás v polou XV. věku, o tom máme vzácné hodnověrné zprávy z artikulů cechu kabátnického, pocházejících z r. 1448.[3]) Tu čte se, „aby byly dělány barchanové kabáty v prostředku plátnem novým, a bavlna aby byla v prsy, a vezpod aby bylo plátno nové nebo cvilink bez přimísení vetchého; v kožené kabáty aby bylo vetché plátno v prostředek a vezpod nové, vetché plátno aby nebylo děláno pod barchanové kabáty, ani pod rukávy aby vetchého mandlovaného plátna na trh nebylo děláno“; „v harasové kabáty aby bylo děláno dvuoje plátno v prsy svrchně a v pokošinové též“.

Spolu ustanoveno v artikulích, aby přísežní starší kabátníci i městský ouřad dohlédali na to; který kabátník by se prohřešil plátnem vetchým, to jest plátnem již jedenkráte užitým, aby propadl kabát a na rok zbaven byl řemesla.

Že i chudší lid městský oblékal se kabátci, to plyne neomylně z té zprávy, že podle kabátníků, kteří šili a vycpávali kabáty barchanové, harasové, pokošinové a kožené, vzniklo v městech pražských řemeslo kabátnických „vetešníků“, kterým jest po hádkách s kabátníky „novými“ neb noviníky porovnáním úředním r. 1441 propuštěno šíti kabáty z nového cvilinku a kromě toho z ostatních všech látek, ale jen ze starých čili „vetchých“.[4])

Z těch laciných kabátů cvilinkových a jiných i plátěných vyvinuly se dlením XV. věku všelijaké krátké blusy, které napotom vyskytují se zvlášť při řemeslnících pod všelijakými jmény jakožto „suknice otáhlá“, „suknice úzká“, „kytle“ a „perkytle“.

Jako ženské ozdobovaly prsy svých sukní všelijakými „prsníky“ čili punty, právě tak vedli sobě mužové. Mnohý kabátec měl na pro-

[1]) Goll. Čas. Čes. Musea 1879. 207.
[2]) Desky. Misc. 26.
[3]) Desky. Misc. 15. P. 11.
[4]) Desky. Misc. 15. D. 14.

středku prsou trojhranný **punt** se špicí dolů obrácenou, z látky jasnější, nádherněji pořízený, všelijakými tkanicemi, portami čili pasomany ozdobený. V Kouřimi nalezli jsme na samém počátku XVI. věku „mužský punt perlový s přazků od pásu a nákončím pozlatitým".[1]) Kdo měl kabát po předu hluboce vystřižený a puntem nezakrytý, dopouštěl se i napotom vždy veřejné neslušnosti, jakož dobře vysvítá z dedikace Vodňanského v díle „Theatrum mundi", kdež se praví r. 1605 způsobem modernisujícím, že „Carthaginenští Hanibalovi k hanbě přičítali, že s rozpatými ňadry chodíval a prsů svých puntem nezakrejval" [2]) — a v manualníku Korandově, tedy dávno dřív, čteme, že muži s odhalenými šíjemi a s otevřenými šaty chodí jako kanci.[3])

Čís. 89.
Životové mučedlníkův.

Kabátce nádherných lidí mívaly při konci XV. století také tu sličnou ozdobu, že bývaly leckde, zvlášť na rukávech, ale i na prsech prostřihovány a lehčí hedbávnou látkou podkládány a provlačovány. Na obrázku č. 89. je kabát prostřižen na rameni.

U nás mluví se o rouše prořezaném už r. 1460 v Právě vyšehradském.[4]) O takových kabátech zmiňuje se také Zrcadlo marnotratných, jež kladou znalci v konec XV. věku. Dotčená báseň satirická dí totiž o rytířském hejskovi, že se mu „kabát zřezaný všudy v dirkách krčí, řetěz zlatý okolo hrdla brčí".[5])

V plzeňských i v pražských knihách kabátce (joppula, jacca) vyskytují se hned na prahu XV. věku, jsouce, jakož svrchu vyloženo. dědictvím věku předchozího. Ale trousí se patrně pořídku jen. V husitské době nalezli jsme kabátce při r. 1433 v pozůstalosti Šimona od lva, již několikráte svrchu psaného;[6]) ale kabátce ony nikterak se nepopisují.

Roku 1435 měl také šenkéř Blažek kabátec a k němu sukni s beránčím kožichem. Potom už vyskytují se kabátce častěji, a bývají také zevrubněji určovány; vyskytují se nejčastěji kabáty pokošinové a barchanové. Takový barchanec na příklad až do r. 1451 nosil také Vaněk, šenk napotomního krále Jiřího.[7])

Nejčastěji čítáš, že co do barvy byly kabáty červené. Čerweň udržuje se za modní barvu po několik desítek roků.[8])

---

[1]) Arch. Kouřim. Lib. testam. 1508.
[2]) Theat. m. z lat. od Nath. Vodňans. fol. 92.
[3]) Jos. Truhlář. Manualník. 32.
[4]) Arch. Pam. XI. 570.
[5]) Zrcadlo marn Rukop. v mus. a též Č. Č. Mus. 1873. 235.
[6]) Arch praž. 992. 154.
[7]) Desky. Misc. 53, G. 9.
[8]) Misc. 26. Viz tam kabát červený u platnéře Legata r. 1454 a u soukenníka Škody r. 1483 a rovně tak při jiných měšťanech.

Několikráte se vyskytne proti obyčeji na kabátci také šerá barva. Na příklad r. 1447 v Praze nosil kdosi modré nohavice s „kabátcem šerým pokušinovým".[1]) Kromě kabátců plátěných[2]) touž dobou nacházíš, že i měšťan podle panstva odíval se kabátem atlasovým. První měšťanský kabátec atlasový shledali jsme v knihách r. 1450, čímž nikdy se nemůže rozuměti, že by jiní měšťané ho neměli kolik let dřív.

6. Pláště a kožichy obojího pohlaví.

Boj mezi pláštěm a sukní; blány, kloky, spinadla; pláště paní, panen, „mandlík", ceny plášťů, jich barva, látka. Kožich a čuba. Kožešiny. Kožichy v českých inventářích. Jich habitus, ceny. Kožich ložničí.

I v XV. věku svrchně odívala se obě pohlaví **pláštěm**. Pořád žil ten šat prastarý, jsa u všech národů symbolem ochrany.[3]) Ale kdežto u mužů jest boj mezi starodávným pláštěm a sukní chodicí i šubou kožešinou do let sedmdesátých dobojován na prospěch sukní a čub nebo jiných kožíšků, které potlačily plášť mužský namnoze: plášť ženský kvete napořád ještě v století následujícím, nedada se nikterak ani potom docela vypuditi ženskými kožíšky ani hazukami svrchními.

Pláště bývaly buď jednoduché kusy všelikterakých látek řasnatě na límec aneb „obojek" nabíraných anebo bývaly podšívány kožešinou. Těm kožešinným pláštům říkávaly, jakž svrchu doloženo, české dámy od starodávna **„blány"**.

Pláštům poněkud lehčím, třebatě i některak kožichem pro ozdobu i zimu obloženým, bylo jméno **„kloků"**.

Slovo klok pochází z francouzského „cloque",[4]) a zdomácnělo u nás zajisté z dob lucemburských; ale ještě v XV. a v XVI. století dosti zhusta připojuje se k románskému názvu naše české slovo plášť na vysvětlenou. Na příklad v píseckých knihách r. 1471 stojí psáno, že kdos má „blány a klok nebo plášť barevný";[5]) a v plzeňských knihách čte se r. 1532 o „plášti černém nebo kloku".[6])

Po Němcích husitskou vojnou od nás vypuzených zbylo tu na všecken čas pro plášť jméno **mantel, mandel, mantlík**, pro kteréž jméno již Hus se hněval zvláště na Pražany, kteří by zasloužili mrskání, že mluví od polou česky, polou německy.[7])

---

[1]) Desky. Misc. 28. M. 5.
[2]) Tamže. J. 1. Roku 1442 má Pražan Beran „kabátec črný plátěný a k němu kuklici modrú".
[3]) Grimm. Rechtsalterth. 160.
[4]) Angl. cloke; středověk. lat. cloca. Viz Matzenauer. Cizí slova. 206. V statutech univers. v Anjou (1410) jest „vestimentum honorabilis atque decens cloqua". Gay. Glossair. 397.
[5]) Nejst. knih. arch. písec.
[6]) Arch. plzeň. 223. 132.
[7]) Hus-Erben I. 134.

Délkou bývaly pláště nestejny; i protož čteš v pramenech o pláštích a pláštících, o klocích a kločcích, o blanách a blánkách. Slovo „mantlík“ nebudiž však kladeno za zdrobnělé a drobnou věc značící. Byltě mantlík plášť až do země. Čtemeť, že r. 1575 jakýs naplavač roztrhl ženě „mantlík od vrchu až do země“.[1])

Pláště spínaly se knoflíkem (obraz č. 90.), záponami, spinadly (lat. monile) nebo haklíky, petlicemi na knoflíky. Zápony bohatší lidé rádi pořizovali sobě ze zlata nebo z pozlatitého stříbra, všecko umělecky způsobené. V Plzni na příklad jsme čtli koncem století o „záponce holúbkem dělané, bílým šmelcem položené“.[2])

Čís. 90. Zrcadlo spasení 192.
(Na obrázku malováno vše modře.)

Záhy také perlami je zdobívaly dámy. Roku 1427 soudí se v Praze Lidmila od stříbrné hvězdy s jakýms Jankem o záponu „perlovú, kterúžto v ty časy nebezpečné za svého stavu panenského k věrné ruce jemu schovati dala, jížto vrátiti nechce“.[3]) A před tím r. 1410 zastavuje kdos u plzeňské židovky Malé šest zápon stříbrných pozlatitých „nonnullis perlis intermixtis“.[4])

O záponách zlatých perlami obložených i potom čísti zhusta.[5]) Byly pláště také s točenicí, to jest se šňorou, zajisté okrasnou.[6])

Spinadlo bylo prostřed hrdla. Starodávnější zapínání na ramenou v XV. věku již neobvyklo. Vzácnější příklad jeho jest na miniatuře sv Václava v kutnohorském kancionale lobkovickém.

Plášť měl dvě postranice čili **křídla**, v nichž druhdy byly všity kapsy. Praví kdosi: „Vložil mi peníze ve dvou pytlících do pláště, do křídla, před sebou nesl jsem je i byly mi těžky v tom plášti“.[7]) Při pláštích byly leckdy přišity kuklice nebo kápě téže barvy.

Ženské halily se za celé XV. století spíš dlouhým pláštěm nežli krátkým. Zvlášť na vážných paních býval plášť dlouhý, řasnatý a po zemi se vlekoucí. Takový plášť dlouhý modrý, sponou spjatý, jako má panna na obrázku knihy Štítného, rovně takový pořád nosívaly panny

---

[1]) Arch. praž. č. 1058. 136.
[2]) Arch. plzeň. 228. 41.
[3]) Arch. praž. 992.
[4]) Výpisy Strnadovy z arch. plzeň.
[5]) Desky. Misc. 26. D. 27.
[6]) Plášť s točenicí v závěti Jana Miličovce r. 1435 v Plzni. Strnad. Listář. čís. 348.
[7]) Arch. praž. č. 1063. 306. To sic zpráva pozdější (z r. 1601), ale hodí se na starší doby zajisté též.

české v XV. věku. Na obraze č. 91. jest vzor dlouhého modrého pláště ženského, i způsob je tu naznačen, kterak ho paní nosily na počátku XV. věku. Sukni má paní růžovou. Kterak vypadal plášť matronin na konci téhož věku, to ukazuje obr. č. 92. Jiné formy a způsoby plášťů podali jsme na obrazech č. 27., 48. Nádherný plášť ženský tak dlouhý, že musil býti nesen od sluhy, viz na obr. č. 40.

Ten úmysl patrn na obrazech, že panny jdouce v plášti, snažívaly se býti po předu nezahaleny, ovšem proto, aby bylo viděti sukni, rukávce, pásek a jinou parádu. Také rády nadzdvihovaly křídla pláště, aby zříti

Čís. 91. Zrcadlo spasení 79.

Čís. 92. Z biblí kutnohorské.

bylo podšívku pěknou, čehož dobré vzory v miniaturách gradualu Smíška z Vrchovišť, svrchu již praveného. Vdaná žena proti tomu bývala pláštěm všecka zahalena.

Na obraze č. 93. zříti dva zamilované lidičky, mládence a pannu z počátku XV. věku, oba v dlouhých pláštích, bílou kožešinou lemovaných. Její plášť je zelený, jeho modrý. Sukně dívčina červená. Pláště oba mají při krku kožešinný obojek.

Nemysliž nikdo, že na souvěkých obrázcích plášť panin nějakou smutnou barvou se liší od panenského. Některý plášť na miniaturách má trojí barvu. Límec jinou, křídla jinou, podšívka jinou.

Veselé barvy jsou ženským pláštům po všecken XV. věk. Někdy připlete se ti v popisech také ženský plášť všecko černý, ale ten jistě náležel matroně starožitné. Že v době husitské vyrojilo se plášťů šerých hejno, o tom svrchu byla řeč.

Pohledejmež některé pláště a blány v popisních knihách starodávných za doklad a pro zevrubnější poznanou. V prvé půli XV. věku na-

skytují se zhusta měšťanské kloky zelené, dosti namane se ti ban „hřbetových" i „podbříškových", a to králičích, zaječích, jehněčích. Ke kloku zelenému oblečena sukně modrá![1]) Zelený plášť měla také rychtářka plzeňská r. 1435.[2]) R. 1425 má rytířská vdova Kateřina Hlašová „plášť aksamitový dlúhý s kunami"[3]) — v tom patrn rozdíl mezi měšťankou a rytířkou. Tato v aksamitě, měšťanky byly v pláštích soukenných a nejvýš barchanových a feřtatových.

První kratičký plášť či „**pláštík**" ženský zapsán r. 1431 v dědictví tesaře pražského Strýce. Pláštík ten byl černý.[4])

V první půli věku XV. často vyskytují se blány lisí a udržují se pořád. R. 1456 měla na sobě lisí blány žena pražského krejčíře.[5]) Blány z lacinějšího kožichu tou dobou stály kopu, dvě, tři. Petr soukeník z Poříče měl kloky po 80 groších a po kopě; na černý plášť půjčil r. 1439 3 kopy 16 grošů.[6]) Matěj Drdák, sládek pražský, koupil dceři své do nevěstinské výpravy blány za dvě kopy, ale neďí se za jaké, za české-li či míšeňské, o polovici menší. Naproti tomu prodával roku 1458 pražský kožišník kuní blány po 15 kopách českých![7]) Plášť černý, který nosila Anna, po měšťanu Dlužkovi vdova, stál tou dobou půl třetí kopy; r. 1432 počítá kožešnice Maruška plášť modrý, jejž dala dceři do výbavy, za 5 kop,[8]) což svědčí, že některé výborné tehdejší sukno mělo tutéž cenu jako lacinější kožešina.

Čís. 93. Zrcadlo spasení fol. 248.

Na plášť brávaly paní při skrovnosti nejmenší 11 českých loket sukna nebo jiné látky týmž rozměrem.[9]) Protož mohl se některý drahý plášť v dědictví odkázati jakožto dar znamenitý. Na příklad r. 1444 odkazuje pražská bečvářka Dorota, vdova, svůj „černý plášť Jakubovi, synu líkařovu, jestli že bude trvati v škole, svému dobrému uče sie, pakliby nesetrval, aby ten plášť prodali na kostel sv. Michala, a co přes kopu ostane, aby dali žákům na drva".[10])

[1]) Desky. Misc. 31. 60.
[2]) Kn. kšaft. plzeň. v mus. C. 17.
[3]) Arch. praž. č. 992. 64.
[4]) Arch. praž. 992. 125.
[5]) Desky. Misc. 26.
[6]) Desky. Misc. 28. C. 10.
[7]) Desky. Lib. antiqu. 26.
[8]) Misc. Desky. 31. 325.
[9]) Tamž. G. 17.
[10]) Desky. Misc. 28. L. 9.

K barvám zelené, modré, které jsou pořád na klocích a pláštích, připojuje se v letech padesátých višňová. K všelijakým **kožešinám** touž dobou někdy, ale řídko kdy, přistupuje tchořovina (blány dchořové).[1]) Tehdy mají už hojnější měrou pražské měšťanky „kloky s kunami" a nikoliv jen urozenky.[2]) Naproti této drahé kožešině čteš také někdy o „blanách z braku".

Kloky bývaly, jakož svrchu praveno, podšívány pro parádu látkami honosnými. Takž jsme nalezli leckdy kloky „cendelínem podšité". Však i podstatný a bytelný způsob tehdejšího šatstva toho žádal, aby podšívány byly pláště, jako jiný šat, látkou třeba lacinou. Dosti zhusta čte se o pláštích plátnem buď docela nebo jen do polovice podšitých.

Že právě takové kloky a blány, jako jsme je tu přivedli z pražských knih, také po venkově se nosily, toho důkazem těch několik vzácných knih z XV. věku po městských archivech chovaných. Na příklad otevřeš-li knihu litomyšlskou r. 1492, při každé kšaftující paní shledáš pláště i pláštíky a blány a z kožešin nejobyčejněji zaječích a beránčích. Stará foitová (rychtářka) Tisovská r. 1497 zanechala po sobě „blány nové, blány staré"; blány staré prodány za 50 grošů, blány druhé za 2 kopy.[3]) Čím byly podšity, nedí se.

V knihách města Hradce Jindřichova z r. 1487 naskytují se „kloky černé", blány králičí i kuní. R. 1496 ceněn „klok črný zánovní, zeleným cendelínem podšitý" čtyřmi kopami.

V staré kšaftovní knize plzeňské[4]) hned na počátku řeč o pláštích ženských modrých a blanách liščích. Barbora Adamová odkazuje r. 1494 po sobě „blánky své a ‚plášček' krátký".

A jiná paní souvěká má r. 1501 „klok černý mechlský", ale že ho myši nahryzly, má si z něho dědička sukni udělati.[5]) V nejstarší knize královédvorské[6]) také na prvních listech jsou v ženských dědictvích blány králičí a kloky všelijaké, krátké, dlouhé a barev jasných.

Pláště nebo **kloky mužské** v pražských knihách popisních — přes to, že jich nemá každý muž — přece nacházíš hojnější měrou až do let sedmdesátých. Pak, jak by uťal, stanou se řídkými.

Za to potom hojnější jsou šuby a kožíšky mužské, ačkoli pláště nevyhynuly dočista ni potom.

Staří i mladí mužové mívali v první půli XV. věku pláště spíš dlouhé, v době potom nalézáme pláště krátké. (Obraz č. 94.) Od polou XV. století téměř bez vyjímky čteš v pražských knihách jen o „pláštících". Tať dvojí moda XV. věku, ačkoli již u Štítného má helmbrechtný zemánek krátký pláštík, podobný bezrukávné komži našich alumnů seminárních, z čehož patrno, že na švihácích pláštíky vstoupily do XV. sto-

[1]) V knize misc. 26.
[2]) Desky. 87. 250.
[3]) Kn. č. 116. 85.
[4]) Č. 228. Archiv tamější.
[5]) Arch. plzeň. 228. 41.
[6]) Mus. rukop.

letí pod způsobami až i podivnými a skoro nevkusnými. Na takové nějaké nepodobné a krátké kločky mužské hněvá se ještě sto let potom Chelčický.

V pramenech vyskytují se mužské pláště kromě některých černých a šerých většinou týchže barev světlých jako ženské. K těm barvám přistupuje také žlutá, jináče vůbec nenáviděná. R. 1414 má totiž kdosi v Praze „pallium nigrum" a „pallium flavum".[1]) Při obou těchto pláštích dovídáme se, že byly podšity; jeden „tela paganica", plátnem „pohanským" (selským), druhý něčím zeleným. Tohle podšití lze zase vzíti za všeobecnou vlastnost tehdejších podstatných šatů — i nejlehčí pláštík mohl býti těžce podšit.

Čís. 94. Z biblí kutnohorské.

A rovně spolu dovídáme se, že černý onen plášť ceněn byl r. 1414 dvěma kopama českých grošů, druhý, žlutý ceněn 70 groši. Co do barvy též dosti zhusta namanou se čtoucímu na starých knihách pláštíky brunátné, tedy té červené barvy, kteráž hrála do hněda.

Co do **látky** bývají mužské pláště nejobyčejněji při měšťanech soukenné, při pánech aksamitové. Ale pražský měšťan Beran má r. 1442 také „kloček modrý plátěnný do polou pošitý";[2]) někdy naskytá se také měšťanský „pláščék" „feřtatový" nebo „brykyškový".

Že mužský plášť býval kožešinou zdoben buď na límci, buď na obrubách, to víme z obrázku č. 93. V tom nás potvrzují též archivní zprávy. Čtemeť na příklad roku 1433, že zanechal po sobě povědomý Husita Šimon od lva pláště dva: jeden „postavcový, jednoduchý" — to jest soukenný a druhý „s kunami".[3])

A třicet let potom vidíme v pozůstalosti Janka Stříbrného z Rataj, „jemuž královská velebnosť byl dlužen 160 kop, tři pláště, a to „pláštík jednoduchý, klok feřtatový a klok s chřbety."[4])

V první půli XV. věku, kdy muži pláště nosívali hojněji nežli potom, také se namanou pláště „všední" a pláště „sváteční". Na příklad i v plzeňské nejstarší knize tak. Kdosi tu má r. 1426 „všední plášť a sváteční črný."[5])

Kožíšky a kožichy bývaly ve všech stavech a při obou pohlavích svrchní šat obyčejný. Také čub čím dále víc přibývalo, až zobecněly.

---

[1]) Desky. Misc. 11. D. 11.
[2]) Desky. Misc. 28. J. 1.
[3]) Arch praž. 992. 154.
[4]) Desky. Misc. 26. C. 19. Měl dům se sladovnou na novoměstském rynku.
[5]) Kn. kšaftov. č. 3. D. 25. v mus.

Bez pláště najdeš dosti lidí v popisních knihách, bez kožicha sotva koho. A která paní česká neměla na zimu blány, měla čubu.

Kožichy byly buď všecko kožené, blána totiž na svrchu, kožešina vnitř,[1]) nebo — a to je nejobyčejnější způsob — kožich byl nějakou látkou povlečen. Byly krátké a dlouhé. Dle toho pak byl jich střih — buď obšírné válcovité pouzdro na tělo, nebo krátký kožešinný prsník. Nejkratší kožich, **„prsní kožich“** slul **„plech“** i **„plíšek“**; leč plíšků vyskytuje se více teprve u věku následujícím.

Šuba bývala svrchní šat kožichový,[2]) ale lehčí i parádnější kožicha; kdežto kožich, jsa všecek kožešinou podšit, byl jen na zimu a měl vždy rukávy, pěknou šubu s málo kožešinou i bez rukávů oblékali páni také v létě na místě plášťů nebo chodicích sukní, a dámy na místě kloků.

Proto také kožich se pilně zapínal proti zimě, čuba zůstávala o křídlech otevřených. O mladistvém králi Ladislavovi známo, že oblékl, ida do soudu, krátce před smrtí šubu, aby jí pokryl, jsa churav, spodní roucha plátěnná, tedy nedbalky. Šuba, jsouc dle slovníka Vodňanského pošívána a podšívána kožemi vzácnějšími (ex pellibus nobilibus), stala se šatem čestným, lidé si v ní pyšněji vedli nežli v jiném šatě. Praví Lomnický pyšným lidem výčitkou: „Když se v čubě býti vidíš, že se za přátely stydíš.“ [3])

Naproti tomu nesmíme nikterak zapírati, že na odpor mínění Vodňanského též našli jsme čuby podšité kožemi sprostnými, ne vzácnými. R. 1483 měl kožišník Ruprecht v Praze na krámě sedm čub zaječích, spratkových šest, jehenčích devět a šerlinkových sedmnácte.[4]) Toť zajisté nebyly ony čuby nic tuze honosného.

Na obraze č. 95. podáváme obraz obšírné mužské šuby s kožešinným velikým límcem; obrázek č. 96. ukazuje vzor — ne-li šuby ženské — tedy aspoň jejího střihu, její formy z hrany XV. věku. Kterak vypadá ženská šuba od zadu, o tom poněkud na poučenou poslouží obr. č. 97.

Z našich nejstarších pamětí, pokud jsou psány v latině, ze slovce „pellicium“ nic nepoznáš, byl-li kožich nebo čuba; ale jakmile husitskou dobou začnou hovořiti naše prameny po česku, ihned tu máš podle kožicha i čubu.

Šuby — čili jak v Plzni psávali **džuby** — a **kožichy** bývaly na povrchu ze všech látek — i z plátna!

Po spodu je podšívali kožešinami také kde jakými. Čte-li badatel v knihách slovo „podšívati“, ať se nemýlí. Tím nemíní se vždy, že by kožešina byla po spodu. Praví kdosi r. 1586: „Nevím, čím ten kožich byl **svrchu podšitý!**“ [5])

Stran kožešin zase býval ten rozdíl namnoze, že urození lidé mívali kožešiny drahé, zvláště kuniny, bělizny, soboly, hranostaje a popelice.

---

[1]) Toho rázu kožichy poznáš v inventářích pod jménem kožichů „nepošitých“.
[2]) V knize Rozml. Čecha s Němcem vykládá se šuba oděvací za šat, „so man über die ander Kleider anzeycht“.
[3]) Instrukcí hospodáři. 32.
[4]) Kulturn. obr. měst. Winter. I. 571.
[5]) Kn. arch. praž. č. 1054. 85.

Lasičí kožichy poslali jednou Vladislavští Jiřímu králi darem. Jindy jsme o nich nečetli. Bobroviny za podšití kožichů v XV. století jsme také nenalezli. Snad to pouhá náhoda.[1])

Svrchek kožichů pošívali boháči aksamity, atlasy a zlatohlavy.

Hus v Postille vykládá, kterak v cizích zemích „purpura“ sluší na krále, ale v Čechách purpury neviděti, tu zlatohlav na bohatých vídáme za nejlepší roucho. Všaktě prý u nás „sobolový, kuní, hranostylový, běliznový kožich ještě bez sukna jest dražší nežli purpura tam.“ [2])

Čís. 95. Z rukopisu univ. knih. Sig. 17. A. 2.

Že městské právo z doby husitské zakazovalo měšťanům choditi v šatech s kunami a s popelicemi, to na jiném místě svrchu praveno.[3]) Ale nedbáno toho hrubě.

Nuž ohledejme některé zápisy v knihách.

Nejobyčejnější, nejlacinější kožichy, o kterých se čte v knihách pražských, jsou beránčí a jehenčí. Jeden beránčí r. 1414 cení se 45 gr.

[1]) Na kloboucích bobrovina byla, toho pomní čtoucí. Ostatně už v X. století k nám do Prahy jezdili kupci pro bobrovinu. Viz I. díl. Zíbrt. Dějin. 86.
[2]) Hus. Post. Výklad. 84.
[3]) Rukp. univ. 17. C. 22. 112.

Nestál tedy za mnoho.[1]) Též tak v knihách plzeňských. Kdos odkazuje r. 1426 „kožich beránčí“ knězi. Téhož roku má v Praze bohatá kupcová Dorota při jiném h jiném šatě jediný kožich beránčí;[2]) Tomášek z Hlohovic, urozený zeman, zapisuje v knihu pražskou r. 1425, že má

Čís. 96. Náhrobek manželky Řehoře z Vřesovic v Krupé.

„kožich liščí hřbetový s úzkými rukávy“, a urozená Kateřina Hlašová má téhož léta „šubu postavcovú (t. j. soukennou) s soboly, krátkou“ a druhou šubu „dlúhú pohanského postavce s kunami blankytnú“ a třetí rovněž

[1]) Desky. Misc. 11. D. 11.
[2]) Desky. Misc. 31. 60.

„s kunami postavcovú.“ [1]) Pražský tesař Strýc byl v oné husitské době nějaký obzvláštní přítel kožichův; nechávát r. 1431 po sobě tři kožichů „šerlinkových“ a tři „malých.“ [2])

Šerlink byla bezpochyby lepší jehnětina.[3])

Potom za kolik let trousí se v knihách kožichy a čuby měšťanské i panské, ale lacinějších liščích, zaječích a beránčích jest více než jiných. R. 1460 odkazuje také jeden lepší lisí kožich Bušek Krušina, kolář staroměstský, faráři havelskému.[4]) Hokynář novoměstský Duchek má r. 1455 dva kožichy — jeden zaječí, druhý beránčí.[5]) Ondřej Literát z Chlumce téže doby chodíval „v kožíšku malém lisím“; r. 1465 odkazuje Štefl kovář komusi lisí „kožich starý, jako v něm dělal“, a přidávaje některou zbraň k tomu, prosí, aby dědic jeho za ten kožich, sukni a zbraň „do Cele šel dvakrát neb jednú.“ [6]) A takž bychom až do konce věku pořád ještě dlouhou řádkou mohli liščí a zaječí kožichy vyčítati. Cena takových zaječích kožichů byla v polou století nad dvě kopy.[7])

Čís. 97. Z biblí kutnohorské 124.

Od polou století připomínají se počtem větším než druhdy také kožichy a čuby králičí. Roku 1483 cení se kožich králičí za půl třetí kopy. Obyčejně mívají měšťanky svou kožešinnou garderobu pořízenu tak, že čubu a blány pošiti dají králíkem, kožich zajícem. Zatím urození nebo erbovní lidé halí se sobolem a kuninami. Na příklad r. 1461 odkazuje Janek Stříbrný z Rataj, svrchu již psaný věřitel královské velebnosti, dědicům svým čubu „kuní“; ale v té době už se také kuniny a tchořové trousí větším počtem v měšťanské pražské garderoby. Na příklad roku 1477 měl Jan Hadra, sladovník a domácí pán v Dlouhé třídě pražské, šubu tchořovou za 60 kop![8])

Téhož času vyskytl se nám v pramenech pražských také mužský kožich vlčí. Měl ho kupec Kunc r. 1478; ale kromě této vlčiny, v knihách vzácnější nežli byla v tehdejší přírodě, měl kupec ten ještě „čubku harasovou červenou, čubku šerou kožichem podšitou a čubku lisí.“

Co do **barev** nalezli jsme nejvíc šub a kožichů modrých a černých, po nich největší počet byl červených a hřebíčkových (teprve od r. 1462)

[1]) Arch. praž. 992. 125.
[2]) Arch. praž. č. 992. 61. 64.
[3]) Roku 1486 musili býti jircháři a kožišníci pražští smiřováni a smlouváni o to, aby si nepřekupovali před branami šerlinků a runatic. Při desk. miscell. č. 21. D. 25.
[4]) Arch. praž. 992. 252.
[5]) Desky. Misc. 26.
[6]) Kšaft na jakéms útržku psaný. Majit prof. dr. J. Čelakovský.
[7]) Desky. Misc. 26. Zaječí kožich paní Anny Dlužkové cenén r. 1460 za 2 kopy 29. grošů.
[8]) Desky. Misc. 26. N. 4.

a naposled jsou v řadě čuby „nové“ barvy, šeré a zelené. „Zelenou mužskou čubku s kožichem“ měl na příklad pražský měšečník Mužík roku 1478.[1])

Atlasové šuby vyskytují se v pražských knihách XV. věku nejspíš v panských dluzích. Takž na příklad vypůjčili sobě páni Donínští u Jana z domu Pravové kdys před r. 1473 23 kopy grošů a „nechali na to čuby atlasové podšité.“ Rovně tak jest stran čub zlatohlavových. U téhož Jana zastavena jest nějaká panská čuba „zlatohlavová“ v 28 kopách.[2]) Kůň byl tehdáž po 8 a 9 kopách českých!

Kterého rázu kožichy byly r. 1483 nejvíc kupovány, o tom snad poučuje nás sklad kožišníka pražského Ruprechta. Králíkových kožichů měl 11, šerlinkových čub i kožichů 17. Těmi zásoben byl nejvíce. Jehenčích šub a kožichů měl 9, spratkových 7, blan a šub zaječích hřbetových 5, podbříškové dvě.[3])

V inventářích měst venkovských stran čub a kožichů totéž jako v Praze shledáváme. Na příklad v Litomyšli mají sousedé a sousedky rovně tak jako v hlavním městě „kožichy beránčí“, „beraní a jehení“, „kožichy zaječí“.[4]) Kateřina Hrazáková odívá se do r. 1492 „kožichem zaječím, modrým suknem pošitým“; jiné dámy litomyšlské mají téhož času „šubky zaječí a beránčí“;[5]) i stará rychtářka Tisovská měla do r. 1497 kromě blan „šubku beránčí, modrým suknem pošitou, kožich králíkový starý a kožíšek zaječí, pošitý plátnem černým“.[6])

Soused Tuček do r. 1495 šatil se „kožichem králíkovým, šilhéřem pošitým a druhým kožichem beraním“;[7]) jiný soused, řemesla svého soukeník, strojil se — jak by ne — „šubou liščí pošitou suknem zlaté barvy“.[8])

Jakožto vzácnost čte se v knihách litomyšlských r. 1478 o čubě „křečkově“, suknem nové barvy pošité[9]) Naryšavělé kožešiny samotářského křečka nenalezli jsme v knihách potom už nikdy víc.

A rovně tak jako v Litomyšli vypadají šaty kožešinné v Jindřichově Hradci. Tu cení kdos r. 1496 „šubu černou šamlatovou, kuním kožichem podšitou, starou“ za 8 kop; jinou šubku starou šilhéřovou za půl kopy; jinou harasovou se spinadly za 3 kopy.

Při plzeňských paních jest v posledních letech XV. věku nápadna většina čub nad kožichy. Čuby a kožichy však co do látky a kožešiny tytéž se v knize vyskytují jako jinde. Tu odkazuje paní jedna r. 1494 komus „červenú džubku“, jiná modrou. Jedna džuba je zaječí, jiná jehenčí. Slovem jako jinde.

---

[1]) Desky. Misc. 20. A. 11.
[2]) Desky. Misc. 26.
[3]) Misc. Desky. 26.
[4]) Arch. litom. 118. 2. 4.
[5]) Tamž. 6.
[6]) Tamž. 85.
[7]) Tamž. 14.
[8]) Tamž. 15.
[9]) Štěpánek sděluje z lib. inscript. 116. 125. v arch. litomyšl.

A bývalo všude stejno. Z pozůstalosti zabitého purkmistra kolínského Saterny r. 1499 víme, že se odíval šubou a prsníkem (plíškem!) zajícem pošitým;[1]) v knihách z Dvora hned na počátku XVI. věku hemží se čubami králíkovými a jehenčími;[2]) v Písku má téže doby šubu kuní za 25 kop českých už konvář;[3]) v Kutné Hoře v dědictví Jirka v Lorci r. 1503 postřehujeme popeličí čubu brunátným šamlatem pošitou, kuní šubu s damaškem hřebíčkové barvy, kuní šubu černým atlasem pošitou, šubu sobolovou brunátným damaškem pošitou, šubu popeličí novogradku, šubu hřbetovou nepošitou, šubu kuní nepošitou, šubu hřbetovou brunátným suknem pošitou a kožich hřbetový pošitý, brunátný.[4]) Těm osmi čubám, počtu to doposavad neobyčejnému, čtoucí nerač podivovati se: měšťané horští měli grošů do mnohosti a v bohaté Kutné Hoře tehdejší nebyl Jirka jediný bohatec.

Jeho žena nebožka také odívala se čubami a kožichy, ale těch k inventáři nezbylo mnoho; než na poznanou, že způsob byl všude týž, postačují. Je tu „šuba brunátná, kožich paní králíkový“.

A měšťanskou šubu atlasovou nalezli jsme na Horách Kutných již r. 1486. Měl ji apotékář a spolu zlatník Jan Charvát. Byla pošita sobolem! Druhou atlasovou dal si pošiti popelicemi.[5])

V „lasicové“ šubě chodíval až do r. 1503 kněz v Chvatlinách.[6])

Na konec stojí za zmínku, že nebyly všecky všudy čuby ani kožichy k vycházce.

Poněvadž naši dobří předkové chodívali ze svých světnic spat do netopených komor, a mnohý rád si pospal bez košile, tak jak ho máte urodila, nezbývalo, než bráti na sebe dlouhý, teplý šat na cestu ze světnice do komory.

Brávali lecco. V Litomyšli jsme nalezli v knize z r. 1492 dosti světlou zmínku o sukni zelené „**ložniční**“;[7]) spíš nežli sukni, která přece vždy byla lehká, brávali spáči na sebe blány,[8]) ale nejobyčejněji odívali se naši předkové k spaní kožichem.

I vesničané tak činívali, jakož o tom vypravuje r. 1506 Květon ze vsi Nebušic na soudě komorním, líče nějaký noční loupežný přepad: „Přiběhl ke mně Beneš nahý, neměl ani košile modré, a já pak také hned přiběhl sem s tesákem a také sem byl bos a v kožichu“.[9])

O zvláštních „**šlofpelcích**“ a „**horzkopech**“ na spaní zmiňují se prameny sic teprve ve století následujícím, ale soudíme, že k té službě kožich už dávno dřív býval na hotově. Brávali bezpochyby některý starý, zvetšelý, aniž ho proto zvali nepěkně po německu; některý poctivý Čech

[1]) Vávra. Kolín. I. 77.
[2]) Rukop. mus. fol. 8.
[3]) Reg. kom. soudu. 24. A. 6. 40.
[4]) Řehák. Hora. II. 31. 32.
[5]) Arch. horský č. 236 červené. Kšaft.
[6]) Arch. Čes. XII. 557.
[7]) Kn. č. 118. 109.
[8]) Sdělil z kšaftů ronovských Kl. Čermák.
[9]) Reg. soudu kom. 1. G. C. 4.

v Lounech neuměl ho ještě ani r. 1571 jmenovati jináče, nežli „kožich spratkovej dlouhej, cvilinkem pošitej, v kterým se spat chodívalo".[1])

Čtoucí snad všiml sobě v kožiších a šubách kupce Kunce roku 1478 kožichu „vlčího". V století následujícím radí všecky knihy zdravotní, aby noční kožichy byly vlky podšívány, „nebo takový kožich kromě to, že žižalek nečistých a škodlivých, jako blech, vší v sebe nepřijímá, také i zahřívá". Nebyl onen Kunčův vlčí kožich první toho způsobu „šlofpelc"?

Při této příležitosti budiž zmíněno, že na chytání oněch „nečistých žižalek" — zvláště blech — mívaly už v XV. století vlaské dámy kus kožešiny pěkně podšité, kterouž sobě věšely za pasy, přes rameno a leckam. Užší konec té kožešiny býval zdobně stříbrem i zlatem kován, protož bývají reprodukce kožešiny bleší i v dílech o uměleckých věcech.[2]) V XVI. věku donesena ta podivná moda do Němec. Zda oblíbily nechutnost tu české paní, nevíme.

7. Nohavice a obuv.

Nohavice v celku; krytí; nohavice punčochem, obuví. Barva nohavic; lidé bez nich. Škorně přišpičatělé; zobáky; jich délka, barva. Široká obuv. Střevíce a bota. Cena obuvi.

O mužských **nohavicích** bylo svrchu pověděno, že za celé XV. století byla to gaťata přiléhavá. Latině slula pořáde caligae. Kryla celou nohu až do kotníku. Teprve když v XVI. věku vznikly nohavice jdoucí po kolena, objevil se spolu název nový kalhotů z francouzských culotte.[3])

V XV. věku tedy až do konce panují nohavice, a kalhot je neznámý ještě kus [4])

Čím větší pán, čím větší parádník, tím větší potíž míval krejčí se střihem nohavic, neboť trikot pletené ještě nebylo známo, také by se na zimu bylo nehodilo, a tudy krejčí musil sukno bystře a čiperně rozkrájeti, aby sešité nohavice pěkně přilehly.

Na nohavice bylo — vedle zprávy z r. 1429 — potřebí rozkrájeti 6 loket sukna.[5])

Druhdy bývala na každou nohu nohavice zvláštní; obě pak se nahoře kdes na boku spolu svazovaly. Říkalo se, že nohavice „**vzouvají**".

Poklopec čili „**krytí**" na lůně při hořením svém konci přivazovalo se k nohavicím, dole jsouc přišito.

[1]) Arch. louns. č. 1. C. 16. 27.
[2]) Hefner-Alteneck. Deutsche Goldschmiedewerke tabule 20.
[3]) Gay. Glossaire. I. 525. Matzenauer. Cizí slova. 190.
[4]) Prý v „Hortus deliciarum" asi z r. 1175 vyskytuje se na obrázku již krátký široký kalhot, pak prý zašel a v XVI. stol. vylíhl se po druhé. Anzeig. f. Kund. d. d. Vorz. 1858. 218. Nám se to zdá býti podezřelé.
[5]) Diplomatář musejní; pražské počty.

Zdá se nám, že nohavice XV. věku byly bez kapes. Za kapsu tehda sloužily toboly, tašvice na pase, rukávy obšírné při sukních, křídla při pláštích a konečně i boty.

Svrchu pravili jsme, že při lidech zvlášť bujných byla každá nohavice jiné barvy, zvláště oblibována ještě za Chelčického jedna nohavice zelená, druhá červená,[1]) což si pak oblíbili šaškové, a potom že cizinskými vzory jali se i naši švihácí nositi nohavice z rozličných kusů „štukované“ a merhované; to budiž jen mimochodem v nově připomenuto.

Ještě v první půlce století patnáctého přiházelo se starodávným zvykem, že rytířští a jiní šviháci chodili v nohavicích tak upravených, že **sloužily zároveň za střevíce.** Jejich nohavice totiž kryly nejen stehna a lýtka jedním kusem, alebrž berouce při svém konci na se podobu punčoch, odívaly i nohu, šlapadlo, až do špice. Tedy nohavice a punčocha byly jeden kus.[2]) (Srovnej obr. č. 4., 5., 74., 76., 77., 80.).

Rozumí se, že taková nohavice po spodu byla podšita koží, sic by švihák byl, nohavice zedrav, brzy bos.

Když si člověk připomene, že rytíři za starodávna, ba i ještě v XV. věku málo byli zásobeni nohavicemi, a že se také jim přes všecku romantiku nohy potívaly, tož nelze při takových nohavicích, které byly spolu stálými punčochami, nepomysliti na to, že ne každý švihák voněl, romantika a skutečnost byly poněkud od sebe vzdáleny.

Zajímavo jest, že v nejstarších inventářích dosti dlouho musíš mezi mužským oděvem sháněti se, nežli najdeš kterés nohavice.

Výklad na snadě.

Muži mívali v skrovných tehdejších garderobách nohavic málo, a co měli, to tak strhali, že v kšaftě nebo v inventáři nestálo za řeč, ani za odkaz ani za popis. Vždyť ani bohatý Šimon od lva, r. 1433 odkazuje všecko roucho své chodicí — „sukně, kabátce, kožichy, kukly a čepice“ — nemluví o nohavicích.

Potom — od let třicátých — trousí se nohavice, ale dlouho jen po jednom exempláři v každé garderobě.

Od polou století je nohavic více. Roku 1459 odkazuje Václav z Hrobky, měšťan novoměstský, svoje „nohavice všecky“, ale bohužel nepraví jaké.[3])

Co do **cen** známe, že byly nohavice od několika grošů po několik kop. Roku 1449 zůstal ve Slezště kýs zeman dlužen faráři za nohavice 29 grošů — o proto se soudili.[4])

Co do **barvy** shledali jsme v pražských knihách nejvíc nohavic modrých. Některý člověk kromě toho zvlášť liboval si v šerých. Beneš dictus Sixt, měšťan a sládek v Novém městě pražském, měl do r. 1462 troje nohavice, a všecky byly šeré. Jiný sladovník Nikolanda zanechal

---

[1]) Chelčický. Postilla. 216.
[2]) Tak bylo už v 11. století. Eljasz. Ubiory. 12.
[3]) Misc. 26. C. 2.
[4]) Opavská kniha půhonní. List. 12

po sobě r. 1470 „nohavice sukna brunátného“; [1]) a té barvy brunátné nohavice už potom z popisu nemizejí. Roku 1478 čteme o nohavicích „vlaských — červených“.

Červené nohavice při slavnostním rouše byly oblíbeny tou dobou v Hoře, jakož dosvědčuje kancional Lobkovický.

Spolu s červenými nohavicemi ke konci věku hojněji vyskytují se nohavice černé a nohavice — bílé“.[2])

Podotknouti jest, že někteří naši řemeslníci, zvláště pekaři, mlynáři oblibovali sobě choditi pod zástěrou zhola **bez nohavic.** Bývalo tak též jinde. Na polských obrázcích koncem století jsou nejen pekaři při práci po nohách nazí, ale i kejdař světem toulavý jest zhola bez nohavic.[3]) Jednoho, jenž nemiloval nohavic, musíme čtoucímu představiti zvláště. Byl v Kadani měšťan Andreas Glener — asi Němec — jenž po všecken svůj život od r. 1464—1564 na se nevzal nohavic! Prý chodil v dlouhé zástěře „mit einem tesaken“ ze stříbra. Tak kronika.[4])

Na konci jest nám přiznati se, že nenalezli jsme v inventářích zápisu, aby také české dámy v XV. století byly nosívaly pod sukní punčochy nebo nohavice. Na soškách a obrazech ovšem dobře pozorujeme, že paní nemívají obuv na boso. Snad „ponožky“ z Letopisů Trojanských jsou starodávné české „punčošky“ nebo jsou vůbec nějaký kus sešitého prádla na nohy čili onuce.

Že španělské paní na počátku dotčeného věku nohavice mívaly, a že ty spodky jejich bývaly červeny, to prozradil německý milostný básník Osvald Wolkenšteinský († 1445), jenž na svých mnohých dobrodružných toulkách také černookým Španělkám se kořil.[5]) O jiných paních nevíme.

Stran **obuvi** vyložili jsme svrchu, že za celé XV. století oblibovány byly od obojího pohlaví formy přišpičatělé.

V té snaze že mnozí a mnohé zašli až k nemotorným **zobákům** čili **nosům** trepkami podkládaným, o tom také svrchu obšírně položeno. Tu běží o zevrubnější výpis oněch dlouhých střevíců.

Dlouhy bývaly nestejně. Staří Letopisové uvádějí špice na půl lokte dlouhé, Židkovi jsou škorně nad loket. Ale byly zobáky také střídmé, skrovné, nedlouhé. Sílu takových zobáků vymaloval Richental v rukopise o sněmě kostnickém jednajícím. Náš obrázek č. 98. ukazuje čtvero způsobů nosatých střevíců s trepkami podloženými a rozmanitě připevněnými k noze.

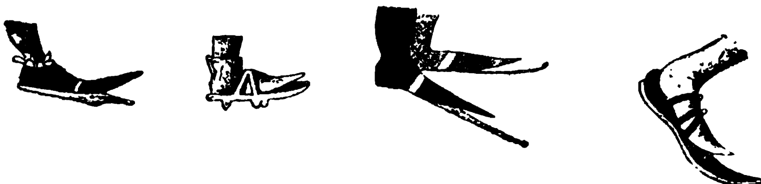
Zobáky bývaly také z kůže měkké, aby při chůzi švihák ohnouti je mohl nahoru a přivázati k noze.

Kůži dávána všelijaká barva, ale nejobyčejnější barva zobáků bývala červená.

---

[1]) Miscell. 26. E. 6.
[2]) Tamž. G. 16.
[3]) Codex picturat. Buchner. 28. 30.
[4]) Rukop. Gesch Kaaden. Urban. mus. 92.
[5]) Pějet o nich: „Die weissen bainlain, wolgevar,
verdackt mit roten hosen gar.“

Že byly všelijaké jiné barvy, to patrno již z miniatur Štítného. Helmbrechtník má každý zobák jiné barvy — jeden modrý, druhý červený. V Richentalových malbách o sněmu kostnickém jsou zobáky červeně i žlutě malovány; na obrazech vlaských dosti jest zobáků černých,[1]) a nápodobně shledává se i v cizích i v našich starodávních obrazech všelikteraký zobák podle červeného. Ale z kronikářských zpráv víme, že

Čís. 98.

první zobáky u nás byly r. 1367 pořizovány z červené kůže, a mravokárce náš Rokycana i napotom vyčítaje zobáky, vždy mluví o „střevících (třevících) červených se špicí“.

Všickni lidé v XV. století ovšem nenosili zobáků. Vážnější lidé ani nejvyšších stavů do nich se neobouvali.

Lidé netoužící po parádě vždy obouvali se v **střevíce** krátké (calceus) nebo vysoké (socci), v nichž forma nohy byla zřetelna, a na cestu, na lov nebo do práce obtížnější brávali naši předkové **škorně** (ocrea) a **boty** našim docela podobné, buď o holeni rovné, deštkami nabíjené (obr. 99. boty barvy rudé z počátku XV. věku) nebo o holeni shrnovací, jakož vidíme na žluté botě v rukopise Hodinky kláštera sv. Jiří nebo v biblí kutnohorské (obrazy v této knize č. 6., 94.; jiné boty viz v obraze č. 33., 88., 95.).

Čís. 99. Z rukop. Zrcadla spasení.

Ty a podobné boty a škorně naposled vytlačily zobáky docela. Evropská reakce proti zobákům začíná se právě v ten čas, kdy v Angličtě došly délky nejdelší. Při dvoře burgundského Karla Smělého staly se široké střevíce na čas rovnoprávnými se zobáky,[2]) a toť jim dalo ránu; byltě dvůr burgundský vzorem.

Touž dobou při dvoře francouzském za Karla VIII. obrátili střevíce, došlé až k nejdelší špici, po malém přechodě, jímž byly zobáky kratší a tupější podoby zobce kachního (Entenschnabel),[3]) v pravý opak. Jali

[1]) Bonnard. Costumi. I. 69. Giudici del torneo.
[2]) Heyden. (Tracht. 119.) popisuje koberec burgund. krále z r. 1477, na němž obojí střevíce podle sebe.
[3]) Scheible. Die gute alte Zeit. 77.

se nositi střevíce krátké a široké.[1]) A skutečně na francouzských obrazech ke konci století kde jaký střevíc, všecko je o šířce při prstech tak značné,[2]) že již neměli Němci k svému vynálezu „kravích hub“ — Kuhmäuler — daleko. Němci pokládají totiž široký onen střevíc, který při prstech po obou stranách nevkusně je vyběhlý, proti nekalému zobáku za svůj vážný výmysl. V Norimberce vyskytují se první kraví huby prý r. 1493.[3]) Na pomnících v kathedrále krakovské jsou oblé střevíce z r. 1505.[4])

Co do potřeby časové byla obyčejná, nehonosná obuv dvojí, a to **letní** nebo **zimní**. Kožená zimní obuv byla vycpávána teplou látkou z vlny a ze srsti zvířat — plstí,[5]) neboť ten střevíc, jemuž dnes říkáme bačkora,[6]) slul vůbec **„plstka“**.[7]) Plstku vidíme na tabulovém obraze kláštera křižovnického z konce XV. věku. Je černá, do špice a zapíná se přezkou. (Obr. 100.)

Nehledíme-li k obuvi lidové, k **dřevákům**, **škarpalům** (pozdějším **škrampálům**)[8]), kteréž budou asi stejné s nynějšími moravskými a slováckými **krpci** a **opánky**, byla městská a panská obuv obyčejná co do formy dvojí, byla **nízká** a **dlouhá.**

Čís. 100.
Z křížovnického obrazu čís. 203. z retrosp. výstavy.

Nízké říkáno po všem Slovanstvě od pradávna **střevíc, třevíc, střeví.**[9]) (Naše obrázky č. 1., střevíce honosného člověka č. 3., č. 89.). Byly zvláštní střevíce „panenské“, jiné „dětinské“. Střevíce dětské objevují se v řádech ševcovských hromadným jménem „dětinského“. Stojíť v řádě litomyšlském r. 1413, že smí švec nasaditi „třevíc a dětinskýho, co chce“.[10]) (Obrázek náš č. 92.).

K dlouhé obuvi druhdy slušela česká **škorně.** (Obr. náš č. 32., č. 75.).

Ale k ní v XIV. věku přibyla, jakož svrchu vyloženo, cizinská **bota.**[11]) Projevili jsme domněnku, některými důvody opřenou, že bota byla prvotně k zimě. Bývaly boty „kožichem podšívány“. Takové boty kožichem podšité na příklad odváděli „od starodávna lidé z proboštství Bibrbašského našim českým Chodům“.[12])

---

[1]) Viollet-le-Duc. IV. 333.
[2]) Modes et costumes historiques; H. a P. Ponquet.
[3]) Rohrbach. Trachten. 231.
[4]) Fotografie v umél. průmysl. mus. v Rudolfině.
[5]) Desky. Miscell. č. 87. 375.
[6]) Po maďarsku prý boczkor. Schranka. Lexicon der Fussbekl.
[7]) Plstka = plstěný střevíc. Nomencl. Dasypodis.
[8]) Schranka. Lexicon.
[9]) Slovce „střeví“ jest ve všech knihách XV. a XVI. století. V desk. miscell. 26. D. 21. r. 1461 jednou též „strzowie“, patrně omyl písařský.
[10]) Kn. zápis. arch. litomyšl. č. 115. Půjčil Štěpánek.
[11]) Srov. Gay. Glossair. 179. Botte. Srovn. Jireček. Světozor 1877. 15.
[12]) Zpráva z r. 1512 V opisech práva chodovského u prof. dra. Jarom. Čelakovského, ochotně zapůjčených.

Ale jsouce v ševcovských řádech — a tedy také asi mimo řády — na roveň staveny se staršími škorněmi,[1]) boty dlením nevalné doby vytlačily jejich jméno dočista. Potom již dlouhá obuv ať s holení přiléhlou, ať se shrnovací, ať nad kolena, ať po kolena, všecko bylo bota, takže vyskytne-li se v XVI. věku jméno škorně, obyčejně znamená již jen obuv sprostných lidí ze skopovin. A i té obuvi v ústech lidu leckdy bylo jméno boty, jakoby věci jednostejné.[2])

Byla-li škorně druhdy o něco kratší nežli bota,[3]) od druhé půlky XV. věku již liší se jen co do délky boty a botky, čili, jakž na Moravě psávali, podky.[4])

Ke konci XV. věku vyskytuje se u nás nová obuv polovičná — **pantafle**.

Vyskytují se asi od let sedmdesátých, kronika augšpurská uvádí jich začátek roku 1496.[5]) Jméno a původ pantaflí je z Vlach. Vlachům sluly pantofola.[6]) V starých slovnících je překládají slovem crepida, sandalum.

Šviháci obojího pohlaví, jdouce ulicemi, nosili pantofle navlečené přes obuv.[7]) Názorný obrázek ženských pantaflí z fresk kutnohorských položen pod č. 64.

U nás viděti pantafle sic již v chrámě sv. Barbory na freskách, ale hojnější měrou v archivních záznamech jeví se pantafle teprve v století následujícím.[8]) Slují obyčejnějším jménem trepek; čtoucí však musí tyto trepky dobře lišiti od oněch podložek trepkovitých, kteréž kladeny pod zobáky.

Obuv pořizována nejčastěji z koží telecích a skopových, obyčejným jirchářským způsobem připravených. Ke konci XV. století začali nádhernější střevíce šíti z **kordovanu**; slují potom napořád kordovankami. Roku 1510 praví Geiler von Kaisersberg, že před malým časem nikdež kordovanu neužívali, až teprve za jeho nedávné paměti.

Kordovan byla kůže jmenovaná po městě Kordově, Kordubě, kdež kvetla její fabrikace z orientu Araby sem donesená. Fabrikace kordovanu byla dlouho tajena a záležela ve zvláštní přípravě za pomoci španělských rostlin „summagre“ zvaných.[9])

---

[1]) Viz řád ševcov. v Hradci Král. a v Litomyšli z r. 1418. Vyps. Štěpánek z kn. č. 115. arch. litomyšl.

[2]) Pravíť vesničan jeden r. 1580, že byl kdosi lapen „za příčinou škoreň, že jest ty boty ukradl“. Archiv praž. č 1134. 316.

[3]) Polanům byla škorně „obuvie na goleň“.

[4]) Arch. musejní; listin. z Mor. Třebové. 1504.

[5]) Scheible. Die gute alte Zeit. 740.

[6]) Schranka. Lexicon.

[7]) Touž dobou v Němcích. Geiler. Weltspiegel. 15.

[8]) Též tak v Polště. Čti Paviňskiego Mlode lata Zygmunta Starego. 269. Na nizozemských obrazech rovně tak. Viz Lukas van Leyden Ausstellung Christi, Mappe I. v díle Reproduct. von Kupferstich. vydán od Direction der Reichsdrukkerei, Berlin.

[9]) Zajímavé líčení o kordovanu podal r. 1696 Weigel ve své knize Abbildung der Hauptstände, str. 624. Odtud vyvážili jsme hořejší zprávy, zajisté i pro XV. století platné.

Když pak tajemství se v XVI. století proklubalo, jali se kordovan robiti nejprve v městech při Baltě, kamž snadno dováženi výborní kozlové z Livonska, jichž kůže na kordovan hodila se nejlépe. Kůže zbavena srsti způsobem jirchářským obyčejným a pak škrábána a strojena dle úmysla, jaký kordovan, hrubý-li či lesklý, měl býti připraven; po straně srstnaté dělán jemný hladký kordovan, po straně masité robili kordovan hrubý. Ještě v době Weiglově dělali kordovan jen černý; ale v zemích východních — tak tvrdí Weigel — umívali kordovany dělati v Tokatě modré, v Diarbekiru a v Bagdadě červené, v Mosulu žluté; povaha tamějších vod prý přidávala kordovanu nejkrásnější lesk.

Z toho již patrno, že byly **kordovanky**, ať již z kordovanu jakéhokoli pořízené, obuv drahá, kteréž sobě v XV. století mohli dopříti jen bohatí lidé.

Kordovanské střevíce nebývaly mazány ničím. Uvádějí se vždy jaksi na odpor střevíců mazaných.[1])

Jiné boty a střevíce však byly „kvasnicemi lejtrovány a šmelcovány", aby leskly se černě.[2])

Mužské střevíce a škorně, byly-li po předu nebo po straně otevřeny, zapínaly se spinadly, přezkami, knoflíky; prostí lidé zavazovali je řemeny a řeménky.[3])

Ženské škorně a střevíce dle zprávy Židkovy se „šnorovaly".

V nejstarších artikulích ševcovského řemesla z počátku XV. století čteme o **„knoflíkových třevících"**, o střevících **„s náševky"**, tedy povrchu našívaných; z díla dlouhého uvozují se **„škorně příčné"** a boty bez zevrubnějšího určení.[4])

Z artikulů ševcovských z konce XV. století dovídáme se o **„škorních s faldy"**, o „příčných botách s malým faldíkem", o botách telecích, hladkých „o dvú podešvích".[5])

U ševce vetešníka bylo lze koupiti dle řádu z r. 1441 nártě a podešvy nové k ochozelým holením přišité nebo „škorně dobře ochozené", jenom nesměl švec vetešník přišívati k vetché obuvi „červených ani bílých šárů". To slušelo jen ševci novinikovi nebo novákovi.[6])

Z těch posledních slov o červených a bílých šárech lze poněkud souditi o tom, kterak pěkná botka v polovici XV. věku vypadala.

Jest velmi podivno, kterak v XV. věku řídkokráte čteš v městských knihách popisných o nějaké obuvi. Ba lze říci, že do polovice XV. věku se v knihách o ní hrubě ani nemluví.

Příčina bude zase asi ta, kterouž jsme uvedli při nohavicích: nikdo neměl hojné obuvi, a co měl, to buď strhal tou měrou, že pak v kšaftě

---

[1]) Arch. praž. č. 1062. 381.

[2]) Nynějšího způsobu leštidlo prý vymyslil si švec budějovický Urban na počátku tohoto století. Schranka. Lexicon. 137.

[3]) Snář Dačického.

[4]) Arch. litomyšl. č. 115.

[5]) Tohoto způsobu obuv bylo dělati za mistrovský kus v Turnově ještě r. 1533. Arch. mus. list. turnov.

[6]) Miscell. při deskách zemsk. č. 15. C. 16.

o tom nemluvil, nebo bez kšaftu připadla taková věc čeledi, a inventář se o ní nedověděl.

V druhé půlce věku začíná se tu a tam v popisích obuv jeviti, ale zhusta nikdy a nikde.

Roku 1478 v pozůstalosti pražského kupce Kunce, svrchu již praveného, zapisuje se „několiko párů střevíců s putničími podešvy" a trepky kožené,[1]) což jsou bezpochyby pantafle; r. 1483 má Škoda, pannifex v Praze, první „botky".[2]) A jako v pražských knihách rovně tak v pamětech jiných měst zřídka udá se ti čísti o obuvi. By nebylo dvou ševců, jimž sousedé roku 1496 a 1500 zůstali až do jich smrti za obuv dlužni, nebylo by v nejstarší knize litomyšlské[3]) o nijaké obuvi řeči.

Ale ta náhoda nám se dobře hodí. Nejprve postřehujeme v knize jen botky a „střeví"[4]) — tedy nevidíme škorní, z čehož také patrno, že škorně a botky jedno byly; pak vidíme, že jakýs Neřád dlužen za „boty" ševci Tomáši 10 grošů bílých — to jest 20 grošů míš., a rychtář Radimický že povinen Dymovi ševci za 9 párů „třevíc" po deseti bílých penězích; kromě toho Moravec za podšití měl dáti 4 groše.

Touž dobou stály vysoké boty v Stříbře kopu grošů, a kouřimský švec o málo let později prodává střevíce po 8 groších míšeňských, škorně po 24 groších a boty za tolikéž nebo i o 4 groše dráže.[5])

V prvních letech století následujícího jsou v Náchodě boty po 14 groších bílých a „počitíčko" (podšití) za 5 grošů míšeňských.[6])

Do obuvi vkládali onuce (vonuce), kteréž objevují se na počátku XVI. stol. ve slovníku Vodňanského. Byly tedy zajisté již v XV. věku. O prostém lidu víme ze století následujícího, že klade do bot slámu i mech. Nehleděl tedy na útlou podobu své obuvi.

8. Vinutí a drobný šat.

Košile. Lidé bez košil, rubáš, čechel. Obojek; fěrtoch, kasanka, pásnice, šátek na nos; prádlo práti nebo tepati.

Psává se dosti zhusta, že v XV. století manželka francouzského krále Karla VII. byla jediná paní v široké Francii, která byla tak pokročilá, že měla již dvě košile ve svých zásobách.[7])

Tolik je pravda, že v XV. věku již košili jakožto šat částečně spodní mívali lidé všech stavů, ale že nemívali jich mnoho. Však doleji uvidíme.

---

[1]) Desky. Misc. 26. G. 6.
[2]) Tamže.
[3]) Arch. litom. 118. 32. 49. 108.
[4]) Krejčí Suchanec r. 1512 zanechává po sobě střeví nové a potky. 108.
[5]) Lib. testament. Kouř. arch.
[6]) Arch. náchodský. Kšaft. kn. z r. 1496 č. VIII.
[7]) Raumer. Hist. Taschenb. 1831. 290. Odtud jde zpráva z knihy do knihy bez úvahy a znalosti.

Košile (lat. camisia) jest starodávný šat. Isidor Sevillský již v VII. století píše: „Camisias vocamus, quod in his dormimus in camis".[1]) Tedy již před 12 věky znali košile a spali v nich.

Eljasz dokazuje existenci košil od XI. století;[2]) Zíbrt z pramenů domácích ukázal, že poslední Přemyslovec zabit byl r. 1306 v košili a že r. 1309 řemeslníci i sedláci „in camisiis" — v košilích chápali se zbraně;[3]) rytíři že mívali hedbávné košile s tkanicemi, Hus že vyčítal kněžím skvostné košile. Rytířské dámy mívaly hedbávné košile zlatem prošívané, tkanicemi obkládané dle jiných zpráv z konce XIV. věku.[4]) Také v pražských měšťanských inventářích ze století XIV. vyskytne se zápis o košili.[5]) Ježíšek chovaný od mateře své na obrazech mívá košili; na obraze Madonny Zbraslavské má dokonce košilku po straně rozstřiženou a třemi knoflíky spjatou. A na obrázku č. 101. podáváme vzorek košile z rukopisu Zrcadla spasení, pocházejícího z prvních let XV. věku.

Čís. 101. Z rukop. Zrcadla spasení fol. 34.

Tedy důkazů dost, že naši mívali a znali do konce XIV. století košile ve všech stavech od krále po sedláka a řemeslníka.

Do XV. století přinesli si urození páni košile jakožto spodní šat, a dovídáme se, že košile ony byly modré. Čtemeť v Letopisech, že v bitvě na Vyšehradě „čeští a moravští páni byli zbiti a všeho odění a rúcha až do modré košile obnaženi".[6]) V modré košili vidíme rytíře spáti v miniaturách Života sv. Františka,[7]) malovaných konec XV. století (r. 1500).

Bílá paní, paní Perchta, pomníc zvyku romantických dob rytířských, r. 1450 posílá Jindřichovi Rožmberskému, bratru svému košili, aby ji „po ní nosil", „ačť jsem kolivěk stará bába." [8])

V témž věku XV. stala se košile i při měšťanech již příslovím. Pravíť jeden Kutnohořan o stříbrných horách: „Kdyby to věc má byla, chtěl bych do košile naložiti, když bych s to mohl býti." [9])

Také ve vzácných zápisech domovitého statku lidového najdeš v XV. století košile lněné, konopné, koudelné.[10])

Tedy zase ve všech stavech oblékány košile.

---

[1]) Gay. Glossair. pod heslem Chemise. 359. Citáty franc. o košilích přivozuje Gay od r. 1080.
[2]) Eljasz. Ubiory. I. 12.
[3]) Fontes. rer. IV. 108. 165. Zíbrt. Dějin. I. 288. 347.
[4]) Jagić. Archiv. XII. 325.
[5]) Arch. praž. č. 988. 50. r. 1375.
[6]) Staří Letop. 41.
[7]) Rukop. v bibl. Černínů na Petršpurce.
[8]) Arch. česk. XI. 248. Sedláčkovy listiny.
[9]) Kutnoh. memorial. fol. A. 23.
[10]) Takové má na hraně století mlynář nedaleko Morav. Třebové. Arch. mus. list. z Třebové.

Ale hrubě by zbloudil, kdo by mněl, že těch košil bývaly v domě zásoby. Nemá jich každý, a při kom jsou, má jich málo.

Zajisté tehda ani u panstva ještě nebylo zvykem zásobovati se hojně vinutím čili prádlem. Že snadno i chudí lidé nižších stavů mohli (kdyby byli chtěli) obvyknouti zásobám košil, to pochopí, kdo nahlédne do inventářů a shledá ony zásoby plátna, jaké kde která česká hospodyně v truhlách mívala. Ale ovšem plátno bylo na cícby, rukávce, plachetky, roušky a k jiné službě domovité. — Nebylo tenkráte ještě zvykem míti zásobu košil.

V Němcích ještě r. 1525 chodili nejedni bez košile.[1]) V oněch starých dobách nikdež nepokládána košile za tak podřízený spodní šat, aby všecek byl pokrýván a v noci v něm lidé spávali. Košile byla tomu, kdo ji měl, šat jiným povrchním kusům rovnoprávný; musila býti ne-li všecka, aspoň s část, po rukávech, u krku, na prsou jakožto puut, pod vykrajovanými kabáty a sukněmi, zřetelně patrna.

Zvláště lidu selskému, děvčatům služebným sloužila košile čili rubáš za šat ne právě skrývaný; jináč nebylo by lze vysvětliti povědomou Husovu výtku, že se selky skoro stydí za svoje rubáše. Proto shledáváme podle košil prostých také košile s tkanicemi, se zlatem, s perlami, košile vyšívané, kteréž vyšívání pořizovali u nás lidé domácí i cizí: vyskytujeť se v Tomkových Základech „vyšívač hedbáví Jiří z Uher a vyšívač pražský Kvítek" (I. 134. II. 152.).

Ale hodně vody přeběhlo Vltavou, nežli sobě v Čechách všickni obvykli v prosté košili spávati. Jinde nebylo jináče. V německých illustracích o Meluzině z r. 1468 (reprodukovaných v listě Anzeiger für Kunde der deut. Vorzeit 1883 str. 216.) spí oba manželé v loži beze všeho šatu; v Havardově sbírce obrazů (Diction de l'ameublement) a illustrací z XV. věku nejednoho francouzského spáče nalezli jsme nahého; na obraze jednom (I. 559.) ani nemocný vznešený pán neuznal za vhodno obléci se a krýti své chatrné tělo; přikryl se jen po prsa, ostatek zanechav obnažený.[2]) Stejně tak bývalo v Anglicku.[3])

U nás nahého spáče ukázali jsme čtoucímu z počátku XV. století na obrázku č. 54. Zajímavo, že v konec toho století řečeného v biblí kutnohorské na přiloženém obrázku č. 102. vznešený pán leží v loži již šatem všecek oděný. Ale že by to byla košile, kterou se halí, za to bychom nestáli. Mohla to býti noční sukně lehká, do níž se lidé na noc oblékali často, a o níž mluví Guarinoni ještě na počátku XVII věku, řka, že mnozí nestydatí měšťáci i urození zvykli si příkladem svých rodičů spáti o nahém těle, aniž to pokládají za věc neslušnou. Kdyby prý z nouze vzali aspoň nějakou župici nebo „nachtpelz".[4])

Ne jednou v českých pramenech XVI. věku postihneš, že lidé spávali bez košil. Na příklad když r. 1590 měli sedláci z Roztok (u samé

[1]) Heyden. Tracht. 162.

[2]) Jiné francouzské doklady viz v Gay. Glossair. 859.

[3]) Angl. obraz nahých spáčů reprodukov. ze „Scenes of the middle ages" viz v Schultzovi D. Leben. I. 62.

[4]) Guarinoni, Grewel, str. 1281.

Prahy) hájiti svého pána lakomého Boryni, loupežně a nočně přepadeného, vyběhli „a byli téměř všickni nazí“. Židům směje se Karchesius ještě na počátku XVII. věku, že „ráno, když vstávají, musí košile ležíce v lůži oblékati“.[1])

Čís. 102. Z biblí kutnohorské.

Košile vyskytují se v pramenech pod všelijakými jinými jmény. Nejobyčejněji slují **„čechle“** a **„rubáši“**.

Staré slovníky kladou všecka ta slova svorně a souznačně podle sebe.[2]) Že čechel a čechlík jest košile, toť vůbec povědomo; známoť, že lidé, těžce obvinění, „v čechlících“ přísahali [3]) na očistu svou.

Ale kterak zevrubně lišiti košili rubáš, čechel, toť věc nesnadná. Vše zůstane asi na dohadech. Že někde a někteří činili v těch košilích přece nějaký rozdíl, tomu svědčí archivní nahodilé zmínky. Na příklad r. 1461 smluvil Havel Sudoměřický s pražským Pípou, že ho bude za 55 zlatých uherských do smrti chovati, a v té smlouvě praví se, kdyby chtěl Havlík do lázně jíti, že „mu Pípa čechel neb rubáš k tomu slušný dá“ a hned o něco dále určuje se, aby mu „prali košilky“.[4])

Tu nějaký rozdíl patrn, ale jaký, toho nesnadno pověděti.

Že byl rubáš jakous h o n o s n ě j š í košilí, toho důkazem kromě jiné zprávy inventář Kateřiny, obyvatelkyně Nového města, zesnulé roku 1483. Ta odkazuje „tři rubáše sváteční a tři košile všední“.[5]) To hovoří dosti světle.

Také zdá se nám, že rubáš byl spíše košilí ž e n s k o u nežli mužskou. Radíť mistr Chocenský v lékařské knize své, aby v moru nebyly „ženské rubáše nečisté“ spolu prány s košilemi mužskými.[6])

Čechle a rubáše na léto bývaly z plátna, z kmentu, na zimu z vlny nebo jiné teplé látky.[7]) Měšťan táborský Vavřinec r. 1467 nechal po sobě však též čechel vyšitý hedbávný.[8])

První čechel, jenž se nám v pražských pramenech XV. století namanul, náležel staroměstské paní Dorotě, kupcové, r. 1425, a byl „se stříbrným knoflíkem“; kromě toho měla paní 5 „ženských košilek malých“,

[1]) Bič židovský. Karchesius. 22.
[2]) Veleslavínův Nomencl. quadril. „rubáš, košile, interula“.
[3]) Arch. praž. č. 1158. 306.
[4]) Při deskách. Miscell. č. 87. 375.
[5]) Desky. Misc. 26.
[6]) Chocenský. O moru 1542. 13.
[7]) Guarinoni. Grewel. 625.
[8]) Výpisy kšaftů zaslané mi prof. Thirem.

z čehož bych soudil, že čechel byla košile dlouhá, a po muži zůstalo paní Dorotě pět košilek mužských.[1])

To poráží onu zprávu často šířenou, že francouzská královna tehda měla jen 2 košile — mát jich pražská paní Dorota sama šest. Ale ovšem vari, aby někdo myslil, chlubě se svými předky, že budou pražské inventáře košilemi plny! Pět košil bohaté měšťanky Doroty na mnoho množství let jest v pražských pamětech jediná nejhojnější zásoba vinutí!

Však jsou před rukama zápisy o svršcích šatných bohatých měšťanů a měštěk, a v nich o čechlích nic zhola se nepraví, nebo se košile trousí po jedné, po dvou.

Řekne se, snad měli druhdy košil dosti, ale nestály jim za popis, za odkaz. Nehádáme se, že někdy se tak státi mohlo: ale zapíše-li se při bohatém měšťanovi, že měl košile dvě, zapsal by býval písař i košil tucet, kdyby před rukama byly bývaly. Což byl boháč staroměstský měšťan Matiáš Mýdlo — a kšaftem odkazuje stříbrnice (kalichy), koberce a peníze na kostely, postavy sukna chudým, má „bohaté krámy“ v Kotcích, šatů všelijakých chodicích i ložních sílu — a v témž kšaftě mluví jen o jediné košili, kterou poroučí Anně, služebné dívce.[2])

Největší počet košil, v inventáři pražském v XV. věku zapsaných, spatřili jsme r. 1478 u šrotéře Víta. Měl jich devět;[3]) na odpor k němu měl souvěký bohatý pekař Mathias z Poříče, majitel tří mlýnů — jeden čechel plátěnný — ale ovšem „pavézu měl stříbrem položenou“ a jiného svršku hromady.[4])

Marta Pauchalka, souseda novoměstská, po níž konec století zůstalo klénotů drahně, v nichž 12 prstenů, měla jenom jedinou košili a 2 rubáše [5])

V kšaftech města Litomyšle postřehuješ koncem století při ženách rubáše téměř při každé; některá také přestává na jednom, jiná už má zásobu větší. Rubášům tu říkají „**rubáč**“. Jsou s větší část lněné.[6])

Rychtářka Tisovská má r. 1497 v knize dva rubáče lněné;[7]) proti tomu Marta, sestra purkrabové, odkazuje r. 1499 „Mandě písařce dva rubáče, jeden žemniový (žemněný) a druhý lněný“, a Brajdě sestře dva rubáče rovně takové. Ta měla tedy 4 rubáče, největší počet v knize nalezený.

Touže dobou mužové litomyšlští neposlední jsou jako mnozí ctní Pražané bez košil. Starý Tuček má r. 1495 lán role, čtvero koní, 4 krávy, tré jalového, sedm prasec, 21 peřin a jiných věcí dost a dost — ale košile nemá. Aspoň v kšaftě o ní nemluví. A tak nápodobně jiní sousedé usedlí a podstatní.

---

[1]) Desky. Misc. 81. 60.
[2]) Arch praž. 992. 257.
[3]) Desky. Misc. 26. G. 10.
[4]) Tamž. G. 7.
[5]) Desky Misc. 22. 307.
[6]) Arch. litomyšl. č. 118. 2. 109.
[7]) Tamže. 85.

Těm na odpor má r. 1496 střelcovský tovaryš Michal Žák „dvě košile kmentové a tři lněné“;[1]) počet to, který by i v Praze tou dobou byl znamenitý. V jednom dědictví litomyšlském z r. 1510 jsou pospolu „**košile** tři a **rubáč dlouhý**“,[2]) což snad také poněkud ukazuje na rozdíl mezi košilí a rubášem.

V Králové Dvoře měla měšťanka Marta Trčková do r. 1500 v hospodářstvíčku svém 77 loktů plátna, dva šlojíře — ale čechel jeden;[3]) a Vinařka, jíž ve Dvoře náležela chalupa, dí téhož roku, že má „jednu košili nad tu, která k smrti připravena“.[4])

V statku Havla Slunce, souseda v témž Dvoře Králové zůstala jediná „košile ženská, veliká“.

O témž málu košil zajisté svědčí všecky všudy knihy, pokud jsou zachovány. Souditi z toho o nějaké menší vzdělanosti, byla by věc bláhová, bláhová už z té příčiny, že rovně tak, jako u nás, bývalo všude jinde.

Obrázky ozdobných, sbíraných, premovaných košil rač čtoucí ohledati v této knize pod č. 3., 65., 86.

Velmi nádherná mužská košile o širokém prému a pěkně sbíraná naznačena jest na obrázku č. 86. *a*).

O jiném bílém prádle při šatech patnáctého století nevíme. Zajisté byly všelijaké fryžky (frisium) čili okruží,[5]) ožidlí a oboječky u ruky, při krku, ale těch drobotin nezapisovali. Podle lněných, pracích fryžků bývaly obojky též z látek jiných, nepracích i vzácnějších. Jednou nalezli jsme „obojek otřesutý“, a to r. 1464 v dědictví po urozené paní Ešce z Krawnštejna; obojek panin byl „zelený“, tedy snad hedbávný.[6])

Také nemnoho nacházíš v pramenech, že by některá paní po sobě zanechala **kasanky**, „**fěrtochu**“ čili „**pásmice**“ nebo **zástěry**.

Ale měly je.

Již Hus se zlobí na hedbávné kasanky. A že jich nepřestaly nositi, to víme z dědictví Marty Pouchalky, novoměstské sousedky, kteráž r. 1499 nechala po sobě 6 kasanek,[7]) a z dědictví plzeňské Homolové, která r. 1495 také ostavila nějaké pěkné kasanky.[8]) Na obrazech vlaských zříme ke konci XV. věku kasanky do kuchyně prostné,[9]) a sběratel dr. Figdor ve Vídni chová vlaskou kasanku hedbávnou vyšívanou z téhož XV. století.[10])

Od konce XV. století začne jméno **fěrtuch** býti obyčejnějším nežli kasanka.[11]) Také se tu a tam na počátku XVI. věku vyskytne „**všertuch**“[12]) a „**šertuch**“.[13]) Že fěrtuch a kasanka jednostejná věc,

[1]) Archiv litomyšl. č. 118.
[2]) Tamže. 91.
[3]) Kn. pam. dvorská v mus. rukop. fol. 8.
[4]) Tamže. 19.
[5]) Matzenauer. Cizí slova. 161.
[6]) Desky. Misc. 53. D. 10.
[7]) Při deskách zem. Miscell. 22. 807.
[8]) Arch. plzeň. č. 223. 35.
[9]) Bonnard. Costumi. I. 128.
[10]) Catalog des k. k. Mus. f. Kunst. r. 1891. Wien.
[11]) Arch. litomyšl. č. 118. 97.
[12]) Arch. musej. listiny z Morav. Třebové r r. 1515.
[13]) Arch. náchod. kn. kšaftů z r. 1496. B. 7.

to praví stará kniha pražská r. 1497, oznamujíc, že nějaká „shrnula peníze do fěrtuchu nebo do kasanky“.[1])

V XVI. století vyskytují se fěrtochy velmi hojně; stalyť se ženskou ozdobou, o čemž na svém místě se položí.

Šátky na utírání potu a nosu někteří lidé v XV. věku zajisté měli, mívalit je už Římané od dob Aurelianových (III. století).[2]) Možná, že leckterý český „čechlík“ již od starodávna byl takovým šátkem na pot, neboť slul v latině sudarium.[3]) V Rohovém Sayfridovi panna se potí a rytíř „vzav rouchu“ utírá ji.[4])

Šátek toho řádu pro parádu nebyl, sic by ho byli zapsali věrně v inventáře, jak to činili v následujícím století s „facality“, které byly vyšívané, okrajkované a všelijak zdobené.

Na italských obrazech nalezli jsme dámu, která má v ruce jakoby na chloubu veliký bílý šátek na nos (fazzoletto bianco) již v XV. věku,[5]) u nás vyskytují se facilety hned na prahu XVI. věku.[6])

Na konec otázka, kterak všeliké vinutí čištěno.[7]) Dle Štítného bývalo práno ve vodě s popelem nebo mýdlem a pístem tepáno; pak vařeno. Var špínu vyleptal. První práce děla se v neckách, o nichž máme zprávy teprve ze stol. XVI., var prádla pořizován v kotlech pracích, které se také teprve v století prve řečeném objevují v pramenech měrou valnou.

Prádlo sušeno leckde a lecjak. Sušeno na pavlačích, na šrácích. Usušené prádlo váleno v XV. věku asi tou prostičkou způsobou, jak do té chvíle dělají selské hospodyně v zastrčených koutech české naší vlasti. Stačil válek a prkénko, na něž silou se opírala hospodyně.

Teprve v století XVI. nacházíme v knihách městských „mandly“ s válci a kolíky, ba v Praze dokonce i „mandl strojný s řetězem a zděří železnou“. Roušky sušeny na koulích sklenných, což snad vydalo za žehličku. O žehličkách před XVI. věkem nevíme.

9. Drobná strůj a klénoty.

Pásy, pasíři, přepych v pásech; způsob pásů; tašvice mužské a nožnice, po boku zbraň, kord, kortuláč, tesák, tylec, meč; páteře a nožnice ženské; jablíčka vonná, okruhle, tobolky a měšce; prsteny, náramky, pektorály a jiná ozdoba na hrdlo, náušnice, modlitby, rukavice, oháňky, hůl, slunečník.

K drobné „přípravě“ slušejí nejprve **pásy**.

Pásy nosila obě pohlaví již od dob antických. Kromě potřeby i aesthetický cit vedl druhdy lidi k tomu, aby pásem dali svému zevnějšku při-

---

[1]) Arch. praž. kn. č. 1046.

[2]) Velišský. Život Řeků a Řím. 190.

[3]) Sudarium čechel. Glossy Mater Verborum. Č. Č. Mus. 1877. 378. a v Bohemáři 43.

[4]) Prusík ve Věstníku Společ. Náuk. 1891. 80.

[5]) Bonnard. Costumi. I. 155.

[6]) Arch. Česk. XI. 203. r. 1517.

[7]) O tom obšírněji čti v Kalendáři paní a dívek r. 1892 článek dra. Zíbrta.

rozenější podobu. V dobách rytířských nabyl pásec mravného významu. Stal se symbolem rytířství a mravu rytířského.

Od té doby byl podle sprostného pásu i nádherný pás. Obojí musil za příkrasu posluhovati. Leccos nosil. Mužovi nosil kabelu, peníze, zbraň, ženě tašvici, nožnice, a růženec.

S těmi úlohami aspoň přišel pás do XV. století.

Zvláštní řemeslo pasířské již šetřilo toho, aby i nejlacinější pás byl sličný a oku vděčný. O nádhernější pásy dbávali zlatníci, dělajíce pásy řetězové i z kovových deštiček skladité.

Aby nebyly pásy z míry nádherné, to zase na starosti mívaly ouřady. Měšťanům na příklad městské právo doby husitské poroučí, aby muži neměli stříbrných pásů dražších nad hřivny dvě, ženy nad hřivnu. V Krakově r. 1468 vydány zákazy, aby nebyly pásy těžší nad 3 hřivny stříbra.[1])

Ale ovšem kdož dbal takových rozkazů! Kdo měl stříbra hojně, navěsil je na pás pod způsobou zvonečků, puklic, jablek, růžiček, přezek, cetek a ví bůh čeho všeho. Na obraze č. 103. uvádíme jakožto zvláštnost i pás zdělaný z grošů českých.

Čís. 103. (Majetek p. Chaury.)

Nejprve položíme o **mužských** pásech.

Některý pás byl malé jmění: na příklad r. 1453 zapsáno v novoměstské knize, že páni vydali sedláři Jakubovi pás stříbrný „na pomoc, aby se v řemesle založil a pilen byl díla“. Stačil tedy jediný pás na to, aby si pořídil řemeslník existenci.

Základem pásu byl pruh kožený nebo tkanice či vstuha aksamitová a hedbávná. Na ně přišívány kovové zdoby. Dobrý vzor nádherného takového pásu viz na obraze č. 43.

Na obraze č. 104. ukazujeme mužský pás složený z kovových deštiček v plastickou vypouklinu. Má ho tu vznešený pán oděný růžovou sukní a zelenými nohavicemi. Druhý muž je bez pásu. Sukně jeho visí tedy volně; jest zelená, nohavice rudé. Paní jest všecka modrá. Věnec dívčin v okně jest zelený.

---

[1]) Collecta. Piekosinski. 453.

Pásy toho způsobu, jako zříme na obrázku č. 104., jsou v rukopise Zrcadla spasení vůbec oblíbeny. Povšimnutí zasluhuje, jak nízko je nosili. Na ten konec rač čtoucí srovnati obr. č. 1., 7., 79.

K nejprostějším pásům v XV. století užíváno cínu, mosazi a mědi. Čteme v kšaftě pasíře (cingulator) Mikundy v polou století, že má v dílně své jen ty dva kovy posléz jmenované, libru mosazi že cení 5 groši, libru mědi rovně tolik a pásy laciné že prodává po 16 penězích, dražší po půl třetím groši.[1]) V Moravské Třebové prodávají na konci XV. věku pásy po groši a po dvou.[2])

Čís. 104. Rukop. Zrcadla spasení fol. 57.

Mosazné pásy byly chudým lidičkám. Proti tomu měšťané a urození mužové mívali opásání do mnoha kop drahá. Tomáš z Hlohovic r. 1425 odkazuje svým dědicům „pás s tobolkú, stříbrem okovaný;[3]) v dalších rocích doby husitské vyskytují se pásy se stříbrnými puklami; taková opásání mužská ceněna v šesti, sedmi kopách.[4]) Roku 1448 měl Janek Václavův od Vlčího hrdla v Praze stříbrný pás pozlacený, „za který před chvílí 23 kopy dáváno.[5]) Stříbrné opásání s kordem prodává kdos roku 1453 za 7 kop.[6])

[1]) Misc. č. 26.
[2]) Archiv musej. list. z Třebové.
[3]) Arch. praž. 992. 61.
[4]) Arch. praž. 992. 1430.
[5]) Tamže. 222.
[6]) Desky. Misc. 87. 18.

I trubač pražský Jan, řečený Ursák, měl r. 1471 „stříbrný mužský pás“;[1]) Martin, pasíř, někdy na Velíši, umíraje odkázal r. 1454 po sobě „pás stříbrný s dekú a s tobolkú“; Martin kotlář († 1477) chodíval také v pásci stříbrném; r. 1477 i Šimon kramář měl pás stříbrný za 10 kop. Apatykář Prokop r. 1460 odkazuje po sobě „pásec pozlatitý na červené tkanici chlupaté se zlatem“. Vážil pásec hřivnu a 5 lotů.[2]) Zvonař pražský novoměstský, Jíra jménem, zanechal r. 1499 svým dětem „pás stříbrný na strakaté tkanici brunátné; vážil 5 hřiven, 4 loty“.[3])

V Plzni vyskytují se na počátku XV. století (1407—1412) stříbrné pásy mužské (virile), pásy s tkanicí (cum praetexta) u židů zastavené po šesti a 7 kopách.[4])

V Hradci Jindřichově nalezeny v dědictví Peganostově r. 1500 dva velké pásy a dva malé, které vážily dohromady čtyři libry stříbra cenou 47 kop míšeňských,[5]) z čeho všeho již patrno, že také měšťané venkovských měst oblibovali sobě nemalou parádu stříbrných pásů. Aniž přestávali na jednom, dvou pásech!

V dědictví bohatého Kutnohořana Jirka v Lorci r. 1503 popsány „pásek pozlatitý na tkanici černé“, vážící 3 hřivny a půl čtvrta lotu, druhý pás s pozlatitými želízky na černé tkanici vážil 2 libry půl sedma lotu, kromě nich byly tu ještě 2 pásy stříbrné na černých tkanicích; vážily 5 hřiven 2 loty. V nějaké truhlici potom nalezla kommisse popisující ještě dva pásy pozlatité.[6])

Na pásech zavěšovali muži snad již od nepaměti lidské při pravé ruce (obraz č. 77.) **brašny, tašvice,** ale věšeli je i na levou stranu (obraz č. 80.).

Prostí lidé, přes svět pracující, mívali tašky prosté, veliké; druhdy tak veliké, že kryly všecko tělo po předu. Na obrazech v této knize (č. 1., č. 2.) vidíme, že i páni ba i šviháci mívali druhdy tašvice tak veliké, že jim pokrývaly břich.

Některý obšírný opas, jsa vydut, posluhoval za měšec.[7])

Některý si připjal k tašce i nožnici (pochvu) s nožem, jakož obr. č. 2., 15., 77. ukazují.

Prosté tašky robili zdejší taškáři a měšečníci. Ale ozdobné měšce umívali pořizovati též. U Kateřiny měšečnice nalezli jsme r. 1478 kopu bílých kožek, červených několik, listy pozlátka, stříbra a měšec veliký pozlacený za 20 kop grošů.[8])

---

[1]) Desky. Misc. 26. E. 9.
[2]) Desky. Misc. 87. 370.
[3]) Desky Misc. 22. 138.
[4]) Výpisy Strnadovy z kn. jus generale.
[5]) Arch. hradec. kn. purkm. 283.
[6]) Řehák. Kutn. příspěv. 32. 33.
[7]) Aspoň Vodňanský klade měšec a opasek za jedno, obojí jest mu crumena.
[8]) Misc. Desky. 20. A. 11.

Nádherné tašvice vozili do Čech šmejdíři a šmukýři na veliký hněv taškářů.[1]) Šmukýřské tobolky nebo měšce a měchýřky byly sličně pletené nebo z látek drahých sešívané a stříbrem pokládané. Na příklad r. 1433 měl brníř Mařík na pase „tobolku se stříbrnými puklicemi".[2])

Byly také tašvice na pásech podvojné. Aspoň na počátku XVI. století praví kdos v Praze: „Byl měšček, a v tom měšci maličký přišitý, jakož bejvá při měšcích".[3])

Na pás anebo k zvláštnímu opásání čili ke „vstuze" od měšečníků pasířů i kožišníků pořizované,[4]) přivěšovali muži pobočnou **zbraň**, s kterou vůbec chodívali, ne-li dřív, tedy zajisté od XIII. století, přes všecky zákazy, již v nejstarších městských řádech vydávané.[5])

V XV. věku po vojnách husitských zase staly se některé zákazy toho, ale — jako prve vždy — marné. Také Žídek chtěl na králi Jiřím, aby zakázal choditi se zbraní v městě — „s palcáty, noži chlebnými, dýkami" — poněvadž „pohříchu nyní s šavlemi, kordy, po městě jako kati chodí".[6])

Než všecko marno. Také lid selský, šel-li přes pole, všickni řemeslníci, tovaryšové i mistři, měšťané, o vyšších stavech nemluvě, všickni mívali při boce zbraň. I Hus, klidný kněz, míval na pase nůž zavěšený při měšci.[7])

Za pobočnou zbraň vyskytují se v pramenech XV. věku **meče, kordy, korčáky, korduláče a tesáky,** o jichž podobách zevrubněji položí se dole v kapitole o zbrani. Kord je dlouhý, korduláč nebo korčák kratší, tesák nejkratší. Ovšem byly vymínky, a lidé jména směšovali. R 1578 vypravuje žena v soudě pražském: „Nemohla jsem jíti, a pan Tobiáš půjčil mi svého tesáku, abych se naň podpírala."[8]) Tu byl tedy tesák hodně dlouhý.

Kordy při měšťanech vyskytují se od počátku století napořád.[9]) Jeden kord nalezli jsme r. 1425 také „stříbrný, okovaný, pozlatitý, a k němu bylo i „tovaryšstvo" (pochva) stříbrné a pozlatité.[10])

R. 1433 čteme v inventáři brníře Maříka ponejprv o tesáku. Byl se stříbrnými puklicemi a visel při tobolce mistrově. Zikmund Jirkův, měšťan z Poříče, míval do r. 1455 „opásání s toulem, meč i kord „veliký".[11]) Když si tak vyšel nebo vyjel, maje „ostrohy" na škorních v suk-

---

[1]) Zajímavý je obrázek v Cod. pictur. vyd. Buchnerem. Tu namalován měšečník, znak svého cechu držící, o tváři velmi smutné; podle něho v oděvu blázna šmejdíř nabízí nádherné měšce. Obrázek straní taškářům.

[2]) Arch. praž. 992. 148.

[3]) Arch. praž. č. 1046. 110.

[4]) Hádka o robení vstuh r. 1453. Manual. novom. 89.

[5]) Emler. Reg. III. 533. Rössler. Altprag. Stadtr. 12.

[6]) Žídek. Správovna. 64.

[7]) Obrázek v Richentalově sněmě kostnic.

[8]) Arch. praž. č. 1121.

[9]) Beheim Waffnkunde 284. dí, že do Němec uvedeny kordy ze Španie teprve počátkem XVI. věku.

[10]) Arch. praž. 992. 64.

[11]) Desky. Misc. 26. A. 4.

nici, v plášti brunátném s kuklou modrou na hlavě a s „prustplechem“ na hrudi, a s lukem nebo samostřílem na rameni, vypadal zajisté jináče, nežli jsme zvyklí představovati sobě klidného měšťana.

Kordy a meče mívají v pramenech zhusta nádherné **pochvy**. Na příklad o Jankovi Stříbrném z Rataj r. 1461 stojí psáno, že měl „cord s pošvú stříbrnú“.¹) Souvěký trubač Uršák má také „korčák stříbrem obložený“. I nože, které mívali muži při tašvicích, zhusta objevují se o „střenu stříbrném“.²) Martin Sele, soused pražský, měl na příklad „dvě **přínoze** s řezákem, stříbrem obložené“.³)

R. 1461 objevuje se v pražských pramenech nejprve meč „**burdýř**“, meč z největších. Měl ho Beneš Sixt, měšťan a sládek Nového Města, starý muž, dobrý pamětník a snad účastník bitev a vítězství husitských, neboť jeho inventář je samá zbraň. Odkazuje bratru „samostříl lepší s vuopásáním nejlepším“; jinému poroučí „samostříl s toulem a **tylcem**“, jinému zase „opásání s kordem a burdýř nejlepší“; jinému „klobouky ocelivé, pavézy litevské“ a jiné jiné věci zbrojné.⁴) Tylec byl též kord. Vysvítá to z řádu krejčí přibyslavských z r. 1504, kdež se přímo hovoří o „**tylci** nebo **kordu**“.⁵)

Tylce bývaly také drahé kusy řemeslné práce české. Vímeť dobře, že r. 1472 zastavil „Vojtěch, někdy kuchař slavné paměti krále Jiřího“, u koláře Pavla tylec v půl třetí kopě grošů českých; to stál jistě jednou tolik.⁶) Někdy se vyskýtá opásání mužské s tylcem, jehož „třen“ stříbrný. Roku 1473 čteme o páse, při němž „tylec s půl třenem stříbrným“.⁷)

Od let sedmdesátých⁸) naskytují se v našich inventářích také hustěji „**šavle**“.

Při venkovských měšťanech nalézáš v opásání spíš meč než jinou honosnější sečnou zbraň. Na příklad Tuček v Litomyšli měl po r. 1495 k své potřebě pavézu, lebku, plech, sudlici a — meč.⁹) Eliáš Votava, též soused litomyšlský, míval po boku meč; a jaký meč! Měltě dva na vybranou. Jeden byl „meč s terčem sečitý“, ten byl k boku, a druhý byl „končíř dlúhý“.¹⁰) Tesáky také najdeš v popisech litomyšlských.¹¹)

Měli-li mužové v nádherných pásech svoje zalíbení, kdož by podivoval se, že české dámy vyvolily sobě obzvláště pás za předmět své největší parády. V XV. věku věšely naň **zvonce** stříbrné, **jablíčka** a jiné „**okruhle**“ s věcmi vonnými, věšely naň tašvice sličného krumplování, drahocenné nožnice a ještě dražší páteře.

---

¹) Misc. 26. C. 19.
²) „Střen“ stříbrný v kn. 26. D. 21. Desky. Někdy čteš také „střín“.
³) Misc. 26. D. a. r. 1462.
⁴) Desky. Misc. 26. D. 6. Též desky č. 17. N. 15.
⁵) Řezníček. Arch. Pam. XV. 336.
⁶) Desky. Miscell. 26. E. 32.
⁷) Desky. Misc. 53. Q. 9.
⁸) Desky. Misc. 26. Vít Šrotéř má r. 1478 šavli.
⁹) Litom. arch. 118. 14.
¹⁰) Fol. 15; tamže.
¹¹) Fol. 41. Měl ho pekař Michal.

Dobrý vzor ženských okruhlí vyšitých podali jsme z fresek kutnohorských na obrázku č. 65.

Stříbrné pásy ženské „pozlatité se zvonci“ objevují se ne zřídka v pramenech hnedle při počátku století a trvají pořád v době husitské. Z jednoho kšaftu plzeňského r. 1435 dovídáme se, že byly na ženském páse dvě hřivny stříbra, z nichž potom pořízen kalich ke kaplanství.[1])

Touže dobou zastavuje kdosi v Praze ženský pás v deseti kopách grošů.[2])

Takové zprávy jsou zřetelným svědectvím, že pásy náležely ke klénotům. Mnohý z ženských pásů vážil ryzího stříbra tři, čtyři i pět hřiven!

Děvčičky, zdá se, mívaly pásce lehčí, ale, pokud stačil měšec otcův, měly je také ze stříbra. Roku 1454 kupuje sládek Drdák jedné dceři své „pás stříbrný pozlacený, v němž 11 lotů stříbra“; druhé dceři pás kupuje o 15 lotech.[3]) A není onačejší měšťanky za celé století, aby byla bez pásu stříbrného.

Některá ani nepřestává na jednom. Pražská kramářka Manda měla, jakož svrchu dotčeno, do r. 1432 tři pásy stříbrné! A v pozdějších letech mívají dámy pražské ještě více pásů, než druhdy bývalo. Johanka Prhošová, plátenice a měštka v Starém městě, odkazuje r. 1473 dcerám bratrovým do Hradce kromě jiných klénotů „pás bílý stříbrný“ a jiným dědicům ještě čtyři pásy, všecky stříbrné a pozlacené.[4])

Po Martě Pauchalce, měšťance novoměstské, r. 1499 zůstalo pásů koliks. Jeden „na zelené tkanici hedbávné stříbrný“, vážil 3 hřivny; druhý na zelené tkaničce, vážil hřivnu; třetí na aksamitové tkanici zelené, stříbrný, vážil půl třetí hřivny; čtvrtý stříbrný pás byl na červené tkanici zlatohlavové; pátý byl s „nožnicemi stříbrnými na tkanici s barvami, díla zdejšího“; ten vážil nad 2 hřivny; poslední a šestý pásec vážil hřivnu.[5])

O prvním **jablíčku** stříbrném, na páse visutém a vůní naplněném, jest zmínka v pražských popisech teprve r. 1486, ač nelze na pochybách býti, že bývalé rolničky a zvonečky na pásech už v první půli XV. věku se vystřídaly s jablky vonnými. Roku svrchu řečeného Mikuláš Kelhuf odkazuje dcerám svým „pižmo v stříbrné okruhle a jablko stříbrné veliké k pižmu a dvě menší“.[6]) Od té doby potkáváš se s jablíčky vonnými na ženských pásech do omrzení zhusta.

Pražské paní mívaly k všednímu šatu „všední“ pás; ale i ten časem býval takové ceny, že stál za odkaz posmrtný. Na příklad r. 1473 odkazuje pražská paní jedna „pásek, v kterémž na každý den chodila, se stříbrným ženklem, na tkanici několik želézek“.[7])

---

[1]) Lib. testam. v mus. praž. 3. D. 25. C. 17. Též Strnadův Listář plzeňský č. 345.
[2]) Arch. praž. 992.
[3]) Arch. praž. 992. 239.
[4]) Arch. praž. 992. 260.
[5]) Desky. Misc. 22. 307.
[6]) Desky. Misc. 21. C. 30.
[7]) Desky. Misc. 53. R. 10. a nápodobně v kn. arch. praž. 992. 260.

Jako v pražských rovně tak i v inventářích venkovských jeví se paráda ženských pásů. I tu čítati jest zhusta o „pásech stříbrných s tkaničkami“, s „puklami“ a s „pukličkami pozlacenými“.[1]) V Plzni měla koncem století Anna Šefránková pás o pěti hřivnách stříbra, tedy tak těžký, že r. 1501 mohla poručiti, aby z něho udělal zlatník monstranci! Patnácte dukátů přidala na její pozlacení.

A to nebyl paní Anny pás jediný. Měla jich ještě sedm, mezi nimiž za zvláštní povšimnutí stojí „pásek na zlatohlavové tkaničce červené“, jiný „pozlacený pásek na dva prsty, chlupatý, jest na něm něco málo želézek a nákončí s přeskú“.[2])

Že urozené paní snažívaly se drahotou pásů svých převyšovati měšťanky, toť zajisté. Měla-li měšťanka na páse ženkle, želízka a jiné cety ze stříbra, mívaly šlechtičny na pásech ozdoby perlové, zlaté a z drahých kamení českých i cizích.

Za pásem nosívaly také měšce.[3]) Rozumí se, že **tašvice** panské byly drahocennější nežli ony, které prodával taškář nebo tobolář a měšečník v tarmarce pražském. Tu stála koncem věku hodně veliká „tašvice ženská“ 6 grošů; menší byly lacinější.

Bohatší paní nosívaly měšce aksamitové i perlové. Koncem století chodívala jedna Plzeňka s měšcem perlovým tak obšírným, že mohli po její smrti (r. 1503) z něho pořiditi ke kostelu „kápičku“ na „kápi“ čili na pluviale.[4])

Na stuhách při páse ženském visívaly našim paním „**nožnice**“ se „ženskými noži“. „Dva nože stříbrná ženská“, nalezli jsme r. 1439 při pásku „stříbrném s tkanicí zelenou, s přeskou a 8 želézky stříbrnými“.[5]) Jindy čte se o „ženském noži se stříbrným střenkem“.[6])

Páteře čili **růžence**, jichž v pramenech teprve po husitské době nalézáš zase hojně, byly samostatný parádní kus, ať již visely na páse ženském, nebo jimi paní obtáčela ruku.

Páteře klénotem bývaly zhusta nepochybným. Nejobyčejněji sestaveny byly z koralových zrn, ale také z jiných drahých materií; v pramenech mluví se dosti často o páteřích jantarových (akštejnových) a chalcedonových. Mezi zrnky jednotlivými tkvěla zrnka stříbrná, a na konec páteře, kde visíval zlatý nebo stříbrný křížek, kde jaká paní česká spolu přivěšovala prsteny a mince čili groše a jiné drobné památky.

Páteříčky staršího způsobu, vymyšlené Petrem Amienským, držely v sobě 55 kuliček; mezi deseti menšími vpravena byla jedna větší; na těch malých říkáno Ave Maria, na velkých Otčenáš. Páteříčky, jichž původce byl Dominik, zakladatel řádu kazatelského, držely v sobě dle počtu Davidových žalmů 150 Ave.

---

[1]) Arch. Jindř. Hrad. Reg. purkm. z r. 1487.
[2]) Arch. plzeň. Lib. testam. 223. 41.
[3]) Reg. čern. aks. soudu komor. 226. (Sign. 24. A. 6.)
[4]) Arch. plzeň. Lib. testam. 223. 41. Jiné perlové měšce viz v kn. miscell. při deskách č. 87. Na př. r. 1473. 250.
[5]) Dsky. Misc. 28. E. 7.
[6]) Miscell. 87. 370.

Honosné páteříčky byly tedy při onom množství zrnek kusy drahocenné. Není zajisté nejdražším páteř, o němž r. 1451 čteš, že stál 5 kop grošů českých;[1]) aniž byl nejtěžším páteř onen „koralový se stříbrnými zrníčky", o němž se praví r. 1499, že vážil 8 lotů.[2]) V kšaftě pražského koláře Pavla je r. 1473 „páteř koralový, na němž dva prsteny zlatá, vážící 4 zlaté uherské" (dukáty); ten byl už těžší.[3]) Jan Ursák v Praze měl r. 1471 „dva páteře koralová, na jednom čtyři zlaté uherské se stříbrem a drahým kamením".[4]) Plátenice Johana Prhošová měla roku 1473 dva páteře, z nichž na jednom „byla dva nová a tři zlaté uherské".

Pražského souseda Mikuláše Kelhufa dcery r. 1486 podědily po otci čtyři páteře kalcedonové, čtyři korálové páteříčky, z čehož patrno, že i v tom kuse parádním bývaly v měšťanských domech zásoby; natož v domech panských!

Vlastně urozené dámy bývaly měšťankám příkladem v tom, kterak lze modlitebnou věc činiti světskou parádou. Ony mívaly dřív než měštky „páteře koralové s pižmem";[5]) o jednom páteři r. 1511 praví se v pramenech, že „byl velmi bohatý, dukátů, noblů a prstenů na něm množství bylo".[6])

Páteře po venkově týž ráz měly jako pražské. V Hradci Jindřichově na příklad má kdosi r. 1496 „páteř koralový s většími zrny a prsten při tom za 4 kopy grošů";[7]) v jedné domácnosti téže doby měli páteřů koralových se stříbrnými zrny patero. Vážily dvě libry a ceněny jsou v 18 kopách míšeňských.[8])

Také v kšaftech plzeňských, z konce XV. věku zachovaných, čte se zhusta o „páteřích koralových se dvěma nebo více prsteny".[9])

Páteře koralové „s klénoty" jsou také v Pamětech kutnohorských. V statku pana Jirka v Lorci r. 1503 čtyři páteře se chovaly, z nich jeden kalcedonový s jablíčkem stříbrným; kromě toho byla na hotově ještě hromada „zrn velikých" a celý kus koralu.[10])

V knihách města Bělé nejstarších také objevují se „pateři koraloví s prstýnky" a jiní všelijací.

Slovem paráda páteřů byla v Čechách všude stejna a hojna, ačkoli přece neváháme na konec ouhrnkem pověděti, že vybujněla teprve v století následujícím měrou nebývalou a podivnou.

Pásem s tobolkou sebe pěknější, ani růžencem s „nóbly" nebo jinými dukáty neodbyly české paní všeho klénotného strojení svého.

---

[1]) Arch. praž. manual. 89.
[2]) Dsky. Misc. 22. 133.
[3]) Dsky. Misc. 26. E. 32.
[4]) Tamž. E. 19.
[5]) Reg. soudu komor. č. 24. A. 6. 226.
[6]) Kn. kom. soudu. 3. G. J. 1.
[7]) Reg. purkm. z r. 1487. fol. 280.
[8]) Tamž. fol. 283.
[9]) Arch. plzeň. 228. 9.
[10]) Řehák. Přísp. kutn. II. 31.

Mělytě k parádní službě ještě **prsteny** na prsty, **náramky** k rukám, **tkanice** a řetězy s penězi, srdéčky, křížky a jinou drobotinou na hrdlo. O těch věcech na konec také slovíčko.

Stran prstenů nejprve připomenouti jest, že nebyly všecky na jalovou pochlubu; některý byl na laskavou paměť a za znamení věrnosti, jiný byl na prstě z pověry. Naši předkové pevně věřili, že některý kámen v prstenech vázaný chrání čárů škodných.

Bylo v středověku vůbec přesvědčením, čemu radily v XVI. věku rozličné „Regimenty zdraví“ dle Aristotela a Alberta Magna: „Na prstu, kterýž jest vedle malíku ruky levé, noste prsteny zlaté, do nichž vsazeni drazí kamenové, nebo v drahých kameních jako v bylinách jest veliká síla a moc, ale nám ne zcela známá. V ústech někdy držte jacynth, křištál nebo granát neb kus zlata ryzího aneb stříbra čistého — aneb cukr nejbělejší. Smaragd zavěšený na hrdle překáží padoucí nemoci a božci.“ [1])

V popisech pražských v XV. věku nejčastěji nacházíš prsteny pouze zlaté a stříbrné. Čteš jen stručné poznámky, že na příklad Manda kramářka r. 1432 měla, umírajíc, „tři zlaté prsteny“; [2]) nebo že Katherina vidua, jejíž bratr byl Petr ze Lhoty, majetnice pražského domu na Poříčí, měla „čtyři zlaté prsteny“. [3])

Takové prsteny bez kamení i napotom vždy byly oblibovány.

Bývaly i stříbrny, ale pozlatity. Sklenář pražský, Hanuš, měl na příklad r. 1464 jeden prsten zlatý a 6 stříbrných pozlacených. [4])

V litomyšlských knihách najdeš také prsténky nepozlacené, jen stříbrné. [5]) Podle holých prstenů zhusta vyskytují se prsteny s rozličným kamením, zvláště s „palasem“, [6]) „zafírem“, s diamantem a rubínem.

Diamant byl český i orientský. První diamant zapsán v pražském archivě r. 1365. [7])

Také naše svítivé krásné české „kranátky“ bývaly na prstenech v XV. věku.

O ametistech v prstenech vsazených hovoří plzeňská kniha roku 1490. [8]) V době krále Jiřího často vyskytují se prsteny „s perlou“ a s perlami. Prstenů s velikým kamenem „dubletem“, jako se jich hojně připomíná v XVI. století, u věku XV. u nás jsme nenalezli, ač jich existence nikterak nepřeme. Bylytě oblíbeny již v XIV. věku. [9])

---

[1]) Vypsáno z „Regimentu zdraví“ Huberova-Rancovia z r. 1587. 160. Na východě dosud se věří, že pohledění na kámen turkus chrání uhranutí. Ritter Erdkunde VIII. 827.
[2]) Arch. praž. 992. 188.
[3]) Desky. Misc. 26.
[4]) Dsky. Misc. 26. D. 21.
[5]) Kn. 118. 79.
[6]) „Palas“ v prsteně zapsán ponejprv r. 1451 v knize misc. S. 3. D. 7.
[7]) Arch. praž. č. 987. 379.
[8]) Arch. plz. 228. 4.
[9]) Francouzi mají o „doubletu“ citáty již ze XIV. století. Gay. Glossair. 564.

Že bývaly kameny v zlatě vsazené i nepravé, na oklamání všelijak broušené, ba i kusy skleněné, to víme z řádu zlatnického, novoměstského. r. 1478 stvrzeného. Tu stojí „podle starého práva", aby žádný stkla nezasazoval místo kamení ani kamene nižádného buďto zafíru nebo citrýnu nebo kteréhožkolivěk, kterýž by byl obyčejem diamantovým řezán a v sobě sám diamant nebyl." [1])

V knihách pozoruješ, že parády prstenní v popisech přibývá, čím více blížíš se k XVI. století. Pražský postřihač Žalud († 1478) měl 22 prsteny,[2]) r. 1487 zanechal po sobě majitel domu „u dveří Matky boží Sněžné", Bartoš, prstenů dvacet [3]) Roku 1486 čte se v jednom pražském měšťanském popise o 62 prstenech s kameny; [4]) v jiném o 12 prstenech.[5]) V Plzni měl Ondřej Bernášek r. 1495 čtrnácte prstenů zlatých, „a v některých dva zaffiry, jeden veliký, druhý malý a jeden diamant".[6])

Šlechta že i v tom převyšovala měšťany, kdož by pochyboval. Byla na příklad paní Elška z Horek manželka jen zemanova a v statečku svém spočítala do osmdesáti čtyř prstenův! [7])

Co do **cen** víme, že koncem XV. věku byl v Praze nějaký „prsten s zaphirem velikay" za 16 kop grošů českých; jiný se safirem za 12 kop; Dorota z Veletic měla r. 1502 prsten zlatý se safirem za 50 zl. uherských; [8]) voly nejtučnější tehdáž prodávali po 3 a 4 kopách. Měl tedy onen veliký prsten cenu čtyř i pěti volů.[9])

Prsteny v XV. věku byly některé i velmi veliké, nemotorné.

Příkladem ohromného prstenu byl by onen, jejž připisovali v XVI. věku Aeneovi Sylviovi, ale ten není z doby tohoto papeže historika; [10]) o hrubosti některých prstenů oné doby nás přesvědčují v archivní zprávě 2 prsteny z r. 1447,[11]) „která vážila půl šesta zlatého uherského". Uherský zlaťák byl dosti hrubý dukát.

Byly však prsteny díla jemného, uměleckého. Dosti zhusta čítáš v oněch dobách o prstenech **„dílem záponovým"** udělaných. Témuž dílu záponovému říkali v století následujícím dílo **„armpantové"** a někdy také **„brněné"**.[12]) Byla to po našem přesvědčení jemná práce filigránská; neboť sluje totéž dílo armpantové i dílem **„drobným"**.[13])

---

[1]) Dsky. Misc. 15. G. 10.
[2]) Misc. 26. G. 12.
[3]) Tamže. J. 9.
[4]) Dsky. Misc. 21. C. 30.
[5]) Dsky. Misc. 22. 307.
[6]) Arch. plz. 223. 27.
[7]) Dsky. Misc. 53. N. 9.
[8]) Reg. čern. aks. v mus. r. 1502.
[9]) Dsky. Misc. 28. F. 4. Uvádí se cena koně r. 1440 i jen 55 grošů!
[10]) Alterth. in Böh. Bienenberg. II. tab. IV.
[11]) Misc. Dsky. 28.
[12]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[13]) V kopiálu arch. rakovnick. z r. 1615 čteme: „Řetízek armpantovým dílem dělaný, druhý menší, týmž dílem drobným.

O zdobě **emailové** na prstenech není v archivních pamětech v XV. století u nás stopy. Francouzi mají první citáty o emailu (esmail, esmalthus) z r. 1180. Také jsme nenalezli v tom věku oné formy milostného prstenu, kterýž v století následujícím sluje **„prsten ruka v ruku“**. To byl prsten dvojitý; dva obroučky byly spjaty dvěma rukama na znamení smlouvy laskavé. Podobu takového prstenu nalezli jsme vyrytu v XV. století na jedné lampě v Cluni;[1]) tedy zřejmo, že toho rázu prstenů již tehdy užívali. U nás hojnou měrou teprve v století následujícím (XVI.) se vyskytují.

Že měly prsteny XV. věku umělecký ráz gotický, toť se rozumí.

Naši zlatníci svoje umění spíš než na prstenech mohli osvědčiti na zdobách náhrdelních, náprsných. Paní snad viděla cenu těch skvostů v perlách, v kamení, jimiž posázeny. Znatel však obdivuje se při těch klénotech, pokud se z XV. věku kde zachovaly, uměleckému kousku. Podivuje se, kterak vkusně a takměř rytmicky jest rozdělen drahý kov, z něhož klénot uroben, kterak bystře dělí se o místo drahý kámen s kovem, vidí esthetickou asymmetrii na těch drobtech drahých, asymmetrii, která oko těší a svědčí o vkuse, znatel podivuje se onomu smyslu pro jemný kolorit, s kterým sestaveny jsou rozmanité kaménky a perly v ladný obraz. Než zanechajíce charakteristiky těch klénotů, kteréž ve výstavách a v šlechtických pokladech vídáme, přihlédněmež k archivním o těch zdobách zprávám.

Náramků či **aurumpantů** (skrác. a divně zčeštěno ormpantů) v měšťanských knihách XV. věku méně se vyskytuje nežli ostatních klénotů parádních; a poněvadž naproti tomu **křížků, pektorálků, srdíček, řetízků** s penězi dost a dosti se nalézá, soudíme, že v XV. věku dámy navěšely všecko své zlato spíše na krk a na prsa, nežli aby také dílec oddaly rukám. Někdy ovšem nalezneš tkanici „kolem ruky“, jindy čteš, že páteř zavíjely paní též kol ruky a někdy koraly na šňůrce navitými zdobily ruku. Ale zpráv o tom, jakož praveno, pořídku.

Jakého způsobu klénoty na hrdlo byly, povídají inventáře tu a tam světle. Klára Helmová, měšťanka pražská, mívala do r. 1425 na krk **„kameníčko** stříbrné, křížek stříbrný pozlacený, pektorálek s křištálem“.[2]) **Křížky** (zvali je též **„pacem“**[3]) a pektorálky stříbrné a pozlatité vyskytují se touž dobou také v Plzni a tedy zajisté všude jinde.[4]) Křížky bývají zhusta s kaménky; Mikoláš Kelhuf oddává svým dcerám r. 1486 kromě 11 křížků prostých pozlatitých a jednoho srdéčka rovně pozlaceného 2 křížky s perlami, tři křížky „s kranátky“ a patnácte srdéček z kalcedonu ve stříbře; k tomu byly ještě nějaké klénoty, jež sluly

[1]) Obraz ve Viollet-le-Duc. Diction. II. 125.

[2]) Arch. praž. 992. 64.

[3]) „Pacem. kterékoliž na hrdle mám, dávám do Malešic“ atd. v kšaftě plzeňsk. lib. test. 223. 41. 1508.

[4]) Rukop. musej. 3. D. 25.

„angelus perlový ve zlatě, jazyk hadový ve stříbře, křištál ve stříbře a jaspis ve stříbře".[1])

O „jazyky hadové" ukradené soudil se r. 1446 služebník pana Jiřího z Kunštatu s lupiči — naposled nedostal jich sluha než pan Jiří Poděbradský, napotomní král.[2]) Roku 1460 připomínají se v inventáři apatykáře pražského Prokopa kromě pektorálů i „dva ptáčky pozlacená" a „hruštička, v níž sv. Krištofor a sv. Jiří, vše pozlacené".[3])

V dědictví Marty Pauchalky, měšťky Nového města, r. 1499 nalezly se mezi jinými klénoty i „vobrázek zlatý", půl osma lotu vážící, „dva pacem" a „záponka s labutí".[4])

V Hradci Jindřichově mívaly paní na krku „tkaničky s nákončím" zlatým nebo stříbrným; „agnus dei čili křížky s kaménky", z nichž jeden r. 1496 položen byl v šesti kopách grošů.[5])

V Praze jsme nalezli zprávu r. 1460 a v Plzni r. 1495, že v pektorálu byly „svatosti";[6]) byly tedy bezpochyby všecky pektorály nějakého způsobu ostatky po svatých. Také v Kutné Hoře — nejen v katolické Plzni — měli pektorály se svatostmi.

Mezi penězi, které sobě paní a panny české na hrdla věšívaly, nejčastěji najdeš zlaté groše „uherské", „nóbly" a rýnské zlaté. Roku 1501 byla hřivna stříbra za 9 uherských zlaťáků.[7])

V Praze se nám vyskytl r. 1473 také jednou zlatý „Libušín" nebo groš Libušín.[8]) V XVI. věku potkali jsme se s groši Libušinými hustěji. Kterak vypadaly, nemohl jsem se nikde dopátrati ani na nikom vyptati.

Všecky dotčené a jiné groše bývaly buď na oušku zavěšeny nebo na šňůře ohnuty.

O náušnicích v starších pramenech XIV. století jsme nečetli, aniž jsme je kde na obrázku postihli, ač jsou u nás — nehledě k hrobům — konstatovány již za Kosmy. (Viz Zíbrt. Děj. 98); za to ke konci věku zmínky o nich se přiházejí. Roku 1503 viní Barbora z Vrchlabí služebníka svého z „náušnic stříbrných pozlacených".[9])

K drobné klenotné parádě na konec přičísti jest modlitební knížky, kteréž mnohá česká dáma mívala aksamitem povlečené a stříbrnými nebo zlatými puklicemi, knoflíky obité,[10]) řetízkem sličným a sponami spjaté. Někdy byla na hedbávné nebo jiné látce taková kniha za-

---

[1]) Dsky. Misc. 21. C. 30.
[2]) Manual novom. 88. 206.
[3]) Dsky. 87. 370.
[4]) Dsky. Misc. 22. 307.
[5]) Reg. purkm. z r. 1487 v arch. hradeck.
[6]) Arch. praž. 228. 27.
[7]) Arch. praž. č. 1128.
[8]) Dsky. Misc. 53. Q. 9.
[9]) Arch. Česk. XII. 546.
[10]) Plzeň. arch. 228. 41.

věšena při páse ženském; podobu knížky, jejíž desky prodlouženy jsou měkkou látkou, takže celek vypadá jako pytlíček, přidal v XV. věku umělec i svatému Vojtěchovi v kapli Vlaského dvora na Kutných Horách.[1]) (Viz obrázek doleji č. 119.)

Rukavic — pokud nejsou krojem zbrojným — najdeš v českých inventářích XV. stol. hrubě málo. Naši lidé obojího pohlaví měli je, ale nezapisovali do knih, poněvadž nebyly rukavice ty nikterak ještě modními a honosnými kusy; byly to proti zimě soukenné a plstěné obaly na ruku, na kteréž se při kšaftovním anebo posmrtném popisu nekladla váha; proto je také nejspíš ještě najdeš v pozůstalosti sprostnějších lidí, kterýmž i sprostná rukavice stála za obzvláštní zapsání.[2])

V chladných krajinách severských náležely rukavice k obyčejnému kroji podle zřejmých zpráv v VII. století;[3]) u nás jest o hrubých rukavicích (pro špitálníky) zmínka výslovná v XII. století. (I. díl Dějin Zíbrtových 47.) V době rytířské staly se rukavice i při ženských, kteréž prý jich prve nemívaly, modou obecnou.[4])

V XV. století vídáme rukavice parádní na obrazech cizích, románských dosti zhusta. Podesta vlaský v díle Bonnardově již při r. 1400 má bílé rukavice, jednu na ruce, druhou v hrsti;[5]) na jiném obrázku století XV. má dáma rukavice formy mnohem pyšnější nežli zříti v nynějších letech: jsou to rukavice tak dlouhé, že kryjí nejen pěst ale ještě veliký kus ruky, a nad to ještě visí kus do špice vystřižený o zlaté obrubě dolů a končí se střapečkem.[6]) Při tom zajímavo, že prsteny má dáma navlečeny přes rukavici.

U nás skvostné rukavice nalezli jsme teprve u věku následujícím měrou znamenitou při všech stavech.

Rovně tak zvedlo se nám s **oháňkami** čili vějíři ženskými. V XVI. věku nalezli jsme jich sílu, v XV. věku nic — ačkoli vějíře nynější podoby (éventail, ventilabrum) znali ve francouzské zemi již v XIII. století.[7]) Také ve sbírkách lze nalézti vějíře z XV. věku;[8]) ale, jakož řečeno, v pramenech o nich není zmínky.

Vlasť a rodiště oháněk na všecken způsob byl orient tropický, Čína, Indie. Palmový list po tu chvíli jest nejpřirozenější model k vějíři.

---

[1]) Obrázek v Methodu XII. 33. Kresl. Zach.

[2]) Viz v listin. z Morav. Třebové. Tu se jakémus sirotku z mlýna odkazují rukavice. R. 1515.

[3]) Bock. Gesch. der liturg. Gewänd. II. 133.

[4]) Schultz. Höfisch. Leben. I. 282.

[5]) Bonnard-Costumi. I. 27.

[6]) Tamže. II. 155.

[7]) Gay. Glossair. Émouchoir, éventail. I. 626. 684. Citáty o prvém jsou tu z r. 943 a o druhém z r. 1295.

[8]) Dr. Figdor ve Vídni má takový vějíř. Viz Catalog des k. k. österr. Mus. f. Kunst.

Z orientu vzali oháňku Řekové a Římané; od nich církev. V XV. věku oblíbily ho paní italské a španělské tou měrou, že se jim stal kusem národním. Vějíř, prve nežli zdrobněl, dostal se do rukou ženských jakožto paráda na ulici, za delší dobu posluhoval, jsa rozměrů valných, i vznešeným lidem světským k zevnější nádheře. Vímeť z Pavińskiego, že r. 1500 koupena pro polského krále „oganka nova de pennis pavorum pro mensa domini principis" — tedy oháňka z pavích peří pro stůl knížecí.[1])

Na konec buď propuštěno vrátiti se zase k drobným strojbám mužských krojův a odpověděti k otázce, chodívali-li naši mužové v XV. stol. o **holi** nějaké **honosné**. Že na cestu brávali sprostné hole, o tom není pochyby. Mluví se o holi podpůrné již za Kosmy v X. věku.[2]) Zbožný text k životu svatého Františka pokládal i takovou hůl cestovnou za přepych; praví, že vysláni byli apoštolové, „aby nevládli, zlatem ani v opasku peněz ani tobolky na cestě ani dvú sukní nemívali, ani s huolí chodívali".[3])

Tedy o sprostné holi, kterou se podpíral stařec a pocestný, nebude sporu. Ostatně viz náš obrázek č. 48. Jde o hůl nějakou honosnou. Takové hole nošeny ve Francii již od XIII. věku. Gay má několik zobrazení těch holí. Jsou s hlavami psími, lidskými, jsou s hlavicemi, jako na sloupech vídáme, slovem jsou při ruce řezbou i litinou zdobeny a pěkny na podiv.[4])

Také na vlaských obrazech zříme v XV. století i vojáky, jak vykračují si s hůlkou.[5])

V našich pramenech jsou zmínky o holích skrovné. Roku 1448 vyšli pražští konšelé proti legátovi Karvayalovi „se stříbrnými hůlkami dle obyčeje".[6]) Ale už Židek radí konšelům, aby chodili v dlouhé sukni poctivé s kunami, a „aby byl nejmladší, má s holí choditi".[7]) Z toho zdá se plynouti soud, že o holi úřední a honosné naši konšelé choditi nechtívali a od starého obyčeje do Židkovy doby upustili.

Na počátku století následujícího (r. 1521) praví jakýs mladý panáček pražský o svém protivníkovi: „Já mu svedl zbraň hůlkou, s kterou chodím." [8]) Tato nahodilá zmínka bude míti bezpochyby význam také retrospektivný.

Za zmínku konečnou snad stojí, že v XV. století byl už na světě vzor k pozdějším **slunečníkům a deštníkům**. Měl ho papež, tedy táž hlava církve římské, od níž pochází vzor k oháňkám pávovým.

---

[1]) Pawiński. Młode lata Zygmunta Starego. 258.
[2]) Fontes rer. II. 9.
[3]) Život sv. Frant. Rukopis v Černínské knihov. z r. 1500.
[4]) Gay. Glossair. 128. Heslo baton.
[5]) Bonnard-Costumi. I. 49.
[6]) Tomek. Praha. VI. 152.
[7]) Židek. Správovna. 85.
[8]) Arch. praž. č. 1047.

Když vjížděl totiž papež Jan XXIII. do Kostnice na sněm, nesen byl nad ním ohromný slunečník nebo deštník. Ovšem praotec slunečníků vypadal trochu jináče nežli jeho nynější potomci, ale jeho princip jest stejný. Byla totiž na tyči, kterou svrchu při špici zdobil zlatý anděl s křížem v ruce, zavěšena žlutá a červená látka hedbávná napjatá na obručích. Tedy stejně jako dnes se děje. Ale podoba té látky nebyl malý segment povrchu koulového, nýbrž byl to dokonalý zvon po stranách vyříznutý, aby z něho papež mohl vyzírati.[1])

Zajisté od papežů přijal benátský dože svůj povědomý slunečník, s nímž bývá v XVI. století zhusta zobrazován.

---

[1]) Papežský slunečník je malován v Richenthalově díle o Kostnickém koncilu. Kopie v univ. knihovně. Reprodukci toho slunečníku viz v Scheible Die gute alte Zeit. 324. obraz 96. V museu zemsk. mají ruskou kopii kostnického sněmu Richenthalova.

Kroje rozmanitých stavů.

Šat královský.

(Typické figury, královský šat obřadní a obyčejný, Vladislav, Ladislav Pohrobek, Jiří, korunovační klénoty a roucho.)

Krátké kapitole o královském šatě na čelo vstavili jsme dva obrázky (č. 104. *a*), č. 104. *b*), na nichž čtoucí může shlédnouti typus krále a

Čís. 104. *a*)
Z archivu kapitul. A. 10.

Čís. 104. *b*)
Z rukop. Zrcadla spasení.

královny, jak si je malíř na počátku XV. věku představoval — a možná věc, že některou osobu královskou té podoby i viděl.

Král je tu oděn dlouhým pláštěm modrým o podšívce růžové. Po knoflících poznáváme, že má král na sobě kabátec — tedy že chodí rád po modě zánovní.

I králová jest oděna pláštěm, ale ne tak dlouhým, jako figura předešlá. Plášť ten také modrý. Spjat je velikou sponou o dvou pukličkách. Sukni má paní hnědou, barvy zažloutlé (Sienna), pásem opásanou i vyhrnutou nad boky tak, jako jsme před tím málo kde na obrázku nalezli. Zavití má paní králová bílé.

Býval vůbec dvojí šat králům.

Jeden sloužil za ornát obřadní slavnostní, v druhém chodívali obyčejně. Onoho hlavním kusem vždy byl **plášť**. Pod pláštěm míval král

Čís. 105. Z majestátu Vladislava II. v praž. měst. archivu XV. století.

buď modní šat nebo vážnou sutánu či reverendu. Všecko z látek nejvzácnějších, nejobyčejněji ze zlatohlavu.

Obrázek č. 105. představuje českého krále Vladislava v plném královském ornátě, jakž namalován jest v majestátě archivu pražského. Plášť královský má při hrdle touž formu, jako jsme viděli svrchu na obrázku krále Václava IV. z pražské mostní věže. Je to plášť o stojatém límci, jako býval oblibován v XIV. věku. Plášť královský držel tedy formu starodávnou. Ale král Jan a Přemysl II. takového límce ještě

nemají. Jejich plášť slavnostní je o límci malém přeloženém. Zpod pláště vyhlédá na přiloženém obrázku krále Vladislava sukně či tunika přepásaná štólou.

V soukromém životě nosili se čeští králové podle svých vlastí, z nichž pocházeli anebo dle osobní náklonnosti. Zikmund chodíval po uhersku. Vladislav Polák po polsku i po uhersku. Habsburkové strojili se modami německými. Král Ladislav Posthumus po burgundsku. Aspoň jest na snímku modlitební knihy z r. 1453, v zemském museu chovaném, oděn modou burgundskou. Je oblečen řasnatým kabátem bílým; řasy a vrapy jdou již od krku a jest těch varhánků tolik, že více jich nelze si ani pomysliti. Rukávy končí se v mohutné špičaté pytle. Přes kabát — a to je divná věc — má král navlečenu svrchní sukni, která se nic neliší střihem svým od kostelní dalmatiky. Ovšem je kratší. Barvu má hnědou, sepiovou, což se při bílém kabátě spodním velmi pěkně nese.[1])

Když seděl Ladislav před svou smrtí naposled na soudě, nebyl oděn rouchem obřadným, nýbrž byl v rouchách plátěných a v šubě, o čemž jinde zmíněno.[2])

Našeho nejznamenitějšího krále Jiřího z Poděbrad musí sobě čtoucí představiti i mimo obřadné vystupování jakožto pána velmi nádherného. Čtemeť v zprávách bratrských (r. 1502), že král Jiří na sobě obliboval veliký přepych, „an Zikmund ani císař Karel žádný z nich nevedl tak slavného dvoru“.[3])

Zajisté čtoucí vzpomíná zprávy svrchu již pověděné, že lékař Židek Jiřího naváděl, aby se v nádheře své častěji přeměňoval. Prý proto, aby páni bohatí nemohli tak činiti po něm. Poslechl-li král dotěrného Židka a dal-li se s pány v závod co do přepychu, nevíme; hořejší zpráva českobratrská by tomu poněkud svědčila.

Není pochyby, že králové čeští i v XV. věku ob čas oblékali se v úbor rytířský, o jehož kusech zevrubně bude položeno doleji.

Z **korunovačních klénotů** královských na předním místě jest **svatováclavská koruna**, r. 1368 Karlem pořízená. Bývá pro svou symbolickou i historickou důležitosť často zobrazována, takže ji klademe vůbec za známu.[4]) Je o čtyřech listech liliových, všecka posázena velikými kameny i perlami.[5])

Jiné známé znaky královy mocnosti jsou **žezlo** (žezlo české je stříbrné pozlacené), **jablko s křížem, zlatý prsten a meč svatováclavský** v pochvě červené, perlami a kamením posázené.

Na obrazech drživají králové meč leckdy na místě žezla.

---

[1]) Zajímavý snímek ten viz v cimeliích česk. musea vyložený.
[2]) Tomek. Praha. VI. 284.
[3]) Arch. zemsk. List Tůmy Přeloučského.
[4]) Ostatně viz obr. v díle Zíbrtově str. 888.
[5]) Popis v Pešinově Phos. Septic. 478.

Z **korunovačních šatů** královských uvádí povědomý řád Karla IV. plášť se záponou, sukni (dalmatiku), rukavice, střevíce a náramky.[1]) Králová při korunování bývala prostovlasa; dle řádu Karlova měla míti **sukni** i **košili** napřed i v zadu otevřenou do pasu,[2]) aby mohla býti od biskupa pomazána na pleci i na prsou. Na sobě měla při korunování plášť. Také měla žezlo míti, prsten a korunu.

V slavnostních průvodech král i králová bývali pod nebesy, nad hlavou jim nesenými. Když král Zikmund 11. listopadu 1437 z Prahy se odebíral pryč, aby se už nikdy nevrátil, nesen byl v křesle „pod věncem zeleným.[3])

Šat kněžský.

1. Šat kněžský mimo chrám.

Pleš; brada; Hus; sukně; škorně; kněžské inventáře; kněží zákonní; šat chrámový.

Který laik oblékl se za kněze, mohl býti na trest upálen, jakož se přihodilo v Praze r. 1445.[4]) Z toho plyne, že kněz měl svým zevnějškem býti zřetelně rozličný od laika.

Rozdíl začínal se od hlavy.

Pleše (corona) mívali kněží od šestého věku počínajíc; v XIV. století, jakž patrno na miniaturách v knize Štítného a v mšále kanovníka Václava z Radče, měli pleše velmi veliké, tak že všecko téměř bylo holo.

Ale víme zajisté, že sobě mnozí nechávali pleše zarůstati, chtějíce vypadati po světsku. Všickni arcibiskupové až na práh XV. století byli nuceni světáckým kněžím pleše nařizovati.[5]) Ještě r. 1406 synoda pražská tak poroučí.[6])

A před dosazením arcibiskupů bývalo rovně tak, známeť výtku Petra Žitavského r. 1329 o malých tonsurách.

Že i při pleši umívali kněží hověti modě dlouhých vlasů, to zříti ještě na obrázku táborského gradualu kapitolního.

Také kněží husitští (pod obojí), ba i kněží při vojště Žižkově mívali pleše; aspoň onen kněz, jenž vedl voj Žižkův na miniatuře Gotingenského rukopisu, má pleš. Proti tomu kněží táborští pleš zřejmě zavrhovali. Kněz s pleší byl jim nevěstka okrášlená.[7])

---

[1]) Emler. Spisov. Karla IV. 107. O těch věcech všech viz Adámka. Z pamětí korun. král. česk.
[2]) Emler. Spis. Karla IV. 100.
[3]) Tomek. Praha. VI. 43.
[4]) Stař. Letop. 140.
[5]) Viz obšírné citáty v I. díle. 435.
[6]) Hoefiler. Conc. Prag. 55.
[7]) Arch. Česk. III. 222.

Bradu kněžím zapověděl Řehoř VII. r. 1074. Vyslovil při tom své přesvědčení, že duchovní západní církve od počátku křesťanstva bradu holívali. Do Řehořovy doby bývalo kněžím asi volno míti bradu vousatou nebo holou. Od jeho doby měl býti kněz bez brady.

I kněží klášterní většinou holívali si bradu, aby odlišili se od bradatých konvršů nebo bratří laikův. Stříhání brady dělo se v klášteřích s jistou slavností a ceremonií, ale jenom několikráte do roka dle řeholních zákonův; z toho plyne, že kněží řeholní, neoholil-li se který sám o své ujmě a čekal-li na obřadní rasuru sedmkrát, desetkrát za rok od opata nebo biskupa konanou, zajisté chodili o bradě aspoň poněkud strništěm vousatým obrostlé. Jenom některý přísný řád nechával svým členům i potom vždy růsti vlasy a bradu.

Pravidlo tedy bylo, že kněží světští i řeholní mají býti na bradě holí. Všaktě český arcibiskup v XIV. věku míval svého stálého bradýře.[1])

Ale výjimky byly.

V témž řádě mnišském mají jedni kněží bradu, druzí ne; zajímavý tento případ byl v polovici XV. století v cisterciackém řádě. Němečtí kněží čili Rýňáci (poněvadž byli od Rýna) zvou se v jednom listě, od českých mnichů Janovi z Rožemberka před r. 1459 poslaném, „bradáči“, z čehož zdá se plynouti, že čeští mniši téhož řádu byli bez brady.[2])

Čís. 105 *a*). Z rukop. Zrcadla spasení fol. 57.

V našich rukopisech Štítného, v Passionalu Kunhutiné, na obrazech karlštejnských najdeš obojí kněze, bradaté i bez brady. Z počátku XV. stol. přikládáme jednu takovou vyjímku na obrázku č. 105. *a*), vyňatém z rukopisu Zrcadla spasení. Představuje kněze v modré klerice — tedy asi kanovníka, kteří se odívali fialově — a v růžovém pluvialu nebo v kápi. Na hlavě má pleš a při ní dlouhé vlasy, v ruce drží svěcenou vodu asperges.

V rukopise právě řečeném již tak snadno nenajdeš kněze s vousy, ani světského ani řeholního; čtoucí se o tom poněkud přesvědčí z pěti obrázků doleji položených a vesměs z dotčeného rukopisu vyňatých.

Pravidlo, aby kněží byli bez brady, platí za celý XV. věk. Na konci toho věku ještě tak bylo, jakož svědčí miniatury z rukopisu Života sv. Františka, z nichž jedna též následuje na svém místě doleji.

Z obrazů cizích víme, že rovně tak bývalo i jinde. Též papež Sixtus IV. r. 1400 zobrazený byl bez brady,[3]) a teprve humanističtí papežové v XVI. věku strojili se v brady.

[1]) Tadra. Soudní akta konsist. 1874. 105. Spis akademie české.
[2]) Pangerl. Urkundenbuch Goldenkron. 494. Upozornil mne laskavě pan archivář Köpl.
[3]) Bonnard-Costumi. I. 1.

Naši Táboři, kteří se strhli církve římské docela, a po nich Bratří čeští, rovně tak docela odtržení, mívali své kněze bradaté, aby se lišili od římských a husitských nebo kališnických kněží, kteří od církve se odtrhnouti nemínili.

Po tom, co tu vyloženo, zdálo by se, že otázka o **Husově bradě** jest zbytečna. Není zbytečna, je naopak o věci té spor.

Nebudiž českým historikům za směšnost kladeno, hádají-li se o bradu Husovu! Brada je velmi charakteristický kus lidské tváře, a při dotázce, jak vypadal Hus, jenž jest takřka zosobněné utrpení i sláva českého národa nehynoucí a světová, připadá sama sebou myšlénka, měl-li kazatel betlémský vous na bradě či neměl.

K té otázce velmi zevrubně snesl vědecký materiál F. Menčík, pojednal o ní bystře a na základě dobré zkušenosti,[1]) ale zcela světle neodpověděl. Nicméně vysvítá z té zajímavé práce, že podle mínění spisovatelova Hus bradu měl.

Přiznáváme se, že nám Hus s mužnou bradou jest daleko milejší, známější a přirozenější. Proto také mistr Brožík dal na svém grandiosním obraze Husovi bradu. Učiní tak bezpochyby i sochař, mající z kamene stesati monumentálnou podobu českého reformatora, aniž mu to budeme vyčítati.

Ale neváháme vyznati, že v Husovu historickou bradu nevěříme. Myslíme, že jí neměl, nanejvýš měl tu, která mu zrostla v nelidském žaláři. Ale s tou na popravu nešel, sic by prameny o tom tak hovořily, jako o bradě mistra Jeronýma.

Držíme se nejprve toho přesvědčení, že Hus ani po této malicherné stránce od jiných kněží církevních se lišiti nechtěl a nelišil. Hus se vůbec v ničem nechtěl děliti od církve. „Doufám, že jsem zúplna křesťanem od víry se neuchylujícím," tak psal proti svému nehodnému protivníku českému Pálčovi.[2])

V příčině zevnějšku jeho kněžského stojí za zmínku, že i **pleš** měl kněžskou! Po odsudku mu tonsuru vyhladili.[3])

Hus byl zbožný nad míru, mravů byl přísnějších a čistších nežli nejpřísnější mnich, ale že by způsobem některé přísné řehole nosil bradu a podobal se v tom mnichům, tomu nevěříme. Neviděl na mniších, kteří s ním v Praze žili, nic pěkného, co by stálo za následování.

V **pramenech** historických není o Husově bradě nejmenší zmínky. Vytištěn byl sic kdysi v XVI. století spis Pogiův o processu a upálení mistra Husi,[4]) v tom spise připomínají se vousy Husovy několikrát, naposled se vypravuje i to, že před upálením mistrovým byly olejem smočeny, aby lépe hořely — ale list jest od počátku do konce podvržený

[1]) Národní Listy. Únor a březen 1893. „O Husových podobiznách".

[2]) Adversus scripta Páleč. I. 260.

[3]) Helfert. Hus. 211.

[4]) Český překlad bez bližších udání, anonymně, vydán byl nákladem a tiskem dra. Edv. Grégra.

falsifikát XVI. století. Nese na sobě zcela světle ráz řečeného století a vypravuje věci i klamavé i nemožné, tak že nelze s ním vůbec vážně se obírati.

Také Hilferding ve svém spise o Husovi [1]) tvrdí, že Hus měl bradu, neboť prý se s ní maluje. Nepověděl však, kde a kdy se s bradou maloval. A na tom záleží.

Odpovíme za Hilferdinga. Odpovíme na základě vlastního studia i za vydatné pomoci svrchu psané studie Menčíkovy. Položíme věc, jak je, s důvody, čtoucí na konci ať rozhodne ve sporu sám.

Tvrdíme — a toť naše hlavní opora, že za celé XV. století — tedy onen věk, v kterém Hus podnikl smrť mučedlníka — za celé století, v němž Hus žil a umřel, nebyl betlémský kazatel od nikoho nikde vyobrazen s bradou. Jeroným, jeho soudruh v učení a bolestech, byl vyobrazován s bradou a byla mu na sněmě vyčítána, o čemž doleji zmíníme se zvlášť.

Stran historických podobizen Husových nejpřednější jsou rukopisy, jednající o koncilu kostnickém. Je tu veledůležitá kronika, kterou psal Oldřich z Richenthalu, druhdy písař kostnický. Psal ji brzy po smrti Husově a dal k ní malovati obrázky, nemaloval-li je sám.

Lze právem za to míti, že obrázky byly v hlavních rysech a kusech věrně dle skutečnosti, poněvadž je pořizoval očitý svědek. Že osoby v té knize nebyly věrné podobizny, nýbrž holá schemata, toť pochopitelno. Je nemožno divákovi, byť horlivému, zachytiti a reprodukovati s věrnou pravdou to, co malíř z povolání po dlouhém studiu a pokusech schválně na ten konec konaných stěží a ne vždy zdárně dovede.

Ale poněvadž v sobě měla kniha Richenthalova hojnosť všelijakých kostymních a historických drobností, smíme přece pevně věřiti v skutečnosť, jestliže některému schematu svému Richenthal přidělá vousy a jinému ne.

Ovšem oznámiti dlužno, že original Richenthalův se nezachoval. Zachovaly se kopie, a to celkem souhlasné kopie, tedy důkaz, že se držely originálu pokud možno věrně. Z těch kopií uvádí Menčík jakožto nejstarší rukopis aulendorfský, pak kostnický, pražský (v univ. knihovně), vídeňský, petrohradský a wolfenbüttelský.

V rukopise prvém, nejstarším, jest Hus na čtyřech obrazech bez brady. Na předním obrázku má pleš velikou; dva biskupové svlékají ho z ornátu; při té trestné funkci stojí čtyři kněží, dva s kříži, dva se svícemi. Rovně takový obraz jest v petrohradském rukopise, podobný i ve vídeňském.

Na druhém obrázku rukopisu aulendorfského jest bezbradý Hus v černé sukni kněžské. Vedou ho na smrť.

Na třetím obraze bezvouského Husa drží jeden biřic pod paží, jiní jdou za ním, vedouce ho k smrti. Hus má ruce po předu křížem přeložené. Týž obrázek je v rukopisech, pokud víme, ve třech. Z pražského podáváme snímek pod č. 106.

[1]) Hilferding. Hus. 18.

Čís. 106. Snímek rukopisu Richenthalova z univ. knihovny z XV. století.

Z téhož pražského rukopisu hned podáváme druhý snímek pod č. 107., na němž vyobrazen mistr Jeroným, k smrti vedený. Na těch obou obrazech uzná čtoucí, že malíř i při bezvýrazných tvářích, uznal-li za dobré, uměl vous naznačiti a měl-li příčinu, nenamaloval ho.

Jeroným na obraze bradu má. A to se shoduje s prameny. V inkvisičních článcích vyčítá se Jeronýmovi, že měl bradu, aby se zalíbil pravoslavným „nevěřícím", s nimiž jednal proti Římu. Před tím v Krakově

Čís. 107. Jeroným. Snímek z univ. rukopisu Richenthalovy kroniky z XV. stol.

vystupoval jakožto dvořan králův bez vousů v červené sukni a v kukli, šedým kožíškem obšité.[1]) Ale potom „ad ritum eorundem infidelium longam barbam detulit atque defert, ac cornam, habitum et tonsuram abiciendo".[2]) Negativní poznání, že Husovi nic podobného nevyčteno, snad také něco platí. Než vraťme se k rukopisům!

[1]) Helfert Hus. 164.
[2]) Hardt. Const. Conc. IV. 646. 691. Hilferding. Hus. 18.

Na čtvrtém obraze aulendorfském Hus hoří. Tvář jeho sotva viděti. Na podobném obraze rukopisu petrohradského hlavu Husovu lépe zříti, a tu patrno, že Hus vousů nemá.

Kronika Oldřicha Richenthala vyšla tiskem s dřevoryty r. 1483. Na obrazech i tu Hus bezbradý.

Pravíme tedy úhrnem: několik malířů malovalo Husa podle stejné předlohy sic, ale malujíce leccos přidávali, leccos ujímali — ale brady Husovi nikde nepřimalovali.

Ze vzácných rukopisů s husitskými památkami jest dále göttingenský a jenský. Oba se shodují. Tento je z doby r. 1463—1480,[1]) onen bude něco starší. Mezi jinými obrazy, jimiž rukopisy zdobeny, jsou tu namalováni dva muži s kacířskými čepicemi, ale bez výkladu, bez nadpisu. Obrázky jsou šablonovité. Mužové — bezpochyby asi Hus a Jeroným — mají dlouhé vlasy až na ramena, jeden má bradu hustou, druhý má dle zprávy Menčíkovy „kolem brady až ke koutkům ústním krátké vousky; pod nosem není vousů nijakých“.

Tu by byla tedy z XV. věku první a jediná zpráva, že měl Hus — ač-li obraz ho představuje — kratičké vousisko na bradě.

Ale s tím vousiskem přihodilo se, že jiní, kteří měli rukopis v ruce, ho neviděli. Výklad je snadný. Obrázek není docela jasný, a tu lze snadno stín nějak nedbale ze štětce puštěný za „krátké vousky“ vysvětliti.

Rukopis jenský měli jsme před lety v Praze, ohledával ho výborný znalec, architekt Baum, a do té chvíle určitě mi znějí slova toho muže, jenž měl tiskův a rukopisův obrázkových v ruce tolik, jako nikdo, an pravil, že nikde a nikde v XV. věku na Husovi vousů neviděl.

Z tisků lze pohodlně ohledati pěkný exemplář sněmu kostnického od Lory z r. 1483. Jest vyložen v městském museum, a Hus tu bez brady, holý.

Podobně holý Hus jest v českém zemském museu, vyňatý z kodexu chovaného v Brühlu u Kostnice.

Tištěné obrázky bezvouského Husa v XVI. století poslední budou asi v knize, kterou uvádí Menčík pod jménem Processus consistorialis z r. 1525, a jež v univ. knihovně pražské složena jest pod sign. 51. E. 74. Tu je Hus třikrát zobrazen, všady bez brady. Vůbec ani jeden kněz v té knize nemá brady.

V rukopisných malbách poslední bezbradý Hus bude ten, jejž přikládáme na obr. č. 108. Pochází z kancionálu litoměřického. Hus tu vykládá svoje učení otcům na koncilu kostnickém. Je oděn pozpodu sutanou bledě fialovou, po vrchu obšírnou doktorskou sukní tmavočervenou. Vlasy má dlouhé, vous nižádný, leda by chtěl někdo onu neobratnou čárku, která jde od nosu k bradě, vykládati za knír dolů visící.

---

[1]) Dle Tomana v Květech 1892. 492. a dle Menčíka v Národ. List. v březnu 1893. Ostatně nejsou ty rukopisy v Čechách zhola nepovědomy. Psal o nich kromě Dobrovského Mikovec v Časop. Č. Mus. 1854. 366. Jinou o nich literaturu uvádí Menčík l. c.

V XVI. **století najednou vyskytuje se Hus s vousem čím dále delším**, a zbytečno bylo by dokazovati,[1]) že tak stalo se od výtvarníků německých, **protestantských**, od nichž brzy nový typ Husův dostal se do Čech — a tu byl ochotně přijímán i dále rozmnožován a přeměňován.

Tehda vyrojilo se hojně **medailí** německých i českých, na nichž Hus ušlechtile modelován a skoro vždy s vousem. Dobře ukázal Menčík, že žádná medaile Husova nepochází z XV. století, všecky jsou z XVI.; reformace v Německu to byla, která ražení mincí na paměť Husovu podporovala

Čís. 108. Z kancionálu litoměřického list 22/a.

Jednu z nejpěknějších má pan Chaura v Praze. Je olověná, krytá patinou, a tvář Husova na ní tak výrazná, mužná a přece bolestná, že se ani nedivíme zprávě, že mistr Brožík dobře si ji zapamatoval pro svůj obraz. Nese nápis 1420, ale legenda na té medaili německá: „Gott Schuz und mer der Bruder Her“ svědčí, že mince pochází o sto let později.

V přiloženém obrázku č. 109. podáváme typ Husův, jak se byl v XVI. století ustálil. Hus je obrostlý zašpičatělými dlouhými vousy a vypadá ušlechtile. Tak si ho národ v XVI. věku představoval; teně český reformator, jak ho malovali naši předkové na oltáře a do kancionálů, ctíce ho za svatého mučedlníka — a moderní český umělec tuším dostatečně jest oprávněn této podoby stoletou tradicí posvěcené, se držeti, třebatě historický Hus byl holý.

Je charakteristické pro naši otázku, že v XVI. věku kreslívali[2]) také Rokycanu a jiné kněze soudobé o pleši valné i bradě hrubé. Proti

[1]) Srovnej jen článek dra. Golla v Časop. Č. Mus. 1880. 60. „Jak soudil Luther o Husovi“. Před Lutherem co Čech to kacíř. Jeho příkladem Němci s větší než před tím láskou s Husem se seznamovali.

[2]) Viz krásný exempl. Rokyc. postill. v univ kn., psaný Dav. Pretoriem, praeceptorem v Táboře r. 1586.

tomu znova tvrdíme, že ani Rokycanovi ani souvěkým jiným kněžím (kromě táborských a bratrských) brada nebyla obyčejná.

Došli jsme k **šatu** kněžskému.

Kněží oblékali se svrchně **„sukní kněžskou“** (vestis **subtana, sutana, talár**).

Nebyla sukně kněžská leckdy té délky jako klerika nynějších kněží, nesahalať ani ke kotníkům, ale byla přece tak obšírna, že mohl r. 1473 odkázati farář sv.-Mikulášský ve Starém městě své sukně černé ženským (nedí se kolika), aby z nich pořídily sukně sobě.[1])

Čís. 109. Z kancionálu malostranského.

Krátké sukně zapovídány na prahu XV. století statuty arcibiskupa Wolframa r. 1398.[2])

V starých řádech krejčovských ukládá se tovaryši za mistrovský kus ušiti „sukni kněžskou s **dvéma faldy**“.

Formu měla tedy obšírnou, aspoň o dvou řasách, i rukávy byly střídmě široky. Po předu byla sešita, takže jen na provlečení hlavy zbyl otvor, jenž pak u krku sponkou nebo knoflíkem se spjal.

Hus má na obrazech Richenthalových na sukni límec vysoký, stojatý, bílou tkaničkou lemovaný. Nynější samostatný **kolár** černobílý pochází teprve z konce XVI. věku. Druhdy, jakož viděti na obraze Husově, kryl krk knězův límec sutany.

[1]) Misc. 53. Q. 7.
[2]) Věstn. kr. společ. nauk. 1889. Emler. 305. 306.

Také při konci rukávů zříti u Husa bílé lemování, a tolikéž obruba jeho černé kleriky jest bílá.

Dle starodávných statut církevních byla sutana obyčejných kněží černá, biskupův a kanovníků fialová, kardinálů červená. Koncil pařížský r. 1425 musil kněžím zakazovati kleriky zelené, červené a jináč všelijak barvené, veliké rukávy, vystřižené límce.

Z těch zákazů (u Bocka Gesch. der liturg. Gewänd.) patrno, že jedni kněží chtěli míti kleriky nad kolena, druzí že je za sebou vlekli vléčkami. Je zajisté, že vždy bývalo dost bujnosti i při prosté sukni kněžské.

Ony parukávy, jež smějí nyní nositi kněží jakožto vyznamenání, vykládá Bock (II. 324) za zbytek velikých bývalých rukávů kněžské sukně. Nám však pravdě podobněji zdá se, že jsou to pachy, vzaté od kněží z mody světské, kterouž jsme svrchu při kabátech světských vylíčili.

Čís. 110. Rukopis z kapitul. archivu č. A. 10.

Českým kněžím přikazuje synodální statut roku 1406 (u Höflera Conc. Prag.), aby měli vestes clericales non nimis longas, nec nimis amplas — tedy ani široké ani úzké — non partitas, non bipartitas, non tripartitas — tedy ne o podvojné barvě — rukávy aby měli ne široké, ne dlouhé.

V přítomném obrázku č. 110. vidí čtoucí velebného pána šviháka. Tak mohl vypadati jeden z těch, proti kterým Hus kázal. Pleš má tento kněz docela zákonitou. Ale sutana jeho je půl červená, půl modrá — tedy švihácká, miparti — a má při rukávech visuté, dlouhé, špičaté parukávy.

Nalezli jsme zprávu z r. 1480, že tunika starého kněze byla robena ze s e d m i loket sukna. Činí totiž roku řečeného farář v Telči se svým náměstkem smlouvu, aby mu denně dával 2 pinty piva a na dva roky sukni ze sedmi loket sukna po 8 groších loket.[1])

Jsouce synové své doby, která vůbec měla zálibu v pásech, nemohli kněží býti bez **pásu**. Že chlubí se kněží s pásy stříbrnými a zlatými a hedbávnými, to jim vyčetl již Milič.[2])

Ale nesvětáčtí kněží měli zajisté pásy prosté. Pás, s kterým Hus malován na hranici, je bílý; za pásem má nůž v nožnici a kožený pytlík.[3])

Ostatním šatem nelišili se kněží od laiků. Kněz měl **nohavice** téhož způsobu jako jiní muži, barev střídmých i křiklavých; některý

[1]) Arch. zemský, opisy arch. jindřichohradeck.

[2]) Menčík. Věstník Spol. nauk. 1890. 314.

[3]) Měl „Zwen schwarz rock und ein gürtel und ein messer in ainer schaid und ein lidrin seckl". Gebh. Dacher a Ulrich Richenthal. Rukop. univ. knih. fol. 42.

ovšem uznával za pohodlnou věc, nemíti pod sutanou nohavic žádných. Nadává jim Rokycana „ženkýlů" a volá na ně: „Ba mívajte nohavice, styďte se!" [1])

Kněz obouval se **škorněmi, botami a střevíci,** které ovšem neměly míti podobu takovou, proti níž sami kněží s kazatelnic horlivě kázali. Vyšší duchovenstvo, zvláště v cizích zemích, slynulo v XV. věku takovým přepychem rozmařilým, že lze sobě zcela dobře pomysliti kardinala v škorních s dlouhými **nosy** či **zobáky**.

Aspoň Richenthal maluje kardinály v sněmě kostnickém s zobáky, a že kněží v Čechách obouvali střevíce nosaté, aby se líbily ženám, to jim kromě jiného vyčetl r. 1367 Milič.[2])

Již patrno, že po té stránce husitské hnutí u nás přistrojilo nápravu. Kněží kterékoli víry asi dbali sebe, aby nepohoršili a neposmáli se protivníci.

Škorně českých kněží doby husitské budou asi oné formy, kterouž čtoucí viděl při Husově obrázku. Jsou nevysoky, nenízky, nešpičaty.

V době krále Jiřího po vojnách tlačí se k nám zase přepych. Tehda horlil Rokycana na svých kázáních proti nějakým krátkým střevíčkům, jež začali kněží sobě oblibovati. „Hříchem" byl Rokycanovi kněz „v střevíčkách krátkých, an ukáže holou nohu." [3]) V jiném exempláři Rokycanovy Postilly [4]) čteme hněvivá slova: „Půjde kněz v střevíčkách krátkých, a málo chce bláto přeskočiti, okáže nohu dolů." V Němcích o málo později než Rokycana vyčítá Geiler v Postille [5]) kněžím, že jim viděti botky.

Přes sukni oblékali kněží **pláště** čili **kloky, šuby a kožichy** rovněž takové, jako mívali světští lidé; také na hlavu vstavovali sobě čepice stejného způsobu; v době vojny husitské však kněz míval na hlavě nejspíš **kuklu.** Máme zajímavou zprávu o tom, kterak vypravili Pražané r. 1430 svého faráře od sv. Štěpána ve zdi, Václava, do husitské vojny do Míšně: koupili mu 13 loket sukna pro tunica et caputia za 54 grošův.[6]) Ostatně víme, že Jeroným byv odsouzen vzal prý kuklu svou a hodil ji mezi preláty.[7])

Kdo nechtěl chrániti pleše své čepicí, pokryl hlavu též kněžskou malou **karkulí.**

Široké klobouky kněžské se šňůrami zná Bock (Gesch. II. 361) již v XV. věku. Pod takovým kloboukem měl kněz karkuli nebo kukli, Aby u nás byly nošeny, nevíme. Ve vlaské kapli kutnohorské má ten klobouk sv. Jeroným; rač ho čtoucí ohledati doleji na obr. 119. Po-

---

[1]) Goll. Rokyc. Postill. v Č. Č. Mus. 1879. 205.
[2]) Menčík. Věstník Spol. nauk. 1890. 314. „Calceos rostratos deferunt, ut mulieribus placeant".
[3]) Postilla Rokyc. 240.
[4]) Goll. Postilla Rokyc. v Č. Č. Mus. 1879. 205.
[5]) Post. Geil. von Kaisersberg. II. 78.
[6]) Diplomatář musejní r. 1429. Počty městské.
[7]) Goll. Vypsání o mistru Jeronýmu. 18.

zdější exemplář takového klobouku, jenž byl na šňůrách a tudy mohl viseti na zádech, viz v univers. exempláři Chelčického Síti víry.

Že i nejskromnější kněz raději se oděl šaty ze sukna lepšího, z lindiše nebo sukna mechelského, nežli z vlčku laciného, tohoť lze domysliti se, i kdyby tu a tam inventář o tom nesvědčil. V Plzni r. 1432 oblékal se kněz kterýs v „sukni černú s liščím kožichem" a v plášť černý; jiný měl r. 1426 kožich beránčí na sobě, kterýž mu dobrodinec poručil poslední vůlí.[1])

Pražský kněz Jeroným nechal po sobě r. 1492 „čubu popeličí", sukně dvě černé, jednu z nich mechelskou, a čepici kuní.[2])

Téže doby berounskému knězi Vavřinci „šubu liščí" zlodějové ukradli.[3])

Souvěký kněz Jakub Petříkův, farář v Zábřehu († 1502), nechal po sobě několik kožichů — ale při nich též hever, kuši, meč a šavli![4])

Druhdy chodívali kněží **ozbrojeni** až tuze. V XIV. věku Milič jim vytýká, že odívají se po **vojensku** a chodí s **ostrohami**. Arcibiskupové jim zakazovali meče, leč by na cestu se vydali, tu mohli na svou obranu se opásati. Ale přes to chodívali kněží mnozí pořád s meči, a některý naložil na se i lučiště.[5])

Že nebývali kněží ani v XV. věku beze zbraní, o tom svědčí prve psaný farář v Zábřehu.

Na konec budiž zmíněno, že na samém počátku husitských válek chtěli někteří kněží husitští nositi se tak jako laikové. To jim synoda r. 1421 zapověděla nařizujíc všemu kněžstvu šat i obuv odlišnou od světských lidí.[6])

Však táborský kněz může dobře pomyšlen býti **bez taláru**. Bývali nejspíš oděni obyčejným šatem šedivým.[7])

Ostatně i kněží husitští vůbec bývali celkem **šeří**. V traktátě Vaňka Valečovského (1452—1458) popisují se kněží tak, že chodí v **šerých** kuklicích sprostných, s cípy krátkými, **klobouky černými** velikými, jiní že mají cípy dlouhé a široké.[8]) I v „Cancio de auctor. bohemici scismati" dí se o kněžích pod obojí vůbec a šmahem, že jsou **„kněží šeří"**.[9])

Kněží **zákonní** čili **klášterští** a **jeptišky** oblékali se dle starodávných svých statut.

Vůbec měli **sukni s opaskem a kukli**; některé řády kromě toho měly **škapulíř (scapulare, oděv na plece, scapuli)** anebo ještě **plášť**.

---

[1]) Mus. rukop. 3. D. 25. C. 19. C. XI.
[2]) Desky. Misc. 26.
[3]) Nejstarší kn. rakovn. z r. 1380.
[4]) Kn. pamět. Král. Dvor. fol. 2.
[5]) Tadra. Cancell. Arnesti. 350.
[6]) Tomek. Praha. IV. 187.
[7]) Tomek. Praha. IV. 90.
[8]) Rukopis v Herrnhutě. Opis v zemsk. archivě.
[9]) Hoefler. I. 558.

Rozdíly šatu mnišského byly ve formě a v barvě. Na příklad **Benediktini** (založ. v VI. věku) byli černí. Střih jejich roucha je prastarý. Řeholníci z Monte Casina v XV. stol. malují se o široké sukni se širokými rukávy a s kápí na hlavě velmi obšírnou, tak obšírnou, že veliké laloky z ní ještě visí pod bradu až k prsům.[1]) Na obr. č. 111. představujeme čtoucímu mnicha benediktinského. Má kápi s hlavy spuštěnou, ale obšírnost její přes to velmi patrna.

Praemonstrátští (založ. r. 1120) byli všecko bílí, mívali spodní sukni, svrchní sukni a na ní otevřenou kápi jako Karmelitáni.[2])

Cisterciaci a Kartusiani, obojí největší protivníci a pronásledovatelé Husovi, měli bílou sukni a ostatní kusy černé. Cisterciáci bývali původně všecko černí, ale nařízením sv. Bernarda změnili svůj šat tak, že přijali sukni bílou a černou kápi; r. 1702 dí o nich zpráva, že při službách božích kápi berou bílou.[3]) Konvršům (fratres laici) nařizovala řehole, aby šatem jich byla „cappa, tunica, caligae, pedules, subtalares, caputium, scapulae et pectus". Tedy spodní šat, sukni, kápi s kapucí, škorně, kalhoty, škapulíř. Sukní měli míti do zásoby čtvero. Košile směli míti na sobě pouze tesaři, kteří byli mezi konvrši. Ovšem i ta košile jejich měla býti černá a „rotunda" — kulatá, obšírná.[4]) Vysvětliti dlužno, že řád Cisterciaků byl původně na hmotnou práci určen. Kolonisovali země. **Ženské řeholnice** řádu cisterciackého odívaly se bíle, zavití — čili jak v Čechách říkali „vejl" [5]) — a škapulíř mívaly černý. Vejl jejich byla cucula (kuklice) a „rotunda" — okrouhlá šatka obšírná. Kterým jeptiškám příslušelo nositi plášť, těm kázalo se, aby ho mívaly sine cauda, bez ocasu. — Tedy jeptišky chodily také po parádě.[6]) Kartusiani bývali bez košil. Hrubé roucho mělo býti na těle nahém. **Františkáni** měli sukni i kuklu jasně šedivou — myší barva — tedy jinačí nežli teď vídáme. Podoba sukně i barva její krásně malována v rukopise Černínském, slove život sv. Františka. Sukně opásána uzlovitým provazem. (Obrázek náš pod č. 112.) V témž rukopise mají **jeptišky řádu sv. Františka** černé plachetky s bílým vroubením a černé pláště téhož střihu, jako vídáme dosud na milosrdných sestrách, po domech prosících.

Čís. 111. Rukopis Zrcadla spasení fol. 187.

---

[1]) Obraz v Bonnard-Costumi. II. 87.
[2]) Kurtze und gründliche Histori von d. Ursprung geistl. Orden. Augspurg. 1702.
[3]) Tamže. 31.
[4]) Fr. Winter. Die Cistercienser. III. 195.
[5]) Jeptišky „v svůj vejl a v hodiny doufají". Goll. Postilla Rokycanova. Č. Č. Mus. 1879. 205. Vejl snad z lat. velum?
[6]) Fr. Winter. Cisterc. III. 117.

Při té příležitosti oznamujeme, že při řádech žebravých, zvláště Františkánech regule (řehole) i oděv časem mnohokrát se proměňoval a reformoval; to věda, malíř i divadelní ředitel bude moci dáti svým mnichům na obraze nebo v divadle zcela směle barvy nejsvětlejší. Velebné pány ani policii to neurazí — a věc bude historicky správna, nebo aspoň možna.

Klarisky odívaly se též jasně šedou sukní a škapulířem téže barvy; vejl měly černý. Sukni vázaly uzlovitým provazem jako Františkáni.

Dominikáni (založ r. 1215) měli bílou sukni, škapulíř a černý plášť s kuklicí velikou (obraz č. 113.); religiosa domenicana na vlaském

Čís. 112. Rukopis Život sv. Františka.

Čís. 113. Rukopis Zrcadla spasení.

obraze z r. 1400 liší se od jiných vážných paní starších pouze černým škapulířem. Hlavu má upravenu **zcela po modě.**[1])

Mniši řádu sv. Augustina malují se v XIV. století všecko černí s řemenem kol těla a s růžencem.[2]) **Kanovníci toho řádu** mívali šat lepší, eremitae a bosáci hrubší; při tom mívali poustevnický plášť.[3]) Na hlavě mívali klobouk i kuklu. Roku 1597 koupil si převor od sv. Tomáše šňůru na kloubouk za 6 krejcarů, na kukli vešlo se tehda 7 loket sukna černého po 48 krejcarech; cingulum bylo za 9 kr.[4])

---

[1]) Bonnard-Costumi. I. 141.
[2]) Tamže. I. 97.
[3]) Kurtze u. gründl. Histori. 42.
[4]) Archiv sv. Tomáše. Počty klášterní.

Augustinianů **řeholné sestry**, které v Praze mívaly klášter u sv. Kateřiny i na Zderaze, sluly **strážkyně božího hrobu**; odívaly se černou sukní, černým pláštěm, na jehož levém křídle byl kříž červený šestirohý. Též takový byl na plátěné svrchní sukni. Na pravé straně pláště visel jim dvojitý provaz. Vejl měly černý a pod ním bílý čepeček.[1])

Minorité chodili v šedém habitě, jejž utahovali tenkým provázcem na pěti místech zauzleným. Na hlavě mívali klobouk se šňorou.[2])

Někteří řádové (žebraví) měli býti na znamení pokory a chudoby **bosi**. Proto sluli **discalceati** u nás **bosáci**. Jakkoli na obr. č. 113. *a*)

Čís. 113. *a*) Z rukopisu universitní knihovny sign. XI. A. 14.

je bosák držící svátosť dočista bos, přece zdá se, že u nás pro drsné podnebí bosáci nechodili bosi, nýbrž obouvali se jako v Němcích zhusta v dřeváky nebo v nějaké škarpály a krpce lýkem svazované.[3]) Na obraze krumlovské Panny Marie z XV. věku vidíme, že mají bosáci podešev přes prostředek nohy páskou širokou připjatý.[4])

Bekyně, zbožné sestry nevázané řeholí, ženy, které oddávaly se dobrým skutkům, učily děvčata, obsluhovaly nemocné (založ. r. 1184),

[1]) Kurtze Histori.
[2]) Tamže.
[3]) Weigel. Hauptstände. 647.
[4]) Viz fotograf. reprodukci v knihovně umělecko-průmysl. sbírek v Rudolfinu. V Tyrolště chodí bosáci do té chvíle o podešvu s dvěma páskami.

odívaly se skoro jako řeholnice, ale šat řasný a plášť jejich i plachta na hlavě byly barev obyčejně jasnějších, byly bekyně šedé, hnědé a modré.

V rukopise svrchu dotčeném Černínském jsou bekyně o šatě fialovém s hlavou zavitou černě. U nás jsou zbytky bekyň ještě v XVI. století, přes to, že život, druhdy pevný, podlomila jim husitská vojna.

Že by šat bratří řeholních nic neměnil od stara až po tu dobu, toho nelze říci. Byl ovšem všech krojů nejstálejší, ale měnil se v nepodstatných kusech přece. Připomínáme jen příkladem, že na počátku XVI. stol. vznikly mezi Františkány o kapuci, bývala-li vždy špičata čili tupa, tak tuhé hádky, že se odloupli r. 1526 kapucíni od nich v nový řád s jinou kapucí. Červený kříž křižovníků našich českých s hvězdou nemíval vždy touž rohatou podobu, a jejich bílý nákrčník s dvěma cípky vzat z veselé mody z doby Ludvíka XIV.!

Novicové řádoví strojili se jako mnichové. Jenom místo škapulíře dávána jim pouhá kukla někde bez cípu,[1]) jinde s cípem. Na příklad křižovníci u pražského mostu obdrželi r. 1381 právo, aby jich nesvěcenci směli míti „caputia cum cornetis.[2])

Připomínáme v nově s důrazem, že předním znamením mnicha zákonníka bývala **kuklice.**[3]) Rokycana jim nadává „**kuklíků**". Prý chodí v oděvu drsnatém, aby byli od lidí vidíni a chváleni. „Ještěť budou sami vypravovati: Myť nikda žádné košile nemáme, v čem chodíme i v tom lìháme; chodí k nemocným, nabízejí nemocné, aby jim poručili, to nám odkaž, a my tě položíme v kostele nebo v klášteře, a toť bude tvá památka".[4])

Na žebravého mnicha bylo asi po našem vkuse divné pohledění, když bral se městskou ulicí v šeré kuklici, v škarpálech a s pytlem na zádech. Koranda píše proti nim r. 1490: „Bosáku, tuláku, někdes tarantoval s pytlem po ulicích, po domích, po tvrzech".[5]) Tůma Přeloučský, český bratr, r. 1502 posmívá se, že mniši Františkové, Bosáci, Dominikové na plecích nosí, na oslech, na karách, na vozích, co vyžebří.[6])

Rokycana jest spravedlivější a viní lakomé kněze všecky všudy, řka: „Dosáhna kněz pleše a mnich kápě, hlediž, an se honí, an loví, ode všeho mu zaplať!"[7])

Stran kuklice, kteráž jest tu patrně znakem mnichovým, doložiti jest, že v době kajicné i světák mnohý ji na sebe vzal k „rouchu sprostnému, smutnějšímu". O Veliký pátek v tom i bosi chodívali. Ale dle

[1]) „Vestimenta novitiorum sint sicut monachorum excepto, quod pro scapulari portent caputium magnum sine cauda quod vocamus barbutam". Gay. Glossair. I. 119.

[2]) Codex aureus v křižov. archivě. 580.

[3]) Weiskuning. Obrazy mnichů se spuštěnými kuklami v Jahrb. kunst. Samml. der allerh. Kaiserh VI. 169. 170.

[4]) Rokyc. Post. 221.

[5]) Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1884. 530.

[6]) Ve zprávě bratří Kunvaldských. Arch. zemsk.

[7]) Rokyc. Postilla. 86.

Rokycany už o ten pátek švihácí „myslí, aby na Velikou noc měli šaty nové, pěkné a střevíce špičaté“.[1])

Na obraze č. 114. představujeme čtoucímu starobylou figurku poustevníka, v šeré suknici a v kukle. Náleží do kapitoly o mniších, třeba že nebyl řeholný.

2. Obřadní roucho kněžské.

Táboři; roucho mešní; humeral; alba; cingulum; štola; manipulus; kasule; biret; kalich; komže; superpellicium; pluvial čili kápě; dalmatika; liturgické barvy.

V XV. století k oltáři nejprostěji přistupoval kněz táborský.[2]) Zavrhovalitě Táboři vůbec jakýkoli šat liturgický, nechtěli kostela, nechtěli oltáře, ba prvotně ani kalicha nechtěli. Jim stačila za kostel boží příroda i soukromá světnice, za oltář stůl ubrusem krytý, za kalich jakákoli nádoba, za hostii kus chleba.

K bohoslužbě, kteráž měla býti ve všem všudy z míry prostá, přistupovali, jakož svrchu dotčeno, nejraději v obyčejném rouše šedivém, bradatí a bez pleše.

Kněží mírnějších Táborů Žižkových bývali v komži.[2]) Nebude na tom místě asi zbytečno poznamenati, že táborští kněží chodívali v čele polního vojska táborského nosíce velebnou svátosť na tyčkách nebo hůlkách vztyčených do výše.[3]) Lze zobraziti táborskou velebnou svátosť těla božího jakožto okrouhlý lívanec, placku. Táboři pomníce jako nynější Kalvini, že Kristus při poslední večeři lámal chléb, lámali u přijímání chléb také, a to chléb obyčejný, jaký právě měli. Poněvadž nemáme obrázku o tom, musí býti necháno fantasii výtvarného umělce nebo divadelního režiséra, chtějí-li představiti přísného kněze táborského, an nese na tyči svátosť, aby to provedli, jak umějí, ovšem v duchu doby — tedy prostě, spíš hrubě, při tom s důrazem oznamujeme, že Táboři nevěřili v proměnu chleba v tělo Kristovo. Jim zůstal chléb chlebem hmotným, jemuž se člověk nesmí klaněti.

Čís. 114. Rukopis archivu kapitulního A. 10.

Kterak vypadal táborský kněz mírnější strany, strany Žižkovy, jda v čele vojska, o tom poučí dva obrazy v této knize položené.

Jeden podáváme pod č. 115. Je to povědomý snímek z rukopisu gotingského. Kněz kráčející před Žižkou má na hlavě pleš tak důkladnou,

[1]) Rokyc. Postilla. 70.
[2]) Kronika o Žižkovi. Goll. 51.
[3]) Tomek. Praha. IV. 90.

Čís. 115. Z rukopisu gotingského.

jako mniši mívali. Na obrázku druhém, jejž klademe teprve při kapitole o vojště (viz tam), má kněz pleš mnohem menší a za to vlasy velmi dlouhé, ba kučeravé. Již tato nepatrná zkušenost dokazaje dostatečně, že přítomný obrázek (č. 115.) jest starší a tudy věrnější nežli obrázek

z rukopisu Jenského doleji (č. 147.) položený, patrně mladší, a možná že z prvnějšího okreslený a „polepšený".[1])

Na obou obrazech jest kněz Žižkův bez brady, což se nám vidí býti velmi charakteristickým. Oděn jest tu i tam řasnatou sukní kněžskou (zelenou), přes niž převlečena jest obšírná dlouhá **komže** bílá bez rukávů. Na místě rukávů jsou veliké otvory, z nichž vyniká rukáv spodní kleriky.

Oběma rukama drží kněz Žižkův tyčku, jejíž konec hořejší rozbíhá se v **monstranci**, chovající boží tělo okrouhlé na způsob hostie. Tyč jest — přiměřujeme-li ji k lidskému tělu — asi 140 centimetrů dlouhá; forma monstrance jsou vlnovitě hmotné (asi dřevěné) paprsky střídající se s paprsky rovnými, tenkými, špičatými.

Podobnou monstranci shledal čtoucí na obrázku č. 113. *a*). Drží ji mnich bosák. Na obrázku mladším, jenském, těch úzkých rovných paprsků na monstranci není, tu jsou jen ony široké točené, tak že monstrance vypadá jako ohromná slunečnice.

Umělec výtvarný a divadelní tedy před sebou vzory mají, podle nich ať komponují. Husitské vojsko, složené z Táborů prudkých čili „sršatých" a mírnějších, nechť na divadle mívá na čele nikoliv jen kněze s velikými kalichy, alebrž kněze dvojí: jedni ať jsou v krátké klerice, v komži, majíce dřevěné monstrance na holech; druzí kněží ať jsou v obyčejných šerých sukních chodicích, s bradou a vlasy hustými bez pleše; v rukou ať mají buď tedy nějaký kalich anebo na holi nějakou schránu, která se nepodobá monstranci, hrubou, v níž okrouhlý kousek chleba.

Kněží ostatních Husitů kromě Táborů chodívali též se svátostí v čele vojska, ale tu mívali v ozdobných archách, jejichž podobu také nevíme říci.

Tíž kněží věřili v transsubstanciaci chleba v tělo boží, a podobojí konali mši jako katoličtí v rouších starodávně v církvi obvyklých a schválených.

Kněží pod obojí mívali o ta roucha, jichž předním zástupcem byl ornát, s táborskými kněžími prudké a nekonečné hádky.[2]) Onen člověk, který r. 1419 po vybití kláštera kartouzského běhal na pražském mostě v ornátě, jest živým výrazem mínění táborského stran rouch církevních.

Oblékaje se na mši, brával kněz kališník i katolík na sebe nejprve **humeral**, šátek, kterým kryl hrdlo i ramena. Dnes je humeral prostý plátěný kus zavazovaný dvěma tkanicemi. Humeral XV. století byl jako v století před tím nejen lněný, alebrž zvláště při bohatých chrámech i z hedbáví, z aksamitu.

---

[1]) Dr. Toman dí, že byly oba sdělány podle téže starší předlohy. Toman. O podob. Žižky. Otisk z Květů.

[2]) Tomek. Praha. IV. 126. Začátek r. 1420. I onen kněz podobojí, jejž král Ladislav vyhnal od oltáře r. 1454, chtěl sloužiti mši sacerdotali veste ornatus. Tamže. 256.

A poněvadž v starých dobách za nebytí jinačí pokrývky kladl kněz humeral na hlavu na způsob kápě, kterou mohl nahoru i dolů sunouti, jali se již ode dávna onu část humeralu, která onu kápi tvořila, všelijak nádherně zdobiti. V XV. století ovšem již nebylo potřebí kápě utvořené z humeralu, poněvadž měl kněz biret, ale humeral upravený v kápičku visívai na zádech u krku přece a stkvěl se svou ozdobou; na obrázcích našich vystupuje humeral na způsob vysokého stojatého límce, což ovšem jiná forma místo kápičky.

Ozdoba na humerale slula parura, plaga, bývala vyšita, krumplována, perlami položena. Vyšity byly všelijaké vzorce, hvězdy, růžice i písmeny a slova.

Tou způsobou humeraly udržely se v kostelích až do XVII. věku,[1]) potom zmizela z nich parura jsouc vůbec tvrda, nehybna, nepohodlna.

Z nápisů vyskytuje se od XIV. po XVI. století — pokud víme — nejčastěji „Maria".[2])

Na humeral oblékl kněz **albu.** V XVI. věku nalezli jsme pro ni české jméno „kažile".[3]) Byla to dlouhá říza, komže, sukně s rukávy. Obyčejně ušita byla z kmentu, z plátna. Obrubu dolejší a kus rukávů mívala alba velmi zdobný.

Z inventářů svatovitských ze XIV. století jde, že alba bývala zdobena hedbávím, aksamitem, perlami, třásněmi. Táž roucha měli na hradě Pražském i v XV. věku.

Jinde v tom století rovně takové alby mívali. V inventáři olomouckém z r. 1435 jsou zapsány alby kmentové s vyšitými zelenými květy, jiné zdobené šedým hedbávím a zlatem prošité, s třásněmi zlatými, pošité aksamitovými kusy, na nichž vykrumplovány figury, květy.[4])

Albu s perlovými rukávy známe také z inventáře týnského zapsaného v nejstarší knize zádušní. Albu olemovanou zlatou tkanicí viděli jsme v mšále kanovníka Václava z Radče.

Konec XV. věku začínají se na albách při dolejší obrubě prolamované, průhledné, pletené vyšívaniny, krajky, kterýžto způsob připravil nynější průhlednou albu, kterou kněží nezamítají, ani když všecka je pořízena z krajkového pavučinového díla. Alba XV. stol. nebyla tak jemná. Byla pevný, podstatný plátěný šat s ozdobami přišitými a vyšitými.

Před praním bylo přišité zdoby odpárati. Ještě r. 1591 platí záduší Panny Marie na Louži v Praze od vyprání alb a přišití k nim zase, což náleží, po 4 groších míšeňských.[5])

---

[1]) Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 19.

[2]) Viz invent. břevnovský. Emler. Věstník Spol. náuk. 1889. 299. Akta konsist. Borový. II. 243.

[3]) V počtu zádušním Panny Marie na Louži 1591 „Od vyprání čtyř kažilí aneb alb". Archiv praž.

[4]) Jedna z alb vypsána takto: „Alia alba subtilis cum plicis de hexamito rubeo, in quibus duae manus et anquila et pulchri flores aurei inserti sunt". Bock. Geschichte II. 45.

[5]) Arch. praž. Zádušní kniha.

Cingulum brávali kněží, aby přepásali a vykasali albu.

V XV. věku nebylo cingulum té podoby jako dnes. Kdo se drobet po liturgickém šatě poohlédl, ví, že dnešní cingulum je provaz všelijak zbarvený, bavlněný i hedbávný, na koncích s třapci.

S takovým cingulem by nesměl malíř vymalovati kněze do konce XV. století!

Do té doby bylo cingulu mširší nebo užší **opasek** hedbávný, lněný nebo též z jiné látky pořízený, leckdy vyšíváním zdobený.

Na albu kolem krku položil kněz **štolu**. Visela mu po předu na prsou mnohem blouběji nežli dnes. Dnešní štola dosahuje málo přes život. Štola XV. století jde téměř do země. Aspoň tak jest vymalována na knězi husitském v arše bydžovské brzy na počátku XVI. století. Na téže arše i na obrázku postilly Rokycanovy jsme zpozorovali, že do XVI. věku dostaly se štoly užší dnešních.

Bock popírá, že štola byla v XV. věku samostatný kus liturgického šatu, že vždy byla jen při ornátě.[1]) Toho přeme. U nás v XV. století kněží podobojí a římští kázali, zpovídali a podávali svátost nemajíce na sobě nic než komži a štolu.

Naši kněží kladli štolu přes prsa buď tak, že visely rovnoběžně oba konce, nebo byly přeloženy křížem.

Upozorňujeme ještě na to, že nemívaly v XV. století všecky štoly na svém okrajku pasomany nebo porty, jako je vídáme dnes. Na koncích měla štola třásně; druhdy i zvonečky, rolničky.[2])

Majíce již na sobě všecka roucha svrchu psaná, brávali biskup, kněz i diakon **manipulus** na levou ruku.

Phanon nebo manipulus byl původně lněný šátek na utírání tváře. Ale již dávno před XV. věkem stal se phanon vážným rouchem obřadním, z téže skvostnější látky pořizovaným jako štola, s níž měl vždy také stejnou barvu.

Kněz Solnický zove manipulus po česku **snopček**, jenž znamená žalost tohoto světa, aby kněz pomněl toho a „bolestný snopček" rád nosil pro odměnu záhrobní.

V starší době býval manipulus znamenitě dlouhý, poněvadž by ho pod řasnatým svrchním rouchem kněžským nebylo bývalo viděti; v XV. věku však skracuje se svrchní roucho a manipulus s ním.

Ono svrchní roucho kněžské ke mši byla **kasule** čili, jakož od XV. věku až po tu dobu obvykli říkati, **ornát** (Orarium, alii appellant ornamenta).[3])

Nejstarší kasule měla podobu zvonovitou. Byl to vlastně veliký okrouhlý kus látky, mající uprostřed otvor pro hlavu knězovu. Taková

[1]) Bock. Geschichte der liturg. Gewänder. II. 73.
[2]) Eljasz Ubiory. I. 8.
[3]) Rukopis husitský v univ. knih. sig. 17. A. 16. fol. 26.

kasule přehozena jsouc pak v před i v zad visela o mnohých záhybech dolů a pokrývala i ramena a ruce až k zápěstí.

Prostředkem kasule na obou stranách od hůry dolů byla našita **praetexta**, znamenající kříž; byl to ozdobný pruh jinačí barvy mající podobu Y; někdy tato vidlicovitá praetexta připodobňuje se již skoro kříži, jindy vypadá jako T.

V XV. století začala býti tato poslední forma v románských zemích oblíbenější; podle ní jali se v druhé půlce téhož řečeného století v Nizozemích přišívati na zadní stranu kasule zcela zřejmý latinský kříž a po předu našívali kolumnu rovnou bez vidlí, bez ramen křížových.[1]) Od konce XIV. věku přestal býti ornát příliš řasnatým. skrátil se poněkud, zaokrouhlil se na zádech i po předu a kromě toho vykrojen jest přední kus po obou stranách k vůli rukám. Bock tvrdí, že nabyl ornát již v půlce XV. věku nynější formy hruškovité nebo basové.

Čís. 116.
Z rukop. Zrcadla spasení fol. 219.

Proti tomu jiní praví, že k formě basové dospěl ornát teprve při počátku XVII. století.[2])

Podáváme dva obrazy kasulí kněžských. Schválně jsme vybrali z českých rukopisů dva vzory skoro sto let od sebe vzdálené, aby čtoucí poznal, k jaké formě ornát patrně spěl.

Na obraze č. 116. z počátku XV. věku jest ornát starobylý, zvonový, řasnatý. Kříže neviděti. Humeral vyčuhuje skoro jako kápě. Alba stojí za všimnutí. Je krátká, nějakými kusy jiné modré látky pošitá. Ornát sám je barvy zlaté a žluté (siena). A majíce obrázek na očích nesmíme nevšimnouti si aspoň té ženy při mši přítomné. Je patrně žena z lidu. Zavití její jest obyčejné, poctivé. Ale podivnou má svrchní sukni chodicí růžovou s pachy širokými a tkví v škorních vysokých, ne-li v botách.

Na druhém obrazci č. 117. jest ornát z konce XV. věku. Pozorujeme, že je dlouhý stejně jako předešlý, jest řasnatý asi též tolik — vždyť je zvonový, ale k formě hruškové drobet se přibližuje přece, a to

[1]) Bock. Gesch. der liturg. Gewänd. I. 126.
[2]) Petruszewicz. Wystawa archaeologiczna ve Lvově 1885.

větším vyříznutím při rukou. Celkem však jest to zvon nepatrně se lišící od předešlého zvonu. Římský kříž na zádech a ramenou jest světle patrn. Ornát je na obrázku červený, podšití zelené. Alba je proti předešlé tak dlouhá, že se vleče po zemi.

Při mši jest přítomen sám sv. František v kroji pološviháckém, v červeném kabátě, v zelené sukni chodicí. Zbožností jest tak pohnut, že odhazuje parádní pás a tašvici a béře provaz; ba zul se ze škorní a chce choditi bos. Dá se v řeholi.

Oba ornáty svrchu vylíčené podobají se starodávným kasulím z věku XIV., jakož vidíme u kanovníka Václava z Radče. Tu jest kasule řasnatá, formy zvonové se zlatým křížem po předu.

Čís. 117. Z rukopisu Života sv. Františka.

Na odpor všem těm ornátům kasule pražské akademie křesťanské, vyšívaná a zdobená granátovým vzorem, pak kasule ve sbírce knížete Schwarzenberga, obě pocházející z konce XIV. věku, pak ona žlutá kasule s figurami, kathedralnímu kostelu v Hradci Králové náležitá, a na jubilejní výstavě veřejnosti ukázaná, pocházející z XV. století, rovně tak červená kasule vysokomýtská, kterou klademe na konec XV. věku, i červená aksamitová kasule kutnoborská (ve sbírkách Vocela), na níž šest obrazů vyšito: Všecky tyto jmenované kasule podobají se střihem svým nynějším ornátům docela. To by potvrzovalo mínění Bockovo, že kasule nynější hruškovité formy byla vznikla již v XV. stol., ne-li o něco dříve. Zaráží nás jenom to přesvědčení, archivními zprávami doložené, že staré kasule formy obšírné a zvonové bývaly i v pozdější době na novou

podobu formovány. Vždyť platí se ještě r. 1566 při kostele Panny Marie na Louži v Praze krejčím „od ujímání ornátů".[1])

Uznává-li tedy znalec látku některého ornátu za věc z XV. věku pocházející, forma téhož ornátu dobře by mohla býti o mnoho mladší.

Než buď jak buď, umělec bude směti, maluje-li kněze v kasuli XV. století, zcela svobodně voliti si ornát střihu obojího, buď starý řasnatý a zvonový nebo nový kratší, rovnější a po předu hruškový, dejme tomu, že obojí kasule byly v tom věku podle sebe. Nám osobně jest ovšem zvonový ornát pro XV. století jistější a milejší. Vždyť ještě v XVI. stol. v knize Hádání Pravdy jest nakreslen takový zvonový ornát.

Při tom budiž zmíněno, že ornát řeckého obřadu zůstal vždy zvonovitý, i ruský felon zachoval touž formu podle něho.

Renaissance dočista zatiskla starodávné ornáty do koutních jarmar v kostelním depositoriu, kdež zanikaly neváżně — ovšem pokud jich krejčí nepřeformovali.

Ornáty české byly z rozmanitých látek, z drahých, laciných, z aksamitu, hedbávu, z kůže, ba i jenom z plátna barevného. Z vlny zvířat roucho mešní pořizovati bylo prý dovoleno jenom Františkánům,[2]) ale v knize města Bělé jest asi z r. 1418 zápis, že Kojetičtí dali Čelakovským schovati „dva ornáty postavcová" — to jsou ornáty ze sukna.[3]) Nebude tedy svrchu psané povolení Františkánům výlučně platno.

Znamenitá ozdoba gotických ornátů bylo figuralné vyšívání. V tom vyšívání právě byl ráz gotických kasulí.[4])

Ukřižování Páně bývalo nejoblíbenější předmět vyšívání na zadní straně mešního roucha. Kromě kříže dostala se na ornát dosti zhusta Panna Maria. Při tom vyšívání, pokud lze souditi podle zachovaných kusů, s úspěchem závodil umělec vyšívatel s malířem v kresbě a v barvě.

Ke konci XV. století pustili se vyšívatelé kasulí v závod s plastiky: obrazy na kasuli přestaly býti v rovné ploše a měkce našívané, začaly plasticky vystupovati z ornátů. Tím ornát stížen a připraven o své záhyby sličné. Kněz měl na zádech tvrdý těžký obraz, dobře a tuze podložený, obšitý, krumplovaný.

Od konce XV. století najdou se plastické těžké ornáty po vší Evropě katolické. Z nejznamenitějších známe z fotografické reprodukce polský ornát, náležitý chrámu na Vavelu. Pochází z r. 1500 a jest na něm v kříži vyšito osmero obrazů představujících pohřeb sv. Stanislava a jiné sceny všecko plastické.

Plasticky byv vystrojen vstoupil gotický ornát do XVI. století, očekávaje, až v druhé čtvrtce téhož řečeného století renaissance, zamítnouc obrazy, začne ho zdobiti dekorací pouze ornamentalnou.

Na konec zvlášť podotýkáme, že někteří podobojí chtívali míti ornát zhola bez kříže. Kdy a jak na tu myšlénku připadli, neumíme

---

[1]) Arch. praž. Kniha záduší.
[2]) Bock. Gesch. I. 304.
[3]) Kn. arch. bělsk. nejstarší. fol. 24.
[4]) Lehner v Methodu 1892. XVII. 65.

říci. Že ornát podobojích má býti bez kříže, to víme z robodnutí Sadských, kteří r. 1614 vzkazují do Prahy, že kříž náleží kněžím pod jednou, dostanou-li oni na kasuli kříž, že ho spáří.[1])

Na zevrubnější poznanou uvedeme některé nádherné ornáty z popisův archivních. V inventáři oveneckého kostelíka r. 1433 je ornát „paldekynový, nový s labuťmi"; druhý paldekynový „se slovy" — tedy s nápisem. Ony labutě vysvětliž sobě čtoucí desseinem látky; byl to asi brokát, v kterémž byly mezi listovím vetkány podoby labutí.

Roku 1449 odkazuje kněz Havel z Chlumce k sv. Michalu „svůj ornát s ptáčky zlatými".[2])

U sv. Mikuláše v Praze měli r. 1495 „ornát zlatohlavový s **vomiralem** (humeral) perlovým; ornát zelený aksamitový, okolo s perlami, s omiralem perlovým s květy, atlasový ornát s hvězdami, ornát šachovaný a ornát šerý aksamitový se zlatem uncovým".

V Hradci Jindřichově měli r. 1499 ornát damaškový s křížem zlatým a obrazem sv. Jakuba; jiný s obrazem sv. Štěpána.

Kasule kostela v Hradci Králové má na sobě figury sv. Petra, Pavla a Václava; kromě nich je tu umučení Páně.

Kasule ve Vysokém Mýtě je červená, aksamitová, s desseinem zlatým; figury na ní jsou plastické, představují ukřižování. Donatorka je dole na konci kříže a je tak realisticky podána, že má i vlasy v prsténcích vlající. (Náš obrázek č. 37.)

Na konec podotýkáme, že nádherný ornát cenil se i tisícem kopami.[3])

Hlavu kryl kněz v XV. století při službě boží **biretem.** Druhdy ho kněz nemíval; kryl sobě hlavu, jakož dotčeno, humeralem složeným na způsob kápě a po první modlitbě u oltáře sňal kápi, jako tak dosavad činívají mnichové němečtí (beuronští) v slovanských Emausích.

Že kromě kápě z humeralu tvořené některý kněz bral na pleš kulatou čepičku, biretem zvanou, o tom jest povědomosť již ze XIII. věku.[4])

Za Karla IV. byly birety zámeckým kněžím nařízeny pro dobu letní. Také statuty metropolitní z polovice XIV. století chtěly tomu, aby kanovníci neměli kapucí než birety, a na samém konci XIV. věku nařizuje se i obyčejným kněžím oltářníkům, aby na se brali birety malé šedé.[5])

Do XV. století tedy kněží vešli s birety, ač jest nám oznámiti, že jsme v inventáři sv. Mikuláše v Praze ještě r. 1497 nalezli zvláštní **„kápi pod ornát"**![6]) Patrně kápi, kterou kněz přes hlavu, kdy potřeba, přehazoval; byla to bezpochyby jiná forma humeralu.

Podobu poněkud rohatou začal bráti biret na sebe teprve od půlky dotčeného XV. věku, a to tím, že pro snadnější jeho snímání švy

[1]) Arch. arcibisk. Recepta. Opisy v arch. zemsk.
[2]) Viz Kultur. obraz. Winter. I. 459.
[3]) Registra komorn. soudu č. 24. A. 6. 276. A. 1501.
[4]) Bock. Geschichte. II. 346.
[5]) Citáty v I. díle Zíbrtově. 422.
[6]) Nejstarší kniha záduśní v arch. praž.

na něm povystouply; povydány jsou nejprve málo, pak více, až vznikl do konce XV. století birytek kněžský zřejmě rohatý, čtyřhranný (**bireta quadrata**), jemuž teď říkají **kvadrátek**. Naši kněží podobojí, zdá se, oblibovali pořád biret starší formy spíš čepicovité oblé nežli rohaté. Aspoň biret knězův na krásné arše bydžovské je nízká čepice formy docela okrouhlé a placaté.

Kalich ke mši měl také svůj šat (tegumenta calicis). O něm jen málo. Byl z pěti kusů. Nejprve bylo na vytírání jeho **purificatorium** lněné. Na tom lněném podlouhlém šátečku kladena **palla**, kterou od XV. století podkládali lepenkou a zdobili hedbávím, aksamitem a jinými barevnými látkami. Třetí kus byl lněný **korporal** (corporale), na němž byla hostie. Korporal kladli do bursy corporalium, kteréž naši čeští kněží dali jméno korporalnice, a naposled zahalen kalich všecek barevným, zdobným šátkem, jemuž jméno **velum calicis**.

K jiným úkonům chrámovým mimo mši odívali se kněží husitští a katoličtí lněnou, bílou **komží**. Komže slula latině **superpellicium**, **rochetum**. Latinské jmeno superpellicium vykládají z pojmu vestis super pelles — tedy z pojmu roucha povrchního. České slovo **komže** vzniklo z lat. camisia, košile.

Patrně z alby vznikla komže. Proto byla ještě až do konce XV. století velmi dlouhá. Viz náš obrázek č. 118. Teprve potom začali komži skracovati.

Jako na albě takž rovně na komži nebylo v oněch dobách nižádných ozdob krajkových, titěrných. Komže byla podstatná kněžská košile, jejíž nejpěknější zdobou byla vlastní malebnosť: majíc totiž obyčejně velmi široké rukávy a sama jsouc velmi řasnatá, splývala při kterémkoli pohybu knězově v malebných vrapech dolů, takže kněz v každé posici, jsa oděn komží, vždy na obrázku pěkně vypadá. Byly komže též bez rukávů; majíce formu zvonovitou, musily rukama býti vyzdvihovány, což také tvořilo pěkné malebné záhyby. (Obrázek č. 119.)

I takové komže oblibovali kněží husitští. Upozorňujeme pouze na kněze husitského, namalovaného na arše bydžovské. Jeho komže nemá rukávů, jest střihem svým obšírný plátěný zvon, jehož vrchem kněz hlavu prostrčil, a hle, jak malebný pohled, když kněz z toho zvonu vyndal ruce a pozdvihl je k prsům.

Na téže české komži zastibli jsme přece nějakou zdobu. Je to kříž neveliký na prsou vyšitý. Lze tedy snad vzíti za pravidlo, že komže těch kněží, kteří hleděli si nádhery, bývaly zdobeny vyšíváním a pokládány perlami jako alby.

Kanovníci i oltářníci v komži (superpellicium) dle starých statut měli zpívati hodinky, choditi k pohřbům.[1]) Katoličtí kněží vesměs v komžích

---

[1]) Emler. Regest. III. 534. Borový. Libri erect. II 186.

zpovídali. Posmívát se Rokycana, „kdyby došek v komži oblékli, jemuť by se tento lid zpovídal“.[1])

K týmž obřadům nešporním, k processím, k svatbám, ke křtům, k pohřbům brávali kněží na sebe **kápi** čili **pluvial** (cappa, casula cucullata, processoria, choralis). Druhdy byl pluvial sprostný plášť, na němž našita kuklice, vše pro nepohodu povětří. Mívali takovou kápi služebníci chrámoví, pěvci, kostelníci.

Od XII. století povýšena kápě za roucho kněžské obřadní.[2])

Pluvial XV. věku lišil se od nynějšího tím, že byl až příliš obšírný a měkký, takže, kdykoli ho zříme na obrazech starých, vždy vidíme sílu malebných záhybů. Vizte jen onoho biskupa z kaple Vlaského Dvora

Čís. 118. Z rukopisu Zrcadla spasení. fol. 179.

Čís. 119. Z rukopisu archivu kapitulního č. A. 10.

kutnohorského na obrázku našem pod číslem 119. *a*). Čtoucí dobře vidí, kdyby biskup křídla svého pluvialu nebyl vyzdvihl rukou do výše, že by pluvial zajisté vlekl se po zemi.

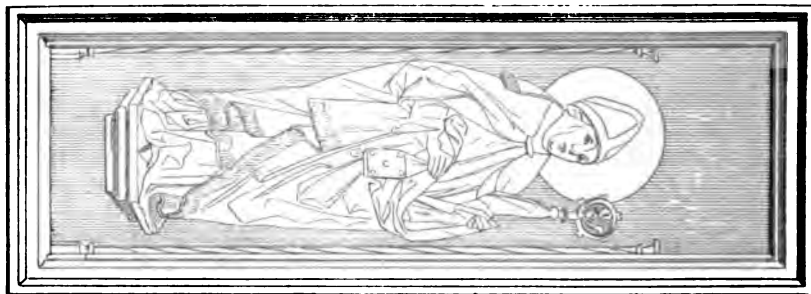
A v tom právě jest rozdíl též mezi pluvialy z konce XV. věku a kápěmi před tím obvyklými: kápě koncem XV století, jdouce za světskou modou, přibraly na sebe — vlečku. Tu vlečku z oné doby po tu chvíli má jen pluvial římského papeže.[3]) Jináče měl pluvial XV. věku podobu starodávnou.

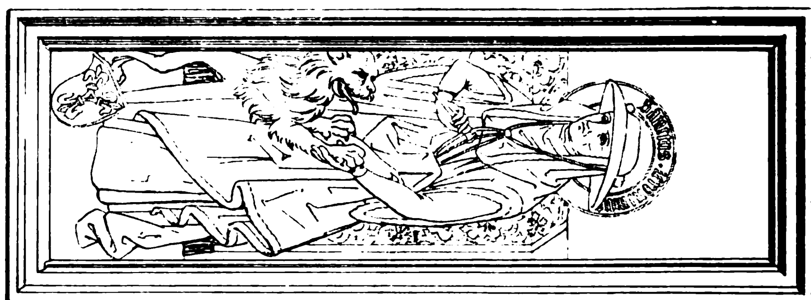
Pluvial z počátku XV. století zříti na obrázku č. 120.; je patrno, že není nikterak krátký. Barvy jest zelené, vespod růžové.

---

[1]) Postilla. 86.
[2]) Bock. Gesch. I. 212.
[3]) Bock. Geschichte der lit. Gewänder 320.

Z kapuce, kterou druhdy shrnovali přes hlavu, zůstal jakožto zbytek na pluvialu trojhranný pohyblivý štítek, neveliký (cli-

Čís. 119. a). Z kaple Vlaského Dvora na Horách.

peus) a přivěšený u samého krku a nikoli, jako teď vídáme, upevněný pod širokou obrubou pluvialní, tedy hluboko na zádech knězových.

Obruby široké (praetexta) v XV. století ještě buď zhola nebylo, jakož svědčí svrchupsaný tabulový obraz kutnohorský, nebo byla ještě velice úzká.

Na štítku vyskytuje se **třapec** nebo i **jablko**. Druhdy visívaly na pluviale dole při lemu **zvonce, rolničky.**[1]) Toho v XV. věku již není. Vídáme pluvialy olemované tkanicemi zlatými nebo prostějšími, a na pluvialech nádherných zříme hojné třásně.

Z archivních zpráv známe kápě „damaškové se zlatým jablkem, vzadu visutým"; r. 1503 odkazuje jedna z měšťanek plzeňských „černou šamlatku (sukni) svou, aby z ní byla kápě udělána do kůru, a z měšce perlového aby na ni přišita byla **kápička** (toť onen štítek), a vše aby ozdobeno bylo zlatými tkaničkami a podšito červeným plátnem." [2])

V inventářích bohatých chrámů — pokud je vojna nezničila — i v XV. stol. rozlišují se pluvialy rovně tak, jako bylo v století před tím,[3]) dle **desseinů**. Vyskytují se pluvialy s ptáky, pávy, labutěmi a jinými zvířaty, s květy, hvězdami, růžemi.

Kápě spínána **sponou** nebo **řetízky**. Na sponě bývala umělecká práce zlatnická, zhusta též perlami zdobená.

K pluvialu bral kněz štolu, ale **nikdy manipulus!** Upozorňujeme na to naše umělce s důrazem, poněvadž jsme viděli ten hřích proti liturgice na moderním obraze; odpouštíme tu vinu jen oněm svatým Mikuláškům, které chudí Pražané robí o Vánocích na dětský trh. Ani jeden Mikuláš není při pluvialu bez manipulu. Malíři a divadelnímu mistrovi bychom neodpustili.

Čís. 120.
Z rukopisu Zrcadla spasení.

Jáhnové a podjáhnové, sloužíce oltáři, odívali se albou a **dalmatikou.** Dalmatika podjáhnova bývala lehčí, prostší a proto slula druhdy **subtile.** V XV. věku, soudíce dle archivních záznamů, v nichž o subtile není řeči, tvrdíme, že toho rozdílu již asi nečiněno. Oba oblékali se dalmatikou.

Dalmatika byla dlouhá sukně s rukávy,[4]) jejíž vzor prý přijat v II. stol. z Dalmacie. Jsouc druhdy opravdu tunikou kol do kola sešitou a dlouhou velmi, byla v XIV. věku poněkud skrácena a po obou bocích rozstřižena. Koncem XV. století rozříznuty i rukávy po spodu a dalmatika vzala na sebe podobu téměř tu, kterou má nyní: jsou to dva

---

[1]) Nesmíme však zamlčeti, že rolničku na pluviale nalezli jsme ještě r. 1500, ale ne v Čechách. Na jedné kasuli krakovského Vavelu jest vyšit při pohřbu sv. Stanislava biskup s perlovou kápí, na níž rolnička.

[2]) Arch. plzeň. č. 223. 41.

[3]) Viz invent. sv. Tomáše v arch. Hist. Spolku. Citáty z něho v I. díle Zíbrtově. 418.

[4]) „Longe tunique a larges manches", Gay. Glossaire 534.

stejné kusy přeložené, mající formu T. Uprostřed otvor pro hlavu jáhnovu; obě ramena, když vložily se do nich ruce, po spodu svazují se tkanicemi.

Dalmatiky byly týchže látek a barev jako kasule a pluvialy. Ozdobou na nich v XV. věku byly ještě pořád ony dvě pásky, tkanice vyšívané nebo zlaté, jimž říkáno aureae listae.

V době renaissanční obvěsili je střapci a šňůrami, jako mají dosavad.

V inventáři chrámu sv. Mikuláše v Praze spočítali jsme r. 1497 skoro tolik dalmatik, kolik ornátů. Z toho jde, že dalmatika ani ve farním kostele nebývala při oltáři šat řídký.

K dalmatice bral diakon manipulus a štolu. Štolu věšel si přes rameno a na straně ji spínal.

Na kasulích, pluvialech a dalmatikách se vším dobrým jejich příslušenstvem měly býti nařízené **liturgické barvy.** Druhdy pro drahotu látek nehleděno přísně k barvám.[1]) Věříme a víme, že zvláště při chudším kostele bral kněz na sebe, co bylo na hotově, ať již hovělo barvou liturgii nebo nehovělo, ale aby bohatý kostel „pro drahotu látek" nemohl hověti barvám liturgickým, tomu nesnadno věřiti. Spíše se nám zdá, že se o liturgické barvy kněží v starší době mnoho nestarali. Známeť zápis z r. 1377,[2]) jímž oznamuje se ornát zlatý (aureus) býti ornátem „apostolorum", to jest ornátem na dni apoštolův, ať byli tedy mučedlníci (červená barva) nebo nebyli; ornát „flavei coloris" — tedy modrý ornát byl dle téhož zápisu vždy „ferialis", nedělský, ať slouženo na paměť panny nebo mučedlnice; rovně tak ornát černý jest v zápise určen jménem „quadragesimalis", tedy byl k postnímu času, v němž nyní užívají barvy modré.

Tu přece jasno, že v starších dobách v církvi neměli po té stránce ještě nic pevného, hotového!

Za nejstarší barvu liturgickou klade se bílá, sloužila k úctě panen svatých a nevinnosti.

Rovně tak dávna prý byla barva červená, nošená v den mučenníkův.

Ostatní barvy byly mladšího původu a výkladu. V XIV. i v XV. století na českých kasulích velmi oblíbena byla barva zelená.

Žluté ani jasně modré barvy nechce nynější liturgika připustiti, ač v těch dobách, o nichž píšeme, byla roucha chrámová i žlutá i blankytná. Všaktě na obrázku (č. 116.) našem jest kněz oděn sienskou žlutí!

Také chtějí nyní tomu, aby praetexty, náplně na ornátech, dalmatikách, pluvialech nesly se v tonu téže barvy, která platí při těch šatech za barvu základnou: tedy do červeného ornátu aby nebyl dán prostředek bílý a naopak. Že staří tohoto pravidla nedbali, o tom svědčí leckterý kus dosavad zachovaný.

---

[1]) Dle Bocka; (Geschichte. I. 82.) bylo tak ještě v XIV. věku.
[2]) Tadra. Soudní akta konsist. 219.

Na konec znova tu připomínáme, že i barevné výstřednosti souvěké mody dostaly se na ctihodná roucha chrámová. Jest z XV. věku zachována dalmatika,[1]) jejíž každá půlka jinou má barvu! Tedy miparti!

3. Roucho vyššího kněžstva.

Almutium; roucho biskupské; dalmatika; infule; berla; rukavice; prsten; pallium; rationale; sandaly.

O rouších vyššího kněžstva v XV. věku položíme dodatkem jen věci podstatné, nejpilnější.[2])

Kanovníci chodili do kůru majíce na sobě zvláštní **kápi** či **pláštík,** zvanou od starodávna **almutium.** Byl to vlastně obšírný límec, který kryl šíji, ramena a dosti drahný kus prsou i zad. Na něm přišita byla kuklice cípatá. Vše bylo kožešinou podšito i pošito. Některé almucium bylo složeno z kožešinných vrstev, jakožto zdoba visely z něho čípky kožešinné. (Srovnej první figuru na obraze našem č. 109.)

Almutium kanovníků na hradě pražském bylo z drahých popelic. Soudíme tak ze slov starého Letopisce, jenž posmívá se r. 1467, že vikáři a oltářníci u sv. Víta jsou v kožešinách beraních a kanovníci v popelicích.[3]) O tom, že mají kanovníci „na podolku svých plášťů ocásky" zvláště dává zprávu jeden český bratr v rukopise warmbrunském.[4])

Jiná almutia byla hedbávná. Na příklad vyšehradští kanovníci strojili se kápěmi hedbávnými zlatem vyšívanými, kterýchž cena udává se v XIV. století za šest kop. Roku 1340 prý ustanoveno, který kanovník nepořídí sobě kápi, že nesmí do kapitoly.[5])

Na miniaturách zříme, že mívají kanovníci pod almutium řasný lehký dlouhý plášť; takž na obraze v mšále kanovníka Václava z Radče a též tak v graduale táborském, kdež plášť kanovníkův namalován červeně.

Jináče snad mohli také jiní kněží než kanovníci míti almutium o nešpoře a na processí, pokud jim ten šat propuštěn byl za přednost. Aspoň r. 1416 připomíná se o této přednosti při založení kaplanství ve Vodňanech,[6]) a svrchu jsme pravili, že vikáři a oltářníci u sv. Víta byli v beraních kožešinách.

* * *

[1]) V Brunšviku. Bock. Geschichte II. 277.

[2]) Kromě některé vlastní zkušenosti čerpali jsme k této stati jako k předchozí nejvíce z Bocka Geschichte der liturgischen Gewänder. Na srovnanou obrázků vzali jsme k ruce Shaw, Dresses and decorations of the middle ages; a Planché Cyclopaedia. II. Těch pramenů však při jednotlivých kusech již neuvádíme.

[3]) Stař. Letop. 184.

[4]) Opis arch. zemsk.

[5]) Ruffer. Vyšehrad. 135.

[6]) Schön. Gesch. Wodňan. Rukopis musejní. 33.

Biskup, arcibiskup — pokud v XV. století v Čechách byli — měli některé kusy obřadního roucha stejné jako prostý kněz, jiné zase byly jim obzvláštní pro jich vysokou hodnosť církevní.

Společnými kusy byl **humeral, alba, cingulum, manipulus, ornát, pluvial.** Rozumí se, že tyto stejné kusy byly u biskupa z látek vždy skvostných.

Na albu oblékal biskup ne hned ornát, alebrž dříve **dalmatiku** čili **tuniku**, která byla téhož střihu jako jáhnova. Chtělitě tím biskupové znamení dáti, že ve své osobě shrnují všecky stupně kněžské důstojnosti.

Biskupská dalmatika byla ještě v XV. věku vyšnořena a látkou těžka, tedy podstatou jinačí nežli dnešní, kteráž jest lehoučká, hedbávná. Lehounké začali dělati teprve od konce XVI. věku pro tíhu renaissančního ornátu.

První zvláštní kus roucha biskupského, kus nejzřejmější na první mžik, byla **infule** čili **mitra.**

Čís. 121. Z rukop. Zrcadla spasení

Od VI. věku, kdy se infule nejdříve vyskytují v církvi,[1]) nežli došla mitra XV. století, dožila se některých změn. Přirovnáme-li mitru sv. Vojtěchu připisovanou[2]) s mitrami století XIV. a XV., zříme, že infule staly se vyšší, užší. Z bývalého závoje, kterýž patrn ještě na mitře, s kterouž vyobrazen na portále hlavního chrámu v Hnězdně sv. Vojtěch v XII. století,[3]) a jehož podobu zříti v českých miniaturách ještě začátkem XV. věku (obraz náš č. 121.), vyvinuly se dva široké pásky dolů na zádech visuté a na svém konci třásněmi zdobené.

Základní zdobou na infuli byla **obruba** při dolejším širším konci (a u r i f r i s i a i n c i r c u i t u) a od toho lemu vedena byla široká porta středem čepice až do její špice. Na tabulovém obraze Vlaského dvora kutnohorského (náš obr. č. 119. *a*) pozorujeme porty a obruby také po krajích mitry až do vrcholu.

Obě pole mezi prostřední portou bývala již v XIV. století všelijak nádherně zdobena a skoro přeplňována krumplováním, kameny, ornamenty perlovými, hvězdicemi, písmeny.

I figuralní zdoby dostávaly se od konce XIV. věku na mitry.

V pokladě sv.-Vítském měli v XV. století infule všech dotčených způsobů. Jednu černou pontifikalní infuli popisuje inventář, před samými vojnami husitskými sepsaný, že má na sobě do čtyřiceti diamantů kromě jiného drahého kamení. Čtyřicátý prvý diamant se ztratil na té infuli.[4])

---

[1]) Viollet-le-Duc. IV. 138.
[2]) Je v pokladě sv.-Vítském.
[3]) Reprodukci lze viděti v díle Henne am Rhyn. II. 163.
[4]) Phosphorus. Pešina. 480.

Povědomý kališníkův biskup Augustin Sanctuariensis měl r. 1494 dvě infule pozlatité,[1]) zdobené perlami a stříbrem.

Podotknouti dlužno, že privilejem papežským mohlo se dostati infule též jiným vyšším kněžím kromě biskupů. Kanovníci hradu pražského obdrželi právo infulí r. 1389.[2]) Byli též opatové infulovaní.

Berla byla druhý patrný kus, jímž se lišil biskup, arcibiskup od jiného kněze. Latině slula virga pastoralis, pastorale, pedum, baculus.

Také infulovaný opat klášterský a abatyše vyobrazují se s berlou. I kanovníci hradu Pražského měly berly stříbrné, s nimiž chodili na processí.[3])

Kdežto v církvi východní berla končí se obyčejně křížem, berla v církvi latinské držela od starodávna podobu pastýřské holi na hořejším konci zakřivené.

Berly byly pořizovány z kovů, obyčejně z mědi, ze stříbra. O berle „husitského“ biskupa Augustina Sanktuarienského čte se v archivě kutnohorském, že byla „de quinque marcis de argento“.[4])

Obojí kov byl zlacen.

Na křivém konci svém, jenž v XV. století měl formu kruhu zcela uzavřitého a gotickým listovím vyplněného, byla berla nejnádherněji zdobena. Sem sázeny perly a drahé kameny.

Na berle sv. Prokopa opata, jak je malována v kutnohorském Vlaském dvoře (náš obraz č. 119. *a*) vidíme, že i nodus (ořech), z něhož křivule vychází, jest velmi pěkné gotické cimbuří. K některé berle zavěsili při nodu **šátek, pásnici** (panisellus, sudarium), jehož latinské jméno sudarium — šátek na pot — značí původní jeho úlohu světle. Pásnice ta však na berle byla již ve XIV. věku spíše pro parádu nežli na ochranu holi před skvrnami potlivými. U sv. Víta měli pásnice s perlami, s obrazy.

Jak vypadaly berly s pásnicí, to vidíme na obraze sv. Prokopa ve Vlaském dvoře, svrchu připomenutém (č. 119. *a*).

K obzvláštním rouchům biskupův i opatů náležely **rukavice** (chirothecae).

Prve nežli v XVI. století vymyslili pletení, bývaly rukavice sešívány. Byly sešívány z pevných lepších látek. Neklamou-li malby, viděli jsme rukavice biskupské též z bílé měkké kůže.

Rukavice těch vysokých kněží byly aspoň uprostřed na povrchu zdobeny všelijakými ornamenty, zlatými plíšky, křížky.

Aby dobře padly na formu ruky, toho ješitného úmyslu ovšem kněz nebyl, a protož jsou rukavice ty, pokud se v skutečnosti zachovaly, ba i ty, které jsou malovány na starých obrazech, patrně velmi veliké.

---

[1]) „Duas infulas ornatas margaritis et argento deauratas.“ Arch. horský č. 271.
[2]) Frind. Kirchengeschich. III. 176.
[3]) Phosphorus. Pešina. 479.
[4]) Arch. horský č. 271.

Prsten, jenž též příslušel jen biskupům, navlékán na prst přes ony dotčené veliké rukavice, a proto byl vždy tolikéž obšírný.

Drahé kamení v biskupských prstenech bývalo takové též jako v jiných. V inventářích kathedrály sv.-Vítské v XV. věku jsou zapsány prsteny se safíry, s granátem, topasem, chalcedonem. Byly tu také prsteny s nápisy.

Obzvláštním znakem arcibiskupovým bylo **pallium,** jehož původ jest sporný.[1]) Pallium jsou pruhy (fascie) asi té šířky jako štola a sešité tak, aby na prsou a ramenou arcibiskupových tvořilo písmě T nebo Y.

Bývalo pallium všecko vyšito samými malými křížky. Arcibiskup věšel je přes kasuli. V XV. století měl pallium poslední arcibiskup Konrad, zemřelý r. 1431.

Na místo pallia, k němuž neměli práva, brali biskupové na prsa a ramena **rationale.** Podobalo se střihem arcibiskupskému palliu buď docela, nebo visely z pásu přes ramena připínaného dolů dvě fascie. V naší době ho nenosí biskupové už. Rationale nemělo křížkův oněch charakteristických, jež byly vyšity na pallium, za to obloženo bývalo ornamentem světským, zlatými a stříbrnými hvězdicemi, kruhy, perlami. Obrázek jeho z XV. století neznáme. Starší obrázek biskupského rationale rač čtoucí hledati v díle Zíbrtově str. 424.

Že by biskup, opat, arcibiskup již v XV. století, jakož jejich právo nyní jest, věšeli na prsa křížek nádherný, toho nevíme z obrázkův ani z archivních zpráv. **Náprsní křížky** (pectorale) z pokladu sv.-Vítského by ovšem tomu nasvědčovaly, že již v té době — ne-li dříve — zdobily prsa zámeckého vyššího kněžstva.

Napodobně nelze s jistotou říci, že by ještě v XV. století biskup, opat, arcibiskup obouvali se v starodávné biskupské **sandaly** při liturgickém úkoně chrámovém. Biskupské sandaly XIII. a XIV. století jsou obuv obšírná, nádherná, na níž vyšity **ligulae** na způsob kříže. Když zmizely sandaly z chrámového úboru biskupského, a biskupové jali se na nohu bráti obuv moderní, onen kříž svrchupsaný zbyl a přišíván na obuv novou. Bock myslí, že se ta proměna stala v XVI. věku renaissancí, která tak leccos ještě jiného v úborech církevních pozměnila, ale my skromně tvrdíme, že již v XV. století biskupové nemotorných, obšírných sandalů nechali a obouvali se po modě. Vždyť může každý patřiti, že ve sněmě kostnickém mají biskupové při rouše církevním — i zobaté střevíce.

Na konec podotýkáme zvlášť, že volený husitský arcibiskup Rokycana, kteréhož v Římě z umíněnosti nechtěli uznati, aspoň na tabuli náhrobní v kostele týnském obdržel r. 1471 oděv biskupský a berlu.

---

[1]) Výklad histor. u Bocka. Geschichte. I. 187. V slovníku du Cange pod hesl. pallium.

4. Sluhové chrámoví.

Šat chrámových služebníků nebyl nic stálého.

Druhdy oblékali se v kápě a v pláště; když pak kápě stala se pluvialem kněžským, oblékali se ministranti v jakés prostné dalmatiky jako podjáhnové. Z polovice XIV. věku je povědomo, že žáci zpěváci v chrámě sv.-Vítském mívali kápě šeré, komže a boty (cappas griseas, superpellicea et bottos.[1])

V konec XIV. věku nařídil arcibiskup Wolfram o zvonících sv.-Vítského chrámu, aby pro rozdíl od laiků oblékali „togas albas de lino supra tunicas".[2])

Zdá se, že potom také v jiných chrámech brával na sebe zvoník a ministrant komži bílou plátěnou. V Jindřichově Hradci nalezli jsme v kostelním inventáři r. 1497 několik takových komží plátěných „obyčejem starodávným bez faldů".

Čís. 122.
Z fresek kutnohorských.

Naproti tomu kostelní služebník na fresce chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře nemá na sobě jen poctivou nedlouhou sukni soukennou černou bez komže, a ministrant jest v červené sukni, přes kterou oblekl bílou komži „bez faldů". Viz náš obrázek č. 122. Zvoníku horskému podobá se zvoník na obrázku č. 117., kterýž obrázek bude mladší.

Soudíme, že nebylo v těch věcech jednoty.

Šat akademický.

(Rektor universitní, professor, mistr, bakalář, žáci.)

Zvláštním šatem měli se od laiků odlišovati professoři a jiní členové pražské universí, kteří zkouškami došli gradu akademického, buď bakalářského, buď mistrovského. Professoři a řídící členové pražských

[1]) Regul. bonifantor. 1350 v Arch. für österr. Gesch. B. 37. 418.
[2]) Emler. Věstník Spol. náuk. 1889. 302.

kolejí universitních (kollegiáté) mívali obšírný **talár, tapart,** a na něm kápi „s běliznami“ nebo hranostajový kolár. Talár má rozstřížené rukávy, jež visí na způsob pachů dolů, což Hus zove „sukní s křídlami“. Na hlavě měl professor čepici čili biret, kožíškem lemovaný. Obrázek universitního professora, jak vypadal v době nedlouhé po založení university, podáváme pod č. 123.

Statuta primaria z r. 1368 [1]) káží rektorovi, aby veřejně nenosil „nullam pellem in capite, quam de vario in hieme, vel serico in aestate“. Tedy měl rektor v létě biret hedbávný, lehký! Nemohl-li si ho pořiditi ze svého opasku, koupila universí.

Čís. 123. Z rukopisu archivu kapitulního č. A. 10.

Co do barvy byl talár professorův červený. V inventáři universitním — ovšem teprve ze XVI. věku — nalezli jsme „duae vestes rubeae“ — tedy červené dvě sukně „et duae epomides“, toť jsou dva límce přes ramena. Ale jestliže čtoucí shledal na předešlém obrázku límec čili kolár professorův z kožešiny hranostajové, jsou tyto dvě epomides universitní už z látek lehčích; dít se o jedné, že je červená, druhá černá.[2])

[1]) Codex juris. II. 267. Jireček.
[2]) Oeconomica č. 14. Archiv zemský.

Jak jsme vypsali, tak vypadal šat universitního rektora nebo professora za celé XV. století. Potom se toga jeho v době renaissanční rozšířila velmi.

Professorové a rektorové jiných universí podstatou měli rovně též taláry jako náš, ale na obrázcích vypadají nějak skvostněji. Na příklad rektor universí padovské má při hedbávné kapuci togu zlatem premovanou, na ramenou kožíšek mnohem delší, vše široké červené; doktor „di legge“ téže universí oděn v togu zlatohlavovou se vzorkem granátovým! [1])

Důstojný akademický šat **mistrů** či **doktorů** byl vlastně v biretě nebo v klobouce, jehož barva lišila se dle fakulty, pak jako při professorech v reverendě čili v tabardu nebo v taláru, sukni to dlouhé s širším nebo užším vykládáním i s kožíškem o rukávech obšírných anebo tak vykrojených, že rukávy spodnější sukně bylo viděti. Toho způsobu sukni zříme na sv. Jeronymovi na tabulovém obraze Vlaského dvora kutnohorského (náš obr. č. 119.).

Jiné sutány mistrovské zříti v biblí kutnohorské (viz obr. č. 124.). Jak obšírnou podobu na sebe vzaly mistrovské sutány na prahu XVI. století, o tom dobře poučí obrázek náš č. 108. Tu se jeví červený talár Husův po předu rozstřížený jako šuba nebo sukně chodicí o velmi širokých rukávech. Na témž obrázku viděti mistrovskou karkuli.

Čís. 124.
Z biblí kutnohorské.

Barvy té důstojné sutány doktorské nebyly všudy stejné, třebatě kroj té sukně či reverendy byl všude sobě podoben; opisovalatě jedna akademie své řády od druhé a brala si vzory.[2])

Sutány byly z hedbáví nebo z lepších suken. Z krejčovských starých řádů víme, že měla býti sukně mistrovská „s obojkem“ a ze sukna vlaského nebo „šiptuchu“ — tedy z látky jemnější, jakož se sluší na hodnost doktora učeného.[3])

Bakaláři ještě v XVI. století určoval řád, aby nosil „kuklu bakalářskou“,[4]) — odtud chápeme, proč se mnohý parádník bakalář své kuklici vyhýbal, šatě se rád po světsku proti všem příkazům a řádům. Že chodí bez kápě pod birytem a vede si po světsku, to již r. 1380 vyčítáno jednomu učiteli, knězi, bakaláři.[5])

---

[1]) Vecellio. Habiti. 121.

[2]) Przezdziecki. Vzory sztuki sredniowiecznej. Obr. 23. představuje mistry v sutánách barev rozličných a podob takových, jako naši mívali.

[3]) Sukně a biret zrušeny r. 1784. Univ. knih. č. 45. A. U. 3.

[4]) Listiny z Jablonného v arch. musejním.

[5]) Zoubek. Časopis mus. 1880. 461.

Čís. 125.
Z rukop. arch. kapitulního.
Sig. A. 10.

Staré řády určovaly bakalářům sukni bez kožíšku, prostou, bez podšívky hedbávné. Veřejné disputací universitní musili bakaláři v té sukni (toga) vykonávati.[1]) Kterak vypadala bakalářská sukně s kuklou, toho vzorek starožitný na obr. č. 125.

V alchymické knize rukopisné v bibliothece lobkovické shledali jsme bakaláře školního, an na kathedře sedí oděn jsa modrým řasnatým talárem a na hlavě zelenou čepici kulatou maje.

Byla-li bakalářům přikazována kuklice, směli licenciaté, kteří byli vyšší grad nad bakaláře, nositi biret.

Tyto akademické kroje v XV. věku platily o slavnostech v akademii, a kromě toho zdá se, že se jen k přednáškám školským do nich strojili mistři a bakaláři, jináč že se jim vyhýbal, kdo mohl.

Zajímavo, že na počátku válek husitských nesměli pražští mistři pro nechuť Táborů, kteří všecko strojení zamítali, v tabardech ani na ulici.[2])

Vlastně již Hus dal podnět k té nechuti proti uniformě mistrovské. Praví s výčitkou o doktorech, že milují první stolice ve zbožích (t. j. že chtějí býti všudy první) a rozšiřují své podolky v sukních, v pláštích a v tapartích i kápích. „Pohříchu,“ volá, „také jsem měl ty taparty, sukně s křídlami i kápě s běliznami, neb tak sú zahradili to mistrství, že nelze k němu přijíti, nebude-li těch přístrojóv míti.“ [3]) Začali tedy choditi bez obšírných tapartů s křídly u veřejnosti všední asi od těch husitských dob napořád. V službě školské a o slavnosti však nesměli bez nich graduovaní pánové nikdy bývati.

Žáci při klášterských a kapitulních školách, pak studenti v kolejích bydlící mívali na sobě též zvláštní šat, po němž byli znatelni. Šat ten byl klerikálný, dlouhá sukně s límcem, bez límce, s rukávy, bez rukávů. Při ní byla přišita kuklice.

V svrchu psané alchymické knížce lobkovické mají na sobě i maličtí žáčkové, sedící při učení na nízkých stoličkách, sukně sahající od krku až ke kotníkům.

Na obrázku č. 126. lze poznati studenta české vysoké školy ze začátku XV. věku. Je to student, jenž musil bydliti v koleji. Sukni červenou dlouhou má přepásanou, hlavu kryje červeným biretem, pod nímž patrna nějaká kukla.

---

[1]) Lib. decan. univers. II. 376. r. 1562 comparavi pannum pro togis, quibus utuntur baccal. in publicis disputationibus.

[2]) Tomek. Praha. IV. 97.

[3]) O svatokupectví. I. 454. Documenta Hus. 714.

Tři žáky v podobných suknich představuje obr. č. 127. Jsou to bezpochyby žáci školy kapituly pražské. Jeden jest v sukni fialové, druhý v červené. Kanovník scholasticus je bezpochyby zkouší. Je v červeném pluviale v mitře bílé se zlatými portami.

Obrázek č. 128. posluž k názoru, jak vypadal malý expendent, žáček do školy daný na výchovu. Je také v dlouhé sukni. Sukně na obrázku je zelená.

Potulného žáka „školskou postavu" líčí satira, že na něm „sukně šerá umlená, a k tomu kukla zelená." [1])

Čís. 126.
Z rukop. Zrcadla spasení.

Čís. 127.
Z rukop. archivu kapitulního. Sig. A. 10.

V právní knize rožmitálské připomíná se i zvláštní „kštice žákovská"; při tom hrozí se, bude-li žák choditi „v lajkovských šatech" a bude popaden v krčmě, že ho rychtář pak bude souditi a ne školní mistrové.[2])

Že žáci často honili se za parádou pásů nádherných a za jinou modou, toho pomní čtoucí z hořejších statí. Dokládáme ještě, že Rokycana i jim vyčítal honosné střevíčky a nahotu. „Žáci nedbají noh krýti též laici, než jako oni ženkylové chodí nezakrývajíce noh".[3])

Kroj studentský měl mezi středoevropskými studenty, čím více šířil se humanism,[4]) tím více protivníků, takže naposled jimi při leckteré universí sešel; na vídeňské universitě upustili od něho r. 1513.[5]) V Tu-

[1]) J. Jireček. Skládání o podkoní a žáku.
[2]) Kn. rožmitálské. 110.
[3]) Goll. Rokycan. Postilla v Č. Č. Mus. 1879. 205.
[4]) Paulsen. Univers. 124.
[5]) Týž. 142.

Čís. 128.
Z rukop. Zrcadla spasení.

binkách zakazují mistři universitní studentům r. 1525, aby nenosili kloboukû nýbrž birety. jak na studenty náleží; klobouky prý sluší jen hrabatům. Zakazoval marně.[1]) Universitní pedellus, jenž v akademii míval čestnější úkol nežli teď (na příklad čítal studentům z rozkazu rektora „leges" a leccos jiného), míval sukni podobnou tapartu rektorskému nebo misterskému, ale ovšem z látky prostější a na všecken způsob bez popelic a hranostaje. Mohl to býti šat nynějších pedellův, ale nikdo nás nepřesvědčí, že pedell XV. století míval na sobě ten kroj, který má nynější vrchní pedell universitní. Tenť mívá epomidem z hranostaje! Tak vypadal druhdy rektor, ne pedell. Pohříchu o pedellovi českých obrázků nemáme na důkaz, z cizích však víme, že byl pedell šatem sic hodně barevný, ale prostější nežli mistři. Pařížská universí oblékala pedelly dokonce v miparti.[2])

Šat cechovní.

Zvláštní šat mívali řemeslní cechové při slavnostech. Mívali **kytlice** všelijakých barev. Že mívali kytlice k slavnostem, to víme z inventáře Jana Chalupy, měšťana pražského, jenž r. 1460 zanechal po sobě „6 kytlic, jako v nich proti králi chodí". K těm kytlicím bylo tolikéž šest holí.[3])

Zdá se, že mívali řemeslníci na svých slavnostních kytlích i znak svého řemesla nebo cechu Čtemeť v majestátě Vladislava krále, kouřimským řezníkům r. 1482 vydaném, aby „na praporci, korúhvi, **perkytlích** nosili lva v červeném poli s dvěma ocasy pod zlatou korunou", jako řezníci staroměstští.[4])

Rovně tak čte se v řádě řezníků lounských r. 1478 a klatovských r. 1488.[5])

Vzor cechovních kytlic může vzíti, kdo potřebuje, z obrázku kytlic havéřských (č. 129., 130.).

Kutnohorští havéři bývali v bílých perkytlích, jichž malebnou podobu přikládáme z fresek chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře pod č. 129. Jeden, jenž veze rudu, jest v starodávném českém kožíšku zvláštního rázu.

---

[1]) Scheible. Die gute alte Zeit. 133.
[2]) Týž. 131.
[3]) Dsky. Miscell. 17. K. 22.
[4]) Arch. musejní. Listiny kouřimské.
[5]) Arch. mus. List klat. Majestát lounský laskavě půjčil p. archivář Merz.

Stejné obrázky jsou v kancionale kutnohorském, nyní lobkovickém, a skoro stejná podoba perkytlí kutnohorských jest v českém museum „v právech horních“, odtud jest reprodukována v díle Šternbergově o hornictví českém na listě titulním.

Všude je podstatným kusem havéřské perkytle ona obšírná veliká kukla bílá, která na kytli je přišita.

Ta kukla má při některých havéřích kutnohorských **obrubu zdobnou.** Je to pasoman čili tkanice dosti široká, vyšívaná ornamentem přímočarným barvou žlutou a modrou. Po obou stranách pasomanu vyšity jsou slzičky barvou, která nyní na fresce v chrámu sv. Barbory jest fialová. Byla snad druhdy jiná veselejší.

Čís. 129. Z fresek chrámu sv. Barbory v Hoře.

Týž pasoman čtvercem jsa našitý tvoří obrubu onoho náprsního štítku, jejž mají oba hašplíři kutnohorští na obr. č. 130. vykreslení a znak i Vladislavovo W s korunou držící. V tom štítku malém též je znak, dvě kladiva a W — krále Vladislava jméno.

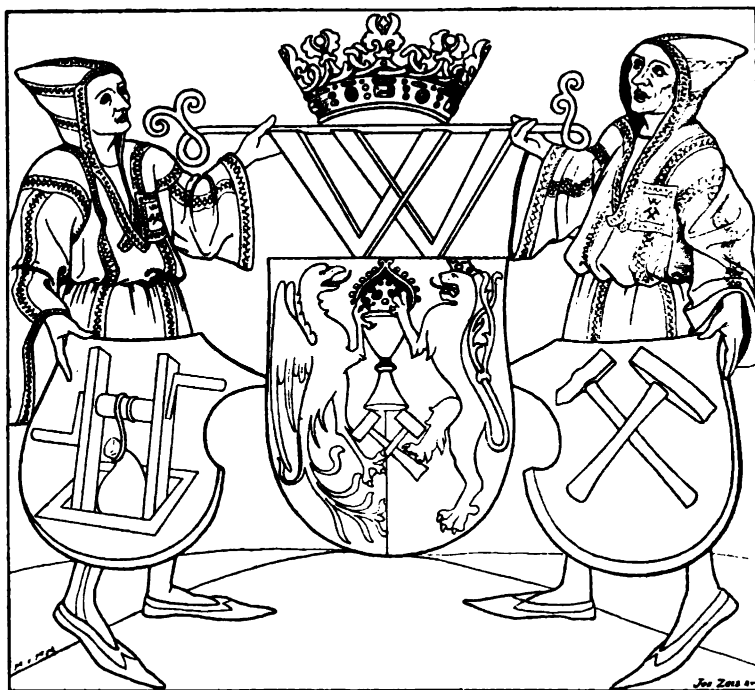
V kancionale lobkovickém mají havéři na prsou své perkytle přišity **tašvice.**

K perkytli brali havéři vysoké boty, kteréž jsou v kancionale právě psaném přehrnovačky.

Tento havéřský šat bílý, malebný, byl šat slavnostní přes to, že i na fresce i v kancionale jsou vyobrazeni havéři, jakoby v něm pracovali. V šatě z bílého sukna do skal jistě nelezli.

K dílu oblékal se lid dělný na Horách asi všelijak. Již v rukopise musejním Horních práv viděli jsme dělníky v pouhé košili a kožených kalhotech.

Slavnostní úbor havéřský, jak jsme ho vylíčili, zdá se býti v hlavních kusech mezinárodním. Neliší se od našich havéřů mnoho onen havíř, jenž drží ve Freiberce saském v kostele kazatelnici — má kytli, kuklu, na břiše tašvici, boty přehrnuté. Na sedění visí mu ona kůže oblá veliká, s kterou se malují havéři kutnohorští v XVI. století.[1]) Havéři nynější zovou tu kůži „flek".

Čís. 130. Z fresek chrámu sv. Barbory v Hoře.

Podstatou tytéž kusy úboru havéřského shledáváme v obrazech jiných nežli německých.[2])

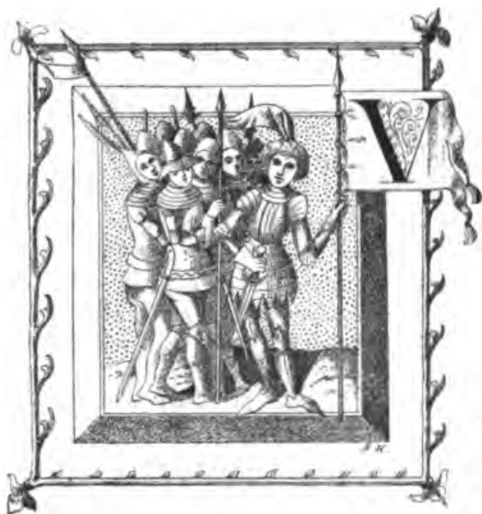
Charakteristické čepice havéřské, které po předu nemají štítku, za to však v zadu jsou až ke krku prodlouženy, postřehli jsme též v musejních Právech horních.

[1]) Reprodukci freiberského havíře viz v Bode, Geschichte der deutsch. Plastik.

[2]) Giorgio Agricola de l'arte de metalli z r. 1563.

Zbroj a zbraň.

Úvod.

V středověku vzniklé ideje rytířstva křesťanského, ideje, kteréž druhdy pronikaly všecken život veřejný, byly již ve XIV. věku velmi pobledlé a v XV. století všude pohasly dočista.

Horlivá druhdy snaha po činech bohatýrských ať v příhodách schválně hledaných ať v kolbách a turnajích všecka zacházela, mizela. Turnaje staly se slavnostními hrami, parádou bez vnitřní podstaty.

Ze všeho rytířství romantického a nádherného zbyl téměř již jen nádherný rytířský úbor. Duch byl ten tam.

Z našich králů, kteří srdečně přáli rytířské západnické romantice, dávajíce se od toulavých a cizopasných německých veršotepců opěvati nebo sami honíce se po dobrodružstvech, poslední byl král Jan. On byl opravdu poslední rytíř. Syn jeho Karel již byl praktický muž, který svým bystrým zrakem postihl novou dobu. Vlastně on ji sám poněkud přivodil svými reformačními idejemi.

A v znamení těch idejí překročili naši otcové práh XV. století.

V tom století český život veškerý vzal na se jiný ráz. Způsoben byl ten ráz velikými věcmi. Byla to vzpoura proti starodávné církvi a

její hlavě, druhdy všemohoucí, byla to idea náboženské volnosti, a dojemná snaha zachovati jazyk přirozený. Za tyto myšlénky vzešel Čechům boj krutý, obromný a pro ně slavný. Valná část věku XV. zajata husitskými vojnami. Po smrti krále Václava vojna, za Jiřího vojna — a pořád táž vojna husitská.

V tom boji znova ožila a mocně vzkvetla přední zásada starobylého rytířství — hrdinnosť — a naši hrdinové stavu městského a selského s plným sebevědomím a právem, stojíce o jméno rytířské, sami se po slavných vítězstvích pasovávali na rytíře. Takž byl po bitvě u Brodu r. 1422 Žižka pasován na rytíře, r. 1430 pasovali prostého prknáře Čerta,[1]) souseda novoměstského, na rytíře, jindy pasována hromada jiných bojovníků husitských.

Vážná doba ta jevila se v obyčejném životě po všech jeho stranách.

Svrchu leckde postihl čtoucí stopy její při rozmanitém kroji. Tím spíše uvidíme, že táž doba svoje vlivy měla i při zbroji.

Zbroj ochranná.

1. Pokrývka hlavy.[2])

Lebka, přílbice, helm, klobouk železný, kapalín, bacinet, šalíř, šišák, čepice.

V XV. století byl vojenský úbor na hlavu rovně tak jako v století předešlém lebka, přilbice, helm a klobouk ocelivý. **Leb** čili **lebka** (galea cerebella) byla nevalná pokrývka hlavy podoby kulaté nebo malé šišaté. Kryla jen lebku a nechránila tváře nic. Jméno její pocházelo z té doby, kdy měla vojenská leb formu takovou, že tuze přiléhala k lidské lbi. V XV. věku nebývá hustá.

Ze lbi vyvinula se **přílbice**, jejíž jméno vyskytuje se v nejstarším slovníku Bohemáři v XIII. věku; vyvinula se tím, že ocelivá pokrývka stavši se na všech stranách obšírnější, od hlavy poodstála, takže rány sečné nedopadly tak třeskutě na vojínovu hlavu, jakož bývalo při lbi

[1]) Tomek. Praha. IV. 467.

[2]) Z pramenů cizích, jichž nebudeme při každé stati zvlášť opakovati, nejčastěji k ruce brán Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, Planché Cyclopaedia, Louandre Histoire du costume, Viollet-le-Duc, Armes V., konečně velmi posloužilo dílo nejnověji vyšlé Wâfen und Wiegewaete od Mannsberga. Demminova staršího díla o zbrani (Kriegswaffen) užito též, ale opatrně. Přesvědčil mě p. dr. Toman, jenž o husitském válečnictví zdárně pracuje, že Demmin není ve svých udajích spolehliv. Celou stať o zbraních přečetl výtečný znalec a odborník pan Břetislav Jelínek, kustos městského musea, doplnil i opravil. Jsem povinen tuto jemu dík pověděti.

přilehlé. Kromě toho přibrala na se přílbice později ochranu na tvář — hledí (visière).

Helm, slovo německé, již v XIV. věku značilo u nás přílbici lepší, nádhernější, rytířskou.[1])

Klobouk ocelivý čili **kapalín** (cassis) podobal se obyčejnému klobouku se střechou dolů sehnutou. Odtud jméno. Byl-li malý, říkali mu klobouček. Latině slul capellus i capellin (z lat. capellina); odtud přijali Čechové témuž klobouku ocelivému jméno **kapalín** a **kapalec.**

Na miniaturách nikterak nepoznáš, byla-li která vojenská leb nebo přílbice ocelivá či po starodávnu kožená (hemelín kožený, cudo Beckelhaub u Veleslavína). Než podobá se, že přílbice z kůže rostoucí technikou helméřů mizely, až zanikly.

Těžký válečný helm (něm. Topfhelm galea) z dob vojen křižáckých udržel se o všelijakých formách až do konce XIV. věku. Odtud pak zůstal jen zbrojí do turnaje **kolčí helm** (něm. Stechtopfhelm). Jsa podvázán, aby se neklátil, seděl pevně na krku.

Kdežto v krajinách východních starobylý **šišák s nánoskem** čili **nosníkem,** jako jeho příklad v kapli sv.-Václavské na Hradě, přetrval v rozmanitých formách (viz náš obr. 131.) ještě celé XVI. století, objevují se u nás jako po vší západní Evropě již v XIV. věku lebky kulaté i šišaté a obroučkem kolem kol spevněné buď s hledím (visière) pohyblivým buď bez hledí, ale s výkrojkem pro oči téměř čtyřhranným, takže rytíř z šišaté přílbice té, kterouž zvali Francouzi „**bacinet**", hleděl jako z kukly.[2]) Výkrojek pro oči sluje u nás „lukna" nebo dle Rozkochaného „řídlo".

Čís. 131.
Šišák. Majitel K. Javůrek, malíř v Praze.

Z forem kulatých nejobyčejnější jest u nás lebka **šalíř** (salade, Schallern), kteráž má celkem podobu veliké lidské lbi k temeni vysedlé a týl poněkud kryjící. Viz obr. 132. Obnažené části hlavy a krku i brady při kapalínu i při holém šišáku kryly se brněnou nebo-li drátěnou kuklí a obojkem, jakož toho obrázky v biblí litoměřické z r. 1411. Tu má rytíř leb bez hledí, ale uši, bradu, krk, vše zahaleno brněnou kuklí. Viz obr. č. 133. Také druhý rytíř stojí za zvláštní povšimnutí — tenť má k zbrojnému šatu pouhou čepici.

Při šalíři kryta brada zvláštním kusem železným, podbradným. Sluje **podbradí** (culus) i **kraboška.**

---

[1]) I. díl. Zíbrt. Dějiny. 163.
[2]) Obraz bacinetu z r. 1347 viz v Gay Glossair. 97.

Od polovice XV. století objevují se přílbice uzavřité docela; na těch patrny tři kusy: leb tepaná z jednoho kusu, mající podobu lidské lbi; po stranách hlavy a po předu přes ústa jsou dva nebo tři pevně znýtované pláty podoby téměř válcovité a na očích jest pohyblivé hledí.

Čís. 132. Lebka šalíř ze sklonu XV. století, náleží Společenstvu řezníků novoměstských v Praze.

Čís. 133. Z biblí zvané litoměřické (z biskupské knihovny).

Lebku s hledím zřetelně jmenovanou našli jsme nejprve r. 1482 u sládka Myslíka.[1]) Rozumí se, že to je zpráva hodně opozděná.

Žoldnéři nebo prostí drábové mívali v XV. století, jako druhdy před tím,[2]) **ocelivé klobouky, kapalce,** kapalíny. V rukopisné biblí

[1]) Misc. Dsky. 26.

[2]) Vojsko Boleslavovo v kapalcích zobrazeno z rukopisu lobkovického v A Cyclop. of Costume. Planché II. 75.

kutnohorské z XV. století, v universitní knihovně chované,[1]) leckde zříti vojáky do boje táhnoucí v kapalcích (viz initialu k této kapitole).

V měšťanských a panských inventářích nacházíme v tom století lebky i klobouky ocelivé svorně podle sebe; důkaz, že nebyla přílbice výlučným znakem rytířským ani kapalec znamením námezdného dráb. Na příklad novoměstský boháč Beneš „dictus Sixt“ († 1462) nechal po sobě lebku a klobouk ocelivý. Chodíval tedy do boje v obojím.[2])

Kdežto ještě v rukopise nostickém v knize Kunešově z r. 1389 má žoldnéř pod kapalínem drátěnou kukli, pozorovali jsme v jubilejní výstavě retrospektivní kapalín z XV. století, an měl na střeše dolů sehnuté vykrojeno hledí.[3]) Přiložený obrázek č. 134. ukazuje ten klobouk ocelivý s hledím. Na obraze č. 135. podáváme skupinu tří mužů

Čís. 134. Kapalín s hledím; XV. století. Z musea ve Slaném.

sprostných vojenských, z nichž jeden má lebku s podivným hledím i podbradkem a ostatní dva mají kapalíny, jeden formy prostičké, druhý rohaté. Jsou to klobouky z konce XV. věku.

Za dekor na leb a přílbici přitloukla se leckterás platnéřská ozdoba; obrouček byl zdoben, hledí bylo posázeno hvězdicemi, knoflíky a jináče vyšnořeno.

Největší přepych byl na helmici; rytíř zlatem a drahým kamením kázal helmici ozdobiti.

U nás připomínají se helmy perlami a safiry zdobené r. 1497.[4])

Od polou XV. století dovedli helméři helmice rýsovati a zlatem pokládati; ke konci věku vymyšleno v Italii leptání, které připravilo helmici novou uměleckou ozdobu.[5])

---

[1]) Sign. 17. A. 34.
[2]) Dsky. Misc. 26. D. 6.
[3]) Viz katalog retrosp. výst. č. 154.
[4]) Tomek. Praha. VIII. 354.
[5]) Lützow. Geschichte des Kupferstich. 221. vykládá, že zdoby leptané do Němec dostaly se teprve počátkem XVI. století.

Z obrázků domácích soudíme, že zvláště v první půlce XV. století obtáčeli páni a rytíři svoje přílbice pozlacenými nebo zlatými korunami. Prý tu modu začal v době křížových vojen Richard Srdce Lví, anglický dobrodružný král,[1]) odtud udržela se až do XV. věku. Známe ji na příklad z biblí litoměřické z r. 1411 (viz obrázek č. 133.).

Však na tom místě jest nám připustiti také mínění, kteréž se nám mocně zamlouvá, že korunky na helmici nebyly nošeny. Je prý to jen malířovo znamení, že osoba představená je král.[2]) Vidíme-li, že králové a královny na obrázcích mají koruny na hlavě, i když v posteli leží, snadno bychom mohli přisvědčiti mínění svrchu pravenému.

Čís. 135. Z biblí kutnohorské.

Dle západnické mody rytířské vstavovali naši páni a rytíři při slavnostech ještě v XV. století **chocholy** čili **vlášení a klénoty** (Zimier stř. lat. crista) na vrchol svých helmů jakožto svého rodu znaky heraldické.[3])

Byly to ozdoby neforemné, nevkusné, zbytečně veliké; byly urobeny z kůže, ze dřeva, z plechu; byly to pomalované i zlatité rohy, trouby, růže, ptáci, panáci čili maňáskové, rozličná zvířata, jich hlavy, půl těla, slovem rozličné výtvory a netvory panské fantasie, o jejíž bujnosti může se kde kdo přesvědčiti v každém svazku Sedláčkových Hradů, a chce li se potěšiti barvami, nechť nahlédne do nádherného Wappenbuchu Grünenbergova, v knihovně uměl. průmysl. musea v Rudolfině chovaného.

Náš obrázek č. 136. již dostatečně poučí o té nevkusné bláhovosti. Rytíř tu má kolčí helm a na něm asi z plechu koruna s obromnými křídly, rovně do výše trčícími.

---

[1]) Rohrbach-Kretschmer. Trachten. 153.
[2]) Anzeig. f. Kund. d. deutsch. Vorzeit. 1880. 107.
[3]) O rozvoji klénotů čti nejnověji v knize Mannsbergové Wâfen u. Wiegewaete. 40.

Obrazy XV. století nás přesvědčují, že panstvo těch nemotorných ozdob do boje s sebou nebralo. Zdobili se jimi jen k slavnostem, ke kolbám, k turnajům. Také nevíme, aby v XIV. a v XV. věku obvazovali rytíři helmice své, jdouce do boje, nějakými šátky o dlouhých vlajících křídlech čili řekněme po heraldicku **fafrnochy** či **traky**,[1]) neboli, jak Veleslavín dí, zda kryli helmy „**příkrovem**".

Fafrnochy vznikly v dobách křížových vojen, kdy rytíři chrániti chtějíce leb svou od úpalu slunečného v orientě, obtáčeli přílbici plátnem nebo jinačí látkou, která se pak vzduchem třepala, až se rozstřepila v heraldický fafrnoch, v rázovitou to okrasu kolem rytířského a panského erbu.

Už také z těch okolností, že totiž fafrnoch je přikrasou rytířského znaku a že ho brali páni jen k turnaji, neměly by se na helmice husitského vojska, ať již na obraze moderním nebo na divadle představovaného, zavěšovati rudé fábory nebo fafrnochy; husitské vojsko byla větším dílem lidová domobrana a husitská vojna byla něco víc než turnaj. Husité na takové titěrky neměli kdy.

Čís. 136.
Pán ze Strakonic z kniby arlsbergského bratrstva.

Na konec dotýkáme s důrazem, že nekryl kde který náš rytíř při zbroji hlavu svou ocelivým krytím přílbičným. Mívalitě na hlavě též velmi zhusta **čepice**. Z biblí litoměřické z r. 1411 (obr. 133.) vidíme, jaké čepice. Byly to ony čepice české s kožešinnou obrubou klínovitě vykrojenou. Podobnou čepici zelenou nebo černou měl Žižka dle miniatury götingenského rukopisu a jenského.

Sprostný vojín za celé XV. století kryl hlavu, čím mohl. Vyskytují se na obrázcích souvěkých staré lbi, novější přílbice, klobouky čili kapuce, kroužkované čili drátěné kukly a čepice. Rovně tak Husité a Táboři měli na hlavě, co popadli. Většina selské a jiné čepice a kukly soukenné.

---

[1]) Traky (tola, cola) Rozkochaný a Nomenclator.

2. Odění.

Obojček, brně, pancíř, krunéř, plech, kyrys, pancířový kabát, zadní plech, varkoč, šorc, poklopec, rukávy, rukavice, nákolenky, plný kyrys, Husité, vojsko drábů námezdných, rytířský pás, ostrohy.

Druhý kus ochranné zbroje byl **obojek, obojček** (lat. collare, gollura). Druhdy byl obojek brněný nebo drátěný kus pokrývající hrdlo jakožto pokračování brněné kukly.[1]) Také byly oboječky z kůže.

Do konce XV. století byl obojek již železný plát, krk obepínající, z několika kusů složitý a zbitý, jehož příhodnou ke krku formu platnéři dlouho nedovedli pořiditi.

V pražských knihách z doby husitské vždy shledáváš při pancíři **obojček**. Měl ho při svém odění brnίř Mařík r. 1433; r. 1444 má i písař Duchek „pancíř s oboječkem“,[2]) a v týchže letech také jiní pražští měšťané mají obojky kožené nebo železem pobité při krunýři. Roku 1460 odkazuje Krušina, kolář staroměstský, komusi „pancíř lepší s oboječkem“,[3]) a tím způsobem lze sílu oboječků v XV. věku doložiti.

Nejdůležitější kus ochranného odění byla **brně** čili **pancíř** nebo **krunýř, plech, kyrys.** Již z prvního dílu dra. Zíbrta Dějin (str. 111.) povědomo, že byla **brně** odění nejprve kožené, pošité všecko všudy plíšky, kroužky, kotouči. Dodáváme, že mohly býti tyto drobné plíšky kovové i též z kosti.[4]) Latině sluly ony plíšky macula squama; brně česká slula též, jsouc lupinami pošita, lubenice[5]) (lupenice?), latině „lorica corticosa, squamata“.

Ty tvrdé šupiny a lupiny byly proto našity na kůži nebo jiné pevné látce, aby bojovník byl od bodených a sečných ran bezpečen a při tom aby se mohl přece volně pohybovati.

Rozumí se skoro samo, že sprostný bojovník zhotovil si brni sprostnější: vzal tvrdou látku, kůži nebo plátno a vycpal, jak uměl a prošil. Toť byly ony **prošívanice** (thorax) i smolou napuštěné, o nichž zprávu dává Hájek, a kteréž se udržely snad až do jeho doby.

Prostého člověka vojenského, jenž má prsa a ramena i ruce do polovice kryté nějakou hrubou prošívanicí zelenou, viděti na obrázku č. 137. Hlavu kryje černým, plstěným kloboukem. Z pod prošívanice visí mu suknička bílá, nohavice jsou obyčejné, červené nebrněné.

Je zajímavo dověděti se, že svrchupsané rytířské šupinaté brně — ovšem již jako přežitek historický — dělali brníři norimberští ještě

---

[1]) Na Rusi zůstala kuklice brněná do XVI. věku. Прохоровъ. Матеріалы. II. XI. tab.

[2]) Dsky. Misc. 98. L. 5.

[3]) Arch. praž. č. 992. 252.

[4]) Mannsberg; Wâfen und Wiegewaete. 21.

[5]) Na jméno to zvlášť upozornil mě pan kustos Břetislav Jelínek.

v XVII. století! Weigel [1]) líčí, že robeny jsou z mnoha tisíc kousků na prst širokých a dva palce dlouhých. Ovšem na kůži již dávno přišívány nebyly šupiny železné, alebrž šupina byla připevněna jedna k druhé.

V rytířském odění nastal konec XIII. stol. pokrok.

Vznikla **nová brně.**[2]) Vznikla košile nebo sukně z pletiva řetízkového, složená důmyslně z mnoha tisíc kroužků drátěných a tak hustě složených, že nejjemnější bodená zbraň snadno nevnikla vojínovi do těla. Košile z takového pletiva slula b r n ě n o u, ale to jméno zhusta ustupovalo povědomějšímu názvu **pancíř**, anebo spojováno obé v název **brněný pancíř**.

Latině slula brněná košile i pancíř l o r i c a, p a n c e r i u m, p a n c e r e a,[3]) a n n u l u s c i r c u l u s f e r r e u s, t u n i c a a h e n a, l o r i c a a n n u l i s c o n t e x t a.

Hus chtěl, aby pancíři spíš říkali **krunéř**,[4]) poněvadž mu bylo pancíř slovo cizí. Ale krunéř rovně tak cizí.

Čís. 137.
Rukopis Zrcadla spasení fol. 38.

Starý název „brně“ nezmizel dočista, ale neznačil již celý šat jako druhdy, nébrž jmenovali tak drátěné pletivo vůbec. Čtemeť v Popravčí knize rožmberské roku 1389, že kdosi učinil sobě „z brní pancíř“.[5])

Takové byly ony brněnice či pancíře z pletiva kroužkového, kteréž statná císařovna Alžběta, choť Karla IV. „rytířským lidem od vrchu až dolů roztrhovala“, aby osvědčila sílu.[6])

Takovým pancířem halil se náš geniální Žižka. Po jeho smrti visel pancíř jemu připisovaný dlouhá léta v radním domě v Čáslavi. Však ona brněnice, která visela v jubilejní výstavě a bývala stále shlukem diváků upřímně nadšených obstupována, jest práce nějakého Němce Hans Francka, ovšem z XV. věku. Žižkovi sotva náležela.

Na obraze č. 138. podáváme kus brněnice, nalezené v zemi u Sudoměře, kdež byl Žižka vítězem v bitvě. Mohl by to býti kus husitské brně.

Pancířů „ocelivých“ v době husitské koliks nacházíš v pražských knihách, aniž přestanou napotom hned.

---

[1]) Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 56.
[2]) Demmin. Kriegswaffen (65) dí, že je brně dotčená starší nežli křížové vojny.
[3]) Původ latinského jména sporný. Odvozují ten název od pantex, břich.
[4]) Hus-Erben. I. 134.
[5]) Mareš. Popravčí kniha. 3.
[6]) Děčínský rukopis kroniky Pulkav. pokračov. 178.

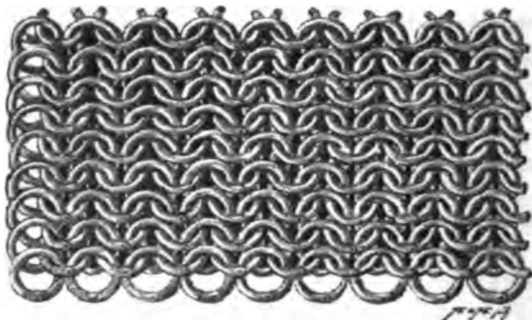
Pancířů pletených vlasť a původ jest v orientě. Tam je mívali nejdříve a nejdéle. Tam je také uměli nejlépe robiti.

U nás uměli pancíře a brně kovati či plésti brníři a pancířníci zajisté o něco dříve, nežli se v archivě vyskytují jejich jména.[1])

Na počátku XV. století (1407) byly pancíře u židů plzeňských zastavovány po 23, 30 groších.[2]) Touž dobou uvádí se jeden pancíř na Moravě v deseti hřivnách stříbra.[3])

Pražský brníř Mařík měl v husitské době (do r. 1433) „jeden pancíř ocelivý za 6 kop 20 grošů, druhý ocelivý za 6 kop, třetí „pancíř s oboječkem" poslal do Jindřichova Hradce prodat za půl šesté kopy.[4])

Druhou polovici věku patnáctého pozorujeme, že jsou pancíře dražší a dražší. Byly zajisté čím dále uměleji, pěkněji pořizovány. Vyskytují se pancíře i po 13 kopách, tedy dvénásob dražší nežli byly v době husitské.[5])

Čís. 138 Brně pancéřová, majetník p. Chaura.

Stojí za zmínku, že brní čili pancéřovými kusy byly v XV. století prošívány a podšívány také **kabáty.** Ve Francii říkali jim b r i g a n t i n e.

V pramenech našich leckdy čteš o kabátě **„s pancířovými štrychy"**.

Na počátku XVI. věku dostaly se takové kabáty až do moravského sněmu. Roku 1518 chtěli navrhovatelé tomu, aby cestující, jakmile dojdou hospody, složili se sebe **„pancířové kabáty"**. Ale nepřijato.[6])

Podobá se nám, že věhlasný vůdce Táborů Prokop Holý míval na sobě takový nějaký kabát. Z historických zpráv ovšem víme jen, že jakožto kněz nebojoval v odění válečném, alebrž jen stavěl se do po-

[1]) Emler. Regest. III. 97. R. 1314.
[2]) Výpisy Strnadovy z arch. plzeň. z judic. generale.
[3]) Brandl. Lib. citat. I. 368.
[4]) Arch. praž. č. 992. 148.
[5]) Miscell. při deskách č. 26.
[6]) Kameníček. Arch. Čes. XI. 313.

předí „v **tlustém kabátě**".[1]) V koncilium basilejském tvrdil, že řídil sic vojska, ale nikdy krve neprolil.

Neměli by tedy naši výtvarní umělci ani ředitel divadelní scény výborného Prokopa strojiti tak po rytířsku, jak to dělávají od slavného Čermáka počínajíc.

Pod pancíř oblékal rytíř šat nějaký měkčí. Staré jméno z ciziny přijaté bylo tomu rouchu **spalniř**.[2]) (Staré slovníky: lorecernium.) Novější jméno — zvláště v XVI. věku obyčejné — bylo „**moderace**". Vlněnou moderací podložil si leckterý rytíř svoje železné odění, aby netisklo.

Na pancíř čili brněnou košili připínali rytíři od starodávna **náprsník** — thorax druhdy z kůže pevné sešitý, buď hladký, buď s ornamenty tlačenými, zlacenými, nebo sestrojený z malých železných kousků.

Náprsník kryl prsa při dolejší části vždy, při krku někdy. Kde nezasáhl, chránil pancíř. Thorax slul po česku od XIV. věku **plát, pláty**, odkudž sluli ti, co je robili, platnéři, thorifices.

Platnéři v Praze mají řád r. 1328.[3])

Plátům z kousků sestaveným říkali též **plechy** nebo patříce k celému kusu říkávali **plech** i **prusplech** (brustblech).[4]) Od XV. věku obvykla byla frase: „připravil se zbrojně v brních a v plešich".

Pancíř, plech a **lebka** pokládány v témž věku za počestný vojenský šat; které vojsko větším dílem tak bylo oděno, slulo „dobře připravené".[5])

Začátkem XV. století — někteří chtějí tomu, že stalo se už v koncích století XIV.[6]) — vymyslili sobě platnéři nový způsob plátů nebo plechů.

Pláty v náprsníku, které, hledíme-li na obrázky, nezdají se nám býti nikdy tak malinké jako Weiszovi,[7]) vzaly na se podobu tří, čtyř větších kovaných kusů, ty kusy přeloženy a naloženy konci svými na sebe, šroubky a jinou pomocí učiněny jsou poněkud pohyblivy, a tím vznikl jeden kus pevný, ale skladitý; vznikl samostatný **kyrys**; další pokrok byl, že platnéři naučili se kouti a vytepávati kyrys s velikou část z jediného kusu.

Slovo kyrys odvozují z italského corazza, z lat. corium, kůže.

V Italii prý vymyslili sobě kyrys svrchu vyloženého způsobu; ale ani tam ve vlasti své nezachoval se krunýř skladitý nebo z kusu tepaný, jenž by starší byl nežli z r. 1430.

---

[1]) Palacký. III. 2. 254. Palacký. Urkundl. Beiträge. II. 366. Tomek. Praha. IV. 373. Šafránek. O pohřebišti a podobě Prok. Velik. 14.
[2]) Zíbrt. Děj. kroje. I. díl. 147.
[3]) Jireček. Codex. II. 3. 307.
[4]) Slovo plech již v Letop. Trojansk., začátek XV. věku.
[5]) Arch. horní. Memorial. fol. A. 9. R. 1471.
[6]) Demmin. Kriegswaffen. 72.
[7]) Gesch. d. Tracht. Weisz. 424.

Vídeňská sbírka císařská chová[1]) nejstarší pevný kovaný kruněř z r. 1450. Jest prací vlaského mistra Missaglia.

V pražském archivě nalezli jsme zápis kovaného kruněře r. 1433.

Takové zápisy v inventárních a kšaftovních knihách jsou ovšem nahodilé. Odkazuje-li roku právě řečeného Šimon od lva komusi odění kované,[2]) kdož ví, kolik let před tím, než ulehl na smrtelné lože, již byl pořídil sobě tepaný kovaný kruněř ten? A což, když kovaný krunýř nového rázu má tu již měšťan, neměli-li rytíři a páni čeští takové kruněře dávno dříve? Aspoň o panských a královských protivnících Žižkových se ví zajisté, že měli „těžká odění železná“, pro kteráž jim říkáno „železní páni“.

Onen rok 1433 v archivě psaný znamená tedy jen tolik, že naši otcové již v husitské době kruněře ze železa kované měli.

Lze vzíti za pravdu, že tehda také všecky náprsníky, které se zapisují v knihách našich s jmény **plech, prusplech, přední plech** i **zadní** kus, byly již kovaná práce, kované pláty; byly jediný nebo několik kusů plechu dobře znýtovaných, řemeny připjatých k hrudi a na záda.

Jakož svrchu dotčeno, jest sporná věc, kdy vznikly kované kyrysy. Obecně se soudí, že doba jich vzniku je začátek XV. věku.[3]) Jsou někteří, kteří kladou vznik v samý konec XIV. století.[4]) A jsou opět jiní, kteří začátky jeho kladou dál před konec XIV. věku. Mannsberg[5]) dí přímo a jakoby neomylně, že sice železný kus náprsní zříti v historických památkách teprve na konci XIV. věku, ale že prý přes to byly železné náprsníky kované dávno dříve.

Důkaz však zůstal dlužen.

Nám se zdá, že by ony obrázky dotčené, na nichž zříti kovaný kruněř teprve koncem XIV. věku a ne dříve, přece měly něco platiti! Ale opatrnosti jest potřebí velmi pronikavé! Na obrazech a sochách totiž nepoznáš nikterak, je-li krunýř ze železa kovaný, nebo je-li zhotoven z kůže. Na obrázku kůže jako železo.

Nechať se jen někdo podívá na obraz Václava, vojvody slezského, léta 1364 zesnulého, v kolorované reprodukci Luchsově![6]) Jestli ho nezarazí ta pochybnosť, že platnéř tehdejší snad ještě nedovedl kruněř z pěti šesti plátů tak sličně složiti a ukovati v jeden celek, tož zajisté uzří lesklý kovový náprsník, o nějž je spor! A přes to dotčený kyrys byl z kůže postříbřené a nikoli z kovu.

Takž rovně mohlo by se zvěsti badateli, kdyby neopatrně ohledával kolorovanou reprodukci našeho sv. Jiří z hradu pražského, nád-

---

[1]) V sále XXV.
[2]) Arch. praž. č. 992. 153.
[3]) Gay. Glossair. a s ním většina franc. kostym. děl. Köhler (Trachten. III. 58.) ví dokonce rok — 1420.
[4]) Podle Demmina i Henne am Rhyn. II. 296.
[5]) Mannsberg. Wåfen. 23.
[6]) Luchs. Schlesische Fürstenbilder.

herně provedenou v díle Planché-ově.[1]) Sv. Jiří jest tu všecek od hlavy do paty postříbřený; náprsník jeho lesklý a stříbrný vypadá, jakoby byl z jediného kusu tepaný! Zatím náš skutečný svatý rytíř, ulitý roku 1373, jest temně broncový, a nic nepoznáš, byl-li jeho náprsník míněn z kůže nebo ze železa.

Čís. 139. Rukopis Zrcadla spasení fol. 39.

Také na přiloženém obrázku č. 139. mohl bys náprsník rytířův pokládati za železný kyrys — a on po našem přesvědčení je všecek z kůže na zeleno obarvené. K němu má rytíř šorc čili suknici též zelenou a nohavice modré. Pochází z počátku XV. století.

Vůbec jsou ty pohledy a ohledy velmi klamavé, a protož tvrdíme, že s jistotou badatel nemůže tou příčinou říci nic, nemá-li po ruce jiných opor nežli oko.

Smělý soud a přece nejistota s ním spolčená nemile se nás dotýká, když se na příklad v článku učeném (a ostatně pěkném) jedním dechem tvrdí,[2]) že stopa plátového kovaného krunéře jeví se léta 1386 na pečeti (!) Ladislava Opolského, a ještě bezpečněji že viděti kovaný krunéř na obraze Jana Opavského z r. 1408, a nejbezpečněji, anobrž zcela jistě že ho zříti na obraze Ludvíka II. Břežského r. 1421. Stopa, bezpečněji a nejbezpečněji! Co tu nejistoty!

Z toho všeho učiní sobě čtoucí tento konec. Kované kyrysy z plátů, ve sbírkách skutečně zachované nejsou starší nežli z r. 1430; v pařížském museum vojenském je první kyrys z doby Karla VI., tedy z počátku XV. věku.[3]) V pražském archivě jest bezpečná zpráva o takovém kovaném odění z r. 1433, na obrazech s jistotou poznati lze kované prusplechy teprve od let dvacátých téhož XV. století: bude tedy zajisté, že vzniklo kované odění prsní kdys v první čtvrti XV. věku, a protož asi chybil by umělec výtvarný a divadelní, kdyby k svým historickým výtvorům rytířským bral podobu kovaného krunéře dříve nežli v XV. století.

Měl-li náš znamenitý husitský měšťan pražský Šimon od lva do r. 1433 takové odění kované, plyne z toho, že smí moderní umělec výtvarný též Husitům přibásniti takové kované kusy, ale jen střídmě! Jen některým! A jen málo! Byltě kovaný krunéř zánovní vojenská moda, a

[1]) Cyclopaed. of Costum. Planché. I. pl. 22.
[2]) Zeitschrift des Verein. f. Gesch. u. Alterth. v. Schlesien 1892. Roehl.
[3]) Musée d' artillerie. Costumes de querre. Obraz 14. Jináče ze XIV. stol. jsou tu rytíři, mající železa na sobě dost, ale jen na nohou a rukou — thorax jejich je z kousků!

tedy drahá a cizí lidové domobraně, kteráž cestou sbírala sedláky za bojovníky. Žižkovi se náprsník železný přisuzuje.[1])

Nejspíš ještě jezdci husitští mohou býti představeni poněkud v železe. Aspoň víme jistě, že r. 1420 Žižka, pobrav nepřátelům svým. „železným pánům", železná odění, oděl jimi své jezdce nově vycvičené.[2])

Na obraze č. 140. jsou dle jména husitští jezdci, ani vítězně bojují s křižáky, jichž lidožroutskou ukrutnosť po pravdě naznačil umělec napíchanými dětmi.

Ale komponován jest obrázek nejméně 50 let po husitské vojně,[3]) ovšem tedy pochází vždy ještě z XV. století. Bitva jest vzata z rukopisu jenského, jehož původ se klade do poslední čtvrtky XV. století. Co tu je na obraze vylíčeno, nikterak se nehodí k době husitské, alebrž jen k pozdější době Jiřího krále a Vladislava. Tak mohli vypadati železní jezdci Jiřího slavné paměti — ale jezdci z první vojny husitské nikoliv. Prosíme tedy znova, aby umělci nám neoblékali Husity do tolik železa, kolik ho vidí na tomto obraze, který jest také vlastně „husitský". Jezdcům Žižkovým a Prokopovým leb a kyrys postačí.

Kované plechy náprsné objevují se v XV. století buď hlazené a o přirozené barvě nebo obarvené uměle.

V první příčině známe výrok o takové zbroji, že „byla čista, jakoby na led pohleděl". Takových krunéřů bylo nejvíce.

Proti nim měl r. 1482 pražský měšťan Václav Myslík „plech černý" a „prustplech bílý"; v Litomyšli měli také „plechy žluté";[4]) tyť ovšem nemusily býti na žluto zbarvené, mohly býti ze žlutého plechu.

Dekor na kyryse byl také — jako na jiné zbrani — rytý a ke konci století leptaný.[5])

Stejnou dobou jako přední plech — tedy začátkem XV. věku — dostal se vojínovi na krytí zad **plech zadní**, který byl také skladit nejprve z několika menších kusů dobře znýtovaných a kovaných.

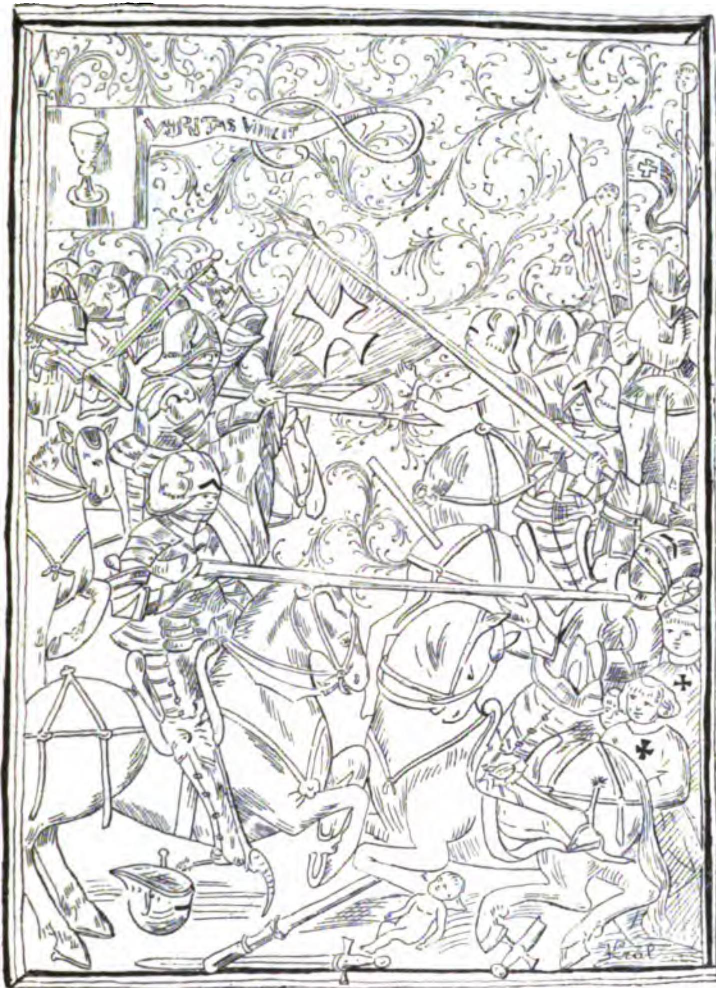
Zadní kus s předním spjat byl řeménky a přezkami po obou stranách těla, a bylo-li potřeba, i přes ramena.

Domníváme se, že všecky mocnější obrany tehdejší zbroje vynutil střelný prach, jehož se právě v té době začalo užívati hojněji.

Přes odění své převlékali naši rytíři a podle nich i jiní oděnci sukni, která slula v němčině **waffenrock**. Tento německý název ujal se v českém jazyce též, ale kromě něho byl téže sukni název **varkoč**[6]) (lat. palia, palium, palla.)

---

[1]) Toman. Květy. 1892. 569.
[2]) Tomek. Praha. IV. 33.
[3]) Toman. Podoba Žižky. Otisk z Květů. 12.
[4]) Arch. litomyšl. č. 118. 14.
[5]) Demmin. Kriegswaffen. 348. klade leptanou zbroj z XV. stol. za vzácnosť.
[6]) O varkoči obšírně čti v Zíbrtových Děj. kroje. 154.

Čís. 140. Z českého rukopisu v Jeně.

Varkoč byla dlouhá sukně mužská, podle obrázků velmi lehká, s rukávy i bez nich. Na prsou byly vyšity i vymalovány erby a znaky rodinné. Po stranách i po prostřed byla sukně rozříznuta, aby oděnec mohl s ní na kůň.

V XV. století na počátku najdeš na obrazech poslední zbytky starodávného varkoče.

Ještě v alchymické knize lobkovícké z XV. věku mají rytíři přes brni dlouhé „bundy“ modré a jiné barvy.

Přikládáme na poučenou dva obrázky. Jeden (č. 141.) představuje rytíře, jehož varkoč na pravé straně zdoben lvem. Na levé straně jest varkoč rozstřižen. Sahá po kolena.

Čís. 141. Fresko z Králové Dvora; reprod. Kutinova. Začátek XV. věku.

Druhý varkoč (č. 142.) jest tím velmi zajímavý, že jest barvou dvojaký, miparti. Při něm má rytíř kuklici.

Než právě u věku XV. začali rytíři a oděnci na sebe bráti jiné svrchní roucho: brali buď obyčejné chodicí sukně a šuby modní, vše po předu otevřené, nebo oblibovali krátké kabáty, pod nimiž měli kyrys nebo

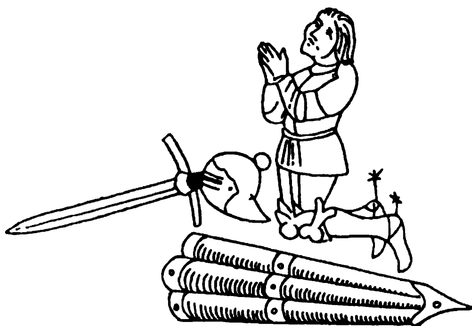
Čís. 142.
Fresko v kostele chuděnském.

brni. Kterak vypadal rytíř v krátkém varkoči, o tom poučuje obrázek č. 143., vyňatý z biblí kutnohorské, tedy z konce XV. století.

Staré formy varkoče zmizejí, a slovníkáři naši v XVI. století, Rešel a Veleslavín, již neumějí waffenrok ani jináč překládati nežli nesvětlým anebo prázdným slovem — zbrojné roucho,[1]) oděv na zbroj.

Zpod pancíře a zadního plechu číhávala buď pancéřová košile nebo samostatný „šorc", jenž pokrýval jako suknice dolení část těla, nebo způsoben byl šorc od platnéřů též z plátů na sebe připojených a pohyblivých.

Němci mu říkali původně „krebs", ale již v XV. století označovali tím jménem i kyrys,[2]) což se pokládá za pojmenování chybné a spletené.[3]) Naši Husité těžkých železných šorců nemívali. Šorce vyskytují se v inventářích teprve v druhé půlce XV. věku.

Čís. 143. Biblí kutnohorská.

Od dob krále Jiřího míval leckterý železný šorc podobu tu, že čím doleji, tím více od těla odstával (viz obrázek č. 144.); ale ke konci věku šorce obyčejně přiléhají k tělu, jakož pěkný toho všeho vzor na hospodském štítě pražských platnéřů, v musei pražském chovaném.

Železný šorc býval koncem věku také velmi pěkně zdoben vypouklými čtverci, čehož vzorek zříti na obrazci původní mostecké sochy Bruncvíkovy, kterýž chovají v pražském musei městském.

Šorc visíval na řemeně a jím se též zapínal. Na Kaňku platí roku 1507 ouřad za „řemen k šorci půl třetího groše".[4]) Byl-li šorc po předu jako sedlo vykrojen, užívali rytíři na krytí lůna zvláštního **poklopce (braquette)** železného, vypouklého, ale nikoliv ještě tak zřetelně rozpustilého, jako v století následujícím stalo se hanebnou modou. (Viz obraz č. 144.)

Začátek té mody při vojenském úboru klade se v dobu francouzského krále Karla VIII., tedy konec XV. věku,[5]) a nezdá se, že by do-

---

[1]) Diction. Rešel. bappmrok zbrojné roucho. Veleslavín Nomencl Waffenrock oděv na zbroj.
[2]) Anzeiger f. Kunde der deut. Vorzeit. 1882. I. Essenwein.
[3]) Demmin. Kriegswaffen. 347. Jemu ostatně „krebs" jsou pláty na stehna — franc. tarsettes.
[4]) Kniha kaňkovská. Půjčil dr. Nováček v arch. zemsk.
[5]) Gay. Glossair. 209. Tu je také obrázek.

Čls. 144. Náhrobek Jindřicha ze Stráže († 1466).

těný poklopec při rytířském úboře byli souvěkovci kladli za modu pohoršlivou: vždyť vyskytuje se na tabulích náhrobních! [1])

Jiný kus brněného šatu byly rytířské **rukávy**. Ty vznikly v XV. století.

Druhdy kryto bývalo pouze rameno zvláštním **náramkem** — humerale, brachiale — a někdy kryt byl i loket. Tyto **náramce** bývaly nevelıké pláty železné, oble vytepané a všelijak složené. Ostatek ruky kryl se koží nebo pancéřovou pleteninou.

V XV. věku začali rytíři západních národů krýti železnými pláty několika kusy řemeny spjatými celou ruku. Ty kusy sluly **„nábedrníky“**, **„podpážníky“**, **„rukávnice“**; na loket kladeny teď pravidelně **„myšky“** (cubitiére) a celek zván **rukávem**.

Na obrázku č. 144. rozdělíme-li ruku ve čtyři části, bude slouti prvá nejhořejší nábedrníkem, náramkem; druhá podpážníkem, třetí oblá jsou myšky, čtvrtá poslední je rukávnice.

Naši Husité příliš nezamilovali ani těchto kusů železných. V inventářích vyskytují se „rukávy železné“ a všelijaké na ruce „plechovičky“ teprve v době Jiřího krále, a odtud zmínky o nich houstnou. Potom i při venkovských měšťanech se vyskytují železné rukávy, zvláště ke konci věku.[2])

Ke konci XV. století přibyl k rukávu zbrojnému **nový pátý kus**. Byly to okrouhlé **štítky, puklice**, kteréž si připjal rytíř pod paží k samému rameni.

Ve Francii je měli již od polovice XV. století. Zvali je rondelle de plastron. Tyto **okrouhlice podpažní** mívaly touž úlohu ochrannou jako v XIII. století štítky náramenní (ailettes), kteréž bývaly modou evropskou.[3])

Jak Čechové dotčeným okrouhlicím podpažním říkali, nenalezli jsme; ale že je mívali, toho důkazem přiložený obrázek č. 145. Je to rytíř odlitý z kachlíku, jenž druhdy zdobil česká kamna. Kadlub náleží Společnosti přátel starožitností.

Okrouhlice na obraze mají podobu růže šestilisté. Poměrem asi třikráte větší — až nevkusně veliké — okrouhlice má sv. Jiří na oltáři, vystaveném v městském museum.

Samostatným kouskem zbrojného šatu byly od XIII. století **rukavice** čili **plechovice**. Do té doby kryl oděnec prsty své uzavřitým koncem svého brněného rukávu.

Druhdy bývaly rukavice rytířské — jako leckterý jiný kus rytířského odění — z kůže. Jen palec měl samostatný obal, ostatní prsty tkvěly v obale společném. V druhé půli XIV. století[4]) pokryty ruce dvěma pláty železnými, z nichž jeden kryl po vrchu pěsť, druhý čtyři prsty. Palec kryl se šupinami o sobě. Tak vznikl jeden druh **železných rukavic** a tou podobou trval za celé XV. století.

---

[1]) I u knížat panovníků. Viz Luchs. Schles. Fürstenbilder.
[2]) Na př. v Litomyšli č. 118. 14. Arch. tamější.
[3]) Viz obrázky v Zíbrtových Dějinách str. 180.
[4]) Boeheim. Waffenkunde 79.

Čís. 145.
Z kachle, náležitého sl. Společnosti přátel starožitností.

Jiný druh starší byly **rukavice brněné,** při nichž každý prst měl svůj kožený obal, a všecka rukavice nebo aspoň její prsty pošity byly plíšky kovovými. Naši řemeslníci uměli robiti oboje.[1])

Brněných rukavic najdeš v našich inventářích v době husitské pořídku. Trousí se teprve druhou půlkou XV. věku a hojnými se stávají teprve na prahu století šestnáctého — patrný důkaz, že se i naši lidé vojenští kryli čím dále více.

Nápodobně jako vznikalo krytí ruky, vyvíjela se ochrana nohy rytířovy. Tam jsou nejstarším kusem náramky a myšky, tu **„nákolenky"**. Už v XIII. věku kryly kolena. Ostatní nohu kryla buď obyčejná nohavice, buď nohavice brněná, pletená.

Holenky nebo **náholenky** z plátův objevují se na obrazech dosti zhusta již s počátku XIV. věku; též tak plechy na stehnech (nástehenky).

---

[1]) Tomek. Praha. II. 377.

Náholenky či holeně a též plechy na stehnech kryly nohu buď jen po předu nebo na způsob pouzdra ze dvou kusů skladitého, řemeny a přeskami spínaného pokrývaly nohu po předu i v zadu.

Nejprve byly holeně i nástehně z kůže, v XV. věku napořád ze železných plátů.

Kdežto prostý vojín měl až do XV. století **obuv** koženou, nanejvýše pláty pokrytou, obouvali mnozí rytíři již sto let před tím obuv železnou, jakou zříti na kamenné soše sv. Václava, kterou vytesal Parléř do chrámu sv. Víta.

Podivno, že nepěkná moda škorní s dlouhými nosy železnou obuv rytířskou popadla. Však na soše našeho sv. Jiří na hradě pražském zřetelny jsou zobáky. Z Beneše Krabice [1]) víme, že touž dobou (1372) byli čeští páni kteřísi v Saště při šarvátce zrubáni, poněvadž neuměli se mrštně v oněch nosatých škorních oháněti.

Čeští pánové za dob válečných, v nichž šlo o byt národa, neměli zobáků; ale v době Jiřího již mají železné nosaté střevíce naši rytíři zase, jakž o tom svědčí náš obrázek č. 140., jenž pochází zajisté z doby Jiřímu blízké. Spatřiti lze železné nosce ještě na soše platnéřů v museum pražském, kteréž sochy původ klásti jest na práh XVI. století.

Zobák rytířský býval v těch dobách leckdy jen pouzdro ze dřeva nebo z kůže urobené a železem obložené, které se rytíři, když vsedl na kůň, na obuv narazilo, a když měl s koně sjíti, zase odňalo.

Rozumí se, že rytíř při odění svém vojenském obul obuv také jinou, ne pouze železnou. V biblí litoměřické z r. 1411 mají rytíři **boty** dlouhé i krátké, vše kožené.

V rukopisné biblí kutnohorské, chované v universitní knihovně,[2]) shledáš obojí podle sebe. Některý bojovník patrně oděn koží od lůna až do špice nohy, jiný hned u něho stojící má železné pláty na nohou a k nim železné zobáky.

V modlitební knize lobkovické (Liber precum) z r. 1494 má rytíř při svém odění červené dlouhé botky, ale ne již se zobáky.

* * *

Shrne-li čtoucí všecky kusy zbrojného odění, jakž jsme je doposavad vypsali, postihne, že v XV. století vzal na sebe rytíř novou, nebývalou podobu.

Čtoucí pomní, že vznikl v nově krunýř z železných plátů, pomní, že na nohy a na ruce přibývá jeden ochranný plát po druhém, že pokrývají se kovaným železem i zadní části rukou, nohou a ostatního těla, části, které druhdy bývaly chráněny jen ledabylo. Už postihuje čtoucí, že ruce, nohy, hruď odívají se do hotových — rour a pouzder. A my

[1]) Fontes rer. boh. IV. 546.
[2]) Sign. 17. A. 34.

končíce dodáváme: do polovice XV. století vyvinulo se organickým spojením všech svrchu psaných částí úplné železné brnění. Rytíř byl všecek v železe.

Který vzal na sebe všecku zbroj vypsanou, tedy krunéř i s krytím nohou, ten měl dle obyčejného úsloví „**kyrys plný**“ (obr. 144.); jináče bez železa na nohou bývalo „**zbroje půl**“. Tvrdí někteří, že kyrys plný všecek z plátů hotov byl do r. 1440; [1]) jiní kladou začátek jeho na léta něco pozdější, tak do druhé půlky dotčeného století.[2])

Kyrys plný zapudil brni pletenou, drátěnou, ale nikoli dočista Ještě v XVI. století připomínají se u nás „košile pancířové pěkné, tenkých kroužků“ a jiné tlustší, s oboječky.[3])

Pancíře z pletiva zůstaly na mnoho časů potom v těch končinách oblíbeny, odkudž vlastně před dvěma stoletími byly k nám doneseny — totiž v orientě — ale orient příčinou pletených pancéřů začínal se již v Uhrách, u Tatarů, Turků. Že v Polště halila se do drátěných pancéřů královská stráž, o tom zprávu koncem XVII. věku dává Weigel.[4])

Když oděl se rytíř XV. století v plný kyrys, tedy od hlavy k patě v železo, lze podle obrázkův i podle zbroje zachované dobře usouditi, že přes nemotornosť železného materialu vypadal rytíř celkem daleko sličněji, nežli kdykoli potom v století následujícím. Plný kyrys byl z kusů jednotlivých, a ty byly uměle kovány a skládány tak, aby na tělo dobře připadly. Šla tu rytířská moda věrně podle civilní, která chtěla míti formu těla zřetelnu. Ať se jen někdo podívá onomu sv. Václavu z konce XV. století, vymalovanému na Vlaském dvoře kutnohorském; jak pěkný, elegantní a oku vděčný jest vojenský úbor jeho! I úzké modní nohavice [5]) dovedl platnéř železem napodobiti! (Obrázek podali jsme svrchu č. 62.) Což to aesthetická souměrnosť, švižnosť jednotlivých částí, zvláště přirovná-li se tento úbor k oněm těžkým nemotorným železným futrálům století následujícího, do nichž vlézali rytíři strachem před prachem!

Stejně pěkný elegantní vzor celého kyrysu podáváme na obraze č. 146. Obraz představuje ukřižování Páně z chrámu skalického.

Kroj ženské polovice figur čtoucímu dobře povědom. Jsou tu všelijaké formy plášťů a všelijaká zajímavá hlavy zavití, některá i s podbubím. Též šat malinké figurky donatorovy, v koutku klečící, jest čtoucímu povědom. Je to šubovitá sukně chodicí bez rukávů. Šlígle (kladiva) v znaku křížem přeložené, z nichž jedno bývalo „**želízko**“, druhé „**perlice**“, svědčí o nějakém Horníkovi, jenž na hory nakládal a z nich těžil.

V druhé půlce obrazu je hromada lidí vojenských rázu prostého, v čepicích i v kapalínech, v kuklách i v kloboucích plstěných. Jen je-

---

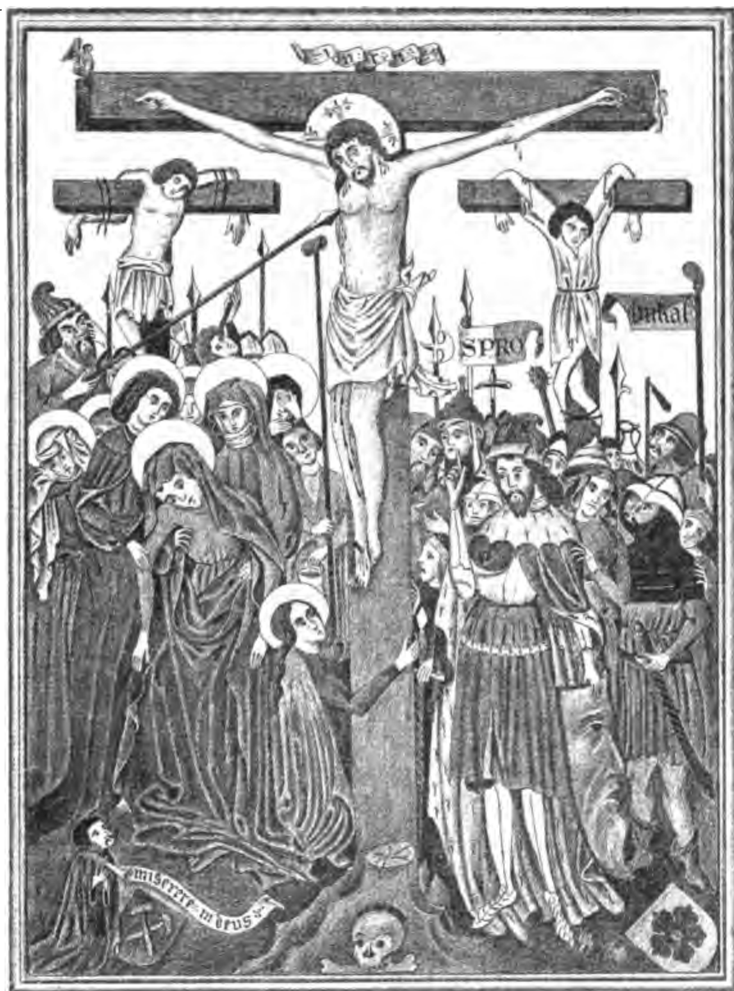
[1]) Mannsberg. Wafen. 24.

[2]) Gay. Glossair. r. 1460. 68.

[3]) Arch. praž. č. 1172. R. 1568.

[4]) Abbild. der Hauptstände. 56.

[5]) Úzké gotické železné náholenky svedly Demmina (Kriegswaffen. 74.) k tvrzení, o něž čtoucího připraviti nechceme a jež nad čáru položiti si netroufáme. Prý nebyli rytíři starých dob nikterak silnějších těl nežli hrdinové nynější. Prý to dokazuje ona úzká zbroj XV. věku, do které při zkoušení v arsenálech lýtko XIX. století pohodlně vlézti nedovede.

Čís. 146. Ukřižování Páně v chrámu skalickém.

diná osoba v předu stojící jest oděna všecka železem. A toť figura, o kterou nám teď běží. Celý kyrys její víc než z polovice jest kryt královským pláštěm, hermelínovým kolárem a suknicí, která visí od pasu až ke kolenům. Pod touto suknicí byl by zajisté železný šorc. Na rytíři patrn přední plát, rukáv železný, holeně a železný střevíc formy střídmě nosové, tedy zobáku kachního. Celek činí harmonický dojem elegantního rytířského úboru gotického z konce XV. století.

Že plného kyrysu v husitské době u nás nenalezneš, toť jsme již oznámili několikrát. Jsme přesvědčeni o tom, že z našich slavných husitských válečníků sotva přednější lidé bojovali v zbroji poloviční, a bojovníci prostí většina, jakož svrchu již dotčeno, že byli oděni velmi lehce. Mnohý, přemnohý zajisté neměl ani plechu na sobě a kryl prsa starodávnou prošívanicí, snad i smolnicí, náprsníkem vycpaným a řemeny jako mřeží dobře prošitým a smolou napuštěným. V listě bratra Tůmy Přeloučského r. 1502 čteme, že Husité byli „lid neoděný, chatrný — a přec vítězný“.[1])

Přemnozí byli jen po selsku, a kronikář plzeňský, lze-li mu poněkud jen věřiti, viděl r. 1433 z počtu Táborů, k Plzni se hrnoucích, „bojovné pacholky v krátkém oděvu a téměř od půl nahé“, lidi černé od slunce a větrem osmahlé, vlasů nečesaných, postavy vysoké, těla chlupatého.[2]) O chatrném odění vítězných Husitů, bojovníků božích, zachovala se tradice na léta. I protož dobře podle ní r. 1558, když přijel Ferdinand do Prahy, představeni mu byli divadelním způsobem Husité — nikoli v železe — alebrž v kuklách černých, jiní v kytlích plátěných![3])

Že nebývali naši boží bojovníci o plné zbroji, to víme ostatně ze zpráv jich protivníků, kteří svůj těžký pád sváděli na těžkou zbroj proti lehčí zbroji husitských kacířův.

Tábořští měšťané neodkazují ani ještě v dobách Jiřího krále ze zbroje nic jiného v kšaftech svých nežli „pancíře, voboječky, lebky, kuše a pavézy.“ [4]) Toť byla jich všecka výzbroj válečná.

Představíme-li sobě tedy statné muže s železným plechem na hrudi, oděné čubou lehkou nebo kožešinnou, soukenou nebo i sukní třeba jen plátěnou, obuté škorněmi koženými, na hlavě mající buď lebku buď i jen českou beranici velikou nebo kuklu, na boce pořádný meč a palcát nebo kladivo, na zádech kuši, v ruce cep: toť máme před sebou kteréhokoli onačejšího člena české domobrany husitské.

Vybéřeš li sobě pak z těch mužů českých „rotu“ nejstatečnějších, nejúhlednějších, tož pochopíš strašlivé podivení lidí basilejských, když k nim na sněm přijeli. Píše o tom Sylvius, že „lid a mnozí ze sněmu houfem se z města valili, očekávajíce před branami příjezdu přesilného a udatného národu; jiní u velikém počtu sběhli se na ulice, ženy, děti, děvečky z oken a krovů se dívaly, jedni na tohoto, jiní na onoho sobě ukazovali, cizímu oděvu, nevídanému před tím kroji se divili, na strašlivé a hrozné obličeje těch lidí — na divoké oči — patřili, pravíce, že není nepodobné, cožkoli o nich pověsť rozhlásila.“

Byli tedy oděni naši bojovníci jináče nežli západní národové se tou dobou odívali.

---

[1]) Arch. zemský. Věci bratrské.
[2]) Paměti plz. Plachý-Strnad. 17.
[3]) Viz píseň o tom v univ. knihov.
[4]) Kšafty Martina Horky z r. 1471 a kšaft Vavřince z Celkovic z r. 1467 poslal mi v opisech pan prof. Thir.

Obrázek z rukopisu gottingského, jejž jsme položili číslem 115., — zcela dobře odpovídá našemu pojmu o Husitech. Samá kukla, čepice, kabát, sukně — a železného na těle nic.

Větším dílem drží se staré předlohy i obrázek z rukopisu jenského, jejž přikládáme tuto č. 147. Jest o kolik let mladší předešlého obrázku. Žižka je na obou téměř stejný. Za Žižkou první Husita je v kuklici a

Čís. 147. Zástup Táborů s Žižkou.
Podle snímku, jejž Goethe poslal českému museu z rukopisu v Jeně.

v sukni, tedy stejně tak, jako jiní Husité na obrázku gottingském. Ale ostatní jsou již pozměněni smyslem a zkušeností pozdější doby. Je tu sic ještě jednu čepici viděti i jeden klobouk — ale železo je tu též: jeden muž má šalíř, druhý lebku ozdobnou. A týž muž s lebkou oděn jest celým železným kyrysem. Je to muž tlačící se k samému okraji na obraze. Touto figurou zpronevěřil se umělec „neoděnému a chatrnému“ vojsku husitskému nejvíce.

Z našich předků teprve ke konci XV. století došli měšťané po vzorech rytířských k tomu, že brávali u věcech vojenských na sebe odění těžká, „plné kyrysy“. Na příklad r. 1495 má i litomyšlský soukenník plný kyrys v inventáři, při čemž vykládá, co je plný kyrys. Prý je to „přední kus, zadní kus, nákolenky, myšky, plechovice, šorc, rukávy, kapalín“.[1])

Nápodobně koncem věku jsou zapsány plné kyrysy i v kšaftovních knihách jiných měst, Pražských i venkovských.[2])

Vojsko nájemné co do odění lišilo se od husitské domobrany zajisté, ale klamal by se, kdo by mněl, že námezdní dráb oněch dob míval na sobě mnoho kusů svrchu psaného rytířského odění, a že všickni drábové jedné tlupy vypadali stejně. Na příklad z té zbroje, kterou dal r. 1363 Karel IV. Plzňanům,[3]) lze posouditi, kterak zřízeno bylo vojsko žoldnéřské. Náprsníků bylo v dotčeném darování 388, tedy — dejme tomu — každý muž měl na prsou pláty — kukel[4]) bylo jenom 330, náramků ještě méně — 310, na plece bylo 20 kusů a oboječků tolikéž 20; tedy jen deset mužů z 388 mělo krytí plecí a obojky na sobě.

Proti tomuto výkladu lze poněkud namítnouti, že mohli sobě Plzňané ostatní kusy do plného počtu dokoupiti, jakož něco toho učinili právě tehdáž Hradečtí.[5])

Prostý dráb válečný ještě v první půli XV. věku nemíval na sobě mnoho železa. Šorce, měl-li z nich kdo jaký, byly spíš kožené nežli z drahého pletiva brněného. Také nohavice mívají drábové na cizích i našich obrazech skoro napořád malované barvami všelijakými na znamení, že byly ze sukna, z kůže. Při tom nejspíš ještě koleno nebo rameno přikryl dráb železným plátem. Ovšem „plech přední“ chtíval míti dráb kde který.

V jiných zemích nebylo jináče. V Bonnardově sbírce jsou italští vojáci takoví, že bys je, kdyby nebylo podpisu „costum militare“ za vojáky ani nepoznal. Jeden je tu z kaple sixtinské reprodukovaný, bezvousý, o dlouhém vlase, v krátkém kabátci, s kuklicí, prsa má kryta bílou koží, a ruce mu halí obšírný rukáv košilový; nohavice má úzké, rudé, klobouk s peřím, střevíčky jako tanečnice. Jen meč poněkud svědčí, že malovaný titěrný panáček je voják.[6])

V druhé půli XV. věku již hustěji najdeš, že voj námezdní halí se železem po rytířsku. Zvláště jezdci bývají leckdy v plném kyryse.

Celkem příliš mnoho jich o plném kyryse nemohlo býti, protože úplné odění železné byla drahá věc, kterou chudý vojenský dráb sám sotva si mohl pořiditi, a nájemce, jenž drába najal na určité tažení vo-

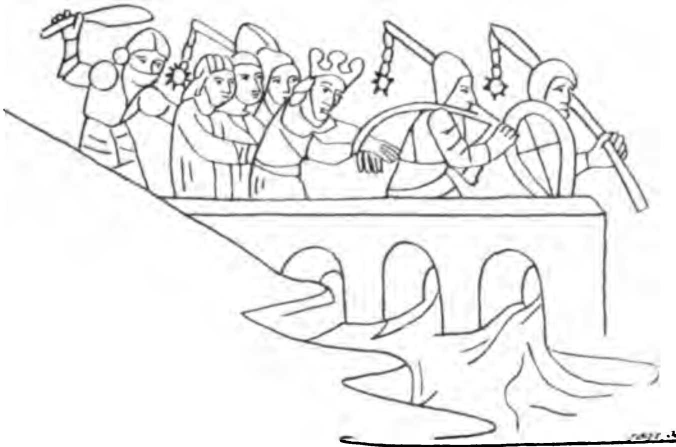
---

[1]) Arch. litomyšl. 118. 15.
[2]) Viz lib. testament. v Kouřimi.
[3]) Strnad. Listář plzeňský č. 86.
[4]) V originale latinském stojí barbutas. Barbuta je magnum caputium sine cauda. Tak zní citát v Gay. Glossair. I. 119.
[5]) Pelzel. Kais. Karl II. Listiny str. 289.
[6]) Bonnard. Costumi. I. 21. Jiný na str. 49.

jenské, pěkné drahé zbroje mu zajisté nedal; bylitě vojáci tehdejší chasa potulná, povětrná, nestálá, byli by s kyrysem utekli zajisté.

Jak oděno bylo r. 1471 cizí vojsko námezdné, když obdrželo českou souvěkou pochvalu, to víme ze zprávy archivu kutnohorského, svrchu poněkud dotčené. „V té míře přijel jest kníže míšeňské vojensky k obraně koruny české“, tak zní zpráva, „položil se v Praze, maje osm kop vozů, 1800 jízdného počestně oděného a pěších 5000 dobře připravených, takže nebylo sto, by každý neměl pancíře, plechu a lebky; chtěl býti králem, ale jinak se věc měla“.[1])

Přítomné dva obrázky (č. 148. a č. 149.), vyňaté z biblí kutnohorské, učiňtež pojem o námezdních drábech z konce XV. století.

Čís. 148. Z biblí kutnohorské.

Že by vojsko XV. století mohlo býti **uniformní**, na to nelze ani pomysliti. Začátky jaké také uniformity objevují se teprve v století následujícím, a to ovšem již dosti záhy. Známe list sice neurčeného datum a místa,[2]) ale že se v něm připomíná povědomý zastánce stavu městského, kníže Bartoloměj, bude list ten ještě ze samého prahu stol. XVI. A v něm stojí: „Jízdných budeme míti 20 pod jednú barvú, kteréž vám teď kus v listu posíláme, a z vašeho města abyste jednoho jízdného dobře a poctivě vypraveného jměli v sukni té barvy a v červené kuklici a v šerém klobouce.“ Uniformy drábovské vyvinuly se asi z e s l a v n o s t n í h o v y s t u p o v á n í. Pánové i města chtívali míti své zbrojence o stejné barvě, aby byli znatelni. Píšoť na příklad r. 1522 Petr Rožmberk Jindři-

[1]) Arch. horní. Memorial. fol. A. 9.
[2]) Zařaděný v musej. arch. v listech budějovických.

chovi, aby proti králi k slavnosti vystrojil asi 24 koně trefné, a oznamuje, že pojede v černém, „jakož se tak strojím“, a že bude slušné, aby služebníci jeli pod pušy (to jest chocholy).[1])

To jsou jistě začátky uniformity.

Na konec o plném kyrysu budiž propuštěna poznámka o čištění takové zbroje železné. Zbroj čistili popelem, špikem a plátnem. Víme z knihy kaňkovské, že na počátku XVI. věku kdys koupila obec havéřů na Kaňku „2 pytle platnéřské zbroj čistiti“ za 2 groše a k tomu špik na zbroj; jindy koupila obec „tři lokty plátna k čištění pancířů“ a dala za šití toho plátna 2 groše.[2])

Čís. 149. Z biblí kutnohorské.

Z pramenů cizích víme, že se železo pulérovalo od platnéřů všelijakými prachy, zvláště krevelem na prášek utřeným, popelem cínovým a jinými ještě, od mistrů v tajnosti chovanými.[3])

Zbývá položiti něco málo ještě o **třech drobných kusech**, k odění rytířskému náležitých.

Nejprve míníme **pás rytířský**. Býval, jakož vůbec známo, čestným znakem a symbolem rytířské důstojnosti. Býval tak domluvným symbolem, že stačilo leckterému rytíři, když podobu pasu všitu měl v šorci nebo v jiném šatě — tedy stačil za znak rytířství pás i neskutečný, pouze všitý.[4])

S poklesnutím ideí rytířských ztrácel pás svůj význam. Jenom ještě v dobách husitských na rytířství něco dali. Praviť slavný Táborita Roháč

---

[1]) Arch. česk. XII 53.
[2]) Kn. kaňkovská. Počty.
[3]) Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 374.
[4]) Mannsberg. Wâfen. 12.

z Dubé r. 1421 dosti vyčítavě Oldřichu z Rožmberka, že „každý křesťanský rytíř na to jest pás vzal a mečem se opásal, aby pravdu boží šířil“.[1])

V pozdějších letech XV. století nevíme, aby byl kterému pánovi a rytíři víc nežli vyšnořená ozdoba kolem těla, kterouž se chlubili i měšťanští a jiní lidé.

Ostatně oblíbením plného kyrysu pás rytířský skoro docela zapuzen, a služebnou úlohu jeho vykonávaly potom řemeny, „**stouhy**“, v nichž tkvěla pochva mečová pohodlně.

Pásy rytířské, pokud na obrázcích se vyskytují, visívají vojenským lidem v XV. století obyčejně nízce, hluboko pod kyčlemi, kteráž divná moda přišla z věku předchozího. Ale v témž století zase pásec u leckterého rytíře posunut na boky, tedy na to místo, odkud se byl před lety dolů spustil.

Jako druhdy i v tomto XV. století byl znakem rytířským **řetěz** na prsou nošený. Bylo tak též v sousední říši německé. I v Polště už za Boleslava Velikého byl lanench znamením rytířským.[2])

Na konec slovo o rytířských **ostrohách**. V XV. věku měli ostrohy i pacholci vojenští, dříve slušely jen rytířům.

Ostroha (frc. espéron, vlasky sperone, angl. spur) skládá se z dvou částí; jedna, kterou se kůň pobízí — to jest bodec s ostnem — a druhá část jest onen loubek aneb oblouk, kterým se ostroha na noze drží.

Obě části měnívaly všelijak svoji podobu od nejstarších dob. Osten, t. j. kolečko nebo hvězdici v bodci ostrožné zapevněnou mívali jezdci ne-li dříve, to zajisté již v IX. století. Dokud nehalil jezdec nohy holenkami železnými, mohla býti ostroha o bodci krátkém, neboť maje nohu volnou, jezdec bez námahy dotýkal se koně.

Také závisela podoba ostrohy na tom, kam jezdec ji připjal. Bývaly ostruhy přikládány a řemeny všelijak přivazovány nad patu vysoko. (Obr. č. 150.) Aby mohl jezdec pohodlně koně pobádati, bylo potřebí při takovém připjetí bodec míti dosti dlouhý a dolů ohnutý. (Obrázek č. 151.) Zvlášť dlouhé ostruhy brávány do boje. V poklidu a pro slavnosť mívali jezdci kratší bodce.[3])

Od počátku XV. století se bodec zdvihá, dostává se až do polohy vodorovné, ba osten s bodcem od půlky XV. věku zdvihnou se tak, že jsou s patou v šikmém úhlu, čehož vzorek mohl by spatřín býti na výkrese prof. Kouly, přiloženém pod č. 152. Též srovnej obrázek náš č. 144.

A příčina, že bodec dostal se v polohu proti dřívějšku opačnou, vodorovnou i šikmou a vzhůru trčící, byla ta, že připínány ostruhy již ne nad patu, alebrž zasadily se na opatek a podpatek.[4]) Tím pilně bylo zaměniti směr ostnu. (Srovn. obr. 140. i obr. 152.)

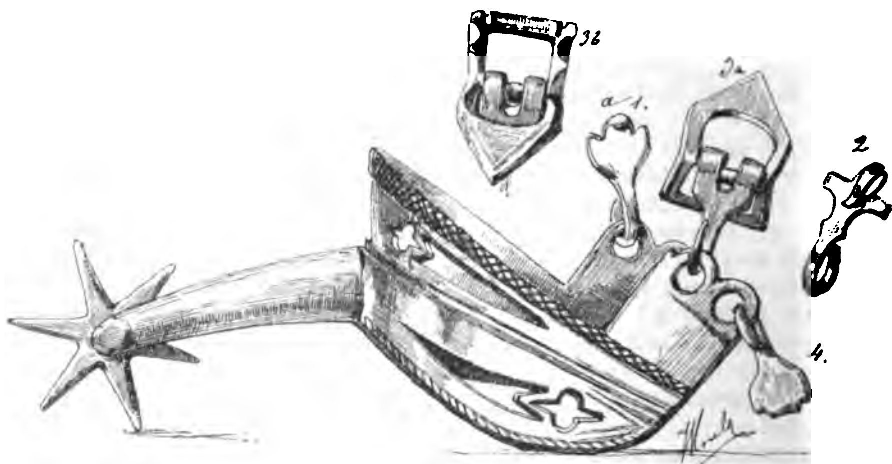
---

[1]) Diplomatář v musejn. arch.
[2]) Eljasz. Ubiory. 12.
[3]) Zschille u. Forrer. Der Sporn in sein. Formenentwickel. 13.
[4]) Koula. Arch. Pam. XV. 659.

Ostruhy XV. století jsou vůbec nad míru dlouhy. Nejdelší při celém kyryse. Jezdec železem obalený již neopíral se, jako druhdy, o sedlo, nébrž jezdec bojující v třmeni stál, důvěřuje tíze svého odění,

Čís. 150. Prof. Kouly názorný výkres z Archaeol. Pam. XV. 659.

Čís. 151. Koulova ostruha z českého museum.

že ne tak snadno ze sedla bude vyhozen. Tím se bodec prodloužil tak nemírně. (Obrázek č. 153.) Za to hvězdovitý osten mohl býti menší. Také mívá méně paprskův.

Že celý kyrys gotický čím dále tím více se zpevňoval, nemohla ostroha než těžší, hmotnější se státi.[1]) Dříve ostruhu připínali řemeny: teď, kdy brnění z plátů, byvši dosavad jen lehýnce spojováno, čím dále tím tužeji kus ke kusu bylo nýtováno a místo řemenů šrouby a háky v celek vázáno, teď i s ostrohy sňaty řemeny a ona všroubována k železné botě.

Ke konci XV. století ztrácí gotické brnění své formy přišpičatělé, béře na sebe pomalu formy okrouhlejší. I pata rytířská proměňuje se ze špičaté v okrouhlejší — a tím řádem mění se i ostroha, ač ovšem říci jest, že ostrohy u nás i dále k severu dlouho do XVl. století zůstávaly podobou svojí gotické.

Ostruhy byly ze železa a z mosazi. O ryze zlatých nebo stříbrných badatelé nevědí.[2])

Čís. 152. Prof. Kouly názorný výkres v Arch. Pam XV.

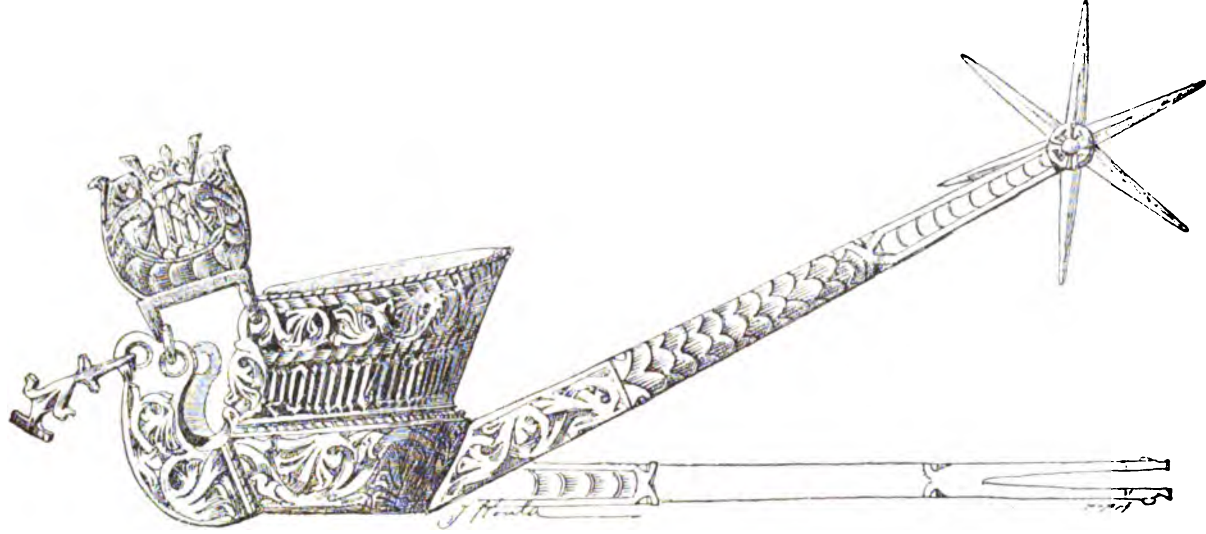
Jako všecka jiná zbraň i ostruhy bývaly sličně zdobeny. Na ostrohách honosných bývalo bohaté plátování a vykládání stříbrem i zlatem. Některé ostruhy byly všecko postříbřeny nebo pozlaceny. Bývaly i umělecky pěkně členěny, na oko mile prolamovány, rýsovány i slovy popisovány. Zachovala se z doby Vladislavské[3]) v umělecko-průmysl. musei vídeňském ostroha, na jejímž bodci narýsováno: „Pomni na mě, má milá, věrná paní.“ (Pomny na mye ma myla vyerna pany.) Viz obraz č. 154.

Vyobrazována bývá tato znamenitá ostruha, kterou měli dlouho za unikát, v cizích dílech leckde.[4]) Ale zamyslí se český člověk nad tím,

[1]) Zschille u. Forrer. Der Sporn.
[2]) Zschille (Der Sporn. 13.) myslí, že jich vůbec nebylo nikdy.
[3]) Tak důvodně rozhodl prof. Koula v Arch. Pam. XV. 659. proti Boeheimovi, jenž ji kladl do půlky XV. věku.
[4]) Na př. v Boeheimově Waffenkunde. 227.

Čís. 153. Ostruha z českého musea.

Čís. 154. Česká ostruha z umělecko-průmysl. musea ve Vídni.

když čte při jedné takové illustraci ryze české ostruhy učencův výklad, že „Pomni na mě“ — jest „ungarisch“.[1])

Též zamyslí se, když Boeheimovi český nápis na této ostruze nikterak není znamením české provenience. Jak má, probůh, vypadati česká práce umělecká, aby ji Němci uznali? V přiložených obrazech, vyňatých ochotným a laskavým dovolením pánů professorů Kouly a dra. Píče z Archaeol. Památek,[2]) lze ohledati formy ostruh svrchu vypsaných. Na obrázku č. 155. podáváme podobu české ostruhy, u nás nalezené, na přirovnanou oné krásné ostruhy vídeňské s českým nápisem, kterou přes český nápis nám učenci němečtí berou. Kdo chce viděti ještě jinou ostruhu ryze českou, u nás nalezenou, vezmi k ruce Koulovu práci v Arch. Pam. XV. 622.

Jiné pěkné kusy viděli jsme v umělecko-průmyslných sbírkách v Rudolfinum.

Slovanské východní podoby ostruh z XV. věku na přirovnanou viz na tabuli X. díla Zschillova, pod čarou často uvozovaného. Dotčené ostruhy slovanské i uherské liší se nejvíce loubkem, jímž se ostruha na patě drží. Bývá na některé ostruze jako hotová skořápka nebo nádobka obšírná, která se přiloží k patě. Ostny bývají podivné, bizzarní.

Na konec budiž oznámeno, že sprostých ostruh pár byl v době krále Vladislava v Čechách po osmi nebo deseti groších.

Čís. 155. Česká ostruha z doby Vladislavské.

[1]) Zschille u. Forrer. Der Sporn. 14.
[2]) Ročník XV. 659. Vzdávám díky.

3. Štít.

Pukléř, tarče, plášť branný, pavéza veliká, pavéza litevská, kotrkál.

Poslední obranný kus zbrojný byl **štít**. Byl též symbolem rytířství. Z té příčiny kázali ho rytíři již v XIV. věku zavěšovati po smrti nad hrob v kostele [1])

Do XV. století vnesli rytíři a jiní oděnci jeden štít kulatý vypouklý, dřevěný a kovaný nebo obitý železem a s pupkem uprostřed; toho řádu štít vůbec nazýván po západnicku **pukléř** (od slova bucula, frc. bouclier),[2]) a druhý menší též buď oválný nebo i trojúhelníkový, jemuž také po západnicku říkali **tarče**, z francouzského názvu targe, jakkoli zdá se tarče býti původu východního.[3])

Čís. 156. Z rukopisu Zrcadla spasení fol. 58.

Na obrázku č. 156. viděti tarči rudou a větší nežli obyčejně bývala. Vojín tu představený má leb, brněný obojek, modrý kabát spodní, modré nohavice, fialovou sukni svrchní, přes niž visí kolem lůna a pásu šorc skladitý z kožených šupin.

Než oděnci pěšímu nevalné štíty těchto způsobů nestačily. Protož bezpochyby od počátku XV. století stal se oblíbeným štít veliký, čtyřhranný **plášť branný** neb obdélníkový, dole našpičatělý, vypouklý a uprostřed s rýhou povystouplou, povydanou.

Štíty tohoto druhého řádu sluly **pavézy**, kterýž název zdomácněl dle Matzenaura ve všech jazycích slovanských i románských. Původu jest záhadného.[4]) Možná, že se dokáže původ slovanský. Němci jmenovali pavézu paffesum, paffassen, později sturmschild a setzschild, Francouzi pavois, Angličané pavice, Vlaši pavese. U nás sluje také pavíza, a to v kronice o Rohovém Sayfrydovi.[5])

Jakkoli jsme nalezli obrázky velikého štítu již v XII. stol.,[6]) a ohromná pavéza vymalována jest v modlitební knize Jana biskupa Litomyšlského

---

[1]) Clypeus post mortem in ecclesia suspendendus. Rozkaz Zdislava z Počernic r. 1323. Emler. Reges. III. 365.

[2]) Gay. Glossaire. 183.

[3]) Srov. Matzenauer. Cizí slova. 83. Mannsberg, Wafen míní, že rohatá forma je germanská, oválná cizí. 43.

[4]) Matzenauer. Cizí slova. 64. Boeheim. Waffenkunde. 180. vykládají název z normanských a keltických slovářů, jiní jdouce příliš daleko po své fantasii tvrdí, že prý pavézy dostaly jméno po městě Pavii, kdež dobré robili.

[5]) Prusík. Věstník Společ. nauk. 1891. 80.

[6]) Viz reprodukci v Henne am Rhyn. II. 193. Jiný v Costumes de querre. Musée d'artillerie.

(1353—1364), nicméně štít ten, za nímž bojovník kryl se jako za zdí, obvykl teprve v století XV. A naši Husité to byli, kteří plášť branný i pavézu přivedli ke cti a k pověsti, a to tak tuze, že pavéza stala se jich národním vojenským rázem. Husité utvořili zvláštní druh vojska „pavezníky". Císař Maxmilian sám dí, že veliké pavézy jsou „beheimische sitt".[1])

Ještě r. 1558, když strojili Pražané příchozímu císaři slavnosť vítací, byla paměť na husitské pavézy tak živá, že cepníci husitští „pavyzami se obtáhli".[2]) Ba, když r. 1619 vítán zimní král nešťastný, stál u Strahovské brány lid na způsob husitského se zbrančmi, jichž „věku toho již neužívali", a měli veliké pavézy malované.[3])

Čís. 157.
Z biblí kutnohorské.

Čís. 158.
Z biblí kutnohorské.

Pavézy i pláště byly z prken mocně okovaných (obrázek č. 157.) i koží potažených. Dole měla pavéza hrot, jejž vojíni, stavíce pavézu, do země zaráželi. (Obrázek č. 158.) Na tom obrázku, jenž bojovníka téměř celého zastírá, pochopujeme, že mohli Čechové největší pavézy zváti také **plášti**. Vzácný vzor branného pláště z husitské doby zříti v zemském museum. V knize kaňkovské nalezli jsme r. 1507 zápis, že za 10 grošů koupena **myška** k pavéze.[4]) Toť nový terminus, dosavad nepovědomý při pavéze. Co znamená, nevíme. Soudíce dle myšky na lokti, dle jejího umístění uprostřed rukávu nebo dle její podoby okrouhlé i špičaté, mohli bychom myšku na pavéze hledati buď jakožto hrot dolejší, buď jakožto

[1]) Zeugbůch. 1519. „Nach beheimischer Sitt traegt. man uns gros pavesen mit."
[2]) Píseň o tom. Exempl. v univ. knihovně.
[3]) Skála. Historie. III. 359.
[4]) Účty kaňkovské.

pásek jdoucí středem pavézy. Zatím ovšem nevíme nic jistého, a dotčený terminus „myšku k pavéze" nevidělo se nám zamlčeti. Každého názviska zapomenutého škoda.

Povrchu byly pavézy malovány a znaky všelikými znamenány. Páni a rytíři zdobili je erby, města kázala malířům malovati znaky městské.[1]) Novopražští malíři bývali povinni pro osvobození své od městských platů ročně k městu vydávati tři štíty nebo pláště branné stojaté veliké mimo ještě některou jinou povinnosť. Byly tedy i starší větší sestry pavéz malované.

Roku 1458 praví se v privilegii malířském, „ješto již toho se potřebí nezdá, a místo pláštóv těch velikých již každý rok dělají k městu pavézy", protož zbavují se povinnosti stavěti devět oděnců k branám, ale „místo platóv aby ročně o sv. Havle osm pavéz malovaných a dobře žilovaných s obú stran kožovaných i připravených na rathúz přinesli".[2])

Z tohoto privilegia dovídáme se, že měly býti pavézy tedy nejen malovány než i dobře žilovány a kožovány.

V Plzni r. 1410 zastaven u žida štít nějaký červený, na němž namalována „jakás panna a litera *a* pod korunou, vše na bílém".[3])

Pavézy bohatých lidí bývaly stříbrem pokládány. Takovou pavézu se stříbrem měl na příklad i pražský pekař Matiáš z Poříče († 1478.[4]) Nepřeme ani netvrdíme, že by Husité byli k své obraně válečné vymyslili sobě také štíty kulaté, železné, z kusu vytepané a kované. Tvrdívá se to. Nepřeme jim toho umění, neboť dobře víme, že naši předkové dávno před tím — již v X. století — slynuli jakožto zhotovitelé štítů.[5]) Netvrdíme, poněvadž není bezpečných důkazů.[6])

Na všecken způsob byla by to výminka, novinka v dosavadní technice štítařské; vždyť takové štíty tepané a kované objevují se v Italii, která u věcech zbroje a zbraně za kolik století byla učitelkou ostatním zemím, teprve ke konci XV. věku. Ty štíty staly se v době renaissanční pravými skvosty umělecké práce.

Kolik stála veliká pavéza k službě městské, to víme teprve z počátku XVI. století. Kaňkovští koupili šest pavéz velikých k obci od Mathuše, maléře z Hradce, za $6\frac{1}{2}$ kopy, a on „slibuje pánům za dobré a pevné". K tomu koupeno k pavézám řemení za menší peníz.[7])

---

[1]) Tomek. Praha. VIII. 376.

[2]) Lib. vetustiss. 225. Diplomat. musea.

[3]) „Clipeum rubeum, in quo quidam virgo et hec litera *a* sub corona erat depicta in alba forma". Výpisy Strnadovy z kn. jus. generale v arch. plzeňs.

[4]) Desky. Miscell. 26. G. 7.

[5]) V cestopisné zprávě Ibrahima Ibn Jakuba. Jireček. Č. Č. Mus. 1878. 516.

[6]) Mannsberg ve svém díle Wāfen u. Wiegewacte — jináče výborném — nemužně a nevědecky posmívá se té „české fantasii" husitské, a nemoha nic dokázati ani vyvrátiti, nadává jim za to Räuberhorde. 48.

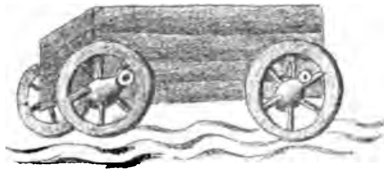
[7]) Kn. oučtů kaňkovských v arch. kutnoh. Mně ji půjčil dr. Nováček v arch. zemském.

Podle velikých pavéz mívali bojovníci naši na ruku *pavézy malé*. U nás dosti hojně už z dob husitských oblibovány pavézy *litevské*.[1]) Dostaly se k nám asi z časů Zikmunda Korybuta.[2])

Takovou pavézu litevskou má na příklad i později (r. 1462) Beneš Sixt, měšťan novopražský. Měltě vlastně „dvě pavéze, jednu litovskú a druhú velikú“;[3]) také kupec Kunc († 1478) měl při zbroji své „**pavézku** litevskú“.[4])

Ke konci věku staly se jezdcům po vší Evropě oblíbeny pavézy rázu uherského a polského, jako mívali vojáci Matiáše Corvina. Byla to prkna nevalná, čtyřhranná, vypouklá, na jichž hořejší obrubě vyříznut byl otvor pro oštěp. Jezdec měl takový štít na prsou. Štíty jezdecké objevují se v inventářích koncem věku jménem „**kotrkálů**“.[5])

K husitské zbrani obranné náležejí **válečné vozy**. V dějinách kroje není místa k vylíčení té zbraně. Předpokládajíce, že domácí zprávy o husitských vozech, jimiž hetman Žižka za válčení svého sotva pětiletého dobyl si nesmrtelného jména i zásluh o zachránění českého národa, jsou vůbec povědomy — nedávno podal dr. Toman o vozech husitských studii — přestaneme jen na některém upozornění umělcům a divadlu. Vozy husitské ani jiné válečné nesmějí míti ona plná těžká hrubá kola, jako je vymyslil na svém překrásném obraze Čermák. Kola musí býti taková, jak je má přiložený obrázek z rukopisu musejního Zrcadla spasení. Kterak vypadal skutečně vůz husitský, toho z domácích obrázků do té chvíle nepodařilo se vypátrati. Berthelot při článku o středověké artilerii v publikaci Annals de chim. et phys. (6) 24. 433 podává na str. 458 obrázek husitského vozu ze starého rukopisu německého. Obrázek bude souvěký a nade vši pochybu věrně zamýšlený. Ale provedení jeho jest velmi nejasné a zmatené. To na první pohled bije v oči, že prkna husitského vozu nejsou jako na přítomném obrázku vodorovně položena, nýbrž stojí — a všecka končí se špicí, hrotem. Bude míti tedy husitský vůz silhuetu . Více nelze s bezpečností vyzříti. Na článek i obrázek upozornili mě prof. dr. B. Rayman a prof. Al. Jirásek.

---

[1]) Obr. v Codex pictur. Krakov. 1427. X.
[2]) Dsky. Misc. 26. E. 70.
[3]) Dsky. Misc. 26. D. 6.
[4]) Tamž. G. 16.
[5]) Jungmann: Ze dřeva fíkového mocné pavézy a kotrkály dělají.

V Essenweinově knize „Mittelalterliches Hausbuch" našel jsem na tabuli 51 a 53 vozy válečné i celou uzavřitou vozovou hradbu, velmi zajímavou a poučnou. Jenže pochází už z konce XV. století, kdy tato zbraň již byla zajisté pokročilejší. Malíři historickému nebude než prostudovati obojí obrázky a podle nich sestaviti husitský vůz, jak mohl vypadati. Ona lehká kola, ona špičatá prkna zůstaňtež mu charakteristickými. K povědomým zprávám českým o vozech husitských přidána budiž zpráva z rukopisu norimberského, kterouž čísti lze v Anzeiger für Kunde der deutsch. Vorzeit 1872. 342. 343.

Také bych radil umělcům, aby studovali popisy těch věcí v Jiráskových románech. Tu jsou zprávy založeny na velikém studiu a podávají se hotově.

Zbraň útočná.

1. Meč a jeho příbuzenstvo.

Tesák český; meč posečitý; meč dvojručí, šaršoun, rutlník, burdýř, čekan, meč křížový, kord, korduláč, tylec, tulich, šavle.

Čís. 159. Kterak Zdeněk Malovec zbil Táborské a kupecké zboží jim odňal.

Spatnáctým věkem pospolu vešli do Čech meč a krátký tesák, nůž to po jedné straně ostrý. Toť onen **tesák**, jenž stal se a zůstal až ještě do Veleslavínových dob českou specialitou, českým tesákem,[1]) jemuž českého původu a rázu ani v Němcích nepřeli, zvouce ho v XV. věku dusack i tesacken, jakož hned na počátku této knihy zmíněno.

Že by tesák český míval podobu, jak Demmin vykládá a kreslí,[2]) totiž že by byl bez držadla či rukověti, že by byl prostý kus ostrého železa, na jehož širším konci otvorem bylo možno ho držeti, tomu nevěříme. Český tesák lze ohledati na našem obrázku č. 7. a ještě jasněji na obraze č. 33. Tesák na obraze právě řečeném je dole zahnut na způsob šavle. Onen prvý je rovný a od dýky se mnoho neliší. Malý tesáček jest též na obr. č. 15., kdež podobá se noži; též na obr. 2. je tesák, jenž má

[1]) Veleslavín. Silva qadrilinq.
[2]) Demmin. Kriegswaffen. 536.

podobu meče. Jsme přesvědčeni, že tesák měl kolik forem a býval rozličné délky a šíře i podoby. Kterou si Němci od Čechů oblíbili, neumíme říci, ale tu, co Demmin maluje, nikoliv. Na památkách českých není jí a jest příliš barbarská.

V slovnících XVI. století sluje tesák defendiculum.

Starý praehistorický **meč posečitý** vyvinul se do XV. věku tím způsobem, že na něm všecko všudy — hlaveň, jilec, rukověť — prodloužily se.

Z obrázků patrno, že při některém meči prodloužila se již v XIII. století rukověť tou měrou, že mohla popadena býti oběma rukama. Stalo se tak, aby s větší silou mohl bojovník títi. Při tom však hlaveň mečová nestala se valně delší; budiž jen ohledán obrázek č. 99. v díle dra. Zíbrta.

Veliké dvojruční meče, to jest ty, jejichž rukověť i hlaveň jest velmi drahná, vyskytují se teprve od konce XIV. věku nejprve ve Švýcarech a pak jinde po Němcích.[1])

Z českých inventářů známe je z polovice XV. století. Slují obyčejně **šaršouny**, jméno to nedocela vysvětlené.[2]) Snad i **rutlník**, jehož jméno vyskytuje se u nás v počátcích XV. věku,[3]) značí nějaký takový dlouhý meč.

Někdy i slovo **burdýř** vyložiti lze za dlouhý meč, ale nalezše archivní zprávu, že burdýř se zaměňuje slovem čekan,[4]) musíme si vésti opatrně. Vždyť jiným je burdýř i sudlice![5]) Na obr. č. 160. podáváme dva meče dvojruční na poznanou. Jsou ze století XVI. Starších jsme se nemohli dopíditi.

Veliké meče dvojruční bývaly nošeny v rukou; k boku nemohly býti připínány. Bezpochyby jejich příkladem stalo se, že malíři dosti zhusta malují rytířské lidi, ani se opírají o meče v pochvách, o meče dlouhé a nikoli dvojruční. Opírají se o ně jako o nějakou hůl. Též herci divadelní, zvláště ti, kteří nevědí kam s rukama, utíkají se k této pomoci, že aspoň jednu ruku — ne-li obě — zaměstnají takovým mečem odpásaným a podpůrným.

Nepřeme, že někdy některý rytíř rovně tak učinil. Jindřicha Lva (XII. století) malují, an s mečem v pochvě salutuje.[6]) V Bonnardovi (I. 133.) najdeš obrázek toho již z r. 1375. Také r. 1512 Gaston de Foix[7]) tím způsobem namalován; tu a tam na některé náhrobní tabuli má rytíř meč položený v popřed mezi nohy (na příklad na pomníku

[1]) Espadon — Gay. Glossaire. 662.

[2]) Matzenauer (Cizí slova) 329. dí, že jméno šaršoun ukazuje k původu romanskému.

[3]) Jungmann. Slovník. Citát z r. 1414. Matzenauer tuší ve jméně původ německý.

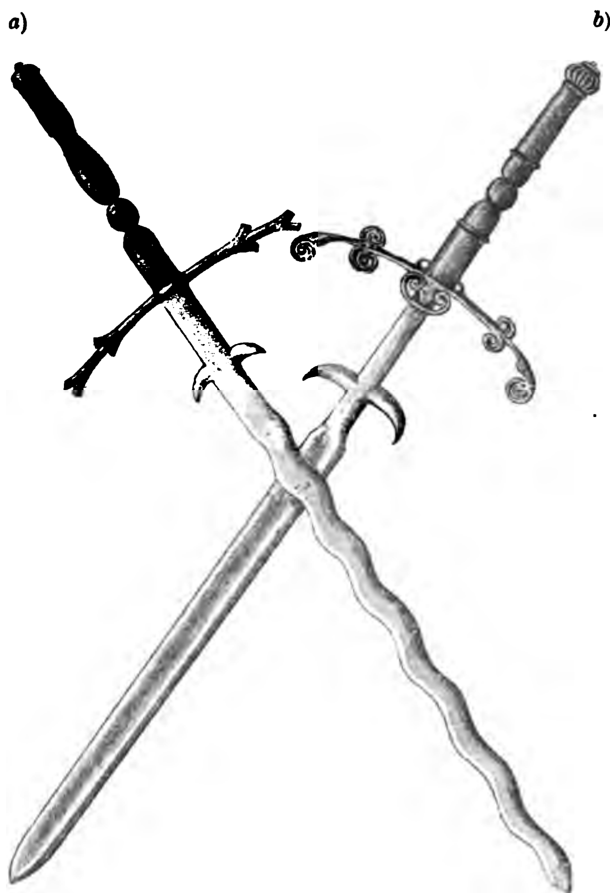
[4]) Farář zdický r. 1599 zabil nějakého Němce, prostrčiv ho čekanem nebo burdýřem. Arch. arcib. Regesta.

[5]) Matzenauer.

[6]) Kunstdenkmale des german. Museum. Essenwein. Tabule 18.

[7]) Bonnard. Costumi. I. 132.

Piotra Salomona v Krakově 1516 [1]); i konečně na ornátě chrámu kapitulního v Krakově jest při pohřbu sv. Stanislava vyšit rytíř, který se o meč v pochvě uzavřitý opírá jako o hůl — ale těch případů, které jsme

Čís. 160.
a) Rutník dvojruční plamenný, náleží panu Gustavu Hergesellovi.
b) Druhý šaršoun jest hrab. Buquoye. (Jubilejní výstavy retrosp. č. 213. a č. 214.)

schválně a snažlivě hledali, je tak poskrovnu, že za pravidlo jich míti nelze, a protož prosíme umělců výtvarných a divadelních, aby na to nehřešili.

[1]) Viz fotografie v uměl. průmysl. museu v Praze v Rudolfinum.

Do XV. věku přestal býti meč zbraní pouze rytířovou, jako býval druhdy; teď má meč i dráb a pacholek válečný.

Ač se udržel starodávný meč o křížové formě i na dále (viz obrazy č. 7., 29., 75., 113.), nicméně v XV. věku vznikly podle něho a vzkvetly nové druhy mečové.

Súžením mečové hlavně, broušením po jedné straně, zostřením špice pro rány bodené vznikají dotčené nové formy, a k nim přidávají se nová jména.

V témž věku spolu s novými formami přibyl k těm sečným a bodeným zbraním lepší kryt a ochrana ruky. Vymýšleny na rukojeť plíšky, a tím brzy některé začátky ke **koši**, v XVI. století potom tak bujně rozvinutému.

Čís. 161.
Dýka z XV stol.; majetník p. Chaura.

Z těch nových rozmanitých forem vyskytují se u nás od samého počátku XV. stol. **kordy** i **korduláče**. Jméno této sečné i bodavé zbraně není původu jasného.[1] Prý je z perského kard, z latinského chorda. Vlach zval slovem cortelas, cartilaso veliký nůž.[2] Latině slul spatha. Kordu bývá v našich pramenech leckdy rovnoprávné jméno **tylec**;[3] a r. 1570 nalezli jsme místo kordíku i jméno šaršoun! „Zsekal ho šaršounem nebo kordíkem."[4] Je patrno, že jména nebyla tuze stálá.

Krátká bodavá zbraň, kterouž lze pojmenovati dýkou (obr. č. 161.), rozšířila se z Italie po vší Evropě již v XIII. věku; dobře zříti takový tulich na boce sv. Václava Parléřova, ale téže zbraně pojmenování **tulic**i z lat. dolequinus zobecnělo teprve v XVI. věku.

Ke všem svrchu psaným posečitým i bodavým zbraním bývaly pochvy dřevěné i plechové, koží i aksamity povlečené, stříbrem i zlatem položené a kované.

Jedné posečité zbraně nechali jsme si na konec pro její zvláštnosť. Je to meč křivolaký, s jedné strany ostrý — **šavle** (rus. sablja, polsky szabla, angl. sable, frc. sabre, v lat. slovnících XVI. věku sluje ensis falcatus).

Divná jest historie její.

Němečtí starožitní básníci z dob romantického rytířstva (Biterolf, Neidhardt, Helbling) znají a líčí toho způsobu meč posečitý široký, jejž zovou **fletsche** či **vlatsche** nebo **plasche** — a tato „plasche" jest jim ryze českou zvláštností! Prý nebojují Čechové oštěpy, ale „wol mit

---

[1]) Výklad Dvořákův v I. díle. 187.
[2]) Boeheim. Waffenkunde. 274.
[3]) Důkaz v řádě krejčí přibysl. r. 1504. Řezníček. Arch. Pam. XV. 336.
[4]) Arch. praž. č. 1240. 46.

fletschen schneidunden", a nepřátely jimi zle potírají: „daran ist ir syn gewant, der site ist in Beheimlandt".[1])

Jméno plasche v německých verších se vyskytující zajisté je slovanská nějaká skomolenina.

V XIII. století znali týž název i v Anglii, jenže si ho přetvořili ve falchion.[2])

A ten falchion, plasche byla křivolaká slovanská šavle, byla původu bezpochyby východního,[3]) Persové ji měli i Dákové,[4]) a společná byla všem Slovanům. Nestor o takové zbrani hovoří při obléhání Kyjeva roku 929.

Tu zbraň, kterou Čechové slavně uvedli i do německých veršů XIII. století, v témž věku právě psaném zatiskla u nás západnická kultura rytířská. Naši pobratimci na východě jí užívali věrně dále. Také Turci vystoupili r. 1353 na půdu evropskou se šavlemi. Že u nás dočista nevyhynuly šavle, toho neomylným důkazem obrázek č. 5. Tu v rukopise Zrcadla spasení z počátku XV. věku namalována slovanská šavle.

Mohl by tedy umělec výtvarný i divadelní bez úrazu a bez rozpaků některému husitskému bojovníkovi přivěsiti šavli toho způsobu. Bylo by to rázovité podívání. O husitských šavlích mají zprávy i v Němcích. Že by však byly v chrámě norimberském sv. Vavřince husitské šavle zachovány nebo vyobrazeny, o tom jest nám bohužel oznámiti, že badatelé čeští jich tam nenalézají.[5])

---

[1]) Die deutsche Heldensage. Grimm. Básník Biterolf; verš 6534. Ve verši 10185 čteme „da ward schaden vil genomen von flitschen, die vil sere schniten". Verše, počínajíc 8443, podáváme zevrubněji pro jich důležitost:

Da sprach Witzlan der degen:
„ich wil der meinen senden
den graben zu den enden
hundert helde meere;
in sol nicht wesen schwaere
ob sy nicht spere en fueren,
sy sullens mit flatschen rueren
den helden auf den renden,
ia sicht man von ir henden
durch zaume selten geschlagen
aufhaben und nachj gen
des kunnen sy das mynnist:
sy haben annders dhainen list
wann, das an güten knechten
ymmer muegen erfechten
daran ist ir syn gewant,
der site ist in Beheimlandt".

K těmto citátům opatřil mi koll. Jirovec ještě několik dokladů o české „vlatsche", vybraných ze starých minnesingrů, začež dík. Uvedeme je pouze čísly, Neidhart 235. 24. Helbling 13. 153. Minnesinger 3., 198., 199., 263., 291.

[2]) Planche Cyclop I. 184.

[3]) Manusberg. Wâfen. 12.

[4]) Demmin. Kriegswaffen.

[5]) Vyobraz. v Demminových Kriegswaff. Sdělil mi p. dr. Toman.

V konfessí bratrské stojí, že vilémovští bratří u „oltáře s šablemi velikými klekali.“ [1]) To jsou tedy stopy a zprávy, že šavle česká živa byla pořáde. Nicméně zdá se nám, že větší měrou — takřka v nově — ji zavedli do Čech Poláci za krále Vladislava.

V pražských inventářích poprvé čteš zřetelně o šavli r. 1478, tedy v době vladislavské; po té první šavli zapsané trousí se brzy jiné a jiné. Na obrazech vlaských vojáků zastihli jsme první šavli r. 1501.[2])

2. Vojenská dřeva, bijáky, střelba.

Kopí, oštěp, sudlice, sudlice špičatá, partisana, sudlice s ušima, obosečnice, kopí s hákem, halapartna či sekyřice, kosiny, kosíře, podávky, cep, palcát, mlat, kladivo, samostříl a kuše, píšťaly, hákovnice.

K vojenským dřevům, kteréž slovo jest název technický,[3]) příluší kopí a sudlice. **Kopí** neb oštěp bylo, jako druhdy dřevce s krátkým širokým bodákem. Byla dřevce prostá a sličně řezaná i malovaná. O dřevech vyřezávaných mluví Štítný v jednom aesthetickém hovoru [4]) takto: „Dřevce misterně vyřezané bude divno a vzácno pro toho můdrosť, ježto je tak uměl vyřezati, a kdyby tak nebylo vtipně vyřezáno, nebylo by draho.“

Kopí viz na obrázku našem č. 146. Tu jsou zobrazena po straně ženských tři prostá kopí obyčejné podoby. Na obr. č. 147. první Husita má na kopí praporec, druhý nese prosté kopí nedlouhé.

Podle kopí slula četa vojenských drábů kopiníci, a pouhý název „kopí“ již znamenával takového drába. Na příklad r. 1410 Jindřich Laccnbok zavazuje se králi „ke službě s třemi kopími“.[5]) Kratší kopí, zvláště ono, jímž se házelo, byl **oštěp** (obr. č. 156.).

Majíce vypisovati a líčiti dřeva vojenská ostatní, upadáme v nemalé rozpaky. Formy dřev vojenských tak jemné činí přechody mezi sebou, že ani znalci důkladnému není vždy lze při určení a pojmenování uhoditi na pravou hranici. A názvy staré jen pletou. Vždyť staří stejnou věc na rozličných místech rozličně jmenovali, a naopak různým od sebe věcem dávali stejný název.[6])

Největší potíž jest se **sudlicemi**. Čechům bylo každé dřevo, na němž vztyčen nůž, sudlicí. Byl-li nůž delší či kratší, broušený po jedné nebo po obou stranách, vyrůstal-li z něho na jednu stranu nebo na obě

---

[1]) Dr. Goll. Č. Č. Mus. 1884. 50.
[2]) Bonnard. Costumi I. 115.
[3]) Miscell. při desk. čís. 92.
[4]) Štítný. Řeči besední. Rukopis budišínský fol. 71.
[5]) Arch. musej. diplomatář.
[6]) Uznává Essenwein v Anzeiger für Kunde d. deut. Vorzeit. 1880. 1881. 291. 321.

strany hák, bodec, rameno, vyrůstala-li z nože sekera: vše slulo Čechům základným jménem sudlice. Chtějíce nazvati jednotlivé rozmanité podoby dřev sudličných, pomáhali sobě dosti nuzně všelijakým slovným přívlastkem anebo ujali konečně i jméno cizí.

Vyčteme některé formy.

Sudlice jedna nejprostší, již zvali Němci aalspiess (quiris), vyskytuje se v českých inventářích s jménem **sudlice špičaté.** Na tyči čili ratišti vstaven úzký dlouhý mečík, po obou stranách broušený, někdy velmi tenký, o špici velmi ostré. Mezi ratištěm a špicí jest zhusta viděti plech, misku, která obé odděluje.

Tato táhlá dlouhá sudlice špičatá vždy byla jen bodná zbraň. Na obrazech vyskytují se hojněji teprve počátkem XVI. století, v inventářích však jméno „špičaté sudlice" objevuje se již od polou XV. věku.

Jiný druh sudlic zván býval v románských zemích **partisana** (šp. partesana, frc. pertuisan, lat. spetum pilum, spiculum [1]). Je to sudlice, jejíž dlouhý nůž má při dolejším konci dva háky, dvě ramena, buď nahoru vztyčená, buď dolů skloněná, buď vodorovně číhající. Ta ramena slují po česku uši. Tedy **sudlice s ušima** jest jméno této zbraně; německy sluje böhmischer ohrlöffel. Znatel těch věcí, pan kustos musejní Jelínek, zove partisany **obosečnicemi.**

Nejsou prý před XV. věkem.[2])

Uši po stranách bývaly leckdy ostry, špičaty, ale přes to asi nebyla jich úloha raniti nepřítele, alebrž byly uši asi na odrážení ran,[3]) čepel při nich ostrá ovšem byla na bodání.

Jiný druh sudlice byl ten, z jejíž široké, špičaté čepele vybíhal jeden **hák**, jedno ucho, někdy i dva háky, ale takové podoby zahnuté dolů, že patrný účel té zbraně jest strhovati jezdce s koné, a špicí vnikati v brnění rytířovo.

Tato zbraň útočná, kterouž Francouzi zvali quisarme, Němci gläfe, slula u nás **kopí s hákem**. Husité takovými háky složili leckterého jezdce s koně na zem. Na obr. č. 159., kde Malovec bije Táborské, drží dva z lidí takové kopí s hákem.

Čtvrtý druh sudlice je složenina nože se sekerou. Jest to vůbec povědomá **halapartna** (hallebarde). Tento název zčeštělý zobecněl teprve v následujícím století šestnáctém. Před tím, ba i v dotčeném století samém dosti zhusta sluje i ona prostě sudlice. Jelínek rozhodl se pro jméno sekyřice.[4])

Podivná věc, že i jméno cizinské hellebarde jest daleko mladšího původu nežli věc, kterou mělo znamenati. Sekyřice jsou patrny na

[1]) Du Cange VI.
[2]) Demmin. Kriegswaffen. 613.
[3]) Anzeiger f. Kund. d. deutsch. Vorz. 1881. 324.
[4]) Katalog retrosp. výstavy.

obrazech již v XIII. století; [1]) jméno halapartny však obvykne, jakož praveno, teprve v XVI. století. Na českém obraze (č. 146.) v chrámě skalickém rač čtoucí ohledati pěknou formu sekeřice z konce XV. stol.; v rukopise jenském (č. 147.) má jeden Husita sekeřici jiné podivné podoby. Na obrázku Žižky z rukopisu götingského zříme v rukou jednoho z božích bojovníků halapartnu, ba prolamovaná sekeřice jest již r. 1385 na freskách chrámu slavětínského, a to v ruce onoho pochopa, jenž hlídá boží hrob. To prolamování již je vlastně ozdoba.

Sekeřice jest spojení sečné zbraně s bodavou. Roku 1426 přetínali Němci v Oustí až i řetězy husitské „sekyrami dlouhých oštípů".

Z posledních slov spolu patrno, že kronikář neuměl halapartnu jmenovati. Jak taková sekyra dlouhých oštípů, jimiž bylo lze řetěz přetíti, vypadala, to patrno na zajímavém obrázku č. 159., na němž boj Malovcův s Tábory.

Na konec dotýkáme ještě zvláště, že v inventářích XV. století největším počtem objevuje se holé jméno sudlice bez určení zevrubnějšího. V husitské době si je odkazují měšťané jakožto věc cennou a poručení hodnou ne řídkokrát.[2])

Na ratiště vstavovány i kosy, nože ohnuté, čímž vznikaly **kosiny, kosiře.** Jest jich podoba již v biblí Velislavově. Toť zbraň po výtce sečná. Na francouzských obrazech jeví se patrněji teprve koncem XV. století.[3])

Při bodácích nesmíme na konec nevzpomenouti selských **podávek** či **vidlí,** jichž Husité užívali za zbraň s úspěchem.

Ze zbraní mláticích přední místo v XV. věku zajímá slavný český **cep** husitský.

Husitská domobrana lidová sebrala cepy ze stodol, pobíjela je železnými pláty a hřeby, a takovou pádnou zbraní bušil český bojovník do hlav nepřátel svého jazyka a víry. Udeřil Husita v minutě i třicetkráte.

Cepníci byli u vojště obzvláštní „rota". Jejich zbraň nejvíce roznesla do světa postrachu. Dobře se dí ve zprávě českých bratří kunvaldských, že největší důvod husitských kompaktát byly „cepy Žižkovy".[4]) Bez těch cepů nebyl by koncil basilejský nikdy se odhodlal k smlouvání s kacíři protivnými a nenáviděnými.

Cep takřka srostl s pojmem husitského bojovníka. Protož r. 1558, když Ferdinand I. přijel do Prahy, a Pražané ho chtěli pobaviti divadlem zajímavým, postavili mu na oko husitské „cepníky".

Též tak, když r. 1619 vjel do Čech pro korunu Fridrich Falcký, vítali ho v Lounech „staročestí cepaři" husitští,[5]) a v Praze u Strahovské brány hlučili jiní cepaři husitské vojsko představující.

---

[1]) Anzeiger für Kund. d. deut. Vorz. 1881. 315. Též Mannsberg. Wafen. 15.
[2]) Miscell. v dskách. 28. E. 7. Roku 1439.
[3]) Gay. Gloss. I. 692 V textu však praví, že byly dávno prve.
[4]) Arch. zems. list. bratrsk. ante r. 1498.
[5]) Skála. Histor. III. 357.

Možná věc, že připadli také jiní nežli Čechové na to, použiti cepu za zbraň.[1]) Na polských obrázcích cepy viděli jsme jakožto zbraň útočnou r. 1427. Essewein dí, že před husitskými vojnami i po nich byl cep zbraň selská.[2])

Ale to jisto, že selský cep promován rukami Husitů za zbraň vojenskou, s jinými zbraněmi útočnými rovnoprávnou a Husitům jakoby vlastní. Nadarmo mu Němci neříkali „böhmischer kornhammer".[3]) Husité ho přivedli ke cti. Sám císař Maxmilian cvičíval se v boji s touto zbraní, druhdy povrženou. Ba ve Freydalu uvádí se cep mezi zbraněmi ke kolbám, tedy mezi zbraněmi rytířskými![4])

K zbraním mláticím sluší všelijaké **biјáky**, **palcáty**, **sochory**, **sekyrky**, **mlaty** či **kladiva**. Jsou to zbraně již praehistorické. V středověku se jimi oháněli spíš Slované nežli jiní národové. V XV. století kladiva a palcáty obzvláště jezdci oblibovali. Ale i pěšáci chodili s mlaty čili kladivy a rozbíjeli jimi rytířům pláty na prsou. V století před tím r. 1381 vzbouření měšťané pařížští stali se pověstnými svými kladivy, na topořištích dlouhých nabitými.

Co se dotýče palcátu, tvrdíme, že nikde neměl tolik forem, jako u nás vymyšleno od Husitů. Palice a sochor pobitý hřeby (viz obr. č. 164.), sochor, na jehož konci koule buď holá buď špicemi posetá, sochor, na jehož konci zahákován čtyřhranný hrubý kus železa, nebo kus železa, v němž jsou žebra pěkně vryta, ciselována, naposled i holé trdlo:[5]) všecko je **palcát**, je **biják**. Na jubilejní výstavě pan farář Procházka z Dobřenic ukázal palici železnou s osmi hroty mocnými. Byla to palice jezdců Žižkových; obraz její podáváme pod č. 162. Žižka sám také míval palcát při sobě ve válečných bězích neustále. Víme, že po smrti své malován v Hradci na korouhev, an sedí na koni v zbroji rytířské s palcátem, „jak za živa byl".[6]) Jemu byl palcát patrně za znak vůdcovství. K bijákům také náleží ona oblíbená u Husitů forma, které říkají **„hvězda"** (morgenstern, angl. morning star) i **„Žižkův kropáč"**. Na tyči kované visí řetěz, a na řetěze houpá se koule ježatá, hřeby pobitá, jejíž podobu viz na obr. č. 164. Takový biják mladšího rázu podáváme pod č. 163. Originál náleží p. Javůrkovi, historickému malíři. Dole je kován olovem. Na jubilejní výstavě měl číslo 153. Na obraze č. 164. podáváme husitské zbraně úhrnem, jakž byly před časem

---

[1]) Gay. Gloss. fléau d'armes. 720.
[2]) Anzeig. f. Kund. d. deut. Vorz. 1882. 158.
[3]) Anzeiger. Týž.
[4]) Tamže.
[5]) O husitské zbrani čteme v satirické písni souvěké:

„Což nedovedú říci řečí,
toť chtie přemoci sečí,
pěstí, trdlem, palicí,
kyjem, mečem, sudlicí."

Nebeský v Čas. Č. Mus. 1851. 117.

[6]) Tomek. Praha. IV. 311.

sestaveny v přehledný obrázek ze sbírek českého musea. Onen kolčí helm (jako hrnec) v koutě musí býti z obrázku vyloučen.

Ze **střelných zbraní** udržují se starodávné **samostříly a kuše** (balista) (obraz č. 165.) ve vojnách všude po Evropě až přes polovici XV. věku.

Ba i když napotom poněkud zobyčejnily střelné pušky prachové, u nás za celé století napořád podle prašné střelby nezdolně panuje kuše a samostřil starodávný.[1]) Když přepadnouti chtěl r. 1440 Kolda Prahu,

Čís. 162.
Palcát z XV. stol. Majetník důst. p. J. Procházka, farář.

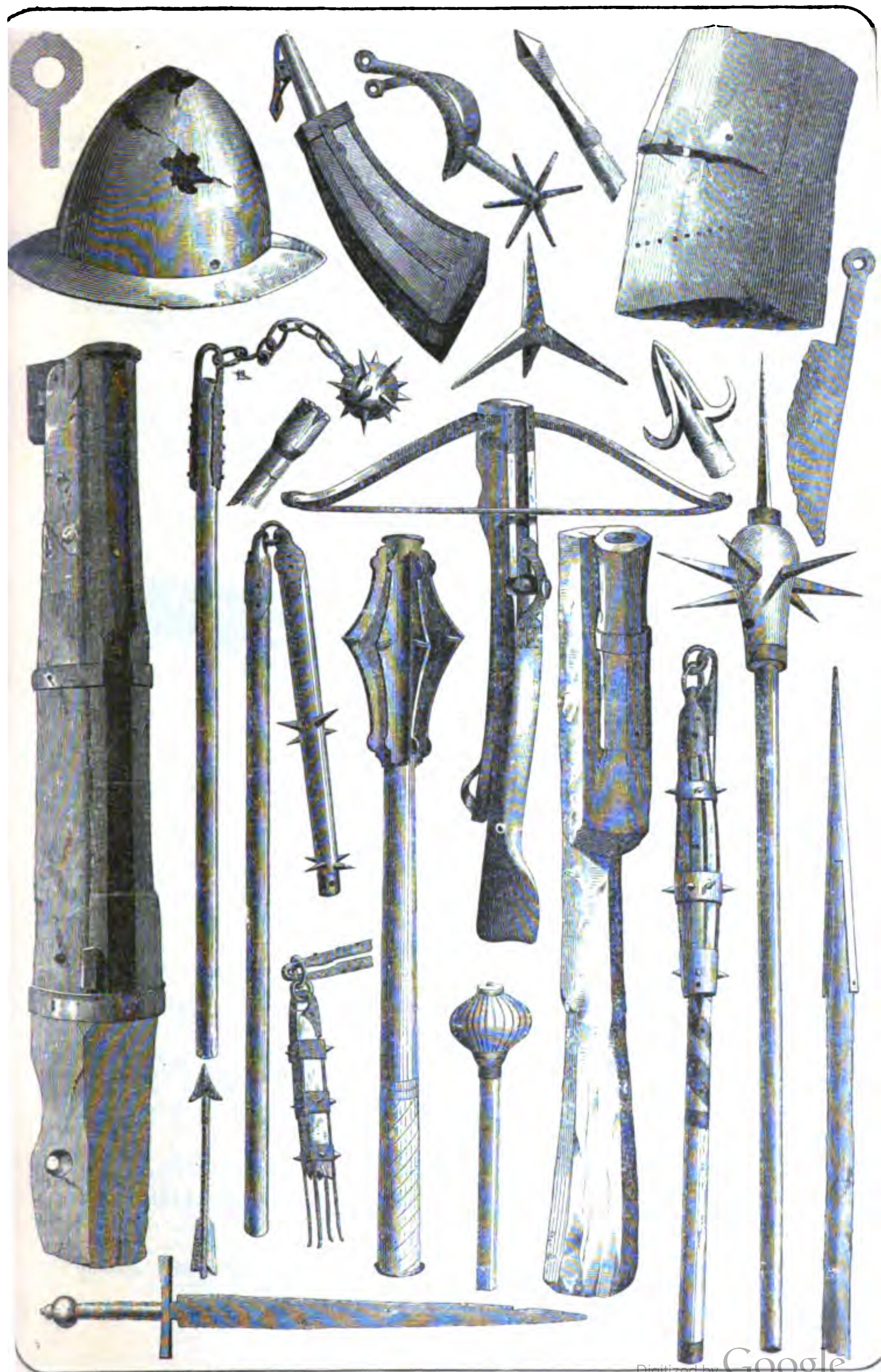
Čís. 163.
Biják z brany století XV. a XVI.

připomínají se kopí a samostříly, téhož roku však táhnou Pražané na lupiče — jsouce puškami ozbrojeni, a r. 1447 jdou čeští žoldnéři do míšeňské vojny s puškami a pavézami.[2])

V táborských kšaftech z doby krále Jiřího nápadny jsou kuše. Martin Horko († 1471) neměl ani jiné střelby než kuši, Vavřinec z Celkovic († 1467) měl kuše dvě.[3])

---

[1]) Od XII. stol. povědom, lat. arcubalista; ital. balestra, něm. armrust místo chybného prý armbrust.
[2]) Tomek. Praha. VI. 83. 147.
[3]) Výpis kšaftů zaslaný mi koll. Thirem.

Čís. 164. Husitské zbraně v českém museum.

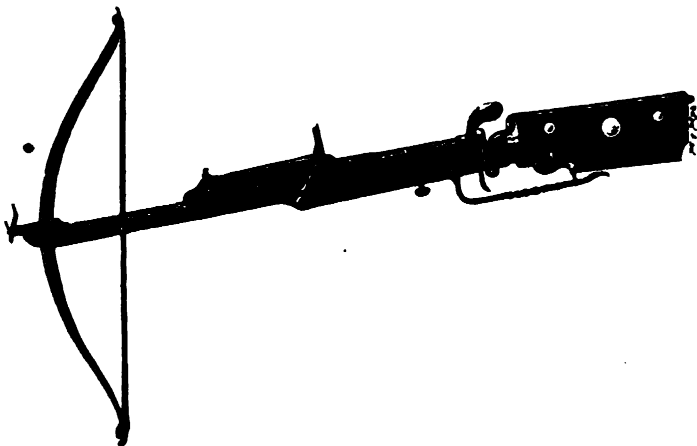
Pražští měšťané kde kteří pořád odkazují „samostřily s toulem“, „touly se šípy“, „kliky“, „hevery“, jimiž se tětiva samostřílu natahovala. Václav Myslik († 1482) odkazuje kromě hákovnice na prach pořízcné i kuši, jakožto zbraň cennou.

Léta 1485 cení se malá kuše s heverem půl druhou kopou grošů míšeňských, a dva „samostřily nové“ byly za 4 kopy.[1])

Ovšem byly kusy také levnější, prostnější. Pražský kožišník Neřád má r. 1477 samostříl za 50 grošů.

Socha pěkného samostřílu nebo kuše bývala zdobena všelijak, obyčejně kostí slonovou.

Socha je podstatná část samostřílu; druhá podstať jeho jest luk. Tětiva napínala se, a na ořech (lat. unqus) přikládal se šíp. Odtud

Čís. 165. Samostříl; majetek p. Chaury.

lze vysvětliti přísloví v starých dobách velmi obyčejné: „Naléhá mu již na ořech“; totiž rána, neštěstí již již naň se hrne.

Zbraně prachem střílecí pocházejí z orientu. Měli je prý již Tataři (1241), měli je Maurové. Odtud pochytili věc sousedé, a pušky střelné objevují se r. 1346 v bitvě u Creçy. Roku 1360 již v Němcích lili děla.[2])

Husitům se nikterak neupírá,[3]) že vymyslili sobě střelby lehčí, praktičtější dosavadních. V pražských knihách nacházíme „**píšťaly**“ a

[1]) Dsky. Misc. 26.
[2]) Scheible. Die gute alte Zeit. 345. O začátcích prachu zprávy sneseny v Demminových Kriegswaff. 94. 95.
[3]) Boeheim. Waffenkunde. 14.

ruční „**hákovnice**“ již v době husitské.[1]) (Obr. č. 164.) Píšťaly a hákovnice trousí se v popisech čím dále víc, a ke konci věku má leckterý měšťan venkovský pospolu několik píšťal za zbraň. Litomyšlský Tuček mohl se r. 1495 chlubiti, že má „dvě píšťale“.

V jubilejní výstavě viděli jsme plzeňské píšťaly a hákovnice vozní a hradební, pocházející z XV. věku. Toť byla těžká střelná zbraň, ku kteréž v této knize přihlížeti nelze.

Princip těchto všech střelných zbraní byl v XV. věku velmi prostý. V hlavni byla dírka, v níž prach zapalován knotem.

Brzy po r. 1420 vymyšlen zámek luntový, v němž knot byl upevněn. Spouštěl se tlakem. Čím delší hlaveň, tím většího domnívali se výsledku střelné rány. Proto nepředstavuj sobě starodávnou píšťalu nebo hákovnici ruční nikoliv maličkou. Bývaly to kusy dosti těžké.

Hákovnice, pramáti nynější střelné pušky, musila za střelby na dolejším konci zahákována býti, aby nebylo nebezpečného odrazu.[2])

Podle zachovaných kusů jest kolik druhů hákovnic již v XV. století.[3])

Prach mívali střelci v XV. století v prostičkých pytlících; aspoň nádherné „patronův tašky“ vyskytují se v inventářích teprve u věku následujícím Pevnou nějakou nádobu na prach z českého musea vpravil kreslíř do obrázku našeho č. 164.

3. Praporec, korouhev.

Praporce formy, církevní korouhev, prapor válečný, husitský, křižácký, barvy na praporci.

Praporec (frc. drapeau, banniere, stř1. drapellum) vznikl tím, že zavěsili si na kopí kus barevné látky ne vždy stejně sestřižené; také zavěšení bylo rozmanitého způsobu.

Od X. století věšeli praporce formy obdélníkové na tyč po šířce, a látka obdélníkem sestřižená vlála volně. Některý praporec netvořil uzavřitý obdélník, alebrž byl u svém konci do několika špicí vykrojen.[4])

Církevní korouhve držely se podoby římského labarum, pocházejícího z doby Konstantinovy: na tyči totiž přivěšena vodorovně jiná tyč a k té přišit praporec, jenž tedy nevlál volně, nýbrž byl stále napjat. Poněkud podobné praporce brávali rytíři k zbroji, jenže u nich praporec proměnil se v tvrdou tabuli, na níž erb znamenán. Je to dobře znáti na pečeti krále Jana, reprodukované v I. díle str. 189.[5])

---

[1]) Roku 1433 píšťala. Arch. praž. č. 992. 148.

[2]) Obšírně Boeheim. 447.

[3]) Demmin. Kriegsw. 108. 109.

[4]) Obrazy v Gay. Glossair. pod titul. banniére.

[5]) Srovnej cizí praporce toho způsobu z Codex Balduini (XIV stol.) v Geschichte d. deut. Malerei. Janitschek. 172.

Byl leckde zvyk, že korouhevní páni mívali praporec čtyřhranný, rytíři, nižší šlechta o dvou špicích.

Do XV. století praporce válečné i kostelní korouhve valně přibraly látky.

Chrámové kusy, jsouce hrubě veliky, přišívány byly novým způsobem na příčnou tyč, uprostřed na žerdi zavěšenou, a dole byly vykrojovány (fimbriae, flammulae [1]). Je to táž podoba, kterou vídáme dnes jakožto jedinou obyčejnou. Jest naše mínění, že chrámová korouhev tu formu na sebe přijala z korouhve vojenské. Viděliť jsme právě takovou korouhev, jako teď mívají v katolických kostelích, na válečném obraze cizím již r. 1334! [2])

Všaktě válečný „standartus" (vexillum, carroccio), na voze před vojsky vezený, míval též podobu chrámové korouhve, jenže nebyl, pokud známo obrázky, dole vystřižen. [3])

Plocha vlajícího praporu vyšíváním figuralným byla zdobena.

Praporce chrámové byly už v XV. věku tak těžky, že praporečník musil býti podporován, a to tak, že soudruzi tyčkami podpírali praporec se stran. Ovšem tím více té divné podpory bylo zapotřebí potom, když vkusem renaissančním na prapor navěšeno šňůr a třapců.

Válečný praporec v XV. století bral na sebe nejrozmanitější podoby. Byl do čtyř rohů, do tří, do dvou. Obyčejně začínal se čtvercem neb obdélníkem a náhle dvěma pravými úhly proměnil se v předlouhý cíp, kterýž na obrazech bývá stilisován a velmi malebně dopadá. [4]) (Obr. č. 20., č. 140., č. 149.)

Jiný praporec už od své základny směřuje v předlouhou špici a neláme se nikde. Viz obr. 147.

Někdy kázáno mládenci, k praporu postavenému, aby jeho cíp předlouhý pořáde držel, takže při té případnosti nadouval vítr praporec u veliký oblouk jako plachtu.

Praporec našich bojovníků husitských (č. 20., 140., 147.) je střídmě veliký; podobou je do špice. Na něm zobrazen kalich s hostií nebo i bez hostie.

Známo, že Husité začali kalich červený nebo bílý na odění, na korouhve malovati a všívati po příkladě křižáků a vojska Zikmundova, kteréž zuřivě přihnalo se r. 1420, majíc na kopích korouhvičky s křížem červeným.

Poselstvo husitské, táhnouc do Basileje r. 1432, mělo na korouhvi kromě kalicha s hostií též nápis: „Pravda vše přemáhá". Tím se Němci cestou tuze horšili. [5])

Dle „bludných artikulů" táborských připouštěli i bratří Táboři na korouhve malovati obraz lva, osla, beránka, husy nebo podobenství koruny neb kalicha.

---

[1]) Bock. Gesch. der liturg. Gewänder. III. 209.
[2]) Janitschek. Geschichte der deut. Malerei. 182.
[3]) Obraz. Demmin. Kriegswaffen. 517.
[4]) Louandre. Artes sompt. II.
[5]) Tomek. Praha. IV. 57. 75. 545.

Na obraze č. 140. upozorňujeme na prvotnější formu praporce. Ten tu náleží křižákům. Je mnohem širší nežli husitský. Konce jeho viděti není, ale zdá se podle stočenin, že toho druhu praporec byl dlouhý obdélníkový kus látky, na ratišti přibitý, jenž nekončil se špicí, než rohy. Na témž obrázku mají křižáci ještě jeden praporec, husitskému (v č. 147.) docela podobný. Praporce Žižkových bojovníků jsou malovány červeně. Nynějších barev českých červené a bílé v XV. věku na praporech jistě nezříti. Ať se nám tedy na divadle v husitském táboře nenosí! Na šňůrách při privilegiích však objevují se české barvy, ne-li dříve, tedy jistě z dob krále Jiřího. Vzešly barvy ty asi ze znaku zemského, z bílého lva v červeném poli. Tento znak objevuje se při Přemyslovci Jindřichu Vladislavovi nejprve. Lucemburkové naši honosívali se spíše barvou říšskou černožlutou, a Čechové na Milán táhli s praporci barvy růžené!

Na konec buď připomenuto, že již v XIV. století přestalo vojsko veliké prapory na zvláštním voze voziti (carroccio).

4. Úbor ke kolbám a k turnaji; nádobí koňské.

Zápas v košilích; braň zatarasovaná, kolčí helm, kolčí sedlo, kropíř, pláty na koně, kvintána; sedlo a jeho části, náhlavky, udidla.

Nelze o rytířských lidech skonati bez některé zmínky o zbroji a zbrani, které užívali při kolbách, klání a v zápase turnajovém.

Podivno je, že zápas mohl se díti v **lehkém šatě**, ba v **košili** jen. Vypravuje Sylvius o soudním zápase dvou rytířů „o urozenosť a starožitnosť rodu“, v kterémž zápase u přítomnosti královĕ oditi byli oba jen „košilí a svrchu čubou“;[1]) také Židek radí králi Jiřímu, aby nedopouštěl kolby, při níž jsou zápasníci „v košilkách za tenčí papírových“; toť prý je zoufalství, vražda. Nechť král kolby dopouští v šatě a v odění „zatarasovaném“.[2])

Tento zápas v košilích pokládáme za zbytek božích soudů. Svádí nás k tomu zkušenosť i v XVI. věku praobyčejná, že očistné přísahy, při nichž šlo o život člověka obviněného, děly se též v košilích nebo v čechlích.

Pokud šlo o zábavné rytířské klání a nikoli o nějaký soud nebo spor, jejž bylo zbraní rozhodnouti, bývali rytíři zajisté v zápase, v klání, v turnaji dobře oděním zataraseni, ba těžší a bezpečnější mívali zbroj, nežli když do vojny se brali.

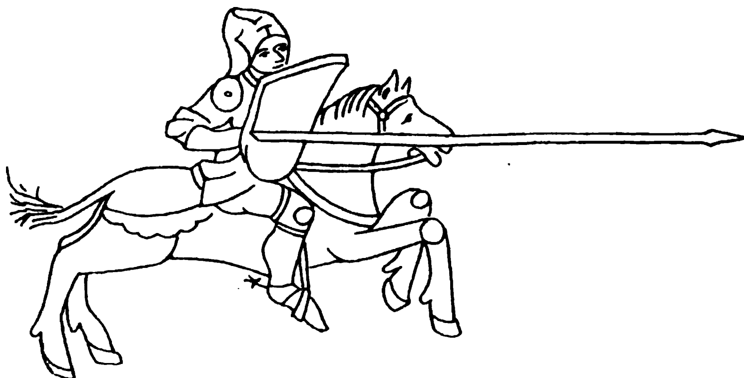
Když „vyvolán dvůr“, a zápasníci se ohlásili, šlo o to, aby silou a smělou obratností jeden druhému zlomil dřevce o štít protivníkův, zavěšený na levém rameni (obrázek č. 166.), jindy běželo o to, aby druh druhu srazil klénot s přilbice (obrázek č. 167.), jindy zase, aby druh vymrštil druha ze sedla.[3]) Vímeť, že za smutného panování krále Zik-

[1]) Kron. Sylv. 503.
[2]) Rukop. Správovny Židkovy v univ. knih. č. 17. D. 2. str. 37.
[3]) Viollet-le-Duc. II. 367.

munda r. 1436 při klání na pražském mostě konaném jediný český zeman Jan Larva „metal Uhřaty jako rukavicí“ — shazoval jednoho po druhém s koně.[1])

Z hořejší zprávy o Židkově radě, králi Jiřímu učiněné, že totiž kolby, jak se provozují, jsou vražda, pak z příhody povědomé, že za pobytu krále Ladislava v Praze při klání vítěz Němec daroval přemoženému Čechovi život, plyne s dostatek jasně, že šlo při zápasech i o život, ale v XV. století klademe ty případy za výminky.

Pravidlem tehda byly klání a turnaj pouhé hry na podívanou a na zábavu, jakož již v XIV. věku o tom příklady.[2]) Zdraví nemělo při tom nikterak se ublížiti; proto bývali po starém zvyku při obou zápasnících pomocníci, kteří šetřili jich bezpečnosti, zastavili koně, bylo-li třeba,

Čís. 166. Z biblí kutnohorské.

popadli a udrželi vymrštěného rytíře a všelijak činili se vhod, aby nestalo se neštěstí. Viz obrázek takového klání z nástěnné malby hradu píseckého č. 168.

Ochranná zbroj byla, jakož svrchu řečeno, důkladnější. Přílbu vždy brávali ke klání tak velikou, aby se hlavy nikde nedotýkala přímo; nad to vycpali ji, aby čepec pod ní zdusil rány.

Formy **kolčího helmu** viz na obr. 167., 168.

Drubdy býval kolčí helm podoby hrncovité, válcovité, bez hledí; v přílbě bylo vodorovné okénce očím; nevalným nadzdvižením byly oči před ranou bezpečny. U věku patnáctém brávali helmici kulatou s mřeží. Obojí helmice stávala na ramenech rytířových a byla k rameni, k oboječku řemeny připínána (obr. č. 167.). Že obestírali rytíři

[1]) Tomek. Praha. VI. 10.

[2]) Hájek při r 1392. Tu za 8 dní provozovány „kolby, honby, zápasy kamenem neb dřevem házením, šermem, skokem, též i kejklířstvím bez úrazu“

při kolbě kolčí helm i v XV. století. Tfafrnochy, to patrno kromě přiloženého obrázku i na rytíři plasticky vyrobeném v kachlíku, jenž náleží Společnosti přátel starožitností v Praze.[1])

I ostatní brněné kusy všecky byly k zápasu spevněny, ovšem spíše jen po předu a nikoliv po zadu. **Dřevce** mívala **hroty tupé**,[2]) jakož dobře zříti na trojzubém dřevci téhož kachlíku svrchu řečeného. Při klání bývala dřevce těžší nežli při honění.

Byl-li zápas pěších, bojováno všelikými zbraněmi, při tom ovšem malá pavéza měla hlavní ochrannou úlohu.

Zápaseno-li na koni, i sedlo musilo nějak ochraňovati, totiž tak, že bývalo vyšší, pevnější a tvrdé, a v zadu s povýšeným **lukem** (arcus posterior), aby rytíř měl oporu, když protivník do něho vrazil. Přední luk na čele (arcus anterior) byl obyčejný. Sedlo tak připravené bylo **sedlo kolčí**.[3])

Koně na příchranu také brnili ze předu pláty železnými, na hlavě i po prsech. Ostatek zdobili koně obšírnou a nádhernou pokrývkou, kteráž slula druhdy **kropíř**, v XV. věku **dek**; obojí slovo je cizinské; prvé romanské (groppiera, croupiere, caparacon[4]), toto německé. Všaktě podle rytířských pravidel kdo udeřil v koně místo ve svého soka, poklesl v zápase a pozbyl všeho, oč šlo.

Nádherný kropíř a koně opancéřování viz na obrázku z fresek kaple švihovské pod č. 169.

Čís. 167.
Břeněk z Ryzemberka.

Kterak **„honění“** v XV. stol. za pouhou hračku pokleslo, toho světlým důkazem **„kvintana“**, po vší západní Evropě rytířská hra oblíbená.

Rytíř na koni rozběhlý měl vraziti do štítu, jejž držel na sobě — panák. Trefil-li rytíř, zlomilo se dřevce jako v klání rytířském; netrefil-li,

[1]) Reprodukce jeho v Zprávě přátel starožitn.
[2]) Obrazy č. 571. u Hefner-Altenecka.
[3]) O turnajských sedlech tak zřízených, že oběma „stranicemi“ kryla i nohy zápasníkovy, čti Essenweina v Anzeig. für Kund. d. deut. Vorz. 1881. 139.
[4]) Demmin. Kriegswaffen. 493.

Čís. 163. Nástěnná malba v síni hradu píseckého.

udeřil ho panák, na tyči pohyblivý, pytlem, pískem naplněným. Odtud snad pochází úsloví o hloupém člověku, že je „pytlem praštěný“.

V příštím století poznáme, že rytíři již s hrami turnajskými spojovali „mumrajské“, že vycpávali „galioty turnajské vlasy koňskými“, sedla polepovali „mechem“.[1]) Z těch zprávièek již docela patrno, že v XVI. století turnaje byly hračky.[2])

Čís. 169. Freska v kapli švihovské.

Na konec stůjte tu o **nádobí** koňském některé zevrubnější zprávy. Sedla dělali sedláři XV. století „s **kostmi**“, „**všecko pošitá**“ a třetí „**povlečená z sucha**“. Aspoň tato trojí sedla jsou v sedlář-

[1]) Tischer. Oučty z arch. hradeck. str. 16. Roku 1573.

[2]) Klement ve Květech 1893. 113. vykládá, že rytířové, jdouce k turnaji, byli tak naditi, že bylo na ně tuze špatné podívání. Věříme. V témž článku Květů viz obrázky cizích turnajův.

ském pražském řádě, z pohusitské doby (r. 1451) pocházejícím, uložena za mistrovský kus.[1]) V témž řádě připomínají se ještě „starodávného“ způsobu sedla, dělaná „**v jednu koži**“. Toť byla bezpochyby malá prostá sedla, při nichž sedlí i stranice byly tak malé, že mohly jednou koží býti povlečeny. Do XV. století však rozvinulo se již sedlo o stranici malou, z níž po obou stranách visely stranice veliké s vycpanými komorami.

Dnešní sedla začínají se hlavicí nebo čelem, končí ze zádí a lžicí. Oba ty kusy jsou vodorovny. Na starých sedlech byly v oblouk zdviženy a sluly, jakož svrchu již dotčeno, luky, **přední luk, zadní luk.**

A všecky na sedle kusy bývaly v XV. věku velmi bohatě zdobeny. Odtud technické jméno „sedlo s kostmi“, to jest kostmi prokládané.

Jaký taký pojem o českých sedlech doby husitské a pohusitské lze sobě učiniti ještě z některých kusů svrchu psaného sedlářského řádu. Žádný prý nemá sedlo kostmi vůkol obkládati „kromě jeleních rohů“; také „kterýžby luk povlekl svinskú koží, aby naň nebil kostí kromě okolo hlavy“ (tedy napřed jen — kde sedlo se začíná); ovčími kožemi povláčeti sedla bylo zakázáno, měla se povlékati koží benátskou „kromě pošitých sedel“. Tu pozorujeme, kteraké mohlo býti „sedlo pošité všecko“: mohlo býti všecko obvlečeno beranem. Přísně zakazoval řád povlačovati sedlo svrchu i vezpod plátnem.

Na dělání luků při sedle bývali zvláštní lukaři. Tedy bylo v sedlářském řemesle dělení práce. Stran lukařů stanovil řád, že nemají dráž prodávati luků nežli bylo za starodávna, totiž veliký luk za 2 groše, luk „**vozný**“ za 1 groš, malých šest za 10 gr.

Od sedla visely dolů **visáky** (tašky), **holstra**, do nichž vkládána střelná zbraň, a **třemeniště** s železnými **třmeny.** Třemeniště uvozují se v uzdařském řádě pražském r. 1445[2]) „pobijaná“, „formanská“, „sedlská“.

Nádobí koňské na hlavu záleželo, jako po tu chvíli, z **náhlavku,** jenž obepjat **náčelníkem**; od náhlavku po obou stranách koňovy líce visely popruhy, jimž teď říkají lícnice; na jich konci drželo se udidlo. Od udidla vycházely do ruky jezdcovy otěže, povodec.

Kůň táhnoucí měl ještě **náprsník, chomout, pochvy** a **popruhy** nebo **šle.** Kromě udidla vše bylo z řemenů pořízeno; udidla byla způsobu páky; byla z kovu a často pocínována.

[1]) Miscell. při dskách č. 15. fol. P. 13.
[2]) Miscell. při dskách č. 15. P. 5.

Šat vdoví a smutkový.

(Šat na vdovské stolici šerý, černý, archivní příklady, vdovy veselé, smutek při pohřbu. Nositi smutek po pohřbu — „cizí křtalt".

Starodávným a přirozeným zvykem oblékaly se vdovy tak, aby na nich bylo znáti toto dvojí: že truchlí a že poctivě „sedí na vdovské stolici".

Truchlivost bylo znáti po šatě šerém a černém; poctivost vdovskou bylo znáti po tuhém zavíjení hlavy, které nemusilo býti černé. Již z kroniky Horneckovy známo, že (v XIII. věku) královna vdova na důkaz smutku zahalila si hlavu šlojířem krátkým, bílým.

Některá vdova na znamení smutku si i vlasy ostříhala! Jináč ovšem měla míjeti všecku okázalou nádheru v šatech. Česká píseň starožitná dí, že „črná barva smutek plodí" a že se „vdovskému stavu hodí".[1])

I protož lze sobě představiti vdovu XV. i XVI. století zevnějškem docela podobnu nynějším šerým nebo černým sestrám milosrdným. Uvedeme doklady archivní.

Na příklad Kateřina ze Lhoty, vdova, oblékala se až do své smrti r. 1465 sukní černou a šerým pláštěm; hlavu zavinovala šlojířem bílým, nenosíc žádných čepců, ani perlových korun, ani náušek sítěných.[2]) Pražská vdova Alžběta Šychová, která zemřela téhož roku právě psaného, mívala na sobě „sukni šerú, plášť črný; v zimě kožich jehenčí nebo kožich lisý, blány králíkové.

Ovšem byl takový smutný šat věcí slušnosti a citu, nikdo nemohl k něma vdov nutiti, a proto strojívaly se vdovy vdavek chtivé veseleji. Dí už Štítný o vdovách, že oděly se nejprve v šat „barvy vdoví" i „vlasy sobě po muži uřezavše", ale potom brzy volaly o vlasech: „Drastie se nám; lezú nám v oči! Až pak rúcho, ač barvy vdovie, ale krojem lepým činily sobě". Potom prý i tancovaly.[3])

Smutkové roucho černé nosívali příbuzní a přátelé — kromě vdovy — v tomto věku jenom při pohřbu. Na ten konec kupován při onačejších pohřbech vždy některý postav černého sukna. Sukno náleželo k útratám pohřebným.

Při pohřbu krále Ladislava r. 1457 byli rytíři černě oděni rouchem podobným mnišskému, tedy pohřebný smutek rozšířen tu na přednější obecenstvo.[4]) Po smutném úkonu zůstával smutek pouze v srdci, a jen vdova, jakož svrchu vyloženo, strojila se tak, aby šatem bylo znáti vdovu.

Teprve v století následujícím dle hodnověrných zpráv Dačického a Veleslavínových začali naši, a to ne všickni, alebrž jen „přednější" po

[1]) Menčík. Č. Č. Mus. 1881. 103. Z Feifalíkových Altč. Lieder. 693.
[2]) Dsky. Misc. 26.
[3]) Štítný-Erben. Knih. šest. 84.
[4]) Tomek. Praha. VI. 287.

vzorech zahraničných „bráti na znamení zármutku křtalt cizí"; to jest oděli se v černé dlouhé šaty na sedm, devět dní, a někteří i na delší čas.

Veleslavín, jenž zpraven byl o té věci od Sixta z Ottersdorfa, očitého svědka, klade začátek této cizí mody na r. 1547; v Dačického Pamětech zapsáno o tom cizím „křtaltě", že vznikl r. 1558. Zmínili jsme se na tomto nepříhodném místě o té věci proto, že hodnověrnosť oněch starých svědků byla popírána, a bylo dokazováno, že ta moda u nás dávno před tím panovala. Vždyť v samých Němcích, odkudž k nám přinesena, začala se obecněji teprve po r. 1493![1]) Ten cizí „křtalt", jímž nošen smutek za krátký nebo dlouhý čas po pohřbu, byl v tom, že truchlící oděl se předlouhým pláštěm, jenž se vlekl po zemi a na hlavu vstavil kuklici obšírnou, kterouž se halil tak tuze, že tváře neviděti. Teprve když smutek polevil, vzal truchlící na místě kuklice klobouk.[2]) Popisy německé známe z let 1519—1529.[3])

Šat chudých, dětí, patuchy a maškaři.

K zvláštním šatům počísti slušno i šat lidí **špitálných.** Obyčejně mívali chudí ve špitálech, aby lišili se od jiných žebráků, pláště stejně obarvené. Na příklad chudina špitálu křižovníků s hvězdou červenou nosívala — muž i žena — plášť šarlatové barvy. Někde, jako na příklad v Polné, nutili špitálníky do jakéhos „miparti"; sukně nebo kabát jich měl totiž rukávy nestejné barvy, jeden červený, druhý modrý. Jináče ze zbožných odkazů městských víme, že na šat chudým nejčastěji kupovány „postavy" sukna šerého.

Jest otázka, měly-li drobné děti v XV. věku nějaký zvláštní kroj? Úhrnem lze říci, že neměly. Na dívkách vídáme sukničky s páskem a bez pásu, všecko téže podoby jako mají matinky (srovn. obrázek č. 16.), a chlapci odívají se dlouhými oděvacími sukněmi a nohavičkami jako otcové (obr. č. 92.). Ovšem jsou-li příliš maličci, jako na přítomném obrázku č. 170. Ježíšek, tu nezbývalo mateři, než vpraviti pacholíka v sukničku jako rubášek otáhlou, a nechati ho bez nohaviček. Však dosavad tak oblékáme své malé děti, jako to činili předkové v XV. století.

V inventářích řídko kdy je označen některý kus šatu jakožto dětský, asi nestály jim za popis. Roku 1412 v Plzni našli jsme palliolum puerile cum 4 nodulis argenteis, deauratis, pláštík chlapecký s knoflíky pozlatitými.[4])

To zdá se nám býti za rozdíl v šatě starých a mladých, že dětem na šat nedávána kožešina, aspoň ne tou měrou jako rodiče oblibovali na

---

[1]) Kriegk. Bürgerth. I. 361.
[2]) Anzeiger f Kunde d. deut. Vorz. 1882. 225. Grimm. Wbch. VI. 677. Leidkappen.
[3]) Scheible Die gute alte Zeit. 835.
[4]) Z výpisů Strnadových. Jus generale.

svých šatech.[1]) Také se nám zdá, že v XV. věku byly k šatu dětskému vybírány formy nejprostější. V století následujícím mnohý syneček neliší se od otce nic kusa. Ani rapír neschází takovému pidimuži.

O dětech v kolébce víme, že byly v peřinkách povíjeny, a někdy i kolébka byla všecka obtočena povijanem, aby dítě nevypadlo. Že peřinka královského dítěte Ludvíka byla vyšívána zlatem, o tom dovídáme se od latinského básníka Lobkovice r. 1509.[2])

K šatům zvláštním bylo by položiti **šaty lázeňské**. Staří naši velice rádi a velice mnoho se koupávali čili „mývali“ v lázni, zvláště v teplé, kterouž rozehřívali horkými oblázky. Nebylo města ani městečka českého bez lázně, bez lazebníka.

Hosté v zuvadelně svlékli své šaty a oblékali na se **rubáše** čili **„patuchy“**, kteréž nacházíš tu a tam v inventářích XV. věku.[3]) Že jich není v inventářích tolik, kolik jich badatel do omrzení shledává v století následujícím, toho bude asi příčina ta, že choval lazebník „patuchy“ potřebné sám, kteréž se ještě nestaly ku sem honosným, jako XVI. věku.

Čís. 170.
Z rukopisu c. k. univ. knihovny, sign. XI. A. 14. (XV. století).

Maškaření v středověku doloženo již z V. století.[4]) Byly za dlouhý čas maškaři spojováni se slavnostmi církevními. Zvláště o Vánocích a o Nový rok snad po vší Evropě křesťanské vybírali žáci ze sebe biskupa mlaďátek, „episcopus innocentium“, jehož průvod byl všecko maskován. V Čechách se připomínají ludibria — hry — žáků r. 1255. Při tom je nářek, že žáci (clerici) velmi bouřlivě si vedli v klidném klášteře břevnovském.[5])

Maškarní rozpustilosti nepohynuly ještě ani dva věky potom. Povědomať jest Husova zpráva, že se biskupského průvodu súčastnil. Potvorný žák učiněn biskupem, posazen na oslici tváří k ocasu, a žáci obrátivše kukly kožišné naopak tančili v chrámě. Hus vzpomíná toho s opravdovou lítostí.

Zajisté v tom nastala reakce v době husitské, ale v XVI. století zase kvete maškarství, když ne v kostele, tedy po hospodách a ulicích v době masopustní.

---

[1]) Viz miniatury v graduale německobrod. z r. 1506.
[2]) Lobkovic-Vinařický. Spisy. 97.
[3]) Na př. r. 1483 „dva patuchy“ u Oldřicha plavce v Podskalí. Dsky. Miscell. 26.
[4]) Český Lid. II. 365. Zíbrt snesl doklady.
[5]) Emler. Reg. II. 54.

Namane-li se otázka, kterak vypadali v XV. věku **maškaři**, tož za odpověď vysvítá ze skoupých zpráv a obrázků, že nebrávali na sebe lidé, jako dnes se děje, kroj starých zašlých dob anebo kroj cizích národův, alebrž přerádi strojili se za zvířata, za opice, medvědy, ptáky a všelijaké potvory. A když neolepili se po všem těle chlupy, peřím, slamou, hoblovačkami, alespoň larvou snažili se býti maškarem zvířecím.

První zmínka o škrabošce u nás jest zapsána v Starých Letopisech při roce 1493. Zajisté že nebyla to škraboška opravdu první. Kterak larvy vypadaly, to známe jen z cizích děl. Maškaři za doby francouzského krále Karla VI. mají larvy zelené, červené, vše s dlouhými nosy. Jináče mají chlupy po těle, jakoby v kůži tkvěli, ne nepodobni jsouce Eskymům. Při tom jsou bosi a k dámám chovají se podle našich pojmů necudně a drze, podle tehdejších pojmů bezpochyby vtipně.[1])

Sáhl-li maškar ke kostymu lidskému, to nejspíš proměnil při něm jenom střih: tedy místo úzkých nohavic XV. věku vzal na sebe nohavice velmi široké,[2]) nebo, což bylo ještě prostější, obrátil obyčejný šat naruby a šel na ulici na karneval. Však již Štítný o tom hovoří, že v masopustě se i báby přestrojují obracejíce blány na ruby, s tím též souhlasí svrchu psaná zpráva Husova. To zůstalo i napotom v XVI. stol. zvykem, že maškaři obraceli kožichy na rub. Jestliže v témž právě psaném století r. 1522 v Jihlavě paní měštky oděly se v mužské kalhoty a obvěsily zrcadly,[3]) lze snad za to míti, že tak dělo se i v XV. stol.: maškaři šatem proměňovali pohlaví. V XVI. století strojili se do ženských šatů i žáčkové latinských škol, když chodili cassatum.[4]) Na tom místě buď propuštěna zmínka o ženě, která naopak chodívala v šatech mužských, ale ne jako maškar, nýbrž chodívala tak po dvacet let schválně. Byla to Anka z Prasetína, dcera Předbojova, o níž vypravuje se v aktech konsistoře, že jí mužský šat často zapovídali, zpovědnici jí zakazovali, ale nic neplatilo, Anka stále chodila po mužsku, opásána mečem, ten meč tasívala na muže, a prý po mužsku jezdila a jméno si proměňovala, kdykoli do Prahy šla. Roku 1378 konsistoř z ní vynutila slib, že nechá mužských šatů pod pokutou deseti kop.[5])

Blázni čili **šaškové** v službách královských, panských i při veřejných slavnostech a kratochvílích odívali se podle svého vtipu. Ale rolničky nebo zvonečky na čepici a leckde na šatě zvoniti musily. Šašek v antifonáři mladoboleslavském z konce XV. věku má rolničky na čepici řadou, kabát má řasný červený, a je bez nohavic.

Také kuklice bývá již v XV. věku znakem bláznů, jakož viděti na broncové sošce, jejíž obrázek tu podáváme (obr. č. 171.). Na šatě

---

1) Shaws. Dresses and Decorations. II.

2) Na poučenou viz obrázek mumeraje ve Weiskunigu. Jahrb. d. Kunstsamml. des allerh. Kais. II. 82.

3) Kulturní obraz měst. Winter. II. 220.

4) Acta rectoratus. 172.

5) Soudní akta konsist. Tadra. 262.

tohoto šaška, na dudy hrajícího, zajímavy jsou dlouhé špičaté parukávy. Jemu je podoben turnajový blázen z kachlíku, náležitého Spolku přátel starožitností v Praze. Jenže tu má blázen na kuklici dvě oslí uši. Šašky téže podoby viděli jsme na cizích obrazech.[1]) Šaškové držívají v ruce hůl jako palcát; někdy ta hůl měla na svém konci larvu a podobu šaška.[2])

Šat lidí povržených.

(Žid, kat, biřic, prázdné ženky.)

Oděv **židů** a lidí zadních, povržených, jako **katů, biřicû** a **nevěstek** v XV. věku nebyl všecek zvláštní; dotčení povržení lidé odívali se rovně tak jako jiní nepovržení a ctní, jenom že musili mívati na svém šatě některaké znamení své hanby, svého povržení, ať zaslouženého, ať nevinného. **Židé** stíženi byli z příčin náboženských i pro svou neslušnou lichvu nařízeními několika církevních sněmů, konaných v předešlých stoletích, tou hanbou, aby nosili žlutý klobouk a žluté soukenné kolečko nebo žlutou obrubu na plášti a na sukni. Dle zprávy Veleslavínovy prý král Vratislav jim kázal na pláště připínati hančivé kolečko,[3]) ale v XIV. ani v XV. věku není o tom stopy, že by žid u nás nosil kolečko. Teprve v XVI věku tak rozkázáno. Naproti tomu „židovský klobouk“ musil míti, a židovka zvláštní šlojíř, aby na první hled byli známi. Židovský klobouček, jehož zvláštní podobu nesnadno vypsati jest, byl klobouk bez okrajku, z jehož vrchu trčel hrot, a na něm někdy upevněna kulička. Nižádný kus židovského šatu nebyl tak konservativní jako tento židovský divný klobouček. Už v nejstarším středověku měl touž podobu jako u věku patnáctém.[4]) Vždy a všude vězel jeho ráz v tom, že musil míti patrnou špici[5]) V XV. věku béře na sebe židovský klobouček měkkou formu čepice, ale ovšem vždy se špicí velmi zřetelnou

Čís. 171.
Bronzová figurka šaška na dudy hrajícího z XV. stol.; ze sbírek Neuberkových.

[1]) Histoire du luminaire od Henry René d'Allemagnes. 183. 207.
[2]) Louandre. Artes sompt. II.
[3]) Histor. kalend. r. 1590. 1. leden.
[4]) Hefner-Alteneck. Obr. 266. Gradl. Gesch. d. Egerland. 183. Srovn. obrázky v I. díle. 253. Henne am Rhyn. II 192.
[5]) V Němcích se tak připomíná ve XII. stol. Anzeig. für Kund. d. deut. Vorzeit. II. 37.

(obraz č. 172.). V lobkovické modlitební knize (liber precum) z r. 1494 našli jsme židovské žluté čepice, jichž hroty jitrnicím jsou podobny a ne málo dlouhé.

Na čepicích polských židů v téže době shledali jsme kromě špice obrubu klínovitě vyříznutou,[1]) kterou asi vzali židé z čepic slovanských.

Podle kloboukův a čepic s klobouky se shodujících, mívali cizí i naši židé „ožidlí". Městské právo doby husitské[2]) nařizuje, že žid „nemá v rúše choditi s obojkem než s **ožidlím**". Ožidlí bylo podobno kuklici, a skutečně nacházíme, že naši židé chodívají ještě v první půlce XVI. století „v židovských kuklách". Bílé ožidlí při žlutém dlouhém plášti, jehož obruba je hebrejsky popsána, má na sobě žid italský v knize Bonnardově.[3]) Na poznanou a na pohanu měly míti české židovky v XV. věku šlojíře se žlutými, širokými okrajky.[4])

Čís. 172.
Z biblí kutnohorské.

* * *

Katovi a katovce, lidem zadním a povrženým tak, že v chrámě musili sedati a klekati na obzvláštních místech a po smrti ležeti stranou hřbitova mimo lidi „poctivé", přikazovalo městské právo z husitské doby pocházející, aby chodili v červeném rouše.[5]) Červená barva měla býti při hrozné práci katovým znamením „nepoctivosti".

Jináče o kroji nikdy nekázali ouřadové katům nic. A protož shledáváme na všech obrázcích nejen z XV. století, že katové a jich pacholci jsou co do mody největší švihácí. To roucho, které zvávali kteříkoli karatelé nepoctivým, krátkým a oplzlým, rozpustilým, mívali na sobě právě kati a biřicové — aniž drželi se barvy červené, jakož jim řády kázaly. Biřicové v Hodinkách kláštera sv. Jiří mají kabáty modré a škorně buď červené nebo žluté.

Čtoucí rač pohleděti obrázku (č. 106.), na němž malováno v díle Richenthalově upálení mistra Jana z Husi. Není-li biřic, stojící při pravici českého mučenníka, pravý švihák? Na hlavě má malý birýtek s dlouhými fafrnochy; tělo tkví v kabátci krátkém, dole vystřihovaném nebo řezaném. Noby jeho obuty jsou střevíci se zobáky; slovem švihák!

---

[1]) Matejko Ubiory.
[2]) Právo Soběslavské řečené.
[3]) Bonnard-Costumi. I. 77.
[4]) Nařízení v Plzni. Arch. Pam. VII. 593.
[5]) Právo Soběsl. Rukop. univ. knih. 17. C. 22. 112.

Také po švihácku vypadali čeští kati a biřicové, nikoliv jen kostničtí. Přítomný obrázek č. 173. z r. 1495 představuje kata při práci. Jiný človíček toho rázu katovského v téže knize má už na sobě leckterý kus parády, která teprve v následujícím století zakvetla plně: míníme onen veliký birýt s ohromným pérem pštrosím a onen krátký kabátec, jehož rukávy jsou nadmuty a „provlačovány“.

Čís. 173.
Životové mučedlníkův z r. 1495.

Čís. 174.
Životové mučedlníkův.

Na obrázku č. 174. představujeme člověka méně povrženého nežli byl kat, ale přece ještě náležitého „k zadní sběři“. Je to český nějaký biřic. Má kabát s puntem, po boku šavli. Nejveseleji vypadá jeho čepice.

* * *

Také „**prázdným ženkám**“ od pradávna kázáno městskými a jinými ouřady, aby byly některak znatelny po svém rouše. Ale co do znamení toho nebylo v stejný čas ani ve všech zemích jednostejno. V Římě konec XIV. století byly znatelny po bílém plátěném krátkém šlojíři, jejž nosily na hlavě (in testa un mezzovelo bianco di Cambrai.[1])

[1]) Gay. Glossaire. 260.

Někde jim rozkázali, aby nosily pláště kratičké příliš, jinde — na příklad v Berlíně r. 1486 — jim poručili, aby nenosily kloků na hrdle, než aby svými plášti pokrývaly hlavy; barvu obyčejně jim určovali ouřadové zelenou" [1]) nebo žlutou jako židům.[2]) I v našem právu řečeném soběslavském ukládá se laryním čili ženkám, aby „chodily v šlojířích s kraji žlutými, aby po tom známy byly." Jináč ovšem chodívaly prázdné ženky v šatech podle možnosti velmi modních, rozpustilých.

Šat do hrobu.

O tom šatě není v XV. století hrubě zpráv. Tu a tam vyskytne se zprávička o **rubáši** nebo **čechli** do hrobu, ale z té zprávy mnoho se nepochytí. O králi Václavovi, když r. 1419 umřel, čteme, že z Vyšehradu na hrad Pražský vezen byl v prosté rakvi dřevěné, oblečen jsa pouze v rubáš.[3])

Jináče, kdyby čas byl klidný býval, byli by oblékli nebožce Václava jako jiného krále v skvostné roucho královské, ozdobené zlatem i kamením ryzím nebo falešným. Krále Ladislava r. 1457 oděli k pohřbu v zlatohlav.

Majíce před rukama některé doklady ze XVI. století soudíme snad právem, že kněží bývali kladeni v hrob oděni jsouce znaky svého kněžství, nejobyčejněji ornátem.

Urození a měšťanští lidé oblékáni do hrobu v ten šat, v kterémž chodili.

Zdá se, že tedy jen chudší člověk oděn byl do hrobu v pouhý čechel nebo rubáš.

V XVI. století také zašívali mrtvoly do pláten a suken.

Na konci zmíněno buď, že nejedni lidé světští, ovšem pouze katoličtí, pečovali o to, aby po smrti byli pochováni v sukni a kuklici mnišské. Vyčítáť mnichům Tůma Přeloučský r. 1502, že pány pochovávají „v svých kápích a v svých aparátích mnišských", ovšem, aby za to měli odměnu.[4]) Nejlépe bosáci a dominikáni uměli urozeným a bohatým nabízeti své šaty do hrobu. Známo, že i Petrarka tak pochován (1374).

---

[1]) Scheible. Die gute alte Zeit. 468.
[2]) Berthold. Vydání Pfeifferovo. I. 115.
[3]) Tomek. Praha. IV. 7.
[4]) Arch. zems. Bratři.

Prameny mnichům protivné vesměs vykládají, že nabízejíce hábit a kuklu, slibovali tím skrácení očistcových muk.[1]) Český rektor universitní hněvivě si zapsal r. 1605 do knihy, že krev Kristova zbaví nás hříchův a ne „pannus, non vestis hujus aut illius monachi".[2])

Katoličtí zpravodajové vykládají jináče. Prý přijetím kuklice zaslibuje se těžce nemocný řeholi. Kdyby ozdravěl, byl by slibem vázán; ač-li by ho snad nějaká výplata nerozvázala zase.

---

[1]) Scheible. Die gute alte Zeit. 850.

[2]) Oekonomica v arch. zems. č. 14. 442.

Kroj a šaty chodicí v XVI. věku.

I.

Část přehledná.

1. Konec krojů středověkých.

Šat středověký přežilý, vrchol bujnosti krojové; reakce v Čechách; v cizině: hubatá obuv, miparti.

Obyčejně se psává, kteraké pronikavé změny i co do zevnějšího habitu všech vrstev evropské společnosti způsobila německá reformace.

Toť chlubné nadsazování.

Pravá příčina, proč všecka vzdělaná Evropa hnedle na počátku XVI. století vzala na sebe kroj v některých kusech prostější, zavrhujíc vybujnělosť středověkou, jest pouze ta, že kostym středověký vůbec byl došel až k těm koncům, od nichž nemohl živou mocí dále rozvinován býti. Charakteristické jeho kusy došly pomalu ad absurdum, staly se nechutnými, směšnými. Mohly-liž zobáky u střevíců ženské noby býti ještě delší? Mohly-liž kabátce býti kratší, u ramenou vycpanější, u boků utaženější? Mohly-liž dámy pás svůj ještě výše sunouti nežli sunuly? Mohly-liž jedny vykrajovati prsa více, a druhé naopak haliti se tužeji? A barvy, merhování čili šachování švibáků mohlo-li ještě pestřejší býti?

Zajisté nikoli.

Nemohl než vyniknouti kroj nový, opak předchozího.

A nezvrátilo-li se všecko všudy v opak, musilo se aspoň uhoditi v střední cestu střízlivou; zženilý habitus mužů XV. věku musil státi se mužnějším, a středověký sešněrovaný šat nemohl než státi se pohodlnějším. A tato reforma šatů chodicích udála se bez německé reformace náboženské; ba lecco napraveno a takřka organicky změněno už koncem XV. věku, tedy hromádku let před německými reformatory.

Na samém prahu XVI. věku u nás bujnosť krojová došla své vrchole, proti níž energicky a s výsledkem pracováno. O té vrcholi bujné praví

náš český letopisec při roku 1505: „Těchto let předešlých několiko a při tom létě nejvíce rozmohli se divní krojové šatů na pánich, vladykách obého pohlaví: suknö jedna z mnohých barev jiného a jiného šíváni, též nohavice; že od kabátův a od nohavic musil několik zlatých dáti, a střevíce dlouhé pod kolena co korbele a ženy kratičké na dva prsty, a s tobolkami chodily.[1])

Universitní paměti připomínají ty bujné mody při r. 1501.[2])

Při tom, tak vypravuje letopisec, „bylo rufianstva a cizoložstva i nešlechetného kněžstva“ tolik, že lidé po domích — nevěříce kněžím dosavadním — sami sobě volili kněze, a tak se „pikartili“.

V tom už patrna reakce, třeba pokoutní a nedovolená, kteráž snažila se s nápravou společnosti napraviti také kroje.

Ale byla v touž chvíli reakce i veřejná, ouřední. Roku 1503 zapsán v městskou knihu pražskou „artikul o neřádích“, jenž zněl: „Co se roucha a kroje oplzlého dotýče a merhovaného na lidech městských, o to obojí páni (staroměštští konšelé i novoměštští) s panem administratorem a kněžími aby se sešli a na něco pomyslili, čím, kudy a kterak by tomu mohlo překaženo býti.“ [3])

A skutečně sešly se napotom všecky tři obce pražské nejprve v koleji, kdež byl větší sál nežli mazhauz v radnici staroměstské, tehda ještě maličké, a tato zajímavá valná hromada měšťanů pražských uložila konšelům, aby stavili ony bujnosti a rozpustilosti v krojích s důvodem, „co se městských lidí dotýče, že jest proti milému Bohu a k lehkosti i ke škodě městům pražským přílišné premování, vykrojování, také i oplzlé chození ženského i mužského pohlaví.“ [4])

Tehda tedy utrpěly bujnosti dosavadního kroje středověkého ránu velikou. Měšťané hlavního města se jich zříkali. Na vyšší stavy ovšem se svými odpory odvažovati se nesměli, ale na ty mívali posměch za zbraň.

Zdá se, že jinde co do bujnosti krojové bylo divočeji než u nás. Odtud to, že se Pražané smáli a zhoršovali nad šaty biskupa Sidonského, jenž z nouze přišel posluhovat podobojím. Přišeltě v šatě „s barvami“ a letopisec nevrle poznamenal: „Roku 1504 přijel po Prahy důstojný hrabě kněz biskup Philip Sidonský z vlasti vlaské s žákem krajčím, a ten naň udělal šaty s barvami jako na blázna.“ [5])

Poněvadž jediný zákaz bujných krojů u nás jako jinde jakživ málo platil, vydali Pražané v prvních letech XVI. věku zákazů za sebou několik. V nejprudších zápovědech s oblibou jmenována tehdejší moda „oplzlým chodem“.[6]) Roku 1518 hrozí se přímo trestem těm, kdož neodloží „roucha mrzkého, oplzlého s vycpávaným krytím (poklopcem —

[1]) Staří Letop. 276.
[2]) Monument. universit. II. 196.
[3]) Arch. praž. č. 203. 29. Též Desky. Misc. 75. 22. kus III.
[4]) Arch. praž. č. 203.
[5]) Staří Letop. Exempl. Neuberkův. 116.
[6]) Arch. praž. 994. 85. Rok 1510.

braquette) chodíce co kanci a býkové; kdožkoli bude takový buďto městský nebo cizí a vandrovní, bude trestán!“ [1])

Dle zpráv Viollet-le-Ducových byla v týchže letech jako u nás i ve Francii tuhá opposice proti středověkým krojům, a že i v Němcích dávno před reformací snažili se o střízlivější kroj, toho důkazem sněm augšpurgský r. 1500 konaný, v němž tytéž zásady se ohlašují, o kterých mluví r. 1503 Pražané v koleji císaře Karla IV.

Jakož řečeno, některé začátky k novému kroji staly se již koncem XV. věku. Ve Francii nosili už dávno **škorně široké**, zahodivše **nosy** či **zobáky**.[2]) I v Němcích — v Norimberce, kamž nejspíš docházely vlivy románské cestou kupeckou — r. 1493, tedy dávno před reformací, vyskytuje se obuv tupě zakončená nebo i v polokruhové výběžky kolem prstů se rozšiřující.[3]) Poslední zápověď střevíců nosatých — calcei lunati — stala se v Sensu r. 1528.[4])

Renesance vlaská mladá, silná, také nezůstala beze stop v kroji. **Vlečka** na ženských šatech zkrátila se, po roku 1520 zmizí všude na čas, **kabáty** se prodloužily, nemírného vycpávání zanecháno; chodicí sukně mužská oblékána obojí: krátká i velmi obšírná a dlouhá; „chomouty“ na hlavách ženských vzaly za své. Tu proměnu naznačil svědek těch věcí slovy:[5]) „Za mé paměti nosívaly se ještě špičaté střevíce, sukně krátké a ouzké, vocasaté kukly. Ale ta starožitná sprostnosť nebo mírnosť na ženy přišla. Ty opustivše rozličné šlojíře nebo rouchy, od kterých prve veliké hlavy sobě dělávaly, toliko jedná se nyní zavíjejí a sprostněji chodí. Zlato, stříbro a perly i podolky rozličných zvířat, drahými kožemi a hedbávím premované, téměř docela jsou zavrhly. A co dím o dlouhých vocasích, kteréžto leč při zemankách s těžkostí se kde více již spatřují. Dosti poctivý nyní jest oděv ženský a dosti slušný neb křtaltovný, a nebylo by při něm co slušně štraffovati, kdyby se od některých po vrchu tak příliš nevykrajoval.“

Na obraze č. 175. podáváváme příklad „počestného“ šatu urozených lidí, jaký byl na prahu XVI. století. Klečí tu Trčka z Lípy se svými dvěma syny, proti němu choť jeho, rozená z Lichtenburka, s dvěma děvčičkami. Dívčiny mají suknice vykrojené, na hlavě mají karkulky. Matka má na hlavě zavití s podhubkem, dosti umělé a na drátech. Synové i otec jsou v chodicích sukních velmi obšírných; hoši bez kožicha, otec s kožešinným límcem. Na hlavě má Trčka čepec síťkový. Barvy jsou všecko velmi světlé, bledé. Při Trčkovi upozorňujeme zvlášť na šňurování, jehož stopa jeví se na rukávě.

Na obrázku č. 176. vidí čtoucí pannu o svrchní sukni zdvižené při chůzi; před ní jdou dva mládenci v krátkých sukních chodicích, všecko poctivých; nohavice mají ještě po starodávnu, střevíce však již pěkně široké, ale ne hubaté.

---

[1]) Letop. Staří 424.
[2]) Obrazy a důkazy v Hefner-Alteneckovi. 355. 491.
[3]) Rohrbach. Kostum. 231.
[4]) Scheible. Die alte gute Zeit. 77.
[5]) Z něhož čerpal Aubanus-Mirotický. „Obyčeje národů“.

Čís. 175. Trčka z lípy. Paní z Lichtenburka. Z německo-brodského kancionalu z r. 1506.

Oba obrázky poslužtež za vzorek počestného kroje českého, jaký byl asi do let dvacátých u věku šestnáctém.

Leckterý bujný kus kroje z předešlého století pozůstal nadále už jen dvorským a panským bláznům; ti na příklad mívali v XVI. stol. šat podvojný barvený (miparti) anebo i merhovaný čili šachovaný, kabátec příliš krátký, obouvali se škorněmi červenými o dlouhých špicích, vstavovali na hlavu kápi s ocasem všelijak dlouhým a obvěšovali se zvonky nebo rolničkami. Také kati a po nich němečtí lancknechti

Čís. 176. Život sv. otců. Rukopis musejní z r. 1516.

oblíbili sobě i na dále na šatě podvojnou barvu, ale nepřestali pouze na tom, že každá půle jednotlivých šatových kusů byla barvy jinačí, oni pokročili nad to dále, že kázali sobě šíti každou půli svého šatu jinačím střihem.[1]) Miparti, podvojná barva i střih dvojný na témž šatě udržel se leckde ještě i v XVII. věku u lokajů; v našem věku oblékáni touto starobylou bujnou modou podvojnou ve Virtemberště, v Dánsku a jinde zločinci odsouzení k trestům mnoholetým. Takž aspoň zpráva z r. 1847.[2])

[1]) Výklady a obrazy v Scheiblově Die alte gute Zeit. 56. 57.
[2]) Scheible. Die gute alte Zeit. 118.

Že by se proměna kroje u nás na počátku XVI. století udála byla rázem nebo nějak rychle, toho tvrditi nelze. Poklopec XV. století neslušný a zřetelný a krátké kabátce budí u nás pohoršení přísných lidí ještě r. 1519. Píšeť Matěj poustevník roku řečeného Pražanům: „Oděv na obojím pohlaví těch lidí pohanský a sodomský se vidí a zvláště na mužském pohlaví; v těch kabátcích a nohavicích právě sodomsky chodí, odhalujíce se i svlačujíce až do kabátu před pohlavím ženským jako hovada, a zvláště to krytí u nohavic, to peské a sodomské nesou, aby rozpalovali oheň smilné žádosti." [1])

Drželi se naši šviháci tedy hodně dlouho úzké gotické mody věku předchozího. U nás vůbec gotika v umění déle kvetla nežli jinde, ba právě v prvních letech XVI. věku vybujněla v nejmalebnější formy. A že sloh umělecký vždy v souvislosti byl s krojem, to poznáno a napsáno již kolikrát.[2])

Co do nových mod XVI. století, kteréž osmělujeme se nazvati renesačními, platí staré zkušené pravidlo:[3]) nejprv jeví se u dvořstva a při českých pánech; po nich začnou se opičiti šviháci městští; proti nim venkovská šlechta zemanská na časy zůstává netknutou; též tak lid.

2. Nová moda do polou XVI. věku.

Vznik kalhotu; živůtku; birýt; kožešina; premování; šat řezaný, vyvlačovaný; obuv široká; přepych; Bratří šat pošmourný; vousy, vlasy.

Na počátku XVI. věku vznikly **poctivice** čili **kalhot** (kalihot, galioty, frc. culotte) dlouhé jen až po kolena. Starodávné nohavice (trikot), které pokrývaly celou nohu až do špice a paty, rozpadly se tím ve dvě půlky; dolejší půlka, lýtka pokrývající, jest „**punčoch**", a ten stal se od těch dob družbou krátkého kalhotu. Že by němečtí lancknechti provedli rozdělení bývalé nohavice ve dva kusy, jakož se tvrdívá, nevěříme.[4]) Ti jenom přijali a svým hrubým nevkusem potom zkazili věc už hotovou.

V pražských inventářích postřehli jsme stopu oné charakteristické, organické proměny starobylých nohavic ponejprv r. 1505. Přítomný obrázek č. 177., ačkoli original jeho jest z doby o něco pozdější, pro svou prostičkou podobu může posloužiti za poučení o kalhotě a punčochu formy nejprostější a nejpřirozenější.

O něco před tím nápodobné proměny dočkala se ženská **sukně**. I ona, byvši po věky jediné individuum od hlavy až do paty, rozstřižena jest na dví: vznikl samostatný „**živůtek**" z kusu hořejšího, a dolejší větší zvonovité části zůstalo jméno „**sukně**" napořád.

---

[1]) Bartoš písař. 1519.
[2]) Neuwirth. Gesch. der bildend. Kunst. I. 184.
[3]) Jen srovnej v Polště tabule Ubiorů Matejkových ze XVI. stol.
[4]) Rohrbach. Kostum. 248.

Na obraze č. 178. dvě paní mají zcela zřejmě životek od sukně oddělený; jedna má při něm i rukávce zvláštní. Na ostatních paních neviděti dobře, mají-li ještě sukně po staré modě s životem v celku či nemají. První životky v našich inventářích shledáváš teprve po r. 1520, čímž ovšem řečeno, že přišly životky na svět už před tím rokem praveným. Roku 1521 zůstaly dva „životky“ v dědictví po nebožce urozené paní Johanně Berkové z Dubé.[1])

Možno, že jiné šťastnější oko najde živůtek v pramenech ještě o něco dřevnější nežli měla paní Berčinka, ale nechtsi, o mnoho starším nebude. Vždyť v krásných miniaturách „Životů svatých“ v universitní knihovně chovaných a z r. 1516 pocházejících, životku od sukně ženské odděleného ještě nikdež nepostřehneš.

Čís. 177.
Z biblí Severynovy
r. 1587.

Rozumí se, že sukně starodávného způsobu živa byla ještě po několik desítek ročních.

Pás na sukni byl v Němcích[2]) i u nás ještě r. 1510 hodně vysoko, po tom již šine se doleji, až život ženský nabývá aesthetické vděčné formy.

Také nemohly se všecky dámy české tak snadno odhodlati k hrdinskému kusu, aby sukni na dlouhý čas zkrátily. V letech třicátých století šestnáctého[3]) již zase nosily svrchní sukni tak dlouhou, že ji buď vlekly za sebou „o c a s e m“ nebo ji při chůzi zdvihaly.

Proti „vocasatým“ sukním káží kněží stejně tak, jako činívali jich předchůdcové XV. věku. Bavorovský r. 1550 míní, že „vocasatý“ zbytečný oděv vymyslila „bláznivá marnosť“.[4])

Životek i sukně u krku slušně zapínány byly po celou první půl XVI. věku. K úplnějšímu pokrytí jal se posluhovati nový kus šatu před tím neobyčejný, **„kolár“** totiž, jenž stal se pak rázovitým znamením celého XVI. věku. Kolár jest límec pokrývající krk i ramena, časem berouci na se i podobu kabátce otevřeného.

I mužové jali se ho nositi. K půlce věku začaly se u nás i jinde švihácké paní zase silně na prsou o d k r ý v a t i; ovšem paní nejlehčího zrna takového vykrojování vlastně nikdy zcela se nezřekly a nikdaž ho nezanechaly. Kterak vypadaly takové paní veselé, rázu lehčího, toť ukazuje obr. č. 179. V polou století volá hněvivě kněz Bavorovský: „Kdo z rozumnějších na potvornosť a smilnosť šatstva bez lítosti může nyní

---

[1]) Arch. praž. č. 534. 48.
[2]) Rohrbach. Kostum.
[3]) Ctibor Tovačovský z Cimburka, Hádání pravdy a lži. 1539. 72.
[4]) Postilla. 212.

Čís. 178. Z knihy „Hádání Pravdy a Lži“ Ctibora z Cimburka a z Tovačova.

Čís. 179. Kniha „Hádání Pravdy“ r. 1539 p. Tovačovského z Cimburka.

patřiti? Nosí někteří oděv kusý, oplzlý, kterýmž více své hanby obnažují než zakrývají. A ten vymyslila smilnosť." [1])

V tu dobu **čuby** a **kožichy** zkrátily se a obojí vzaly na se širší výložky a rozmanitější formy, pokud ovšem základný střih proměnu dovoloval.

Na hlavu mužskou i ženskou přišel v XVI. století **biret**, birýt (frc. barette),[2]) jenž tím způsobem také stal se rázovitým znakem dotčeného věku.

Jsa původně na prostředku mezi kloboukem a čepicí (Aubanus-Mirotický zove birýty „tkanými klobouky"), biret byl nejprve obšírný, ale dlením doby zmenšoval se, až ustanul na malé čepičce všelijak zdobené.

Biret XVI. století byla pokrývka hlavy z tvrdého plátna suknem, aksamitem, hedbávím potaženého. Byl o širokém dně a štorcem či okrajkem schlípeným nebo zdviženým. Prvotně byl mužům, ale dámy ujaly ho také brzy, neboť paní rozhodly se v první půlce XVI. věku nepokrývati sobě vlasů tou měrou, jako bývalo u věku předešlém — a na to hodil se biret výborně. (Srovn. obr. č. 179.)

Čís 180. Dle obrazu z r.1616. Majetek kníž. Frant. Auersperga.

Lidu v Němcích překáženo biret sobě na hlavu sázeti.[3]) Náš lid, trváme, o birýt nestál. Bílejovský hněvá se na ženské pohlaví, že „napořád téměř mužského roucha požívá v oděvu v birýtích" — jen prý chudší nosí klobouky.[4]) —

Pod birýtem nosívala obě pohlaví často **karkule** síťkové. (Srov. obr. č. 175.)

Moda prvních biretů přišla k nám z Němec. Rovně takový biret, v jakémž na obrázku našem představen jest pod č. 180. některý z rodiny Trčků, vyskytuje se často na dřevorytech Albrechta Dürera.[5])

Rázovitým znakem krojovým brzy na počátku XVI. století jsou **nabírané varhánkovité šaty**. Zvlášť mužské sukně bývaly ve vrapy a varhánky sbírány, buď po celé délce své, buď jen od pasu dolů, buď na ramenou. V pramenech objevují se ty kusy s jménem **„sukně nabírané", „kožíšky otáhlé řásné".**[6]) Varhánky zhusta vyskytují se

---

[1]) Postilla Bavorovského. 212.
[2]) Gay. Gloss. 120.
[3]) Rohrbach. Kostum. 254.
[4]) Bílejovský. Kronik. círk. 124.
[5]) Na př. r. 1522 při podobizně Ulricha Varnbulera. Reprod. rytin vydan. od berlinsk. Reichsdruckerei. II. mappa.
[6]) Archiv zemský. Opisy listin bratrsk. z Ochranova.

u nás v biblích z první půle XVI. věku, nepřestávají pak ani v druhé půlce téhož století, čemuž na svědectví obrázek Pavla Chochola v třebenickém graduale z r. 1578. Za zmínku stojí, že varhánky dostaly se i na úbor rytířský, o čemž pěkně poučuje rytíř, klečící v lounském kancionále z r. 1530.

Za ozdobu na šatech zůstala u nás po starodávném způsobě **kožešina**; tím zvykem naši předkové pořád osvědčovali svoji slovanskou povahu.[1]) Oblibovali kožešinu až do věku následujícího. Rok po bitvě bělohorské, když už Praha hodně poklesla, napočítáš v staroměstském stálém trhu nad sto kožešnických kotců a sklepů, nepočítajíc ony sklepy, jež měli kožešníci při domech svých v rozličných ulicích![2]) To přece pronikavě svědčí o zálibě v kožešinných věcech.

Ale v XVI. věku na mnoze dělila se kožešina na sukních ženských s **premováním** jiným, zvláště s aksamitovým. Nezmizela dočista, ale ustoupila. V onom premování, kteréž přešlo na všecky všudy kusy ženského i mužského šatu, přemršťováno tak, že stalo se také rázem a znakem celého XVI. století.

Ale nade všecko nejrázovitějším znamením doby té nové i nového kroje stalo se **řezání** a **vyvlačování** oděvu kde jakého. Birýt, kabát, sukně, životek, poctivice, šuba i boty — slovem všecko, všecičko se vyřezávalo, rozsekávalo a jinou světlejší i bohatější látkou se provlačovalo.[3])

Vlastně má tato nová moda začátky své už v koncích věku předchozího. Matejko ve svých Ubiorech má k té modě řezací a vyvlačovací obrázky dokonce již z r. 1447![4]) Ale to je omyl. V půlce XV. věku nikomu nepřišlo na mysl vyvlačovati řezaný šat. Na řezbách polských Víta Stwosza (1477—1489) objevují se šaty vyvlačované asi vůbec po prve,[5]) a doba Stwoszova jest jich začátek v Němcích, v Čechách i v Polště.

Na konci XV. věku ještě užívali té ozdoby řezané a povlačované velmi střídmě a jen po různu; na počátku byly řezy svislé, nevalné; vykrajovány formy peckovité, vejčité, plaménkovité pouze na švech, na rameni kabátců, na rukávě některé sukničky.

Teď v XVI. věku jali se prostřihovati a provlačovati všecky plochy na oděvě jakémkoli a prostřihovali je na všecky strany, šikmo, kříž na kříž, sestavovali z nich hvězdy a všeliké figury. Při skrovnosti jest řezba a provlačování ozdoba sličná; tím způsobem ji ujali národové západní, jimž po mnohé stránce elegance přímo vrozena.[6])

Ale naši sousedé Němci v tom nemírně přemršťovali.[7]) Aby hodně mnoho plochy šatné mohli prořezati, jali se kabáty a sukně mužské a

---

[1]) Vecellio. Habiti antichi. 317.

[2]) Arch. praž. č. 994. 200—201.

[3]) O německých formách čti v Rohrbachově Kostumk. 248.

[4]) Ubiory. Matejko. Tabule 1447 – 1492.

[5]) Viz obrázky fotograf. v uměl. průmysl. museu v Praze.

[6]) Srovnej pouze prostého kramáře francouzského v Havard Dictionn III. 51. z r. 154. Mát několik střídmých klinků vyvlačovaných na prsou a na rukávech.

[7]) Rohrbach. Kostum. 248.

Čís. 181. Z knihy p. Konáče z Hodištkova.

jiné příhodné kusy oděvné schválně nabírati u varhánky, jež prořezávali, vyřezávali i záda; rukávy silně nadouvali a nabubřené jali se několika příčnými pásky rozdělovati v několik oddílů podkasaných, všecko tuze prořezovaných; takž rovně i kalhoty ve tři, čtyři částky příčně rozdělovali a vysekávali; birétům dali formu placky veliké, kterou buď obvěsili mnohým peřím, buď prořezali a provlékli tuze. Přidáme-li k tomuto líčení německého přemrštěného šatstva i ten charakteristický doplněk jeho, že totiž nespokojili se Němci s novověkou širokou obuví, alebrž že ji u špice nevkusně rozšířili v „**obuv hubatou**“ (Kuhmaul), tož teprve zcela dobře porozumíme obrázku přiloženému pod č. 181., představujícímu veselé a bohaté pijáky a jich ženskou společnosť, jak vypadali r. 1537 a jakž dostali se i do české knihy, jednající „O ukrutném hříchu opilství“.

Moda toho šatu přemrštěného přešla k nám z Němec; styky Čechů s Němci od vystoupení Luterova byly velmi přátelské. Německý nevkus

v šatech přinesen k nám s německým luterstvem. Víme to z písně posměšné, písně Pražanů proti českým luterským a Pikartům asi r. 1525 složené,[1]) jež dí:

„Pohleďte Luteráni,
kterak ste velmi zděláni,
dali ste víru za kroje,
převáleli vás bez zbroje
Němci spletenci:
tu birýty co okříny,
a sukně jako varhany,
k tomu karkule červené
a nohavice sekané
vám frejmarčili."

To jistá věc, že se řezané a provlačované šaty mravokárcům líbiti nemohly.

Němečtí kazatelé horlili všickni způsobem týmž, jako ještě r. 1578 volal Mathesius, farář v Jáchymově, že prý šat rozřezaný jest „zurfetzte, zurschnittene, zurhuntzte . . . bübische Kleidung" ![2]) A „klukovský šat", toť nadávka z míry prudká!

Naši karatelé nebyli celkem zdvořilejší. Žalanský vymysliv zřezanému šatu jméno **anatomie**, dí trpkou výčitkou: „A vůbec tak se soudí, že proměnné, divně zřezané, zkarbované, zfládrované a zmotrchané roucho jest znamení divné, proměnné, vrtkavé a zmotrchané mysli!" A poptav se dále, jaká vlastně potřeba šaty sekati a řezati, Žalanský opakuje svrchu psanou myšlénku o shodě duše se šatem slovy štiplavými: „Zdaliž tou neforemnou anatomií všechněm neukazujeme, jací jsme doma uvnitř, sami u sebe, v srdci, to jest zřezani, strhani, lehci, a neceli?"[3])

Provlačování došlo největší rozmařilosti na mužských nohavicích, jimž říkáno v Němcích pludrhosen, v Čechách **plundry**. Kdežto v románských zemích obyčejně přestávali na sličném kalhotě, třeba dvakrát přepásaném a nadutém,[4]) vznikly v Němcích nebo v Nizozemště[5]) asi v polovině XVI věku[6]) nemotorné plundry, jejichž nejšerednější formou honosili se němečtí žoldnéři, vůbec povědomí jménem lancknechtů. Kromě jich nejspíš ještě oblékl se v ně řemeslný tovaryš.

Střihem jich netrudil si krejčík hlavu příliš: obyčejná forma podkolenního kalhotu rozstřihána jest totiž na tenké řemeny směrem s hůry dolů a mezi ty řemeny neboli popruhy vtěsnána, všita lehčí, barevnější látka měrou přehojnou, nemírně hojnou.[7]) Nebyly ještě nejobšírnější

[1]) Jos. Truhlář. Č. Č. Mus. 1884. 546.
[2]) Z „Bergpostilly" str. 49. Výpisek dra. Zíbrta.
[3]) Žalanský. Knížka o ctnosti anjelské. Vyd. 1724. 200. Výpis dra. Zíbrta.
[4]) Louandre. Artes Sompt. II.
[5]) Scheible. Die gute alte Zeit. 65.
[6]) Anzeiger für kund. d. d. Vorzeit. 1858. 218.
[7]) Rohrbach. Kostum. 271.

pludrhosny, při nichž kalhotové pruhy byly z pěti loket sukna a vyvlačování bylo z dvaceti loktů hedbáví. Že byly valně obšírnější, o tom v části zevrubné.

Proti plundrám kázali kněží, světská vrchnost trestala nebo aspoň zahanbovala jich ctitele a nositele. Na příklad v Dánsku prý řezati musil biřic pludrhosny chlapíkovi na těle; jeden z kurfiřtů braniborských prý buď zavíral provinilce v sroubek jako blázna nebo kázal přestřihnouti kšandu, aby pludrhosny na zem upadly.

U nás bujným lidem některým nevkus německých plunder se tak zalíbil, že r. 1556 na sněmě vynutil zápověď. Vyličují se v artikuli sněmovním ty kalhoty jakožto „kroj posměšný, poctivice zřezané, z kterýchž podvlačování až přes lejtky i doleji visí, kterýmž Němci pludrhusn říkají“. Prý je to šat ohavný, škodlivý. Kdo prý z vyšších stavů se jím oděje, ať souzen na soudě zemském, oděje-li se jím kdo z nižších, budiž zavřen šatlavou.[1])

Obrázky plunder viz v části zevrubné.

Než zdá se, že jich zhola nepřestali zdejší parádníci nositi. Vždyť ještě r. 1568 s hněvem píše v minuci své Tadeáš Hájek, že se některý „těmi nepoctivicemi splundrovanými jako jiná potvora zpotvořuje“.[2]) A r. 1565 platí se v účtech jindřichohradeckých za 12 loket barchanu po 8 groších českých na plodrhosn pro J. milost pána.[3])

Ohavné pludrhosny, v nichž člověk vypadal jako v sukni, přestaly v Němcích kolem r. 1590; přestaly s lancknechty. Mírnější jich formu podrželi žoldnéři Švýcaři i v století následujícím. Co však u nás vyskytuje se pod jménem plundrů, to nejsou vždy nemotorné kalhoty lancknechtské, alebrž jen obšírný kalhot podkolenní, a třeba i nic nerozřezaný.

Kazatel Bavorovský marně nadává šatům řezaným. Bláznovství prý vymyslilo, tak míní ctihodný kněz, ten šat „potvorný, zřezaný, navlačovaný, ve kterémž lidé více za potvory než za lidi se ukazují“.[4])

Ten šat zřezaný panoval ještě v době Šimona Lomnického a zdá se, že do té doby u mnohých nad obyčejnou míru vybujnil. Díť Lomnický r. 1615: „Tomu místo dáti mohou, kteří před 40 neb 60 lety živi byli, že jsou naši Čechové staří v takovém oděvu zřezaném, premovaném, vycpávaném nechodili, ba ani nevídali, jako se nyní vidí!“ [5])

Naříkal-li mravokárce předešlého století tuze na to, že v tehdejším kroji pýchalo se zlatem a drahými látkami, tož zvedlo se po té stránce již od první části XVI. století ještě divočeji. Po příkladě Španělů, jimž nalezena „zlatá“ Amerika, navěšeno a našito na tehdejší kroje zlata a stříbra měrou před tím nikdy nebývalou.

Také větším a pronikavějším obchodem olaciněly všelijaké látky, druhdy velmi drahé a vzácné, a stávaly se tudy přístupnější. Víc než

---

[1]) Sněmy. II. 707.
[2]) Minucí Hájkova.
[3]) Účty. Opisy Tischerovy.
[4]) Postilla. 155.
[5]) Pejcha. Lomnický. 58.

druhdy i při stavech nižších přicházelo do mody všelikteraké hedbáví a samet, takže všude v Evropěouřadové i sněmové nemohli než marnotratný přepych stavovati všelijakými zákazy a příkazy.

Sněm augšpurgský r. 1548,[1]) aby předešel ochuzení osob i krajin, rozkázal rytířům, aby se strojili sukněmi nanejvýš z damašku a nikoli z aksamitu nebo z karmazinu. Zlaté prsteny a řetízek aby „nevynášeli“ nad 200 zlatých rýnských.

Paničky rytířské měly se spokojiti se čtyřmi hedbávnými sukněmi, „totiž jedné z aksamitu a tři z damašku nebo podobného hedbáví, a to bez perel, zlata aneb stříbra, chtěly-li by je pak opraviti dáti, že to mohou učiniti s perlami a stříbrem, však toliko povrchně přes půl čtvrtí lokte zšíři“.

Která rytířka prý má víc šatů nežli čtvero, nechať je uchová dětem. Birýtky a zlaté čepce smějí rytířky nositi, ale šňůrky nebo „šmuky“ na nich aby „přes 40 zl. rýnských nevynášely“.

Urozenějším „pánům“ dovoloval sněm řečený nositi zlato na sobě, ale ne víc než za 500 zlatých rýnských; paní mohly klénoty míti do 600 zl., šat jejich neměl býti ze zlatohlavu ani stříbrohlavu, než z aksamitu a karmazinu nebo jiného hedbávu, „ale bez premování se zlatem“. „Futra“ čili kožešiny sobolové pro drahotu neměli ani páni na sebe bráti; měli se odívati jen ve futra lacinější.

U nás v Čechách také sněm r. 1545 uznal za povinnosť svou zakazovati pyšné šaty, ale pustil se domluvně jen do sedláků, kteří tenkráte chodívali v šňůrách zlatých a v košilích kmentových zlatem vyšívaných.[2]) Že se urození páni čeští touž dobou tuze hněvali na měšťany a měšťanky naše, které chodily v nákladném rouše, v čubách, sukních aksamitových, damaškových a jiných hedbávných, a že trudili si rozum otázkou, „kde ti chlapi na to berou,“ to víme ze satirického „rozmlouvání“ souvěkého.[3])

Dle „Mravů“ Strejcových chtíval se tenkráte každý stkvíti „co maňas ve zlatě“. Viděti, že naši předkové od sedláka až do urozence mívali peněz dosti, zlata dosti i přes nezdravý přepych, pokud kdo nerozumný mu byl nakloněn.

Vyjímku z té nádhery a z obecného přepychu činili jako v století předešlém Bratří čeští, jichž náboženství v první půlce XVI. století daleko široko po vlastech našich bylo veřejně i tajně rozšířeno.

Z jednoho listu, jejž psal starší Jednoty bratrské kdysi před r. 1528 sice vysvítá, že i bratří a sestry bohaté nakazily se přepychem. Vyčítá se jim, že se šperkují, ženské mladé nebo v letech že kožíšky otáhlé, řásné sobě působí, že se odívají v košile nebo rukávce nebo fěrtochy zbytečně vyšívané, že kupují blány, harasky, hedbávníky a paučníky a vůbec roucha drahá; mužové že oblibují sukně nabírané, košile s obojky vyšívanými, obuv příliš hubatou.[4])

---

[1]) Artikule jeho po česku vyložené v rukop. Hist. Bohem. tom. VIII. 150. v mus.

[2]) Sněmy. I. 611.

[3]) „Rozmlouvání člověka ryt. s pánem“. R. 1554.

[4]) Arch. zemský. Listiny bratrské; opisy z Ochranova.

Roku 1538 sněm bratrský zapověděl svým vyznavačům „šaty oplzlé, řezané, krátké, šmuky zlaté, peří za klobouky; ženám sukně vykrojené, široce premované, šněrované, střevíce nízké, čepce a tkanice zlaté, obojky pořesté.[1]) Slovem, zapověděl jim sněm novou modu tehdejší.

Úhrnkem však jest věřiti, že Bratří, zvláště stavu městského, dosti ochotně poslouchali, ba i šlechtici bratrští že uskrovňovali se v šatech nádherných. Ale aby docela se vymanili z mody, toho tvrditi nemůžeme. Ve spise Kalencově r. 1542 vždy zase mluví se o bratřích a sestrách šperkovných, prý chodí v kunách a liščích čubách, v potvorné obuvi i v řezaném rouše a v aksamitovém premování. Posměšně dokládá Kalenec: „A kteří by se první sprostnosti drželi, ty učitelé mnozí v posměchu mají a pošmúrné býti praví".[2])

Kněz Bavorovský se z nenávisti k bratřím šatům těm cudným posmívá; ale nesměje se kroji, než barvě smutné, zova pro ni oděv ten pošmourným, stejně tak, jak svrchu pravil Kalenec. Prý „užívají někteří oděvu sprostného, pošmourného, a jakž oni vykládají, nábožného, a ten vymyslilo pokrytství".[3])

Na posledku zmíniti se jest, že k znamením nové mody XVI. stol. náleží mužská brada. Ale zápasila mužská brada a „frňousy" s holobradou XV. věku dlouho. Mužnější té modě nechtěl obvyknouti český letopisec, ant r. 1518 píše: „Ty brady a frňousy nemotorné a mrzké co nějací Turci aby nenosili". Prý je má ouřad kázati srpem řezati.[4])

Co do stroje vlasů oblibovali mužové v XVI. století na rozdíl od mnohovlasých kadeřávků století předešlého vlas míti dle západních vzorů buď krátký zhola nebo obyčejněji s pačesy do čela i při uších přistřiženými. Ten způsob pačesový zanikl u vyšších stavů po r. 1540 modou španělskou. Měšťané ho podrželi na časy dlouhé.

Děvčata za celé století, jako druhdy od věků bývalo, ráda chodívala prostovlasa, jakož vidíme r. 1516 při nevěstě v miniaturách „Životů svatých". Ta má dlouhé vlasy na záda plynoucí a cestičkou uprostřed temene rozdělené. Bílejovský sice vyčítá, že v těch dobách dcerkám vlasy byly stříhány jako pacholíkům, „což prý prve bývalo zlé znamení, když které vrkoč uřezali"[5]) — ale nám se podobá tato moda krátkých dívčích vlasů býti pouhou výminkou.

Vdané paní vlas pokrývaly všelijakými klobouky, čepci nového rázu renesančního a kromě toho i starodávnými plachetkami, o nichž viz v části zevrubné. Která si vstavila na hlavu po švihácku birýtek, nemohla ovšem vlasů pokrýti (obr. 179.).

Nejobyčejnější zavití ženské hlavy v první půli XVI. věku podává obrázek z díla Hádání pravdy a lži, r. 1539 robený a pod č. 178. položený.

---

[1]) Sněmy brat. v. Výb. Liter. II. 1488.
[2]) Arch. zemský. Listiny bratrské.
[3]) Postilla. 212.
[4]) Staří Letop. 424.
[5]) Bílejovský. Kron. církv. 124.

3. Mody románské v Čechách.

Nadívané šaty; partikál; vlečka, prémy, fěrtochy; krátké kroje; peří; pantofle; okruží; Čechové se zcizují; zmatek modní koncem věku, moda francouzská, švédská; český šat ctný.

Od polovice XVI. věku [1]) — po některé stránce vlastně již od r. 1530 — začali se vyšší stavové naši právě tak jako němečtí a polští strojiti novými modami španělskými, které vymyslilo otrocké panstvo absolutního dvora madridského, a kteréž byly od doby Filipa II. čím dále tím stuhlejší, prkennější a nevkusnější, až se staly dokonce nepřirozeny a ohavny. Repraesentace těch španělských mod, koudelí, bavlnou a koňskými vlasy vycpaných, kteréž i na čilé a elegantní Vlachy i Francouze mocné měly působení, ač se jim vzpírali drahně, jest **kabát vycpaný** či **nadívaný, nadívaná ramena** a náramky při obojím pohlaví, nadívané, krátké, **bubnovité kalhoty** a krátký **pláštík.**

K té modě koudelné a tudy lživé nehodil se poctivý a jadrný meč; k ní hodil se tenký **rapír** pro parádu a strojenost.

Španělský krátký pláštík jest vůbec povědomý. Byl jako delší límec, sotva že kryl záda. Nebyl tedy ani na krytí ani na ohřev — byl jen pro parádu. Nižší lidé ve Španii nosívali vždy i potom pláště dlouhé s kapucí. Také zase obnoveny ke krátkým kalhotům nohavice spodní (trikot), kteréž od stehen až do střevíců pokrývaly nohu všecku a jsouce nově vynalezeným způsobem pleteny, přiléhaly věrně. Pletené trikot na místě starodávného sešívaného prý měl nejdříve francouzský král Jindřich II. a anglický nemrava Jindřich VIII. Prý obdrželi pletené nohavice hedbávné ze Španie, kdež vzaly svůj začátek.[2]) Punčocha se vůbec nehodila k španělské modě, musily dlouhé přiléhavé spodky znovu vzkříšeny býti.

Španělskou modu na českém pánovi představuje přiložený obrázek č. 182. Není doslovně taková, jako jme ji svrchu vypsali. Je tu zmírněna, řekněme: po česku změněna ve formu ne tak prkennou. Šňůry na kabátě má pán Ronšperský též nějak širší a hojnější než španělský kostym snese. I plášť pánův delší a místo rapíru drží pán pořádný meč.

Ohyzdnější nežli mužská moda byl ženský kroj španělský. Ženské nadívaly po španělsku své **živůtky** tak, že forem prsů nebylo viděti: od krku do pasu byl život rovné vycpané prkno. Tenkráte vymyšlena šněrovačka, kterou se ženské utahují po tu chvíli.

Čilým vlaským a francouzským paním španělské prkenné mody na dlouho se nezalíbily; něco z nich ujaly, jinému se bránily; takž po příkladě nehodné královny francouzské Kateřiny z Medici začaly se paní šněrovati umělými šněrovačkami tak, že formy svého těla zřetelněji

---

[1]) Rohrbach. Kostum. 269.
[2]) Rohrbach. Kostum. 278.

Čís 182. Náhrobek v kostele ronšperském.

okazovaly. Markéta z Valois, povědomá nevěsta noci svatobartolomějské, pokročila v těch věcech tak daleko, že jala se prsy šněrováním zdvižené dočista odhalovati, kteráž moda pak stěhovala se s oblibou dvůr ode dvora po vší Evropě. Že i naše některé paní a panny něco toho oblibovaly, o tom píše lascivným veršem r. 1615 Lomnický.[1])

K ženským španělským modám jakožto nejrázovitější kus náležel **partykál** nebo **kortukál**, čili řekněme novějším slovem — krinolina.

Kortukál i partykál všelijak se vykládají; nejobyčejněji z francouzského názvu „vertugade“, „vertugale“ — vertugardien „stráž ctnosti“.[2]) Našim starodávným slovníkům jest kortukal „crocotula, sukně co zvon“. Veleslavín zove sukni zvonovou kortukal i „portukal“.

Kortukál byl dlouho skutečně podoby zvonové, až naposled koncem XVI. věku súživ se při nohách rozšířil se nahoře při bocích v obšírné kolo, tak že podobal se sudu. Kortukál vůbec vznikl kdysi ve Španii v první půlce XVI. věku; k nehybnému škrobenému kroji dvorskému se výborně hodil; vycíťujeme tu španělskou grandezzu z kosmografie Zikm. z Púchova, kdež dí se r. 1554, že dámy španělské „obkládají se dřevěným obručem okolo pasu a šaty na něm zavěšují, aby se nádherněji kráčeti zdály“. Do Francie prý přišel o některý drobet času později a panoval u vznešených až do 30leté vojny od Visly a Němanu až po Gibraltar; nosily ho Polky na východě rovně jako paní sicilské a paní v Lissaboně.

Na poučenou, kterak vypadala sukně s kortukálem, klademe sem zajímavý obrázek bílé paní ze zámku hradeckého (č. 183.). Bílá paní nemá na obrázku kortukál nejhorší. Horší je ten, který je nahoře i dole stejně široké kolo.

Které dámě nestačil kortukál z obručí dřevěných, železných či drátěných, vycpala boky kolem kol polštářiky uzeným bachorům podobnými. Jsou to ona **„vlaská břicha“**, na něž hněvá se Marek Bydžovský z Florentina: jsou mu to nekřesťanští, turečtí krojové. Zvláště se líbilo tak Angličankám za panování Marie Tudorské a královny panny Elišky. Chtěl-li by tedy regisseur divadla na příklad onu nekrálovskou scenu Schillerovy Marie Stuartky, kde obě královny se spolu sejdou, aby se

---

[1]) Pejcha Živ. Lomnický.

[2]) Racinet W. 264. Planché I. 186. Fairholt. Cost. in Engl. 445. Quicherat. 357. Lacroix. 594. Challamel. Histoire de la mode. 58. Ve všech všudy dílech kostymních kortukálu věnuje se stať. Nám nepřipadá citovati jich pro výslednou marnost těch výkladů o kortukálu. Jak filosoficky umějí Němci spojovati takové bláhové výjevy modní s historií obecnou, to ukázal dr. Rud. Schultze v knize Modenarrheiten. Tu pojednává se o vertugadě a krinolině ve třech kapitolách Třikráte kvetla moda krinoliny: v XVI. věku španělská, o níž nad čarou jednáme; po druhé francouzská od r. 1700 až do dob guillotiny; druhá ta epocha končí se hroznou scenou z popraviště. Dubarrové, když ji kat Samson sťal, strhli pacholci krinolinu s těla a ukazovali ji jásavému lidu pařížskému! Třetí dobu přivedla císařová Eugenie před 40 lety. Prý po každé době následovaly v historii katastrofy; po prvé vojna třicetiletá, po druhé revoluce a vojny, po třetí zase vojny s Hradcem a Sedanem.

Čís. 183. Bílá paní ze zámku jindřichohradeckého.

tuze ošklivě pohádaly, historicky věrně vystrojiti, musil by dáti obléci obě královny do ohromných krinolin, jejichž nestvůrnost směšnou čtoucí nejlépe pochopí, když představí sobě, že nehybný procpaný život ženský vystupuje z ohromné mísy neb ošatky asi tak veliké, jako přední kolo obyčejného kočáru. S toho kola spadá sukně rovně dolů. Byl to učiněný veliký zvon. I 12 stop objemu držel partykál!

Dle francouzských autorů přikázal r. 1561 Karel IX., aby ženské na bocích nevycpávaly se šíře, nežli do dvou loket objemu. Toť se rozumí, že ho neposlechly, ačkoli pravdě slušno dáti svědectví, že francouzské a vlaské partykály nikdy nevypadaly tak nevkusně, jako anglické a španělské. Viz jen v lobkovické knihovně onu pamětní knížku, do níž mladí páni na svých cestách dávali sobě malovati erbíky, dámy a lecco jiného na památku. Gentil donna neapolitana v této knížce českého šlechtice namalovaná má r. 1609 partykál tak skromný, že jí dokonce pěkně sluší!

Španělský partykál — třebatě nemnoho nadutý — zalíbil se i Češkám. Která paní nevlezla v sukni obručovou, navlékla aspoň kolem boků onen oblý polštářík, s něhož sukně také jako s partykálu padaly dolů jako forma zvonu. České paní zvaly ony polštáříky, jakož svrchu připomenuto, „**vlaská břicha**“ nebo i „**klobásy**“.[1])

Z těch právě dob španělského partykálu pochází i našich českých selek dosavadní zvyk, že sobě boky obkládají obdloužnými polštáři, ovšem daleko mírněji a tudy vkusněji, nežli to dělala královna Eliška anglická, nebo že berou na sebe sukní, kolik mají a kolik boky snesou. Zlobí se na ně už Veleslavín, že sukní na sebe a „jiného bláznovství“ tolik navěší, „že toho časem unésti nemohou“.[2])

Proti partykálům kázali všickni kazatelé všudy. Protestantské paní v Curychu přísným rozkazem r. 1575 nesměly na sebe obručů bráti.[3]) A jako v Němcích hněval se pro partykál magister Westphal (Hoffartsteufel), tak na příklad i náš Štelcar Želetavský s hněvem přednášel svým posluchačkám: „Mají partykál ve způsob formy od zvonu, na němž sukně leží divně premovaná, drahým kamením a jinými věcmi krumplovaná. Mnohé pak panny a paní časem na sebe naberou hedbávných sukní a mantlíků, že se sotva v tom obrátiti mohou.“ [4]) Toť se ví, že pro takový kroj ďábel, jenž to všecko vymyslil, ty paní a panny do pekla stáhne.

Nejplastičtěji a s příslušnou dávkou nadávek popisoval ty španělské partykály našich a německých paní doktor Guarinoni; prý vypadá ženská po předu jako pivní věrtel a po zadu jako ohromné kolo parmského sýra.[5])

---

[1]) Jméno to našli jsme v archivě praž. v knize č. 1070. 175. B. 1618.
[2]) Politia. Veleslav. IV. 557.
[3]) Scheible, Die gute alte Zeit. 700.
[4]) Hanuš. Č. Č. Mus. 1864. 267. Štelcar. Knih. duchov. z r. 1588.
[5]) Grewel. Guarinoni. 770.

Partykál zašel u nás teprve v první půli století následujícího, sedmnáctého. Naposled ho nosily už jen starší paní — a jeptišky.

Při partykálu přestaly dámy skládati sukně své do měkkých malebných řasů a záhybů. Měšťanské paní — zvláště starší matrony — věrny zůstávaly ovšem i nadále staré modě skládajíce sukně, jakož svědčí obrázek č. 184. od prof. Šolty, kreslený dle náhrobní tabule chrudimského kostela Sv. kříže.[1]) Matrona má na hlavě čepici se zavíjením, jež pokrývá i hrdlo. Hlava leží na velikém polštáři.

Uvedením partykálu sukně se kolem kol natáhla, stočila. Za to ji obložily všelijakým krumplováním i kamením drahým, „šmelcem" a prýmy vždy širšími a hojnějšími. Vyčítáť Veleslavín: „Jsme samá pýcha a nádhernosť v oděvu; nebo není-li to věc městům záhubná, že za samé to sklo, jemuž vůbec šmelc říkají, z měst Pražských na dobré stříbrné a zlaté minci tak veliká summa peněz do Benátek vychází, za kterouž by se některý tisíc vojáků proti Turku vychovati mohlo." [2])

Stran **prýmů** dí Veleslavín: „Někdy sukně jejich tak mnoho krásných prýmů mají, že na ně větší náklad jde a více stojí než sama sukně, a tak na jedenkaždý šat dvojnásobní náklad jíti musí; některé paní i zlatem sukně své premovati dávají, nepovažujíce toho, že taková pýcha a skvostnosť, poněvadž nejsou z rodů urozených a slavných, na jejich řád nenáleží ani jich nectí. Již pak k tomu přišlo, že čím více vrchnosť zapovídá lidem takovou nádhernou skvostnosť, tím oni více na ni vynakládají. Ano, čemuž se mnohem více podiviti sluší, řídko nyní tak chudou a chatrnou selskou děvku uhlédáš, kteráž by na šatech svých něco od aksamitu a hedbáví neměla. Co se peněz do Vlach a jiných cizích zemí vyveze!" [3]) „Mnohdykráte na samý prým okolo jedné sukně celé věno nestačí!" tak vypravuje Havlík z Varvažova, maje na mysli Vlašky i Češky.[4])

Ostatně tou dobou a modou i muži přepínali **„v šňůrkách a tkanicích"** i u všelikém premování, jakož to víme ze satiry Rozmlouvání sv. Petra s Pánem.[5])

Na přítomném obrázku č. 185. podáváme Češku vznešenějšího stavu, jakož ji vykreslil ve svém díle Vlach Vecellio r. 1598. Stavíme ji na oči pro prýmy na sukni. Ačkoli Vlach Vecellio mohl některou českou dámu tohoto způsobu v Benátkách viděti, nicméně jsme přesvědčeni, že své české obrazy kreslil podle obrazů německých, zvláště Ammanových. Nepřeme, že tak mohla některá česká paní vypadati. Vecellio vydávaje Češkám svědectví, že jsou velmi počestné a cudné, líčí kroj přítomný takto: „Birét hedbávný se širokým okrajem nosí, pod nímž vlasy ve zlaté síťce spevněné se spatřují. Konec oplečí jest sebrán v okruží,

---

[1]) Nápis je: Letha p. 5 . . strzedu przed swatym Martinem umrzela ie(st) slowutna Katerzina Brachaszkowa a tuto pochowana gest oczekawagec przisstie Syna Bozyho.

[2]) Politia. 489.

[3]) Politia. 557.

[4]) Šlech. obcov. 1618.

[5]) „O obyčejích a povahách nynějšího lidu". Překl. z r. 1585.

Čís. 184. Z chrámu Sv. kříže v Chrudimi. Kreslil prof. Šolta.

ramena kryta hedbávným kolárem; živůtek elegantně k prsům přiléhaje prýmy, tkanicemi hedbávnými nebo aksamitovými zdoben; též tak rukávy, jež jako oplečko u zápěstí sbíraným obojkem ruku objímá; sukně okrouhlá bez záhybů obklíčena jest prýmy vlněnými nebo hedbávnými, kteréž bývají nejdoleji s třásněmi." [1]) **Vlečka** čili **ocas** ženské sukně srovnával se dobře s modou španělskou. I protož také naše paní opět — po nedlouhé přestávce — jaly se nositi sukně ocasaté, čili, jak Jiřík Závěta ze Závětic pojmenoval, „sukně s obdýlným **vlakem**." [2]) Do toho vlaku pustil se horlivými slovy Vavřinec Rvačovský ve svém Masopustě. Z jeho slov dovídáme se, že českých dám vlaky dlouhy byly na loket nebo dva.

Čís. 185. Nobile di Boemia dle Vecellia. Venetia 1598.

Po něm i český Polák Bartol. Paprocký ne bez úštipku vypravuje, že dcerky pohlížejí za sebe jako lišky, vleče li se ocas za nimi „křtaltovně".

Také poeta Lomnický nepoetným pérem svým pustil se do ženských vleček. První verše zdají se míti základ nebo úmysl hygienický, jakož ho již měl při stejné příležitosti svatý Bernardinus ze Sieny dvě století před Lomnickým. Praví:

„Sukně nesou vocasaté,
a zvláště paní bohaté,
co nějaký ocas paví,
až očím nebývá k zdraví,
když se tak za nimi vlekou,
že prach mezi oči metou,
jiná jí činí tou vetou,
též jí práší mezi oči,
nejvíc, když se v tanci točí."

A na jiném místě zase mu to nedá, aby se neposmál vlečkám, že „jsou to drahá chvoštiště, vocasy, jimiž paní blechy sbírají". I Lomnický má strach, jako starodávní předchůdcové jeho mravokární, aby „na těch ocasech se ďábel nevozil".[3]) A na jiném místě přivozuje Lomnický historii prastarou a vždy znova ohřívanou, kterak nějaký světec optal se ďábla, proč se směje. I odpověděl prý ďábel, že shlédl tovaryše svého, an se vezl na ocasaté sukni ženské a spadl do bláta, když byla paní sebou trhla.[4]).

[1]) Vecellio. Habiti. 318.
[2]) Z výpisů dra. Zíbrta.
[3]) Pejcha Života. Lomn. 1615.
[4]) Tamže. 59.

Tato historie týká se vlastně sv. Ambrože. Prý se procházel s klerikem sv. Zenonem. A tento zamlklý člověk pojednou dal se v smích, až se popadal. Na dotázku Ambrožovu pak vykládal, že čertík usnul na vlečce jedné ženy pyšné — a když (per lutum transiens caudam ne inficiat, exaltat) vyzdvihla ocas, aby ho blátem nepokálela, spadl čert do louže jako kotě.[1])

Připomínáme tu povídačku, aby čtoucí zvěděl, jak starý jest boj proti ženským ohonům! Kterak do časů Lomnického historie se skroutila, to již méně zajímavo.

Na konec stojí za zmínku, že se ženské vlečky dostaly i do žertovných hádanek čili „pohádek". Ptá se jeden: „Hádej, které chvoštiště jest nejdražší a nejméně užitečné?" Odpovídá druhý: „Ocasy dlouhých sukeň ženských." [2])

Na sukních mívaly dámy **pásy** jako druhdy nádherné a parádní. V první půli století následujícího postřehuje se, že pásů, jichž nádhera byla dostoupila nanejvýše, ubývá. Přestávají býti modou [3])

K pásům v druhé půli XVI. věku přibývají čím dále tím hustěji zvláště u paní měšťanských, **fěrtochy** nádherně vyšívané „barvami". Úzké zástěrky staly se krojem honosným a stálým, v němž chodily paní i na ulici, ba nesvlékaly jich ženské ani když braly na se kožichovou šubu svrchní.

Na obraze opočenském (č. 186.) rač ohledati čtoucí kromě španělské mody, dosavad vylíčené, zvláště fěrtoch nádherný, který má na sobě urozená kmotra při křtinách. Velmi poučný obraz ten, jejž klademe asi do r. 1576 – 1580, představuje rozličné úkony a služby církevní. Je tu křest, svatba, zpověď, kázání, přijímání svátosti.

Od let sedmdesátých zavedly naše paní způsobem francouzským a španělským také u nás **nejkratší šuby a kratičké „mantlíky"**, jichž vzorek též na obraze opočenském, a to na dámě, která se zpovídá, a na druhé, která je kmotrou.

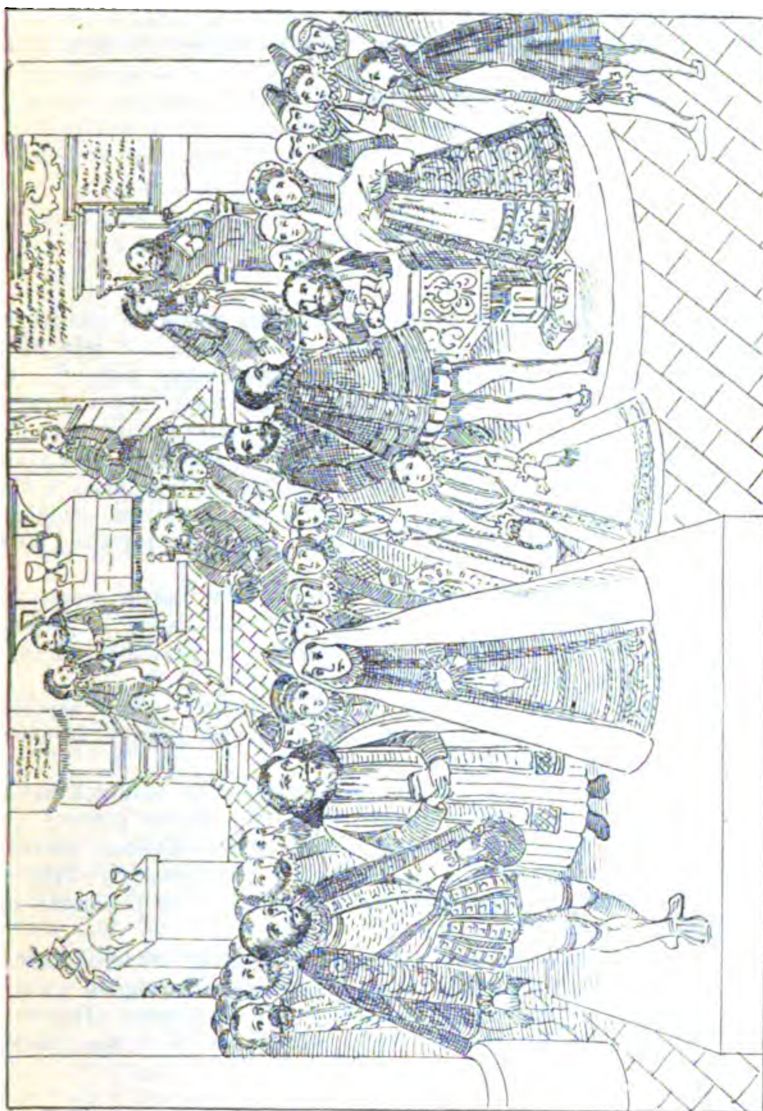
K šubám, jež sahaly sotva na boky, a k svrchním sukním přidaly dámy tehdáž rukávy „zbodené a zžahané" a tak otevřené a dlouhé, že jim to slušelo dle slov Štelcarových jako netopýrům. Praví ctihodný kněz dosti negalantně: „Ďábel vymyslil mantlíčky a čubky krátké, že sotva ramena kryjí, ješto předkové takového oděvu neměli, ale poctivý s rukávy, že by z jednoho takového dva mantlíčky byly; milujíce stud, nedali jich tak premovati, jako nyní dávají širokými prýmy okolo hrdla z předu a z zadu, s přišívanými šmelci neb zlatými štefty s perlami i s drahým kamením skrumplovati, při sukni živůtek a rukávy zbodené a divně zžahané po španělsku nebo po francouzsku s otevřenými rukávy jako netopejři, při nich majíce stuhy s velikými ženklemi zlatými neb stříbrnými, že se to zvoní jako zvonci na kukle bláznově."

---

[1]) Landau. Schleppengeschichten Presse. 1893. Juli.

[2]) Zíbrtův Český Lid. III. 36. — Štelcar l. c.

[3]) V našich měšťanských inventářích dlouho ještě toho nenacházíš; v rakouských pramenech postřehl to mezi r. 1601—1623 Pröll. Progr. Wien. Gymn. 1888. 32.

Čís. 186. Kopie starého obrazu na Opočně.

Na **kloboucích** a **biretech** mužských i ženských při románských modách nešetřilo se nikterak peřím, čím více tím větší paráda. Roku 1597 tuze se na to rozhněval Lomnický.[1]) Prý i řemeslníci, třeba v odraném kabátě byli, „musí peří míti"; „když jen má šmuk a pero taky jako psi vocas nějaký".

Zvláště na písaře vyjel si Lomnický pro tu cizinskou pernatou strůj:

„Po vlasku nesou šaty,
každý jako pán bohatý,
zvláště písaři někteří,
nepočne písařem býti,
ať má hned peří pštrosové
a ještě mnohému sluší
lép za uchem pero husí."

Jestli se vyrojilo druhou polovicí XVI. století mužských všelijakých kloboukû tak rozmanitých síla, že nesnadno je vypisovati, tož ještě větší rozmanitosť byla co do krytí ženské hlavy. Volá Štelcar kněz:[2]) „Co pak na hlavě, jaké čepce panny nyní mají, buďto zlaté aneb s divnými barvami vázané; jiné po španělsku aneb po francouzsku vlasy zapletené na strunách nosí, vrkoče s divnými třapci. Ženy po španělsku na hlavách zavití nosí, vyhlídajíc z toho co z kukly. Některé mají na hlavách kloboučky se záponami pod peřím; jiné širokými tkanicemi obtažené s divnými šmelci a štefty zlatými; čepičky, karkule s perlami, divné špendlíky."

Cizinské vzory popadly nádherou svou i **obuv** našich vznešených paní a panen. Dávalytě sobě střevíce i krumplovati zlatem a perlami. Na tak drahé střevíčky navlékaly **„pantafle"**. O pantoflích, drahým kamením vysázených, mluví Lomnický s výčitkou.[3])

K těm všem svrchu dotčeným cizinským krojům přišlo naposled i **„okruží"** jakožto kus rázovitý, ohromný to obojek sbíraný, škrobený a na drátech či podpinadlech ležící.

Obojky a oboječky bílé, nevalné postřehujeme na obrazech našich a cizích už v první půli XVI. století. Oboječky, jsouce původně jen ozdobnější konec košile, rostly. Roku 1542 vyčítá Kalenec ženským členûm „Českého Bratrstva" rozličná vyšívání s „vokružím".[4]) Také už r. 1556 píše Mandelina z Hradce Anně z Rožmitála, že jí nemůže tak brzy vyšiti „okruží".[5])

Ale to všecko byly jen podřízené kousky, doplňky tehdejšího kroje.

Naproti tomu vzniklo větší a ještě větší okruží jakožto s a m o s t a t n ý kus kroje někdy v letech sedmdesátých ve Francii. Prý si je vymyslil král Jindřich III., čemuž dobře věříme; bylotě v tom člověku

[1]) „Instrukcí hospodáři" Lomnického. Str. 183. 182.
[2]) V knize duchovní r. 1588.
[3]) Pejcha Života. Lomnický. R. 1615. 66.
[4]) Arch. zemský. Listiny bratrské.
[5]) Tischer. Kopial. pís. pamět. 44.

více bláhovosti než rozumu. Nelze sobě věru nic nepohodlnějšího představiti nad ono naškrobené veliké kolo, v němž hlava lidská jako v ohromné míse sedí.

Střídmé začátky k těm sbíraným samostatným okružím pozorujeme u nás v kancionále Táborského [1]) r. 1561. Tu klečí měšťan v španělském šatě v kratičké šubě, v krátkém kabátci a kalhotech španělských s trikotem — a při krku malý sbíraný oboječek má. Nápodobně v třebenickém graduale z r. 1575. Všecka okruží, která tu jsou malována, hrají už patrně úlohu samostatnou, ale jsou dosud skrovna. Patrno, že malíř Ornys kolem sebe větších neviděl.

Též v bratrských „Písních duchovních" z r. 1576 na obrázku zastihli jsme šlechtice s malým sbíraným obojkem. Na minci Zdeňka ze Šternberka z r. 1573 již souvěké okruží větší, stojaté; [2]) — ale v malém čase potom již káží naši duchovní mravokárci s kazatelen proti velikým „čapím hnízdům", kteráž byla složena ze dvou, ze tří obojků na sobě položených, mřížovaných, krajkovaných, cípatých a horkým železem zvlněných.

Na příklad Štelcar praví: [3]) „Co pak dím o vokružích, jaké nyní nesou muži, ženy, panny a mládenci z paučníku, z tykyty, z vlaského plátna a z kmentu, a to ať jest ze dvou aneb z půl třetího lokte, dvojnásobní, se špici vytaženými a naškrobené, jiné okrouhlé, ležíc na ramenou, jsouce nápodobné k čapímu hnízdu, až na to ohyzdno hleděti; prve z toho mívali fěrtoušky k zakrytí hanby, a již to dali za krk, aby všem známé bylo, že se za hanbu nestydí."

V Curychu r. 1575 reformovaní kněží rozkazují, aby trojnásobné okruží změnilo se v prostý límec. [4]) Tu tedy nastává reakce. V týž čas asi v letech od roku 1575—1585 rozšířilo se u nás okruží, z Francie přinesené, a odtud bralo se dále na východ do Polska a do Rus. Na tabulích Ubiorů Matejkových mají v letech 1576—1586 střídmá okruží jen ženy. Za to od r. 1588—1632 jsou nabíraná okruží u všech stavů obojího pohlaví. V Rusku se k té nemotoře panstvo chovalo chladněji. Viděli jsme okruží na obrazech, ale jen řídko.

V Praze již r. 1578 vypravuje soudní kniha, [5]) že kdos popadl tovaryše zámečníka „za vobojek, až mu vokruží od košile utrhl". Tedy nechytili se té mody jen urozenci, došlatě již k obecným. Mravokárci nikdy nepřestali tepati nemotornou tu modu. Vypravovali všelijaké anekdoty, jak čert s okružím měl co činiti, posmívali se lidem, kteří veliké okruží kol hrdla míti musí, ale při tom nemají košile. [6])

Na posledku Guarinoni, doktor při dvoře Rudolfově, r. 1610 svádí vinu těch ohromných „krejzlů" na samotné pohlaví ženské. Kdo prý je

[1]) V univ. knih. č. 17. A. 40.
[2]) V univ. knih. č. 54. A. 33.
[3]) V knize duchovní.
[4]) Scheible. Die gute alte Zeit. 700.
[5]) Arch. praž. č. 1051. 137.
[6]) Krupěhorský r. 1612. Z výpisů dra. Zíbrta.

krejzluje a škrobí, kdo je šije, kdo tká a přede k nim krajky a porty, kdo vůbec první začal je nositi? Všecko ženské.[1])

K tomu přidává náš Lomnický o málo později (s. 1615) příčinu, proč nosí ženy samy taková okruží: „Naše milé mladé paničky šaty divné, vokruží škrobené, zdirkované, zbírané nosí, jen aby se mládencům a jiným frejířům líbily, a již se tak rozmohlo to, že žádný to ženskému pohlaví nezošklivý, aby třeba duchovní správcové ústa sobě po uši roztrhli a rozedřeli. Já také vím, že naučením tímto nemnoho způsobím, spíše se tomu budou smáti.“ [2])

A není div to, smál-li se kdo mravokárci Lomnickému. Vždyť k téže knize, v níž „poěta Čechicus“ na okruží a jinou parádu tolik dotírá, přidán jest obrázek jeho podoby z r. 1594, jejž podáváme doleji v části zevrubné, a z obrázku patrno, že Lomnický všem těm kaceřovaným modám hověl sám plnou měrou — ovšem jen pokud stačil jeho měšec přečasto děravý.

Než s pravdou vyznati jest, že Lomnický k stáru přece zanechav okruží a „kedrlí“ všelijakých, chopil se límce nenabíraného, ale přes to hodně velikého a pořádně oškrobeného. Dada se v tom novém způsobě r. 1614 vypodobniti, napsal k obrázku:

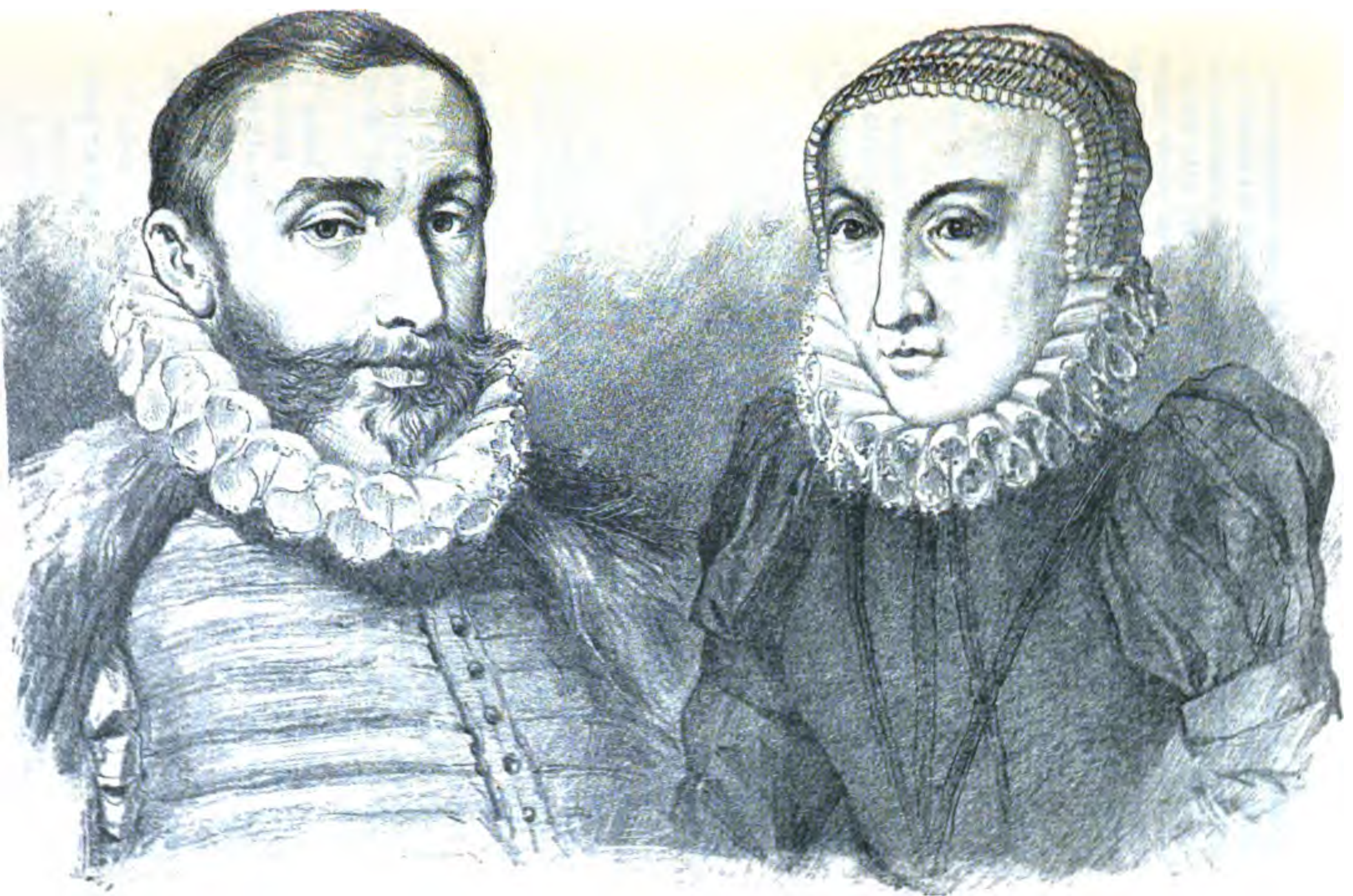
„Nechci těch kedrlí,
nestojíť o ně umrlí,
ani já o to vokruží,
nechť se kdo chce jak s ním tuží,
na mne starce sluší ctnosť ta,
abych já se nesl sprosta.“ [3])

Nelze říci, že by v té době, kdy panovalo okruží, jen šviháci a švihačky byli je sobě oblibovali. Zlobíť se Guarinoni, že i staří učení pánové dávají se rýsovati a kontrfektovati při knihách, globech s velikým okružím, což prý je mysl a slepota ženská.[4]) Na přítomném obrázku č. 187. podáváme vzor okruží střídmého. Petr Vok z Rožmberka a manželka jeho ani nemohli, jsouce přísné víry bratrské, nositi se modou nejbujnější.

Bratří čeští a jiné sekty mravů přísných vyhýbali se velikým okružím právě tak, jako druhdy obojkům „peřestým“. Dle svědectví Slavatova chodili na příklad Mikulášenci „v sprostých šatech s oboječky prostými, překládajícími, bez štyclí, takže mezi jinými snadně se poznati mohli“.

Byli ovšem také kromě bratrů jiní lidé, kteří se bláhové modě stavěli na odpor, ale na konec podlehli, stavše se svým vzdorem i směšni. O takovém jednom zatvrzelci vypravuje s patrným posmíškem ve své

[1]) Guarinoni. Grewel. 66.
[2]) Pejcha Života. Lomn. 66.
[3]) Pejcha Života.
[4]) Guarinoni. Grewel. 66.

Čís. 187. Petr Vok z Rožmberka a Kateřina Rožmberská z Ludanic. Začátek XVII. věku

kronice lounský Mikšovič při r. 1599.[1]) Vycítili jsme úsměšek kronikářův hned z prvních slov: „Na den slavný Velikonoční vzkříšení Pána Krista z mrtvých Jan Petrů Nepomucký, sukcentor školní, mládenec prošedivělý, plesnivý, který zde v škole od moru (r. 1582) byl, nikdy a snad od narození svyho, poněvadž se tomu velice na odpor stavěl, v nabíraném a připínatém vobojku nechodil, až teprva na stará, jak říkají, kolena, na svrchupsaný den počal choditi a prvotně se zaříkal, že ho, dokud živ bude, žádnej v něm choditi neuhlídá.“

Velikými obojky, „**štycli**“ drátěnými čili „**podpinadly**“ podporovanými, brada mužská, poněkud jsouc přinucena, vzala na se jinou, dlouho nebývalou podobu. Vznikla totiž zase tak řečená **brada kozí.**

S okružím a všelijakými velikými „krejzly“ rozvinula se zároveň okruží při ruce čili „**tacle**“.

Tyto všecky svrchu dotčené všelijaké mody romanské ujaly se horlivě v Čechách; nejprve u pánů a podle nich i u měšťanů, zvláště Pražanů, kteří při stolici Rudolfa císaře měli za mnoho let vždy živou příležitosť vídati cizinské mody a přijímali je tak říkajíc z prvé ruky. Protož nedivno, že od let šedesátých až po bělohorskou dobu ustavičně slýchati bylo nářky a tužby duchovních i světských karatelů do toho, že Čechové samým sobě se odcizí stanouce se všecko Španěly, Vlachy a Francouzy.

Těmi nářky jsou spisy oněch dob plničky. Mezi nejprvnějšími, kteří tak naříkali, budiž uveden Tadeáš Hájek, jenž ve své minucí, k r. 1568 složené, s povzdechem líčí všelijaké modní proměny v Čechách. Prý „tento po vlasku, jiný po španělsku, po uhersku aneb po turecku, jednak pláště s kápičkou, jednak s ouškem, jednak s cípy a ocasy“; prý „žádný v svém jednostejném způsobu nestojí, než jak v mravích tak v oděvu a v rozličných kšaltích se mění“.

Z následujících hlasů potom Rvačovský r. 1580 dosti nezdvořile vyčítá svým souvěkovcům cizí ony „kšalty“ čili mody.[2]) Prý „smilné zbytky v šatstvu přední plac drží, kteréž se již také těchto časů novým hostinským kšaltem mezi nás uvozují, tak že šetříc toho lidé pobožní, nemohou jináč o tomto světu mysliti, než že se již k svému skonání vztekl, a lidé na něm jako obludy omámené chodí“.

Deset let později volá Zámrský v Postille, že není pod nebem národu, aby se v oděvu častěji měnil a potvořil jako Čechové. Uhři, Poláci, Turci prý mají svůj starodávný kroj, jenom ne Čechové. Ti se po vlasku, francouzsku a španělsku „merhují a ladrují“, takže cizí národové na nich „vopičí bláznovství spatřují“. Zvláště na ženské měl zbožný kazatel svrchu. Prý se v tom svém zavití, v obojcích a v premování podobají k ochechulím mořským.[3])

---

[1]) Kronika Mikšovičova. Opis z originalu duchcovského půjčil mi laskavě pan archivář Merz.

[2]) V Masopustě. 79.

[3]) Postilla. 871.

Upřímně a vlastenecky znějí Veleslavínovy nářky o tom cizáctvu v kroji českém. Výborný náš arcitiskař se strachem do budoucna spojuje Čechů snahu po cizích krojích s nebezpečenstvím českého jazyka i bytu českého národa. Srdečně radí svým krajanům, „aby všetečně nepýchali, jakž posavad s vlaskými, španělskými a francouzskými kroji činili — obávati se v pravdě, aby po malých časích pravý a přirozený Čech nebyl tak vzácný a divný na mostě pražském, jako jelen se zlatými rohy vedle starého předků našich proroctví. Kdo rozum má a z přítomných věcí o budoucích souditi může, ten výborně vidí, k čemu se hrabe“.[1]) Na ďábla svádí Veleslavín to, že zvláště „zemani a lid městský po francouzsku, po španělsku, po německu tak potvorně šaty sobě spremovati a zřezati rozkáží“.[2]) Prý sám čert tak nechodí! A týmž tónem také naříká se do cizinských krojů ve spise zvaném „Lamentací země moravské“ r. 1605;[3]) knížka Žalanského (O pokoji etc.) vydaná r. 1611 hledí na proměnu krojovou v Čechách se stanoviště mravného. Dí: „My Čechové právě jsme z cizích národů vopice, jak jsme zavrhli předků našich kroje, tak jsme zavrhli i jejich šlechetné mravy, a když jsme přijali cizí kroje, přijali jsme i cizích národů zlé obyčeje“.[4])

S úštipky o témž kroji cizím rýmuje Lomnický, přes to, že sám se v něj odívá; cizí kroje na českých lidech tepe satirou Dačický, a to v dialogu mezi starým a mladým Čechem,[5]) a podle těch mužů vyčítají svým souvěkovcům ještě mnozí jiní duchovní i světští lidé kroj španělský, francouzský a jiný cizinský všelijaký, o čemž by obtlouštní knihu bylo lze psáti.

I slepý mládenec musil svým domnělým proroctvím proti modám cizím bojovati slovy ostrými. Prorokovaltě, že Čechové budou v ten čas nestydatí; ženské pohlaví že bude „cizoložiti s nevypravitelnými národy, zvláště vlaský, španělský, nidrlantský a francouzský národ se jim líbiti bude, jich kroje nevídané, ďáblem vymyšlené že ponesou; tehdáž panny potratí stud, ponesou na obručích sukně, vlasy koňskými vycpávané, špičaté střevíce s vočima míti budou jak muži, panny prsy své budou nadejmati, jiné obnažené ponesou; protož se Pánbůh na lid a zemi českou rozhněvati ráčí“.[6]) Rozumí se, že nějaký satirik souvěký vložil toto proroctví slepému mládenci v ústa pro větší váhu. Tedy všemi způsoby děl se boj proti modám.

Zdá se, že jeden už pak jen nářky o cizinském kroji opisoval z druhého, a to s takovou stálostí, že najdeš v satirických písních z doby

---

[1]) Politia. 561.

[2]) Tamže. 567.

[3]) Rukop. univ. knih.

[4]) Z výpisů dra. Zíbrta.

[5]) Rukop. univ. knih. 5. E. 88.

[6]) Archiv v Hradišti nad Jizerou.

daleko mladší, v níž po španělském kroji u nás už ani potuchy nebylo, ještě tuhé do něho nářky.[1])

Slušno říci, že u nás v době císaře Rudolfa nepanovaly románské mody samojediny: leckterý kus východního šatu slovanského ujal se u nás třebatě s některou proměnou. Také nosili naši zvláště již v první půlce XVI. století **„kaftany“**,[2]) „kabáty bez řas a faldů“, kteréž v druhé půli téhož věku zobecní docela ve všech vrstvách našeho národa. V cechovním řádě města Prachatic r. 1565 hrozí se trestem oněm ženským, které by šily mimo cech — kaftany![3])

Tak již zobecněla věc, tak zdomácněl její název!

Biskup Českých bratří Augusta a soudruh jeho Bílek byli na Křivoklátě u vězení odíváni v „kaftánky“.[4]) V dobách druhé půlky věku šestnáctého velmi hojně vyskytují se u nás **dolomany** (dalimony, dolimany, dalumany, d a l a m á n k y, d o l a m a n, uher. d o l m á n y, chorv. d o l a m a, d o l i m a n.[5]) Dle Jungmanna byly to mužské dlouhé sukně uherské. Ale uherské nebyly svým původem. Byly to dlouhé sukně slovanské, po vzorech orientních pořízené.[6]) Agové v Serajevě dosud chodí v dolamech (dolama), a Veleslavín dobře je zove šatem charvatským (crabatis ch.). Na polských obrazech v druhé půlce XVI. věku jest všecko samý doloman od krále počínajíc;[7]) když pak král polský od r. 1588 oblíbí kroj španělský, drží šlechta dolomany ještě na léta pořád; dolomany o šesti knoflících na prsou a kožíšky pošité.

Povědomý Palaeologus chodíval po Praze v dolomaně nepošitém s knoflíky velikými zánovními, až ho naposled r. 16.0 nějaký školní sukcentor o tu dlouhou sukni orientskou připravil.[8]) Touž dobou již měly dolomany u nás nějakou formu po česku změněnou; čítámeť v inventářích městských o dalamanech mužských a ženských „na způsob šlofpelce“ [9]) a jiných, o nichž se v části zevrubné poloří.

---

[1]) Nikdo by nevěřil, že ten nářek o španělských a vlaských krojích zaznívá ještě v naší době! Koupil jsem o prázdninách r. 1890 v odlehlé vesničce české od potulného pěvce „nejnovější“ písničku, nadepsanou „Píseň pro nynější svět“, tištěnou u „Janů v Praze“ a v té se pěje, „že nastaly nyní podivné kroje ze Vlach a ze Španěl; nastaly divné kabáty, s desíti neb s dvanácti faldy, s dlouhými kapsami. Naši předkové to nemilovali, jenom v sprostém kroji jsou chodívali, Pánbůh je miloval, všeho dost měli. Ženské pohlaví jest ještě divnější nad mužské, musí mít šaty pěknější, na hlavu okruží jak kolečko plužní sobě posadí“ atd.

[2]) Jsou již v kouřimské knize testament. z r. 1508.

[3]) Arch. zemský. Opisy z Prachatic.

[4]) Arch. zem. bratrs. list. ops. z Warmbrunnu a Blahoslav. Život. Augusta 1579. 40.

[5]) Linde. Slovník.

[6]) Vecellio připomíná je r. 1590 jakožto šat turecký. Gay. Gloss. 557. dí, že jsou „un sorte de tunique militaire“, na prsou s knoflíky a dlouhé po kolena, s vlajícími šosy, o krátkých rukávech.

[7]) Ubiory Matejkovy. Tab. 1576—1586.

[8]) Dvorský. Paměti o škol. 60.

[9]) Arch. praž. č. 1174. 58.

Než ryze uherské šaty k nám donášeny také. Měšťan staroměstský Ertman vykládá r. 1602 v soudě, že přijel z Uher v šatech uherských a že mu někdo soukenný „mentek jináč kepeniek“ ukradl.[1])

Kromě kaftanů a dolomanů nosili u nás čeští mužové i ženy v XVI. věku také „sarmatské klobouky“ či husárky, kteréž pražská synoda r. 1605 i kněžím zakazuje, poněvadž se jim také zalíbily.

V době Rudolfově byla u nás mezi zámožnými lidmi vůbec míchanina mod: španělská panovala a podle ní vběhly sem motivy vlaské a francouzské; ani německá moda nebyla potlačena dočista, víme', že asi od r. 1560 dosti hojně následována moda brunšvická, „nový kŕtalt v šedivé sukničce neb kytličce“,[2]) brunšvické klobouky příliš zřezané z našich inventářů nezmizí ani ještě v dobách bělohorských; k tomu všemu, jakož praveno, přibyly k nám v obecnější oblibu kusy šatu slovanského a řeckého. Šlechta v těch dobách si dávala šíti, aby byla po modě, u dvorských krejčířů v Praze,[3]) kteří bývali vesměs cizinci, nebo mívala zvyk, že vandrovní tovaryše krejčovské brávala si za komorníky a lokaje, jen aby co nejrychleji nejnovější modou byla obsloužena.[4]) V zámku leckterého českého šlechtice byl v oněch dobách hotový zmatek národů. Na příklad na Štěkni u Jana Zdeňka Říčanského r. 1609 byli marštalíři kozáci (Jan Chognacki), životní pachole (lokaj) Švéd Nylsen, bradýř Němec Šulc a český kuchař Slavík.[5]) Co tu na Štěkni krojův!

Natož pak v Praze, kamž se v době Rudolfově sbíhali lidé cizích krojů ze všech světa konců! A byli to lidé přerozmanitých stavů a vedli si jako doma. Vzpomínáme jen onoho Anastasia Kalopulusa Graeka, jenž chodě po Praze s Jozafatem Archiapasem a jiným mužem z Hory Sinaiské a nějakým Polákem žebrotou, tak tu zdomácněli, že jednoho večera r. 1610 způsobili na Malém rynečku s ženskými slušný taneček a po něm neslušnou pranici.[6])

Není hrubě ani možno, aby cizinské kroje za těmi a jinými všelikými popudy zůstaly u nás bez následování! Na počátku věku sedmnáctého v Čechách — zvláště v Praze — tolik krojů panovalo podle sebe, že není lze všech postihnouti. Na přesvědčenou i poučenou přikládáme obr. č. 194. na str. 340—341. Čtoucí vidí tu ve Vladislavském sále hromadu obecenstva čekajícího, procházejícího se a kupujícího u dvorských kupcův a kramářů, jichž krámy rozloženy mezi okny a v oknech. Kteří lidé sem se sešli, jsou buď čeští stavové k sněmu shromáždění, buď jsou to strany očekávající, až na ně od komorního nebo zemského soudu bude voláno. Uprostřed sálu pozorujeme též nějakou tureckou legaci, která chce býti předpuštěna k audienci. V naší příčině jest obraz

1) Arch. praž. č. 1063. 362.
2) Hájek. Minucí na r. 1568.
3) Vratislav z Pernštýna napomíná Zachariáše z Hradce, aby zaplatil krejčímu dvorskému za šaty, které objednal synu svému. Arch. zemský. Opis z knih. roudnické.
4) Weigel. Abbildungen d. Hauptstände. 579.
5) Arch. praž. č. 1067. 119.
6) Arch. praž. č. 1067. 299.

vysoce zajímavý. Co tu kostymů všelijakých! Snadno najde čtoucí dlouhé dolomany, ošňůrovaný kaftan, dlouhé španělské kápě i krátké pláštíky španělské. Pozoruje však, že nízkých španělských birytů velmi tu poskrovnu, za to že převládají špičaté klobouky; také bije v oči, že místo kratičkých španělských ksásů čili vycpaných kalhot skoro všude objevují se plundry obšírné, což svědčí, že španělská moda již napolo odstavena. Na obraze vidíme též dvě dámy. Jedna je v klobouce, jenž se od mužských klobouků neliší nic, druhá je v čepici; obě mají na sobě kolár, který délkou svou již podobá se pláštíku. Zajímavo, že přišla jedna z těch paní do sálu v zástěrce. Patrně to paní urozená, nějaký pán jí dvoří uctivě.

Proti strnulé modě španělské, která měla nade všemi vrchní vládu, začala se všude — a u nás též — pronikavá reakce. Moda vracela se od forem prkenných, stuhlých k formám přirozenějším, oku vděčnějším: začala se moda **francouzská.** V Hradci Jindřichově platí se r. 1607 14 kop 30 grošů na „francouzský kabát" pro milostpána a pět kop 34 groše za 13 tuctů knoflíků tkaných stříbrných kupuje se od židovky na „černé soukenné francouzské šaty".[1]) Tuť máme tedy před rukama začátek mody francouzské v Čechách, archivem pověřený.

Francie od položení sporů náboženských nastoupením výborného Jindřicha IV. vstoupila po sešlé Španii v popředí evropských států a brzy začala míti mocné působení v kulturní rozvoj evropský. Jí se řídil umělecký vkus, ona jala se diktovati modu, kteráž opanovala všecku Evropu ovšem povlovně teprve po třicetileté válce.

Zatím již od počátku XVII. století zahazovalo panstvo a po něm měšťané nadité krátké vyvlačované kalhoty španělské s trikotem a začali odívati se poctivicemi pytlovitými, dlouhými ke kolenům, jako vidíme na obraze Vladislavského sálu, nebo vrátili se docela k oné prostičké formě, kterou se na počátku XVI. věku začal kalhot vůbec. Podáváme vzor na obr. č. 188. Nechať čtoucí jen přirovná tento obraz k obrazu č. 177., uvidí, kterak oděv nohou na obou obrazech, sto let od sebe vzdálených, je stejný: muži se vrátili k formě původní.

Tehda zase punčocha přišla obecněji ke cti. Přechod od kalhotu k punčoše pěkně okrajkován, okruží zavrženo a límec oblíben hladký, ležatý, krajkový (obr. č. 189.); konce rukávů též vroubeny sličnými okrajky peřestými.

Ale šmahem a rázem se tak nedělo. Proměna krojů ve francouzskou modu děla se zvolna. Čeští místodržící Slavata a Martinic byli r. 1618 vyhozeni s oken „ve španělském šatě";[2]) Slavata dokonce ve škrobeném španělském okruží, jež dosavad chovají v Jindřichově Hradci. Než obsáhla francouzská moda svrchovanou nadvládu, což stalo se teprve po třicetileté vojně,[3]) na čas pronikla i u nás moda **švédských** přilehlých kabátců o krátkém, velmi krátkém životě, krátkých šosech od

[1]) Výpisy Tischerovy z arch. hradeckého. Též ve výpisech dra. Zíbrta.
[2]) Skála. Histor. II. 136.
[3]) Rohrbach. Kostum. 290.

Čís. 188.
Náhrobní kámen synů Jiříka staršího Dobřenského z Dobřenic.

sebe oddělených. Rukávy švédského kabátu, jehož zjev jest docela nový, originální, nebyly již vyvlačovány, jako oblibovala odstrčená moda španělská a rovně tak i nově vzcházející moda francouzská, alebrž byly po předu na celém švu rozstřiženy, měkčí látkou vyloženy a knoflíčky i šňůrkami k spínání upraveny. Na rameni podržel švédský kabát vycpaný stejný nádor, jak ho míval španělský. K tomu kostymu již nehodily se střevíce, alebrž brány veliké boty shrnovací. Široký jich otvor nedbale visíval v malebných záhybech.

I švédská moda přidržela se jako francouzská **límce rovného, přilehlého** a zamítala okruží. Ve Španii a v Hollandě věrně drželi se okruží ještě půl věku. U nás boj mezi ležatým límcem a stojatým okružím rozhodl se v první čtvrti XVII. věku na zahynutí škrobeného okruží. Na

Čís 189 Jaroslav Bořita z Martinic.

obrázku Paprockého o soudě má čtrnáct soudců zemských okruží, devět límec. To počátek XVII. věku. V době bitvy bělohorské již počet obrácen. Ale ještě Valdštýn nosíval obojí modu střídavě.[1])

Za vrchního panování vylíčených mod španělských a měkčích francouzských — jakož přirozeno — přidržovali se Čechové v zemanském, měšťanském i lidovém jádře svém vždy starších slušných krojů, vážných šub, dlouhých sukní, dlouhých plášťů, českých beranic, českých čepců — kteréž na příklad dle zprávy z r. 1585 nějaký „chudý krigsman"

[1]) Obrazy v městském museu.

vozíval z Kutné Hory až do Svidnice obchod v nich veda.[1]) — A jestli že naši lidé středních stavů co ujali z cizích mod, zajisté si věc upravili svým vkusem, svým způsobem Stehenní poctivice na příklad zalíbily se v Čechách tak, že zatiskly nohavice starodávné docela — ale měšťan nikdy jich tak neskrátil ani nenadil koudelí, jako to činili páni.

Čeští zemané a měšťané proti španělským nadívaným a strnulým krojům spíše oblékali se v šat řasnatý, a to někdy tak tuze řasný, až se Lomnický na to hněval, řka,[2]) že mnozí by mohli dobře nahotu chudého oděti jen tím, „co do faldovaných kalihot a nabíraných rukávů se vejde“.

Čís. 190. Česká rodina r. 1618. Kniha univ. kn. č. 54. F. 37.

Na obrazci č. 190. představujeme českou zemanskou rodinu. Otec, jehož kabát všecek i po rukávech šňůrkami zdoben, vykládá z biblí; podle něho sedí manželka majíc na hlavě cudné zavití. Živůtek má až ke krku upjatý; z něho vynikají bílé rukávce. Po straně matčině stojí urostlá dcerka, jejíž okruží upomíná na španělskou modu; jináč má slušné oplečí a rukávce a zástěrku. Po straně otcově stojí praeceptor maje v ruce hůl, prostředek paedagogický. Pět drobných dětí, oděných jako staří, modlí se před stolem.

---

[1]) Knih. memor. kutnoh. P. 10.
[2]) Lomnický. Pýcha života. 56.

Čís. 191. Literáti prachatičtí.

Povědomý obraz literátů prachatických z r. 1604, jejž podáváme č. 191., světle ukazuje, kterak svým způsobem uměl se též měšťan český odívati. Základný ráz těch obleků mužských jest zajisté španělský, ale kolik tu změněno českým vkusem praktickým i přirozeným. Poctivice stehenní jsou tu měkké nezbubřelé, kabáty volné nenadité, plášť mnohem delší nežli onen španělský, jenž sotva ramen přikrýval.

Také slušno na poctivosť našich měšťanských paní doložiti, že z cizích mod ujímaly jenom to, co se jim hodilo a vkusu jejich líbilo. Byla-li moda neslušná, neujaly jí. Ujaly ji nejspíš jen paní lehké; vážná měšťanka, vážná zemanka přestávala spíše na krojové míchanici slušného rázu: něco měla po starodávnu, něco po modě, ale jen po modě ctné. Víméť dobře, když manželka zimního krále Bedřicha povolala k sobě pražské paní, kterak se pohoršily, vidouce, ana králová oděna jest sukní velice vystřiženou na prsech! Sličná a pyšná paní ta měla na sobě právě

modu dvorskou, obyčejnou v Anglii a ve Francii;[1]) modu, která se mezi nejvyššími dámami rozšiřovala nikoli modními listy — těch ještě nebylo — ale zasíláním panenek, figurek oblečených.[2]) Že pražské měšťanky i v svátečních šatech lišíce se od cizinských mod oblékaly se svým způsobem a rázem, to nám dosvědčuje táž královna svrchu psaná. Prý řekla, že oděny jsou měšťanské paní směšně a chudičce.[3])

O té směšnosti pražského kroje ženského zbytečná byla by hádka. Českým paním byla zase naopak paní králová směšna. Ale slovo samo a kritika jím pověděná dosvědčuje, čeho jsme dokázati chtěli, že se totiž naše paní odívaly způsobem svým, rázovitým a slušným.

Čís. 192. Čís. 193.
Kupcová a králová z mapy Sadelerovy r. 1620. Majetek p. řed. P. Kheila.

Čtoucí nechť popatří na obrazy č. 192. a 193. První představuje měšťanku, pražskou paní kupcovou, jak vypadala r. 1620. Na druhém obraze jest královna z téhož roku, tedy zajisté královna Alžběta, o níž

[1]) Ani francouzským měšťankám nelíbila se nahota urozenek. Známotě z mnohých spisů kostymních, že zvaly měšťanky pro tu modu šlechtické dámy „dames a gorge nue“, začež se odemstily šlechtičny měšťankám, zovouce je po šedivých botkách grisettami.

[2]) Zvláště se tak dělo za angl. král. Alžběty. Catalog des österr. Mus. f. Kunst. 1891.

[3]) Skála. Histor. Gindely. Povstání. II. 191.

Čís. 194. Obecenstvo a kupci dvorští ve Vladislavském

řeč. Měšťanka má kožešinnou čepici, obšírnou tak, že jí skoro nesluší. Okruží má neveliké, a to jí sluší. Přes ramena visí jí kolár jako pláštík, kožešinou podšitý a premovaný aksamitem. Živůtek přilehlý a knoflíky spjatý dosahuje až ke krku. Sukně její jest o velikých záhybech, formu má oku vděčnou a bez partikalu. Paní kupcová chlubí se obdloužní zástěrkou; v ruce drží rukavičky. Celkový dojem obrázku, jak ho Sadeler na své české mapě [1]) nakreslil, jest aestheticky zajisté pěknější nežli dojem královny, vedle stojící. Královna má na hlavě čepec s korunkou. Živůtek její jest vykrojen tak, že prsa zříti. Sukně leží na velikém partikalu formy sudu ne nepodobné — a aesthetická chyba jest na tom místě, kde má sud přejíti v živůtek. Tu je paní zlomená. Královský plášť její, hermelínem podšitý a veliký krajkový límec cizí mody jí sluší dobře.

[1]) Original té vzácné mapy chová ve své znamenité sbírce pan ředitel P. Kheil. Díky vzdávám, že dovolil reprodukovati všecky obrázky, na okraji dotčené mapy Sadelerem vyrýsované.

VII. věku. Sadelerův originál p. hrab. Harracha.

Druhé královnino slovo kritické svrchu uvedené, že by totiž naše paní odívaly se chudičce, jest nepravdivo a jen asi na pohanu vyřčeno, protože české měšťanky nechtěly býti královně po vůli stran peněz žádaných. Všaktě u nás bylo za celé XVI. století všude nádhery a bohatství dost. Něco málo let, nežli královna ono slovo pověděla, vyšla knížka Žalanského (r. 1614),[1]) v níž tuze naříká se do nádhery českých šatů. „Tuť se s politováním napomenouti může“, tak stojí v knížce, „o pejše a nádhernosti v šatstvu našich Čechů ... Ach nastojte! vidíme to, že ta nádhernost mezi křesťany nyní žádného dna nemá a mezi tím Kristus v srdcích hladem a zimou hyne, chřadne, zmírá“.

Už jen z oněch všelijakých jmen, jimiž u nás označovány rozmanitosti suken, hedbáví a jiných látek, světle patrno, že v XVI. věku žili

[1]) Žalanský. O Eliášovi. H. 8. Z výpisů dra. Zíbrta.

Čechové v přepychu. Sukně englického a flanderského sukna nalezli jsme už r. 1521 i při mlynářském podruhovi! [1])

Nádheru a bohatství českých krojů tehdejších pozná čtoucí důkladněji v části zevrubné. Zde na konec jen ještě oznamujeme proti předešlým věkům, že v XVI. věku bylo drahně lidí, kteří pochlubu a slávu hledali v zásobách šatových. O velikých pánech ani nemluvíme. Při nich rozumí se samo sebou, že šaty pýchali. Na příklad Petr Vok měl jich tolik, že k jich opatrování ustanovil „Nidrlanta“ s inventářem! [2])

Zásoby šatné byly i u měšťanstva. Naříkát Lomnický, že „někteří mají tolik párů šatů, kolik dní do téhodne nebo více“. [3])

Také Veleslavín se hněvá na tehdejší přepych v šatech. Prý kramáři a kupci bohatnou, poněvadž jim lidé „tak štědře své peníze dávají za aksamit a jiné hedbávné věci, ježto nejsou nežli holý hadr a velmi brzy se otrou a strhají“. [4])

Radí Veleslavín, když už lidé přepychu chtějí, aby raději navěsili na sebe ozdoby od zlata a stříbra a nikoliv hadry, „jakož vídáno, že za předků našich nosili stříbrné neb zlaté pentlíky na hlavě, haklíky a knoflíky na sukních“. V nouzi pak prý toho zlata užiti lze. „Nydrlantové“ prý umějí aksamity dělati, ale sami jich málo užívají, raději je prodávají, „vědouce, k čemu se hodí peníze“.

Než co vyčítá svým souvěkovcům Veleslavín, není docela tak s pravdou! Ti dobří lidé tehdejší navěsili totiž na sebe i drahých látek čili dle Veleslavína hadrů a k nim také hodně zlata i stříbra přivěšovali. Představíme čtoucímu pro důkaz jen jedinou dívčičku — dcerku měšťana pražského Talavašky. Roku 1583 vystrojila ji paní matka k nějaké svatbě, a „dala na její hrdlo zlatejch uherských vohybaných, příčkou řadem vázaných, co jich mohlo býti dobře přes prsy“. [5])

A takž nápodobně i jiné panny a paní české v oněch dobách rády vynášely se svými klénoty. A proto jest prapodivný omyl, když r. 1586 nakreslil do svého díla o krojích Jost Amman Pražanku v takovém šatě, jakým asi jakživa žádná se neodívala, a připsal k obrázku veršem, že sic Pražanky jsou pěkny a něžny, ale v krojích že mají nádhery málo. [6]) To se měl přijíti Amman do Prahy podívat. Vyslovil nevida týž soud, jako pověděla o našich paních anglického krále dcerka pyšná z nelibky, z hněvu.

---

[1]) Desky. Misc 92.

[2]) Březan. Petr Vok. 1572. 51.

[3]) Pejcha. Lomnický. 56.

[4]) Politia. 568.

[5]) Arch. praž. č. 1121. 209.

[6]) „Ob sie wol auch sind schön und zart,
Und von einer geschlachten Art,
Haben sie doch in ihrer Tracht
Gar keinen sonderlichen Pracht“.

Ostatně v malých časech potom — po bitvě bělohorské — přesvědčili se rozliční kommissaři konfiskační, rozliční nízcí i vysocí hladovití vojáci, že truhlice našich selek, českých měšťanek a českých šlechtičen hojně naplněny byly ne malou ale velmi velikou klénotnou i jinou nádherou. Až do konce třicetileté války pořád bylo dosti co bráti a loupiti.

4. Kroj lidový.

Začátky kroje lidového v XVI. věku; historický podklad k nim; rubáš, rukávce, oplečí, šatky, šněrovačka, živůtek. Klobása pod sukně. Sukně letníčky. Okruží; fěrtoch; čepce zlaté a čepice; vrkoče; hazuka, blány, pláště, kožichy; šňůrování. Mužské nohavice, kalhoty s punčochem; kytle; kabáty, kožichy, bruclek, kaftan. Čepice, klobouk, beranice, šmuk, kukla, psí rukavice, košile. Horáci; zbraně, selský cep znak český; jiné zbraně.

Jest s dostatek povědomo, že lidové kroje, pokud se do našich dob zachovaly, jsou výsledný kroj kolika století. Z každého si lid osvojil něco, nejvíce ovšem ze dvou století posledních.[1]

Z konce XVII. věku a z počátku XVIII. máme již určité zprávy o lidovém kroji; také z těch dob zachovaly se rozmanité kusy krojové, zvláště ony kusy, které zdobilo vyšívání. Než o kroji lidovém, jaký byl v XVI. věku, psáti jest věc nesnadná, ačkoli již prameny archivní co do jmen nejsou tak skoupy, jako u věku předešlém; nesnáze jest v tom, že holé jméno šatného kusu málo vysvětluje. Ovšem ani holé jméno není k zahození.

K té otázce, co nynější lidový kroj odnesl sobě přirozeným historickým vývojem z doby, o níž jednáno (1500—1620), bude lze také jen všeobecně a o málo více než holými jmény odpověděti; dokonce nejistě by odpovídal badatel historický, kdyby byl optán, zdali a kterak již v XVI. století položeny byly základy k svéráznosti lidového kroje po jednotlivých krajinách našich.

Jest přece jen rázovitý rozdíl mezi skupinami lidových krojů plzeňských, domažlických, jihočeských, litomyšlských, turnovských, valašských, hanáckých, slováckých a jiných i podřízenějších skupin krojových. Pokud v XVI. věku k té rázovitosti jednotlivých skupin přičinilo které město, která vrchnost, praktická potřeba, okolní moda, vlastní lokální vkus, o tom zůstáváme na dohadech. Jsme rádi, když poznáme, že ten onen ornament, ta neb ona rozvilina v lidovém vyšívání majíc ráz renesanční vůbec pochází z věku šestnáctého. Kde sebral lidový umělec motivy, tím se zatím netrudíme.

Ale doufáme, že zevrubnějším studiem příštím lecco se vysvětlí; přibývátě k uměleckému pojímání zachovaných zbytků lidové kultury

[1]) Rovně tak v Němcích a jinde. Rohrbach. Kostum. 243. Národní kroje alpské vzaty z krojův obecných v XVII. století. Catalog des österr. Mus. f. Kunst. 1891. 20.

i historické porozumění, vykladači hledají historický podklad, a zdá se, že se zdarem. Na příklad charakteristickou ozdobu jihočeských výšivek, totiž **růžice**, složené z několika kruhů soustředných vroubkovaných, vykládají nejnověji z erbu pánů Vítkoviců, ze slavné rožmberské růže pětilisté, a že to vyšívání obyčejně se nese v barvě červené a žluté, to ukazuje na červenou růži rožmberskou a zlatou pánů hradeckých.[1])

Ze starých dob do XVI. století vešel při ženském kroji lidovém **rubáš, rukávce, oplečí a rozmanité šatky.**

S jmény těmi potkáváš se v pamětech a v inventářích doby té, o níž píšeme, zhusta. Ovšem říci dlužno, že jsou táž jména psána i v knihách měšťanských, ne pouze v zápisech selských. Jako v XV. věku tak rovně i v XVI. měšťanky odívaly se rukávci a oplečím. Ale snadno lze postihnouti, že v měšťanských knihách na rozhraní XVII. věku řidnou jména oplecek a rukávců; to jest: měšťanky odložily šat ten, ženy z lidu se ho přidržely i na dále.

Rubáš v XVI. věku objevuje se co do významu a úlohy jakožto košile.[2]) V táborské černé knize při oděvu sprostnějších lidí téměř vždy zapsán rubáš na místě košile.[3])

Také rytíř v „Májovém snu“ chce raději „nějakú v hrubém plátěném rubáši“, nějakou selskou děvici v košili, nežli ctnost.[4]) **Oplečí**, oplecka, oblečka (na Domažl. dosud voblečka) kryla prsa (mamillare; Rešel, unterhemd Veleslavín v Nomencl.), jako druhdy sahajíc pod paže. Krejčí přišíval venkovankám „vopklečku“ i k sukním[5]) stejně tak, jako dosavad leckde na Moravě přišívají oplecko k rubáči, jakožto k spodnější části košile.[6])

Rukávce (scapulare) s širokými rukávy oblékány přes oplecko; v některém ženském dědictví nenalezli jsme nic jiného než k sukni rukávce.[7])

Šatky na hlavu, hrubé i jemnější, prosté i vyšívané zůstávaly v lidovém kroji ženském pořáde. Spíše je mívaly vdané ženy nežli děvčata. Ženy je měly i při čepci a přes čepec vázané.[8]) Obyčejnější jméno šatkám bývá **roušky** nebo **rouchy**, ke kterýmž jménům nově přibyl **chrbol** i **chrbolka**. Byly vždy z plátna. Roku 1570 Jíra, poddaný pana Dubského, kdes u vsi Hlasna strhl své ženě „rouchu s hlavy, votočil ji vokolo hrdla a zardousil ji“.[9]) Hodila se tedy ženská rouška i v XVI. století k téže surové úloze jako za dob svaté Lidmily.

Jemnější rouchy byly vyšívány.[10])

---

[1]) Šíp v Rozpravách Společ. přátel starožitn. III. 93.
[2]) Silva quadrilinq. Veleslavín.
[3]) Arch. táborský Smolná kn. fol. A. 15., 16., B. 24.
[4]) Č. Č. Musea 1848. 124.
[5]) Arch. náchodský. Manual z r. 1608.
[6]) Bartoš. Lid a národ. 33.
[7]) Náchod. kšaft. knih. VIII. B. 15. Veleslavín zove rukávce živůtkem, linteum humeros puellares operiens et tectum pectorale.
[8]) Jako v kroji litomyšlském. Tyršová. Český Lid. I. 149.
[9]) Smolná kn. táborsk. arch.
[10]) Kn. špitálu sv. Pavla r. 1583 v Buděhosticích „roucha vyšivaná.“

Nově v XVI. věku přibyla k lidovému kroji ženskému **šněrovačka** či **živůtek**. Živůtky to jsou, co zapuzují v knihách oplecka. Ony ženské šněrovačky a živůtky jako krunýře všecko pěkně oprýmkované i perlami zdobené, kteréž jsou dnes podstatnou a skoro nejpěknější částkou lidového kroje, měly beze vší pochybnosti první své vzory v století šestnáctém.

Již tenkráte zajisté vznikly také ony všeliké formy živůtků, jimž teď říkají **kordulky, laiblíky, štanky.**[1]) Na obrazci č. 195. zříti děvče a ženu z lidu. Děvče je oděno honosněji. Má na sobě živůtek ozdobný a rukávce obšírné. Sukni nese nějak vyhrnutu. Žena má zavití tou dobou obyčejné, kordulku, rukávce sprostné, ale sukni zdobně skládanou.

Plátěný život zove Veleslavín kytlí, kytlem,[2]) a rytíř Jeníšek z Újezda platí r. 1550 za ušití „černého kytle“ pro děvečku 3 groše míšeňské.[3]) „Zelený životek tamínový“, který je popsán r. 1593 v dědictví mlynářky v Zákolanech,[4]) posluž za doklad, že již tehda ženy venkovské na životky brávaly pěkné látky hedbávné. Životky ozdobily selky pasomany a tkanicemi. V živůtku ozdobovati zvláště **punt** naučily se asi od měšťanek.

Čís. 195.
Z biblí Severynovy z r. 1537.

Leckterý svrchupsaný kus ženského roucha byl vyšíván. A v těch vyšívkách, pokud jsou sebrány nebo reprodukovány, poznáváme motivy XVI. věku leckdy a všecko všudy jest doklad o svérázné samostatné kultuře našeho lidu.[5]) Na sukně nejraději přišívaly sobě selky tkanice a široké aksamitové nebo hedbávné pasomany. Že sukně nesměly nositi tak dlouhé jako stavovské paní, toť se ví a rozumí při nízkém postavení selského lidu, kterýž od pánů pokládán i počítán jakožto prodejný kus a nad něhož se i měšťané nadutě a nelidsky vypínali.[6]) Ženské pohlaví co do parády není a nikdy nebylo liberalné: byl hněv u ženské vrchnosti, když selka vzala

---

[1]) Koula. Český Lid. I. 184.

[2]) Nomenclator.

[3]) Rukop. musej. Paměti Jeníškovy. Str. 415.

[4]) Manual osady sv. Mikuláše. Arch. praž. 217.

[5]) Viz Moravs. ornam. Wanklovy.

[6]) Piší Novoměstští kdys koncem XVI. věku do appellace, že nějaký soused jejich „slíbil prokazovati jakožto měštan vše, což měštěnína pražského od sedláka, ctnost od psoty rozeznává.“ Arch. praž. č. 402. 105.

na sebe aksamitový prým — přes tu chvíli to zakazováno [1]) — natož aby vlekla za sebou sukni jako vrchnosť.

A hledala li honosnější selka náhrady v tom, že botky, kteréž při krátké suknici dobře bylo viděti, chtěla míti vyšité a zdobené, zakázala vrchnosť zase, a návodem pánů zřejmě zakázal to i císař Rudolf nejprve r. 1578 ve svém politickém řádě.

Že by selkám zalíbila se měšťanek a urozených paní nerozumná moda **partikálu**, toho nelze s jistotou tvrditi, ale že **klobása** nynějších selek, kterouž si podkládají sukně na bocích, pochází ze XVI. století, to ví čtoucí z předešlých kapitol. Zdá se tedy, že selky klobásu ujaly již v témž řečeném věku nebo ji přijaly, když ji stavovské paní odložily, tedy u věku sedmnáctém.

V lidových zápisech nejvíce ženských sukní se naskytuje vlčatých, tedy sprostných soukenných, ale podle nich skoro stejným počtem bývají zapisovány „**harasky**“ a „**barchanky**“, tedy sukně z barchanu a harasu. Na Táborsku připomínají se v historických pramenech také „sukně ty **letníčky** plátěné“.[2])

Šorce a **kasanice**, jež jsou někdy zástěry, jindy sukně (bylytě šorce také s živůtky,[3]) a Veleslavín zove šorcem spodní sukni, jíž se nohy zakrývají [4]), připomínají se v XVI. věku dosti zhusta v lidovém kroji. A nejsou látkami z nejhorších. Našli jsme „šorce muchejrové“ [5]) i hedbávné a vyšívané.

Moda selských **fěrtochů** kteréž jsou jen zástěry, pochází ze XVI. století.

Že i nemotorné **okruží** španělské mody popadlo naše selky již v XVI. věku, to uvěří, kdo zná hanácké typy ženské, zvláště z Kojetína a z Křenovic. Panímámy odtud mají nemalý sbíraný límec rovně takový, jako nosily šlechtičny a měšťky v XVI věku.[6])

Ostatně zdá se, že měl lid svá okruží zvláštní, snad hrubší. Mluvíť Bydžovský r. 1594 o „sedlských škrobených okružích s mřížemi a tkanicemi“.[7])

Z téhož věku přijaly selky **zlaté** a **stříbrné čepce**, jakž je vídaly na měšťankách, přijaly asi také leckterý **klobouk** i **čepici** podivnou, kterou honosily se stavovské paní. Děvče v Zlatníkách dostává r. 1567 od kohos darem šorcpelz a **čepičku**.[8]) V inventářích lidových připomínají se zlaté čepce [9]) i čepice ženské, obzvláště čepice popeličí, ba r. 1582 i modní „husárky hedbávné“.[10]) Také Sadeler na své mapě

[1]) Veleslavín. Politia. 557.
[2]) Smolná kniha arch. tábor.
[3]) Barvíř. Choceň. 63.
[4]) Nomenclator. 501.
[5]) Arch. praž. kn. záduš. Mikuláš; též v knize špitálu sv. Pavla r. 1583.
[6]) Obrázky viz v Č. Lidu. II. 545.
[7]) Bydžovský. Rudolf. Univ. knih. sign. 17. G. 22. Výpis dra. Zíbrta.
[8]) Archiv arcibisk. recepta 1567. Opis v arch. zemsk.
[9]) Arch. praž. kn. špitálu sv. Pavla r. 1582.
[10]) Tamže.

Čech z r. 1620 vyryl obrázek české selky, jež na hlavě má čepici kulatou. Jinak má na sobě „rustica" ta kajdu šněrovací s puntem a široký fěrtoch. (Obraz č. 196.)

Selská děvčata propletávala sobě vlasy **„vrkoči"** hedbávnými a jinými barevnými, stejně jako městské panny.[1]) Také přivazovaly sobě venkovské děvice pentlíky a hedbávné tkanice na hlavu. Když v pozdějších letech tuto pěknou modu měšťky zavrhly, zůstal vrkoč a pentlík nebo vínek selským krojem vlastním.[2])

Jakožto svrchní šat lidový zapisována bývá v pramenech obyčejně **hazuka, pláště, blány** a **kožichy**.

Hazuky střihem svým nelišily se od panských šub a svrchních sukní. Bylo to roucho s rukávy nadutými. Byly to haleny, jaké do té chvíle panují tu a tam v kroji lidovém.[3]) Hazuky nebyly stejně dlouhy, ale vůbec byly spíše delší nežli kratší.[4]) Jest r. 1573 poznámka v jedné knize pražského archivu,[5]) že chodila venkovanka z Hostivař v hazuce poctivé do země a jinou že jí ušil krejčí „do kolenou". Byly tedy hazuky krátké i dlouhé.

Čís. 196.
Z mapy Sadelerovy r. 1620.

O lidových **pláštích** a **blanách** kožichem podšitých, poněvadž nelišily se od plášťů paní stavovských, položí se v části zevrubné. Jen to za poznamenanou stojí, že podle dlouhých plášťův u selek vyskytují se také krátké modní **„mandlíky"** čili **pláštíky**; ba r. 1609 ve vsi Ždárech[6]) a před tím r. 1593 u mlynářky v Zákolanech nalezli jsme i tamínový kolárek s rukávy fialové barvy[7]) — tedy nejmodnější šat, jenž jal se zapuzovati pláštíky.

K té příležitosti přikládáme obrázek č. 197. na poučenou, jak si Vlach představoval na konci XVI. století českou ženu z lidu. Přiznáváme se, že obrázku jen tak zhola nevěříme. Vlach autor našich žen lidových neviděl; kreslil jen dle zpráv. Už ten klobouk! Umělec slyšel, že české ženy nosí na hlavě nějaký takový pletený brneček nebo zvoneček (srovnej

---

[1]) Bourové vrkoče" v invent. mlynáře v Zákolanech. Kn. mikulášská. 217.
[2]) Vyčítát r. 1781 Nová abeceda na zlé děvečky, jakmile selské dívky přijdou do Prahy, že ihned odhazují selský kroj: „vlasy propletené a vínek".
[3]) Č. Lid. I. 483.
[4]) Veleslavín. Nomencl. Hazuka dlouhé sukně.
[5]) Arch. praž. č. 1057. 133.
[6]) Purkrechtní kniha města Hronova.
[7]) Arch praž. kn. sv. Mikuláše. Mantlíky i kolárky ve vsi Buděhosticích viz v kn. špitálu sv. Pavla. Arch. praž.

obr. Sadelerův č. 196.), ale fantasie mu nedala, aby nepřidělal k hrnečku malebný veliký knoflík na místě špice. Také jest nám velmi přemrštěno, přisuzuje-li se české ženě z lidu nositi plášť na hazuce. Zajisté jí stačilo bráti buď jedno nebo druhé. Též norimberský Weigel ve svém povědomém díle stejně tak vykreslil českou ženu z lidu. Ba i v druhém vydání r. 1639 vypadá česká žena beze změny tak, jak ji tu na obrázku vidíme. Když se uváží, že oba kreslíři, Vlach i Němec, do svého kostymního díla vykreslili šat i tváře tureckých císařoven a turkyň v lázni (!) a všelikých jiných divných pronárodů v šatech nemožných: to nelze jináč než velmi opatrně a jen po kousku jich českým kostymům věřiti. Vecellio líčí šat české ženy z lidu (boema plebea) asi takto: „Šatí se soukennými šaty hrubými (vlčky) některým hedbávným prýmem zdobenými; nosí vlněný klobouk sprostný, zpod něho vzniká bílé zavití, jímž tvář dokola kryta. Na svrchu odívají se pláštěm a šatem krátkým kožešinným (hazukou). Sukně spodní jest vlněná a hustě skládaná. Takž jsouce oděny rychlým krokem jako Němkyně v dřevácích nebo škorních bez pantoflů městem kráčejí prodávajíce neb kupujíce“.[1])

Čis. 197. Mulier plebeia in Bohemia. Vecellio 1598.

Ženské blány v první půlce XVI. století převládají nad **kožichy**, v druhé půli pak poměr se obrací. Nejčastěji vyskytují se „kožichy chodicí beraní“; ženské kožichy veliké, pošité i nepošité. Ony nepošité, při nichž povrch byl kožený a kožešina byla vnitř, vykládá Koula za staré lidové; kožichy pošité suknem nebo plátnem jsou, jakož doleji shledáme, tytéž jako v městském kroji.[2])

[1]) Vecellio. Habiti. 320.

[2]) Koula. Č. Lid. I. 475.

Někdy připomínají se lidové kožichy, „které se po straně zavírají“ a jiné „zavřité“.[1])

Ženské dražší kožichy lidové nalezli jsme nejspíše pošity barchanem nebo harasem.[2])

Že ozdoba na kožiších byla již tehda všecko samá šňůrka, květy, pásky, řeménky, uzlíky a jiné povědomé formy, to soudíme ze záznamů archivních oné doby. Kde v městě venkovském jaký kramář, kupec, šmejdíř: všecek krám jeho samá tkanička a šňůra. Na příklad v Náchodě byla do r. 1560 Váčková Kateřina, kteráž šňůrami a tkanicemi zásobovala okolí vesnické daleko široko. Mívala loket tkanic po 5 denárech, červených tkanic po 6 denárech. U ní zapsáni jsou s dluhem sedláci a selky ze Starkoče, z Radechové, Bílovce a od leckud jinud. Dlužují za barchan, aksamit a tkanice.[3])

Šňůrování bylo v XVI. věku na všech šatech oblíbeno. —

Řekneme-li ještě, že lidové ženy v XVI. století vázaly sobě šátky či **loktušky**[4]) přes lokty, ramena, záda a prsa, jakož toho vzorek v mladoboleslavském kancionále při chodákyni, jež světem chodí s chodcem, dokreslili jsme hrubými rysy lidový šat ženský až do dob bělohorských.

Na přítomném satirickém obrázku č. 198. vidí čtoucí tři ženské klevetající, jedna je chodákyně žebravá a ta má na hlavě loktuši; vedle ní žena z lidu v živůtku zdobeném, v sukni o třech prýmech a zástěrce přímočárným ornamentem vyšívané. K nim se tlačí dívka buď měšťanská nebo panská na znamení, že všech stavů ženské umějí klevetati. Symbol klevet jest na obraze netvorná ženština s řehtačkou. Na témž obrázku klevetají také mužští — nějaký učený bakalář, rytíř a měšťan.

Na konec dodáváme ještě, že selské ženy dávaly si na ruce páteře z drahých materií a že se rády ozdobovaly zlatými spinadly, začež jim Nathanael Vodňanský nadal lachen selských.[5])

Tak, jak jsme tu vypsali, strojívaly se české venkovanky ve svátek. Do práce byl ovšem šat jako v XV. století prostičký. Sukně nebo rubáš a kytle; bylo-li horko, odhozena i kytle — postačila sukně a košile stejně tak, jako vídáme dosavad.

* * *

Muži brávali až do konce XVI. věku do všední práce týž primitivný šat jako před věky: **nohavice** až dolů po kotníky sahající a hořejší tělo přikryli mužskou sukní kytlovitou; nohu obuli v škorni nebo v střevíc obyčejně skopový. Co tu díme, zřejmě viděti na obrázcích č. 199. a č. 200., pocházejících z prvních let XVI. století. Je tu sedlák v kytli a ve vysokých škorních shrnutých. Druhý je dudák neboli kejdař

[1]) Kn. smolná pardub. 207. R. 1590.
[2]) Kn. špitálu sv. Pavla. Arch. praž. fol. 105.
[3]) Arch. náchod. kn. VIII. D. 19.
[4]) „S loktuší a srpem chodí se na trávu“. To byla asi jiná loktuše nežli na hlavu. Arch. zemsk. opisy arcibisk. listin z Krumlova r. 1603.
[5]) Theatrum mundi. 47.

v šatě prostém, ale malebném. O kalhotu ještě neví. Nohavice má až po kotníky; kytlici přepásal si tak, že v řasy se skládá. Na rameni má shrnutý plášť nějaký s kuklicí. Hlavu kryje zvonový klobouk. Jak málo se změnil rolník primitivným šatem svým do konce XVI. věku, toho příklady dva jsou na obrázcích č. 201. a 202. Představují rolníky, ani vybírajíce zrna z fértochů sejí. Ještě pořád mají tytéž dlouhé nohavice a kytlovité sukně jako druhdy. Jen o kožený kolárek má jeden víc a druhému hledí zpod kytlice nějaký spodní kabát.

Čís. 198. „Klevetník“, scena z Masopustu Rvačovského.

Na svátek však sedlák v Čechách asi brzy obvykl oblékati na místě nohavic dlouhých starodávných stehenní **poctivice** či **kalhoty** s punčochem. Byla to, jakož víme, nová moda XVI. století, a není pochyby, že poctivice nynějších krojů lidových sahají původem svým do XVI. věku.

Kam stehenní kalhot mezi slovanský lid nevnikl, tu drželi se a dosavad přidržují předhistorických nohavic, dle tvaru nohy ze sukna sešitých. Jenom zdá se, že v XVI. století za ozdobu na ně hojnou měrou přišívali kalounky, šňůry čili cifrování.[1])

---

[1]) Koula. Č. Lid. 1892. 280.

Kalhoty selské byly pořizovány ze sukna a zhusta i z koží kozlových na černo natřených čili šmelcovaných, tedy stejně takové, jako poznáme doleji při měšťanech.

Čís. 199. Čís. 200.
Codex universitní knihovny. Sign. 17. A. 2.

Čís. 201. Čís. 202.
Z Postilly dítek. Roku 1589.

Kalhot upevňován šlemi, ale i opasky zdobnými. Na opasech visela tobolka leckterému prostému muži.

Na hořejší část těla brávali muži selští a jiní prostější lidé, jakož dotčeno, **kytli, kytlici,** která byla lehká, řasná a té asi podoby, jako

Čís. 203.
Z Postilly dítek.
Roku 1589.

formanská. Vysvítátě to ze slov jakéhos soudního svědka, jenž r. 1607 dí, že ten člověk „přišel potvorně po selsku či formansku přistrojen".[1])

Ale k pěknějšímu úboru brávali sedláci **kabátce** a **kabáty** modnější, jež vyskytují se v pramenech s neurčitým jménem kabátů velikých a malých neboli župic,[2]) kabátů prostých i dvojnásobných. Patrně mnoho kabátů mužských bývá oznámeno o rudé barvě.[3]) Ta zdá se býti u lidu v XVI. věku nejoblíbenější. Kuba, rychtář z Nové Vsi, má v brodském graduale r. 1559 též nohavice rudé.

Pavlu Vrátilovi z Hodešovic ukradl r. 1590 zloděj kabát soukenný, rudý dvojnásobní, kalihoty též dvojnásobní.[4])

Modu přemnohých knoflíků, řádkou přišitých na kabátech a jiných šatech přijal lid od měšťanů a pánů, kteří v ní, jak doleji doloženo, velmi přemršťovali.

V zimě oblékali muži **kožichy** a **kožíšky**. I ty bývaly často rudé barvy. Roku 1583 měl na příklad mlynář pod Cimburkem u Nymburka „kožich jehenčí, pošitý suknem rudým".[5]) Z kožichů menších byl „prsečník" praotcem brucleků nynějšího kroje lidového. Byl to zajisté onen, jemuž v XVI. věku říkali plech, prustplech, brustpelc. I nějaký německý kožešník šil brustpelce na panství třebovském v Moravě do r. 1519.[6])

Povrchně odíval se lid mužského pohlaví nejraději v lehké šuby, jako vidíme na šafáři v Postille dítek r. 1589 (obr. č. 203.), a v **kaftany**. Kaftany se připomínají ve vsi Neplachově již r. 1540,[7]) touž dobou mají vesničané kolem Náchoda „kaftany vlčaté", a pak už najdeš kaftany všude, kde se paměti chovají. V drahotném řádě císaře Rudolfa r. 1578 jmenují se již zvláštní „selské kaftany dvojnásobní", které měl krejčí šíti za 10 gr. českých.[8])

Na hlavu vstavovali sobě muži lidoví nejraději **čepice** všelijakých forem a nízké **klobouky**. Z čepic leckdy zapsána jest **beranice** šmelcovaná. Na obrázcích vyskytují se čepice s dlouhými stinidly. Na klobouk dávali si mladí „**šmuky**". Nalezli jsme r. 1590 na Pardubicku u se-

[1]) Arch. praž. č. 1066. 197.
[2]) Arch. tábor. Kniha smolná. B. 7. B. 8. a j.
[3]) Arch. zemský. Oeconom. univers. č. 15. 68.
[4]) Regist. smolná Pardubic. 207.
[5]) Pamět. kn. nymburská.
[6]) Listy z Třebové. Mus.
[7]) Kn. tábors. smol. B. 8.
[8]) Arch. praž. č. 343. 120.

dláka též „klobouk rudej s pérem jeřábovým".[1]) Také **kukly** bývají zapisovány při lidovém kroji XVI. věku, ty však byly na cestu a do nepohody časové. Na obrázku č. 204. shrnul si muž kuklici na záda, v ruce drží čepici. Je to pastýř. Na tu službu ochrannou i psí rukavice na ruce obouvali.

Čís. 204.
Z biblí Severynovy r. 1537.

Zpráv o košilích v selském stavu do konce XVI. století zřejmě přibývá. V táborské smolné knize již v první půli řečeného věku dosti lidí zapsáno, kteří kradli po vsích košile. — Roku 1568 venkovan Petr Luda prohrál v Brodě šaty až do košile všecky, běhal pak po silnici v košili, až ho ve Vostřešanech chytili.[2]) V knize hronovské z konce XVI. století bývá při selském výměnku zapisováno plátno „každého roku na jednu košili tenkého, na jednu pačesného".[3])

Že v košilích nespávali, aspoň ne všickni, to ukázali jsme již svrchu na jiném místě.[4])

Za zvláštní úhrnnou připomínku stojí, že v oněch dobách také muži oblibovali v létě plátěné chodicí šaty.[5]) Matouš Štěnička v Buděhosticích měl r. 1582 dva kabáty soukenné, dva plátěné, jeden barchanový.[6]) Jenom **horáci** — totiž lidé v hornatějších krajích českých bytující — odívali se vždy tvrději; odívali se suknem ne příliš drahým, ne krásným. Vykládá to tak Žalanský řka: „Horáci zajisté jakož útrpnější život vedou, tak i oděvu chatrnějšího užívají nežli ti, kteří v kraji bydlejí; a obecně se to vždycky nalézá v světě, že kdež kraj nejlepší, tu lidé porušenější, nebo dobré bydlo rohy má".[7])

Na konec zvláště jest vytknouti, že lid nosil **zbraně**. A charakteristickou zbraní českého sedláka v XVI. století byl **cep**. Roku 1600 vypravuje rejthar Filip Kempf z Emsdorfu, že přiběhlo na rejthary množství sedláků „s kordy a cepy, jak jich zde v zemi užívají".[8]) Zajímavé svědectví! Proto také zcela po pravdě r. 1620 vykreslil Sadeler na svou českou mapu mezi jinými figurami sedláka s cepem (náš obr. č. 205.). Sedlák s cepem je český sedlák. Na témž obrázku Sadelerově znáti, že český sedlák do léta 1620 již obvykl i při všedním zaměstnání nositi kalhoty místo dlouhých nohavic staroslovanských.

Stran zbraní nelze neoznámiti, že jsme v selských zápisech nalezli také **oštipce** a **oštěpy**, **šavle** i **ručnice**. Leckterás zbraň a zbroj

[1]) Smolná kniha pardub. 207.
[2]) Smolná kniha pardub. 69.
[3]) Purkrechtní kn. v městě Hronově.
[4]) Arch. praž. č. 1284. 223.
[5]) Viz invent. ze vsi Drahelčic r. 1607. Oekon. univ. 14.
[6]) Arch. praž. kn. špitálu sv. Pavla.
[7]) Žalanský v knize o Eliáši. Z výpisů dra. Zíbrta.
[8]) Arch. praž. č. 1062. 389.

bývala spolu s chalupou prodávána, náležela tedy k „statku domovitému". Tak na příklad v knize hronovské při statku domovitém jednou zapsána jen šavle (r. 1619), jindy (r. 1606) zapsán „voštip, přední plech, vobojček a ručnice krátká".[1])

Než se rozloučíme s lidem v této kapitole, nemůžeme neukázati čtoucímu, kterak si představoval Vlach Vecellio českého muže z lidu. Podal o něm obraz, jehož kopii tuto pod č. 206. podáváme. A jako při české ženě z lidu svrchu zobrazené jsme Vecellia podezírali, že jaktěživ

Čís. 205.
Český sedlák z mapy Sadelerovy r. 1620.

Čís. 206.
Boemo plebeo. C. Vecellio. Venetia 1598.

žádné očima svýma neviděl, takž stejně i tu dere se nám pochybnost z péra. Možno, že si autor sdělal českého člověka z lidu podle popisu, který mu některý přítel z Prahy poslal. Popis sám není nepravdivý. Zní: „Obyvateló té země vysoký, chlupatý klobouk nosí většinou, šat jejich kožešinný zhotoven jest ze sukna červeného nebo modrého, svrchní sukně (pallium) s rukávy jest; spodní šat též jest kožešinný a pásem, na němž přivěsen meč, opásaný. Nohavice nosí jako píšťaly (tibialibus utuntur — míní totiž, že nenosí podkolenních pytlatých kalhot); na plece kladou si kožichový kolár na příchranu od zlostí zimy, větrů a deštů." [2])

[1]) Purkrechtní kniha hronovská.
[2]) Vecellio. Habiti. 318.

5. Barvy a látky k šatům.

Barvy plné, syté. Barva temná — čestná. Harmonie barev. Plátno; mezulán; kůže; látky vlněné, bavlněné, míchané; látky hedbávné; sukno.

Co do **barev** bývala v XVI. a na počátku XVII. století strakatina rovně tak bujná jako u věku XV. Praví Jan Bechynka: „Chodíme jiní v šeři, jiní v vlčku, jiní v koumaru, jiní v černém, jiní v bílém, jiní v červeném, jiní v brunátu, jiní v zeleném, v kropeném, v višňovém, jiní v železném, v stříbrném, zlatém, jiní v hřebíčkovém, v modrém, blankytném —"[1])

Syté plné barvy panují jako druhdy; barvy „tenké a řídké"[2]) vyskytují se na obrazech řídko kdy. Nejsvětlejší barvy oblibovalo panstvo a lid; o měšťanech jest oznámiti, že v XVI. století spíše klonili se k barvám temnějším. Starší mužové měšťanští i panští zvláště k honosnému šatu brávali rádi barvu **černou** — neboť barva černá v tom věku všude po Evropě znamenala nejen smutek, ale i čest, počestnost.[3])

K červené barvě hlásili se učení, tať byla jich právem.[4])

Řemeslníci při díle rádi se strojili „barvami"; dokladem toho brodský gradual z r. 1559. Tu na příklad porážejí tři řezníci vola; oděni jsou jeden kajdou růžovou, druhý papouškovou čili zelenou, třetí hřebíčkovou; rukávy a kalhoty mají modré nebo růžové.

V tom věku již také vzniká moda **stejné barvy na celém šatě**. Víme, že Pražané proti Vladislavovi r. 1509 šli všecko zelení;[5]) svrchu uvedeno, že Petr z Rožmberka s Jindřichem r. 1522 jeli proti králi sami i se sluhami všecko v černém.[6]) Tyť zprávy již z počátku XVI. stol.

Roku 1601 přijde již obyčejný člověk („krigsmon") k pražskému židovi a řekne: „Žide, já mám šaty vocelové barvy, já bych rád také takové punčochy!"[7])

O tom, kterak by se barvy při témž úboru k sobě hodily, aby jich spřežení nekřičelo, mívali naši předkové XVI. věku své mínění a svůj vkus. Jest na příklad věc obyčejná i u měšťanek, že mají na zeleném životě červené premování. Venkovanky vedly si ještě strakatěji. Mlynářka v Davli, Eva Dolanská, r. 1568 chodila v žlutém obojku a v zelené sukni aksamitem premované.[8])

Ale barev k sobě pěkně se hodících nalezli jsme také hojnost. Na příklad četli jsme v pražských knihách několikráte o bílé sukni s životkem zeleným aksamitovým.

---

[1]) Jan Bechynka. Z rukop. Neuberk. 1843. Č. Mus.
[2]) Nomencl. quadril. Veleslavínův.
[3]) Weigel. Abbildung. der Hauptstände. 600.
[4]) Rohrbach. Kostum. 250.
[5]) Tomek. Praha. VIII. 499.
[6]) Arch. č. XII. 83.
[7]) Arch. praž. č. 1068. 296.
[8]) Arch. praž. č. 1049.

Z barev vyskytují se v XVI. věku kromě jmén obyčejných barva „lvová“ čili „zlatá“,[1]) byla-li temnější, slula „hřebíčková“, barva koumarová či šedá, též zhusta najde se barva ryšavá, „mnišská rudá“, rozinová, což značí růžovou, papoušková čili jasně zelená; někdy „mořská“ a „husí“ (v pražském inventáři nejprve r. 1520), holubí [2]) i maková, která pak zůstává oblíbena na dlouhé časy. Ještě r. 1785 četli jsme o ní v listinách ze vsi Ruzyně; fialová (fiolová) barva vyskytuje se nejprve r. 1520. Dosti často čteš také o barvě „tikové“, „tíkovaté“ [3]) nebo i „diké“ a ke konci věku vyskytuje se hustě barva „pomoranční“. K modrým barvám přibyla „boráková“ nebo boráčová dle rostliny téhož jména. V XVII. věku postřehujeme v inventářích jakožto nová jména barev barvu „plumeranovou“,[4]) barvu „myší“, „vohňovou“, rašovou,[5]) olivovou, vlasovou, citronovou, perlovou, fedrfarb a stříbrnou. Na třicetiletou vojnu upomíná „barva švédská“, kterou jsme poznali na kabátech v Litomyšli.[6])

Barva žlutá, které v XV. století mnoho nemilováno, dočkala se u věku šestnáctém větší milosti. Roku 1520 má kdosi v Praze „hazuku atlasovou žlutou“.[7])

Velmi oblíbeny byly v tom století látky kropenaté, květované a proměnné. Atlas „měnicí“ nalezli jsme v Lounech už r. 1513;[8]) barvu modrou „měnitelnou“ v Praze r. 1564.[9])

Ouhrnkem lze říci, že přes některé výminky i XVI. století bylo barev milovno, a to tak, že sám Lomnický, švihák druhdy na slovo braný, uznal za hodno poučiti ty,[10]) „kteří rozličných barev roucha míti chtějí“, „že nehrubě jsou chvály hodni, poněvadž od přirození vlna na vovcích taková neroste, kdyby byl Pán Bůh to chtěl, byl by rovně na ovcích ji zbarvil“.

Co do rozmanitosti brány u nás v XVI. věku k šatům tolikeré všelikteraké **látky**, že může badatel ještě s menší jistotou nežli o XV. věku říci, byť měl seznam sebe hojnější, že všech všudy látek tehdejších jest dobře povědom. Příčina vždy zase tkví v tom, že látky zvány bývaly po městech, odkud je kupci přiváželi, a těch měst průmyslných, odkudž nový přívoz se stal, znamenitě přibylo. Ze španělského Nízozemí pro útisk náboženský a politický mnoho průmyslníkův odešlo do Němec a přinesli s sebou průmysl a větší vzdělání. I Norimberk jimi získal.[11]) Což veliký by to byl seznam měst francouzských, vlaských, belgických, slovanských i německých!

---

[1]) Že já zlatá = lvové, důkaz v kn. starom. 1046. 74.
[2]) V turnovských kšaftech. 1613. Půjčil p. Šimák.
[3]) Arch. náchod.
[4]) Arch. musejní. Kšaft Anny Ferbergkerové r. 1684.
[5]) Účty jindřichohrad. r. 1630. Tischer sděluje.
[6]) Listovna v Litom. lib. divis. Sdělil Štěpánek.
[7]) Arch. praž. č. 1129.
[8]) Kn. arch. louns. 1. C. 8. v inventáři Anny Mikšové.
[9]) Arch. praž. č. 1172. 5.
[10]) V Pejše života. 55.
[11]) Weigel. Abbildung. der Hauptstände 582. Vystěhovalci z Nízozemí uvedli do Norimberka fabrikaci látek všelikých. Zavedli lepší stroje a přípravy.

Brány látky plátěné, kožené, vlněné i bavlněné, soukenné, hedbávné a všelijak míchané.

Nejprve o **plátně**. K tomu, co o něm psáno v XV. věku, jen málo jest dodati. Plátěné šaty nosívány k létu, a to nejen od lidí dělných, selských, prostičkých. I měšťané v létě nosili plátěné kabáty. Vímeť o císařském rychtáři nymburském Burešovi, že si dal r. 1565 „sukničku plátěnú barvy popelaty k lítu udělati", a jakýs „Holý, aby vždy svou králku provedl a nevážnosť ukázal, dal sobě též takovú suknici udělati a nastrkavši sobě za klobouk peří dlouhého husího křížem jako nevážný křičel na rynku, aby k němu na koráb vsedali, že již on sedí".[1])

Pláten mívali na sobě naši předkové v XVI. století všelijaké druhy, kteréž se znamenaly zvláštními znaky. Čteme na př. o „políku plátna s rakem", o kmentě „s podkovou".

Nejobyčejněji vyskytují se v pramenech plátna podle důkladnější nebo lehčí techniky a podle lepšího nebo horšího materialu „tenická a tlustá", tlustá „zvířecí",[2]) žemněná,[3]) pačesná, konopná, křečná na podšívku,[4]) režná, domácí, pytlíková nebo mlynářská i mlýnská, truhličná, mitlinky, činovatá a prutovaná, černá, bílá, bledá, mandlovaná, nemandlovaná. Po zemi a městu, odkudž je vozili, byla plátna nidrlantská, levská (lovanská, která již Hus znal[5]) vlaská, německá, holubářská, „parisská", kamenská, kladská, freiberská, svidnická, mejtské tlouštky, turnovská, lohovská, pohanská a „kentnáře", což zvali Němci „kemptner leinwand". Pohanské plátno vykládají za švýcarské svatohavelské a kempenské.[6]) Nejdražší plátno byl pořáde „kment". Roku 1540 nalezli jsme v Plzni plátno „kolčové".[7])

Stran činovatiny, kteráž značí na plátně vytkané vzorky, připomínáme, že uměli tkalci naši v XVI. století robiti „plátna na damašek dělaná".[8]) Od konce XVI. věku zhusta se objevuje mezi plátny mezolán, mezulán i mozelán (z vlask. mezzalana), látka to hrubá, neohebná, pevně tkaná. Robili ji u nás mezoláníci s cechem tkalců spojení.[9]) V pražském archivě jest nejvíce kalhot a kabátů mezulánových zapsáno v letech 1605, 1606.[10]) V třeboňském archivě našli jsme mezolán nejprve r. 1613.[11])

V těch dobách nalezli jsme na kupeckých krámech plátna též „bavlněná", „prutovaná se stříbrem".[12])

---

[1]) Arch. musejní. Nymb. listiny.
[2]) Arch. hradecký. Oučty panské z r. 1564. Též ve výpisech Tišrových.
[3]) „Zemněná", „zemniová" plátna připomínají se v arch. nymbursk. v knize smluv. II. r. 1588.
[4]) Arch. hradecký. Účty. 1564.
[5]) Sbor. hist. 1886. 283.
[6]) Rozmlouvání Čecha s Němcem „Galler und Kempner Zwillich".
[7]) Arch. plzeň. č. 223. 186.
[8]) Arch. praž. č. 1054. 22. Rok 1586.
[9]) Prášek. Turnov. 64.
[10]) Arch. praž. č. 1174.
[11]) Hrady Sedláčkovy. II. 167. Wagner.
[12]) Arch. praž. č. 1174. 152.

Co do **cen** bývalo všelijak. Lze říci, že v polou XVI. století loket plátna pěkného obyčejně byl po dvou nebo třech groších bílých; v Ronově r. 1552 po třech groších;[1]) v Náchodě r. 1559 černé plátno po 2 groších.[2]) Některé hrubší prodáváno po několika denárech, cizí plátno mnohem dráž. Štuka kmentu v Praze prodána r. 1552 za 3 kopy a 10 grošů;[3]) loket kmentu byl tehdáž po 9 groších, vlaské plátno : po 12 groších; rytíř Jeníšek z Újezda[4]) koupil r. 1558 26 loket mitlinku za 2 kopy 10 grošů českých nebo 24 míšeňských. Roku 1560 koupili v Jindřichově Hradci štuku plátna pačesného za 21 krejcarů. Byla tu štuka v 30 loktech. Štuku tenkého koupili třikráte dráž. Štuka plátna křečného na podšívku pod šaty vojenské stála tehdáž 2 kopy 34 kr.[5]) V letech sedmdesátých byl loket plátna po 5 groších lepší, po 3 groších hrubé, některého plátna loket ceněn i jen za 3 krejcary.[6])

Koncem věku býval kment po ortu, to jest po 15 groších;[7]) „parisské" plátno 32 loket za 3 kopy 51 grošů; „vlaské plátno" na kabáty loket po 40 krejcarech, „bledé" po 15 kr.; „prutované se stříbrem" a „plátno bavlněné" po 20 krejcarech. Činovatiny byl loket za 4 groše.[8])

Vydělanou **kůži** brávali naši předkové nejraději k poctivicím a ke kabátům. Kabáty kožené připomínají se i u šlechty ještě za celé XVII. století. Poctivice kožené čili koženky, jež zachovaly se po tu chvíli v selských krojích, udržely se u všech stavů velmi dlouho v modě. V Olomouci v nich chodili ještě v XVIII. století professorové,[9]) aniž byli asi jediní, kteří odívali se starodávným pevným šatem z kůže.

Na šaty všelikeraké brávána vydělaná kůže — pokud jsme v pramenech nalezli — **bůvolí** (r. 1595,[10]) **hovězí, jelenice, kozletina,** kůže **laní, losová, psina, skopovice, teletina.**

Naši koželuhové a jircháři na kůži kravské, telecí a kozlí ukazovali mistrovství své. Koželuh robil kůži tvrdou, která se hodila k obuvi a k řemenům; jirchář robil kůže měkké na šaty. Nejlepší kůže z volů neuměli koželuhové ani v Němcích až do bělohorské doby vydělávati.[11]) Takové těžké kusy bývaly do Němec i k nám z Anglie a z Nízozemí přiváženy. Také z východu k nám pořád voženy kůže cizí pod jménem pruských, jejichž příprava u nás buď byla nepovědoma nebo nemožna.

Naproti tomu jiné cizinské přípravy, druhdy neznámé nebo tajené, osvojili si v XVI. stol. koželuzi naši i jiní středoevropští. Uměli již robiti kůže způsobem uherským; kůže volská pověšena na strom, oškrábáno

[1]) Kn. kšaftů. ronov. Vypsal Kl. Čermák.
[2]) Kn. náchod. VIII.
[3]) Arch. praž. č. 100. 213.
[4]) Paměti jeho; rukop. musejní.
[5]) Tischeravy Účty hradecké; rukopis.
[6]) Arch. praž. 100. 70.
[7]) Arch. praž. č. 1055. 58.
[8]) Zprávy o tom v arch. praž. v kn. 1173. 308. 1174. 152. a j.
[9]) Viz inventář Vodičkův v listin. olomouck. v arch. mus. česk.
[10]) Arch. praž č. 1173. 296.
[11]) Weigel. Abbildungen der Hauptstände. 1698. 622.

maso, oholena koželužskou „kosou" srsť, kůže naložena do kamence a soli na dva dni, pak osušena, po té znova zvlhčena, lojem natřena a opět sušena nad žhavým uhlím.[1])

Jiný byl způsob, jakým strojili kozlovou kůži na **kordovan**. Pravý kordovan ovšem pořád přiváželi z ciziny. Ale čiperný koželuh a též jirchář dovedl také domácí kozlovinu — ba i skopovinu[2]) a teletinu — upraviti na kordovan, a to čistou, bedlivou prací a rozmanitými přísadami do třísla a louhu, do nichž kůže nakládáno. Kordovan cizinský byl rozličných barev. Zdejší býval obyčejně jen černý. Jeden jeho druh byla hrubší, vydělal-li totiž jirchář kůži po té straně, kde rostla srst; spracoval-li stranu masitou, byl kordovan hebčí. Onen byl dobrý na střevíce, tento na rukavice a koláry i šaty jiné. V poslední čtvrti XVI. věku v Praze zvláštní řemeslo „kordovanské" kvetlo nejvíce.[3])

Se zdarem dokonalým hotovili jircháři kůže na **zámiš**, jehož vlastnosť byla hebkosť a ona zvláštní srstnatosť, kterou dosud vídáme na jelenicích. Vypranou surovinu[4]) bylo nejprve hoditi do vápna, potom když byla na ní kosou utřena srsť nebo vlna, po druhé dána do vápna, pak zase škrábána a vložena do louhu; tu poleževši znova kartáčována, ve vodě prána a máčena ve zvláštním louhu; potom ji dali do valchy a zde natírána jsouc rybím tukem byla „tlučena" a sušena i barvena; naposled ji prali znova v louhu, pověsili a dokonce usušili a upravili.

Poznáme na šatech a zvláště na obojcích bílou jirchu. Ta pořizována týmž předlouhým způsobem právě naznačeným. Jenom nedávána jircha do valchy, aniž ji potírali rybím tukem, než třeli ji moukou, kamencem a vinštýřem.

Z látek **vlněných, bavlněných**, všelijak tkaných i hedbávím proměšovaných v XVI. věku nejobyčejněji uvozuje se barchan, šamlat, ferštat a haras. Jsou to tytéž látky, kteréž známe už ze století předchozího.

Barchany utkané z přediva dvojakého, zvláště z bavlny, zovou se „prostými" a „tuplbarchany".[5]) Jsou vlaské, zvláště medioláneké, ale i kladské, bavorské, augšpurské a landšpurské. Jsou „hladké" a „hedbávné". Jsou barchany stříbrné,[6]) ale jsou též jen s modrými štrychy, což zvláště bráváno na cejchy.[7])

Štuka barchanu na počátku XVI. věku chodila po dvou i třech kopách, držela 60 i několik nad to loket. V Litomyšli kupovali r. 1512

---

[1]) Obšírný výklad té práce z r. 1698 podává Weigel Abbild. der Hauptstände 628.

[2]) Arch praž. č. 1174. 460.

[3]) Arch. praž. č. 407. 23.

[4]) I kůži telecí a volskou dělali na zámiš, r. 1577 byly dva kusy za 20 gr. miš. Arch. praž. č. 1172. 170. Nynější jircháři zovou zámiš „semiš", od něm. sämisch Nomencl. Veleslavínův uvádí též něm. jméno „linsämisch".

[5]) Dělali je barchentníci (zichner oder barchentmacher). Svidničtí barchentníci mají privileg. již z r. 1292. Arch. praž. č. 70. 7.

[6]) Kšafty turnovské. 1613.

[7]) Arch. praž. č. 1059. 88.

loket barchanu za tři bílé groše. V Náchodě r. 1559 po 3 groších 2 denárech. V Jindřichově Hradci r. 1564 byl loket po 5 groších, plátno po třech.

Ferštaty byly látky spíš vlněné. Panovaly dlouho. Ještě r. 1600 kupují v Jindř. Hradci štuku forstatu za 5 zl.[1])

Šamlaty, jichž v XVI. věku velmi hojně užíváno, byly tkaniny všelijaké, spíš čistě vlněné nežli míchané, cizí šamlaty byly i z chlupů velbloudích. Připomínají se šamlaty s vodou a bez vody.[2])

Haras, tkanivo francouzské nebo belgické, býval dražší barchanu. Roku 1530 byla ho štuka i po 6 kopách; loket kupován r. 1520 po deseti i dvanácti groších.[3])

Bavlněnou přízi skládali u nás „na hřebínky",[4]) a centnéř bavlny byl r. 1520 v Praze skoro za 18 zlatých rýnských.[5]) Ke konci století prodáván býval cypriánské bavlny cent po 39 kopách, libra „nemrskané" bavlny po 21 krejcarech. Kámen vlny (20 liber) byl r. 1582 v Praze za 3 kopy míš.,[6]) též tak drah byl r. 1568 v Rychnově nad Kněžnou.[7])

K tkanivům vlněným a bavlněným barchanům podobným častěji než druhdy pojí se v XVI. věku **pomezin a cvilink**, jenž bývá často „žíhaný", loket stál r. 1520 ve Stříbře po 5 groších míšeňských;[8]) také v nově přibyla míchaná látka konopná **kanevaz** anebo **kanevač**, o níž v českých inventářích čte se teprve ke konci věku. V Bělé na příklad r. 1597;[9]) v Praze míval plášť kanavačový slovutný alchymista Ludvík Korálek z Těšína, jenž zesnul r. 1599.[10]) Živůtek „kanafasový" v Litomyšli našli jsme teprve r. 1633. Loket kanavače prodávali v Praze r. 1591 po 36 i 40 groších bílých![11])

Hedbávné látky čisté i polouhedbávné uvozují se v našich pramenech XVI. věku co do původu kupeckého nejobyčejněji turecké (turecký pankhart), janovské, neapolitanské, benátské, florentské, španělské, norimberské, frankfurtské, drážďanské, špiclské. Nejhorší zváno **boura**, ale vozili k nám i bouru ze Španie. Jistý druh lehčí byl **tafat**, tafat racký (1537,[12]) „tafat turecký" (1521), **mochejr** nebo muchýr (mohére), **tamin**,[13]) **firet**, **floret**, lepší byla **tykyta**, **tupltykyta** a

---

[1]) Tischer. Oučty. Rukopis. 161.
[2]) „Gewessert, ungewessert" v listině 70. 1. arch. praž.
[3]) Desky. Miscell. 92. Ve Stříbře r. 1520 haras po 12 gr. Arch. plzeň. č. 182. 124.
[4]) „Čtyři hřebínky bavlněny" r. 1530 v nejstarší knize kouřimsk. testam.
[5]) Desky. Misc. 92. V kšaftě Jana Vojtěchova.
[6]) Arch. praž. č. 1049.
[7]) Kn. kšaft. rychnovsk. v mus.
[8]) Arch. plzeň. 187. 124.
[9]) Umlauf. Rukop. 212.
[10]) Arch. praž. č. 1174. 105 a násl.
[11]) Tamže. 1055. 58.
[12]) Roku 1537 viní Přemek z Žerotína na Šumberce židy, že ho ošidili. Jeden maje mu prodati „tykytu dobrú tafat raaczký jemu jest za tykytu prodal". Arch. praž. č. 1130. 216.
[13]) Pod jménem „damin" čtli jsme o té látce ještě r. 1785 v arch. mus.

samit (satin), těžší druhy byly **atlasy, tuplatlasy, damašky, cendeliny, karmaziny a brokáty** či **stříbrohlavy** i **zlatohlavy**. Polobrokáty neumějíce jmenovati jediným jménem, všelijak jináče naznačovali. Ale poznáš to, vždy. Na příklad v Náchodě r. 1567 uvozuje se štola „zelená s růžemi jakoby zlatohlavovými".[1])

Po r. 1570 zhusta čteš o **tabinu, ormezinu**,[2]) r. 1575 má slavný doktor Šimon Proxenus kabát z „**cendrdotu**";[3]) koncem XVI. věku vyskytuje se na kabátech **filozel**, a za 12 rýnských prodává se v Praze jakés „španělské **soukenné** hedbáví".[4])

Látky hedbávné jakostí lišeny jsou od kupců ve „fin", „superfin", „comunis". Vůbec byly všecky dosti drahy přes to, že v XVI. věku hedbáví už hojně tkávali v Evropě. I v Čechách robili hedbáví. Roku 1568 propouští arcibiskup Brus Vlachu Fridrichu Troilovi pustotu na Vyšehradě, aby nasadil tu bource. V povolení svém dí arcibiskup, že podnik Troilův celé koruně české ku prospěchu a slávě slouží.[5])

V polou století prodávány štuky hedbáví, držící 70 i 77 loket, po 10, 11, 12 zlatých rýnských; ale i jediný loket karmazinu „florentského" a „toledského" byl také i po míšeňské kopě, loket taminu za polovic kopy; loket „planého" zlatohlavu byl v Praze r. 1563 málem za 2 kopy, pravý zlatohlav cenili i za 24 zlatých loket, stříbrohlav za 18 zlatých, loket karmazinu po 50 groších českých, loket damašku nad kopu (r. 1600 nad 3 kopy), polouatlasu loket v Praze po 23 groších (1566), loket tykyty po 20 krejcařích i po 18 groších míšeňských (r. 1568), také i méně i více; tupltykyta byla i trojnásob dražší. Samitu čili satinu byl r. 1520 ve stříbře loket po 8 groších, tuplfeřtatu po 24 groších, kdežto cvilink prodávali, jak svrchu dotčeno, po 5 gr.

Polouhedbávný mochejr cenili r. 1591 loket po 15 gr. míš., loket cendelinu také jen po 2 groších bílých,[6]) ormezin byl po 7 šilincích. Pankart hedbávný cenili r. 1566 po 35 šilincích loket. Libra firetu byla za půltřetího zlatého.

Aksamity vozili k nám odtudž, skad hedbáví. Co do spracování a rázu svého jmenuje se u nás aksamit „tlačený" (v Praze prodávali „železka na vytlačování aksamitu",[7]) „chlupatý", „o půl druhém vlasu", „o dvou vlasech", „plyš" jsme našli teprve v druhé půlce XVII. věku;[8]) co do jakosti uvádí se aksamit polouhedbávný a planý[9]) čili „tryp",[10]) co do

---

[1]) Hraše. Method. XVIII. 82.
[2]) „Ormezin" u kupce pražského Tuchmana r. 1568 loket po 7 šilincích. Arch. praž. č. 1172. 25—30.
[3]) Desky. Misc. 54. 165.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 254.
[5]) Borový. Brus. 80.
[6]) Arch. praž. č. 1055. 58.
[7]) Arch. praž. č. 1174. 4. Rok 1598.
[8]) Byšice. Invent. v arch. mus.
[9]) Rozmlouvání Čecha s Němcem překládá planý aks = bubensammt i slove „buršet".
[10]) Že je „tryp" planý aksamit, a to hamburský, toho důkaz v kn. arch. praž. č. 1174. 400.

barvy i „mozorovaný“, strakatý.[1]) Loket aksamitu v polovici století mohl státi půl třetí kopy i tři kopy míšeňské. Koupil-lis r. 1550 v Praze vola za 5 kop čili za dva lokte aksamitu, patrno, což drahý to přepych byl choditi v aksamitě. Roku 1600 prodávali v Praze mozorovaný aksamit po půl druhém zlatém loket. I to dosti draho.

Sukna, z nichž šat pořizován nejobyčejněji, bývala pevnosti věru kožené nebo prkenné. Ale přes to, že u nás od věků byli výborní soukenníci, a že naše i moravská sukna vožena byla daleko do Polska,[2]) přece neuměli co do jemnosti a barvy takových suken pořizovati jako byla robena v Nízozemích, v Anglii, Francii, Španii a v Italii. Naši neměli té vlny jemné, jaká byla v oněch zemích. I protož od pradávna i pak ještě za celé XVI. století vožena k nám sukna cizí.

Černé a šeré sukno či „vlčky“, „šer“ a „černou šeř“ dělali v Čechách v přemnohých městech, ovšem i v Pražských. Ze zprávy, kterou Pražané podávají o soukenické práci české císaři Maxmilianovi r. 1575[3]) víme, že v Chrudimi robívali soukenníci nejvíce sukna černá, šedých málo. Postav nabízeli za 9—16 kop míšeňských. Též nejvíce černá sukna dělána ve Vysokém Mýtě, Rychnově, Solnici, Kostelci a v Táboře, jehož sukna zpráva zvlášť chválí jakožto dobrá.[4]) V Broumově prý dělají lehká sukna červená a zelená. Na doplněnou té zprávy dověděli jsme se z jiného pramene,[5]) že náchodský soukenník Šimek měl r. 1534 na skladě sukno blankytné, ryšavé, žluté a týkovaté — a všecko broumovské. Uměli tedy i v Broumově barviti sukna všelijak jináče nežli oněma dvěma barvama. I vlčky barvili na rudo. V Jindřichově Hradci koupen r. 1565 loket takového vlčku rudého za 11 grošů českých.[6])

V Žluticích prý dělali kromě černých suken i sukna ocelivé barvy. Jinde uměli barviti sukno barvou lvovou čili zlatou.[7])

Naši soukenníci uměli robiti sukna několikeré jakosti, což na schválení starších cechmistrů označováno na postavě soukenném dvěma, třemi až pěti pečetmi. Které sukno bylo utkáno z pěkné bílé vlny, to dovolili barviti jasnou barvou; byla-li na suknu poskvrna, pruh nebo proužek temněji setkaný, propustili cechmistři takové sukno zbarviti jen na černo. Je patrno, že se naši snažili o pěknou práci; dovedně uměli napodobiti i cizí sukna. Vyskytují se jakožto lepší sukna „míšená“;[8])

---

[1]) „Co motejlové, housenky a kobylky se mozerují“. Moller. Zrcadlo Světa. 1598.

[2]) Materialy historycz. I. Že sukna broumovská vožena do Krakova, o tom zpráva z r. 1589 v arch. zemsk. v opisech arcibisk.

[3]) V arch. místodrž. T. 46. Hallwich. Reichenberg. 83.

[4]) Roku 1565 koupila vrchnosť Hradce Jindř. v Táboře 3 postavy sukna černého na šaty čeládce za 26 kop. Účty hradecké. Výpis Tischerův.

[5]) Kn. arch. náchod. VIII. B. 2. 3.

[6]) Účty jindřichohrad. r. 1565. Výpisy Tischerovy.

[7]) Arch. praž. č. 1016. 74.

[8]) Roku 1624 ve vsi Lipém „sukně z míšeného sukna trochu pozelenalá“. Arch. náchod. manual z r. 1603.

barevná sukna „stoupená".[1]) Zvláště pěkné bývalo sukno „vejmetné" a „pankarty" v Rychnově, jichž postav r. 1565 byl i za 10 kop míšeňských.[2])

Ale kdo chtěl sukno jemné a zvláštní barvy, musil koupiti sukno cizí čili „hostinské". Za nejdražší sukna pokládány **štamety, lindyše, lejdyše, mechliše** a sukno **astrodomské** i vůbec **flanderské, anglické.** Starodávný **šilhéř** mizí z inventářů po r. 1520

Nejlacinější byla — kromě hrubých vlčků, **páje** a **hundskoty** — sukna „koumarové (šedé) a makové barvy, neboť ta se vlnou barví a menší prací dělají".[3])

Koncem XV. věku byl loket laciného sukna za 4 groše; v Litomyšli „kmejn" prodávali po 6 groších, loket vlčku po 10 groších; v první půli XV. věku loket vlčku byl po 15 i po 20 groších.[4]) V Plzni r. 1537 má soukenník sukna od 7 grošů po 30 grošů loket.[5])

Od polovice století rozmanitosť i drahota suken u nás se rozmohla. **Páje cizí, šteptuchy, šiptuchy** a **šiftuchy**, z nichž pro jich tvrdosť dělány leckdy i pláště „pro déšť",[6]) prodávány r. 1584 loket skoro za kopu; anglická, pařížská, vlaská sukna, zvláště kropená, byla po kopě i po dvou; do konce století vyskytují se nejhustěji sukna „**broumky**" z Broumova, sukna cápovská, uherské **kyřinky, karyzie,** rychnovská, žlutická, mechelská, reichenpašská, žitavská, zhořelická, fridlandská, rokycká; loket anglického „feynu" stál i za tři kopy! Loket české páje v Bělé r. 1567 počítali po 24 kr., loket sukna žlutického v Rychnově nad Kněžnou r. 1588 byl za 17 grošů bílých; loket lindyše v Jindřichově Hradci r. 1566 byl za 34 groše české, tedy dražší nežli mnohé hedbáví.

Abecední soupis látek, koží a kožešin do r. 1620 u nás užívaných.

Aksamit (samet) tlačený, chlupatý, o dvou vlasech; aksamit planý = bubensammt, buršet, polouhedbávný.

atlas, tuplatlas, rasat, nejhladší látka hedbávná; polouatlas.

bambásek, jméno látky, kteréž slovníky české ani jiné slovanské neznají. V našich pramenech se vyskytují „futra" bambásková a „fu-

---

[1]) V Pamětech Jeníška z Újezdce. Rukopis mus., na nějž mě upozornil p. dr. Nováček. Jeníšek koupil r. 1555 25 loket sukna stoupeného červeného za 9 kop 18 grošů. (Str. 154.)

[2]) Kn. kšaft. Rychnov n. Kněž. v mus. arch.

[3]) Tak se čte v Rozml. Čecha s Němcem.

[4]) V Plzni r. 1521 za 15 gr. Arch. plzeň. lib. senten.

[5]) Viz náš Kulturní obraz měst. I. 571.

[6]) Roku 1564. Arch. praž. č. 1048. 37.

trem“ se rozumívá obyčejně kožešina. Také jsme u kožešníka ona futra bamb. nalezli. Proti tomu nám podal o bambásku pan magistr. rada Fux tento výklad: „Domnívám se, že slovo to je z vlaského bambagia, bambagio = bavlna, frc. bombasin, špan. bombasi, angl. bombasin, a téhož původu angl. bombast, bombastry, něm. bombasin, ale také upraveno na baumbast; druh jemné látky jako vata za podklad látkám svrchním; je to asi vatovaná podšívka.“ K tomu ještě přidáváme, že du Cange uvádí slovo bambasium odvoz. od bombax, a míní tím také látku a ne kožešinu. Srovn. doleji pomezin.

barchan viz XV. století (str. 115).

bělizna, kožešina bílá, vzácnější.

beraní kožešina.

bobrovina = kůže z bobra. O bobřích viz Princův článek v progr. třeboň. gymn. 1887.

bomezin viz pomezin.

boura, zadní hedbáví, plithseiden.

brokát viz stříbrohlav a zlatohlav.

broumek, sukno z Broumova.

brykyš, prukyš, sukno nizozemské. Viz XV. století (str. 115).

buršet, vuršet = planý aksamit.

bůvolí kůže z kamence vydělaná v Praze r. 1595. Archiv pražský č. 1173. 296.

býkovice = kůže z býka.

cendelín = tykyta. Viz XV. věk (str. 116).

cendrdot, látka hedbávná nebo polohedbávná. Roku 1564 má z něho pachole v Hradci Jindř. šaty. (Tischer. Účty.) Potom již objevuje se častěji.

cvilink, tkanivo z příze lněné a bavlněné.

činovatina, plátno vzorkované.

damašek = těžká látka se vzorky; byl hladký, s šupinami; s vodou; s květy.

felba = z vlask. felpa, nedokonalý aksamit; osnova hedbávná; outek příze. Jungmann.

ferštat, forštat, firštat = polouhedbáví. Lat. forstat i friscalum, fritsalum (Weinhold. Frauen. Výpis dra. Zíbrta.)

filozel = látka počítaná k hedbávu; souvisí jméno její snad s vlask. filzata, což vykládá du Cange (III. 500) za panni species ex transmissis filis contexta.

fildrdot, v kšaft. náchod. r. 1624; látka jako předešlá.

firet = hedbáví.

flok, sukno flokové, zlé, zapověděné.

floret = hedbáví užívané nejvíce od tkaničkářů. Je floret v pramenech černý, barevný, tělný (t. j. růžový), široký.

growgrin, grobgrün = látka vlněná. V třeboňském arch. nalezl ji Wagner nejprve r. 1609. V norimberském řádě tkalcovském náležela k mistrovským kusům od r. 1629. (Weigel. Abbildungen der Hauptstände 582.)

haras, též **haraš**, látka z vlny i z hedbáví. Harresey. Viz XV. věk (str. 116).
hermelín, hranostaj, chranosteyl, kožešina z Polska k nám vožená. Arch. praž. č. 133—55 v listinách.
hovězina, „hovězí punčoch" v pražs. kn. inventárních.
hříbětina = kůže zapověděná jakožto nezralá.
hundskot, sprosté sukno.
genetová kožešina. V náchodských kšaftech r. 1602. Genetka — kuna cizí.
jelenice, kůže z jelena.
kanavač, kanevaz, ganavaz, kanebacz, kanabáč, kanafas, frc. canevas, pův. látka konopná dle sl. canabacium, canabis; jináče též míchaná látka z bavlny a lnu i z hedbáví. Kanavaz „tlačený". Nomencl. Veleslavín.: „Kanabačový šat = konopný, kaniffasen kleid, canabina vestis".
karmazin, arabs. kyrmyz, kermes; původně červená barva, pak hedbávná látka barvy jakékoli. V Praze prodávali i bílý karmazin. Arch. praž. č. 1173. 287. Karmazin vožen sem z Italie a ze Španie.
karyzie, hrubé sukno. Viz XV. století (st. 116).
kment, gement, nejjemnější plátno. Viz XV. století (str. 116).
kocour divoký, kožešina z něho.
konina, zapověděná koželuhům kůže.
kordovan, kozlovina nebo jiná kůže zvláštním způsobem upravená; též kurdyban.
kordulat, látka v účtech jindřichohrad. r. 1638 uvedená; mnichům se kupuje štuka kordulatu za 24 kop.
koumar = šedé sukno barvy železné; komárové sukno, též komárová barva (= koumarová).
kozletina na kabáty a na kozlovice.
králík, polský, bravantský (brabant).
kunina.
kyřinka = uherské sukno.
laní kůže (na kalihoty).
lasice. U kožešn. pražského r. 1520. Miscell. dsky. 92.
lejdiš, leydisch, sukno asi z Leydenu.
leonská kůže.
lindyš, nejlepší sukno. Lündisch. Jsou též výklady, jakoby to sukno jméno mělo po Londýně, odkudž prý do Hamburka voženo. Zeitsch. für d. d. Kulturgesch. II. str. 737.
liščina, lisí kožich.
losová kůže.
mechliš = sukno z Mechelu.
mezolán, mezulán, mozelán, ital. mezzalana, pevné drsné plátno.
mitlink, hrubé plátno; plátno na pytle. Štuka mitlinku = 30 loket sušických. Arch. praž. č. 1173. 239. „Štouček mitlinku" držící 26 loket na šperloch r. 1558. Paměti Jeníška z Újezda.

mochejr, muchýr (mohére), mucher = látka vlněná, polohedbávná.
nestlkorn, krajky nestlkornové. Předivo z kopřiv.
nesyta, kožešina nesytová. Vielfrasz.
norc, kožešina z norka, latax, Nurz, mustela lutreola. Jungmann.
novohradky, novograty = kožešina známější jménem popelic.
ormesin ormezin, hedbávná látka z Persie; po jméně Ormuz.
paj = z příze bavlněné, lehké sukno na podšívky. Viz str. 116.
panchart hedbávný (kn náchod. č. VIII. 1560).
paučník, nejjemnější hedbávná látka na roušky, jež po něm slovou paučníky.
perpetuan, v třeboň. arch. r. 1611 ponejprv. Wagner. Modrý perpetuan v kšaft. náchod. 1631.
plátno tenké, tlusté, tlouštky, zvířecí, žemněné, pačesné, konopné, křečné, režné, domácí, prutované, činovaté, truhličné, pytlíkové, mlynářské, černé, bílé, bledé, mandlované, nemandlované, vlaské, německé, nidrlantské, levské, holubářské, kamenské, kladské, svidnické, mejtské, turnovské, kolčové, frejberské, pariské, pohanské, „palík kentnářův kemptner leinwand“ v knize Rozmlouvání Čecha s Němcem.
plsť, plštěná sukně r. 1500 v Praze, plstěný punčoch; plsť je výrobek z chlupů nebo z vlny, uválený a stlačený.
pomezin, pamasin, bomesin, látka bavlnou smíšená, kterou tkali barchenníci; Nomencl. Veleslavínův má bombasin; tela bombacina, lineum inter lanam et linum. Du Cange I. 695. Srovnej bambásek.
popelice, kožešina z myší cizích. Mus pontica, mus marmota.
pruská kůže, zvláštním způsobem dělaná.
psina, kůže psí na rukavice i na šaty.
rysová kožešina.
samit = satin.
soboli kožešina. Sobol. Olav. Magnus v díle Histor. de gentibus septentrionalibus vykládá (r. 1555), že pelles zebellorum nejsou trvaly.
spratek, kůže nedošlých zvířat, zvlášť jehnětin. Spratky bílé, nidrlantské.
stříbrohlav = brokát, hedbávná látka těžká s vetkanými vzorky ze stříbrných a zlatých nití.
sukno, české, hostinské, vejmetné, stoupené, pankart, šeř, vlčky, koumary, štamety, lindyše, astrodomské, lejdiše, flanderské, anglické.
šamlat viz XV. věk (str. 116); šamlat „mit Wasser“. Zeitsch. f. Kulturgeschichte. II. 738.
šerlink = jméno nikde nevysvětlené. Doleji ukážeme, že se tím míní kůže ovčí, bezpochyby z mladé ovce po stříži první.
šilhéř. Viz století XV.
šiptuch, šiftuch, šteptuch, šebtuch = sukno tvrdšího rázu, ale ne zlé.
štamet, sukno drahé.
štepsejd u tkaničkářů hedbáví.
tabin = hedbávn látka — seidentamelot — prostý, dvojitý, hladký, s vodou.

tafat, hedbávná látka, racký, turecký, prostý, dvojitý s vodou.
tamin, damin, v náchodském archivě nejprve r. 1580; v třeboňském r. 1607.
tchořovina.
teletina, telecí punčoch.
tryp = planý aksamit.
tykyta, tiketa, tupltykyta. Viz XV. věk. str. 116.
vlček, šeré, laciné sukno. V XVI. věku nalezli jsme i „rudé" vlčky.
vlčí kožešina.
volovice = kůže z vola.
vydra.
zaječina.
zámiš, kůže všelijaká, upravena asi tak, jako nyní jelenice; něm. sämisch, linsämisch.
zlatohlav = brokát.

II.

Část zevrubná.

1. Hlava ženská.

Líčidla, kosmetické prostředky, vlasů barvení; účes panny a paní, vrkoče; tkanice, náčelníky; věnce; perlovce; biryty; zavití žen; roušky; chrboly; čepce; karkule; čepice; husárky; klobouky; náušky; hřeben; zrcadlo; brylle, sklenný skřipec lehkých žen.

Ani v XVI. věku nezanechaly paní **líčidel** čili **„fermeží“** a **„plavejsů“.**[1]) Malovaly sobě tváře fermeží, v níž byla cinobře i kafr, med, růžová voda,[2]) obočí **„plejvejsem“** natíraly a čelo mazaly mýdlem, „aby se svítilo“, a kdož všecko ví, kterak se ještě „přepotvořovaly“.

Že se líčí paní a panny fermeží, any by měly se líčiti ctnostmi to vyčítá jim důtklivě r. 1568 „kazatel kostela pražského Jiří Netolický“.[3]) Želetavskému jest líčidlo „šlecht“ ďáblův.[4]) Roku 1605 Vodňanský[5]) svádí ten neupřímný zvyk na matky tvrdě, že „v pravdě mnoho se nynějších časů matek nachází, kteréž Herodiady v tom následují, učíce dcery své tváře líčidlem a k těm podobnými fermežemi barviti, šlechtiti, oči plevejsem natírati.“

I od světských mužů mimo kazatelnici malované dámy dosti zažívaly posměchu. Havlík z Varvažova[6]) velmi důtklivě dí: „Mělyť by jistě takové s těmi tvářemi zmazanými, ulíčenými se styděti, že se jim lidé smějí, výborně rozumějíce té jich ulíčené kráse.“ [7]) Podle moudrého

---

[1]) Že líčidlo a plevejs jedno, viz Nomencl. Veleslavínův. 274.
[2]) Dle Thad. Hájka Herbáře. 1562.
[3]) Kázání o bídě člověka. 41.
[4]) Kn. duchovní r. 1588.
[5]) V Theatrum mundi. 47.
[6]) V knize O ctném obcování. 3.
[7]) O ctném obcování. Havlík z Varvažova. 1613. Z italsk. překl. s doplňky vlastními.

mínění Havlíkova ta fermež na tvář ženskou nalepená „nemůže z Hekuby udělati Helenu", kromě toho prý nejsou lidé tak nevtipní, aby barvy přirozené od barvy strojené nerozeznali. „Znal jsem jednu," tak čteme v jeho knize, kdež ukazuje se, jak tuze dámy se fermežují, „kteráž horlila na jiné ženy ulíčené a sama bláznice zapomenula na to, že byla též líčidlem zmazaná, až sobě od toho záponu, kterouž na hrdle měla, skálela."

Havlík přeje všem ulíčeným ženským těch rozpaků nemilých, kteréž dle jeho knihy zažily jich družky vlaské. Prý hrály při nějakém „panketě" na krále. Co rozkáže a sám na sobě učiní král, to po něm učiní ostatní přísedící. Králem stala se rozšafná matrona, kteráž chutě a hbitě se umyla v teplé vodě, schválně přinesené, a namazané krasotinky musely chtíc nechtíc mýti se také. Prý „s hanbou to jejich krásné mazadlo po tváři dolů teklo".

Dle Havlíka měli mužové o povaze malovaných žen totéž mínění, jako máme dnes: malba na tváři ukazuje povahu neupřímnou. Dí Havlík pravdivě: „Ját ne mnoho co dobrého o takových ženách držím, anobrž pravím, že jak po tváři zlíčené barvy nosí, taková mají v svých srdcích mrzká myšlení, aniž může co dobrého a upřímného při nich nalezeno býti. Prostá pravá láska nemiluje takového fermežování."

A což teprve Šimon Lomnický tepal ženy nalíčené! Když byl oznámil, že „jsou nemíčky lidé, kteří, majíce tváře bledé, chtějí sobě udělati bílé a červené", a proto se „fermežují", a když jim za to vynadal, že jsou „přepotvoření", přivedl na ně nejprve sv. Ambrože, vyčítajícího takovým líčeným, že obraz boží snaží se přemalovati, pak přivedl na ně průpověď starých Čechů, „že tvář třikráte líčená tváři boží nikda neuhlídá", a naposledku pohrozil hrozbou samého Pána Boha, že „všickni obličejové obrátí se v hrnce a že nikdy žádný kotel nebyl tak černý, jako budou tváře těch, kteří se líčí".[1])

K spoustě slov proti ženské fermeži připletla se Lomnickému poznámka hygienická dosud platná a dobře zkušená, že totiž ženské, jež se malují, „v starosti mrzuté, šeredné, žluté a škaredé bývají".

V XVI. věku líčily se i selské dívky, které věru nemívají barev zapotřebí. V Sedlském masopustě, divadelní hře z oné doby, čteme řeč k selské mladici: „Kýž sobě zbarvila líce; což nemáš doma plevejsu? Aniž's nezmastila vlasův, kýž mejdlem čelo zlíčila, aby se tím líp svítila".[2])

Při tom fermežování oněch dob stojí za zmínku, že opakem mnohá snažila se malbou dovésti toho, aby tvář měla unyle bledou a nikoliv červenou. Ne bez posmíšku vypravuje Havlík o mladici, „kteráž mívá tvář zbílenou, vydynchovanou — a hrdlo jako mazanou botu, a když se nešetří a hlavou na stranu pohne, tu (prý) viděti to černé hrdlo od

[1]) Lomnický. Pejcha života. 81. 82.
[2]) Jireček. Div. hry. Sedl. masopůst. II. jedn.

tváře rozdílné, tak že by mohl jeden říci, ta hlava byla odňata Nidrlandce a přistrčena k hrdlu Mouřenínky.“ [1])

Guarinoni [2]) neomaleně vtipkující má za to, že by muži a otcové mohli jináče, laciněji, své ženy a dcery bledými učiniti.

Jen ženy českých bratří nelíčívaly sobě tváří. „U nás toho není,“ dí Blahoslav r. 1550 s pýchou.[3])

V XVI. století v nově vyrojilo se nepočetné množství všelijakých **kosmetických receptů** a prostředků proti pihům, „červeným a brunátným uhrům“, lišejům, bradavicím a jiným neozdobnostem v tváři. Těch musíme v tomto díle minouti. Jen to mimochodem připomínáme, že **uhry** zaháněly české dámy nejobyčejněji kafrem, sírou, kadidlem a rozličnými vodami; **lišeje** všelijakými oleji, zvláště vinštířovým, **bradavice** sháněly mořskou cibulí. Byl ovšem také recept, aby paní svoje bradavice mrskaly ráno a večer rozpálenou metličkou, že zajisté vyschnou, ale nevíme, mrskaly-li. Doktor Hájek radí svraskalou tvář urovnati olejem, jenž pořídí se z bílku tvrdých vajec a z myrrhy. Ale mazadlo to musí státi na čas ve vlhkém sklepě.[4])

Proti **pihám** byla kromě jiných léků kejchavka s eleborem bílým a medem. Také uvádí se tykev lesní zetřená s vodou.[5])

Nejdarebnějšího kosmetického prostředku na zachování krásy své užila urozená Kateřina Bechyňová z Lažan — umývala se v krvi zabitých služebnic svých. Roku 1534 žalář Mihulka překazil paničce přívětivou činnost, pro kterouž lidé vůbec „věřili, že jest v ní čert musel býti“.[6])

O nepravých zubech nacházíme málo zpráv. Ale mívali je lidé obého pohlaví, aniž to vyčítáme. Staří ovšem hleděli na falešný zub jako na kteroukoli jinou nevěru. S patrným rozhořčením napsal Erasmus na počátku XVI. věku, že lidé užívají zubů „od některé svině snad vypůjčených“.[7])

V XVI. století stále také udržela se při mnohých ženských snaha míti **vlasy** nejen hojné, než i kudrnaté; kromě toho nebývaly dámy s **barvou** svých vlasů spokojeny.

V první příčině i nepravé vlasy na hlavu sobě dávaly, což praví Lomnický nezdvořile řka: „Vlasy cizí kradou, berou, ozdobují se touž měrou“.[8])

V druhých příčinách dí týž nepovolaný kárce, že přepotvořují se a to tak, „které mají vlasy černé, chtějí míti rusé, které mají rovné, dělají sobě kučeravé“.

---

[1]) Havlík. O ctném obcování. 8.
[2]) Grewell 184. Prý v Rakousku (ale také jinde) bledou barvu ženské zamilovaly.
[3]) Ve spise O zraku.
[4]) Hájek. Herbář. 186.
[5]) Č. Mat. Mor. 1888. Bečák. Též výpis Zíbrtův.
[6]) Erben. Lumír 1856. I. 16. Zabila prý 14 osob.
[7]) Erasmus. Chvála blázn. 32.
[8]) Pejcha živ. Lomn. Napodobně Paprocký. Nové kratochv.

Na všecky účely, na hojné kudrnaté a barvené vlasy vyskytuje se v spisech XVI. věku až podivná síla prostředků, v nichž už tehda pro zrůst vlasů neposlední místo drží cibule. Podle ní k vlasům také výborně pomáhá myrrha, dubový list, víno, succus tiliae, vařené jedlové šišky zelené.[1])

Kučeravé vlasy způsobuje kromě jiných prostředků vařené „jmejlí, na nový měsíc natrhané“, jímž musela sobě parádnice hlavu mýti.[2]) Ještě jistější prostředek mívaly naše dámy na kučeravení vlasů ten, že nabíraly sobě vlasy na dřívka[3]) nebo je pálily jehlou.[4])

Vlasy sobě barvily dámy i přes to, že šlo tu o zdraví. „Nemůžeť vod, olejů ani flastrů se vymysliti, by ony nimi z vlasů nitek zlatých dělati se nepokusily; z nichžto mnohé o hrdlo i zdraví se připravily. Nicméně tak jsou v tom opovážlivé, že, byť dnes cítily pro to barvení vlasů bolesť hlavy, toho nepřestanou.“ Tak vypravuje Havlík z Varvažova.[5])

Kromě vody, olejů a flastrů také slunce bezděky sloužívalo našim paním k tomu, aby vlasy ozlatěly nebo staly se rusé, což bývalo barvou nejoblíbenější. Benátčankám na takové bělidlo sluneční dobře vhod bývaly italské rovné střechy domovité, kamž paničky hbitě lezávaly;[6]) kde bělily sobě vlasy nespokojené Češky za nebytí plochých střech, toho nevíme. Bezpochyby lezly do vikýřů.

Účes ženské hlavy v XVI. věku řídil se tím, čím ženské pohlaví chtělo hlavu sobě pokryti.

Principem zůstávalo i v tom věku, jako bývalo za stara, že děvče má hlavu odkrytou, žena zavitou.

Křesťanské ženě tak uložil už hned v prvních dnech křesťanských svatý Pavel, aby hlavu zavíjela a kryla — „pro anděly“. Vida kolem sebe, že ne všecky paničky tak činí, kněz Žalanský r. 1613 obrací slovo genialního apoštola křesťanského řka, že paní nekryjí se pro ďábla. I v svatých shromážděních prý odkrytou hlavou a přílišným ustrojením „zlou žádosť druhému pohlaví v mysl vstřelují“.[7])

Míti hlavu odkrytou bylo panen právo, chlouba; bylo to znamení jich nevinnosti. Proto řekl r. 1512 jakýs štiplavý Polívka, soused pražský, panně Dorotě, bečvářově dceři, kteráž na své cti panenské se zmařila: „Panno Dorno, coť ti to pěkně sluší! Neškodilo by, by roušku měla a vrkoč přikryla.“ [8])

Ústroj vlasů panenských býval tedy obyčejně takový, jako vidíme v brodském graduale z r. 1559 při dcerce Koštála měšťana. Panenka je

---

[1]) Recept v alchym. knize univ. knih. č. 2. H. 1.
[2]) Recept v kn. univ. knih. č. 54. T. 133.
[3]) Vdova křesťanská, překl. od m. Jana Khernera Plzeňského r. 1595.
[4]) „Jehla, na kterouž se kadeře dělají“, v Nomencl. Veleslavínově.
[5]) O šlechetn. obcov. R. 1613.
[6]) Obrázek o tom z Cesara Vecellia (r. 1530) dostal se do přemnohých knih. Jest též v kostymn. díle Hefnerově č. 608.
[7]) Knížka o služebnosti. Žalanský. 132.
[8]) Arch. praž. č. 1046. 68.

Čís. 207. Tabule na kostele sv. Michala v Chrudimi. R. 1597. Kreslil professor Šolta.

prostovlasá, nic na čele, nic na hlavě, nic v ouškách. Prosté rozvlněné vlasy její zdoba. Právě tak o prostých dlouhých vlasech obyčejně bývaly děti.

Vlasy visely buď všecky na zad, buď dvě kštice odhrnula panenka do předu, jako zříti na tabuli náhrobní při kostele sv. Michala v Chrudimi z r. 1597,[1]) jejíž obrázek podáváme číslem 207. Dívka má okruží, hazuku s naditými rukávky dlouhou do země a sukni s prýmem jakoby krumplovaným. Na vlasech má vínek, pentlík.

Také mívaly panny vlasy v copech uvité a jehlicemi spevněné. Veliká okruží koncem století XVI. však zapuzovala namnoze copy i prosté rozvlněné vlasy. Ve vlasy zaplétaly děvice všelijaké ozdobné kusy jakožto bourové a jiné vrkoče čili copy a tkanice zavěšovaly; perly na čelo visuté, věnce perlové čili perlovce, koruny a naposled i „panenské biryty“ na hlavu vstavovaly.

Všimněme si pěkným pořádkem jednoho kusu po druhém.

Tedy nejprve o **vrkočích**. „Vyběhla za ním prostovlasa a vrkoče držela v hrsti“; tak vypravuje se r. 1599 o nějaké panně.[2]) Ta tedy ještě neměla kdy, vplésti vrkočů nebo pletenců do vlasů svých. Čtoucí, znaje běh nynější, mněl by, že snad ona panna měla vplésti do svých vlasů vrkoče z vlasů cizích — ale toť byla by chyba. Vrkoče XVI. století jsou nikoli z vlasů, než ze všelijakých látek hedbávných, zvláště z boury a z tafatu i z aksamitu.

Tafat byl k vrkočům asi obzvláštní sorty a barev nejjasnějších, neboť čteme v inventářích kupeckých při tafatech dosti častou poznámku, že jsou „na vrkoče“.[3]) Aksamitové vrkoče shledali jsme i pozlacené.[4])

[1]) Pěkný obrázek té tabule z přátelské ochoty nakreslil a poslal nám prof. A. Šolta v Chrudimi.
[2]) Arch. praž. č. 1051. 38.
[3]) Na př. r. 1566 v inv. kupce pražsk. Tuchmana. č. 1172.
[4]) Kn. arch. praž. č. 1172. 117.

Na krámech „šmejdířských" a kramářských po všech českých městech na prodej bývaly vrkoče „dvojné, trojné, čtverné, paterné i šesterné", nejhustěji červené, poněvadž červená barva zdobí vlas všeliký. Ale jsou i vrkoče z boury zelené.

Vrkoče z boury nejhrubší prodávány po málu denárech na pražských trzích; zvláště pod kotcemi s nimi sedaly ženy. Prodávány „na páry".

Že i venkovské dívky províjely vlas barevnými vrkoči, to víme z mlýna v Zákolanech. Mlynářka r. 1593 zanechává svým dětem kromě jiné parády i „vrkoče bourové".[1])

Také vrkoče, ať spletené z vlasů nebo z barevných látek, bývaly předností a právem panen. Dít r. 1593 Sybilla krčmářka v Hrdlořezích jakési Zuzaně zmrhané, popadnuvši ji za vrkoče: „Kdes děla roušku, nejsi hodna choditi ve vrkočích, choď v rouškách, uřeži ti vrkoče!" [2]) V Kutné Hoře žalovala jedna r. 1585, že jí „vandrovní" ženiny vpletly do vlasů násilím slaměné vrkoče, prý nemá práva nositi čistých vrkočův.[3])

Kromě vrkočů vpravovaly české panny do vlasů také „**tkanice** zlaté", „tkanice bílé vyšívané", „pentlíky nitěné", „tkanice děravé", „kadeřavé", „**točenice** perlové", „stříbrné a zlaté **kadeře**"[4]) (bezpochyby třásně), rozličné „**cetky**" lesklé na tkanicích; ke konci století nalézáme na krámech i „**kytičky** panenské", což byly kytičky z peří, z tracounů, ze šmelce.

Šmukýř Eliáš Behm měl r. 1595 na svém krámě 18 takových panenských kytiček za 5 kop; při tom měl „jednu **kytu** peří obzvláštní" za kopu.[5]) Libru cetek stříbrných a pozlacených prodávali r. 1560 za 16 rýnských zlatých. Perly a cety na pentlících a tkanicích přišité věšívaly panny také na čelo. Proto zove se leckterý **pentlík „náčelkem"** [6]) i „**čelníkem**", také „**náčelníkem**" (náčelník haarband slovn. Dasypod.), ač „náčelnicí" nebo „náčelníkem" míní se leckdy rouška přes čelo visutá. Mnohá urozená i měšťanská panna měla po čtyřech i více drahých „pentlících perlových" a „tkanicích perlových". I stará panna Mandelína z Hradce, kteráž se nezdobila tuze rozkošně, měla do vlasů 13 tkanic zlatých a pentlík perlový.[7])

Pentlík nalezli jsme tak v dědictví po náchodském faráři Mikuláši Skalickém. Měla ho paní farářova.[8]) Pentlíky, byly-li hmotnější formy, činí přechod k věncům a korunkám. Ale nalezli jsme r. 1591 název přechodný „**pentlík korunkový**".[9])

---

[1]) Manual Mikuláš. osady. 217.
[2]) Novom. kniha svědom. č. 1122. process 245.
[3]) Kn. memorabil. arch. kutnoh. P. 22.
[4]) O kadeře stříbrné pozlacené soudí se Kateřina z Chrástu s Jaroslavem z Oujezda r. 1582. Reg. soudu komor. 4. J E. 7.
[5]) Arch. praž. č. 1173. 308.
[6]) „Náčelek s cetkami" viz u Berčinky z Dubé v arch. praž. č. 534. 43. roku 1521.
[7]) Tischer. Kopial. 160.
[8]) Kn. náchod. č. VIII.
[9]) Arch. praž. č. 61. 245.

Věnce vstavovaly panny na hlavu buď jako prosté loubky či obroučky [1]) nebo i sličně spletené vínky dvojité i trojné, nebo konečně jako hmotné obšírné turbany. Šoltův obraz č. 208. z chrámu sv. Michala v Chrudimi ukazuje slušně vínek podvojný.[2]) Že panenka má vlasy široce rozvlněné, to padá na vrub naivního umělce kameníka. Tabule náhrobní, z níž obrázek vzat, jest přeražena, nemá roku ani nápisu kromě slov „marye anna“ nad hlavou.

Věnce byly ze všelikterakých látek; byly tafatové, aksamitové, zlaté, stříbrné; nejobyčejnější i v tomto věku u bohatých panen městských a šlechtických byly věnce perlové čili **„perlovce“**.

Čís. 208. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi.

V dědictví po urozené Johance Berkové nalezen r. 1521 „tafatový vínek s perlovým křížkem“; [3]) r. 1511 jest na komorním soudě pře o „věnec pozlacený s třeštítkami a s ženklemi stříbrnými“, pak o věnec perlový.[4]) V knihách pražských čteme r. 1544 o věncích „perlových, strunkovým zlatem otočených“, [5]) o věncích „vyšívaných na stříbře“, o věncích „bílých stříbrných“, o věncích „zlatých“, o věncích zlatých „s růžemi“, které v Praze r 1583 ceněny v půl kopě.[6])

Drahé věnce ukládaly panny do škatulí a do skřínek zvláštních i cypřišových.

---

[1]) Franc. capiel, chapel původ. obrouček. Scheible. Die gute alte Zeit. 452.
[2]) Zaslal nám professor Šolta z Chrudimi.
[3]) L. c. č. 534. 43. Arch. praž.
[4]) Soudí se Jan Ryšavý z Střibska. Kn. kom. soudu. 3. G. J. 1.
[5]) Lib. oblig. č. 100. 70.
[6]) Arch. praž. č. 1172. 238.

Perlové věnce i v tomto věku zhusta vyskytují se dvojité: zpodní a svrchní. Zpodnímu říkali také „**zpodníček**". Při takovém zpodníčku bývaly též „zlaté uši".[1])

Svrchní perlovec brával na se druhdy i podobu **korunky**, a proto týmž jménem byl zván. Ty korunky byly oblíbeny za celé XVI. století a navěšeno na ně kde co. V dědictví po Korálkovi pražském zůstaly mezi klénoty i dvě korunky se zlatými štefty a perlami a dva prosté věnce s 12 zlatými štefty a perlami.[2]) Podle naší aesthetiky perlovce neslušely. Bývaly jako veliký rendlík k hlavě nepoměrny.

Kterým věncům říkáno „zimní",[3]) toho nelze z pramenů se dohádati. Čteš prostě jen, že ta ona měla „věnec zimní perlový".

„**Letníčky**", o nichž dosti často zmiňují se inventáře městské, budou zajisté věnce panenské na léto. Bezpochyby letníčky zvláště chudších dívek byly ony něžné laciné věnečky, o nichž mluví Martinovský v pobožné knížce své,[4]) r. 1581 vydané. Prý panny na hlavu dávají sobě věnce z malovaných, litých, řezaných, papírových nebo voskových květů.

Ale nade všecko něžnější věnečky bývaly ony, které uvíjely sobě dívčiny z květů čerstvých a nikoli strojených. Týž Martinovský vydává svědectví totiž, že „panny na hlavu co den si věnec dávají, a když zvadne, od sebe jej zamítají nebo z loubku odvíjí". Loubku, na nějž byliny vázány, říkáno též oblouček.

Také vínky byly znamením panny. V Slaném trestali r. 1615 Katrli švadlenku, že si z věnce panenského smích tropila. Ješť o ní psáno, že „sobě do pěti věnců nastrkala na hlavu, zádu i na břicho; jest napomenuta, aby svého studu panenského, ač kdo ví, je-li panna, šetřila".[5])

Naposled vzala panna věnec o svatbě. Kupec pražský Netter se svou nevěstou měli při oddavcích i druhý ještě den při jídle věnce na hlavě se zlatými štefty vůkol.[6])

Švihácké panny vstavovaly sobě už brzy od počátku XVI. věku na hlavu **biréty** a **birytky**, zprvu nízké to klobouky o širokém svršku a neširoké střeše, které později braly na sebe po španělsku formu vysokou.[7]) V polou století (r. 1553) i ctná a vážná panna Mandelína z Hradce žádá svého bratra, aby jí v Praze koupil černý aksamitový birýtek a k němu štoček hedbávníčků.[8])

V Praze r. 1575 oceněny v krámě šmukýřském[9]) aksamitové „birýtky panenské" po 12 groších českých.

---

[1]) Arch. mus. v Praze. List. z Plzně.
[2]) Č. 1174. Arch. praž. 105—117.
[3]) „Dva věnce panenské zimní" připomínají se v invent. po Jindř. Hrobčickém z Hrobčice v arch. praž. č. 1174. 76. R. 1600.
[4]) „Křesťanských panen věneček poctivosti".
[5]) Arch. zemský. List ze Slaného opsaný.
[6]) Arch. praž. č. 824. 354.
[7]) Gay. Glossaire 120. „Barette — un sorte de camail fourré muni d' un capuchon ou meme simplement a un bonnet".
[8]) Tischer. Kopial. 31.
[9]) Petra Loderekra. Arch. praž. č. 1172. 157.

Čís. 209. Magdalena z Hradce.

Také čepce a karkulky brávaly panny na hlavu, ale při nich zhusta býval věneček jakožto panenský znak. Když r. 1558 konal král Ferdinand vjezd do Prahy, vítalo ho dva tisíce panen, majících na hlavě čepce zlaté nebo hedbávné s okem zlatým a věnce.

Kterak urozené slečně karkulka slušela, to vizte na obrázku č. 209. Díme-li na konec, že panny všecku hlavu někdy také **paučníkem** čili průhledným šlojířem (velamen minus, dle Nomenclatora Veleslavínova) pokrývaly, lze nám pak již zanechati hlavy panenské a líčiti „přípravu“ českých **paní.**

Vedle mínění kněze Matouše Konečného [1]) r. 1612 neměly české manželky „vlasů strojiti sobě ani nekřtaltovati zlatem nebo perlami nebo

[1]) Kniha o povinnosti křesťanské. Str. 382.

s potvornými pentlíky, stuhami neb třapci visutými, neb zavíjením rohatým, kusým a nenáležitým, což jest již na vrch v světě zmohlo se". České paní měly se zavíjeti „poctivě".

Zavíjení a čepení bylo právo i povinnost vdaných paní. I padlá děvčata měla se zavíjeti. Když zmařila se v Žatci r. 1553 služebná Anka, slibovala a prosila, „že nechce za děvečku (t. j. pannu) choditi, než že se chce zavíjeti!" [1])

Zavíjení hlavy bylo v XVI. věku rozmanité. Paní zavíjely se **rouchami** a **rouškami, šlojíři, loktušemi** nebo **lochtušemi, zavíječi** a **zavíječkami,**[2]) **plenami**[3]) či **plachetkami, chrbolkami, facounky, fačánky** či **šátky,**[4]) **náčelníky, hedbávníky**; které se nechtěly zavíjeti, pokrývaly hlavu **čepci** a **čepicemi** i **karkulemi,** nebo vstavovaly na hlavu **klobouky** a **birety.** A přemnohé naproti tomu daly si na hlavu čepce nebo čepice s rouškami zároveň.

Mnohý z těchto kusů právě řečených nebyl jen k pochlubě, nežli k nuzné potřebě, neboť chrániti měl ženskou hlavu za nebytí slunečníků a deštníků všeliké nehody. Při rouškách rozumí se ta úloha sama sebou. Ale byly i „klobouky se širokou stříškou proti slunci" a „klobouky okrouhlé pro díšť".

O těchto ženských strojích tedy zase položíme pořadem.

Rouchy, zavíječky, chrbolky čili **šátky** bývaly co do látky obyčejně z plátna nebo kmentu; **hedbávníčky** byly z tykyty nebo i jiného hedbáví; **šlojíře** a **paučníky** byly jemné; mnohý i z prohlédacího hedbáví.

Na roušky a chrbolky (i chrbulky) mívali naši tkalci zvláštní brda.[5]) Nejprostější byly asi chrbolky. Nosívaly je děvečky služebné. Čteme r. 1583 v kšaftě Matěje mlynáře na Stebni, že zjednal si Justinu za dívku, kteréž má dáti služby půl druhé kopy a 5 bílých, 20 loket plátna, trojí obuv, pás — a „tříloketní chrbulku k čepcům".[6]) Nosívaly je také prosté ženy. O mělnické uzdařce, od domácího pána zbité, vypravuje r. 1565 sousedka: „Nebyla zavita, já jí půjčila chrbolku, a Káča ji zavila, neb sama se, jsouc stlučena, zaviti nemohla." [7]) A byla-li chrbolka na Mělnice, v Turnově, v Rychnově,[8]) a měla-li souseda ve Dvoře Králové roku 1507 šlojíř a tři chrbolky,[9]) tož patrno, že chrboly měly prosté ženy po všem království již od počátku XVI. století. V Praze

---

[1]) Arch. musejní. List. žatec.

[2]) Jméno v litomyšl. invent. r. 1506. č. 118. 97.

[3]) Nejobyč. v moravských inventářích čteš o plenách. V byšickém ještě r. 1662 zapsáno 37 plen vyšívaných. Arch. mus. český.

[4]) O kmentovém facounku dí se v pražské knize č. 1049. 155. zřejmě, že byl na hlavu.

[5]) Arch. praž. č. 1060/a 180. Brdo na roušky prodáno za půl druhé kopy. Brda na chrboly uvádí Barvíř; Choceň. 112.

[6]) Arch. turnovský. Kšafty.

[7]) Arch. mělnický. Kn. svědom. 27. 18.

[8]) Kn. kšaftů rychnov. mus.

[9]) Rukop. král.-dvor. v mus. 252. 51.

dal Žáček r. 1517 v Široké ulici podskalské podruhyni jedné pohlavek, „až jí chrbol spadl".[1]) Byly tedy chrboly i v Praze.

V Bělé nalezly jsme chrboly také „domácí";[2]) nosívaly tedy ženy šátky na hlavě též po domácku.

Kdežto šlojíře vinuly se kol hlavy nebo také jen prostě dolů visely, skládány rouchy druhdy i uměle na drátěné formy („obálky" v kroji lidovém dosud), jakož zajisté měla dáma vyobrazená v tištěném traktátě „Pán rady" [3]) v první půli XVI. věku. Paní kryly rouchami hlavu, čelo a zhusta i bradu, jakož ukazuje obrázek paní konšelové z brodského gradualu r. 1559.

Čís. 210. Tovačovského Hádání. R. 1539.

Které zavití ženské pokládáno r. 1539 za ctné, to nechť ohledá čtoucí na obr. 210., vyňatém z díla Tovačovského Hádání pravdy a lži. Jsou tu zavití čtverá. Jedno, z něhož viseliny větrem vlají, jest i oku vděčné. Ostatní zavití nedocházejí naší záliby. Že jsou všecka na obálkách neboli formách, toť zřejmě patrno.

Jiné zavití viz svrchu na obraze č. 175. I to je velmi „poctivé", vždyť je vymalováno v zbožné knize, ale paní nesluší.

Že taková zavití v oněch dobách bývala brána i k rozpustilému úboru ženskému, toho důkaz na obr. č. 181. Tu lze přesvědčiti se, že

[1]) Arch. praž. č. 1046. 142.
[2]) Kšafty bělské.
[3]) Museum. č. 58. I. 46.

zavití vylíčené jest rovnoprávné s kloboukem velmi bujně opeřeným. Při tom rač čtoucí laskavě přetrhnouti podpis pod obrázkem, jenž není z knihy Konáčovy, nýbrž z knihy v univ. knih. pod č. 54. E. 19.

V druhé půli století brávalo zavití našich paní na sebe formy cizí, nebývalé. Vyčítátě Štelcar r. 1588, že nosí ženy zavití po španělsku, vyhlídajíce z toho co z kukly; vyčítáť i Zámrský r. 1590 ženám cizinské zavití zova je proto ochechule. Na pomoc umělého strojení byla **„jehla k čepeuí“**.

Prosté ženy mívaly zavití vždy prosté, jakž ukazuje obraz v Rvačovského Masopustě, a mnohá i urozená paní i na konci století vila a halila se jako jeptiška, což viděti na obrázku paní Doroty z Květnice roku 1589.

Klamal by se velmi, kdož by idealně mněl, že všudy všecky rouchy na hlavě bývaly tak čisté bílé, jak se malují na obrázcích. Radítě Lomnický ženám, aby se trochu zdobily mužům svým, „tuto nechť se některé cuchty nevymlouvají, že na sebe rubáše ani rukávečok voprati nechtí a rouchou černou co nějakou vonucí hlavu sobě zakuklí — mnohá chodí rovně jako můra, mrzká, uplískaná důra.“ [1])

Ale na odpor tomu většina českých žen v pěkném čistém vinutí mívala oblibu; právaly, válely a škrobily naše ženy na sebe pilněji nežli Němkyně. Píšeť kněz Martinius, druhdy farář Haštalský po bitvě bělohorské vypuzený, když byl poznal kus Němec r. 1622: „Praní ložních i chodicích šatů manželka má s děvečkou vykonává, kdež i jiné ušetření v čistotě proti nečistotě německé býti může.“ [2])

Na čištění a úpravu roušek mívaly naše pramateře „presy“ — pres k rouškám leckdy se v pramenech vyskytuje,[3]) nalezli jsme r. 1564 též „hrnec, jako rouchy na něm suší k hlavám“;[4]) v Turnově r. 1625 měl kdosi „podušku, jak rouchy natahují“;[5]) také „koule sklenné“, na nichž se roušky buď natahovaly, neb se jimi hladily, žehlily, připomínají se zhusta.[6])

Jest věru na podiv, kolik těch všelikterakých šlojířů a roušek v knihách popisných, panských i měšťanských už v počátcích XVI. věku nalézáš. I bába Aneta v Litomyšli u Vocáska r. 1506 měla šlojéřek, tři roušky, hedbávník, zavíječky tři — a k tomu ještě hedbávný čepec.[7]) Tedy parády dost i u staré prostičké babky. Ovšem urozená paní Johanna Berčinka z Dubé r. 1521 měla více; jen roušek měla třicatero a nad to ještě 10 rouch „hlavních“.[8]) Ale touž dobou i neurozená měšťanka lounská Anna Mikšová († 1513) měla 10 hedbávníků, 22 šlojířů a 20 rouch.[9])

---

[1]) Lomnický. Pejcha živ. 63.
[2]) Č. Č. Mus. 1875. I. 35.
[3]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[4]) Arch praž. č. 1172. 5.
[5]) Arch. turnov. Kn. kšaftů z r. 1615. Půjčil pan Šimák, kand. profess.
[6]) Arch. praž. č. 1174. 45.
[7]) Arch. litomyšl. č. 118. 79.
[8]) Arch. praž. č. 534. 43.
[9]) Arch. lounský. č. 1. C. 8. R. 9.

Co do všelijakých způsobů a ozdob uvádějí se při paních rouchy na čelo a rouchy „pod hubu“;[1]) rouchy „letničí“, proti nimž byly „roušky tlusté“ na zimu,[2]) „roušky s hedbávím“, tedy roušky vyšívané, čechly kmentové, hedbávníky s cetkami, náčelnice „se zlatými kraji“,[3]) náčelníky „s třesutím“,[4]) „čelníky zlatem prošívané“, náčelníky „sbírané“ s podbradky i bez nich; v Poděbradech r. 1538 čte se o „rouškách bavlněných“,[5]) jinde o bavlněných i lněných, v Plzni r. 1536 a šlojířích „hedbávných se zlatem“,[6]) při čemž dovídáme se, že nákladné roušky po kopě dělaly plzeňské paní samy. Jináče ovšem kupovaly dámy hedbávníčky a jiné šlojíře i „na štočky“ nebo „štuky“ z dalekých měst přivozované. Od polou století vyskytují se roušky „malované“ a pleny červeně vyšívané;[7]) při urozených paních touž dobou pozorujeme roušky barevným hedbávím, zvláště „červeným karmazinem“ šité, také roušky „vystřihováním šité“, „rouchy tupltykytové se síťkami a se zlatem“,[8]) „rouchy brunátné hedbávím a zlatem vyšívané“, „rouchy zelené, červeným hedbávím vyšité a zlatem vyplněné“.[9]) Roku 1570 zůstal pan Jan z Vartemberka za nějaké dvě takové nádherné roušky hedbávím prošívané a vystřihované 3 kopy míšeňské dlužen.[10]) Taková vyšívání nezřídka vyskytují se i v pražských knihách. Na příklad sladovnice Selčanská měla r. 1570 rouchy kmentové vyšívané bílým hedbávím a jiné červeným.[11]) Jiné paní sousedy pražské mají roušky vyšívané černým hedbávím.

Na rouchy vyšíván všelijaký ornament modní, ptáci, rostliny i figury.

Kromě vyšívaných rouch mívaly paní také loktušky či šátky aksamitové se stříbrnými nebo zlatými haklíky.

Ke konci století vyskytují se „rouchy a náčelníky slezské s krajky“, rouchy „žíhané“ všelijakých barev, nejhustěji červené nebo modré, rouchy „s tkanicí mřížovou v prostředku“; roušky „prohlídací“, což bude asi totéž jako mřežované, nebo „rouchy na síťce stříbrem nebo barvami vyšívané“. Paní Zuzana Korálková, paní domu Hřebenovského v Praze, měla r. 1599 desatero rouch s červeným a černým vyšíváním, s barvami, se stříbrem, 22 rouchy s bílými tkaničkami, 3 rouchy prosté, 8 šátků — kromě čepců a klobouků.[12])

---

[1]) Lib. divis. v Litomyšli. Sděluje Štěpánek r. 1614. 607.

[2]) Kn. kouř. privil. 214. 1500.

[3]) V Praze r. 1523. č. 1047.

[4]) Třesutí budou asi cetky. Takový náčelník připomíná se ještě r. 1582. Arch. praž. č. 1172. 125—129.

[5]) Arch. poděbr. regis. žlutá. 38.

[6]) Arch. plzeň. lib. exp. č. 10. 259.

[7]) Arch. berounský. Invent. r. 1567.

[8]) Kn. komor. soudu. červ. r. 1619.

[9]) Arch. praž. č. 1173. 133.

[10]) Regist. komor. soudu. č. 15. J. 678.

[11]) Arch. praž. č. 1172. 125.

[12]) Arch. praž. č. 1174. 105—117.

Oznámiti jest, že koncem XVI. století vyskytuje se sám o sobě na krámech **šmuk rouškový**, a téže doby lze dočísti se v pramenech o rouchách na hlavu „smuteckých"; r. 1601 na příklad zanechala při smrti své paní Nejepinská, na Příkopě pražském měšťanka, kromě 23 rouch s barvami a se zlatem a 24 čechlíků ženských dokonce i „6 ruch smuteckých".[1])

Roušky prodávali kramáři, šmukýři, roušnice a šlojířnice i tkaničkáři. Co do **cen** shledali jsme v první půlce století nejednu roušku po kopě; hedbávník byl i za dvě a za tři kopy, tedy rovně za týž peníz jako v století předešlém; prostější roušky byly i po několiku bílých groších; v Moravské Třebové stála rouška r. 1504 8 bílých grošů;[2]) roušnice Sadovská na tarmarce pražském do r. 1583 prodávala bílé roušky loket po třech bílých groších, jiných „tlustých" loket i po groši.[3]) V Rychnově roku 1555 jsou roušky po 23 groších bílých; v témž Rychnově bečvářova dcera měla roušku za 16 grošů bílých.[4]) Kramář Kwe v Praze U tří labutí měl na krámě r. 1590 „roušky prohlídací" 44 lokte za 3 rýnské zlaté;[5]) proti tomu paní Valdštýnka, choť Jana mladšího Valdštýna, obdržela darem r. 1591 „rouchu černým hedbávím vyšívanou široce, která stála do 15 tolarů".[6])

Že byly roušky co do barvy většinou bíly, toť víme z tehdejšího úsloví, jež zní: „zbledl co rouška".[7])

Druhá kategorie pokrývek ženských byly **čepce**. Čepce obyčejně kryly skoro všecky vlasy. V první půli století XVI. přes tu chvíli v knihách vyskytují se čepce atlasové; jeden takový černý čepec ceněn v Hoře r. 1512 za 1 kopu;[8]) za celé století čte se o čepcích „perlových", které se uvozují mezi klénoty,[9]) o něž souditi se i urozeným stálo za to.[10]) Při r. 1535 nalezli jsme v Praze u paní Markéty Hrdinové také „čepec perlový, starodávný votřelý s kadeři zadu pozlacenými".[11]) Na obraze č. 211. jest velmi poučná a pěkná reprodukce malované tabule náhrobní z kostela sv. Michala v Chrudimi. Představuje dvě manželky Václava Lípy, císařského rychtáře. Jedna z hlav nese letopočet 1589. Obě paní mají čepce, jichž základná barva je namodralá, vyšívání bílé; jakž se domníváme, jeden z čepců jest perlami českými vyšit. Jsme vděčni za ty obrazy, neboť tak názorných dokladův o českém vyšívání XVI. věku není mnoho. Čtoucí mimochodem všimne si ještě paniny černé hazuky a úzké zástěrky honosné. Hazuka má ramena naditá podoby mušlové.

---

[1]) Arch. praž. č. 1210 160.
[2]) Kn. zápisní z Mor. Třebové.
[3]) Arch. praž. č. 1172. 238.
[4]) Kn. kšaft. rychnov. v č. mus.
[5]) Arch praž. č. 1173. 189.
[6]) Arch. praž. č. 1122., proces 196.
[7]) Arch. praž. č. 1050. 87. R. 1570.
[8]) Rezek-Dačický. I. 357.
[9]) Arch. praž. č. 1129. 1520. Čepce perlové v Runově. Kn. kšaftů. 1552.
[10]) Reg. komor. soudu. č. 4. J. B. 17. 1529. Žibřid z Mostku s bratry z Jivovice.
[11]) Při dskách. Miscel. č. 92.

Čís. 211. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi. Kreslil prof. Šolta.

Kromě perlových čepců nosívaly naše paní jiné čepce drahé, všelijakým dílem, nejen perlami, zdobené. Vyskytujíť se v popisech šlechtických i měšťanských čepce „kováničkové a cetkové",[1]) v Ronově r. 1552 čepec „s hdězdou zlatou",[2]) v Praze „čepce hedbávné černé s perlovým okem",[3]) se „zlatými růžemi";[4]) se „zlatými růžemi na černé půdě", čepce

[1]) Roku 1582 soud o takové čepce mezi Kateřinou z Chrástu a Jaroslavem z Újezda. Kn. komor. soudu. č. 4. J. E. 7.
[2]) Z knihy kšaftů vypsal Kl. Čermák.
[3]) Arch. praž. č. 1172.
[4]) Arch. praž. č. 1054. 48. R. 1586.

perlové „na černém s vorly“, „perlové s kranáty“, „hedbávné s perlovou tkaničkou“, „s benátským okem“ (r. 1583), s okem „zeleným“, jež prodáváno i samo o sobě r. 1583 za 15 grošů.[1])

Ale z drahých čepců nad jiné nejhustěji objevují se za celé století čepce zlaté.

Ovšem i ty jsou všelijak zdobeny. Tu čteš o čepci zlatém s „bílým vyšívaným paličkovým dílem“,[2]) tu zas o „čepci zlatém s cetkami“, o jiném „se stříbrnými uzly“,[3]) jeden zlatý čepec jest zároveň „strunkový“, jiný zlatý a stříbrný „na sítce“, jiný jest „zlatý vyšívaný“, a zase jiný popisuje se „čepec zlatý na hedbávné půdě s pentlíkem perlovým“; na Mělníce dostala do výbavy Dorota, když se vdávala kdys před r. 1577 do „Chřebíče“ za Waloucha, „čepec se zlatým okem“.[4]) Nejčastěji přestává skoupý inventář jen na tom, že uvede čepec „zlatý“ bez zevrubnějšího určení;[5]) někdy, ale málokdy, chtěje říci, že na čepci není zhola nijaké jinačí zdoby, oznámí, že je čepec „samozlatý“. Tak na příklad našly se u pražského Martina Masopusta r. 1594 „čepce samozlaté“, podle „čepce s červeným hedbávím“ a jiného „černého s vokem perlovým“.[6])

Zlaté čepce byly tak oblíbeným krojem, že i dětem je na hlavu dávali, a to nejen matinky urozené. Roku 1571 i Jan Lumpoch, lazebník pražský z Točenické lázně, vinil Annu kuchařku ze ztráty takového dětského čepce zlatého. Prý „vyžádala na něm dcerku jeho, aby s jinými dětmi hrála, i měla na sobě táž dcerka čepec zlatý — a ten se ztratil“.[7])

Co do **váhy** šťastně chytili jsme zprávu, že zlatý čepec paní kupcové Hebnštrejtové vážil 12 a půl lotu.[8])

Ceny zlatých čepců visely na cenách drahého kovu onoho, z jehož nití a drátků byly vyšity. Roku 1543 pražský bečvář Matouš viní zlatníka Pirolta z čepce zlatého s perlami, jehož cenu sám udává v 50 kopách![9]) Ale ovšem byl to nějaký ohromný čepec. Prý v něm chodívala Mariana dcera svobodná, a mateř její chtěla, až se Mariana vdá, čepec ten dáti „na vornát“ do kostela. Roku 1577 cení se jeden zlatý čepec 6 kopami,[10]) jiný deseti.

Zlaté čepce dostaly se do konce století našim českým selkám a venkovankám, kteréž si je udržely napotom v kroji národním. Čepec zlatý, jejž měla do r. 1593 mlynářka Hrabalova v Zákolanech, ceněn

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 238.
[2]) Tamže č. 1210.
[3]) Tamže č. 1172.
[4]) Regis. svéd. v arch. mělnickém.
[5]) Arch. berounský. Invent. z r. 1567.
[6]) Arch. praž. č. 1210. 97.
[7]) Arch. praž. č. 1132. 119.
[8]) Tamže č. 1174. fol. 47.
[9]) Tamže kn. č. 1154. B. 8.
[10]) Arch. praž. č. 1051. 88.

za osm kop. V knize popisuje se „bílý čepec zlatý".[1]) Mlynářka chovala si ho — jako měšťanky činívaly — v krabici.

Že zlaté čepce forem cizinských v Čechách se nejhustěji rozmohly v posledních dvou desátcích XVI. věku, to víme z nářků Štelcarových. Donesen k nám čepec oné sličné formy, která dosavad slove stuartovská,[2]) čepec totiž dvojího obloučku z prostřed čela vyrostlého. Lze ohledati jeho podobu na obraze „Panny" z Paprockého (viz doleji) a poněkud podobný čepec zříti též na obraze Bílé paní v Hradci (č. 183.).

Z laciných čepců českých známé ony, jež prodávaly kramářky a šmejdířky. Mívaly je v krámě i „na svazky" a „na desátky". V polou století jsou to čepce „z černých nití",[3]) čepce „bílé vyšívané", hedbávné „kostkované" a „překládané" i „husté", jež prodával na příklad šmejdíř Kulíšek († 1577) čtyři za kopu míšeňskou — tedy po 15 groších; jsou to čepce „stávkové", čepce „s barvami", kmentové prosté a kmentové zlatem vyšívané, plátěné.

Paní Zuzana Korálková, měšťanka staropražská, měla koncem století při ostatní všelijaké parádě kromě devíti drahých čepců zlatých a perlových i 10 „řídkých" čepců a 5 „bílých prostých".[4]) Roušnice Lucie Sadovská, žena malířova, měla do r. 1585 v tarmarce pražském na svém krámci bílé čepce po 10 krejcarech, kromě nich prodávala i nějaké „čepce zatmělé".[5])

Který nitěný nebo jiný prostý čepec měl na sobě zdobu „pozlátkou" nebo zlatem, zdobu „s tracounem", „s peřím" nebo „s okem", slul již „drahým". Čtemeť, že r. 1575 vezl forman pražský na jarmark v Nymburce „drahé čepce s oky zlatými, tkanicemi hedbávnými".[6])

Na konec o čepcích dotknouti jest, že r. 1608 četli jsme ponejprv o čepcích na noc. Byly prosty i „s krajky".[7]) Některému říkali také „lebka noční".[8])

I na čepce brávaly paní roušku. Čtemeť r. 1603, že jeden jednu pral, „až jí čepec s rouškami upadl".[9])

Na posledku buď oznámeno, že naše paní nepřestávaly na jednom čepci. To byla chuděrka, která měla v inventáři dva, tři. Voršila Nejepinská, když r. 1601 na Příkopě pražském zemřela, zanechala po sobě třicet jeden čepec![10]) Zvláštní druh čepců tuze uzavřitých byly **čepičky**, jimž říkáno **karkule** (středolat. caracalla, z řec. *καράκαλλον*. Matzenauer).

[1]) Kn. osady Mikuláš. 217.

[2]) Však tě neměla nešťastná Maria Stuartovská první čepec onoho způsobu. Královna Kateřina z Medici, vrahyně v noci bartolomějské, první se zobrazuje s dotčeným stuartovským čepcem. Viz obraz v Dictionn. de l' ameublement. III. 59. Též v Histoire de la coiffure. Villermont. 364.

[3]) Arch. praž. č. 1172. 10.

[4]) Arch. praž. č. 1174. 105—117.

[5]) Tamže č. 1172. 238.

[6]) Arch. praž. č. 1143. 37. V Toušíně mu je ukradli, musel platiti.

[7]) Tamže č. 1174.

[8]) Tamže č. 1174. 207.

[9]) Arch. praž. č. 1067. 141.

[10]) Arch. praž. č. 1210. 160.

Měly sice podobu čepiček našich nemluvňat, ale nebyly tak prostičky. Nosívaly je paní všech stavů, a protož byly karkule i cenný kus ženského šatu. Kterak vypadaly, viz na obrázku č. 187. První karkulka, jež se nám hned na počátku XVI. věku naskytla v knihách popisných, byla červená a ještě prostičká.[1])

Od polou XVI. století připomínají se v popisných knihách karkule „aksamitové“; šmukýř Braun v Praze († 1568) měl na krámě několik „karkulí aksamitových pošitých lalokami“ čili kožešinou, každou po 50 groších bílých.[2])

Ovšem byly aksamitové karkule také mnohem dražší. Roku 1567 vstavil žid Israhel manželce Ondřeje Flanderky „karkuli aksamitovou na hlavu“, a když se jí zalíbila, prodal paničce karkuli za půl třetí kopy — na zástavu stříbrného pásu, jenž stál 40 kop míšeňských. „Ví se o tom,“ tak dí soudní kniha, „že ten žid mnohejm manželkám to činívá a na nich rozličné šaty bez vědomí manželů vymlouvá.“ Nad to všecko byla karkule ukradena paní z Kranova (Granova), manželce Kašpara sekretáře.[3])

Ke konci věku prodávali šmukýři pražští „karkule perlované“, karkule „se šmelcem“ i po šesti kopách,[4]) se šmelcem černým po 4 tolarech,[5]) karkule „zlaté a hedbávím krumplované“ i po čtyřech kopách; karkule „s perlami“, „s granáty“, „zlatem taženým províjené“, karkule „se štefty“.

Karkule objevují se také se zvláštními **„štorci“** a **„předky“**, to jest s ohrnutým okrajkem, jenž býval nejozdobnější. Čtemeť o karkulích se štorci perlovými, se sobolovými prýmy,[6]) o karkulích aksamitových se šmelcem a s předky sobolovými.[7]) Na jedné straně šternberské mince z r. 1573 jest dáma v špičaté karkuli se štorcem (obr. 212.).

Karkule se štorci kožešinnými, do nichž pokrývaly naše paní v zimě hlavu, byly asi tak příhodny a slušny, že i německé sousedky na počátku XVII. věku tu modu oblíbily. Líče přepych v kožešinách v době zimní, Guarinoni ptá se žen, proč „pýchají v zimě českými čepci?“ [8])

Pod karkulí nosívaly paní malé čepečky. O tom dověděli jsme se z obzvláštní příhody. Choť místokancléře rytíře Jindřicha z Písnice, paní Anna, šla si r. 1607 do staroměstské rychty na trh plátěný. Urozená paní vešla do té dranice a tu zavadivši o plátenici Šebířovou, která dítě kojila, dostala od uražené matky takový políček, až omdlévala. Při tom dovídáme se, což nás ovšem nejvíce zajímá, že paní šla nejprve v karkuli, ale tu sňala a dala ji služebníku držeti, že jí bylo horko; vešla do rychty „bez roušek, jen v malém čepečku“. Mimochodem

[1]) Arch. praž. č. 1047.
[2]) Arch. praž. č. 1172. 81.
[3]) Arch. praž. č. 1131. 186.
[4]) Tamže č. 1173. 308. Též v kn. č. 1066. 364.
[5]) Šmukýř Lodereker († 1575) č 1172. 157. Jiné v č 1174. 260.
[6]) Arch. praž. č. 1064. 414. R. 1604.
[7]) Tamže č. 1174. 58. R. 1599.
[8]) „Was prangen die Weiber zu Winterszeit in ihren Böhmischen Hauben?“ Grewell. 625.

řečeno, paní nepřejeme té surové rány; stojíť v knize, že kancléřka byla „skůro všech chudých lidí matka".[1])

Kuklu nalezli jsme na ženské hlavě naposled r. 1512 v Praze. Tu praví kdos, že vystrojil ženskou „v sukni, v kukle, v klobúce".[2])

Jiného řádu pokrývkou ženské hlavy byly **čepice, plstky** a **biryty**. Všecko jeden rod, tři sorty. **Čepice** a **plstky** podobou nelišily se mnoho od kulatých čepic, které nyní se nosí (obr. 184.), jen že kožešinným štorcem některá čepice byla nadutější, obšírnější nežli nyní ženské oblibují.

Také štorc byl všelijak zdobně upraven; byl v předu, v zad, po straně vyřezán, byl vyšší nebo nižší nežli vrch čepice, nebo byl s vrchem zároveň.

Čís. 212. Mince šternberská z r. 1573.

Na mapě Sadelerově r. 1620 jest vznešená paní česká zobrazena v čepici bez štorce a homolovité, žena kupcova má čepici placatou se štorcem. Aby čepice držely formu, dáván do nich **oblouk**. O tom jsme se také dověděli z neurvalé příhody. Roku 1602, když se pan Minkvic v hospodě pral s řezníkem, přiskočila paní Kristina Pihavá, ale Minkvic pichl ji, „spadla s ní čepice i voblouk z ty čepice vypadl".[3])

Čepice ženské byly ze všech látek, a kožišníci obšívali štorce jejich všemi kožešinami od králíka, jehněte, krta, bobra až po sobola a kunu i hranosteje.

[1]) Arch. praž. č. 1066. 178.
[2]) Arch. praž. č. 1046. 85.
[3]) Arch. praž. č. 1063. 355.

Soboli čepice ceni se r. 1512 v Hoře dvěma kopama; v Kouřimi mají měšťanky r. 1508 čepice „z ocasů kuních“, čepičky „popeličí“;[1]) v Rychnově má r. 1573 sladovnice čepici norcovou;[2]) do r. 1548 i zakřišťanka kouřimská chodívala v čepici popeličí — ale byla už „molovatá“;[3]) v kšaftech domažlických paní také jsou popeličí čepice[4]) — tedy je mívaly české dámy od jednoho kouta Čech až do druhého.

Pražský kožišník Jan Doktor († 1568[5]) měl na krámě čepice popeličí po 40 groších míš., norcové čepice po půl druhé kopě, čepice černé spratkové po 20 groších.

O cizím, polském nebo snad uherském původě svědčí od polou století čepice ženské, jimž říkali **husárky** (novější jméno maděrky[6]), jež byly špičaty, vysoky, „se štorci“ a z látek všelikých, z hedbáví, z kožešin, z aksamitu i z plsti. Čteme o husárcích „z chlupatého hedbáví“, o „sobolích“.[7]) Roku 1568 ceněn husárek v Praze 14 groši bílými.[8]) Podle nich nosívaly dámy čepice „chocholaté“, čepice se šmelcem, s štefty i s péry.

Plstky byly z čepic nejmenší. Nebyly jen ze zaječiny, byly i z králíků,[9]) z bobrů a jiných kožešin; byly také ze všech ozdobných látek hedbávných a obyčejně se „šmukem“. Koncem XVI. věku nalezli jsme v Praze „plstky“ barevné bobrové po 2 kopách, vlaské plstky ženské bez šmuku po kopě, hedbávné plstky vlaské s tuplovanými šmuky po třech kopách.[10]) Byly také plstky „zelené s peříčkami dětem“.[11])

Biryty paní českých nelišily se od birytů panenských. Pokrývaly temeno z počátku okrouhlíkem velikým, placatým, o střeše všelijak stříhané, vyvlačované a peřím zdobené. Veliký placatý biret má královna Anna na reliefu při západní straně Belvederu pražského. Od polou století zmenšují se biryty víc a více, až ustrnou v čepičky a stojaté nepěkné španělské hrníčky se střechou pramalinkou. Takový španělský biret jako nevysoký hrníček s pérem mívala panna Filipina Welserova, choť Ferdinanda arciknížete.[12]) Maria Stuartka maluje se v biretě, jenž jest všecek kulovatý a s malou střechou.[13])

První čas čihalo peří z biretu do předu, později klátilo se na zad.

U nás biryty začaly nositi urozené paní, po nich měšťanky. Roku 1521 popsán v inventáři paní Johanny Berkovny[14]) kromě šesti zlatých

---

[1]) Lib. testam kouřim. z r. 1508.
[2]) Kn. kšaftů. Rychnov nad Kn.
[3]) Kn. rudá v kouř. arch.
[4]) Kn. domažl. Arch. musejní. 139. R. 1570.
[5]) Arch. praž. č. 1172. 23. 52.
[6]) Veleslavín v Nomencl. zove husárek = spitzhaube, polnischer hut. 182.
[7]) Husárek „soboli“ r. 1601 — arch. praž. č. 1210. 160.
[8]) Arch. praž. č. 1172. 31.
[9]) Tamže č. 1173. 308.
[10]) Tamže č. 1172. 157.
[11]) Arch. praž. č. 1064. 414. R. 1604.
[12]) Obrázek v Histoire de la coiffure od comtessy Villermont. str. 445.
[13]) Tamže 361.
[14]) Arch. praž. č. 534. 43.

čepců „birét černý aksamitový s perlami“ a biret „červený s peřím“; potom v malých letech při mnohých měšťankách čteš o birytech.[1]) Roku 1570 počítá inventář v dědictví po Alžbětě Pětikorunové šest aksamitových birytů, po dvou brunátných, červených a černých.[2])

Drahé biryty aksamitové často objevují se „zlatem krumpované“; [3]) obyčejně však byly zdobeny jen šňůrou černou nebo jinou hedbávnou, někdy i zlatou.[4]) Peříčko bylo na nich asi vždy.

Co do původu vyskytují se v Praze v letech šedesátých biryty „nidrlantské“ soukenné nebo z jiné látky, a téže doby „birýty vlaské tkané“, jichž měl kupec Tuchman v Praze r. 1566 tři tucty za 16 zlatých rýnských.[5])

Birytu příbuzný byl **klobouk.** Lišil se tím, že byl tvrdší, podstatnější a o střeše valnější. Z té příčiny také se vešlo naň „šmuku“ přerozmanitého více nežli na biret. Klobouk se pod bradou zavazoval šňůrou. Obojí podle sebe, biret i klobouky, viz na obr. č. 179. a č. 186. Co do látky byly klobouky obyčejně hedbávné — z cendelinu, harasu, tykyty — byly také aksamitové a kožešinné. V Náchodě zapsán r. 1602 také „klobouk bourový s šmalcem starodávní ženský“.[6])

V pramenech nejhustěji nachází se od počátku až do konce století klobouk „pávový“. A nachází se ve všech městech! Čteme o klobouce pávovém v Litomyšli,[7]) měly ho paní pražské,[8]) plzeňské;[9]) měly ho sousedky i paní urozené. Byl to klobouk všelijaké podoby pavím peřím zdobený.

Kromě zlatookých per pavích byla na kloboucích ozdobou všecka rozmanitá péra, zvláště byla-li chocholatá. Zdobeny klobouky péry pštrosími, jeřábovými, laštovičími, papouškovými, čápátkovými.[10])

Kromě toho zdobeny bývaly klobouky ženské všelijakými ornamenty z drátů lesklých, svíjených, z dracounů, z „benátského“ nebo „medulánského“ zlata a stříbra; prostičká parádnice spokojila se i s mosazným svitkem nebo laciným **„trocaunem“**; zhusta i **„obvinatkou“** či **„pasomanem“** (portou) z látky nejlehčí.

---

[1]) Roku 1584 kupcová od „Pěti korun“ v Praze chodila v birytě. Desky. Miscell. 92.

[2]) Arch. praž. č. 1172. 55.

[3]) Soud o takové biryty s Melicharem z Kopist r. 1540. Kn. komor. soudu č. 9. J. G. 18.

[4]) Arch. praž. č. 1172. 18.

[5]) Arch. praž. č. 1172.

[6]) Kn. kšaftů. Náchod. arch.

[7]) Arch. litom. č. 118. 74.

[8]) Miscell. při dskách. č. 30. 122. r. 1520. Arch. praž. č. 1046. 137. r. 1517. R. 1565 v inventáři malostranském, v arch. musejním.

[9]) Arch. plzeň. kn. č. 35. Též v arch. česk. musea v listinách plzeňských.

[10]) Roku 1595 ceněno v Praze 300 pštrosích per za 45 kop míšeňských, 1000 černých peří pštrosích za 30 kop, „fedrpuše“ byly po 2 kopách, peří jeřábového 100 kusů za 3 kopy, 300 laštovičích za 2 kopy, 183 papouškových za 2 kopy, z čápa nebo z čápátka 150 kusů za 2 kopy. Arch. praž. č. 1173. 308.

Šmukýři pražští prodávali „**šmuky** z atlasu a tkanic", šmuky karmazinové — r. 1600 5 za 2 kopy — „šmuky barevné tykytové, vlnou vycpávané", šmuky tykytové a jiné ještě.

Klobouky bývaly také umělým kvítím nebo kytkami pokládány, a to hojně, jakož obrázky v knize Hádání pravdy a lži dosvědčují. Kytky byly i „z boury" na drátech stáčené.

Koncem století zhusta čteš, že na klobouce byly zlaté a stříbrné „**štefty**" a „**medye**" čili okrouhlé tkanice zlaté a stříbrné, nebo rohaté plíšky, na nichž to ono vyryto nebo plasticky povydáno. Z těch „medyí" obyčejně číhalo péro. Někdy také zdobou byla šňůra, ale ovšem nějaká pěkná; jednou také vyskytl se nám „klobouk se šňůrou a s černým pírkem a čtyřmi lašťovičími".[1])

Co do **formy** nezřídka praví se o ženském klobouce, že jest „široký"; což byl asi klobouk o střeše ohromné, jako vidíme v Paprockého Oboře v kap. 122. O takovém klobouce vykreslil Hollar Pražanku.[2])

V smolné knize nymburské[3]) r. 1601 četli jsme také o „klobouce ženském krájeném"; dávno před tím r. 1568 v Praze měl kdosi klobouk aksamitový „střížený".[4])

Pro úplnost oznamujeme, že od r. 1580 leckdy se v knihách vyskytují **klobouky do lázně**.

Co do **cen** známe z r. 1568 hedbávné klobouky ženské po kopě a po dvou kopách;[5]) šmukýř Behm († 1611) prodával „prostý klobouk ženský podšitý se šmuky" po 2 kopách; nádherně vystrojené byly ovšem nad to daleko dražší.

Ale byly klobouky i za málo grošíků, a protož i nízké ženy odkládaly loktuše a vstavovaly na hlavu klobouky. Na příklad čteme r. 1537 o pražské solnářce, že „trhla hlavou a hned jí klobouk s hlavy spadl".[6]) Tedy i solnářka zamítá starodávné plachetky!

Poněvadž klobouky, birety, čepice vlasů nepokrývaly docela, musíme sobě na tomto místě zvláště všimnouti **účesu**, jenž k těm pokrývkám býval.

Dámy české, byly-li jen poněkud z možnějších a nádhernějších, tu část vlasů, která zůstávala nepokryta, zdobívaly nejraději buď zlatými, stříbrnými a barevnými **tkanicemi**, kteréž do copů vplétaly, nebo pletence vpravovaly do **sítek** tolikéž stříbrných nebo zlatých, neb aspoň z kovu falešného. Na hraně XVI. a XVII. století prodávána v Praze libra sítek nebo tkanic z nepravého zlata za 3 rýnské zlaté, libra uncového dobrého zlata cenila se 17 zlatými rýnskými; libra zlatých sítek a tkanic 32 zlatými.[7])

---

[1]) Arch. praž. č. 1174.
[2]) Histoire de la coiffure; Villermont. 517.
[3]) Smolná kn. nymb. fol. 36.
[4]) Arch. praž. č. 1172. 18, 19.
[5]) Arch. praž. č. 1172. 81.
[6]) Arch. praž. č. 1180. 238.
[7]) Arch. praž. č. 1174. 254--268.

Té sítce, která vejčitou nevkusnou formou objímala vlasy při uších po obou stranách tváře, říkalo se **„záušky“** i **„naušky“** a také **„naušnice“** a **„náušníky“**. Bývaly záušky i při perlovcích. V Praze našli jsme při jedné měšťance „náušky s cetkami“ r. 1520;[1]) v Kouřími čteme o zlatých záuškách r. 1530.[2]) Sto let později vyskytují se také „naušníky s krajky“ [3]) a r. 1612 čteme v pražské knize o „20 perlách, ty jsou na drátcích tak připraveny, aby se k uchu přivěsiti daly“.[4])

Od let šedesátých rozmnožily se v Čechách ústroje vlasů po cizinsku „na strunách“. Jiří Netolický, kazatel kostela pražského, r. 1568 praví, že nyní sobě Češky vlasy „divně strojí a točí“.[5])

Havlík z Varvažova [6]) líčí jedno takové cizinské, vlaské ustrojení, jež stojí za čtení: „Jedna měla na hlavě vrkoče tak spravené, jakoby dvě srdíčka v hromadu spojená byla, z nich dvě ratolístky z hedbáví tělné barvy jako dva praporečky ven vynikaly. A okolo těch srdíček mezi vrkočemi vycházely uzlíčky z hedbáví i z vlasů spletené na znamení bolestné milosti, a málo vejšeji u vrchu hlavy pnul se ven z fedrpuše malý flošek s praporečkem, kterýž se po každém nejmenším hnutí obracel. Na čele podle vlasů kadeřavých měla pentlík zlatem, perlami a drahým kamením plný, kdež v prostředku stkvěla se jedna růžička z rozličných uzlíčků a barev spletená, a po stranách okolo židovin byly vlásky co prstýnky točené, z nich vycházelo množství přirozeného i strojeného kvítí.“

Že při vší takové a podobné parádě dávaly ženské i do uší provrtaných zlaté titěry jakožto **náušnice**, o tom jsou hustější zprávy teprve z druhé půlky XVI. věku. Kupec Altršperger v Praze († 1608) měl na skladě dva páry náušniček zlatých se šmelcem za 3 zlaté rýnské a 45 krejcarů.

Na odpor nádherných účesů se sítkami a náuškami mnohé paní pokryly vlasy rouškou docela, a to i při čepici, biretě nebo klobouce. Vstavily totiž na roušku, kterouž se obhalily, některý z jmenovaných kusův. Že tomu tak, to čteme r. 1572 v knize soudní, když byl Jan Marie Vlach dal Dorotě, české měšťance, pohlavek, „až rouška s ní i čepice spadla“.[7])

Pěkný vzorek toho způsobu, že paní na kmentovou roušku vstavila čepici kožešinnou, vidíme na votivním obraze berounském z r. 1608 (náš obr. č. 213.). Na témž obraze, jehož kopii z chatrného originálu poslal nám pan fotograf Husák, jest kromě paní v černé kožešinné čepici ještě čtvero ženských hlav, tři děti a babička jejich. Děti nesou perlové pentlíky, a bába má zavití, z něhož hledí „co z kukly“.

---

[1]) Desky. Miscell. č. 30. 107.
[2]) Arch. praž. č. 93.
[3]) Tamže č. 1174. 429—489.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 400.
[5]) V knize O bídě člověka. 84.
[6]) O šlechetném obcování. Překlad z italsk. 1618.
[7]) Arch praž. č. 1050. 216.

Na česání vlasů mívaly naše dámy v XVI. století **hřebeny** i velmi nádherné. Hřebeny i při měšťankách bývají stříbrem obité, a paní nosí je „v **kamfutrech**“ tykytových, aksamitových i zlatem krumplovaných. Kamfutr zlatohlavový byl koncem století po 2 rýnských zlatých; prostý hřeben dřevěný za 4 krejcary.

Na shlíženou své hlavy a parády mívala obě pohlaví až do prvních časů XVI. století **zrcadla kovová.**[1]) Zrcadlo „vocelové“ v kšaftě probošta Všech Svatých Havla Gelasta[2]) r. 1577 jest již kousek starodávný,

Čís. 213.
Votivní obraz v Berouně. Měšťanská rodina. R. 1608. Fotografoval p. Husák.

skoro historický přežitek. Podle kovových zrcadel vyskytují se brzy v XVI. věku sklenná, kteráž prvotně byla dovnitř vypouklá a slula „ohnivá“[3]) nebo „vleklá“.[4]) Hoši dívkám, muži ženám darem kupovali taková ohnivá zrcadla.[5]) Na obrázku Amanově, představujícím krám

[1]) Viollet-le-Duc. Dictionn. II. 129.
[2]) Arch. zemský. Opisy z arcibisk.
[3]) Ve Francii „miroir ardente“. Havard. Dictionn. de l'ameubl. I. 127. „Ohnivé“ proto, že jakožto konkávní nástroj fysikalní zapalovalo.
[4]) „Vleklé (concavum) ukazuje obraz jiný, hleď do rovného“, napomíná r. 1589 Adam z Vinoře v knize O potupě světské marnosti.
[5]) Arch. praž. č. 1047. 154.

zrcadelníkův, ani jiných zrcadel nepostřehneš.[1]) V letech sedmdesátých prodávána v Praze zrcadla „veliká“ „tucen“ za 10, 15 grošů; menší také jen po 4 a 3 groších „tucen“.[2]) „Zrcadlka“ malá zavřitá byla po málu denárech; křišťálové malé počítali r. 1590 za 20 krejcarů. Roku 1575 stálo „velké zrcadlo křišťálové“ tři kopy míšeňské.[3])

V pozdějších letech přiváželi do Čech kupci „zrcadla benátská velká“ po zlatém rýnském i nad to dražší.[4]) „Veliké“ zrcadlo tehdejší doby bylo podle našich pojmů pramalé; velké tabule začali dělati při pokročilé technice teprve koncem XVII. věku. V XVI. věku největší zrcadla jsou na 20 centimetrů délky a šířky.[5])

Zrcadla podkládána byla druhdy dskou kovovou; ke konci století teprve užito míchaniny amalgamové.

Rámce zrcadel bývaly ozdobné kartuše a jiné řezby ze dřeva, z kosti, z kovů Byla zrcadla i „s perlovou matkou koží podvlečená„ a zrcadla „ve způsobě knížek“.

Románské dámy nosívaly malá zrcadélka s sebou; přivěšovaly si je k pásu. Známe obrázky té mody již z r. 1560.[6]) Při českých parádnicích jsme se toho zvyku na obrázcích nedobrali.

V XVI. věku mravokárci varovali od přílišného zhlédání se v zrcadle; hrozili, že se v něm ješitné dámě ukáže čert.[7])

Na konec buď zmínka, že skleněné oči nebo brylle nosily ženy na zraku mdlé, matrony staré. Sklenný skřipec v Němcích nosily lehké ženy z přepychu a z bláhové bujnosti. Lukáš Cranach vymaloval svoji pověstnou cizoložnici se skřipcem na nose. Zdali si naše lehčí paní tu modu osvojily, nevíme.

2. Ženská sukně a svrchní šat.

Životek; suknice s vlečkou; punty; půlpunt; putnička; barvy a zdoby sukní; ceny sukní do polou věku; moda strnulá; šněrovačka; pasomany, prýmy; kolik látky na sukni; kabátek; kolár ženský; sukně oděvací; hazuka; plášť, mandlík.

Koncem XV. věku rozstřižena bývalá sukně ženská ve dva samostatné kusy — v **suknici** a **životek**. Suknici potom říkali zhusta i **šorc**;[8]) živůtku **prsy**.

[1]) Havard. Dictionn. I. 592.
[2]) Arch. praž. č 1172. 171—177.
[3]) Tamže č. 1173. 189.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 198.
[5]) Obrázek zrcadla v Les collections. Lievre. II pl 52.
[6]) Histoire de la coiffure Villermont. 375.
[7]) Gebhart. Österr. Sagenbuch. Der Teufel im Spiegel. Překlad z r. 1510. Z výpisů dra. Zíbrta.
[8]) Že Veleslavín definuje šorc jakožto sukni, jíž se nohy pokrývají, o tom bylo svrchu. Silv. quadrilin. Roku 1564 dává si jedna šíti „šorc k každýmu dni chození“. Č. 1048. 86. Jiná téže doby má „šorc s atlasovým živůtkem“. Č. 1172. Jindy zase mluví se o šorci, při němž není životku než oplečka. Arch. praž. č. 1060. a. 169. R. 1588.

První životek nalezli jsme, jakož svrchu řečeno, v Praze r. 1521; ovšem to není nikterak rok jeho narození. Ale v miniaturách z r. 1516 [1]) není o životku ještě ani vidu. Děvice a paní vždy ještě zobrazují se se sukní, která šita v jednom kuse (náš obr. č. 176.); páskem vysoce vytaženým odděluje se poprsí od těla ostatního, dle Veleslavína „spodního“. Sukné všecka od hůry dolů pořád jest jedné barvy, jako druhdy bývalo. Rukávy těch sukní bývají ouzky šmahem, jenom při skvostné sukni bývají ramena naduta, nadívána a pruhovata.

Čís. 214. Z biblí Severynovy.

Ale již v biblí Severynově, r. 1527 v Starém městě ponejprv tištěné, mají ženy, staré, mladé, chudé i nádherné, při sukních obzvláštní život. Obrázek prosté ženy předoucí a dítě kolébající z téže biblí buď na svědectví jeden (náš obrázek č. 214.) a obrázek bohatější paní se životkem velmi vykrojeným svědčiž druhý.

Rovně takž i v knize Ctibora Tovačovského — Hádání pravdy a lži — r. 1539 tištěné, ženy nejináč než v životech se jeví (naše obrazy č. 178. a 179.). Prvotní životky byly velmi **krátky**, ale rostly časem. Také se nám zdá, že v první půli XVI. stol. spíše býval živůtek při krku hodně vykrojen, nežli aby kryl. Starší ženy, ctné matrony, ovšem se kryly. Některá i tak tuze, že na životek přišila vysoký stojatý límec, jenž sahal až k bradě. Zvláště ženy českých Bratří měly se vyhýbati sukním vykrojeným a „šněrovaným“.[2])

Ženy lehčího rázu obnažovaly se velmi, nebo vykrojený život vyplňovaly průhledným **puntem**, jakož svědčí obrázek v Miličových Zármutcích církve.

Z Hisrlova Raiszbuchu [3]) známe osobičku, klíčnici zámeckou, která má živůtek i na zádech na způsob trojce vyříznutý velmi hluboko. Z výřezku vyhlédá košile bílá, nabíraná.

K delšímu životku proti starým modám přišívány druhdy **rukávy** velice obšírné, rukávy „nabírané“ (r. 1564), parukávy visuté, špičaté, okrouhlé, rohaté.

[1]) Životy svatých na poušti.

[2]) Sněm bratrský. Výb. lit. II. 1438. r. 1538.

[3]) Rukopis mus. č. 3. F. 7.

Ale byly živůtky také zhola **bez rukávů** — měly formu šněrovaček. Plátenice Alžběta měla do r. 1564 na krámě více živůtků bez rukávů nežli s rukávy.[1])

Živůtky často uvozují se v pramenech kožešinou podšité; bývají podšity králíky, liškami[2]) a jinou též lepší kožešinou. Od polou století XVI. hojně zdobí se živůtky tkanicemi, zhusta s dobrými zlatými nebo stříbrnými. Roku 1572 udělal městské dcerce pražské Elišce Zlékačce krejčí k veselí „živůtek s dobrými stříbrnými tkanicemi vopremovaný a ze spod okolo s prostými stříbrnými tkanicemi“.[3]) Španělskou modou dostala se na živůtek hromada knoflíků se šňůrkami.

Čís. 215.
Z biblí norimberské.

Největší paráda bývala na **puntě** čili **náprsníku**, jenž býval zdoben perlami, strunami zlatými a nitmi, „kováníčkem“ a „cetkami zavěšenými“. Paní Berková z Dubé († 1521) měla puut „perlový“, jiný „s tkanicí zlatú strunkovú s cetkami“.[4]) Byly punty také „kuní“, „labutí“. Punty labuťové nalezli jsme v Hoře r. 1503 a v Praze r. 1605.[5]) Byly tedy za celé století oblíbeny. Kramáři koncem věku prodávali „punty šarlatové“. Který náprsník kryl jen za polovic ňader, tomu říkali **půlpunt**. Táž paní Berčinka měla „puntík atlasový“; jedna Žerotínka r. 1537 měla „živůtek s půlpuutem.“[6])

S důrazem připomínáme, že velmi zhusta slovo **puut** zastupovalo **životek**. Brána tu část za celek, ba vznikla v XVI. věku podivnou skrouceninou z puntu zdrobnělina **putuička**, což byl také nějaký životkový kabátec.

Vznešené dámy i v tomto věku a při životku za dlouhý čas podržely dvojí suknici na odiv, svrchní kasajíce a spodní nádherněji krumplováním i perlami zdobíce stejně tak, jako činily v století předešlém, z něhož přiložený opozděný obrázek (č. 215.) budiž tu na poučenou a zároveň na přirovnanou k obrázku hned následujícímu. V druhé půli věku XVI. oblíbily paní svrchní sukni po předu rozstřihovati, aby nádherný prým spodní sukně byl patrn i bez vykásání. Vidíme ten způsob na panně,

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 5.
[2]) Arch. praž. č. 1172. 55. 5. R. 1564. 1170.
[3]) Arch. praž. č. 1057. 44 Živůtky damaškové se zlat. tkanic. v knize kšaftů nachod. z r. 1601 a j.
[4]) Arch. praž. č. 534. 48. Též při deskách. Miscell. 92.
[5]) Arch. praž. č. 1174. 240.
[6]) Arch. praž. č. 1180. 216.

kterou Vecellio udává býti ze Slezska (obr. 216.). Však u nás bylo stejně tak. **Suknice** měšťanek, druhdy se vlekoucí, skrácena, jakož svrchu oznámeno, v první části XVI. věku až k střevícům. Při španělské modě však začal se „**vlak**" čili „**ocas**" vláčeti zase. A vláčely sukně látkou nejdražší! Již v polou století do toho urozený satirik touží, řka: „Naše

Čís. 216.
Citella in Silesia. C. Vecellio. Venetia 1598.

ženy v jakém nákladném, drahém, zbytečném oděvu chodí, po blátech aksamity, damašky vláčí a tak mrzce kálejí; toho hedbávného roucha kterak my za několik set kop grošů každého roku zkazíme!" [1]) Kterak takový vlak dlouhý vypadal, toho obrázek v č. 217.

[1]) Rozmlouvání člověka ryt. s pánem. 1554.

Roku 1572 vyskytuje se v panských oučtech Hradce Jindřichova též nějaký druh **německé** sukně, která se zove dlouhou. Stojí psáno: sukně černá, dlouhá německá ze sukna, jedna premovaná pasomany, druhá frencly.[1]) Při té příležitosti budiž dovoleno poznamenati, že v rakovnických knihách[2]) našli jsme r. 1586 zapsány „tři **zuzanky**, jednu strhanou". Ze souvislosti zapsaných svrchků soudíme, že zuzanka byla také nějaká sukně, ale nevíme jaká. Uvádíme její jméno jen proto, aby se neztratilo.

Sukním dlouhým, otáblým říkali **otahlice**.[3])

Na životku, na suknici udržela se ještě dlouho starodávná **spinadla** i **ženkle**, jimiž šněrováno, spínáno. Spinadla vyskytují se ozdobná. obyčejně s granátky, s perlami. Johanna Ješková († 1529), měšťanka plzeňská, měla na sukních po šesti a osmi párech spinadél[4]) panna Markéta z Otradovic měla „sukni damaškovú černú s spinadly velikými, stříbrnými, pozlacenými".[5])

Čís. 217. Z Paprockého Obory.

Ohledáme-li sukně a životy v inventářích českých, jak se objevovaly do polou století co do **látky**, nalézáme sukně atlasové, damaškové, barchanové, jimž říkají **barchanky**, šamlatové čili **šamlatky**, **harasky**, **feřtatky**, sukně mochýrové (mohére — polovičné hedbáví) čili **mochejrky**, **satynky**; postřehujeme sukně ze všelikého sukna od pravého českého až po nejdražší „flandry" a „lindiše". Sukním z flanderských suken říkáno **flanderky**.[6]) Také našli jsme sukni „žíněnou", kterou měla v Sadské do r. 1530 Mirounková,[7]) patrně místo kortukálu nebo krinoliny.

Urozené paní měly zlatohlavové neb aksamitové sukně, prostičké ženy zvláště na vsech odívaly se sukněmi „vlčatými" a kytlemi plátěnými.

Z látek, jež panovaly v XV. století, přestal a zašel paldekyn, šilhéř i brikyš. Poslední zelenou sukni brikyšovou nalezli jsme r. 1503; šilhéřovou r. 1515.

Co do **barev** shledáváme v inventářích znamenitou rozmanitost.

---

[1]) Z výpisů dra. Zíbrta.
[2]) V knize rychtářské. R. 1586.
[3]) Arch. plzeň. kn. sirotčí. 35.
[4]) Arch. plzeň. 223. 102. Jiné paní po 3 párech. Tamže. 195.
[5]) Reg. komor. soudu. č. 4. J. F. 18.
[6]) Rychnov. kn. kšaftů. 1555.
[7]) Reg. žlutá. Arch. poděb. 17.

Byly oblíbeny sukně „kropené",[1]) a to tak, že na příklad soukenník Erhart v Plzni odkazuje třem ženským dědičkám samé kropené sukno na sukně.[2]) Ve všech městech i po vsech čteme o sukních soukenných blankytných, koumarových, višňových,[3]) o sukních „husí barvy" i bílé; v Kouřimi vyskytuje se až do roku 1548 barva „tiková" na sukních.[4])

V Praze již v prvních letech XVI. věku nápadně hustě vyskytují se sukně **„s barvami"**, což jsou prýmy rozličnými barvami vyšité nebo krumplované. Podle sukní kropených objevují se v knihách zhusta „sukně žluté", sukně lvové barvy a hřebíčkové,[5]) brunátné s květy, černé z vlaského sukna, rozinové, soukenné fialové, makové, atlasové, zlaté, barchanky bílé, sukně barvy „měnné", zvláště „zelené měnné".

Co do **zdoby** byly sukně s „kedrlemi" a frencly, s tkanicemi a prýmy, konečně sukně s kožešinou.

Vyskytují se sukně soukenné, s prýmem zlatohlavovým, aksamitovým. sukně hedbávné s prýmem perlovým, sukně s tkanicí zlatou, „s prýmem kováníčkovým", s popelicemi, s králíky, s rukávem perlovým, jednu sukni r. 1525 nalezli jsme „zelenou s damaškovými klíny"; r. 1540 pohnala urozená Dorota z Zakšova Melichara Stolinského před J. M. královskou, že jí zpronevěřil „sukni tykytovou červenou, černým aksamitem premovanou, druhou bílou atlasovou zlatohlavem premovanou, třetí šamlatovou černým aksamitem premovanou, čtvrtou sukničku kmentovou, bílou, tkaničkami premovanou.[6])

V prýmech se do polou století ještě nepřepíná. I urozená paní Žerotínská na Šumberce měla na hřebíčkové sukni damaškové jen tři prýmy aksamitové, z nichž jeden široký a dva úzké.[7]) Ten příklad uvádí asi největší tehda počet prýmův.

Že mohla moda prýmů míti i užitečnou úlohu, to víme ze zprávy, že rytíř Jeníšek z Újezda platil roku 1547 „od nastavení sukně prýmem".[8])

Jen při urozených paních býval život se sukní někdy o stejné barvě a stejné látce. Jináče životek se sukní barvou a ještě více látkou se dělívaly. Johanka z Újezda soudí se r. 1548 s Voldřichem Dejmkem z Tieptina o „sukni ženským dílem zeleného lindiše (tedy ze sukna), s životkem tykyty zelené; živůtek při tom i rukávy byly červeným aksa-

---

[1]) Lib. testam. č. 223. 41. arch. plzeň.
[2]) Tamže. 56.
[3]) Lib. testam. z r. 1508. Arch. kouřim. kn. kšaftů v Ronově. Poděbrd. reg. žlutá. Kn. kšaftů lounsk. Kateřina Potměšilka r. 1548 odkazuje „sukni světlou, sukni višňovou a sukni červenou".
[4]) Kn. rudá arch. kouřim.
[5]) Kn. arch. praž. č. 1047. Barva temně lvová byla hřebíčková; čtemeť r. 1526, že nějaký kožich pošit byl harasem „lvové temné čili hřebíčkové barvy".
[6]) Reg. soudu komor. 9. J. fol. G. 18.
[7]) Tamže č. 1130. 216.
[8]) Paměti Jeníškovy. Rukop. musejní. 381.

mitem premované".[1]) Tenť z příkladů vzácnější, že aspoň barva na obou stejna. A jak málo se barvy po našem vkuse doplňovaly! Na př. berounská mlynářka Havlová († 1563) měla „harasku zelenou s červeným životkem"; ale v Praze v polou století našli jsme kromě jiných i pěknou druž „bílé sukně s životem aksamitovým zeleným".

Sukně ženské bývaly těžky; vímeť, že i soukenné sukně — a těch bývalo nejvíce — byly plátnem podšívány!

Co do cen bývají sukně ženské do polou století, jsou-li jen poněkud z lepšího sukna, po kopě.[2]) V Kouřimi ceněna r. 1526 sukně „ženská blankytná z englického sukna aksamitem premovaná a s květy za $4^1/_2$ kopy míš.; jiná „fiolové" barvy premovaná zeleným polouatlasem za 4 kopy.[3])

V Praze půjčil roku 1525 žid na sukni damaškovou s perlovým prýmem 12 kop míš.![4]) Roku 1544 cení se sukně flanderka s aksamitovými prýmy ve 3 kopách českých nebo v 6 míšeňských; šamlatka černá nová, aksamitem premovaná v 7 kopách českých čili 14 míšeňských.[5])

Na těch cenách zůstává napořád i v druhé půlce věku; vždy vyskytují se hedbávné sukně po 12 a 13 kopách,[6]) a ovšem též lacinější. Roku 1561 zastavuje urozená Elena z Klenče sukni tykytovou zlaté barvy s životem aksamitovým a dole při podolku s prýmem planého aksamitu za 4 kopy;[7]) krejčí pražský Jan Stříbrský měl feřtatky po 4 kopách, soukenné sukně po kopě a 20 groších, barchanky též tak.[8]) Na Mělníce oceňuje kdos r. 1577 sukni koumarovou 3 kopami, řka, že je na ní sukno „dobré žlutické".[9]) V Rychnově r. 1555 stojí flanderka $5^1/_2$ kopy; haraska 5 kop míš.; šamlatka r. 1614 tolikéž.

V druhé polovině XVI. věku súžují se rukávy při sukních a životech ještě více, nad rameny vystoupí „nádivka"[10]) profilem oblým a někdy ostrým, a kolem krku zdvihne se límec ze životku;[11]) sukně při tom bývá buď docela hladká nebo dostává hojné rovnoběžné záhyby (viz obr. č. 184.), tak že celý kostym ženský béře na sebe podobu strnulou, neživou. Je to ráz doby až do konce století.

V tom jen prosté ženy, zvláště venkovanky, lišily se, majíce suknice odedávna kratší a o záhybech nestrojených, vlnivých a nejsouce v životku nikoliv tak upjaty a utaženy jako měštky nebo dokonce urozenky. Posmíványť jsou v divadelní hře, v Sedlském masopustě, že hak-

---

[1]) Kn. komor. soudu č. 12. J. G. 10.
[2]) Rukop. král.-dvor. v mus. fol. 145. R. 1520.
[3]) Arch. praž. č. 93.
[4]) Arch praž. č. 1047.
[5]) Lib. obligat. č. 100. 51. 70. Arch. praž.
[6]) Kn. arch. praž. č. 1051. 88. a č. 1210. 27.
[7]) Reg. komor. soudu. č. 15. J. 382.
[8]) Kn. arch. praž. č. 1172. 63.
[9]) Arch. měln č. 27. 110.
[10]) „Živůtek s rukávy nadívanými" často v knize arch. praž. č. 1172. od roku 1565.
[11]) Obrázek v kanc. univ. knih. č. 17. A. 3. Obrázek královny.

líků všech nezapínají a prsa něco otvírají.[1]) K tomu viz obrázek č. 218. představující služebnou dívku, ana slouží při svatbě vínem.

Na brané k století XVII. vyskytují se jakožto poslední ovoce španělských mod v inventářích našich živůtky „s šosy"[2]) a živutky „vysoké". Ale podle vysokých životků jiné již skracují se až k paži a šněrují se.[3]) Brzy nastoupila tuhá šněrovačka, pěknými látkami obšitá, na místo životků[4]) (obr. č. 216.). Živůtkové šněrovačky zůstaly pak v lidovém kroji až po tu chvíli. K té nehybnosti kroje ženského v druhé půlce XVI. věku přistoupil naposled i při měšťankách kortukál, o němž svrchu položeno.

V téže době ozdob na sukních přibylo měrou druhdy nevídanou, knoflíky, šňůrami, stuhami, frencly, tkanicemi, pasomany (v Turnově pazymany k premování[5]) či kalouny se hemží v knihách popisných.

Knoflíky k sukním mají šmukýři a tkaničkáři pražští rozmanité. Mají „knoflíky polské z benátského hedbáví", knoflíky „hrubé hvězdové hedbávné všelijaké barvy", skleněné, křišťálové, stříbrné i zlaté.

Čís. 218. Dívka služebná. Z Melantrichovy biblí r. 1549.

Tkanice staly se tak oblíbenou modou, že do r. 1592 vyvinul se v Praze i zvláštní hojný cech tkaničkářů „z zlata a z hedbáví".[6]) **Tkanice** a pasomany měli hedbávné, libru po 4 i více kopách, „hedbávné s formami", tkanice „kolínské", „aksamitové laciné", „aksamitové samohedbávné", stuhy a tkaničky „nidrlantské", „bílé nitěné", nitěné černé", stuhy „pražské" (roku 1570 za bílý peníz prodáván „list" takových stuh[7]), tkanice „kadeřavé s dirkami všeliké barvy", harasové lipské, harasové se zlatem, „samitové", tkanice „německé strakaté", frankfurtské v papíru, „atlasové tkanice zdejšího díla" (r. 1607 cenéna libra jich po 9 rýnských), „galony" francouzské na deštkách vinuté (libra r. 1607 za 11 zl. rýnských), neapolitanské tkaničky ouzké, barevné (lib. po 11 rýnských), uherské tkanice (lib. po 9 rýnských), „falešné zlaté a stříbrné" (lib. za 3 rýnské), tkanice „se šmelcem".

---

[1]) Jireček. Sedlský masopust. Stará div. hra. II. jednání.
[2]) Arch. praž. č. 1138. 188.
[3]) Tamže č. 1174.
[4]) Šněrovačky „damaškové" v Litomyšli r. 1648. Lib. division. z r. 1537 v c. k. listovně litomyšl. fol. 675. Sděluje Štěpánek.
[5]) Arch. turn. kn. kšaftů.
[6]) Arch. praž. č. 994. 134.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1172 171. a násl. Tkaničkář Erštenberger († 1607) prodával „stuhy hedbávné na tucny", tucen po 15 gr. míš. Kn. č. 1174. 248.

Pasomany byly úzké i veliké tak, že jeden stačil na ozdobu sukně. Urozená paní Judith Kolovratová z Šternberka měla r. 1619 pomorančovou sukni „s pasomanem velikým stříbrným“.

Za kolik peněz zlata vešlo se na sukni urozených dam, toho příklad víme ze soudu r. 1572 v Praze. Obviňuje totiž urozená Brixida Zajícová z Rysmburka pražskou židovku Dorli z podvodu. Prý jí dala na zlato a stříbro 30 kop, „aby jí z něho tkanice nebo pasomany na šaty udělala, a ona dílo nehodné a zlato změněné vrátila“. Nechať prý židovka sobě teď šatů nechá a paní zaplatí. Dorle sváděla vinu na krejčího, „že na ni pospíchal“, tak že s pěkným dílem nemohla býti hotova a pak na kupce, že lepšího zlata neměl. Odsoudili ji, aby se s urozenkou smluvila.[1])

Frencle, jež naše staré slovníky zovou **„stříhanými tkanicemi“**, dělali tkaničkáři na hřebenech z hedbáví se zlatem a stříbrem; také robili všelijaké kusy pasamentyrské, jimž říkali **„čapraty“**. Mívali na krámech „čapraty na způsob hvězdy“, čapraty všech barev „s třapci“, „maličké s knoflíčkami“, uherské hedbávné a polouhedbávné a jiné všelijaké, jež prodávali na libry, libru r. 1607 i za 17 zl. rýnských. Kterak vypadala sukně s čapraty a pasomany a kterak pořizoval krejčí ornament z nich, toho příklad na kamenné tabuli náhrobní při kostele sv. Michala v Chrudimi, jejíž obrázek dali jsme číslem 207. a č. 216.

Také aksamitových a hedbávných prýmů širokých kolem kol na sukních přibylo. Vyskytuje se sice ještě pořád sukně s třemi prýmy aksamitovými, i slušná měšťanka kouřimská má „feřtatku“ s dvěma jen prýmy,[2]) ba na mapě Sadelerově r. 1619 [3]) zobrazena jest vznešená nebo urozená Češka (nobilis uxor bohemia) v sukni pouze s prýmy třemi, ale r. 1588 manželka císařského strážníka (drabanta) má „sukni šamlatovou s pěti prýmy“ [4]) a pražská sládková Fišlová r. 1586 měla sukni „taminovou novou se sedmi prýmy dobrého aksamitu“ a kromě toho suknici čili šerc mochejrový s pěti prýmy.[5])

Kterak představiti sobě sukni se čtyřmi prýmy, to viděti na obr. č. 219. Vykreslena tu starší žena v obyčejném životku o rukávech naditých. Zavití má na hlavě obyčejného rázu. Sukni má v malé, jemné vrapy skládanou a úzkou zástěrkou ozdobenou Na levém boce visí jí tašvice a nožnice.

Někdy byl na sukni jenom jeden prým, ale ten stál za to. Býval to prým vyšívaný, „štepovaný“. Čteme, že r. 1591 jeden takový štepovaný prým aksamitový ceněn byl na dvě kopy.[6])

Jindy zase vzala paní na sukni všecko: prýmy i pasomany. Paní Maruše Nosalovská z Vísky měla do r. 1616 sukni bílou damaškovou

---

[1]) Arch. praž. č. 1133. 96.
[2]) Kn. svědom. kouřimská r. 1601.
[3]) Original ve sbírkách p. řed. P. Kheila. Reprodukci viz doleji č. 221.
[4]) Arch. praž. č. 1158. 146.
[5]) Tamže č. 1064 46.
[6]) Tamže č. 61. 236.

s červenými aksamitovými třemi prýmy a „na vrch těch prýmův dobré zlaté pasomany".[1])

Spinadla i zapinadla na sukních a životku zůstávají pořáde ještě na službu i na ozdobu. K zlatým a stříbrným spinadlům přistupují teď ještě **zápony** „čistcové" a všelijaké **haklíky** prosté i drahé.

Čís. 219. Mulier aetatis profectae in Bohemia.
Vyňato z Weigelii „Habitus praecipuorum populorum".

I od druhé půle XVI. věku napořád byly sukně ženské jinou látkou podšívány a tudy těžky. Sukni tupltykytovou podšil krejčí pražský

[1]) Arch. praž. č. 1068. 812.

r. 1581 suknem! Vzal na to 6 loket sukna![1]) Sukně tykytová zlatá byla r. 1583 podšita suknem žlutým.[2])

Kolik látky a přípravy na sukni a živůtek dávaly paní krejčímu, o tom příklad víme ze soudní knihy staroměstské.[3]) Paní Slepičková dala r. 1590 krejčímu Plymlovi „12 loket damašku a k tomu ještě za kus na šosy 9 grošů českých, na podšívku 10 loket sukna černého; na druhý živůtek karmazinu 2 lokty, na premování sukně a 2 živůtků dala černého aksamitu 5 loket a 7 lotů hedbáví".

Mladoboleslavský ouřad dal r. 1619 Mandě sviňařce 5 loket sukna rudého na sukni. Kromě toho kázal jí ušiti kytli ze sedmi loket černého plátna. Za to šití placeno 8 grošů.[4])

Řád Rudolfův r. 1578 usazoval krejčím za ženskou sukni i s životem 12 grošů; což r. 1605 na 16 grošů povýšeno.[5]) Vzata-li švadlinka do domu k šití, dávali jí r. 1579 k stravě na týden — tři groše míšeňské.[6])

Na konec budiž vzpomenuto, že v tom století i v počtu sukní mívaly Češky přepych. V Lounech na příklad r. 1513 nechala po sobě Anna Mikšová sukní jedenáctero.[7]) Voršila Nejepinská († 1601) měla tykytových, damaškových i aksamitových sukní patnácte, jednu holubí barvy, jednu „tlačenou černou se šmelcem", jinou „pomerančovou květovanou". Ke každé měla živůtek a osm živůtků nad to; jeden „tlačený se zlatou thanicí".[8])

Paní Alžběta z Krošvic, Pražanka, která umřela málo let před Nejepinskou, též pochloubala se patnácterými sukněmi. Jednu měla „bílou šupinkovatého damašku, zlatými pasomany premovanou", sedm černých, jednu „s velikými květy", jinou „bílou s prýmem zlatým", rovně též jednu barvy holubí se zlatými tkaničkami, jinou zelenou se zlatohlavovými prýmy, jednu „taminovou hřebíčkovou" a posléze jednu „šarlatovou červenou s aksamitovými prýmy červenými". Ke každé měla živůtek a nad to ještě pět živůtků.[9])

Ovšem naproti těmto parádnicím Eva, když se vdávala v Čáslavě za perníkáře Štěpána, přinesla si, jsouc ze slušné rodiny měšťanské, jen čtvero sukní, tykytovou, muchejrovou, rozinovou, koumarovou.[10])

Na přechodě od živůtku k šatům svrchním byl **ženský kabátek**. Kabátek od živůtku lišil se puntem. Dlouhy byly kabáty ženské jako živůtky, a v druhé polovici XVI. století pozorujeme, že leckdy kabátek

---

[1]) Arch. praž. č. 2060. 55.
[2]) Tamže č. 1173. 239.
[3]) Č. 1138. 188. Dostala se věc na soud, protože Plyml ustranil kus damašku. Přísežní krejčíři, jimž hotová sukně podána k vyměření, nalezli na ní jen 10½ lokte damašku. Nevěrný krejčí musil se smluviti o škodu.
[4]) Kn. boleslav. lit. D.
[5]) Chaos v arch. praž.
[6]) Arch. praž. č. 1059. 61.
[7]) Arch. lounský č. 1. C. 8. R. 9.
[8]) Arch praž. č. 1210. 160.
[9]) Kn. arch. praž. č. 1174. 105—107.
[10]) Arch. zems. kn. č. 5. 236. 1561 se o tu výbavu soudí.

zastupuje život. V řádě císaře Rudolfa, r. 1578 o sazbách řemeslných vydaném, stojí podle sebe sukně s životkem, sukně s kabátkem.[1]) Tato však byla o 4 groše výše usazena; bylo tedy na kabátě ženském více práce.

Z látek byly kabátky týchže jako životky. Na příklad Mandalena z Hradce r. 1556 chce, aby jí pan Joachim přivezl „černého atlasu s kabátek aneb toho damašku s těmi drobničkými květy".[2]) Měšťanka Nejepinská († 1601) v Praze měla šestero kabátců, jeden z blýskavého plátna, jiný z bílého plátna s pruhami zlatými, jiný aksamitový.[3])

Prosté ženy brávaly místo uzavřitého kabátku **župici** volnější. Župice prosté byly tak oblíbený šat, že vzniklo zvláštní řemeslo župikářů.[4]) Oznámiti jest, že župičky slovou v inventářích leckdy také „košilkami", což s formou volné župice dobře souhlasí. Košile tehda nebývala jen spodní šat!

V prvních časech války třicetileté přibyly ke kabátkům ženským **kamizoly**.[5])

První nejmenší šat svrchní byly **obojky** a jim příbuzné **koláry**. Ty panovaly za celé století. Prvotně to byly jen límce ze všelijakých látek přes ramena přehozené. V prvních letech XVI. století zhusta čítáme o černém nebo jiném **obojku** aksamitovém.

Krátké obojky toho způsobu udržely se dlouho ještě potom. Roku 1585 soudí se kdos v Praze o „obojček s laloky kuními a frenclemi černými premovaný".[6])

Ale už v první půlce XVI století vyskytuje se čím dále tím hojněji obšírnější **kolár** (z franc. colliere, lat. amiculum, scapulare[7]), jemuž, byl-li malý, říkali **kolárek** i **korálek**.[8])

Ten přikrýval ramena i svrchní tělo všecko, aniž býval vždy téže podoby. Pěkný vzorek podšitého koláru lze ohledati na obrázku našem č. 220. Je tu zobrazena vznešená paní česká, jakž ji Sadeler r. 1620 nakreslil na svou českou mapu. Některý kolár přilehl k tělu tak, že ho směl slovář Veleslavínův nazvati **„životkem (mammillare) bez rukávů"**,[9]) jiný naopak vzal k sobě rukávy a jsa volnější sotva se lišil od „mantlíku s rukávy", o němž čísti doleji. Na Mělnice čteme r. 1577 o „kolárku šamlatovém bez rukávů",[10]) v Praze r. 1564 o tyky-

[1]) Chaos v arch. praž. Totéž vysvítá z inventářů. Viz v arch. pražském č. 1174. 105.
[2]) Kopial Tischerův. 92.
[3]) Arch. praž. č. 1210. 160.
[4]) Arch zems. listiny ze Slaného. Šmejdířům r. 1618 zakázáno překážeti župikáři.
[5]) Roku 1638 čte se o nich v invent. v listovně litomyšl. Lib. divisionum. Sděluje Štěpánek.
[6]) Arch. praž. č. 1187. 187.
[7]) Slovník Dasypod., Rešel.
[8]) Arch. berounský. Kn. popis. z r. 1567.
[9]) V inventářích spojuje se takový kolár často se suknicí. Mlynářka v Zákulanech († 1593) měla „barchanku s kolárem taminovým". Manual mikulášský. 217.
[10]) Reg. svěd. č. 27.

tovém koláru „s dlouhými rukávy“ [1]) a téže doby zase o tykytovém koláru „bez rukávů“.[2])

Co do zevní přízdoby vyskytují se v knihách koláry řezané, koláry s knoflíky, prýmy.

Co do látky našli jsme nejvíce kolárů soukenných, taminových, tykytových, damaškových, aksamitových; ale přečasto čítáš na knihách též o kolárech kožených. Svrchu psaná sviňařka Manda v Boleslavě Mladé darem obdržela r. 1619 kožený kolárek bílý za 52 grošů“.[3])

Ostatně neměly jen pastuchy koláry kožené. Zámišových, kordubanských, kozlových kolárů dosti v městských knihách najdeš.

Čís. 220. Z české mapy Sadelerovy r. 1620.

Čís. 221. Z malostranského kancionálu z r. 1572.

Koláry a obojky zhusta byly premovány i všecko podšívány kožešinou; nalezli jsme koláry běliznové,[4]) kuní, králíky podšité. Jednou se také praví jen o „kolárku hřebíčkovém kožichovém“.

Na místě koláru posluhoval prostějším žčnám šátek přes ramena přehozený, záda i prsa kryjící. Kterak pěkně slušel, to viděti na obrázku našem č. 221. Obzvláštního povšimnutí na též kresbě zasluhuje úzká rouška zdobící žoniny vlasy a splývající sličnou podobou po zádech dolů.

---

[1]) Arch. praž. č. 1048. 86.
[2]) Kn. č. 1172. 11.
[3]) Kn. mladobolesl. lit. D.
[4]) Též v Turnově. Kolárek český muchejrový futrem běliznovým podšitý. Arch. turn. kn. kšaftů 1615.

Jiný svrchní šat byla starodávní **oděvačka** nebo **sukně chodicí.** Aby nepletla se v inventáři sukně se sukní, přičiňuje v XVI. věku písař k této poslední chodicí „sukni" často poznámku, že jest „s rukávy".

Na příklad žena Sixta Theodora z Ottersdorfu Kateřina († 159) má v inventáři „sukni ženskou damaškovou modrou s rukávy černými, zlatými pasomany premovanou" a „sukni karmazinovou černou s bílými rukávy".[1]) Řádem Rudolfa II. r. 1578 káže se krejčím, aby šili „ženskou sukni s rukávy" za 10 grošů, „sukni harasovou s dvojnásobnými rukávy" za dvénásob.[2])

Ze sukní chodicích stala se velmi oblíbenou **hazuka.** Hazuka byla oděvací, chodicí, svrchní sukně.[3]) Že oblékána jakožto svrchní šat přes suknici, to víme ze Závěty, an dí, že o korunování svém r. 1616 měla královna Anna „sukni zlatohlavovou a přes ni hazuku".[4]) Jak vypadala jiné královny Anny hazuka, to na reliefu západní strany letohrádku Ferdinanda I. (Belvederu).

Jináče nelze všech hazuk na stejnou formu shrnouti. Byly podob rozmanitých. Na obrázku č. 222. jest hrubou a neumělou rukou nějakého venkovského kameníka naznačena hazuka urozené dívky, panny Elišky ze Slavkova. Hazuka je bez rukávů, bez límce a jest velmi obšírná; sahá od krku do země, ba leží ještě kusem na zemi.

Dívčí hazuky doby pozdější ukazuje obrázek č. 223. Hazuky ty mají formu nebo střih týž, jako jsme svrchu poznali na tabuli kostela sv.-Michalského v Chrudimi (obr. 207.). Hazuky ty jsou také do země dlouhy, ale nejsou již od hůry dolů stejně obšírny. Krejčí se snaží, aby hořejší část těla přišla aspoň poněkud k platnosti, a proto přiléhají hazuky ty k tělu, některá více, jiná méně. Na obrázku č. 223. mají dívčinky při hazukách rukávy na ramenech rozšířené a nadívané, ale nikoli ošklivě; pěkně se to nese.

Na obraze č. 224. zříti hazuku urozené paní Kapounové. Hazuka je v hořejší prsní částce své užší nežli na díle dolejším. Nesahá do země, neboť je pod ní dobře patrna spodní sukně do mnohých řasů skládaná. Hazuka panina jest bez rukávů; otvory rukávními prostrčeny jsou rukávy sukně spodnější.

Obrázek č. 225. představuje hazuku téže formy jako byla předešlá. Klademe ji sem pro zvláštní stříhanou ozdobu, která je na ni po prsech a po životě našita. Tato ozdoba jest střídma proti oné, kterou jsme viděli na jedné tabuli náhrobní v Bydžově. Tu je r. 1595 vytesána v kámen Magdalena Kapounová, mající na hazuce kolem ramen a po prsech až dolů široký pruh s essovitými zdobami, a to tak podivné podoby, že pruh vypadá jako biskupské pallium. Měla zajisté některá dáma stran ozdob podivné choutky.

Délek byly hazuky rozličných, jakož svrchu proti omylným výkladům v slovnících již pověděno.

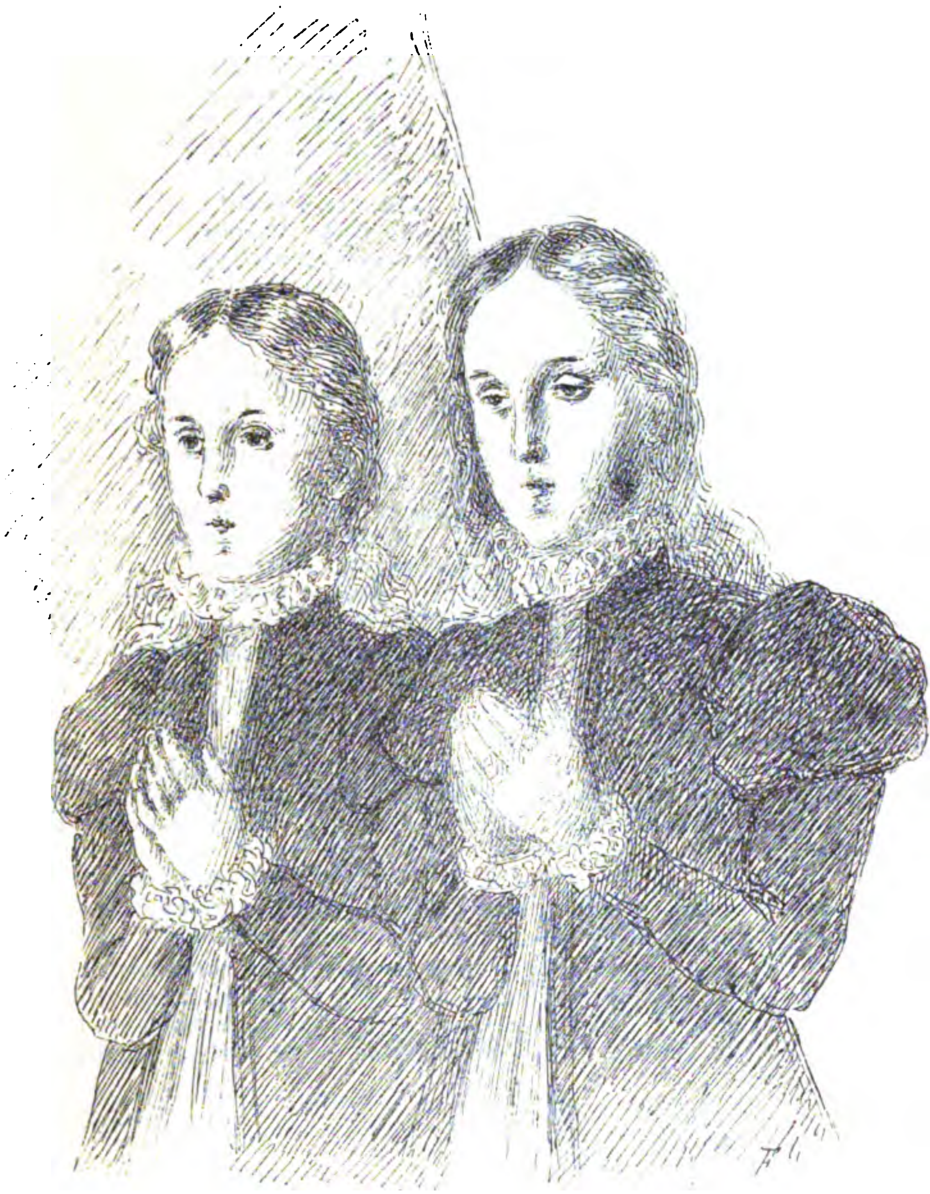
[1]) Kn. arch. praž. č. 1174. 62.
[2]) Chaos v arch. praž.
[3]) Že to sukně, důkaz v řádě krejčov. z r. 1544. Desky. Misc. 15.
[4]) Korunov. Matyášov. V univ. knih. č. 54. B. 131.

Čís. 222. Náhrobek Elišky ze Slavkova z r. 1554 v kostele neustupovském.

Látkou a zdobou byly hazuky dle možnosti osob všelijaky. Urozený Rudolf z Donína soudí se r. 1586 s paní Mandalenou Valdštejnkou z Vartmberka o hazuku své ženy, kteráž hazuka byla z černého karmazínu o dvaceti třech zlatých „šteftech se šmelcem"; [1]) táž paní Valdštejnka vyplatila si od žida Enocha zastavenou „hazuku aksamitovou řetězy nahoře i dole premovanou". To byly tedy hazuky drahocenné.

[1]) Chaos v arch. praž.

Čís. 223. Z epitafia kábovského v kostele lhotském.

Čís. 224. Náhrobek Doroty, manželky Albrechta Kapouna ze Svojkova.

Při nádherných hazukách to bylo za obyčej, že rukávy pořízeny byly z jiné látky, nebo byla hazuka bez rukávů, a dáma prostrčila otvory jejími nádherný rukáv spodnějšího šatu, čehož vzor právě na reliefu královny Anny na Belvederu. Že bývaly při hazuce rukávy z jiné látky, to nám pravil r. 1572 krejčí pražský, jenž šil měšťanské děvici k svatbě ženskou hazuku černou aksamitovou s aksamitovými tkanici, prémy a zlatými štefty. „K hazuce udělal sem pár rukávů, ale nevím z čeho".[1])

Prostější hazuky ženské byly ony, jež krejčí šil po 24 groších buď z tykyty nebo z feřtatu;[2]) slečna Mandelina z Hradce († 1580) měla kromě jiných i dvě hazuky soukenné a dvě harasové bez ozdob zvláštních.[3])

Hazuky byly i plátěné; proti těm zase byly jiné kožešinou zdobené: ty činily přechod k šubám a kožichům. Všaktě jsme i našli r. 1564 v Praze „hazuku tykytovou na **kožich**".[4])

Barev byly hazuky všech — i žluté. Jedenkráte r. 1523 připomíná se i „hazuka květovaná brunátná s květy".[5]) Tož byla asi hodně květovaná, když dvakráte se to praví!

Panně šlechtičně z Hradce koupeno r. 1546 na hazuky k svatbě po jedenácti loktech aksamitu. Látka na jednu hazuku stála 55 tolarů, na druhou, poněvadž nebyl aksamit květovaný, nýbrž hladký, stála 44 tolarů.[6])

Jako za starodávna i v tomto XVI. i v XVII. století sloužil za svrchní šat dámám **plášť** či **klok**. Ale panny se mu vyhýbaly. Z panen jen jeptišky podle řehole své odívaly se pokosným pláštěm.[7])

Vdané paní však a zvláště starší matrony pláště nezamítaly. Proti starým dobám plášť některý změnil se v tom, že přibral na sebe límec tu delší tu kratší, někdy i límce dva, nebo také že po předu od hůry dolů se široce ohnul a ochlípl, čemuž říkáno, že to plášť „**s předky**",

---

[1]) Arch. praž. č. 1057. 44.
[2]) Tamže v řádě Rudolfově.
[3]) Kopial Tischerův. Rukopis. 157.
[4]) Arch. praž. č. 1172. 5.
[5]) Arch. praž. č. 1047. B. 6.
[6]) Dvorský. Staré památky žen. 75.
[7]) Mistrovský kus novoměstských krejčí r. 1544 byl kromě jiného ušiti „plášť pokosní jeptiškám". Desky. Misc. 15. G. 11.

„s **křídly**“, „s **fáchy**“. Fáchy vykládají si v XVI. století sice stejně tak jako v století XV., totiž že jsou to „viseliny při rouše, neb se větrem zmítají a fochrují“. Ale obyčejně — zvláště při smutkovém plášti, platila část za celek. „Paní chodí v dlouhých fáchách“, značí, že chodí v smutkovém plášti dlouhém.[1])

Plášť německého způsobu viděti na obrázku Jošta Ammana r. 1586, jenž představuje českou bábu. Při tom dí Amman, že prý jsou všecky české stařeny takové podoby.

Čís. 225.
Náhrobek Majdaleny z Dobřenic.

Na obrázku č. 226. představujeme čtoucímu opravdivou starou paní českou, Dorotu Košťálovou, jakož se dala r. 1559 namalovati v graduál českobrodský. Na obrázku jest podán plášť starší formy bez límce. V inventářích vyskytují se pláště „s předky zelenými, žlutými, jalokovými, popeličími“ a jinými, s křídly damaškovými (i v Rychnově roku 1588.[2]) Patrno, že oblibovaly paní jinou barvu na plášti, jinou na výložkách či předcích; rovně patrno, že předky obkládány **kožešinou**. Obkládány a zdobeny také **šňorami**. Roku 1513 nalezli jsme v Praze „klok, u něhož šňůra vlněná tří barev, podšitý černým plátnem anebo kmentem“.[3])

Jináče dí se o pláštích zhusta, že byly „dobře faldovány“; od takového pláště dobře faldovaného směl krejčí bráti platu celou kopu sazbou císaře Rudolfa.

Na obyčejný plášť ženský 16 loktů látky bráváno. Pláště vznešených dam měly i dlouhé vlečky, jakož svědčí obrázek z Paprockého Obory kap. 122.

Pláště se zapínaly knoflíky nebo „**háky**“, ku kterýmž náležely „**haklice**“. Bývaly často stříbrné.

---

[1]) Čti vypsání pohřbu Václ. Smiřického. 1614. Výpisy dra. Zíbrta.
[2]) Kn. kšaftů rychnov. z r. 1555. 92.
[3]) Kn. arch. praž. č 1046. 128.

Pláště byly pořizovány z látek všech povědomých. V Rakovníce měla kterás i plátěný plášť. Protož jsou pláště cen rozličných. Roku 1520 kupuje kdos v Praze po deseti groších 16 loket harasu na plášť, což učinilo půl třetí kopy. Dána-li kopa za šití, kopa za podšití a přízdobu, mohl plášť harasový státi za půl páté kopy.

Krejčí Stříbrský († 1570) prodával ženské pláště z černého sukna po 3 a 4 kopách, „prosté“ pláště po půl druhé kopě i po kopě. V Ro-

Čís 226.
Košťálová Dorota z graduálu českobrodského z r. 1559.

nově cenën r. 1552 harasový klok osmi tolary.[1]) V Rychnově nad Kněžnou poroučí kdosi r. 1573, aby za plášť ženský soukenný půl druhou kopou míšeňskou ceněný pořízen byl pohřeb![2])

Mladé dámy spíš odívaly se **pláštíkem**, jemuž říkávaly v druhé půlce XVI. věku nejraději **mandlík** a **mantlík**. Jednou (roku 1558 v Plzni) na odpor zdrobnělého názvu „pláštíku“ nalezli jsme také divné

[1]) Z kn. kšaftů vypsal K. Čermák.
[2]) Kn. kšaftů rychnov. z r. 1555.

rčení, že to byl „veliký pláštík“.[1]) Jindy — r. 1615 v Turnově zove se jeden „mantlík“ dlouhým.[2]) Přes to však lze věřiti, že mandlíky byly pláštíky krátké, modní.

Co do zevní podoby byly pláštíky s **obojkem** i bez něho, s **křídly**[3]) a s **předky** nebo **přednicemi**. Se zvláštním důrazem oznamujeme, že jsme četli při r. 1573 též o mantlíčcích „s **nabíranými rukávy**, jako nyníčko chodí“.[4])

Mantlík s rukávy! Tu se mantlík sešel s kolárem. Oba asi jedno jsou.

Prosté ženy mandlíku nemívaly. Byl to šat nějako parádnější. Praví kdos o knězově kuchařce r. 1581: „Nikdyž nic neměla, až teprva když u kněze Kořínka byla, tu se dohrabala zrna a hned na sebe a na dceru šatů najednala — mantlík tupltykytový sobě i dceři feřtatový a putničku feřtatovou (kožíšek náprsní) koupila.“ [5]) Zikmund Freylich († 1582) poslal svojí nevěstě darem a ctí „mantlík hřebíčkový tupltykytový popelicemi podšitý s předky kuními“.[6]) Byl zajisté mantlík šat honosný; v mantlících hedbávných soboly nebo kunami pošitých šly pražské panny r. 1558 vítat krále Ferdinanda.[7])

V inventářích čte se někdy o mantlících „letních“, jindy o zimních. Na příklad první žena pověděmého boháče pražského Ludvíka Korálka z Těšína měla dle inventáře z r. 1599 [8]) kromě osmi jiných mantlíků též „2 letní černé mochejrové“. Oněch osm bylo z rozličného hedbáví a všecko podšito soboly, popelicemi, berany, králíky, spratky, kunami a běliznami.

V Turnově má do r. 1615 Sobotková mantlík letní plátnem pošitý.[9]) Dosti zhusta čte se v knihách o mandlících „s laloky“.[10]) Vypravuje krejčí Králík r. 1581: „Dělal sem z karmazínu florentynského mandlík se třimi prýmy aksamitovými, dvěma ouzkými, jedním širokým, byl podšíván laloky tvrdými, krčil se. Já kázal laloky odpárati, potom se nekrčil.“ [11]) Jednou popisuje se zevrubněji: „mandlík feřtatový černý, běliznami podšitý, kuna na vobojku, na přednicech laloky“. Paní Veleslavínová Anna († 1606) měla „mantlík tupltykytový popelicemi podšitý“ a jiný šamlatový běliznami podšitý.[12]) Byly mantlíky také jen plátnem

---

[1]) Kn. sirotčí v arch. plzeň. Po Bláhovi šenkéři zůstal „veliký pláštík soukenný první manželky jeho“.
[2]) Arch. turn. kn. kšaftů.
[3]) „Vzala křídlo od mantlíku, hlavy v hromadu vložily a přikryly je“ (křídlem). Arch. praž. č. 1058. 277. R. 1577.
[4]) Arch. praž. č. 1057. 63.
[5]) Arch. praž. č. 1121. 161.
[6]) Kn. arch. praž. č. 1172. 229 - 234.
[7]) Univ. knih. č. 54. E. 64.
[8]) Kn. arch. praž. č. 1174. 105—117.
[9]) Arch. turn. kn. kšaftů.
[10]) Kn. arch. praž. č. 1049. 100.
[11]) Tamže č. 1060. 55. O podobném pláštíku řeč v kn. č. 1121. 193.
[12]) Tamže č. 1174. 220.

podšívány.[1]) V první půli XVII. věku uhodí badatel leckdy na mantlíky „felbou" podšité.[2])

Zvláště oboječky při mantlíku bývaly kožešinné.[3]) Křídla též i přednice pošívány látkou jinačí nežli byl pláštík V Náchodě, v Turnově a jinde připomínají se mantlíky kanavačové letní s aksamitovými křídly, jiné černé s předky vydrovými, jiné s přednicemi genetovými.[4]) Někdy čteš, že byl mantlík „dvojnásobný" — měl asi dva límce nad sebou — jindy že byl s **knoflíky**. Roku 1570 má kterás paní pražská „mandlík tykytový popeličí s knoflíčky stříbrnými s vobojkem kuním".

Co do barvy i šarlatové mantlíky jsme našli. Jednou popisuje se také mantlík „napřed strakatý".[5])

U mnohé paničky bije v oči, kterak hojný počet pláštíků chovala ve své jarmaří. Svrchu jsme uvedli paní Korálkovou s deseti mantlíky. Dejme tomu, že ta paní jsouc erbovná mohla pýchati; ale na odpor tomu i prostá měšťanka, pekařka novoměstská Mariana Chotounská, bydlící na rohu Nekazanky († 1592), měla mantlíkův osm; jeden z drahého sukna, jiný taminový s výložky sobolovými, třetí tykytový s laloky, čtvrtý z hedbávného muchejru, jiný rovně takový s vejložky norcovými, jiný šamlatový s předky nidrlantskými, jiný s černými spratky, v posléz jeden taminový černým plátnem podšitý.[6])

Že šlechtické dámy nad to více mantlíků mívaly, rozumí se. Paní Johanna z Blatna, bytující až do r. 1597 v Bělé, podědila jimi několik měšťanek a přítelkyň, ke každému mantlíku přidadouc i kopu plátna.[7])

Co do **cen** „šácovány" počátkem století mantlíky po 8 kopách míšeňských, po 10, a byl-li který se sobolem, stál i 12 kop.

U věku XVI. jsou mantlíky o málo lacinější. Roku 1568 prodán sice mantlík spratkový za 50 grošů, ale jiný s laloky za 9 kop, s kuním obojkem za 8 kop.[8])

Roku 1577 mluví se v soudní knize o mantlíku hřebíčkovém tykytovém popelicemi podšitém a s kunami napřed, a ten stál za 24 kop grošů míšeňských; k němu byl „šorc" (t. j. sukně) muchejrový, aksamitem premovaný za 5 kop[9]) — stály tedy dva kusy zevního šatu chodicího 29 kop míšeňských, tedy právě tolik, zač bylo lze r. 1550 koupiti tři tučné voly nebo 29 strychů pšenice.

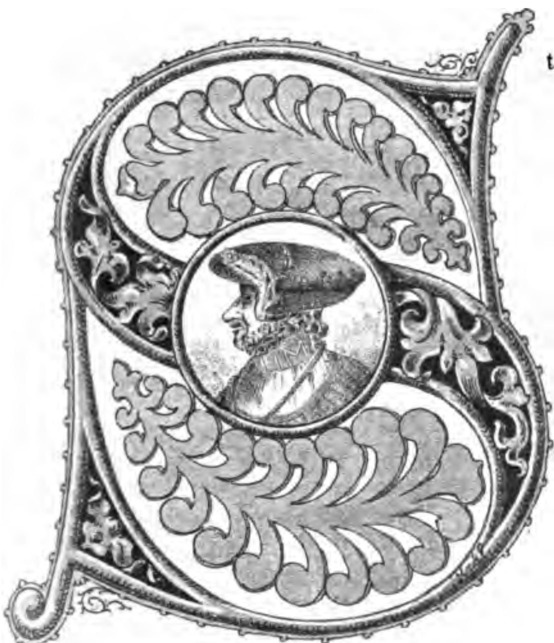
Kožešinami podšité pláště a pláštíky přivedly nás ke kožichům a šubám; ale těm budiž doleji kapitola zvláštní.

---

[1]) Kouřim. kn. svěd. z r. 1601.
[2]) Kn. komorn. soudu. Červen. Mus.
[3]) Arch. praž. č. 1172. 5. R. 1564.
[4]) Kn. kšaftů v Náchodě z r. 1602. Arch. turnov. kn. kšeftů.
[5]) Arch. praž. č. 1210. 160.
[6]) Tamže 94.
[7]) Rukop. Umlauf. Bělá. 212.
[8]) Arch. praž. č. 1172
[9]) Arch. praž. č. 1051. 88.

3. Mužská hlava.

Vlasy; brada; koza; čepice; husárky; karkule; biret, jeho zdoba, cena; klobouk; zdejší práce; klobouky cizí, vlaské, brunšvické, jich podoba, látka, zdoba, cena. Kukla. Sklenné oči potřebou i pochlubou.

toletí XVI. zapudilo bývalou oblibu urozených a šviháckých mužů nositi dlouhé kučeravé **vlasy** po rameni rozložité. Ale rádi mívali mužové všech stavů až přes polovinu XVI. věku přece jen hodně vlasů, třebatě tedy kratších. I venkované tak. Kuba rychtář z Nové Vsi v brodském graduale z r. 1559 má po obou stranách uší kštice krátké ale mohutné.

Měšťané oblíbili sobě brzy zvláštní formu vlasového účesu, **pačesy** totiž, ustřižené přes čelo rovně a v zadu urovnané od ucha k uchu. Němci tomu říkali „kolbe", a jakkoli ten účes není právě sličný, pokládají ho Němci přece za vynález svůj.

Ale po pravdě oznámiti jest, že už v století XV. leckterý muž jiného národa nežli německého stříhal si vlas do pačesů, ovšem o něco delších a sličnějších, což postřehli jsme na mnohých penízích vlaských.[1]) Krátký pačes, jenž panoval v Němcích do let třicátých, i u nás líbil se některým měšťanům a udržel se ještě v té době, když v Němcích již byl dávno pohynul. Na příklad v brodském graduale z r. 1559 má soused Matěj Brodský z Vietzina německý krátký pačes; v rodině Košťálově, jakž zobrazena v téže zbožné knize, mužští všickni strojí se pačesy rovně tak, jen starému Košťálovi nelíbí se to a přestává na svých přirozených kudrnách. Nápodobně v témž graduale Jan Chotouňský se svým synem

[1]) V c. k. dvorské sbírce penízů.

zobrazuje se o vlase krátkém, přirozeně rostlém bez pačesu. Ale ještě r. 1599 shledali jsme pačes, a to na tabuli náhrobní v Chrudimi. Je tu vytesán měšténín Mládek se svým synem. Uprostřed obou vznáší se buclatý andělíček klada ruce na obě hlavy. Kterou hlavu nám poslal přeochotný pan prof. Šolta a kterouž předkládáme (obr. č. 227.), ta má patrný pačes, vínkem umrlčím zdobený.

Podle pravdy říci jest, že pačes u nás nebyl obecný. Z tituláře Brikcího z r. 1534[1]) hned na titulním listě zříti, jak málo se ujal u nás „německý pačes", a kteraká rozmanitosť co do účesu mužské hlavy panovala. Je tu nakresleno několik hlav mužských; vlasy do čela číhající mají sice všecky hlavy, ale vari! německý pačes to není; podobný dojem činí obraz soudu zemského v zřízení zemském, Brikcím

Čís. 227. Náhrobní tabule v Chrudimi. Kreslil prof. Šolta.

psaném.[2]) Německý pačes má tu král Ferdinand,[3]) a z 25 ostatních osob ještě dvě. Lidé panští i jiní na tom obrazci mají sice vlasů hojně, ale úprava jich je tak rozmanita a volna jako za našich časů.

V době převládajících mod španělských při velikém okruží pozorujeme, že se vlasy mužské častěji než druhdy bývalo přistřihují při samé kůži po celé hlavě, ale celkem panuje napořád co do vlasů mužských úplná volnosť a nepravidelnosť. Jedni nosí delší vlasy, drazí velmi krátké.

Ještě na počátku XVI. století styděli se mužové za pleše; i protož zhusta vstavovali si na hlavu nepravé „pačesy", aby lysinu zakryli. Erasmus takové muže tepe; podle nich posmívaje se těm starcům, kteří si šediny barví, dí: „Lidé staří tak velmi mladě blázní, že z nich ně-

[1]) Museum.
[2]) Sign. 54. B. 113. tamže.
[3]) Ferdinand vždy se zobrazuje tak. Viz relief na Belvederu.

který barví sobě šediny, jiný vlasy cizími kryje své lysiny.“ [1]) Později přestává stud, a tu a tam spíš najdeš na obrázku muže s lysinou. Plešatí asi mohli těšiti se slovy Synesia Cyrenejského na česko přeloženými (r. 1634) a často opakovanými, že při nerozumných živočiších jest vlasů nejvíce, nejvěhlasnější mužové že jsou lysí, a hlava lysá že „chrám boží jest“, a lysina „dozrálé ovoce rozumu“.[2])

I co do **brady** mužské jest oznámiti, že v XVI. věku zavládla u nás nejširší volnosť a největší rozmanitosť. Dlouho nechtěli bradě obvyknouti! V tituláři Brikcího r. 1534 jeden člověk má frňousy pod nosem, druhý má bradu plnou — ostatní všickni bez brady. V zřízení zemském téhož spisovatele z dvaceti pěti osob tři mají dlouhou bradu, čtyři mají bradu krátkou, jeden má kníry — a ostatní nic.

Ale od let čtyřicátých heslem se stalo nezbavovati se vousů! Aspoň ne docela! Odtud až po dobu velikého okruží velmi oblíbenou stala se brada plná, kulatá, ale kratičká, asi taková, jako má Jan Chotouňský v brodském graduale. Byla to ona brada, která u sousedů platila za českou, ačkoli už v předešlém století nařídil podobnou bradu Filip dobrý r. 1460 svému dvořstvu.[3])

Než podle české brady také „podsebití“ pod nosem dlouho udrželo svoje panování. Vávra mečíř v brodském graduale má roku 1559 tak ohromné pod nosem kníry, že vypadá jako karikatura!

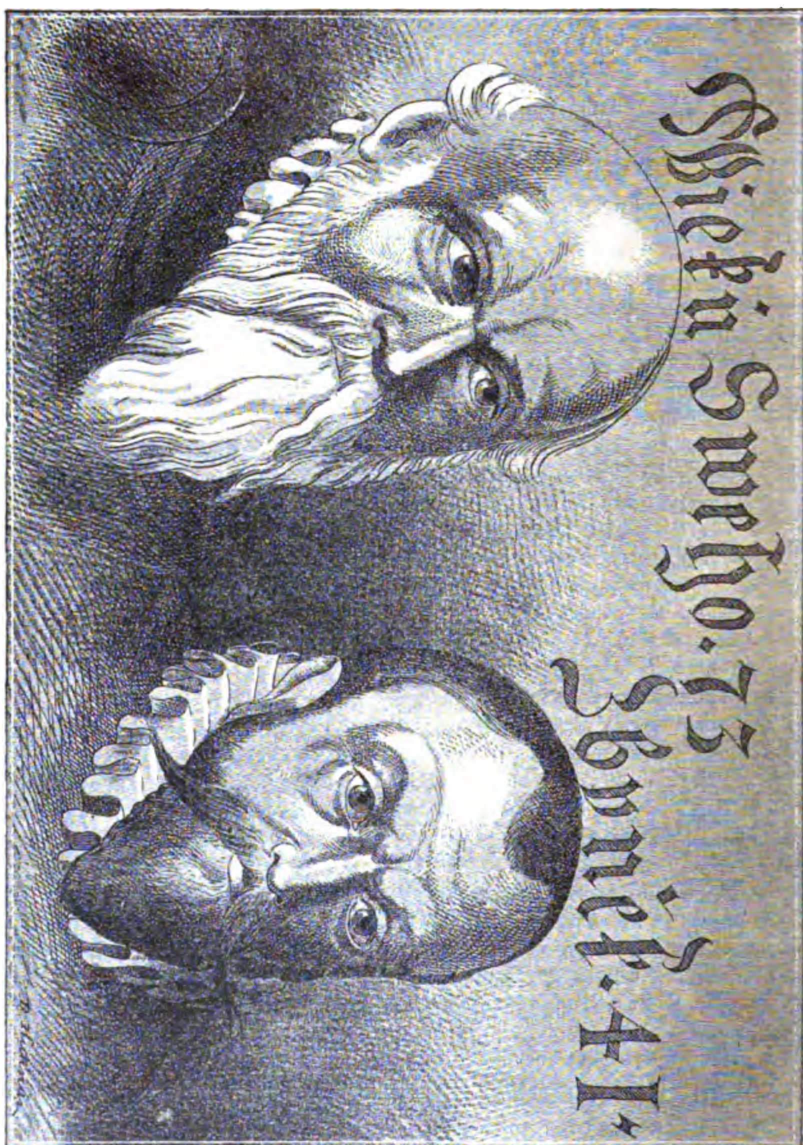
Někteří v polou věku jali se plnou bradu na lících poněkud holiti a obmezovati ji jen na dolení část, kterouž část rovnou čarou sestříhli, takže kolem úst povstal vousatý trojec o dosti široké základnici s vrcholem u nosu; tedy asi podoby této △.

Dobrý vzorek té formy viděti ještě r. 1612 v třebenické viničné knize na obraze hejtmana Jakuba Horčického. Dva vzorky viz na našem obraze berounském č. 213.

Od této formy ke „kozí bradě“ byl už jen krůček, k němuž přinutilo muže veliké okruží. S okružím dovedla se shodnouti opravdu jen špičatá brada „kozí“, kterou v XVI. věku někdy také zvali **„frňousy“**.[4]) Ke konci XVI. věku zase všelijak bradu po francouzsku a po španělsku pozměňovali. Španělský vous koncem XVI. století mnozí našinci nosívali dosti široký.[5]) Viz obrázek z Bydžova přiložený č. 228. Lidé měštští, kterým nezalíbilo se okruží, podrželi napořád plnou bradu, a některý tak dlouhou, že až na podiv byla. Císař Rudolf r. 1594 jednomu Plzňanu oběma rukama takovou valnou bradu ohmatával a hladil.[6]) Také rožmberský dvořan Šwaynach, jemuž přezděli „fořt vrabčí“, poněvadž střílel vrabce, aby si za jednoho krejcar vydělal, byl vousáč znamenitý. Nosil

[1]) Erasmus. Chvála bláznov. 32.
[2]) Krišt. Mathebaeus napsal Ant. Truhlář v Č. Č. Mus. 1886. 75.
[3]) Carchesius. Stav městský. 245. „Burgundská brada“, kteří ji mají, „jinačejší vážnosti jsou nežli ten, ježto docela všecek oholený jest“. 246.
[4]) Je psáno v arch. rakovn., že má kdosi „frňousy nebo kneblbart“. Winter. Kulturn. obr. II. 178.
[5]) Guarinoni. Grewel. 1309.
[6]) Hruška-Plzeň. 107.

28*

Čís. 228. Z epitafia v kostele starobydžovském: Jindřich Kapoun ze Svojkova a syn jeho Zbyněk.

vousy v klubko pod bradou zavinuté. Když pan Petr Vok měl hosty, často fořt vrabčí musil bradu spustiti na rozkaz páně, a rozčesané vousy dosáhly bradáčovi až do kolenou.[1])

Že si mužové vousy mazali všelijakými sádly, to již vysvítá z toho, že slul v Hoře jeden měšťan Špikfous.[2])

Hlavu pokrývali mužští v tom století **čepicemi, biryty, klobouky.**

Jakkoli biret stal se rázovitým znakem XVI. věku i u nás v Čechách, a jakkoli všelijaké klobouky za všecken čas u nás byly oblíbeny, nicméně starodávná **čepice** se štorcem beraním (beranice) nebo jiným kožešinným nikdyž nepozbyla ani u pánů — neřku-li u sedláků — upřímné přízně. Soudcové zemští — tedy velcí páni — vyobrazení v Paprockém z doby císaře Rudolfa, mají na hlavách valnou většinou české čepice nízké, vyšší, vysoké, kožichem obložené, a jen dva jsou v kloboucích! V Táborského kancionalech měšťané, donatorové nebo dárci, kteří pro věčnou paměť zobraziti se dali v svátečním šatě, namnoze mívají i ke španělskému úboru chlupatou čepici — ovšem pěknou, sametovou a kožichem obšitou.[3])

Všecky čepice tehdejší nebyly nízké ani okrouhlé! Vyniká zvláštním dlouhým špičatým přístřeškem čepice selského rychtáře v brodském graduale. A špičaté čepice jako homole nebo podoby frygické mají také měšťané třebeničtí ve své chrámové knize.

Ty čepice sluly „vysoké".

Vysoké červené čepice s třapci zvány — aspoň v Trutnově — českými.[4])

Na přiloženém obrazci č. 229. zříti dvě čepice sprostých lidí a čepici rychtáře vyšetřujícího. (Srovn. obr. č. 201. a č. 202.) V inventářích naskytují se čepice „kuní", (r. 1506 po dvou kopách ceny,[5]) „popeličí",[6]) čepice „ze sobolových ocasů";[7]) takovou míval kněz Jan z Betléma až do smrti své r. 1537, a koncem století Kuba Lhota ze Šebinu, erbovní měšťan v Libochovicích († 1594) měl čepici „aksamitovou s sobolovým prýmem nebo štorcem";[8]) jiní měli „čepice se strojem bobrovým", někdy se dí v inventáři prostě, že byla čepice „vocasová";[9]) vyskytují se všude zhusta čepice beránčí,[10]) vydří (r. 1575 byla jedna za

[1]) Arch. musejní. Opisy třeboňské.
[2]) Řehák. Protok. konsist. kutnoh. 56.
[3]) Viz na př. kancional sign. 17. A. 40. v univ. knih.
[4]) Hüttel. Chronik v. Trautenau. 63.
[5]) Arch. praž. č. 1128.
[6]) V Kutné Hoře 1503. Kutn. Přísp. Řehák. II. 32. Kouřim. lib. testam. z r. 1508.
[7]) Sirotčí kniha jindřišská v desk. č. 81. 8. r. 1536; též Misc. 92. 56. v dskách.
[8]) Arch. lounský č. 1. C. 18. 70.
[9]) Takovou měl slovutný Jakub od Vraného, pražský měšťan r. 1521. Misc. 92. desky.
[10]) Arch. litomyšl. 1507. č. 118. 82.

tolar), norcové; v Turnově měl kdos r. 1615 aksamitovou „rimami" pošitou;[1]) pražští šmukýři v polou století prodávali „čepice mužské tykytové, černými nebo bílými spratky podšité" po 12 groších bílých, čepice „kožené prosté" po pěti bílých.[2])

Bohatý sládek pražský Matouš Goliáš, bydlící až do r. 1577 proti Sladkým, měl „čepici aksamitovou vysokou, podšitou laloky kuními s vej-

Čís. 229.
Z traktátu „Pán rady" r. 1515 v Českém museu.

ložky sobolovými";[3]) r. 1611 čteme v Praze o „felbové čepici vysoké modrací tykytovou podšité"; a takž nápodobně jiní měšťané nosívali čapky vysoké.[4])

Z nejnádhernějších pražských čepic byla asi páně Korálkova. Pan Ludvík († 1599) totiž měl „čepici z brunátného aksamitu zlatými pasomany premovanou, se zlatou šňůrou a soboly podšitou".[5])

Co do zvláštní zdoby čítáme v pramenech, že na čepici nosívali parádníci také hřebeny! Roku 1579 strhli jednomu rváči v Novém městě Pražském „čepici aksamitovou se štorcem kuním i s slonovým hřebenem".[6])

---

[1]) Kn. kšaftů v Turnově.
[2]) Arch. praž. č. 1172
[3]) Arch. praž. č. 1172. 179.
[4]) Tamže 64.
[5]) Tamže 1174. 105.
[6]) Tamže č. 1135. 166.

Asi kolem polovice XVI. věku začali u nás v Praze i na venkově nositi „husárky“ (sarmatici pilei), kteréž prameny jednou zovou klobouky,[1]) po druhé čepicemi. Tušíme, že to byly asi černé vysoké čepice,[2]) které v Uhrách se nosily dávno. Husárky dostaly se do řádu kloboučníků německobrodských již r. 1544. Zovou se tu „klobouky husarské“; tovaryši se ukládá, aby čtyři „jakékolivěk barvy udělal za den“.[3]) Na obr. č. 230. má poslední Rožmberk Petr Vok na hlavě podle našeho mínění husárek.

Čís. 230.
Petr Vok z Rožmberka z Paprockého Diadochu.

Šmukýři pražští prodávali mužské husárky „s aksamitovými štorci“ i po několiku groších; „husárek s pintou“ r. 1590 byl za míš. kopu.[4]) Kočí panští z Hradce Jindřichova, jedouce r. 1586 s pánem do Prahy, dostali nové husárky po 11 krejcarech koupené.[5])

[1]) Žid Izrahel Šalamúnový žaluje r. 1570, že se mu do světnice dobyli zloději skrze kamna a vzali mu kromě jiného „klobouk, jako nynícko nesou, černý spratkový husárek“. Arch. praž. č. 1050. 22.

[2]) Že jsou to čepice, důkaz v kn. arch. praž. č. 1051. 78.

[3]) Arch. musejní. Listiny z Brodu.

[4]) Arch. praž. č. 1173. 189.

[5]) Účty hradecké. Vypsal arch. Tischer.

Pěknější husárky byly také jako jiné čepice kožešinou, nejčastěji „spratky“ podšité; novoměstský primas Kulíšek († 1577) měl kromě aksamitové čepice kuní také jeden „černý husárek podšitý liškami a napřed spratky“.[1]) I kutnohorský mlynář sedící pod Cymburkem († 1583) měl „husárek černý kožichem podšitý“.[2])

Stejnou dobou s husárky začali nositi naši předkové „**veliké černé čepice nidrlantské**“; koncem století tu a tam přitrousí se v inventáři také „aksamitová malá čepička **turecká**“, které snad u veřejnosti nenošeno. Bezpochyby sloužila za čepičku domácí jako aksamitové **karkule**[3]) a jiné, jež touž dobou vyskytují se jakožto čepice a „lebky“ k noci. Roku 1590 prodával kramář pražský „U tří labutí“ čepice k noci po 6 krejcarech tehdejších.[4]) Šmukýř Krok r. 1614 měl noční karkule tykytové po půl rýnském.[5])

Některou karkuli čili čepec brávali muži i pod klobouk. V Trutnově mívali muži zelené karkule, kteréhož zvyku sedláci kol Trutnova drží se dosavad.[6])

Malé čepice s pérem, jimž říkali **plstky**, i v tomto věku neustále se naskytují. V letech sedmdesátých zhusta čteš o „plstkách vlaských s pérem“;[7]) později tu nosili „moravské plstky mužské“.

Jakož svrchu praveno, rázovitá hlavy pokrývka v XVI. věku byl **biret**. Byl pořízen z tvrdého plátna a potažen některou látkou.

Biret německého rázu prý vymyslili ve Švábích, a Weiler, jenž psal koncem XVII. století, ví určitě, kdy ho vymyslili. Prý léta Páně 1518.[8])

Pod biryt brávali karkuli na lepší ochranu lbi své, neboť biryt nepokrýval zadního kusu hlavy; seděltě spíš po předku. Našli jsme pod birytem také „mužskou karkuli ze zlata se šmelcem“. Byly též karkule ze sítě hedbávné.

Učeným lidem měl býti biryt o střeše prosté bez ozdoby dolů visuté; jiní lidé však nevzali na sebe biretu bez ozdob. Že nosí na něm švihácí „divné šmuky“, to vyčítá jim satirik hned na počátku té mody.[9]) Ale švihák nešvihák, kdo vzal biryt, ať chudý ať bohatý, každý ho některak okrášlil; buď peřím, šňorou, perlami, buď jináče prostější cetkou. Pod „pírem“ choditi bylo pánů, rytířův a měšťanů.[10]) Sedlák měl spokojiti se se „šmukem“ jiným.

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 171.
[2]) Nymburská kn. smluv č. II.
[3]) Arch. berounský. V invent. rychtáře cís. Albina. 86. 1607.
[4]) Arch. praž. č. 1173. 189.
[5]) Tamže č. 1174. 469.
[6]) Lippert. Trautenau. 70.
[7]) Arch. praž. kn. č. 1172.
[8]) Weiler. Abbildung der Hauptstände. 603.
[9]) Zrcadlo marnotr. Rkp. mus.
[10]) Roku 1566 dí jedna žena v svědectví soudním: „Nevím, co jsou byli, zemánkové-li či synové městští, jeden měl píro — bělelo se mu.“ Arch. praž. č. 1049. 79.

Do první půlky věku zhusta nosívali šviháci péra do předu skloněná; potom je vzpřímili a naposled obrátili na zad.

Kteraká péra nosívali, o tom položí se při kloboucích.

Co do původu převládaly v první půli XVI. věku u nás birety placaté, nápodobné německým (viz obr. č. 231. a srovn. obr. č. 180., č. 181. a též iniciálu této stati); v druhé půli vyskytne se řídko kdy nějaký okrouhlý nebo „rohatý biryt německý“,[1]) naproti tomu plničky knihy už od let třicátých biryty španělskými, vyššími, z nichž některý nebyl nepodoben obrácenému hrnečku. První „biret malý hyšpanský“ našli jsme r. 1537 u Pavla apatykáře pražského.[2])

Čís. 231. Z Postilly dítek r. 1589.

Španělské biryty ustrnulé nepěkné formy tak potom u nás pevně zdomácněly, že se r. 1629 dostaly až do mistrovského kusu punčochářů v Mšeně. Ten kus zkušebný ukládá, aby zhotovil kandidát „španělský bílý biryt z vlny“.[3])

Čítáme v inventářích našich nejčastěji o birytech soukenných i aksamitových;[4]) slavný doktor Šimon Proxen († 1575) chodíval v takovém biretě aksamitovém,[5]) jenž touž dobou prodával se na krámech šmukýřských v Praze po třech kopách.[6])

Také kožešinou birety byly obkládány a „ošívány“.[7]) Čtemeť r. 1521 v kšaftě měšťana pražského Jakuba od Vraného, že oddává Jindřichu Hozkovi kromě rozličných kronik, Tkadlečka, Husovy knihy také „biret popeličí pro paměť svou, kterak jej miloval nade všecky lidi v světě“.[8]) Patrno, kterak sobě cenil biryt! Téhož času čteme o „biretě pošitém kunou“, „v němž Ondřej měšečník každý den chodil“.[9])

Co do **zdoby** vyskytly se nám birety „se záponou“, birety krumplované, perlové. Aksamitový biret „se záponou pozlacenou“ nalezli jsme také v Lounech při mečíři Martinovi r. 1576.[10]) Biryt aksamitový krum-

[1]) Kn. arch. praž. č. 1172. 157.
[2]) Misc. 92. při deskách.
[3]) Arch. mus. listiny ze Mšena.
[4]) Arch. praž č. 1172. 5.
[5]) Dsky. Misc. 54. 165.
[6]) Arch. praž. č. 1172. 157.
[7]) Frase z knihy královédvorské v mus. fol. 252.
[8]) Dsky. Misc. 92.
[9]) Tamže.
[10]) Arch. loun. č. 1. C. 47.

plovaný zanechal po sobě slovutný Jan Řebáček z Květnice v domě „U hřebenu" v Praze r. 1566. Měl kromě toho ještě také biryt „sobolem pošitý".[1])

Divný biret odkázal r. 1534 Adam Pikart, pražský měšťan, svému synovi. Byl „aksamitový a na něm věnec perlový, který stál 10 kop grošů".[2])

Co do **barvy** shledali jsme nejvíce biretů černých. Ale urození páni už záhy v XVI. věku vstavovali si na hlavu birety rudé a jiné světlé.[3]) Nejstrakatější birety kladli na hlavu vojáci, kteří se opičili po německých lancknechtech. Takového biretu byl každý kousek jinačí.

Klobouky přešly z XV. století do věku následujícího. Ale záhy jest patrn zápas mezi kloboukem a čepicí, jíž statečně pomáhá biryt. V inventářích z první části XVI. věku klobouků pořídku. Jsou potlačeny. Teprve v druhé polovici století zvítězí klobouk tou měrou, že drží odtud rovnou váhu s biryty; v poslední dvacítce XVI. století zatlačí klobouk aspoň u panstva birety skoro dočista.

Klobouk veselejšího rázu byl jako biret pokládán za kroj lidí mladších, šviháčtějších. Děltě r. 1534 starý rytíř k Mikuláši Karlíkovi z Nečetic podávaje mu klobouk aksamitový s perlami:[4]) „Můj milý Miko, teď já tobě chci dáti klobúk, aby mne měl památku a mé jízdy, neb sem já k němu stár."

Knězi Rvačovskému jest i biret i klobouk znamením hejska pyšného. Praví:[5]) „Takoví někteří hejskové jsou, jakž se na ně maličko fortuna z čížhož pak koli okna zasměje, uzříš hned, ani Soběhrda za birytek aneb klobouk zastrčí a z toho hned hrdší, pyšnější, rohatější v řeči, v chodu, v šatstvu než pán jejich býti chtějí."

Při zápase mezi birytem a kloboukem prodral se už od let třicátých k jakés platnosti „český" klobouk — „wie man die jetzt in Behaim tregt", tak dí se r. 1532.[6]) Byl to klobouk všecek bourou pošitý. „Českého" klobouku jméno trousí se až k době bělohorské. Ještě r. 1614 má na krámě šmukýř pražský Krok „podšité černé české klobouky mužské" po rýnském zlatém, „barevné české mužské klobouky" za půl zlatého, „bílé české mužské klobouky".[7])

Přes všecku českost klobouků nepostřehneš až do let šedesátých v inventáři těch pokrývek mnoho. V pražské popisní knize z r. 1565[8]) najdeš první klobouk mužský teprve na patnáctém listě! Je to klobouk tykytový černý, a má ho Němec Šváb.

---

[1]) Arch. praž č. 1172. 9.
[2]) Dsky. Misc. 92.
[3]) Tamže při r. 1521.
[4]) Kn. komor. soudu lit. G. fol. M. 6.
[5]) Masopust. 31.
[6]) Jahrb. d. Samml. des allerh. Kaiserh. Köpl. X. 5944. Byl „mit Fledseiden über und über eingezogen".
[7]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[8]) Č. 1172.

Ale v těch právě letech již rozsype se u nás klobouků všelikterakých síla. Nejhustěji jmenují se klobouky vlaské a brunšvické. Z vlaských nejčastěji uvozují se „mejlandské". Roku 1560 dovoluje se šmukýřům staroměstským, „aby klobouky vlaské, kterých zde kloboučníci nedělají, směli sem voziti".[1])

Brunšvické klobouky šeré a valně zřezané vešly v Evropě do mody rovněž asi v tom roku 1560. Tuze zle touží Musculus (u Rešla) r. 1562 na to „zřezání a zsekání, jakož nyníčko Praunšwaigeři toho způsobu jsou".[2])

Že brunšvické klobouky nebyly první zřezané klobouky v Čechách, to víme jistě. Řezané klobouky doneseny do Čech spolu s řezaným šatem brzy v XVI. věku. „Řezaný klobouk pod černým pírem" uveden v pražském inventáři již r. 1518.[3])

Nejprvnější brunšvické klobouky prodávány jsou v Praze po 15 gr. bílých.[4]) Tu a tam také nádhernější exemplář postihneš. Na příklad po Jindřichovi Hrobčickém z Hrobčic († 1600) zůstal „klobouk hedbávný brunšvický s páskem aksamitovým, stříbrem obvitým".[5])

Stojí snad za oznámenou, že mohli Pražané brunšvickou modu viděti z prvního nejspolehlivějšího pramene. Léta 1587 sám brunšvický kníže Henrikus za delší čas se svým dvořstvem v Praze pobýval a tak si tu po domácku vedl, že zastavil v Židech asi 100 loket damašku za 300 tolarů. Pak se musil s Mojžíšem rabbím o to souditi.[6])

Kromě vlaských a brunšvických klobouků co do cizinského původu uvádějí se u nás také klobouky „nidrlantské", uherské a na Moravě r. 1567 „**švábky**" s malou střechou a „na dlouhý vlas".[7])

„Nidrlantské podšité" klobouky prodávány počátkem XVII. věku v Praze po půltřetím zlatém rýnském. Uherské klobouky byly té povědomé podoby, jako měl hrdina slovanský Mikuláš Zriny, ochránce království uherského, při své smrti. Měl klobouk černý hedbávný se záponou zlatou a pérem čápátkovým.

Mezi uherskými klobouky uvozuje se v Turnově také **čikoš**, ale teprve r. 1625.[8]) Tadeáš Hájek vídal na hlavách našich lidí také klobouky tatcrské.[9])

Zvláštností českou byly na rozhraní XVI. a XVII. věku klobouky „moravské", bílé, jež v Praze prodávány po 40 groších míšeňských,

---

[1]) Arch. praž. kn. č. 1165. 60.

[2]) O hrozném lání. Rešel. K. 4. Roku 1568 v Minucí touží také Tad. Hájek, že se mnohý „po braunšvejcku s novým krtaltem v šedivé sukničce ukoptěný formuje".

[3]) Arch. praž. č. 1046.

[4]) Kn. arch. praž. č. 1172. 31.

[5]) Kn. č. 1174. 76.

[6]) Kn. č. 1054. 289.

[7]) Paměti Valašs. Meziříčí. 217. Roku 1567 v artikulích kloboučnických. Výpis dra. Zíbrta.

[8]) Arch. turnov. kn. kšaftů.

[9]) V Minucí na r. 1568 dí o tom.

a klobouky „polické“,[1]) o nichž nevíme nic zevrubnějšího, leč to, že byly dosti draby. Roku 1629 stál v Turnově polický klobouk kopu a 28 grošů.

Jsou-li v první půlce XVI věku klobouky řídké, na odpor tomu v druhé části praveného století jsou již zvláštní klobouky k zvláštním službám! Čítámeť zhusta o kloboucích „letních“,[2]) o kloboucích „k smutku“.[3])

Co do **formy** nalezli jsme klobouky veliké, klobouky malé. Tyto malé pokrývky na hlavu, pokud byly z hedbáví, v prvních dobách XVI. věku asi mnoho nedělily se od biretů, neboť majíce malou střechu bývaly „zřezány a navlačovány“ stejně tak jako biryty.

Z klobouků velikých největší viděli jsme na obrázku mladého (24 roky) pana Jana Bezdružického z Kolovrat r. 1541.[4]) Jeho klobouk jest obromná ošatka s nevysokým. přišpičatělým dnem, do jejíhož průměru, když jsme ho na obrázku měřili, vešlo se pět průměrů pánovy hlavy.

Čís. 232. Lazebník z Paprockého Obory z r. 1602.

Touž dobou, co nosil mladý šlechtický švihák prapodivný onen klobouk, mívali jiní na hlavě klobouky střídmé, a to té podoby, jako rendlíky nevysoké s rovnou nevalnou střechou — tedy takové formy, jako se dosavad nosí. V takovém klobouce přijel král Ferdinand I. r. 1558 do Prahy.

V druhé půli XVI. věku objevují se nejhustěji klobouky vysoké o široké střeše, jakož obrázek v Rvačovského Masopustě (obr. č. 198.); jsou to klobouky, jež vypadají jak useknutý kužel. K nim připlétají se také formy kulaté nižší, ale se střechou daleko z obličeje číhající, jakož také v Masopustě zobrazeno.

Ke konci věku všecko na klobouce zvětšilo a zvýšilo se. Lazebník v Paprockébo Oboře roku 1602 má při kulaté lbi tak širokou při klobouce střechu, že již ani širší býti nemůže — číhátě na jedné straně přes ramena, na druhé je schlípena. (Viz obr. č. 232.) Také do výšky vzrostl tou dobou klobouk ještě více než druhdy bývalo. Lomnický, jenž sám dosti široký a vysoký klobouk nosíval, posmívá se mužským, že prý nosí „vysoké klobouky, chtíce postavě své přidati loket jeden“.[5])

Vysoké klobouky o široké střeše vzhůru stočené, jsouce rázovitou modou první čtvrti XVII. věku, nepanují ovšem samojediny; kdož vypíše, kolik rozmanitých forem jinačích bývalo tehdáž na hlavách urozených i neurozených mužův! Nechť pohlédne jen, koho zajímá, na ry-

[1]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[2]) Kn. arch. praž. č. 1210. 150. r. 1599.
[3]) Roku 1570. Tamže č. 1172.
[4]) V pamětní knize archivu kláštera ročovského.
[5]) Pejcha. Lomnický. 57.

tinu Sadelerovu, představující Vladislavský sál, vyplněný dvorskými kupci, jich krámy a obecenstvem! (Obr. č. 194.) Snadno shledá klobouk všech možných forem.

Vždyť v XVI. století už vymyslili sobě také „cylindrový" klobouk! Nalezli jsme ho — a to velmi vysoký — na rytině Jana Swarta van Groningen,[1]) a první český cylindr známe z gradualu literátů Nového Města nad Metují.[2])

Co do **látky** byly klobouky nejprve **slaměné**. Ty naskytují se od počátku XVI. věku. Byly též o široké střeše „pro slunce". Šmejdířka Anna Faltýnka († 1566) měla jich na krámě 22. Bývaly i „s peřím".

Nepoměrně více je zapsáno v knihách klobouků bourových, tykytových a jiných **hedbávných**. Také zhusta z **aksamitu** bývaly. Primas novoměstský Kulíšek († 1577) nosíval „klobouk aksamitový, při němž pás s puklami pozlacenými".

Dále hustě nacházíš v pamětech za celé století klobouky **bobrové** (bibrhorové) a **polobobrové** i zaječí. V řádech kloboučnických i v tomto věku stále se za mistrovský kus ukládá urobiti „bobrový klobouk, druhý zaječí hřbetový s obú stranú vlasatý a k tomu klobúk kadeřavý".[3]) Roku 1562 vyskytuje se v privilegium pražských kloboučníků místo onoho kadeřavého „klobouk klopovaný",[4]) což značí asi klobouk sbíraný.

V posléz byly klobouky také z **vlny**. Řád kloboučníků v Brodě N. z r. 1544 káže tovaryši, aby denně udělal tři městské klobouky klopované nebo čtyři husarské; za tu práci týdně měl míti záplaty čtyři groše bílé, co nad tři nebo čtyři klobouky více udělal, za to měl obdržeti po pěti penízích od kusu; byl-li klobouk z přední vlny, měl míti mzdu šesti peněz.[5])

Pražští šmukýři mívali koncem XVI. století „klobouky z polobobrových vlasů přistrojené" po dvou zlatých rýnských. Pravé bobrové byly dražší o mnoho.

Roku 1569 vyskočil nám v pražské knize na oči také **cvilinkový** klobouk, jenž stál za 12 grošů bílých.

Co do **barvy** našli jsme klobouky rozmanité, nejčastěji černé, modré, bílé a červené. Modré a červené klobouky jsou v Praze i na počátku i na konci století.[6]) Tedy oblibovány stále. Červené klobouky svou bystrou barvou hodily se zvláště k slavnostem. Na příklad když Ferdinand I. r. 1558 do Prahy přijel, vyslali Lounští na uvítanou sbor mladíků „v červených kloboucích". Zelené klobouky byly v tom století my-

---

[1]) Reprod. v Kupferstich. vyd. od Direction der Reichsdruckerei. Berlin. III. Mappe.
[2]) Univ. knih. sign. 17. A. 42.
[3]) Dsky. Miscell. 15. G. 4.
[4]) Arch. praž. listiny č. 70/1.
[5]) Arch. musejní. List. z Brodu.
[6]) Kn. arch. praž. č. 1046. 173. a č. 1173. 189.

slivcům. Vyskytují se s tím jménem „zelených mysliveckých“ u pražských šmukýřů dosti zhusta.[1]) Hodily se k zeleným šatům mysliveckým.[2])

Co do **zdoby a úpravy** dotknouti jest, že v prvních dobách XVI. věku potkáváš se s klobouky řezanými a vyvlačovanými, v druhé půli téhož věku se „štepovanými“. Kromě řemesla kloboučnického klobouky navlačované a jiné z hedbáví a harasu dělati bylo právo též šmukýřův, „a ti aby toliko nitmi na vrch na plstku přišívati svobodu měli“.[3]) Za onoho času i prostí lidé chodili v řezaných kloboucích; čtemeť r. 1525, že šel „pacholek široký v klobouce řezaném s šavlí a sekerú k Radotínu od Zbraslavi“.[4]) Koncem věku byly klobouky štepované po 1 i 2 kopách míšeňských.

Nebylo klobouku bez **šmuku**. Na klobouky se šmuky, zvláště strojil-li se jimi který plešatý člověk, hněvá se Dačický v Prostopravdě těmito nezdvořilými verši:

„Kdo klobouk krásně premuje
a bohatě ozdobuje,
neopatříc prašivé hlavy,
tenť jistě blázen pravý,
že víc šetří krásy
než zdraví.“

Patrně přál poeta spíše důkladné české čepici nežli nějakému lehkému klobouku.

Na kloboucích mívali nejprve **zápony** a **přesky**. Obzvláště „brunšvické šmuky“ byly s přeskami postříbřenými. Roku 1590 stál jeden šmuk s přeskami 1 rýnský.[5])

Jináče posluhovaly za šmuk na klobouky také **šňůry** a **stuhy**. Na místě stuh jmenují se i **pasomany, pinty** a **pásy**;[6]) pásy obyčejně aksamitové, pinty obyčejně tykytové i „tupltykytové“ hedbávné. Pinty a pásy zdobně vázány nebo na knoflíky „veliké“ zapínány. Loket černé pinty lepšího zrna v Praze prodáván r. 1600 po 15 krejcarech. Pásky stříbrné „okolo klobouku“ byly r. 1575 dva za tolar. Mejlandský klobouk s tuplpintou stál r. 1611 za půl čtvrté kopy míšeňské.

Urození páni mívali šňůry na kloboucích kamením a perlami zdobené. Při veselí pana Hertvíka Vratislava r. 1611 ukraden a v Židech prodán jest klobouk Tobiáše Hrzana, a ten klobouk „bibrhorový měl šňůru zlatou drahým kamením a perlami vysazovanou a při ní peří čápátkové“.[7])

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 157.
[2]) Fořtknechtům na Poděbradech rozkazuje se r. 1621, aby si „neprodleně“ pořídili zelené šaty. Arch. musejní. Listiny poděbr.
[3]) Arch. praž. Listina 70—1.
[4]) V arch. praž. č. 1178. 189.
[5]) Arch. praž. č. 1046. K. 19.
[6]) Rychnov. kn. kšaftů. 1555.
[7]) Arch. praž. č. 1068. 164.

Na některém klobouce byly zlaté nebo pozlacené knoflíky samostatnou zdobou. Roku 1607 prodává pražský zlatník „tucent knoflíků na klobouk“ po půl zlatém rýnském.[1])

V letech sedmdesátých oblíbili sobě někteří dávati na klobouky šátky čili „**facality**“. Čtemeť na příklad, že r. 1572 v městečku Plaňanech Václav Vlček Jindřicha Nečanského „po zadu za vrch popadl, až mu klokouk i s facalítkem s hlavy strhl“.[2]) A téhož roku 1572 usnul v Kutné Hoře u Šuldů opilý Matěj Mašek, kožišník, a při tom ztratil se mu „klobouk aksamitový za tři toraly, za ním bylo píro a žaloudky stříbrné a v něm facalit pěkný, vyšívaný“.[3])

Jakožto zvláštnosť prapodivnou nemůžeme ztajiti, že koncem XVI. věku (1599) nalezli jsme v Praze také „turecké hlavy zavití na klobouk“![4]) Komu ohromná forma tehdejších turbanů tureckých v Praze mohla se zalíbiti!?

Mezi „šmuky“ uvozují se dále **věnce**. Klobouky „s věnci“ shledali jsme v Praze r. 1523. Roku 1569 cení se „věnec na klobouk se zlatem“ za 6 grošů bílých.[5]) Téhož času má šmukýř pražský Braum (r. 1568) věnce se zlatem na krámě, ale již zovou se starými.[6]) Tou dobou již moda mužských věnců zanikala, ač ještě r. 1602 čteme, že biřic „držel klobouk v hrsti a věnec měl v něm bílej, růžovej“.[7])

Od polou století objevují se zhusta na kloboucích „**tracouny**“; od let osmdesátých panuje **šmelc**. Šmukýři pražští prodávají „šmuky šmelcové“ po 35 krejcarech,[8]) mají „stužky se šmelcem na klobouky“ i po rýnském zlatém.

Koncem století vyskytují se na kloboucích šmuky „s **želízky** černými“, „se štefty“, jichž bylo na šmuku i 13 kusů.[9])

V týž čas však na krámech šmukýřských již veliká míchanina a rozmanitosť šmuků. Jsou tu „**rouškové** šmuky hedbávné“, „**točené krumplované** šmuky“ (po 40—42 krejcarech), „netočené“ (za polovici), šmuky „z leonského **zlata** a **stříbra**“, některé „s **uzlíky**“, s „leonskými pasomany“, „**pletené hedbávné** šmuky“ (i za 2 rýnské), „tuplované šmuky z **bavlněných** roušek“, „z kadeřavých roušek hedbávných“, „černé točené hedbávné“ šmuky, „tykytové“ (i po 10 kr.).

Tyto všelijaké podivné šmuky byly spíš u měšťanův a selských lidí; páni urození oblibovali na kloboucích nejraději „štefty“ svrchu vzpomenuté. Četli jsme leckdy o klobouce „bibrhorovém s 12 zlatými štefty“; Adam Otta z Losu koupil si r. 1580 od žida „dvoje hrubé štefty, jedny se šmelcem za okolo 30 kop grošů českých“ (!)[10])

---

[1]) Arch. praž. č. 1066. 355.
[2]) Kn. kom. soudu č. 16. J. fol. 108.
[3]) Z kutnohorsk. arch. sděluje Šimek.
[4]) V kn. arch. praž. č. 1174. 47.
[5]) Tamže č. 1172. 36.
[6]) Tamže č. 1172. 19.
[7]) Tamže č. 1063. 186.
[8]) Arch. praž. č. 1173. 189.
[9]) U Jeron. Reygra, advokáta. Arch. praž. č. 1174. 95.
[10]) Arch. praž. č. 1053. 31.

Byly také šmuky „s **růžičkami**" — jednou jsme i osm strojených růžiček shledali na klobouce [1]) — jindy zove se takový nějaký květinový šmuk „**kytkou**", ba — je-li větší — i „**kytou**".

K šmukům přidávány zhusta „**medaje**", jako jsme shledali při ženských kloboucích. Medaje byly obyčejně z kovu; několikráte se vyskytne i „medaje zlatá na klobouk s Josefem"; [2]) byly také „medaje maličké visuté koštěné a pozlacené",[3]) ba i pouze medaje „sklenné".[4])

Ale všech ozdob nejobyčejnější za všecky časy pořád bylo **peří**. Na počátku zdobili jím klobouky méně bujně, ke konci věku přepínali.

Peří dávána za ozdobu všelijaká, kteráž jsme uvedli při ženských kloboucích. V prvních letech XVI. věku obyčejně uvozuje se prostě „peří černé" nebo „bílé" na klobouce. Později se hovoří o peří jeřábím, papouščím, pštrosím buď prostém nebo strakatém nebo „křídelním", čápátkovém i lašťovičím.

Šmukýři mívali jeřábí a jiné peří „na svazky", a bylo-li v kusech, mívali ho — aspoň v Praze — na sta.

Některému pánovi nestačilo jedno péro na klobouce. Vpravil do zápony celý snopeček, jejž vůbec zvali „**fedrpušem**". Roku 1548 se o takové nějaké fedrpuše soudí urození páni. Viní totiž Jan mladší z Valdštejna dva Bibrštejny „ze dvou fedrpušův, dobrých, celých, a to těch, kterých jest půjčil někdy pan Petr z Rožmberka (nebožcí) Joachimovi z Bibrštejna". A Valdštýn vybrál. Musili mu fedrpuše vrátiti „beze škody".[5])

Připomínáme, že r. 1602 četli jsme v pramenech též o „**sklenných** peříčcích", která prodával kramář po krejcaru.[6])

Na konec obzvláště budiž zmíněno, že jest psáno r. 1607 o červeném aksamitovém klobouce, „jak v něm páni hřebeny mívají",[7]) a pak buď vytčen onen podivný zvyk, že dávali šviháci koncem věku k šmukům i „paradla", ovšem paradla stříbrná nebo pozlacená na řetízku se houpající. Připomíná se r. 1568 „řetízek stříbrný s paradlem, vážící okolo devíti lotů".[8])

Naivní doba! Bláhový švihák, jenž dá za klobouk facalit, jímž se utírá nos, a paradlo, jímž se čistí zuby!

Naskytá se otázka, co že stalo se v XVI. století se starodávnou **kuklou, kuklicí**. Pokryl-li sobě hlavu někdo také kuklou?

I ovšem že pokryl, ale řídko kdo.

Kuklu, mající i v XVI. století podobu cípatou, jako vidíme na obr. č. 233., shledáš v pražských i venkovských inventářích tu a tam až

---

[1]) U téhož advokáta Reygra svrchu dotčeného č. 1174. 95.
[2]) Arch. praž. č. 1174.
[3]) Tamže č. 1173. 189 1590.
[4]) Tamže č. 1172 19.
[5]) Kn. komorn. soudu. 12. J. fol. 15.
[6]) Arch. praž. č. 1174. 152.
[7]) Tamže č. 1066. 109.
[8]) Tamže č. 25. fol. 39.

asi do let třicátých.[1]) Ačkoli v biblí Severynově r. 1537 má některý z ševců na hlavě kuklici při slavnostní schůzi, a v souvěkém zřízení zemském Brikcího[2]) tři členové soudu zemského také ještě v kukle sedí, nicméně zdá se, že tou dobou již brána bývala kukla jako v zemích románských a německých[3]) jen na cestu nebo do práce hlídačské, myslivecké, pastýřské, selské a vojenské.

V první příčině jest nám dokladem pražský kožišník Mikuláš, jenž r. 1506 na cestu se vydal do Kadaně, kdež mu žid „strhl kuklici s huby"; „byl by naň žid rád pohleděl, ale nedal mu se viděti".[4]) Také z Českých bratří, r. 1510 do Prahy vyslaných, byl jeden v kukli.[5])

V druhých příčinách učí nás souvěké obrazy. V Životě svatých na poušti mají kukly jen poustevníci a pastýři. Kukly jejich jsou ke kabátům přišity a téže barvy jako kabát. I zelenou kuklici pastýřskou jsme našli.

Že rejthaři halili hlavu až do polou XVI. věku v kuklice, to víme z krejčovského cechu novoměstského, jemuž od počátku století až po r. 1544 za mistrovský kus ukládáno ušiti **kuklici rejtharskou** a kuklu, jež slove **„radlice".**[6])

Čís. 238. Z biblí norimberské.

Podle střihu zdá se nám, že radlice jest ona kukla, kterou táborský krejčí Šebestián Mazaný r. 1717 vyrýsoval do své příruční knížky krejčířské. Zove ji tu „čepičkou panskou, kterou berou kuryři od starodávna". Sluje prý také „olomoucká". Podle obrázku je to kuklice špičatá na vrchu hlavy, má otvor pro oči, ústa, nos; pod bradou se zapíná petličkami a knoflíky asi čtyřmi, nebo pěti a končí se na ramenou jako malý límec. Měla býti pořízena z lokte látky.

V řádech o málo pozdějších než svrchu psaný již o rejtharských kuklicích se nemluví; připomínají se jen napořád kápě nebo kukly mnišské[7]) a nejspíš ještě kukly selské. V řádě města Jablonného r. 1592 ukládá se za mistrovský kus ušiti „kuklu sedlskou ve dvou náhlavcích ze sukna českého".[8])

[1]) V Litomyšli ještě r. 1530 odkazuje druh druhu kuklu. Kn. arch. litom. č. 118. 197.
[2]) Mus. č. 54. B. 113.
[3]) Lacroix. I. Venerie. Hefner. II. 99.
[4]) Kn. komorn. soudu č. 1. G. D. 12.
[5]) Gindely. Brüder. I. 143.
[6]) Miscell. 15. G. 11. desky a strahovský rukopis. 53.
[7]) Na př. řád krejčí z r. 1550. Vyšehrad. Ruffer. 244.
[8]) Arch. mus. Listiny z Jablonného.

Také udržely se kukly při některých krojích zvláštních. Mistři a bakaláři je mívali na kápích a havíři o slavnostech v nich bývali jako za starodávna. I v řádě krejčířském města Jablonného r. 1592 nalezli jsme za mistrovský kus „kuklu mistrovskou, kterouž bakaláři nosí".[1])

V panských inventářích připomínají se kápě s kuklami ještě v letech sedmdesátých XVI. století — ale výslovně se dí, že byly staré. Nových nenajdeš. Že je druhdy panstvo (snad na cestě) nosívalo, toť patrno z jich rázu. Na příklad v Hradci Jindřichově zapsána r. 1572 „stará kápě soukenná, jedním štrychem aksamitovým premovaná a štepovaná".[2])

Nejdéle udržely se kukly a kápě při smutku. Byly takřka po výtce rouchem smutkovým. Ale o tom doleji na svém místě.

Jináče přikazovány kukly bláznům jakožto kroj jim vlastní. Tím smyslem i do nadávek dostala se kukla. Roku 1602 dí jedna Pražanka o druhé: „Bláznice, ať má červenou kukličku a zvonce na ní." [3])

Na konec kapitoly stůj tu, že brylle nebo sklenné oči, které pro ozdobu některý český šlechtic v první půlce století za pás sobě pověsil, v druhé půlce věku dostaly se za týmž honosným účelem na nos. Stalo se to asi příkladem francouzským. V době Mignonů šviháci chlubili se zlatými bryllemi na způsob lorgnonů a skřipců.[4])

Měšťané této mody hojně u nás neprovozovali, neboť u pražských kramářů nacházíš na prodej obyčejně jen „oči sklenné s koží k obvázání", jichž „rámcové byly z rohu ufasované". Nejdražších pár byl za 1 nebo 2 rýnské zlaté.[5]) Brylle, které se k uším zavazovaly, nebyly zajisté na pochlubu. Na přepych byly jen oči ve zlatě a stříbře, které švihák držel, a takové oči mělo v XVI. věku spíš naše panstvo nežli kdo jiný, ač zatajiti nesmíme, že jsme i u pražského souseda Pavla Žipanského r. 1575 našli „stříbrné voči", které nosíval na hrdle.[6]) Po arciknížeti Ferdinandovi, jenž u nás v Čechách za mnoho let pobýval, v ambraském inventáři zůstalo koliks takových bryllí neb očí ve zlatě.

4. Mužský kabát.

Kabát nesamostatný šat; kabát půlní, župice; kabáty vycpané, moderace; kabáty ze všech látek; plátěné i zvířecí; řezané vyvlačované; s puntem; naduté, s šůsky. knoflíky; spinadla; ráz čamarový; kabáty pancířové.

Kabát i v tom věku zůstal šatem „popásným", krátkým. Kryl prsy a nanejvýš že ho prodloužili málo přes boky. Proto bylo s hanbou choditi jen v kabátě, zvlášť v době španělských kabátků, které byly

[1]) Arch. mus. Listiny z Jablonného.
[2]) Arch. hradecký. Účty panské.
[3]) Arch. praž. č. 1063. 201.
[4]) Na obraze Pietra Breughela † 1570 v Albertině člověk se skřipcem.
[5]) Arch. praž. č. 1174. 152. r. 1602.
[6]) Tamže č. 1056. 96.

z krátkých kabátců nejkratší. Žalujeť r. 1581 malíř Moller postřihače Bartla, „kterak na koňském trhu nemalý posměch jemu učinil, když plášť s něho strhl, tak že s posměchem na podiv lidem v kabátě a počtivicích domů jíti musel".[1])

Kabátcům, které měly délku naší „vesty" a byly vůbec nejkratší, říkáno „popásní", někde slul „půlní"[2]) a někdy i „**župice**"[3]) nebo „**putnička**" (mužská). Putničky mužské bývaly obyčejně s kožešinou.

Pokud měly kabátce formu k tělu přiléhavou — a to bylo za celé XVI. století — vycpávali je jako v předešlém věku, jen že jich na boku tolik neutahovali. Vycpávali je nejčastěji bavlnou; v druhé půli řečeného věku podkládali je samostatnou podložkou, jíž říkali „**moderace**", „**matrace**". Rytíř Jeníšek z Újezda r. 1551 dal šíti ze dvou loket a z čtvrtky „**sukničku pod kabát**".[4])

Kabáty „vyšívané bavlnou" naskytují se za všecken čas. Roku 1500 soudí se Turek, měšťan pražský, s urozeným Janem Bohemickým o takový kabát.[5]) Kabát barchanový, „bavlnou vycpávaný", jest v inventářích z roku 1560.[6]) — Pavel Sedlčanský, pražský sladovník, měl do r. 1582 i „plátěný kabát bílý, bavlnou podšívaný".[7]) A poněvadž i Lomnický hovoří o kabátech bavlnou vycpávaných, doloženo, že takové kabáty modou byly ustavičnou.

Že „modrace" samostatným kusem šatným se stala, o tom čte se v inventáři slovutného pražského měšťěnína a alchymisty Ludvíka Korálka z Těšína († 1599). Tu stojí o dvou „modracích z černého barchanu pod kabáty".[8])

Ba modrace osamostatněla tou měrou, že přišity na ni rukávy, jakoby sama kabát byla. Což stalo se patrně na ten konec, aby dotčené rukávy, jsouce látkou i barvou jinačí, mohly vyhlížeti ze svrchního kabátce, jenž byl schválně bez rukávů pořízen a přes matraci převlečen.

Pro příklad uvádíme, že Jindřich Hrobčický z Hrobčic († 1600) měl dvě „modrací s karmazinovými rukávy",[9]) a švec Jan Postul († 1614) měl jednu „modrací mochejrovou" a druhou „s damaškovými rukávy".[10])

Kabát obyčejně býval o nepatrném límci. Ale v letech sedmdesátých XVI. věku oblíbili si mnozí u nás límec vysoký stojatý, se zvláštním uměním ušitý tak, že z kabátu vystoupil, formu krku neduse, až k uším. Vzor viz na obr. č. 234., kterýž představuje výborného zvonaře Brikcího.

[1]) Arch praž. č. 1185. 280. Strhl mu ho pro dluh — a odsouzen pro tu „svymyšlnosť".

[2]) To jméno čte se v náchodských knihách, v outrpné knize r. 1585, v kšaftovní č. VIII. r. 1580.

[3]) Župice že je někdy kabátec, důkaz v kn. arch. praž. č. 1051. 78. Jindy i malá košilka tak slove. Arch. praž. č. 1174.

[4]) Paměti jeho v rukop. mus. str. 428.

[5]) Reg. soudu komor. 24. A. 6. 125.

[6]) U Frejlicha v Praze č. 1172. 229. († r. 1582).

[7]) Táž kn. č. 1172. 125—229.

[8]) Kn. č. 1174. 105—117.

[9]) Kn. arch. praž. č. 1174. 76.

[10]) Tamže 460.

Kabáty mužské byly i v XVI. století z týchže látek pořizovány jako ženské sukně a živůtky. Někdy čteš o kabátech soukenných, jindy o tykytových,[1]) barchanových, mochejrových (r. 1583 ceněn na 1 kopu 15 grošů [2]), taminových, atlasových (i švec Straka v Plzni měl do r. 1541 kabát zelený atlasový [3]), tuplatlasových, karmazinových i aksamitových a damaškových.

Čís. 284.
Poprsí Brikcího, zvonaře z Cinperku.

V damaškovém kabátě chodíval na příklad plzeňský soukenník Erhart, jenž zesnul r. 1507,[4]) a medicus Kraus v Praze, zesnulý r. 1591, míval kabát damaškový „s šupinami", jejž cenili i s kalhotem za 14 kop! [5]) Stejně takový „šupinkovatý" míval do roku 1599 Korálek svrchu již pravený.

Koncem století shledáš také kabáty kanevačové a filozelové.[6]) Později též perpetuanové.

Dosti často nosívali naši předkové všech stavů kabáty plátěné. Měl ho z černého plátna nejen služebník obecní v Mladé Boleslavi r. 1619,[7]) měl ho i urozený Mikuláš z Lobkovic († 1588), zanechalť po sobě kromě taminových a karmazinových kabátů také „kabáty z bílého plátna tři, ovšem dupltykytou a tykytou podšité".[8]) Nalezli jsme v Turnově a v Náchodě [9]) kromě kabátů z plátna prostého i kabáty bílé kmentové, tedy z plátna nejlepšího. Roku 1568 děje se v Praze zmínka o kabátě „z plátna malovaného".

Plátěné kabáty byly i v století následujícím hojné, a to u nás i na Moravě.[10])

---

[1]) Těch zvlášť hodně mnoho v první půlce XVI. věku. Čti kn. městskou č. 92 při deskách.

[2]) Arch. praž. č. 1210. 35.

[3]) Arch. plzeň. č. 223. 177.

[4]) Tamže 223. 56. Jiný damaškový kabát v šatech Fegalovských v Plzni kn. č. 3. 83. 1551. Kabáty damaškové v Praze v kn. č. 92 při deskách.

[5]) Arch. praž. č. 61. 245.

[6]) Takové kabáty jsou v garderobě Simeona Humburka, kancléře staroměstského, † r. 1612. Arch. praž. č. 1174. 405.

[7]) Kn. mladobolesl. lit. D.

[8]) Kn. arch. praž. č. 1173. 133.

[9]) Kšafty turnovské r. 1599. Kn. kšaftů náchod. z r. 1602.

[10]) Na př. v inventáři Mikul. Kocourovského v Evančicích r. 1624 je plátěný kabát. Listiny z Evančic v mus.

Než kteraký kontrast co do látek panoval v XVI. století! Podle kabátů z látek hedbávných a jiných jemných a vedle nynějších pojmů věru jen ženským náležitých nalézáš sílu kabátů **kožených** čili **zvířecích.**

A lidé všech stavů mají kabáty zvířecí!

Kožený kabát měli nejprve lidé služební prostní. Praví r. 1582 kdosi o Kašparovi Maternovi, chudém kupeckém mládenci, z něhož stal se později bohatý pan Zeydlhuber, měšťan pražský: „Měl kabáty dva, jeden bílý plátěný a druhý kožený, jakž na služebníka náleží.“ [1])

Někdy uvádí se také formanský kabát kožený.

Zvířecí kabát měli i všelikteraci měšťané. Na příklad oblékali se takovými kabáty Kouřimští od prvních let XVI. věku zhusta,[2]) oblékali se v ně za celý věk také měšťané berounští,[3]) lounští, rakovničtí, rychnovští, náchodští,[4]) jaroměřští, turnovští a leckteří jiní; sousedé v Jaroměři mívali kozlové kabáty se stříbrnými knoflíky;[5]) v Náchodě kozlové kabáty bílé se zlatými tkanicemi, hedbávnými nebo stříbrnými knoflíky.[6])

Zvířecími kabáty oblékali se také měšťané pražští napořád; starý vážný v Tejně, pán tří domů, chodil do smrti své r. 1535 jen v kožených kabátech,[7]) novoměstský primas Kulíšek († 1577) mível kabát kožený bílým plátnem podšitý, v takovém kabátě chodívali také bohatý Albrecht z Lebentálu[8]) a Korálek z Těšína († 1599), ba i vyšehradský probošt Jiřík z Jelče.[9]) I v šlechtických popisech utrousí se leckdy zvířecí kabát.

Zvířecí kabát byl příhodný nejen do prací všedního života než i do tehdejších hustých rvaček. Čtemeť na doklad, že r. 1580 zvířecí kabát zachránil Timothea Červenku na pražském rynku od rány, již na něho učinil rapírem nějaký outočník.[10])

U krejčího Stříbrského († 1570) ceněny kožené kabáty po 50 gr. míšeňských, tedy rovně tak jako kabáty „otáhlé soukenné“.

Někteří oblibovali kabáty zvířecí také tou způsobou, že buď rukávy k nim kázali šíti z jiné látky nebo zase naopak přišili na jakýkoli kabát zvířecí rukávy.

Na příklad zhusta jest čísti o „koženém kabátě s damaškovými rukávy“.[11]) Kozlové kabáty zvířecí s aksamitovými rukávy nalezli jsme

---

[1]) Arch. praž. kn. č. 1053. 270 Paní Karbanka si sluhu vzala za muže a hned „koupila mu šaty černé tuplbarchanové“.

[2]) Lib. testam. arch. kouřim. kn. z r. 1508.

[3]) Kn. invent. z r. 1567.

[4]) Dle invent. tamn. Také na Moravě. Viz v mus. list. z Evančic. Tu připomíná se r. 1624 „kabát kožený bílý“.

[5]) Knapp. Jaroměř. 78.

[6]) Kn. kšaftů z r. 1602. Arch. náchodský.

[7]) Desky. Misc. 92.

[8]) Arch. praž. č. 1210. 89.; a tamže č. 1174. 105.

[9]) Arch. mus. Listiny vyšehr.

[10]) Arch. praž. č. 1166. 8.

[11]) Arch. beroun. invent. z r. 1567.

v Rychnově nad Kněžnou ještě r. 1625,[1]) s rukávy šamlatovými v Turnově r. 1611.[2]) Kabát kožený „s zlatými premovanými rukávy“ měl Adam Šťastný Pětipesský v Byšici.[3])

Za druhý příklad, že totiž ke kabátu z jiné látky přišívány rukávy kožené, poslouží pražského měšťana Frejlicha († 1582) „muchejrový kabát s rukávy koženými“.[4])

Z kterého zvířete kůže brána ke kabátům, obyčejně nepraví se. Jen řídko kdy čteš, že byl kabát kozlový nebo skopový a že byl z kůže na zámiš vydělané.

Skopové kabáty měli nejhustěji sedláci naši.

Kabáty byly všech barev; také bílé, jakož čtoucí již svrchu leckde postřehl. Slavný náš mistr Veleslavín leckdy chodíval v bílém kabátě popásném.[5]) Zajímavo, že v Nymburce mlynář Linhart (1597) obliboval si kabát rudý.[6]) Vůbec byly rudé kabáty nejoblíbenější. V třebenickém graduale z r. 1575 namalováno v soudě dvanáct osob, a pokud pod plášti a šubami lze dohlédnouti, všecky kabáty jich jsou červené.

Vyskytují se kabáty „s vodou“, „bez vody“.[7]) Již při XV. věku snažili jsme se vyložiti ten název při hedbávných látkách pojmem moire; při soukenných se asi „vodou“ míní, že byl kabát ze sukna buď lesklého, jakoby politého, buď mdlého, bez lesku. Nedávno vyskytlo se „o vodě“ toto mínění:[8]) „Bude to látka, která má vzhled vlnitý, frc. onde, vlna vodní l'onde de la moire du camelot, vlna na moire nebo šamlatě. Soudím tedy, že české „s vodou“ jest pojmenování látky, při čemž vlastní jméno moire nebo šamlatu jest prostě vypuštěno. „Kabát s vodou“ mohl by míti smysl „kabát z látky šamlatové s vodou“. Dokud se nedopátráme jistoty, budiž i toto vysvětlení sem vděčně položeno.

Co do **zdoby** pozorujeme nejprve, že kabáty byly „řezané“ a ono řezání že bylo „vyvlačované“. I kožené kabáty bývaly řezané.[9])

Řezaných kabátů v první půli věku jest více než potom. Ale nevymrou dočista. V Praze objevují se ještě koncem XVI. věku ne řídkokrát.[10]) Na venkově též tak.[11])

Spolu s řezbou dlouho udržují se na kabátech starodávnější **„punty“** čili **náprsníky**, jichž podobu zříti na krajním hráči v traktátu Pán rady z r. 1515. (Obr. č. 235.) Na témž obrázku zajímavý kabát dole vykrájený má pištec. Z celého obrázku hledí na nás ještě XV. věk.

---

[1]) Kn. kšaftů z r. 1555; kn. podílů rychnovsk. v mus. od r. 1505.
[2]) Kšafty turnovské.
[3]) Arch. mus. Listiny z Byšic. R. 1662.
[4]) Arch. praž. č. 1172. 229—234.
[5]) Arch. praž. č. 1174. 220.
[6]) Kn. smluv. II. Arch. nymb.
[7]) Na př. pan Mikuláš z Lobkovic († 1538) měl „černý kabát šamlatový bez vody“. Arch. praž. č. 1173. 133.
[8]) Soukromý dopis pana magistr. rady A. Fuxa.
[9]) Arch. mus. Listiny vyšehr.
[10]) V knize č. 1174.
[11]) Arch. rakovn. kn. z r. 1580.

Který kabát byl bez náprsníku, slul „zavřený".[1]) V druhé půlce věku přestávají punty pro modu španělskou. Jeden punt nalezli jsme v Praze — u cizince. Uherský Václav Batory, jenž tu žil a umřel v domě urozené Malovcové v Andělské zahradě r. 1594, měl „život kožený s puntem".[2]) Životem míní se kabátec zajisté.

Při řezaných a puntovaných kabátech malebnou ozdobou bývaly jednak rukávy při ramenou nadutě, řezané a vyvlačované, jednak

Čís. 235.
Krčma z traktátu „Pán rady" z r. 1515 v Českém museu.

bývaly zdobou všelijaké „šůsky" vystřihované a kolem boků visuté. Všecky druhy těch kabátů viz na obrazci č. 181. Tu kabát, jehož dva šůsky jsou zřetedlné, dva zakryté; jiný kabát je tu s rukávy násobně zřezanými, nadutými několikrát a vyvlačovanými, a člověk, jenž rukou pozdvihuje, má punt na kabátě tak obšírný, že i s košilí, knoflíky spjatou, poprsí jeho vypadá jako ženská šněrovačka s rukávci.

[1]) V pamět. Jeníška z Újezda. Rukop. mus.
[2]) Arch. praž. č. 1208. 76.

Rukávy a šůsky změnily se tvrdými kabáty španělskými. Rukáv souživ se při rameni obložen jest úzkým nádorem, a šůsky buď odloženy nebo naduly se a vycpaly v nehybnou nepěknou formu, jakož obrázek z Rvačovského Masopustu svědčí.

Španělské „matrace“ a kabáty bývaly na ozdobu všelijak uměle prošívány; ovšem některá prošívanice sloužila i k ochraně. Jsou známy „kabáty prošívané k šermu“. Zdobou byly kabátům **knoflíky**, hustou řádkou od krku až po pás přišité. Spočítali jsme jich na kabátech od 18 po 36.[1]) V Berouně našli jsme na kabátech barchanových 24 stříbrné knoflíky;[2]) v Praze r. 1588 zapsána pře o ztracený kabát s 18 knoflíky stříbrnými; poškozený chce 40 kop míš. náhrady.[3]) V knoflících byla nejen moda, než i pochluba. A ta moda byla od polou XVI. století čím dále tím přepjatější. Když naposled pronikla u nás moda francouzských šatů, došla knoflíková zdoba svého vrcholu. Svrchu praveno, že roku 1607 v Jindřichově Hradci koupeno na pánovy šaty francouzské „třináct tucnů tkaných knoflíků“ — bylo tedy na šatech pánových 156 knoflíků, z kteréhož počtu zajisté kabát pobral sobě největší podíl.

Nelze pochybovati, že modu knoflíkovou přijal a do té chvíle podržel náš kroj lidový.

Knoflíky byly buď stříbrné, pozlatité, zlaté nebo i křišťálové.[4]) Na příklad lounský primas Matiáš Kolínský (1576) chodíval v kabátě tamínovém s křišťálovými knoflíky.[5]) Stříbrné knoflíky přišívali i na kabáty plátěné![6])

Kupec Sax († 1602) v Praze na krámě míval knoflíky železné (tucent za šedesátník) a jiné „šmelcované“, tucent za český groš.[7]) Kromě knoflíků kovových a křišťálových přišívány na kabáty zhusta knoflíky h e d b á v n é. Soustružník vyřezal ze dřeva bukového, dubového nebo hruškového knoflíkový corpus buď podlouhlý buď oblý, a šmukýř ho potáhl všelikými kusy nebo i nitmi hedbávnými, nitmi stříbrnými nebo zlatými, snaže se, aby vzorek na knoflíku byl oku vděčný.[8]) Roku 1568 ceněn tucet knoflíků hedbávných po kopě míš.[9]) Že také žíněmi povláčeli knoflíky, o tom důkazy z Litomyšle.[10])

Ke knoflíkům náležely **kličky** či **poutka** ze šňůrek spletená, a jako knoflíky od vrchu dolů řadem přišitá. Zajímavá věc, že šňůrková spinadla, ke knoflíkům náležitá, dodávala oněm kabátům ráz našich čamar.

---

1) Arch. praž. č. č. 1174.
2) Arch. beroun. kn. kšaftů. 1596.
3) V knize appell. č. 1003. 16.
4) Arch. praž. č. 1210. 89. R. 1583.
5) V Lounech r. 1576. Kn. č. 1. C. 47.
6) Rychnov. kn. kšaftů. 1555.
7) Arch. praž. č. 1174. 152.
8) Weigel. Die Abbild. der Hauptstände str. 585. r. 1698 dí, že těch vzorků knoflíkových již nelze spočítati.
9) Arch. praž. č. 1173.
10) Příklady v knize lib. divis. z r. 1587 v c. k. listov. litomyšl. vypsal a sdělil Štěpánek.

Poučný vzorek toho způsobu přikládáme podobiznou Šimona Lomnického z Budče pod č. 236., vyňatou z knihy jeho, slove Filosofský život.

První čamarové kabáty postřehli jsme v pražském kancionále Táborského z r. 1561;[1]) také ten onen Český bratr v Písních duchovních, r. 1576 tištěných, má šat toho rázu; podobně jako Šimon Lomnický, ale poněkud hojněji ošňůrkován jest i Petr Vok Rožmberský v Paprockého Diadochu (obr. č. 230.), i povědomý Slavata má kabátec šněrování čamarového.[2])

Na všecken způsob knoflíky a šňůrky jejich zavedeny u nás nejvíce krojem španělským. I Tilly, rodák z Brabantu, chodíval po španělsku v kabátě, na němž dosud lze spočítati 23 šňůry jako na čamaře.[3])

Než nezdá se, že by všecko šňorování u nás vyplynulo bylo jen ze španělského kroje. Spinadla po jedné straně přišitá, maličká, která se pokládají za charakteristickou příslušnost španělského kroje, našli jsme i na kabátech ruských![4]) Šňůry přes obě křídla kabátu přepjaté byly beze vší pochybnosti z kroje slovanského.[5])

Čís. 236.
Šimon Lomnický z Budče r. 1594.
Z univ. knih. sig. 54. D. 152.

Jsou toho způsobu stopy u nás už na počátku věku před vznikem španělských mod. Na př. v miniaturách Životů svatých na poušti jeden kmet má na šubě takové petlice nebo spinadla šňorová. Král Vladislav, pérem načrtaný v počtech berounských ze samého počátku XVI. věku, má touž modu čamarových spinadel. A ten způsob udržel se u nás i dávno potom, když pominul kroj španělský. Viděti jest na volných dlouhých sukních, jakož toho čtyři velmi zajímavé vzory namalovány jsou v graduale svatohavelském z r. 1650. Jsou tu čtyři pražští měšťané ve volných „čamarách", jichž spinadla jsou vodorovně zapjata přes obě křídla sukně způsobem slovanským velmi úhledně a zdobně.

Jinou obyčejnou zdobou mužských kabátů byly **pasomany** a jiné všelijaké **kalouny a porty, tracouny** i **frencle.**[6]) Těmi všemi věcmi

[1]) Univ. knih. č. 17. A. 40.
[2]) V Zrcadle markr. morav. od Paprockého. Univ. kn. č. 54. B. 24. 104.
[3]) V národ. mus. v Mnichově.
[4]) Drevnosti rus. gosudar. IV. nro. 14.
[5]) Srovn. Matejko. Ubiory. Tabulka 1548—1572.
[6]) Kabát duplbarchanový šňůrami a frencly premovaný v knize č. 1172. 171—177. „Kabát bílý karmazinový s zlatými šňůrkami" v arch. třeboňsk. 1611. Famil. Říčan. Výpis dra. Zíbrta.

pošívána prsa i rukávy liniemi přímočárnými, vodorovnými i šikmými a často také čarami barokně okrouhlými.

Sem náleží zmínka o rukávech **pětičtvrtních** a **kabátech s lenýřem**, kteréžto kusy byly v Chrudimi nařizovány za mistrovskou zkoušku krejčovskou dle řádu z r. 1594.[1]) Rukáv pětičtvrtní jest zajisté z mody španělské, je to kus z pěti čtvrtí v jedno pěkně scelený. Ale co je kabát s lenýřem, to zůstane na dohadech. Pravdě podobný výklad podáváme[2]) tento: Lenýř asi souvisí s francouzským slovem laineur, laine vlna. Lainer česá vlnu a dává jí chlup některým směrem. Mohl by tedy býti kabát s lenýřem ten, do něhož všit jeden nebo více prutů či klínů třebatě i proti srsti česaných, jak to v době renaissanční nosívali. Možná věc, že kabát s lenýřem jest vůbec kabát s vyšitým vlněným ornamentem, který krejčí sám vyšije tak, že podle nákresu dělá oka hustě vedle sebe a pak je rozstříhá. Nechá-li vlněné niti o stejné výši, vypadá výšivka jako srsť, dá-li vlně výši nestejnou, bude ornament plastický — a taková práce dobře mohla býti kus mistrovský.

Jako v předchozím století i teď za všecken čas bývaly kabáty jinými látkami podšívány. To nesla s sebou již podstatnost tehdejšího šatstva. Roku 1551 nalezli jsme v Praze kabát aksamitový červený i „zlatohlavem podšitý". Měla ho paní Marta z Kynšperka po svém nebožci.[3]) Obyčejná podšití ovšem bývala plátěná.

Látky brávali na kabát **kolem čtyř loktů**.[4])

Dle drahotního řádu císařského z r. 1578[5]) měl krejčí prostý kabát barchanový, k němuž si zákazník látku dal, ušiti za 10 grošů českých.

O cenách kabátů hotových nepoložíme zvlášť, poněvadž z kapitoly naší o látkách a jich cenách vysvítají ceny kabátů samy. Jen to celkem díme, že nebyly kabáty nic laciného. Tovaryš Cypřiš v Rychnově chtěl r. 1555, aby mu za dva kabáty, jeden karmazinový a druhý barchanový, k čemuž byla ještě sukně a klobouk, vystrojen byl poctivý pohřeb.[6]) A poctivý pohřeb byl už tehdy tak drahý jako dnes.

Největší počet kabátů — jedenácte totiž — v měšťanské garderobě nalezli jsme u kancléře staroměstského Humburka († 1612[7]).

Na konec nelze neoznámiti, že býval leckterý kabát stejně jako v předešlém věku pošíván a podšíván **„pancířovými šnyty"** a **„štrychy"**. Kabát pancířový měl r. 1535 starý vážný Jan v Týně. Téhož roku měl kupec Hybner „od pěti korun" „štrychy pancířové" na barchanovém kabátě přišité.[8])

---

1) Poslal mi opis řádu prof. Šolta z Chrudimi.
2) Výklady magistr. rady Ant. Fuxa.
3) Arch. praž. invent. č. 100. A. 1.
4) Potvrzuje i Barvíř. Choceň. 52. R. 1574.
5) Chaos v arch. praž.
6) Kn. kšaftů rychnovských.
7) Kn. arch. praž. č. 1174. 405.
8) Dsky. Misc. 92.

5. Mužské sukně a pláště.

Oděvačky, sukničky, kytle, varhánky, sukně kupecká, kočovská či norberčice, chodécí sukně, horckop — suknička; župan; reverenda; kaftan, dolman; zdoba sukní; kolár, plášť; plášť s netopýrem; s křídly; plášť pocestný, kupecký, „pro déšť", na smutek; pláštíky; kápě vlaské a „hyspaniolské".

Starodávné **„oděvačky"** uzavřité, jimž pořád říkáno jméno **„sukně"**, byly i v tomto věku „dlouhé" nebo „krátké". Krátké zovou prameny zhusta **„sukničkami"**, „sukničkami **popásnými"**.

Ze sukniček popásných nebo krátkých nejkratší byly **kytle**. Že kytle příslušely k čeledi sukní, to víme ze slov Závětových: „Říkával dvořenín, když se mu sukně dráti počínala, milá kytle, neder se!" [1])

Kytle byla formy blousovité. Mívali ji na sobě řemeslníci při práci, jakož viděti řezníky v kytlích v brodském graduale r. 1559; odívali se jí kupci, havéři, formané, lovci a jiní toho řádu lidé. Sedlákům bývala přisuzována jakožto jich nejvlastnější šat. Dí Lomnický:

„Ano i ten sedlák v kytli,
v tlustých šatech jako v pytli,
bude o mnoho pyšnější
nežli pán nejvznešenější." [2])

Některý prostý člověk kabátu na sebe nevzal, chodíval vždy jen v sukni jako za starodávna. Po holotovi Jiřím Šperkovi v Poděbradech r. 1535 nezbylo nic jiného nežli kožich nedobrý, boty — a sukně „flanderová vodřená". [3])

Všecky sukně mužské v XVI. věku jeví snahu po záhybech buď mnohých, buď málo, ale za to velikých; chtějí býti sbírané, skládané, řasnaté. Tenť jich rozdíl od sukní věku předešlého.

Varhánkové sukně mužské mají u nás v letech třicátých staří, mladí i děti; jenom Čeští bratří mívali roucho „nebarvené bez faldů a bez křtaltu". [4]) Na varhánkovou sukni snadno vešlo se devět, [5]) dvanáct [6]) a snad ještě více loket látky. Příklady takových sukní z r. 1534 jsou v tituláři Brikcího; jednu přikládáme pod č. 237. z biblí Melantrychovy. Že udržely se té podoby varhánkové sukně i na časy další, viděti na starci Pavlu Chocholovi v třebenickém graduale r. 1575 a na

[1]) Závěta. Škola dvorská.
[2]) Lomnický. Pejcha. 1615.
[3]) Arch. poděbr. Regist. žlutá. 29.
[4]) Bavorynský. Kniha o pravém náboženství.
[5]) Kn. stříbrská č. 184. 228. R. 1587.
[6]) Arch. praž. kn. č. 1120. 219. R. 1584.

chodci, jenž v kancionále mladoboleslavském kráčí r. 1572 s ženou svou do kostela o posvícení (obrázek č. 238.[1])

Obyčejné sukně mužské zovou se v pramenech od půlky XVI. věku zhusta „dvojnásobnými“ a téměř vždy „s faldy“. Dle císařského řádu z r. 1578 měl šíti krejčí sukni dvojnásobnou s faldy za 10 grošů českých; za tolikéž měl pořiditi i „sukničku mužskou tykytovou dvojnásobnou.“ [2]) „Kupecká sukně“ měla míti dle novoměstského řádu krejčovského, jenž byl r. 1544 obnoven, „dva faldy“.[3])

Řasnatější bývaly **„sukně kočovské“**. Veleslavín dí, že se formanské kytle „v chodu faldují“.[4]) Říkáno jim též **„formánky“** [5]) nebo i **„norberčice“**, poněvadž formané zhusta jezdívali za zbožím na Norimberk, jakožto průvoznou stanici mezi Italií a severem i východem.

Čís. 237. Z biblí Melantrichovy.

Pozdější norberčice byla kytle bez opasku.[6]) Kolik varhánků měla formanská norberčice, toť zřejmo z odkazu Petra, formana v Hradci Jindřichově r. 1561. Odkázaltě sukni svou dceři Mandě s rozkazem, aby dala sobě z ní udělati sukni „ženskou“ a co by zůstalo, aby z toho dala bratrovi na kabát![7])

Aby sukně od těla odstávaly, což bylo v XVI. věku oblíbeno, šíval do nich krejčí **„cvikle“**. Že formanská kytle mívala v sobě „celý cvikl“, to víme z řádu krejčovského z Oustí nad Orlicí, psaného r. 1549.[8])

Že také jiné sukně byly o cviklech, o tom poučují obrázky. Přítomný obrázek (č. 239.) z biblí Severynovy ukazuje sukni odstávající a při tom spolu varhánkovou. Aby přilehla k životu, jest pásem spjata. Některá sukně obdržela střih takový, aby přilehla i bez opasku. Toho způsobu sukně má prostý lid v miniaturách Životů svatých na poušti z r. 1516.

Na obrázku z biblí Severynovy zříme též druhý způsob mužské sukně původu starého. Míníme sukni otevřenou, chodécí čili **hazuku**,

---

[1]) Za dovolení reprodukce tohoto obrázku po mnohých jiných stranách zajímavého a poučného děkuji redaktoru Arch. Pam. panu prof. Píčovi.

[2]) Arch. praž. č. 848. 120.

[3]) Dsky. Miscell. č. 15. G. 11.

[4]) Nomenclator quadril.

[5]) Arch. rakovn. kopial z r. 1591. Vůdce lupičů chodil „v rudém formánku“.

[6]) Aspoň tak zobrazena ve Weiglových Abbild. der Hauptstände.

[7]) Orth. Hradec. 66.

[8]) Zeiner. Oustí. 79.

kteráž byla za náš svrchník. Ač na prostém jejím střihu nebylo lze mnoho měniti, přece pozorujeme v XVI. věku nové formy.

Vyskytne se a panuje na sto let nejkratší všech chodécích sukní **horckop** (něm. hartzkhapen [1]). Byl horckop lehký letní, jejž zovou pra-

Čís. 238. Z kaucionálu mladoboleslavského r. 1572.

meny vždy sukničkou. Ale byl i horckop kožichový. Onen lehký horckop čili sukničku měl šíti dle řádu císařova z r. 1578 krejčí za 5 grošů.[2])

---

¹) V invent. města Mostu r. 1581. Arch. mus.
²) Chaos v arch. praž. Též v arch. praž. v kn. č. 348. 120.

Čís. 239.
Měšťané z biblí Severynovy r. 1537.

Obyčejně byl horckop ze sukna. Náš Veleslavín chodíval v mochejrovém horckopě.[1]) V Rychnově připomínají se r. 1565 horckopy dupltykytové s rukávy atlasovými i horckopy plátěné.[2])

Na obrázku č. 240., jenž vyňat z třebenického gradualu (r. 1575), má advokát po předu stojící horckop na sobě. Suknička ta jest kožešinou zdobená, a to na límci a pak na předních křídlech pospodu. Rukávy její jsou o podivné formě, kteráž — zdá se, nebyla v letech 1550 až 1580 příliš vzácna; nalezliť jsme ji též v kancionale boleslavském. Rukáv totiž jest v polovici přestřižen skoro docela; vypadá tak, jakoby půlka uvisla na nitce. Muž, jejž advokát zastává, má velikou sukni chodicí bez rukávů.

Přiložený obrázek č. 241. ukazuje pěkný horckop ozdobený po zádech dlouhým čtyřhranným límcem. Rukávy této sukničky jsou krátké a velmi nadité; z té nádivky dolů visí parukáv. Límec, parukáv a horckop při své obrubě dolejší jsou premovány pasomany neširokými a tedy oku velmi lahodnými.

Vzal-li kněz nebo učitel na sebe horckop, velmi zhusta se zaměňuje jméno jeho s **reverendou**, nebo dí se určitěji, že ten šat jest **horckop kněžský**. V tom případě zajisté horckop kněžský nebyl nejkratší suknička, jakou mívali světští lidé. Aspoň r. 1579 v Hradci Králové koupeno na kněžský horckop devět loket sukna.[3])

O stejné délce jako horckopy bývaly v XVI. století **župany** a **župánky**. Od horckopů lišily se prostotou, ale byly též kožešinami podšívány a k zimě nošeny, jakož na svém místě znova se připomene. V Polště slula županem obšírná sukně chodicí,[4]) u nás nalezli jsme na odpor tomu i župany popásní, tedy velmi kratičké.[5])

Nějaký krátký župánek po vlaské modě mívá jméno **„sukničky vlaské“**.[6])

[1]) Arch. praž. č. 1174. 220.
[2]) Kn. kšaftů rychnovsk. mus. arch. z r. 1555.
[3]) Solař. Hradec. 286.
[4]) Material. historycz. I. 108.
[5]) Arch. mus. Listiny z Evančic. R. 1624.
[6]) „Dobyl na něho pan Griespek pod vlaskou sukničkou tulichu.“ Kniha komor. soudu. 189. 48. R. 1586.

Obyčejně bývá **reverenda** XVI. století nejobšírnější, nejvážnější mužská sukně otevřená. Byla o velikém límci a velmi širokých rukávech. Délky byla nestejné, ale krátká nebyla nikdy; to by se bylo nesrovnalo s jménem jejím. Na obraze č. 242. zříti jasný vzor reverendy; rukávy její mají však podobu téže mody divné, o kteréž svrchu praveno při graduale třebenickém. Rukáv totiž jsa až k lokti ohromně široký najednou se súží a přetrhne všecek, takže zbytek jeho visí dolů jako duté

Čís. 240.
Z gradualu třebenického
r. 1575.

Čís. 241.
Z kancionálu malostranského
r. 1572.

pachy. Při reverendě, dlouhé vážné sukni, v tomto věku není potřebí pokaždé mysliti hned na kněze nebo mistra učeného. Měltě až do r. 1575 i sladovník pražský a měšťan Matouš Goliáš „sukni soukennou hřebíčkovou aksamitem vůkol premovanou, slove reverenda“.[1])

Obšírné byly reverendy civilních lidí zvláště ony, jimž říkalo se reverendy neboli sukně „vlaské“.[2])

[1]) Arch. praž. č. 1172. 179.
[2]) Daky. Misc. 92. CC. 7. Jan starší Šmerhovský míval takovou sukni do r. 1555. Byla černá.

Na obrázku č. 243. mají všickni konšelé města Třebenic až na jednoho svrchní sukně chodicí. Ač original v graduale třebenickém jest umělecky málo cenný a po stránce kreslířské velmi vadný, podáváme jeho reprodukci přece, a to pro ony sukně české, jichž rozmanitou formu lze tu dobře ohledati. Jest jich tu devatero. Primator s vysokou čepicí na hlavě má černou sukni o širokém výložku; sukně ta není zapínací, nýbrž křídla její kladou se přes sebe. Je to letní šuba. Konšel vedle sedící má sukni též o širokém výložku, ale ta se patrně zapíná. Muž

Čís. 242.
J. Chotouňský z Chotouně r. 1557. Z brodského gradualu.

v biretu bakalařském sedí v reverendě. Čtyři sukně jsou tu o kožichovém límci úzkém nebo širokém. Co do barvy jsou čtyři sukně červené, čtyři černé, dvě šedé, jedna modrá. Kabátce, pokud číhají ven, jsou rudé.

Jeden druh sukně chodicí o úzkém límci a křídlech po předu překládacích nebo knoflíky a petlicemi spínaných, sukně bez „faldů" slul od počátku XVI. věku **kaftan**. Přinesen k nám z východu.[1]) Vokabuláře zovou kaftan též po německu „wappnrok",[2]) patrně ze slova vaffn-

[1]) Obrazy rozmanitých kaftanů v Drevnostech rus. gosudar. IV. 2. 11. Též v Racinet. Le costum. VI.
[2]) Na př. Dasipod. Rešel r. 1560.

rock, a protož zní to skoro podivně, když r. 1551 kupuje rytíř Jeníšek z Újezda svému oráči Vondrovi „sukni votáhlou vopmruk“.[1]) Poněvadž býval obyčejně kožichem podšitý, měli bychom ho uvésti teprve při kožiších. Ale byly i lehké, letní kaftany o málu kožešině. Byly i z tykyty, jakož víme z Rozmlouvání Petra s pánem. V Litomyšli nošeny jsou

Čís. 213. Městská rada třebenická r. 1575.

r. 1521 kaftany i z plátna.[2]) V Praze téhož roku připomínají se kaftany barchanové zhola bez kožicha.[3]) V Plzni měli kaftany karmazinové,[4]) tykytové a některý také „bez rukávů“.[5])

Kaftany mají pražští a jiní měšťané též v druhé půlce XVI. věku. Sladovník Plaček († 1566) měl tři, jeden „starý strhaný“,[6]) v Lounech čte se r. 1576 o kaftanech soukenných;[7]) výtečný doktor Šimon Pro-

[1]) Rukop. mus. Paměti Jeníškovy.
[2]) Kn. arch. litom. č. 118. 217. 167.
[3]) Dsky. Misc. 92.
[4]) Kn. č. 3. 33. Arch. plzeň.
[5]) Kn. plzeň. arch. č. 223.
[6]) Arch. praž. č. 1172. 9.
[7]) Kn. arch. lounsk. č. 1. C. 47.

xenus ze Sudetu, obojích práv doktor, vzal nedlouho před svou smrtí (r. 1575) na cestu do Budějovic „kaftánek černý soukenný".[1])

V drahotním řádě císaře Rudolfa r. 1578 a r. 1605 uvádí se v cenách krejčovských jen „selský" kaftan dvojnásobní prostý,[2]) jakž jsme svrchu již uvedli. Na obrázku č. 244. jest muž, mající šavli, oděn kaftanem. Na hlavě má husárek. Pět lidí tu vykreslených jest vyňato

Čís. 244. Ze strahovského kodexu (z Dobřenských) r. 1556.

z kodexu strahovského (z Dobřenských[3]); vyšli v noci dívat se na hvězdu s ocasem; jeden z nich kreslí si nebeský obraz. Také paní zvědavá mezi nimi.

Podle županů a kaftanů mějž mezi sukněmi chodicími v Čechách svoje místo také **„dalaman"**, nejdelší sukně knoflíky a šňůrami spínaná. Než poněvadž „dalimon" častěji vyskytuje se u nás mezi kožichy, račiž čtoucí posečkati až do kapitoly o kožiše.

Co do **zdoby** mívaly na sobě mužské sukně, sukničky a všecka jejich družina v první půlce XVI. století zřezané klíny na prsou, na rukávech, na výložkách, kteréžto zřezání bylo vůbec charakter doby.

Zřezané klíny byly vyvlačovány látkou jinou barvy buď stejné, ale jasnějšího tónu, nebo barvy docela jiné. Také byly rukávy příčnými pá-

[1]) Dsky. Misc. 54. 165.
[2]) Chaos v arch. praž.
[3]) Za všecku pomoc v bibliothece kanonie strahovské děkuji na tomto místě veledůst. p. p. biblioth. P. Wagnerovi.

akami v několik dílců oddělovány, což činilo, zvlášť bylo-li řezbou nebo klíny přeplněno, opravdu barokní dojem. V brodském graduale jest Vilím ze Šonova důkazem, že naši umělci byli v tom střídmí. Ten má klíny a vyvlačování na rukávech černé do černa a jen zlaté drobné hvězdičky oživují černý šat.

Prostí lidé mívali rukávy volné, jichž užívali zhusta za kapsy.[1]) Byly také sukně bez rukávů.

Měla-li která sukně **výložky** čili **přednice**, i k těm leckdy užito jiné jasnější i dražší látky, právě tak jako druhdy v předchozím století bývalo. Přednice choděcí hazuky, na nichž znáti dessein látky sametové, může čtoucí spatřiti na obraze č 245., jejž pan prof. Šolta pro toto dílo nakreslil. Představuje obraz, jehož malovaný original jest v chrámě sv. Michala v Chrudimi, císařova rychtáře Václava Lípu, r. 1587 zesnulého. Krojově jest tu věc zajímavá ta, že rychtář nespokojil se choděcí hazukou s tak nádhernými přednicemi, ale že na to oblekl ještě plášť. Na přednice chodicích sukní pokládali i kožešinu, čímž dostala sukně podobu šuby, jakož vidíme na obraze třebenického soudu (č. 243.).

Ozdobou sukní bývaly **petlice, spinadla, knofliky, premování**[2]) právě tak jako při kabátech. Premováno také stříbrnými šňůrkami (r. 1534[3]). Obzvláště na kaftanech byly přespříč petlice, které plochu na prsou činily malebnější.

Kromě premovaných sukní vyskytují se v době romanských mod také mužské sukně „štepované". Na příklad pražský pekař Jelínek r. 1570 měl „sukni englitského koumaru štepovanou a aksamitem premovanou".[4])

Sukně oděvačky a choděcí byly šity ze všech látek. U prostých lidí nejspíše najdeš sukni vlčatou. U pánů byly sukně hedbávné, u měšťanů hojně nacházíš sukní ze suken vlaských a nízozemských; ale měli též damaškové! Po pražském advokátovi Matouši z Těchenic r. 1575 zůstala damašková sukně v pěti kopách v Židech zastavená.[5])

Jednou r. 1500 četli jsme též o sukni „plstěné".[6])

Byla-li sukně mužská z plátna, říkali jí — aspoň v Náchodště — „**plátenice**",[7]) byla-li ze šamlatu, říkali jí, jako při ženských sukních dotčeno, „**šamlatka**".[8]) Kovář v Rychnově Jiřík († 1555) měl sukni **flanderku.**[9])

---

[1]) „Kakas se vloudil do komory, a což našel, kladl do rukáva". 1536. Kn. č. 1130. 184. arch. praž.

[2]) Zvlášť aksamitové. V Plzni r. 1551. „Sukně mužská taminová aksamitem premovaná". Kn č. 3. 33.

[3]) Pražský Adam Pikart r. 1534 odkazuje sukni premovanou šňůrami stříbrnými a druhou aksamitem premovanou. Dsky. č. 92.

[4]) Arch. praž. č. 1172. 64.

[5]) Tamtéž č. 1172. 130.

[6]) Reg. komor. soudu. 24. A. 6. 125. Byla to hazuka.

[7]) Kn. náchod. č. VIII. Po knězi Skalickém zůstala „plátenice činovatá všední".

[8]) Arch. praž. č. 1172. 9.

[9]) Kšafty rychnov. v mus. fol. 8.

Čís. 245. Císařský rychtář Lípa v Chrudimi († 1587).
Z náhrobní tabule kreslil prof. Šolta.

Co do barvy najdeš černých sukní mužských ne valně. Spíše jsou „koumarové“, to jest do modra šedivé,[1]) jsou také zhusta barvy bílé, do zelena, makové, blankytné, višňové,[2]) brunátné.

Roku 1512 shledali jsme také jednoho pacholka v Praze v sukni „bílé šachované“.[3]) „Šachované“ sukně vyskytují se v Praze ještě

[1]) Od počátku století pořád. Roku 1503 v Hoře. Řehák. Přísp. II. 31. Koumarové sukně ještě v kšaftech píseckých r. 1673.

[2]) Kn. kšaftů ronov. Vypsal Čermák. 1552.

[3]) Kn. arch. praž. č. 1046. 83.

potom v letech následujících ne řídko.[1]) Roku 1535 píše Ferdinand I. do Čech a do Moravy, aby kde kdo chytal loupežného pacholka, jenž oloupil kaplana Burše. Pacholek prý bez brady, maje sukni „červenou s **barvami**".[2]) Vyskytují se také sukně „bez vody". Roku 1598 má takovou šamlatovou reverendu bez vody, dvěma kopami oceněnou, doktor Bazin v Praze.[3])

Jako všecky všudy šaty tehdejší též i sukně bývaly velmi podstatně podšívány. Týž psaný doktor měl na příklad „sukni aksamitovou suknem podšitou". Ceněna ve 4 kopách. Jinou měl podšitou plátnem.

Přechodem k pláštům byl i při mužích **kolár**. Malý kolár přikrýval ramena a slul také obojek. V letech sedmdesátých dosti zhusta v Praze měli „obojky po vlasku".[4])

Ale kolár nepřestal na přikrytí ramenou. Jako při paních i u mužů vzal na se podobu jakési suknice s rukávy. Na příklad čteš r. 1570 o „koláru aksamitovém černém s rukávy červené tykyty modrým plátnem podšité".

To už byl zajisté podstatný kus šatu a nikoliv jen límec; je v naší příčině ne bez významu, že v Kadaňsku do té chvíle zovou ten kus šatu, jemuž říkáme vesta, kolárem. (Koller.[5])

Na kolárech byly knoflíky někdy i z drahých kovů a z křišťálu; zdobeny byly koláry premováním; okraj byl leckdy řezaný[6]) a jedenkráte — r. 1582 — našli jsme v Praze také „kolár barchanový s rukávy všicek naskrze kroužky prošívaný".[7])

Koláry bývaly z látek těžších než jiný šat. Bývaly aksamitové; na příklad Voldřich Prefát z Vlkanova († 1565) chodíval v aksamitovém koláru;[8]) ale nejčastější byly koláry kožené (kordovanské, kozlové, losové a jiné).

Čtoucí nechať nemní při koženém koláru, že to byl nějaký sprostý kus šatů chodicích. Ovšem formana rakovnického „kožený kolár" r. 1560 nebyl nic nádherný, nebyl to šat nedělský, nýbrž šat na cestu, aniž byly vzácny ony koláry kožené, jež měl krejčí Stříbrský v Praze r. 1570 po 20 groších míšeňských,[9]) a které se zhusta vyskytují v inventářích venkovských,[10]) ale známe z garderob panských a měšťanských kožené koláry přímo honosné. Na příklad pěkný byl asi pana Mikuláše Lobkovice kolár „kožený pasomany premovaný a dupltykytou podšitý s knoflíky stříbrnými";[11]) i kramář pražský Lorenz r. 1576 měl nějaké pěkné ko-

[1]) Kn. arch. praž. r. 1524.
[2]) Arch. c. k. místodrž. Misc. č. 13. 236.
[3]) Kn. arch. praž. č. 1174. 24.
[4]) Kn. arch. praž. č. 1172.
[5]) Stocklöw. Buch der Heimat. 90.
[6]) Aksamitový řezaný r. 1566. Arch. praž. č. 1172. 9.
[7]) Arch. praž. č. 1172. 229—234.
[8]) Misc. 54. 19. desky. Jiné doklady v arch. praž. č. 1173. 285.
[9]) Arch. praž. č. 1173. 63.
[10]) Arch. náchod. kn. kšaftů r. 1602. fol. 82. je z Bydžova „kolár bílý kožený starý".
[11]) Arch. praž. č. 133.

láry; jeden popisuje kniha, že je „z leonské kůže s knoflíky ecovanými“, druhý, že je „kordovanský, černý chlupatý, též s knoflíčky“.[1]) Nalezli jsme r. 1599 též kolár kordyvanský „premovaný tkanicemi a při něm rukávy šamlatové bez vody“.[2]) V dědictví Korálkově (r. 1599) byly koláry mužské losové, hedbávím podšívané a stříbrnými pasomany zdobené.[3]) Takový kolárek nějaký byl r. 1568 zastaven v deseti kopách![4])

Došli jsme k **plášti** mužskému. Kdo neměl sukně chodicí nebo šuby, musil na se vzíti plášť po starodávnu. Praví pražská kniha o nějakém karbaníku r. 1581, že zastavil v Židech plášť za kopu a nemohl bez něho na ulici — pro hanbu.[5])

Čís. 246.
Z biblí Melantrichovy.

Mužské pláště bývaly dvojí. Krátké a dlouhé. Dlouhé se mnoho nelišily od plášťů ženských, sic by r. 1579 nemohl byl choditi Adam Vršovecký v Praze v plášti ženském po návštěvách.[6])

Český plášť byl jako druhdy veliký kus harasu nebo sukna při obojku nabíraného, kožešinou,[7]) plátnem, pájí neb i plstkou[8]) podšitého, barvy jakékoli — třeba pomorančové[9]) — buď holého buď pasomany i „frencly“[10]) premovaného, u krku sponou a proužky spínaného.[11])

Obrázek takového kolového prostého lehkého pláště viz z biblí Melantrichovy v č. 246.

Složitější staly se ony pláště, k nimž v druhé půlce XVI. věku přišívány obojky kolárovité. Prodloužen-li obojek tak tuze, že mohl sebou sám platiti za pláštík, říkali takovému plášti „dvojnásobní“.

Krejčí rozkazem císařským r. 1578 měli bráti od šití prostého pláště 16 grošů, od dvénásobného 20 grošů; od pláště ženského, „dobře faldovaného“, 30 grošů.[12]) Dnes vídáme dvénásobní pláště starého rázu

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 165.
[2]) Tamže č. 1210. 141.
[3]) Tamže č. 1174. 105.
[4]) Tamže č. 25. 38.
[5]) Tamže č. 1120. 110.
[6]) Tamže č. 1120. 43.
[7]) „Plášť harasový králíky podšitý“ ceněn r. 1544 za 5 kop. míš. Lib. oblig. arch. praž. č. 100. 70. „Amstrdamský“ černý za 6 kop.
[8]) „Plášť plstkami podšitý a planým aksamitem premovaný z pohanského plátna“ r. 1576 v kn. arch. praž č. 1172. 165.
[9]) V Hradci Jindř. Manual. r. 1610. 52.
[10]) Černý plášť „frenclemi premovaný“ u kupce Tuchmana. 1565. Arch. praž. č. 1172. 25–30.
[11]) V Lounech r. 1576 měl mečíř Martin „plášť šiptuchový s dvěma záponami stříbrnými a třemi kroužky“. Arch. loun. č. 1. C. 47.
[12]) Arch. praž. č. 343. 20.

na kněžích, jsou-li v chladné době při duchovní správě (na př. ve zpovědnici). Také ponocného oblékají malíři a režiserové divadelní do pláště „dvénásobného". Na venkově leckde do té chvíle nevymřely obšírné a těžké ony pláště, jichž doba narození jest asi půlka XVI. věku.

Byl-li na plášti límec dolů svislý, ne příliš dlouhý a střihem některak rohatý, říkali mu **„plášť s netopýrem".**[1])

Každý plášť měl **„předky"** čili **„křídla"**, to jest ony přednice, které se rády odchlipovaly ukazujíce rub. Křídla nebo předky bývaly zhusta z jiné patrnější látky pořízeny. Nejvíce křídel bylo aksamitových. Na příklad měl doktor Bano, sekretář komory české († 1596), „černý plášť soukenný vlaského sukna s aksamitovými křídly";[2]) Albrecht z Lebntálu v Praze měl r. 1585 „plášť všední s aksamitovými křídly";[3]) i cizinec Bátory, v Praze do r. 1594 pobývající, měl „plášť černý s křídly aksamitovými".[4])

Čís. 247.
Ze Sadelerovy mapy Čech r. 1620.

Dlouhé a obšírné pláště bývaly našim předkům v XVI. věku k některým obzvláštním službám. Takž našli jsme v inventářích **„pláště pocestné"** (pallium viatorium.[5]) Šprincl v Náchodě měl r 1602 plášť pocestný — rudý.[6])

S cestováním zajisté souvisí, zobrazují-li se kupci XVI. století přečasto v pláštích. Na rytině Sadelerově, představující pražský palác s dvorskými krámy, jsou všicknì kupci v dlouhých do země pláštích. V plášti jest i mercator na české mapě Sadelerově z r. 1620,[7]) ačkoli to není plášť dlouhý na cestu, alebrž plášť krátký na procházku. (Viz č. 247.). Z plášťů, které měli obzvláštní úlohu, dále připomínají se **„pláště pro dišť"**. Na příklad pan probošt kostela hradu Pražského měl r. 1565 „plášť dlouhý z šiftuchu pro dišť".[8]) Touž dobou již také tento a onen pražský měšťan má v garderobě své pláště do deště.[9])

---

[1]) Zeiner. Ousti. 79. Terminus „s netopýrem" je v artikulích cechovních při mistrovském kuse.

[2]) Arch. praž. č. 1173. 339.

[3]) Tamže č. 1210. 39.

[4]) Tamže č. 1208. 76.

[5]) Roku 1597 v zápisech dra. Borbonia, které chystá p. archivář Wagner k tisku.

[6]) Arch. náchod. kn. kšaftů.

[7]) Ve sbírce p. řed. P. Kheila.

[8]) Arch. praž. č. 1048. 37.

[9]) Kn. arch. praž. č. 1172. 1.

Rovně s plášti dešťovými naskytají se pláště **„smutečné“** [1]) čili **„pláště k zármutku“.**

Také literáti v kostelích zpívající mívali obzvláštní své pláště, které se však střihem nelišily od jiných světských; měly jen v každém spolku stejnou formu a barvu.[2]) Podobu jich viz na obr. č. 191. Konečně máme za to, že písaři při soudech mívali zvyk sedati v plášti: máť písař městských desíti soudců pražských, Pretlík († 1583), ve své garderobě „plášť soukenný každodenní“ [3]) a v graduale třebenickém písař stranou sedící na kathedře také oděn jest pláštěm. Toť by byl plášť písařský.

Podle dlouhých vážných plášťů oblibovány byly **pláštíky** krátké a kratší, **kloky** všelijak i šňůrkami zdobené a velmi řasnaté. Obrázek řasnatého pláště, ne právě nejkratšího, z Tituláře Brikcího r. 1534 viz pod č. 248.

Čís. 248. Z Tituláře Brikcího r. 1534.

Méně řasnaté pláštíky vyskytují se v našich knihách pod jménem **vlaských kápí** nebo kápiček. Takový nějaký klok vlaský jest na příklad r. 1512 v kutnohorském dědictví Bartoše z Prachňan.[4])

Ty vlaské kloky, které byly vlastně dědictví z předešlého XV. věku, dočista ustoupily již před druhou polovicí XVI. století plášťům a pláštíkům španělským, rázovitým to kusům španělského kroje. Jeden druh španělských kápí vykládají slovníky [5]) jakožto obšírný plášť toho způsobu, který nosí plavci; má prý na sobě kuklici. Kteří v něm chodí, přehazují prý jedno křídlo přes rameno.

[1]) Kn. č. 1210. 27–34.
[2]) Inventář kostela Týnského r. 1653: „literátské pláště vetché, staré“.
[3]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[4]) Rezek-Dačický. Paměti. I. 359.
[5]) Nomencl. quadriling. Veleslavín. „Rejici solet a gestantibus“ (178).

Honosná kápička nebo plášť španělský proti tomu byl malý kousek šatu sotva záda kryjící. Viz náš obrázek č. 249., představující švihaka z doby Rudolfa II., krále českého. Je zjevno, že takové pláštíky nebyly nikoli pro ohřev nebo krytí těla. Španělské kápě dobyly sobě u nás domovského práva tou měrou valnou, že ocitly se i v řádech pražských a jiných krejčířů jakožto kus misterský. Artikulové novoměstského cechu z r. 1544 ukládají totiž novotnému mistrovi kromě jiných kusů, aby ušil „hyšpanělskou kápi".[1])

Na obraze č. 244. vyňatém z kodexu strahovského jsou dva pláště španělské, ale nikoli nejkratší. Upozorňujeme na to, kterak malebným způsobem přehodil si první muž svůj plášť přes rameno, aby mohl črtati na tabulku.

Španělské kápě, pláště a pláštíky delší, kratší, o stojatém límci i bez něho nacházejí se hustěji u pánů nežli u měšťanů. Pan Mikuláš Lobkovický († 1588) chodíval rád v kápi španělské „dobrého sukna aksamitem premované s předky aksamitovými". Měšťané k španělskému úboru raději brávali sukně chodicí než ony švihácké pláštíky španělské, jež kryly sotva záda. Ovšem i některý měšťan oblékal se po pánech v kápi španělskou. Již r. 1551 nalezli jsme v dědictví Marty z Kynšperka dvě kápě „hyspaniolsky", aksamitem premované. Byly po jejím nebožtíku mužovi.[2])

Čís. 249.
Z univ. knihovny
sign. 54. D. 193.

Naskytne-li se kápě španělská nebo vlaská v inventáři muže, jenž byl došel v universitě gradu akademického, to budiž dobrý pozor! V tom případě sluje „kápí" též doktorská nebo bakalářská dlouhá reverenda.

Na konec kapitoly o svrchním šatě oděvacím nelze nezmíniti se, že český sněm generální r. 1615 za přítomnosti krále Matiáše, obnovuje snesení předešlého sněmu budějovického, prohlásil plášť za šat oficielní, bez něhož nechať nižádný — zvláště ne ouředníci zemští — na hrad Pražský nechodí. Prý chodí mnozí „v šatech nepočestných, mnozí bez kabátů nebo rozepnuti a neuvázaní. Kdo by tak neslušně bez pláště na hrad přišel, toho mají tyrhyterové či komorníci nebo střelci v branách hradu Pražského před menší ouředníky pohnati z pokuty deseti kop grošů českých."

Ceny plášťů v XVI. století jsou velmi relativné. Byly pláště, pokud jsme si data sebrali a shrnuli, od tří kop grošů po dvanáct. Advokát pražský Matouš z Třebenic († 1575) zastavil soukennou kápi s šesti štefty zlatými ve 12 kopách, plášť soukenný ve čtyřech kopách.[3])

---

[1]) Dsky. Misc. 15. G. 11. Bardocucullus v slovnících staročeských.
[2]) Arch. praž. č. 100. A. 1.
[3]) Arch. praž. č. 1172. 131.

6. Kožichy obojího pohlaví.

Blány, šuba, kožich, baba, kožich šubový, srdečník, prsečník, kožichový kolár, šorc, šorcpelc, horckop, reverenda, putnička, župan, kaftan, dalaman; látky na kožichy; barvy, kožešina; krejčí a kožišníci.

Všecky druhy oděvaček nebo sukní chodicích dosud vylíčené, mužské i ženské, bývaly pokládány kožešinou na límcích, na předcích, na líci i na rubu. Tím stala se oděvačka kožichem a podšité i pošité pláště staly se blanami nebo „futry“. **Blány** sluly „třířadní“, „čtyřřadní“ podle toho, kolika řadami kožešina byla našita nebo podšita. Na přítomném obrázku č. 250. jest vzor obyčejné blány nebo podšitého pláště takového, jak ho nosívaly staré paní. Obrázek vyňali jsme z Weigelii Habitus praecipuorum populorum. Autor jím chce naznačiti bábu slezskou; ale české vypadaly stejně. Jošt Amman r. 1586 ve svém díle vykreslil českou stařenu nejinak, jen že bez dítěte, jehož podobu až na vysoký perlovec známe též z obrázků českých. Blány visely ženám na rameni tak, jak zříme na obraze přiloženém, anebo se zapínaly. V Praze nalezli jsme r. 1520 blány bobrem obložené a s knoflíkem pozlaceným.[1])

Za příklad blány několikařadové přikládáme z téže knihy Weigelovy obrázek slezské nevěsty (č. 251.).

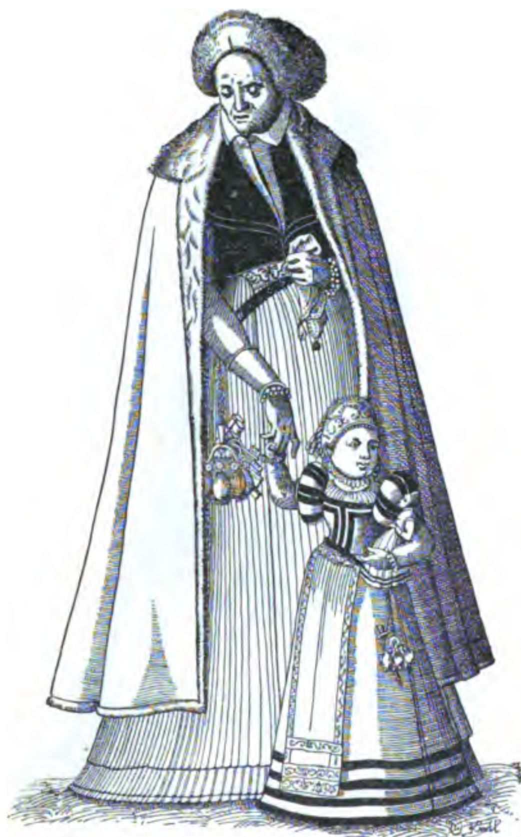
Kožešník Hůlka v Praze měl r. 1520 na krámě díla hotového dvoje blány čtyřřadé králíkové hřbetové a desatery třířadové, zaječí čtyři dvojřadové.[2]) Toť činí úhrnem 16 blan; měl-li proti tomu jiných kožichů ženských 26, z toho lze snad usouditi, že jiného způsobu kožichy byly už v první čtvrti XVI věku oblíbenější nežli pláštové blány. Kožichové blány dlením XVI. století mizejí z inventářů patrně. Zůstávají na konec jen cechům kožišnickým za kus mistrovský.[3])

Mezi kožichy na předním místě v XVI. věku jest šuba nebo čuba, ona otevřená „poctivá“ kožešinná sukně, jejíž obrázek klademe v č. 252. Vecellio (r. 1589) i Weigel skoro stejně oblékli do takové šuby českého starce (bohemus senex) vznešeného (Boemo nobile). Že by tato forma, jako zříti na obrázku, byla nějak zvláště českou, toho říci nelze. Delší nebo kratší šuba byl šat široko daleko rozšířený. Roku 1520 jest zapsána v pramenech[4]) i „česká“ šuba kuní, ale tím jménem bezpochyby míní se čuba ze sukna českého — jako čteš o sukni flanderské — a nikoli zvláštní forma ryze česká. Vzor nádherné brokátové šuby, jak ji nosil urozený Čech, viz na obrázku č. 253., vzatém z Husovy Postilly, r. 1564 vytištěné.

[1]) Desky. Miscell. 30. 109.
[2]) Desky. Miscell. 92.
[3]) Na př. v Bělé, Ml. Boleslavi a j.
[4]) Arch. praž. č. 1129.

Šuba u věku XVI. sestárla; k jeho konci zůstala opravdu jen lidem úředním a starcům.

Úředních lidí vážná šuba nebývala jen černé barvy. Známe osmnáct primasů chebských od r. 1496,[1]) šubu mají všickni, ale černých málo.

Čís. 250.
Stařena z Weigelii Habitus praecipuorum populorum.

Roku 1533 jeden oděn šubou barvy lvové, druhý za ním má šubu modrou; několik primasů oděno v šuby květované hedbávné, a jeden z r. 1545 dokonce vypadá nejináč nežli jako dože z Benátek.

[1]) Egrische Chronik Engelhart. Rukopis univ. knih.

Délky byla šuba nestejné. V zřízení zemském Brikcího jsou zobrazeni soudcové zemští v šubách nedlouhých, a právě tak oděn král Ferdinand.[1]) V Miličových Zármutcích církve, r. 1542 tištěných, má Pilát šubu dlouhou.

Čís. 251. Nevěsta slezská z Weigelii Habitus.

První čubu v biblí Melantrichově r. 1549, a to s širokými rukávy má král, nikdo jiný; tím dostatečně ukázáno, že čuba i v XVI. věku byl honosný šat. Nadarmo nepraví Žalanský toto podobenství: „Tělo

[1]) Podobný obrázek Ferdinanda I. v šubě krátké bez rukávů, s límcem varhánkovým viz v Album přátel starož. Red. Matějka. 1890. 3. Z rukopisu Pulkav. z r. 1531, v Krakově chovaného.

naše v dobrém bydle pejchá a jest podobné sobolové šubě, která v truhle po spodu pod jinými šaty s pokojem ležeti nechce, ale nahoru se dere.“ [1])

Podle šub za celé století panovaly při obou pohlavích starodávné **kožichy,** obyčejně neotevřené, zapínací. V inventářích zhusta bývají

Čís. 252. Bohemus senex z Weigelii Habitus.

kožichy určovány jmény „o b l é k a c í“, „c h o d ě c í“, „k r á t k é“, „d l o u h é“, „kožichy do země“, „v o t á h l é“.[2]) Pro příklad pekařka

---

[1]) Knížka o starosti. 1610. Výpis dra. Zíbrta.

[2]) V Nymburce r. 1581 „kožich krátký vlčkové barvy“. Kn. smluv. v Praze. 1520. Kožichy krátké v kn. miscell. 92. v desk. „Chodécí“ v náchodské kn. č. XV. 222. „Oblekací“ v berounsk. invent. 1592.

pražská Mariana Chotounská měla mezi sedmi svými kožichy jeden „voblekací“ a druhý „bez rukávů do země dlúhý“.[1])

Také nacházejí se kožichy „všední“. V Náchodě kněz Skalický († 1580) míval „kožich všední rudý beraní“.[2])

Že i obyčejné kožichy vzaly na sebe v XVI. věku formu modernější, toť patrno z artikulů kožešníků táborských a hradeckých r. 1581. Tu se praví, že za mistrovský kus od starodávna bývalo mladému mistrovi šíti „kožich, kterýž **baba** slove“ — ale teď, poněvadž ten kožich už lidem neobecný, nechať ho šije komu libo „pro pořádek starej“.[3])

Na obr. č. 254. jest pravý český kožich, v němž chodíval urozený pan Radecký z Radče.

Některý kožich byl formou svojí tak na přechodě mezi šubou a kožichem, že lidé byli s názvem na pochybě. Na příklad vypravuje o apatykáři Stanislavovi r. 1564 jeden svědek v soudě, že byl v dlouhém kožiše, a druhý, že šel pod dlouhou čubou.[4])

Čís. 253.
Z Husovy postilly r. 1564.

Ba v Turnově dostal r. 1615 takový přechodný tvar i zvláštní jméno. Nazvali ho **„kožichem šubovým“**.[5])

Kterakou mohl kožich šubový míti podobu, to domníváme se zříti v přiloženém obrázku na nevěstě. (Obr. č. 255.) Máť panna kožich „oblekací“ dlouhý do země, kožešinou na předcích vyložený, bez rukávů. Svou otevřeností pobodlnou upomíná kožich ten na šubu. Ženich, na pohled starý pán, oděn jest pláštěm řasnatým. Kněz je v dlouhé reverendě o širokém límci a bez komže.

K čubám a kožichům přibylo v XVI. věku několik odrůd; jiné přešly ze století předešlého. Svrchu řečený název „kožicha šubového“ buď omluvou, nezdaří-li se badateli zcela přesně a světle naznačiti rozdíly tehdejších všelijakých odrůd kožichových. Tušíme, že předkové sami neumívali vždy dobře lišiti v těch věcech sobě tak blízkých, aniž bylo v cizině jináče. Pravíť měšťan kolínský (nad Rýnem) Weinsberg, žijící

[1]) Arch. praž. č 1210. 94.
[2]) Arch. nách d. č. VIII.
[3]) Rukopis z arch. táborsk. Kožich „babu“ měli asi kde kteří kožišníci druhdy za mistrovskou zkoušku. Čteme o tom i při kožišnících v Kostelci nad Orlicí. Arch. pam. VII. 98.
[4]) Arch. zemsk. listin. arcib.
[5]) Kožich barchanový šubový králíkem podšitý. Arch. turnov. kšafty.

Čís. 254. Náhrobek uroz. Jiříka staršího Radeckého z Radče v Miletíně r. 1585.

Čís. 255.

v druhé půli XVI. věku, že co rok se mění figura šatů a s ní ihned proměňuje se jméno — šuby teď zovou dlouhými sukněmi (lange röcke [1]).

Kožíšku malému, jenž byl jako kabátek, říkali „**plíšek**" nebo „**plech**", jako druhdy. Toť již starý synek šuby a kožicha. Kryl prsa, a proto mu daly slovníky staročeské jméno „prsní kožich". V pramenech se vyskytuje dobrý jemu název český „prsečník" i „srdečník". (V Pamětech Jeníškových.) Srdečník byl obyčejně bez rukávů. Jíra Cibulkův byl r. 1577 oběšen v Solnici pro krádež šatů, mezi nimiž byl „kožich bez rukávů, slove plíšek", v Rychnově komusi vzatý.[2]) Podotýkáme, že leckde — na příklad v počátcích století v Plzni [3]) — tomu kožíšku nedávali ani zvláštního jména, říkajíce obšírně, že mají „kožíšek bez rukávů".

Jindy zase zbytečně rozšiřovali slovo „plech" v „**brustplech**", z čehož vzniklo nynější netvorné slovo lidové **bruclek**.

Proti hořejšímu popisu nelze zamlčeti, že byly plíšky a plechy také s **rukávy**.[4])

Na obr. č. 256. má oráč zajisté „plech" na sobě, pod nímž vyzírá kytlice. Obyčejně však vyskytuje se v inventářích plíšek jakožto šat spodní. Byly plíšky při dolejším kraji buď rovné neb i „cejpovaté".[5])

Plíšku příbuzen byl **kožichový kolár**, jejž tedy také slušno přičísti k rodině kožichů. Ten byl krátké roucho i honosné. Nalezli jsme na příklad v Plzni r. 1551 kolár kuní červeným karmazinem pošitý.[6])
Proti tomu ovšem měl kožišník pražský Fukman r. 1603 na svém krámě pět „kolárků jehenčích" pouze po 52 groších míšeňských.[7])

Jiný potomek šuby a kožicha byl kožichový „**šorc**" čili „**šorcpelc**". Od půlky XVI. věku čítáme velmi zhusta o „šorcech ženských kožichových; [8]) na příklad pražská měšťanka paní Alžběta z Krošvic měla r. 1599 dva „šorcpelcy zelené tykytové s popeličím prýmem a podbříšky

---

[1]) Zeitschr. f. d. Kulturgesch. I. 554.

[2]) Smolná kn. soln. Č. Č. Mus. 1847. 612.

[3]) Arch. mus. listiny plzeň. r. 1529.

[4]) Arch. praž. č. 1172. 36. v Hradci viz hromadu plechů a plíšků r. 1553 Orth. Hradec. 76.

[5]) Arch. praž. č. 1174. 164.

[6]) Arch. plzeň. č. 3. 33.

[7]) Arch. praž. č. 1174. 163.

[8]) Arch. praž. kn. č. 1172.

podšité".[1]) Také r. 1593 měla mlynářka ve vsi Zákolanech „šorcpelc spratkový nový" podle „ženského kožichu" a „feřtatového mandlíku králíky podšitého".[2])

Že šorc byl kožich, to se v archivních zprávách zřejmě praví;[3]) že to byl kožich dlouhý a některý i velmi honosný, to soudíme z krámných cen kožišnických: otáhlé kožichy má Fukman v Praze († 1603) jenom jehenčí, a cena jich po dvou kopách; šorce má nejlacinější po třech kopách, a které byly kuní nebo popeličí, i po 12 kopách![4])

Na obrázku č. 257. jest sousedka Militká v kancionále boleslavském oděna dle našeho mínění otáhlým šorcpelcem černé barvy; rukávy jeho jsou dvakrát přestřiženy, aby paničce, kdyby kožich oblékla na sebe docela, vyhlídala otvory rukávovými světlejší látka spodního šatu asi tak jako by vyvlačováno bylo.

Čís. 256. Z Paprockého Obory.

Třetí a velmi obyčejná odrůda malých kožichů byl „**horckop**" i horckof. Byl rozšířen po všech českých vlastech a u všech stavů. Horckop bývala, jakož svrchu při letních šatech dotčeno, „sukníčka krátká". Horckop kožešinou připravený byla tedy nejkratší čuba; byla s výložkem nebo límcem na ramenou nebo i bez nich. Byla to ona „krátká čubka", na niž se zlobí Štelcar, že sotva ramena kryje, a že ji ďábel vymyslil. Měla rukávy a leckdy i knoflíky.

Na obrázku č. 258. jest vyobrazen českobrodský Jan Košťál, v pěkném horckopě kožešinném. Rukávy jeho jsou na rameni pošité tmavými a světlými kožichovými „šnity".

Horckop pošíván býval všelijakými látkami. Pražský Matouš Goliáš († 1577) měl jeden kožich soukenný liščí a druhý „liščí muchejrem po-

[1]) Kn. arch. praž. č. 1174. 105—117.
[2]) Manuale osady sv. Mikul. 217.
[3]) Arch. praž. č. 1064. 121.
[4]) Tamže č. 1174. 163.

šitý, slove horckop".[1]) V Litomyšli připomínají se r. 1570 horckopy soukenné liškami podšité,[2]) v Berouně damaškové s aksamitovými prýmy,[3]) v Náchodě barchanové, spratky pošité.[4])

Než jméno horckop nebývalo pevně přikládáno jedinému krátkému kožichu chodicímu. Někteří kožich domácí, čili jak staří zhusta říkali, „šlofpelc", zvali také horzkopem. Seděl (r. 1584) hřebenář pražský doma za stolem v horckopu hřebíčkovém pěkně vystrojený — a nechtěl jíti

Čís. 257.
Kateřina Militká z boleslavského kancionálu r. 1572.

ven do města.[5]) — Tu se míní horckopem zajisté šat domácí. Jindy praví kniha docela světle, že horckop je „šlofpelz",[6]) přes to, že šlofpelc, měl-li vhod býti, nemohl než pořádnou délku míti, a horckop obyčejným svým významem je suknička krátká. Pro tu délku vyskytuje se

[1]) Arch. praž. č. 1172. 179.
[2]) Lib. divis. v c. k. listov. v Litomyšli. Sděluje Štěpánek.
[3]) Arch. berounský. Inventář.
[4]) Arch. náchod. kn. kšaftů z r. 1602.
[5]) Arch. praž. č. 1053. 188.
[6]) O tom důkazy v praž. kn. č. 1172.

řádným „kožichům na noc“ také jméno **reverenda**. Čtemeť v dědictví pražského měšťana Pretlíka r. 1583, že měl „šlofpelc jináč reverendu“.¹)

Bývaly toho řádu reverendy čili šlofpelce (noční kožichy Veleslavín Nomencl.) kožichy obyčejně strakaté. Na příklad primas lounský Matiáš Kolínský z Bílejova († 1576) měl „šlofpelc liščí i plátnem strakatým pošitý“.²) A drahé byly! Medicus Kraus v Praze († 1591) měl šlofpelc za 11 kop.³)

Jiný druh malých kožíšků byla **„putnička“**. Byl-li to spodní „prsní kožich“, také mu říkali nešvarně po německu „leibpelc“ ⁴) nebo, ba obecně též jen **„kožíšek pod kabát“**, jako se na příklad r. 1600 u pana Jindřicha Hrobčického z Hrobčic uvádí takový „kožíšek muchejrový pod kabát“.⁵)

Takové putničky „pod kabát“ nelišily se asi nic od plechů či plíšků svrchu dotčených.

Ale více bylo putniček svrchních. Na příklad ona putnička mochejrová, králíky podšitá, kterou ukradli jakémus čeledínovi v Nové lázni v Praze roku 1581,⁶) tať jistě byla svrchním rouchem; neboť stála 10 kop a byla tedy honosnější. Měla-li dcera Kamaryta z Rovin roku 1581 putničku taminovou, černou se sobolím oboječkem a laloky na předcích a hřbetními popelicemi podšitou, franclemi premovanou,⁷) toť jistě panna putničkou se chlubila jakožto rouchem svrchním a nádherným.

Čís. 258. Jan Koštál.
Z gradualu českobrodského r. 1559.

Také byl svrchním šatem onen kožich, jejž popisuje inventář pražský r. 1577, že „slove putnička a že je tupltykytový, černý, běliznami podšitý, s předky popeličími a aksamitem premovaný až dolů za 12 kop“.⁸)

¹) Arch. praž. č. 1173. 239.
²) Arch. loun. č. 1. C. 47.
³) Arch. praž. č. 61. 245.
⁴) Arch. plzeň. kn. č. 35. r. 1540.
⁵) Arch. praž. č. 1174. 76.
⁶) Tamže č. 1135. 266.
⁷) Tamže č. 1060. 54.
⁸) Tamže č. 1051. 88.

Tu byla tedy putnička jako krátká hazuka. Od ní asi nedělil se ničím, leč že byl zapínán, kožich ženský „se zavřeným puntem“, připomínaný po r. 1565 několikrát.[1])

Na obrázku č. 259. vyňatém z gradualu třebenického (r. 1575) jest paní oděna putničkou, kteráž od podšitého koláru hrubě se neliší. Na témž obrázku advokát má na sobě horckop o krátkém rukávě. Barvy všech těch šatů v graduale jsou většinou světlé. Advokátův kabátec zelený, nohavice červené; panin živůtek fialový, ostatek jest tmavý.

Čís. 259. Z gradualu třebenického r. 1575.

Cizinské příbuzenstvo našich kožichů byly nejprve **kaftany**, jež k nám doneseny z východu. Jméno jejich se střídá s jménem **županů**.

Jako v Rusi i u nás byly kožešinné kaftany všech délek. V Praze vyskytl se nám roku 1586 i „kožich popásný co kaftan“, tedy kaftan velmi krátký.[2]) V Rychnově má roku 1555 Manda Adamova „kožíšek **kaftánek**“.[3]) Místo jména kaftánku čísti často **župánek**. V Náchodě nalezli jsme několik župánků liškou podšitých.[4])

Svrchu uvedli jsme kaftany lehké, tu díme, že těžkých kaftanů kožichem podšitých bývalo u nás více. Jakkoli v Kouřimi jsme postřehli roku 1508 kaftan „liščí“,[5]) v Rychnově roku 1568 kaftan „vlčí“, a rytíř Jeníšek z Újezda podšívati dává r. 1547 děvce Ance kaftan starým kožichem zaječím,[6]) nicméně tvrdíme, že nejčastěji beranem bývaly naše kaftany podšívány, a to tak, že mnohý kožich už pro svou jehenčí kožešinu slul našim lidem kaftanem. Čtemeť r. 1537 v kšaftě betlemského kněze Jana, že má „podšívku kaftanu z bílých jehňátek“,[7]) a v téže knize pražské, ve které stojí psáno r. 1575, že Vojtěch Roudnický,

[1]) Arch. praž. č. 1048. 86.
[2]) Tamže č. 1054. 22.
[3]) Kn. kšaftů rychnov. v arch. mus. C. 1.
[4]) Arch. náchod. kn. kšaftů z r. 1602.
[5]) Lib. testam. kouř. r. 1508.
[6]) Paměti. Rukopis mus.
[7]) Desky. Misc. 92. S. 6.

pražský sladovník, má „kaftánek soukenný berany podšitý",[1]) dosti zhusta čteš zřejmě, že „kožich z bílých jehnětin slove kaftan". Nápodobně r. 1568 u kožešníka pražského Bavorovského popisuje inventář „dva kožichy ženské, jenž kaftany slovou, bílých jehnětin".[2])

Jiný cizinský kožich u nás hojně užívaný byl „**doloman**" nebo „**dalimon**",[3]) „**dalaman**". Byl to nejdelší kožich;[4]) byl rukávů krátkých nebo dlouhých, ale byl vždy na prsou ošňůrovaný nebo širokými petlicemi pěkně zdobený. V exempláři zemských práv, r. 1564 vytištěném, obrázek ukazuje, kterak český pán oděn dalamanem. Naše dva obrázky

Čís. 260. Z Paprockého Diadochu.

Čís. 261. Z Paprockého Diadochu.

č. 260. a č. 261., z Paprockého Diadochu vyňaté, jsou vzor dlouhého a krátkého polského dalimonu, jenž byl českým dalamanům za vzor. Kožichové dalimony vypadaly formou stejně tak, jako na obrázcích našich oba dalamany, na nichž kožešin neviděti.

Dalamany se vyskytují v celých Čechách. Na příklad r. 1552 mají dalamany i v Ronově;[5]) v Libochovicích měl urozený Jakub Lhota z Še-

[1]) Arch. praž. č. 1172. 147.
[2]) Tamže č. 1172. 36.
[3]) Kupec pražský Albrecht z Lebentálu měl r. 1583 mezi šesti kožichy jeden dalimon. Arch. praž. č. 1210. 39.
[4]) Důkaz v kn. č. 1121. 193. arch. praž.
[5]) Z knih kšaft. z r. 1552 sděluje Kl. Čermák.

binu, regent Lobkovický, „kožich dolaman dlouhý v loži".[1]) V náchodských kšaftech našli jsme počátkem XVII. věku několik dalamanů červených a modrých, liškami podšitých.[2]) Když distilator Blivant kdys na Třeboni v noci vyšel „v košili na plac za svou potřebou" a vítr za ním bouchl dveřmi, tak že jich již neotevřel, musil tak dlouho v třeskuté zimě běhati po městě, až mu půjčili dobří lidé „dalaman a pantofly".[3])

V Praze dalamanů zvláště od konce XVI. věku síla. Pražané jich vídali nejvíce na lidech uherských zde pobývajících. Na příklad Bátory Václav, jenž tu v Andělské zahradě umřel r. 1594, po Praze chodíval v dalamaně z červeného damašku, jindy oblékal se v dalaman fialový zelenou tykytou podšitý, a zase jindy bral na se dalaman modrý. Než červené dalamany obliboval nejvíce. Měltě v zásobě dva modré a tři červené, šarlatové.[4]) Také pražský radní pán, Pavel Stříbrský odíval se († 1595) právě tak jako uherský magnát v doliman soukenný, liškami podšitý;[5]) rovně tak slovutný alchymista Korálek z Těšína († 1599) chodíval po Praze v „dalumaně šamlatovém červeném, kunami podšitém".[6]) A takž jiní stejně.

Roku 1584 vydává se na pražském soudě i o nějakých tovaryších konvářských, kteří časem nočním z rozpustilosti jiného řemeslníka zabili, že „připravili se do dlouhých šatů po uhersku, jeden že byl v červeném dalamaně a druhý v bílém; měli uherské krátké šavle. a jeden sekal „tím šavletem" do země.[7])

Všecky jmenované druhy kožichů bývaly robeny z nejrozmanitějších **látek**. Aniž lze říci jako dnes, že by v starých dobách jemné látky atlasové nebo damaškové bývaly jen kožichům ženským, tvrdší látky — na příklad soukenné — kožichům mužským: bývalo jednostejno oběma. Jen to vidí se někdy a pouze při urozených za rozdíl, že kožich ženský byl při stejné látce ozdobnější. Na příklad čteme v knize komorního soudu[8]) o kožiše ženském kuním červeným karmazinem podšitém s rukávy šňůrami zlatými a hedbávím spolu svazovanými.

Atlas v knihách vyskytuje se nejobyčejněji na šubách. V Hoře ceněna taková šuba atlasová počátkem XVI. věku 15 kopami míš.[9])

Damaškové kožichy měla r. 1530 paní Elška z Pilinkova[10]) rovně tak jako r. 1543 Mikuláš Střela z Rokyc.[11]) V Praze jsme našli u Marty z Kynšperka jeden kožich černým damaškem podšitý, jiný damaškem

[1]) Arch. loun. č. 1. C. 18. 70.
[2]) Arch. náchod. kn. kšaftů z r. 1602.
[3]) Arch. mus. Opisy z Třeboně.
[4]) Arch. praž. č. 1208. 76.
[5]) Tamže č. 1173. 296.
[6]) Tamže č. 1174. 105.
[7]) Kn. novom. č. 1120. 216.
[8]) Kn. komorn. soudu 13. J. 133.
[9]) Dačický. Pam. I. 357.
[10]) Reg. komorn. soudu č. 4. J. C. 10.
[11]) Zem. desky. kn. trhov. č. 4. H. 24.

o žlutých a brunátných květech.[1]) A též Pavel Stříbrský, pražský měšťan, chodil do r. 1595 v damaškovém harckopě.[2])

Hojně bývalo **aksamitových** kožichů i **polouhedbávných**, samitových,[3]) satinových,[4]) tykytových, harasových, šamlatových, mochejrových a feřtatových, karmazinových. V tykytové šubě kuní na příklad chodíval lounský primas Matiáš Kolínský († 1576 [5]).

Podle nejdražších kožichů aksamitových mívali naši předkové kožichy soukenné, a to ze suken flanderských,[6]) francouzských a vlaských i našich českých; mívali kožichy i z lacinějších látek, z laciného šamlatu, z obyčejných barchanů a cvilinků. Cvilink rádi brávali na „šlofpelce“; [7]) též tak i šamlat. Roku 1590 ceněn jeden černý šamlatový šlafpelc za 57 kop! [8])

Že byly i v tomto věku kožichy plátěné, toho buď tu několik dokladů, jež spolu poslouží za popis. Roku 1523 má kdosi v Praze „kožíšek liščí černým plátnem pošitý“.[9]) Chudičký holomek na Poděbradech má r. 1535 kožich plátěný.[10]) Ale nejen chuďas, i učený a důstojný mistr Vavřinec z Třeboně, druhdy administrátor arcibiskupství pražského († 1529), chodíval v plátěném kožíšku, jejž pak odkázal kmotru svému, kostelníkovi Mikulášovi.[11]) Touž dobou v Plzni měla Markéta Karasová „černý plátěný kožich“,[12]) v Bělé potahovali v týchže letech kožichy „pohanským plátnem“ [13]) — a nápodobně jinde.[14])

Při kožiších barchanových a plátěných dosti zhusta přičiněna bývá v knihách poznámka, že to jsou kožichy „všední“. Tak pro příklad čteme v knize domažlické r. 1570 o „kožíšku všedním barchanem pošitém“; [15]) r. 1544 v knize plzeňské též tak o „kožíšku všedním ženském plátnem podšitém“.[16])

Kanavačových kožichů nalezli jsme též několik, ale byly drahé. Mikuláš z Vorličné v Praze měl asi r. 1580 kanavačový horckap za 16 kop,[17]) a medika Krausa kanavačový kožich stál r. 1591 za 37 kop! [18])

---

[1]) Arch. praž. č. 100. A. 1.
[2]) Tamže č. 1173. 296.
[3]) V Hoře r. 1512. Dačický. Pam. I. 857.
[4]) V Plzni „čubky satynové“ r. 1532. Lib. testam. č. 223. 102.
[5]) Arch. loun. č. 1. C. 47.
[6]) „Kožich astrodamský“ v Bělé r. 1539. Umlauf. Bělá. Rukop. „Kožich flandrem pošitý“ r. 1534 v Praze. Dsky. Misc. 92.
[7]) Loun. arch. č. 1. C. 16. 97. r. 1571.
[8]) Arch. praž. č. 1173. 187.
[9]) Tamže č. 1047.
[10]) Arch. poděbr. Reg. žlutá.
[11]) Misc. desky. č. 92. N. 20.
[12]) Arch. plz. č. 223. 182.
[13]) Umlauf. Bělá. Rukop. r. 1530.
[14]) V Hradci Jindřichově r. 1553 připomíná se i „kaftan králíkový černým plátnem pošitý za 2½ kopy“, podle něho několik „kožichů voděvacích plátnem černým pošitých“. Orth. Hradec. 76.
[15]) Kn. domažl. v arch. mus. 139.
[16]) Arch. plz. č. 85.
[17]) Arch. praž. č. 1210. 27.
[18]) Tamže č. 61. 245.

Toť malé jmění! Možno, že kožešina kuní k té ceně více přičinila než kanavač; než buď jak buď, to zajímavo, že kanavač spojován s kožešinami tak drahými.

Co do **barvy** nalézáme až do bělohorských dob podle tmavých kožichů brunátných, koumarových, lvových, višňových a černých velmi zhusta — však si toho již čtoucí svrchu všiml — kožichy rudé,[1]) ba někdy i zelené[2]) a blankytné i makové.[3]) Jedenkráte četli jsme také o kožiše „černém a bílém". Měla ho z bílého a červeného damašku urozená Johanka Berčinka z Dubé r. 1521.[4])

Na počátku XVI. století tu a tam ještě najdeš šubu nebo kožich „atlasem **měnícím** pošitý".[5])

Na podšívání a pošívání kožichů brány byly jako druhdy „lacinější laloky" nebo „podbříšky" a „dražší hřbety"; některého zvířete (i z kuny) také ocas; z lišky i nožičky brány.

Kde kdo snažili se dostati na svůj šat kožešiny dobré. Který kožišník ušil kožich z braku, byl za podvodníka.[6])

Kožešiny vozili k nám v XVI. věku největším dílem z Polska;[7]) menšími díly z Uher[8]) a ze severních měst obchodních. Poláci kupovali kožešiny, pokud jich neměli doma, na Rusi.[9])

Z Polska vožen **hermelín**[10]) (v arch. praž. č. 1172. 229. r. 1582 s „chranosteyli" živůtek), ale toho neužíváno zhusta. Z drahých kožešin často užívaných na prvém místě jest soboli. U měšťanů jsou kožichy sobolí na počátku XVI. věku řidší nežli u šlechty, ale jsou přece. Markéta Hrdinová, pražská měšťanka, má sobolovou čubu r. 1535.[11]) V pozdějších letech mají sobolí šat všickni všude. **Popelice**, kožešina v předchozím století oblíbená, udržuje se pořád sic až do věku sedmnáctého, ale kdežto ještě r. 1555 má Jan Šmerhovský popelice čili novohradky na kožichu feřtatovém,[12]) koncem věku shledáváme popelice spíš už jen na čepicích.

Kuniny byly rovně též z kožichů dražších, ale přes to velmi hojně jich všude u nás užíváno ve všech městech venkovských; měšťané měli „šuby s kunami". V polou století prodávána na venkově kunina

---

[1]) V Lounech r. 1574 „kožich votáhlý rudým suknem pošitý". Arch. loun. č. 1. C. 47. Čubka červeného damašku r. 1530 u šlechtice. Reg. soudu komorn. č. 4. J. C. 10.

[2]) I u praž. měšťanek čuby zeleným aksam. pošité r. 1535. Misc. 92. dsky.

[3]) Šuby makového sukna r. 1521. Tamže.

[4]) Tamže.

[5]) Arch. loun. č. 1. C. 8. R. 9. r. 1518.

[6]) Příklad z litomyšl. arch. kn. č. 120. 166. R. 1594 žaluje proto všecek cech na Zikm. Čížka.

[7]) Důkaz v kn. arch. praž. č. 1051. 53. r. 1577.

[8]) „Uherské kůže jehenčí" v Hradci Jindř. 1553. Orth. Hradec. 76.

[9]) Weigel. Abbild. d. Hauptstände. 617.

[10]) Arch. praž. č. listiny 133—55.

[11]) Dsky. Misc. 92.

[12]) Dsky. Misc. 92. V Plzni „kožich popeličí ženský" r. 1551. Kn. č. 3. v arch. plz. 33.

po půl kopě;[1]) v Praze po 25 groších bílých,[2]) (kůň tou dobou prodáván po 9, 10 kopách), tudy věříme, že stál z laloků kuních kožich, jejž si koupil rektor university české Písecký r. 1518 v Klatovech, 11 kop grošů českých;[3]) tudy nedivno, pokládala-li sobě r. 1553 urozená Salomena z Kralovic „kožich kuní černým damaškem pošitý“ čtyřicet kop grošů českých![4])

Jeden měšťanský kožich „s králíky a s kunou“ r. 1565 stál v Praze za 13 kop,[5]) a paní kupcová Zejdlhuberová v Praze dala muži svému dělati kožich kuní dle svědectví, r. 1589 zapsaného, za 70 kop, aby „jí měl památku, až umře“.[6])

V sousedních Rakousích byly kuní kožichy počátkem XVII. věku i po 200 tolarech.[7])

Z **rysů, bobrů, norců, nesytů, lasic, genetek** ani z **vyder** nenajdeš kožichů mnoho. Kožešiny ty byly spíše jen k prýmům a lemům. V Praze řeč o norci nejprve r. 1553. Dí se, že panna Dědivalská měla totiž na kožiše norcové výložky.[8]) Bobrový kožich dlouhý, plátnem merhovaným podšitý měla paní Pětikorunová (t. j. majetnice domu „U pěti korun“ v Praze) r. 1570.[9])

V první půli XVI. věku byly vydry po 15 a 20 groších, bobři hnedle po kopě. V letech potomních bylo dráž. Kožišníci pražští měli r. 1564 v kotcích vydry po jedné kopě 38 groších.[10]) Vydry prodávaly se i na lokte. Roku 1559 stál loket vydry 12 denárů.[11])

Také dosti řídké byly **tchořové** kožichy.[12]) U kožišníka v Jindřichově Hradci, u Bartoše, ceněn r. 1553 „kožich thořový votáhlý šamlatem pošitý“ za dvě kopy. Jednu kůži tchořovou cenili tehda v devíti groších. V Praze byl r. 1544 kožich tchořový [13]) za 11 kop míš. Tou dobou nejdražší korec žita byl za $^1/_2$ kopy. V tomto století z **bělizen** najdeš tu a tam některou ženskou šubu, kožich nebo blány. Panna Markéta z Otradovic měla „dvě čubky podšité běliznami“.[14]) Pražská paní Pětikorunová († 1570) chodívala v kožiše „hřebíčkovém damaškovém, běliznami podšitém“.[15]) Bohatá plátenice pražská Alžběta († 1564) měla „běliznové blány s dvěma knoflíky stříbrnými“.

---

[1]) Orth. Hradec. 76.
[2]) Arch. praž. č. 1172. 8.
[3]) Pfrogner. Kirchengesch. z r. 1805. 166.
[4]) Půhony. Komorní soud. 15. J. 39.
[5]) Arch. praž. č. 1172.
[6]) Tamže č. 1054. 167.
[7]) Pröll. Progr. gymn. Wien. VIII 1888.
[8]) Desky. Misc. 92. 66. 2.
[9]) Arch. praž. č. 1172. 55.
[10]) Tamže č. 1172. 5.
[11]) Arch. náchod. kn. kšaftů. VIII.
[12]) Arch. praž. č. 1172. 15. Tu ho má r. 1567 řezník.
[13]) Lib. oblig. č. 100. 70.
[14]) Soud o ně r. 1532. Kom. soudu kn. č. 4. J. F. 8.
[15]) Arch. praž. č. 1172. 55.

Pražský kožišník Hůlka měl r. 1520 v dílně své všelijakých kožešin na kopy, ale bělizen jen 130.[1])

Některý horckop podšit byl také **divokými kocoury**;[2]) jináče kožešiny kočičí se nikterak nechtěli kožišníci dotýkati. Nejhorší nadávka jim bývala kočkářů! Jen jedinkrát nalezli jsme kožich kočičí, a to u rytíře Jeníška z Újezda r. 1559.[3])

Některý kožich **zající** byl podšit,[4]) některý **vlky**. Blánky zaječí prodávány r. 1553 v Hradci Jindřichově za kopu; v Praze ceněna r. 1568 21 zaječina vydělaná za kopu. Kožichy vlčí připomínají se v Praze za celé století;[5]) v Litomyšli župany vlčí ještě r. 1633;[6]) v Rychnově podšívají r. 1625 vlčinami také dalaman.[7])

Kůže mladého vlka cení se v polou věku za šest grošů, z čehož mimoděk patrno, že tu mívali vlků dosti. Veliký kožich vlčí tou dobou počítán za tři kopy; ale našli jsme v Praze r. 1590 soukennou čubu vlčí za 20 kop míšeňských! I urozený pán stál o vlčí kůži. Píšeť Jošt Rožmberský z r. 1526 Soběslavským, aby mu poslali kůže tří vlků, které zastřelili, že jim je zaplatí.[8])

Největší počet kožichů nalezli jsme podšitý **liškami, králíky** a **jehňaty,** právě tak jako u věku předchozím i potom následujícím.

Byly to kožešiny chudých lidí, ač panstvo jimi nikterak nepohazovalo. Stran lišek vyslovuje Paprocký dle Dubravia princip urozených pánů, že liščí kožichy přináležejí mladým;[9]) staří mohou baliti se v lepší, nádhernější kožichy. Proto také píše r. 1557 Anna z Rožmberka svému nejmilejšímu pánu, aby synkovi Adámkovi, „poněvadž se zima přibližuje, ráčil kázati koupiti liščí futro na podšívku na dlouhej kožíšek".[10])

V Praze chodíval primas novoměstský Kulíšek († 1577) v „kožiše nožičkami liščími podšitém, na němž sukno černé a dva haklíky stříbrné". Kateřina švadlí, jináč pražská domácí paní, r. 1555 mívala na sobě „čubku voděvací liščí samitem pošitou".[11]) Roku 1506 zastavena v Praze v Židech čuba liščí hřbetová v šesti kopách;[12]) v Kouřimi prodán r. 1519 kožich liščí za 11 kop grošů českých! U Bartoloměje, vinopala na Senném trhu v Praze, r. 1569 cenili krávu za čtyři kopy a kožich liščí šamlatový s dvěma suknčma za 20 kop, vše míšeňských.[13]) Pan

---

[1]) Dsky. Miscell. 92.
[2]) Arch. lounský. l. c. Též arch. praž. č. 1172. 171—177.
[3]) Rukopis. mus. str. 465.
[4]) Arch. v Litom. 118.
[5]) Dsky. Misc. 92. Arch. praž. č. 1173. 187.
[6]) Lib. divis. arch. litom. Sděluje Štěpánek.
[7]) Kn. kšaftů rychnov. 106.
[8]) Arch. mus. List. soběslav.
[9]) Vlastně prý řekl za krále Ludvíka lakomý Tunkl, že mladí páni „krví mladou se zahříti mohou, jestliže pak kožichů potřebují, liščí jim jakožto mladým přináležejí". Paprocký. 197.
[10]) Tischer. Kopiař. 96.
[11]) Dsky. Misc. 92. CC. 9.
[12]) Arch. praž. č. 1128.
[13]) Dsky. Misc. 81. 16.

doktor Bazyn, r. 1598 z Prahy odběhlý, měl „kožich dlouhý soukenný liškami podšitý za 16 kop míš.“ [1])

Tyto příklady stačí o ceně a užívání liščin;[2]) jenom to budiž ještě dotčeno za zvláštnost, že liškami rády podšívaly pražské měšťanky své živůtky.[3])

Králíky nejlepší vozili k nám z Polska a z Nízozemí. Naše králičina byla nedraha. Roku 1520 koupil tisíc králíků za 18 kop míšeňských v Praze kožišník Hůlka.[4]) U kožišníka pražského i venkovského od polou věku cenili sto králíků od kopy grošů českých[5]) po tři kopy.[6]) Tisíc králíků za 30 kop jest i v Hradci Jindřichově i v Chrudimi i v Rychnově.[7]) „Futro králíkové bílé, tedy vlastně všecko podšití kožichové, kupováno nejlaciněji po dvou i třech kopách (liščí po sedmi); kožíšek ženský šamlatový králíky podšitý ceněn v Praze r. 1544 v sedmi kopách míšeňských;[8]) r. 1570 v půl šesté kopě.[9]) Kožich z králíků polských s předky kuními šacován r. 1568 v Praze za 13 kop![10])

Kůže ovčí byly černé, bílé, šedivé. Jehnětiny brávali nejraději ze zvířat nedošlých. Zvali takové kožešiny **„spratky“**. Jakkoliv kůže všelijakých nevyspělých zvířat slula „spratkem“, přes to nejobyčejněji rozuměti jest v pramenech jehnětinu.

Lepší nějaká jehnětina slula **šerlink**; soudíme tak z cechovních artikulů táborských r. 1581, jimiž se zakazuje, aby kožišník k šerlinkům nepřičiňoval jehnětin;[11]) a kromě toho ještě ráznějším svědectvím je nám zpráva r. 1520 o pražském kožešníku Hůlkovi, že ze tří kop jehnětin udělal „dva kožichy, čubu, tři plechy jehenčí a dva plechy šerlinkové“.[12]) Tu jistě patrno, že šerlink jest nějaká vybranější jehenčina. Jdeme-li po německém slově scheren, mohl by býti šerlink ovce po první stříži, tedy ne již jehně, alebrž ovce dospělá a přece ne stará. Spratek cenili v Hradci Jindřichově r. 1553 po dvou groších, šerlink vydělaný po osmi groších; v Praze o málo později bylo 100 spratků zdejších za půl páté kopy míšeňské, sto „nidrlantských“ za pět kop.

Kožich spratkový byl v polou věku jen po dvou kopách; r. 1544 počítali kožich černým suknem vlaským pošitý spratkový za tři kopy; „plíšek jehenčí dole rovný i cejpovatý“ byl r. 1603 v Praze po kopě míš.;[13]) šorc bílých spratků r. 1568 za čtyři kopy.

Byly tedy spratkové kožichy všech nejlacinější.

---

[1]) Arch praž. č. 1174. 24.
[2]) Jiné zapsány v kn. arch. praž. č. 1174. 131.
[3]) Příklad v kn. č. 1172. 55.
[4]) Miscell. Desky. č. 92.
[5]) Arch. praž. č. 1172. 8.
[6]) Orth. Hradec. 76. Počítají 100 králíků za dvě a tři kopy míšeňské.
[7]) Kn. kšaftů rychnov. z r. 1555.
[8]) Arch. praž. č. 1172. 5.
[9]) Lib. oblig. 100. 70.
[10]) U krejčího Stříbrského. Arch. praž. č. 1172. 63.
[11]) Arch. praž. č. 1172. 31.
[12]) Kn. táborská. Naše slovníky „šerlink“ vyložiti neumějí.
[13]) Desky. Miscell. č. 92.
[14]) Arch. praž. č. 1174. 164.

Čtoucí zajisté všiml sobě tu a tam té patrné snahy našich starých milých parádníků, že nepřestávali na jedné kožešině při svém kožiše. Obyčejně bývala na šatě dvojí kožešina, jiná na výložkách, jiná na spodku. Čtemeť o „kožiše muchejrovém běliznami podšitém s vejložky kuními“; [1]) jindy čteme o „kožiše oděvacím králíkovém s předky liščími“. [2]) Na kožichu urozené manželky Jana Mikše Hrobčického sdružily se lišky s kunami. Víme to ze žaloby Hrobčického, an viní r. 1558 kožešníka Vidaurka, že maje kožich spravovati „vyňal zadek a starými liškami ho nastavoval, a kunami také že byl kožich obložen, i v těch nepořádně se zachoval, neb některé kuny vopak vlasy obrátil“. [3])

Kterak kožišníci kůže ke kožichům upravovali, o tom znamenitá zpráva v rukopisných pamětech rytíře Jeníška z Újezda. [4]) Ten pozval si r. 1545 na tu práci kožišníka z Klatov. Kožišník namočil kůže ovčí, jarlinky, jehenčí, liščí do dvou kádí a máčel je první den asi dvě hodiny; nazejtří je vybral a donesl k řece, kde je pral; potom opět jsou do kádě namočeny. Pak jsou kůže strouhány a do kvasu dávány. Kvas pořízen z půl druhé čtvrtce mouky režné, z půl kbelce a půl mírky režných otrub a z pěti mírek soli.

Ty kůže každý den ráno a večer kožišník překládal z jedné kádě do druhé. To trvalo nad týden; potom kůže z kvasu celý den v světnici vyvěšoval a strojil na bidla, kdež visely za několik dní. Když je s bidel sňal, šatem mokrým je smáčel a složiv je do koše kamením přiložil za den. Po tom dni na železe je strouhal a na noc vždy slanou vodou potíral a moukou posejpal a zase strouhal Na konec je vymrskával, a kde co natrženého, šíval. Všecka ta práce trvala asi čtyři neděle. Koží bylo 80 a od jedné platil rytíř po 1 groši míšeňském. Z nich ušity tři větší dětské kožichy za 30 grošů, tři menší za 18 grošů, pět kožichů děvečkám za 25 gr.

Při drahotě kožešinného šatstva jest dosti podivno, kolik kožichů mnohý a mnohá v almaří své chovali. Na příklad v Lounech Kateřina Vorlíčková, měšťanka, měla r. 1575 čtyři, mezi nimiž jeden „s aksamitovým životem“. [5]) Nepatrný zeman Jakub Lhota v Libochovicích († 1594) zanechal po sobě sedm kožichů, z nichž dvě šuby liščí, horckopy tři. Urozený Mikuláš Lobkovic r. 1588 měl osm kožichů, z nichž dva sobolové, dva kuní, jeden rysový, jiný popeličí, dva liščí. [6])

S šitím kožichů mívalo obecenstvo asi svízel pro neustálé hádky krejčířů s kožešníky. Roku 1495 vymohli si kožešníci od Vladislava majestát, že krejčí nesmějí v řemesle zdělávati chlupatin; svršek ovšem zase neměl šíti kožešník. Proti drahé práci kožešnické vydal císař Rudolf r. 1578 svůj řád drahotní, v němž dí, „aby v každém městě dvě osoby — jedna z ouřadu, druhá řemesla krejčovského nařízeny byly, aby kožešníci

---

[1]) Arch. praž. č. 1210. 27.
[2]) Tamže č. 1172. 9.
[3]) Tamže č. 990. 87.
[4]) Rukopis mus. str. 65.
[5]) Arch. lounský č. 1. C. 47.
[6]) Arch. praž. č. 1173. 133.

oupravně vydělávali kůže chlupaté a od podšívek mnoho nebrali.“ Slibuje císař, kdo nad slušnosť draho bude prodávati, tomu že zboží se poběře. Kdyby který kožešník falšoval kůži, od lidí lepší bera a horší dávaje, ten že bude trestán jako zloděj.[1])

Obarvil-li kožišník kůži a prodal-li ji věrně za obarvenou, nepokládal se za klamaře.[2]) A barviti kožešiny umívali mistři ode dávna. Z kunin umívali robiti soboly. Barvivo si pořizovali ze stříbra v lučavce nebo v spiritu nitri rozpuštěného. Prve než jali se barviti kožešinu, natírali ji kamencem, aby barvivo důkladněji pak drželo.[3])

Že u nás v XVI. věku barvili kožešiny, to víme bezpečně. Vždyť jest zapsáno v pražské knize (č. 1172), že r. 1568 prodán kus „barveného“ bobra za 30 grošů míšeňských. Nebarvený byl by stál dvakrát více.

Gay vypočítává, že v polou XVI. století ve Francii k šatům užívali dvacaterou sedmerou kožešinu.[4]) V českých pramenech shledali jsme bez mála tolikéž.

Koncem století XVI. leckdy a leckde vyskytne se zvláštní „futro“ pod šaty. Slove bambáskové. Šaty s futrem bambáskovým kupují se u kožešníků a ne právě lacino. V Praze ceněn v letech devadesátých „plášť nebo futro bambáskové“ u kožišníka ve 12 kopách míšeňských.[5]) V Lounech jsme r. 1594 nalezli i „šlofpelc popelatý z šamlatu bez vody bambáskovým futrem podšitý“.[6]) Nevědouce bezpečně, co futro bambáskové jest, přidáváme je k zboží kožišnickému. Čtoucí pomní seznamu látek svrchu položeného, v němž pravdě podobně vysvětlen bambásek za spracovanou bavlnu v jakous vatu (str. 363.).

7. Mužské nohavice.

Kalihot; femoraly, sedění; plundry, pludrksás; kalhoty pytlaté; poctivice duté; gatě; podšívka; krytí, kapsy; vyvlačování, prýmy; knoflíky; nohavice ze všech látek; nohavice zvířecí; koženky šmelcované; šle; lidé bez kalhot; nohavice ženské.

Starodávné nohavice čili škabryně,[7]) kryjící nohu celou od boků po patu, v XVI. věku rozpůlily se. Vznikl, jakož svrchu dotčeno, „**kalhot**“, „**galihot**“, (v Rychnově „kaliaut“), jenž kryl stehna, a vznikl „**punčoch**,‘, jenž kryl lýtka.

Kdy a kde se toto památné rozštěpení vylíhlo, o tom jsou v cizích literaturách sporná mínění, jimiž čtoucího ušetříme.

---

[1]) Chaos v arch. praž.

[2]) Historia de gentibus septentrionalibus autore Olao Magno Gotho, archiepiscop. Upsalensi r. 1555 vykládá o falšování kožešin.

[3]) Weigel. Abbild. der Hauptstände. 617.

[4]) Gay. Glossaire. 741.

[5]) Arch. praž. č. 1174. 164.

[6]) Arch. lounský č. 1. C. 18.

[7]) Jméno v Manualníku Korandově. 16. Ještě u Štelcara.

Nám zdá se, že sedlák ukázal tentokrát cestu pánům. Na obrazech našich z rozhraní věku XV. a XVI. mají sedláci krátké čili stehenní kalhoty do bot, při nich začasté „punčoch“, kdežto šviháci nosí ještě pořáde dlouhé nohavice jako u věku předchozím.[1]) Sedlák došel punčochu a stehenních poctivic asi zcela přirozeně; mívaltě také dlouhé nohavice druhdy jako stavové jiní, ale ty nohavice osvědčily se jakožto nepraktické: jakmile rozedřelo se a vylezlo koleno, bylo rozštěpení nohavic ve dva díly, byl „punčoch“ (bundschuh) a „kalihot“ věcí hotovou. Který člověk prostičký neodhodlal se k oněm dvěma kusům a ouzkých dlouhých nohavic také nechtěl na se bráti, musil chtěj nechtěj dáti dlouhým nohavicím formu širokou, ne podobnou našim nynějším futrálům. Důkaz toho obrázek v biblí Severynově z r. 1537. (Náš obr. č. 204.)

Stehenním nohavicím obvykli říkati v XVI. století kromě „kalihoty“ též „**poctivice**“, „**femoraly**“;[2]) a byly-li kalhoty velmi kratičky, sluly „**sedění**“ čili německým hlaholem „**ksás**“.[3]) Jméno „spodků“ vyskytuje se teprve v XVII. věku;[4]) ale spodní nohavice (podvlékačky) oblékány v zimě pod svrchní kalhoty již u věku XVI.[5])

Kalihoty, femoraly a ksásy bývaly více než jiný šat hned od prvopočátku svého klínovány, řezány, vyvlačovány; také jevily snahu rozšiřovati se, čímž vznikl v Němcích zvláštní kalhot obšírný veskrze rozřezaný, jemuž naši říkali **pludrhuzny, pludrksas** (v Rychnově prudrksas), **plundry**, nebo lépe a po česku **kalihoty pytlaté**.

Klíny dvojí řadou nad sebou vyvlačované ukazuje obrázek Vávry mečíře v brodském graduale z r. 1559 (náš obr. doleji). Je to pohled nikoli nesličný. Proti tomu plundry, které má Samson a kat v Melantrichově biblí nebo voják v Husově Postille (z r. 1564), jsou vzory nemotorné neskromnosti a rozmařilosti dětinské, třebatě nebyly ještě ani tak protimyslny jako pludrksasy některých německých lancknechtů pověstných, které podle dřevorytin Ammanových tak obšírny byly, že visely téměř k zemi jako sukně ženská a při tom tak strakaty a povlačovány, že ze svrchní látky kalhotové nic nezbylo než dlouhé řemeny a porty, pod nimiž a mezi nimiž hojné chuchvalce spodní látky[6]) vyčíhávaly.

Přikládáme obrázek (č. 262.) lancknechta z kodexu strahovské knihovny. Na něm jsou ony nepěkné plundry. Jsou patrny řemeny svrchního kalhotu a mezi nimi válí se hromada látky spodnější. To byly ony nevkusné německé plundry, proti nimž se kázalo a kteréž úřady zakazovaly. A podobá se, že i v samých Němcích kromě lancknechta, kromě

[1]) Viz Život sv. Pelag. v Život. Svatých. Miniat.

[2]) Femoralia frc. femorale; feminalia; feminale; culottes; braie à homme, braie de femme. To jméno po vší Evropě.

[3]) Ksás = superior bracharum pars, pudenda et femora obtegens. Nomenclator Veleslavínův. 184. Gesäsz.

[4]) Našli jsme je r. 1650 v zápiscích Štěpánkových z arch. litomyšl. Lib. divisionum.

[5]) Zeitschr. f. deut. Kulturgesch. I. 565.

[6]) I 80—100 loktů látky na ně vyšlo. Hefner-Alteneck. 599. Náš Veleslavín v Politii vypravuje s hrůzou o jakéms lancknechtu, jenž spotřeboval 99 loket tykyty na vyvlačování nohavic i kabátu.

rozpustilého některého šlechtice a kromě bujného mladého řemeslníka nebo studenta potulného žádný slušný člověk do oněch nejbujnějších plundrů se neobouval.

Přestáváno na střídmější formě. V českých inventářích jest vyvlačovaných kalhot síla. Někdy se tím míní kalhot na zdobu svou poněkud prořezaný a podoby slušné, jindy však za tím jménem jsou opravdu plundry. Ještě koncem XVI. věku čteme v pražské popisní knize o „poctivicích dělaných po německu a vyvlačovaných černým satinem“.[1]) Určení „po německu“ svědčí o plundrech. V krejčovském řádě města Jablonného z r. 1592 nařizuje se novotnému mistrovi, aby šil za kus mistrovský „poctivice švýcarské“,[2]) a ze zprávy Jiříka Závěty[3]) o korunování Matiášově r. 1611 dovídáme se, že nohavice švýcarské byly ze šnytů červených aksamitových, povlačované bílou tykytou. Tedy zase plundry.

Čís. 262. Lancknecht r. 1531. Z kodexu strahovské knihovny (z Dobřenských).

Také kalhotů zřejmě plundrových či pludrksásů dost a dosti v knihách sesbíráš. Vždyť už onen nešťastný zloděj Jíra Cibulkův, jejž r. 1577 oběsili v Solnici,[4]) sám sebral v Rychnově pludrksás, v Svitavách tři, v Skutči též jeden pludrksás a v Čáslavi „plundry — a jiné kalhoty“. V Praze chodíval v pludrksáse na příklad Albrecht z Lebentálu, kupec na Koňském trhu, maje kromě pludrksásu ještě čtvero jiných poctivic tykytou podvlečených.[5])

Ačkoli české plundry té nemírné obšírnosti nebyly jako německé, nicméně široky byly podle pojmů nynějších přece z míry dost. Vímeť na příklad, že r. 1565 krejčí Tesař dělal „pldrhuzny“ ze ženské sukně nebo z mužského pláště velikého;[6]) také víme, že r. 1572 jeden pražský sklenář ukradl kdesi pět konvic a „měl je v pludrhuznách“.[7])

Ale jménem plundrů nesmí se dáti badatel mýliti! Čechové zvali naposled kde které široké nebo nadité kalhoty plundrami už pro samotnu šířku jejich.[8]) Plundrami byly jim na příklad ony široké kalhoty, jimiž oděni jsou kupci na Sadelerově rytině Vladislavského sálu.

---

[1]) Arch. praž. č. 1172.
[2]) Arch. mus. list. z Jablon.
[3]) Univ. knih. č. 54. B. 131.
[4]) Č. Č. Mus. 1847. 612.
[5]) Arch. praž. č. 1210. 39.
[6]) Tamže č. 1048. 134.
[7]) Tamže č. 1050. 216.
[8]) Nomenclator Veleslavínův: pludrhosy = nadívané nohavice. 496.

Tedy při českých plundrech nebude vždy potřebí mysliti na ono přebujné německé vyvlačování lancknechtské. Soudíme tak, čtouce na příklad, že r. 1570 měl krejčí Jan Stříbrský na skladě „čtyři soukenné pludrhuzny po 20 groších, 20 párů pludrhuznů z černého plátna po 10 groších, 15 párů pludrhuznů plátěných bílých po 5 groších.“ [1]) Toť jsou přece kalhoty nějaké hodně prostičké.

Ba některé plátěné „plundry“ budou již šatem spodním! Jsoutě na příklad v popise svrchků ctihodného faráře svatomichalského Jindřicha r. 1584 plátěné plundry počítány hned při „vinutí“ čili prádle.[2]) Pan farář jistě nechodil v bílých plátěnkách po ulici. První kalihoty, jež se zřejmě zovou „podvlékacími“, nalezli jsme ovšem teprve r. 1606. Byly z černého barchanu.[3])

Zatím co u nás panovaly všelijaké poctivice nebo galihoty stehenní vyvlačované i obšírné plundry, ať svrchní ať spodní, vyvinovala se ve Španii, Francii, Italii a v Anglii nová nepěkná moda kalhotová. Galihoty totiž ztrácely řasy, krátily se i nabubřovaly se vycpaninou. Dostaly formu melounu nebo koulí či bubnů z karet. Naši jim říkali **poctivice španělské** a někdy i **poctivice duté**. Též dosti zhusta za slovem „**ksas**“ skrýval se dutý románský kalhot.

Při tom kalhotě zase znova nastoupily službu **nohavice ouzké, dlouhé, přilehlé,** celou nohu až do střevíce kryjící. Někdy se vyskytují se jménem „**tažených poctivic**“. Panstvo nejraději nosilo k španělským krátkým bubnům pletené hedbávné trikoty, jimž u nás říkali „tkané nohavice“ nebo lekdy také „štrymfy“, které však ještě v letech osmdesátých velmi byly drahy.

Vyšší stavové zobyčejnili si u nás brzy tuto modu. A měšťané nezůstávali dlouho za pány. V kancionálech pozoruješ již v letech padesátých tu a tam dotčený španělský kalhot; nejprv ovšem formy střídmé (viz obr. 263.), ke konci věku pak i tak podivného baroka, jako ukazuje sluha při svatbě v Galilejské Káni v jednom kancionále universitní knihovny z r. 1597,[4]) nebo jako vyobrazen Václav Diblík z Votína r. 1581 v kouřimském graduale. Na přítomném obrázku (č. 264.) jest jasný vzorek španělského ksásu s úzkými nohavicemi. Ksás je vydut a pruty na něm jsou plasticky buď přišity buď vyšity tím způsobem, jako jsme svrchu vykládali jméno lenýře při kabátě. Kabát pánův je popásní vycpaný a jako prošívaný. Na plášti pánově visí podivný límec. Obrázek jest vyňat z malostranského kancionálu, r. 1572 pořízeného.

V inventářích městských zřejmě čteme o poctivicích španělských a dutých teprve od r. 1570.[5])

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 63.
[2]) Tamže č. 1173. 3.
[3]) Tamže č. 1174. O šlafhuzách mluví litomyšl. kniha lib. division. v c. k. listovně r. 1654.
[4]) Č. 17. A. 3.
[5]) Arch. praž. č. 1172.

Není snad potřebí zvláště dokazovati, že podle španělských dutých kalhotů všecky ostatní starší, ba i starožitné druhy poctivic a nohavic žily a kvetly. Pořád přicházejí ti na oči v inventářích „kalihoty s punčochem“ — tedy forma starší podle „nohavic s kásem“ a „kalihot s nohavicemi“, tedy podle formy novější, a tu a tam spatříš i „poctivice dlouhé“, tedy formu nejstarší.

K těmto všelikterakým poctivicím a nohavicím připojují se u nás **„kásy vlašské“**, kteréž asi, soudíc dle obrázků, neliší se od španělských, a kromě toho vyskytují se u nás v době Rudolfově nezřídka též **„uherské gatě“**.[1]) Že v modrých anebo v červených uherských gatích chodíval v Praze do r. 1594 Václav Batory,[2]) to nedivno; ale že se dostala „červená gaťata“ i na krámy pražské, kdež r. 1608 cenili je pár po půl druhém rýnském, to svědčí o tom, že naši lidé v nich také chodívali.[3])

Čís 263. Z brodského gradualu r. 1157.

[1]) Střih gatí uherských nebo „hejduckých“ viděli jsme v knize táborských krejčí r. 1717 Mazaným narýsovaný. Dle něho by to byl kalhot krátký jen po kolena, dole knoflíky zapínaný. Je v lidovém kroji dosavad.
[2]) Arch. praž. č. 1208. 76.
[3]) Tamže č. 1174. 330.

Od počátku XVII. věku patrně hynou u nás procpané, „duté“ nohavice španělské a převahu nad nimi dobývají sobě kalihoty francouzské úzké nebo ony široké, jež zove Lomnický **„faldovanými“**. V Němcích sluly souvěkovcům „geysenhosen“, podle hrdinných obránců své vlasti Geusů nizozemských.[1]) Vzory jejich zříti na obraze literátů prachatických (č. 191.); jiný vzorek z r. 1620 podáváme číslem 265. Obraz představuje vznešeného pána z české mapy Sadelerovy.

Všecky všudy poctivice a sedění byla podšívána. Při španělských kalhotech rozumí se věc sama sebou; bylytě takové kalhoty jako „modeс-

Čís. 264.
Z malostranského kancionálu
r. 1572.

Čís. 265.
Bohemus nobilis
z mapy Sadelerovy r. 1620.

race“. Ale i kalhot lehký míval podšívku. Obyčejně plátěnou.[2]) Stříbrští kupují r. 1537 servusovi svému sukna dva lokte po 48 groších na nohavice a platí zároveň „za podšívku pod nohavice 13 grošů“.[3]) Čeládka zámku jindřichohradeckého dostala r. 1564 postav žlutého sukna na podšívku nohavic za půl druhé kopy grošů.[4])

Vlaské poctivice urozeného pána z Hradce Jindřichova byly r. 1573 opravovány suknem červeným a černým a vycpány vlasy koňskými, jež

[1]) Zeitsch. für die Kulturgesch. I. 775.
[2]) „Galihoty aksamitové plátnem podšité“ — v arch. praž. č. 1173. 385. a j.
[3]) Arch. plzeň. č. 184. 228.
[4]) Arch. hradecký. Oučty panské.

koupeny za 36 grošů. Před tím r. 1565 platí se 4 groše kloboučníku „od vymrskání dvou liber bavlny J. M. panu pod nohavice".[1])

Nohavice, kalhoty a ksásy mívaly **„krytí"**, jež se odvazovalo a přivazovalo. Urozený Zikmund Kej z Hiršfeldu r. 1562 rozpustile volal: „Já hned s krytím choditi nebudu, dám je sobě vypárat, čerta-li bych se s ním vždycky rozvazoval!"[2])

Na trhu v českých Benátkách r. 1546 tuze lály a „promlouvaly ženy poctivé, že pan Adam Leva z Brozánek vohavně tak chodí bez sukně v nohavicích majíc krytí odvázané po jedné straně".[3]) Protož volá Lomnický, aby Bůh a lidé nenáviděli ty šelmy, ježto mají tvárnosť lidskou, jazyk český, oděv cizozemský — „a dole hanebné věci těla svého nestydatě odkrývají".[4])

V kalhotech bývaly **kapsy**. Když nechtěl r. 1588 v pražské hospodě Zbiroh platiti, sáhla mu šenkéřka do „poctivic a řekla: kde máš kabsu?; a vyňala půl tolaru".[5]) Také tehdejší zloději umívali do „kabes" čiperně sahati. Roku 1590 Krištof Pray, přijev do Prahy, „v hospodě řetěz zlatý ze 230 článků s grošem, na němž obraz Jeho Svatosti papežské byl, z hrdla svého sňal a vstrčil do galihot". Než došel na Hrad — byl řetěz ten tam.[6])

Že kapsy bývaly hlubší dnešních, to soudíme ze slov, zapsaných r. 1614 v pražském soudě: „Krejčí sáhl k tulichu do kapsy a pichl".[7])

Přední zdoba kalhot bylo, jakož svrchu připomenuto, vyvlačování. I trikoty, nohavice tkané, bývaly vyvlačovány. Viděti to na figuře Ferdinanda I., vytesané na reliefu českého Belvederu.

Jaký vkus při té modě mívali naši předkové, to ukážeme několika případy. Vyskytují se v půli věku u měšťanů „poctivice brunátné soukenné, atlasem popelatým premované a tykytou popelatou vyvlačované";[8]) „ksás vyvlačovaný harasem bílým";[9]) sekretář komory české doktor Bann († 1596) chodíval v „poctivicích černých s aksamitovými šnyty, karmazinem popelatým bodeným podvlečených".[10]) Páni šlechtičtí mívali touž dobou „poctivice černé zlatohlavem vyvlačované", „poctivice karmazinové popelaté, nebo aksamitové zlatohlavem vyvlačované". A čteme-li r. 1551 v inventáři Marty z Kynšperka o červených nohavicích zlatohlavem podšitých: to zajisté rozuměti jest, že ony nohavice byly zlatohlavem vyvlačovány.[11]) Pan Mikuláš Lobkovický r. 1588 nechal po sobě mezi jinými drahými nohavicemi také „poctivice červené s šnyty, šňůrkami

---

[1]) Tischer. Opisy oučtů hradeckých.
[2]) Soud o tu řeč, poněvadž měla oumysl urážlivý, čti v kn. komor. soudu č. 14. G. 368
[3]) Kn. komor. soudu r. 1546. Mus.
[4]) Pejcha života.
[5]) Arch. praž. č. 1126.
[6]) Tamže č. 1138. 64.
[7]) Tamže č. 1068. 243.
[8]) Tamže č. 1172.
[9]) Tamže č. 1210. 11.
[10]) Tamže č. 1173. 339.
[11]) Tamže č. 100. A. 1.

zlatými premované a zlatohlavem vyvlačované" a druhé „žlutého aksamitu karmazinem vyvlačované".[1]) V Lounech nalezli jsme r. 1576 mezi jinými kusy též „sedění aksamitové premované a tykytou vyvlačované".[2])

Nebylo-li vyvlačování na kalihotech, byly tu aspoň **prýmy, tkanice** a **šňůry** čili **točenice.** Čítáš v inventářích dosti zhusta o „nohavicích s **barvami**",[3]) toť s prýmy, čítáš, že ten onen má „soukenné poctivice, aksamitem černým premované"; nebo „ksás soukenný černými šňůrkami a tkanicemi premovaný"; pan Hrobčický († 1600) míval prostý „ksás aksamitový černý s portkami dupltykytovými".[4])

Někdy — ale teprve koncem století — naskytnou se ti „kalihoty se stříbrnými **knoflíky**".[5]) Tedy i knoflíky byly ozdobou; a knoflíky pak zůstávají na kalhotech napořád až do našich dob, kdež ustrnuly v kroji lidovém. V Litomyšli má kdosi r. 1650 „spodky se stříbrnými knoflíky a kalouny premované".[6])

Spolu s knoflíky od polou XVI. věku zhusta bývají spodky „**stuhama**" zdobené.[7])

Kalhoty byly jako každý jiný šat **ze všech látek** pořizovány. Holotové na Hradci Jindřichově mívali „galioty" z barveného plátna.[8]) Ale to přece patrno a vlastně dobře pochopitelno, že ke kalhotům brávali spíše látky podstatnější, pevnější. Byly sic kalhoty také z damašku, z mochýru — i měšťané v takových strojbách chodívali[9]) — ale nepoměrně větší summu kalhotů aksamitových a soukenných shledáš nad lehčí hedbávné. Aksamitové kalhoty staré cenili r. 1598 v Praze za kopu,[10]) poctivice dupltykytou vyvlačované r. 1590 až i za 44 kop grošů![11])

Na soukenné kalhoty a nohavice brávali zámožnější lidé všech stavů, i sedláci, kteří nebyli stav, velmi rádi drahé lindiše a sukna anglická pro vytrvalosť těch látek. Soukenné kalhoty nejlaciněji ceněny r. 1583 v Praze za 48 grošů,[12]) bylytě asi jen ze sukna vlčatého laciného; pěknější kalhoty téhož roku byly za dvě kopy; vždyť stál r. 1570 loket sukna domácího 12, 20 i více grošů, a „malému pacholeti" musil krejčí r. 1592 vzíti na kalihoty půl páta lokte látky.[13]) Od šití soukenných kalhot měl krejčí dle řádu Rudolfova z r. 1578 bráti 4 groše.[14]) Kalhoty z cizích lindišů byly za kolik kop, vímeť, že jediný loket takové látky byl za kopu i za více kop.

---

[1]) Arch. praž. 133.
[2]) Desky. Miscell. 92., arch. loun. č. 1. C. 47.
[3]) Desky. Miscell. 92. r. 1534.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 76.
[5]) Též kniha.
[6]) Lib. div. v arch. litom. vypsal Štěpánek.
[7]) Viz inventář v Byšici. Mus. r. 1662.
[8]) Tischer. Účty panské z Hradce.
[9]) Rukavičník praž. Neytyngar r. 1599. Arch. praž. č. 1174. 35. Též arch. loun. č. 1. C. 18 70. r. 1594.
[10]) Arch. praž. č. 1174. 24.
[11]) Tamže č. 1173. 187.
[12]) Tamže č. 1210. 35.
[13]) Tamže č. 1055. 282. 285.
[14]) Tamže č. 313. 120.

Z látek novějších na kalhotech vyskytuje se od počátku XVII. věku pamazin a moselán anebo mezolán [1]) dosti často.

Od let sedmdesátých hojně se vyskytují v Praze **„nohavice tkané bavlněné“.**

Nejvíce kalhotů v XVI. věku bylo urobeno z **kůže.** Tať ovšem nejpodstatnější látkou a tudíž podstatným našim Čechům nejmilejší. A nebyly-li celé kalhoty z kůže, aspoň kus, na němž se sedělo, jenž slul „sedění“, býval z kůže.

Koženky nalézáš nejprve při lidech dělných, chudých. Dí kniha náchodská r. 1566 o chudém chasníkovi Sobkovi, že měl šaty, jako jeden z chudých mládenců, sukni lindyšovou, kabát tykytový, poctivice jedny lindyšové a dvoje kožené.[2])

Kalhoty zvířecí však nacházíš při všech stavech, a ve všech městských knihách jsou psány. Na příklad v Chrudimi má r. 1536 měšťan Šach „sedění kožené“,[3]) Bláha, šenkýř v Plzni († 1558) chodíval v červené čepičce a v poctivicích kožených, jiných ani nemaje;[4]) písečtí, rychnovští, litomyšlští, jaroměřští měšťané chodívali v kožených nebo zvířecích poctivicích[5]) — slovem, kteréhokoli města starodávné kšafty a inventáře otevřeš, všude koženky nebo kalihoty „zvířecí“.

Rozumí se, že pražští měšťané chodívali v koženkách také. Lazebník pražský Martin neměl r. 1564 jiných poctivic nežli troje „zámišové“;[6]) ale nejen lazebník i bohatý Goliáš († 1577), jemuž náležel dům a pivovar proti „Sladkým“, měl troje kožené poctivice;[7]) též učený professor a obojích práv doktor Šimon Proxenus († 1575) chodíval v nich — krátce před svou smrtí objednal si nové.[8]) Doktor lékařství Jan Švancar z Tepence nechal po sobě r. 1558 čtvero poctivic kožených,[9]) také cizí doktor Tutius Bazynus, jenž r. 1597 z Prahy kradmo ušel, chodíval v „kožených galiotách“.[10]) I velební páni odívali se koženkami. Na příklad Jindřich, farář u sv. Michala († 1584) zanechal po sobě „kožené poctivice“,[11]) a probošt vyšehradský Jiřík z Jelče má v inventáři kožené nohavice.

Také rytíři a páni ob čas oblékali se v koženky;[12]) na příklad Jindřich Hrobčický roku 1600 má „bílé kalihoty kozlovy“.[13]) Urozený

---

[1]) Roku 1607 zovou se „kalihoty mezulánové“ starými.
[2]) Arch. náchod. kn. č. XV.
[3]) Rybička Č. Č. Mus. 1845. 369.
[4]) Arch. plzeň. č. 35.
[5]) Viz písecké kšafty tamější. Lib. divis. v Litomyšli. 272. Vypsal Štěpánek. Knapp. Jaroměř. 78.
[6]) Arch. praž. č. 1172. 5.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1172. 179.
[8]) Dsky. Misc. č. 54. 165.
[9]) Arch. praž. č. 100. 213.
[10]) Tamže č. 1173. 385.
[11]) Tamže č. 1173. 8.
[12]) Arch. loun. č. 1. C. 18. 70.
[13]) Arch. praž. č. 1174. 76.

pan Mikuláš Lobkovic († 1588) zanechal po sobě „ksás zvířecí" — ale ovšem „s brunátnými květy", a druhé „poctivice kožené bílé".[1])

Poctivice kožené byly tak obyčejny, že drahotný řád Rudolfův r. 1578 ustanovil, kolik smí krejčíř od jich ušití bráti. Ustanovil 4 gr. české a později 20 grošů miš.[2])

Všecky svrchu vyložené formy kalhotné bývaly šity z kůže. Nalezli jsme r. 1582 v Praze i „ksás vlaský kožený, tkanicemi premovaný". Ovšem nejobyčejnější byly koženky formy nejprostější, asi té, která dotud v kroji lidovém. V Jaroměři jim říkali „hladké". Řád Rudolfův zove je poctivice kožené **„s řeménky"**.

Co do původu zvířecího materialu nejvíce bylo **kozlovic**, jakkoli v řádě krejčířů sušických r. 1580 čteme, aby mistři na prodej nedělali z kozlovic než spíše ze **skopovic**.[3])

Bývaly „poctivice kozlovy" i aksamitem premované.[4]) Několik poctivic nalezli jsme z kůže laní, jelení. Slovutný Kolárek z Těšína, majetník domu Hřebenovského v Praze († 1599) měl také „kalihoty z losovy kůže stříbrnými pasomany premované".[5]) Naposled i psí nohavice nalezli jsme. Měl je r. 1591 kýs tovaryš mlynářský v Praze. Ukradli mu je, když umíral.[6])

Co do zpracování kůže čítáme nejčastěji o poctivicích nebo kalihotech „zámišových".[7]) Byly z kůže všelikteraké „na zámiš zpracované". U pražského krejčího roku 1570 bylo „mužských nohavic zámišových 28 párů velkých malých oceněno po 50 groších míšeňských kus.[8]) Jedna kůže zámišová po 15 groších páčena.

Co do **barvy** bývaly zvířecí nohavice obyčejně bíly, hřebíčkovy[9]) a černy. Černých bylo nejvíc a sluly „šmelcované". Kterak koženky šmelcovati bylo, toho nalezli jsme recept psaný čísi rukou v jednom slováři.[10]) Bylo vzíti saze a tříti je s klejtem a lněným olejem. Šmelc na koženkách byl pomíjející jako všecko na světě. Proto musily koženky ob čas zase přibarvovány býti. Vyčítát nějaká žena r. 1566 pražskému pasíři Fortunovi, jenž často poctivice z koží zbarvoval: „Co se s nimi vždycky barvíš, an jako by na tebe nebyly šity, všecky se pukají".[11])

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 133.
[2]) V arch. praž. Chaos též č. 348. 120.
[3]) Arch. praž. č. 1172. 125.
[4]) Arch. mus. listiny sušické.
[5]) Arch. praž. č. 1174. 105.
[6]) Tamže 1122. 203.

[7]) Dsky. Misc. 92. R. 1521. „Slovutný Jakub od Vranného" odkazuje pacholeti Johannesovi „zákon latinský, kaftan, kalamář cypřišový a k tomu nohavice zámišové". Pavel apatykář v Praze r. 1537 „nohavice zámišové". Tamže.

[8]) Arch. praž. č. 1172. 63.
[9]) Hřebíčkové koženky viz v kn. arch. praž. č. 1210. 27.
[10]) Univ. knih. č. 54. C. 22.
[11]) Arch. praž. č. 1049. 56.

Kalhoty zvířecí bylo lze ušiti z dvou skopovic, ale ovšem jen z velikých. Roku 1586 přiběhl v Turnově soused Valentin Tupenda na soud a „předkládal jakési kožené kalihoty, aby páni na ně pohleděli a toho považili, jsou-li takové kalihoty ze dvou koží velikých skopových!“ Páni pohleděli, a krejčovský cechmistr, háje cech, pravil, že měl Tupenda prve, než kalhoty šíti dal, ukázati cechu, jak veliké ty skopovice byly, „kůže jednostejné nebejvají“; „ze dvou koží dosti je tu uděláno“. A soud rozhodl, aby Tupenda nechal cech s pokojem, a myslí-li, že se mu škoda stala, že mu krejčí Petříček kus skopovice zpronevěřil, ať prý viní Petříčka.[1])

Kdežto tedy koženky byly několikem barev omezeny, kalhoty z jiných všech látek barvami svítívaly. Známeť i mnoho kalhot světle červených, perlových, i zelenĕ papouškových.[2])

Řekneme-li ještě, že jsme r. 1578 nalezli v Praze divnou formu, totiž „poctivice kožené s živůtkem při nich barchanovým“,[3]) a že nohavice visívaly na kožených **šlech** anebo **„šandách“**,[4]) lze nám na konec oznámiti, že chodívali nejedni mužové také zhola bez nohavic; aspoň čteme v policejních řádech leckteréhos města o pokutě, která stihne nestydaté lidi, bez kalhot veřejně chodící. V Liberci prý na tu neslušnosť usadili jeden groš trestu.[5])

Jako v předešlém století, takž i v tomto pořáde pekaři a mlynáři rádi bývali bez nohavic, nad čímž se na příklad r. 154J ani rychtář v Slavkově nepohoršil. Na rozkaz vrchnostenský sebral mlynáře u Slavkova kdes do vězení; ale že „mlynář měl na sobě toliko košili a fěrtuch, potom mu střeví, sukně a klobouk z mlýna vynesli a vzali ho do trestání.“ Tedy měl mlynář všecko, jenom ne kalhoty.[6])

Připomínku o **ženských nohavicích** nalezli jsme pouze v českém řádě řehole dominikánek, psaném asi na počátku XVI. věku. Tu se poroučí jeptiškám, aby spávaly oblečeny i „s nohavicemi v krajinách, v nichžto ženy nohavicím zvykly jsou“.[7]) Měly-li mnišky nohavice, měly je asi jiné paní u nás též; ale jaké byly, nesnadno říci.

---

[1]) Arch. turnov. Acta forens. 144.

[2]) Takové měl na př. pan Burian ze Švamberka † 1513. Dsky. 6. B. 20.

[3]) Arch. praž. č. 1172. 203.

[4]) Slovo šanda nalezli jsme ponejprv r. 1600 v kn. arch. praž. č. 1062. 246. „Kolečník bránil se šandou, sňal šandu a zamítal se kordu.“

[5]) Hallwich. Reichenb. 136.

[6]) Kn. kom. soudu č. 9. b.

[7]) Rukop. univ. knih. č. 17. F. 14.

8. Punčoch a obuv.

Punčoch mužský, ženský; forma punčochu; vázaný; cizí zboží u nás; české punčochy; látky punčochové; barvy; povázky nebo podvazky; všelikteraké střeví; babský „punčoch s podešvy"; botky; boty a škorně; škorně rybnikářské, lovecké; rejtharské; škarpetle; podkůvky; pantafle; kůsle.

Punčochy (v Turnově „bunčochy" z něm. bundschuh) mužské od ženských lišily se ne tak úlohou ani podobou jako platností svou. Punčoch mužský byl v XVI. věku šatem svrchním — punčoch ženský šatem spodním.[1])

Co do formy byly punčochy **dlouhé, krátké, „s příkopytím"** čili **se střevíčky** nebo bez nich.

Punčoch dlouhý jest často vídati v erbě punčochářském; byl to punčoch dosahující přes koleno vysoce. I trikot slul někdy punčochem dlouhým. Příkopytím a střevíčkem na punčochu míní se vlastně ona část punčochu, která jde od kotníka k špici. Punčoch bez příkopytí nebo bez střevíčku jest pouhé lýtko na způsob nynější gamaše.[2]) V Praze cenil se pár „punčoch bez střevíček" za polovici celého punčochu.[3]) A „střevíček plátěný" jsou nynější ponožky (socken, soccus).

Punčochy šil krejčí nebo vázali je z vlny soukeníci a pletli na stavě punčocháři.

Které punčochy šil krejčí, ty byly buď v celku dle nohy střiženy a ušity, nebo se zapínaly a šněrovaly vzadu na lýtku tak, jakož vidíme obrázek toho v Melantrichově biblí r. 1549.

Vyskytují se punčochy také zapínané knoflíky stříbrnými.[4]) Punčochy z vlny vázané byly také celkem v sobě uzavřitým.[5]) Když se naučili řemeslníci punčochy tkáti,[6]) tkali je ovšem též v celku; knoflík, haklík stal se zbytečným. Ale na patě musil punčochář tkanou punčochu sešívati jehlou.

Co do **původu** svého uvádějí se druhou polovicí XVI. věku u nás nejhustěji punčochy **„nidrlantské"**, zvláště **„prislové"** či **„bryslické"**,[7]) jichž koncem XVI. století „tucen" za 6, 7 zlatých;[8]) pak **„francouzské"** a zvláště **„pařížské"**, jichž prodáván r. 1602 v Praze

---

[1]) Název „spodních" punčoch čteš řídko. Příklad v knih. arch. pražského č. 1174. 330.

[2]) Tamže č. 1174. 297. „Vlněné punčochy bez příkopytí".

[3]) Tamže 330.

[4]) Arch. praž. č. 1208. r. 1582.

[5]) Tovaryši platilo se r. 1615 od páru tlustého díla punčoch 7 kr., od tenkého cviklového páru 14 kr. bez stravy. Kn. arch. praž. č. 994. 191.

[6]) Tkané uvádějí se v Praze výslovně teprve r. 1570. Arch. praž. č. 1240. 169. a 1210. 11.

[7]) Arch. praž. č. 1173. 308.

[8]) Tamže č. 1174. 152.

„tucen“ za 12 rýnských.[1]) Též **„englitské“** punčochy k nám leckdy zabloudily a bývaly na krámech šmukýřských nebo kupeckých prodávány pár i po dvou kopách.[2])

Daleko hojněji užívali u nás punčochů vlaských. Z těch někdy uvozují se zevrubněji punčochy **„mantuanské“** a **„neapolské“**. Šmukýř Krok v Praze († 1614) míval na krámě mantuanské punčochy tucet po 19 rýnských; jiný šmukýř, Behm († 1595), prodával „krátké“ nebo „dlouhé štrymfy neapolské“ po kopě pár.[3])

Také **„německé štrymfy“** uvádějí se, z nich zvlášť **„mnichovské“**.[4]) Nelíbily se slovutnému mistru Kodicillovi, ant je r. 1586 učitelstvu zapovídá slovy, že v německých ženských punčochách veřejně choditi hanebno jest a u nás v Čechách neobyčejno.[5])

Že největší počet punčoch u nás byl **„díla českého“**, toť se rozumí samo, i kdyby tak zhusta nebylo v inventářích zřejmě pověděno, že ten onen punčoch **český**. Vždyť přece bylo u nás řemeslo „punčochářské“, které punčochami zábyvku mívalo přepilnou už dávno prve, nežli císař Matiáš r. 1612 pořádek staroměstský potvrdil a pečetí nadal.[6]) Jedním z kusů mistrských řemesla toho po všem království bývalo urobiti „pár **rejtharských** punčoch s taškami, dlouhých, z české vlny a s pěknými formami“.[7])

Do konce století uměli už naši lidé také punčochy plésti a tkáti z hedbáví. Při dvoře císařském drželi se cizinci jakožto mistrové toho umění. Při pražském soudě r. 1599 svědčí také Aurelius Rogier, „hofseydenstricker“.[8])

Co do **látky** bývaly punčochy, jakož tu a tam zmíněno, nejprve **vlněny**. Těch užíváno zvláště na zimu. Pár vlněných punčoch byl roku 1600 nejméně za 30 krejcarů; pár punčoch „bez střevíček“ za 15 kr.

Bavlněné punčochy, které nejspíše z Němec a z Nízozemí sem přiváželi, větším hejnem objevují se u kramářů českých koncem XVI. věku. U šmukýře Kroka († 1614) cenili tucen bavlněných ženských punčoch za půl čtvrta rýnského.[9])

Prostší lidé hojně užívali punčoch **plátěných**. Na příklad mladí holotové v Hradci Jindřichově nosívali plátěné „štrymfy“.[10]) Krejčí Stříbrský v Praze († 1570) měl na skladě 35 párů takových punčoch, pár po 4 nebo 5 groších.[11]) Jiní krejčí pražští prodávali na tarmarce křesťanském punčochy plátěné podle „škarpetlů“ (stará obuv[12]).

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 152. 469.
[2]) Tamže.
[3]) Tamže č. 1173. 308.
[4]) Tamže. 189.
[5]) Řád Kodic. od Zoubka vyd.
[6]) Arch. Pam. XI. 465. Rybička. Srovn. arch. praž. č. 556. r. 1597.
[7]) Arch. praž. č. 994. 184. Viz artik. punč. ve Mšeně r. 1629 v mus. česk.
[8]) Arch. praž. č. 1062. 104.
[9]) Tamže č. 1174. 469.
[10]) Tischer. Oučty zámecké.
[11]) Arch. praž. č. 1172. 63.
[12]) Tamže č. 1292. 441.

Nitěné punčochy prodávali šmukýři koncem XVI. věku nejdráže po kopě; našli jsme také „dva páry nitěných ženských punčoch dlouhých za 1 rýnský zlatý 10 krejcarů.[1])

Dosti zhusta dočteš se v popisních knihách o punčochách **hedbávných, polouhedbávných, harasových, barchanových** a **cvilinkových.**

Pražský Korálek z Těšína († 1599) měl dvoje hedbávné punčochy a dvanáctery harasové.[2]) Šmukýři pražští dováželi si hedbávné punčochy nejvíce z Italie. Bývaly drahy. Oceňujeť se r. 1608 u kupce pražského[3]) „hedbávných zleželých punčoch" pár za 5 rýnských 30 krejcarů! I práce placena dosti draho. V Jindřichově Hradci platí se r. 1580 soukeníku Karáskovi „za udělání červených hedbávných štrymfů" 16 grošů.[4])

Hojné bývaly za celé století punčochy **soukenné**. I ke kratičkým kalbotům vlaským čili k „sedění" jich užíváno — tedy tu, kde by dnes divadelní herec jistě oblékl se v trikot, aby lépe přiléhalo. Čteme totiž, že r. 1566 zanechal po sobě Řeháček z Květnice „sedění aksamitové s punčochami soukennými".[5]) Cenou byly punčochy soukenné i po kopě. Mezi nimi leckdy čteš i o laciných punčochách „vlčatých".

Daleko častěji nežli **plstěné**[6]) (plsti) punčochy popisují se v knihách punčochy **kožené.**[7]) Pár zámišových punčoch r. 1570 u krejčího pražského ceněn byl po 24 groších.[8])

Panstvo mívalo punčochy kožené asi jen k honbám.[9])

Co do kůže nejhustěji čtli jsme o kozlových punčochách. Ševci v Oustí nad Orlicí dělávali podle artikulů z r. 1536 za kus misterský **„punčoch hovězí"** a **„telecí** nožnový" [10]) — to jest s kapsou na nůž. Nápodobně ševci v Rychnově nad Kněžnou a jinde.

Jednou nalezli jsme také v Praze r. 1570 zmínku o **„punčochu kožichovém"**. Snad kožešina byla na něm ozdobou, lemem. Jináče bývaly soukenné a vlněné punčochy ozdobovány dosti zhusta **„francly"**. V Rakovníce prodávali r. 1600 punčochy „s franclemi" po půl druhé kopě i dráže. Hedbávné punčochy zdobili „štepováním".[11])

Punčochy obojího pohlaví nalezli jsme všech **barev**. Nejvíce bylo bílých, červených a černých[12]) nebo i brunátných. Ale byly také punčochy barvy „tělné", barvy žluté[13]) i dokonce barvy pomoranči.[14])

[1]) Arch. praž. č. 1173. 189.
[2]) Tamže č. 1174. 105.
[3]) Tamže. 830.
[4]) Tischer. Výpisy účtů hradeckých.
[5]) Arch. praž. č. 1172. 9.
[6]) Tamže č. 1174. 76.
[7]) Kšafty rychn. z r. 1588. Tu mívají kožené punčochy při kožených poctivicích.
[8]) Arch praž. č. 1172. 63.
[9]) Jsou v invent. lobkovickém; arch. praž. č. 1173. 183. R. 1588.
[10]) Zeiner. Oustí. 78.
[11]) Z účtů hradeckých vypsal Tischer.
[12]) „Bunčochy černého sukna" v Turnově r. 1607. Kšafty v arch. turn.
[13]) Žluté karmazinové, pár za 40 gr. r. 1608. Arch. praž. č. 1174. 330.
[14]) V takových chodíval p. Theodosius Sixt z Ottersdorfa († 1599). Arch. praž. č. 1174. 62.

Punčochy i nohavice stehenní vázaly se „**povázky**“ [1]) nebo podvazky. O prvních podvazcích nádhernějších, zelených, četli jsme zmínku v plzeňských knihách r. 1536.[2]) Byly ženské podvazky a cena jich 50 gr.

V druhé půlce XVI. věku bývalo u kramářů, roušnic, šmukýřů síla a hejno podvazků. Lucie Sadovská, žena malířova († 1583), měla 4 štučky harasových podvazků za kopu.[3]) Jinde byly „tykytové prosté flekované“ podvazky po 15 krejcarech, dražší po 35 kr.[4]) Roku 1611 cenili v Praze 10 párů podvazků tykytových „se špicemi hedbávnými“ za 10 kop![5]) „Loket **krajků** na podvazky stál r. 1602 8 kr.,[6]) a proto touž dobou najdeš také tykytové podvazky s krajky pár jen za dva rýnské, i za jeden rýnský.

Pan Theodosius Sixt z Ottersdorfa († 1599) měl podvazky „zelené a tělné barvy s **třapci**“. I **růžičky** věšeli na podvazky. Roku 1602 ceněny „tykytové podvazky s růžemi za dva tolary“.[7])

Řekneme-li ještě na konec, že dávali naši předkové v zimě do obuvi pod punčoch „**plstky**“, smíme již zcela obrátiti pozor svůj k obuvi v XVI. věku obvyklé.

Obuv byla jako druhdy krátká a dlouhá. Ke krátké slušely **střevíce** nebo „**střeví**“, **botky, škarpály, pantafle,** k „dlouhému“ náležely **boty** a **škorně.** Mužové i ženské obouvali obojí obuv, dlouhou i krátkou, jakkoli choditi v „střevíčkách“ dle Dačického Prostopravdy rytířským mužům pokládalo se za zženilost. Ale k románským modám se nic jiného nehodilo nežli střevíček. V artikulích cechu ševcovského v Mělníce a v Kostelci nad Labem r. 1526 jsou střevíce, škorně a boty podle sebe rovným právem svojí existence;[8]) později jméno škorně zatlačeno názvem bot, nebo botů.

Nejprve o **střevících.**

Bývaly zhusta bez kramfleku. Co do formy zachovaly se přišpičatělé střevíce v XVI. století nejdéle u sedláků, ovšem jen u těch, kteří sobě byli oblíbili špice století předešlého. U měšťanů poslední přežitek bývalé špičatosti při obuvi zříš v brodském graduale r. 1557. Starý Košťál, měšťan brodský, má tu černé střevíce o dlouhé špici, proti němu však Duchek kopinník obut jest při dlouhé šubě kožešinné střevíčky malými, zaokrouhlenými (obr. č. 266.). Ovšem ještě r. 1615 Lomnický vypravuje o nějaké kuběně, že si dala dělat „nové pěkné střevíčky s dlouhými nosy špičaté“.[9]) Ale tenkráte snad již to byla jen osamělá bláhovost pošetilé ženštiny, jež se míní pochloubati něčím zvláštním, anebo přijal Lomnický do své knihy nějaké povídání hodně staré.

---

[1]) Slovo „povázky“ ještě r. 1582 v kn. arch. praž. č. 1208.
[2]) Arch. plzeň. Lib. exped. č. 10. 259.
[3]) Arch. praž. č. 1172. 238.
[4]) Tamže č. 1174. 330.
[5]) Tamže. 373.
[6]) Tamže. 152.
[7]) Tamže č. 1174. 152.
[8]) Mus. listiny kostelecké.
[9]) Lomnický. Pejcha. 156.

Jináč hned počátkem věku u nás zobyčejněly obuvní formy na prstech široké, kteréž staly se po celé Evropě modou.[1]) V té modě pak Němci přepínajíce vytvořili onu nepěknou formu obuvní, jež při prstech náhle do kulata se rozšířivši podobá se tlapě medvědí. Říkali naši těm střevícům „h u b a t é“.

U nás obšírnější a přirozenější formy vyskytují se podle hubatých (obr. v Životech svatých na poušti v Živ. sv. Pelagie) a převládají potom od polou století, jakž svědčí obrázek Duchka kopinníka v brodském graduale. Tyto přirozenější formy neliší se nic od podoby nynějších střevíců nebo trepek našich.

Čís. 266. Z kancionálu českobrodského.

Svrchu psané střevíce hubaté bývaly od počátku století rovně tak jako jiný tehdejší šat ř e z á n y a p r o v l a č o v á n y, a poněvadž se nezavazovaly, přečasto na zlosť chodcův uvízly v blátě.[2]) Když minul hubatý řezaný střevíc, začalo se na střevících mírnější mody krumplovati, a k r u m p l o v á n í, v y š í v á n í i p r e m o v á n í bylo — zvláště při ženských střevících — čím dále tím nádhernější. Naříkáť Štelcar v Knize Duchovní r. 1588, že nosí se „botky bílé napřed s **zlatohlavovými**

[1]) V benátské biblí české z r. 1508 o širokých střevících není ještě ani potuchy.
[2]) Zeitschr. f. deutsche Kulturgesch. I. 775.

a **aksamitovými čepičkami**, premované zlatými pasomany; střevíčky, pantofle aksamitové **perlami** krumplované".

V jedné satiře[1]) r. 1585 tepe se moda „barevných střevíčků". V inventáři zelenohorském,[2]) pocházejícím z té doby, nalezli jsme 13 párů střevíců aksamitových černých, červených tré, bílých čtvero, žlutých dvé, tělných dvé. Toť barev dosti!

Na obraze č. 267. lze ohledati formu honosného mužského střevíce z r. 1515. Panáček má na sobě ještě nohavice XV. století, ale již varhánkovou sukni rázu německého.

Oblíbenou zdobou ženských a mužských střevíců zvláště ke konci XVI. věku byly kromě řemínků i **stuhy** a **tkanice** barev všelijakých, byly i stříbrné a zlaté; také **přesky**, ačkoli služba jejich byla zapínati, přece k ozdobě musily býti veliky, leskly a možno-li i z drahého kovu.

Rovně takž i **knoflíky** při střevících byly zdobou i na službu od starodávna.[3])

V době krále Rudolfa II., kdy přepych byl nanejvýše dostoupil, nosívala obě pohlaví na střevících i **růžičky**. „Růžičky barevné k střevícům" cenčny bývaly pár po 10 i 20 groších; nejlacinější pár byl roku 1602 za 4 krejcary.[4]) Roku 1599 platí se v Hradci Jindřichově kopa 25 grošů za patnáct párů růžiček k střevícům Jeho Milosti pána.[5]) Tolik o zdobnosti střevíců.

Čís. 267.
Inkunabule Pán rady
z r. 1515.

Co do druhů střevičích buďtež uvedeny střevíce o jednom podešvu, střevíce tuplované nebo dvakrát šité, které měli ševci nařízením císařským r. 1578 prodávati po 26 groších, dále buďtež připomenuty „mužské střevíce mazané vysoké s řemenem", „střevíce s ušima", „střevíce s vysokými patami", střevíce „**vazové**", „**tříkusé**", „**okované**", „**babské**" a „**panenské**". O střevíci „ženském vazovém" a „tříkusém mužském šnorovaném" čteme nejdříve v artikulích ševců Kostelce nad Labem r. 1526.[6])

[1]) Rozml. sv. Petra s Pánem.
[2]) V česk. mus. listiny zelenoh.
[3]) Střevíce s knofličky nebo „knoflíkový třevíc" uvádí se v ševcovských řádech královéhradeckém, litomyšlském již r. 1415 a je oblíben v ševcovských řádech v XVII. věku stejně. Viz na př. řád v Mšeně r. 1689 v listinách mus.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 152.
[5]) Ticher. Opisy účtů hradeckých.
[6]) Mus. arch. List. kostel.

O „vokovaných“ střevících dí se roku 1601 v pražské knize, že v nich chodí po městě Poláci a Vlaši „jako s koněm“.[1])

Panenské střevíce zhusta připomínají se ve všech řádech ševcovských i na všech krámech, zvlášť šmukýřských. Skrojiti střevíce panenské bývalo mistrovským kusem jak ševců turnovských vedle řádu z r. 1533,[2]) ševců v Českém Dubě vedle řádu z r. 1599,[3]) tak i ševců pražských. V řádě pražském určují se panenské střevíce zevrubněji jakožto „kordovanské mazané“.[4]) Kordovanky byly i v XVI. věku obyčejně nemazané. Aby nohu bylo dobře viděti, bývaly panenské střevíce „nízky“. Na to se hněval Adam starší Šturm z Hranic, ukládaje svým dcerám přísně, aby „třevíc nízkých nemívaly“.[5])

„Babské střevíce“ budou zajisté nějaké bačkory. Jméno babských vyskytuje se ještě r. 1689 v řádě mšenských ševců, při čemž se však připomíná, že „takové dílo už nyní neprochází“.[6]) Druhdy říkávali ševci střevícům babským „**punčoch**“. Čteme totiž v mnohých řádech ševcovských mezi mistrovskými kusy na tom místě, jako v Mšeně o babských střevících, aby novotný mistr „udělal střevíce, jenž slovou punčoch“.[7]) V řádě pražském přidává se zevrubněji, aby byl ten punčoch „dvakráte po podešvu šitý“.

Na konec nelze neuvésti, že v drahotním řádě Rudolfově r. 1577 jmenují se také střevíce lokajské, od jichž ušití neměl švec více bráti nežli 10 gr.[8])

Střevíce k nám vozívali šmukýři také z ciziny. Čítámeť koncem XVI. věku o „střevících římských bílých“,[9]) o „střevících neapolských“ rovněž bílých.[10]) V inventářích pražských objevují se i střevíce „turecké“.[11])

„Uherské“ střevíce shledali jsme v Praze jen u přirozeného Uhra Batoryho r. 1594. Měl jich 9 párů.[12])

Co do **látky** bývaly střevíce nejprv aksamitové; druhdy prý je měla jen Milosť královská a knížata.[13]) V XVI. věku měl je kde kdo. V šlechtických inventářích připomínají se „aksamitové střevíce jiné a jiné barvy“ často o koliku párech.

Nezřídka čítáš o střevících **vlněných**, někdy též o **plstěných**.[14]) V Jindřichově Hradci koupeny na zámku chůvě plstěné střevíce za tři kopy a dva groše![15]) Byly tedy dosti drahé!

---

[1]) Arch. praž. č. 1063. 309.
[2]) Řád turnov. v česk. mus.
[3]) Arch. mus. list. dubské z r. 1590.
[4]) Ještě v řádě Ferd. II. Arch. praž. č. 994. 217.
[5]) „Mravové“; kn. v univ. knih. pod č. 54. G. 138.
[6]) Listiny mšenské v arch. mus.
[7]) Na př. v Bělé. Umlauf. 1582. 57. V řádě pražských ševců. Kn. arch. praž. č. 994. 217. Též v arch. mus. v starom. listinách. Řád Ferd. II. z r. 1629.
[8]) Sněmy. V. 260.
[9]) Arch. praž. č. 1174. 297.
[10]) Tamže č. 1173. 189.
[11]) Tamže č. 1173. 239.
[12]) Tamže č. 1208. 76.
[13]) Rozmlouv. člověka rytíř. s pánem. 1554.
[14]) Roku 1566 u šmejdířky Faltýnky v Praze. Arch. praž. č. 1172. 10.
[15]) Tischer. Opisy účtů zámeckých str. 34.

Roku 1602 naskytly se nám i **„střevíčky tkané"**, což beze vší pochybnosti jsou punčochy krátké nebo ponožky.

Nejčastěji ovšem byly střevíce z kůže, obyčejně z kůže telecí, koňská bývala zapověděna, ač i z ní nalezli jsme střevíce.[1]) Někdy koželuh — zvláště venkovský[2]) neměl ve své řemeslné dělnici ani jiných koží nežli telecí.

Honosnější střevíce pořizovány byly z kůže lepší, dražší, „na **kordovan** zdělané", někdy i z „červené kůže pruské" a někdy z bílé nebo z černé **„jirchy"**. U ševce Postulla[3]) († 1614) ceněny černé kordovanské „třevíce" po 13 groších bílých, bílé po 12 groších, jirchové bílé i černé po 5 groších. Prvnějšími byl švec právě řečený zásoben nejhojněji (159 párů měl), druhých měl o něco méně (120), třetích nejméně (35 párů), z čehož snad vysvítá, že poptávka po černých kordovankách byla nejčilejší.

Švec pražský Jakub Skřivan[4]) měl r. 1568 na krámě kromě čtyř kop všelijakých střevíců i 20 párů „střevíčků z červených pruských koží".

V polou století kupovány v Hradci Jindřichově „kurdybanské" střevíce po 22 krejcarech čili 16 groších míšeňských (8 bílých;[5]) střevíce z pruských koží byly tu v první čtvrti XVII. věku za půl druhého zlatého.[6]) Turnovský švec Jan Dominik počítá si touž dobou za „pruské střevíce" půl kopy a „pruské počití" (podšití) za 10 bílých.[7])

Prostých střevíců pár byl v Kutné Hoře z nařízení konšelského r. 1513 za dva groše bílé.[8]) V Kouřimi r. 1529 za čtyři groše bílé;[9]) v Jindřichově Hradci koupeno poustevníkovi u sv. Magdaleny „střeví" za tři groše.[10])

Tyto ceny za obyčejné telecí střevíce neměnily se valně ani v letech potomních. Roku 1574 stojí v Chocni střevíce zase jen 4 groše bílé,[11]) a v Turnově platí r. 1563 kovářka za střevíce 4 groše, služebník hejtmanův Rybka 5 grošů, kuchař „mladej" na Rohozci 6 grošů.[12])

Co do velikosti mezi botou a střevícem na prostřed bývala **botka** (někdy též **„potka"**). Na přechodě byl střevíc, jejž zovou prameny **„vysoký střevíc s řemeny"**.[13]) Nalezli jsme v XVI. věku botky šněrovací. Dosti zhusta naskytá se při botkách „šňurovaných" pří-

[1]) Lumír 1887. 185.
[2]) Na příklad Zoubek v Náchodě († 1572) měl „sádla bochníků plnou tůnu, teletin v dílně 32, teletin v lůhu 25; a 40 teletin prodáno po 16 groších; vazů osm po 17 groších." Arch. náchod. Kn. kšaftů. VIII.
[3]) Arch. praž. č. 1174. 460.
[4]) Tamže č. 1172. 17.
[5]) Panský arch. v Hradci. Oučty z r. 1564.
[6]) Výpisy archivní Tischerovy.
[7]) Kšafty turnovské.
[8]) Pam. Kořínek. 167.
[9]) Kromě jiných kněz Vít platí onoho roku za střeví 8 gr. míš. Lib. testam. z r. 1508. Arch. kouř.
[10]) Tischer. Oučty; opis archivní.
[11]) Barvíř. Choceň. 52.
[12]) Kšafty turnovské.
[13]) Sněmy. V. 260.

jmení, že jsou „německé", někdy „švábské". I arcipryšt krumlovský, kněz Pavel Kamill († 1585) měl „botky švábské".[1]) Co do účelu nalezli jsme jednou také „botky krátké aksamitové k mumraji".[2])

Dle drahotního řádu císaře Rudolfa z r. 1577 měl švec šíti ženské botky z černé kůže za 20 grošů míšeňských, za botky bílé s aksamitem směl vzíti o čtyři groše více.[3]) Několik let před tím řádem (r. 1563) turnovský švec šil urozené paní Vesecké z Vesce botky za 22 grošů a jejímu synkovi botky za 11 grošů.[4]) Látku si paní přinesla sama.

Poněvadž svrchu psaný řád císařský zakazuje děvečkám, selkám a nevěstkám nositi botky aksamitové a nemazané, soudíme, že si prvotně stavové brali právo nositi obuv toho druhu a způsobu.

Došli jsme ke **škorním** velikým a k **botám**,[5]) kterážto jména v XVI. věku velmi zhusta tutéž obuv znamenají, až konečně ustrne jméno škorní botům nejsprostším. Ševci zvali, jakož víme, oboje „zbožím dlouhým".[6]) Obě pohlaví nosila boty.[7]) Ze ženských je obouvaly obzvlášť vesničanky; v městech slouhy.[8])

Boj mezi mužským střevícem a botou o primat začal se teprve v XVII. stol., v XVI. věku byl střevíc do parády, bota do práce a zimy. V inventářích až do let osmdesátých bot nemnoho. V pražské knize inventární[9]) čte se na 172 listech o botách jen třikráte!

Co do **podoby** bývaly škorně i boty **příční**, s **faldy**, bez faldů čili **rovné** nebo **hladké**.

V artikulích ševcovských cechů všechněch vyskytují se tato jména bot a škorní, poněvadž takového způsobu škorně měl nový mistr na předním místě za kus mistrovský ukázati. Na příklad švec v Českém Dubě měl ukázati „příčné boty s malým faldíkem", druhé „hladké boty" a třetí „škorně s faldy".[10]) Doslovně tak v řádě turnovském z r. 1533. V cechu rychnovském hovoří se jen o „škorni příční";[11]) v cechu bělském též tak;[12]) švec „nový" neboli „noviník" v Kostelci nad Labem měl poříditi mistrovsky „škorně s faldem celým, druhé **příčnice**";[13]) v Oustí nad Orlicí dělávali „škorně příční hovězí s faldem a telecí boty

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 23.
[2]) V invent. zelenoh. — bez datum.
[3]) Sněmy. V. 260.
[4]) Kšafty turnovské.
[5]) Nomenclatory překládají střevíc schuh, škorni stiefel.
[6]) Zeiner. Oustí. 78.
[7]) V krámě ševce berounského r. 1596 vidíme „obuvi hotového, botů mužských a ženských" 10 párů. Kn. invent. v arch. beroun. 67.
[8]) Kn. mladobolesl. lit. D. z r. 1619 „od podšívání bot Mandě sviňařce 20 grošů".
[9]) Arch. praž. č. 1172. str. 118., 144., 172.
[10]) Mus. arch. Listiny Česk. Dub.
[11]) Tamže. Též Sedláček. Rychnov. 42.
[12]) Umlauf. Bělá. 59. Rukopis.
[13]) Arch. mus. List. kostel. r. 1526.

bez faldu",[1]) nápodobně i v Brandejse nad Orlicí[2]) a jinde. Boty „příčné" zůstávají v řádech ševcovských i v XVII. století.

Toho způsobu škorně dlouhé s faldy, jak je zříti na obr. č. 268. z biblí norimberské (r. 1483), udržely se za celé XVI. století. Škorně rovné zříti na obr. č. 269., vzatém z malostranského kancionálu r. 1572. Obrázek jest i v jiných příčinách velmi poučný. Je tu patrně zobrazen manželský párek selských nebo jiných prostných lidí. Muž má kytli s nadutými rukávy, pásek, tašvici na boku a klobouk té podoby, jako dosavad nosíme; o XVI. věku svědčí na klobouce jenom peří. V ruce

Čís. 268.
Z biblí norimberské.

Čís 269.
Z kancionálu malostranského r. 1572.

drží muž tlustou hůl s velikým bodcem. Žena má selskou čepici, krátkou premovanou sukni a šátek přes prsa ne nepodobný tomu, o němž jsme položili při obraze č. 221.

V cechu pražském čteme při mistrovském kuse některá jiná zovrubnější označení „dlouhé" obuvi. Jsou tu **boty mazané s koleny**, jichž podobu viz na obr. č. 244. z kodexu strahovského, dále v řečeném řádě uvodí se boty kordovanem podšité, s **řemenem, štepované, na tři podešvy** dobře šité; pak **boty mazané, rovné**, kordovanské, s řemením, na tři podešvy.[3]) V řádě Rudolfově roku 1577 mluví se o **„voskovaných botkách kordovanských"** i **„nevoskovaných"**,

[1]) Zeiner. Oustí. 78.
[2]) Kadlčík. Brandýs. 230.
[3]) Arch. praž. č. 994. 217. Též v arch. mus. list. pražské.

o dvou podešvech, dále o botách „telecích nad kolena". **Kramfleky** botů nebývaly vysoky. Španělské boty byly zhola bez nich. Obyčejné boty ženské prodávány v Kouřimi r. 1529 po 10 a 12 groších míš.; boty mužské po 18 i po 28 groších. Kněz Vít, svrchu vzpomenutý, dal za nové boty 24 groše míš. Za podšití jich platilo se 8 grošů.[1]) V oučtech kaňkovských platí se r. 1507 Matouši kostelníku na škorně 6 grošů.

V polou století stály v Rychnově nad Kněžnou boty pořád ještě 12 grošů míšeňských a podšití 8 grošů jako druhdy.[2]) V Chocni r. 1574 placeny boty 11 groši bílými.[3]) Roku 1581 v Bělé počítali ševci boty nové po 30 groších míšeňských a za podšití chtívali 10 grošů.[4]) Koncem věku stály boty v Praze za kopu[5]) i za více. Voskované boty i za 2 kopy, nevoskované za kopu, „telecí nad kolena" též za kopu.

V Rakovníce počátkem XVII. století byly obyčejné veliké boty za jeden rýnský zlatník a 39 krejcarů; menší boty telecí byly za 56 kr. i za zlatý. Pážata v Jindřichově Hradci obdržela r. 1638 boty z pruských koží po šesti zlatých![6])

Co do **úlohy** své zvláštní uvozují se boty **rybnikářské**, totiž boty těch lidí, kterým bylo jíti v nich do vody na díla rybničná. Ve Stříbře prodávali „**škorně** rybnikářské" už r. 1525 po dvou kopách![7]) Něco později vydali konšelé za „**boty** plunýřovi" čili vodákovi kopu.[8]) Ten měl tedy boty lehčí než rybníkář. V Hradci Jindřichově stály roku 1518 škorně „rybářské" půl druhé kopy.[9])

Dále uvozují se často obzvláštní boty **myslivecké** nebo **lovecké**. V řádě cechu pražského popisují se boty myslivecké tak, že jsou „na tři podešvy po dvakráte do nártu šity".[10]) Pár botů loveckých v Jindřichově Hradci stál r. 1564 40 grošů,[11]) v Praze je cenili o padesát let později za půl druhé kopy míšeňské.[12])

Jakožto zvláštní boty uvádějí se také boty **rejtharské**; byly trojí: jedny vysoké „do **rozkroku**", druhé, drobet kratší, sluly **vlaské**, a třetí byly ještě kratší. Rejtharské boty měly na sobě ostrohy, a obouvali je i mnozí měšťané, zvláště ti, kteří jezdívali přes pole koňmo.[13]) Císař Rudolf r. 1578 poručil ševcům, aby rejtharské boty nešili než od půl druhé kopy po čtyřicet čtyři groše.

---

[1]) Kn. kouřimská z r. 1508. Též tak v Rakovníce. Kn. kšaftů z r. 1511. fol. B. 3. Kráva byla tenkrát tam za tři kopy.
[2]) Kn. kšaftů rychnov. Arch. mus.
[3]) Barvíř. Choceň. 52.
[4]) Kn. kšaftů z arch. bělsk.
[5]) Arch. praž. č. 1174. 24.
[6]) Tischer. Výpisy archivní.
[7]) Kn. stříbrská. 182. 224.
[8]) Tamže č. 198. 193.
[9]) Reg. purk. Jindř. Hrad. z r. 1487.
[10]) Arch. praž. č. 994. 217.
[11]) Oučty panské v arch. hradec.
[12]) Arch. praž. č. 1174. 460.
[13]) Tamže č. 1172. 81. R. 1565.

Některým takovým botům vojenským také říkali naši lidé **„lanc-knechty“**.[1])

Z rejtharských bot, byly-li s faldy (shrnovačky), měly-li měkké holeně veliké a otevřené oustí, vyvinuly se ony boty, jež v potomních časech prosluly jménem botů švédských nebo waldštejnových.[2])

Mezi botami všelijakými leckdy v našich zápisech zavadíš také o **čižmy**, krátké škorně to rázu uherského. Nejspíš je mívají ti z měšťanů, kteří si je přinesli z vojen tureckých. Na příklad r. 1581 má novoměstský měšťan Kyselovský troje čižmy a k nim „torbu koženou vojáckou“.[3]) Také při pánech urozených tu a tam vyskytují se čižmy.[4])

Škorně a boty byly obyčejně z kůže, a to buď z kůže telecí nebo hovězí (z volovic, z kravin, z býkovic), nebo řídčeji ze skopové. „Koniny a hříbětiny“ bylo koželuhům zakázáno vydělávati.[5]) Telecích botů bývalo více než hovězích. Švec berounský Jakub Každejch († 1596) měl suroviny čili „forkafu“ koží hovězích 7, telecích 80.[6]) Jiný tamější švec — Tomáš Smíšek — r. 1598 měl „vorkafu teletin na rudo vydělaných“ 96, „vazy hovězí“ jen 2, „příčnice“ také dvě.[7]) Skopových bot nejvíce najdeš při lidech prostých, chudších. Jináče bývaly kůže buď bílé, buď mazané. Mazali je na rudo, na černo. V Litomyšli r. 1590 obarvil Jarolímek jakémus děvčeti skopovou obuv „borůvkami, aby nechodila v bílých“.[8])

Co do **cen** poroučí řád císaře Rudolfa z r. 1578 a z r. 1605,[9]) aby hřbet, kus ousní, černý, největší na podešvy byl za 1 kopu 15 gr. míšeňských; později za 2 kopy 5 grošů; dvě „krajiny z téže kůže největší od boku“ za 36 grošů míš., později za kopu; hřbet menší kůže volové nebo z kraviny dobře vymazaný za 50 grošů, „vaz“ za tolikéž; kus ousní rudý nemazaný za 45 grošů, teletina nejlepší za 40 grošů, druhdy bývala za 20 gr. Jircháři měli skopové kůže k botkám nejdráže prodávati po 12 groších

Tak řád císařský kázal. V inventářích ovšem pozorujeme, že kůži prodával, kdo jak uměl. Švec Postul († 1614) měl na příklad kůže bílé skopové, na kordovan vydělané po kopě.[10])

Aby obuv byla bytelna, nesměl nižádný švec kupovati koží u rasa. Na ten přečin bylo vyloučení z cechu. Pražští koželuzi mívali až po r. 1578 to nespravedlivé privilegium, že jen oni mazali kůže sádlem, a

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 171. r. 1577. Jungmann dí, že byl to druh zobáků nebo nosů, což vzal z Veleslavínova slovníka, kdež stojí: Rohatý střevíc, lancknechty, rathsherrenschuh mit hoernern. 186. Není třeba dokládati se, že je to nedorozumění. Zobáky byly dávno odbyty.

[2]) Schranka. Lexicon d. Fussbekl. Wallensteinstiefel.

[3]) Arch. praž. č. 1210. 18.

[4]) Viz pro příkl. invent. zelenoh. v mus.

[5]) Dsky. Misc. č. 7. J. 8.

[6]) Arch. beroun. Invent. str. 67.

[7]) Táž kn. str. 73.

[8]) Kn. arch. litomyšl. 120. 54.

[9]) Arch. praž. Chaos.

[10]) Tamže č. 1174. 460.

protož musili ševci ze všeho království českého jen u nich kupovati mazané kůže. To vyzdvihl císař Rudolf.[1])

Zvláštní řemeslo ševcovských **„vetešníků“** živořilo všude podle ševců **„noviníků“** neboli **„nováků“**. Vetešníci směli šíti jen ze starých koží, a co ušili, slulo jako druhdy **škarpály, škarpetle.**

Aby všickni naši předkové byli toužili míti „malou nohu“, čili aby jim bota dobře padla, toho říci nelze. Dost a dost obuvi nalezli jsme beranem podšité nebo vyšité, a kromě toho víme z knihy Chocenského r. 1542 proti potlivým nohám recept, jenž dobře ukazuje, že obuv předkové mívali obšírnou. Recept radí: Prý „máš-li nohy smrdlivé, klaď do obuvi mech, jako na dubí roste.“

Prostí venkované do své obuvi — zvláště v zimě — cpávali slámu.

Ale to přec oznámiti jest, že nebyla jednostejná věc, na kterou nohu který střevíc se obul. Aspoň o pražském kupci Urbanovi Ambroži Netterovi, Němci, vysvědčovali r. 1569 svědkové, že „byl tak hloupý za mnoho času, že nevěděl, který střevíc z které nohy, střevíc levý na pravou nohu strkal jako dítě“.[2])

Ještě buď vzpomenuto, že r. 1598 nalezli jsme v Praze v Platnéřské ulici u kramáře „tři svazky **hub k vytírání** obuvi“,[3]) a když bylo „vokluzko“, že připínali si nejen snad horáci ale i měšťané pražští na boty **podkůvky.**[4]) Sluly „ostré nebo lední podkovy“.[5]) Podkůvky XVI. stol. měly bezpochyby touž podobu, jako dosavad vídáme tu a tam v pohorském českém venkově. Jsou to obyčejné podkovy stojící na třech špicích; podkova se k botě přišroubuje, špicemi zatíná se člověk do oklouzka, aby nepadl.

Na konec nelze nezmíniti se o zvláštní obuvi, jež slula **„pantafle“**. Byla to nízká obuv bez paty. Obyčejné pantafle byly trepky domácí, ale za celé století mívali někteří švihácští lidé obojího pohlaví pantafle za obuv svrchní, kterouž obouvali přes střevíce; v XV. století, víme, obouvali je na špičatou obuv, v XVI. věku i „hubatou“ nemotornou obuv strkali v pantafle.[6])

Lomnický se posmívá krátkým lidem, že berou pantofle, „aby se větší zdáli“.[7])

V Praze čítáme o pantoflích, na ulici nošených, od počátku XVI. věku. Na příklad r. 1511 obvinil Jan Erazim z Čermík Václava Franka z Liběchova, „že ho chtěl zamordovati, šavlí naň mrštiv a on že jest jemu z toho vyskočil a, jsa na pantaflech, že jest upadl“.[8]) O jiném člověku se vypravuje r. 1524, že se na pražské ulici „sehnul dolův po

---

[1]) Čti jeho řád drahotný v arch. praž. Chaos.
[2]) Arch. praž č. 1056. 86.
[3]) Tamže č 1174. 4.
[4]) Tamže č. 1068. 451.
[5]) Nomencl. quadril. Veleslavín. 187.
[6]) Scheible. Die gute alte Zeit. 90.
[7]) Pejcha. Lomnický. 57.
[8]) Arch. praž. č. 1128. B. 8.

pantafli". Bylo to asi dosti divné podívání i poslechnutí, když po nerovném tehdejším dlažení švihácí sobě vykračovali v pantaflích a klapali jimi.

Pantafle šviháků byly honosné, ozdobné. Některé byly pořízeny z kordovanu, jiné z aksamitu, jiné i ze zlatohlavu, a opět jiné, o nichž r. 1615 Lomnický zprávu dává, byly posázeny drahými kameny. Švec Postul v Praze († 1614) měl na skladě 260 párů pantoflí kordovanských, z nichž polovice byla zleželá, molovatá. Oceněny jsou „jeden pár druhému na pomoc" 15 groši míšeňskými. Pantofle aksamitové a zlatohlavové pošacovány po 3 ortech.[1])

Molovatosť pantaflí na ševcově skladě může býti důkazem, že počátkem XVII. věku moda pantaflí honosných a pouličných zhynula.

Na konec letmo staniž se zmínka, že naši předkové od starodávna pro zábavu a leckdy snad i z potřeby jezdívali na „kůslích" železných [2]) a chodívali na dřevěných vysokých „chůdách" čili „štíhlách". Kůslím říkáme teď brusle. Kterak pražští žáci se proháněli na Vltavě na kůslích, o tom již podali jsme zprávu na jiném místě.

9. Vinutí.

Košile nikoli k spaní; čechel; župice; rubáč, oplečí rukávce; podoba košil; látka; barva; zdoba; košile cizího původu; košil přibývá; okruží; okruží k rukám čili tacle; podpinadla; zástěry; pásmice; fértochy honosné; facality na pot, na nos; vyšívané, premované, vonné; praní prádla.

Košile ještě v XVI. století byla roucho, jehož aspoň některá část byla na odiv. Tedy šatem docela podřízeným nebyla, aniž ještě v tom věku všeobecně jí užíváno ke spaní. Obyčejně se na noc svléklo všecko všudy, a to pěkným pořádkem: „Člověk, když se sláčí, ne ihned vykydne se ze všeho, než nejprve zuje obuv, potom gatě, pak kabát, naposledy košili." [3])

A nymburský sukna postřihač Šimon vypravuje r. 1561 v soudě: „Bylo po druhé hodině (v noci), v tom stal se křik, já vzavši košili na se, vyšel jsem před dům." [4])

Že ještě na počátku XVII. věku mnozí měšťané a šlechtici spávali nazí, ani dětí se nestydíce, o tom svědčí souvěký lékař Guarinoni. Jemu se také naopak nelíbí spáti v „šlofpelci". Děti prý z takového spaní mívají hmyz nečistý na těle.[5])

Německý učený měšťan Weinsberg (z Kolína n. R.) vypravuje ve svých pamětech, že r. 1587 ponejprv po čtyřiceti letech spal v košili; jindy prý v ní lehal, jen když byl na hospodě v cizím loži, teď prý ji béře, že nemocen a že mu zima. U nás stejně tak.

[1]) Arch. praž. č. 1174. 460.
[2]) Časop. mus. spol. olomúc. 1884. Dr. Wankel. Soukup. Světozor 1888. 204.
[3]) Pam. žen. Dvorský. 201.
[4]) Nymb. kn. svědomí.
[5]) Guarinoni. Grewell. 1281.

Některá košile byla podstatou a střihem svým u mužův i žen stejna. Vímeť v Praze o Alžbětě Jílovské r. 1572, „že vším všudy vládla, brala, pánovi i dvě košile vzala a v nich chodila“.[1])

I v tomto věku připomínají se jakožto druhy košile čechel, župice, rubáše a oplečko i rukávce.

U prostých lidí připomínají se ty kusy zhusta, v měšťanských inventářích ke konci věku XVI. patrně řidnou.

U věku sedmnáctém, když se vyskytne košile „spodní“, bývá **čechlík** jí poněkud v odpor kladen. Čtemeť v knize litomyšlské r. 1654, že má kdos „3 čechlíky a 4 spodní košile“.[2]) To by ukazovalo na to, že čechel byl více na odiv než košile.

Župicí rozuměl se leckterý šat (viz na obr. č. 270. župice ženy a dívek žnoucích), ale župicí slula též **malá košile**; čtemeť v inven-

Čís. 270.
Z biblí Severynovy r. 1529.

Čís. 271.
Z biblí Severynovy r. 1529.

tářích koncem věku nejedenkráte o „košilkách nebo župicích“.[3]) Kupec Petr Altršperger měl v Praze na skladě „košilky neb župice karmazinové“ po 2 rýnských zlatých a 20 krejcarech.

Že **rubáš** byla košile zvláště žen selských, to svrchu jinde vyloženo. Hořejší jeho kus, totiž rukávy a oplecní část — osamostatněv dostal, jakož víme, jméno **opleči** a kryl prsa po páži; na opleči oblékány **rukávce**,[4]) čehož velmi světlý a poučný příklad na obr. č. 272., jejž kreslil prof. Šolta dle tabule náhrobní při kostele sv. Kříže v Chrudimi. Jest to podoba dívky r. 1595 zesnulé.

[1]) Arch. praž. č. 1119. 207.
[2]) C. k. listovna v Litom. Lib. divis. 729. Sděluje Štěpánek.
[3]) Arch. praž. č. 1174. R. 1608. 1598.
[4]) Nomenclatory překládají rukávce brusthemd.

Jiný vzor starší podáváme na obr. č. 271. Opleči se leckdy vyskytne i zřejmě pod jménem košile. Roku 1505 měla v Litomyšli pekařka Maruše jednu „**košili oplečni**",[1]) a v Praze r. 1570 prodávali „oplečni košile" po 5 groších bílých.[2])

I v tomto věku snažívali se lidé obojího pohlaví svrchním košilím dáti široké rukávy, kteréž pak podle mody nadouvali a, uvazujíce na několik dílů, malebně rozdělovali a zdobili.

Čís. 272. Z kostela sv. Kříže v Chrudimi r. 1595.

V XVI. věku košile dostala se až ke krku, a byla tu i na rukávě při pěstích ozdobena malým límečkem, **oboječkem**, jenž stal se zárodkem pozdějšího velikého okruží.

Co do rázu zevnějšího mluvívají knihy pramenné také o košilích **řezaných, naběraných,** obojích zvlášť na počátku století; za celý věk o košilích **vázaných,**[3]) o košilích **malých, velikých.**[4]) A na konci věku vyskytují se košile **tkané**. Vázané košile dělali v Praze „rukavičníci".[5])

[1]) Arch. litomyšl. č. 118.
[2]) Arch. praž. č. 1172.
[3]) Tamže č. 1172. 171.
[4]) „Košile ženská veliká" v rukop. královédvor. Mus. 252. Počátek XVI. stol.
[5]) Arch. praž. č. 1172. 170. r. 1577.

Látkou bývaly košile nejčastěji **lněné**, a z nich nejtenčí **kmentové**. Ale čte se i o košilích **tafatových, karmazinových, vlněných** a **bavlněných**. Bavlněné košile zřetelně a hojně se objevují teprve v druhé půli XVI. věku. Mívali je na krámech šmukýři a všelijací kramáři kupečtí. Roku 1608 cení se bavlněná ženská košilka za 55 krejcarů, kdežto košile vlněná počítá se za 1 zl. rýnský [1]) a košile kmentová, za kterou pan Jan z Vartmberka na Rohozci zůstal dlužen, ceněna r. 1570 za půl druhé kopy míš [2]) Obyčejná košile plátěná touž dobou počítá se v Rakovníce za 8 grošů.[3]) V Polsce, v Sanoku, tenkráte cenívali prostou koszulku po 10 groších.[4])

Látky bráváno nejméně na rukávce a oplečí — bylytě kusy řečené nejmenší, nejkratší košilí. Bráváno k nim po dvou a po třech loktech.[5]) Mladoboleslavští koupili r. 1619 své sviňařce Mandě tři lokte bílého plátna na rukávce o jarmark, loket po 10 groších.[6]) Od ušití mužské košile placeno tehda po 3 a 4 groších.

Co do **barvy** nalezli jsme košile obyčejně bílé; ale byly také košile **barevné**. V první půli XVI. věku lidé prostší objevují se v košilích modrých. Svědčíť venkovan r. 1506 o svém sousedu, že v noci přiběhl k němu, „nemaje ani košile **modré**".[7]) Roku 1525 v Praze ohledávali zloděje a nalezli, že měl peníze skryty za „modrú košilí".[8])

Na krámech pražských bývaly ke konci věku mnohé košile **rudé**, některá i šarlatová. V župicích rudých potloukalo se po Čechách také hojně pobudů, lotříků. Ta barva byla jim mila, jakož o tom Smolné knihy namnoze svědčí.[9])

Košilky a rukávce ženské nalezli jsme také barvou zelené. Paní Johanka Berková z Dubé († 1521) na příklad měla takové rukávce.[10])

Položíme o **zdobě** košil. Nejstarší zdobou bylo **vyšívání**, a to zvláště vyšívání černé. Po celých Čechách připomínají se zvlášť v první půlce století košile, černým hedbávím vyšívané.[11]) Ale do konce století řidnou zprávy o černém vyšívání, a r. 1600 čteme v Praze zcela zřejmě, že má kdosi „košili starodávní bílou s černým vyšíváním".[12]) Za to košile vůbec nějak vyšívané připomínají se v měšťanských zápisech pořád.

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[2]) Reg. soudu komor. 15. J. 382.
[3]) Arch. rakov. kn. kšaftů.
[4]) Materyál. historyczne. I. 88. r. 1571.
[5]) V Bělé 1581. kn. kšaftů.
[6]) Arch bolesl. kn. lit. D.
[7]) Kn. komor. soudu č. 1. G. C. 4.
[8]) Arch. praž. č. 1048. K. 4.
[9]) V arch. měln. č. 13. 222. na příklad: „Pacholek čerstvý, silný, holý, s bradou poryšavělou, galihoty dobrého sukna, makové barvy, župnici rudou, kabát bílý barchanový popásní, čepici papouškové barvy soukenou; dynovitý lotras." To popis loupežníka Koče.
[10]) Arch. praž. č. 534. 43.
[11]) Na př. v Bělé (Umlauf. 126.) ještě r. 1553. V knize náchodské „outrpné" čte se r. 1539 o „košilích pěkně vyšívaných" v Náchodště i u Vrchlabí.
[12]) V kn. č. 1174.

V Praze se jimi odívali bohatí měšťané stejně tak, jako na vsi junák.[1]) Vyšívání košil nepřestalo. Trojan Nigellus radí v traktátě „O obecném opatrování chudých lidí“ r. 1592 vdovám, aby nežily z obecných almužen, než aby niti soukaly, košile, obojky a rouchy vyšívaly.[2])

K vyšívaným košilím časem přibyla síla košil **tkanicemi** premovaných a zdobených. Svrchu psaná paní Berková († 1521) měla kromě jedné „zlé“ košile a devaterých rukávců i „tři čechlíky s tkanicemi“. O „čistých premovaných“ košilích řeč r. 1533 v komorním soudě.[3]) V Praze připomínají se r. 1586 dítěcí košile s černými tkaničkami.[4])

Dosti zhusta uvádějí se při tom premování tkanice zlaté. Roku 1572 popisují se v pražském soudě rukávce ženské takto: „Šila sem je a dala sem okolo ruky sedmkráte bílou tkanici se zlatem.“ Jiná dí v témž líčení pře: „Prala sem košilky se zlatými tkanicèmi.“ [5]) A zase jiná viděla na rukávečkách „tkanice zlaté co prst zšíří“ a na rukávcích druhých zřela tkanice „široké bílé se zlatem“. V Plzni má r. 1536 jedna z měšťanek „dvě košile kmentové se zlatem, které sú stály 4 kopy“;[6]) jiné sousedy plzeňské mají čechle „ženské se zlatou tkanicí“.[7])

Zlatem se košile také vyšívaly. Vyskytují se zvláště „rukávce zlatem vyšívané“,[8]) ale i „pan tatík v hospodě pardubické“ měl r. 1569 „košili zlatem vyšitou“, kterouž mu jakýs tovaryš krejčovský ukradl.[9]) Touž dobou v Polště nosívali „župice s esy stříbrnými“.[10])

U šlechtických osob nalezli jsme košile také s **perlami**. Zvláště okolo obojku byly perly našity kolem kol.[11]) Ale i pražský soused Tuchman r. 1575 měl košili „kmentovou a při vobojku perly“.[12]) Takové a podobné košile sluly zhusta všeobecně „košile s **vykládáním**“.

Co do cizinského původu vyskytují se u nás koncem XVI. věku košile „n i d r l a n t s k é“;[13]) a dávno před tím košile „u h e r s k é“. Uherské bývají s knoflíkem, aneb se o košilích těch prostě dí, že jsou šity „u h e r s k ý m s t e h e m“. Roku 1549 soudí se Jan Rašín z Rysmburka s Annou z Kolovrat o „košili s knoflíky po uhersku zlatem dělanou“.[14]) A r. 1567 praví se o nějakém zloději v Praze, že vytrhl „košili, uherským stehem vyšívanou plátěnou, z pludrhusnů“.[15])

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[2]) Překlad z Hiperia r. 1592. Výpisek dra. Zíbrta.
[3]) Kn. lit. G. A. 11.
[4]) Arch. praž. č. 1060. a. 85.
[5]) Tamže č. 1119.
[6]) Arch. plzeň. č. 10. 259.
[7]) Tamže č. 35. Invent. Magdal. z Hradiška.
[8]) Arch. praž. č. 1172. r. 1572.
[9]) Chaos v arch. praž.
[10]) Materyal. historyczn. I. 88. Balzer.
[11]) Kn. komor. soudu č. 13. J. 138.
[12]) Arch. praž. č. 1172. 225.
[13]) Tamže č. 1173. 189.
[14]) Kn. komor. soudu č. 13. J. 138.
[15]) Arch. praž. kn. č. 1049. 92.

Také se nám vyskytly jedenkráte r. 1569 v Praze „rukávce ženské moravské po starodávnu, široké se zlatem".[1])
Košilí až do pozdních let XVI. století málo kdo míval zásobu. Nejspíš najdeš některé množství „rukávců" při ženských, ale košil bývá dlouho poskrovnu. Zvláště málo jich do polou věku. Na příklad pražská domácí paní Marta Hesková (v Smečkách) r. 1520 má v inventáři košili jedinou;[2]) jiná paní pražská r. 1519 chlubí se třemi košilemi.[3]) Při ostatních sousedech a sousedách pražských většinou ani zmínka o košili.

Nápodobně na venkově dlouho buď není stopy po košilích, aneb uvádí se jich počet pramalý. Na příklad v Plzni ještě r. 1548 dvě košile v inventáři jest summa pozoruhodná.[4]) Jen v Litomyšli četli jsme r. 1503 o Šimkovi pivovarníkovi, že má „v malé truhlici samé košile".[5]) Kolik, nedí se. Ale mnoho jich jistě nebylo, poněvadž v Hradci Jindřichově urozený mladý Adámek slušných košil r. 1559 neměl víc než pět, které mu pořídila Mandalena teta.[6])

Od polovice století košil patrně přibývá, ale pořád jich není ještě na tucty, a pořád ještě nacházíš inventované svrchky a celé domácnosti měšťanské, v nichž o košili ani potuchy. Na příklad v inventární knize pražské, která jde od polou věku do let sedmdesátých až do 208. listu nejvíc košil v domácnosti napočítáš devět. Bohatý Netter († 1575), kupec, má košil sedm, ačkoli v domě leželo 300 loket plátna, bohatý řezník, kožešník pět košil má[7]) — a jen dva lidé — Jiří Mellar od Hvězdů a primas novoměstský Kulíšek († 1577) — mohli se v knize pochlubiti, že mají po 9 košilích. V malostranské knize má r. 1565 paní Johanna Hrachová 4 košile mužské, 4 ženské, což počet v knize nejznamenitější.[8]) Toť spíš najdeš knihy než košile. Služebný šrotýř Beneš na příklad, člověk pražský, má touž dobou 7 knih a jedinou košili v bohatstvě svém.[9])

I v následujících letech osmdesátých, měl-li kdo sedm, osm košil zapsaných, byl z lidí vzácnějších. Zikmund Frejlich z Freydenfelsu († 1582) měl čtyři domy — však jeden z nich „u zlatého půl kola" v Michalské ulici zná každý Pražan — ale košil spočetli jsme v jeho přehojném inventáři jen osm.[10]) Impressor Jičínský († 1591) měl dvě košile v domovitém svršku, nic víc.[11])

Na samém rozhraní věku vyskytne se v knihách tu a tam košil počtem už nad deset. Radní pán Blovský († 1605) už jich má třináote, urozený pan Jindřich Hrobčický († 1600) čtrnácte;[12]) nejvíce košil tou

---

[1]) Arch. praž. kn. č. 1056. 87.
[2]) Dsky. Misc. 30. 122.
[3]) Tamže 92.
[4]) Arch. plzeň. č. 35.
[5]) Arch. litomyšl. č. 118. 68.
[6]) Tischer. Kopial star. pam. 46.
[7]) Kn. č. 1172. 15.
[8]) Arch. musejní.
[9]) Arch. praž. č. 1172.
[10]) Tamže 229–234.
[11]) Kn. č. 1173. 229.
[12]) Kn. č. 1174. 76.

dobou nalezli jsme u měšťana Korálka († 1599); měltě se ženou svou „čechlíků a košil“ 28; rukávců 45.

Na konec budiž tu slovo o velikém nabíraném **okruží.** Okruží jako veliké kolo a „čapí hnízdo“, kedrle, krejzl, ujalo se u nás z obecné mody, jakož jsme svrchu na případném místě vyložili, v desítce let od 1575—1585; před tím bývala okruží i tak malá, jako vidíme na přiloženém obr. 273. Když okruží zmohutnělo, stalo se kusem samostatným. Tou dobou i okruží při ruce čili „**okruží k rukám**“ samostatno býti chtělo. Pražský host Batory Václav († 1594) zanechal po sobě jedinou košili, 9 obojků a 4 páry „**taclů**“.[1]) Tato zpráva svědčí, že dotčené kusy šatné měly existenci samostatnou.

Čís. 273. Mince šternberská.

Ovšem bývala přes to napořád okruží, když je švadlí a pradlí schystala, ke košilím zase přišívána, jakožto jich druhdy organická část a příslušenství. Vypravujeť hokyně pražská r. 1581, že jest Jindřich Předenice z Předenic Fridricha Vostrovce „rapírem okrvavil a utrhl mu vokruží od košile; přišívala sem je zase.“ [2])

Na okruží bralo se dva i půl třetího lokte látky. Robeno bylo z rouškových jemných látek,[3]) z paučníku, z tykyty, z vlaského plátna, z kmentu a z plátna „nidrlantského“.[4]) Bývalo okruží

---

[1]) Arch. praž. č. 1208. 76.
[2]) Kn. komor. soudu č. 16. G. 88.
[3]) Arch. praž. č. 1066. 390.
[4]) Nízozemské plátno k obojkům připomíná se v arch. praž. č. 1066. 390.

jednoduché, dvojnásobné a naposled i několikeronásobné, jakož jsme viděli na jubilejní výstavě při okruží, s nímž shozen Slavata s okna r. 1618. Bylo řídké nebo i „husté španělské“. Bylo naškrobené a stojaté nebo leželo na ramenou. Aby dobře stálo, byly pod ním „štycle“ či „podpinky“ prosté nebo drahé. „Malované“ štycle prodávali v Praze koncem věku XVI. po 15 groších; „štycle perlových matek“ po půl třetím zlatém.[1])

Ozdobou okružím byla nejprve jich nabíraná forma. Sbírání obojků v pěkné a pravidelné záhyby pořizováno železem, zvlášť na ten konec udělaným. V Hradci Jindřichově platí se r. 1593 „zámečníku od udělání železa k vokružím sbírání“ 12 grošů 6 denárů.[2])

Okruží bývala kromě toho „vyšívaná“, „dirkovaná“, „vykládací“. První dvě vlastnosti nepotřebují výkladu. O vykládacím okruží nevíme nic říci jiného, nežli že při něm bývaly ozdobné „haklyky“. Ale nejobyčejnější zdoba okruží bývaly **krajky**. Naši říkali takovému okruží buď „s krajky“ neboli po německu se „špici“. Leckdy se namane zpráva, že krajky na obojky jsou „nestlkornové“.[3])

Z počátku byla sbíraná okruží hrubě drahá. Roku 1575 platí se Markusu, židovi v Hradci Jindřichově, za „nidrlantské vokruží“, Jeho milosti pánu na košile koupené, sedm rýnských zlatých čili tři kopy grošů![4]) Brzy potom dostává potulný obchodní kramář, jimž říkali v XVI. století Šoti, za okruží šest zlatých. Toť byla drahá okruží! Také z této archivní zprávy zřejmo, kterými cestami a komu se dostala první okruží v Čechách: urozeným pánům je přinesli obchodník žid a Šot. Léta 1577 již kupuje hradecká vrchnost okruží lacinější. Kupuje dvě za dvě kopy. U šmukýře pražského r. 1590 bylo ještě laciněji. Ceněny tu čtyři obojky za 1 zlatý rýnský;[5]) r. 1606 dokonce oceňuje se u šmukýře dvěma kopama 11 obojků!

Kterak vypadalo peřestné, škrobené okruží, toho čtoucí všiml sobě na přemnohých obrazech této knihy. Upozorňujeme zvlášť na obr. č. 187., 207., 209., jakožto vzory nejrázovitější. Na přiloženém obr. č. 274. představujeme básníka Lomnického, jenž zahodiv na svoje stará léta nabírané okruží a „kedrle“, vzal r. 1614 na se límec nového způsobu. Je to límec sprostnější, ale přes to velmi nápadný, škrobený, vysoký a stojatý. Tento límec jest tvar přechodný a proto ho sem klademe. Středmější jeho podobu rač čtoucí ohledati na obr. č. 190. Límce toho rázu vedly k límcům, které ležíce na ramenou panovaly dlouho v století XVII. Vzor nádherného ležatého límce viz na obr. č. 189.; vzor prostinkého podali jsme v č. 188.

Prohoditi jest také slovo o **zástěrách** čili **fěrtoších** (fürtoch, věrtoch). Slují také „kasankami“, „pásmicemi“ i „pásničkami“.

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 152.
[2]) Tischer. Opisy účtů panských. Rukopis.
[3]) Arch. praž. č. 1066. 890.
[4]) Tischer. Opisy panských účtů. Rukop. str. 19.
[5]) Arch. praž. č. 1173. 189.

Že je kasanka také fěrtochem, to víme bezpečně. Četli jsme v soudní knize leckdy, že ta ona „shrnula peníze do kasanky nebo do fěrtochu". „Pásmice" byla zástěra, která pokrývala i kus prsou. Aspoň dětem „připasovány" pásmice, „aby se nešišmaly", neušpinily.[1])

Fěrtochy v XVI. věku jsou dvojí povahy. Jeden fěrtoch posluhuje obojímu pohlaví jakožto lehký plátěný nebo kožený šat do práce, do řemesla, do kuchyně, po domácku. Taková zástěra vždy jest obšírná, majíc úkol brániti šatu spodnějšího všech ourazů. V takovém obšírném fěrtochu zříti ženu na obr. č. 275., vzatém z biblí Severynovy r. 1529. Druhý způsob zástěr byly fěrtochy honosné; vznikly teprve v XVI. věku.

Čís. 274.
Šimon Lomnický.
Z knihy Filosofský život r. 1614.

Čís. 275.
Z biblí Severynovy
r. 1529.

Tedy slovo o prvních. Fěrtochy řemeslnické nalézáš ve všech inventářích od mlynářského[2]) a řeznického až po lazebníkův. Aby řezníci nechodili v zástěrách okydaných, pekaři aby neběhali po ulicích o nahých nohách bez fěrtochů, o tom přečasto musely městské ouřady nařizovati. Mnozí nákeřníci a lotříkové nesli se světem — aby ouřady a obecenstvo zmýlili — schválně „za bílým fěrtochem co zedníci, co mlynáři".[3])

Ženské fěrtochy vyskytují se vůbec v knihách popisných na počátku XVI. věku nehojné; potom jich přibývá. Aneta, baba u Vocáska v Litomyšli, měla r. 1506 jediný fěrtoch;[4]) sousedka Kožíšková tamže

[1]) Arch. praž. č. 1056. 86.
[2]) Kn. pamětí nymbursk. II. Invent. mlynáře Vrány 1578.
[3]) Smolná kn. nymburská. 37. r. 1601.
[4]) Litom. arch. č. 118. 97.

r. 1514 jediný fértoch; v poděbradském inventáři z r. 1538 tu a tam čteme již o dvou fértoších.[1]) V pozdějších letech nalézáme v inventářích po 6, 8, 10 fěrtoších, ale ovšem nedomluvnou zprávou takovou nevíme, kolik fértochů do práce, kolik jich k svátečnímu úboru. Kněz Pavel Kamill, arcipryšt krumlovský, choval ve svých svršcích do r. 1585 12 fértochů,[2]) a paní Korálková, měšťanka pražská, měla roku 1599 „fürtochy" již čtyřicet tři! Rovně tolik fértochů spočítali jsme r. 1601 u Voršily Nejepínské na Příkopě.[3])

Ženské fértochy prosté bývaly tak obšírny, že kryly sukni nejen po předu, než i valný kus vzadu. Šity bývaly z plátna, obyčejně z plátna režného nebo „domácího". V Plzni r. 1549 čtli jsme o „fěrtochu frajberském",[4]) tedy z plátna freiberského. Asi nejlacinější byl fěrtoch za 1 groš 2 denáry, který koupen byl r. 1564 v Hradci Jindřichově „děvce, kteráž husy pase".[5])

Na prostřed mezi fěrtochy honosnými a zástěrami do díla byly fértochy a kasanky soukenné. Nalezli jsme je na hradech panských,[6]) a měly je i pražské děvečky. Aspoň ono děvče služebné, které r. 1590 utloukl a s okna vyhodil hrubý Němec Armpach, měšťan pražský, mělo na sobě zelený soukenný fěrtoch.[7])

Stran fěrtoušků honosných z knih postihujeme, že zřejmou a obecnou modou ženskou stávají se druhou polovicí XVI. věku. Ale urozené dámy začaly už dříve. Na příklad Berková Johanna má r. 1521 „fértoušek a punt atlasový" při něm. Toť patrně paráda. Už drobné slovo fěrtoušek tomu svědčí. Honosné fěrtochy totiž nesly se formou úzkou, dlouhou. Byly to skutečně jen drobné „fěrtúšky". Fěrtoušek panny Košťálové v brodském graduale (r. 1559) vypadá věru jako úzký proužek bílý na sukni položený. Právě tak vypadá zástěrka na votivním obraze v Chrudimi, úzká, velmi úzká, do záhybů poněkud nabraná a dlouhá až téměř do země. O něco kratší honosnou zástěrku ouzkou má česká bába, jakž ji r. 1586 nakreslil Jošt Amman.

Zdobiti se úzkou zástěrou nebyla zvláštnosť českých žen. Vyznati jest, že touž dobou i slezské dívky slovanské i lipské dívky německé na dřevorytech Ammanových mají téhož způsobu uzounké dlouhé zástěrky honosné!

Kdo by nevěřil, že zástěry byly honosný šat na ulici, toho ještě jednou zvlášť upozorňujeme na to, že vyskytují se na votivních oltářních obrazech, kamž se dávaly osoby malovati zajisté jen v plné „přípravě"; ba na kamenné náhrobní tabuli, v musei plzeňském chované a r. 1582

---

[1]) Regis. žlutá v Poděbr. 38.
[2]) Arch. praž. č. 1173. 23.
[3]) Č. 1210 160.
[4]) Arch. plzeň. 35.
[5]) Oučty panské v Hradci.
[6]) „Věrtoch soukenný" r. 1609 z arch. třeboňského. Výpisy dra. Zíbrta. V byšickém inventáři jest zapsána „kasanka černá, soukenná s stříbrnými krajky". Mus.
[7]) Arch. praž. č. 1055. 1.

na sobě mající, vidíme paní kteráž i pod dlouhou šubou neboli hazukou nese úzkou zástěrku, jejíž ozdobný konec vykukuje. Tedy nikolivěk fěrtoch do kuchyně! Též „nobilis uxor bohemica“ — vznešená paní česká, jakž ji narýsoval Sadeler na svou českou mapu r. 1620, má při plném skvostném úboru zástěrku s krajky.

Honosné fěrtochy byly také z jiných látek nežli z bílého kmentu. Mluví se v pramenech o fěrtoušcích mochejrových, šamlatových, tupltykytových a jiných hedbávných.

Zvláštní zástěry jest nám na konec oznámiti. Několikráte totiž četli jsme ke konci věku také o soukenných fěrtoších „k smutku“.[1])

Je otázka, čím byly fěrtochy zdobeny. Nejprv tím, že byly „sbírané“. Zovou se někdy též „faldovanými“. U pražského písaře Floriana Pretlíka († 1583) nalezli jsme 6 „prostých fěrtuchů“, 18 „tenkých pěkně sbíraných a provázky ztočených i dětinských“ a tři „pásničky sbírané“.[2])

Ozdobné zástěry zovou se zhusta „vyšívanými“. Vyšity byly fěrtochy dole při konci na dvě nebo tři dlaně vysokô; vyšívání bylo barev červených, zelených, modrých, žlutých dle svědectví Štelcarova (r. 1588), jemuž se ta strůj ovšem nic nelíbí.[3]) Na obraze třebenického gradualu má paní zástěrku bílou, vyšívanou černě.

Vyšívání dělo se i „**na sítce**“. Paní Nejepínská v Praze († 1601) měla u veliké hromadě svých fěrtochů jeden „se zlatem na sítce“. V soudní knize pražské r. 1592 čteme, že Jan Horák dva dni „dělal sítku, jako na ní vyšívají do ženských fěrtuchů“.[4]) Vyskytují se ti na oči také fěrtochy „**s mřeží**“ — zase tedy některak sítěné; na příklad paní Salomena z Lebentalu měla r. 1592 „fěrtoch kanavačový, bílý, s mřeží“. V té „mříži divné“ bývaly podle Štelcara vytkáváni „vorli, ptáci a jiná zvířata“.

Jakož svrchu leckde čtoucí již postihl, nejoblíbenější zdobou honosných fěrtoušků byly „krajky“. Na obraze Sadelerově prochází se dáma ve Vladislavském sále, majíc na sobě takový krajkový fěrtoch. Kromě toho všeho bývaly zástěry **tkanicemi pokládané**. Říkali tomu **„zástěry s barvami“** (obr. č. 198. z Masop. Rvačovského 1580). Čítáme o tkanicích bílých a černých nejhustěji. Byly tkanice na fěrtochu také ze zlata. Roku 1572 zmínka se činí o pásmici „s černými pěknými tkanicemi a nahoře se zlatou tkaničkou“.[5])

Facality mají historii touž jako zástěry. Užíváno jich totiž od vznešenějších lidí jednak k utírání potu jednak i nosu kdo ví jak zdávna, ale asi od půlky XVI. věku staly se honosným kusem krojovým stejně jako zástěry, a to tak nerozumně přemrštěným, že na příklad v Němcích musel úřad přímo určiti, jak drahý smí kdo facalit sobě pořiditi.

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 429—439. R. 1613.
[2]) Tamže č. 1173. 289.
[3]) Štelcar. Kniha duchov.
[4]) Kniha novoměstská č. 1122. Proces 218.
[5]) Popis toho r. 1572 v kn. arch. praž. č. 1119.

Šátkům našim k tělesné službě bývalo jméno **utěráků** nebo **utěraček**, **rouch**, někdy i **pásnic**[1]) až do té doby, kdy se staly parádou. Odtud slovou po vlasku **facality** (fazzoletto), což by svědčilo, že svými zdobnými šátečky nejdříve pochlubovaly se Vlašky a od nich teprve nakazily se Němkyně a Češky. Německé jméno schnup'uechlein poprvé četli jsme v olomuckém inventáři r. 1611.[2])

Když jméno facalitů u nás obvyklo, nebyl kde který facalit kus honosný. O některém facalitu stojí v knize přímo, že je „na nos".

Ač zapříti nemínime, že jsme nalezli ve vinařské knize pražské už r. 1542 hrnčíře, jenž slul Jan „Facalit", nicméně u nás objevují se facality hojným počtem teprve v letech šedesátých; ten onen pražský měšťan má jich v těch letech po sedmi, osmi.[3]) O dvacet let později už trousí se v knize po 10 a 15 facalitech.[4]) Selský lid, jenž od jakživa zažíval nejvíce práce potlivé, facalitů na pot ani na nos nemíval. Aspoň zajisté biskup Bratří Augusta, jsa na svém outěku z Litomyšlska přestrojen za sedláka, právě pro hedbávný šátek, jenž mu z ňader čihal, byl v podezření vzat a jat.

Obyčejně byly facality vyšívané. Červeně vyšívané připomínají se v Praze r. 1572,[5]) v Náchodě měl šátek červeně vyšívaný r. 1585 písař důchodní.[6]) Černě vyšívaný facalit má v ruce paní na obraze soudním v graduale třebenickém. Šlechtické osoby měly šátky vyšity zlatem a stříbrem.[7]) Na zámku častolovickém nalezli jsme koncem století „rouchy" na utírání hlavy hedbávím vyšívané se zlatými pasomany.[8]) Ale i měšťanky chodívaly do kostela na svatby a jiné slavné případnosti se zlatými facality. Voršila Nejepínská, často psaná, umírajíc zanechala po sobě 43 facality, z nichž 8 bylo „se zlatem", ostatní „s barvami a s třepením".

Dosti vyskytuje se facalitů s **krajky**. Že na utíračkách i **slova** se vyšívala, a to slova zbožná z biblí, to zdá se vysvítati z moravské Postilly Straněnského.[9]) Ve svršcích pražského Floriana Pretlíka nalezli jsme r. 1583 v šestnácti facalitech dva „tištěné".[10]) Též ve svršcích professora z universí pražské, Gotsmana, nalezli jsme r. 1606 „rouchu s okolky tisknutými".[11])

---

[1]) V arch. praž. č. 1068. fol. 273. jest z r. 1616 důkaz, že prostější ženy šátky nosily „u pasů"; odtud snad jméno pásnice šátkům.

[2]) Arch. mus list. olomouc. „Ein umb und umb ausgenäht Schnuptuechlein; schlecht snuptuchl unten mit Frenzlein".

[3]) Čti knihu arch. praž. č. 1172. 15 fol.

[4]) Kn. č. 1172. 229.

[5]) Kn. č. 1050. 136.

[6]) Kn. outrpná z Náchoda v arch. mus.

[7]) Arch. praž. č. 1173. 133.

[8]) Desky zem. 122. B. 14.

[9]) Roku 1511 Hoffmeystr přel. Straněnský str. 86. „Jsou, kteří slovo Páně všude nosí, v ústech, na rukávích, na mečích, na utíračkách — kromě v srdci nic."

[10]) Arch. praž č. 1178. 239.

[11]) Arch. zem. oeconom. 14. 448.

S honosnou úlohou facalitů souvisí, že napouštěly se **vůní**, zvláště pižmovou nebo skořicovou.

Obrázek č. 276., jejž nalezl dr. Zíbrt v Paprockého knize, slove Panna, dotud zastrčené, poučí po nejedné stránce této i příští kapitoly. Je tu panna, nad niž nelze pomysliti sobě nádhernější, v jedné hrsti drží facalit vyšívaný, obroubený a s třapci, bezpochyby zlatými, na rozích obvěšený. V druhé ruce má oháňku. Ostatní šat je dobře povědom. Je tu nejprve ohromné okruží, živůtek s otevřenými rukávy, které visí jako pachy; prsa obvěšena zlatou přípravou, sukně dvojí: svrchní uprostřed rozstřižena, spodní na partykálu rovně natažena a plna hojným krumplováním. Na hlavě má panna perlovec rázu Stuartovského.

Čís. 276. Panna od Bartoloměje Paprockého.

Na konec zmíněno buď stran **praní** všelikerakého vinutí čili prádla jen to, že proti XV. věku nic se podstatně nezměnilo. Pradlí špinavé prádlo **tepaly** či praly na březích vod. Tloukly je rukama o kámen, vodou pořád zalévajíce. V Praze tak činívaly nejvíce na ostrovech, zvláště nynějším Střeleckém. Pradleny sem převážel převozník.[1])

Prádlo bylo buď před tepáním, buď po něm **vyvařováno**. Na to mívala kde která domácnost jako druhdy **„kotly prací“**. Louh pomáhal čistiti. V létě nade všecky louhy a tepání pradlen pomohlo slunce k vybělení prádla. V zimě pověsila hospodyně vyprané vinutí na **„šrák“**, jenž mnohdy stával i v měšťanských domech pražských ve světnici podle kamen.

Usušené prádlo se všelijak m a n d l o v a l o. Podle prostičkých starodávných způsobů vyskytují se v XVI. věku již mandle **„strojné“**. V Praze je r. 1589 zmínka o jednom „strojném mandlu s instrumenty a potřebami“, při něm byl řetěz velký a zděř železná.[2]) Ovšem takový veliký strojný mandl byl spíš na fabričné mandlování mnohých pláten, ale nepochybujeme, že si k mandlíři mnohá hospodyně donesla také prádlo své.

Na sušení a natahování jemného prádla, roušek, paučníkův a okruží mívaly naše pramateře **„presy“**, **„prkna“**,[3]) **podušky, koule sklenné**. Však o tom již svrchu bylo položeno. Ke konci století XVI. objevují se v inventářích železné **cihličky**.[4])

---

[1]) Sousedky pražské viní se z krádeže prádla na ostrově r. 1559. Arch. praž. č. 990. 429.

[2]) Arch. praž. č. 1173. 168.

[3]) Roku 1616 shání se kdosi v Praze po „prkně, kterýmž se vobojky vytahují“. Arch. praž. č. 1292. 427.

[4]) Arch. praž. č. 1173. 79.

10. Drobná příprava.

Pásy, díla ormpantového, s maňásky, nožnice; váčky; růžence, růžence s trošty, s titěrami, penězi; klíče za pasem; mužské khynky; zbraň poboční; čekan; hůl; rukavice; podšité rukávy; kujony; oháňky; knížky modlitebné.

Na předním místě z drobných kusů kostymních i v XVI. věku jsou při pohlaví ženském napořád **pásy**, jako bývalo druhdy. Nevěstě dávány mezi jinými klénoty k věnu.[1]) Když fěrtoch stal se honosným modním kusem, musil pás sdělovati se s fěrtochem o přízeň, ale zatlačen nebyl, až teprve v první půli XVII. věku trpí patrnou ujmu.

Po domácku sloužil ovšem prostý kožený pás; ale téměř každá onačejší žena česká snažila se míti také dražší, klénotný pás ke slavnostem, do kostela, k návštěvám. Dít jakás paní Anna, měšťanka pražská, r. 1524: „Mám pás pozlacený s řetízkem, toho vždy potřebuji, když mne kam zoví.“ Toť se ví, která neměla takového opasu, vypůjčila sobě. „Když jsem se vdávala,“ dí šenkýřka pana Sixta z Ottersdorfu, „ona půjčila mi dvou prsténků a pásku stříbrného.“ [2]) Neřídko pak dostaly se obě dámy na soud. Na příklad Dorota Korunová r. 1541 viní Annu Roubalovu „z pásku stříbrného, že ho k jejímu veselí pro poctivosť její půjčila, a nyní že ho navrátiti nechce.“.[3])

I paní urozené vzdlužovaly se. Roku 1547 soudí se Johanka Budská z Ryzmburka o pás, který půjčila Kateřině Vranovské z Janovic, když o masopustě r. 1542 jela „na přínos s Jandorfarovou do Slízka.“ [4])

Pásy pořizovány týmž způsobem jako druhdy za stára. Za podkladek onačejšího pásu posloužila tkanice, obyčejně aksamitová, ale někdy i zlatohlavová, jindy hedbávná, jindy z hebkého kordovanu, při níž přepych začínal se již při přesce nebo při „nákončí“, ačkoli už sama látka stačovala leckdy za pochlubu.[5]) Takový pás slul **„hladký“**. Nákončí a přesky bývaly stříbrny, obyčejně pozlaceny. Přesky byly asi veliky vždycky přes to, že Václav Žipanský z Dražice r. 1573, jakoby něco zvláštního bylo, odkazuje Barboře ze Stromice „pás veliký stříbrný pozlacený s velikou přeskou, kterýž se mu dostal po bábě.“ [6])

Tkanice pásová někdy byla prošita čili „štepována“ hedbávím, nejhustěji atlasem; jindy byla položena perlami od jednoho nákončí ke

---

[1]) Jan Hanus v Litomyšli vyděďuje r. 1603 svého zetě, protože všecko, co s ženou dostal, rozmrhal, zvlášť „od klýnotů, pasů stříbrných, pozlacených“. Kn. v c. k. listovně z r. 1542. Sděluje Štěpánek.

[2]) Arch. praž. č. 1049. 100.

[3]) Tamže č. 1130. 477.

[4]) Reg. černé kom. kn. 13. J. 79. Též v univ knih. ruk. č. 17. A. 35.

[5]) V Mělníce r. 1577 nalezli jsme také pásy červené aksamitové beze všech přízdob. Kn. svěd. č. 27.

[6]) Miscell. Dsky. 54. 145.

druhému. Ještě v letech sedmdesátých nalézáme v Praze **perlové pásy.**[1]) Také **„s kamínky"** bývaly pásy.[2]) Ale mnohem častěji zdobeny bývaly ženské pásy stříbrem a zlatem. Stříbro snažívali se bráti k tomu dílu nejlepší. Když se Vavřinec Goliáš (r. 1587) radil se zlatníkem, chtěje panně pořídíti pás, poradil mu zlatník, aby vzal ony holé groše, jež slovou Petrusy a groše s Matkou boží, v těch že nejlepší stříbro.[3]) Ze stříbra a zlata nejprve byly na pásech **strunky a drátky.** Zhusta byl všecek pás ze strunek a drátů bez tkanice pásové. Pásky se zlatými strunkami a pásy „drátkové" jsou v českých inventářích za celý věk obyčejny; jen že jim hustěji říkali „pásy díla ormpantového (aurumpantum) nebo „drobného" a „brněného" i „pancířového". Poslední dvě pojmenování spolu vykládájí, že armpantový pás vypadal jako pletivo na košili brněné.[4]) Takový pásec armpantového díla býval na příklad v rodině Melantrišské a Veleslavínské; býval vlastně všude v Čechách obyčejný.[5]) K nim z nejbližšího příbuzenstva připojiti jest pásy **„řetězové, řetízkové a s kroužky".** Roku 1591 cení se v Praze pás z pozlacených kroužků, 19 lotů vážící, za 12 kop. Také udržují se pořád ony pásy s řetízky, na nichž zavěšena jablíčka stříbrná,[6]) dutá, vonná. V Hradci Králové říkali jim „stříbrné jablko pomumambre.[7]) Ale už je zovou inventáře leckdy „starodávnými". Někdy na páse i šest jablek bylo! Kromě jablek visívalo na pásech také žaludí, zhusta „na špicích pozlatité". V Náchodě nalezli jsme pás stříbrný řetízkový s žaludy a s jablkem.[8]) V Chrudimi měli r. 1618 pás stříbrný s 11 žaludy pozlacenými a s jablkem; jiný pás chrudimský měl na sobě jenom 5 žaludů, ale za to visel na něm „pazour rysí".[9])

Nově vyskytují se v tom století pásy **„stříbrem na skrze pobité"**, pásy „se stříbrnými **štefty"** (v Litomyšli,[10]) pásy **„vobroučkem dělané"** (v Plzni r. 1576,[11]) pásy **„s růžemi".** Zvlášť ke konci věku zhusta čítáš o pásech „s růžičkami pozlacenými a stříbrnými", „s růžemi širokými"; jednou též pás „s růžemi, proměšovaný s řetízkem a zespod **s hruškou".** Již r. 1566 popisuje se nádherný ženský pás měšťanky pražské takto: V něm „růže byly a v růžích kamení a řetízek dlouhý byl, a lvovy hlavičky byly mezi tím řetízkem, a ty lvovy hlavičky měly zase kroužky maličky, stříbrny, a dosti velké bylo jablko; udělalz latník nové přesky a místo těch růží polovici udělal lilium".[12])

---

[1]) Kn. arch. praž. č. 1172. 55.
[2]) Arch. lounský č. 1. C. 47. „Pás se žaloudky pozlacený" a jiný „s modrými kamínky". V Praze r. 1570 pásy „s červenými kamínky". Kn. č. 1172.
[3]) Kn. č. 1054. 228.
[4]) Že armpantový jest jako brněný, o tom důkaz v knize arch. pražského č. 1178. 289.
[5]) Arch. náchodský. Kšafty.
[6]) V invent. Korálkově r. 1599 a jinde v kn. arch. praž. č. 1174.
[7]) Kn. arch. praž. 93.
[8]) Kn. kšaftů z r. 1602.
[9]) Rybička. Č. Č. Mus. 1848. I. 507.
[10]) Arch. litomyš. Lib divis. Vypsal Štěpánek.
[11]) Kn. arch. plzeň.
[12]) Kn. arch. praž. č. 1049. 99.

Pás **s mašásky, s tatrmánky** nalezli jsme jeden v Praze r. 1516.[1]) Tatrmánci byli zajisté vyryti nebo vytepáni na stříbrném nákončí. V Chrudimi vyskytl se nám r. 1618 pás s dvěma pozlacenými cherubíny.[2]) Pásy „**s želízky** stříbrnými a pozlacenými“, „želízky stříbrnými probíjené“ „s hvězdičkami“ vyskytují se za celý věk v Praze i na venkově.[3]) Paní Korálková měla koncem věku mezi devaterem pásů jeden řetízkový, jiný s žaloudky, jiný „ormpantový“, jiný „se stříbrnými sponkami maličkými ouzký“, jiný zelený aksamitový se stříbrnými zámečky, naposled i jeden „tabulový“.[4]) Na tabulových páscích zhusta bývaly **nápisy**, které se bohužel řídko kdy doslovně uvádějí. Jeden jsme našli v Praze r. 1608, byl: „Děj se mi tak, jakž Pán Bůh ráčí“.

Na konec uvésti jest, že lidským vtipem sestavovány pásy i z českých grošů (obr. č. 103.). Co do **cen** víme, že pásy po 20, 40 kopách v měšťanských inventářích nic nejsou vzácny. Roku 1566 počítá se pás ze tří hřiven stříbra za 40 kop.[5])

Ovšem nebylo stříbro jako stříbro. Z nějakého mdlého stříbra byl v Praze r. 15?9 těžký soud mezi zlatníky a židem Liberkem. Přišla vdova Rederova k židovi koupit pás. „Zač je lot?“ ptá se. On: „Máme stříbro po 26, 24 bílých groších.“ Po té ona dí: „Chci výborné stříbro po půl tolaru bez díla!“ Tu dovídáme se, kterak se pásy kupovaly. Žid dal vdově, jakož si přála, lot po půl tolaru; odvážil pás, což činilo půl osmnácta lotu, od díla zlatnického přijal čtyři groše. Ale opatrná vdova šla ihned k zlatníkovi nedaleko tarmarku. Prosila, aby jí pás, právě koupený, „štrejchoval jehlou od vordejna“ nebo aby ho „štrejchoval na kameni“, to jest, aby se přesvědčil, je-li stříbro cenné či není. „Vy jste křesťan a já křesťanka, vy víte, že židům není co věřiti!“ tak prosila. Prosila u jednoho, prosila u druhého. Naposled jeden ze zlatníků vyšetřil, že „stříbro přes 9 bílých grošů nestálo“, a z toho vznikl soud proti židovi.[6])

Chudé ženy a děvčata prostičká brávala k nedělské a jiné parádě za nedostatku pásů stříbrných jinačí pásy lesklé z mosazi nebo jiného kovu nedrahého. Pražští kramáři mívali tou příčinou na skladě pásy s pozlacenými hlavičkami čistcové, aksamitové, řetízkové, s pozlacenými puklami čistcové, pásy francouzské „s frenclemi“ a jiné, jichž tucet cenil se r. 1600 za půl druhého i půl třetího zlatého rýnského;[7]) lacinějších tucet od několika krejcarů po 15 rýnských.[8]) Pasíři čeští robili pásky ženské ze „šmejdu“ mosazného, „z cejnových želízek“; k tomu dávali přesky „směšičné s plíšky i bez plíšků“.[9])

---

[1]) V kn. č. 1046.
[2]) Rybička. Č. Č. Mus. 1848. I. 507.
[3]) Litomyšl. Lib. testam. z r. 1542 v listov. tamější. Sděluje Štěpánek.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 105.
[5]) Tamže č. 1172 85.
[6]) Tamže č. 1062. 143. 161.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1174. 198.
[8]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[9]) Roku 1565 č. 1172 52.

Na pásech mívala obě pohlaví **nožnice**. Čítámeť o „pásech mužských s přeskami a při nich nožnice stříbrem fasovaná od svrchu až dolů". Ženám visívaly od pásu dolů na tkanicích, dobře podšitých a všelijakými cetami a puklami zdobených, nožnice čili pouzdra obyčejně stříbrná, ale i dřevěná,[1]) hedbávím aneb aksamítem povlečená, v nichž tkvěly nože, nožíky, skriptorálky a cicurálky[2]) i nůžky a bezpochyby také jiné švadlinské potřebičky, neboť někdy i zřejmě nacházíš zvláštní „švadlinské nožničky s potřebami". Takovou stříbrnou nožničku švadlinskou r. 1590 cenili na krámě pražském „U tří labutí" ze jeden zlatý rýnský. V nožnicích ženských zhusta bývaly nůžky a nože ozdobné, všecko stříbrné a pozlatité, nebo aspoň s částí stříbrné: vyskytujíť se nože „se stříbrnými čepičkami" a nože „zlatem ecované".

Laciné nožnice s cicurálky ceněny u kupce pražského roku 1608 i po 3 krejcarech jen, „pár zrzavých pozlacených nožů" za 9 krejcarů; nůž perlovou matkou vykládaný, pozlacený po 20 krejcarech.[3]) Naproti tomu měla některá urozenka a bohatá měšťanka nožnici, kteráž měla cenu znamenitou. Pro příklad r. 1581 paní Voršila od „Tří korun" v Praze zastavila „nožnici stříbrnou, perlovým dílem v modré pintě" za půl deváté kopy grošů míšeňských![4]) Rovně tak drahé nožnice měla jiná kupcová pražská r. 1565; byly „stříbrné s řetízkem stříbrným na konci, svrchek a prostředek byl pozlacený a v nich tři nože".[5])

Na obraze č. 277. má paní Marta Boleslavská († 1610) drahocenný pás armpantový s jablíčkem sličně řezaným; při témž páse visí stříbrná nožnice, malé dýce ne nepodobná. Kromě pásu a nožnice jest na obraze zajímavo zavití panino a černé blány, na jejichž předcích liščí kožešina, a naposled i zavití onoho mrtvého děťátka, jež bylo bezpochyby příčinou smrti mateřiny. Dobré oko na obraze rozezná na plášti či bláně panině i dessein rozvilinám úponkovitým podobný. Originál obrazu jest v Chrudimi v kostele sv. Michala. Našemu dílu daroval reprodukci jeho pan prof. Šolta.

Na ženské opasy věšeny kromě nožnic, jako bývalo za pradávna, také **váčky, měšečky, tašvice, tobolky a tobolečky.**

Ženské váčky byly na službu i přepych. Služebný váček pořízen byl z kůže hrubé, aby přece něco vydržel; honosné váčky zhotovovali z dražších koží zámišových, pěknějších jirch, z chlupatého kordovanu, z damašku, z aksamitu a karmazinu.

U váčkáře Kundráta († 1569) v domě Toulovic v Praze z počtu všelijakých váčků možno sobě učiniti soud, kterých váčků kupováno nejvíce.[6]) Dotčený váčkář měl totiž měšců ženských aksamitových čtvero,

---

[1]) Jednou nalezli jsme i „pouzdro zandalem a cypřišem obložené". Arch. praž. č. 1172. V inv. vdovy truhláře Krejcara r. 1570.

[2]) Malé nožejčky na péra. Roku 1590 ceněno 17 nožniček k skriptorálkům v Praze za jeden rýnský. Č. 1173. 189.

[3]) Kn. arch. praž. č. 1174. 330.

[4]) Arch. praž. č. 1052. J. 11.

[5]) Tamže č. 1172. 47.

[6]) Tamže č. 1172. 89.

Čís. 277. Z chrámu sv. Michala v Chrudimi.

dva karmazinové a 86 zámišových. V zásobách jeho surových nepostřehujeme drahých látek, naproti tomu má váčkář 23 kůže české k váčkům, bílých 56, jirchy 34, kůže telecí 43, psích koží 16 (za $1^1/_2$ kopy) a 15 koží zámišových (za $1^1/_2$ kopy). Kupováno tedy nejvíce váčků kožených.

A což těch zdob na váčku! Kde jaká bohatší souseda měšťanská, natož pak urozené dámy, nemohly než míti váček co možno nejnádhernější pro pochlubu. Tou příčinou drahně čítáš v popisech o váčcích postříbřených a pozlacených či s pozlátkou, se šmelcem,

s třapci. Také hrubě často vyskytují se měšce ženské krumplované zlatem, zdobené „**hlavami**“, váčky „**s pasomany** zlatými po obou stranách, měšce „brněné“, váčky se **zrcadly**, s **kruhy** stříbrnými, s **pukličkami**, s **knoflíky**, všecko buď z kovu ryzího nebo falešného.

Stran knoflíků připomínáme, že r. 1595 zovou se váčky, mající po jedné straně tři knoflíky, starodávnými. Ale přes to stál jeden u šmukýře Bema v Praze dvě kopy grošů míš.[1]) Modernější byly asi váčky s valnějším počtem knoflíků. Řeznice Krištofka v Praze r. 1582 měla na příklad „měšec aksamitový se 17 knoflíky stříbrnými pozlacenými“. A nápodobně jiné měšťanky mívají váčky samý knoflík. Jeden z knoflíků byl při váčku na službu zapínací, jináče bývaly váčky dosti často se zámečkem.

Barev bývaly ženské váčky všelikterakých; červená zdá se býti nejoblíbenější, neboť pejtlířův či měšečníkův mistrovský kus kromě jiné práce byl i v tom, aby mistr obarvil dvě kozletiny na rudo.[2])

Co do zvláštních **druhů** objevují se v pramenech váčky ženské, „**panenské**“, „**dívčičkám**“ a váčky „**starých bab**“.[3]) Jináče ovšem vyskytují se podle ženských váčků také měšce mužské a „dětské váčky se zvonečky“.

Co do **původu** cizinského bývají v našich inventářích váčky **benátské**, **mejlandské**, **francouzské** („trojnásobné“) a **německé**. O přívoz těch cizích váčků bývaly v Praze za všecken čas nemalé svády mezi šmukýři, kteří je vozili, a mezi zdejšími váčkáři, kteří někdy i ouředně sbírali ta „díla hostinská a německá“.[4])

Roku 1614 cenili u šmukýře Kroka bílé měšce mejlandské tucen za 2 rýnské, francouzské měšce za polovic; u jiného šmukýře r. 1595 ceněny byly měšce kožené bílé a červené, tvrdé „**vokrouhlé**“ po 10, 20 krejcarech; „měšci kožení s hlavami panenskými“ po 10 krejcarech, váčky se šmelcem po 35 krejcarech. Štelcar r. 1588 naříká v Knize duchovní, že mají české paní pásy „stříbrné pozlacené v způsob řetězu dělané, při nich jablko zlaté neb stříbrné, váčky zlatohlavové, aksamitové neb karmazinové za 15, 50 i za 100 kop i dráže, při tom stříbrné nožnice s pozlacenými noži“.[5])

V tašvicích mívala obě pohlaví menší **měchýřky** nebo **váčky** s penězi, někdy i paradlo stříbrné a jiné „se struhadlem na jazyk“, při něm za časté i „lžičku na vytírání uší“ a jiné všelijaké drobotiny a potřeby.

Růžence čili **páteře** i v XVI. století byly počítány větším dílem k ženskému přepychu. Při mužích nalezli jsme řídko kdy páteře, a to

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 808.

[2]) Tak bylo dle Weigla Abbild d. Hauptst. (642) v Norimberce ještě za jeho doby — r. 1698.

[3]) Kn. arch. v Lounech č. 1. C. 34. r. 1605 „Našla měšec, jak stary baby mívají“. Str. 648.

[4]) Viz příklad r. 1578 v kn. arch. praž. č. 1165. 186.

[5]) Že nenadsazuje, viz v arch. praž. v kn. č. 1136. 875. r. 1585.

jen při rozhodných katolících, kteří se na nich skutečně modlívali, říkajíce podle navlečených zrnek Otčenáše a Zdrávasy. Pro doklad upozorňujeme na obrázek Hisrlova rukopisu z počátku XVII. věku, na němž r. 1612 při pohřebním katafalku císaře Rudolfa zobrazeno několik šlechticů klečících na kolenou a páteře v rukou držících.

Kterak **mužský páteř** vypadal, to sobě pomyslíme, čtouce výpis páteře císaře Karla V. Dotčený růženec císařův byl z 33 koralů, všecko častým modlením ošumělých, dole visel chomáč stuh hedbávných s grošem, na němž podoba a jméno císařovo, orel s křížem a nápis jeden Miserere mei Deus, druhý Plus ultra.[1]) Páteř císaře Matiáše, v retrospektivní jubilejní výstavě vyložený, má 37 zrn koralových a 17 stříbrných. Zrna jeho některá jsou mistrná filigránská práce.[2])

Z cizinců do Čech přišlých měl Václav Bathory v inventáři svém r. 1594 rosarium čili páteř, ale nepraví se, jaký.

Při **ženských páteřích** věc podivná. Že je měly katolické paní — na příklad Plzňanky — to nedivno; nepokládaltě katolický lid modliti se na páteři za modlářstvo. Ale co říci, najdeš-li páteře, a velmi mnoho páteřů, při ženách nejen „české" víry čili kališnické, ale i při ženách víry nové, luterské? Tu jediné správné rozluštění záhady jest naše přesvědčení, že dotčené paní měly růžence za přepych, za ozdobu. Roku 1566 praví jedna souseda pražská o druhé: „Ukazovala mi páteře, jako za starodávna na nich páteře (Otčenáše) říkali." [3]) Z toho plyne, že teď již na nich neříkají.

Některý lesklý páteř, jejž pro ozdobu obvíjela paní na ruce[4]) anebo věšela k pásu, v příhodné chvíli sloužil i za hračku dětinskou. Chůva Alžběta r. 1569 v Praze „seděla s paní, která dítě krmila, a páteři, jež v rukou měla, dítě kojila".[5])

Páteře byly ze zrn navlečených na šňoře. Bylo zrn dle českých pramenů XVI. století nestejně. Zmínka jednou, že jich šedesáte tři,[6]) po druhé sedmdesáte,[7]) po třetí, že jich bylo sedmdesát dva, jindy dokonce 152,[8]) a možno, že jich bývalo ještě nad to více, poněvadž Anna Hokyně, pražská sousedka, r. 1536 tvrdí u soudu, že jí Kakas ukradl páteř koralový na dva lokty zdélí".[9])

Zrna dražších páteřů byla z **koralů** červených, obyčejně se zrny stříbrnými míchaná, či, jak v Plzni říkali a psávali, „střebrnými zrny proměšená".[10]) Takového způsobu páteř cenili v Praze r. 1588 deseti

---

[1]) Strobl. Kartenspiel z r. 1685. 176. V knihovně prof. Paroubka.
[2]) Majetek histor. musea v Budějovicích.
[3]) Arch. praž. č. 1049. 102.
[4]) Tamže č. 1178. U Kromera kupce „páteř korálový šestkrát okolo ruky"
[5]) Tamže č. 1056. 27.
[6]) Tamže č. 1174. 38.
[7]) Tamže č. 1173. 263.
[8]) Tamže č. 1172. 179.
[9]) Tamže č. 1130. 187.
[10]) Arch. plz. č. 85.

kopami. Někdy čte se také o „páteřích pozlacených s černými koraly". Koncem věku stál jeden takový růženec 40 kop! [1])

K dražším páteřům také náležely ony, jichž zrna byla křišťálová. Perlových páteřů nebývalo hojně. Bezpochyby pro křehkou látku. V Hradci Jindřichově popisuje se r. 1589 „páteř s zlatými zrny, s granáty a perlami". Pan Theodosius Sixt z Ottersdorfu měl (r. 1599) dva „perlové pateře s diamantem a krucifixem ze spod". [2]) Za to jantarových či akštejnových páteřů bývalo u nás vždy hojně. Voženy sem z Prus. Také vyskytují se počtem nemalým páteře z **achátu** a **karneolu**. V Praze měl kdos r. 1589 „páteř karneolový s rubínovými zrny, mezi nimiž stříbrné dráty proměšované". [3])

Lacinější páteře byly ze **skla**. U našich šmejdířů vyskytují se v letech sedmdesátých také norimberské páteře sklenné o mnoho desátcích. [4]) Vladař domu rožmberského, Petr Vok, r. 1592 dovolil dvěma Němcům „handl se skleněnými páteři", které se dělaly v hutích na páně panství. [5])

Nejlacinější páteře byly z **kosti** a ze **dřeva**. Ty bývaly na krámech o všech barvách, zvláště černé, červené, zelené i pozlacené. Namane se leckdy také „páteř rudé barvy, províjený črnými zrny". Z dřevěných nejcennější byly ony, jež řemeslníci robili z růžového a z pukšpanového dřeva.

Na páteřích dole při křížku visívaly i v tomto věku klénoty, které slovou někdy také **„trošty"**. Bývaly to obyčejně groše všelijaké, prsteny, knoflíky, kusy koralů, žaloudky, stříbrná jablka, drahé kameny „fasované" v zlatě nebo ve stříbře.

Mezi penězi na páteřích vyskytují se i groše pohanské [6]) a jiné, na nichž všelikteraké obrazy byly ryty i lity. Na příklad kupec pražský Valentin Kirchmajer († 1594) měl na páteři „groš veliký stříbrný pozlacený s obrazem povejšení hada Mojžíšového". [7]) Jindy jsme našli na groši „figuru Salvatora", jindy mistry Husa a Jeronýma. Ale zhusta byly groše obyčejná běžná mince.

Jako groše takž i **prsteny** na páteřích nacházíme za obecný zvyk všude po Čechách. V kšaftech města Bělé čteš r. 1519 [8]) o páteři koralovém s prstýnky, rovně tak jako v kšaftech náchodských z r. 1602. V plzeňských knihách čteš r. 1545 [9]) o „koralovém páteři se třima prsteny", a stejně tak vidíš v kšaftech města Hory Kutny, že na příklad r. 1511 slavný mistr zvonař Ptáček odkazuje „páteř koralový, na něm pět prstenů a dva groše tlusty". [10])

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 95. a č. 1136. 375.
[2]) Tamže č. 1174. 62. Arch. hradecký. Výpis dra. Zíbrta.
[3]) Tamže č. 1174. 88.
[4]) Tamže kn. č. 1172. 171.
[5]) Č. Č. Mus. 1880. 441. Rybička.
[6]) Na příklad u Mandaleny z Hradce r. 1580. Kop. pís. pam. Tischer. 157.
[7]) Arch. praž. č. 1173. 263.
[8]) Umlauf. Bělá. 107. Rukopis.
[9]) Lib. testam. v arch. plz. č. 223. 195.
[10]) Kn. posl. pořízení v arch. kutnohor. C. VII. z r. 1488.

Knoflíky na páteřích shledali jsme cínové a stříbrné. „Dva svazky páteříků s cínovými knoflíčky" měl r. 1577 pražský šmejdíř Kulíšek na Mostku v krámě.[1]) O páteři „s knoflíčkami stříbrnými" v soukromém majetku pražském vypravuje se r. 1536.[2])

V jablíčku na páteři bylo jako v jablcích na páse **pižmo**, takže někdy jedno jméno zastupuje druhé, čtemeť, že ta ona urozenka má páteř „s **pižmem pozlaceným**".[3])

Roku 1520 shledali jsme v Praze jeden páteř „s **titěrky**";[4]) Markéta z Vranova na Moravě měla páteř s perlami a „s **hadím jazykem**".[5])

Některá dáma pověsila na páteř všecko, co se jí líbilo a čím se chtěla pochloubati. I pekařka pražská Horská, za Týnem bydlící, měla r. 1570 mezi šesti páteři jeden, „na němž tolar kurfiřta saského, při tom 6 grošíků stříbrných, jakštejn a křišťál".[6]) Jednou naskytl se nám (r. 1570) také „páteř koralový se stříbrnými zrny, při němž korál veliký křivolaký visí". Tedy visel na páteři celý kus hrubého korálu roz větveného.

Byly dámy, že na jediném klénotném páteři nepřestávaly. Anna, manželka sladovníka Goliáše v Praze († 1577), měla na příklad čtyři páteře; jeden s 72 zrny koralovými a stříbrnými velikými se 4 groši litými, s 2 tolary, s půltolarem a s ortem (ort platil 15 grošů nebo 20 krejcarů); druhý rovně s takovými zrny a „s grošem litým stříbrným, na němž obraz svatého mistra Jana z Husince"; třetí se 128 zrny menšími a se „starým grošem"; naposled jeden o 152 zrnech, při nichž na konci zasazen byl křišťál do zlata.[7]) U plátenice Alžběty v Praze r. 1564 složili popisující páni páteře se zrny koralovými a stříbrnými na tři hromádky; o jedné zapsali: „tři páteře se stříbrnými zrny", druhou zvážili v 103 lotech, a třetí hromadu považili v půl třetí hřivně a dvou lotech! Lot počítali za 13 grošů bílých.[8])

Urozené dámy, zvláště starší panny — mívali páteřů nepočítaných sílu. Jako na příklad panna Mandalína z Hradce zanechala po sobě r. 1580 tři plné truhlice páteřů všelijakých, v nichž také některé akštejnové, ba i „aksamitové" — kromě toho trousí se v jejím inventáři tu a tam ještě asi 34 páteře aniž smíme přísahati, že jsme dobře počítali.[9])

Naposled snad zbytečno jest připomenouti, že po domácku mívaly ženy za pásem **klíče** od jarmar, komor, truhlic, vše v jednom snopečku

[1]) Kn. arch. praž. č. 1172.
[2]) Tamže č. 1130. 184.
[3]) Regist. soudu komor. 28. A. 6. 226. r. 1510; nebo v desk. kvat. trhový 3. K. 21. r. 1540.
[4]) Desky zem. 30. 107.
[5]) Brandl. Libr. citat. I. 83.
[6]) Arch. praž. č. 1172. 66.
[7]) Tamže č. 1172. 179.
[8]) Tamže 5.
[9]) Kop. pís. pam. rukop. Tischerův.

svázané. Méně známo — ale dobře pochopitelno, že v hněvu sloužily ty klíče také za zbraň. Na příklad r. 1591 v pražském domě „u tří korun“ „Voršila Felixova vytrhla klíče za pasem a mrštila paní Dorotu, Duchoslava manželku, jimi přes hlavu; jedna druhou klíči prala, nevím, kdo jest koho víceji pral“.[1])

Sic jináče horší zbraní bývaly nožnice našich dám. Vímeť na příklad, že r. 1591 Kateřina, pražská vinopalka, majíc smířiti se s mužem svým, „na radním mazhauze vytrhla nůž z nožnice a chtěla ho jím píchnouti“. Stěží ušel.[2])

Mužské pásy nebyly tak těžké klénotné kusy honosné jako ženské. Ale ozdobené bývaly přec. Aspoň stříbrnou přasku přišil naň kdo moha.

Řemení, při mužském páse přišité a k zavěšení tašvic nebo zbraně posluhující, slulo německým hlaholem netvorné **„khynky, khenky“**. Pásy a khenky leckdy jedno jsou. Nalezli jsme je z kůže, zvláště z kordobanu a z aksamitu. Byly buď hladky, buď hedbávím aneb atlasem i stříbrem „štepovány“, „prosekávány“, „s kroužky“, „z tlačeného aksamitu“, „khynky se zlatem a perlami krumplované“, „s francl emi“ a jiné všelijaké.

Kramář pražský „u tří labutí“ v Praze prodával až do r. 1590 khynky od 20 krejcarů po 2 rýnské. Nejdražší měl „kožené khynky s chlupatými pásy“ a „kordubanské pozlacené“.[3]) U tkaničkáře r. 1600 dostals khenk kordobanský s franclemi po 30—37 krejcarech,[4]) u šmukýře a kupce, jenž vozil zboží z ciziny, byly khenky dražší. Na příklad na paláce Hradu Pražského nabízeli kupci touž dobou „francouzské khenky hedbávím štepované po čtyřech rýnských, „kordobanské karmazinem podložené“ po zlatém 40 krejcarech, též tak khynky stříbrem štepované. O něco lacinější byly francouzské khenky „bílé“, „mejlandské s franclemi“, ale méně než po jednom zlatém nedošels jich. Aksamitový khynk s perlami stál i 10 rýnských.[5])

Na pásech a khencích visívala mužům nejprv **tašvice**. Pás a mužská tašvice musila býti od taškáře z kůže tak uměle pořízena, aby k tělu dobře přilehly. Úloha to ne snadná, zvláště byl-li pás obšírný a řečená tašvice ne malý než veliký kus, kryjící takřka půl břicha mužova nebo celý bok jeho.

Měšce dávali muži buď do tašvic, buď si je věšívali na hrdla, zvláště byl-li v nich cenný nějaký kus pokrýván. Na příklad slovutný professor pražské universí Jan Kaňha († 1599) nosíval v aksamitovém měšci sluneční hodinky pozlacené.[6]) Také purkmistři nosívali pečeť purkmisterskou v měšci na hrdle. Rokycanští koupili r. 1596 svému purk-

---

[1]) Arch. praž. č. 1055. 47.
[2]) Tamže kn. č. 1172. process 208.
[3]) Kn. arch. praž. č. 1178. 189.
[4]) Tamže č. 1174. 248.
[5]) Tamže 830. Též fol. 469.
[6]) Tamže č. 1208. 119.

mistru zelený aksamit na měšec.[1]) Vít, perníkář v Praze (r. 1512), nosíval na hrdle klíč bez měšce, aby ho měl stále na očích a zloděj aby mu ho nevzal.[2]) Nejeden člověk ze strachu před zloději zavěsil sobě měšec na hrdlo až i pod košili. Ale zapsáno v knihách, že čiperný zloděj uřezoval měšce i na těle nahém.[3])

Na khyncích mužům visívala sečná **zbraň**. Urození ji mívali vždy na boce, neurozeným ob čas zakazována. Ale ouhrnem nedali sobě zakazovati: dosti bylo, když všedše do hospody, odevzdali svou zbraň i s khynkem šenkéřce na schovanou.

Prostý člověk aspoň v neděli k šatu svátečnému přibral si zbraň. Praví se o jednom r. 1516 v Praze „neměl u sebe ani nože, ani tesáku, než šel v všední suknici".[4]) Ve svátek by tesák byl tedy měl. Sedlák přes pole nevyšel bez zbraně. Čtemeť pro příklad v knize lounské r. 1556, že „zabit byl sedlák mezi vinicemi a měl sukni a meč — obojí prodali lotři po 15 groších".[5])

Sečité zbraně byly ozdobny. Dosti často čteš po všech inventářích o **tesáku** „se stříbrem", nebo, jakž dí kniha z Rychnova[6]) r. 1555, o tesáku „stříbrem obloženém". Že na panských tesácích a jiných zbraních zlatník a řezáči slonoviny, jilčaři a jiní řemeslní umělci všecek svůj um prokazovali, toť věc povědomá a XVI. věk charakterisující.

Vedle tesáku hojné místo mají v pramenech **meče**, **mečíky**, **tulichy** všelijaké krátké, dlouhé, ozdobné. Tulichy v polou věku zhusta nalézáme „čistcové".[7]) Některé slovou jen „posečité", při jiných stává poznámka, že jsou se stříbrem.[8]) To stříbro bylo na jilci, na pochvě. Leckdy byla i celá pochva z plechu stříbrného. Jindy byla dřevěná, ale aksamitem nebo hedbávem povlečená. Roku 1546 cenili meče po kopě; veliké hrubé meče i po sedmi kopách.

Také **dýky** ocitly se na mužském khynku zhusta. Bývají někdy i „stříbrem obložené, v prostředku aksamit černý", nebo „stříbrné s knoflíkem, na němž litery vyryté ze spod".

Podle těch útočných posečitých zbraní panují na dále starodávné šavle, kordy a korduláče, k nimž v XVI. věku z tureckých vojen přibývá hojně tureckých šavlí a palašů. Nově v tom věku vyskytují se rapíry, štechery a zvláštní druhy vlaských šavlí, jimž jméno „pistules". Všecky tyto zbraně mívají ozdobné hrušky při jilcích, a pochvy plechy obkládané a hlavně s vyrytými znameními, literami. Však o těch věcech bude zevrubně položeno v kapitole o zbrani.

Některý soused městský měl v zásobách svých hromadu posečitých zbraní. Na příklad sladovník Pavel Sedlčanský († 1582) počítal si jen

---

[1]) Arch. zem. Účty z Rokycan.
[2]) Arch. praž. č. 1046.
[3]) Tamže č. 1120. 134.
[4]) Tamže č. 1046. 113.
[5]) Arch. loun. č. 1. C. 15. 29.
[6]) Kn. kšaftů v mus. 9.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1172.
[8]) V desk. kn. miscell. 92.

tesáků patero a meč veliký. Novoměstský primas Kulíšek († 1577) měl dva „šlokšwerty“ — ohromné to meče dvojručí — sedm tesáků, několik rapírů a tureckou šavli, čtyři „rejtšwerty“, burdýř, též hrubý meč nebo rapír těžší. U císařského rychtáře Pavla Žipanského popsány po smrti (r. 1573) tři meče, šest tesáků, tři končíře (rapíry), šavle.

Urození páni tou dobou mívali takových věcí již celé hojné sbírky v „rystkomorách“. I některý měšťan založil si „zbrojovou komoru“.[1]) A když urozený Slavata položil odpor svých poddaných po bitvě bělohorské, nalezl v domě leckterého svého „rebella“ po čtyřech kordech a u některého i víc.[2])

Na konec o zbrani mužské pobočné zmíniti se jest, že leckterý člověk obliboval sobě nositi rapír ostře broušený nikoliv na khynku, alebrž v **holi** duté, přizpůsobené na formu „**čekanu**“, jenž byl sekeřice železná neb i mosazná. Na příklad v inventáři sladovníka pražského Goliáše (1577) čteme, že nebožtík měl „hlavni rapírovou v pošvě dřevěné a na vrchu té hlavně sekyrku na způsob čekanu připravenou“.[3]) Jindy čteme v soudní knize pražské,[4]) že člověk „dobyl čekan z pošvy, a on kord byl“; nebo „vytrhl čekan, a on byl rapír“, a zase jiný dí: „vytrhl čekan a on byl burdýř, byla nějaká hlavně co burdýř v čekanu“. Také venkovští měšťané mívali hole s tajnými kordy. Našli jsme na příklad r. 1565 „burdýř s čekanem“ v Rychnově.[5]) Lidé jmenovali takovou hůl „**zrádným** čekanem“.

Nezrádné **hůlky**, s kterými chodili muži, připomínají se v pramenech XVI. věku,[6]) ale obyčejně se nedovíš, kterak hůl vypadala. Jednou r. 1577 četli jsme, že kdosi „vstal sekeřičkou, na niž se podpírá“.[7]) To je tedy zase čekan. Že mívali hole cenné i formou zajímavé, toho výtečným dokladem hůl v českém museum chovaná a z r. 1560 pocházející. Ta hůl má na sobě hojnou ozdobu drátovou. Zdá se, že tenkrát byla taková zdoba oblíbena; platí se r. 1577 v Jindřichově Hradci hodináři 40 grošů „za mosazný drát a od obtáčení jeho na čekan J. Msti pána“.[8])

K drobné přípravě v XVI. věku náležejí **rukavice**. Ať vymyslila si první rukavice Venuše pohanská, když ji byl trn ubodl na hladké ruce, ať pravzor rukavic měl na ruce patriarcha Jakub, když přijímal od otce svého požehnání — toť jisto, že byly rukavice kolik věků jen šatem z potřeby. Asi církev první začala v nich míti přepych, po ní královė a panstvo. A na tom zůstává i u nás moda rukavic ještě v XV. století. V XVI. věku sejdou rukavice jakožto přepych i k vrstvám měšťanským a nižším. Teprve v tom věku nacházíš na krámech praž-

---

[1]) Na příklad pražský Kirchmajer r. 1594.
[2]) Rukop. mus. 24. G. 26.
[3]) Kn. arch. praž. č. 1172. 179.
[4]) Tamže č. 1055. 102.
[5]) Rychn. kn. podílů r. 1565. Mus.
[6]) Kn. arch. praž. č. 1046.
[7]) Arch. praž. č. 1058 273.
[8]) Tischer. Výpisy z ourtů.

ských rukavic „na tucny“ a při měšťanech i venkovských zhusta po několika párech.[1]) V tom věku rukavice dostaly se do lidového úsloví; na příklad, že páni sic s poddanými mluví — ale činí to „v rukavičkách“.[2])

A jaké všelijaké rukavice už tehda mívali! Rozdělují se rukavice „fraucimorské“, „panenské“ od „mužských“; „letní“ od „zimních podšitých“ neboli vlnou a jináč „vycpaných“; rukavice na celou ruku čili rukavice „okrouhlé“ od rukavic, které kryjí jenom pěsť bez prstů, nebo od rukavic „se všemi prsty“, se „dvěma prsty“; rukavice byly dlouhé, krátké, duté (obyčejně šermíři mívali duté); rukavice dělí se jednoduché od dvojitých, prosté od vázaných; připomínají se často rukavice „s výklady“ i bez nich. Naskytují se i „rukavice selské“, rukavice „kraholčí“ a „jestřábí“, jakožto druh obzvláštní, ony lidu, tyto k lovu.

V XVI. věku staly se rukavice etiketou, ale ovšem spíš jen tak, že před osobami vznešenějšími a na místech vzácnějších bylo rukavice s ruky stáhnouti a v hrsti držeti. Někteří navlékali rukavice jen v zimě, v létě je vůbec vždy držívali v hrsti.[3])

Co do **látky** byly nejobyčejnější a nejlacinější rukavice z vlny. Ty pořizovali rukavičníci zvláštní. Rukavičník měl ve svém „forkafu“ jen vlnu, a za misterský kus ukládal mu řád zhotoviti či utkati „pár rukavic z bílé vlny“.[4]) Koncem věku prodávali vlněné rukavice i po šesti krejcarech.[5]) Uvozují se zhusta pod jménem „praných“.

Při urozených pánech nacházíš drahně rukavic **hedbávných**, zvláště **karmazinových**. Hojným počtem pořizovaly se od zvláštních rukavičníků či „pejtlířů“ rukavice z **koží**. Takž ukládá se v řádě rukavičníků staroměstských za mistrovský kus udělati rukavic „pár z černého šerlinku, jeden s prsty zcela, druhý s dvěma prsty, třetí okrouhlý“. Jinde v pramenech naskytují se hustě rukavice „kožené letní“, zámišové, jirchové, telecí, jichž tucen r. 1590 cení se dvěma kopama míš., skopové, r. 1599 po šesti groších bílých v Praze kupované,[6]) kozlové (po 9 groších), vlčí, jelení a psí. Roku 1577 nalezli jsme u kramáře pražského až i 9 desátků psích rukavic;[7]) tucen r. 1590 cenili po 1 zlatém a 20 krejcarech. Sic také i urozený pan Jan mladší z Valdštýna (r. 1591) míval své ruce v „**kujonech**“ čili ve psích rukavicích.[8]) Pejtlíř v Jindřichově Hradci vzal r. 1575 za rukavice kraholčí 2 groše 4 denáry, za jestřábí 9 grošů.[9])

Co do **barvy** naskytly se nám rukavice nejčastěji fialové, červené, černé, bílé, žluté, pomorančí. Jiné barvy jsou řidší.

---

[1]) Regist. žlutá poděbr. r. 1538.
[2]) Lamentací země moravské r. 1605 v univ. knih. Výpis dra. Zíbrta.
[3]) Zeitschr. f. d. Kulturgesch. I. 565.
[4]) Řád v arch. mus. r. 1562
[5]) Kn. arch. praž. č. 1174. 35.
[6]) Arch. praž. č. 1174. 35.
[7]) Tamže č. 1172. 171.
[8]) Tamže č. 1122. 196.
[9]) Tischer. Výpisy účtův.

Co do **zdoby** víme o rukavicích „hedbávím prošívaných“, o „rukavicích dlouhých trochu vyšívaných“, „barvami štepovaných“, jichž tucet cenĕn r. 1614 7 i 15 zlatými,[1]) o „bodených“, stříbrem (i „nedobrým“) pošitých a vytkávaných,[2]) zlatem krumplovaných buď docela, buď jen „po prstech“, perlami pokládaných. Rukavice s perlami, paní Valdštejnce r. 1591 koupené, stály 18 tolarů.[3]) Rukavice „po prstech krumplované“ cenĕny r. 1590 za půl třetí rýnský zlatník. Vyskytují se také rukavice s „**frencly**“, s „**třapci**“, s „**žaludy**“; francimorské rukavice zhusta bývají s „**pentlemi**“. Rukavice s žaludy a hedbávím krumplované cenĕny u šmukýře Kroka v Praze r. 1614 tucen za 6 rýnských. Naši urozenci, vzor berouce sobě od dvořanů i vladařů, obkládali rukavice také **kameny**.

Zdobou při rukavicích konečnĕ bývaly **výložky**, na nichž aksamit, „felba“ nebo „kožich“ byl našit. Roku 1611 cenili v Praze rukavice „na karmazínĕ zlatem a stříbrem krumplované, brunátnou felbou podšité po osmi kopách, rukavice žluté s aksamitovou felbou po třech kopách.[4]) Z kožichových rukavic jsou nám povĕdomy rukavice „s lalokovými konci“, rukavice vydrové, s liškami, s bobry. Pražský rukavičník r. 1599 prodával dlouhé rukavice s bobry po 12 groších bílých, jiné „chlupaté“ prodával i po groši.[5])

Valná část rukavic bývala vonnými vĕcmi, zvláštĕ pižmem, napouštĕna. **Vonné** rukavice byly modou toho vĕku všude po Evropĕ, a známotĕ vůbec, kterakou úlohu hrály v rodĕ Valois rukavice otravnou vůní napojené. Zvyk vonných rukavic se udržel i v stoletích následujících, vímeť, že i povĕstný kazatel Abram a Sancta Clara na rukavičkáře s kazatelnice volal, kterak prodávají vonné rukavice a v sobĕ mají svĕdomí smrduté. Regiment zdraví Huberův[6]) radí v XVI. století, aby se rukavice napouštĕly „ambrou, ponĕvadž posiluje mozku i srdce, a když se k ní voní, zahání morové povĕtří“. Ale naši předkové přes to nejradĕji napouštĕli rukavice pižmem. Kramář pražský r. 1590 mĕl „rukavice dobře pižmové nebo vonné“ pár po 1 zlatém rýnském 10 krejcarech; „prosté pižmové“ po 25 krejcarech.[7])

Často se při rukavicích praví, že jsou „**českého díla**“, ale v dobĕ Rudolfovĕ znamenité hejno cizích rukavic k nám se přivalilo. Pražští šmukýři mají tou dobou na krámech rukavice „**vlaské**“, kteréž prodávají po ortu, „**římské**“, jež cení se po půl zlatém pár, „**benátské**“ po 3 rýnských pár, „**dvojité benátské**“ po 4 rýnských, „**mejlandské** bílé s pentlemi“, „**veronské**“, „**janovské**“ a pak nĕjaké „**romanské**“. Kromĕ tĕchto vlaských rukavic prodávaly se u nás „**englicke**“, „**francouzské**“ a zvláštĕ „**pařížské** z telecích koží“,

[1]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[2]) Tamže č. 1174. 297. r. 1608.
[3]) Tamže č. 1122. 196. pře.
[4]) Kn. č. 1174. 378.
[5]) Tamže 85.
[6]) Apatyka domácí. 685.
[7]) Kn. č. 1173. 189.

jichž tucen byl za 3 rýnské, jiné „francouzské ženské s vejklady žlutými" tucen za 2 kopy; také „**nidrlantské**" rukavice se „stříbrnými tkanicemi" tu se nosívaly. Rukavice „**německé**, vázané" vyskytují se v letech sedmdesátých, ale dosti řídko. Rovně tak řídky jsou rukavice „**valentianské**".

Na hřetí rukou v zimě na místě rukavic objevují se u nás teprve koncem XVI. věku „**muffy** nebo **podšité rukávy**" [1]) — tedy ono kožichové pouzdro, jemuž dnes říkají rukávník. Původ „podšitých rukávů" jest v polou století v Italii. V pramenech nalezli jsme jich poměrně málo, lečby se byly tou dobou tajily pod jménem rukavic. Zvláště klade-li se v inventáři rukavice jednotným počtem — na příklad „rukavice černá, aksamitová s janaty", „jiná rukavice liškami podšitá, pomorančová" — tož soudíme, že taková rukavice jest za náš rukávník. Ale přes to všecko bylo by ještě počátkem XVII. století těch „muffů" velmi poskrovnu.

Proti tomu daleko hojnější byl v XVI. věku jiný kus drobné přípravy ženské — totiž vějíř či „**voháňky**", nejlíbeznější a nejvýmluvnější nástroj ženské marnivosti, nástroj, který nejen že odhání horko a mouchy, ale skrývá rdění a rozpaky, který v dovedných rukou zvláštní řečí hovoří. Znajíce obrázky urozených dám v rozličných knížkách pamětních z XVI. věku, jsme přesvědčeni, že už tehda znal a uměl vějíř svoje úlohy dobře.

Byly oháňky „pro větříček" a „pro mouchy"; tak aspoň vykládá Veleslavín.[2]) Nejvíc oháněk bylo z pavího peří. **Pávové voháňky** nalezli jsme v tom věku ve všech pražských i venkovských [3]) inventářích. V Praze měla r. 1533 i stará Dorota „z Slovan", baba, kterou sebral rychtář do šatlavy, pěknou oháňku pávovou.[4]) Oháňky z pavího peří nezmizejí ani potom, když od půlky XVI. století začali oháňky sestrojovati z peří všelijakého jiného, zvláště z **pštrosího**. K těm oháňkám, jež měly dle obrázku v Lobkovickém Památníku [5]) podobu sličných chvoštišť, přibyly už v letech sedmdesátých oháňky benátské, jež podobaly se, jsouce pořízeny bezpochyby z papíru,[6]) malým tuhým **praporečkům**, a kromě těch i oháňky **skládací**, které chovaly naše paní v pouzdrech. Tak na příklad ve svrchcích nebožce Pavla Žipanského, císařova rychtáře v Praze, nalezeny r. 1573 obě oháňky podle sebe — jedna pávová, druhá v pouzdře.[7])

Při tom objevuje se nezřídka u šmukýřů ošklivé jméno „**fochrů**" místo starodávných oháněk. Eliáš Behm († 1595) prodával na rohu v Kunešovic (Sirkové) ulici „fochry prosté" po kopě, „**koštěné** fochry" po dvou kopách.[8])

---

[1]) Kn. arch. praž. č. 1174. 330.
[2]) Nomencl. quadrilinguis.
[3]) Arch. plz. č. 35.
[4]) Arch. praž. č. 1129.
[5]) Památník Leop. v Stadl. r. 1607 v Roudnici. Podobné obrazy v Havard II. 478, též v Hefner-Alteneck. 601. Též v Jost Ammanovi r. 1586.
[6]) Gay. Glossaire. 626.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1172. 124.
[8]) Arch. praž. č. 1173. 308.

Do této kapitoly slušejí na konec i ozdobné **knížky modlitební,** které mnohá česká paní a panna brávala ke mši a k nešporu spíš pro chloubu než na čtení. Obyčejně si je věšely na háček za pás, na kterýž konec od desek knihy visívalo kus drahé látky. Vypadá tedy, jakož víme z předešlého století, taková knížka visutá jako dlouhý, úzký pytlíček. A také jí tak říkali. Čtemeť, že má měšťanka pražská kterás „modlitební knihu Habrmonovu českou" v „pytlíčku žlutém".[1]) Kterak popisují se v pramenech ozdobné knihy modlitební, toho některý příklad. Roku 1578 měla Goliášová, bohatá sladovnice v Praze, „modlitby černé s osmi puklami stříbrnými";[2]) choť pana Theodosia Sixta z Ottersdorfu († 1599) měla „knížky modlitební v stříbře, aksamitem povlečené".[3]) Paní Korálková († 1599) měla „modlitby Veleslavínovy v červeném aksamitě, stříbrem okované", paní Nejepínská, měšťanka na Příkopě († 1601) chodívala s modlitebnými knížkami od Slovacia vydanými „v modrém zlatohlavě zavázanými".[4]) Jednou jsme také nalezli „modlitby zlatem krášlené a při nich tabulky se zrcadly. Prodával je koncem století pražský šmukýř po 30 krejcarech.

11. Šperky.

Prsteny; sekrét; pamětníky; ruka v ruku; prsteny k svatbě; prsteny skladité; prsteny zlaté, mosazné, olověné a jiné. Podoby prstenů; kameny; řezáči; ceny drahých kamenů; kameny nepravé, cizí a české; pavoukový kámen; prsten židovský; hojnosť prstenů v českých domech; prsteny mrtvých; ozdoba rukou, hrdla, zápony, tkanice, halže, dýchánky; peníze s oušky, řetězy, „hodinky na hrdlo".

Kdo na inventářích českých nečetl, nikdy by neuvěřil, kterak namnoze a rádi naši předkové obojího pohlaví se šperkovali.

Prsteny najdeš u kde koho. Mívali je muži na prstech právě tak jako ženy, jenom že v tom ženské pohlaví ještě víc vykročovalo z míry. Navštíviš li kupce Holiána († 1571), poznáš, že pán má 22 prsteny, z nichž stále nosí na prstech čtvero, a dcera jeho Anna osmero![5]) Co se nevešlo již na prsty, nastrkaly paní na růžence, navlékaly i na účes, na věnce! Ba navlékaly je dle slov Štelcarových na stuhy a obvěšovaly jimi hrdlo! Toť přece bujnosť znamenitá! Prsten náleží na prst, a on na čepci, na růženci, na hrdle!

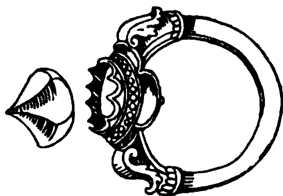
Prstenů ráz z počátku věku jest ještě gotický; od půlky věku, pokud máme který zachovaný, byly vesměs renaissančního habitu; prsteny s kartušemi však náležejí konci věku. Na obr. č. 278. podáváme vzorek

---

[1]) Arch. praž. č. 1174.
[2]) Tamže č. 1172. 203.
[3]) Kn. č. 1174. 62.
[4]) Tamže 160.
[5]) Kn. č. 1172. 78.

obyčejného prstenu z konce XVI. století. Kámen z prstenu vyňatý ukazuje způsob řezání, a z obou kusů lze postihnouti, kterak kameny v zlato byly zasazovány.

Než ohledejme zprvu rozmanité druhy prstenů. Na předním místě byl **„sekrét“**, prsten největší, ozdobný, jímž pán i měšťan pečetil. Mívali ovšem pečetidla do oceli,[1]) do kamene řezaná s držadlem; pražští kupci prodávali koncem XVI. věku i „kladívka k pečetění listů“ po 30 krejcarech,[2]) ale přemnozí lidé měli pečetidlo na prsteně, do stříbra nebo zlata řezané. Pražský měšťan Václav Severyn z Kapí Hory míval dokonce i „sekrýt na obrácení udělaný, z jedné strany byl v něm zafir, a na druhé straně řezaný, mohl jím pečetiti“.[3]) I dámy — na příklad vdova po slavném Danielovi z Veleslavína[4]) — mívaly svůj zlatý sekrýt mezi jinými prsteny. Také v Litomyšli „Aneta, baba u Vocáska“, má r. 1506 kromě dvou prstenů „třetí sekrýt“.[5]) V pražských měšťanských inventářích dosti zhusta nacházíš „sekrýty zlaté se stříbrnou pečetí“. Jsou sekrýty i o dvou lotech zlata.[6]) Bývá na nich „merk“ nebo „znamení“ hospodářovo, erb, jméno. Pekař pražský Horský († 1570) měl na prsteně za „merk“ preclík pěkně řezaný. K vůli erbu slula tabulka prstenová, na níž řezán, někdy i „vopnštejnem“. U pana Sixta z Ottersdorfu r. 1599 nalezli jsme také „sekrét se šmelcem“.[7]) Na krámech šmejdířských bývaly na prodej „sekrýty nebo prsteny mosazné“.[8])

Čís. 278.
Z Paprockého Obory.

Od sekrýtu se loučil majetník nerad a jen z nouze ho zastavil. Roku 1531 připomíná v kšaftě svém Jiřík Prefát z Vlkánova, že zastavil sekrét zlatý Lazarovi židu v kopě grošů českých, druhý židu Kyvovi v kopě, třetí s turkusem a s točenicí Ryšlavému židu v 28 groších.[9]) Patrně bylo pánovi velmi zle.

Jiný druh prstenů byly obroučky darované na památku. Sluly „pamětníky“ a bývaly obyčejně „se slovem“ čili „s tekstem“. Přečasto vyskytuje se nápis na takovém „pamětníku“ domluvný a případný: „Nezapomínej na mne!“ Pražský měšťan, jeden z předních, Pilát,

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 122. „Sekryt s vyrytou ocelí“. Arch. loun. č. 1. C. 47. r. 1576 u primasa kolínského.

[2]) Tamže č. 1174. 330.

[3]) Tamže č. 1058. 4. Zpráva z r. 1574.

[4]) Kn. arch. praž. č. 1174. 220. Po svém manželu zlatý sekrét chovala poctivě a kromě něho měla svůj.

[5]) Litom. arch. č. 118. 79.

[6]) Hora. Řehák. II. 32.

[7]) Arch. praž. č. 1174. 62.

[8]) Tamže č. 1172. 175.

[9]) Dsky. Miscell. 92. O. 9.

z Rakovníka pocházející, jehož dům byl vedle „Železných dveří“, zanechal po sobě r. 1599 „pamětník“ mosazný, na němž stálo ryto „wergys men nicht“. Také doktor Bann z Fenixfeldu, ouředník české komory, nosíval prsten s „vergiss mein nicht“.[1]) Naproti nim pan Zikmund Frejlich z Freydenfelsu († 1582) měl český prsten s tím znamením, „nezapomínej na mne!“[2]) Byly nápisy na „pamětnících“ také jiné zajisté, jen že nevíme o mnohých. Slavný doktor obojích práv Šimon Proxenus ze Sudetu († 1575) měl prsten s nápisem „vive, ut post vivas“.[3]) A takž nápodobně snad jiné.

Jiný druh prstenců byly kroužky milostné, z lásky dávané, z nichž zajisté jsou ony přemnohé v knihách prsteny, jimž říkali „ruka v ruku“ nebo „prsteny s ručičkami“.[4]) Jsou to prsténky, na nichž sformovány ze zlata nebo z jiného kovu dvě ručičky, any se drží.[5]) Prstének „ruka v ruku“ býval ze dvou skladitý; stisknutím ručiček rozskočil se prstének

Čís. 279.
Prsten „ruka v ruku“ otevřený.

Čís. 280.
Prsten „ruka v ruku“.

ve dva obroučky tenké. Přiložené obr. č. 279. a č. 280. nakreslil lounský archivář pan Merz podle vlastního prsténku, nalezeného pod dlažbou v Lounech. Prstének uvnitř má nápis: Czo Pan Buh spogil, to czloviek nerozluczug.

Na Točníce nalezen prsten „ruka v ruku“, mezi jehož ručičky vpravil zlatník srdce. Teď chovají ho ve sbírkách na Orlíce.

Kterak byly oblíbeny toho způsobu prsteny, to suďme z toho, že na krámě šmejdířově v letech sedmdesátých najdeš prstenů „ruka v ruku“ po 20 i 30 „tucnech“.[6]) Dávala si je obě pohlaví obyčejně na slib manželský před námluvami. Některý mládenec připojil k tomu ovšem také ještě jiné dárky. Albrecht Záruba na příklad r. 1588 „deset

[1]) Kn. arch. praž. č. 1173. 339.
[2]) Kn. č. 1172. 229—234.
[3]) Desky. Misc. 54. 165.
[4]) Kn. č. 1172. 47. „Prsten zlatý s ručičkama“ r. 1569.
[5]) Takový prstének mají též sbírky uměl. průmysl. musea v Rudolfině. V litomyšlských knihách uvádějí se prsteny „ruka v ruku“ ještě r. 1659. Lib. division. z r. 1537. Sděluje Štěpánek.
[6]) Kn. č. 1172.

zlatých z svy ruky odvázal a panně Kateřině (od „zlatých křížů") na ruku uvázal, prstýnek zlatý dal ruka v ruku, pak jí poslal váček a do něho vložil dva groše široké a plnej červených ořechů a drahnej košík červených ořechů, že jí to odsýlá na slib manželský. Panna vzkázala dobrej šťastnej den, a že mu z toho daru děkuje" — a pak se o ty věci soudili.[1])

Takové prsteny „ruka v ruku" dávali sobě navzájem též při samých smlouvách svatebních.[2])

K téže způsobě pamětních a milostných prstenů náležely svatební kroužky, kteréž naopak dnešních zvyků nevěsta dávala ženichovi. Aspoň v inventáři pana Šimona Humburka, kancléře staroměstského, r. 1612 stojí psáno o zlatém prstenu, že jej „na vodavcích nebožtíkovi paní vdova (nevěsta) dala".[3]) Též urozená paní Beatrix Bezdružická z Kolovrat dí r. 1542 v kšaftě, že oddává manželu svému „prsteny, jeden s diamantem tříhranný a druhý, který já mu dala se dvěma rubíny a s diamantem na oddavcích".[4]) Která nevěsta k oddavkám neměla svých prsténků, způsobila to tak, jako r. 1567 šenkéřka páně Sixta z Ottersdorfu. Vypůjčila si. „Když jsem se vdávala," vypravuje upřímně sama, „půjčila mi paní dvou prsténků."

U českých židů bývalo obráceně. Muž byl povinen dáti ženě prsten k svatbě, ona jemu nic. Vypravujeť v pražském soudě r. 1582 žid Hojovský: „Že by měl míti Marek Per jinak Medvěd prsten, který mu nebožka dala, když se vdávala, toho mezi námi nebývá, aby měla žena dávati prsten muži, než manžel ženě své". A jiný žid vykládá: „U nás za obyčej se drží, že ženich nevěstě prsten treyrink dává, ale ona nedává".[5])

I na svatebních prstenech bývala slova. Velmi případná slova měl na prsteně snubném prve psaný doktor Proxenus († 1575). Mezi dvěma kaménky — rubínem a diamantem — stálo: „Si duo sunt unum, quos bene junxit amor".

Sic také hosté leckteří podávali o svatbě nevěstě prsten v dar. Jan starší Teywl, kupec, dle jehož jména dosavad dům prochoditý v pražské Sirkové ulici sluje „teyblhaus", podal r. 1592 své švakrové, když si brala Krištofa Teywla, o svatbě prsten v dar, od žida Noska za 20 kop míš. koupený. Nevěsta — patrně znalec — odhadla dárci dárek pěti kopami, načež se pan Teywl s židem dal v soudy.[6])

Za obzvláštní zmínku stojí, že nejen prsténky „ruka v ruku", ale všecky všudy druhy „pamětníků" bývaly „**skladité**" nebo „**skládací**". Byly „dvojité" (jako prsteny „ruka v ruku"), „trojné", „čtverné", to jest, skládaly se ze dvou i ze čtyř kroužků tak obratně přihotovených, že se snadno složily v jeden a stisknutím anebo pošoupnutím

---

[1]) Kn. č. 1122. proces 91.
[2]) Arch. praž. č. 1174. 158.
[3]) Tamže č. 1174. 405.
[4]) Dsky. Kvat. trh. 1. A. 5.
[5]) Arch. praž. č. 1053. 184.
[6]) Kn. arch. praž. č. 1055. 325.

opět snadno rozložily. Často čtemeť o prsteně, „jenž se rozjímá“,[1]) o prsteně „pamětním s kroužky dvěma“; pražská paní Vlčehrdlová měla prsten veliký „o třech kroužkách v hromadu spojených“; v rakovnickém inventáři nalezli jsme koncem XVI. věku „prsten se čtyřmi kroužky skládaný“.

Skladité prsteny byly modou po vší Evropě, jakož o tom cizí obrázky i jména (double gimmal, quadruple gimmal) svědčí.[2]) Jim na odpor byly prsteny neskladité, které se vinuly kolem prstu o několika závitcích, ale nerozvíraly se. Johanna Severýnka v Praze († 1574) měla takový prsten, jenž byl „několikrát okolo prstu a na konci byl turkus“.[3])

Co do **látky** byly prsteny ze zlata, stříbra, z mosazi, z „mosazného drátu“, z olova, z cínu. Řídčeji najdeš kostěné a železné.

Libra cínu cenila se r. 1545 po 3 groších českých, libra mosazi po 2 groších; z toho patrna nehrubá cena prstenů z těch kovů robených. Mosazné a jiné liché prsteny najdeš i u bohatých lidí. Bohatý Jiřík Bakalář († 1566) měl 22 prsteny díl stříbrné, díl mosazné. Šmejdíři na krámech mívali prstenů falešných do tisíců; možnější lidé z míry užívali prstenů drahých, a chuďasové, po nich se strojíce, rovně z míry užívali prstenů laciných. Roku 1577 měl šmejdíř Kulíšek[4]) na krámě hromady prstenů „v bílých krabičkách“, 3600 prstenů „bílých a žlutých“ v 36 svazcích na desátky počítaných; „na slámě“ prstenů měl 11 svazků, svazek po 22 tuctech (tedy 2904) počítajíc; kromě toho měl 23 tucty prsténků „ruka v ruku“, jiných mosazných prstenů 378 tuctů, „v papíře barevných prstenů“ 69 tuctů — stýště se nám již počítati. Nevyčetli jsme vší krámné zásoby!

Nedivno, že té prstenové nádhery zištní zlatníci užívali leckdy na šizenou lidí. Pozlacovali mosaz na klam. Roku 1557 pro ten čin zle se zvedlo Hanuši, zlatnickému tovaryši, jejž pohnali „starší“ zlatníci na soud, „protože na Vyšehradě dělal díla nehodná, kterážto díla mohou se falší jmenovati, a ta díla lidem za hodná prodával a mosaz pozlacoval“. „Na průbě nebo na brousku štrejchováním“ poznáno, že nehodné dílo jen pozlaceno. Při tom ukázali dva nehodné prsteny a groš mosazný. Šlo věru tovaryšovi o hlavu, neboť přiváděli na něho žalobníci zřízení zemské „o falšování mince“ — a za ten zločin bylo hrdlo.

Železný prsten nalezli jsme v pražském domě Jiříka Dešenského r. 1600. Snad bývaly hustější a oblíbenější, ale pro svou malou cenu nezapisovaly se do inventářův. O prstenech olověných četli jsme r. 1612 i to, že do nich vsazen byl pravý český granát. O černý prsten „kostěný“ soudí se r. 1577 v Praze Vlach Jan Maria.[5])

„Apateka domácí“ Huberova radí, aby proti čárům nošeny byly prsteny „z dubového mejlí“, a u šmejdíře pražského nalezli jsme

---

[1]) Kn. arch. praž. č. 1136. 85. R. 1583.
[2]) Cyclopaedia of Costume Planché. 419. Tu vyobrazen rozevřitý prsten „ruka v ruku“.
[3]) Arch. praž. č. 1058. 4.
[4]) Kn. č. 1172. 175.
[5]) Arch. praž. č. 1184. 89.

r. 1606 12 tuctů prstenů pro křeč za 2 kopy 20 grošů.[1]) Ale o těch křečových prstenech nevíme, z jaké byly látky.

Co do **podoby** prstenů kovových — zvláště zlatých — buďtež uvedeny kromě svrchu psaných kusů „ruka v ruku“ a „kroužků skladitých“ ještě následující, v pramenech XVI. věku hustě se vyskytující. Prsteny „záponovým“ čili „brněným (pancířovým, armpantovým) dílem“,[2]) „točeným“,[3]) „pleteným“[4]) dílem, to jest prsteny z drátů svíjené, točené a tak pletené jako brně nebo pancíř.

Dále vyskytují se prsteny „s šupinami“ — na příklad rychtář Pavel Žipanský v Praze († 1573) měl takový „prsten bez kamene šupinami dělaný“.[5]) Také byly prsteny „s hlavičkou“,[6]) „s hadem“ nebo „hádkem točené“, „se škorpionem“, s růžičkou i s třemi růžičkami.[7]) Kromě toho za celé století nacházíš prsteny s figurami, jednou „s mužíčkem“, jindy „s děťátkem“, „s poustevníkem“, ba r. 1601 nalezli jsme jeden i „s božím umučením“.

Zlatník Vít Hirš měl r. 1598 v krámě svém „prsten s děťátkem“ za kopu a 20 grošů míšeňských.[8])

Dotčené figury byly někdy plastické, někdy jen do kovu ryté. Na příklad o prsteně, který zastavil kdys arcibiskup pražský Martin u Václava Gamaryta z Rovin, víme jistě, že „na něm vyryt poustevník s hůlkou.[9]) Nápisy i figurky bývaly také v šmelcované prsteny vpravovány. Smaltová (email) technika vyvinula se znamenitě ve Francii konec XV. věku, a odtud naučili se všudy barvami pokládati zlato a tvrditi je v ohni.

Zlaté prsteny vyskytují se v první půlce XVI. století i po šesti kopách míšeňských, koncem věku, kdy cenili lot zlata někdy i jen 17 groši bílými, dostals pěkný zlatý prsten za kopu míšeňskou.

Nejobyčejnější zdobou a již organickou částí prstenům bývaly **kameny**. Znamenitější většina prstenů je s kameny nežli bez nich.

Kameny byly pravé i falešné (ze skla;[10]) české i „orientské“. Dí Guarinoni,[11]) souvěkovec císaře Rudolfa, kterak drahé kamení uměním tak mistrně se napodobí, že i znalci práci mají nemalou, aby poznali sprostý kámen od orientského, a přece prý je v lichých kamenech jen barva, sklo, křišťál, nesíla, nepodstata. I protož se ani nedivíme, vyznává-li r. 1521 pražský Jan Šuda v kšaftě svém s upřímností, že „od-

---

[1]) Kn. č. 1174. 198.
[2]) V Plzni r. 1501. Lib. testam. č. 223. 44. arch. plzeň.
[3]) Roku 1577 v Praze kn. č. 1210.
[4]) Roku 1596 u Banna z Fenixfeldu, sekretáře č. komory. Kn. č. 1173. 339.
[5]) Kn. č. 1172. 122.
[6]) V Lounech č. 1. C. 47. r. 1576 „prsten s bílou hlavičkou“. V Rakovníce v invent. 1590. V praž. knihách častěji.
[7]) Praž. kn. č. 1174. R. 1608.
[8]) Kn. č. 1174. 37.—44.
[9]) Arch. praž. č. 1210. 118.
[10]) Když otevřena r. 1774 krypta v Londýně, v níž ležel král Edvard I. (1272—1307), nalezeno na jeho královském ornátě bohatém všecko kamení, perly a zlato — falešné. Praktičtí Angličané již v onom věku! Weiss. Kostumkunde.
[11]) Growell. 119.

kazuje dítěti záponku s nějakým kaménkem nebo sklem",[1]) nevěda rozdílu. Vždyť ještě r. 1612 čte se v pražských knihách památná historie, kterak laciným českými kameny „oškrabali" i — žida. Roku právě psaného vinil totiž Abraham Sax Františka Tyrsu z Antorfa,[2]) kterak „handluje při lipském jarmarce velikonočním o kůže kozlové, dal za ně Tyrso diamanty a perly, vše orientalské a k tomu devět rubínů za dobré orientalské, jeden každý rubín v 80 kopách". Když Sax potom do Prahy přijel a „dal ty rubíny zlatníkům a štanšnajderům prubovati, jsou-li orientalské — sedum, že byly toliko sprosty rubíny — špinely slove — jichž kus přes 4 nebo 5 kop se nešacuje; a ty ostatní sprosta jen granáty jsou, a kus přes půl zlatého rýnského se nešacuje". Tyrso odpovídaje pravil na soudě: „To byl očitý handl, a viděl-li jest žid, že jsou nepravy byly, proč je přijímal?" A staropražský soud jsa téhož mínění, dal Nízozemanu proti pražskému židovi za právo těmito slovy: „Žid do půl léta se svým pokojně vládl bez naříkání, a práva patrně vyměřují, že kdo co koupí a jednou sobě oblíbí, to také má sobě schovati."

Kameny v prstenech byly v XVI. století tedy obojí, nepravé i pravé. Vzalo za své starodávné pravidlo zlatnické, že nesmí pod trestem zlatník v zlato vsaditi sklo.[3])

Co do formy bývaly všecky druhy kamení buď „tabulkou" často i „vydutou", „vypouklou", nebo byl kámen „rohatý", „špičatý", „ostrý", „vysoce řezaný", „okrouhle řezaný", kolikohranný — nejvíc (pokud jsem nalezl) „osmihranný". Zvláště „zafírek" uvádí se osmihranný.[4]) Že kameny u nás dobře umívali řezati, nelze pochybovati. Vypravuje Weisz, že r. 1609 v Praze vynalezl Kašpar Lehmann zvláštní způsob řezby skla a křišťálův;[5]) také zajisté Čechové leccos získali od Vlachů, sem povolaných v době Rudolfově;[6]) Čech se rád učí a předbíhá učitele dovedností. Ostatně ode dávna bývaly kolonie Vlachů na českém našem Kozákově a v jeho okolí kolem Turnova, a tu závodili čeští řezáči s cizinskými. Brillantová řezba však v XVI. věku ještě známa není. Objevuje se teprve v polou století sedmnáctého.

Z kamenů, které jsme na prstenech našli, uvádíme nejprve **diamant**. Byl český a orientský. Rohatý ostrý i o „vypouklé táfli". Český diamant bude nějaký křišťál. Jest zajímavo, kterak se r. 1603 sháněla královská komora po takovém diamantě. Nějaký chuďas totiž dal se v hospodě ve vsi Zirči několik dní hostiti a nemaje čím platiti, nechal tu „kouli z českého diamantu okrouhlou". Jakmile se toho páni v Praze dověděli, ihned píší jménem císaře Adamovi Sylbarovi z Sylbrštejna, jenž byl té vsi vrchnost, aby hned poslal do kanceláře diamant „dobře opatřený,

[1]) Dsky. Kšafty č. 92.
[2]) Kn. č. 324. 181.
[3]) Dsky. Misc. 15. G. 10.
[4]) Kn. č. 1172. 122. Též kn. č. 1049. 99.
[5]) Weisz. Kostum. III. 884.
[6]) Vlaští umělci, jako byla rodina Miseroni, v Čechách opět zušlechtili techniku leštění a broušení. Chytil. „Uměl. průmysl na retrosp. výst." 86.

aby se žádné škody na něm nestalo", kancelář že zaplatí dluh, v němž jest kámen zanechán. Tušíme, že pan Sylbar neposlal nic.[1])

Český diamant cenĕn r. 1598 také jen za 5 grošů bílých; orientský menší po třech kopách, větší po 5 tolarech, veliký za 24 tolary. Mezi 23 prsteny nejdráže ocenili (r. 1580) pražští zlatníci po nebožci Mikulášovi Růži z Vorličné jeden „s diamantem špičatým" za 30 kop grošů míšeňských.[2]) Prsten s diamantem po Janovi mladším Tuchařovi cenĕn za tolikéž r. 1591.[3]) Ale arciknížeti Ferdinandovi nabízel kupec norimberský prsteny s diamantem po 600 zl. rýnských![4])

V prstenĕ byl diamantu jeden větší kus nebo více drobných. Mandalena, žena nešťastného Fikara, při krvavém sněmě sťatého, nosívala až do r. 1557 prsten s diamantem,[5]) pak ho dala pro paměť povědomému Václavu Medkovi z Krymlova; jiní lidé měli prsteny i s pěti diamanty.

Prsteny z českých diamantů šly koncem věku po 2 a 3 kopách.

Rádi vsazovali zlatníci diamanty do prstenů „vůkol se šmelcem".[6])

O tvrdosti diamantového kamene měli naši předkové mínění bláhové; prý ničím, ani ohněm ani železem, nelze ho obměkčiti, jen krví kozlovou změkne.[7])

Kromě diamantů hojným počtem nosívaly se u nás na prstenech **safiry** či **zefiry**, o nichž platilo, čím modřejší tím dražší, vzácnější, ale barva nesměla do tmava přemrštiti. Nejdražší safir byl „blankytné" barvy.[8]) Roku 1523 pokládán prsten se safirem za 12 kop[9]) — tenkráte byl kůň za 18 kop, kožich za 12 kop, vůl za 4 kopy, sud vína muškatele za 12 kop. Zlatník Hirš měl r. 1598 dva zafiry orientské za tolar, nevíme, jak byly veliky.

Dále vyskytují se prsteny se **smaragdy** nebo **„smaraky"** (i šmaraky [10]). Smaraky bývají někdy zvány „perojskými" (Peru). Prstýnek s hladkým smarakem r. 1598 cenĕn na dvě kopy 20 grošů. Větší „smarak" kladen v třech kopách, „tusent maličkých smaraků" za půl druhé kopy šacován.[11]) Naproti tomu dávali soukeníkovi pražskému Pikartovi r. 1535 za prsten se smarakem 40 kop grošů českých! [12])

Příbuzný safirům byl **rubín**, po diamantu nejtvrdší kámen. Velmi zhusta se naskytá na prstenech. Guarinoni bledý rubín za nic neváží, a je-li rubín hodně tmavý, také mnoho neplatí, prý už pak granátu

---

[1]) Arch. místodrž. Missiv. č. 111. 286. 262.
[2]) Arch. praž. č. 1210. 27.—84.
[3]) Arch. praž. č. 61. 236.
[4]) Arch. zem. opisy z místodrž. č. K. 1./144.
[5]) Dsky. Misc. 91.
[6]) Příklady r. 1543 v komor. kn. č. 13. J. 5.
[7]) Bavorovského Postilla. 115.
[8]) Guarinoni. Grewell. 620.
[9]) Arch. praž. č. 1047.
[10]) Březan. Vilém Rožmb. 1586. 26.
[11]) Arch. praž. č. 1174. 37.
[12]) Dsky. Miscell. 92.

zcela podoben.[1]) Byly koncem věku rubíny po 3 kopách nevalné, větší po 6 tolarech. Prsten s onačejším rubínem položen tehda v 10 kopách. Sprostému rubínu říkali špinel, a sázeli ho také v prsteny.

České **granáty** bývaly v prstenech nejčastěji „v zrnech". Drobný granát byl za dekor kamenů dražších. Ale povržený kámen nebyl český granát! Cizinci je sháněli chutě. Roku 1598 dostává cizinec Jan Milich, pulíř, list císařský, že smí ve všech zemích císařských kupovati křišťály a granáty i prodávati, vyjma kusy veliké.[2]) A podobných listů je v pramenech doby Rudolfovy kolik! Nějaké podivné granáty vozili k nám z ciziny. Roku 1592 svědčí kdos v soudě pražském, že „vozil z Normberka židům karty granátů zelených přiheftovaných".[3])

Z křišťálů drahých na prstenech staročeských zhusta shledáváš **citrýny** bledožluté a **amethisty**. Amethisty, o nichž už v klassické době věřili, že zahánějí opilstvo, objevují se na prstenech české a orientské, do hran broušené. Prsten s orientským amathistem čtyřhranatým cení se r. 1598 za 3 kopy, jiný za 4 kopy.

Z drahých křemenů nejčastěji se naskytuje červený **karneol**, karniol čili krevný kámen.[4]) **Opál** bývá na prstenech pod jménem svým, nebo mu říkají také „bílý kámen". Onen prvnější měnil barvy. Prsten s opálem ceněn koncem věku za 3 kopy; byl opál sám kupován po tolaru a menší za půl.[5]) Dosti zhusta „**turkusy**" v prstenech starých shledáváš. Víra byla, že tyrkis tvrdí manželskou lásku. Vdova po Fikarovi, hofrychtéři stаtém, odkazuje slovutnému Sixtovi z Ottersdorfu roku 1557 „prsten s turkusem, věříc, že to za vděk od ní přijme".[6]) Roku 1512 uvádí se turkus[7]) jakožto „kámen dobrý". Roku 1553 nabízí se arciknížeti Ferdinandovi prsten s turkusem za 50 zl. rýnských.[8])

Podle turkusů vyskytne se někdy, ale řídko kdy, **beryl**, zelenožlutý kámen. A v první půli věku i „**kámen kočičí oko**". Od polou století čítáme v pramenech o prstenech s „**jacintem**" (hyacint), kamenem, jejž prodával r. 1598 zlatník o kopu laciněji nežli opál; roku 1570 nalezli jsme v Praze prsten s „**malachytem**", s „**almatynem**", se „**zanyklem**" nebo „**anyglem**", později namane se tu a tam prsten s „**krysolitem**"; železník Kyrchmajer, boháč pražský, nechal po sobě r. 1594 také „prstének zlatý s **cínovým kamínkem**".[9])

Některý člověk kázal sobě proti čárům a proti otravě zasaditi do prstenu i **pavoukový a žabí kámen**. Takový prsten nalezli jsme u alchymisty Korálka koncem století. O prsten s pavoukovým kamenem

[1]) Guarinoni. Grewell. 620.
[2]) Arch. místodrž. Missiv. č. 106. 192.
[3]) Kn. arch. praž. č. 1055. 278.
[4]) Lib. divis. v Litomyšli z r. 1587. Při r. 1659. Sděluje Štěpánek.
[5]) Kn. arch. praž. č. 1174. 37.
[6]) Dsky. Misc. 91.
[7]) Kn. č. 1046. 92.
[8]) Arch. zem. Opisy z místodrž. č. K. 1./144.
[9]) Kn. č. 1173. 263.

soudí se r. 1543 bratří Rajskové z Roudné s Kateřinou Komárovskou.[1]) Urozená paní Bezdružická Mandalena odkazuje r. 1540 sestře své „kredenc (číši), jako pro jed jest v něm pavókový a žabí kámen".[2]) Byl tedy proti otravě pavoukový kámen. Znalcům musíme zanechati, byl-li pavoukový kámen zkamenělinou (arachnolitha Jungm.), žabí kámen (Krötenstein) byl-li opravdu kůstkou z hlavy žabí či nějakého fossilního zubu kousek,[3]) či co jiného.

Téhož pověrečného způsobu budou asi prsteny, jež vyskytují se jen v první půli XVI. století hojněji pod jménem prstenů „židovských", ovšem mezi poklady od křesťanů pilně chovaných.[4]) Při některém prstenu židovském stojí zvlášť psáno, že byl bez kamene. Kámen, jenž slul vlastně židovský, byl dle Veleslavína olivové barvy a vozili ho z Foenicie.

Na konec uvedeny buďte ještě dva kameny, které v prstenech velmi zhusta bývaly. Je to kámen **„sirotek"**, a druhý, jenž slul **„duplat"**. Tento bývá zelený nebo modrý,[5]) ve francouzských pramenech uvádí se také červený,[6]) onen se nevypisuje ani v pramenech ani v slovnících. Pan magistrátní rada Fux veden jsa zvukem slova vykládá v soukromém dopise, že se míní kamenem cirrat, cirátek, cirratus, kámen, jenž má habitus mlhavý, obláčný, jako tak bývá u chalcedonů a karneolů, na rozdíl od kamenů docela čistých. Z pramenů víme jen, že koncem století prodávali „sirotek" i za jeden ort či 15 grošů, čímž nebudiž však řečeno, že by prsten se sirotkem za mnoho nevážil. Vždyť urozená Beatrix Bezdružická z Kolovrat r. 1542 odkazuje manželu svému „prsten s nejlepším sirotkem, aby s ním pro mne (na mou památku) chodil".[7])

Duplat (doublet frc.), soudíme-li podle nynějšího významu dublování, byl kámen drahý jakýkoli s podloženou folií. Dublování děje se tak,[8]) že svrchu jest pravý drahokam a pospod k němu nalepí se mastixem křišťál, což ovšem právě poctivé není; jiný způsob dublování jest ještě horší. Vybrousí se křišťál a k němu nalepí se tekutá krůpěj barvy. Optickým klamem křišťál hraje jako nejvzácnější drahokam. Naši předkové asi dublovati umívali; nestačí-li za důkaz samo jméno duplátu, doloží nám to turnovský kšaft z r. 1607, v němž po Joachimovi zlatníkovi zbyl „kámen bílý a do něho kus folium, kteréž se pod kameny užívá".[9]) Jinde čteme: „Lístek pěkný podsazený pod ametist, aby pěkné folium měl; mnohý by nerozeznal, rubín-li je či ametist." [10])

---

[1]) Reg. komor. soudu č. 18. J. 5.
[2]) Desky. Kvat. 3. K. 21.
[3]) Wuttke. Volksabergl. 112. Busch. Volksabergl. 362.
[4]) Desky. Misc. 92.
[5]) U zlatníka Hirše r. 1598 četl jsem o „prstenė s duplatem zeleným"; r. 1608 uvozuje se v téže knize arch. praž. č. 1174. „prsten s modrým duplatem".
[6]) Magnus lapis rubeus vocatus doubletus. Gay. Glossaire. 564.
[7]) Desky. Kv. trhov. černý. 1. A. 5.
[8]) Živa. II. 218. Čti též stať ve slovn. Gayově. 564. „Doublet pierre fausse, cristal coloré par un paillon ou une couche de peinture poseé entre deux verres".
[9]) Kšafty arch. turnov.
[10]) Rozmlouvání Čecha s Němcem. 1564. 135.

I kameny na prstenech bývaly často rýsovány. Všelijaký obrázek, znamení, květiny, figury byly do nich uměle vřezovány (gemmy), nebo byly obrázky na kamenech vypoukle pracovány, těm vůbec říkali „kamaje“ „gamaely“. Jeden druh kaménků — ale nevíme který — pro nějaké takové znamení vryté vůbec byl prodáván pod jménem „kamene nezapomínej na mne“. Na příklad pražský šmejdíř [1]) roku 1606 měl na krámě „tři tucny kamenů, říkají jim nezapomínej na mne“ za 30 krejcarů. Některé kameny takové určují se zevrubněji jakožto „šmelcované“, snad tedy vyryt byl svrchupsaný nápis do smaltu.

Professor české universí, Gotsmanius, měl r. 1606 prsten „se škorpionem na jaspisu vyrytým“.[2]) Povědomý spisovatel kutnohorských pamětí, Mikuláš Dačický poručil r. 1586 tovaryšovi u zlatnice Virgiliusky, aby na kameni do prstenu „udělal něco nového“. Tovaryš udělal, a Dačický měl potom před kutnohorskými konšely nebo šefmistry velikou těžkost soudní. Vyčítali mu, „že prsten ohavný, sodomský na zhoršení lidí a zvlášť poctivých panen a žen dal udělati“. Páni s hněvem kázali prsten zničiti. Dačický se statečně vymlouval, že neví ani, co na kameni vryto bylo. Páni mu to nejen pověděli a písař zapsal v knihu,[3]) ale zažalovali samému císaři Rudolfovi. Co Dačickému se stalo, kniha nedí. Snad se vylhal.

Do prstenů kromě kamenů vsazovali **sklo** bez falše, zřejmě. Známe prsteny zlaté „s modrým sklem“ a s jiným. Známe také prsteny „**s elentovou** kostí“; prsteny „**s perlou**“, „**s perlami** vůkol“, a prsteny „**pletené s perlou**“. Jedenkráte (r. 1598) zapsán také prsten „se dvěma perlami na způsob sypacích hodinek“. Byly tedy perly vsazeny špicemi proti sobě. Perly drobné cenili r. 1598 v Praze po 10 groších bílých, větší po 12, velké po půl tolaru. Perliček „českých“, které r. 1604 císař tuze sháněl v potocích kraje hradeckého, na Fridlandě, v Strakonicích, na Švihově a u Boubína,[4]) byla tehdáž hromádka za 6 grošů. Prsten zlatý „vůkol s perlami“ cenili r. 1610 za kopu a 30 grošů.

Povíme-li ještě, že nepřestávali naši marnotratníci na jediném kamenu v prsténcích, ale že dva, tři rozličné kusy kladli podle sebe, bezpochyby je ne bez významu k sobě vybírajíce,[5]) smíme přejíti naposledku k dotázce, kolik že prstenů mívali naši předkové ve svých pokladech.

Vybéřeme několik příkladů znamenitějších. Antoš, soukeník pražský, odkazuje r. 1520 kuchařce své prstenů zlatých a stříbrných dvanácte. Krejčí Bohumil od „modrého lva“ r. 1533 zanechal 20 prstenů.[6]) Dorota,

[1]) Kn. č. 1174. 198.
[2]) Arch. zem. Oeconomica. 14. 452.
[3]) Kopial kutnohorský. Opisy v arch. zem.
[4]) Prý tam dosti „zhusta“ bývají, že je koupí. Archiv místodržit. Missiv. č. 118. 128.
[5]) Kameny svými začátečnými literami lecco mohly vyjádřiti. Ametist, malachit, opal, rubín vydají dohromady slovce „amor“. Svaghi artistici femminili Melani. 334.
[6]) Dsky. Kn. miscell. č. 92.

nožířova dcera, svědčí r. 1523 na soudě pražském:[1]) „Paní Mandalena Krajsova z Peruce, když jsem u ní sloužila, měla dva řetězy, dva koflíky — a 30 prstenů.“ Anna z Rysmberka soudí se s Ofkou z Kuncdorfa r. 1510 o prsteny s rubíny, turkusy a diamanty, jichž bylo o plnou šňůru.[2])

Řekneš, to snad jen urození lidé a kromě nich bohatší měšťané pražští oblibovali sobě hojnosť prstenů. Pohleď pro příklad do knihy lounské! Prsteny v každé domácnosti najdeš; ba r. 1513 nechala jich po sobě Anna Mikšova šedesáte šest![3])

V druhé polovici XVI. věku nad to ještě patrn v knihách popisných co do prstenů všude přírůstek. V kde kterém onačejším statku 4, 5 i 10 prstenů jsme shledali. Což to pěkná kořisť chystaná k bitvě bělohorské! Roku 1565 pražský Hebnštrejt měl drahých prstenů třinácte, a jaké to! Měl „prsten s kamenem zefyrovým, prsten spojovaný s rubínem a diamantem v tafli s textem“, jiný „zlatý, v něm diamant s vypuklou táflí“, a tak to jde nápodobně dále, až jeden prsten zove se i „vochozený s ručičkama“.[4]) Pláteník Mikuláš Růže z Vorličné nechal po sobě r. 1580 prstenů na tkanici 23.[5]) Pekařka v postranní ulici Nekázané, Mariana Chotounská měla r. 1592 18 zlatých prstenů; po Theodosiovi Sixtovi z Ottersdorfa[6]) zůstalo r. 1599 prstenů čtyřicet šest a sekrýt se šmelcem. Staropražský kancléř Šimon z Humburku († 1612) měl „futrálek s osmi prsteny“ a druhý menší „futrálek s šesti prsteny“ a k tomu prsten oddávací. Bohatý Korálek pražský ve mnohém bohatství měl 36 prstenů, všecko s drahými kameny. A konečně paní Johanna Severýnova zanechala po sobě r. 1574 „uzel prstenů“. Měla klénotů nad to mnohem více, ale „nebožtík pán (Václav Severýn) mnoho stříbra prodal, když měl dáti pokutu králi“ po rebelli r. 1547.[7])

Také při venkovských měšťanech znamenitý počet prstenů koncem věku. Na příklad v Litomyšli měl soused Lorenz Lindtner 14 zlatých prstenů kromě jiných mnohých šperků.[8])

Přepych v prstenech býval všude tak hojný, že i mrtvým dávali je v rakve. To vysvětluje spolu, proč po bitvě bělohorské, kdykoli do našich krajů a měst vpadli surovci vojenští kteréhokoliv národa, vždycky se hnali nejprve do krypet chrámových a chutě vyzdvihovali kamenné tabule, na nichž psáno bylo, že ten onen tiše očekává v prachu země z mrtvých vstání.

Došli jsme šperků, jimiž zdobeny **ruce** a **hrdlo**. Na ruce brávaly ženy nejprve **tkanice**. U pana Korálka roku 1599 nalezli jsme tři páry „tkanic k rukám zlatem a stříbrem vyšívané“; jeden pár „na

[1]) Kn. č. 1048.
[2]) Reg. černá komor. soudu. 14.
[3]) Kn. arch. louns. č. 1. C. 8. R. 9.
[4]) Kn. č. 1172. 47.
[5]) Kn. č. 1210. 27.
[6]) Kn. č. 1174. 62.
[7]) Kn. č. 1058. 4.
[8]) Listovna v Litom. lib. testam. z r. 1542. fol. 477. Sděluje Štěpánek.

bilém karmazině, zlatem krumplovaný", pár „zlatem a černým hedbávím vyšívaný", pár „perlových tkanic", pár „strunkových".

Kromě tkanic brávaly ženské na ruku, jakož svrchu dotčeno, i **páteříky** akštejnové. Čtoucí pomní, kterak spisovatel Nathanael Vodňanský hněval se na matky, že dcerám povolují „ozdobovati ruce páteři a zlatými spinadly jako jiné selské lachny".[1])

Dosti často čítáš o „**dukátech** okolo ruky", neb o „červených zlatých okolo ruky".[2]) V soudní knize pražské čteme r. 1588 svědectví, že Jan Liturgus z Turska „daroval prstýnek týto paní Aleně z Varnsdorfu za stolem sedě, když jeho manželkou býti připověděla, potom zlaté taky jí uvázal okolo ruky, ale nevím kolik; byly zlaté s červenými koraly.[3])

Nejčastěji brána na ruku **zápona** čili **aurumpant**. Obyčejný armpant býval díla pancířového,[4]) byl tedy z kroužkového pletiva jako pancíř neboli brně. Odtud stal se název „armpantový" pro mnohá jiná díla zlatnická takřka „terminus technicus".

Mimo pancířové zápony uvádějí se zápony s perlami, s kameny, s erby, s nápisy; armpanty „aksamitem vydělané".

Na příklad zapsána je r. 1570 „záponka s perličkami zlatá s červenými granáty", nebo „zápona zlatá s krysolitem a třemi perlami"; nebo r. 1535 „zápona zlatá s pěti kameny křížem dělanými". V Litomyšli r. 1604 připomíná se „zápona zlatá s drahým kamením a velikou perlou".[5]) Paní Voršila Nejepínská, měšťanka pražská († 1601), měla dva páry ormpantů, jedny velké „s erbem".[6]) Roku 1566 připomíná se v Praze „armpant zlatý s koraly o dvou řetízkách a mezi těmi řetízky na zámečkách byly rytiny tak: „Po čem toužím, toho nemám, což mohu míti, za to nedbám".[7]) Paní Holianové, kupcové, armpant stál r. 1571 9 kop míšeňských,[8]) a urozený pan Jan Kolovrat zastavil u primasa lounského, Matiáše Kolínského († 1576), „zápony na ruce" v 70 kopách míšeňských![9])

Dotknouti jest, že šmejdíři prodávali také „armpanty" mosazné, pozlacené.[10])

Na krk brávaly paní a dívky nejprve **tkanice** hedbávné nebo i perlové a všelijak vyšívané. Někdy vyskytne se i „tkanice s mnohými perlami a jednou velikou perlou",[11]) jindy visí na tkanici perla také jen jediná.[12]) Vyskytují se také „tkanice na hrdlo tkané se

---

[1]) Theatr. mundi. 1605. 47.
[2]) Kn. arch. praž. č. 1055. 385. R. 1593.
[3]) Arch. praž. č. 1060. 139.
[4]) „Armpant pancířový s obdélnými kroužky" v kn. arch. praž. č. 1173. a č. 1174.
[5]) Lib. divis. v c. k. listov. Vypsal a sdělil Štěpánek.
[6]) Kn. č. 1210. 160.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1049. 99.
[8]) Kn. č. 1172. 78.
[9]) Arch. loun. č. 1. C. 47.
[10]) Arch. praž. č. 1174. 198.
[11]) Lib. oblig. č. 100. r. 1544. arch. praž.
[12]) Kn. č. 1046. R. 1528. Perla na hrdle v ceně kopy.

šmelcem". Přečasto visívaly „na šnorách" všelijaké „dýchánky" (amulety [1]) v „zlatě fasované" „srdíčka", „jablíčka", „křížky".

Srdíčka bývala ze zlata, někdy jsou srdíčka „z jaspisu řezaná", a „srdíčka křišťálová v stříbře fasovaná". Za udělání zlatého srdíčka platila vrchnosť jindřichohradecká r. 1565 zlatníkovi kopu 27 grošů.[2]) V Berouně císařský rychtář Albin († 1606) měl „srdíčko zlaté s zeleným kamínkem".[3]) V Praze nalezli jsme koncem XVI. věku „srdéčko se škorpionem" a „srdéčko s židovským textem",[4]) a naposled i „srdíčka řezaná z porcelánův" (r. 1602.[5])

Jablíčka „na hrdlo" byla stříbrná a pozlatitá. Jednou zapsáno (r. 1605) v Praze „stříbrné jablíčko na krk v morní čas". Jináče byla také jabléčka křišťalová.

Křížky nebo „umučení boží" bývaly na hrdle buď prostě ze zlata,[6]) nebo i na srdéčku nebo na tabulce ryté. Roku 1568 zapsán také „křížek od 4 uherských zlatých s francouzským textem psanej za 6 kop". Měl ho pražský kupec Tuchman.

Také agnusy věšívány na hrdlo. Byly to beránky nebo figurky Ježíška ze stříbra nebo ze zlata. Ale kromě zbožných znamení kolik všelijakých drobotin jiného rázu na tkanice k hrdlu navěšováno! Jednou čteš o jelínku „malém perlovém s růžky pozlatitými i nožičkami",[7]) o „ptáku stříbrném, pozlaceném, jestřáb slove", jindy o „psíčku", „nedvídku pozlaceném", o „srdíčku s pardalem", o „hrdličce", o „šneku v stříbře fasovaném i pozlaceném", o „skořípce mořské" rovně tak zlatem nebo stříbrem objaté. V Litomyšli uvádí se r. 1604 „vorel zlatý s diamantem velikým".[8]) Domácí česká zvířátka jsou na hrdle dřív, pardalové a mořské věci spíš koncem století.

Na šňůru hrdelnou věšeny také prsteny (připomíná se kupec, jenž měl na hrdle 20 prstenů [9]), „křišťály v oponce", „ve stříbře",[10]) celé větvičky koralové, „koraly na způsob jelních růžků", „řezané" perlové matky v stříbře fasované, i „perlová matka s obrázkem Fortitudo"; jednou též „kosť ze srdce jelena zlatem obložená", jindy „jednorožcova kosť". Roku 1606 ztratil staropražský měšťan Knaur v ulici u mostu kámen bezoar řečený do zlata fasovaný. Ten visíval na hrdle. Byl to kámen, jemuž přičítána veliká moc. I protož sám císař Rudolf horlivý sběratel takových zázračných věcí, sháněl se po ztraceném bezoaru a dověděv se, že ho našel brněnský měšťan Bastl, kterýž ho prodal za 104 kopy míšeňské paní Alžbětě z Lipého, kazal psáti tam, aby kámen

---

[1]) Za celé XVII. století dýchánky. Viz. lib. transaction. secund. v arch. rakovnickém.
[2]) Tischer. Účty panské.
[3]) Invent. v arch. berounském.
[4]) Arch. praž. č. 1174.
[5]) Tamže č. 1174. 152.
[6]) V Plzni r. 1549 příklad Lib. testam. č. 223. 219.
[7]) Roku 1535 v Praze. Dsky. Misc. 92.
[8]) Lib. divis. v listovně litomyšl. Sděluje Štěpánek.
[9]) Rozml. Čecha s Němcem. 1564.
[10]) Kn. arch. berouns. z r. 1567.

hned dodali do kanceláře královy, „a to celý a neporušený“. Nevíme, došel-li ho. Bezpochyby nikoliv, neboť po mnohém psaní poroučí císař Bastlovi, aby zaplatil za kámen pravému vlastníku 300 kop.[1]) Kámen bezoar, jehož jméno je perské, vyskytuje se jako konkrement v útrobách některých ssavců. Orientský bezoar je kámen vrstevný, zelenavý, hnědý; leskne se jako vosk mdle. V evropském kamzíku také nacházejí bezoary; ty jsou z chlupů, ze srsti plstnatě sežmoleny.[2])

Slušelo pěkně, když paní nebo děvče navléklo si na hrdelní šňůru pouhá prostá drobná koralová zrna nebo křížek, srdéčko samotno, jakož toho podobizna na obrázku nevěsty ze Života Svatých na poušti, svrchu položená (č. 176.); ale některá nepřestávajíc na jednom kousku, věšívala na šňůru nevkusnou míchanici. Na příklad o paní Kristině, Matesa Hynce ženě, vypravuje se r. 1617,[3]) když sedala na krámě v Železné ulici a „vila věnce“, že měla na „hrdle groš zlatý s třemi perlami, více na též šňůrce bylo zavěšené v stříbře fasované hadí žihadlo pozlacené, potom křišťálové srdce čtyřhranaté v stříbře fasované a na tom perly“. Tušíme, že tu dost věcí, k sobě se nehodících!

Velmi zhusta navlékány na tkanice stříbrné groše nebo zlaté groše čili dukáty s oušky. Nebylo-li ouška, probodli groš nebo naschvál ohnuli ho a tak schlípený navlékli na šňůru. Zlatých „vohnutých“ nebo „probodených“ v knihách síla. Někdy též minci „ofasovali“ všecku jiným kovem a háček přidělali k obrubě. Druhdy stačil na parádu jeden groš — někdy i jen stříbrný a pozlacený.[4]) Od polou století oblibují ženy na šnorách dukátů obšírnou řádku.[5]) Našli jsme r. 1583 zprávu o jedné naší pramateři, že měla dukátů na hrdle „co příčkou řadem vázaných mohlo dostati se přes prsy“. V dědictví písaře Pretlíka[6]) r. 1583 nalezeno na šňůře jedné sto(!) zlatých uherských sehnutých;[7]) a Slavata skonfiskovav jindřichohradeckým měšťanům, kteří se před bitvou bělohorskou proti němu vzbouřili, jmění, nalezl u Mautnera, jednoho z nich, 141 dukátů na šňůře.[8])

Groše na šňůrách byly buď větší mince běžná nebo stará, ale často byly to groše k některé případnosti schválně lité a s obrazy i nápisy všelijakými.

Takž na příklad v Rakovníce[9]) našli jsme „dukáty ohnuté s krkavci“, „tupldukáty s obroučkem okolo“, „tolary pozlacené s obroučky“, „dukáty fasované na šňůře“. V Rychnově nosily děvy a paní na hrdle dle zprávy z r. 1565 „groše po deseti groších s oušky“, „rohaté groše“, „tupldudky s oušky“.[10]) V Praze na příklad sladovník Goliáš (od „pávů“ v Železné

[1]) Arch. místodrž. Missiv. č. 115. 95., č. 116. 50.
[2]) Ottův slovník.
[3]) Arch. praž. č. 1070. 12.
[4]) Jako je v statku Modesta z Pokštejna r. 1546. Dsky. Misc. 92.
[5]) Viz dědictví Anny Horské. Arch. praž. č. 1172. 61.
[6]) Kn. č. 1121. 209.
[7]) Arch. praž č. 1173. 239.
[8]) Rukop. mus. „Vyměření na obec“.
[9]) Kn. kšaftů v arch. rakovn.
[10]) Kn. podílů v mus.

ulici † 1578) nosíval na hrdle stříbrný groš veliký s ouškem, a na něm obraz císaře Karla (IV.).[1]) V dědictví ševce Čárky r. 1563 nalezli jsme s oušky groš veliký císaře Ferdinanda za 30 grošů českých, 2 tolary krále Filipa hišpanského po 80 krejcarech, 34 groše s oušky.[2]) Našli jsme také groše s obrazy mistra Husa, Jeronýma (u měšťana Korálka v Praze r. 1599), groše s „figurou Karla Münsterberského". Roku 1568 v Praze měl kdosi „groš krále Matiáše s dvěma ouškama" a „turecký dukát s ouškem"; připomínají se touž dobou v knihách pražských tupldukáty, na nichž krucifix a srdéčko, jiné s „lodí" nebo s „hvězdou"; groše s „hlavou a na druhé straně resurectio", groše s „hlavou tureckou a na druhé straně kůň s osobou", groše čtverhranné s obrazem sv. Pavla, s obrazem sv. Petra, Absolona, Jonáše; groše „s pohanskou hlavičkou a na druhé straně bohyně". Dosti často věšeny na krk groše s obrazem Libuše.[3])

Mnohé groše vyskytují se v pramenech s nápisy, z nichž nejlépe se nám zalíbil onen na tolaru r. 1614 vyražený: „Recte faciendo neminem timeas".

K šňůře připínalo se **spinadlo** či **„zápona"**. To tedy zápona hrdelná. My říkáme nyní „návěska", staří psali buď prostě zápona, nebo berouce šňůru i s návěskem za jeden kus, neštítili se cizinského jména „halspant", „halže" nebo též „šmuk". Ctibor Tovačovský zove ten šperk „hrdelnou obručí".[4])

V pramenech zapsány jsou zápony s kamenem, s perlami, s ptáky, s pelikánem; některé také jen prosté holé ze zlata nebo ze stříbra. Kupec Tuchman r. 1568 měl „záponu s kamenem, jenž slove kryzeldus, se třmi perlami;[5]) jiný měšťan nechává r. 1594 po sobě „záponu zlatou korunovou s kryzoldem zeleným, s almadýnem se třmi perlami do ní vsazenými a jednou perlou visutou při ní".[6]) Roku 1570 zapsána „zápona zlatá a nad ní uherský zlatý ohnutý a při ní dva kameny, brunátný a zelený". Zápony s ptáky a jednu velikou s pelikánem nalezli jsme r. 1542 při urozené paní Beatrix z Kolovrat.[7]) „Halspanty" urozených paní a bohatých měšťanek byly všech klenotných věcí a drobotin, svrchu uvedených, umělá komposice. Byly to zhusta i veliké a vždy drahé šperky. Zlatník snažil se věc vkusně stylisovati. Vybíral barvu kamenů, aby se k sobě dobře hodily a v sličné harmonii aby se skvěly; vybíral a skládal k sobě kameny co do velikosti a umělou rukou tvořil z nich listy, květy, hvězdy, a sestavoval je vůbec ve formu oku vděčnou. V době Rudolfově zlato stlačeno na podklad dekoru kamenného a skvoucích, průhledných emailů. Toť směr doby.[8]) Na jubilejní výstavě české podivovali jsme se

---

[1]) Kn. č. 1172. 203.
[2]) Tamže 23.
[3]) Arch. praž. č. 1174. 39. a j.
[4]) Hádání. 73. V slovníku Dasypodis Rešeliově spinadlo = halspant = halže; též tak Veleslavín. Nomencl. quadril: zápona = halsband. 272.
[5]) Kn. č. 25.—30.
[6]) Tamže č. 1173. 263.
[7]) Dsky. Kvat. trh. 1. A. 5.
[8]) Dr. Chytil. Uměl. průmysl v retrosp. výst. 36.

leckterému kousku nejjemnějšího umění klenotného. Obrázky č. 281. a č. 282. jsou výborná reprodukce návěsků z výstavy nejpěknějších; obrázky, vykreslené z ochoty slečnou Havlíčkovou,[1]) poučují o komposici a formě drahých zápon XVI. věku. O barvách a jich harmonii a celkovém dojmu barevných tónů poučiti nemůže nižádný, ani barevný obrázek; návěsek první jest zlatý, medaile jeho základ; kolem ní obruba velmi

Čís. 281. Návěsek Nostický z konce XVI. věku.

Čís. 282. Návěsek Nostický z počátku XVII. věku.

Kreslila slečna Havlíčkova.

sličná, plastická, prolamovaná a zdobená emailem malovaným, průsvitným. Druhý návěsek též jest medaile, v jejíž prolamované a emailované obrubě vsazeno pět kamenů a zavěšeny dvě perly.

Zprávy o nejdražších návěskách, v archivech zaznamenané, činí ovšem dojem mdlejší nežli obrázek, ale přes to jsou velmi poučny. Zápony jsou někdy tak drahy, že v sobě zahrnují slušné jmění. Četli jsme v Praze u měšťanek o „halspantech s rubíny a smaraky“ po 200 kopách, o záponách s diamanty a rubíny po 220 kopách; jednou vyskytla se

[1]) Kteréž dámě za to na tom místě povinný dík.

nám zápona, kříž v ní a deset velkých diamantů, ceněná za 160 kop míšeňských;[1]) jindy (r. 1595) našli jsme „halspant se zafirem a diamantem" za 275 kop.[2])

A což teprv hrdelné návěsky urozených! V Hradci Jindřichově zapsán r. 1589 „halspant s 11 kameny, rubíny, šmaraky a perlami".[3]) Hrabě Lorenc Šlik z Pasaunu, hejtman staroměstský, zastavil r. 1577 „halspant vážící 60 korun, v němžto sedm safírů velikých, šest rubínů, perel sto a šest!"[4]) Paní Markéta Leskovcová z Hazmburka zastavila r. 1592 u Šalamouna, lékaře, „halspant zlatý se záponou a orientským kamením, s dvěma safíry, čtyřmi rubíny a se sedmi perlami velikými". Cenila si ho za 1100 kop českých (2200 míšeň.), a žid půjčil 300 kop míšeňských.[5]) Ještě dražší byla ona „hrdelná obruč", o kterou připravil žid Mandl paní Johanku Švihovskou z Ryzmburka r. 1615. Halspant ten „byl s drahým kamením a orientskými perlami"; cenu si pokládala paní za 3000 kop. míš. Chtěla ho prodati; „žid, že jí najde kupce, aby mu ho jen na půl hodiny svěřila," — vyloudil ho a byl o to souzen.[6])

Na konec jest spravedlivě oznámiti, že drahé zápony k nám přiváženy také z ciziny. Dověděli jsme se toho z příhody krádežné. Ukradl tu kdos obchodníkovi „ze země pomořské" Ubeškovi r. 1608 „šmuk s bitými růžemi" a záponu, v níž 30 orientských diamantů a 52 rubíny. Cenil si ten kus za 1000 tolarů.[7])

Paní české rády věšívaly nikoliv na šňůry hrdelné alebrž jako samostatné kusy na prsa zoubky a pazourky rozmanité v drahém kově zasazené. Tyto divné klénoty a zdoby visívaly na zvláštních připinadlech. Nejčastěji najdeš zoubky vlčí, jednou zapsán také „zub vlčí v stříbře s dvěma zvonečky". Pazourky rysové, za celý věk všude v Čechách[8]) obyčejné, bývaly v stříbře a v zlatě, buď na řetízku, nebo i „s třmi maličkými připinadly". V Rychnově nad Kněžnou připomínají se kromě zoubků také „pařáty",[9]) ale neví se, jaké to pařáty; bezpochyby také rysové.

Muži někteří oblíbili sobě v druhé půli XVI. věku věšeti na hrdla svá i **sekrýty** zlaté. Bezpečně to víme o professoru pražské university, mistru „Johannovi Kanhovi z Veleslavína".[10])

Urození lidé obojího pohlaví, také erbovní měšťané,[11]) důstojníci městští, nejraději na hrdlo věšívali **řetěz**. Byltě znamením jich důstojnosti. Neměli-li, vypůjčili sobě, když bylo potřebí. Roku 1530 viní paní

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 1587 u kupce Kromera.
[2]) Tamže č. 1173. 308.
[3]) V dílčí listině Adama z Hradce a Anny Šlejnicovy. Výpis dra. Zíbrta.
[4]) Kn. arch. praž. č. 1184. 143.
[5]) Arch. praž. č. 1139. 214.
[6]) Tamže č. 1068. 258.
[7]) Tamže č. 1067. 55.
[8]) Arch. beroun. kn. z r. 1567.
[9]) Kn. sirotčí v mus.
[10]) Arch. praž. č. 1208. 119.
[11]) Misc. 92. Dsky. R. 1553.

Kateřina z Radešína známého právníka Rendla z Aušavy „z řetězu zlatého, kteréhož jemu půjčila a toho jí navrátiti zanedbává, kteréhož řetězu pokládá sobě sto zlatých uherských“.[1])

Kromě řetězů, nošených na znamení hodnosti nebo úřadu a urozenosti, strojíval kde kdo hrdla a prsa svá řetězy i při soukromých slavnostech, nejobyčejněji při svatbách. Svědčíť kniha pražská r. 1572, že při svatbě měla jakás měšťanka pražská Eliška tři řetězy na hrdle, paní Zlákačková jeden, Vojtěch jeden, Lidmila vnučka její dva.[2])

Co do rázu a podoby zapsány bývají řetězy „drobného díla“, „pancířového díla“, což obé dohromady zovou v Hradci Jindřichově „pancířovým řídkým dílem“; zhusta uvádějí se v pramenech řetězy „sekaného díla“, „hadové řetězy“, „díla blýsknatého“, „tříhranného díla“, řetězy o „článcích“, o „velikých kruzích“. Urozená Beatrix z Kolovrat r. 1542 odkazuje dcerám svým všem pospolu „řetěz jeden s velikými kruhy, jako dcery mé v něm chodily“. V Jindřichově Hradci nalezli jsme r. 1589 kromě jiných obyčejných forem „řetízek ouzký pancířovým dílem dvanáctkráte svázaný s páteřovými zrny“ a jiný „perlami spojený“ a opět jiný „s perlami a červeným šmelcem“.[3])

Při řetězích XVI. věku jest patrna snaha, aby byly co možná dlouhy a těžky. Pražská měšťanka stará Severýnka r. 1574 nechala po sobě tři řetězy, „v jednom zlata víc než sto zlatých“.[4]) O paní Marianě z Krymlova, po dru. Šimonu Proxenovi ze Sudetu vdově, vypravuje zlatník Čech, že r. 1561 přinesla k němu sto uherských zlatníků, aby jí z nich udělal řetěz. Od díla dala mu 8 kop míšeňských.[5]) Jiná souseda pražská paní Nejepínská († 1601) měla „řetěz zlatý drobného díla šestkrát okolo hrdla“; jiný řetěz „kroužkový dvakrát okolo hrdla“.[6]) V dědictví paní Šmolzové z Reycnštejna na Koporci († 1597) nalezli jsme „řetěz s kroužky“, jichž bylo 5 kop a 11 — tedy 311 kroužků.[7]) Pražský kupec Pavel Holian († 1571) měl řetěz zlatý o 453 článcích, vážil 140 zlatých uherských a stál 218 kop míšeňských. Kromě toho měl ještě dva řetězy menší.[8]) Při nahodném přehrabování ostatků žerotínských v Brandýse r. 1723 nalezen v kostech panny Bohumíry řetěz zlatý ke krku na půl druhého lokte dlouhý, z kroužků na palec širokých.[9]) Roku 1594 měl železník pražský Kirchmajer řetízek, pancířovým dílem robený, jenž vážil 20 korun, jiný tříhranatého díla 75 korun vážící.[10])

---

[1]) Kn. komor. soudu č. 4. J. C. 7.
[2]) Arch. praž. č. 1057. 33.
[3]) Arch. hradecký. Výpisy dra. Zíbrta.
[4]) Kn. č. 1058. 4.
[5]) Arch. praž. č. 1058. 236.
[6]) Kn. č. 1210. 160.
[7]) Arch. mus. list. Koporečsk.
[8]) Kn. č. 1172. 78.
[9]) Brandejs. Kadlčík. 206.
[10]) Arch. praž. č. 1173. 263.

V Lounech nalezl jsem řetěz na hrdlo v 45 kopách zastavený,[1]) v Náchodě r. 1555 řetěz vážící devadesát zlatých uherských,[2]) což dokazuje, že všude po Čechách řetězový přepych a moda byla oblíbena.

I k řetězům stejně tak jako k růžencům byly přivěšovány všelijaké „trošty", mince, křížky, srdéčka. Ukončení řetězu samo sebou k tomu vybízelo. O slavném Petru Vokovi z Rožmberka známo, že měl na řetěze zavěšenu malou zlatou umrlčí hlavu. Byl to znak onoho tovaryšstva, jež poslední ten Rožmberk, stav se přívržencem Českých bratří, zřídil. Heslo tovaryšstva bylo: „Memento mori" a „Cogita aeternitatem".[3])

Na přiloženém obrázku č. 283. zříti na hrdle paní Lokšanové tři kusy náhrdelných zdob svrchu vypsaných. Při krku má urozená paní dvojitou tkanici bohatě krumplovanou přímočárným ornamentem; pod tkanicí, která obepíná krk, visí na hrdle zápona či halže sestavená z velikých koralů; na nich připevněna návěska ozdobená řezaným kamenem a visutou perlou; třetí zdoba panina je řetěz zlatý.

Na posledku nelze nezmíniti se, že druhou polovicí XVI. věku začali naši předkové obojího pohlaví nositi na prsou či na hrdle hodinky. **„Hodinky na hrdlo"** je název technický. První nalezli jsme r. 1565. Byly to „hodinky v zlatě dělané, pěkně zdobené" a jiné „zlaté maličké s perlami místo skla".[4]) Skutečné tedy šperky a klénoty!

Na plášti hodinkovém snažíval se zlatník nejlepší své umění ukázati. A to nejen byl-li plášť zlatý! Známe krásné práce i na pláštích broncových.[5]) Zajisté, že i železné hodinky, které jsme našli v knihách komorního soudu[6]) při r. 1630, byly umělecký kus. Tehdejším uměleckým řemeslníkům nebyl nižádný material práce nehoden.

Vizme na některých příkladech způsob tehdejších „hodinek na hrdlo".

Slovutný Proxen ze Sudetu odkázal r. 1575 příteli svému doktoru Markovi Lidlovi „hodinky na šňůře visuté se znamením růže".[7]) Povědomý alchymista pražský Pavel Šturm z Firstenfeldu nosíval (r. 1587) takové hodinky na řetěze zlatém.[8]) V svrchcích šmejdíře Kulíška († 1577) nalezeny „hodinky pozlacené, které se na prsech nosí, při nich groš z rejnského zlata na řetízku".[9]) Paní Vchynské spravuje r. 1582 hodinář pražský — Pirnbruner z Augšpurka — „hodinky na způsob jablka".[10]) Roku 1596 měl jeden pražský měšťan také „hodinky pozlacené, na způsob knížky v aksamitovém červeném měšečku".[11]) O mistru Kanhovi († 1599) pomní čtoucí, že nosíval na hrdle v měšci zdobném i „hodinky sluneční pozlacené".

---

[1]) Kn. kšaftů r. 1549.
[2]) Arch. náchod. kn. VIII.
[3]) Rybička. Č. Č. Mus. 1881. 191.
[4]) Arch. praž. č. 1172., č. 1048. 90.
[5]) Viz ve sbírkách umělecko-průmysl. musea v Rudolfině.
[6]) Kn. komor. soudu červená.
[7]) Desky. Misc. 54. 165.
[8]) Arch. praž. č. 1054. 357.
[9]) Tamže č. 1172. 171.
[10]) Dsky. Misc. 54. 406.
[11]) Kn. arch. praž. č. 1210. 125.

Čís. 283. Medailon Kateřiny z Lokšan.

Od počátku XVII. věku hodinek všelikých v knihách zřejmě přibývá. Hodinář Jan Gloker v Praze měl r. 1607 „hodin do handle summou za 1970 zlatých rýnských, za něž dlužen do Augšpurka 500 rýnských“. Mezi těmi hodinami a hodinkami byly též **„hodinky na hrdle nosicí a bijící“**.[1])

Ačkoli bývaly tehdejší hodinky vůbec dosti veliky, nesmí přece čtoucí při těchto bijících hodinkách na hrdle pomýšleti na nějaký příliš hrubý, těžký kus. Vypravujeť Karchesius [2]) koncem XVI. století, že „těchto časů tak skrovní mustrštukové, že se do skořepiny vlaského vořechu zavříti mohou, na cestu velmi pohodlní, se nacházejí“. Později v XVII. věku uměli robiti hodinky tak drobné, že vešly se místo kamene do prstenu.[3])

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 238.
[2]) Starom. písař Kraus z Krausenthalu r. 1602.
[3]) Weigel. Abbild. der Hauptstände. 285.

Ceny „hodinek na hrdlo“ byly, jakož pochopitelno, velmi rozmanité. Hodinky „mosazné v pouzdře“, kteréž se vyskytují v pražských knihách od počátku XVII. věku čím dál hojněji,[1]) ovšem nebyly příliš drahé, ale hodinky z materialu lepšího mívaly cenu do mnohých kop. Zajisté ony hodinky, které ukradeny byly r. 1590 tovaryši z Říma Davidu Honovi, před hospodou „u smrti“ v Dlouhé třídě pražské, nebyly příliš skvostny a přece ceněny v 24 kopách![2]) Proti tomu počítají se r. 1616 „hodinky malé do křišťálu vsazené“ za sto kop.[3])

Na těch příkladech dosti buď. Čtoucí již přece poněkud poznal, kterak nejstarší hodinky české, na prsou visuté, vypadaly, a kterak se cenily.

Lze o drobné parádě do čista skonati.

Jsme přesvědčeni, že u nás bývalo tou příčinou přepychu tolik, že až míru slušnou přeskakoval, zvláště u těch žen, které navěsily na sebe všecky všudy klénoty, které měly. Že se již v oněch dobách takovým pyšným a bláhovým lidem jiní rozumnější smávali, a že satiricky o nich psáno, toť víme z knihy Havlíka z Varvažova, kde popisuje se taková nějaká nádherná paní vlaská.[4]) Měla „okolo hrdla záponu z perel a drahého kamení, pod tou visel páteř koralový až k prsům dosahuje, pod týmž zlatý řetěz složený na dvé pod prsy a zase nahoře nad prsy v prostředku připatý, odkudž viselo na ostatku téhož řetězu až do pasu jablko zlaté, pluo ledajakých tintěrek. I zahodiv se touž cestou jeden mládenec a s pilností popatřiv její okrasy řekl: ‚Nikdáť sem neviděl na mostě pařížském tak pěkného krámu u žádného zlatníka‘!“ Že i naše dámy některé v těch věcech přepínaly, toť víme ze Štelcara, jenž r. 1586 psal: „Co dím o klínotích, an mnohá má na hrdle zlatý halspant s drahým kamením aneb zlatý groš; na rukou koraly nebo armpanty, prsteny, a mnoho jiných ohyzdných věcí a marností pyšných a smilných proti Bohu!“ [5]) Za dosti skrovnou platila r. 1560 ona „ženská ozdobnosť“, kterou si dcerka Marina, suknakroječe pražského, jedouc kamsi do Zhořelice do truhlice složila. Byly to „čtyři čepce zlaté, tři prsteny, pásek perlový, váček aksamitový, koralový páteř se stříbrnými zrny, pentlík zlatý široký, vobojek zlatý, dvě tkanice zlaté, uherský zlatý s perlou a groš stříbrný na hrdlo“.[6]) To byla ozdobnosť prostého děvčete měšťanského při skrovnosti!

---

[1]) Kn. arch. praž. č. 1174. 460. a j.
[2]) Arch. praž. č. 1138. 127.
[3]) Tamže č. 1292. 343.
[4]) O šlechet. obcov. 1613.
[5]) Štelcar. Kn. duchov. 1588.
[6]) Arch. praž. č. 1165. 46.

Kroje stavů jednotlivých.

Šat královský.

Schema Sadelerovo, německo-španělský kostym Ferdinanda I; španělský úbor jeho nástupců. Matiáš po uhersku; Fridrich Falcký po francouzsku.

V tom věku, o němž nám v této části psáti jest, odíval se král a králová i při slavnostech — kromě korunovace — docela věrně podle mody. Tuto zkušenost znázornil Sadeler na rytině své mapy Čech z r. 1620.[1]) Vyobrazil tu jakýs typ krále a královny. Jen korunu a dlouhý hermelínový plášť dal svému schematu jakožto odvěké znaky královské důstojnosti. Ostatek všecko moda. Král má kabátec zlatohlavový, kalhoty čili poctivice jeho jsou s prýmy a vyvlačované stejně tak, jako tehda mohl míti kdokoli jiný; k poctivicím má Sadelerův král punčoch přilehlý, tedy asi hedbávný a pletený, a konečně obut jest střevíci zavazovacími.

Královna má pod sukní kortukal, při krku sedí jí veliké okruží, živůtek její zlatohlavový zapjat i zdoben jest knofliky a na sukni nese — zástěru, dole ozdobnou.

V době, o níž jednáme, panovali v České koruně kromě obou Jagailovců, o nichž zmínka stala se již v předešlém oddíle této knihy, z Habsburků Ferdinand I. (1526—1564), Maxmilian (1564—1576), Rudolf (1576—1611), Matiáš (1611—1619) a Ferdinand II., proti němuž zvolen Fridrich z Falce, bitvou bělohorskou r. 1620 zahnaný.

Podobizny a krojové kusy všech jmenovaných panovníků jsou vůbec povědomy a snadno přístupny, protož nepojali jsme jich do své práce. Na souvěkých 5 obrazech zachovaných patrny jsou všecky ony evropské mody, jak postupem času kvetly a jak jsme je zevrubně vylíčili. Ferdinand I. nosil někdy šat, kterýž na polo brál mezi modou španělskou a německou, jakž se vyvinula v první půli XVI. věku. Aspoň v takovém kroji přijel do Prahy r. 1558, jakož zříti na obrázcích.[2])

[1]) Ve sbírkách ředitele P. Kheila.
[2]) Univ. knih. č. 54. E. 64.

Měl na hlavě klobouk formy takřka v naší době panující o rovné střeše a nízký, záda mu kryl klok ne krátký ne dlouhý, tedy ještě nikoliv malinký pláštík španělský, poctivice jeho byly pytlovité. Na odpor tomu na reliefu českého belvederu již Ferdinand oděn krojem docela španělským. Poctivice má kratičké (ksás) a vycpané, nohavice (trikot) dlouhé a na kolenou vyvlačované, kabátec krátký naditý a k tomu oděn horckopem široce kožešinou vyloženým.

Maxmilian i syn jeho Rudolf chodívali jen po španělsku. Tak také vyobrazil Maxmiliana v almanachu Šud ze Semanína, když ho Čechové přijímali r. 1552 za krále; [1]) takž vyobrazen císař i v minucí Kodicillově [2]) a vůbec všude.

Jim na odpor bratr Rudolfův Matiáš odíval se nejraději po uhersku v zelené nebo rudé dolomany. Při korunování r. 1607 vypisuje se, že byl „v dlouhém oděvu uherském zeleném aksamitovém, stříbrohlavem podšitém, ze spod pod ním majíc oděv druhý, něco kratší, stříbrohlavý, květovaný z rozdílných barev". Na hlavě byl pod peřím čápátkovým; seděl na koni tisém, na kterémž sedlo pozlacené a rystuňk (uzda a nádobí) též zlaté a drahým kamením vykládané. V kapli svatého Václava oděv zelený složil a jiný královský zlatohlavevý barvy hřebíčkové, nově k tomu zhotovený, obdélný až k zemi na sebe vzal.[3]) Také při Annině příjezdu do Prahy byl král v dlouhém uherském oděvu pod peřím čapátkovým, opásán jsa šavlí v pochvě zlaté, kamením vykládané.

Když vjížděl týž Matiáš do Prahy 24. března 1611, byl dle výpisu očitého svědka „v uherském hábitu, maje uherskou zelenou sukni dlouhou karmazinovou pod kolena, přes ni červený doloman soukenný, žluté boty uherské, felbovou čepici a za ní kytku čápátkového peří".[4])

Náš obrázek č. 284. poučuje, kterak uherský šat tohoto krále českého sobě na mysl vstaviti.

Ferdinand II. bývá malován v kostymu přísně španělském, strnulém.

Fridrich Falcký hověl již novějším modám francouzským, a patříce na zachované podoby tohoto nešťastného knížete, nemůžeme neuznati, že mu volný a elegantní úbor ten velmi pěkně sluší. Dle zprávy Kapihorského v prosinci r. 1619 vozil se Fridrich po městech pražských na saních, jsa oděn červeným aksamitovým kožíškem a na hlavě maje kloubouk bílý s peřím. O manželce jeho, pyšné dceři anglického krále Jakuba, již svrchu položili jsme dle Skály zprávu, že vystřižením jejího života se pražské měšťanky pohoršily. Jináč není o šatech královských nic nového pověděti.

O korunovačním úboru a klénotech položeno v částech předchozích vše, čeho bylo zapotřebí.

---

[1]) Univ. knih. č. 54. J. 1064.
[2]) Tamže č. 54. G. 184.
[3]) Korunov. Matiáše. Výpisy dra. Zíbrta.
[4]) Arch. zemský. Opisy z arch. horského.

Čís. 284.
Císař Matiáš z knížky v univ. knih. sig. 54. B. 131. R. 1611.

Úbor kněžský.

Pleš, brada; tobolka, kolár, šat poctivý, pohoršlivý šat kněžský; mniši, jeptišky; šat chrámový; luterští, bratří, kališníci; katolíci; ornáty bez kříže; roucho mešní; biskupské. Sluhové chrámoví.

Jako druhdy i v tomto století bylo pravidlem při kněžích katolických a pod obojích, aby se lišili od laiků zevnějškem. Hlavu měl míti kněz proholenou **pleší.**

Než v povědomých náboženských zmatcích, jimiž stonala naše vlast za celý XVI. věk, schválně z rozličných osobních příčin nechávali sobě nejen světští kněží než i nepořádní mniši hlavy dobře obrůstati, takže ouřad církevní ani světský nestačili kázati. Mnich měl míti hlavu proholenou až k uším,[1]) světští kněží mohli míti pleš menší. Kanovníci hradu Pražského, kteří byli až do znovuzřízení arcibiskupské stolice

[1]) Manualník Korandův. Vyd. J. Truhlář. 29.

r. 1562 předními správci katolické církve české, bývají též na obrazech vzorem ostatním kněžím stran pleše. V graduale Táborského, složeném v pražském museum městském, kanovníci hradu Pražského, jakž obrázek doleji položený svědčí, jsou s pleší ne tak obšírnou, jako mnichové nosívali.

Když se od r. 1517 začalo u nás protestanství rozšiřovati, vznikali noví kněží, kteří pokládali pleš za nemoudrou věc. Čtemeť v rukopise kutnohorském r. 1544 o knězi Lukášovi „jestliže chce bláznem býti, nechť sobě dá věnac udělati a se oholiti".[1]) Odtud pak i ti kněží, kteří, zevně hlásíce se k staré „české víře" čili ke kališnictví husitskému nebo k podobojím, u sebe však mezi vyznáními v Čechách kolísali, mívali nebo nemívali pleše podle osobní náklonnosti nebo prospěchu.

Stran **brady** mívali kněží XVI. věku všickni všudy od papeže [2]) až po nejposlednějšího jistou volnosť. I protož valnou většinou i katolické kněze nacházíme bradaté, aniž jest kněz evangelický vždy vousatý. Na příklad v knize „Největší rozdílové mezi učením evangelickým" [3]) z r. 1546 jest kněz na kazatelnici holý; v Husově Postille z r. 1564 jeden kněz holý, druhý bradatý; Bienenberg [4]) podává obrázek katolického kněze bradatého v chrámě sloužícího. Arcibiskup Antonín Brus byl bradatý, jakož svědčí podobizna v klášteře křižovnickém, a jeho nejeden nástupce činil modě i tu koncessi, že si na bradě nechával „kozičku". A přes to starý zákonnitý obyčej bradu holiti nebyl v katolické církvi odvolán. Roku 1585 dal arcibiskup faráři Eberhardtovi dlouhou bradu oholiti násilně. Jenže tento případ jest asi poslední pokus o to, aby kněží byli holí. Synoda pražská r. 1605 sic doporučuje holení, ale připouští bradu; jen to zakazuje, aby kněží nemívali vousů dlouhých po vojansku, ani valousů; radí spolu, aby na hořejším rtu měli vous krátce střižený pro přijímání krve Páně.[5])

Kněží **bratrští** bývali bradati všickni, jako druhdy jich zvyk. O malé vážnosti leckterého kněze v XVI. věku svědčí to, že rozpustilí lidé jim brady stříhali v žertu. Ne jednou dostala se tato surová věc na soud. Roku 1554 svědčí svědek očitý, učitel domácí: „Kněz prosil pana Šlika, aby mně pan Šlik půl brady ustřihl a půl tak nechal, a pan Šlik proti tomu řekl, kněže, vostříhám-li jemu, ostříhám tobě taky — i prosil přece pana Šlika, a pán tak učinil, mně půl brady ustřihl a knězi taky." [6]) Na Týně Hrochově r. 1612 knězi Matěji Krokvínskému dal Ludvík Bezdružický z Kolovrat také oholiti bradu. Žaloval kněz, že tím, „zlehčen úřad apoštolský".[7]) Ty dvě ukázky stačí; podivné, neslýchané ty příhody rozpustilosti panské nemají původ svůj snad v nějakém kněžském nechování, původ jich jest v tehdejším smutném a rozervaném stavu všech náboženství v Čechách kromě bratrského. To bylo spořádáno pěkně.

[1]) Rukop. v mus. 24. G. 28. 28.
[2]) Julius II. od Michalangela jest malován v plné bradě a s mečem!
[3]) Univ. knih. č. 54. B. 129.
[4]) Bienenb. Alterth. II. VI.
[5]) Borový. Medek. 52.
[6]) Kn. komor. soudu č. 18. 63.
[7]) Sedláček. Hrady. I. 215.

Kněz katolický a podobojích měl choditi v **sukni** či v taláru, jenž sáhal „do kůtků". Sukně kněžská byla o dvou **faldech** nebo „**faldicích**".[1]) Řád krejčovský z r. 1735 zove sukni kněžskou „klerikou".[2]) Kutna je z cotta a značí v XVI. věku rochetu či komži.

Kněží vyššího řádu měli míti sukně některak lepší. Aspoň v řádě krejčí městečka Jabloného r. 1592 čteme, aby mnohý mistr za mistersky kus ušil „sukni kanovnickou, kteréž kněží na větším díle na hradě Pražském užívají".[3]) Přes sukni přepjal některý kněz, jako za starodávna, pás s tobolkou; ale vyskytují se **tobolky kněžské** již jen řídko. **Kolár** kněžský, praotec nynějšího kněžského černobílého pásku na krk, vznikl prý koncem XVI. století; v století potom se přehnul a rozšířil směrem dolů.[4]) Možná to věc; na obrázcích našich jsou stopy koláru, ale na odpor tomu známe kněze, kteří přes zákaz[5]) chodívali s okružím modním! Však dosud se chlubí pěkným límcem Adam Hrdesius, farář kaňkovský († 1595), na obraze zavěšeném v museum Kutné Hory. Také smíme pověděti, že farářové majíce se stavěti před svou vrchností, pražskou konsistoří, odhazovali okruží. Děkan v Nehvizdech, Petr Mohelnický (r. 1595), říkával před svým odjezdem do Prahy své kuchařce: „Dej mi košili, tu bez obojku, kanovnickou, musím se s nimi v šatech srovnat." [6]) Ostatní kusy šatstva, bez nichž kněz nemohl býti, měl si poříditi jako jiní lidé, ale všecko mělo býti střídmé, poctivé. Za pravidlo posluž rozkaz Ferdinandův r. 1549 hejtmanovi na Lysou vzkázaný, aby totiž dával kaplanovi tamějšímu do roka 40 kop míšeňských; a „šaty totiž **sukni** kněžskou, **kaftan, kabát** a **nohavice.**" [7])

Ale proti tomu kdož by vyčetl všecky stížnosti, které v XVI. věku byly na kněze, že strojí se zhola po světsku, že chodí se zbraní a že tropí tím zhoršení. K dokladům odjinud známým [8]) uvádím jen některé z nových nebo méně povědomých. Roku 1537 sešel se sněm v kolleji v Praze a tu uloženo farářům, aby mladé kněze trestali, aby je přidrželi, by doma posedávali a roucho kněžské na sobě nosili.[9]) Ale neslo malou platnost. Touž dobou Bílejovský naříká, že kněží nedbanliví připodobňují se k světským, že chodí v sukních mnoho faldův, „šuba s vejložky ať se rozvírá, nohavice, birýt, klobouk i střevíce trefně, střídník (t. j. kaplan) z faráře příkladu vzíti neobmeškává".[10])

Roku 1554 vyšly čtyři mandáty císařské do Moravy a rozkazy do Čech stran rozpustilosti kněží. „Jaké rozpustilosti a neřádové", tak dí mandát, „při kněžstvu jak pod jednou tak pod obojí den ode dne se

[1]) Řady krejčovské. 1550. vyšehradský. Ruffer. 244.
[2]) Majest. Karla VI. v arch. mus.
[3]) Arch. mus. Listiny z Jabl.
[4]) Bock. Gesch. d. liturg. Gewänd. II. 358.
[5]) Konsistorní kniha v zem. arch. O. 5. fol. 4.
[6]) Arch. zem. Recepta z arch. arcib.
[7]) Arch. c. k. místodrž. Missiv. č. 46. 84.
[8]) Borový. Brus. 107. 212. 213. Medek. 52. 53.
[9]) Strahovský rukop. 407.
[10]) Bílejovský. Kronika církevní.

rozmáhají, ježto již k tomu přichází, že kněžstvo jako jiní světští lidé chodí a obcují, plešův na hlavách svých ani roucha dlouhého počestného nenosí." I protož poručí císař, aby „jedenkaždý, ničímž se nevymlouvaje pleše proholené i roucha, sukně a oděvy dlouhé počestné, poctivé, jako na kněží náleží, nosili." [1]) Roku 1565 zavolán do pražské konsistoře Mathuš, farář od sv. Michala, a napomenut o poctivý kněžský šat. Chodil v krátkém plášti, a to zlobilo vrchnost. I pravil kněz, že je chud a že nemá na nový šat. Konsistoriané odpověděli stručně: „Bude-li spatřen v tom plášti, že bude jemu ukázán rathúz." To jest, že ho zavrou.[2])

Roku 1575 zakázala husitská konsistoř pražská svým kněžím nositi světské birýty, vlaské košile.[3])

V XVI. století byla církev učící, katolická i evangelická, většinou chudička. Najdeš v inventárních popisech kněze, kteří měli sukně z vlčku, tedy zcela prostičké, laciné, kteří **klobouk** měli „kněžský", jichž v Praze r. 1575 bylo čtvero za kopu;[4]) místo pěkné šuby nebo kožicha čteš, že měl kněz na zimu sukni prošitou čili modraci,[5]) proti dešti obyčejný klok nepošitý, nebohatý. Kaňkovští u Hory r. 1507 dali svému faráři na hřbetový liščí kožich půl třetí kopy grošů, něco doplatili „starší havíři",[6]) ale jak nádherný mohl býti kožich za tak skrovný groš!

Než proti těm chudým některého kněze shledáš v knihách dobře zásobeného. K některým se podíváme na poznanou jich šatů, jiného statku stranou nechajíce.

Kněz Jan v Třeboni († 1530) byl podle inventáře chudý člověk. Popsaný stateček jeho — několik dřevěných talířů, truhla, peřina, konvice — nestojí za řeč. Co do šatů měl sukni černou, dvě čepice a birýt, černé rukavice, váček s pásem, černý kabát barchanový. K tomu měl dvě **ručnice** — ale kožichu neměl.[7]) Kněz Svatomír Zrůbek z Újezda, farář u Vysokého kostela v Hoře, jenž r. 1508 nechal po sobě hotových zlatníků 600, chodíval v kuní čubě; **sukni farářskou** měl z vlaského sukna, k tomu měl tři sukně harasové, kožich harasem pošitý a čepici sobolovou".[8]) Ten tedy i zevnějškem činil dojem zámožného pána a strojil se vážně.

Michal, farář u sv. Štěpána ve Zdi, nechal po sobě r. 1523 kromě jiného i „plech přední, zadní, plechovičky a meč". Oblékl-li se kdy do toho, byl farář jako rytíř.[9]) Tak kněz Jan z Vratu, farář na Mělníce, chodil v čubě černé sametem pošité a míval meč.[10]) Ve svrchcích faráře

---

[1]) Arch. c. k. místodrž. Miss. 50. 81.
[2]) Arch. zem. Opisy z arcib.
[3]) Kn. konsist. O. 5. 260.
[4]) Arch. praž. č. 1172. 157.
[5]) Tamže č. 324. 205. mluví se o mnišské sukni harasové jako o moderaci.
[6]) Oučty kaňkovské v arch. kutnoh.
[7]) Arch. třeboňský. Z výpisů dra. Zíbrta.
[8]) Arch. mus. Listiny horské.
[9]) Dsky. Misc. 92. F. 5 Také v kšaftě mistra Vavř. z Třebové, administratora arcibisk., jest r. 1531 zapsáno o zbroji.
[10]) Kvat. trhov. 3. B. 3. v deskách.

svatomichalského, Jindřicha, nalezeny r. 1584 na faře v Starém městě kožich liškami podšitý, kožich feřtatový dlouhý, též s liškami, sukně černá jinak **reverenda**, sukně dlouhá, kaftan, kabát barchanový bílý, kalihoty soukenné, dvoje punčochy, jedny vázané, druhé krátké kožené, poctivice kožené, horckop plátěný, plundry, ručnice, toulec, tesák.[1]) Myslíme, že pan farář v bílém kabátě, v krátkých kalihotách a ve vázaných punčochách s tesákem po boku vypadal dosti světsky. I Vít Jičínský, správce církevní v Bělé († 1585), byl švihák, když se oděl v kabát „barchanový popásní".[2]) Asi též velmi podnikavě vypadal probošt vyšehradský Jiří z Jelče, v jehož inventáři nalezeny rukávy pancířové, ksás černý řezaný a premovaný a jiné kusy novomodní.[3]) Povědomý administrátor dolejší konsistoře, kněz Václav Dačický († 1607), majetník domu proti kostelu sv. Klimenta ve čtvrti petrské, měl 5 sukní, dvě soukenné, dvě šamlatové, jednu muchejrovou. Chodíval tedy pán v polohedbávné klerice. Dále měl damaškový „šlofpelc", pět kloboukû, tři pěkné kabáty, dva čekany, oštip.[4]) Chuději nebyl oděn farář náchodský, kněz Mikuláš Skalický († 1580). Míval na sobě tamínový kabát, jindy ovšem jen plátěný, kabát kryl rudou sukní chodicí nebo pláštěm černým s dupltykytovými přednicemi. Na hlavu měl kromě dvou kloboukû též dvě aksamitové čepice. Na zimu odíval se kožichem „velikým liščím, feřtatem pošitým". Žena jeho má v popise zapsánu mnohý šperkovný kus, perlovce, pentlíky, pásy, řetězy. Na sekrétě měl pan farář vyryto zbožné znamení IHS; to jest Ježíš.[5])

Podotknouti jest, že vyšší kněžstvo katolické teprve v XVI. století začalo dle množství střapců na klobouce udávati a rozeznávati svoji hodnosť.[6])

Mniši a **jeptišky** měly se strojiti dle statut svého řádu. V statutech sv. Augustina a jiných podle nich rozšířených, jakž jsme je nalezli v r. 1500, stává rozkaz, aby oděvy mnišské byly poctivé vlněné; při ženských aby sprostnosť v ubrusech (vejlech) byla zachována, ale že kožich mezi dvěma sukněmi míti mohou, kterýž ovšem byl kratší sukní. Rukavice zapovídány. Jeptiškám řádu dominikánského kázal český řád, aby spávaly s sukní a vejlem a přikrytím hlavy a také s nohavicemi.[7])

Mnich měl vûbec míti opásanou **sukni s kápí**, jeptišky též takovou **sukni a plášť obšírný pokosní**. Kromě toho některým řeholím nařízen **škapulíř**.

Jest s podivením, že krejčím snad v celých Čechách kromě jiných kusû mistrovských napořád i ten ukládán, aby ušili „kápi mnichovskou buď z **harasu** neb ze **sukna**". Věc ta podivna proto, že mnichû v XVI. věku bylo u nás hrubě málo — v některém klášteře dva, tři,

---

[1]) Kn. arch. č. 1173. 8.
[2]) Listiny bělské v arch. mus.
[3]) Arch. mus. Listiny vyšehr.
[4]) Arch. praž. č. 1208. 151.
[5]) Arch. náchodský č. VIII.
[6]) Rukop. univ. knih. 17. F. 14.
[7]) Böck. Gesch. der liturg. Gew. II. 861.

v mnohých klášteřích žádný; a kromě toho byli mniši stav dosti nenáviděný. Patrně jest v řádech řemeslných strnulosť konservativná. Kukle mnichovská spolu s pláštěm jeptišským zůstávají ještě v majestátě Karla VI., krejčím r. 1735 vydaném. To dotýkáme za zvláštnosť novou, že od konce XVI. stol. bývají na pražských krámech „vlněné mnišské punčochy“ na prodej.[1])

Stran škapulíře vidí se nám upozorniti na obrázek jeptišky v chebské rukopisné kronice Engelhartově z r. 1560.[2]) Dotčená jeptiška má při šerém šatě škapulíř tak krátký, že nedosahuje ani kolenou. Nevíme, aby dnes který řád mnišský takový škapulíř nařizoval.

Jednotlivé řehole, jakož víme ze století XV., lišily se od sebe formou svrchu psaných rouch a jich barvou, a poněvadž mnišský úbor byl všech krojů nejkonservativnější,[3]) nevidí se nám, abychom tu znova vyčítali, jak který řád se odíval. Jen to dotýkáme, že rukávy mnišských reverend jsou v XVI. věku a ještě dlouho potom většinou velmi široké, čehož dokladem jsou na příklad sochy cisterciáků v kostele sedleckém, a pak že mniši bosáci pořád ještě chodívali v trepkách, pročež jim nadáváno „trepkářův“.[4])

V XVI. věku nově vznikl řád **kapucínů** (r. 1526), a to z hádky s Františkány o kapuci či kuklu;[5]) jináče zove se v dějinách řádových odloučení kapucínů od Františkánů „reformací“ řeholní. Dotčená kukle kapucínská jest dlouhá a se špicí velmi ostrou. Jináče liší se kapucíni od Františkánů i barvou své sukně, která jde do ruda. Tu barvu zvali v XVI. věku „mnišskou“. Sukně kapucínská měla býti dle statut z nejhrubší látky, a mnich měl choditi v trepkách. V teplejších krajinách opravdu tak kapucíni chodí a nad to ještě nemívají nic na hlavě. U nás se halívali v kuklici tak tuze, že lid v Mladé Boleslavi r. 1625, když ponejprv do města přišli, „myslil, že to jeptišky jsou“.[6]) Do Prahy přišli kapucíni v listopadu r. 1599.[7])

V století XVI. nově vznikl ještě jiný řád, jenž brzy po svém založení přibral se do Čech. Míníme **jesuity**. Kdežto všecky jiné řády řeholní u nás patrně hynuly — některý klášter neměl ani dvou tří členů ve svých zdech, a přemnoho klášterů bylo zhola prázdných — řád jesuitský, jenž přišel s netajenou tendencí bojovati proti podobojím a protestantům českým, proti většině v zemi, rostl a mohutněl. Členové

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 297.

[2]) Original v univ. knih.

[3]) O původě a proměně habitu řeholníků sv. Augustina (kanovníků) nalezli jsme zajímavou zprávu v knize kláštera v Ročově „Monasticon Augustinianum“; Crusenius; 59. Původní šat jich byla totiž linea tunica, quam Jacobus apostolus primus ex more levitico veterumque sacerdotum sibi adsumpsit, posteri vero diversi inter se factis conciliis alii alia confunderunt; potom prý jedni měli modrý šat, jiní violový, ba i rudý. Bílé jeptišky s červeným pláštěm byly na Zderaze a v Světci.

[4]) V univ. knih. rukop. 17. F. 2.

[5]) Bock. Geschichte der lit. Gewänd. Kurtze u. gründl. Historie von dem Urspr. der Geistl. Orden. Augspurg. 1702, klade reformaci svrchu řečenou na r. 1525.

[6]) Novotný. Kronika mladobolesl. 1822. 294. Z výpisů dra Zíbrta.

[7]) Rukop. jesuit. kolleje v univ. knih. str. 280.

jeho jináč se odívali nežli dosavadní mnichové. Zanechali mnišské kuklice. Vůbec nechtěli býti mnichy; slibovali tři i čtyři sliby řeholné, ale úkol si obrali učiti a bojovati proti nevěřícím a kacířům; tedy nemínili život tráviti na modlitbách ve zdech klášterských, alebrž snaha jich byla ven, v boj. Proto nepřijali šatu mnišského aniž uvolili se míti roucho vždy a všem stejné; účel přímo kázal, aby jesuita oděl se dle poměrů a dle úlohy v rozličných krajinách a národech rozličně. Vždyť, když jesuité svými missiemi obsáhli zámořské světy, nejednou vyčítalo se jim, že se strojí po cizí modě, jen aby chlubně ukázali, že byli v cizích zemích.[1]) Proto nelze habit jesuitský v XVI. století tak všeobecně vyličovati, jako se děje v kostymních knihách. Psává se, že nelišil se šat jesuitský od šatů učených lidí, byl černý, střihu obyčejného. Tím se málo poví. Ovšem instituce řádu samého také nepraví mnoho; chtějí jen tomu, aby šat byl vážný, počestný. Zakladatel řádu, jehož obrázek viz v univ. knihovně v pravidlech jesuitských (sign. 24. J. 105.), má na sobě sutánu bez knoflíků na páse spjatou nějakou šerpou, u krku má stojatý límeček a přes ramena plášť téže formy jako naši literáti prachatičtí (obr. č. 101.). Weisz[2]) líčí, že mívali jesuité sukni otevřenou chodécí o širokých rukávech nebo spodní sutánu s knoflíky, čepici čtyřhrannou nebo klobouk, jehož střecha koncem XVI. věku byla na dvou stranách při uších nahoru šňůrou zdvižena. U nás v Čechách jesuité na hlavu si vstavovali rohaté klobouky nebo biréty. Ty byly v XVI. věku u nás jejich znamením rázovitým. Ve spisech českobratrských[3]) čteme, že „jesuvité smekají měchury rohaté". Birytům jich rohatým se Dačický v Prostopravdě posmívá.[4])

Jináč mívali pláště nedlouhé[5]) a boty vysoké. Sukně jejich byla černá nedlouhá, aniž liší se od vážných sukní jiných světských osob. Aspoň tak vypadají jesuité na obraze jedné knihy v zemských deskách perem načrtaném. Na odpor tomu zase r. 1601 žaluje kdosi v universitě, že ho stihali dva jezuviti „insigniter togati".[6]) Ti tedy měli nějakou dlouhou kleriku. A když stalo se r. 1591 vybití jesuitské kolleje v Chomutově, tloukli vzbouřenci sekerami do knih „jsouce v jejich ježvitských habitích připraveni".[7]) Možná tedy, že se jesuité i u nás v šatě proměňovali.

Majestátem Karla VI. r. 1735 vpravena do cechovního kusu mistrovského pražským krejčím ta úloha, aby ušili „hábit jesuitský". Do té doby jesuité oblíbili oděv řeholní rázovitý, kdežto druhdy spíš podobali se lidem civilním, ovšem vážně oděným. Okruží jesuité nenáviděli a vousů

---

[1]) Sybel. Histor. Zeitschr. XXXV. 317.
[2]) Weise. Kostumkunde. II. 806.
[3]) Arch. zem. Bratrské listiny z Warmbrunnu.
[4]) „Nejsou praví katolíci
ipsi summi haeretici,
zvláště noví sektáři ti
nešlechetní jezuviti
svými chytrostmi bohati,
nesou biryti rohati." (Rukop. mus.)
[5]) Monum. univers. III. 150.
[6]) Arch. zem. Oeconomica.
[7]) Rudolfus rex. Paměti Marka Bydžov. v univ. knih. 228.

nositi neměli; aspoň jim to pravidlo první congregace generální zakazovalo slovy: Nostri barbam ne nutriant.[1])

Jako světští kněží musili v XVI. věku doslýchati žaloby na sebe, že se v rouše proměňují, světské na se berou, kněžské odvrhujíce, takž dělo se i mnichům a jeptiškám. Na příklad r. 1549 píše Ferdinand řeholi bosácké v království Českém, „kterak by někteří z té řeholi vykračovali, a v světský oděv se převláčeti měli". Též tak píše se do Brna abatyši, do Hradiště, Olomouce i do Opavy.[2]) Že i převor řehole sv. Augustina v Brně tropí „rozpustilosti v šatech", o tom hněvivě píše císař r. 1560;[3]) že také abatyše i s konventem z šatů duchovních do světských se převláčejí.[4])

Zoučtu krejčovského, jenž se nám dostal do rukou, vidíme, že jeptišky v Brně r. 1566 měly „bílé sukně (khatten) s faldy"; přes ně že brávaly „čuby"; abatyše že měla kožíšek s rukávy a k němu „haklíky".[5]) Tedy přec poněkud po modě.

* * *

K službám božím chodívali kněží evangeličtí někteří jen v sukních, jakož ukazuje obrázek kněze z Budovcova Antialkoranu z r. 1613 (obr. č. 285.). Většina však svým osadním farním po vůli jsouce brávali na sebe komži.

Kněz českobratrský obyčejně nevzal na sebe ani sukně kněžské, ani komže. Sloužil v šatě obyčejném ale vážném, jakož ukazuje obraz v Písních duchovních r. 1576. (Náš obr. č. 286.) Vidíme na knězi kožichovou čubu černou, sahající do země, o velmi širokých rukávech. Boty má kněz na obrázku žluté. Ostatní členové „sboru", pokud lze viděti, jsou oděni v lehkých sukních chodicích, kteréž vykládáme za poctivý a vážný český kroj onoho času.

Nelze však neoznámiti, že ze zprávy Jana Lasitia, jenž byl mezi bratry, zdá se vysvítati, že při svátostném přijímání přece brali kněží bratrští na sebe komži nebo nějakou zvláštní sutanu a ne tu, ve které chodili po ulici. Lasitius dí ovšem jen, že kněz „toga simplici indutus".[6])

Aby se pro kostelní roucho nekaceřovala strana bratrská s evangelickou, sneseno mezi oběma a do konfessí položeno r. 1610 za pravidlo: „Co se dotýče roucha všelijakého kostelního, to se na svobodě zanechává, aby byla užívána nebo neužívána, a jedni druhých aby pro užívání nebo neužívání jich nepotupovali. Pakli by se kdo toho dopustil a jiné proto tupil a haněl, buď na kázání nebo po straně, ten má před konsistoř zavolán a skutečně strestán býti, a jestliže by na konsistoři nepřestal, od pánů defensorů má býti trestán dle jich uznání".

---

[1]) Canones str. 6.
[2]) Arch. c. k. místodrž. Miss. č. 41. 470.
[3]) Tamže č. 62. 205.
[4]) Tamže č. 62. 226.
[5]) Arch. mus. Listiny brněnské.
[6]) Joh. Lasitii de eccl. discipl. c. 22.

Takovými pravidly měli býti, jakož známo, protestanté s bratry v jednu církev sceleni. Z té také příčiny senior českých bratří, Cyrill, r. 1619 maje spolu s protestantským kollegou svým, Dikastem, jakožto spolusprávce evangelické církve korunovati Fridricha Falckého, oblékl se u přítomnosti 40 jiných kněží jako biskup ve fialový sametový a damaškový talár a na hlavu si dal biret též aksamitový! Toť skutek tak proti prostotě bratrské hřešící, že by senior Cyrill za starých časů jistě byl pro něj z bratrstva vyvržen.[1])

Při straně podobojí, která v XVI. věku kolísajíc mezi vzdorem k Římu a mezi poslušností k němu, čím dále tím byla mdlejší, až dokonce na prahu XVII. věku neslavně zahynula, při straně té bývaly co do rouch chrámových často nesnáze. Zásadně nechtěla se strana podobojí lišiti od katolické nic jináče nežli kalichem a přijímáním dítek nemluvných. Měl tedy její kněz odívati se týmiž rouchy jako katolický. A mnohý tak skutečně činil. Leč některý farář všecko na sebe bral, jenom ne ornát. Vzpíral-li se ornátu příliš, zajisté byl tajný protestant, který osádku svou pomalu přivedl k víře svojí.

Čís. 285.
Z Antialkoranu Budovcova r. 1613.

Jiný kněz kališnický vzal sic na sebe ornát, ale připadl na podivnou myšlénku, že ornát podobojích má býti „bez kříže“. Sadští r. 1614 vzkázali do Prahy, dostanou-li ornát s křížem, že kříž odpáří; chtějí prý míti „ornát podobojí“ a ne „pod jednou“.[2]) Že nebyli Sadští jediní, kteří chtěli s ornátu párati kříž, to usuzujeme bezpečně z inventáře kostela sv. Martina v Praze, kdež po bitvě bělohorské, když zaváděli katolickou protireformaci, r. 1629, nalezli „kříže někdy s ornátů spárané“.[3]) Také r. 1565 v inventáři bosáckého kláštera v Praze nalezli jsme dva ornáty zlatohlavové bez kříže — bezpochyby koncesse podobojím.[4]) Kromě toho víme bezpečně, že i jeden z opatů kláštera sedleckého obliboval ornáty bez kříže.[5])

Kněží kališničtí, když o tom nevěděla pražská konsistoř, nejraději sloužívali v komžích, jejichž podobu lze zříti na obrázku č. 287., vyňatém

[1]) Gindely. Povstání. II. 190. Skála. Historie. III. 371.
[2]) Arch. arcib. Recepta. Opis v arch. zem.
[3]) Invent. sv. Martina v arch. praž.
[4]) Arch. místodrž. Opisy v zem. arch.
[5]) Beckovský. Poselkyně. I. 60.

z Husovy Postilly, r. 1564 tištěné. Obrázek sám do dřeva řezán byl dle kostymů obou přijímajících osob aspoň třicet let před tím, nežli se dostal do Husovy Postilly. Bílá komže na obrázku našem jest po stranách rozstřížena, že vypadá jako dalmatika. Právě takovou komži viděti na opočenském obraze (č. 186.), z čehož soud, že za mnoho let byla oblíbena.

Kněží katoličtí[1]) oblékali se ve starodávné chrámové paramenty, v humeraly, alby, štuly, manipule, dalmatyky, ornáty, kápě a jiné kusy významu symbolického. Vykládáť kněz Solnický r. 1630,[2]) že plena,

Čís. 286. Z Bratrského kancionálu, tištěného r. 1576.

kterouž kněz nejprve na hlavu klade, znamená lebku spasení; komže nebo alba, sukně dlouhá bílá, že znamená čisté svědomí; pás, kterýmž alba se spíná, znak jest čistoty těla; manipulus, malý to „snopeček" na ruku, že znamená žalost vezdejšího života, kterouž má člověk trpělivě nésti, štula jest mu roucho nesmrtelnosti. Význam ornátu vysvětluje dle barvy; zelená prý značí „rozjímání božských věcí", bílá „památku vyznavačů a panen svatých a nevinnost", fialová a modrá v adventě a v postě znamená „v protivenství trpělivosť", černá smutek.

[1]) Známo, že do konce XVI. století obsáhlo Čechy s nejvalnější části protestantství luterské, s menší část kalvínské. Katolíků počítají třetinu všeho obyvatelstva.

[2]) Compend. Solnického.

K oněm šesti kusům mešního roucha **katolického**, jakož jsme je vypsali obšírně v části o XV. století jednající, tuto jen něco málo jest podotknouti a doložiti.

Humerál čili šátek (omiraly, feflíky, amictus), který kladl kněz na sebe nejprve, i v tomto věku pořád připomíná se „s perlami" a „se zlatými písmeny" a všelijaký jiný i z aksamitu a z hedbáví krumplovaného. Byly tedy humerály XVI. věku vždy ještě daleko těžší a honosnější kusy nežli dnešní humerál, jenž jest šátek plátěný

Čís. 287. Z Husovy Postilly, tištěné r. 1564.

o dvou tkaničkách, opravdu prostičký. K humerálům starodávného díla pro příklad příslušejí ty kusy, jež r. 1558 uvádí inventář farního kostela v Kladště.[1]) Tu byl jeden hnědý aksamitový s 19 stříbrnými cetkami, jiný s 16 písmeny, jiný s jménem Maria, jiný jen s písmenou „A"; písmena byla buď perlami, buď stříbrem nebo zlatem šitá; některý měl na sobě pět pozlatitých růží, 28 hvězd, koralové výšivky; některý vyložen i kameny. Na jednom humerálu byl vyšit z perel orel se zlatými drápky, na jiném tři orlové, na jiném beránek pozlatitý. Jeden z humerálů kladských měl původ svůj asi již v XVI. věku; mínímo

[1]) Borový. Akta konsist. III. 243.

onen černý aksamitový, na němž byly 34 „haklíky". Moda „haklíků" byla v tom věku. Z humerálů, kteréž jsou zapsány v inventáři sv. Martina v Praze (r. 1629), jeden „s beránkem" ukazuje na starou dobu; ostatní s „mřížkou", „sítkové s barvami", „s křížky" svědčí o původě mladším.[1])

V inventáři kláštera bosáckého v Praze z r. 1565 zapsán jest humerál neveliký perlový na zlaté tkanici, několik humerálů s pozlacenými texty a s perlami.[2])

Druhý kus mešního roucha — **alba** (alba camisia) čili kažile nebo i komže (v starší době říza[3]) — vyskytuje se v této době dvojím rázem. Alba plátěná staroživitného pevného rázu, na níž praetexty k okrajkům přišívány a před praním sparovány, udržuje se za celé století. Již na jiném místě jsme uvedli, že záduší Panny Marie na Louži v Praze r. 1591 platilo „od vyprání čtyř kažilí aneb alb pod vornáty a přišití k nim zase, což náleží, po čtyřech groších míšeňských".[4]) Z jiné knihy téhož záduší o několik let později (1604) dovídáme se, že nově pořízena byla ke kostelu alba z kmentu a na ni přišity „francle a zlaté pasomany".[5]) Zlaté pasomany a třásně na albě jsou způsob starodávní.

V XVI. věku albu starodávní zatlačuje nová alba modní, dole prolamovaná, krajkami, sítkami, mřížemi zdobená, nikoliv robená z těžkého podstatného plátna, alebrž lehounká, takřka průhledná, transparentní a honosná. Těm lehkým albám bylo jméno rouškových. Co do mřeží a výšivek přepínáno z míry teprve po bitvě bělohorské. Připomíná se vyšívání „širokou formou", „na židovskou manýru", „tureckým šitím".[6])

V pražských knihách zádušních četli jsme také jednou o vydání „za mřížky do alby pro těsnost rukávů"; byla tedy mřížka nebo sítka v albě též pro něco jiného nežli pro honosnost.

Cingulum (baltheus, zona), pásek, kterýmž alba se přepasovala, došel v XVI. věku podstatné proměny. Druhdy býval, jakož víme, opaskem; ale provázkem už ho jmenuje Příbram ve spise proti Táborům; renesanční modou změněn v ozdobný provaz, končící se třapci.[7])

Štola (orarium) v XVI. věku nezměnila se. Proti dnešní štole bývala velmi dlouhá. Krejčí šil štolu z týchže látek jako ornát; plocha její po délce nebyla ještě portami nebo tkanicemi lemována, jako se děje teď; ale při obou koncích dole bývaly tkanice zlaté a jiné i třásně.[8]) Který kněz český nechtěl na se bráti ornátu, tomu byla štola při komži samostatným rouchem obřadním, jakož svědčí mnohé obrázky naše.

---

[1]) Invent. sv. Martina v arch. praž.
[2]) Arch. zem. Opisy z místodrž. arch.
[3]) Život Táborů. Opis v museu zem.
[4]) Počet zádušní v arch. praž.
[5]) Druhá kniha zádušní v témž arch.
[6]) Inventář týnský v arch. praž.
[7]) Bock. Geschichte der liturg. Gewänd. II. 242. 61.
[8]) Štola „se zlatými tkaničkami" v invent. sv. Martina.

Manipulus, manipulář,[1]) jejž zvali v XV. století „náručníkem",[2]) v XVI. věku zůstal zkrácen a co do zdoby podnikl stejné změny jako štola.

Nejdůležitější kus mešního úboru, **ornát, kasule**, „svrchní kasula", v první půli XVI. věku vyskytuje se ještě o starobylé formě zvonové. Zvonový ornát vyobrazen v knize Tovačovského Hádání pravdy se lží. Když pak renaissance u nás zatlačila gothiku, zavedeny všude krátké ornáty renaissanční, kteréž byly již podoby nynějších ornátů, jsouce po předu vykrojeny jako hruška nebo jako basa, po zadu tvoříce obdloužný rovný kus, jen při dolejšku zaokrouhlený. Poláci prý oblíbili „gruszkovatej" ornát později nežli Čechové.[3])

Forma renaissanční kasule nepokládá se za pěknou. Renaissance však prohřešila se na kasuli ještě také tím, že odstranivši z ní všecky malebné zábyby proměnila její předek i zadek ve dvě strnulé prkenné plochy, a to na ten konec, aby tu mohla svoje krumpéřské a vyšívatelské umění ukázati. A tím ovšem snažila se nová moda nahraditi bývalé hladké figurálné vyšívání ornátů gothických. Kterak se jí náhrada podařila, to dí Lehner[4]) slovy: „Jestliže mešní roucha doby gotické figurálním vyšíváním okrášlena jsou, postrádá se krásný a monumentální tento způsob dekorace na kasulích doby renaissanční naprosto, a ozdobována jsou roucha bohoslužebná pouze způsobem ornamentálním, plodíce vyšíváním většinou zlatým a stříbrným dojem sice nádherný, nevzbuzujíce však pouhou ornamentikou myšlénky náboženské, jaké budí pouhý pohled na roucha tajemství víry názorně vyobrazující."

Ornamentům, jich komposici a vkusu i technice, jíž se textilní umění oné doby mohlo chlubiti, ovšem slušno se jen podivovati. Kterak ušlechtilých, krásných forem tehdejší ornamentika byla, toho dokladem kasule krumlovská, na červeném atlase zlatem vyšívaná a leckteré jiné, do té chvíle zachované.[5])

Dostala-li se na ornát renaissanční figura některá přec, bývala obyčejně plastická, vypouklá, roliefní, jakož jsme viděli v jubilejní výstavě na kasuli chrudimské, na níž vypouklý obraz „Ejhle člověk!" scéna z umučení Kristova, a na kasuli vinořské, na níž vyšit povydaným způsobem kříž a pod ním i v rozích čtvero výjevů ze života Kristova. V inventářích XVI. věku připomínají se kasule s obrazem sv. Štěpána, s křížem, se sv. Trojicí a jiné.[6])

---

[1]) Název z invent. sv. Martina v Praze.

[2]) V rukop. Příbrama proti Táborům. Opis v česk. mus.

[3]) Petruszewicz. Wystawa archeologiczna. Lvov. 1885. Formy renaissanční vyskytují se dle Bocka (Geschichte der liturg. Gewänd. I. 306.) za Alpami v druhé čtvrti XVI. věku; v Italii 70 let dříve.

[4]) Method. XVIII. 65.

[5]) Jednu cennou ze XVII. věku má též prof. Koula. Krásnou kasuli viz reprodukovánu ve Výběru uměl. průmysl. předmětů z retrospekt. výstavy 1891. Dr. Chytil a Borovský.

[6]) Winter. Kulturní obraz. I. 460.

Z kasulí zajímavějších staršího i novějšího rázu buďtež uvedeny některé z inventáře chrámu Týnského.[1]) Jeden tu byl „vlasové barvy s krumplovaným křížem a zeleným kalounkem premovaný", jiný žlutý zlatohlavový s kostkami černými aksamitovými a se stříbrným křížem krumplovaným; zase jiný aksamitový černý, po němž zlatohlavové květy přišity, s křížem a dole se sv. Václavem; naposled byl tu „vornát ve dvou kusech perlami heftovaný na červeném aksamitě, který někdy sv. Lidmila tak, jak se pobožně věří, svejma rukama krumplovala."

Bosácký klášter v Praze měl r. 1565 mezi mnohými ornáty několik zlatohlavových a červených aksamitových s křížem perlovým; jeden byl dar „někdy od pánů Varlejchů".[2]) V kapli Betlémské chovali r. 1590 mezi 15 ornáty jeden velmi památný. Byl to ornát mistra Jana Husi „černej s šesti štůlami a čtyřmi vomirály".[3])

Kasulí některý kostel v XVI. století měl mnoho, jiný byl jimi chud. Při kostele v Prachaticích bylo jich r. 1553 patnáct,[4]) při kostele v Kladště 46. Mezi kališníky a katolíky vždy byl někdo, jenž svoji aksamitovou koltru nebo jiný kus domovitého přepychu odkázal na ornát do kostela.[5])

Látkou byly kasule stejně tak rozmanité, jako jsme shledali v XV. věku. Valná většina ornátů byla ovšem z hedbávných látek nejdražších, ale připomínají se zase ornáty z plátna a z kůže. Na kasuli v museum budějovickém ani nepoznáš na první mžik, že z kůže. Dessin je na ní vytištěn brokátový, postranice mají základní tón červený, střed je zelený. Svrchu řečené kasule prachatické byly z aksamitu, feřtatu, damašku, karmazinu, šamlatu a z tykyty.

Zajímavo počítati, kteraké byly kasule prachatické co do barvy. Už z toho jediného případu lze souditi. Červených bylo pět, černé čtyři, zelené tři. Po jednom byl bílý, modrý a žlutý, tedy právě té barvy, kterou nyní nechtějí připustiti. V inventáři chrámu sv. Martina v Praze (r. 1629) nalezli jsme též ornát žlutý, proti tomu nebyl však mezi lepšími ornáty ani jeden modrý. Ovšem nebylo ho potřebí, víme z knihy týnské, že k postu též užíváno barvy černé. V klášteře bosáckém v Praze nalezli jsme r. 1565 ornát barvy popelaté.

Na poznanou krásných forem stříbrného a zlatého vyšívání na ornátech podáváme s dovolením prof. Kouly jeho nákres s ornátu krumlovského ze XVI. věku (obr. č. 288.), jak ho podal v Čes. Lidu III. 248. Je to celá besídka lodyh, stvolů, květů, větviček, spiral, a uprostřed jablko.

Ornáty byly lemovány ozdobně. Ale nebyly lemovány všecky a také ne, jako nyní, stříbrnými nebo pozlacenými pasomany či portami.

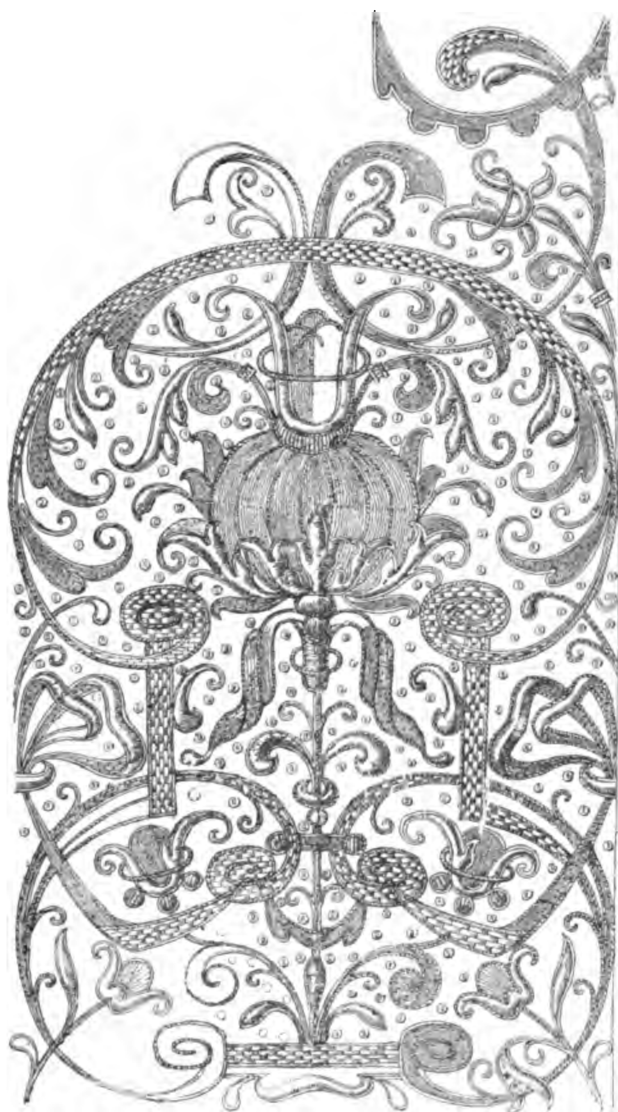
[1]) Inventář sic psán teprve r. 1653, ale chrámové apparáty jsou zcela jistě staré. Však inventář je také tak zove.

[2]) Arch. zem. Opisy z místodrž. arch.

[3]) Arch. mus. 1590.

[4]) Arch. mus. zem.; opisy z Prachatic.

[5]) Václav Holec z Květnic v knize záduší sv. Martina. V kšaftech plzeňských a j.

Čís. 288.
Část ozdobného ornátu v Krumlově ze XVI. věku.
Kresba p. prof. Kouly.

I zlatohlavový ornát u Panny Marie na Louži r. 1566 byl lemován jen zelenou hedbávnou tkaničkou.[1]) V Sedlci měli také ornát „s pentlemi“.

Přikládáme obrázek č. 289. z kancionálu mladoboleslavského.[2]) Je v malých rozměrech a poněkud nesvětlý, ale ke vzbuzení celkového dojmu o knězi ve funkci chrámové dostačí. Je tu husitské přijímání. Kněz s pleší (tedy nikoli luterský ani bratrský) podává tělo boží, oděn jsa dle katolické liturgie v albu a v ornát a jinou přípravu. Kaplan jeho, krev boží podávající, jest v komži. Za všimnutí stojí ministranté a zvoník.

K mešnímu rouchu přibyl v XVI. století[3]) nově **kvadrátek**, biret kněžský o čtyřech rozích.

Když se byly **dalmatiky** zkrátily na rukách i na těle, vešly do XVI. věku, a tu na nich moda renaissanční totéž dovedla, co na kasulích. Staly se tvrdými nositeli honosného krumplování renaissančních ornamentů a visutých na šňůrách střapců a puklic. V Prachaticích měli dalmatiky „se stříbrnými puklicemi“.[4]) V pražském klášteře bosáckém měli r. 1565 čtyři střapce s puklením a s jablky pozlacenými k dalmatikám, kromě toho byly tu dvě „dialmatiky“ zlatohlavové bílé, dvě kamchové s třapci a s puklami, dvoje aksamitové červené, dvoje zelené a červené.[5]) Jinde zapsány jsou dalmatiky „s obrazy“, „s frencly“, „pasomany“. V kostele lipnickém byly dalmatiky „s růžemi a erby zlatem vytkávanými“.[6])

Kápě čili pluvial kněžský (cappa choralis, pluviale caputium[7]) z bývalého sprostného pláště s kapucí v XVI. věku vzala na sebe velmi širokou obrubu či praetextu, tak širokou, že renaissanční krumplíři mohli do ní všívati nejpěknější dekoraci; **štít** či **štítek** (clipeus) na zádech visutý, druhdy maličký a trojúhlý, pošinul se dolů až pod obrubu, a když narostl, zaokrouhlil se. V archivě plzeňském zove se clipeus „kápičkou na kápi“.[8]) Na té kápičce, byla-li ze starší doby, visívalo jablíčko stříbrné duté. Na kápích renaissančních zavěšen byl střapec čím dál tím větší. Ale ještě v pozdním inventáři sv. Martina v Praze (r. 1629) nalezli jsme „kápi damaškovou a při ní stříbrné jablko“.[9])

Na obrázku č. 290. jsou tři kněží, jeden v dalmatice, dva v kápích starodávnějších, na nichž praetexty ještě není. Obrázek je vyňat z illustrace o slavnostním příchodě Ferdinanda I. do Prahy r. 1558. K obrázku kněží připojili jsme též dva ministranty v komžích.

---

[1]) Kn. týnsk. záduší. N. 1614.
[2]) Zevrubný výpis kancionálu viz v Arch. Památ. XV. od Bareše.
[3]) Kn. záduší týnského.
[4]) Invent. kostelní v zem. mus.
[5]) Arch. zem. Opisy z místodrž. arch.
[6]) Arch. Památ. VI. 155.
[7]) Jméno caputium naskytlo se nám r. 1577 v rozkaze císaře, jenž nařizuje, aby biskup olomoucký zaplatil krejčímu za kápi nebo caputium, za kterouž zůstal předešlý biskup dlužen. Arch. místodrž. č. 97. 56.
[8]) Arch. plzeň. č. 228. 41.
[9]) Arch. praž. Invent. sv. Martina.

Čís. 289. Z kancionálu mladoboleslavského (1572).

Kápě spínala se zpředu záponami a řetízky. V prachatickém inventáři nalezli jsme kápi žlutou „se lvem“.[1]) Nebyl-li lev modelován na sponách, nevíme, co to „kápě se lvem“. Na jedné kápičce v Kladsku r. 1558 bylo 27 knoflíků a jeden veliký, vše stříbrné.[2]) V kostele lipnickém měli kápi „s kraji vytkanými zlatem“.[3]) V Týně uvozují se staré kápě tohoto způsobu: jedna polohedbávná červená s bílými nitěnými květy, se střapcem s předky tracounovými a s tracounovými kalouny; jiná damašková při obojku s měděnou pozlacenou koulí a střapcem, okolo s francly; jeden pluviál byl tu „s rozličnými figurami“ a zlatem krumplovaný a s francly; konečně jeden pluviál vypisuje se jakožto černý damaškový s bílým vyložením okolo s bílými a černými francly, s černými čaprakami a s takovým též „obojkem“.[4])

Čís. 290.
Ze slavnostního příchodu Ferdinanda I. do Prahy r. 1558.
Univ. knih. sig. 54. E. 64.

U Bosáků v Praze měli r 1565 kápi zlatohlavovou se štítem perlovým, jinou damaškovou se štítem zlatohlavovým, třetí bílou damaškovou, na jejímž štítě obraz Panny Marie, posléze jednu karmazinovou se štítem „štemhovaným“ zeleným a červeným.[5]) Kněz Jindřich Scribonius odkázal dle zprávy z r. 1583 kostelu v Horšově Týně „kápi z aksamitu modrého hvězdami zlatými ozdobenou a napřed křídla perlami okrášlená a s perlovým štítem“.[6])

Komže neboli superpellicum, rocheta, v XVI. věku při katolických kněžích se něco zkrátila; proti tomu komže podobojích a luterských skoro tak dlouhá jako alba. V tom století komže svým rázem změnila se stejně tak jako její matka alba; šili ji z látky lněné sic jako dřív,

[1]) L. c. arch. mus.
[2]) Borový. Akta konsist. II. 243.
[3]) Arch. Pam. VI. 155.
[4]) Invent. týnský v arch. praž.
[5]) Arch. zem. Opisy z arch. místodrž.
[6]) Kniha zápisů z Horšova Týna. Fol. 66.

ale vybírali již látku honosnou, něžnou, průhlednou a dole na okrajku zdobili komži třásněmi i „mřížemi“ a krajky, v čemž čím dále do XVII. věku, tím více a horlivěji přepínáno. Již r. 1567 nalezli jsme v Náchodě u kněze Jana Andělíčka „komži květovou“![1]) V tom již honosnosť přece patrna. Zajisté, že komže vyššího kněžstva byly ještě honosnější.

O úboře kněžstva vyššího k stati, o předešlém století jednající, lze jen málo obecného přičiniti.

Pražští kanovníci zámečtí chodívali jako druhdy do kůru v pěkných rochetách mřežovaných, ramena kryjíce almuciem,

Čís. 291. Z městského musea. Rukopis ze XVI. století.

kolárem to kožešinným, čehož obrázek spatřujeme v kancionále malostranském. Malíř, chtěje na obraze upálení mistra Husi v témž kancionále naznačiti některé vysoké důstojníky kněžské, vzal si za vzorek pražského kanovníka. Vybrali jsme na vzor, kterak zámečtí kanovníci se odívali, obrázek č. 291. z kancionálu, složeného v městském museum. Kněz o samotě stojící bude altarista nebo vikarista zámecký. Všickni zpívají hodinky.

Z doby reformační mají pražští kanovníci právo místo těžkého kožešinného almutia do kůru bráti lehkou hedbávnou kápi (cappa magna) barvy violové.

---

[1]) Method. XVIII. 82. Hraše.

Na úboru biskupském, arcibiskupském nezměnilo se podstatně nic. Zevnější formu ovšem vzalo roucho nejvyšších těch kněží na sebe renaissanční.

Mitra renaissanční byla vysoká a těžká. Stala se hlavě břemenem. Bývala nádherně a plasticky vyšita. Z pokladu svatovítského víme, kterak vkusně a dovedně uměl krumpíř renaissančním dekorem pošiti infuli biskupskou.

Tunika a **tunicella**, kterou míval biskup pod ornátem, v XVI. věku šita již jen z látky lehké hedbávné, bez hrubého podšití, bez plastických ozdob. Stalo se tak zajisté pro těžký renaissanční ornát. Znamení arcibiskupské důstojnosti — **pallium** — neměnilo se v XVI. věku, leč snad že poněkud se zkrátilo. Vždy jest pallium i v tom věku široká štola, dlouhé dvě fascie bílé, na nichž vyšity černé křížky droboučké.

Rukavice biskupské v XVI. věku byly pleteny z hedbáví. I potom vždy byly to veliké kusy, v nichž ruka lidská takřka mizela. Na povrchu bývaly vyšívány, krumplovány.

Prsteny biskupské bývaly už proto veliky, aby je bylo lze na prst dáti přes rukavici. Kterakou renaissanční veliký prsten biskupský měl podobu, to zříti na obrázku onoho prstenu, jejž přičítají Sylviovi Aeneovi.[1])

Biskupská **berla** (virga pastoralis) přijavši v XVI. věku na sebe vzezření a dekoraci renaissanční obhroubla, stala se těžší.

Střevíce biskupské zná slovník Veleslavínův jenom bílé.

* * *

V této stati buď propuštěna zmínka o **služebnících chrámových.** Až do renaissančních dob bývali zvoníci kostelní a ministranté odíváni všelijak a nikde stejně. Mívali alby, dalmatiky na sobě, mívali pláště a leccos jiného. Plzeňští ministranté ještě r. 1520 byli ustrojeni v pláštíky, ale na hlavě již měli červené birytky rohaté.[2]) V tom století však již všude obvykli ministranty i zvoníky oblékati v komže. Pod komží čili rochetou ovšem musil míti zvoník i ministrant sukni dlouhou, aby kryla mu poctivice a punčoch. V inventářích se hovořívá stejně o „komži faráře, zvoníka, ministrantův“;[3]) ovšem zapříti nesmíme, že jsme ještě r. 1590 v inventáři kaple Betlémské nalezli „kápi bílou harasovou ministrantův“.[4])

* * *

Na konec hodí se připomínka, že v chrámech katolických a kališnických strojívali nejen sošky Panny Marie v pláštík, ale nemoudrým

[1]) Bienenberg. Alterthüm. in Böhm. II. IV. tabule. Je z mědi, váží 10 lotů.
[2]) Hruška. Plzeň. 80.
[3]) Invent. sv. Martina v Praze.
[4]) Arch. mus. Listiny.

způsobem odívali v jakési roucho i monstranci. Nechválíme to, jsouce přesvědčeni, že monstrance vždy byla dobré dílo zlatníkovo ceny umělecké tu větší tu menší, a že nebylo potřebí na okrasu ji přikrývati. V inventáři kláštera bosáckého v Praze r. 1565 zapsán tou příčinou „tykytový šlojíř brunátný na monstranci a jiné vyšívané pendelínky (pendere, viseti) pěkně ozdobené".[1])

Šat akademický a cechovní.

Reverenda bakalářská, mistrská; kápě; biryt, střevíc doktorský, šat akademiků dle inventářů; kápě španělská, vlaská; bakaláři školní vyhýbají se reverendě; rektor, pedellus; kantor, sukcentor a jejich horckop. Úbor žáků; mendici; žáci jesuitští; zákaz zbraně. Světlé barvy řemeslníků; fěrtoch jich znamení; cechmistři při slavnosti; kytle; havéři.

Graduovaný člen české universí neboli akademie měl choditi v reverendě bakalářské nebo mistrské. Takž kázal řád. Ještě r. 1602 vychází z university rozkaz, aby mistři chodili v reverendě a ne v pláštích;[2]) farář od sv. Klimenta v Praze sic téhož právě léta 1602 osopil se veřejně o pohřbu velmi hněvivě na bakaláře školního, proč jde „bez pláště",[3]) ale vykládáme si, že se tu míní plášť smutkový. V tom případě tedy mohl snad bakalář reverendy doma nechati.

V řemeslných kusech krejčovských cechů zůstává „mistrovská čili bakalářská sukně nebo kápě"[4]) pořáde platnou až do XVIII. věku, kdy r. 1784 doktorské kápě řády císaře Josefa vzaly za své. Kápěmi zvaly se sutány akademické asi proto, že podle starého způsobu na nich visela kápička nebo kuklička při krku. Místo kápičky býval na reverendě též jen široký visutý na zad límec, jakož viděti v rukopise Ludvíka z Pernštýna Naučení rodičům. Obyčejnou podobu misterské reverendy, jaká byla na hraně XVI. a XVII. věku, lze ohledati na obrázku professora české university slovutného Marka Bydžovského z Florentina (č. 292.). Jiné starší vzory z r. 1522 viz v Postille Chelčického (l. 140) v museum českém. Na tom obrázku má ze sboru doktorův a bakalářů jeden též karkuli.

Mnohý, jenž dobyl sobě zkouškami akademického grádu, opravdu si na reverendě filosofské velmi zakládal. Byl v ní tak pyšen, že štiplavému Píčkovi Smiřickému vidělo se satirou a posměškem učené pány tepati. Dí:[5]) „Aniž tomu místa dávám, jestliže někteří filosofové pyšně

---

[1]) Arch. zem. Opisy z arch. místodrž.
[2]) Arch. zem. Oeconom. 17. fol. 145.
[3]) Tamže 160.
[4]) „Doktorská kápě" v řádě krejčí ousteckých r. 1549. Zeiner. Ústí nad Orlicí. 79.
[5]) Akcí mezi filosof.

- Čís. 292. Marek Bydžovský z Florentina.

a mimo hodnosť svou oděv filosofský na sobě nosí a moudrosť svou i umění všecko v dlouhé reverendě a nepřičesané bradě složené mají. aby z té příčiny i ti, kteří jsou opravdoví milovníci filosofie, měli potupováni býti".

K akademické reverendě neboli kápi příslušel **biryt doktorský**, a uvozuje se k tomu šatu i **„střevíc doktorský** s přeskou" [2]) nebo „pantofla" doktorská.[1]) Biryt akademický měl podobu placatou a širokou bez střechy (viz náš obr. č. 292.). Jiný obrázek jeho načrtán v **Paprockého** Oboře.[3]) Biryty francouzských bakalářů jsou rohaté jako kněžské

[1]) Schranka. Lexicon d. Fussbekldg.
[2]) V slovnících XV. věku.
[3]) Kapit. 25.

kvadrátky.[1]) Co do barvy jest biret učitelův v pernštýnském rukopise musejním rudý, též takový červený biryt mistrovský připomíná se v básních Bohuslava Lobkovice r. 1506.[2])

Nahlédneme-li v inventáře českých akademiků, zvláště starších pánů, vždy nalezneme v nich akademickou reverendu nebo kápi za důkaz, že v ní učený pán chodíval. Na příklad po universitním professoru Gotsmanovi († 1606) zůstala v Karolinum „šamlatová reverenda, dvě soukenné reverendy".[3]) Někteří naši učení mužové oblibovali kápě cizího rázu. Na příklad slavný Šimon Proxenus, doktor práv, zemřelý r. 1575, chodil v kápi španělské, a to s takovou zálibou, že po smrti jeho našlo se jich ve svršcích doktorových několik.[4]) Kromě Proxena i u jiných souvěkých graduovaných nalezli jsme kápi španělskou, kterou slovníky zovou bardocucullus. Také vlaské kápě se vyskytují. Oldřich Prefát z Vlkánova († 1565) měl na příklad „kápi vlaskou z vlaského sukna, aksamitem premovanou s pásem aksamitovým vlaským" a jinou „kápi vlaskou, v které každý den chodíval"; k ní měl birytek soukenný.[5]) Že kápě Prefátova nebyl plášť, nýbrž reverenda, to poznal čtoucí po pásu aksamitovém, jímž se sukně ta v bocích utahovala.

Čís. 293.
Z knihy Brněnského: O umění arithmetickém.

Tedy reverendy měli graduovaní nositi, a někteří je nosili, ba chlubili se jimi. Ale síla bylo v XVI. století těch, kteří gradu došedše reverendám se vyhýbali. Dosti zhusta čteš v knihách universí pražské výtky bakalářům pražským i venkovským, že nechodí po zákonu. Na přiloženém obrázku č. 293. zříti mistra nebo bakaláře, učeného v arithmetice, jak honosně se ustrojil do německého kabátu s rukávy vyvlačovanými téměř po lancknechtsku. Přes kabát převlékl šubu s rukávy pytlovitými, na hlavu si vstavil biret tak bujné mody, že vypadá jako čepec. Obrázek je vyňat z knihy mistra Jiříka Brněnského O umění arithmetickém. Knížka je z r. 1562, obrázek však je nade vši pochybu z počátku XVI. století.

V každý čas zvláště mladí páni stavu učitelského strojívali se raději „po frajhersku" než po bakalářsku. Vyčítá se rektorům školním, kteří bývali obyčejně mistři z university, že „v šatech se potvoří, majíce je premované, okruží veliké sebrané, chodíce ne jako žáci (t. j. alumnové vysoké školy) než jako páni dvořáci".[6])

---

[1]) Lacroix. Sciences et lettres au moyen age. 77.
[2]) Acta literar. Bohem. et Morav. Voigt. II. 449.
[3]) Arch. zem. Oeconomica. 14. 452.
[4]) Dsky. Miscell. 54. 165.
[5]) Tamže 54. 19.
[6]) Hosius. Z výpisů dra. Zíbrta.

Čís. 294.
Z illustrací o slavném vítání Ferdinanda I. r. 1558.
Professor a měšťan.

Nedivno. Byli to mladí lidé, ze škol nejraději a nejochotněji vybíhali na ženitbu, v čemž jim reverenda a coelibát s ní spojený velmi na překážce býval. Že bakaláři, aby se líbili, raději na se brávali modní kusy krojové, o tom archivních zpráv dosti. Sic i u professorů v universitě nalezneš leckterý kousek šatu, jenž dosvědčuje, že páni také stále nechodili v reverendách. Vážný Gotsmanius († 1606) na příklad měl obojků šest, zajisté sbíraných, aksamitové kalihoty, krátký kabát a kordík.[1]) Professor Chorinus nechal po sobě r. 1606 v universitě pět kabátů aksamitových popásních, tedy velmi modních, obojky tři sbírané, tři hladké, tacle k rukám, štrymfy, koláry soukenné dva a kromě birytu aksamitového měl i husárek z téže látky.[2]) Z toho přece jasno, že professor Chorin leckdy na ulici vypadal dosti švihácky. Slavný mistr Kollinus odkazuje v kšaftě svém r. 1565 kromě reverend také kožíšky oděvací, kabát karmazinový černý a jiné kusy a kousky, které ukazují, že slovutný lektor řeckého jazyka a šiřitel humanismu v Čechách chodil jako jiný měštěnín.

Při úkonech v universí ovšem míval v XVI. věku rektor a jeho consiliarii svoje starodávné sutány, na kterých se, tuším, nezměnilo proti dobám minulým nic, leč že přijaly na sebe více sbíraných záhybů, k čemuž je asi popudila moda varhánková, v první části řečeného věku panující. Tu koncessi modě učinili též v jiných universích. Vidíme to patrně v památníku Lobkovickém z r. 1590. Tu má rektor university na sobě kleriku velmi řasnatou černou, přes ni reverendu červenou a kolár červený; při tom má rektor sbíraný obojek na krku a kvadrátek na hlavě. Pedell, před ním kráčející, jest všecek v černé klerice a v též takovém klobouce. Nese sceptrum.

Když professoři a doktoři vítali r. 1558 Ferdinanda v Praze, byli všickni „v černém dlouhém oděvu“, jenom rektor a děkan měli „široké faldované šarlatové sukně, kteréž za času císaře Karla IV. udělány byly“.[3]) Vyňali jsme z illustrací dotčeného vítání r. 1558 obrázek (č. 294.) tehdejších professorů a přidali jsme pro přirovnání obrázek měšťana z téhož díla illustrovaného. Obrázky jsou pohříchu v originále i tady velmi drobné, ale na poučenou poslouží přece. Vidíme, že sukně professorů jde málo přes kolena, ramena má naditá, formy je šubovité. V takové sukni jsou všickni učenci, krále vítající. Naproti

[1]) Arch. zem. Oeconom. 14. 452.
[2]) Tamže.
[3]) Arch. zem. Varia.

tomu arciknížeti Ferdinandovi se vidělo po smrti otcově rozkázati professorům v universitě, aby k pohřbu nepřišli v habitě, jenž by byl discolor et diformis, tedy barev rozmanitých a tvaru nestejného; nechať prý si pořídí na útraty vysoké školy „pallia“ (pláště) stejné.[1])

Na přítomném obrázku (č. 295.) představujeme čtoucímu dva pány, z nichž jeden k universí náleží docela, druhý poněkud. Ten muž se skřínkou a v doktorském baretě jest graduovaný medicus, doktor mediciny. Oděn jest horckopem krátkým kožichovým, kterýž jen přehodil na ramena. Jináč patrno, že se nápadné a bujné modě vyhýbá: kabát a kalihoty nejsou modní; při krku není ani stopy po okruží, jen premovaný horckop a zlatá šňůra na baretě svědčí, že medicus má peníze. V skřínce má prachy a pilule. Druhý pán je apotekář. Poznáváme ho podle křivule nebo lahvice skleněné, snad destillační. Jest oděn dlouhou sukní chodicí, jejíž veliké přímočárné zdoby a prýmy velmi silně v oči bijí, působíce dojmem poněkud cizím. Patrno, že apotekář, jehož latinská kuchyně vždy bývala obestřena rouškou tajemnosti, chtěl i šatem svým divně počárovaným buditi pozornosť.

Čís. 295.
Z kancionálu malostranského r. 1572.

Kantoři a sukcentoři, učitelé v nižších třídách a zároveň praeceptoři ve zpěvu, nenáleželi sic k universí, ale rektor přece i k nim přiblížel, jim rozkazoval, domlouval, je leckdy i k místům doporučoval, ač obyčejně si bakalář kantora zjednával sám. Kantorům bylo stran šatu nařízeno, aby chodili poctivě. A poctivý šat byl ten, jenž konečně i bakalářům, když nechtěli chodívati v reverendách, byl poručen, totiž šat „obdélný“, šat dlouhý ke kolenům. I oblíbili sobě kantoři a sukcentoři ze všech šatů nejvíc **horckap;** ale nikoli horckap, jejž jsme svrchu vylíčili jakožto nejkratší sukni chodicí, s kožešinnými předky a límcem, alebrž horckap slušně dlouhý, tak dlouhý, že mohl býti za krátkou šubu i za reverendu bakalářskou.

Kterak takový vážný kantorský horckap vypadal, zříti v klatovském kancionále z r. 1560 (obr. č. 296.). Tu dali se vymalovati v postraní

[1]) Monum. univers. III. 164.

jednoho listu Martin, kantor, rodák jaromířský, a Křesadlo, kantor, klatovský rodič. Oba kantoři mají na hlavě bakalářský birýt; patrně chtěli se vyrovnati kollegům vyšších tříd. Harckop stal se šatem kantorům téměř vlastním. V inventáři má ho kde který. O pražském měšťanu Pretlíkovi

Čís. 296.
Z klatovského kancionálu r. 1560.
Martin Jaromířský, kantor, a Jan Křesadlo Klatovský, kantor.

zapsáno r. 1583 v inventáři, že nechal po sobě „horckop z kantorie".[1]) Tato dvě slova poslední káží, abychom si kantora v XVI. věku bez harckopu nepředstavovali.

Než pravdě buď průchod. Jen starší usedlejší kantor byl přítel harckopu. Mladší kantoři a sukcentoři, kterým se rozšafný harckop nelíbil, odívali se, pokud ovšem měšec stačil, podle mody veseleji. Roku 1531

[1]) Arch. praž. č. 1173. 239.

zastavuje sukcentor v Kouřimi u ševce v dluhu pěkný „kožíšek votáhlý“,[1]) jiný kantor v hospodě tasí svůj kordík, o jiném psáno, že chodí v pláštíku, v kabátci.

Kteří žáci v kollejích university české jakožto kollejaté nebo alumnové bydlili, zajisté nějakou sutanou odlišovali se od jiných studentů, kteří bydlili v městě a nosili se po světsku. Bylitě jako nynější akolyté, seminaristé, ale bez svěcení.

Žákům latinských škol nařizuje řád mistra Kodicilla, r. 1586 universitou vydaný, aby měli šat přes kolena dosahující, ale nikoliv dlouhý až ke kotníkům, tenť prý jest německý, ženský, hanebný. Také zakazuje řád nositi francouzské nebo španělské pásy.[2]) Dovídáme se z toho řádu tedy nehrubě mnoho. Ze žáků latinských škol městských mívali jakýsi stejnokroj v tomto století obyčejně jen mendici čili žáci, které chovati a živiti musela škola. Byl to stejnokroj bezděčný. Městská obec nebo dobrodinci koupili postav sukna, z něhož našilo se kabátů, punčoch a kalihot všecko stejných — a uniforma byla hotova. V Hradci Jindřichově na příklad obvyklo kupovati mendikům na šaty sukno černé. Bylo tedy šestnáct mendiků školy hradecké v uniformě černé.[3]) Roku 1577 koupila vrchnosť 16 klobouků mendikům po 2 groších a 16 párů střevíců po 5 groších. Záduší týnské platí r. 1606 „náklad za sukno chudým žákům, loket po 16 groších, summou 14 kop; 60 loket plátna na podšívku, loket po 5 groších; krejčímu od šití 22 párů punčoch po 4 krejcarech, za 16 párů kalihot po 9 groších, od 7 kabátů po 10 groších, za stuhy (šandy) a haklíky 10 grošů.[4])

Nerovným číslům v této zprávě jest rozuměti tak, že týnští studenti latinští dostali kalhoty všickni, poněvadž staré byly rozedřené, a kabáty že obdrželi jen někteří; ostatní měli choditi ještě v starých. Z té zprávy také patrno, kterak latinské školy mendik byl oděn: měl střevíce, punčochy, kalihoty ke kolenům, kabátky krátké a klobouky.

Než v století XVI. již stejnokroj studentský úmyslný a účelný zaveden byl. Řád školy žatecké, kteráž byla v Čechách z nejznamenitějších, chtěl r. 1575 tomu, aby šat školský (vestis scholastica) žáků bohatších všech byl plášť, kdož jsou chudší a pláště školského nemají, nechť prý se odívají aspoň „promissiori indumento“.[5]) A poněvadž řád žatecký byl sdělán podle zvyků jiných předních škol v království, soud na snadě, že žáci latinských škol asi všude byli „palliati“.

Školský kroj nejraději zaváděli jesuité na svých školách. Sotva že přišli do Prahy a zařídili studentský konvikt v kolleji, pomyslili na to, aby žáci byli oděni stejně, a to tak, jako žáci germánské kolleje v Římě. Probošt kapituly pražské Scribonius, přítel řádu nejdůvěrnější, radil, znaje hněv pražského lidu proti jesuitům, aby toho nezvyklého divadla zanechali. Ale jesuité se nebáli. Oblékli hochy v taláry a v klobouky

---

[1]) Kn. kouřimská. Kšafty.
[2]) Ordo Studior. v univ. knih.
[3]) Tischer. Opisy panských účtů.
[4]) Kn. záduší týnsk. N.
[5]) Obdloužným šatem. Leges scholasticae. Exempl. v univ. knih.

čtyřrohé (quadratos pileos) a šli s nimi k arcibiskupovi a odtud i na radnici staroměstskou říkat konšelům přání veršované.[1])

Šlechtické chovance odívali jesuité jináč, ale všecky stejně; obyčejné žáky také jináče, sprostněji. Jesuité věděli, co a kterak se líbí. Šlechtičtí gymnasisté v jičínské kolleji byli oděni dvěma kabátky čili živůtky. Spodní kabátek byl z koží kozlích, proužky pestře pošívaný, svrchní kabátek byl modrý s rukávy; k tomu měli červené punčochy z harasu, botky šněrovací k lepšímu času, boty kordovanské do bláta a zimy, u krku obojky (ne „okruží" — okruží jesuité zakazovali), u rukou tacle; úbor doplněn byl pláštěm modrým z anglického sukna, obroubeným hedbávným límcem a červenými i modrými záponami. Plášť byl podšit pájem červeným.[2])

Zpráva tato sic teprve z r. 1630, ale že jesuité nepřipadli na myšlénku lišiti stejnokrojem urozence od neurozených žáků teprve roku dotčeného, to na bíle dni.

Uniforma žákovská při kněžských školách byla vůbec zvykem. Když r. 1627 přidáni studentíci k novému seminarium v Praze, již v základní listině nadační nařízeno, aby byli odíni „rouchem rudým a šedivým".[3])

Kteří žáci nebydlili v kolleji, těm jesuité asi též nařizovali, jak se strojiti. Aspoň víme jistě, že ani šlechtický student jesuitský nesměl nositi okruží. To zakazovali všude.[4])

Na konec budiž připomenuto, že všem všudy studentům, vyšším i nižším, bývalo zakazováno nositi zbraň. Ale marné byly zákazy. Žáci naši i zahraniční v universích německých přerádi chodili s tesáky;[5]) v městských knihách pražských přes tu chvíli čteš, že v hospodských rvačkách studenti někoho tesáky i kordy posekali, nebo sami do krve byli uraženi a zbodeni. V jedné pražské rvanici r. 1607 všickni studenti byli ozbrojeni, a bitvy se súčastnil i Tomáš Kašovinus, bakalář z Mostu, a Ondřej, scholaris ze školy hradu Pražského. Tedy i žák kanovnické školy chodil s tesáčkem.

Také pražští žáci jesuitští chodívali s kordy. Roku 1601 přišli s nimi dělat do husitské kolleje Karla IV. právě o disputacích bujnou neplechu, a to dvakrát po sobě.[6]) Školní řád jesuitský zakazoval žákům jen to, aby se zbraní nechodili in atrium aut scholas.[7]) Tedy jenom ne do školy — venku mohli činiti, co libo.

* * *

Řemeslníci, stav, jímž všecka města v tom věku stála a žila, odívali se do práce, jak se komu vidělo. Jen to bije v oči a svrchu jsme to již pověděli, že řemeslníci oblibovali na svém šatě, ať byl

[1]) Rukopis jesuit. pamětí v univ. knih. str. 63.
[2]) Lepař. Progr. jičínsk. gymn 1885.
[3]) Arch. praž. lib. rer. memor. 326. 249.
[4]) Monum. germ. paedag. II. 425.
[5]) Tamže VII. 480.
[6]) Oeconom. 15. Rukop.
[7]) Regulae praefecti. 90.

jakýkoli, barvu velmi jasnou, veselou. Vizte na příklad tesaře v antifonáři chrudimském z r. 1570. Má na sobě kytli světle červenou s límcem a škorně vysoké, shrnovací, barvy žluté. V rukou má sekyru známé formy seker dřevorubeckých. Popatřte na jiného dělníka v sedlčanském kancionále z r. 1582. Žlutý klobouk, červená župice s obšírnými rudými rukávy, zelené kalhoty, žluté shrnovací čili faldované škorně! Tedy šat žlutý, červený, zelený! Což to míchanice jasných barev!

Ale řemeslníci přece na sobě mívali jeden kus šatu, který byl jejich znamením. Byl to **„fěrtoch"**. Po barvě a formě fěrtochu se od sebe rozlišovali. Křičeltě zlostně nějaký člověk pražský r. 1601 na zedníky moravské: „Děláte se Vlachy a nejste, chodíte v dlouhých fěrtoších!" Zedníci vlaští nosívali totiž zástěry dlouhé, aby byli poznáni.[1]) Zástěra stala se v XVI. století tak zvláštním znamením řemeslníkovým, že se jí oděl i k slavnosti. Viděli jsme to na skvostné truhlici řezníků plzeňských z r. 1590, vystavené v jubilejní výstavě.[2]) Na čtyřech stranách jejích stojí čtyři cechmistři z dřeva mistrně vyřezaní. Jsou oděni po modě španělské a vypadají v tom úboru jako urození páni. Mají nohavice (trikoty), sedění nadutá, kabátce. Jeden je oděn španělským krátkým pláštíkem, jiný kožíškem, jiný horckopem. Jen černá a šedá barva toho úboru poněkud ukazuje k měšťanům vážným a váženým, jakož skutečně starší bohatého cechu řeznického byli. A při tom honosném modním úboru mají cechmistři — bílé zástěry. Ale těmi zástěrami nikoliv nejsou oděni tak jako při práci. Zástěry cechmistrů při slavnostním vystoupení byly velmi sličně v záhyby kolem těla shrnuty a po levém boku v uzel svázány. Od uzlu visel ještě zbytek zástěry jako fafrnoch. Celek cechmistrovských zástěr je tak upraven, jak obyčejně bývá roucha stylisována, která kryje boky Krista, na kříži pnícího.

Čís. 297. Z Paprockého Obory.

Tací byli tedy cechmistři, aniž pochybujeme, že také jiní mistři z cechu tím způsobem k slavnostem mohli vycházeti. Kterak vypadal na počátku XVII. věku mistr zlatnický bez zástěry a přece svátečně, toho obrázek v č. 297.

Tovaryši o slavnostech mívali svoje kytlice jako za starodávna. Řezničtí mívali na nich vyšitého lva bílého v červeném poli s dvěma ocasy zlatými a pazoury též zlatými.[3])

---

[1]) Arch. praž. č. 1068. 151.
[2]) Číslo katalogu retrosp. výst. 908.
[3]) Lounský arch. Majestát z r. 1478. Půjčil p. Merz.

Čís. 298. Gradual českobrodský r. 1557. Řeznický.

Někdy se vyskytne při cechovní kytli jméno „perkytle", což může podporovati naše mínění, že kytle cechovní asi nelišily se formou od kytlí havéřských. Barvy, výzdobu, erby na prsou ovšem mělo každé řemeslo své zvláštní. Ke slavnostní kytli brali i tovaryši dle řemesla také své zástěry. A že mužské zástěry byly ozdobné, to víme o „formanských" fěrtoších vyšívaných a tkaničkami hustě obšitých.

Na poučenou, kterak odívali se řemeslníci k práci, přikládáme z českobrodského gradualu (1557) dva zajímavé obrazy. První (č. 298.) jest řezník v krátké župici popásné o rukávech, jež kryjí pouze ramena. Po spodu má mistr patrně nějaký jiný prsní šat, jehož rukávy kryjí celou ruku. Zástěru má dvojí, po předu i po zadu (srov. str. 355.). Větší parádníci jsou mečíři na druhém obraze (č. 299.). Jeden má merhované nohavice a kytli na rameni vyvlačovanou, druhý má kalhoty řezané a vyvlačované.

Čís. 299. Gradual českobrodský r. 1557. Vávra mečíř.

Kroj havéřů kutnohorských, jako ho zříme na miniatuře r. 1525 malované v právech hornických rukopisu musejního a reprodukované v povědomém díle Šternbergové o českém hornictví, neliší se valně od

Čís. 300. Horník v chrámě sv. Víta v Praze.

úboru, jakým se odívali havéři v století předchozím. Na řečeném obrázku je tlupa předních havéřů v bílých perkytlích a kápích, všecko pasomany zdobených. Ty kytle robily v Hoře Kutné zvláštní „perkytlářky“.[1])

Tytéž kytle a kápě s portami viděti ještě v tištěných überlaufech (počtech) kutnohorských z r. 1602, a to skoro tak, jak je známe z fresek kutnohorských XV. věku. Při bílé kytli, která jest dosti obdloužná, mají havéři miniatury z r. 1525 nohavice barev nestejných. Jeden je červený, druhý žlutý, jiný modrý, jiný do růžova. Za těmito parádními havéři kráčí na miniatuře četa dělných kovkopů. Ti jsou oděni od pásu vzhůru jenom košilí bílou. Ostatek mají kalhoty kožené, k nimž při levém boce přišita tašvice. Kalhoty však nesahají až k samým kolenům. Jsou drobet kratší, tak že mezi jich koncem a šedými škorněmi, jež jdou až přes kolena, je viděti kus nahé nohy. Na hlavě mají

---

[1]) Lib. memoral. Q. 16. v arch. kutnoh.

Čís. 301.
Havířské topůrko.

tito dělníci čepice, které jsou po předu bez štítku a nevysoké; za to prodloužena jest havéřská čepice na zad hlavy až přes týl ke krku. V počtech svrchu psaných z r. 1602 mají havéři již čepici jinou, okrouhlou se štorcem kolem kol a s peřím. Zmizela tedy do té doby s čepice havéřské charakteristická pokryvka zadní lbi.

Flek havéřský v XVI. století se prodlouží. V tom století najdeš nejen havéře horské ale též jiné všecky ve vysokých botách nebo škorních po předu tak vysokých, že tvrdá kůže holyňková kryje i koleno (obr. č. 300.). Tak vypadal havíř při slavnosti; kterak se odívali příbramští do díla, toho obrázek položili jsme na str. 596—597.

O tom z obrázků našich také víme, že si havéři v první půli XVI. století kalhoty vyřezávali a vyvlačovali rovně tak, jako to zříti na obrazech cizích.[1]) Aspoň na musejní miniatuře práv horních z r. 1525 jeden z předních havéřů má kolena svých nohavic několikrát prostřížená a vyvlečená. Moda je nakažlivá, a přednější z dělného lidu havéřského, na příklad lezci, perkmistři a jiní dohližitelé zajisté chtívali se lišiti honosnějším zevnějškem od svých podřízených.

Při slavnostním úboru mívali havéři v ruce jako druhdy za starodávna honosné sekyřice. V pražském inventáři nalezli jsme r. 1592 „sekerku havířskou, kostí vykládanou“,[2]) a na jubilejní výstavě v oddělení retrospektivném pod č. 137 viděli jsme, kterak sličně takové topůrko vypadá (náš obrázek č. 301.).

[1]) Giorgio Agricola de l'arte de Metalli. 1563.
[2]) Arch. praž. č. 1178. 221.

Zbroj a zbraň.

Povšechné dojmy.

Gotická zbroj v Čechách; renaissanční plný kyrys milánský; jeho ráz; moda civilní na vojenském úboru; kyrys špičatý; železo se odkládá; zbroj na přepych; český rytíř a jeho úbor; vojenský dráb; pěší, jízdné vojsko; praporečník, uniforma vojenská.

Rytířský úbor **gotického** rázu panuje u nás v Čechách právě tak dlouho, dokud malebná gotika Vladislavská čili česká zdobí naše stavby. V Italii zatím už kolik desítek let před koncem XV. věku zkvetla renaissance a co chvíli chystala se přes Alpy na sever. Elegantní gotické plné kyrysy u nás tedy zříš od počátku XVI. věku až do let třicátých. Na příklad v majestátě pražských nožířů z r. 1523[1]) oba oděnci při štítě jsou všecko gotičtí.

U nás gotický habitus tak se vžil a vrostl do vkusu umělců a řemeslníků, že bez námahy shledáš ho na rozmanitých pracích až téměř do polovice století, když už nová moda renaissanční všude — i u nás — pole opanovala. Ukazujeme jen k pergamenovému privilegium Jindřichohradeckých z r. 1552. Urozený Joachim z Hradce je tu malován ve zbroji o vysokých gotických náramcích a má dlouhé gotické špice u střevíců (obrázek č. 302.).

Renaissanční plný kyrys, jenž zbroj gotickou vytlačil, objevuje se od počátku XVI. století jakožto zbroj vroubkovaná, žlábkovaná. Nejprve vyskytuje se na tabuli náhrobní v Němcích r. 1498 a posledně vyskytuje se asi kolem r. 1559.[2]) Obecné jméno bylo jí „milánská“. Němci říkali „gerippte rüstung“, Francouzi „l'armure cannelé“.[3]) V knihách zobecnělo jméno zbroj Maxmilianská; ovšem nevynalezl císař Maxmilian nové té formy, alebrž on, jejž pokládají za „posledního rytíře“, v ní chodíval a v ní bývá vyobrazován. Rýhy

[1]) Městské mus.
[2]) Essenwein. Anzeig. f. K. d. d. Vorzeit. 1882. 98., 99.
[3]) Glossaire archéolog. Gay. 65.

Čís. 302.
Miniatura na privileji Jáchymově z Hradce, daném obci hradecké.

a žlábky jsou charakterem novotného úboru rytířského. Rýhy a žlábky byly na ozdobu všech kusů plného kyrysu; byly na všem i na rukavicích či plechovicích, i na střevících železných, jenom holeně při zbroji Maxmilianské bývají docela hladké.[1]) Viz přiložený obraz č. 303.

Než rýhy nejsou jediným charakterem nové zbroje rytířské. Zbroj proměnila svoji všecku formu, a to podstatně. Všecka stala se ob-

[1]) Essenwein. Anzeiger für Kunde der deut. Vorz. 1882. 98.

Čís. 303. Vzor zbroje rýhované a žlábkované.

šírnou; „přední plech“ na prsou zakulatil se, nadul se, dolejší okrajek jeho přivětšen jsa též od těla se vzdmul, rukávy a nohavice plechové na všech svých částech zobšírněly, zaokrouhlily se, střevíce vzaly na se formu „hubatou“, ne nepodobny jsouce tlapám velikým, všecken všude plech stloustl, a celek tudy stal se těžší než býval druhdy — a řekněme — nemotornější.

Celkový pohled na renaissanční úbor rytířský, zvlášť Maxmilianský, přes všecko článkování, přes znamenitou a hojnou zdobu nebudí spokojivý pocit aesthetický; všaktě každý z čtoucích zná ony hromady nemotorného železa, v museum kterémkoli v rytířský celek sestavené. Podivuje se ornamentice, podivuje se umělosti platnéřově, ale že by ten železný obšírný nadutý úbor rytířovi byl slušel, toho se nikdo nedomnívá. A jak neobrabaná, těžká v něm byla chůze! Vždyť jsou „celé kyrysy“, které váží centnéř,[1]) ba i dva centnéře![2]) A to je vážili v arsenálech a v museích tak, jak byly, beze vší úpravy; víme, že leckterý kus „celého kyrysu“ — na příklad již helmice — býval vatou podšíván a upravován; též tak plát na prsa. Vatované vycpání vydá také některou libru při celém kyryse, aniž přidá něco k elastickému pohybu a kroku rytířovu.

Čtoucímu jistě přišlo samo sebou na mysl, když v řádcích svrchupsaných četl o žlábcích a rýhách na kyryse, o jeho obšírnosti, o střevících hubatých, že všecka ta železná moda rytířská vzata z mody civilní. Opravdu žlábky na kyryse odpovídají varhánkům na německých sukních a kabátech, a hubaté střevíce plechové jsou holá kopie hubatých střevíců kožených.

Rozvoj „plné zbroje“ čili všeho úboru rytířského v XVI. věku bral se z „kyrysu milánského“ mdle před se. Asi v polovici století chtěli vrátiti se k formám tělu lidskému podobnějším; náprsními plechy chtěli napodobiti přilehlé k tělu kabátce nebo župice, ale nedovedli již; k formám mužným, sličným nedošli. Nejprve vzal krunýř náprsní na sebe při dolní části podobu špičatou, která působí dojmem titěrným; tato nepěkná forma živoří do bělohorských dob. Jiní oblibovali krunýř, jenž se proti prvním dobám renaissančním valně zmenšil, zkrátil a při krku vykrojil; při tom kratičkém plechu náprsním zdloužily se „zbrojné šosy“ i zvýšily se (obr. č. 304.). Při některé takové zbroji boky rytířovy nemírně povystoupily, takže celkový úbor nemile dojímá svou nevkusností.[3])

Konečně přece poznali rytíři již v XVI. věku, že spousta železa, jímž se halili, malou platnosť nese proti střelným zbraním prachovým. Střelným prachem ochranná zbroj kterákoli brzy zastará. Železná se dlouho držela při životě. Boj její s prachem byl houževnatý na léta, zoufalý. Ale naposled ochranná zbroj železná podlehla. Rytíři začali ji

---

[1]) Sacken. Rüstung. d. Ambras. Samml II.

[2]) Mannsberg. Wafen und Viegewaete. 20.

[3]) O tom, že v druhé půlce XVI. století rytířský šorc v Němcích přijal podobu zvonovitou (patrně působením ženského partikálu či krinoliny), nemluvíme nad čarou, protože té směšnosti jsme na obrazech našich nenalezli. Dotčená zbroj sluje „deutsche Reifrockrüstung“. Demmin. Kriegswaffen. 382.

tedy odkládati kus po kuse. Od železných střevíců začali. Prý první vysoké boty k ostatnímu železnému úboru začali obouvati ve Francii za Jindřicha IV.[1]) Ale našli jsme boty při železném kyryse ve Francii již za Karla IX.[2]) Plný kyrys ztratí do vojny třicetileté většinu svých kusů až na přílbu a prsní i zadní plechy Ve vojně třicetileté kožený kolár s obojkem železným zastupuje zhusta již i branné kusy náprsní.

Čís. 304.
Náhrobek Valdštejnský ve Štěpanicích.

Železná zbroj ochranná, jak se byla v XVI. věku rozvinula, mizela jen z pole válečného. Z domácích zbrojných komor[3]) nemizela. Byltě železný úbor ještě po dva věky pokládán za úbor rytířům příslušný, byl znamením síly, hrdinnosti; byl rytířským právem. I protož právě od té doby, co mizel rytířský úbor z bojiště válečného, stal se víc než druhdy předmětem, na němž přepych nejnádhernější ukazován. Mnohý, jenž z válečné potřeby do železa se neoblékl, dal se v něm malovati na obraz, vytesati na kámen. Proto umělecké řemeslo platnéřské také dlouho nechtělo zahynouti. Praví Weigel[4]) r. 1698, které kyrysy čistě pulérují, zlatí a výborně leptají, ty že jim ke cti jsou, a to z té příčiny, že se v nich „nejvyšší potentati světa až dosavad“ dávají zobrazovati. Víme, že tak bylo modou ještě v XVIII. století.

Na obraze č. 305. zříti hrubou podobu nádherného úplného kyrysu. Hrubou pravíme, neboť kameník nedovedl lépe vytesati nádhernosti té, kteráž na skutečné zbroji jest daleko bohatější a jemnější.

Ale vraťme se zase k starším dobám! Klamal by se, kdoby se domníval, že v té době, kdy plný kyrys železný byl modou a předností rytířskou, u nás všickni rytíři jím se odívali! Jest s důrazem na to ukázati, že naši rytíři přestávali na půl zbroji, ba mnohý spokojil se předním, zadním plechem, obojkem a plechovicemi. Zajímavý a důležitý doklad k svému tvrzení béřeme z knih lounských.[5]) Tu stojí r. 1513

---

[1]) Demmin. Kriegswaffen. 78.

[2]) Musée d' artillerie. Costumes de querre.

[3]) V Jindřichově Hradci říkali zbrojné komoře „horniškamr“. V účtech panských ze XVI věku.

[4]) Abbild. d. Hauptstände. 54.

[5]) V arch. lounském č. 1. C. 8. R. 6. Upozornil mne na to spisovatel a archivář p. A. Merz.

Čís. 805.
Náhrobní kámen Adama Vratislava z Mitrovic († r. 1617) v kostele dráchovském.

psáno o rytíři Mikšovi z Černčic, kterak vypadal na vojnách. „Na vojnu jezdil nejméně ve třech koních, jakž sluší na rytíře“, měl „kůň v uzdu pojatý, zbroj, štít, pancéř, vobojček, meč se stříbrem, tesák, plechovice, kuši, hever, ostruhy, pás s tobolkú se stříbrem a voči, které při pásu nosil, se stříbrem,[1]) šubu, čepici, kabát, nohavice a řetěz zlatý, kterýž na hrdle nosil jako rytíř.“ K tomu oděvu měl týž Mikš i „vůz komorní jako na rytíře sluší, lůžko vojenské, kofiík stříbrný a pozlacený, jakož jsa rytířem za obyčej z něho píjel.“

Tu tedy český rytíř z počátku XVI. věku! Málo na něm železa! Je v čepici, v kabátě, v šubě. Jenom krk chráněn železným obojkem a ostatní ochranu na sebe všecku přejal pancíř čili drátěná košile, kteron měl pán bezpochyby pod kabátem.

Ovšem nezamlčujeme, že naproti lounskému rytíři v kšaftě r. 1546 pražský měšťan Modest z Pokštejna odkazuje svým synům „celý kyrys, v kterémž jsem jezdíval, a to aby jim vydáno bylo, kdyby 26 let došli a prve nic“.[2]) Víme, že „celý kyrys“ jest železo rytířské po všem těle od hlavy až na paty.

Že obyčejný voják ještě méně nežli rytíř odíval se v XVI. věku železem, toť na bíle dni. Kam by se byl pěší dráb v železe na pochodech dostal!? Nejspíše jęště hétman drábovský, na koni sedící, býval v plné zbroji. V prvních dobách XVI. věku někde ještě aspoň desátníka oblékli v „plnou zbroj“, jakož víme na příkla'd o vojště tří desátků, které r. 1526 vypravilo město Moravská Třebová králi svému na pomoc.[3])

Stran vojáků čili drábů polních, ať byli městští nebo jiní stavovští, slušno pověděti, že vůbec brzy začali se sebe shazovati železná krytí po vzoru německých lancknechtů.[4]) Nejdříve zbavili se železa na nohou, patrně, aby pochod jim byl snazší. Kryli tedy nanejvýš prsa, záda „zbrojí polovičnou“. Na sněmě r. 1547 nařízena zbroj pěším, a z rozkazu patrno, že to zbroj jen poloviční. Kopinník měl míti přední a zadní kus, obojček, přilbici, rukávy plechové, šorc a rukavice. Též tak měl oděti se střelec.

Podle pěšáků i jezdci začali od půlky XVI. věku strojiti se zbrojí polovičnou. Zbroj rejtharská r. 1564 vypisuje se takto: „Přední, zadní kus, šosy s armcejchy (rukávy) a s oboječkem, s plechovicemi a šturmhaubem (přílbice) a zárukávím, dva páry holster a tři ručnice rejtharské v nich“.[5])

Tu patrno, že jen hořejší polovice těla byla ještě všecka v železe. Rovně tolik železa chtěl na rejtharech český sněm r. 1567. Každý jezdec měl míti zbroj černou: lebku, přední a zadní kus, obojček, plechovice, šorc, dvě ručnice, meč a rukávy. Proti tomu žádá r. 1602 mandát císařský

[1]) To asi nejstarší zpráva o skřipci nebo sklech na těle zavěšených.
[2]) Miscell. Desky. č. 92. G. 3.
[3]) Kn. Mor. Třebové. Mus.
[4]) Lancknechti se potulovali nejen u nás (arch. jindřichohradecký. Oučty Tischerovy), ale toulali se až do Polska. (Pawiński. Mlode lata Zygmunta. 54. Lancnachci.)
[5]) Kn. č. 1049.

železa již méně. Rejthar má míti „zbroj, přední a zadní kus, oboječek, šturmhaub a po boku zbraň dobrou". Tu již se nemluví o šosech, šorcích, rukávech, natož o náholenkách a botech.

Český voják pěší ke konci století míval železo již jen na hlavě. Mandáty královské chtívají při pěších knechtech jen „ručnici s toulcem, zbraň dobrou po boku" a — „šturmhaub", to jest přilbu.

Vizme pro celkový dojem, kterak vystrojila pražská osada Panny Marie na Louži r. 1594 svého vojáka, jehož byla stavěti povinna. Dali mu šturmhaub za 22 grošů, podšití té přilby stálo 15 grošů, koupili mu za 4 kopy a 24 grošů sukna na kabát a kalihoty, na prýmy k šatům vydali 30 grošů, krejčímu dáno 52 grošů; půlbotky vojákovy byly za 36 grošů. K boku dali mu korduláč, mečík, jenž stál 2 kopy 30 grošů;

Čís. 306.

Čís. 307.

Z Antialkoranu Budovcova r. 1613.

k němu měl pás za 12 grošů. Ručnici koupili za 6 kop. Visela též na páse. Naposled dali vojákovi dva toulce a „ladunky" prachu za 48 grošů a dvě libry olova za 6. grošů.[1]) Na tom vojákovi přece není kusa železa!

V jiných vojscích nebylo tou dobou jináče. Ve zprávě kutnohorské o vojště Matiášově r. 1603 ku Praze táhnoucím stojí jako s podivením, že „lid vojenský na větším díle jsou v plechu předním i zadním, ano i šturmhauby mají!"[2])

Přítomný obrázek ukazuje pěšího vojáka z rozhrany XVI. a XVII. století.[3]) Ten má už jen železné nákolenky. Ostatek jest oděn šatem civilním. Na hlavu schází mu šturmhaub, do ruky „špís", na záda „torba vojácká" (obr. č. 306.). Nápodobně oblečen jest dělostřelec z téže doby (obr. č. 307.). Puškaři vlastně nikdáž nebyli železem zahaleni, kyrys byl by jim v službě překážel.

[1]) Kn. záduší v arch. praž.
[2]) Arch. Včely čáslav. č. I. a. 22. C.
[3]) Budovcův Antialkoran r. 1613 z impressí Šumanské.

Také praporečník oděn byl u vojště veškerou tehdejší civilní parádou bez kousku železa.

Onen fendrych, jenž zabit byl v Praze o pouti Emauzské, měl na sobě „modré aksamitové kalihoty, modrý atlasový kabát, kolár kožený a kanavačový plášť s černými šňůrkami“. Kolár jeho byl z losovy kůže, za sedm tolarů koupené; kalihoty z pěti loket aksamitu, za 15 tolarů koupeného. Byl ten fendrych ovšem nad obyčej nádherně ustrojený, poněvadž o té pouti, když byl klobouk smekl (tedy nesalutoval) před panem Václavem Bezdružickým z Kolovrat, byl od pána okřiknut: „Tak ty nosíš aksamitové šaty?!“ K tomu odvece praporečník chutě, že šaty zaplatil, a že si je pod svým praporcem poctivě vysloužil v Uhřích.[1])

Kterak vypadal hejtman Peřina, vůdce dvou praporců českého vojska, jež r. 1529 chránilo Vídeň od Turkův, to si nakreslil norimberský malíř Niclas Meldemann s tímto nadpisem:

„Ein behemischer Hauptman
Petr Perschyna; ein Hauptman
bestelt von Behemischer Kron
über zwey fenleyn Behemisch knecht,
mit den ich Wienn beschutzet recht
vom rothen thurm bis zum Saltzthor,
da wir ein Polwerck schlugen vor
von erdtrich grossen bäumen starck
zu gegenweer dem Türcken argk.“

Reprodukci zajímavého obrazu, jejž chová české museum,[2]) z ochoty nakreslila pro toto dílo slečna B. Havlíčkova (obr. 308.).

Než přejdeme k zevrubnému líčení jednotlivých částí zbroje obranné, jest odpověděti k otázce **o uniformitě** vojsk v XVI. věku a na počátku XVII.

Ze svrchupsaných citátů sněmovních, jimiž se nařizuje zbroj válečná, zřejmo, že se na nijakou stejnost nepomýšlí; rozkaz zní velmi obecně, aby stavovské vojsko — a jiného obyčejně nebylo — dostavilo se na „mustrplac“ v zbroji černé, s plechem předním, zadním, s přílbou a s nějakou zbraní útočnou. Jaké ty kusy měly býti a jak se měl ostatkem obléci voják, toho se rozkazy nedotýkaly. Ve všem všudy tedy — i u věcech nařízených — byla volnosť. Vojáci přišli, jak je kdo vyslal. Byli velmi pestří.

Než po pravdě vyznati jest, že se v XVI. věku k uniformitě vojenských lidí pomalu dospívalo. Podněty k tomu byly rozmanité a některý i starého původu. Nejvíce panstvo svými drábv přičiňovalo k uniformitě. Mělotě, jakož povědomo, svoje **barvy erbovní**, a ty panské barvy dávány i šatům těch vojenských lidí, které urozený pán na svůj groš do hotovosti zemské musel vyslati. Když pán ze sněmu zvěděl, kolik mužů naň připadne dáti, a nebylo příhodných šatů na hotově, pořídil nové

[1]) Kn. arch. praž. č. 1126. H. 10.
[2]) Obrázek byl reproduk. již ve Světozoru.

a — stejné. Když na příklad r. 1588 měla vrchnost jindřichohradecká postaviti 20 „knechtů" válečných, koupeno jest „20 klobouků žlutých k mustruňku po čtyřech groších" od kloboučníka Rauha, a „čtyři postavy sukna žluté barvy na šaty pěším, když na Tábor k mustruňku šli".[1])

Čís. 308. Hejtman Peřina.

Z té zajímavé zprávy zajisté již hledí uniforma aspoň jaká taká! Vrchnost panská nařizovala i do svých měst poddanských „stejnou barvu". Již na jiném místě uvedli jsme zprávu (bez datum), že která

[1]) Rukopis Tischerův. 53. Oučty panské.

vrchnosť kterémus městu již na počátku XVI. století rozkazuje, aby vypravilo jednoho jízdného v té barvě, která v listě na kusu látky se odesílá. Ať prý má jízdný „sukni té barvy s faldem a malým voboječkem hazukovým, jak nyní nesú, červenou kuklici a šerý klobouk". Prý bude jiných 20 jízdných také tak.[1]) Není-li list svrchu řečený rozkaz panský, alebrž (což též možná[2]) píše-li tak město městu, to by nejstarší byl doklad, že i města k uniformitě svých vojáků přičiňovala.

K uniformitě vojenské valně přičiňoval příklad jakési uniformity při rytířských turnajích a kláních. Při rytířských hrách již ode dávna bývali, kdož k jedné straně náleželi, v stejné barvě. Takž zůstalo i v XVI. věku. Roku 1550 píše Vratislav z Pernštejna Zdislavovi Zvířetickému: „Jaké barvy deky, šorce i také jiné věci k tomu turnaji býti mají, o čemž také jiným tovaryšům svým sem oznámil, i za to Vás žádám, že takto sobě dáte přistrojiti".[3])

Při rodinných slavnostech panských mohla se uniformita dotýkati i ženských! Vysvítá to z listu Jaroslava Pernštýnského, psaného knížeti do Těšína, jenž na svatbu Kateřiny Pernštejnské přijeti nechtěl, poněvadž by „na všecken fraucimor" šaty dělati dáti musil o stejné barvě. Píše mu: „Račte věřiti, že na to žádného zvláštního zřízení nebude; oznamuji, že ode mne na pány a přátely naše, kteří k poctivosti při tom veselí budou, aby nám jakou barvu v šatech dáti měli, žádost vzložena není, ani sme jim toho nevyměřovali, než zanechali sme toho straně druhé, ženichovi".[4])

Uniformitu vojska připravoval asi též příklad služebnických družin královských, kteréž při slavnostech bývaly stejně oblékány. Na příklad panoši čili „edlknabi" krále Matiáše, když byl v Praze, oděni byli všickni modrými aksamitovými sukničkami se žlutými rukávy; kráčeli pod hemelíny černými aksamitovými zlatem krumplovanými a peřím zdobenými. V ruce měli oštěp pozlacený.

Tělesnou stráž královu — drabanty — při korunování Matiášově v Praze r. 1611 líčí pramen[5]) takto. Byli v červených aksamitových kolářích, s zelenými aksamitovými štrychy, bílé a červeně protkávanými; při kolářích měli rukávy bílé karmazinové, červenou tupltykytou provlačované, k tomu byly nohavice obdélné z „šnitů" červených aksamitových, provlačovaných bílou tykytou, a punčochy červené, obuv bílá. Na hlavě měli drabanti vysoké birety aksamitové červené, na nichž šmuky z tupltykyty bílé a zelené pod peřím zeleným, bílým a červeným. Když vjížděl Fridrich Falcký r. 1619 do Prahy, jeli po jeho boce 24 drabanti bíle a modře odění; tedy v stejnokroji.[6])

---

[1]) V arch. mus. v listinách budějov.
[2]) Mluví se v listě o knížeti Bartoloměji. Tent byl náčelník městského stavu proti panstvu v prvních časech XVI. věku.
[3]) Listové poselací Pernštejnští. 38. Mus.
[4]) Rukop. mus. č. 8. fol. 26.
[5]) Jiřík Závěta. Univ. kn. 54. B. 131.
[6]) Gindely. Povstání. II. 188.

Kterak si má čtoucí královské trabanty představiti, tomu nápomocen budiž náš obr. č. 309, vyňatý ze spisu o slavnostním vítání Ferdinanda I. v Praze r. 1558. Original není kolorován, tedy nevíme, byli-li trabanti, uctivě běžící po boku krále, na koni jedoucího, barvami stejní; střihem a formou šatův stejni jsou.

Konečně i slavnosti městské, vítání krále, průvody přispěly k pozdější uniformitě vojenské. Když na příklad vítali Pražané r. 1558 Ferdinanda, byl jeden oddíl mladých lidí „s dlouhými ručnicemi v krátkých župicích jednotné formy a barvy červené s bílými prémy, v prostředku i na rukávích prošívaných a na hlavě měli červené klobouky s bílými pintami".[1])

Na všecken způsob páni čeští začali dřív nežli města posílati k voji stavovskému dráby stejně oděné. Jaká pestrost tou příčinou bývala v městech, o tom některý doklad. Vojsko města litoměřického r. 1514 bylo ze tří desátků. V prvním desátku všickni měli přední kus, ale jenom dva byli oděni též kusem zadním; všickni měli přílbu (peklhaub) a ručnici, ale trojí poboční zbraň: jedni křivolakou šavlí, druzí meč, třetí kord. Z deseti tři měli oboječek. V druhém desátku bylo pestřeji. Jeden měl ručnici, šavli, přední kus. Na hlavu — když nedostal úředního peklhaubu — vstavil si bezpochyby svou čepici. Jiný z toho desátku měl kuši s heverem a šavli, jináče neměl na sobě kusa železa kromě předního plechu, kterýž dán všem drábům tohoto desátku. V třetím desátku měli všickni přední plech, oboječek jenom dva, peklhaub šest, ručnici všickni, šavle šest, kord jeden, meče dva.[2])

Čís. 309.
Trabant z r. 1558.

Roku 1540 čistí na Kaňku zbroj ze rzi platnéř Skála z Prahy; při tom spočteno 63 plechy — dejme tomu, že byly stejné, a že se do nich obléklo 31 drábů; dále bylo železných přílbic a klobouků (kapalínů) 24; v tom už tedy nestejnost, a kromě té bylo by 7 drábů musilo jíti v čepicích; dále počítá inventář 3 pancíře, 3 obojky pancířové, 2 plechové, 9 šorců, 5 nákolenek, 7 plechovic. A „k té vší zbroji jest jedna jezdecká celá, ale jiná jest rozmrhaná".[3]) Patrno, že o uniformitě kaňkovských drábů nelze hovořiti.

Ke konci XVI. věku vyskytují se hojnější zprávy o městech, kteráž vyslala vojáky stejně oděné. Na příklad r. 1594 je zpráva o Trutnovských, že šli do vojny v určitých barvých stejně vystrojeni. Všickni měli šedivé plundry, punčochy stejné, otevřené kabátce s otevřenými rukávy, na nichž bílé stuhy, po boku kordyláče, na rameni muškety. Z panství

[1]) Arch. zem. Varia
[2]) Rukop. mus. z Litom. z r. 1508. Srovn. kapitolu O zbrani městsk. vojáků v mém díle Kultur. obraz. I. 287.
[3]) Purkrecht. kniha kaňkovská.

trutnovského v týž rok vysláni vojáci v červených kabátcích s rukávy visutými (pachy) a šesti bílými pruhy zdobenými; plundry jejich byly žlutě a černě pruhované; všickni měli „české tesáky“ a přílbu stejnou, jejíž jméno šturmhaub.[1]) Roku 1619 Kolínským bylo vystrojiti 19 žoldnéřů do vojny. I šli páni starší do Hory, nakoupili suken a koží a vypravili pak do Kouřimi na mustrplac muže všecky stejně oděné modrou sukní, bílým kalhotem a plátěnými punčochami.[2])

Následujícího roku bylo všecko městské vojsko pražské v stejných šatech, a to tak, že Staroměstští byli „v libraji“ bílé a modré, Novoměstští byli v červených sukních a ostatkem měli též libraj bílou a modrou; z Malé Strany postaveno 152 jezdců všecko bílých a modrých. Toť bylo vojsko, jímž vítali Pražané nového krále Fridricha.[3]) Když roku hned potom bylo městům stavěti vojáky ne do slavnosti, než do vojny, starali se svrchu psaní Kolínští zase o stejnou „libraj“ svých 28 drábů válečných: sháněli sukno modré a nedostavše ho, oblékli svou výpravu do sukna černého, což na mustrplace v Kouřimi vzbudilo nelibosť hejtmanů vojenských; spatřovalit v černých šatech smutek, tehda ovšem zlé znamení.[4])

Touž dobou, kdy města tu a tam vysílají do hotovosti nebo na slavnost vojáky v stejné „libraji“, také vláda, najímajíc žoldnéře, dává je odívati stejně, zvláště tehdy, když bylo šíti všem nový šat. Na příklad r. 1599 zamluvil Hendrych Matiáš Šlik, „nejvyšší nad tisíci rejthary archybuzyrskými“, dva mistry krejčovské, Šindlera a Humla, aby najali čeládku a „shotovili liberaj“. I dán královský rozkaz pražským krejčím, aby nepřekáželi v najímání čeládky, „zvlášť že takového díla povědomi nejsou“.[5]) Jest důvodné mínění, že při této „vládní dodávce“ byl šat všech arkabuzírů stejný.

Ze zpráv předcházejících lze již usuzovati, že na hraně XVI. a XVII. století v zemské hotovosti ta ona rota, knechti panští, drábové městští o stejném zevnějšku byli; snad poněkud valnějším způsobem tak bylo při vojscích, jež pořizovala vláda nebo král. Vizme, kterak bylo co do uniformy u vojště Matiáše, když o deseti praporcích táhlo r. 1608 městem Čáslaví.[6]) „Na větším díle mají muškety, ostatek dardy; na větším díle všickni jsou v plechu předním i zadním — ano i šturmhauby mají. Šaty těch knechtů jsou všecko sukničky modré, bílým premované, a na rukávě levém mají cifry počna od 1., 2., 3. až do 10., každý jednu toliko, totiž tento 1, druhý nebo jiný 2 a jiný 3 a tak dále. Lid výborný, jonáci znamenití, říkaje na vejběr, takže předešlí, kteří při J. M. knížecí táhli, zdají se nám býti jim nerovni. Jsou pak všechno Rakušané a řemeslníci, a není, jakž sami oznamují, mezi nimi sto lidu selského.“

---

[1]) Hüttel. Chronik. 320. Lippert. Trautenau. 70.
[2]) Č. Č. Mus. 1848. I. 525. Šolta. Pardub. Obzor II. Vávra. Kolín. H. 11.
[3]) Skála. III. 357.
[4]) Šolta. Pardub. Obzor II. Vávra. Kolín. II. 28.
[5]) Arch. místodrž. Missiv. č. 106. 96.
[6]) Z arch. kutnoh. opisy v arch. Včely čáslav. I. a. 22. C. Je to zpráva písaře čáslavského Paladia do Hory.

Patrno ze zprávy té, že v uniformování vojska již došlo se dosti daleko; také již začali jednotlivé desátky cifrovati, což věc zajímavá. Ale do úplné uniformity přece ještě lecco scházelo; kdybychom přehlédli, že neměli všickni hlavu stejně krytu, to nejvíce na odpor, že zbraň útočnou neměli stejnou. Jedni měli mušket, jiní dardu; o meči se ani nezmiňuje zpráva. Ano, co do zbraně útočné nejdéle panovala rozmanitosť v téže rotě. Ačkoli již Husité a Táboři řadili se v houfy dle útočných zbraní (kopinníci, cepníci, sudličníci), neujali myšlénku jejich pozdější vůdcové. Vímeť, že na příklad sněm r. 1547 [1]) dává na vůli při zemské hotovosti, má-li míti střelec po boku „končíř“ nebo meč posečitý; pěšák má-li míti šavli nebo šaršoun, ručnici dlouhou nebo oštip, sudlici nebo — cep. Stejně tak nařizováno i v následujících sněmích. Roku 1567 mohl dle rozkazu sněmovního jezdec v téže rotě míti „meč nebo jinou dobrou zbraň“, v pěchotě mohli míti buď oštěpy, buď halapartny, buď krátké ručnice, a zajisté, že stavové, zvláště městský stav, i když oblékli vojáky stejně, za zbraň útočnou dali jim do ruky, co právě bylo v zbrojnici; a smíme říci, co bylo v zbrojnici — nejhoršího, neboť i tehdy bývalo zvykem, že leckterý nevěrný dráb po vojně se vším všudy utekl a nevrátil se.

Však ve vojště královském i po té stránce začala se uniformita. Když jel r. 1594 císař Rudolf na říšský sněm, „tři tisíce lidu pěšího po ulicích (pražských) všecko v jednostejné bílé jako stříbro zbroji stálo“.[2]) Z vypsání vojenského průvodu krále Matiáše do Prahy r. 1611 víme, že pěší mušketýři šli všickni v červených sukničkách bílým premovaných a „po rotách rozděleni; některý glid s dardami, jiný s halapartnami“; bylo jich 816.

Uniformování vojsk dokonáno teprve v době vojny třicetileté. Na jejím počátku — v bitvě bělohorské — nebylo na žádné straně mnoho stejnosti. Na obrázku, jak ho pořídil do rukopisu svého Hisrle, jest vojsko u téhož praporce stojící ještě velmi pestré, uniformitu pozorujeme jen tu, že pěší vesměs mají klobouky o širokých střechách, krátké kabáty — ovšem barev rozličných — a jezdci že mají všickni přílbice.[3]) Ale již se všech stran rozhodujících tištěno na to, aby vojska pod prapory byla stejna. Ba víc. Sám Hisrle z Chodů, voják na slovo vzatý, za vojny třicetileté učinil návrh, aby vojska městská po vší zemi měla jediný stejný šat a zbraň! Že i v samé vojně třicetileté jen zvolna uváděna uniformita v život a že vždy ještě leckdo z ní vyskočil, to lze poznati z mnohých zpráv dotčené hrozné doby. Na příklad v Hradci Králové dali si r. 1639 císařští mušketýři udělati šaty — z umrlčího příkrovu uloupeného.[4]) Ten zajisté k uniformitě nebyl.

[1]) Sněmy.
[2]) Rudolfus Rex. Rukop. v univ. knih. 307.
[3]) Raisz Buch. Hisrle.
[4]) Solař. Hradec. 126.

Zbroj ochranná.

Lebka, kapalec, lebka burgundská, peklhaub; morion, šturmhaub, jeho odrůdy; antické přílby; vojsko bez přílbic; fedrhonzové. Obojček kovaný a brněný. Přední plech, zadní plech; ráz jeho, dekor. Brně čili pancíř; pancéřový kabát; šorc s locem; rytířský rukáv; plechovice; kyrys celý, zbroje půl; ochrana nohy; ostruhy. Štít.

Od lbi začneme. Z přílbic XV. věku ještě za některý čas udržuje se v XVI. století **šalíř.** V českých pramenech zove se vůbec **lebkou.** Roku 1512 cení se v Hoře taková lebka za 10 grošů.[1])

Také železný **klobouk, kapalec, kapalín**, i v XVI. věku žije dál! Ve zbroji tovaryšské na Kaňku r. 1522 jest zapsáno 8 lebek, 1 kapalín,[2]) z čehož jde, že přílba šalíř byla oblíbenější nežli klobouk. Ale kapalín přetrval šalíř, ba bera na sebe rozmanité formy — bezpochyby dle mody civilní — rozvinul se do konce XVI. věku ve dvacaterých podobách, a některý byl tak těžký, že zvážen na 25 liber.[3])

Lebka šalíř ustoupila jiným dvěma přílbám románským, které se u nás brzy na počátku XVI. století obecně ujaly. Jedna lebka je **burgundská,** jejíž znak jest hřeben. Jináče záležela z kusu tepaného, jenž kryl temeno formou kulovatou nebo i šišatou, pak z kusu, jenž kryl šíji, a z dvou plechů, jež chránily uši. Lebka ta byla buď otevřená nebo měla hledí. Hřbet její byl čím dál vyšší. Lebka ta slula ve vlasti své bourgignotte, u nás jí říkali **peklhaub** (pickelhaube). Vzory lebky burgundské či peklhaubu viz na obr. č. 311. a č. 312. Lebku s hledím pěkně ciselovanou viděti na obr. 313.

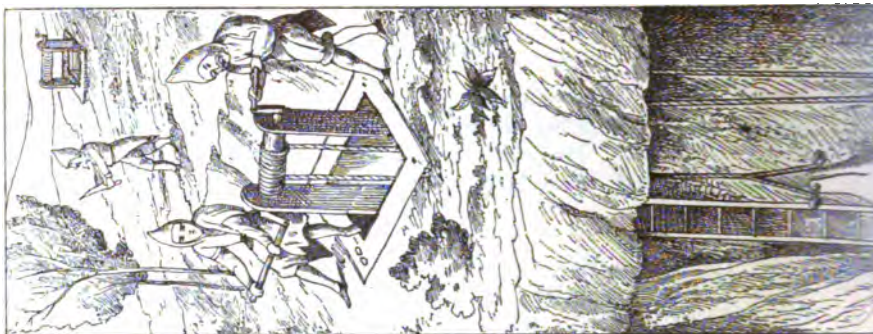
Veleslavín zná peklhaub též kožený, uvádí ho pod jménem **„koženého hemelínu“.**[4])

Druhá leb peklhaubu velmi příbuzná,[5]) která kolem r. 1520 vznikla ve Španii, a povědoma jest pod jménem **morion, morian** (prý od morro kulaté těleso), brzy k nám donesena a tu oblíbena je v rozličných formách. Naši říkali té formě, kterou si oblíbili, šturmhaub. Původní a vlastní morion byla helmice, jejíž uši na způsob střechy nad čelem a nad šíjí stejným obloukem ve špici se scházely. Na temeni byl hřeben, ale hledí tato lebka neměla. Pravý morion u nás mívali císařští trabanti, a hojnějším počtem přihnala se v něm do Čech r. 1611 povědomá lotrovina Pasovských. Obraz morionu či šturmhaubu viz pod č. 314. a č. 315.

Jméno peklhaub, peklhaubec nalezli jsme již r. 1517 v inventáři města Stříbra. Jakýs Válek nechal po sobě tehda dva oštěpy, kuši, meč,

---

[1]) Dačický-Rezek. Paměti. I. 358.
[2]) Purkrecht. kniha kaňkovská.
[3]) Demmin. Kriegswaff. 397.
[4]) Nomenclator Veleslavínův.
[5]) Srovn. Boeheim. Waffenkunde, 49.

Čís. 310. Z k

pancíř a peklhaub.[1]) V málu letech potom je peklhaub v inventáři kaňkovském. Roku 1522 totiž je tu v zbroji tovaryšské 14 peklhaubů podle 8 šalířů a 1 kapalínu;[2]) důkaz, jak zánovní ta lebka byla proti starším druzím oblíbena. Od r. 1530 mají peklhauby už naši vesničané, a prodávají statky své i s těmi zbrojnými kusy; jsou tedy peklhauby podle kapalínů fundus instructus selského statku.[3]) Jsou zbrojí, která také při městských gruntech poddanských bývala nařízena, jakž o tom svědčí na příklad zelená kniha města Týnce nad Labem[4]) a pamětní kniby nymburské.[5])

Rytíř Jeníšek z Újezda kupuje r. 1546 svým pacholkům „peklhauby s třmi hřebeny světlými".[6]) Asi brzy po r. 1540 připojuje se ve službě vojenské i domovité k peklhaubu šturmhaub. V purkrechtní knize kaňkovské r. 1540 ještě šturmhaub není povědom, v knize města Týnce nad Labem z r. 1548 již se připomíná jakožto rovnoprávný s peklhaubem. Též tak v knihách města Rychnova.[7])

Šturmhaub dostal se v XVI. století do všech evropských vojsk; měli ho Turci, Rusové, Poláci, jenže všickni ti východní národové dali mu podobu zvonovitou, vysokou. U nás, jakož praveno, vyskytly se brzy obou základních forem všelijaké odrůdy. V klatovském kancionále vidíme šturmhaub skoro jako čepici s dlouhým štítkem. Na jubilejní výstavě viděli jsme prostou lebku burgundskou s hřebenem, i lebku, která na se vzala podobu šišáku formy starodávné i burginionu šišatého s vytepanými liliemi formy nové, kterouž lze ohledati na obrázku našem č. 316.;

---

[1]) Arch. plzeň. Kn. stříbr. č. 182. 260.
[2]) Purkrecht. kn. kaňkovská.
[3]) Rukop. pardub. v mus. arch. fol. 10, 11., 12., 13. a j.
[4]) Z archivních výpisů prof. Šolty.
[5]) Peklhaubec r. 1578 u Váňy, mlynáře u Nymburka. Kn. pamětí nymb. II.
[6]) Paměti Jeníškovy. Ruk. mus.
[7]) Kn. z r. 1555. B. 10.

ského r. 1583.

svrchu jsme podali morion s rožmberskou růží; na obr. č. 317. vykreslen morion s hřebenem povýšeným a se střechou; ten šturmhaub, jemuž jméno hemelín (z helmelín [1]), byl u prostých vojínů velmi obyčejný. Bývaly helmy burgundské s hřebenem jedním, jiné s třemi sraženými kocouny; některý peklhaub rozvinul se do vojny třicetileté tou hojnou měrou, že přijal lupenaté nálíčky a mřežované hledí, jakož ukazuje náš obrázek č. 318.

Všecky přílby k službě vojenské bývaly podšívány. Roku 1578 podšíval v Jindřichově Hradci krejčí Kardinál šturmhaub za 12 grošů.[2])

Na konec podotknouti jest, že v XVI. století modou renaissanční leckterá honosná přílba pořízena byla **rázem antickým**; to jsou ve sbírkách kusy na podívanou a k službě vojenské nebyly.

Vojsko pěší, jakož svrchu připomenuto, zhusta mívalo na hlavě šturmhaub; svou prostotou hodil se prostému drábu nejlépe, ale rovně tak zhusta brali vojáci zvláště ke konci XVI. věku soukenné nebo plstěné klobouky s peřím. Vzor jim byli lancknechti, kteří si vyšlapovali pyšně v ohromných biretech s valným peřím. Naši jim sice proto nadávali fedrhonzů, ale dělali to po nich. Sic jináč peří dostalo se obecnou modou v XVI. století i na železné přílbice. Na leckteré lbi, v museum chované, nalezneš čípky, do nichž peří zastrkováno.

Druhý kus ochranné zbroje byl **„obojček"**. Při šturmhaubu zvláště bylo oboječku pilná potřeba, poněvadž neměl šturmhaub „brady" na ochranu krku. Byl dvojí, kovaný ze železa a druhý brněný, to jest z drátěného pletiva. V našich inventářích i v tomto století „oboječky" často „brněné" [3]) odkazují se potomkům jako kusy cenné. V kšaftě čáslavského Jana Váchova r. 1579 nalezli jsme obojček „železný a díl

[1]) Matzenauer. Cizí slov. 175.
[2]) Tischer. Účty z arch. hradeck.
[3]) Arch. plzeň. Ku. č. 35.

Čís. 311. Čís. 312.

Lebka burgundská.

Čís. 313.

Přílbice s hledím, maj. hrabě Jan z Harrachů.

Čís. 314. Čís. 315.

Lebka morion.!

brněný"; [1]) bylo to tedy spojení obou svrchu jmenovaných. Formy byl ležaté, jako druhdy, ale v klatovském kancionále r. 1560 shledali jsme též obojek stojatý. Že brávali rytíři k železnému oboječku i modní obojek z plátna, okruží sbírané, o tom přesvědčí se čtoucí na železném

Čís. 316.
Burginion šišatý.

Čís. 317.
Kapalec hemelínový ze XVI. věku.

Čís. 318. Lebka s lupenatýma náličkama.

oboječku z několika následujících obrázků. Na obraze tuto hned přiloženém (č. 319.) leží modní límec škrobený z počátku XVII. věku.

Od třicetileté vojny stal se brněný obojček na kabátě obyčejnou modou i bez krunýře.

---

[1]) Sedláček. Arch. Pam. VII. 228.

Čís. 319.
Náhrobek Valdštejnský ve Štěpanicích.

Třetí nejdůležitější kus ochranné zbroje byl onen, jenž slove „přední plech", **kyrys, krunýř.**

Doba elegantních gotických kyrysů pohynula, a jich místo zaujaly kyrysy renaissanční, jichž ráz již svrchu vylíčen.

Přední i zadní plech takového kyrysu zbaňatěl, obhroubl. Od polovice století vyskytuje se přední plech při dolejším konci vydutý a špičatý, a ke konci století bývá plech velmi krátký a u krku vyříznutý. Od r. 1530 mívá přední plech na sobě právě uprostřed patrný hřeben (tapul). Tolik o základní podobě předního plechu v XVI. věku.

Co do zdoby víme, že byly na plechu řečeném Maxmilianském rýhy, žlábky, „rejfy". Proti žlábkované zbroji byla zbroj „hladká", která nevyhynula. Naopak zbroje žlábkované v druhé půli XVI. věku oblibována zbroj prutovaná,[1]) jejíž pěkný vzor poslali Plzeňští na jubilejní výstavu českou. Pruty jsou na ní dva vytesané, plastické. Dekorován byl „přední a zadní plech" v XVI. století nejnádherněji leptanými ornamenty. Kromě toho čítáme v pramenech o zbroji „muzírované",[2]) i kameny vykládané. Koncem XVI. století nalezli jsme na krunýři také kameny sklenné. Jináče bývá prsní zbroj jako všecek kyrys se svým příslušenstvem „pulérovaný", „kalený", „světlý", „černý", „žlutý", a pobitý „cvočky mosaznými" nebo „bílými".[3]) Černé brnění oblibovali nejvíce vojenští drábové, nebývaloť potřebí takových kusů hrubě čistiti. Za velmi pěknou zdobu klademe onu, kterouž viděti na rytíři privilegia jindřichohradeckého r. 1552 (obr. č. 302.). Pan Joachim má na své zbroji všecky obruby, kde jaká jest, pozlacené. Rytíř Jeníšek z Újezda kupuje r. 1546 zbroj na pacholka za čtyři kopy bez dvanácti grošů míš., a na „předním i zadním kuse" byly „rejfy světlé a jiné všecko nesvětlé".[4]) Snažili se tedy, aby i na prosté zbroji drábovské kontrast světlého k tmavému byl ozdobou.

[1]) V invent. čásl. z r. 1552 připomíná se stejně jako v inventáři pražském č. 1173., 1174.
[2]) Na př. u Korálka v Praze r. 1599. Kn. č. 1174.
[3]) Takové cvočky, patrně na sprostnou zbroj, mívali na krámech pražští železníci. Arch. praž. č. 1174. 4. R. 1598
[4]) Paměti Jeníškovy. Rukop. mus. Str. 71.

„Zadní“ **kus**, při němž platnéři v XVI. století aspoň poněkud přihlíželi k anatomickému útvaru lidských zád, býval téhož rázu jako přední kus, s nímž spojovaly ho přesky a řemeny přes ramena přepjaté. Po stranách byly řemeny nebo háčky.

Přední a zadní kus vážil až i 30 liber.[1])

Starodávná **brně** čili **pancíř** v XVI. ba ani v XVII. století nezahynula.[2]) Vždy ještě brníř skládal, spojoval a svařoval tisíce kroužků, aby z nich zhotovil některý brněný kus, hustý tak, že nižádná zbraň útočná nepronikla. Svrchu jsme uvedli, že oboječky robeny z brně; brníři však také dělali veliké **brněné košile**. „**Košile pancířová** tenkých kroužků“, „košile brněná tlustých kroužků“, košile brněná s rukávy, bez rukávů tu a tam v inventáři leckde se vyskytne;[3]) měšťan čáslavský Váchův Jan r. 1579 v kšaftě svém připomíná „pancíře velikého, brněného celého co košile“, a nad to ještě dvou jiných „brnění“.[4]) Zapsány jsou v pramenech XVI. věku též „**uherské zbroje** pod kabát“, to také byly brněnice dlouhé; zapsány bývají „**pancířové punty**“, kteréž byly brněnice krátké.

V Hoře cenili pancíř r. 1512 za půl kopy;[5]) ke konci století (r. 1594) počítá se „košile brněná se stříbrnými hakly za 15 kop grošů českých či 30 kop míšeňských.[6]) Pancíř pod kabát brávali také nevojenští lidé. Roku 1553 viní malostranští cechmistři krejčíři jednoho kollegu svého, že chodí „maje pod kabátem pancíř na životě svém“ a to že „nosí na ně“, to jest, že se ně obrnil, ustrojil.[7])

Aby brněnice na těle nebyla nepohodlnou, podšívali ji. V oučtech rokycanských čte se r. 1584 o vydání jedné kopy a 13 grošů „za plátno a barchan k brnění“.[8])

Brněné pancíře nebo punty nosívány v XVI. věku příkladem vlaským také tou způsobou, že byly našívány nebo častěji všívány do kabátů, buď v celku, buď jako „pancířové štrychy“; krejčí nastříhal a sešil několik vrstev tafetu, mezi vrstvy hedbávné obratně vpravil vrstvu pancéřovou, všecko dobře prošil. Takový **pancéřový kabát** vydal za přední i zadní plech. Nejspíš je mívali kupci na cestu nebezpečnou. Arnošt Hybner, kupec od „pěti korun“ v Praze, míval do r. 1539 „brněné strychy pancířové na barchanovém kabátě přišité“.[9]) Také šermíři se strojili do „prošívaných kabátův“. O kabátech pancířových jednal r. 1518 sněm

---

[1]) Sacken. Rüstung. der Ambras. Samml.

[2]) V Hradci Králové až do XVIII. věku ponocný míval košili brněnou přes kabát. Solař. Hradec. 60.

[3]) Arch. praž. č. 1172.

[4]) Arch. Pam. VII. 223.

[5]) Dačický-Rezek. Paměti. I. 358.

[6]) Arch. praž. č. 1173. 224.

[7]) Tamže č. 1155. A. 3.

[8]) Arch. zem. Účty z Rokycan.

[9]) Miscell. Desky. 92.

moravský, o čemž zmíněno již v předešlé části tohoto díla; [1]) podáváme obrázek pancířového kabátu č. 320.

Pod kyrys oblékána od některých rytířů po starodávnu pancéřová košile, jež dole při krunýři číhala ven jakožto „**šorc pancéřový**". Ale častěji byl „šorc" kus samostatný. Cenily se šorce koncem věku XVI. až i po šesti kopách.[2]) Byly ovšem také zbrojné šorce buď z látky ušité ve způsob sukničky, buď železné pláty obložené a znýtované kolem kol; těm plátům, jichž bývalo vrstvou na sobě šest, osm i deset, říkali „šosy zbrojné". Desítivrstevné šosy zbrojné jsou na obr. č. 321.

Často byl šorc železný po předu vykrojen, a ve výkrojku bylo zříti pancéřový šorc na krytí lůna; v tom případě z bývalého střídmého poklopce, jímž lůno dosti zřetelně se krylo, vymyslili sobě prý Švýcaři opatrovati lůno ještě zřetelnější formou, železným pouzdrem totiž, jež viselo na šorci. Ten způsob ujal se v Evropě pro rozpustilou myšlénku svou. Byl i u nás, ale je charakteristické, že vyskytuje se v inventářích jen s německým jménem „**lac**", „**loc**" (Latz). Takž na příklad našli jsme i u měšťana pražského Pavla Žipanského z Dražice († 1573) „šorc s locem",[3]) čáslavský Jan Váchův měl r. 1579 pancéř brněný s lacem a knechtský šorc s lacem;[4]) také slovutný Korálek, povědomý bohatý pražský alchymista, zanechal po sobě r. 1599 „dva šorce mit laczen". Už z toho, že to zapsal český písař v českém inventáři po německu, jde na jevo, že lascivný a zbytečný tento kus zbroje ochranné k nám byl donesen z ciziny.

Čís. 320.
Želton Valterův. (Pamětní peníz.)

Na obrázku č. 322. zříti loc velmi zřetelný, a poněvadž je tento nepěkný kus rytířského úboru na tabuli hrobní, toť zase důkaz, že nepokládal ho nikdo za věc neslušnou.

S předním a zadním plechem byl řemeny a přeskami spojován jiný důležitý kus obranného šatu: rytířské **rukávy** či **rukávnice**, jimž někdy nepěkným způsobem v českých inventářích přezděli také „arncajch".[5]) Brněné rukávce byly z pěti kusů, tedy tak, jak se vyvinuly již

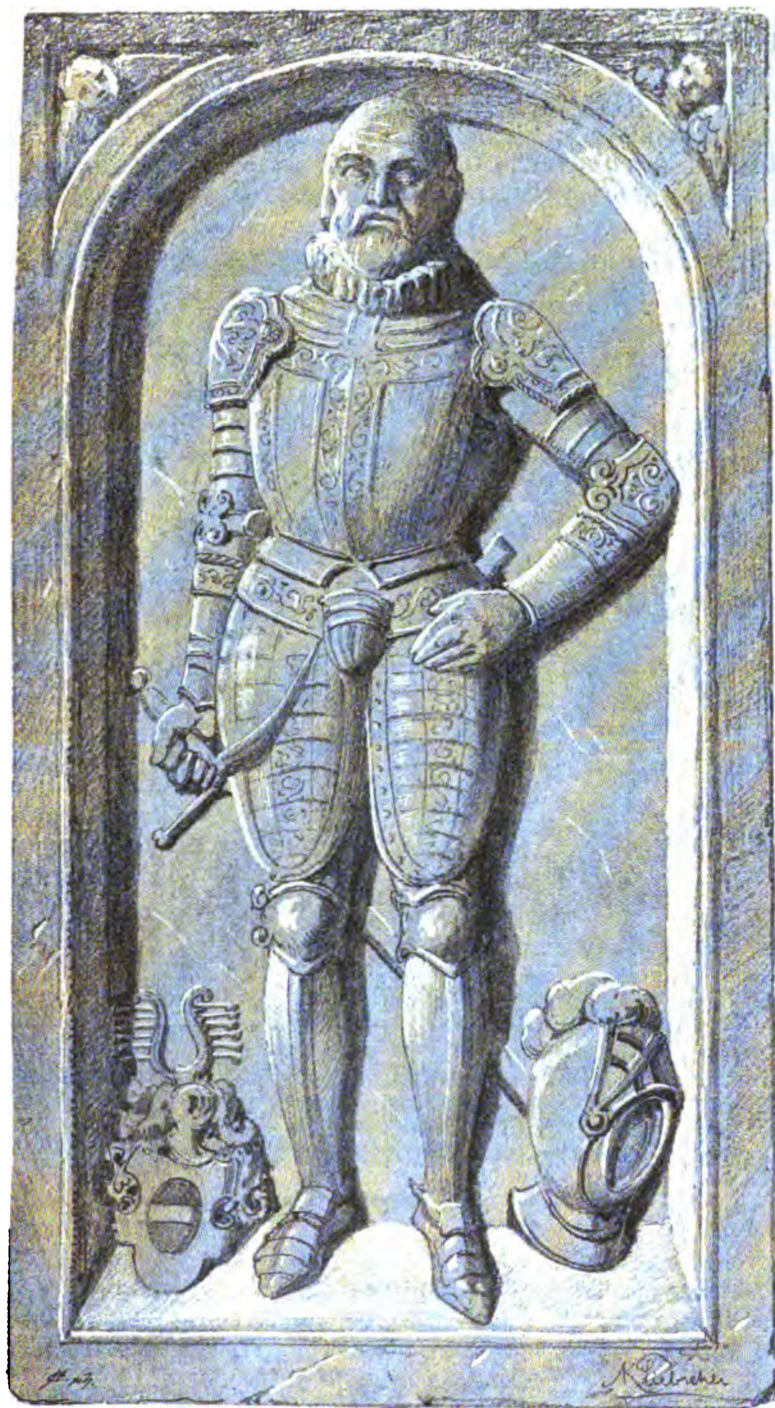
[1]) Arch. Č. XI. 318. Kameníček. O kabátech pancířových v době bouřné na počátku XVI. věku viz v mus. diplomatáři r. 1504.

[2]) Arch. praž. č. 1173. 224.

[3]) Kn. arch. praž. č. 1172. 122.

[4]) Arch. Pam. VII. 223.

[5]) Armzeug. V Plzni r. 1536 má Jan Kladrubský „jeden arncajch", kromě toho zvlášť „jedny plechovinky a rukávce". Kn. arch. plzeň. č. 35.

Čís. 321. Náhrobek Jaroslava Trčky v kostele opočenském.

v XIV. století. Na rameni byly **„nábedrníky"**, na pleci **„náplečníky"**, na lokti **„myšky"** a ostatek ruky kryt **„zárukávím"** nebo **„podpážníky"** a **„rukávci"**. O těch kusech jen to jest doložiti, že přijaly na sebe v tom století ráz renaissanční, jejž vypsali jsme svrchu.

Čís. 322. Náhrobek Bohuslava Těmína z Těmic.

Vše se zaokrouhlilo, kde jaká gotická linie, špice, všecko zapuzeno. Jenom „nábedrníky" i při Maxmilianské zbroji dlouho drží se špičaté formy gotické, vysoce z ramen vystupujíce.[1]) Při renaissančním rukávě

[1]) Viz na př. reprodukci Josua z r. 1524 v Lützow. Gesch. des Kupferstich.

zmenšily se myšky.[1]) Rukavice „branné“, jimž také říkáno „plechovice“, od počátku XVI. věku byly ve všech kusech vyvinuty. Každý prst měl svoje železné články, buď pláty, buď kroužky. Pražští železníci „plechových rukavic“ hojně párů na skladě mívali. I rukavičník pražský Martin Nejtynkar († 1599) měl v krámě „rukavice velké pancířové s brněním“ za dvě kopy. Když se měl před lety státi mistrem, dělal „za mistrovský kus rukavice dlouhé duté, šermířské“, které si do smrti choval.[2])

Kdo měl zbroj všecku až potud vypsanou, ten měl „kyrysu nebo zbroje“ půl; neměl tedy železné ochrany na nohách. Kterak vypadá zbroje půl celkovým pohledem, to viděti na obr. č. 323.

Z týchže kusů jako v XV. věku skladita byla ochrana rytířských nohou i v tomto století. Na stehnech byly, jakož svrchu řečeno, šosy zbrojné,[3]) které počítány do „zbroje půl“, tedy k hořejší části rytířského úboru. Zbroj i s **„náholenky“**, s **„nákolníkem“** nebo **„nákolenky“** (také **nákoleny**) a **střevíci železnými** slula „celou“, právě tak jako v století předcházejícím. Náholeně, nákolena i střevíce lze ohledati na všech obrazech dosavad přiložených.

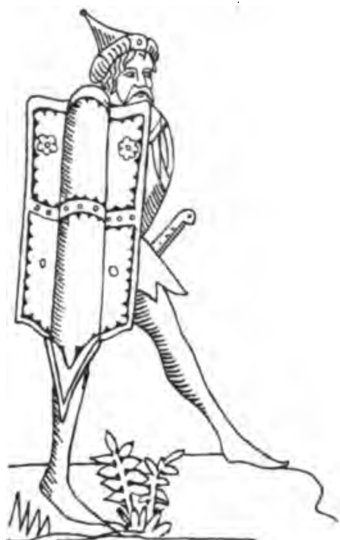
Čís. 323.
Z Budovcova Antialkoranu r. 1613.

Železné střevíce měly týž rozvoj formy jako kožené. Asi do r. 1530 měly podobu širokých tlápů, do polovice století byly rohaty a pořáde dost široky, a teprv odtud braly na se formu přirozenější.

Ostruha renaissanční doby změnila se. Rytíř v třmenech nestál jako druhdy, než seděl v sedle, a proto se bodec na ostroze mohl zkrátiti. Při branném „hubatém střevíci“ zbroje řečené Maxmilianské nebo milánské byla ostruha připevňována vlastně na spodní obuv rytířovu, takže pak jen bodec číhal ze železného střevíce. Asi v polou věku začali bodec obraceti vzhůru poněkud. Kolečko v bodci bylo v XVI. věku větší nežli druhdy. Mívalo obyčejně pět ostnů.[4]) Celá ostruha co do zdoby stala se hračkou fantasie nejrozmanitější. Ostružníci dle artikulů z r. 1562 pořizovali za mistrovský kus „ostruhy mosazí povlečené“,[5]) kterážto zpráva ukazuje poněkud, jakého způsobu bývaly honosnější ostruhy u nás. Leckdy čteme o pocínovaných ostruhách,

---

[1]) Demmin. Kriegswaff. 355.
[2]) Arch. praž. č. 1174. 85.
[3]) Roku 1598 má na skladě „pár šosů zbrojných“ železník pražský Šener. Arch. praž. č. 1174. 4. Veleslavín (Nomenclator) vykládá šos za fěrtoch nebo šorc. To je potud poučno, aby nikdo nehledal tohdejší šosy někde vzadu. Šosy našich kabátů jsou na zadku, šosy zbrojné byly na předku.
[4]) Zschille. Der Sporn. 18.
[5]) Arch. mus. Listiny starom.

Čís. 324. Z české biblí r. 1488.

o černých ostrohách, které byly r. 1614 počítány za 20 krejcarů, a o pozlacených ostrohách, jež cenili onoho roku za 35 krejcarů.[1]) Také vyskytují se u nás dosti zhusta ostrohy uherské, které měly široký krk a byly obyčejně černy.

Poslední obranný kus — **štít a pavéza** — v XVI. století ztrácely panování. Veleslavín uvádí sic ještě malou pavézu „v půl kola" (tedy jako polovic kruhu), toť prý pavéza pěších, ale obecnou ani obyčejnou nebyla. Nejdřív ovšem ve vojště zmizely staré husitské pavézy, a to brzy v začátcích XVI. věku.

Na přiloženém obrazci (č. 324.) podáváme jako dodatkem pavézu pěšího vojáka z konce XV. věku. V inventářích měšťanských jest pavéza nebo štít v XVI. věku vzácnosť a jen jako památka stará. Na příklad pražská Dorota Radnická z Vysokého měla ještě r. 1612 „pavézy s erby" ve svém obytě.[2]) Za to spíš obvyknou v XVI. století po vzorech cizinských u nás v bohatších domácnostech honosné štíty a puklíře, v kovu uměle tepané, figurami a pestrým dekorem renaissančním hojně zdobené.[3]) Jen rytíři ještě k celé zbroji brávali vojenský štít; a tak jakožto nerozlučná část rytířského zbroje živořil štít až do XVIII. století. Tu zahynul. Naproti tomu v XVI. století zobyčejněly malinké štítky, které kryly pěsť. Měly podobu mis, a šermíři připínali si je k meči. Ale místo takového pěstního štítu mívali naši lidé v XVI. věku obyčej, že dávajíce se vo rvačku a v šerm, obalovali sobě ruku pláštěm.[4])

Na štítě uvádějí se částky: rukověť, držadlo a „špic neboli prostřední rundel" (rondelle[5]).

---

[1]) Arch. praž. č. 1174. 469.
[2]) Tamže č. 1174.
[3]) Jeden nádherný byl v české jubilejní výstavě retrosp. č. 185.
[4]) Boeheim. Waffenkunde 286. dí, že to zvyk ponze ve Španělích obvyklý. Proti tomu pravíme, že tak i u nás bylo, ovšem asi příkladem cizinců. V pražských knihách soudních doby Rudolfovy není zapsáno bitvy pouliční, aby někdo nebalil sobě na šerm ruku pláštěm!
[5]) Veleslavínův Nomenclator.

Zbraň útočná.

Meč; jeho proměna; koš; dvojruční meče, šaršoun; meč křížový; popravný; kord; korduláč, tesák, dýka, veruna, dýka k souboji; rapír, končíř, burdýř, štechr, šavle, pistulesa, šavle česká, pantalír. Kopí, oštěp, sudlice, halapartna, sponta, partesan, korseky, kůsy, kostny, švenšpís. Palcáty, kladiva, sekery, cep. Luk, kuše, palestra, pušky střelné ruční; klíče k ručnicím, toulce.

V XVI. století začnou z **„kříže"** mečového vylézati železné nebo mosazné pruty na ochranu prstů; do polovice století už vinou se od kříže až ke knoflíku po celém jilci.

Než co tu všelikterakých forem od prvního rozštěpení a zbujnělého vypnutí příčky či kříže jilcového až po rozvinutý prolamovaný bohatý koš, obepínající všecku rukojeť. A ke vší té obraně lidské ruky přibyl v XVI. století k meči a k jeho příbuzné družině oblý výrůstek, dutý nebo plný **štítek**, z jilce na hlaveň nebo čepel mečovou kolmo vystupující, nebo i přehnutý, někdy neveliký, jindy velmi valný. Němci mu říkali eselshuf; má opravdu podobu podkůvky. A kdo vypíše v XVI. věku veškery odrůdy mečové!

Co do velikosti první stojí v řadě **meče dvojruční — šlokšverty, šlochtšverty** (viz obr. č. 164.).

Veliké šlokšverty s čepelí rovnou nebo plamennou nebyly ve vojště ani v XVI. století příliš obyčejny. Bylof s nimi nesnadné pořízení, tak nesnadné, že voják, chtěl-li sloužiti se dvojručím mečem, a tudíž bráti dvojí žold, musil míti svědectví písemné, že stal se „mistrem dlouhého meče".[1]) Do konce XVI. století byly nemnohé drábovské roty se šlochtšverty chloubou leckterého vojska. Vypadaly hrozněji nežli účinek jich nemotorné dvojruční zbraně.

Také magistrátům a jiným ouřadům byly obromné plamenné dvojruční meče parádou, kterou drábové před pány nosili veřejně. V českých domácnostech od druhé půlky XVI. století nacházíš s podivením dosti zhusta „šlokšverty".[2]) I paní Anna Veleslavínova mívala na posteli na rozích sloupů pod nebesy dva šlokšverty zavěšené.[3]) Sladovník Suknička měl r. 1583 dvojruční meč takto popsaný: „meč velký starodávný s f i g u r a m i šlochtšwert".[4]) Císařský rychtář berounský Albin († 1607) měl v bytě šlokšvert,[5]) v kšaftech náchodských leckde vyskytne se „šlokšvert",[6]) a takž nápodobně i v jiných venkovských městech.[7])

---

[1]) Boeheim. Waffenkunde 261. Mansberg. Wâfen. 10.
[2]) Kn. č. 1172 171. v praž. arch.
[3]) Arch. praž. č. 1174. 220.
[4]) Tamže kn. č. 1172. fol. 234.
[5]) Arch. berounský. Kn. pozůstalostí.
[6]) Arch náchodský. Kn. kšaftů.
[7]) Rukopis z Hradce Jindřichova v mus. č. 24. G. 26.

Čís. 325.
Meč popravný.
Maj. hrab. Jar. Černín.

Co do **zdoby** vyskytují se dosti zhusta šlachtšverty „postříbřené".

Šaršoun se zhusta klade též za dvojruční meč. Ale zdá se, že byl přec o něco menší nežli šlokšvert; neboť šlokšvert, jakož víme, pro nehbitosť svoji klidně visíval v pokojích měšťanských, ale se šaršounem chodil leckdo, šaršounem sekali se měšťané při rvačkách. Nejednou čte se v knize, že ten onen měl „šaršoun na obě ruce a sekal jím".[1]) Ale jedenkráte r. 1570 čtli jsme, že druh druha posekal „šaršounem čili kordíkem".[2])

Prostý šaršoun cenili koncem století v Praze po kopě,[3]) nádherný byl r. 1546 za sedm kop míšeňských, kdežto meč téhož léta stál kopu.[4])

I **burdýř** klade se za veliký meč dvojruční. Veleslavín přímo překládá jméno jeho slovem schlachtschwert;[5]) ale častěji rozumívá se v pramenech jménem burdýř veliký rapír.

Obyčejný **meč křížový** starodávného rázu v XVI. věku zahynul skoro docela. Jen **popravné** meče věrně držely se křížové formy, protože nebylo při nich potřebí ruky přichraňovati. Bývaly zdobeny nápisy a rytinami. Na přítomném obrázku č. 325. zříti meč popravný s nápisem Et verbum caro factum est. Kromě toho vyryta na čepeli poprava.

Meče s vyvinutými hruškami a jilci braly na se přerozmanité formy a odlišují se co do šíře a velikosti koše, co do délky, špice a brusu na hlavni či čepeli.

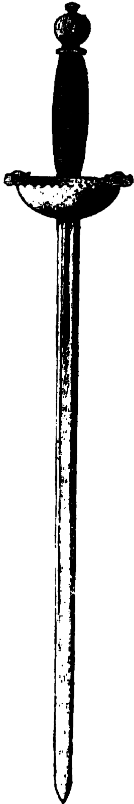
Přikládáme v č. 326. obrázek meče křížového ze XVI. věku se štítkem železným, tepaným; pod č. 327. je meč s jilcem a košem prolamovaným, figurálně a ornamentálně řezaným a vyzlaceným; pod č. 328. je meč ze XVII. století s rukojetí vinutou, s košem stříbrem vybíjeným.

Co do zvláštní úlohy připomínají se meče „šermířské" a meče „k jízdě" čili meče „rejtharské". Koncem věku cení se jeden

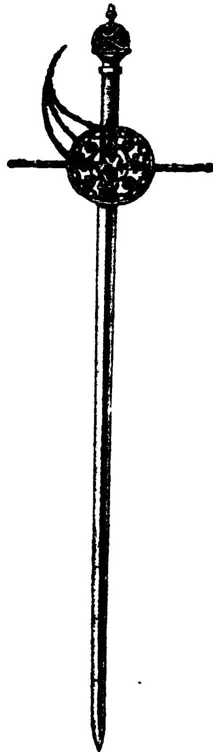
[1]) Arch. praž. č. 1158. 123. R. 1588.
[2]) Tamže č. 1240. 46.
[3]) Tamže č. 1175. 224.
[4]) Miscell. při desk. č. 92. Y. 3.
[5]) Nomencl. quadriling. 296.

„mečík rejtharský“ za 40 grošů, jiný meč k jízdě za osm kop! Ovšem dí inventář, že při posledním meči „bylo stříbro“.[1])

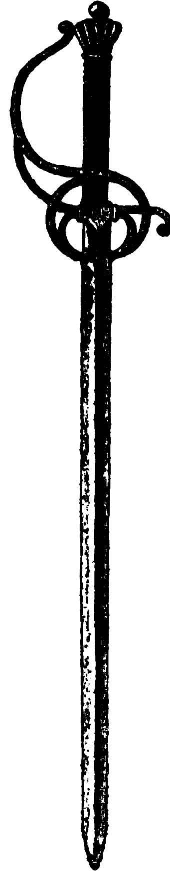
Nějaký meč slul **„frydl“**. Uvádí se r. 1572 v inventáři pražském.[2]) Jak vypadal, nedověděli jsme se, ale jména jeho jsme proto zahoditi ne-

Čís. 826.
Meč ze XVI. stol.
Original
na zámku v Tachově.

Čís. 827.
Meč ze XVI. stol.
Original
na Krumlově.

Čís. 828.
Meč ze XVII. věku.
Original
na Krumlově.

chtěli.[3]) Vyslovujeme skromně mínění, že frydl hodil se k oznámení „frydu“; totiž aby zápasníci přestali na sebe práti.

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 224. Kn. č. 61. 286.
[2]) „Tesáků pět, šestý frydl“ v arch. praž. č. 1172. 229.
[3]) Arch praž. č. 1172. 117.

Aby se kdo opíral o meč jako o hůl, toho najdeš v tomto věku ještě řidčeji nežli v předešlém, a to jen na počátku jeho a jen na cizích obrazech, jako příkladem na obrazech školy Dürerovy, na obrázcích Bartla Behama v modlitební knize kurfiřta Albrechta Braniborského.

Kord přešel do XVI. věku a rozvinul se nesčíslnými odrůdami. Znalci liší podle úzkosti, širokosti, hranatosti, ohebnosti a délky čepelní rozmanitých kordů asi dvanáctero základních hlavních forem.[1]) Kord byl všech mečů nejozdobnější, byl nejspíše zbraní honosnou; velmi ho oblibovali městští i panští švibáci.

V českých inventářích vyskytují se **„kordy na dvě ruce“**, tedy kordy velmi veliké,[2]) kordy slovou **„špada“**,[3]) kordy **„nidrlantské“**,[4]) tedy kordy rázu cizího. Na třech přiložených obrázcích jsou vzorky kordů. Obr. č. 329. je honosný kord ze XVII. věku. Na hlavni vyryto heslo: Pro deo gloria et patria; jilec z oceli řezaný. Na obr. č. 330. je kord s jilcem řezaným, stříbrem vybíjeným. Třetí kord č. 331. je nejhonosnější; má pozlacený jilec stříbrem vybitý. Broušen je na obou stranách.

Kordy vytiskly meč z panování. Když sbíral Slavata svým zbouřeným poddaným v Hradci Jindřichově zbroj a zbraň, z posečitých zbraní jen kordy nalézal — u Mautnera až i deset kusů, u Bramhauzského, jemuž na konec hrdlo darováno, našli čtyři kordy.[5])

I v tom století nadále oblíbeny byly **korduláče** (viz náš obr. č. 332.,[6]) **tesáky, plece** či **dýky, pobočníky** a **tulichy,** všecko z družiny mečové a buď málo buď nic od sebe se nelišící. Tulichy mívají obyčejně při jilci jen malý miskový košík, jak to vidíme v majestátě nožířů pražských z r. 1523,[7]) plec, jejíž podobu přikládáme obr. č. 333., vykládá Veleslavín za „krátký tesák za pasem, za široký tulich;[8]) dýky mívají kromě obyčejné též hlavni plamennou, jakož jsme viděli v jubilejní české výstavě na originále, jehož podobu podáváme obr. č. 334. Na čepeli jsou vyleptané figury a znaky vojenské.[9])

Jináče připomínají se v archivních zprávách tulichy „čistcové“, to jest na jilci drátem pocínovaným ovinuté, dýky „stříbrem obložené“, „s aksamitem“, s literami na knoflíku; tesáky „s flučky“.

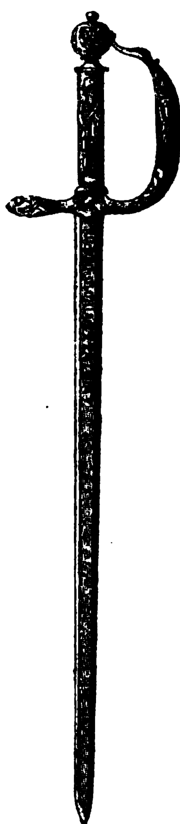
Co do cen těchto drobnějších mečíků uvádějí prameny v prvních letech XVI. století tesáčky po 15 groších (meč v půl kopě,[10]) koncem století tesáček s flučky byl za 30 grošů míš.[11]) U jilčaře pražského

---

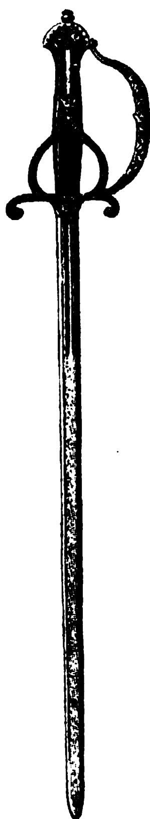
[1]) Boeheim. Waffenkunde. 284.
[2]) Arch. berounský. Inventář.
[3]) V kn. náchodsk. kšaftů z r. 1602.
[4]) Arch. praž. č. 1174.
[5]) Rukop. v mus. č. 24. G. 26.
[6]) Ten korduláč německý, náležitý knížecí sbírce v Roudnici, jest po našem mínění z hrany XVII. věku. Staršího obrázku nebylo lze dosíci.
[7]) V městsk. mus.
[8]) Nomencl. Veleslavínův.
[9]) Retrosp katal. č. 11.
[10]) Dačický. Paměti. I. 358.
[11]) Arch. praž. č. 1173. 224.

r. 1607 oceněny „hlavně tesákové", jichž měl na krámě 161, po 16 krejcarech, „hlavně korduláčové", jichž měl na hotově 50, po 15 krejcarech.[1])

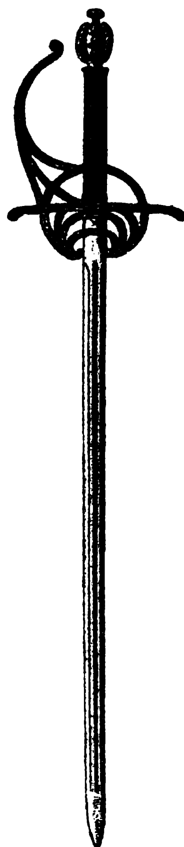
Někdy byly ty drobné kusy zaměňovány. Prodávaltě do r. 1568 pražský šmukýř Šmid „nože německé za tulichy" po bílém groši.

Čís. 329.
Honosný kord
se znakem Kolovratským.

Čís. 330.
Kord ze XVII. věku.
Orig. na Krumlově.

Čís. 331.
Kord honosný ze XVII. stol.
Orig. na zámku v Rychnově.

Z podivných forem i v XVI. století dýka „veruna" trvala (obr. č. 335.), a k ní přibyla nejpodivnější dýka k souboji, dýka, jejíž podobu klademe obr. č. 336., ta je velmi krátká, ale s rukovětí velikou a širokým plechem krytou, z níž vyčuhují ozubené tyče na odraz protivníkovy zbraně.

---

[1]) Arch. praž. č. 1174.

Se španělským krojem přineseny k nám v půli XVI. věku kordy nového způsobu. Sluly **rapíry** (viz obr. č. 337.). Nebyla to zbraň pouze posečitá, alebrž spíš bodná. Rapíry staly se znakem „lepších" tříd a pro svoji lehkost a příhodnost rozmnožily chuť k soubojům. V XVI. věku jsou duelly opravdu skutek pravšední u nás i v cizině.[1])

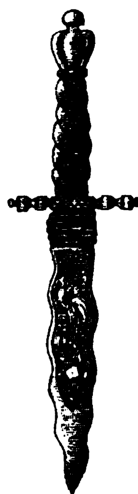
Rapíry rozvíjely se v mnohé formy a byly vždy ozdobny, ba často honosny a nádherny. Z odrůd rapírových jmenují se v našich inventářích

Čís. 332.
Kordulač roudnický pozdní.

Čís. 333.
Plec či dýka z XVI. století.

Čís. 334.
Dýka s plamennou čepelí. Konec XVI. věku. Maj. p. hrabě Harrach.

rapíry šermířské čili „p é r a", k o n č í ř e, tenké rapíry nejdelšího druhu, b u r d ý ř e, které jsme našli skryté i v holích neboli čekanech, byly rapíry nejtěžšího rázu, š t e c h e r y, rapíry to nejkratší. Burdýře byly také nějako české, špičaté. Čtemeť, že při vjezdě Ferdinanda do Prahy r. 1558 měl jeden oddíl mladých vojínů při celém kyryse „v rukou č e s k é š p i č a t é b u r d ý ř e a řemdihy a jiní dlouhé německé oštipy.[2])

[1]) Hautz. Gesch. Univ. Heidelberg. I. 90.
[2]) Arch. zem. Varia.

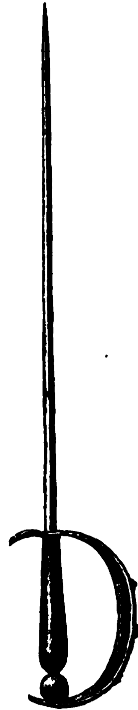
Šmukýř pražský Behm († 1595) měl na krámě také rapíry „medulánské“ (Mediolan) po čtyřech kopách a „jeden obzvláštní pozlacený“ za 20 kop![1]) Burdýř „s postříbřenými jilci“ platí r. 1594 za kopu, tedy stejně tolik jako šaršoun.[2]) U pražského jilčaře[3]) napočítali na krámě r. 1607 64 hlavně rapírové, 44 hlavně šermířské rapírové, z čehož jde, že

Čís. 335.
Poboćník veruna.
Maj. p. setník Hergesell.

Čís. 336.
Dýka soubojnice.

Čís. 337.
Rapír
ze XVI. věku.

šermíři mívali své zvláštní rapíry, 96 pulérovaných hlavní rapírových, 44 hlavně štechýřské a 9 hlavní rapírových dětinských. K tomu byly i dva štechery celé „s černými literami“. Kopu hlavní rapírových lepších počítali po 20 zlatých rýnských, prostá hlaveň byla po 14 krejcarech, šermířská po 15 krejcarech, dětinská po 12 krejcarech. K těm hlavním

[1]) Arch. praž. č. 1173. 308.
[2]) Tamže č. 1173. 224.
[3]) Tamže č. 1174. R. 1607.

čili čepelím měl dotčený mistr 232 hrušek „k jilcům rapírovým", jilců měl 44 a 54 kotouče drátu „k jilcům" a nemálo plechů k obkládání pošev.

Na konec jest uvésti, že stará **šavle** slovanská u nás v XVI. století stejně byla oblíbena jako leckterý jiný svrchu psaný kus mečový. Ale to nesmíme zapříti, že nejvíce šavlí jsme nalezli u prostých lidí. V pražských městech měli branní „palaše",[1]) tu také „šermiclovali" pacholci rychtářští[2]) šavlemi tak jako biřicové věku toho i století předešlého.[3]) Také bývají šavle v cechovních zbraních zapsány. Roku 1611 kupuje cech mlynářů kutnohorských dvě šavle za 1 kopu 20 grošů.[4]) Kdo sem přicházeli z Polska, z Uher, vždy mívali jenom šavle nebo palaše. Václav Batory (r. 1594) v Praze bytující neměl ani jiných mečů nežli „pět šavlí uherských".[5]) Šavle „uherská" ceněna v Praze r. 1568 v patnácti groších.[6]) Z tureckých vojen přinášeny k nám hojně „šavle turecké", a koncem století vyskytuje se u nás také vlaská šavlice krátká, kteráž bezpochyby po velikém knoflíku (pistallo) slula „**pistolesa**", pestolesa a „pistulesa". Jeden pražský svědek v soudě zove krátký korduláč pestolesou.[7]) Svrchu řečený jilčař pražský měl r. 1607 připraveno 19 hlavní pistulesových a 53 jilce k pistulesům; čtyři pistulesy měl hotové. Hlaveň pistulesovou mu ocenili po 12 krejcarech, byla tedy o 2 krejcary lacinější nežli nejhorší rapírová hlaveň. Hlavní obyčejných šavlových měl na skladě 152, z čehož patrno, kterak šavle v té době šla na odbyt.[8]) Že podle všelijakých cizích šavlí vždy vyskytují se v knihách šavle zvané české, to budiž pověděno zvlášť. Česká šavle je na příklad v dědictví po pražském bohatci Korálkovi, často zmíněném.

Jakkoli v jedné pražské knize[9]) r. 1593 jest pérem nakreslena šavle o hlavni docela rovné, to přece nade vši pochybu již k povaze šavlic sluší, aby byly křivolaky. Pro tu křivosť mohla býti šavle snadno nebezpečnou, když ji v pochvu zavíral člověk náhlý. Roku 1615 vypravuje pražská kniha[10]) o Šebastianovi Budinském, Polákovi, že poupiv se s Poláky vytrhl šavli a chtěje ji zase do pošvy vpraviti, že se ubodl a od toho umřel.

Že visely všelijaké sečné i bodavé meče a kordy na opasech nad boky spjatých, o tom pověděno svrchu, tu jen dokládáme, že záhy v XVII. věku začali věšeti pobočnou zbraň na široké pásy přes rameno přehozené nebo i na řemeny. Čtemeť r. 1618, že kdosi strhl sokovi

---

[1]) Arch. praž. č. 1291.
[2]) Tamže č. 1291. 444.
[3]) Tamže č. 1061. 51.
[4]) Arch. horský, opisy v zem. arch.
[5]) Arch. praž. č. 1208. 76.
[6]) Tamže č. 1173. 224.
[7]) Tamže č. 1159. 164.
[8]) Tamže č. 1174.
[9]) Tamže č. 1061. 51.
[10]) Arch. praž. č. 1292. 39. Ta příhoda dostala se do knih, poněvadž nebohý Polan „před svou smrtí se ohlásil, že Pavlovi, pana Václ. Kučery z Paumberka synáčkovi, jednoho valacha na památku svou daruje".

svému kord krátký (pantdeken — banddegen), který měl na řemenu okolo hrdla.[1]) Pásy sluly někdy „pinty“, ale obyčejněji pantalíry (bandelier, bandouliére). Mušketýři mívali na nich „láduňky“ koží ošité. Pantalír mušketýrů r. 1611 při korunování Matiášově byl dle Závěty „z zeleného aksamitu s bílým a červeným třepením po stranách“.[2]) Pantalíry nalezeny také ve svršcích měšťanů.[3])

* *
*

Útočné zbraně na dřevěných ratištích — vojenská dřeva — jsou základním rázem svým čtveré: jsou nejprve pouze bodavé, které lze shrnouti ve jméno **oštěpů** či **kopí**. Druhé jsou ty bodáky, na nichž formu sekyry zřetelně viděti jest. Ty slují v XVI. století obecně **halapartny** (něm. hellebarte, helmbarte, frc. hallebarde). Zvali jsme je proto v XV. století sekyřicemi. Třetí dřeva jsou **partisany** (něm. partisane, ital. partiziana, frc. pertuisan); tak sluly ony bodáky, které na dolejším konci železa měly dvě uši, dva háky, dvě ramena; a konečně čtvrtý kus dřev jsou **kůsy, kosíře**, jichž železo podobá se noži po jedné straně broušenému.

Bylo-li v XV. století nesnadno rozdělovati a rozlišovati dřeva vojenská, nesnadněji jest v století následujícím. Ke každé ze čtyř jmenovaných základních forem přibylo odrůd všelijakých a tak složitých, že stěží lze je přesně rozeznati.

A kromě nesnadnosti věcné, mívá badatel potíž v našich pramenech s názvem českým. Čechům, jakož jsme oznámili svrchu, všecko všudy je sudlice. Proti předešlé době však pomáhá sobě česká řeč, víc než druhdy bývalo, názvy cizinskými.

Všimněme sobě dřev zevrubněji.

Ke kopím přibyla v XVI. věku darda. Bylo to kopí s hrotem velmi ostrým. Vyskytuje se v českých inventářích,[4]) a slovníky staré jmenují a překládají kopí to slovem šefelín, verutum a vykládají je za „šermířský oštipec“.[5]) Málo která česká domácnost byla, aby v ní neměli oštěpu nebo kopí. Nejhustěji zapsány bývají v inventářích oštěpy ze železa rožďalovského.[6]) Mikuláš Štrejt, pražský železník, prodával do r. 1590 „voštipy pocínované“ po tolaru.[7]) Na obr. č. 338. naznačeno kopí neb oštěp honosný, z konce XVI. věku pocházející; čepel jeho ryta, ratiště sametem potaženo.

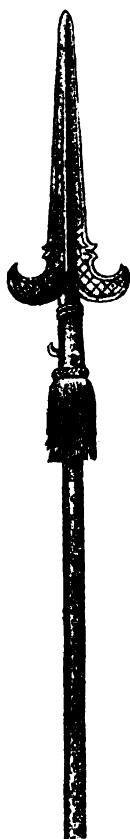
Halapartny čili sekeřice, byvše původně sečnými sekerami, osvědčovaly svou nápotomní povahu bodavou tím, že hrot jejich čím dále do XVI. věku tím více se prodlužoval. Sekera bývala zdobně prolamována.

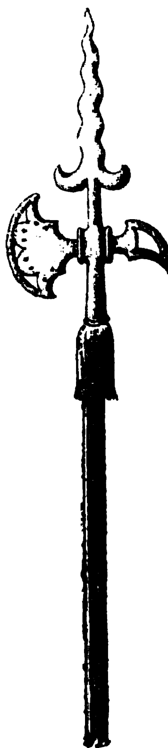
[1]) Arch. praž. č. 1070. 212.
[2]) Univ. knih. č. 54. B. 131.
[3]) Rukop. mus. č. 24. G. 26. fol. 40.
[4]) Arch. mus. č. 24. G. 26. fol. 40.
[5]) Veleslavínův Nomenclator.
[6]) Již od r. 1510. Kn. komor. soudu. 24. A. 6. 264.
[7]) Arch. praž. č. 1173. 187.

Nádherné zdobení halaparten vykládá se tím, že měli „knechti" s honosnými halapartnami býti pochlubou pánům, které provázeli.[1])

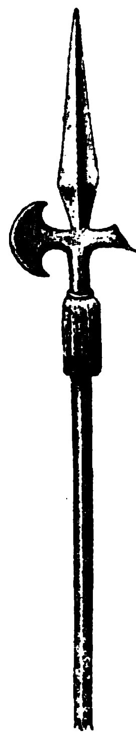
Honosné halapartny byly i s plamennou čepelí, jakož ukazuje náš obrázek č. 339. Na obrázku č. 340. podáváme halapartnu, při níž

Čís. 338.
Oštěp honosný
ze XVI. století.

Čís. 339.
Halapartna
s plamennou čepelí.

Čís. 340.
Sponta
původu novějšího.

sekera s oštěpem nejprostěji je složena. Té nedlouhé zbrani říkali sponta. Originál obrázku našeho je sice původu nestarého, ale na poučení vystačí. Byl v jubilejní výstavě retrosp. pod č. 128. Prosté válečné

[1]) Anzeiger f. Kunde d. d. Vorz. 1881. 345.

halapartny koupili Jaroměřští r. 1595 po 18 a po 20 groších českých,[1]) Kutnohorští o málo později po 23 groších.[2]) Rokycanští, nejsouce spokojeni s českým dílem, koupili si 12 „halleparten" v Norimberce za osm zlatých rýnských.[3]) Nádherná halapartna pozlacená r. 1613 oceněna v Praze 15 kopami.[4])

Sekera na halapartně přijala v XVI. věku na sebe podobu půlměsíce, jakož toho vzor na obr. č. 341. Tím zbavila se halapartna ovšem úlohy sekati. Byla honosna.

Z příbuzenstva sekyřice čili halapartny nejčastěji objevuje se v českých pramenech partesan i partesana, partisana, jejíž jméno uvedeno již v XV. věku. Veleslavín zove partisanu „francouzským kopím, gesum".[5]) Partesany, pokud se ze XVI. věku zachovaly, jeví se v rozmanitých podobách, ale vždy lze poznati, že základní tvar jest oštěp o dlouhé a široké až i srdčité čepeli a při dolejším konci se dvěma ramenoma, se dvěma sekyřicema ostrýma, s každou na jedné straně. Naši zvali tuto obojsečnici původním jejím jménem někdy partesanou,[6]) ale někteří, chtějíce věc říci po česku, neujali názvu Veleslavínova, nýbrž pomáhali si názvem „oštěp s vidlicemi", „oštěp s ušima", „kopí s vidlicemi".

Všeliké kombinace partesany a sekyřice naši předkové také všelijak po oklikách naznačovali, říkajíce „oštip s halapartnou", „halapartna s vidlicemi".

Partesany bývaly spíše honosné nežli prosté. Ratiště neb oštěpiště jejich bylo uměle řezáno, aksamitem pobíjeno; na čepelích bývaly gravury, leptání, zlacení. Roku 1614 ceněna jedna v Praze za dva rýnské zlaté.

Velmi honosnou partesanu ze sklonu XVI. věku ukazujeme na obr. č. 342. Original Černínský je ciselovaný a hojně vyzlacený.

Halapartny v XVII. věku mizejí z vojska. Jenom nižší důstojníci vojenští halapartnu mívali za svůj znak a zbraň, kdežto vyšší důstojníci odloživše lekhý ozdobný oštěp přijali na jeho místě partisanu, kteráž zůstala znakem důstojníků až do časů Marie Terezie.[7]) Halapartny nejvěrněji a nejdéle držely se tělesné stráže, a když ji odhodili všickni všudy, ujal ji v našem věku ponocný; konec její tedy neslavný.

Nože na ratištích, nože rovné i křivolaké, srpovité, s postranními špicemi i bez nich vyskytují se u nás v XVI. věku též jako jinde. Mívali tu **sudlice** (obr. č. 343. *c*), **vlaské korseky**, na ratišti holý nůž (obr. č. 343. *a*). K těm formám přísluší také **kostna** (quisarme), nůž to na ratišti vstavený, z něhož na jednu stranu osten číhá, na druhou malý srpeček (obr. č. 343. *b*). Prostější formu mají **kůsy (couse)**; byly prosté i honosné, veliké to čepele na způsob kosy; na obr. č. 344. viděti

[1]) Knapp. Jaroměř. 50.
[2]) Arch. horský. Opisy v arch. zem.
[3]) Arch. zem. Oučty z Rokycan.
[4]) U cukráře praž. Zelendra. Arch. praž.
[5]) Nomenclator.
[6]) Arch. praž. č. 1174.
[7]) Boeheim. Waffenkunde. 321.

kůsu honosnou ze XVI. století. Ornamenty na ní jsou leptané. Obrázek č. 345. představuje kůsu švýcarskou též ze století XVI. Kůsy však spíše mívali polští a jiní slovanští vojáci nežli čeští. Známo též, že tělesná stráž benátských dožů bývala ozbrojena takovými kůsami, jakož jsme svrchu dotkli.

Čís. 341.
Halapartna z městsk. mus.
XVII. věk.

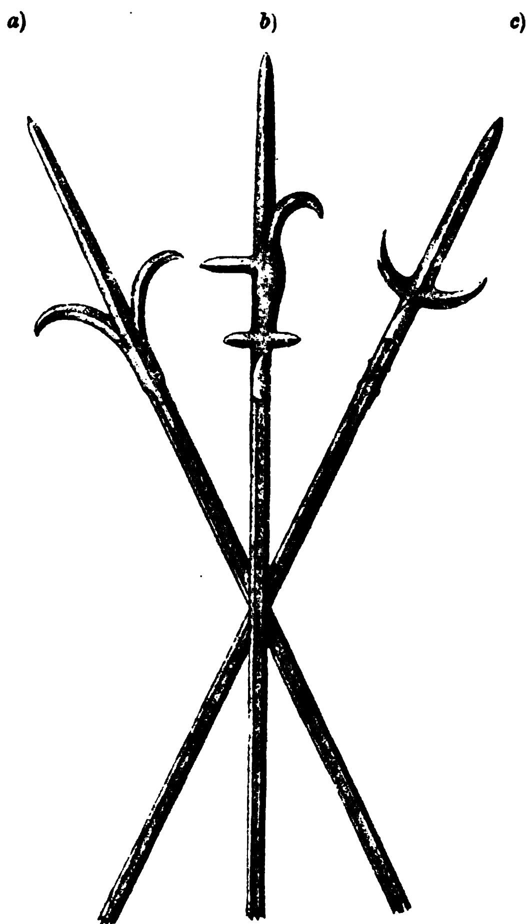

Čís. 342.
Honosná partisana
ze XVI. stol.

Nejprostější forma těchto zbraní byly **kosíře**, na nichž čepel byla jako malý nůž neboli žabka.

Z loveckých bodáků hemží se v našich inventářích **„švejnšpisy“**, což by mohlo svědčiti, že ve vlastech našich hojně bylo kancův a lov na ně velmi oblíbený. Ale nelze ztajiti, že oštěp na kance v XVI. století stal se stejně honosným jako halapartna nebo partesan. Nalezli

jsme v zápisech městských „švejnšpisy vykládané“, „švejnšpisy malované“ i po šesti kopách míšeňských ceněné,[1]) a také víme, že na příklad o po-

Čís. 343.
a) Sudlice vlaská. *b*) Kostna. *c*) Sudlice obyčejná.

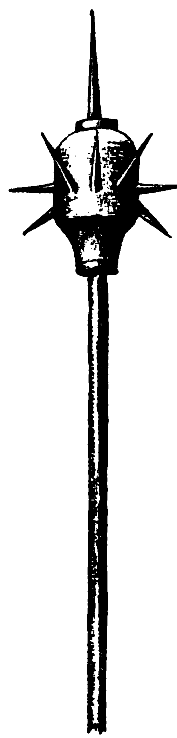
hřbu Maxmiliana, českého krále, r. 1577 mnozí nesli „švejnšpísy“,[2]) a před tím dávno (r. 1558) vítajíce Pražané Ferdinanda postavili 60 jonáků se švejnšpísy.[3])

[1]) Arch. praž. č. 1173. 187. R. 1590.
[2]) Sněmy. V. 130.
[3]) Arch. zem. Varia.

Ze zbraní **mláticích** zvolna mizí v XVI. století starý **palcát, řemdihy** (obr. 346.[1]), sochor, **bijáky, „buzdykány“, kladiva** a jiné všelikteraké obrněné jich odrůdy železné. Ručnice je zahnaly. Jednotlivci

Čís. 344. Kůsa parádní ze XVI. století.

Čís. 345. Kůsa švýcarská ze XVI. století.

Majetník princ Windischgrätz.

Čís. 346. Řemdih ze XVI. věku. Museum v Plzni.

ovšem nemohli se s nimi rozloučiti. Po způsobě polském a uherském zvláště jezdci připínali si palcát nebo „kladivo rejtharské“ prosté nebo i „ecované“ k sedlu, mnohý pověsil si je k pásu pro strašlivější vzezření.[2])

[1]) Na jubilejní výstavě č. kat. 146.

[2]) Palcát hřeby obitý vyobrazuje se ještě r. 1648 mezi zbraněmi užívanými v Letopise Zatočila. 23.

V inventářích městských vyskytují se ty kusy sice za celé století.[1]) Kladivo rejtharské, ceněné r. 1594 za 10 grošů,[2]) objevuje se v první části XVI. věku i v panských zbraních ještě hojně. Roku 1527 soudí se Zdeněk Kostka z Postupic s Burianem Špetlí z Janovic kromě jiných kusů též o „kladiv jedenácte a osmnácterou zbraň“;[3]) ba jsou zprávy, že r. 1510 chodívali mnozí v Pražských městech s palcáty a kulemi tak, jako chodívali jiní o holi,[4]) ale palcátovou zbraň ke konci století mají už jen rejthaři.

Konec palcátu byl jako halapartny dosti smutný, neválečný. Palcátu se ujal vrátný u vrat panských; což prý se stalo nejprve za Jindřicha IV. († 1610) ve Francii.

Kladivo již v XVI. věku přijali městští úředníci, desátníci, jimž slušelo dbáti nad řádem v deseti domech, za svoje úřední znamení.[5]) Ale v XVII. věku i oni odhodili je.

Poněkud nápodobný konec vzala starodávná válečná **sekera**. Až asi do Ferdinanda I. ještě některý pěšák objevil se k boji se sekerou na dlouhém topořišti; potom již nic toho nenalézáš v pamětech. V našich inventářích XVI. věku tu a tam vyskytne se sekera „tylatka“, sekera „uherská“, „rohatá jednoruční“, sekera švancarka či švejcarka,[6]) ale to již obyčejně nejsou zbraně do vojny. Sekery, jakožto zbraň útočná, udržely se nejdéle v Rusku a Švédsku. Povědomí „strelici“ je měli. Naposled ocitnou se všelijaké sekyrky na čakanech za honosnou zbraň milých havéřů, jimž zůstaly po tu chvíli.

Staročeský **cep** vyskytuje se nejen v inventářích za celý XVI. věk dosti často, jsa zhusta částí domovitého svršku, jenž s domem se dědil a prodával,[7]) ale vyskytuje se ještě hustěji v soudních knihách. Mnohá rvačka — zvláště na venkově — skončila se krvavě „cepami“. Z vojska cep v XVI. století brzy vymizel. Městské vojsko se ho přidržovalo asi nejdéle. Víme o Trutnovských, že jejich vojáci chodili s železným cepem.[8]) Poslední snad byly Mýtští, kteří r. 1547 poslali cepníky s železnými cepy do Kadaně.[9]) Pražané měli své vojenské cepy tou dobou již v zbrojné komoře složené jakožto zbraň neplatnou. Roku právě vzpomenutého vydali selskému lidu, jenž se do Prahy seběhl bránit města proti voji Ferdinandovu, „všecky železné cepy a hákovnici (Žižkův kropáč), aby, přišlo-li by k bitvě, oni jako sprostnější, těmi také sprostnějšími

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 171. „Palcát železný“ r. 1577; č. 1173. 308. „kladiva ecovaná“; č. 1174. „tři buzykány“ r. 1612.

[2]) Arch. praž. č. 1173. 224.

[3]) Reg. komor. soudu. 4. J. A. 10.

[4]) Arch. praž. č. 994. 85.

[5]) Arch. Pam. VII. 223. „kladiva desátnická“.

[6]) Švejcarka = házecí malá sekerka. Veleslavínův Nomencl.

[7]) „Cepy kované“ (v rukop. pardub. v mus.) jsou jakoby fundus instructus mnohých vesnických chalup. Též tak v zelené knize města Týnce nad Labem. Šoltovy výpisy archivní.

[8]) Trautenau. Lippert. 70.

[9]) Šembera. Mýto. 93.

braněmi odpírali".[1]) Sešel divně slavný husitský cep! Naposled na obrázku jsme ho spatřili v rukou lůzy dravé, která vybíjela r: 1608 klášter Mateře boží Sněžné v Praze.[2])

Ze střelných zbraní podle novotnějších ručnic udržují se **luky** a **kuše** za mnoho let XVI. věku podle sebe svorně. Ale lučiště již jen cizího rázu se uvádějí. V kutnohorském inventáři[3]) r. 1503 jsou podle sebe kuše s dvěma hevery, touly se šípy, lučiště turecké s toulcem, hákovnice čtyři, ručnice tři. I „sajdak moskevský", luk tatarský, dostal se r. 1510 do českého soudu jakožto věc sporná[4]) Kuše však byly práce domácí (kušaři bydlívali v Praze na hradbách,[5]) a najdeš ještě v první půlce XVI. věku lidi, že jiné střelné zbraně nemají nežli kuši. Na příklad Jiřík Prefát z Vlkanova r. 1531 odkazuje Vaňkovi ujci svému kuši, hever a meč, což byla všecka jeho zbraň.[6]) Kuše v XVI. věku dožila se ještě rozvoje. Počítajíť na sedmero kuší rozmanitých.[7]) Základem té zbraně pořád byl oblouk či luk. Na luk bylo vzíti nejlepší ocel; byly kuše, jejichž ocelový oblouk samoten vážil až deset liber. Oblouk se přidělal pevně do sochy, jejíž dříví bývalo řezáno ozdobně i prokládáno jinými látkami pro okrasu. Na luk přivázána tětiva, která se heverem, klikou natahovala. Střely vážily na největší kuši čtvrť libry.[8]) Když byla střela „na ořech" naložena, říkávali, že je kuše dospělá.

Jeden druh kuší vymyšlen, jenž házel kulemi olověnými, a jiný druh, jenž střílel hliněnými (arbalète à gallets). Při větším kalibru zvali takovou kuši balestrou nebo palestrou.[9])

Za nejznamenitější střelce z kuší vykládají se v oněch dobách, ba ještě v XVII. věku Turci. Prý se od malička v tom cvičili a cvikem zmohutněly jich paže a oko tak zbystřeno, že kuše v jejich rukou byla zbraň strašlivá.

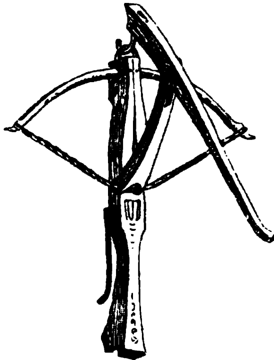
V kšaftech českých v první půlce XVI. věku objevují se „kuše jezdecké" s hevery, „kuše s činklem".[10]) Od polovice věku čítáme o kuších „železných na lišky", o „kuších s klikou",[11]) o „kuších vlaských, z kterých hliněnými kulkami střílejí".[12]) Co do vystrojení zapsány jsou v českých pramenech kuše „rohové", kuše „s bílú sochú" — patrně byla na pažbě či soše bílá kosť — a kuše vykládané. Byly na soše nápisy, figury, scény, zvláště honební výjevy; též antika přispěla svými látkami. Viděli jsme na jednom samostřílu v jubilejní výstavě únos Helenin. Ještě

[1]) Rukopis budišínský.
[2]) Raiszbuch Hisrlův.
[3]) Řehák. Příspěvky. II. 31.
[4]) Kn. komor. soudu. 3. G. A. 3.
[5]) Roku 1604 činí se zpráva, že kušaři s hradeb nečistoty házejí, „a když v létě rady císařské a velkých potentátů nuncii vyjíždějí, smradu těžkého pocitují." Arch. praž. č. 412.
[6]) Miscell. při desk. č. 92. O. 9.
[7]) Demmin Waffen. 92.
[8]) Weigel (Abbild. der Hauptstände. 68.) líčí tak r. 1698.
[9]) Tři palestry u Mautnera v Jindř. Hradci 1621. Rukop. mus. 24. G. 26
[10]) Umlauf. Rukop. Bělá. 107.
[11]) Arch. berouns. kn. invent.
[12]) Arch. praž. č. 1172. 234.

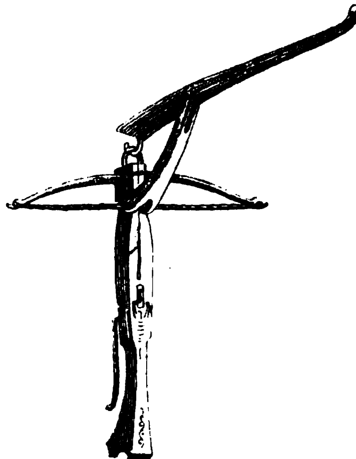
koncem věku mají pražští kupci a železníci „kuše kostěné“ s hevery na prodej, a v domácnostech měšťanských dosti nacházíš kuší ozdobných. všelijak sličně prokládaných — ale všecky ty kuše od polovice XVI. věku nejsou již zbraní válečnou. Jsou jen na střeleckou zábavu, jmenovitě na střelbu „ku ptáku“ a „ke zdi“.

Na přiložených obrazech č. 347., 348., 349., 350., 351., 352. vykládáme kuše s hevery, s klikou a s jinými stroji. Také zříti, kterak dráb kuši natahoval.

Pušky v XVI. století zdokonalily se kolním zámkem (r. 1515 [1]), při němž hrubé kolečko loudilo z křemene jiskru zapalovací. Po ráně musel býti zámek klíčem znova natahován, což bylo ovšem nepohodlno,

Čís. 347.

Čís. 348.

a proto udržely se střelby luntové starodávné napořád. Novotným ručnicím u nás říkali „samozapalovací“. O té ručnici v českých pramenech řeč již r. 1516. Vypravuje kdosi v soudě pražském, že o pouti v Modřanech Ludvík ze Želetavy střelil, ale neměl „ručnice s húbičkou, než samu zapalovací“, a od té se požár nevzňal.[2]) Ručnici „samu zapalovací“ má též r. 1526 farář u sv. Štěpána ve zdi v Praze.[3]) První ručnici „s kolem“, výslovně tak jmenovanou, nalezli jsme r. 1537 ve vsi Živánicích u rychtářky.[4]) V druhé půli XVI. věku ručnice zase zdokonaleny zvláštním kohoutkem (snaphahn). Kohout, kola a vše, co k němu náleželo, zvali naši předkové „strojem“, a mívali úsloví, že se „z ručnice k někomu udeřilo“.

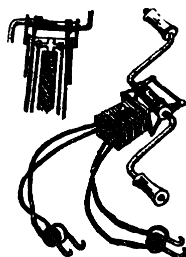
[1]) Vynálezce není povědom. Boeheim. Waffenkunde. 451.
[2]) Arch. praž. č. 1128. E. 27.
[3]) Miscell. dsky. 92. M. 3.
[4]) Rukop. pardub. v mus 10.

Pušky ruční bývaly všelijakých délek a kalibrů. Ležely v pažbě nebo v lůžku dřevěném, dle něhož [1]) ručnice slula zelenou, žlutou, černou, nebo říkali „s lůžem zeleným“. Jinak sluly ručnice „dlouhé“ nebo „krátké“. Nejtěžší ručnice byly hákovnice (hak-busse, haquebuse), jež obsluhovali v poli dva muži; od počátku XVI. věku vyskytují se často „půlháky“ a píšťaly, ručnice lehčí. V inventáři pražském čteme také o „pulháku s dvaceti šesti ranami“.

Od let asi dvacátých přibývá k hákovnicím nové příbuzenstvo — muškety, které vojáci střílejíce kladli na vidličky. Říkali jim též arkabuzy (z vlas. archibuso, frc. arquebuse). Podle těchto velikých ručnic čítáme v popisech českých o „ručničkách“ malých, které naši lidé i „za pásem“ i „pod pásem“ [2]) v holstře (v pouzdře)

Čís. 349.

Čís. 350.

nosívali [3]) nebo je mívali v dřevěných truhličkách.[4]) Z nich je „tajná ručnička“ čili banditka (od r. 1600 zhusta), pistole, těšinka. Těšinky — podle jména snad český vynález — byly ručnice na ptáky.[5]) Také bude asi českou střelná zbraň, kterouž zvali „matička“. Nalezli jsme ji v Praze u cukráře Bognara r. 1612, ale nevíme, kterak vypadala.[6]) Malý čas potom zapsána v našich pramenech malá ručnice „terciola“ „s hří-

---

[1]) Kn. kšaftů z Rychn. nad Kn. v arch. mus. fol. 67. C. 9.

[2]) Ručnice „pod pás“ v rukop. mus. č. 24. G. 26. fol. 150.

[3]) Roku 1553 byl jeden měšťan pražský soudně žalován, že sedl k cizímu stolu ozbrojen jsa ručnicí na pase. Rukop. univ. knih. 17. C. 30. 246.

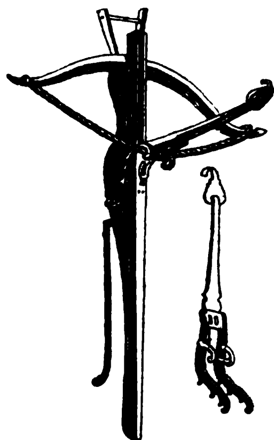
[4]) „Dřevěná truhlička zelená k ručnicím a v ní, což k tomu náleží“. Arch. praž. č. 1178. 224.

[5]) Nejstarší těšinku uvádí Boeheim. Waffenkunde. 459. z r. 1558, a dí, že jméno její je dosud nevysvětlené, ale že prý ukazuje na slovanskou „zem“.

[6]) Arch. praž. č. 1174.

delem, kolem a kohoutkem".[1]) Od konce XVI. věku vyskytuje se u nás karabina (ze španěl. carabina, arquebuse a cheval), které naši častěji říkali „rejtharka" nebo ručnice rejtharská, jezdecká. Byly krátké i dlouhé. Jméno „flinta" nalezli jsme ponejprv r. 1630 v inventářích turnovských. Nepřeme, že jiný může je nalézti dřív.

Co do všelijakých povah, zdoby a původu známe z pramenů ručnice železné, mosazné[2]) i cínové; ručnice „šroubované",[3]) „ručnice k míře", „ručnice k líci", ručnice „hladké", „od kosti", „perlami vykládané", „na řemen". Roku 1611 má kupec Glos v Praze „ručnici brunšvejskou",[4]) a téhož roku jmenují se při slavnosti, kdy přijela králová Anna do Prahy, ručnice janičárky. V Staré Praze měli na

Čís. 351.

Čís. 352.

radním domě r. 1593 kromě jiných všelijakých ručnic šest s ohnutými lůžky, kteréž při konci se mohly k prsoum založiti; těm bylo jméno španělky.[5])

Roku 1512 byla prostá ručnice v Hoře ceněna za 20 grošů.[6]) Roku 1537 byla ručnice v Praze kupována i po 6 zlatých.[7]) Koncem století prodávána „ručnice cejnová" i s pouzdrem za 2 zlaté, „rejtharka" krátká po

[1]) Kn. komor. soudu z r. 1619 v mus.
[2]) „Tuplhák mosazný" v kn. mus. č. 24. G. 26. fol. 40.
[3]) Koupeny r. 1611 v Hoře. Arch. horský, opisy v zem. arch.
[4]) Arch. praž. č. 1174. 281.
[5]) Tamže č. 326. 46.
[6]) Dačický. Pam. I. 358.
[7]) Misc. desky. 92.

půl třetím zlatém,[1]) pistole po 3, 4 kopách, tolikéž stál prostý muškét. Ručnice vykládané kostí a zlatem bývaly ovšem dražší. Roku 1613 muškét s kostmi byl za 9 kop, ručnice malá vykládaná za 15 kop.[2])

Jakož zmíněno, k některým ručnicím byly „pásy", „pantalíry" a „řemeny". Kratší ručnice dávány do holster a z nich „vytrhovány".

Klíče k ručnicím prodávány nejen u železníků, než u šmukýřů také. Koncem století byly klíče „s měrami a po třech děrách" nejlaciněji po groši; tucet pozlacených klíčů „s pouštadly" k ručnicím i po osmi zlatých.

„Kameny" do ručnic byly „fasované" a prodávány po dvou groších.

Náboj býval v „toulcích s patrony", „v patrontašlech", v „taškách na láduňky", v „kocherech", ve „flašnledrech s toulci", ve „váčcích s patrony": samá jména věci stejné. Že toulec měl úkol chovati náboj, to víme z úsloví archivních. Dít jeden r. 1506: „Ručnice natahovati se nemohla, byla zerzava, toulec při ní byl, ale prachu v něm nebylo ani kulek".[3]) Co do látky byly toulce železné (plechové), dřevěné, kožené, mosazné, aksamitové. Zapsány jsou v knihách co do zdoby toulce „se zlatem ecované" po kopě a 15 groších, „toulečky kostmi vykládané", „pozlacené mosazné". Jednou psáno, že toulec vykládaný slove „mutrkopf", a že stojí 1 kopu grošů.[4]) Jindy zapsána „aksamitová taška k toulcům". Co do formy čte se v pramenech o toulcích okrouhlých i rohatých. Z jubilejní výstavy retrospektivní víme, že obyčejná jich podoba byla ta, kterou má pažba ručnice na svém dolejším konci. Takovými toulci vystrojili velmi vtipně strop v plzeňském museum. Byly formy toulcům také podivné. Viděli jsme jeden z vytepaného plechu, jenž na pohled povrchní vypadal jako mlýnek na kávu, veliký, hranatý.[5])

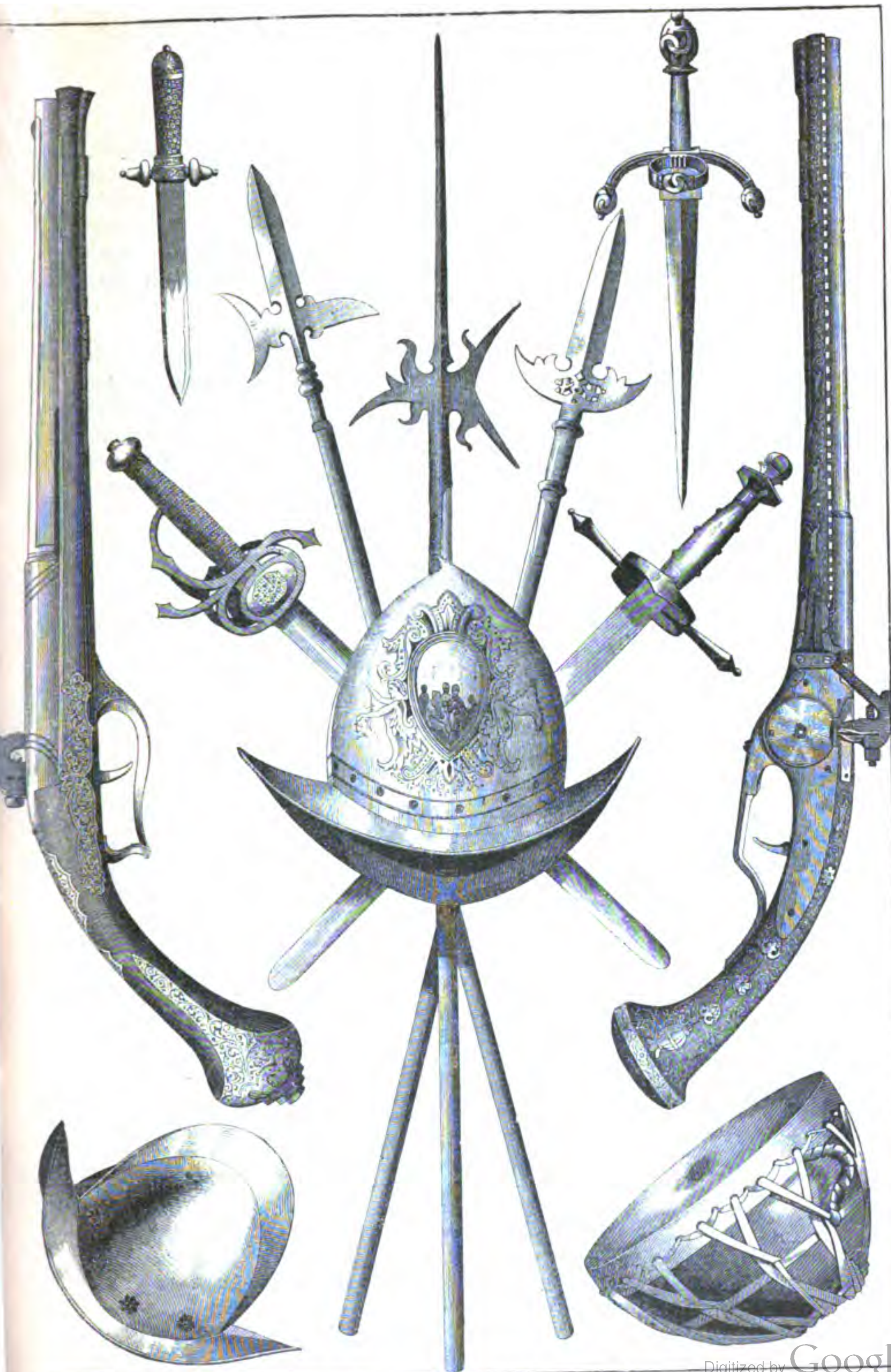
Na „lívání" kulek měli formy.[6])

Za zmínku stojí na konec, že od půlky XVI. století téměr všecky ruční zbraně sečné i bodavé dosti zhusta měly při sobě střelnou rouru s houbičkou a s kohoutkem i s kolním zámkem. Takové skladité zbraně zvláště trabantům dávány, aby měli všecky druhy zdatné obrany lehounce na hotově a pospolu.

Na konec kapitoly přikládáme obrázek (č. 353.), sestavený ze starých zbraní českého museum. Jsou tu dva šturmhauby, jeden prostý, druhý rytinou zdobený; dva meče, dvě dýky, dvě halapartny a obosečnice třetí, naposled dvě pistole s bubnem.

---

[1]) Arch. praž. č. 1173. 187. V Jaroměři koupena ručnice r. 1595 za 3 kopy míš. Knapp. Jaroměř. 50.
[2]) Arch. praž. č. 1174.
[3]) Tamže č. 1048.
[4]) Tamže č. 1174. 152. R. 1602.
[5]) Jubil. výst. č. kat. retrosp. 267.
[6]) Arch. mus. č. 24. G. 26.

Čís. 353. Zbraně v českém museum.

1. Praporec.

Prapor pýcha vojenská; jeho vystrojení; vyšívání, malby na praporech; nápisy; forma praporců; prapor honosný; prapor nevěstek; praporečky na troubách; korouhev slavnostní.

Praporec byl pýchou roty a vojska všeho. Žoldnéři nebo vojenští drábové s velikými meči dvojručími obstupovali ho a bránili. Urážky toho vojenského znamení nestrpěli žoldnéři, ba klidně nesnesli ani jeho parodie. Zapsaltě si o tom smutnou příhodu do knih universitních rektor r. 1608. Prý lid šel se dívat na vojáky Matiášovy na Židovské pece pražské a někteří „vidouce, že harcují a sukničku místo praporce roztáhli“, smáli se, ale zle se zvedlo, vojáci přiběhli a „pošavlovali“, zranili tolik diváků, až byla hrůza.[1])

V XVI. věku přepínáno u vystrojení vojenských praporců. Dostalo se na ně vyšívání reliefní a krumpování. Praporec vojenský stal se těžší, stejně stížena i korouhev chrámová renaissančním dekorem, třapci a vyšívanými obrazy. Kdežto v XV. věku vystříhané podoby všelikteraké byly na praporce přišívány, v XVI. věku oblíbeno, jakož řečeno, vyšívati je nebo malovati.[2]) Bock klade malování korouhví a praporců teprve do věku osmnáctého. Ale u nás již r 1564 zůstal kdosi plzeňskému malíři Valentinovi za malbu korouhví dlužen.[3])

Na praporcích vojenských bývalo malováno a vyšíváno lecco. Nejspíše heraldická zvířata, ale i rozličné symbolické kusy. Také hesla o velikých písmenech bývala tehdáž praporcům na významnou zdobu. Na příklad všelijakých praporů uvádíme, když r. 1611 král Matiáš vcházel do Pražských měst, měl hrabě z Thurnu karnet červený s bílým lvem stříbrným; karnet Vodolána Pětipeského byl všecek bílý s nápisem: Virescit vulnere virtus. Jiné praporce byly modré, zlaté, jeden bílý s orlem černým; pán z Vrtby měl karnet modrý s bílým krucifixem; karnet z kraje žateckého měl na bílém poli zlatou korunu; jiný z téhož kraje byl pomorančový a bílý; z kraje litoměřického nesen prapor modrý se sv. Jiřím, z Čáslavska červený, z Chrudimska bílý se lvem zlatým, z kouřimského kraje měli karnet bílý s drakem; Staroměstští nesli žlutý, Novoměstští modrý.[4])

Radní písař čáslavský Paladius, líče voj téhož Matiáše, an táhl ku Praze r. 1608, dí o praporech.[5]) „Praporce byly všech pět modrých a ty spolu vedle sebe šly; na nich jest malována ruka velká až nad loket, a v ní meč a slova tato: Pro patria“. V druhé polovici vojska bylo

[1]) Arch. zem. Oeconom. 15. 437.
[2]) Bock. Gesch. der liturg. Gew. III. 209.
[3]) Arch. plzeň. ku. kšaftů.
[4]) „Vypsání vojenského průvodu“ atd. Jiný popis v Beckovského Poselk. II. 4.
[5]) Arch. Včely čáslavské. I. a. 22. C.

„uprostřed opět pět praporců modrých, na čtyřech podobně to, co prve; na pátém strom s kořeny zelený a jeden pramen vycházející blízko od kořena, patrně oddělený od zeleného, ale suchý a beze všeho listu, a v něm sekera vťatá; nahoře nad zeleným oblak nějaký tenký a od něho vůkol dlouhé paprsky. Na tom praporci napsána byla slova tato: Salus svadet; a to s obojí strany“.

Čís. 354.
Tisk z r. 1540.

Čís. 355.
Vojačka z kniby Dobřenských v strahovské knihovně.

Formou byly praporce rozmanity. Byly do čtyř rohů, byly o dvou zubech stejných, ba viděti na obrazech i prapory, jichž každý zub je jinačí délky.[1])

Na přiloženém obraze č. 354. zříme chlubnou podobu tehdejšího praporu; vidíme, že jest prapor tento proti dobám minulým obromných rozměrů, ale na tyči tak kratičké, že sotva dvě pěsti na ni se vejdou, aby ji třímaly a praporcem mávaly. Byl „fendrych“ asi obratný chlapík.

Souviselo s tehdejším životem vojenským, že drábové vedli s sebou sílu ženských nejlehčího rázu. I ty ženiny mívaly svůj prapor vojenský. Očitý svědek, líče vojsko, jež přemohlo stavy na Bílé Hoře, dí o jedné

[1]) Rukop. mus. Reiszbuch.

jeho části u Brodu Německého: „Naposled praporec zelený, na něm nevěstka namalovaná s košíčkem a psíkem bílým; těch jest přes tisíc nevěstek“.[1])

Jináče bývaly na praporce vojaček malovány věci velmi ohavné a neslušné. Vypravuje Marek Bydžovský ve svých pamětech (Rudolphus Rex), že až hanba je dívati se tomu. Obrázek takového praporce ovšem nepodáváme, ale vojačku, kterak vykreslena v knize strahovské knihovny r. 1581, tu přivádíme č. 355.

Na konec zmíněno buď, že v XVI. věku i na vojenských troubách visívaly praporečky. Když vítán r. 1619 zimní král v Praze, měly trouby „modré damaškové praporečky s stříbrnými franclemi a erby“.[2])

Při této příležitosti nelze nezmíniti se o zvláštním praporu slavnostním, jímž tehda žatečtí střelci téhož krále vítali. Slavnostní ta korouhev byla šita z modrých a bílých kostek; na každé kostce byla litera, což dohromady vydalo „latinský vinš“. Prapor byl literami všecek naplněn.[3])

2. Úbor ke klání a k turnaji.

Rytířské hry; kvintána; hra ke kroužku, klání, kolba, honění; helm; štít; kyrys turnajový; kalhot turnajový; turnajské tesáky; dřevce; jeho korunka. Nádobí koňské; prostý „rystuňk vlaský“; německý; náhlavek; kavačouny; uzdy; udidla; třemeniště, třmeny; sedla; koberce na koně; herolti.

Na klání, turnaje, honění a jiné závody rytířské hledělo XVI. století již jako na hru divadelní. Pravda, za nebytí jiných divadel lidé všech stavů běželi k tomu vždy o překot, neboť pořadatelé se o to starali, aby všelijakými maškary, paňáky veselými a šprýmovnými bylo dosti zábavy. Ale kterak již s malou úctou XVI. století těm rytířským hrám hledělo, o tom za důkaz buď soud Mikuláše Konáče z Hodíštkova, jenž ve svém spise r. 1547 zove turnaje „šrankovstvím“ a dí: „O turnajích co mluveno býti může, kdežto divač marnomluvný a rytíř bláznový, neboť bývá služebníkem všeho města“.[4]) Kterak tehda vypadalo šrankovství, toho podáváme obrázek z téhož spisu Konáčova právě řečeného (obr. č. 356.).

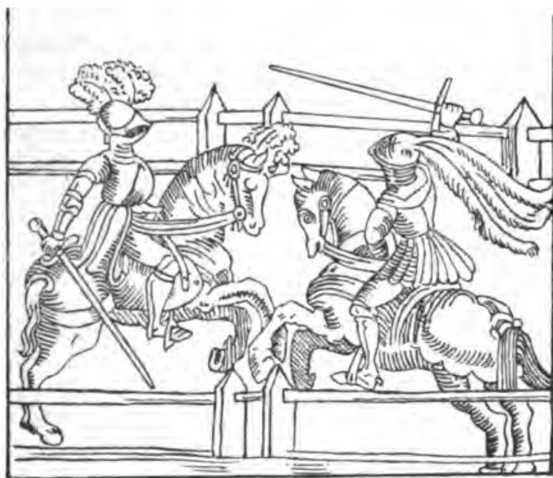
V tomto věku nejčastěji provodili **kvintánu**, o níž jsme již zprávu dali v části předešlé; bylo v trysku uhoditi do štítu, jejž držel panák. Při té hře málo duchaplné bývala **„hra ke kroužku“** (corso all' annello). Kroužek či prstének visel na příčné tyči, a rytíř měl ho v rychlé jízdě nabrati svým dřevcem. Té hry súčastnili se vysocí pánové. Roku 1611 v Slezsku v Krňově po přísaze Matiáši konána kvintána

---

[1]) Arch. zem. Opisy z Kutné Hory.
[2]) Skála. Histor. III. 359.
[3]) Tamže III. 354.
[4]) Kniha o hořekování Spravedlnosti,

a hra ke kroužku; náš slavný Budovec byl mezi soudci, a „nejpřednější daňk a dar dán — Matiáši králi".[1]) Ten tedy brál a vybrál.

Ze staré doby přešlo do XVI. století **„klání"** a **„kolba"**, klání o dvou, kolba o více zápasnících; ke kolbě přibylo v nově valné hromadné zápasení, jakoby bitva byla. Pomíjejíce obšírného líčení těch her a zábav, dotýkáme jen, že při klání šlo, jako za stára, o zlomení dřevce na štít protivníkův vraženého, neb o to, aby protivník vyhozen byl ze sedla. Zápasíce, byli oba rytíři proti sobě se ženoucí často od sebe odděleni zábradlem, což slulo zápasem „přes planky". Arcikníže

Čís 356. Ze spisu Konáče z Hodištkova.

Ferdinand r. 1555 při klání v Plzni provedeném zlámal 18 dřev. „Večer, když danky rozdávali, dali přední dank Malvicovi, druhý arciknížeti".[2])

Oblíbený druh rytířského klání slul „honění". Při něm šlo o to, aby vítěz vrazil protivníkovi ve štít, jenž se ranou rozstříkl, neb aby štít nárazem obratným přeletěl jezdci přes hlavu; jindy zase snažil se druh druha i se štítem vymrštiti.

Někdy na sebe hnali tak, až oba na zem i s koni upadli.[3]) Při zápase dvou družin, pěších anebo jezdeckých, bojováno všelijakými zbraněmi; často šlo také jen o zlámání dřevců, ale někdy prali na sebe meči tuze. Roku 1562 při turnaji císařském v Praze „honilo 70 párů

---

[1]) Č. Č. Mus. 1884. 118. Dvorský.

[2]) Březan; Život Vil. z Rožmberka. 88.

[3]) Rukop. dvorní knih. č. 4279.

spolu“ a na konec, „když lermo troubeno, dobyv každý meče svého vesměs se bili, peří s mnohých pryč spadalo, málo celých zbrojí na nich zůstalo“.[1])

Čtrnáct let před tím konáno na smíchovské louce hastiludium původem arciknížete Ferdinanda. Ta hra byla hotová bitva. Bojující pěšáci padali, jakoby do smrti byli raněni, jiní utíkali, jiní nechali se vésti jako zajatci. Potom byl boj jízdných, kteří na sebe desetkrát se řítili.[2])

Podle těchto rozličných zápasů byly pořizovány zbraně ochranné a útočné právě tak jako v století předešlém. **Helmice kolčí,** povědomá ze šlechtických erbů, byla i v tomto věku veliká, všecka uzavřitá, vycpaná, na krku přišroubovaná. Očím nechán na výhled jen úzký pruh (okénce), nebo kryty jsou mřeží. Na temeni mívala helmice jako druhdy klénot z kůže nebo z jiné látky, což pořizovali štítaři, ale v tomto věku klénot stává se barokním.

Štít nevalný visel při těch soubojích na levém rameni. Měl-li se štít pěkně, divadelně rozstříknouti, býval uvnitř na ten konec zvláštní v něm mechanismus. Když protivník vrazil do určitého místa, jakoby do terče, rozskočil se štít v částečky.

Kyrys k turnaji byl poněkud jinačí nežli do vojny. Ba jiný kyrys byl ke klání, jiný k zápasu pěšímu. Polní kyrys lišil se od kyrysů k hrám tím, že mohl býti „celý“, kdežto kyrysy k hrám obyčejně byly jen „zbroje půl“, ba někdy ani to. Kyrys ke klání byl z helmice kolčí, z předního a zadního kusu, z kolčí tarče, a k tomu bylo dřevce. Ke kolbě pěší byl uzavřitý kolčí helm, rukáv (armcejch) a plechovice. Víc nebylo třeba.[3]) Také to patrno při vší té zbroji, že rytíř snaží se krýti tělo jen po předu. O záda nešlo.

Nohy ani stehna nemívala zbrojných šosů železných, stačily kalhoty. Jenže přesvědčili jsme se z účtů jindřichohradeckých z r. 1573, že byly kalhoty turnajské nějaké zvláště vycpané. Platí se „Jirgovi, panskému krejčímu na vlasy koňské pod galyoty turnajské, od postříhání sukna, též na niti a tři loty červeného hedbáví kopa a 51 grošů“.[4])

Z týchž účtů panských dovídáme se, že byly nějaké zvláštní turnajské tesáky. Platí se roku prve psaného „Kašparovi mečíři od vyčištění a udělání nových pošev na 14 turnajských tesáků kopa a 17 grošů; kromě toho koupila vrchnosť pět čtvrtí atlasu na pošvy k dvěma turnajským tesákům za 45 grošů.

Na obrázku č. 357. lze shledati několik věcí svrchupsaných; má-li pan Vilém Rožmberský kalhoty turnajské čili železné pláty, o tom netroufáme si rozhodnouti.

---

[1]) Rukop. dv. knih. Píseň Jiříka Truického z Trnic.

[2]) Z básníka Hany vypsal a sdělil prof. Ant. Truhlář. Obšírnější výpis podáme jinde příhodněji.

[3]) Tak líčí ještě při r. 1698 Weigel zbroj turnajovou. Abbild. der Hauptstände. 54.

[4]) Rukopis Tischerův. Str. 16.

Dřevce turnajská měla v XVI. století touž podobu jako druhdy. Měla tupé a zubaté hroty, jimž říkáno pěkně „**korunky**“.[1]) Roku 1573 stála jedna půl groše; cennější dřevce však zapisována i v panských svršcích.[2])

Že klesly rytířské zápasy na divadelní hračku v XVI. věku, to bylo již pověděno a čtoucí již z lecčeho postihl sám. Přes to však nelze na konec smlčeti, že při tuhém a neopatrném zápase leckdy leckterý stržil sobě rány zlé. Jen mimochodem dotýkajíce se historické příhody, že králi francouzskému Jindřichu II. v turnaji vyklinuto oko tak, až z toho umřel, připomínáme zprávy o plzeňském turnaji r. 1555, svrchu

Čís. 357. Vilém z Rožmberka.

již zmíněném. „Mnoho osob,“ tak dí zpráva,[3]) „zraněných a ztlučených jest, takže rukama hnouti nemohou a někteří na hrdlích je nositi musejí; Andres pak Teufel ten pod oko uhozen skrz hledí, tak že hrubý kus třísky jemu z oka vytáhli a velmi se zle má, nebo se obávati, že oko jemu vyteče a o ně přijíti musí. Jeho milost arciknížecí sám tak velice uhozen dřevem, že ruka krví podběhla. To ráčí míti zisk z takové kratochvíle.“

* * *

[1]) Účty panské z arch. jindř.-hrad. Opis Tischerův.
[2]) Reg. soudu komorn. mus. č. 24. A. 6. 226.
[3]) Březan. Život Vil. z Rožmb. 88.

Na konec buď slovo o úboru válečného a rytířského koně. Zván byl úbor koňský buď pěkně česky **„nádobím** koňským" nebo po cizinsku „rystuňkem na koně". Co k nádobí úhrnem příslušelo, to praví r. 1543 kniha komorního soudu [1]: „Pihovatý kůň za 24 tolary koupil i s rystuňkem, zejména s vlaským sedlem, střemeništěm s třemeny, s pochvami, s prsotinami (prsosiny = náprsníky), s popruhem, s uzdou, s udidly, s vohlaví, což okolo sedmi zlatých stálo."

Co tu vyčítáme, toť byl rystuňk nejsprostší. Čtemeť o mnoho později v drahotním řádě císaře Rudolfa r. 1578 rozkaz, „aby rystuňk prostý, kterému vlaský říkáme, totiž náhlavek, votěže, prsosiny, farkaš s dvěma řemeny, střemeniště a popruhy nebyly dráže prodávány než za půl druhé kopy. „Rystuňk po německu" byl dražší, poněvadž byl řemením hustější. Skládal se z „náhlavku s otěží, s povodcem, z pochvy s náprsníkem, z uzdy, šlí, z třemeniště".

Koňský **náhlavek** (capistrum) měl touž podobu, jako jsme vypsali v XV. věku, a nelišil se podstatně od náhlavku dnešního. Byl a jest to pořád řemen přes hlavu převislý a po lících položený. Aby nespadl, má příčné řemeny podbradní (podbradky), náčelník a nánosek. Při dolejším konci jest udidlo, na němž jsou otěže. Na sesílení náhlavku a uzdy a tedy k snadnějšímu skrocení koně bujného vyskytují se v XVI. věku „mundštuky" [2]) a **kavačouny** (kapperzaun) železné s řemeny.

Uzdaři čeští robívali v XVI. věku rystuňky s kroužky, s puklami, které šly vždy do páru, mosaznými „fasovanými i nefasovanými", litými i „trýbovanými"; s „ženklemi prohlédnutými letovanými" a s přeskami všelijakými i „drátovými"; rystuňky pošité řetízky též drátovými.[3]) Uvádějí se na krámech uzdařských [4]) i v městských a panských inventářích „rystuňky polské černé a červené", rystuňky „s hustou mosazí a s taškami", německé rystuňky „vykrajované". „Rystuňk", jenž je vyložen v museum budějovickém, jest všecek pošit pozlacenými mosaznými zdobami; náčelník při něm jest z perel drobných; vše činí dojem nádherný. Král Matiáš ho Budějovickým zanechal v dluhu.

Z jednotlivých kusů koňského nádobí bývají v pramenech vypisovány náhlavky „červené a bílé"; „úzké vlaské", „stavěcí s povodci".

Uzdy připomínají se zvláště turecké,[5]) „husařské s mosaznými přeskami a puklami"; uzdy „napáječky slovou"; uzdy s třapci, „s třapci aksamitovými s bílými šneflíky", uzdy „projíždějící čtyřbarevné" (r. 1590 za tři kopy [6]), „závlačné rejtharské s caňkami a puklami" (r. 1590 po 2 zlatých); na uzdách bývalo „nákončí mosazné nebo štefty s haklíky".

---

[1]) Kn. komorn. soudu č. G. b.

[2]) Veleslavínův Nomencl. 291. mundštuk = mundeisen.

[3]) Mistrovský kus uzdařů malostr. r. 1562. Roku 1595 má uzdař v Praze mezi jinými kusy „15 loket drátových řetízků černých k přišívání na rystuňky". Arch. praž. č. 1173. 296.

[4]) Viz krám Pavla Stříbrského († 1595) v arch. praž. č. 1173. 296.

[5]) Arch. praž. č. 1172. 143. R. 1575.

[6]) Tamže č. 1173. 187.

Udidla bývají pocínovaná, udidla kočovská s kroužky k napáječkám čili „napájecí“ (r. 1609 ceněna na čtyři groše [1]). Kterak sličně a mistrně bývala udidla řezána a prolamována, toho důkazy zříti bylo na české jubilejní výstavě.

Třmeniště bývá v knihách „bílé“, „rejtharské nečerněné“.

Třmeny se uvádějí v pramenech černé vlaské, polouvlaské, německé, pozlacené. Nádherný pozlatitý třmen Lobkovický, jenž byl vyložen v retrospektivní výstavě, viz na obrázku našem č. 358.

Třmeny černé prodávány r. 15.0 dva páry po 1 zlatém, pár uherských dlouhých byl za 2 tolary; polouvlaských pár byl r. 1609 po 10 groších ceněn.[2])

Čís. 358. Železný třmen Lobkovický.

Řemenu, jenž objímal koňský chvost říkali **farkaš**.[3])

Sedla XVI. století pořád mívala přední a zadní luk; stranice i s vycpanými komorami byly proti nynějším sedlům veliké. V pramenech uvozována bývají „sedla křížová se šíny;[4]) sedla s oblonkem a s mosaznými a sekanými šíny“; sedla s křídly, sedla vlaská, německá. Vlaská měla býti dle řádu Rudolfova z r. 1605 o kopu dražší německých. K zvláštní úloze byla sedla „poštovská,[5]) selská, formanská a kočovská,

---

[1]) Arch. praž č. 1174. 342.
[2]) Tamže.
[3]) Veleslavínův Nomencl. 291. Schwanzriemen.
[4]) Mistrovský kus sedlářů. Arch. mus. list. praž. 1562.
[5]) Arch. praž č. 1173. 385.

myslivecká, což připomínáme mimochodem. Co do látky a zdoby bývala sedla „plechovaná“, neplechovaná, ale „polštáři dobře vycpaná“; takové sedlo mělo se prodávati dle Rudolfova řádu z r. 1605 za dvě kopy 30 grošů; byla sedla ze skopové kůže (po 1 kopě 10 groších r. 1605), z kordovanské kůže (po 5 kopách r. 1605); z aksamitu. Těm říkali „voltrapy“, a stály až 50 kop! [1]) Zvláště křídla bývala na sedlech plechovaná a vycpávaná plstí; r. 1572 platí arcibiskup pražský za takové sedlo jezdecké s křídly plstěnými a za jedno kočovské čtyři zlaté.[2])

Na koně kladeny v tom věku pokryvky, jimž však nebylo staré jméno kropířů. Jmenovaly se všelijak: deky, čapraky i „koberce na koně“. Na hlavu koním k ozdobě vstavovány šváfy, helmelíny, též hemelíny či aroškopy nebo fedrpuše. V pramenech uvádějí se deky z látek nádherných i cvilinkové (r. 1590 po půl třetí kopě [3]); čapraky hedbávné se stříbrem, zlatem, s třapci, s knoflíky. Koberec na koně ceněn jeden na počátku XVII. věku za 4 rýnské 40 krejcarů.[4]) Šváfy uvozují se z harasu, s třapci, aksamitové „se šňůrami a puklami“, šváfy bílé, černé.[5]) Hemelíny či aroškopy brávány nejspíše k turnajům. O 13 hemelínů neb aroškopů na koně soudí se r. 1527 Zdeněk Kostka z Postupic s Burianem Špetlí z Janovic.[6])

Platnéři i v tom věku robili pláty, jimiž kůň obkládán do turnaje po prsech a po hlavě.

* * *

K turnajům a slavnostním průvodům náleželi od starodávna hlasatelé, herolti. Charakterický šat jich byla jakás dalmatika bez rukávů, jejíž středem prostrčil muž hlavu, takže stejnou formou a délkou visela po předu i po zadu. Na tom ornátě, jenž byl i zlatohlavový, byly vytkány obrazy heraldické v předu i na zádech. Když jel r. 1594 císař Rudolf na říšský sněm, byli „ehrenherolti“ oblečeni v zlatohlav a v stříbrohlav; jeden měl lva na sobě vytkaného, druhý orla vzadu.[7])

---

[1]) Arch. praž. č. 1068. 264.
[2]) Recepta arch. arcib. Opis v zem. arch.
[3]) Arch. praž. č. 1173. 187.
[4]) Tamže č. 1174. 469.
[5]) Tamže č. 1172. 18.
[6]) Registr. červ. soudu komor. č 4. J. fol. A. 10.
[7]) Rudolphus Rex 807. Rukop. univ. knih.

Šat smutkový a vdoví.

Barva smutku černá. Smutek „nositi". Klobouky k smutku; pláště k smutku; ženské fachy; fěrtochy; průvod pohřební; vdova jako jeptiška; vdova jsouc nevěstou.

Barva smutku byla u nás již po několik století černá. Ale do šatu černého strojili se druhdy jen o pohřbu ti, jichž se dotýkalo. Od r. 1547 dle zprávy Sixta z Ottersdorfa od Veleslavína v kalendáři uvedené, začali naši po vzoru cizím smutek „nositi"; to jest hosté přicházeli k pohřbu ve vlastních smutkových pláštích, a příbuzní nebo jichž se týkalo, oblékali se též v černé šaty, ale na delší dobu po smutné události. V Němcích to začali obecněji po smrti Fridricha III. r. 1493;[1]) u nás, jak dí Veleslavín r. 1547, nebo, jakož vypravuje se v Dačického Pamětech, r. 1558, po smrti císaře Karla v Hispanii. Tenkráte prý „císař Ferdinand se všemi dvořany svými do šatů černých dlouhých se odíli na znamení zármutku, kterýžto křtalt tu tehdáž v Čechách se začal, čehož přednější po smrti přátel svých následují a dušičku čistě zapíjejí".[2])

Ferdinand modu smutkovou zaváděl, jak mohl. Roku 1558 zve některé pány na říšský sněm slovy: „Žádáme, že na týž sněm říšský podle možnosti své barvu černou dáš, poněvadž se vším dvorem svým smutek nositi ráčíme".[3])

Z těch dokladů světle patrno, jaká to moda (křtalt) černých šatů smutkových došla k nám v polou století ať r. 1547 ať 1558. Tehda už ten zvyk byl v Němcích dosti obecným. Schwarz, augšpurský měšťan, již r. 1519 vypravuje, že tou způsobou smutek nosil,[4]) a r. 1538 píše Aubanus Mirotický,[5]) že „mrtvejm ne všudy jednostejní pohřbové se spravují: nebo někteří za celých sedm dní, někteří za devět, někteří za sto, jiní přes celý rok v černý oděv více obaleni nežli oblečeni jsouce smutek nesou a na každý den za ně služby činí".

Že tyto zprávy jsou pravdivy, toť poznáváme světle v inventářích. Praví-li Dačický, že smutek nosí „přednější" lidé, tedy urození, vidíme brzičko v letech nápotomních i v měšťanských popisech „šaty k smutku nosení". Šat smutkový byl o dlouhém plášti s kapucí nebo kuklicí.[6]) Při pohřbu zakrýval si plačící příbuzný hlavu onou kuklou docela. O císaři Rudolfovi vypravuje se v pamětech, že o pohřbu otce svého r. 1575 kráčel maje „suknem" zakrytou tvář.[7]) Při smutku menším byl místo kuklice klobouk. Šmukýři mají r. 1575 na krámech „klo-

---

[1]) Krieg. Bürgerth. I. 361.
[2]) Dačický. Paměti. 1. 82.
[3]) Arch. místodrž. Missiv. č. 62. 78.
[4]) Scheible. Die gute alte Zeit. 835.
[5]) Obyčeje národův 1579. Original z r. 1538.
[6]) Ještě Hammerschmid v Hist. klatov. r. 1699 mluví o smutku „v černých županech s dlouhými na zad visutými čepicemi". Výpis dra. Zíbrta.
[7]) Rukop. univ. knih. Rudolphus Rex.

bouky k smutku z sukna a z mochejru" po kopě;[1]) „pláště smutkové" soukenné s kloboukem k smutku má pan Hrobčický z Hrobčic rovně tak jako sladovník Jiřík Suknička († 1583 [2]).

Smutkový klobouk míval na sobě „fachy", či jak prameny XVII. věku zovou, „flor nebo tykytu obdélnou". Víme to z morového řádu města Příbrami;[3]) tu se praví, aby mužové i ženy, obcházejíce nemocné a nosíce mrtvé, mívali „na kloboucích znamení flor nebo tykytu obdýlné dolů svěšené jako při smutcích se nosívá, aby se jich lidé šetřiti mohli".

Na těch kusech jmenovaných, na plášti, kukle, klobouce s fachy přestávalo smutkové roucho hostí, kteří chtěli o pohřbu mrtvého ctíti; pod pláštěm mohli míti na sobě cokoli. Kterým mužům náležel hlubší a trvalejší smutek, ti byli i na ostatních šatech všecko černí. „Viděl sem nějakého v černých smutkových šatech, křičel, vejskal jako nějaký blázen". Tak líčí svědek začátek pranice v Praze v r. 1600.[4])

Ženskému plášti k zármutku říkáno zhusta „fachy", což vlastně byla křídla pláště, převěšená i s pláštěm přes ramena. Naříkala panna Eva Rožemberská, že „musila v smutku s fachy choditi, měvši dosti karafilátů, že nesměla věnců dělati a nositi".[5]) O pohřbu Václava Smiřického r. 1614 veden fraucimor „v dlouhých fachách" tak, že vždy jedna dáma vedena byla dvěma pány nebo rytíři.[6]) Nalezli jsme v inventáři také „fěrtoch černý smutkový soukenný".[7])

K pohřbům kupovala vrchnost i měšťanští hospodáři svým čeledím a sluhám na zármutkové šaty černé sukno. Roku 1579 vydává se na příklad kromě jiné útraty na zámku v Hradci Jindřichově „pannám dvěma na šaty k smutku" za celý postav.[8]) Roku 1596 vzato na týž zámek k pohřbu Joachima z Hradce 16 postavů černého sukna „na kápě, pláště k zármutku", dva postavy předního sukna čeládce, vše za 74 kop a něco grošů. O málo před tím dala vrchnost dělati dlouhý plášť k smutku i svému děkanovi. Při tom se dovídáme, že na plášť zármutkový vešlo se půl osma lokte šteptuchu, po 45 groších loket.[9])

Při pohřbech velikých pánů bývali z širšího obecenstva zvláště chudí lidé na útraty pohřební oblékáni v smutek, aby pak při průvodu v něm kráčeli. Na příklad o pohřbu Maxmiliana II. v Praze r. 1577 kráčelo více než 200 osob chudých „v kuklách černých" se svícemi.[10])

---

[1]) Arch. praž. kn. č. 1172. 157.
[2]) Tamže č. 1172. 234.
[3]) Arch. mus. Listiny příbr. z r. 1649.
[4]) Arch. praž. č. 1062. 264.
[5]) Březan. Petr Vok.
[6]) Bibl. univ. 54. G. 84. Mimochodem buď poznamenáno, že by způsob svrchupsaný, vésti totiž dámu dvěma pány, nebo i naopak dobře se hodil vůbec k slavnostním průvodům divadelním, které někdy jednostejností unavují.
[7]) Arch. praž. č. 1174. 429.
[8]) Účty hradecké. Tischerovy výpisy.
[9]) Tamže.
[10]) Sněmy. V. 180.

O pohřbu Václava Smiřického r. 1614 kráčelo množství lidu poddaného v černých kápích. Kromě těch vystrojen byl ještě počet mužů „v černých kápích“ s černými svěcmi.[1])

Vdovy bývaly povinny šatem svým zármutek dávati na jevo nejdéle a nejokázaleji. Chválí tou příčinou Jan Kherner Plzeňský r. 1595[2]) naše vdovy české, zvláště vdovy rytířské a panské, že „velmi poctivý oděv smutkový nesou, a to netoliko za některý týden anebo za rok, jakž některé vejskočné vdovy činí, ale až do skonání života svého. Poctivé roucho vdoví bylo podle obrázku Paprockého r. 1558 husté hlavy zavití a dlouhý plášť do země. Ve zprávě o tom čteme, že pražské vdovy měly tehda na sobě „pláště černé a bílé roušky a spuštěné fachy přes ramena dolů, tak jak podnes jeptišky a někdy vdovy panské a rytířské se odívají“.[3]) Náš obrázek č. 359., věrně podle mdlého originalu pořízený, snad přece poněkud poslouží.

Čís. 359. Vdova z r. 1558.

I když vdova proměniti chtějíc stav svůj k novému manželskému snětí před oltář vstupovala, i tu jakožto nevěsta měla na svém šatě dáti poznati, že do té chvíle vdovila. Víme o paní Dorotě, vdově, když si brala r. 1570 Matiáše Orniusa z Paumberka, jenž jí potom nový stav bitím hojným ztrpčoval, že v kostele u sv. Jiljí v Praze „stála v svém kuním kožiše černým damaškem pošitém, v páse stříbrném pozlaceném a byla připravena jako na vdovu náleží“.[4])

Šat dětinský.

Košilka, čepička, kožíšek; pásmička; děti jako staří o stejném kroji. Perlovce, birety, měšce, páteříčky, rukávce, fěrtoušky vše dětinské; šat chlapecký; dětinské rapíry; šat na zimu; dalamánky pacholečí; šat dětský k slavnosti.

Jak šatili nemluvně? Víme to z Berouna. „Vzala sem dítě, oblékla je ve dvě **košilky**, jednu zlou, druhou dobrou, vondala sem na ně **čepičku** a obvázala sem je plenou; že nemělo **kožíšku**, vobalilа sem je do tří poduštiček a vobalila sem je poslámků a dala sem jí je na ruku a vono velmi hrubě, žalostivě plakalo.“ Tak vypravuje žena v soudě berounském r. 1561.[5])

Když dítě zrostlo, než stalo se pořádným „běhúnkem“ musel oděv jeho, ať byl jakýkoli, chráněn býti na povrchu **pásmičkou**, což byl

---

[1]) Univ. knih. 54. G. 84.
[2]) Vdova křesťanská Erasma Rotterdam. Překlad.
[3]) Arch. zem. Varia.
[4]) Kn. arch. praž. č. 1050. 103.
[5]) Kn. svěd. berounsk. arch. (zapůjčil p. Amort).

asi veliký slinták i zástěra pospolu. Roku 1569 vypravuje se v soudě pražském o Ambroži Netterovi, kupci, když byl malý, že musel v pásmičce i do školy choditi. V knize se dí, když ho jakožto chlapce malého přivezli z Lipska, býval tak „ušišmaný, ušpiněný, upípaný“, že mu „dávali pásmičku, aby se styděl a tak se nešišmal a čistotněji se choval; připasovali mu pásmičku a musil s ní tak choditi do školy“.[1])

Na obrázku č. 360. zříti dvě panské děti, dvouletého Zachariáše a tříletého Jáchyma z Hradce. Menší chlapec má na sobě košilku a přes ni kožichový prsníček; větší hoch oděn jest v punčochy, kalhoty řezané i vyvlačované a v sukničku hazukovou.

Jináče o šatě zrostlých dětí vůbec platí, co jsme položili svrchu při XV. století. Šat „dětinský“ byl střihem či krojem rovně týž jako šat zrostlých lidí,[2]) což dobře znáti na obraze č. 361. a ještě lépe na obr. č. 190.

Prostá dívčička mívala na sobě ovšem jen kytlici, rubášek, hazuku, na hlavě karkulku, čepeček a v létě nic nebo věneček laciný. Prostý hoch byl v poctivicích a v kaftánku; na hlavě měl čepici. Ouřad mladoboleslavský kupuje r. 1619 sirotku Preclíkovskému klobouk za 12 grošů; dvě košile, pět loket sukna na župan a kaleoty za 2 kopy; platí krejčímu od ušití těch šatů 16 grošů.[3])

Ale děti z rodin zámožnějších strojily se vším tím přepychem, který jsme vylíčili u starých. Na hlavě mívaly malé drobné dívčičky **perlovce,**[4]) zlaté **věnce, birýtky** a **čepičky** ozdobné. Soukenné birety dětinské připomínají se v Praze už r. 1512.[5]) Nalezli jsme „vínky dětinské“ z červeného a jiného hedbáví, „vínky dětinské s zlatými křížky a z drobných koralů svázaných“,[6]) dětinské čepečky vyskytují se „s růžemi zlatými“ a čepice „popeličí“.

Suknice mívaly dívčičky jako maminky o živůtku s puntem; živůtek na rameni naditý; pod sukničkou mnohá, zvláště urozená dívenka, měla navlečený **partikál** jako máti její (viz opočenský obr. č. 186.), na ozdobném pásku mívala také tobolíčku nebo měšec „dětinský“,[7]) zhusta „se zvonečky“; také nosívaly dívčiny „páteříčky dětinské s groši“,[8]) na krku koraly a „trošty“ všelijaké zlaté a stříbrné i groše na šňůře; ba kolem hrdla také dítěti pověsili staří okruží škrobené, jakož viděti na votivním obraze berounském (obr. č. 213.). Tedy všecky mody dospělých lidí nalezneš při tehdejších dětech. Též **„rukávce** dětinské“ i **„fěrtoušky** dětinské“ se vyskytují[9]) a všelijaké tykytové mantlíky barev světlých.

---

[1]) Arch. praž. č. 1056. 86.
[2]) Právě tak bývalo všude jinde. Viz obr. 528. Hefner-Alteneck.
[3]) Kn. arch. mladobol. lit. D.
[4]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[5]) Tamže č. 106.
[6]) Tamže č. 1210. 64. R. 1583.
[7]) Kn. arch. praž. č. 1172. R. 1575 u Kulíška na krámě hojně tašek a tobolíček dětinských. Fol. 171.
[8]) Tamže č. 1174.
[9]) Kn. č. 1174 a č. 1173. 239.

Čís. 860. Starý obraz dětí pánů Hradeckých v zámku lhotském.

Holčička apatykáře Růžhy měla „sukničku žlutou muchejrovou s živůtkem tykytovým, tkanicemi červenými premovaným; mantlíček tykytový prostý červený s předky lalokovými a podbřišky králíkovými, putničku zelenou tykytovou, králíky podšitou, čepici popelicí".[1]) Již sám tento popis šatu

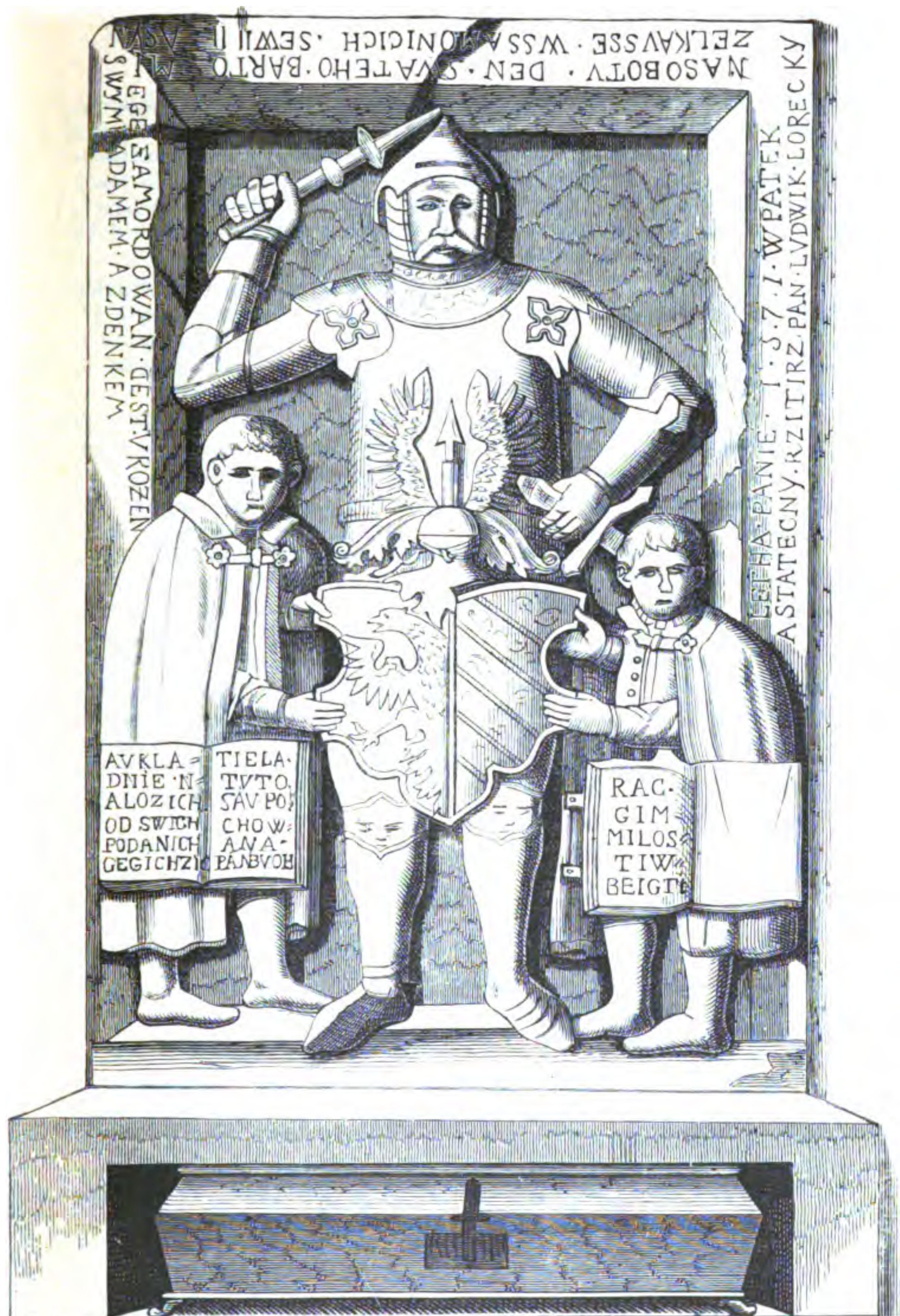
Čís. 361. Děti Jana staršího z Dobřenic († 1602).

dětinského svědčí o stejném rázu se šaty dospělých osob. Muffy čili „dětinské podšité rukávy" teprve ke konci století hustěji se vyskytují.

Totéž platí o chlapčích šatech. Čteš o „dětinských" kabátech a kalihotách zelených, červených a jiných, a ty mívají formu modní. Kalhoty na mládeži jen poněkud zrostlé bývaly i krátké španělské, vycpané! Obrázek toho je v Paprockého třinácti tabulích věku lidského.

---

[1]) Kn. č. 1173. 55.

Čís. 862. Náhrobek Ludvíka Loreckého ze Lkouše při kostele čížovském.

Kabátky na příklad jsou v první půlce XVI věku i varhánkové a s punty, a hoši mají při nich placaté birety, jakož svědčí obrázek z tituláře Brikcího (r. 1534) nebo pachole jezdící na koníčku v musejním rukopise pernštýnském. V druhé půli věku jsou kabáty popásní, a to téhož rázu, jako šat mužů. Při tom mají také hoši „klobouky s pásy". I **dětinské pásy s tulichy** a **„dětinské rapíry"** mívali v době Rudolfově prodávači na krámech!

Děti obojího pohlaví oblékaly se v pláště a na zimu v **„dětinské kožíšky"**, **„plíšky"**, **„votáhlíčky"**, jež jsme shledali i „tykytové", „zlaté barvy", „podbříšky", spratky, jehenčím a jinak všelijak podšité. Roku 1568 byl jeden dětinský plíšek jehenčí ceněn 40 groši míšeňskými, spratkový votáhlíček kopou. Pacholečí pláště viz na obr. č. 362.

A když staří začali nositi uherské dolomany, oblékala se pacholata **„v dalamánky** pacholečí".[1]) Tedy vše podle starých a zajisté po modě.

Slovo o vlasech pacholíkových. Jakkoli na votivním obraze v Berouně pozorujeme, že chlapci mají ustřižené krátké vlasy, přece zdá se, že u pacholat, zvlášť urozených, dlouhé vlasy bývaly oblíbenější. Vždyť v Nymburce vadí se r. 1563 i dvě ženy měšťanské o pachole, že je manžel jedné z nich „voholil, že z něho blázna sobě udělal, kdyby otec jeho zvěděl, že by o to těžkost měl".[2])

Kterak ustrojeny byly děti k slavnosti, o tom zajímavá zpráva z r. 1558, kdy 1500 dětí vítalo Ferdinanda krále, do měst pražských vjíždějícího. Byly oblečeny vesměs v bílé košilky, vyšívané na obojcích, na rukávích a ze spod vůkol červeným hedbávím, opásány byly červenými „pintami". V rukou měly ratolesti. Měly též svého „fenrycha" a buben. Pro ochranu stálo při dětech dvanáct měšťanů, „kteří však ne mnoho vyšší byli nežli pacholata"; byli tedy jako trpaslíci. Každý měl malovanou berlu.[3])

Šat lokajský, poštovský, lázeňský a mumrajový.

Lokajský plášť; poštovský posel; patuch, šat lazební, znádherněl. Larvy, larvy benátské nošené kromě mumraje; maškaři masopustní; proměna pohlaví; maškar žákovský; svatební; turnajský. Šašek čili blázen.

O lokajích děje se zhusta řeč na hraně XVI. a XVII. věku. Lokajů dotýkáme se v tomto díle z té příčiny, že bývají stran obleku právě takových osob služebných a nižších zhusta nemalé rozpaky. Že by byly tehda již mívali nějaký zvláštní šat, po němž by byli ihned poznáváni, toho říci nelze. Ale obšírnější nějaký plášť a zbraň mají

---

[1]) Arch. praž. č. 1122.
[2]) Nymburská kn. svědomí.
[3]) Arch. zem. Varia.

lokajové pokaždé, kdykoli o nich zpráva. Svrchu jsme uvedli, že panstvo své lokaje rádo odívalo v plundry nejbujnější; a z Veleslavína víme, že lokajský střevíc byl o jednom podešvu.

Královský lokaj r. 1611 o slavnosti [1]) byl v červených aksamitových šatech, měl červený plášť s kápí — tedy plášť většího způsobu; plášť byl jen soukenný; na něm našity vůkol tři štrychy zelené, aksamitem premované. Při té slavnosti měl lokaj rapír a tulich, vše na zeleném páse a „khyňku" postříbřeném.

Mimo slavnosť byl r. 1618 lokaj pana Buriána Kaplíře oděn v „liberaj", jejíž hlavní kus byl plášť bílý s šesti tkanicemi, a zbraň měl „na pintě".[2]) Již patrno, že pod plášť oděl se lokaj v modu obyčejnou a bujnou aspoň co do formy. Bezpochyby také oblíbiti musel na šatech vrchnostenskou barvu erbovní.

* * *

Poštovský posel nosíval se obecnou modou; jenom kápě proti nepohodě časův a městský znak plechový na prsou ukazovaly, že ten muž má nějakou zvláštní úlohu. Kdo by měl zapotřebí obrázku, vezmi v univers. knihovně řád Vratislavský z r. 1573 (sign. 25. H. 503) a tu najdeš posla poštovského. Má úzké nohavice, pláštík nedlouhý obyčejného rázu, na něm kápi či kuklici, klobouk vysoký španělský s peřím, v ruce velikou tašvici, po boku meč, na prsou erb města Vratislavě s písmenou, kteráž byla bezpochyby číslem poštovského posla. Mělatě Vratislav jako Praha poslů několik spravovaných „potnmistrem".[3])

* * *

K šatům zvláštním budiž přičten **šat lázeňský**.

Lidé obojího pohlaví chodívali se do lázní bavit. Prosedali tam mnohé půldne při jídle a pití. Jsouce při té zábavě oděni pouze obšírným lehkým pláštěm nebo košilí, chtívali marniví lidé pěkně vypadati, a proto šat lazební v tomto století znádherněl. Slove pořád nepěkně a po cizinsku „**patuchem**". Velmi zhusta čteš, že jest všelijak vyšíván a zdobně stříhán. Pražský měštěnín Florian Pretlík (1583) měl patuchů několik, jeden dokonce se zlatou tkanicí a dva „s bílým vyšíváním".[4]) Rychtář císařský Voves v Berouně († 1606) měl roucho do lázně „s černým vyšíváním";[5]) pan Jan z Vartenberka r. 1570 viněn z patuchu kmentového „vystřihováním vůkol a vůkol šitého", jenž stál za čtyři kopy míšeňské![6])

[1]) Korunov. Matiáše.
[2]) Arch. praž. č. 1070. 118.
[3]) Viz o tom náš Kulturní obraz měst.
[4]) Arch. praž. č. 1173. 239.
[5]) Arch. berounský kn. kšaftů.
[6]) Kn. soudu komorn. 15. J. 648.

K lázeňskému šatu slušel také pytlík kožený,[1]) v němž chovaly se lázeňské drobné potřeby. I ten pytlík byl ozdobný kus šmukýřské práce.

* * *

O šatech mumrajových platí v tomto století, že byly daleko bujnější a rozmanitější i myšlénkou bohatější nežli bývalo u věku patnáctém. Druhou polovicí XVI. století nápadně mnoho vyskytuje se na krámech pražských všelijakých larev. Souvisí to zajisté s bujným životem, jejž cizinci vlaští a dvořstvo královské zvláště v době Rudolfově v Praze žilo. I z ciziny larvy dováženy. „Benátské“ larvy prodávány po 15 krejcarech [2]) a nošeny veřejně i mimo dobu mumrajovou, kdežto druhdy v larvě se potloukal nanejvýš některý lupič, aby nebyl znán.[3]) Do benátských larev strojila se i záletná děvčata venkovských měst. Známe píseň [4]) posměšnou o Dorně Jiránové, děvici pardubské, v níž se líčí hrubým veršem a necudnými slovy, kterak panna „když nemohla světle jíti a druha sobě najíti, v larvě benátské běhala, v hábit mužský se oblékala, aby poznána nebyla“ ... a tak „za dvůr obecní do stáje nejspíše měsíce máje trefila jako do ráje“.

Benátské larvy měly buď z větší části anebo vesměs dlouhé křivolaké nosy, neboť r. 1574 vyčítá se jednomu bakaláři pražskému, že má nos jako larva benátská křivolaký,[5]) z toho plyne snad, že byl nos larev těch charakteristický, když se dostal do urážlivého úsloví. Mumrajový čas nejbujnější byl v masopustě, zvláště v poslední dny, kdy pochováván Bacchus. Ale maškaři běhali městem v tom čase, kdykoli jim přišlo na mysl, a to tak zle tropili, že v Praze r. 1606 zakázány mumraje masopustní vesměs.[6]) V čem a jak maškaři masopustní chodívali, o tom není ani tolik zpráv, jako o tom, že pro nezbednost byli zavíráni. Roku 1610 na Třeboni „hrubě se maškarirovali páni i úředníci, služebníci v masopustě, do města v larvách chodili, mládenci a synkové měštští také počestně v pěkném pořádku, v larvách a dlouhých dalamaních na rynk šli a tu zasedíce za stůl Masopusta soudili.“ [7])

Dosti jest zpráv, že v masopustním čase ženské strojívaly se za muže. Než na to se úřady hněvaly.[8]) Roku 1611 sebrána společnost mumrajská v Jindřichově Hradci do vazby, „dva pacholci a žena; ti pacholci, že se do šatů ženských připravili, a ta žena do mužských, a po

---

[1]) Arch. praž. č. 1172. 9.
[2]) Tamže č. 1178. 189.
[3]) Kdo jezdí v larvách a potvorných kuklách, mají býti honěni jako lotři dle zřízení moravsk. z r. 1516. Kameníček. Arch. Č. XI. 284.
[4]) Píseň bez datum v mus. česk. XVI. věk.
[5]) Arch. zem. Kn. konsistorní. O. 5.
[6]) Arch. místodrž. Missiv. č. 103. 271.
[7]) Mus. opisy z třeb. arch. Březan. Petr Vok. 220.
[8]) Bylo tak všude v Evropě. V díle Historia de gentibus septentrionalibus (r. 1555) hněvá se na to spisovatel arcibiskup Upsalský Olav Magnus Gothus. fol. 463.

Nežárce do domů chodili, a tesařka to že strojila, šaty půjčila, spolu s těmi trestána vězením jest." [1])

Žáci strojívali se do maškarův několikráte za rok. Na Štědrý den začínali. Poličský děkan r. 1586 žaluje, že žáci na Štědrý den do larev ďábelských se strojíce, černíce a šaty na rub obláčejíce, ne jináče než jako čerti na ohavu po městě běhají, k čemu přijdou, kradou.[2]) Tím způsobem žáci koledovali. Děkan Adam přičinil k žalobě svoje zbožné přesvědčení stran přeměny šatné z jednoho pohlaví na druhé těmito slovy: „My v písmě sv. máme o tom soud boží, že kdokoli z mužů do šatů ženských, nebo zase žena do šatů mužských obláčejí se, ohavni jsou před Bohem,[3]) a kdož jsou ohavnosti páchali, poroučel je mordovati: mnohem tedy daleko tíže hřeší, kdož takovou ohavnosť páchá, a jsa člověk ne v jiné pohlaví člověčí, ale v pokolení ďábelské se proměňuje." O nový rok chodívali žáci zase, a vůbec po všecken vánoční čas strojívali se v maškary a žebrávali. Zvlášť bývalo oblíbeno voliti „biskupa mlaďátek", a při něm chodívala tlupa maškar všelijakých. I tři králové maškarní chodívali s dvořstvem nebo jezdívali na vyšňořeném voze. V Praze úřad universitní rok co rok řídil, krotil, zakazoval průvody biskupa a králů, poněvadž se děly pod tím zlé neplechy. Roku 1570 jeli králové k „zlatým křížům" v Praze, měli svůj průvod, lokaje a dvorního blázna. Do průvodu se vplichtil jakýs flašnýř a kradl. Lokaj králův pak soudem krádež odseděl.[4])

Žáci též o masopustě chodíce cassatum strojívali se v maškary. Je zpráva z r. 1615, že se strojili po žensku.[5])

Zdá se, že i při jiných časech nežli při výročních slavnostech strojeni maškaři. Na příklad svatby se hodily k takovému strojení a šprýmování. Dí pražská kniha [6]) r. 1573: „když měl veselí Václav, přišel k nám Jan Falk v mumraji".

Rytířské turnaje v XVI. věku byly vždy spojovány s maškařením. Z obrázků známe, že chodí po „place" buď nějací lidé na chůdách, jiní že se proháněji s křídly na zádech a lezou po řebřících.[7]) Roku 1555 v Plzni za přítomnosti Ferdinanda arciknížete, když turnaj konán, byly některé osoby oděny jako bohyně, jiné byly v úboře „mužů vodních", jiné chodily po vlasku a tančily.[8])

Při kvintáně, namalované v Hisrlově rukopise musejním, vidíme r. 1593 průvod maškar. Nejprv jde nějaké lamželezo v šatě velmi chlu-

---

[1]) Registra pamět. v arch. jindř.-hrad. z r. 1610. 61.

[2]) Č. Č. Mus. 1882. 87. Adámek.

[3]) Štelcar v knize „O pravé a falešné církvi" r. 1589 uvádí citát z písma, tuto míněvý, takto: „Neobleče se muž v roucho ženy, ani žena v roucho muže, neb jest ohavný přede mnou, kdož to koli učiní." K tomu hned dokládá se hrozným příkladem, kterak ve Vittemberště připravivše se nějací muži do šatu z koudele a smoly po žensku, o masopustním mumraji uhořeli.

[4]) Arch. praž. č. 1050. 90.

[5]) Acta rectoratus. 172.

[6]) Arch. praž. č. 1057. 174.

[7]) Reprodukce ve Weisz. Wien. V. 519.

[8]) Březan. Život Vil. Rožmb. 90.

patém; na zádech připevněn mu ohon, za který ho tahá slepý amor šípy ho tluka; dále jeleni táhnou vozíky, labutě jdou, mužové nesou jiné muže v košících a tak všelijak nápodobně, jak vymyslil si tehdejší vtip.

V oučtech jindřichohradeckých r. 1573 čteme,[1]) že k turnaji pořízeny šaty mumrajské; šilo je dvanáct tovaryšů krejčovských z plátna. K těm šatům byly pořízeny „slaměné lazebnické klobouky", a na koňské „deky" a na sedla nalepeno mechu z devíti liber klihu.

Z těch drobtů již poněkud vysvítá způsob maškar turnajských, a jest docela patrno, že právě při veřejných slavnostech takových šibřinky učinily u vývoji svém pokrok. Kdežto při soukromých mumrajích pořáde zůstávalo jako v XV. věku na larvě: obrácení kabátu, přestrojení se v jiné pohlaví, při veřejných slavnostech jeví se tu a tam již myšlénka; na příklad z posledního účtu hradeckého hledí nějaká parodie lazebnická, a v mumraji plzeňském jmenují se zřejmě osoby mythologické.

O **šašcích čili bláznech** jest dodati v tom věku málo. Páni si ho ustrojili, jak kterému se usmyslilo. V Hradci Jindřichově r. 1573 dali blázna dvorního Světáčka v šat celý zelený. Koupeno 15 loket zeleného sukna po sedmi groších.[2]) Kuklu s rolničkami blázen míval jako druhdy, ale když vycházel po svých potřebách, mohl jíti i v klobouce jako jiný. Rokycanští musili r. 1608 dáti za klobouk blázna páně podkomořího 20 grošů.[3]) Šašek míval také kordík, aspoň mu ho v Hradci Jindřichově kupovali.[4])

Šat opovržených.

Znamení židovské; kolečko; židé jako zemani; židovský obdloužní šat; židovky po modě; chodci; cikáni; kat; prázdné ženky.

Židé se nosili jako jiní lidé městští. Byla sice i u nás jako jinde snaha přinutiti žida ke zvláštnímu kroji, ale ta snaha přestávala druhdy jen na jediném kuse šatném, buď na špičatém klobouce, nebo na kukle a na plášti; při židovkách na šlojířích se zlatými a širokými kraji.

Židovské kukly špičaté připomínají se u nás naposled r. 1515.[5]) Oznamuje se totiž, který žid bude popaden bez kukly a pláště, že zaplatí dva groše pokuty. Od té doby zpovolna zapomínali židé na kuklici — r. 1526 vítalo Ferdinanda I. v Praze 600 osob židovských v „zlatých, drahých oděvích" [6]) — až r. 1551 vnáhle vydáno do všeho krá-

[1]) Tischer. Účty hrad. str. 16.
[2]) Tamže.
[3]) Účty rokyc. v arch. zem.
[4]) Účty Tischerovy.
[5]) Kn. arch. praž. č. 994. 86. 2.
[6]) Dr. Rezek. Zvol. Ferdin. 115.

lovství 400 mandátů, aby židé na šatech „na svrchní sukni neukrytě“ nosili znamením „okrouhlý kroužek“ ze žlutého sukna, a to na levém prse.[1]) Důvod hanlivého znaku židovského položil král ten, že židé lichvaří, zlých skutků k zlehčení víry se dopouštějí, „což na větším díle z toho pochází, že v oděvu od křesťanů žádným zvláštním znamením k rozeznání odděleni nejsou“. Na silnici nemusel žid kolečko míti; jen když vešel do města.

Kolečka se žid rád zbavoval. V Plzni byla pro to r. 1554 tuhá bitva. Svědek jeden vypravuje: „Žid Lazar z Prahy tancoval u Zlatníkovy, já nevěděl, aby byl žid, že tancoval bez znamení a v nohavicích a v kabátě bez pláštíku, také jsem jemu poctivost činil, jakoby nějaký dobrý člověk byl, až potom, když ho trhli, teprův sem znamení při židu uhlídal.[2])

Zbraň nositi nebylo židům dovoleno; ale r. 1600 do vsi Chrášťan přijeli židé a „já sem mněl, že sou ti židé zemani, tak byli pěkně přistrojeni pod peyřím“,[3]) a o impressoru židovském Samuelovi je r. 1610 v pražské knize soudní svědectví, že přijížděl na koni, rapír po boku míval, též ručnici, nic jináče než jako křesťan.[4])

Na obrazech vidíme, že židé mužští, zvláště starší, mají náchylnost k šatům obdloužným, zvláště k pláštům s kápí, jakož svědčí Paprockého Diadoch. O pražských židech dí zpráva r. 1604 dosti všeobecně, že chodí „v čepcích a v baretlech“ a že mají visuté rukávy.[5])

Ženské, židovky šly asi vesměs spíše s modou. Žalujeť r. 1570 žid Izrahel Šalamounový, že jsou se mu dobyli zloději do světnice skrze kamna, a že vzali kromě jiných věcí dceři jeho „kožíšek spratky podšitý, černý, krátký, zlatý čepec a klobouk, jako je nyníčko nesou“.[6]) Měla tedy židovka nejnovější modu.

Chodcové a žebráci oblékali se šaty záplatovanými a zlými. V instrukcí Hanuše ze Švorcperku r. 1538 jest chodec s obvázanou nohou a plášť jeho líčí spisovatel: „Sedí chodec, má sukni zedranou, z rozličných fleků v hromadu splácanou; plášť chodcovský všivý“.

Chodci jonáci na lesích bývali švarnější! Rádi oblibovali barvy velmi světlé a někdy zmohli se i na uniformy. V chebské kronice z r. 1560 namalováno sedm oběšených lotříků, a všickni jsou v černých kalhotech a v červených sukničkách.[7])

Obraz **cikánův** známe od Václava Olomúckého[8]) z počátku XVI. věku. Cikán je dosti švihácký člověk. Má modní klobouk špičatý, kabát vyvlačovaný, plášť řasný, boty ohrnovací. Za zbraň má hrubou hůl. Cikánka má u sukně přeširoké rukávy, na hlavě plachtu jako turban zavitou. Cikáně je nahé.

---

[1]) Arch. c. k. místodrž. Missiv. č. 50. 34.
[2]) Arch. mus. Listiny plzeň.
[3]) Arch. praž. č. 1062. 434.
[4]) Tamže č. 1067. 369.
[5]) Tamže č. 1064. 368.
[6]) Tamže č. 1050. 22.
[7]) Engelhart. Egrische Chron. Rukop. fol. 59.
[8]) Vydal obrazy ty Max Lehrs (Kupferstiche die Wenzel von Olmütz) obr. 4. a 5.

Čís 363.
„Výklad na čtení"
r. 1542. Univ. knih.

Šat **katův** nebyl zvláštní, ale i v XVI. věku byl modou i barvou velmi bujný, aniž v tom byla stejnosť. Na miniaturách „Života Svatých na poušti" (r. 1526) jsou kati všech lidí nejstrakatější. Jeden má zelené kalhoty, kabátec kratičký popásný červený. Roku 1560 vidíme kata na obraze žlutého s bílými pruhy.[1]) Později — r. 1586 — dovídáme se, že nějakého člověka měli „za sedláka" — a on kat byl.[2]) Nechodil tedy kat pořád ve zvláštním šatě červeném, jakž se zhusta tvrdívá. Ani při krvavé práci nebyl červeně oděn. Na obraze i šedivý kat stíná lidi.[3])

Na přiloženém obr. č. 363. jest katan, jehož kabát má velmi bujné rozstříhané a vykrajované šosy. I krátké rukávy kabátce toho jsou neobyčejně vystřihované. Ostatek — kalhot, punčochy, klobouk — vše je, jako obyčejný člověk nosíval.

O zvláštním kroji **prázdných ženek** v XVI. století u nás se nemluví. S těch žlutých šlojířů, k nimž byly připuzeny v XV. století, dlením doby sešlo; prázdné ženky strojily se jako jiné ctné osoby, jenže snad nádherněji a rozpustileji. Zlobíť se Lomnický[4]) na to, že mnohou nelze rozeznati od urozené paní. „Mnohá ta šlundra se pěkně ufifluje, uhladí, přistrojí, že řekl by někdo, že je paní korouhevná". Z jiných zemí jsou zprávy, že byly lehké osoby i v tom věku nuceny k zvláštnímu znamení. Leckde kázáno, aby zelený pruh měly na šlojíři, ve Švýcarech jim nařizovali červené čepice; v Dánsku čepice půl červené, půl černé; v Lipště žluté pláštíky s modrými šňůrami.[5]) Sotva poslechly.

Šat do hrobu.

Kněz; urozenec; čechel k smrti, košile do hrobu, hazuka; zašívání v sukno; mnišské kápě.

Na konci budiž opět vzpomenuto **šatu umrlčího.**

Kněz kladen býval do rakve v sukni své nebo v ornátě. V knize kostelníků sv. Mikuláše na Starém městě zapsáno r. 1553 o jednom ornátě aksamitovém, hladkém, že „v něm pochován dobré paměti pan mistr Jan

¹) Egrische Chron. 57.
²) Kn. arch. praž. č. 1054. 103.
³) Rukop. Raiszbuch v mus.
⁴) Kupidov. Střela. Lomn. 1590.
⁵) Scheible. Die gute alte Zeit. 468.

Kolínský, farář zdejší"; o jiném „damaškovém hřebíčkovém ornátě" stojí psáno, že v něm pochován farář kojetický Mikuláš.[1])

Urození lidé oblékáni bývali leckdy v ten šat, v němž chodívali, tedy tak, jak po ten čas vidíme na tabulích náhrobných. Mrtvé tělo Petra Voka z Rožmberka bylo oděno dle zápisků syna Jana Mayera, městského rychtáře třeboňského, do šatův chodicích aksamitových černých, do punčoch hedbávných a do kordovanských střevíčkův obuto; palaš pozlacený k boku připjat; kromě toho ještě v plášť chodicí, černý dupldykytový pán oděn a klobouk mu na hlavu postaven způsobem vlaským.[2]) Znaky rytířské věšeny pak v kostele na hrobku nebožcovu; víme, že r. 1600 v Smolnici ve vsi ukradli nějací lupiči „hemelín, kterýž nad hrobem nebožtíka pána ze Šelnberka byl, i vostruhy, tulich a kord.[3])

Nápodobně i mnohý městský člověk byl do hrobu oděn v tom šatě, ve kterémž chodíval. I roušky a jiná honosná „přípravа" dávána paním do hrobu.[4]) To by tedy nebyly umrlčí šaty zvláštní.

Ale přemnohý člověk uchystal si dávno před svou smrtí zvláštní šat do hrobu, a tím byl nejprve **„čechel k smrti"**. Tedy rubáš jakýs košilový. Na příklad Ondřej Husák připraviv si čechel k smrti poručil, aby „mu jej švadlí okolo hrdla dvakrát prošila".[5]) Někdy se zove „čechel k smrti" přímo košilí. V účtech kaňkovských r. 1524 jest zapsána **„košile do hrobu"** za sedm grošů Ve svršcích Floriana Pretlíka, pražského měšťana, nalezli jsme r. 1583 i „košili dětinskou k smrti".[6])

Druhý šat k smrti byla **„hazuka"**. Ta byla po předu otevřena, slula též sukně. Čteme v knize mělnické r. 1582, že pan Posádovej dal dělati Lidušce „sukni bílou, barchanovou k smrti, jinak hazuku".[7]) V Berouně jsme r. 1567 našli harasovou hazuku černou k smrti v garderobě živoucího člověka už napřed uchystanou.[8]) V Praze koupili jakémusi mládenci Damianovi r. 1580 deset loket harasu, aby mu krejčí udělal k smrti hazuku a punčochy.[9]) Kupce Jana Nettera z Glauchova v Praze pochovali r. 1576 v sukni z patnácti loket feřtatu ušité;[10]) začátkem věku XVII. jinému pořízena sukně k smrti „z nemandlovaného černého plátna"; od šití té sukně dáno šest grošů bílých.[11])

Některý člověk zahalen do obou kusů jmenovaných, do čechle i do hazuky. Takž na příklad pochovalo r. 1620 záduší sv. Martina mládence školního v košili za 50 grošů koupené a v hazuce, ušité ze sedmi loket plátna černého za 1 kopu grošů, což jest do hrobu šat dosti drahý.[12])

---

[1]) Kn. kostel. z r. 1497 v arch. praž. fol. 60.
[2]) Č. Č. Mus. 1858. 368.
[3]) Kronika Mikšovičova. Opis půjčil mi pan archivář Merz v Lounech.
[4]) Kn. arch. praž. č. 1055. 148. R. 1591.
[5]) Tamže č. 1120. 15.
[6]) Tamže č. 1173. 289.
[7]) Kn. arch. měln č. 28. 85.
[8]) Kn. berounská r. 1567.
[9]) Arch. praž. č. 1056. 187.
[10]) Tamže č. 1058. 261.
[11]) Tamže č. 1068. 88.
[12]) Kniha zádušní sv. Martina v Praze.

Též tak jako chudý student i bohatá paní Anna Laminari v Praze r. 1613 dostala se do truhly v rubáši a v hazuce. Ovšem k tomu přidána i rouška.[1])

Budiž zmíněno, že umrlčí hazuka je za mistrovský kus krejčím pražským poručena řádem Karla VI. r. 1735!

Některého člověka po smrti v umrlčí šat docela zašili, ať se ten šat zval, jak se zval. Na příklad r. 1578 čteme o jednom pražském muži, že „byl již zašitej do košile a sukně, jak již do hrobu kladou, a barvíři (lazebníci, chirurgové) prořezali košili a ten harzkap, a ohledali jeho ránu". Jiný svědek o témž muži mrtvém vysvědčuje: „Byl všitej v sukno, barvíř rozřezal to sukno." [2]) Ondřej Vyšata, krejčí pražský r. 1576 vypravuje v soudě: „Bejval sem v službách při pánich stavu panského a rytířského a po smrti jich sem je zašíval, také stavu městského drahně osob".[3]) V Praze připomíná se r. 1625 žena, jménem Smělá, která službu mrtvým prokazovala.[4]) Že taková těla zašitá i bez rakve do hrobu kladena, toho jsou doklady z Němec;[5]) u nás kdo mohl jen poněkud, koupil rakev; v Praze chudina, zvlášť na Františku a jinde při březích Vltaviných leckdy hodila svého mrtvého do vody, jakož jsme o tom v jiné knize doklady snesli. Nejstarší zprávu o tom, že tělo bylo ošito suknem, nalezli jsme r. 1473 v Kutné Hoře.[6])

Ani ještě v XVII. věku nezahynul zvyk, že se dávali někteří ze zbožného úmyslu pochovati v mnišské sukni. Takž vypravuje se o Ruswormovi, jenž r. 1605 sťat byl na pražské radnici „pro velezradu". Po celý den vyleželo tělo na mazhauze v radním domě oděno jsouc „cappa capucinorum"; a v téže kapucinské kápi pochováno jest potom v chrámě Panny Marie Sněžné.[7]) I jezuité rádi posloužili, když někdo, na kom jim ovšem záleželo, přál si býti pochován v jich šatě, v němž právě chodili a po němž byli známi. Roku 1575 prosil o tu čest jakýs medicus císařský; poslali mu tedy „vestem religiosam" a pochovali pak nebožce u sebe v kostele.[8])

---

[1]) Arch. praž. č. 1068. 228.
[2]) Tamže č. 1051. 143.
[3]) Tamže č. 1058. 201.
[4]) V zádušní knize sv. Martina.
[5]) Scheible. Die gute alte Zeit. 839.
[6]) Arch. zem. Opisy z Hory.
[7]) Univ. oeconom. č. 14. 442.
[8]) Rukcp. univ. knih. 1. A. 1. str. 191.

OBSAH.

REJSTŘÍK.

(Z jmen osobních pojata sem jen důležitější.)

A.

B

C.

Č.

D.

E.

F.

G.

H.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

Ř.

S.

Š.

T.

U.

V.

Z.

Ž.

Chyby.

Str. 13. řádek 23. shora čti Vecellio místo Veccelio.
„ 36. „ 6. zdola „ Dachera místo Lidachra.
„ 38. „ 15. „ „ poustevníci místo poutníci.
„ 231. „ 3. „ „ ještě místo již.
„ 311. je chybný podpis pod obrázkem; má tu státi: Univ. knih. sign. 54. E. 19.
„ 343. řádek 7. shora čti k němu místo k nim.

Nákladem knihtiskárny F. Šimáčka v Praze vyšlo:

KNIHOVNA ČESKÉHO LIDU. Pořádají Dr. **LUBOR NIEDERLE** a Dr. **ČENĚK ZÍBRT**, docenti na c. k. české universitě Karlo-Ferdinandské. Doposud vyšly:

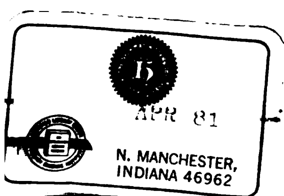
1. **Skřítek v lidovém podání staročeském.** Sepsal Dr. **ČENĚK ZÍBRT.** — OBSAH: O úctě domových bůžků. Staročeské zprávy o skřítkovi z doby nejstarší až do století XV. Skřítek v podání lidu českého ve století XVI — XVII. Skřítek (koltun) ve vlasech po názoru lidu českopolského. Stará zpráva Mat. Poličanského z r. 1613 o hadu hospodáříčkovi a o hadu s korunkou. — 46 str. **Cena 36 kr**

2. **Moravská svatba.** Popsal **FR. BARTOŠ.** — OBSAH: Úvod. Ohledy. Námluvy. Svatební čas. Ohlášky. Zvaní na svatbu. V pondělí před zdavkami. Úbor svatební. V úterý před zdavkami. Cestou do kostela. Na zdavkách v kostele. Po zdavkách. Svatební hostina. Čepení a prodávání nevěsty. Svatební muzika. Ve středu. Stínání kohouta. Ostatní dnové svatebního téhodne. Zálik. Svatba městská. — 80 str. **Cena 60 kr.**

3. **Příspěvky k české etymologii lidové.** Sepsal **J. ČERNÝ,** gym. ředitel v Roudnici. — OBSAH: Úvod - Jména podstatná. I. Vlastní jména osobní. II. Vlastní jména místní. III. Pojmy náboženské. IV. Appellativa osobná. V. Appellativa místná. VI. Jména zvířat. VII. Rostlinstvo. VIII. Léky. IX. Pokrmy a nápoje. X. Roucha a látky. XI. Zbraně a výrazy vojenské. XII. Výrazy hospodářské. XIII. Nářadí a potřeby domácí. XIV. Výrazy řemeslnické. XV. Nástroje hudební. XVI. Pojmy časové. XVII. Hry. XVIII. Potřeby a výrazy psací. XIX. Části těla lidského. XX. Nemoci. XXI. Nadávky a přezdívky. XXII. Substantiva různá. - Jména přídavná. - Slovesa. - Částice neohebné. - Zkratky. - Rejstřík. — 126 str. **Cena zl. 1·—.**

Nákres slovanského bájesloví. Napsal Dr. **HANUŠ MÁCHAL.** — OBSAH: Předmluva. — I. **Báje o stvoření světa a člověka:** 1. Stvoření světa. 2. Báječné názory o nebi a zemi. 3. Stvoření člověka. 4. Představy o duši lidské a o životě záhrobním. — II. **Bozi:** 1 Nejvyšší bůh. *a*) Perun *b*) Sv. Ilija hromovládce. 2. Svantovít. 3. Triglav. 4. Dažьbog. 5. Chors 6. Svaražic. 7. Radigost. 8. Veles. 9. Bohyně. 10. Dualismus v bájesloví slovanském: *a*) Bělboh a Černoboh. *b*) Bozi a běsi. — III. **Slunce, měsíc a hvězdy:** 1. Slunce. 2. Měsíc. 3. Zora. 4. Hvězdy. — IV. **Zjevy oblačné:** 1 Mračna a déšť. 2. Bouře. hrom a blesk. 3. Jaga-baba. 4. Duha. 5. Vítr. 6. Bóža łošč a Větrnice. 7. Mráz. — V. **Osud:** 1. Rožanice a Sudice. 2. Sreča a Dolja. 3. Osud a Sudba. 4. Hoře. 5. Bída a nouze. 6. Zlydni. 7. Smrt. — VI. **Bůžkové domácí:** 1. Dědové. 2. Šetkové. 3. Ludkové. 4. Krosnalci, Krošnieta, Karželci, Koboldové a p. 5. Skřítkové. 6. Had hospodáříček — VII. **Vily a Rusalky:** 1. Vily. 2. Rusalky. 3. Mavky. 4. Rachmané. 5. Význam Vil a Rusalek — VIII **Bůžkové skalní a lesní:** 1. Lěšij. 2. Diví lidé. 3. Lesní panny a ženky. 4. Bytosti skalní a zemské. — IX. **Polednice a polní bůžkové.** — X. **Bůžkové vodní:** 1. Řeky a moře. 2. Vodník. 3. Vodní panny a ženy. — XI. **Oheň:** 1. Smokové 2. Plón a Plívník. 3. Bludná světla. — XII. **Čerti** — XIII. **Vědmy, Můry, Vlkodlaci a Vampíři:** 1. Vědmy. 2. Můra. 3 Vlkodlak. 4. Vampír (Upír). — XIV. **Zosobňování svátků, částí roku a dní:** 1. Sváteční doba slunovratu zimního: *a*) Kračun. *b*) Koleda. *c*) Usenь, Ovsenь. *d*) Berchta, Lucka, Klibna. 2. Sváteční doba jarní: *a*) Marena. *b*) Sv. Jiří. *c*) Máje. *d*) Baba korizma. 3. Svátky rusalné. 4. Sváteční doba slunovratu letního: *a*) Kupalo. *b*) Jarilo. *c*) Kostroma, Kostrubonьko. 5. Části roku, měsíce a dni: *a*) Roční doby. *b*) Měsíce. *c*) Neděle, Pětnice, Středa. — **Ukazatel.** — **Vysvětlení zkrácenin** — 224 str. **Cena zl. 2·20.**

O Bedřichu Smetanovi. (Úvahy a články Dra. **V. V. ZELENÉHO** sv. I.) S úvodem **JULIA ZEYERA.** — OBSAH: K životopisu Bedřicha Smetany. — K poslední stránce Smetanova životopisu. — Nekrolog. — Ke svátku Smetanovu. — K slavnosti Smetanově v Litomyšli. — Po stopě rostoucího genia. — Zpráva jednatelská Družstva Ctitelů Bedřicha Smetany. — Zpráva o činnosti odboru hudebního »Umělecké Besedy« za správní rok 1883—1884. — Bedřicha Smetany varhanové preludie. — Smetanovi »Braniboři«. — Smetanův »Dalibor«. — O české zpěvohře (1887). — První den v Národním divadle. — Smetanova »Libuše«. — V Národním divadle. — »Má vlasť«. — Smetanova »Vlasť«. — Průvodní slova k cyklu Smetanových symfonických básní »Má vlasť«. — »Čertova stěna«. — 246 stran 8°. **Cena zl. 1·20, vázané zl. 1·60.**

15
APR 81
N. MANCHESTER,
INDIANA 46962